894.342.3
С-32.

سەكەن سەيفوللاۇلى.

تار جول - تايعاق كەشۋ.

С. Сейфуллин.

Тар жол - Тайғақ кешу.

1927.ж К.-О.

ەسكەرتۋ.

تومەندەگى سوزدەر كىتاپتىڭ 240 - بەتى مەن 241 - بەتى اراسىنان قاتەدەن قالىپ قويىپتى. «جار قاعازىنا» دەگەن سوزدەن كەيىن 240-بەتتىڭ اياعىنان باستاپ وقىۋ كەرەك.

اقتاردىڭ وسىداعى ۇكىمەتى باعىنعان جوق. قايتا، ومبى ۇكىمەتى ٴوزىن «بارلىق ٴسىبىردىڭ ۇكىمەتى ٴبىز» . . . دەپ جاريالاپ سامارداعى ۇشرەديتەلدىك سوبرانيا كومىتەتىندە وزىنە باعىندىرۋعا ارەكەت قىلدى. ٴبىراق ٴسىبىردە، تاعى دا، الدەنشە، اقتاردىڭ ۇكىمەتتەرى جاسالىپ، ٴوز بەتتەرى مەن ارەكەت قىلىپ جاتتى. ولار مەن قاتار «الاش - وردا» دا، «ٴبىزدە ٴوز الدىمىزعا ۇكىمەتپىز» دەپ جار سالىپ جاتتى. ٴبىراق، «الاش - وردا» بارلىق قازاقستاندى مەڭگەرە العان جوق. «الاش وردا» نىڭ ٴوزى ەكىگە جارىلىپ، «كۇن باتىس «الاش - وردا» «كۇن شىعىس» «الاش - وردا» دەگەن بولدى. قازاقستاننىڭ كۇن باتىسىنداعى «الاش - وردا» ورال گۋبەرنەسىندە بولدى. باستىقتارى جانشا دوسمۇحامبەت ۇلى، حالەل دوسمۇحامبەت ۇلى مەن سالىق بولىس. بۇلار تۋرالى قىسقاشا ايتىپ وتكەن مەن قازاقستاننىڭ كۇن شىعىسىنداعى «الاش - وردا» سەمەيدە بولدى باستىقتارى: بوكەي قان ۇلى، ەرمەك ۇلى، عاباس ۇلى، جانا قوقاننان قاشىپ كەلەتىن تىنىشباي- ۇلى قازاقستاننىڭ كۇن باتىس كۇن شىعىس «الاش-وردا»لاردىڭ اراسىندا

تارتۋۋ.

تىرشىلىكتىڭ ەسكىرگەن
ٴونىمسىز تاسىلدەرىن تاستاب،
ٴونىمدى، ونەر - تاسىلدەرىن جاساۋشى،
ەسكىرگەن نادان ادەتتى،
باقىتسىز تۇرمىستى جويىب،
باقىتتى جاڭا تۇرمىس جاساۋشى،
قازاعىستاننىڭ جاس جۇمىسكەر تابىنىڭ،
ەكپىندى جاستارىنا،
ۇلى وزگەرىس - ۇلى اسۋۋداعى
كورگەن
بىلگەن
اڭگىمەلەردى كىتاب قىلىب،
تارتامىن.

ساكەن.

1926 - جىل 17 - اپرەل!

جەر ٴجۇزىنىڭ جالشىلارى، بىرىگىڭدەر!

894-342-3
С 32

سادىۋاقاس سەيپۇللا ۇلى (ساكەن).

ЦЕНТР. ГОСБИБЛИОТЕКА Т.С.С.Р.
Инв. № 61122.

تارجول، تايعاق كەشۋ.

(1916-17-18-19 جىلدار).

Т. Г. Б.
1323

S. Saypullaulə,
Tarjol taygag kecəv
16-17-18-19 jəldar

Садвакас Сейфуллин (Сакен)
ТАР ЖОЛ, ТАЙГАК КЕШУ
(Тяжелый путь, трудный переход.)

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО К. С. С. Р.
Кзыл-Орда 1927 г.

Набрано и отпечатано в
тип. Госиздата К. С. С. Р.
Главлит № 101.
Зак. 771 № Тир. 5000.

РК
13871

Гос. рес. библиотека
1335425
КССР им. А. С. Пушкина

РК
9519

بەت اشار.

بۇل «تار جول، تايعاق كەشۋ» اڭگىمەسىنىڭ باس جاعى بۇرىن «قىزىل قازاقستان» جورنالىنا بولشەكتەنىپ باسىلعان ەدى. سول باسىلعانداردى جيىپ، جوندەپ، تاعى قوسىپ جازىپ كىتاپ قىلدىم. ٴبىراق، ۋاقىتتىڭ تارلىعىنان اسىعىس جازىلدى. ٴسوزدى شەبەرلەپ تۇزەپ ٴتىزىپ وتىرۋعا ۋاقىت جوق بولدى... ايتەۋىر ماقسۇت: 1916 - 17 - 18 - 19 - جىلدارداعى تاريحي قوزعالىستىڭ، ۇلى وزگەرىستىڭ (революции) قازاقستانداعى، ٴوزىم كورگەن، ٴوزىم بىلگەن، وقيعالارىنان باسپاجۇزىندە ٴىز قالدىرۋ.

مۇندا، تالاي كىسىلەردىڭ اتتارى اتالدى. تاريحي قوزعالىستىڭ، كورگەن، بىلگەن وقيعالارىن جازعان سوڭ، ارينە، كىسىلەردىڭ اتتارى كىرمەسكە بولمايدى. ماقسۇت بىرەۋدى كوتەرىۋ، بىرەۋدى جامانداۋ ەمەس. زور قوزعالىستىڭ، زور وزگەرىستىڭ، ٴار كەزىندە ٴار ٴتۇرلى پىكىر، ٴار ٴتۇرلى ارەكەت بولعان. ولە-تىرشىلىكتىڭ، تاريحتىڭ ٴىسى.

ازىن اۋلاق قازاقتان شىققان، ۇلى وزگەرىسكە قاتىسقاندارىڭ ۇستازى بىرەسەي بولشەبەك پارتياسى بولىپ، رەۆولۇتسيانىڭ جالپى جاۋلارىنا قارسى شىعىسقاندا، كۇرەسكەن دۇسپاننىڭ ٴبىرى «الاش» ەدى.

بۇل كىتاپتا «الاش» تۋرالى كوپ اڭگىمەلەر ايتىلادى. «الاش» تۋرالى اڭگىمەلەر ايتىلعاندا، الگى ايتقانداي، سول «الاش-وردا» دا بولعانداردى ايىپتاماق نيەتى مەن ايتىلىپ وتىرعان جوق. تەك اڭگىمە تاريحي ماعلۇمات رەتىندە عانا باسپا جۇزىنە شىقسىن دەگەن وي مەن ايتىلادى.

«الاش» دەگەن، «الاش-وردا» دەگەن بولدى. ونىڭ اداسقاندىق ەكەنىن جۇرت ٴوزى دە قازىر تەگىس كورىپ وتىر. ۇلى وزگەرىس، رەۆولۇتسيا ۋاقىتىندا «الاش-وردا» دا بولعان ادامداردىڭ تالايى اداسقاندىعىن مويىنىنا الىپ، ساۋەت ۇكىمەتىنە مويىن سۇندى. تالايى بولشەبەك پارتياسىنا كىرىپ دە وتىر. «اداسقاننىڭ ايىبى جوق، قايتىپ ۇيىرىن تابقان سون».

بۇل، كىتاپقا «قىزىل قازاقستاندا» جازىلعان ماقالالارىمنىڭ «تار جول، تايعاق كەشۋ» دەگەن اتىن قويدىم. «ۇلى وزگەرىس»، «ۇلى وتكەل» «ۇلى اسۋ» دەگەن اتتار ويىما كەلىپ ەدى. كىتاپتا كوزبەن كورگەن دەرىم كوبىرەك ايتىلعان سوڭ، «تار جول، تايعاق كەشۋ» دەگەن اتتى

بلايىقتىراق بابىنىم بۇل اتتى، جالپى، سۇۋرەتتى ماعىنادا الدىم. گازيتتە-
ردەن ماعلۇماتتار كوب كىردى. ٴبىراق «بىرلىك تۋۋى» «جاس-ازامات»
«ٴۇش - ٴجۇز» بەن «تىرشىلىك» گازيتتەرىنىڭ كەرەكتى نومىرلەرى
قولىما تۇسپەدى. ۇيتكەنى مەن، بۇل كىتابىمنىڭ كوب جەرلەرى تارىيقى
ماعلۇمات بولۋعا جارار دەپ ٴبىلدىم.

ساكەن.

1926 - جىل 17 - اپرەل. قىزىل - وردا.

تار جول، تايعاق كەشۋ.

I

رەۋۋلۇۋتسيانىڭ الدىڭعى جىلى. 1916 - جىلى.

1916 - جىلى ومبىنىڭ ۇشيتەلسكي سەمىناريياسىن ٴبىتىرىپ، ماي ايىندا اقمولا ۋيەزىنە كەلدىم. كۇزگە قارسى اقمولا ۋيەزىندە نۇرا وزەنىنىڭ بويىنداعى بۇعىلى ەلىندە جاڭا اشىلماق اۋىلدىق ۇشكولاعا بالا وقىتۋعا تاعايىندالدىم. وقۋ باستالاتىن ۋاقىتقا شەيىن 2 - 3 ايداي بوس ۋاقىت بولعان سوڭ، سول جىلى جالپى ىرىۋسيادا بولعان، اۋىل شارۋاشىلىعىنىڭ سانالىق قىزمەتىنە كىردىم.

اقمولا ۋيەزىنىڭ بارلىق قازاق ەلىن ۇلى ۇچاستكەگە، ٴجانا سول ۇچاستكەگە ٴبولىپ، ەكى جاعىنا ەكى سانالىق كامەسياسى شىقتى. ۇلى ۇچاستكەگە شىققان سانالىق كامەسياسىنىڭ باستىعى: نوەمسكي ۋتە بەرىستەنىن سول جىلى عانا بىتىرگەن اسىلبەك سەيىت ۇلى بولدى. سول ۇچاستكەگە باراتىن سانالىق كامەسياسىنىڭ باستىعى مەن بولدىم. ٴبىز بەس كىسىمىز. ارالاپ ەسەپ الاتىن ەلىمىز 12 بولىس ەل. ەلگە شىقتىق. اقمولا قالاسىنان كۇن باتىسقا قاراي شىعا، 35 شاقىرىم، ەسىل بويىنداعى ەلگە بارىپ ٴتۇستىك. ەلىنىڭ بولىسىن، ستارشىندارىن جيناپ، كەلگەن جۇمىسىمىز تۋرالى ٴتۇسىندىرىپ بايانداما قىلىپ، ەلدى جيناتىپ، مالىنىڭ، جانىنىڭ، ەگىنىنىڭ، سوقا سايماندارىنىڭ، نۇسقالارىمىز بويىنشا، ساناعىن الا باستادىق. ول ەلدىڭ ساناعىن الىپ بولىپ، ەسىل بويىن جاعالاپ ەكىنشى ەلگە ٴجۇرىپ كەتتىك. ٴجانا ول ەلدىڭ دە ساناعىن الىپ بولىپ، اقمولانىڭ «اقسيراق كول» ەلى دەگەن، اتباسار مەن شەكتەس، ەڭ شەتكى ٴبىر ەلگە بارىپ ٴتۇستىك. ەلىنىڭ كوبى «شۇبىرا» دەگەن جەردە. بولىس، ستارشىن، ٴتىلماش، پوشتا بايلارى مەن، «شۇبىراعا» كەلدىك.

«شۇبىرا» دەگەن قالىڭ، جيى، سۋلى، تومار. توماردىڭ ٴىشى، اينالاسى، ماقى، جايقالعان كوك شالعىن. ٴۇشى قيىرى جوق، تارىزدى ەلمي بەلەسى. ٴاربەلەستىڭ استى ويپاڭ تومار. ماڭايىنا كورىنگەن تاۋدا جوق، ورمانىدا جوق، ادىرداجوق. جالعىزاق، بەلەس-بەلەس بەن كوك بيىر قالىڭ تومار. شۇبىرانىڭ ەلىك ەل وتىرعان جەرىندە كيشكەنە وزەن سىماقى بار. بەلەستە، توماردا، ٴجاي ويپاڭ جەردە، ٴبارىدە كوگال. بارىندە دە نۋتاس جاسىل كىلەم جايعانداي. جاسىل كىلەمگە ٴتۇرلى جيەك بەن كەستەلەپ ٴتۇر سالعانداي.

جازدىڭ باسى. جازدىڭ تاماشاسى ذۇرعان جاس ۇۋاقىتى. سۇۋى مولىراق تومارلىڭ باسىندا، وزەن سىماقتىڭ ولكە سىندە، جاعالاى، اينالا جايىلىپ ٴتىزىلىپ وتىرو عان قالىڭ ەل. ٴبىزگە وڭاشا، ٴبىرتومارلىڭ باسىنا ٴۇي تىكتى. بولىس، بىستارشىن، ٴتىلماش، وزدەرىنىڭ ٴبىز بەن قاتار ٴبىر ٴۇي تىكتى. كوك شالعىنعا تىككەن ٴۇيلەرگە توسەنىش كەرەك دە ەمەس. سونداداعى كوك شالعىن ۇستىنە كىلەم توسەدى. قازاقشا، دوڭگەلەك الاسا ۇستەلدەردى، ۇيگە اكەلىپ ورناتتى. تىككەن ۇيگە كىرىپ قاعازدارىمىزدى جايىپ تاستاپ، جينالعان جۇرتتان ساناق الا باستادىق.

12 بولىس ەلدىڭ ٴبىر شەتى مەن ٴبىر شەتى ەلىك شاقىرىمداي.

ەل باي. ەل كوڭىلى، قىمىزدىڭ مول ۇۋاقىتى قازاق، ۇيقىسى قانىپ تۇرعانىنان كەشكە شەيىن ەڭ - زەڭ. القا - سالقا بولىپ قىدىرىپ، قىمىز اۋلاۋدا. جۇرتتىڭ كوبى جۇمىسسىز بولسادا، ساناق العان جەردەن شىقپايدى سىلقىلداعان بوس بولىپ، ارام تاماق مىرزالار، بۇۋىنى سەمىرگەن بىقالاردايى كوڭىلدە ماس، كوڭىلدە كەشكە ويىن كولكى، ساۋىق، قىز ويناق، ٴان سالىۋ، ولەڭ ايتىۋ. جاقسى ٴانشى، دومبىرا شىلار كوپ. باس قوسىپ، جينالسا، كوڭىلدەپ كوڭىلدەپ سىلق - سىلق كولىپ ٴبىرىن - ٴبىرى سىقاق قىلعانىنان باسقا جۇمىستارى جوق. بولىستىڭ، بىستارشىنىنىڭ بيلەردىڭ ٴبارى جۇۋان، دومبى مىرزالار. جينالىپ وتىرىپ سويلەسكەندەرىنە قاراپ وتىرساڭ، ٴبارىدە كوككە تويىپ تويىتانىپ، توبىراق شاشىپ، كوڭىلدەگەن بۇقالار ٴتارىزدى. ماڭقيعان سەمىز وگىزدەر ٴتارىزدى. جالىمزاق، ەرتەدەن كەشكە شەيىن قىبىرلاپ، كوڭىلگە كويىپ قابقارا بولىپ، ماڭدايلارىنان تەرى شىپ - شىپ شىعىپ، پىسىناپ، بايلىق جۇمىسىن قىلىپ، مالايلار جۇرەدى. مالشىلار جۇرەدى. كۇن ىستىقتا قابقارا بولىپ، تەتىگىپ مال باعاتىن مالايلار كۇن - كە شىعىپ شىبىنداعان اساۋ بيەلەر مەن ارپالىسىپ ساۋىپ، قىمىز جاسايتىن - مالايلار. جاياۋ ٴدوڭىزدى قىلىپ، ەرىندەرى كەزەرىپ، تەزەك تەرىپ اكەلىپ وت جاعىپ، اس پىسىرەتىن - مالايلار، ٴوزىنىڭ. قولى مەن جاساعان ٴىسىنىڭ راقاتىن كورە المايتىن جالىمزاق سول مالايلار.

قازاق مالىن جاسىرادى. جاسىرمايتىن قازاق كەمدە كەم.

«شوبىراداعى» ەلدىڭ ساناعىن الىپ بولدىق. ەندى جۇرمەكپىز. ٴبىراق ەش كىم اسىقپايدى. ٴبىزدە اسىقپايمىز. شوبىراداعى ەلدى قىيىپ تاستاپ كەتكىمىز كەلمەيدى. بۇل ەلدەن شىققان سوڭ، باراتىن ەلىمىز الىس. بولىس بەن ٴتىلماش، بىستارشىندار ٴبىر ەكى كۇن جاتقىمىزدى سۇراعان سوڭ، ٴبىر - ەكى كۇنگە توقتادىق. قارا سابانىڭ جاندى قۇمار قىلاتىن ٴدامى. ٴيىسى اڭقىعان سارى قىمىزى. باعىلان توقتىنىڭ ەتى. تازا اۋە، كوك وراي شالعىن، سىڭسىعان باي. بەيبىت ەل، كىمدى ايىنالدىرمايدى.

كۇن تومەن تۇسكەن ۇۋاقىت ەدى. كۇننىڭ ىستىق لەبى قايتىپ، دەنەگە جىبەك تۇرعىنداي تيەتىن مايدا ەسكەك تۇرعان ەدى. جەردە، اسپاندا، كوك

تۇرعانداي ەدى. جەر - دۇنيە تىپ - تىنىش. سول كەزدە بالدىڭ جارىلماس،
بىلەزدىك جۇپارىنا ماس بولىپ، ماناۋراپ تۇرعان ٴتارىزدى. جەر دۇنيە تىپتىنىش،
«قۇبىراداعى» ەمەكسىپ ۇيىعان ەلدە تىپتىنىش. بالاسكە شەشەپ قارا ساڭ
توڭىرەك قاپتاعان مال، بىرداي بولىپ تىزىلگەن ەل...

ٴوش جىگىت اتقا ٴمىنىپ، بوي كوتەرىپ، كەلمۇكە شىقتىق. اتتارىمىزدا سەيىرەن، كوڭىلدە سەيىلىپ. بەلەسكە شىقتىق. تومارلاردى ارالادىق. كۇن باتىسقا قاراي جۇگىرىپ كەتىپ، ەلدىڭ ەڭ شەتىنە شىقتىق. اتباسار ٴجۇيەزى مەن انمولا-قىڭ شەك اراسىنا كەلدىك. ٴبىر بەلەسكە شىعىپ، اتتارىمىزدىڭ باسىن تارتىپ، ات ۇستىندە جان جاققا قاراپ تۇردىق. اتتارىمىز ۋىقاستاپ، جەر تارپىپ، اۋىز-دىقتارىن قارىش - قارىش شاينايدى. توڭىرەك ٴبىلمى ٴبىر بەلەس، ٴبىلمى ويپاڭ. تۇتاسقان قاپقارا كوك. قالىڭ كوك ٴشوپ، كوك شالعىن تۇتاسىپ، جەر دۇنيەنى قاپتاعان ٴتارىزدى. جەر ۇستى قاپ - قارا كوك تەڭىز ٴتارىزدى. كۇن ەڭكەيگەن مەزگىل ەدى. الىن كۇن اسپاننان سولىپ جەرگە، ەڭكەيگەن ٴتارىزدى. كۇننىڭ التىن شۇعىلاسى كوك تەڭىز دەي تۇنعان توڭىرەكتى نەشە تۇرگە قۇبىلتادى. اقىرىن ەسكەن مايدا ەسكەك تۇتاسقان كوك تەڭىزدى تۇتاسى مەن اقىرىنعانا قوزعايدى. قارا كوك جەردىڭ قيىرسىز ٴۇستى تۇتاسى مەنەن، اقىرىنعانا ىرعالادى. جەر ٴۇستى ۇشى قيىرى جوق العارا كوك تەڭىزدەي قۇلپىرادى، تەڭىزدەي ىرعالادى. قۇلپىراعان جەردىڭ قيىرسىز شەتى اسپان - كوكپەن قابىسقان ٴتارىزدى. توڭىرەك تىپ - تىنىش. كۇن باتىسىنا، اتباسارعا قاراي تۇن جاقتا الىستان بۇلدىراپ، قاتار جاتقان ەكى كول كورىنەدى.. قارا كوك قامىستارى مۇنارتادى. سول ەلدىڭ جىگىتى، جولداسىمان مۇنارتىپ بۇلدىراعان كولدەردى سۇرادىم «اناۋ نە كول؟» دەدىم.

- ول «اۋپىلدەك الا كول» دەدى.

- ۋاي! «اۋپىلدەگەنى» الگى كادىمگى ولەڭدەگى اۋپىلدەك پە؟ دەدىم.

- ٴيا، سول ولەڭدەگى اۋپىلدەك. سول ولەڭدى شىعارالۇن قىزدى العان ادام، سول اۋپىلدەكتى مەكەن قىلاتۇن ەلدىكى عوي. ەلى قازىر سول كولدىڭ ار جاعىندا ۇيدە، ٴبىراق بۇل جەردەن كورىنبەيدى - دەدى.

ە - ە - ولەڭدەگى «اۋپىلدەك ۋسى دەسەيشى... ول كەلىنشەك كازىر ولگەن عوي» - ٴا؟ دەدىم.

- ٴيا، ٴولگەن، بىيشارا، سول قايعىدان ٴولدى عوي دەدى..

ۋشان تەڭىز بەلەستەردىڭ ورتاسىندا، ات ۇستىندە الگى كولدەرگە قاراپ تۇردىق... «سۇيگەنىنە بارا الماعان، مالعا ساتىلعان سورلى قىز، قايعىدان ٴولدى عوي».. كوز الدىما كەلىپ ەلەستەدى. ونىڭ جىلاعانى، ساتىلىپ بارعان جەرىنەن، اۋپىلدەك كولىن جاعالاپ، نەشە ىرەت جاياۋ قاشقانى كوز الدىما ەلەستەدى.. قاپ ۋسىنداي تىپ - تىنىش جەر مەن كوك. توڭىرەك تىم - تىرىس. ەلسىز شالقىعان

كول. جىلاپ كەلىپ كول جاعاسىندا وتىرعان جالعىز ايەل. ماناۋىراعان جەر مەن كوك مەڭىرەۋ. مەڭىرەۋ جاراتىلىس كوزدىڭ جاسىن كورمەيدى. جىلاعان جاننىڭ قايعىسىن سەزبەيدى. جالعىزاق، ەڭىرەگەن ايەل مەن بىرگە، كولدىڭ قامىستا-رى عانا، تەڭسەلىپ سىبىرلاپ، سويلەيدى. كولدەگى قۇستار عانا، ەڭىرەگەن ايەلمەن بىرگە سىڭسىپ، شۋلاپ جىلايدى. ايەل جىلايدى... ايەل جىلايدى.

قامىسى اۋپىلدەكتىڭ مۇڭشا-مۇڭشا!
سارعايىپ وسىناۋ كولدىڭ سۋىن ىشە!
قۇس قاناتى قۇسقا بىتكەن ماعان بىتسە،
بارار ەم قالقا جانعا الدە-نەشە.

قاربالاسى اۋپىلدەكتىڭ قامىستارىن،
ايتادى ٴار كىم كورگەن قاسىرەت زارىن؛
تۇسەدى قايعىلىعا قارا تۇمان،
كىم بىلەر، سول تۇماننىڭ اشىلارىن؟

ەرىكسىز اۋپىلدەكتى مەكەن ەتتىم،
جاسىم جاس، ون التى عا جاڭا جەتتىم؛
ايىرعان ەكى اشىقتى ەڭىرەتىپ،
ىسىنە بارما شارا قۇدىرەتتىڭ!..»

تاعىدا كوپ سەۋرەت كوز الدى ما ەلەستەپ، ٴبىر از «اۋپىلدەككە» قاراپ تۇرىپ قايتتىق... كەيىنگە، جاقىنداعى ٴبىر اۋىلدا، ەل جىگىتتەرى ويىن جاسادى. ويىن جاساۋشى جىگىتتەردىڭ باستىقتارى: ىستارشىندار، بولىستىڭ تىلماشى، باي-سەيىت، جانا باسقا ىسىق جىگىتتەر.

ويىنعا ٴبىزدى دە شاقىردى. ٴبىز ٴتورت كىسىمىز. ەكەۋى نوعاي جىگىت، بىرەۋى ورىس، ٴتورتىنشىسى مەن. ورىس ميقايەل دەگەن شالداۋ كىسى. ەكى نوعاي جاس جىگىتتەر. ەكەۋى دە مۇعاللىم. بىرەۋى عالىمجان، اقمولادا قالالىق نوعاي مەكتەبىندە مۇعاللىم. بىرەۋى نۇرعايىن، قازاق اراسىندا ورىسشا مەكتەپتە وقىتىل. ويىنعا ميكايلە مەن، نۇرعايىن بارمادى. نۇرعايىننىڭ، سول كۇنى ٴبىر ٴتىسى اۋىراتۇن ەدى. ويىنعا عالىمجان ەكەۋمىز باردىق.

ٴتۇسىن جوندەگەن، جاعالاي كەستەلى تۇس كيگىز ۇستاپ، كىلەم توسەگەن، بەزەگەن، وڭاشا وتاۋ ٴۇي. لىق تولعان قىز كەلىنشەك بەن بوز بالا. ٴبىز، باي سەيىت بەن، عالىمجان، ٴجانا بەس-التى ەل جىگىتتەرى، ٴبارىمىز وتاۋعا كىرىپ كەلدىڭ ٴبىزدى كۇتىپ جاتىر. جوعارى ارالاستىرىپ، وتىرعىزدى. جۇرت وتاۋدا دوڭگەلەك ايىنالىپ وتىر. بىزگە تاياۋ، بىزگە قارسى ٴبىر ٴانشى ىستار-شىن مەن تاعىدا سونداي بەس-التى باستىق جىگىتتەر كەلىپ وتىردى. ٴبىر ازدان سوڭ بولىس بەن بەس-التى ٴىرى كىسىلەردە كەلىپ، تورگە شىعىپ

وتىردى. بولىس بەن ٴبىر از عانا ٴبىرى كىسىلەدەن باسقا، جىگىتتەر مەن قىز كەلىنشەك ارالاسىپ وتىر. باي‌سەيىت، ٴالىمجان ۋشەۋمىزدى دە ٴبىر بۇكعاي اتار، قىز-داردىڭ ارالارىنا وتىرعىزعان. جاعالاي قىمىز بەرىپ جاتىر. قىمىز ىشىپ بولعانعا قاراماي-اق ٴجۇرت دۋىلداسىپ ويناپ وتىر. قىز كەلىنشەكتەر بارىن كيگەن. قوزعالسا - شولپىلارى، بىلەزىكتەرى سىلدىرلايدى. جىبەك كيىمدەرى - كولدىڭ قوزعالعان كوك قۇراعىنداي سۋىلدىرلايدى. ٴبارى دە ادەبىمەن سىزىلىپ، قاسىنداعى جىگىتتەرمەن، اقىرىنسىپ سويلەسىپ وتىر. كۇنى بويى قىمىز ىشكەن ٴجۇرت، تاعى دا قىمىز ىشكەن سوڭ تەگىس قىزىپ الدى. ەكى-ٴۇش جەردە شىلىم جانىۋلى. وتاۋ لىق تولعان. وتاۋ سىقىرلايدى. بولماي كىرىپ كەتكەن بالا شاعالاردى شىعارىپ، ەسىك جاقتا ەكى-ٴۇش جىگىت ٴجۇر. ٴانشى مشتارشىن جىگىت ٴبىزدىڭ قارسى الدىمىزدا، دومبىرانى بەزەپ، سىڭقىلداتىپ شەرتىپ وتىر. وتىرعان جانىنىڭ بارى دە ىشبەي ماس. قوپ قويىۋ سارى ۋىز قىمىز: كوكبەن كوك بولىپ جايناعان جاز، جازدىڭ بار قۇتتاي جۇمساق كەشى. نەشە ٴتۇرلى كىلەم، تۇس كيىز پەردە ۇستاپ بەزەگەن وتاۋ. ارقانىڭ جۇتىنعان سۇلۋلارى. ٴبارى قوسىلعاندا كىمدى ماس قىلماس، كىمدى بالقىتپاس. ٴتۇرلى ويىن ويناليپ جاتىر. ويىننىڭ ٴبارىنىڭ دە شارتى ولەڭ مەن ٴان بولىپ شىعىپ جاتىر. دومبىرا قولدان قولعا كوشەدى. ٴاندى ٴبىر جىگىتتەن ٴبىر جىگىت اسىرىپ سالادى. ٴبىر قىزدان ٴبىر قىز اسىرىپ سالادى. جەكە جەكەدە سالادى. ەكى-ەكەۋدەن قوسىلىپدا سالادى. نەشە ٴتۇرلى قۇبىلعان، كەستەلى ورنەكتى ٴان ەستىلەدى. نەشە ٴتۇرلى ولەڭ ەستىلەدى. ٴالىمجان ەكەۋمىزدىڭ ارامىزداعى قىز جەكە ٴان سالدى. تاعى ٴبىر قىز بەن قوسىلىپ سالدى. بىر كەزدە باي‌سەيىت ەكەۋمىزدىڭ ارامىزداعى قىز ٴان سالدى. بۇل ٴبىر ورتا بويلى، قىرا تورى، جاستاۋ قىز. جاسى نە 15-16 دا، كوپ بولسا، 16 - 17 دە. بۇعان ٴان سالاتىن كەزەك كەلگەندە، وتىرعان جۇرت تىنا قالدى. كەي ٴبىر باستىق جىگىتتەر: «قابيبا دوم-بىرا مەن ايتسىن - دومبىرا مەن!..» دەدى. وزگە قىزدار دومبىرا مەن ايتقان جوق ەدى.

- بۇل بالا دومبىرا مەن ايتۋشى ما ەدى؟ دەدىم.

- يە-يە، دومبىرا مەن ايتاتىن بالا دەستى.

- قابيبا دومبىرانى الدى. دۋىلداپ وتىرعان ٴجۇرت تەپتەگىس تىنعان. دومبىرانى الىپ، جوندەلىپ، قوزعالىپ وتىردى. مەن دە قوزعالىپ، قابيبانىڭ ورنىن كەگىنتىم.

قابيبا ماعان قاراپ، جىمىيىپ: «وتىرا بەرىڭىز، بۇرىنعىڭىزداي» دەدى.

- قانە-قانە، شىراعىم، بوگەلمە، - انا قاسىڭدا وتىرعان سىپى بالالار لەبىزىڭدى ەستىسىن!.. دەستى.

ٴقابيبا دومبىرانى ىسكىلداتىپ، بۇراپ، كوڭىلگە كەلتىرىپ، ادەمىن سۇيەرىكتەي ساۋساقتارى مەن، بەرنەلەردى ىسىلدىرتىپ، جەلدىرتىپ دومبىرانى قاعىپ - قاعىپ جىبەرەدى.

- «.. - ، شىراعىم!..» دەپ، بولىس بەن قاتار وتىرعان ۇلكەندەر قوز-عالىسىپ قويىسادى.

كەۋدەسىن قوزعاپ، ىلگەرى كەرەگكوپ تاستاپ، قابيبا دومبىرا مەن بىرگە شىرقاپ قويا بەردى.

سەكەن سەيفۋللا ۇلى. (1916-جىل. ومبىداعى
سەمينارياني ٴبىتىرىپ قايتقان جىلى)

ۇيدەگى لىق تولعان جۇرت تىم - تىرىس. بارلىق جۇرتتىڭ كوزى قابيبا دا. ىسىلدىراعان ادەمى داۋ-سىمەن، قابيبا شىرقادى. ٴانىنىڭ، داۋسىنىڭ ىرعاعىنا ەرىپ، دومبىرانى دا شىرقاتتى... جاز كۇنى جىرلاعان بوز تورعاي، شىرقاپ - شىرقاپ مىڭ قۇبىلتىپ داۋسىن قۇيقىلجىتىپ، كوككە قاراي ورلەيدى. قايتىراعان، ىسىلدىراعان داۋسىمەن بىرگە قاناتتا-رىن قالتىراتىپ قاعىپ كوككە كوتەرە-دى. ٴبىر ۋاقىتتا توكتەرىلىپ، ۇيتقىپ قۇيقىلجىعان داۋىس بەن، تومەن تۇسەدى. ٴبىر ۋاقىتتا شارىق ۇرىپ سەرپىلگەن داۋسىمەن قايتا كوككە شىعادى. كوكتە ٴجۇرىپ، شىرق كوبەلەك ىينالىپ، ٴانى مىڭ قۇبىلتىپ جىرلايدى. ٴبىر ۋاقىتتا دوڭگەلەنىپ تۇرا قالىپ، ٴبىر نوقاتقا قادالىپ، قاناتتارىن قالتىراتىپ، ادەمى، زارلى داۋسىمەن جىردى ۇزىلتىپ - ۇزىلتىپ تۇيدەك - تۇيدەك تىزبەكتەنەدى. ٴسويتىپ بوز تورعاي مىڭ قۇبىلتىپ جىرلايدى... بوز تورعايدىڭ جىرىن تىڭدايسىڭ. جالعىز سەن ەمەس، بوز تورعايدىڭ جىرىن جەر مەن كوكتە تىڭدايدى. بوز-تورعايدىڭ جىرى ماۋجىراعان جەر مەن، كوكتى تەربەتەدى... مىنە، ٴتاپ سول بوز تورعاي - قابيبا. قابيبا دا، بوز تورعايداي شىرقاپ، داۋسىن كوككە ورلەتتى. بىردە داۋسىن، كوكتە نەشە - ٴتۇرلى قۇيقىلجىتىپ توگىلدىردى. بىردە - داۋسىن قالتىراتىپ، نەشە ٴتۇرلى قۇبىلتتى. نەشە ٴتۇرلى ۇيتقىتىپ داۋسىن تومەن قالىقتاتتى. جانا نەشە ىرەت شارىق ۇرىپ، سەرپىلدىرىپ، داۋسىن

كوككە شىعاردى... ٴبىر ۋاقىتتا داۋسىن ٴۇزىپ قابيبا توقتاتتى. وتىرعان ٴجۇرت لەك قوزعالدى. انگە سۇقتاندى. ادەمى داۋسىنا سۇقتاندى. قابيباعا سۇقتاندى. قابيبا دومبىرانى الدىندا تاياۋ وتىرعان ٴبىر جىگىتتىڭ الدىنا سۇلىق قويا سالدى. ٴجۇرت تۇس-تۇستان قابيباعا «تاعى دا-تاعى دا»! دەپ جابىرلادى. بىزدە تاعى دا ايتۋىن سۇرادىق.

قابيبا تاعى دا ايتتى. تاعى دا 3-4 انگە سالدى. ەندى قابيبانىڭ انىنەن باسقا ٴان ەستىگىمىز كەلمەدى. ويىن قىزدى. ٴجۇرت قابيبا ٴانىنىڭ اسەرى مەن ۇلەنىپ الدى. مەنىڭ قاسىمداعى عالىمجان تولعالى قازاقتىڭ مۇڭداي ويىنىن، مۇڭداي ٴانىن ەستىگەن جوق ەكەن. ەندى عالىمجاننىڭ ەسى شىعىپ كەتتى...

تاڭ اتىپ كەلە جاتقاندا ويىن تارقادى. ٴبىز جاياۋ ۇيگە قايتتىق. ۇيگە كەلە جاتىپ، ۇيقىمىز كىرگەنشە، عالىمجاننىڭ اقىل-ەسى كىرگەن جوق. ۇيگە قايتىپ كەلە جاتقانىمىزدا: -نۋ، ساكەن، قازاقتى مەن جاڭاعانا بىلدىم!. شىلىرىق مۋزىيكاسىنىڭ تە ەكەنىن جاڭا عانا اڭعاردىم! قازاق بولماعانىما ىرزا ەمەسپىن! قازاق ٴشىندە وسىبە گەندىگىمە ىرزا ەمەسپىن! -دەدى. جانا ۇيلەنبەي تۇرعان كەزىمدە قازاقتىڭ مۇڭداي ەكەنىن بىلسەم، قالادان بەزىپ، قازاق اراسىنا سىڭىپ كەتەر ەدىم-دەدى.

وسىنى عالىمجان كوبىكەشەيىن ۇزبەستەن تاستاماي ٴجۇردى.

«شوبەرادان» اتتانىدىق. ودان باراتۇن ەلىمىز الىس. تاڭ ەرتەدەن قوس-قوس اتپەن كەشكەشەيىن جۇگىرتىپ، اراقونىپ، ارەڭ جەتتىك.

«اقسيراق كول» ەلىنەن (شوبەرادان) شىعىپ كەلىپ، ساناعىن العان ەلىمىز «مۇڭشاقتى» ەلى، «قارا بۇلاق» ەلى، «قىزىل توپىراق» ەلى، - ٴۇش بولىس ەل ە-بۇل ەلدەردىڭ ساناعىن الىپ بولىپ، قايتۋشىلاي «قۇرجىن كول» ەلىنە كەلدىك. «قۇرجىن كول» ەلى-سەمەي گۋبەرناسىنىڭ پاۋلودار ۋيەزى مەن شەكتەس بولادى. قايتۋشىلادا (قۇرجىن كول ەلىنە) بيۋنىڭ اقىرعى كەزىندە كەلدىك. ەلى بولىستىقتا تالاسقان ەكى پارتيا. ٴبىر پارتيانىڭ باسى بولىس، ەكىنشى پارتيانىڭ باسى تاعى دا ٴبىر جىگىت، بىلقىل مىرزا. بولىستارى ٴامىرىن ەلىنە قاتتىراق جۇرگىزىپ تىزەسىن ەلگە قاتتىراق باتىرىپ، كوپشىلىكتى وزىنە قارسى قىلىپ العان ەكەن. ٴبىر بولىس ەلدەگى ەلىڭ جارىم داي ۇيدەن بولىس جاعىندا دوز شامالى اق ٴۇي قالعان ەكەن. ٴبىراق، بولىس، قالام قولىندا بولعان سوڭ، قاسقىرداي ٴدۇردىيىپ، بۇرىننان ىقتاپ قالعان ەلدى، بەتتەسكەندە ٴالى دە قورقىتاتۇن ٴتۇرى بار ەكەن. بولىس اۋلىنا كۇن بۇرىن قابار جىبەرگەن ەدىك. اۋلى «اششىلى كول» «قاسقا ات» دەگەن قاتار ەكى ادەمى كولدىڭ باسىندا ەكەن. كۇن تومەن سالىپ، تاۋ باسىنا تايانعان كەزدە، ٴبىر بەلەس توبەدەن اسىپ ٴتۇسىپ، «اششىلى كولدىڭ» قوبىلا جاق ۇستىنەن شىعا كەلدىك. كولدىڭ ٴبىر جاق باسىندا ازعانا ٴۇيلى ەكى ٴۇش اۋىل. ەكىنشى جاق باسىندا ازعانا ٴۇيلى ەكى ٴۇش اۋىل. ٴتورت-بەس اتتى كىسى كولدىڭ بەرگى باسىندا، كولگە جاعالاي جاتىپ،

جۇر ەكەن. قارا جول مەن كولگە قاراي ەنتەلەتىپ، كەلە جاتقان ٴبىزدى كورىپ، كولگە جەلقى حاۋىپ جۇرگەن اتتى كىسىنىڭ ٴبىرى ٴبىزگە قاراي ٴجۇردى. تۇزىكتىك كوزىنەن وتكەندەي ادەمى جاراۋ قارا اتقا مىنگەن، استىندا اق كۇمىس ەر توقىمى كۇن مەن شاعىلىپ جاردى جۇرق ەتەدى. ادەمى قارا ات جىگىتتىڭ استىندا، ۇستىندەگى كۇمىس ەر توقىمدى ەرقىلداتىپ، ويقاستاپ سىلاڭ - سىلاڭ ەتەدى. قارا اتتىڭ ۇستىندەگى ۇزىن اققۇبا جىگىت. ۇستىندەگى كيىمدەرىنىڭ جالعىزاق شاپانى قازاقشا. وزگەسى ادەمى قالا كيىمدەرى. اياقتا ادەمى باتەڭكە. باسىندا ادەمى پاناما - قالپاق. مەن تانىپ كەتتىم. بۇل - تولەباي. بۇل قازىر وسى «قۇرجىن كول» ەلىنىڭ بولىس ٴتىلماشى. بولىس - وسى تولەبايدىڭ اكەسى مەن ٴبىر تۋىسقان، ولجاباي دەيتىن كىسى. تولەباي مەنى - مەن جاسىنان اشىنا ەدى. ەكەۋمىز اقمولادا وقىپ جۇرگەندە، ٴبىر ۇيدە ٴبىر جىل بىرگە جاتقان ەدىك.

— اسسالاۋ مالەيكۇم!

— ۋالەيكۇم سالام.

— ۋا! مال، جان امانبا؟

— ۋا، شۇكىر! وي - بوي - و - وي! كورىسپەگەلى دە كوپ بولادى ەكەن عوي!.. امانداسىپ. وقىپ جۇرگەندەگى تانىس بەن، شۇرقىراسىپ، قۇۋانىسىپ، شۇيىركەلەسىپ قالدىق.

ٴبىزدى، بولىستىڭ كانديداتى - ورىنباسارى، نەمەرە ٴىنىسىنىڭ ۇيىنە اكەلىپ ٴتۇسىردى. ٴبىر از سويلەسكەننەن كەيىن تولەباي ماعان قاراپ:

«سەن، مىسىنىكيە - قازاقتان اسكەر جيناسا جىگىت الاتۇن بولىپتى دەيدى عوي؟.. بىزگە «19 بەن، 31 دىڭ اراسىنداعىلار دىڭ ەسەبىن الىپ جىبەر» - دەگەن، اتىنا شەنيا بار؟ دەدى.

مەن: - جوق... ٴبىز وندا ٴسوزدى ەستىگەنىمىز جوق. قالاي الادى ەكەن، كىم الادى ەكەن؟.. قاشان الادى ەكەن؟.. دەپ، بۇل قاباردى ەستىمەگەنىمىزدى ٴبىلدىردىم.

— «بۇل قابارعا ٴجۇرت، ناتار-ناتباسىن باسا ي، تولاعىن ٴتۇرىپ قانا وتىرعان ٴتۇرى بار. وسى قاباردىڭ انىعىن ٴبىلىپ كەلمۇگە، كوكشە قالاعا كەتىپ ەدى. كەشە كەلمەكشى كۇنى ەدى، كەلە المادى،.. ەندى بۇگىن كەلەر دەيمىن» دە-ي... بۇل تۋرالى، جانا باسقادا ٴتۇرلى اڭگىمەلەسىپ وتىردىق.

بولىسىنىڭ اۋىلى قاتار بىتكەن ەكى ادەمى كولدىڭ جاعاسىندا. اۋىل كولدىڭ وراي شالعىنىنىڭ ۇستىندە. ٴبىز وتىرعان ٴۇي، التى قانات اق-وتاۋ. ٴىشى تازا. جاساۋلى ەمەس. ٴبىراق تۇسەنىشتەرى جاقسى. كەرەگە ۋىقتارى سىرلى... تىسقا كيىپ، شىعىپ، ساماۋرىندى جوندەپ قايناتىپ، بىلسقا شاي جابدىقتارىن ىڭعايلاپ بولىس ورىنباسارىنىڭ قاتىنى ٴجۇر. كۇن باتۋعا تايانعان. كۇننىڭ كۇندىزگى ىستىعى قايتقان. كول باسىنىڭ اۋاسى جانعا جايمساق، قوڭىر مايدا مەزگىلى،

جومىسقا تارتىپ، مالدارىن قورىپ بولىستىڭ ورىنباسارى ەتتى. ىرگەدە جاعالاي قاباتتاپ، العان كورپەلەر دەستىڭ ۇستىندە؛ جانىنا ىرگەگە جاعالاي تاستاعان دەڭكيگەن، كىرلەۋ نارتقان اق تىستى، جاستىقتارعا سۇيەنىپ ٴبىز جاتىرمىز. كەڭ ۇستىقتا، جولدى جولسىز جەرلەر مەن جۇرگەن سوڭ، سۇلقىلداتىپ، ارىنىڭ قاققانىنان سارشاپ قالعان ەكەنبىز. جاستىققا شىنتاقتاپ، قيسايىپ جاتىرمىز. دوڭگەلەك، الاسا ۇستەلدى جاسادى. شاشاقتى، كۇلدى، كوكشىل داستارقانى جايدى. قىزىل كاردەن شىنى اياقتاردى سىلدىرلاتىپ جاساپ، قىمىزعا بيلەگەن، جاڭا پىسىرگەن اق باۋىرساقتى داستارقانعا توكتى. ۇلكەن قىلىپ شاقتان ٴتۇيىر سەكەردى ۇستولگە جاۋدىردى. ەكى شىنى تاباققا سارى ماي سالىپ، كۇجىلدەتىپ، اق ساماۋىرىندى كەلتىرىپ، شايعا ىشارات قىلدى... ۇستەلگە ەڭىرىلىپ وتىرىپ ٴشايدى ٴىشتىك. ول ەكى ارادا ماگايداعى ٴۇش-ٴتورت كولدەلەڭ باسىنداعى ەلدىڭ ادامدارىن جيناتۋعا بولىستىڭ تىلماشى بۇيىرىق قىلىپ، كىسى شابتىرىپ جىبەردى.

كەش باتقان سوڭ ول ٴتۇنى وندا تۇنەپ، ەرتەگىسىندە تىلماش ٴوز ۇيىنە قوناققا شاقىرىپ، سوندا باردىق. ٴجۇرت ازداپ جينالىپ جاتىر... تۇس ۋاقىتىسىندا قالادان تىلماشتىڭ اكەسى، بولىستىڭ اعاسى، بارەكەڭ كەلدى. اۋىل جىگىتتەرى سالەم بەرىپ الدىنان شىعىپ، اتىن ۇستاپ، اتتان ٴتۇسىرىپ الىپ، قولتىعى جورعالاپ، ەسىك اشىپ ەڭگىزىپ كۇتىپ جاتىر. ۇيدە وتىرعان ٴبىر از كىسىلەرى تۇرە كەلىپ، بار-ەكەڭ مەن قول ۇستاسىپ امانداستى. ٴبىز دە امانداستىق. جۇرتتىڭ ٴبارىنىڭ ەكى كوزى بارەكەڭدە. توسەك جاعىنا، ٴتوردىڭ الدىنا شىعىپ، بارەكەڭ شارشاعان ٴتۇر مەن، ٴبىر دەمەگە قاتتى كۇبىنگەن ٴتۇرى مەن، «ۋۋپ-!» «اھ...» دەپ، ەكى بيىعىنان دەم الىپ، شەشىنىپ، وتىرىپ جاتىر.

جۇرت امانداسىپ:

- «قالادان نە قابار بار؟..» دەدى.

بارەكەڭ وتىرىپ جاتىپ: «ۋۋھ!. شۇكىر... نە قابار سۇرايسىڭدار... قازاقتان كىسى الاتىن بولدى-عوي. مىنە، جارلىعى!» دەپ، قالتاسىنان، بۇكتەگەن، جۇۋان ارىبەر مەن ورىسشا باسقان ٴبىر جارلىعاماني الىپ، ٴتىلماش بالاسىنا تاستاي بەردى.

بالاسى الىپ، وقىدى.

جاعالاي وتىرعان جۇرتتا، جانا تىستان كىرىپ، ەسىك الدىندا ٴتيىن تىرەسىپ، تەلمىرىپ قاراپ تۇرعان جۇرتتا ٴۇن جوق. جارلىعامانى، بارەكەڭ بالاسىنا تاستاي بەرگەندە، ۇيدەگى بارلىق قازاقتىڭ ٴوڭى قاشىپ كەتتى، جارلىعامانى ماعان بەردى. مەندە الىپ قارادىم.

- «25-ىيۋندە پادشا اعزامنىڭ» جارلىعى بويىنشا، قازاق قالقىنىڭ 19 بەن،

31 جاستىڭ اراسىنداعى ەركەكتى، اسكەرلىك جۇمىسقا السنادى...» دەب، افمولا كۋبەرناتورىنىڭ قىلعان جارناما بۇيرىعى ەكەن. ۋيدەگى جۇرت، ۋرەيلەندى. مەنىڭ مۇنىڭ «ٴمانىسىن» سۇرادى. مەن نە دەيىن ؟ . .

- اسكەر جۇمىسىنا كىسى كەرەك بولعان سوڭ، قازاقتان الايىن دەگەن عوي . . . دەدىم .

« اسكەردىك قارا جۇمىسى » دەگەنگە ناۋبايدى .

- «بۇل انشەيىن ، الداعان ٴبىس قوي. سالداتتىڭ ناعىز ٴوزى عوي بۇل... وي-قوداي-اي»- بۇل نە دەگەن سۇمدىق؟.... وي - پىرىم - اي! . . . .» دەسىپ، جۇرت ٴتىپتى ۋرەيلەندى...

ول ەلدىڭ ساناعىن تەزىرەك الىپ، ٴارمان ٴجۇرىپ كەتتىك. بولىس اۋىلىنان شىعا، (3-2) ەكى-ٴۇش شاقىرىمداي جەردەگى «قامىقتا ات» كولىنىڭ باسىنداعى ٴبىر اۋىلعا قوندىق. ەرتەڭىندە، ەكى ٴبولىنىپ جۇردىك. عالىمجان مەن مەكەيلە ٴبىر بولەك. «سىپاس» « قاراعاندى » ەلىنە كەتتى . ٴبىز نۇرعايىن ەكەۋمىز « قاسىمىزدا ٴبىر قازاق پوشتا بايىمىز بار، «سىلەتى» بويىنداعى ەلگە كەتتىك . ٴجۇز شاقىرىمداي جەردەگى ەكىنشى بولىسقا - « سىلەتى » ەلىنە باردىق .

بولىستىڭ ٴوز اۋىلىنا بارماي، بەرگى، ٴبىر قىلىك ەلىنە تۇستىك. ەلگە ىمىرتە جابىلا بارعامىز. بارىسى مەن، تىنىعىپ جاتىپ، ەرتەڭىنە ار جاعىنداعى، اۋىلى ەلىۋ شاقىرىمداي جەردەگى، بولىسىنا كىسى جىبەردىك.

ول كۇنى بولىس كەلمەدى. بولەك تىگىپ بەرگەن ٴبىر جاپپادا ٴبىز تىنىعىپ جاتىرمىز. كۇن ىستىق. ەل، سۋىۋى جوققا ناندىق،ٴبىر وزەنشە جاردىڭ جاعالارىندا، ەل قالىڭ. ٴوزى كەدە يلەۋ. قازاقتار جەينالىپ ٴجۇر. بولىس بەن ٴتىلماش كەلمەي، ٴبىز ٴبىس باسىناي الاي جاتىرمىز.

سول ەلدىڭ ىستارشىنى كەلگەن . ىستارشىن ٴبىر ساباقىمىز اكەلىپ. ٴبىز جاتقان جاپپانىڭ ىشىنە ەككىزىپ قويدى، قىمىزدى ٴىشىپ جاتىرمىز، قىمىز جاقسى- اكەلگەن توقتىنى سويىپ، ەتىن، سول ٴۇيدىڭ جانىنان قازعان جەر وشاققا اسىپ جاتىر. جەر وشاقتىڭ ٴبىر جاعىندا، ٴتوتتىنى بۋىۋ دا اقتاب سارى ساماۋىر تۇر. ٴۇيدىڭ ماڭايىندا جينالعان قازاق. ىستىق كۇنگە كۇيىپ، توپتانىپ، اناندا ٴار جەردە وتىرىپ جەمتىككە ۋيمەلەگەن كۇشىگەندەرشە ۋيمەلەسىپ سويلەسىپ ٴجۇر. ٴۇيدىڭ ىشىندە جاعالاي جايعان كىيىزدىڭ ۋستىنە كىلەم توسەپ، جانا جاعالاي ىرگەگە كورپە توسەپ، ىرگەگە جاعالاي جاستىق تاستاعان. جاستىقتارعا سۇيەنىپ، كورپەلەردىڭ ۋستىندە ٴبىز جاتىرمىز. اندا - ساندا تىسقا شىعىپ كەلەمىز- كۇننىڭ ىستىعىنىڭ اسەرىنەن، جانا ىشكەن قىمىزدىڭ اسەرىنەن، تەرشىپ، ومىراۋ تۇيمەلەرىمىزدى اعىتىپ، جەلپىنىپ، ٴوز وزدەرىمىز بەن الەك - ٴبىز.

كۇن تومەن تۇسكەندە بولىس بەن ٴتىلماش كەلدى. ەكەۋىدە ات قاعىپ،

كۇنگە كۇبىنكىرەب كەلگەن ەكەن. اتتارىنان ٴتۇسىب، ٴۇيدىڭ جانىندا، تىسقا شىعىب تۇرعان ٴبىز بەن امانداستى.

بولىس كەلگەن سوڭ قازاقتار تۇبنانىسىب، كوبىرەك جينالىب قالدى. بولىس بەن تىلماش ۇيگە كىردى. اڭگىمەلەسىب وتىردىق. ٴشاي ىشتىك. ٴشاي ٴىشىب بولعان سوڭ، بولىس بەن ٴتىلماش تۇرىب، ٴبىر ۇيگە بارىب ورنىعۋعا، تاياۋ اۋىلعا كەتتى.

كەشكە بولىس بەن ٴتىلماشتى شاقىرىب الىب، ەرتەڭ - ەرتە ساناققا كىرىسۋگە كەرەكتى قاعازدى دايارلاتىب، ٴار ىستارىشىنىڭ ىسپەسكەلەرىن دايارلاتىب، ىسكە كىرىسىب، جاتقانشا ٴىس ىستەب وتىردىق.

ساناققا كەرەكتى ىستەردى ٴبىتىرىب، اس جەب جاتتىق. جازعى تاڭ قىسقا. تاڭ وتە تەز اتادى . . .

كۇن كوتەرىلىب، ساسكە بولعانشا ۇيقتادىق. كوب ۇيقتاي بەرەر ەدىك، ـ ٴبىزدى تىستا، ٴبىز جاتقان وتاشا ٴۇيدىڭ سىرتىنان شىققان كوب ادامنىڭ كوڭىرەنگەن جىلاۋى وياتتى.

ٴتۇسىم عوي دەب ٴبىر از جاتتىم. كۇڭىرەنگەن، بىزىلداعان، جىلاعان داۋىس قۇلاعىما كۇڭگىرت ەستىلەدى.

بىزىلداعان دىبىس بىرتە ـ بىرتە جاقىنداب، انىعىراق ەستىلدى. ايەلدەردىڭ داۋىستارى ٴتارىزدى. شۇۋلاعان، ىڭىراعان داۋىستار انىعىراق ەستىلىب، ولارعا ارالاسقان ەركەكتەردىڭ سويلەگەن داۋىستارى ەستىلدى . . ۇيگە بىرەۋ كىرىب، ٴبىزدىڭ قاسىمىزداعى جىگىتتى وياتىب، ەكەۋى سويلەسىب، كۇلىستى. كىرگەن كىسى كۇبىرلەب: «اقىماق قاتىندار وكىرگەن سىيىر تارىزداۋ وزدەرى!.. بۇلارعا نەجوق ەكەن؟ . . ٴبىلرى وسى تاڭ اتپاي جينالىسىب، شۇۋلاسىب، جىلاۋدا . . . » دەدى.

وعان ٴبىزدىڭ قاسىمىزداعى جىگىت تاماسىنىب كۇبىرلەب:

ـ « ونىسى نەسى ـ انىعىنا جەتىبەي، وكىرگەن سيىرداي شۇۋلاسقانى ؟ ٴا - اي، قاتىن ٴبيت ـ اي، اقىماقتىعىڭ وسى اۋ ! » دەدى.

كوزىمدى اشتىم. ٴۇيدىڭ ٴىشى كوتەرىلگەن كۇننىڭ ىستىعىنان ىسىڭقىراعان. ۇيدىڭ اشىلعان جوق. ازىراق ٴبىر جاق شەتى قايىرىلىڭقىراعان. ٴۇيدىڭ ٴىشى جارىق. ٴبىزدىڭ جولداس بە ن سويلەسىب وتىرعان جىگىتتىڭ قاعاز پاكەت سالعان ۇلكەن اسبا بۇلعارى قالتاسى بار. قايىس وتكىزىب ومىراۋىنا اسقان جەز (دىزناگى) بەلگىسى بار. تايدىڭ تۇياعىنداي. ٴار جەرىنە جەزدەن بەلبەۋ سالعان، جالپاق، قارا قىلىشى بار. بۇلارىنىڭ ٴبارىن شەشىب الىب، كەرەگەگە، تۇسىنا قىستىرىب قويدى. ٴوزىنىڭ قارا بەشبەنتىنىڭ ىيعىنا تاققان وركەن قىزىل جىبىتەن پوگون « شەنى » بار. تۇرىنە، سىرتقى بەلگىلەرىنە قاراعاندا، قالادان كەلگە ن شابا ر ـ جاساۋىل ەكەنىن اينىماي اڭ بىلەتۇن.

مەن باسىمدى كوتەردىم.

جاساۋىل مەنى مەن اماندادسىتى . . . ٴۇيدىڭ ارتىندا ەدەۋىر جەردە جىلاعان، ىزىڭداعان، داۋىس ٴالى ەستىلىپ تۇر. جاساۋىلدان قىسقاشا ٴجون سۇراپ، ٴۇيدىڭ ارتىنداعى شۋۋدىڭ ٴجايىن سۇرادىم . . .

«اقىماق قاتىندار - عوي» تاڭ ەرتەڭ ومبى جاقتان كەلگەن بىرەۋلەردىڭ ٴسوزى مەن، جانا مەن كەلگەن سوڭ، بەت الدىنا ۇرەيلەنىپ، «بالالارىمىزدى سالداتقا الادى» دەپ، جينالىپ، جىلاسىپ جاتىر، اقىماق - عوي، جىلاعاندا قولدارىنان ەش نارسە كەلمە يدى . .اينە ۇ ىر، اقىماقتىق بەن دالباس قىلادى» - دەدى.

ٴمەز تۇرىپ كيىندىم. تۇرعاندا تۇرىپ كيىندى . . . اڭگىمە بىلاي بولعان ەكەن:

ٴبىزدىڭ جاتقان ەلىمىز ومبى ۇيەزى مەن شەكتەس. «اسكەرى جۇمىسقا قازاقتىڭ 19 بەن 31 جاسىنىڭ اراسىنداعىسى تەگىس الىنادى» دەگەن سوڭ، ومبى ۇيەزىندە جۇرگەن، وسى ٴبىز جاتقان ەلدىڭ ٴبىر - ەكى جىگىتتەرى قورقىپ، قاشىپ كەلىپتى. كەلگەندە ولار اڭگىمەنى كوبەيتىپ، جوقتى بارعىلا سويلەپ، بىرتە - بىرتە ۇلعايتىپ، - «ويباي، سالدات الىنۋ بولدى. مىنا جاقتا، ومبى ۇيەزىندە الۋعا كىرىسىپ جاتىر. قارا جۇمىسقا دەگەنى وتىرىك، سوعىسىپ جاتقان مايدانىنىڭ ەڭ الدىنا اپارىپ، قازاقتى شەپ قىلماق - دەيدى. ەندى ولگەنىمىزدىڭ باسقاسى جوق...» دەپ كەلىپتى. ٴجانا ولار كەلىپ وتىرعاندا، قالادان تۇندەلەتىپ، ٴبىزدىڭ جاتقان جەرىمىزگە مىنا جاساۋىل كەلىپتى. جاساۋىلدان اۋىل ادامدارى بۇل قابارىدىڭ ماعىناسىن سۇراسا، ول ونان سايىن قورقىتىپتى.

- «ە، نەسى بار! ىراس: ٴبارىڭدى سالداتقا الادى. - الىسا قايتەدى ەكەن؟. بارمايسىڭدارما؟.. بۇل - پادشانىڭ جارلىعى، پادشانىڭ جارلىعى ەكى ەمەس. ونانداعا «قۇداي» دەپ، دايارلانا بەرىڭدەر. مىنا،مەن، بولىستارىڭا «ۇسىنىمۇڭ بەن» ۇيرىق اكەلىپ وتىرمىن. ٴبالام ەندى سەندەردە سالدات بولىسىڭدار...» دەپتى. ەندى قازاقتىڭ ۇرەيى كەتپەي قايتسىن!..

- وي، اللا-اي!. وي، قۇداي - اي، - بۇل نە دەگەن سۇمدىق!.. قۇداي - اي پىرىم-اي، بۇل نە دەگەن زامان بولدى! اللا - اي! «اق سارى باس»! وي-اللا-اي. «بوز قاسقا...» دەپ ىلدان قازاق وگىزدەي وكىرىپ جىلاي باستاعان. قاتىندار كوكىرەگىن، شۋۋلاسىپ، بالالارىن، باۋىرلارىن ايتىپ، ازان-قازان بولىپ، اۋىل-اۋىلدان توبە-توبە جينالىسىپ جىلاپ، ٴبىز جاتقان ٴۇيدىڭ تۇسىنا كەلگەن. . .

ٴبىز تۇرعان سوڭ، قاتىندار ەندى توبەدانىسىپ، ٴبىزدىڭ ۇيدىڭ جانىنا كەلدى. قاتىندار مەن بىرگە ٴبىر از ەركەكتەردە كەلدى.

قاتىندار شۋۋلاپ، جامىراپ سويلەپ كەلدى:

- «بالالارىمىزدى سالداتقا الۋعا كەلگەن ەكەنسىڭدەر. سەندەردىڭ «سانالى الىمىز» دەگەندەرىڭ - سالداتقا الۋعا جارايتۇن ادامداردىڭ سانىن الايىن

دەگەندەرلىك ەكەن. سەن قازاق بولساڭدا، ورىسقا ساتىلىپ، ٴبىزدى ورىسقا ۇستاپ بەرەيىن دەپ كەلگەن ەكەنسىڭ. شىراعىم، قازاق ەمەسپەدىڭ؟.. مۇسىلمان ەمەسپەدىڭدەر؟. بۇلاردىڭ قالاي؟.. جاپ جاس بالالاسىڭدار، جۇرت نە قىلعاندارىڭ؟.. ۇستىمە ەكەن!.. ٴبىز ساعان ساناق بەرمەيمىز. ٴوزىڭ كەلگەن ٴىزىڭمەن قايت. بىزگە تيمە...» دەستى.

ٴبارىنىڭ وكشەرى قاشقان، ۇركەكەن، ۇرەيى قاشقان قوي ٴتارىزدى. اينقان سوزگە تۇسىنبەيدى. ٴسوزدى تىڭدامايدى. قاتىنداردىڭ كوبىنىڭ قولىندا تاياق، كۇرەكتىڭ، شوتتىڭ سابى. ەركەكتەر، ادەيى قاتىنداردى دويلەتىپ قويا بەرىپ، ورداعى ۇندەمەيدى. ٴبىراق ونىسىن ورداعى بىلدىرمەگەن بولادى. قاتىنداردى توقتاتىپ باسقان بولادى. ٴبىراق ٴىشىندە ىشكى قۋلىقتارى قاتىنداردان دا جامان كورىنەدى.

قالمىقشا اقىل قىپ ايتىپ، ٴىستىڭ مانىسىنە ٴتۇسىندىرىپ سويلەدىك. بولمىسىن ٴتىلماشىمىز شاقىرىپ، ارەڭ دەپ توقتاتىپ، تۇسىندىرگەن بولدىق.

ٴبىزدىڭ ساناعىمىزدىڭ كىسى الىناتىن ىس بەن بايلانىسىنىڭ جوق ەكەنىن ايتتىق. ارەڭ دەپ قاتىنداردى توقتاتىپ، تارقاتىپ، ەركەكتەردى جيناپ، ەبىن ەپ ۇعىنىپ، شالا - بۇلا ساناق العان بولدىق. ٴبىر اق قالمىقتىڭ بىزگە قاراۋى وزگەردى.

ول بىزگە ناعىز بايتۇن ٴتارىزدى. «ۇكىمەتكە كەرەكتى ادامىڭ سانىن الىپ بەرەيىن دەپ ٴجۇر» دەپ جورىعانداي ٴتۇرى بار.

ولدە مىنەتۋن اربا جوق. بارىن تىعىپ قويدى. اۋىلدىڭ ىستارشىنى ٴبىر اربانى ارەڭ تاۋىپ بىزگە جەككىزدى. بىزدە جۇرىپ كەتتىك، بولىس بەن ٴتىلماشتا اۋىلدارىنا اسىعىپ ٴجۇرىپ كەتتى. ماناعى قالادان كەلگەن جاساۋىل قازاقتىڭ 19 بەن 31 دىڭ اراسىنداعى جاستارىن اسكەرى قارا جۇمىسقا الۋ تۋرالى بۇيرىق اكەلگەن ەكەن. بۇيرىق تىمىز. تەز سول 19 بەن 31 دىڭ اراسىنداعى جاستاردىڭ سانىن الىپ، قالاعا جەتكىزۋگە بولىس - بولىسقا بۇيرىپتى. سول سەبەپتى، بولىس اۋىلىنا اسىعىس ٴجۇرىپ كەتتى.

ٴبىز ول ولىمىن شىعىپ، اقمولا ۋەزىمەن پاۋلودار ۋەزىنىڭ شەك اراسىنداعى «ولە كتى» دەگەن ورەنىڭ بويىنداعى، قارا جول اۋىزىنداعى مال دوقتىرى قوراتىن جەرگە سوقپاقپىز.

ەكى ارا 200 شاقىرىمداي جەر. ولى سيرەك... ٴبىز ٴالگى جاتقان اۋىلىمىزدان شىعىپ كۇن شىعىسقا، ولى تۇسىنىككە قاراي ٴجۇرىپ، 5 شاقىرىمداي جەردەگى سول ولدىڭ ٴبىر اۋىلىنا كەلدىك. تەز بىلاۋ بەرە قويماعانسوڭ قاسىمىزداعى جىگىت ٴوزى سالىپ - اتقا ٴمىنىپ، جەلى بايلاۋلى ات ۇستاماق بولىپ ٴجۇرىپ، اۋىلدىڭ ٴبىر جىگىتىمەن شاڭ - شۇڭ جانجالداسىپ قالدى. ٴبىز بايىدىڭ ۇيىندە ونىر ەدىك، ٴبىزدىڭ جىگىت تۇسى بۇزىلىپ ەنتىگىپ، ۇيگە كىرىپ

تارجۇل، تايماق كەشۋ-2.

كەلدى، «ٴبىر جىگىت ات بەرمەي، ٴوزىمدى بوقتاپ، ۇرىپ جىبەردى. ات بەرەتۇگىن ەمەس . . .» دەدى.

مەن تىسقا شىعىپ ازىراق اشىۋ قىلىپ، بايعا اقىرىپ، ٴقىر كورسەتىپ، قاعاز قارىنداش الىپ بايدىڭ، جانا جانجال قىلعان جىگىتتىڭ ەسىمدەرىن قاعازعا جازىپ العان بولدىم. باي ازىراق قورقىپ، تەزدەرەك ات ۇستاتىپ، بىلاۋ بەردى.

ٴجۇرىپ كەتتىك. مەنىڭ اتىمىزدىڭ ٴبىرى بايدىڭ جەلىسىنىڭ باسىنان ۇستالعان توقباق جالدى كوك ايعىر. كوك ايعىرعا ٴبىزدىڭ جىگىت سالت ٴمىندى. ايداكەراپ ٴجۇرىپ كەتتىك. ەندىگى ماقسات قازاقتان ساناق الۋ ەمەس، ولەڭگىنىدەگى مال دوقتىرىنا تەزىرەك جەتىپ، سول جەردەگى مالدىڭ سانىن الىپ، قالاعا تۇۋرا قايتۋ. ەندى قازاقتان ساناق الۋعا بولمايتىنىن بىلدىك.

جولشىباي ٴبىر-ەكى اۋىلعا تۇستىك. ەركەگى كوبىرەك اۋىل ات بەرەتۇگىن ٴتۇرى جوق. قازاق ەلۇرەكىگىپ العان ٴتارىزدى.

كەشكى كۇن باتۋعا اينالعاندا، ٴبىر جالعىز اۋىلعا كەلدىك. جىلقىلارى جوق ەكەن. ٴبىرەن-ساران ٴمىنىپ جۇرگەن اتتارىن تىعىپ، ٴبىزگە ات بەرگەن جوق. ٴمىنىپ كەلگەن ۆوگە اتتارىمىزدى سول اۋىلدان قايىرىپ، الگى بايدىڭ كوك ايعىرىن الىپ قالعانىمىز. ەندى جالعىز سوعان ارىباني جەگىپ، ٴجۇرىپ كەتتىك. ايعىر اساۋ ەكەن. تۇۋلاپ ارىباني دالا مەن تاۋعا قاراي الا جونەلدى. جولسىز جەر مەن، ارىباني اندا-ساندا ايىرعىن جەرگە ٴبىر-ٴبىر تيگىزىپ، قاڭعالاق ويناتىپ، تارسىلداتىپ الىپ قاشىپ كەلەدى. ايعىر تۇۋلاي شابادى. ايعىردىڭ باسىنا جىگىت يە بولا المايد. ٴالى جەتپەي كەلەدى. بوجى تىزگىنىنەن ۇستاپ مەن دە جىگىت بىنەن قوسىلا تارتىنىم. بولاتۇگىن ەمەس. ٴبىر توبەدەن اسقاندا قامىستىڭ قۇلاق باۋىسىنان ارىبانىڭ تەرتەسى سىپىرىلىپ كەتىپ، ارىبا سالدىر-كۇلدىر ەتىپ، استى ۇستىنە كەلىپ، ويىر-تويىر بولدى . . ارىبانىڭ استىندا قالىپ، تەز اۋناپ، -دومالاپ، ۇشىپ تۇرەگەلدىك. بەل ٴجىبى اتتىڭ ەرشىگىنە ٴىلىنىپ قالىپ، ارىبانىڭ الدىڭعى ەكى دوڭگەلەگى مەن، بەلجىبىتىڭ ٴبىر جاق ٴۇشى بايلانعان تەرتەسىن ايعىر تەكىلەپ سۇيرەتىپ ٴبىزدى اينالا شاۋىپ ٴجۇردى.

قامالاپ ايعىردى ۇستادىق. ايعىر قالىش-قالىش ەتەدى. ارەڭ دەپ ارىباني جيناپ، ايعىردىڭ كوزىن بەلبەۋ مەن تارتىپ، ەرنىن قايىسپەن بۇراپ، قايتا جەگىپ، اقىرىن ٴجۇرىپ كەتتىك.

كۇن باتتى. ەل كورىنبەدى. كەش بولدى . . . ىمىرت جابىلدى. ەل جوق. دىبىس جوق. كۇن باتىس قۇبىلا جاق ادىر. كۇن شىعىس جاق دالا. توڭىرەك تىم-تىرىس. ٴتىرى جان جوق. اسپان بۇلتتى. «جاڭبىر بولماسا يگەدى» دەپ قورقامىز. ٴبىر نارلاۋ جول مەن ٴجۇرىپ كەلەمىز. جول جالعىز اياق سوقپاق بولدى.

اياڭداپ كەلەمىز. كوپ جۇردىك. ٴبىر مەزگىلدە ايعىر بولىنەردى. جاياۋ جۇردىك.
ايعىر سالت اربانى اياڭداپ تارتىپ كەلەدى. ابدەن ٴتۇن بولدى. تۇرىپ تىڭداپ-تىڭداپ جۇرەمىز. دىبىس جوق. سوقپاق بىرتە - بىرتە ازايىپ، اقىرىندا ٴبىر ٴشوپتى، قۇراقتى، كەڭ اشىمالى قۇلاماقاندى، سۋسىز كولگە كەلىپ ٴبىتتى. سوقپاق بىتكەن سوڭ كەدىر - بۇدىر تومارلارعا، شۇقاناقتارعا سوقتىعىپ كەلەمىز. دوڭگەلەككە ٴتۇسىپ كەتتىك. مۇرىنعا سۋسىز سورتاڭ كولدىڭ ساسىق ٴيىسى كەلەدى. قوپانىڭ اششى ٴيىسى كەلەدى. سونىنە جىعىلا ارەڭ دەگەندە كولدىڭ اياسىنان شىعىپ جولسىز بەن بەت الدى، ولڭ تۇستىكتە قاراي جۇرە بەردىك. اياڭداپ ارتىق جۇرە المىز. اربانىڭ جانىندا جاياۋمىز. اي دالاعا شىقتىق. الپاۋداعى قالىڭ بولت بىرتە - بىرتە اجىراپ اشىلدى. بولت تارقاپ اسپان اشىلسادا، ٴتۇن قاراڭعى. ٴبىر ۋاقىتتا ٴبىر سوقپاق كەز بولدى. سوقپاققا ٴتۇستىك. جولداس جىگىت كوك ايعىردىڭ ۋستىندە، ٴبىز ەكەۋمىز اربانىڭ سوڭىندا سالپاقتاپ جاياۋ كەلەمىز. ٴجۇرىپ - جۇرىپ كەلىپ، تاڭعا تايانعاندا، ٴبىر جەرگە كەلىپ، اتتى توعارىپ جىلتىق. اتتى قاڭتارىپ اربعا بايلاپ تاستادىق. ٴوزىمىز اربانىڭ قاسىندا جەرگە ۋىقتاپ قالدىق. جازدىڭ قىسقا تاڭى تەز اتتى. تاڭ اتىردان اسىپ، تالاۋراپ - تاڭداقتانىپ كەلە جاتقاندا - اق وياندىق. تۇرىپ اربانى جوندەگەنشە جەر ٴجۇزى كورىنىپ قالدى.

قاسىمىزداعى توبەگە شىعىپ قارادىق. بەت الدىمىزدا، قۇبىلا جاقتا قاپتاپ جاتقان جىلقى كورىندى. تۇندەگى ٴجۇرىپ كەلگەن سوقپاعىمىزدىڭ بەتى سولاي ەكەن. سوقپاققا ٴتۇسىپ ٴجۇرىپ كەتتىك. ايعىردىڭ كوزىن تاڭىپ الامىز. جىگىت ايعىردىڭ ۋستىندە، نۇرعايىن ەكەۋمىز اربادامىز. جىلقىعا تايانىپ ٴبىر بەلگە شىعا كەلگەنىمىزدە الدىمىزدا ٴتورت - بەس ۇيلى كورىندى. سوقپاق بەن ۇيلەرگە قاراي كەلەمىز. قاتارىنا كەلگەندە، جىلقىدان بىزگە قاراي ٴبىر - ەكى جىلقىشى شىقتى. ٴبىز جىلقىدان ات مىنىپ، ويلاپ جىلقىشىعا بۇرىلىپ جولىقتىق. ٴبىر جىلقىشى استىنداعى اتىن جەگىپ، شەتكى ۇيلەرگە كەلدىك. پالۋدار ۋيەزىنە قاراعان ەلدىڭ شەتى ەكەن. ۇيلى جاتقا نۇرعان ەكەن. ەركەگى از ٴبىرلى-جارىمدى ەركەك قاتىن بالا جينالىپ كەلدى.

— كىم بولاسىزدار؟ .. قاي جاقتان كەلەسىڭدەر؟ دەپ، تاڭىرقاسىپ جاتىر.

ەلدى وتىرىك ايتتىق. «ساناق الۋشى ەدىك» دەمەي، جەر ولشەۋشى «زەملەمەرمىز» دەدىك. «اقمولا، ومبى، پاۆلودار ۋيەزدەرىنىڭ شەك اراسىن كورىپ جۇرمىز» دەدىك. «ەلدى ولەڭشىلدەگى دوقتىرعا بارامىز» دەدىك.

مەنىڭ ۋستىمدەگى كيىمدەرىم، سەمينارىيا ۋشكولىنىڭ پورىمى: سارى تۇيمەلى كيىمدەر بولعان سوڭ، مەن «جەر ولشەۋشى تورەنىڭ ٴوزى» بولا قالدىم. نۇرعايىن ٴتىلماش بولا قالدى. مەن قازاقشا بىلمەيمىن. ورىسشا سويلەيمىن. نۇرعايىن پەرەۆوت قىلادى. ٴبىر قازاقتىڭ ۇيىنە ٴتۇستىك. شارشاپ كەلگەن بەتىمىز بەن،

مەن جاستىقتا قيسايىپ جاتىرمىن. نۇرعايىن وتىر. جىگىتىمىز ارباننىڭ قاسىندا. ۇيگە كىرمەي تۇرعانىمىزدا، جيىنالعان قاتىندار، جانا ٴبىر ەركەكتەر مەنى «ورىسقا ۇسامايدى، قازاق ٴتارىزدى ەكەن» دەسكەن.

ياپىرىم-اي، قۇتتى، قازاق! اۋسابىسى!-اي، قازاق-عوي، مىنا تورە!-شىراعىم، ٴوزى قازاقشا بىلەمە؟ دەپ، نۇرعايىننان سۇراعان.

-قازاقشا بىلمەيدى. بۇرىن اكەسى قازاق ەكەن، ورىسقا شوقىنىپ كەتكەن. بۇل ٴوزى ادەبى قازاق اراسىن ارالاپ جۇرگەندە، قازاقتى جاقىن تارتىپ-ٴجۇر دەگەن.

ە-ە-ەلدا بايعۇس-اي،! سولاي ما؟ باسە، قازاقتان اۋمايدى! كوزىن قاراشى!-دەسكەن.

ەندى تاعى دا بىتىمە قاراپ اينالدىرا بەرمە سەن دەپ، شار-شاعان بولىپ، بەتىمدى بۇركەپ جاتىرمىن. بىرەن-ساران ۇيگە كىرىپ، ٴسوز سۇراعان كىسىلەرمەن نۇرعايىن سويلەسىپ وتىر. كوپ سويلەگەن قازاقتاردى ٴوتىنىپ ۇيدەن شىعارىپ جىبەرەدى.

— تورە شارشاپ كەلىپ ەدى، ويانىپ كەتەر، باراتۇرساڭىز قايتە دى-دەيدى. جانا: تورە ويانعانشا، ونىسىن مىنا، شايىن ٴىشىپ بولعانشا، اتتارىڭىزدى دايارلاپ قويىڭىزدار-دەيدى. قازاقتار ۇيدە بولماعان كەزدە، ماعان ەبىنەپ ورىسشىلاپ قويادى. ازىراق كوزدىڭ شىرىن ىمىن الىپ، ٴشاي ىشتىك. كوك ايعىردىڭ يەسى كەلىپ، ايعىرىن الىپ كەتتى.

ول اۋىلدان ىلاۋ ٴمىنىپ تەز ٴجۇرىپ كەتتىك.

سول كۇنى بەسىن اۋعان كەزدە ولەڭتىدەگى مال دوقتىرىنە كەلدىك. دوكتوردىڭ قاسىنداعى مال بەرشىلى قازاق، قوسايىن قوجامبەرلى ۇلى، ٴبىزدىڭ اعايىن، مەنى مەن ٴبىر تۋىسىمداس جىگىت. قوسايىن قاتىن بالاسى مەن سول جەردە ەكەن. كەنەلدىكتە قالدىق. ول كۇنى سوندا قونىپ، ەرتەڭىندە اقمولاعا قاراي ٴجۇرىپ كەتتىك. سول قانجىعالىنىڭ «ەرەيمەن» ەلى دەگەن، ەكىنشى ٴبىر بولىسىنىڭ اۋىلىنا كەلدىك. قازاق ٴابدان ەرەۋىلدەپ العان، اتقا ٴمىنىپ الىپ. قونعان اۋىلدىڭ ەركەكتەرى كورىنبەيدى. ٴبىر جەردە جيىلىستا بولسا كەرەك. ٴبىزدى ادام كەلدى-اۋ، كىسى كەلدى اۋ-دەپ ەش كىم ويلاعان جوق. ٴبىزدى قاتىندارىمەن مالايلارى ٴبىر يەسىز ۇيىنە تۇسىردى. قاراڭعى ۇيدە جاتتىق. ەرتەڭىندە ٴبىر جايداق ارباعا، ٴبىر جامان تۇيەنى جەگىپ، ەكىنشى اۋىلعا اپارىپ سالدى. بىرتە-بىرتە سانىلاپ، العا شىقتا ايتقان قانجىعالىنىڭ «شىشىلى كول» باستىنداعى ٴبىر ىنىشى بولىسىنىڭ اۋىلىنا كەلدىك. ٴابدان ەلەرىپ اتقا ٴمىنىپ العان ەل. گۋ-گۋ ٴسوز. توپ-توپ جيىلىس. جۇرتتىڭ ٴسوزى «سالدارعا قازاقتى الۋى» اڭگىمەسى، قازاقتىڭ وعان «بارماۋعا ٴتيىستى»

ەكەندىگى. كوگىلدەرىنە قيعاش ٴسوز ايتقاندى دۇسپان بىلەدى. جۇرت ٴابدان كونەرىلگەن.

تولە باي مەن اعاسى بولىس ولجا باي مەن بار-ەكەڭ مەن اڭگىمەلەسىپ بوي جازىپ قالدىق.

ول اۋىلدان شىعىپ قالاعا قاراي جۇردىك. توب-توب، كەۋ-كەۋلەگەن قازاق. كوزىنە ورىس كورىنسە جۇندەي تۇتىلەدى. ٴبارى قولدارىنا تۇكىرەدى. كەشكە ٴبىر قازاقتىڭ اۋىلىنا كەلدىك. وتە قورقىنىش. ساناق الىۋعا شىققانىمىزدى ٴبىلىپ وتىرعان ەلدىڭ جاستارى بىزگە سەنبەيتىن ٴتارىزدى. قازاق ەندى بىلاۋ بەرىۋ تۇگىل ٴوزىمىزدى امان جىبەرىۋى ەكى تالاي. ٴبىز تۇسكەن ٴۇي ٴبىزدى تانىيتىن، بالاسى ازىراق ورىسشا وقىعان جاۋدا دەگەن كىسىنىڭ بولىپ شىقتى. ٴبىز ۇيگە كىرىپ، وتىرىسىمەن، انىقا مىنگەن، ەلەرگەن 4-5 قازاق جىگىتتەرى ۇيگە كىرىپ كەلىپ، ٴبىزدى «تەرگەپ» ٴبىزدىڭ ٴجون-جوبالارىمىزدى سۇراي باستادى. ٴبىز پادشانىڭ ٴادىل ەمەس ەكەنىن ايتىپ، قازاقتىڭ كەمشىلىكتەرىن ايتىپ وتىردىق. ٴۇيدىڭ يەسى جاۋدا اقساقال ٴبىز بەن تانىس كىسى بولعان سوڭ، ٴبىزدىڭ ٴوزىمىز پادشانى جامانداپ وتىرعانىمىزدى كوتەرىلگەن جاستار بىزگە ٴتىس ٴبىرىلىك تابالماعانىسىن جەلىككەندىك قىلا المادى.

ەندى ورىس پاسىلكەلەرىنە كىرىپ، سول پوسەلكەلەردى باسىپ قالاعا كەلدىك. قالا ۇرەيلەنگەن، قالا قورقىنىشتا ەكەن. قازاق جالپى كوتەرىلگەن. «قازاق قالاعا كەلىپ قالانى شاۋىپ الماق،» دەيدى، دەگەن ٴسوز جايىلعان. قالانىڭ تۇرعىن ورىستارىندا ۇرەي جوق. «تىنالى» دەگەن ەلگە بارعان، بيبانوشكين دەگەن پەرىستوۋتى تىنالىلەر ٴولتىرىپ تاستاپتى. وعان اسكەر شىقپاق. «ومبىدان اسكەر كەلەدى» دەگەن قابارى جۇرت الىپ قاشىپ ٴجۇر. «گوبەرناتور كوشۋدا ماسا-لىسكى كەلە جاتىر» دەيدى. «السىناعى، قىردىڭ قازقىنارى اسكەر دايارلاپ جاتىر. وزدەرى ورتاسىنان پالەن جەردە، پالەندي قان سايلاپتى؛ تولەن جەردى تولەندي قان سايلاپتى. وزدەرى مىلتىق بەن وق ٴدارى دايارلاپ جاتىر» دەيدى. «نايمان، قانجار، اي-بالتا سىتەپ جاتىر» دەيدى. «وق وتپەيتىن كيىمدەر جاساپ الىپتى-» دەيدى. «جاستاردى جيناپ اسكەر ىسىنە ۇيرەتىپ جاتىر» دەيدى، دەگەن ٴسوز دۇڭك-دۇڭك ەتەدى. قالادا ٴبىر جىمادأي بولدىم. قالا ٴابدان ەلەگىزەپ، ۇرەيلەنىپ الىپتى. جۇرتتىڭ بۇرىنعى ويىن كۇلكىسى جوق...

اقمولا ۋيەزىنىڭ وڭ تۇستىك جاعىنا دۋكتور اسىلبەك سەيىت ۇلى باس بولىپ كەڭكەن ساناقشىلاردا كەلدى. ولاردى تىنالى- تەمەش دەگەن ەل ۇستاپ، ۇرىپ، نەشە كۇن كوگەندەپ بايلاپ، شاشتارىن العىزىپ، نامازدى وقىتىپ، قاماپ وتىرعان جەرىندە، اقمولادان بارعان ٴبىر پالۋان جۋمان دەگەن سايدەگەر بوساتىپ الىپتى.

گۋبەرناتور كەلدى. ويىراۋعا قازاقتىڭ قالاداعى، جانا قالانىڭ ماڭىنداعى

اقساقالدارىن، بيلەرىن، ستارشىندارىن، بايلارىن جيناتىپ گۋبەرناتور ٴسوز سويلەدى. جاي، بۋقارا قالىقتا كوپ جينالىپ باردى. مەن دە گۋبەرناتوردىڭ ٴسوزىن تىڭداۋعا بارىپ تۇردىم.

گۋبەرناتوردىڭ ٴتۇسى جازعى تۇرعى كۇيتەنىپ شابىنعان بۇۋرا ٴتارىزدى. ٴتۇسى سۋىق، وتە قارلى. جۇرت، بورىكتەرىن قولىنا ۇستاپ، ٴيىن تىرەسىپ جينالىپ تۇردى. بايلارى، بيلەرى الدىندا، ٴتىلماشى ارقىلى، گۋبەرناتور بورىكسىز باستارعا اينقان ٴسوزى مىناۋ:

«اقمولا قاراتارى، پادشانىڭ اسكەرى قىزمەتىنە بارماۋعا، پادشانىڭ جارلىعىنا مويىن سۇنباي، بۇنت شىعارىپ، كوتەرىلىس جاساماق بولىپ، جاتىر» دەگەن قابار دى ەستىپ كەلدىم. قازاقتىڭ مۇنىسى قۇتىرعاندىق، اقماقتىق. ورىستىڭ اسكەرىنە، ورىستىڭ قارۋى جاراعىنا قازاق قارسى تۇرا - الما؟... قازاق بۇل اقماقتىعىن تاستاسىن!.. سەندەر - اقساقالدار، بولىستار، بايلار، - قازاق قالقىنىڭ قادىرلى ادامدارى - سەندەر. سەندەر ٴبىر جۇمانىڭ ىشىندە ەل - ەلگە شىعىپ، قازاقتى اسكەرى جۇمىسىنا بارۋعا كوندىرىپ كەلەتكەندەر. ۇيتىپ كەلمەسەڭدەر، وزدەرىڭدى جلوالاندىرارمىن. قىرعا، ٴار ەلگە اسكەر شىعارىپ، قازاقتى قويداي قىرعىزارىم!.. قازاقتى شالعى مەن شابقان شوپشە شابىندىرامىن! پۇلەمەت دەگەندى بىلەسىڭدەرمە؟ - ٴبىر مينوتتا پالەن وق اتادى. وقعى جاڭبىرشا جاۋدىرادى! سول پۇلەمەت بەن اسكەر شىعارامىن!.. ٴبىر جۇمادا، سەندەر بارىپ، قابارلاسىپ كەلە - المساڭدار، اسكەردى قىرعا، جان - جاققا شىعارىپ، جول بويى كورىنگەن قازاقتى اتقىزا بەرەمىن! پۇلەمەتتەردى وق وتپەيتۇن اپتامابەلگە سالدىرىپ جۇرەدى. قازاق قويشا قىرىلادى! ەستىپ كەلدىڭدەرمە؟.. بىلەسىڭدەرمە؟.. ٴبىر جۇمادا، بارىڭ ٴجان - جاقتاعى ەلگە شاۋىپ، قازاقتى كوندىرىپ كەلمەسەڭدەر، وزدەرىڭدى اباقتىعا جابامىن، قىرعا ٴتۇس تۇستان اسكەر شىعارامىن... 15 مينۇت ٴوزدى وزدەرىڭ اقىلداسىڭدار. 15 مينۇتتان سوڭ ماعان جاۋاپ بەرەسىڭدەر،... دەدى.

جينالىپ تۇرعان اقساقالداردىڭ، بايلاردىڭ سۇرلارى كەتتى. وڭدەرى قاشتى، ٴبارى داعدارادى. جاندارى مۇرىندارىنىڭ ۇشىنا كەلدى. اقساقالدار قاۋقىلداپ ساستى. تىسقا شىعىپ ٴبىر اپ، قورانىڭ ىشىنە القا قوتان مالداستارىن قۇرىپ وتىردى. جەتىكە ۇيمەلەگەن كەشىگەندەرشە قوجىرايىپ وتىرىسىپ، سويلەسىپ اقىلداستى. «وي - الدا - اي،» ەندى قالاي قىلامىز؟... دەستى.

گۋبەرناتورعا قارسى ٴسوز ايتار شاما قايدا؟... بارلىعى ٴبىر اۋىزدان، جاندارىن شىبىن ۇيەكەكە ٴتۇيىپ، تولقىعان، كوتەرىلگەن ەلدى تىيىپ، توقتاتىپ ٴبىر جۇمانىڭ ىشىندە كوندىرىپ كەلۋگە، ەلگە شىقپاق بولدى. كوبى ەلدىڭ كونبەيتۇنىن بىلەدى. ٴبىراق ٴبارى دە لاجسىز، گۋبەرناتوردىڭ قارىنە شىداي - الماي ەلگە شىقپاق بولدى.

كەي بىرەۋلەرى: «ۇزاعىراق مۇرساتانا سۇرايىق، ەلدىڭ كوبى الىس - قوي» دەدى. داعدارعان باستار جامىراسىپ: -سۇيتەيىك! -سۇيتەيىك!- دەستى. گۋبەرناتوردان ٴبىر جۇمادان كورى ۇزاعىراق مۇرساتانا سۇراماق بولدى. 15 مينوتتەن سوڭ بورتكەسىز باستار قويشى ايداعان ونكەلدەن قورقىپ ۇيمەلەگەن قويلارشا، تويىرلاسىپ گۋبەرناتورعا بارىپ، ۇزاعىراق مۇرساتانا سۇراپ ەدى. گۋبەرناتور كونبەدى.

اقساقالدار، بايلار شىعىلىپ، لاجدارى قۇرىپ، تەز ەلگە شىقپاق بولىپ كۇڭكىرەنىپ تارقادى. اۋىر كۇرسىنىپ «وي، الداي!» - دەستى.

تەز، الاس - ۇرىپ داپارلانىپ، ٴار «وناعاشى» ٴوزىنىڭ «ناديروي جۇرەر» دەگەن ەلىنە شىقتى.

ٴسويتىپ اقساقالدار مەن بايلار شابۋىلداپ كەتتى.

مەندە ەلدىڭ قالى - ٴجايىن كورۋگە اقساقالداردىڭ ٴىزى مەن ەلگە شىقتىم

II

قازاق قوزعالىسى

1916 - جىلى.

اقمولا قالاسىنان قىرداعى ەلگە قاراي مەندە ٴجۇردىم. كەي ٴبىر پوسەلكەلەردى باسىپ، كوبىنەسە قازاق اراسى مەن كەلە جاتىرمىن. قالاعا تاياۋ، پوسەلكەلەر مەن ارالاس وتىرعان قازاق ەلى، قورقىپ، بۇعىڭقىراپ، جاي قوبالجىپ وتىرعان ٴتۇرى بار. بۇل ەلدەردىڭ كەي ٴبىر جىگىتتەرى عانا اتتارىن بايلاپ، ٴىستىڭ قالاي بولىپ بايقاپ وتىرعان ٴتارىزدى. ات بايلاعان جىگىتتەردىڭ ٴبارى - اق بىرەتى كەلسە الىستاعى جاتاق جىيناپ جاتىر دەگەن ەلدىڭ بىرىنە قاشىپ كەتپەك.

ٴبىراق، ۇيتكەن مەن دە قالاعا تاياۋ ەلدەردىڭ كوبى ونشا جەلىككەن كورىنبەيدى. كەي ٴبىر اۋىلدار اقىرىنداپ جىلجىپ كوشىپ، ىرگەلەرىن اۋلاقتاتقىراپ وتىرعان جايى بار. ٴبىراق جالپى ەلدە ٴبىر ٴتۇرلى اۋىر مەڭىرەۋ قايعى، مەڭىرەۋ قورقىنىش بار. ورىس بەن قازاق اراسى جامان. ورىستار، پوسەلكە مۇجىقتارى قازاقتارعا: «كوپ جەرگە يە بولىپ وتىرىپ، پاتشانىڭ ٴامىرى بويىنشا اسكەرى جۇمىسقا بارماي، نارازىلىق ٴبىلدىرىپ جاتىرسىڭدار» دەپ، قاس بولادى. قازاقتاردا: «جەرىمىزدى، سۋىمىزدى ٴبىر الدى، ەندى ادامىمىزدى الىپ گەرمانىنىڭ وعىنا ايداپ شەپ قىلايىن دەگەنى: - ٴبىزدى ٴبىر جولا قۇرتايىن دەگەنى» كەرماندا بارىپ قىرىلعانشا ٴوز جەرىمىزدە شەيىت بولامىز» - دەپ، جالپى ورىستارعا قاس. استىرتىن جاۋلاسۋ، اسىرەسە، الىس جەردەگى، شەتكى ورىس پوسەلكەلەر مەن قازاق اراسىندا جامان كورىنەدى.

اقمولادان ولۋ تۇستىككە قاراي، ٴبىزدىڭ اۋىلعا قاراي جۇرگەندە جولدا، «نۇرا» دەگەن وزەننىڭ بويىندا «زاتار» پوسەلكەسى بار. اقمولادان ٴجۇر ەلۋ

شانىرىمداي. «زاقاردا»، سول اقمولا ۋيەزىنىڭ جىراق ولكە تۇستىگىن باعىپ وتىرعان پەرىستوپ تۇرادى. سول «زاقارعا» كەلدىم. پەرىستوپقا جولىقتىم. قاراقشا جانى اشىعان بولىپ وتىر...

ەڭ شەتكى پوسەلكە دەن، شەتكى قازاق اۋىلىنا مەنى ورىس جەمشىگى ارەڭ اپاردى. اپارىپ، تەز ٴتۇسىرىپ تاستاپ قايىتتى. بۇل اۋىل ٴبىزدىڭ تۋعان دەگەن ەلدىڭ جول بولدى دەگەن اۋىلى. ماعان جاقىن اۋىل ەدى. قازاقتار جيىنالىپ كەلىپ، ۋيەلەسىپ، جابىرلاسىپ، اماندالىسىپ، مەنەن ٴار ٴتۇرلى ٴسوز سۇراپ جاتىر. مەن كوپپاي وناعاسىنىڭ ۋيىنە كىرىپ وتىردىم. اعايىن بولعان سوڭ، ٴجانا الىس جەردەن كەلە جاتقان سوڭ، مەنى كونەدى. قالانىڭ قال - ٴجايىن سۇرايدى. «ورىستار نە قىلار ەكەن» دەيدى؟.. «اسكەر شىعايىن دەپ جاتىر دەگەنى راسپا؟» دەيدى. «قالاي بولار ەكەن؟.. نە قىلار ەكەن؟» دەيدى

بۇل شەتكى جەردىڭ قازاقتارى جيىنالىسىپ، ەدەۋىر كوپىلدەپ، قوزعالىپ العان كورىنەدى. ورىس بەن سوعىسپاق. ٴار جىگىت - اق، اتىن بايلاپ، سويىل، نايزا، ايبالتالارىن سايلاعان. اۋىل ارالارىندا كەلە جاتقان، كەتىپ بارا جاتقان توپ - توپ اتتى كىسىلەر. قولدارىندا، تاقىمدارىندا، سايماق. شوشايعان سايماق - تارىنىڭ ۇشتەرى كوزگە شاعىلىسادى. جاسىنا، ۇلكەنىنە ٴبىر ٴتۇرلى مەكىرەۋ كوڭىل بىتكەن. ٴبارى دە تاۋەكەلگە بەل بايلاعان. نۇۋرانىڭ ولكەسىندەگى ەل السەن قاجىنى ورتاسىنا قان سايلاپ العان.

ايتقان قۇايىم ٴسوز ٴبىر كىسىنىڭ قولاعىنا كىرەتىن ەمەس.. بەلتوبىكەم، پۋۋلەمەت، زەڭبىرەككە قارسى، قولدارىنداعى قولاش توس جارا اعاشىنىڭ نايزا، شوقپاردىڭ كۇشىن ٴبىر سىناماي، بىردە مەنى كورمەي، جيىنالعان جۇرتتىڭ تىڭدايتىن ٴتۇرى جوق. «جەرىمىزدى، سۋۋىمىزدى الىپ، ەندى ورىمىزگە اۋىر سالعان ورىس بەن سوعىسىپ شەيىت كەتسەڭ! ارمانىمىز جوق!..» دەسەدى. كەيبىر ۇيدە قاباتتاسىپ دوڭكەلەك ايىنالىپ وتىرىپ، گۇۋىلدەپ سويلەپ، سوۋداي تاسيدى. ەش سوزگە تابان تىرەپ، اقىلعا كەلەتىن ٴتۇرى جوق.

وندا قونىپ، ەرتەڭ ەرتە ٴوزىمىزدىڭ ەلگە قاراي ٴجۇردىم. كەشكە ەلگە جەتتىم. ەل جيىن ٴبىزدىڭ ەل ٴتىپتى مىقتاپ كوتەرىلگەن. جۇرت جيىنالىپ سويلەسۋدە. شارۋادا ەش كىسىنىڭ جۇمىسى جوق. ٴوزى بۇرىندا سالاق، جالقاۋ ەل، ونىڭ ۇستىنە كارى - جاسى كوتەرىلىپ الىپتى. قان سايلاماق. قاندىقا امەت قاجىنى سايلاعان. ٴجانا ٴبىر - ەكى قاجىنى وعان ۋازىرلىككە سايلاعان. جاستاردىڭ كوبى نايزا، قانجار، ايبالتا سوقتىرىپ جاتىر. اۋىل ارالارىندا توپ - توپ بولىپ ات ۇستىندە جۇرگەن جىگىتتەردىڭ نايزا، ايبالتالارى جارق جۇرق ەتەدى. جۇرت گۇۋىلدەپ ابدەن كوتەرىلگەن. «كەرمانيادا»، «كەرمانيا» بارىپ ولگەنشە، ٴوزىمىزدىڭ كىر جۋىپ، كىندىك كەسكەن جەرىمىزدە ولگەنىمىز جاقسى» دەسەدى.

ـ نه بولسادا تاۋەكەل. «قازاتنىققا» شىعامىز. « نيەتنى قازات ». « قازاتنىققا » شىققان ساۋاپ. قازاتتا ٴجۇرىپ ولگەن كىسى «شەبت» ـ دەسەدى. قاتىن بالا - كەمپىر ـ شال ەكىرەپ جىلاۋدا. اسىرەسە ەكىرەپ، كوزىنىڭ جاسىن كول قىلىپ ونىرعان، جىگىت بالالارى بار سورلى انالار: انا سورلىنىڭ قايعىسى قارا تۇمان. ىشتەن شىققان بالاسى - كوزىنىڭ اعى مەنەن قاراسى، « كارمانعا » بارسادا، جوق، بارماي، بۇل جەردە ورىس بەن سوعىسىپ، «شەيت» بولسادا - سورلى اناعا وڭاي تيمەيدى. انا سورلى كۇندىز - ٴتۇنى بالاسىن ويلاپ، زۋپ - لەپ، اش وزەگى ورتەنىپ، كوز جاسىن كول قىلىپ توگەدى . . . ٴبىزدىڭ ەل مەن جايسار اعايىن قارەكەدەگەن ەكى بولىس ەل، قىپشاقتىڭ تۇرلانىن قاندىققا بەلگىلەپتى. تۇرلان كوپ جىل بولىس بولعان كىسى ەدى. ەل ادامدارى سونى ەلابىقتاپتى. «تىنالىدە 15 مىڭ اسكەر جينا - لىپتى، 40 دۇكەن قۇرىپ مىلتىق سوعىپ جاتىر - دەيدى. « وق وتپەيتىن كيىم جاساپتى» دەيدى. « ٴدارى جاساپ جاتىر» دەيدى. « قوۋانىش قاجى قان بولىپتى » دەيدى. «ٴبىزدىڭ جاققا «جينا - لىڭدار » دەپ سالەم ايتىپتى » دەيدى. « تىنالى جاققا پالەنشە، تۇلەنشە ات سالىپ الىپتى»-دەيدى. تىنالىدەن بەرگى ٴوزىمىزدىڭ «قارا عاش»ەلى سارباز جينابتى دەيدى.

تۇرلان قىپاش ۇلى. (ارعىن تۇۋاندىق رۋىنان).
كوپ جىل بولىس بولعان جانا 1916 - جىلعى قازاقتىڭ كوپ «قاندارىنىڭ ٴبىرى» 1917نشى جىلى «الاش ورداء» باستىقتارى اقىلادان ورىنبورعا سەزدەرىنە تۇرلاندى ارنەپ شىعودى.

شوڭ كەڭىنىڭ (شوكىنىڭ) وسپانىن قان كوتەرىپتى دەيدى. وسپان ٴبىزدىڭ ەلگە كىسى سالىپتى دەيدى. تىنالىدە عالاۋەتدين دەگەن موللدا شىعىپتى. « كاپىر جەڭىلەدى. مەن اسكەردىڭ الدىندا بولامىن، ەش كىمگە وق دارى مايدى» دەپتى دەيدى» دەپ، قالىڭ گۋۋ - گۋۋەتەدى. «تىنالىنىڭ ار جاعىندا، تورعاي دۇۋانىنا قاراعىن ەلدەردە قان سايلاپتى. اتباسارعا قاراعان ەلدەردە تان سايلاپتى» دەيدى..

قايتسەدە، ول «كەرمانعا» بارماسقا بەت العان. ٴبىر ۇرەيلەنگەن، ٴبىر كوتەرىلگەن ول بىردەمەگە سوقباي قايتار ەمەس. ٴا ر جەردە شاريعات ايناتۋن مولدالار شىققان. بۇل مولدالار: «قازاقتان ـالدات المايمىن» دەگەن «ۇۋاعداسىن بۇزعان پاتشاعا» قارسى سوعىسۋ، «كۇنا ەمەس ەكەنىن» ٴجانا، «ەندى قازاقتىققا شىعۋدىڭ كۇللى مۇسىلمانعا سۇننەت ەكەنىن» قۇۋاتتاپ، ولكە پاتۋا تاراتىپ جاتىر.

«قارقارالى ۇيەزىنە قارلعان ولەردە كوتەرىلىپ، اسكەر جىبىپ جاتىر دەيدى. ٴبىر كۇمىسبەك دەگەن مولدا شىعىپتى دەيدى. ولكە: «قورقپاڭدار: ەنشە اللا مۇسىلمان جەڭەدى. ورىس كەلسە، كوز دەرىن شاڭ قاپتار، اتا ـ الماس قازاقتى، اتسادا وعى تيمەس» دەپتى دەيدى.

وعان جۇرت ٴابدان ەلىككەن جۇرت: «وي، قۇداي ـ اي، بەرەگور» . . دەيدى...» ـ «قوي جايىپ جۇرگەن ٴبىر شال انۋاربەكتى كورىپتى. اسپان مەن، اير پىلان مەن ۇشىپ بارادى ەكەن. قويدىڭ قاسىنا كەلىپ قونىپتى. شال شوشىپ قالىپتى. انۋاربەك تەز اير پىلاننان تۇسىپ شالعا كەلىپ: «قورىقپا، مەن انۋاربەك. ولدى بايقاۋعا كەلىپ ەدىم. ولدىڭ ٴبارىنە ايت ـ قورقپاسىن. مەن تاعىدا كەلەمىن. قازىر اسعىسپىن» دەپ ٴوزى تاعى دا ۇشىپ كەتىپتى» . . . . دەيدى. «تىنالى مەن قابارلاسۋ كەرەك. ەندى دارىيالانۋ كەرەك» . دەپ كۇجىلدەيدى. الگى اقمولا گۋبەرناتورىنىڭ امرى بويىنشا ولكە شىققان اقساقالداردىڭ سوزدەرى جۇرتقا وتىبەسىن كوز بەن كوردىم. مەن «بۇل قورقاتۋن ٴىس ەمەس. بۇلىنبەي جارلىماي، قايدا قازاق جاستارى سالداتقا بارىپ، اسكەردىڭ وتەرىن ۇيرەنىپ الىپ، كەلىپ، مىلتىق بەن پادشاعا قارسى تۇرۋ كەرەك» دەپ، اينىپ كوردىم. ارىنە وتىمدى نىڭدايتۋن بولمادى. ٴبىراق تابان تىرەپ سوعىساتۋن ەمەس، قىر كورسەتىپ، كوشە قاشاتۋن ٴتارىزدى. نە قىلسادا اسكەر جىبەرسىنا بار ماسقا بلاج قىلا تۇنى انىق ٴبىلىندى.

« قالادان اسكەر شىعايىن دەپ جاتىر » دەپ، ول ۇركىۋگە قۇياگداۋدا. ورىس بوسەلكە لەرىنە جاقىن كەي ٴبىر ەلدەر تىرعا قاراي، قالىڭ قازاقتىڭ ىشىنە قاراي، جىلجىپ كوشە باستاپ جاتىر. بۇلاردىڭ كوشە باستاعانى وتىرعان ەلدى وتان ساياين قوپاڭداتتى.

ـ «19 بەن 31 دىڭ اراسىنداعى جاستاردىڭ ورىسقا سىبەسكىسىن بەرمە» دەپ، ول بولىستارعا، قىر كورسەتىپ، قويدى. بولىستاردى قالاعا بارعىزباي قويدى. «سىبەسكى» زاۋاتىنا كەتىپ بارا جاتقان ٴبىزدىڭ ولدىڭ بۇرىنعى ەسكى بولىسىنىڭ بالاسى (سول جىلعى بولىستىڭ ٴىنىسىن) الگى «قانىڭ» ٴبىر ۋازىرى جولدان توسىپ، ٴبىر اۋىلدا كەزدەسىپ، ۇرىپ، اۋىلعا قايتاردى.

ۋازىر بولىستىڭ ٴىنىسىنە:

ـ سەن قايدا باراسىڭ؟ ـ دەگەن.

ا ۋ: ـ زاۋاتقا بارامىن ـ دەگەن.

ۋازىر: - زاۋاتتا نە جۇمىسىڭ بار؟ دەگەن.

اناۋ: - ۋات تەبەر راس - ! Вот тебе рас دەگەن.

- ۋازىر جىگىتتى قامشى مەن سالعان: - ماساعان، ۋات تيبىناس»! دەگەن.

جۇرتتىڭ كوڭىلدەپ جيناعانى كوڭىلدەن كوڭىلگە ٴورشىپ كوبەيۋدە. ەلدىڭ ور كوڭىلگە قوپاقداپ، ۋرەيلەنۋى دە كوڭىلدەن كوڭىلگە كوشەيۋدە. ورىس پوسە‌لكەرىنە جاقىنداۋ وتىرعان كەي ٴبىر ەلدەردىڭ ۋركىپ، الىستاعى ەل ىشىنە قاراي كوشەۋىدە كوبەيدى. جۇرت كوڭىلى كوتەرىلە باستادى. «تىنالىعا اسكەر شىعاتىن» دەگەن ٴسوز جايىلدى. جۇرت اتقا تەگىس مىنۋگە اينالدى. ايىالتا، تاتارلارىن جارلىقتانىپ جىگىتتەر توپ-توپ بولىپ شىعا باستادى. قانىن، بالا، كەمپىر-شالدىڭ بوداندا جامان جىلاۋىنا. جانا ەلدىڭ ناۋرت بولۋىنا كوز جەتتى. ەلدىڭ ٴوزىدە ونى سەزدى. ٴبىراق، جۇرت ولىمگە بەل بايلاپ، ورىستىڭ اسكەرى مەن ٴبىر سوعىسىپ، ۋركىپەك. ولگەن-ولگەن جەردە، قالعان-قالعان جەر، جوسىماق . . . جۇرت كوڭىلدەنىپ الدى. جۇرت جەرى مەن سۋۋى مەن قوشتاسا باستادى. قولدان كەلەر ٴىس جوق. سالقىن قان مەن، ەلدىڭ تولقىنىنا قاراپ وتىرۋعا شىداي المايمىن، جۇرەككە اس باتپادى. كوكىرەك قاسىرەتكە تولدى. كوڭىلدەنىپ، «ۋۋپ» دەگەندە كوكىرەگىمنەن جالىن شىعىپ، ەگىلە‌گەن اناڭنىڭ كوز جاسىن كورىپ، دۇنيەدەن، مالدان، جاننان بەزىپ، ولىمگە شىندايدا بەل بايلاعان ەلدىڭ ازاماتتارىن كورىپ، ەلدىڭ تەككە قانعا بويالىپ، پادشانىڭ سالداتتارىنان قانىن، بالا، قارىنداس ٴجابىر، زورلىق كورەتۋىنىن ٴبىلىپ، جالعىز جاسقا كوڭىلىمنىڭ ٴتۇنى قايعىلى قارا تۇمان ۋيمەلەدى. سەزگىش جۇرەكتىڭ ٴنازىك تامىرلارى شەرتىپ قالسا، ٴۇزىلىپ كەتەتۇندەي. كوزىمە كەلىپ، قانتى بۇرالعان دۇمپىرانىڭ ىشەگىندەي، جۇرەكتىڭ نازىك تامىرلارى سىزىلىپ، اقىرىن ەگىلىپ قاقىرايدى. ٴبىر جاعى ۋرەيلەنىپ، ٴبىر جاعى مەگىرەۋ كوشپەن ولىمگە بەل بايلاعان ەل مىش ٴبىر سوزگە تۇسىنبەيدى . . . ەل تۇكىسىق، جالپاق تەگىز-دەي قوزعالدى . . . تۇكىسىق قارا تەگىزگە قارا داۋىل سوقتىقتى. تەگىز شايقا‌لىپ كوڭىلدەندى. تۇنىپ جاتقان مەگىرەۋ كوشىن، كوڭىلدەنىپ، تولقىپ، كوبىگى مەن سىرتقا شاشتى. كوڭىلدەنىپ تولقىعان نادان ەلدى اقىلعا كەلتىرۋ قيىن . . .

نە قىلارىمدى بىلمەي، بوسقا حال بولىپ مەن ٴجۇردىم. انا سورلى جىلايدى، ماعان قاتە ٴىشىمدە جىلايدى. ودا «شەيت» بولمۇعا بەل بۋعان . . .

قالاعا ٴجۇردىم. جالپى ەل مالدان بەزىپ، باس قايعىسىنا تۇسكەن ٴتاۋىرىدى بولسا دا، باي اعايىندار كەدەي تۇۋىسقاننان مالىن ارتىق كورەدى. ەكى باي اعايىننان زاقار بوسە‌لكەسىنە شەيىن جەتكىپ قايىرۋعا ات سۇراپ الا الماديم. ٴسىزگا جاقىن جىلقىلارى بار، - ٴبىراق ماعان جەتكىزگە بەرەتۇن اتى جوق! . ٴبىر اعايىننىڭ ارباسىن الىپ، ٴبىر-ەكى ناشارلاۋ اعايىنداردىڭ ٴبىر-ەكى اتىن سۇراپ جەگىپ، ساتاي جانقۋتتىۋلى ەكەۋمىز قالاعا جۇردىك. اعۋس ايىح

ەگىن الىپ بولعان كەز. كۇن ٴالى جىلى. ٴجۇرىپ وتىرىپ كەشكە ٴوزىمىزدىڭ ەگىن-
وزەنىنىڭ كۇن باتىس جاق قىر قاسىنداعى ٴبىر قىدىقتارعا كەلسەك، ٴبىر ولىەت-
- بەتى مەن قونىپ جاتىر ەكەن. ول ابىگەر. ەركەكتەردىڭ ٴبارى دە ات ۇستىندە-
شۋلاسىپ ٴتورت تۇلىك مال ٴبىر-ٴبىرىنە ارالاسقان. مالدىڭ دەنى قودىق
باسىندا قاعىسىپ تۇيىرلاپ ٴتۇر. كۇن باتقان، اقشام ۋاقىت. ەلدىڭ ٴبارىنىڭ
تىككەندەرى جاپپا. جاپپالاردىڭ قاسىندا شاشىلىپ جيىنالماي جاتقان جۇك. قىبىر-
لاعان قاتىن بالا. بىرەۋگە جولىعىپ، سۇراستىرساق، - اناۋگى قالادان كەلە جاتقان
سوققان، ٴوزىمىزدىڭ «جول بولدى» دەگەن اعايىن ەلىمىز ەكەن. قونۋعا ٴبىر
ۇيگە كەلىپ تۇستىك. جاپپاعا كىرىپ وتىردىق.

قال-جايىن سۇراپ بىلدىك. بۇل ەل، سول كۇنى، شەتكى ورىس پوسەلكە-
لەرىنەن كەلگەن، 25-دەي سالدات بىر ەرەۋىل جاساسىپتى. سالداتتار ەلتىق اتىپ، ٴبىرەكى جىگىتتىڭ استارىنداعى اتتارىن جارالاپتى. سالداتتاردىڭ باسشىسى «زاقارداعى» پىرىستوپ ەكەن. بۇل ەل پىرىستوپتىڭ ٴبىر قازاق جاساۋىلىن تۇتقىنعا الىپ، كوشە قاشىپ، وسى اراعا كەلگەن ەكەن. اڭگىمە بىلاي باستالىپتى: شەتكى ٴبىر پوسەلكەنىڭ 12 اتى جوعالىپتى. سول اتتاردى ورىستار، بۇرىنعى ادەتى بويىنشا تولەتۋگە وسى تاياۋ وتىرعان اۋىلدارعا جيىرما شاقتى سالدات بىر پىرىستوپتى الىپ كەلىپتى. ەل، بۇل 12 اتتى ۇرلاعانان امان بولعان سوڭ، بۇرىنعىداي تولەي بەرمەي، ەرەۋىل جاساپتى. سالداتتار ەلتىق اتىپتى. قازاقتار شابۋىل جاساپتى. ەكى اتتى وق ٴتيىپتى. سالداتتار باتالماي قايتىپتى. قازاقتار كوشە جونەلىپتى... ٴبىز وتىرعان ۇيگە جينالعان اعايىندار مەن سويلەسىپ وتىردىق.

الگى تۇتقىنعا العان قازاق پوشتابايدى، اتى مەن قارۋ سايماندارى مەن ٴداعان قوسىپ جىبەرمەك بولدى. جانە، پىرىستوپقا: «12 اتتان امانبىز، تولەتۋگە زاكون كونەرسە تولەيىك. ٴبىراق، بۇل اتتى ىزدەۋگە بىزگە مۇرساتانا بەر» دەپ حات بەرمەك بولدى. جانە، اڭگىمە ىشىندە مىناداي ٴبىر ۋاقيعا ەستىلدى: الگى 25 سالدات شەتكى پوسەلكەدە وتىرىپ، سول پوسەلكەنىڭ جانىنان قىرداعى ەلگە ناراي 300 تۇيە مەن استىق الىپ بارا جاتقان قارقارالى ۇيەزىنە قارايتۇن «شۇبىرتپالى» دەگەن ەلدىڭ قالاشىلارىن ۇستاپتى. قالاشى قارسىلىق قىلىپتى. قالاشىنىڭ باسشىسى اعىباي باتىردىڭ نەمەرەسى ەكەن. قۇر-قول، بەلسەنبە «اعىباي» لاپ، اتىن ورعىتىپ، ەلتىقتى اسكەرگە قارسى شىعىپتى. ارتىنا اسكەر دىر-قول قالاشىلاردى بىت-بىت قىلىپتى. پىرىستوپ قالاشىنى ناۋىت قىلىپ، ۇرىپ، سوعىپ، ەكى ادامىن ٴولتىرىپ، ٴبىر تۇيەسىن الىپ، استىقتارىن شاشىپ-توگىپ، نارسەلەرىن تالاپ، «زاقار» پوسەلكەسىنە اپارىپ قاماپ قويىپتى. الگى، قولعا تۇسكەن پوشتابايدىڭ استىنداعى كۇمىس ەرلى كوك ات، سول قالاشىلاردىڭ باسشىسى، اعىبايدىڭ نەمەرەسى، سەيىت-كەمەلدىڭ اتى ەكەنىن... ەرتەڭ پوشتابايدىڭ اتىن، سايماندارىن، ٴوزىن جىبەرىپ ماعان اكەلىپ بەردى. پوشتابايدى

ٴالىپ جۇردىك. اۋىلداردىڭ 4–3 ادامى، الدىمىزداعى 3–4 شاقىرىمداي «ەسەن» وزەنىنىڭ بويىنداعى ۇساباي ٴبيدىڭ اۋىلىنا شەيىن، ٴبىز بەن ەرىپ ٴجۇردى. ۇسابايدىڭ اۋىلىنا تۇستەنەدىك. ٴپىرىستوۆقا جازباق قاعازدارىن جازىپ ۇسابايدىڭ ٴمورىن باستى. قاعازدى دا، پوشتابايدى دا، ات تورمان، سايمانى مەن ٴبارىن بىزگە بەردى. ٴبىز ٴجۇرىپ كەتتىك. ۇلكەن تۇستە «ەسەنىڭ بويىندا وتىرعان ۇسابايدىڭ اۋىلىنان شىعىپ، قارا جول مەن، تىلمىي بۇلاك قويىرىق جۇرىس بەن وتىرىپ، كەشكە، ەڭ شەتكى پوسەلكەگە كەلدىك. بۇل پوسەلكە الگى اۋىلدارعا جالا سالىپ، جانجال قىلعان پوسەلكە. پوسەلكە مەن ول اۋىلداردىڭ اراسىندا قازىر ەش ٴبىر ەل جوق. جول بويى بىزگە ٴتىرى جان كەزدەسكەن جوق. ٴتىرى قارا كورىنگەن جوق. قىرداعى قازاقتاردىڭ شەتى سول ٴبىز شىققان ۇسابايدىڭ اۋىلى. پوسەلكەنىڭ، ورىستىڭ شەتى، وسى ٴبىز كەلگەن «قوس-قوبىلا» پوسەلكەسى.

پوسەلكە ۇلكەن ەمەس. پوسەلكەگە كىردىك. بىرەۋدەن قوناتىن ٴۇيدى سۇرادىق. وتكەن-كەتكەندەر تۇسەتىن ٴۇيدى كورسەتتى. سوعان كەلدىك. كەلسەك، ٴۇيدىڭ ماڭايىندا تۇيىتانعان مۇجىقتار. ٴبارى جيىلىس قىلىپ، كەڭەسىپ بولىپ، ٴۇيدەن شىعىپ تۇرعان ٴتارىزدى. مۇجىقتار ٴۇيىرىلىپ بىزگە كەلدى. ٴجونىمىزدى ايتتىق. مۇجىقتار ٴبىزدىڭ قاسىمىزداعى جاساۋىل پوشتابايدى تانىپ كەتتى. ونىڭ ٴبىز بەن قالاي كەلگەنىن ايتتىم. مۇجىقتار پوشتابايدىڭ قايتىپ كەلگەنىنە قۋانار دەسەم، - ٴبارى شۋىلداپ كۇجىلدەسىپ، پوشتابايعا ەنتەلەپ كەلىپ، ۇرىسىپ، بالاعاتتاپ، كەي بىرەۋلەرى بوقتاپ، پوشتابايدىڭ ٴوزىن ايىپتاي باستادى. ايىپتاعاندا: «قازاقتاردىڭ قولىنا سەن ٴوزىڭ ادەيى بارىپ تۇستىڭ...» دەيدى. «ٴوزىڭ ادەيى قازاققا كەتكىڭ كەلدى» دەدى.

مۇجىقتار ماعاندا الا كوزدەرى مەن قاراپ قويىپ، پوشتابايدى بوقتاپ جاتىر. «ا - ا، ٴيتتىڭ بالاسى! سەن نەگە قازاقتاردىڭ قولىنا باردىڭ؟ سۋۋولىش! پوكانىي! ۇلتىرىۋ كەرەك سەنى! الداۋىش!..» دەپ كىجىندى.

پوسەلكەدە سالداتتار بار ەكەن. سونىڭ ٴبىر-ەكەۋى كەلدى. كەلەلى بىزگە قوجاكتاپ كۇجىلدەي باستادى. ٴبىزدى «قازاقتاردىڭ باقىلاۋشىسى» دەيدى. ٴبىزدى تۇتقىنعا الماق بولدى. ارباداي تۇستىك. مۇجىقتار اتتارىمىزدى بايلاپ قويدى. پوشتابايدىڭ اتىنا بىرەۋى ٴمىنىپ كەتتى. ٴبىز ۇيگە كىردىك، مۇجىقتاردا تولىپ ۇيگە كىردى. ستارىستاسى كەلدى. ماعان اقىرىپ: «سەن كىمسىڭ؟..» دەدى. مەن ٴجونىمدى ايتتىم. مۇجىقتار قامالاپ، كارلەنىپ، جەپ قويايىندەپ تۇر.

«جوق ٴبىز بىلەمىز، سەن. بۇزىق قىلىپ جاتقان قازاقتاردىڭ باستىعىسىڭ! سەن ادەيى ٴبىزدىڭ قالانىڭ ٴجايىن بىلەيىن دەپ كەلدىڭ! سەندەردىڭ ماقسۇتتارىڭ ٴبىزدىڭ قالانى شاپپاق!.. ٴبىز بىلەمىز!..» دەدى. «قاعازىڭ بارما؟» دەدى.

مەن قاعازىمدى كورسەتتىم. وقىدى. ىستارشىنا ازىراق باسىلدى. ىبىراق وزگە مۇجىقتار باسىلاتىن ەمەس. ٴبارى كۇجىلدەپ ۇيگە لىق تولىپ بولدى. ەلەۋرەپ، قوزعالىپ، بارى تۇكسيىپ الدى.

«ا-ا، قاعاز دەگەن نە؟... قاعازدى ولار جاساپ الا المايما؟ بۇلار «ىشپيوندار» («جاسىرىن باقىلاۋشى») بۇلاردى ٴولتىرۋ كەرەك...» دەيدى. تۇرلەر جامان. قاندارى قاشقان. ٴبارى ەنتەلەپ، ٴبىرىن ىتەرىسىپ كۇۋ-گۇۋ ەتەدى. بارىنىڭ دە ەسى كەتكەن.. «ولگەن دەگەن وسى»... ٴتۇرتىپ قالسا شىرت ەتىپ تۇتانىپ كەتەتىن ەدى تۇر. ىبىرەۋى باستاسا - وزگەسى جوندەي تۇتىپ اكەتەتىن. مۇجىقتاردان ادام قۋ-قاسى كەتىپ قالدى . .

- «ىيە، ٴولدى دەگەن وسى ويداجوقتا ٴولدى دەگەن وسى!... ياپىرىم-اۋ، ىشىنى مەن بىلمەيتىنمە؟».. دەگەن ويلار نايزاعايدىڭ وعىنداي جىلدام ىزبەكتەلىپ، باسقا كەلىپ ەلەستەپ كەتتى.

مەن، ىستارشىناسىنا: «سەن وسى پوسەلكەنىڭ باستىعىسىڭ، مىنالار نە قىلسادا، تۇبىندە زاكون الدىندا سەن جاۋاپ بەرەسىڭ. سەن، اقمولا ىنىسپەكتورىنىڭ مەنىڭ اتىما بەرگەن قاعازدارىن وقىدىڭ. مىنالاردىڭ بارلىق ىستەرىنىڭ بالەسى ساعان قالادى. سەن مىنالاردى باس؛ تارقات. كەرەك بولسام مەن قاشپايمىن!..» دەدىم.

ىستارشىنانىڭ ازىراق ەسى كىردى. ولتىرۋدەن باسقانى ايتپاي تۇرعان ەنتەلەگەن مۇجىقتارىنا اقىردى.

«توقتا-سويلەمەگىدەر!.. ەرتەڭ سەندەر ٴۇشىن مەن جاۋاپ بەرە المايمىن!..» دەپ ەدى، مۇجىقتار ەداۋىر باسىلىپ قالدى. سول ارادا پوسەلكەدەگى سالداتتاردىڭ ۇلكەنى كەلدى. (ىستارشى.) كەلە-اق تەرگەپ، ٴبىزدى ٴتىنتتى. پىشاقتارىمىز بار ەدى-الدى. ساندىقتارىمىزدى اشىپ كوردى. قاعازدارىمىزدى الدى. ٴسويتىپ ەكى سالدات الىپ كەلىپ، مىلتىقتارى مەن، ٴبىزدى كۇزەتتىرىپ قويىپ، وزگەلەرى تارقادى.

ەكى سالدات ٴبىزدى ٴتۇنى مەن كۇزەتىپ وتىردى. تىسقا لۇقسات سۇراپ شىقپايمىز. سالداتتار مىلتىقتارى مەن بىرگە شىعادى. ىستارشىنا مەن ٴبىر-ەكى مۇجىق جانا ٴبىر-ەكى سالدات قايتا-قايتا كەلىپ، وتىرىپ كەتەدى. كەلىپ وتىرىپ، ٴبىر ەسە: «اقمولادان جاڭا ٴجۇز سالدات كەلدى.» دەپ كەتىپ، ٴبىر ەسە: «10 شاقتى پىلومەت كەلدى، ونىڭ ٴبىر ازىن كوشەگە قويىپ قويىپتى. بۇل پىلومەتتەر بىلعىپ ومسىندا تۇرادى» دەپ، ٴوزدى-ٴوزى بىزگە ەستىرتىپ سويلەسىپ كەتەدى. مەن ازىراق سوزدەرىنە قانىناسامىن. قاسىمداعى جولداسىم (ساتاي جانقۇتتى ۇلى.) ورىسشا بىلمەيدى. ەكى كوزى شاراسىنان شىعىپ، زارەسى قالماي وتىر. وتە قورقىنىش كەزدە جولداسىما ٴسوز قاتۋعا بولماعان. ەندى مۇجىقتار تارقاعان سوڭ، ٴسوز قاتىپ، «قورقپا!» دەپ، قويدىم. جولداسىمدا ٴۇن جوق.. مۇجىقتار كارلەنىپ، قولدارىنا توگەرىپ الغان كور-

ەتەدى. قاراق بەن ايدەن جاۋلاسىپ الىپتى. قازاق بەن ورىس، ەبتەپ ٴبىرىنىڭ-ٴبىرى، شەتكە شىققاندارىن ولتىرە باستاعان.

ٴبىز ۇيقتاۋعا كىرىستىك. مۇجىق ٴۇيىنىڭ ٴبىر بولمەسىنە، جەر ىيدەنگە تۇسەك سالىپ جاتتىق. سالداتتار وتىردى... تاڭ اتتى. ەرتەڭ ەرتە، ٴبىرمىلتىقتى سالدات، ەكى مۇجىقپەن، ىستارىستىنا ٴبىزدى قامبايلاپ، «زاقار» پوسەلكەسىندەگى پىرىستوبقا الىپ جونەلدى.

ٴتۇس كەزىندە «زاقار»عا كەلدىك. زاقارعا تايانعاندا، زاقاردىڭ توگىرەگىندەگى قىرلاردىڭ باسىندا تۇيەگە مىنگەن بىرەۋلەر ٴجۇردى. كۇنمەن شاعىلىسىپ، تۇيەدەگى ادامداردىڭ قولدارىندا بىردەمەلەر جارق-جارق ەتەدى. تايانا كەلىپ، سىعراستىرىپ قاراسام، «زاقار»دى كۇزەتىپ جۇرگەن سالداتتار ەكەن. مىنگەندەرى، بالاعى ايتقان سالداتتار ۇستاعان، قارقارالىدان استىق الۋعا كەلگەن «شۋبار-تبالى» تۇيەلەرى ەكەن. «زاقار»دى كۇزەتىپ، قاراۋىلداپ جۇرگەندەرى، قاراقتاردان قورقادى.

پىرىستوبقا الىپ كەلدى. انەۋگىدەن پىرىستوپ مەنى مەن تانىس. انەۋگى كۇنى قالادان كەلە جاتقاندا تانىسقانبىز. پىرىستوپ جوگىرىپ تىسقا شىعىپ، امان-داسىپ، كەلىس تۇرىمىزدىڭ ٴمانىسىن سۇرادى. بايان قىلدىق. پىرىستوپ كۇلىپ، قامبايدى قايتارىپ، ٴبىزدى بوساتتى. قامباي پىرىستوبقا ىرىزا بولماي كەتتى. پىرىستوپ ۇيىنە كىرىپ وتىردىق. سويلەستىك. پىرىستوپ ەلدىڭ ٴجايىن سۇرادى. ەلدىڭ نادانىدىعىن ايتتىم. جول بولىسىنىڭ قاعازىن بەردىم. ناۋىت بولىپ، پىرىستوپتىڭ قولىندا، قاماۋلى جاتقان ٴۇش ٴجۇز تۇيەلى قالاشىنىڭ ٴجايىن سۇراپ، بوساتۋىن ٴوتىندىم

«قالاعا شابار مەن قاعازىن جىبەرىپ قويىپ ەدىم. ەرتەڭ-بۇگىن قابار كەلەدى. جول كەلگەن سوڭ ىرەتىنە قاراي كورەيىن»... دەدى.

قالاشىلار مەن جولىعۋعا لۇقسات سۇرادىم. قالاشىلاردىڭ باستىقتارىن العىزدى. قالاشىلار كەلدى. ەكى باستىقتارى. بىرەۋى شۇبارتبالى اعىباي باتىردىڭ نەمەرەسى سەيىت-كامال ەكەن. ەكەۋى دە كوپ تاياق جەپ، بەتتەرىنە جارا ٴتۇسىپ جۇدەپ قالعان ەكەن. سويلەستىم. كوڭىلدەرىن جۇباتىپ سوزدەر ايتتىم.. قازاقتاردى قايتا الىپ كەتتى.

اقمولادان كەلەتىن قاباردى كۇتىپ جاتتىم. قاسىمداعى جولداسىما (ساناي‌عا) پىرىستوپتان قاعاز الىپ بەرىپ، ەلگە، ەلدىڭ باستىقتارىنا «قانىنا»، قات جازىپ بەرىپ قايتاردىم...

زاقاردا ٴبىر قازاق جوق. ەلدىڭ ٴتىلى قايعىلى. ناقاقتان-ناقاق شاشىلىپ، توگىلىپ، قورلىق كورىپ، كوپ كىسىسى، انىلىپ قىردىڭ قالا-شىلارى جاتىر. بارلىعى ٴبىر جەردە بيىرىلمەۋلى. كۇزەتكەن سالداتتار ولاردىڭ ماڭايىنان ەش كىسىنى جۇرگىزبەيدى.. ول كۇنى جاتتىم.. ۇيىمنان قالىڭ ەلدەن ەلدىڭ قازىرگى قالى، ولاردىڭ ىلگەرگى بولاشاعى كەتپەيدى. ٴبىر وتە

قيمبات ادامىم السىتا قالماندای جۈرەك كۈيىب جانادی. جۈرەكنىڭ ئۆزی نازۇك ئۆزی سەزگىش نامىرلاری شەرتىب قالسا، ۋزىلگەلى تۇرغانداي. ازىراق لەب بەرسە، قوزغالىب، دىگىلداب جىلاب جىبەرگەندەي. جاڭ المايمىن، وتىرا - المايمىن. باش اقىل قالىڭ تۇمانىنىڭ قورشاۋىندا. نە كۈيىنىڭ ىشىندە جوق، نە قالادا جوق، ادا-سقان، كۆللى دۇنىيەدە جالغىز قالغان ئبىر جانمىن. ۋۆە! جالغىزدىق... تىسىنا شىعىب، كوشەدە ئجۈرىب، دۇكەنىنىڭ الدىنا كەلدىم دۇكەن: كارىم مۇقسىنىمي دەگەن نوعايدىكى ەكەن: نوعايدىڭ 50 گە كەلگەن قارتايغانداۋ قاتىنى تىسقا شىعىب، مەنى كورىب ۋيىنە شاقىردی. كىردىم، نوعاي ئۆزی قالادا ەكەن. 2 جىگىت بالاسى ئالداتتا. قولىندا كەلىنى جانا 12-13 جاسار ەركەك بالاسىعانا بار ەكەن.

ۋيىنە كىرىب سويلەسىب وتىردىم. بالالارى اينىب قامىقتى. ەكى قامىققان كوڭىل اڭگىمەلەسىب وتىرديق. ئشاي قويدی. ئشاي ىشتىكتە ئسويلەسىب وتىرمىز. جۈكىنىڭ ۋستىندە تورغان سىرنايغا كوزىم ئتۈستى. «ونى كىم وينايدی؟» دەدىم.

بايبىشە: ۋلكەن بالامىنىڭ گارمونى، (سىرنايى) ەدی، قازىر مىنا ەلىنگى قاراب وتىرغان كىشكەنە بالام وينايدی، «ويناسىن تىڭداعىڭ كەلسە؟» دەدی.

مەن: «ەۋرىس، ويناسىن، تىڭدايىم» دەدىم.

بايبىشە بالاسىنا: «قاراعىم، اعاڭ تىڭداسىن: ئبىر كۈي ويناتىب جىبەرشى» دەدی.

بالا گارموندى السب ويناتتى. . . گارمون ەكى قاناتى ئتىلدی، دۈۋق رەتكە، بالانىڭ ئۆزی گارمونىنان ۋلكەندە ەمەس. بالا گارموندى السب قوزغاعانىنان - اق مۇڭدى قاسىرەتتى كۈي سارناب جىلاي باسنادی. بالا گارموندى وينانتى.. كۈي قاسىرەتتى، كۈي جالىندی... دىرىلدەب سىزىلعان نازىك ئدىبىس. دىرىلدەب جىلاعان، كۈيىنگەن سارىن ئبىر ەسە كۈيىنىب زارلادی. ئبىر ەسە ەگىرەب جىلادی. ئبىر ەسە قالتىراب، سىزىلىب، جۈرەكنىڭ مۇڭدى قاسىرەتىن شاقتى. ئبىر ەسە ەلجىرەب بىلقىلداب ۋزىلىب - ۋزىلىب وكسىيدی. . بالا گارموندى ويناتىب وتىر. مويىنداريمىزدى سالىب، جىلاعان كۈيدى تىڭداب، ەكى قامىققان قاسىرەتتى ئبىز وتىرمىز. جىلاعان كۈيگە قوسىلىب، ەرىب، ەلجىرەب، اقىرىنداب جۈرەكتە قوزغالدی. جۈرەكتىڭدە ئنازىك سەزگىش تامىرلاری اقىرىنداب ەگىرەي باسنادی. كوڭىلدە ەرىدی. جان قورعاسىنداي بالقىدی. بىرتە - بىرتە جىلاۋ كۈشەيدی. بايبىشەدە جىلادی مولتىلدەب اققان كوزدىڭ جاسىن جەڭىمەن سۈرتە باسنادی. ەلجىرەگەن كۈيىنگەن جۈرەك، مەنىڭدە بارلىق جان - ئتانىمدى بىيلەب السب كەتتى، كوزىمە ىستىق جاس كەلدی ئبىر از شىدادىم. كەرنەگەن قاسىرەت قويمادی ەگىرەگەن كۈي مەنىدە قوسىب السب كەتتى، مەنىڭتە كوزىمەن ىستىق جاس اعىب قويە بەردی. . . ئبىر ازدان سوڭ، تۇرىب، بايبىشەگە قاراماي شىعىب كەتتىم. . .

قالىڭ بۇقارا، ەزىلگەن ەلگە قورقىنىش كىرگەندە، سورلىلاردىڭ قاسىندا بولا الماديق. كۇش قايدا؟... كوكىرەك كۇيەدى...

ەرتەگىندە اقمولادان پىرىستوپىندىڭ شابارى كەلدى. قالاداعى باستىق ۇلىق «تۇتىلعان قالاشىلاردى اقمولاعا اكەلسىن»... دەپتى.

قالاشىلار قالاعا ايدالماق بولعان سوڭ، سولاردىڭ ەندىگى جەبىرلەنگەنىن كورمەيىن دەپ ارتىنشا قاراماي، تەز اقمولاعا ٴجۇرىپ كەتتىم.

اقمولاعا كەلدىم. بۇعىلمداعى اۋىلدىق ۇشكولاعا شىقپاقپىن. ٴبىر ازعانا كۇن ٴوتتى... قالادا ٴجۇرمىن. قالاشىلاردى اكەلىپ ٴبىر سۋىق بوتبالعا قاماپ تاستادى. قىرعا لەك لەك اسكەر شىعىپ جاتىر. تالاي ەلدى شاۋىپ، تالاي قازاقتى اكەپ، تۇرمەگە جاۋىپ جاتىر. السىزدى ەل ۇركىكەن. مال تالانعان. جان تۇناۋعا تۇسكەن جازاسىزەل شابىلعان جازاسىز جان اتىلعان. ەكى - ٴۇش «قان» بولعان ٴاداندى سورلىلاردى اكەپ تۇرمەگە قاماپ تاستادى. ۇستالىپ، اباقتىعا جابىلعان «قاندىلاردىڭ» ٴبىرى السەن قاجى. ٴبىر - ەكەۋى شوڭ بالالارى. قازاقتار تۇرمەگە سىيماي، بوتبالدارعا قاماپ جاتىر. تۇرمەدەگىلەردەن قابار الىنادى. «بۇنت باستىقتارىن» تۇرمەنىڭ ۇلىقتارى كۇندە دۇرەلەيدى. «قاندىلاردان» كۇندە جاۋاپ الىپ، ۇرىپ قويادى دەيدى. السەن قاجىنى ۇرۋ مەن تۇرمەدە ٴولتىردى. قالاعا اسكەر، ايەتسەرلەر تولىپ كەتكەن. جاقىنداعى ەل قورقىپ «ادام بەرمەك» بولعان.

قالاعا جاقىن، «ادام بەرمەك بولعان» ەلدەردىڭ بيلەۋشىلەرى قالاعا كەلىپ جاتىر... تالانعان قازاق ەلدەرىنىڭ ٴتاۋىر، اسىل نارسەلەرى ورىس پوسەلكەلەرىنە تولىپ كەتكەن. كىيگىز تەكەمەت، كىلەم، ساماۋىر، شىلاپشىن، ٴىشىك، كۇمىس ەر، جۇگەن قويىسقان، كۇمىس بىلەزىك، ساقينا-دۇزىك، توقىم-جانا باسقا وسىنداي نارسەلەر پوسەلكەلەرگە، ودان اقمولاعا تولىپ كەتكەن.

«15 مىڭ اسكەر جىيناپ جاتىر» دەگەن، تىنالىعا اسكەر شىعىپ، ايتوموبىل شىعىپ، ايتوموبىل مەن ٴبىر از اسكەر قايتىپ كەلدى. تاعىدا كوبەيىپ شىعىپ جاتىر. «قارا اعاش» تاعى شوڭ ەلمەن ارى، «كونەك» ەلى دەگەن ٴبىزدىڭ اعايىن، ٴبىر بولىس توقا بولاتىن. ەلىنىڭ مىقتىسى «ناقىر ومار» دەگەن كىسى ەدى. مالى از بولىسادا قاتاردان قالماعان سوڭ، ەل «ناقىر ومار» اتاعان. سول ناقىر ومار ەلىنىڭ اۋىلىنا، ٴبىر باستىعى مەن 7 (جەتى) سالدات بارىپتى. ومار ٴۇيىن الداپ ۇيگە ٴتۇسىرىپ، جەتەۋىندە ٴولتىرىپتى... ٴبىز ساناقتا شىعاتىن «قانجىعالى» دەگەن ەلگە اسكەر شىعىپ، ەلىن شاۋىپ جاتىر. اسكەردى ەرتىپ جۇرگەن، الگى، ٴبىز كورگەن بولىس ولجاباي دەپ ەستىيمىز. «پارتىيا ۋاقىتىندا وشىككەن اۋىلدارىن ارالاتىپ ٴجۇرىپ، قىستاۋلارىن ورتەتىپ، ناقاق ادامدارىن اتتىرىپ جاتىر» دەپ ەستىيمىز. قىرداعى ەل قىيراتىلىپ ارمان قاراي ۇركىپ جاتىر. «ۇركىكەن ەلدىڭ جۇرتتارىندا بەسىكتەگى جاس بالالار، اۋرۋلار، كەمپىر-شالدار قالىپ

Гос. рос. библиотека
1335425

3-ٴتارجولى، تايعاق كەشۋ-

جاتىر» دەپ ەستيمىز. دۇنيە، مال-مۇلىك شاشىلعان. كەي ٴبىر جەرلەدە كوشە قاشىپ باراتقان ەل جاساۋ مۇلىكتەرىن ٴوزى سايماندارىن مولالارعا تەعىپ جاتىر دەسەدى. بۇل قابارلاردىڭ ٴبارى دە شىن بولىپ شىقتى. جەر قازىپ، نارسەلەرىن ولگەن كىسىنىڭ قابىرلەرى نارىزدەنىرىپ قويىپ كەتەدى ەكەن. سالداتتار تالاي مولانى بۇزىپ قويماي تاۋىپ الغان. تالاي شىن مولالاردى قويماي بۇزدەپ تالقانداپ بۇزعان.

سالدات كەز بولعان ەل تۇۋعالى كورمەگەن ٴجابىرىن كوردى. اتىلعان ادام ۇرىلعان ادام. قىبقىزىل دۇرە. ٴجابىر-زورلىق كورگەن قىز-قاتىن. جىلاعان بالا. استى-ۇستىنە كەلگەن ەل... قىسقاسى، قىرعا قارا پالە تيگەندەي بولدى.

ٴبىر كۇنى كوشەدە كەلە جاتىپ، سەمينارييادا بىرگە وقىعان ٴبىر قازاق-ورىس بالاسىنا ۇشىراستىم. قىرداعى ٴبىر ەلدەن جاڭاعانا قايتىپ كەلىپتى. ۇستىندە جالىنىراعان، سىلدىراعان بىراپپورشىك-اپەتسەر كيىمى. امانداستىق-قالدارىمىزدى سۇراستىق. «قازاقتىڭ بۇنىسى باسىۋعا كەلگەن»... ەكەن.

-ٴور قولىڭمەن قازاق ولتىردىڭبە، نەشە قازاق ٴولتىردىڭ؟» دەدىم.

زىرائىپ (اسمى زىرالىپ ەدى.) كۇلىپ:-«ا-ا... ٴوز قولىممەن 5-اق قازاق شاۋىپ ٴولتىردىم»..: دەدى.

مىنە قال وسىنداي بولعان!..!..

ەندى بۇعىلى ەلىنىڭ اۋىلدىق ۇشكولىنە ٴجۇرىپ كەتتىم. جاڭا اشىلعان ۇشكول، بارىپ ورنىعىپ، بالالاردى جيىپ وقىتا باستادىم. بۇل بۇعىلى ەلى قالاعا جاقىن بولعاندىقتان بۇتىن جاساماعان ەل. قالادان الىس شاقىرىمدايعانا جەردە، تۇرانىڭ بويىندا.

ٴبىر از كۇن ٴوتتى... جاقىنداعى، جانا، ورتا توڭىرەكتەگى قازاق باسىلدى. جالعىزاق ٴبىزدىڭ «تىنىشلى» ەمەن ٴبىر سىپىرا الىستاعى ەل باسىلا قويعان جوق. ولاردى ەندى ەپتەن، الداپ شاقىرىپ تاسىلىمنە كىردى. اسكەردىڭ كوبى قايتتى. باسىلعان ەلدىڭ 19 بەن 31 اراسىنداعىلارىن الماق بولدى. اقمولا ۇيەزىنىڭ ٴۇش جەرىندە جاستاردى قاراپ الاتىن كوممىسسيا اشىلدى. ەلدىڭ كوبى اقمولانىڭ وزىندە قارالماق. بولىستار تىزىمدەرىن (اس-پەسكەتەرىن) بەرىپ جاتىر. بايدا، كەدەيدە بالالارىن، ىنىلەرىن قالدىرۋعا الاسىرۋدا. ەل ەندى ساسىپ ۇرەيلەنگەن. «قورقىپ» دەپ اقىل ايتساڭدا، قۇلاقتارىنا كىرمەيدى.

بولىستار، بيلەر ستارشىندار «انقا ٴمىندى-» كەمەسيەلەردىڭ توڭىرەكتەرىندە «جەڭگەلەر» جورە باستادى. ٴار كىم بالاسىن، ٴىنىسىن الىپ قالۋ ٴۇشىن بار مالىن ورتاعا سالدى. كەدەيلەر شابىلدى. ولارعا جاردەم قىلار بولىستار كىسى جوق. بار مالىن قۇۋلاردىڭ قولقىندارىنا تىقتى. بايلاردان قارا جۇمسقا باراتىن كىسى جوق. بولىستاردىڭ بيلەردىڭ قولقىندارىنا تىققان مالدارىنىڭ ارقاسىندا ولاردى ٴتۇرلى سىلتاۋمەن الىپ قالماق بولىپ جاتىر. ەل توپ-توبى-مەن قالاعا شۇبىردى. جىلاۋ زورايماسا، باسىلعان جوق.

جىگىتتەردى الىپ جاتىر. ناشاردىڭ جىلاۋى كوشەيدى. ناشار مەن مومىن ىندى ادەمى شابىلدى.

السىتاعى ەل، الىدە كىسىلەردىڭ بەرگەن جوق. ٴبىزدىڭ بولىستان بارلىعى 4ـ50ـاق كىسى «جارايتىن» بولىپتى. وزگەلەرىنىڭ ٴبارىن، اقشانى الىپ-الىپ، ەە كەمەسىنە «جاراتپاي» تاستاپتى، نە، «كەيىنگىگە» قالدىرىپتى.

ەل شابىلىپ ۇدا. ۇلىقتاردان ىنساپ كەتكەن. كىم اقشانى كوپ بەرسە، سونىڭ بالاسىن قالدىرادى. جۇرت مالدان شىعىپ كەتتى. بايعا بىلىنەتىن ەمەس. كەدەي سىپىرىلىپ جاتىر. ٴبىزدىڭ جاقتىڭ جاستارىن «ىسپاسكى» زاۋىتىندا قاراپ جاتىر.

ٴبىزدىڭ ەلدىڭ بولىسى-ىسپاسكەدەگى سەيىت-كامالىپ دەگەن بايدى «جەگىگە» قىلىپ، ەلدىڭ اقشاسىن سول باي ارقىلى ناشالنىككە توگىپتى. ناشالنىككە لەقىعان، سەيىت كامالىپكە لىقىعان. مالى جوق، وتە كەدەيلەرعانا كەتۋگە كەرەك. قىياناتتىڭ، جاۋىزدىقتىڭ ٴداۋىرى - اردان، ۇياتتان بەزىپ، ەندى اشىقتان اشىق جۇردى....

اقمولا ۇيەزىنىڭ باستىعىنا. بارلىق بولعان جانا بولىپ جاتقان جەبىرشىلىكتىڭ ٴبارىن ايتىپ بوتەن اتىمەن قات جازدىم. قانىمدا-ٴسوزىمنىڭ ارتىن سالماقتى قىلىپ: «كىم بىلەدى،-ٴالى ادىلدىكتە كەلەر، جاۋىزدارداڭدا. جازالارىن تارتاتىن ۋاقتى جەتەر» دەدىم.

ەش تەگە بولعان جوق.

مەن تاعى قالاعا ٴجۇردىم.

قالانىڭ قالى سۇمدىق، سەگىدەي سوقتىققان قالىق. «ساۋداسى» جۇرت اشىق سويلەپ ٴجۇر. اقشا ىزدەگەن قالىقتا قىيساپ جوق. ارام قۇۋ ساۋدەگەرلەر، سوگىرا قوي الىپ، اقشانى قازاقتارعا بەرىپ شىتىرلاتىپ جاتىر. ارىنە، اقشا بەرگەندە قويدىڭ جارتى باعاسىن بەرەدى.

ولاي بارسادا تالانعان، بۇلاي بارسادا الدانعان سورلى قالىق.

«شابىلماساڭدارشى، قورقاتىن ەش تەمە جوق، بالالارىڭ بارا بەرسىن. ەندى وزدەرىڭ قوربىسىڭدار عوي». دەپ، مۇساپىر دەگەن كىسىنىڭ ۇيىندە جىينالىپ وتىرعان ناشار قازاقتارعا ٴسوز سويلەدىم. بولمايدى،-بولمايدى...

اقمولا تولعان قازاق. اقمولانىڭ وزىندە تۇرعىن قازاقتىڭ جاستارى «سالداتقا بارامىز» دەپ، توپتانىپ كوشەدە سەندەلىپ ۇدە. كۇندىز-ٴتۇنى، قىمىزشى-قىمىزشىنىڭ ۇيلەرىن جاعالاپ، قىمىز ٴىشىپ، ولەڭ ايتىپ، جىرلاپ، دومبىرا، گارمون تارتىپ گۋىلەپ، جىلاپ ماس بولۋدا. بۇرىن، سالداتقا باراتىن، پوسەلكەلەردەن جىينالعان ورىستىڭ جاستارى، پىرىيوم ۋاقتىندا، گارمون تارتىپ، توپتانىپ ٴجۇرىپ بۇزاقىلىق جاساۋشى ەدى. ٴدال، سونداي بولىپ ەندى ٴبىزدىڭ قالا قازاعىنىڭ جاستارىدا ٴجۇر. بۇلاردادا گارمون. بۇلاردا ٴجانا دومبىرا. بۇلاردا جىرلايدى، بۇلاردا جىلايدى.

ٴبىر كۇنى قالانىڭ ٴبىر توپ تانىس جاقاق جىگىتتەرى مەنى ەرتىپ كەتتى. قولدارىندا گارمون. جىرلايدى. بىرگە كەتتىك. قىمىزشى-قىمىزشىلاردىڭ ۇيلەرىن

زالاپ قىمىز ٴىشىپ، جىرلاپ، گارمون ويناپ ٴجۇرمىز. مەن ٴجاي قىمىز ٴىشىپ قانا ٴجۇرمىن. جىگىتتەر جىرلايدى. كوبىنەسە نوعايشا جىرلايدى. نوعاي كۇيىنە قازاقشا جىر قوسادى... نوعاي كۇيى كوڭىلدى. قىمىزعا قىزىپ كۇيىنىپ كوڭىلدى كۇي مەن جىلايدى.

—«باستىم باقىر اقشاعا،
جۇگىرىپ ٴتۇستىم باتپاقشاعا.
باستىم باقىر اقشاعا،
جۇگىرىپ ٴتۇستىم باتپاقشاعا.
جىيىرماعا كەلگەن شاقتا،
كەرەك بولدى پادشاعا،
جىيىرماعا كەلگەن شاقتا،
كەرەك بولدى پادشاعا».. دەپ

جىرلايدى. نوعاي كۇيى كوڭىلدى!... قارمانىپ جىرلاپ جىلايدى. كۇيىنىپ جىرلاپ قاقسايدى!.. مەن، تۋعالى نوعاي كۇيىنەن كوڭىلدى، اششى زارلى كۇيدى ٴالى ەستىگەنىم جوق!...

ٴبىر ۇيگە كەلىپ، ون شاقتى جىگىت سىرا ٴىشىپ وتىردىق. جىگىتتەر قىزىپ، بىرەۋى گارمون ويناپ وتىر. وزگەلەرى قوسىلىپ كەزەك-كەزەك جىرلايدى. ٴبىر مەزگىلدە ۇيگە قيلىباي دەگەن جىگىت كەلدى. قيلىباي اقمولادا بەلگىلى جىگىت. سەرى. جىگىتتەر قيلىبايدى ۇستاي الدى. «ٴان سال» دەپ جابىلدى. قيلىباي ٴاندى قويا بەردى. ٴىشتى. «ۋۋھ!» دەدى. ودا قىزدى. سويلەندى. مەنىڭ قاسىما كەلىپ وتىردى. مەنى قۇشاقتاپ: «ەندى سالداتقا كەتەمىز عوي...» دەپ، جىلادى.

- ە-سەن قالاي سالداتقا كەتەسىڭ؟ سەن 31 دەن اسقان جوق پە ەدىڭ؟- دەدىم. قيلىباي ٴوزى 31 دەن اسقان جىگىت ەدى.

- ويباي، 31 قۇرعىردان اسقانىمىز-عوي، ٴبىراق، سونداداا، كەتەتۇن بولدىم-دەدى.

- ە-قالايشا؟ دەدىم.

- الگى قالانىڭ جىگىتتەرىنىڭ ەسەبىن الىپ، قاي جىلى تۋعانىن، جاسىن جازىپ الىپ جۇردى عوي، سوندا قىداپدىڭ قۇدىرەتى، ٴوز-وزىمنەن بولىپ ٴجۇرگەنىم عوي- دەدى.

- قالايشا؟ دەدىم.

- ٴبىر ۇيدە، ٴبىر كەلىنشەكتەر مەن قالجىڭداسىپ وتىر ەدىم. قولدارىندا جىگىتتەردىڭ اتىن، جىلىن جازىپ جۇرگەن تىزىم كىناعاسى بار، كەلىنشەكتىڭ كىسىلەرى كەلدى. ٴبىرىنىڭ ٴجۇزى مەنى تانيدى عوي. سول جەردە مەنىڭ جاسىمدى

مۇرادى سونان-سوڭ، مەن، انا كەلمنشەكتەردىڭ كوزىنشە «وتمز بىردەن اسقانمىن» دەب، اينا-الماي، «جىيىرما بەسنەمىن»- دەدىم. تۇبىرگە جازىب الدى. سونان-سوڭ ئلسكتىمدە قالدىم. قازىر ەندى، جورەسىڭ دەب، ئتۇر-دەدى.

- وي، شىركىن-اۋ، و نە قىلعانىڭ؟.. ەندى، سوكسنان نەگە جۇندەتبەدىڭ؟- دەدىم. سىراعا قىزىب العان قيلىبباي، شالا تىلمەن، ورىسشا، قازاقشانى ارالاستىرىب سويلەيدى. بولعاكداب قويادى. جىلاب قويادى.

- ونىڭ ارتىنان جوندەي-المادىم. جۇندەۋگە بولمادى. «نە مۇمكىن» بولدى. „Не могу" «نە موگۇ» بولدى. ەندى، „Не мукын" ەندى، «نە مۇمكىن» دەيدى.

- مەن:- وي- «نە مۇمكىنىڭ» قۇرسىن دەدىم.

مىنە، قالىڭ قايىمىنىڭ بىسىندە وسىندايدا كولكى بولدى.

- ٴبىر كۇنى الىنعان جىگىتتەردىڭ الدىن جىبەرمەك بولدى. جۇرت، الىنعان جىگىتتەر جانىقان ۇيگە جينالدى.

دۇكەن قىلىۋعا قىزىل-قىستان سالعان ۇلكەن ٴۇي، بول ۇيگە، جىگىتتەرگە مەن ەكى-ٴۇش كەلگەنىمىن. ٴۇيدىڭ ماڭايى توپىرلاعان قالىق ۋۋ-شۋۋ، جىلاۋ. كەتەتۇن جىگىتتەردىڭ جاقىندارى ۇيگە ٴبىر كىرىب، ٴبىر شىعادى. قىسناعى جۇرت كۇتىۋدە.. كۇتىب تۇردىق. مىنە، ٴبىرازدان سوڭ، شۇباتىلعان' اربالى كولىكتەردى سالداتتار اكەلدى. اربالى كولىكتەر شۇباتىلىب، جىگىتتەر جاتقان ٴۇيدىڭ الدىنا تۇردى. جينالعان جۇرت تەلمىرىب قاراب تۇر. سالداتتار ۇيگە كىرىب، ٴبىر مەزگىلدە جىگىتتەردى شۇباتىب شىعارىب، تۇرعىزباي كولىككە مىنگىزىب، شۇباتىب جونەلتە باستادى.

ازان-قازان. ۋۋ-شۋۋ. جىلاۋ. ايقاي-ۇيقاي: جىلاماعان جان جوق. قانىن-قالاش. بالا-شاعا، ەستەن اداستىردى... جىگىتتەردى، كوب جەرگە شەيىن جۇرت شۇبىرىب، شۇۋلاب، شىعارىب سالدى...

مەن، ەرتەگىسىندە ۇشكولىمە قايتتىم. كوڭىلدەر ٴوتتى...

قىستىڭ اقىرى بولدى. پەبىرالدىڭ اقىرى. ورىس گازەتىن الىب وقىب جۇرەمىز. پەتىرگىراتتاعى دۇۋما اينالاسىنىڭ شۇۋى بىزگەدە سەزىلە باستادى. مىنىستەرلەر جىيى تۇسە باستادى. بىر دەمەنى جورەك اقىرىن لۇپىلدەب كۇتەدى.

«پادشا جاقىن ارادا تۇسەدى» دەگەن ديمان كوكىرەككە بەكىب، ورناۋدا، جۇرەك كۇتۇۋدە.

ٴبىر كۇنى قۇۋانىش قابار سارت ەتە تۇستى: پادشا ۇكىمەتى قۇلادى.

III

رەۋولۇتسيانىڭ العاشقى جىلدارى.

(كەرەنسكي زامانىندا.)

«پاتسا ٴتۇستى» دەگەن قابار كەلگەندە قازاق وقىعاندارىنىڭ اراسىندا، اسىرەسە وقىعان جاستاردىڭ اراسىندا جۇرەگى جارىلا قۋانباعان ادام از شىعار.

پادسانىڭ نە سەبەپتى تۇسكەنىنە العاشقى ۋاقىتتا قازاق ەلى-تۇسىنە العان جوق. بىراق، قازاق ەلىنىڭ ٴبارى-اق پادسانىڭ تۇسكەنىنە جالپى قۋاندى. پادسانى، قازاق ەلى «جەرىمىزدى الدى، سۋىمىزدى الدى، ٴوزىمىزدى قورلادى، سالدات الدى بولدى، ٴدىنىمىزدى جويايىن دەپ ٴجۇر...» دەپ، جەك كورۋشى ەدى. ورىس پادشاسى مەن سوعىس قىلعان جۇرتتىڭ تىلەۋىن تىلەۋشى ەدى. جاپانيادان جەڭىلگەندە، قازاق ەلى- «ٴا-ا، ٴبالام!، شوق،- شوق!» دەگەندەي بولىپ ەدى. ونىڭ ۇستىنە 1916- جىل قازاق جۇرەگىنە قان قاتىرىپ كەتكەن بولىپ ەدى.

«پادسا ٴتۇستى» دەگەن قاباردى الىسى مەن، ومبىدان، اقمولادان قات الا باستادىم. ومبىدا، اقمولادا بىرگە جۇرگەن، ٴبىر نيەتتى جولداستاردىڭ ٴبارى-اق، الدى-ارتىنا قاراماي، پادسانىڭ تۇسكەنىنە ٴماز بولىپ، جيىلىستارعا-توپتارعا ارالاسىپ، جالپى قازاقتىڭ پايداسىن قورعاپ، الەۋمەت ىستەرىنە، ٴساياسات ىستەرىنە قاتىناسا باستاعان كورىنەدى. ارىنە العاشقى كۇندەردە بولشەبەكتەردى بىلمەيدى...

تەز اقمولا قالاسىنا كەلدىم. ەلدە دە، قالادادا پادسا تۇسكەن سوڭ، توپ-توپ جيىلىس. گۋ-گۋ سوزدەر. كۇن سايىن جيىلىس. كۇن سايىن ميتەڭگ («ميتەنكە».)

ەكى كۇندە ٴبىر كاميتەت سايلاۋ. («كەم ەنەڭ».) ەكى جەردىڭ بىرىندە بيۋرو سايلاۋ. («بۋيرا»).

جيىلىس سايىن، ميتەڭكە سايىن سويلەيتۇن «اراتىرلار»،- شەشەندەر، كوسەمدەر شىققان. بۇرىن كوپ كورىنبەي، بىلىنبەي جۇرەتىن ادامدار جيىلىس مايدانىنا شىققان، جيىلىس سايىن شىعىپ سويلەيتۇن بولعان. قالا-قالقى گۋ-گۋ قايناعان. ەكپىندەگەن. بارلى-جوقتى، ٴجوندى-ٴجونسىز ٴسوز جۇيتەي جابالعان. نەشە زاماننان بەرى قالىقتىڭ ىشىندە ۋىزى بارماي جۇرگەن سوزدەر، ەندى بۇرق-بۇرق قايناپ شىققان. «نە كالاي جاۋىز، نە كالاي قان ىشكىش، نە كالاي زالىم»... دەگەن سوزدەر انانىڭدا اۋزىندا، مىنانىڭدا اۋزىندا. بۇرىنعى، پىرىكازشىك، شولاق ساۋدەگەر، الىپ-ساتار، ۋشىندىل، تەقىنىك، مۇعاللىم، قاتشى، پەرەۋوتشىك، ۋاق شىنەۋنىك، پەلشىر، دوقتىر، جانا باسقا وسىنداي ادامداردىڭ ٴبارى، ەندى الەۋمەتتىك ساياسات مايدانىنا شىعىپ، «قالىق اتىنان» سويلەپ،

كوبەم بولىپ الىپتى. قالا قالقى جىك-جىككە بولىنگەن. ماسەلەن: قازاق-ورىس، مەششان. مۇسىلمان (تاتار ـ قازاق.) ۇۆشىيتەلدەر قاۋىمى، قالاداعى سالداتتار. بۇلاردىڭ ٴار قايسىسىنىڭ وزدەرىنىڭ بولەك-بولەك جيىلىستارى بار. قالا مەنەن، دالانى باسقارۋعا، جالپى كامىيتەت سايلانعان. «قۇراما كاميتەت». بۇرىنعى پىرىستاۆتاردى ٴتۇسىرىپ، ولاردىڭ ورنىنا جاڭا-كىسىلەر سايلانعان. كومىسسىيانىسكى قاناللىكتەر تۇسىرىلگەن. ۇيەز ٴتۇسىرىلىپ، ونىڭ ورنىنا كەمەسەر سايلانعان.

مەن دە كەلىپ، قالاداعى قايناپ جاتقان قالىڭ ٴسوزدىڭ ورتاسىنا كىرىپ كەتتىم. مەن قالاعا كەلسەم، قالالىق ـ ۇيەزدىك قۇراما كاميتەت سايلانايىن دەپ جاتىر ەكەن.

سايلاۋ تۋۋرالى ٴسوز بولادى دەپ، قالا قازاقتارىنىڭ كوسەمدەرى مەدىرەسەدە جيىلىپ جاتىر ەكەن.

مەن دە باردىم. مەدىرەسەنىڭ ٴبىر ۇلكەن بولمەسىنە لىق تولعان قاراق. ٴسوزدى باستاپ وتىرعان وقىعان جىگىتتەر. مەن دە سوزگە كىرىستىم. ورتاعا تۇسكەن اڭگىمە: «نە قىلامىز» . .. دەگەن ماسەلە. پادىشا تۇسكەن سوڭ، قالىقتا ساياسي ەرىك تيگەن سوڭ، بۇقارا قالىق نە قىلارىن بىلمەيدى. بۇل، مەن كىيىلىككەن جيىلىستا، «نە قىلامىز؟» دەگەن ماسەلەدەن مىناداي سوزدەر تۋۋعان:

«ەلدە قازىر ۇكىمەت جوق . . . وعان نە قىلامىز؟ ەلدى كىم بيلەۋ كەرەك؟ قالاي بيلەۋ كەرەك؟ بۇرىنعى بولىستاردى نە قىلۋۋسىز كەرەك؟ . . مىنا، قالادا سايلانايىن دەپ تۇرعان، ۇيەزدىك ـ قالالىق قۇراما (Коалиция) كاميتەتكە قىرداعى ەل اتىنان كىسىلەر كىرەمە؟ قانشا كىرەدى، قالاي؟...» دەگەن سوزدەر قالىقعا تۇسكەن.

ٴار كىم ويىنداعىسىن ايتادى. ٴار كىم نە قىلارىن بىلمەيدى. تاجىريبە جوق، ٴتارتىپ جوق، جوبا جوق.

سويلەگەن كىسىلەر، كوبىنەسە، كۇرمەلىپ، مالتىعىپ، كوت اينالا سويلەيدى. كوبىنەسە تۇۋرا ۇسىنىس كىرگىزە-المايدى. كوبىنەسە، ٴبىر سوزدەن ٴبىر سوزگە كوشەدى. ٴبىراق ايتەۋىر ٴسوز كوپ. . . ٴبىراز سويلەپ وتىرىپ، ەرتەڭ تاعى دا جينالماق بولىپ تارقادىق.

ەرتەگىندە نوعاي-قازاق بولىپ، تاعى دا مەدىرەسەگە جينالدىق. نوعايدىڭ ٴبىر ـ ەكى وقىعان شولاق سالدەگەر ـ سىماقتارى، وزگەدەن كورى، كوسەمدىك قىلادى ەكەن. سەيت لاتىيپىپ، شارىپ پالىمىپ بۇلار اعىپ تۇرعان ٴسوز. وزدەرى باتىل، وزدەرى ەكبەندى، وزدەرى «كوللى مۇسىلمان اتىنان» سويلەيدى ەكەن.

بۇل جيىلىستاعى اڭگىمە مىناۋ: «ەرتەڭ قالالىق ٴجانا ۇيەزدىك قۇراما كاميتەت سايلانادى. كوبىنە ـ ازىنا قاراماي، ٴار قالىقتان، ٴار تاپتان، ٴار قاۋىمنان ٴار ۇيىمنان كىسىلەر بىردەي كىرەدى ەكەن. ماسەلەن: مۇسىلمانان، قازاق-ورىستان،

مەششاندىاردان، ىسلاۋۋدكادان، سالداتتاردان، ۇۋشىمشىلدەر قاۋىمدارىنان- بارىنەن
قۇراما كاميتەتكە كىسى ٴبىردەي كىرەدى-ەكەن.

بۇعان جۇرتتىڭ كوبى رىزا ەمەس. جالعىز قازاق-ورىس رىزا. بۇل ٴسوز
سول كەزدە ٴار ٴبىر جەردە اڭگىمە بولىپ جاتىر ەكەن.

سەيىت لاتىيپوۆ بىزگە بۇل اڭگىمەنى ٴتۇسىندىرىپ ايتتى.

— «ٴبىز مۇسىلمان» قازاق-تاتار بولىپ، بۇعان قارسى بولۋىمىز كەرەك. ٴبىز
كوپ بولا تۇرىپ، ورىستىڭ ٴار ٴتۇرلى ۇۋاق بولەكتەرى مەن بىردەي بولماۋىمىز
كەرەك. قۇراما كاميتەت (Коалиционной комитет) بولماسىن. سايلاۋ جالپى
بولسىن. جۇرتتىڭ ٴبارى سايلاۋعا بىردەي كىرسىن. كام بەتتەكە سايلاناتىن
كىسىلەردىڭ ٴىسىپسىگىن ٴار كىم ٴوزى جازىپ بەرسىن. جازعان قاعازىن
بۇكتەپ سايلاۋ جاشىگىنە ٴار كىم ٴوزى سالسىن. سونان سوڭ، كىمدە كىم
داۋىستى كوپ السا، سول كاميتەتكە ٴوتسىن»...دەدى.

بۇل ٴسوزدى بارىمىزدا ماقۇل تاپتىق.

— «بولاي بولسا، ەرتەڭ بۇرىنعى قالا باسقارماسىنىڭ ۇيىنە، (ۋپراۋاعا) ومبىدان
وسى كاميتەت سايلاۋىن باسقارۋعا كەلگەن ٴبىر كىمەسەر جۇرتتى جينايدى.
سول جينالعان جەردە ٴسوز سۇراپ الىپ، «قۇراما كاميتەتكە ٴبىزدىڭ بارلىق
مۇسىلمان رىزا ەمەس» دەپ ايتايىق. ونان سوڭ- وسى رىزا بولماۋدى باستاپ
وتىرعان ۇۋشىيتىل قاۋىمىنىڭ باستىقتارى: گورباشوپ، كولتونوپ دەگەن كىسىلەر.
ولار سەمينارىيادا تۇرادى. مۇسىلمان اتىنان قازىر ٴبىر-ەكى كىسى سولارعا
بارىپ سويلەسىپ قويايىق، دەدى.

مۇنىدا ماقۇل تاپتىق.

ەرتەڭ مۇسىلمان اتىنان سويلەۋگە، جۇرت لاتىيپوۆتى سايلادى. قاسىنا مەنى
قوسىپ بەردى. سول جينالىستان كەيىن سەمينارىياعا بارىپ، الگى ۇۋشىيتىلدەردىڭ
باستىقتارى مەن سويلەسۋگە ٴجانا سول لاتىيپوۆ ەكەۋىمىزگە تاپسىردى.

ٴبىز سەمينارىياعا كەلىپ، گورباشوپ بەن گولتونوپقا كىردىك. ەكەۋى ٴبىر
ۇيدە وتىر ەكەن.

بۇلاردى مەنىڭ كورگەنىم سول ەدى. ەكەۋىدە سەمينارىيانىڭ وقىتۋشىلارى.
ىرەۋولۇتسيانىڭ ۇۋسقاسىنا تۇسىنگەن ادامدار ەكەن. جاستارى 30 عا، 40 قا
كەلگەن. ٴبىز «مۇسىلمان قالقىنىڭ» قۇراما كاميتەت تۋرالى قىلعان قاۋلىسىن
ايتتىق.

بۇلار، مۇسىلمانداردىڭ بۇل قاۋلىسىن ٴتاۋىر كورىپ قالدى. بىزگە سايلاۋ
ىرەتتەرىن، جانا باسقادا، سونداي ٴتارتىپ ىرەتتەرىن ٴتۇسىندىرىپ ايتتى.

— «ەرتەڭ بۇل ٴسوزدى ايتاتىن جالعىز سىزدەر بولمايسىزدار، ەرتەڭ بۇل
نارازىلىقتى جۇرتتىڭ ٴبارىدە ايتار. ٴبىزدىڭ ۇۋشىيتىلدەر قاۋىمدا ايتادى.
ۇۋشىيتىلدەر قاۋىمى ازعانتاي بولىپ وتىرىپ، ۇلكەن قاۋىمدار مەن بىردەي

كامىتەتكە كىسى كىرگىزىپ، كوبشىلىكتىڭ اقىسىن جەمەيدى. بۇل «قۇراما كامىتەت» دەگەندى شىعارىپ وتىرعان، بۇرىنعى جامان قىلىقتى ادامدار، بۇلاردىڭ مۇنىسىن ىستەتپەۋ كەرەك. ەندى بولىنەتىن ەش تەمە جوق. سايلاۋ جالپىعا بىردەي بولۋى كەرەك. كوپكە بىردەي بولۋى كەرەك» - دەدى.

ٴبىز ٴبىر از ٴسوز سۇراپ، قوش ايتىسىپ شىقتىق.

ەرتەڭىندە، ومبىدان كەلگەن كەمەسەر، بۇرىنعى قالا باسقارماسىنىڭ ۇيىندە جيىلىس قۇردى.

بىزدە كەلدىك. جۇرت جيىلىپ جاتىر. ۇلكەن ۇيگە جۇرت لىق تولىپ، ٴتىپتى قىرەسىپ تۇر. ومبىدان كەلگەن كەمەسەر ٴبىر سەمىزشە اپەتسەر توردە وتىر. قاسىندا 4-5 كىسىلەرى بار. الدارىندا كوك شۇعا داستارقان جابقان ادەمى ۇستەل. جيىلىس اشىلدى. جيىلىس اشىلعان سوڭ، ٴار كىم ٴسوز الىپ الگى «قۇراما كامىتەتتىڭ» سايلاۋ تارتىبىنە نارىزا ەكەنىن اينا باستادى.

«مۇسىلمانداردىڭ اتىنان» ٴبىزدىڭ لاتىيپوپ ايتتى. لاتىيپوپ سويلەۋدىڭ مەرەتىن بىلەدى. ٴوزى باتىل، جانا ىسىلىكقىراعان جىگىت.

كوبشىلىكتىڭ ٴبىر ىڭعاي نارازى بولعان سوڭ «قۇراما كامىتەت» بولمايتىن بولدى. ۋاقىتشا كەمەسىيە سايلانىپ، قايتادان جالپى قۇپىيا دەرەت بەن ۇيەزدىك-قالالىق كامىتەت سايلاناتىن بولدى.

ورىس، قازاق، تاتار سويلەسىپ ىسپەسىك جاسادىق. جانا ٴبىر ىسپەسكتى ورىستاردىڭ ٴبىر جىگى جاسايتى.

سونان سوڭ، جۇرت ناعىدا جىك-جىك بولىپ، 5-6 ىسپەسىك جاسالىپ، سايلاۋ بولدى. سايلاۋدىڭ شەتىنە بىزدە كىرىستىك. قازاقتان كامىتەتكە ٴبىر ەكى-اق كىسى ٴوتتى. قازاقتان كىسىنىڭ از وتكەن سەبەبى، قازاقتىڭ سايلاۋ تارتىبەرىنە ٴابدان تۇسىنبەگەندىكتەرى بولدى.

سايلانعان كامىتەت، ەلگە وكەت ناسيقات، باياندام اقىلدىرىۋعا، كىسىلەر جىبەرمەك بولدى. «كامىتەت كىسى جىبەرۋدى ماعان تاپسىردى»، دەپ، يالىموپ وقىعان قازاقتاردى مەدىرەسىگە جينادى. باردىق. كەي ٴبىر وقىعىسىز ادامداردىڭدا جيىلىستاردان قالمايتىنى كەلدى. اقمولانىڭ جاتاقتارىنىڭ پىسىق ٴبىر باستىعى ٴبىزدىڭ بالاپان دەگەن كىسى كەلدى. يالىموپ جيىلىستى اشىپ كوپىرىپ: «ٴوزىم-ٴوزىم» دەپ سويلەپ وتىردى. قىرعا ٴھر نەشە كىسى شىعاراتىن بولدىق.

يالىموپ اقمولانىڭ نوعايى. ٴوزى ٴبىر از وقىعانداۋ. ٴوزى كىرە كانتورىندا قىزمەت قىلادى. جانا، كىشكەنە باقال دۇكەنى بار. شولاق كوپەس. ارينە، بۇرىن-تۇرعان سالدەگەر-قۇۋلار پىسىق كەلەدى. سول پىسىقتىق بەن، ەندى پادىشا تۇسكەن سوڭ، «بارلىق مۇسىلمانداردىڭ اتىنان» سويلەپ ٴجۇر. قالالىق كامىتەتكە، قازاقتىڭ، نوعايدىڭ كۇشى مەن كىرگەن، ىسىنەزى ەكى ورىق، - جىندىلاۋ ادام دەدى.

قىرعا، قازاق ەلىنە، كىسى شىعارىۋعا، الگى مەدىرەسىدە جىيىلىپ، سويلەسىپ وتىرعانىمىزدا، ٴبىر ٴسوزدىڭ ىرەتىنەن، يالىيموپ بەن ٴبىزدىڭ بالا پان قاعىسىپ قالدى.

بالا پان:- «ەنىرعا بىلىمى قازاق جىگىتتەرىن جىبەرۋ كەرەك» دەيدى.

يالىيموپ، نوعاي جىگىتتەرىن كوبىرەك شىعارعىسى كەلەدى. نوعاي بولماندا، كوبى سول ۋاقى بالاعان ساۋدەگەرلەر بولادى.

وسى ىرەتتى بالاپان ەكەۋى قاعىسىپ قالدى.

يالىيموپ، باپاكا اقىردى. ۋستولدى قويىپ قالىپ، تۋرەگەلىپ، باپاكا ەجىرەيدى. باپاك قانشا كوسەم، پىسىق بولعان مەن، - قالانىڭ كەدەيى، جاتاعى... ازىراق باسەكىسىپ قالدى. ٴبىراق قورققان جوق.

اقىرىندا قىرعا قازاعى بار، نوعايى بار، ٴبىر نەشە كىسىلەردى شىعاراتىن بولىپ، نارقادىق. تىسقا شىققان سوڭ كەي ٴبىر جىگىتتەر قالجىڭداپ باپاكا كۇلدى.

- يالىيموپ سىزگە اقىرىپ تاستادى - اۋ!.. دەستى.

ەرتەڭىندە باپاك مەنىڭ پاتەرىمە كەلدى.

- «يالىيموپ دەگەن ٴبىر ٴيت - عوي ٴوزى... مۇنداي ٴيتتى انەۋ كۇنى قايدان سايلادىق وسى؟...» دەدى.

مەن قالجىڭداپ، كۇلىپ:

- ٴبىراق، ٴوزىڭىز كەشە ودان قايمىعىپ قالدىڭىز - عوي - دەدىم.

باپاك: - جوق - مەن، كەشە ٴوزىم ىقاپىمدا قالدىم... ول ماعان ٴۇيدەپ ايتۋعا «نەيمەيش پىراباـ» ەكەن. ۋيدەپ ايتۋعا ول «نەيمەيش پىرابا»... ەكەن. (Не Имеещь право) ەكەن. ونى ٴوزىم سوڭىنان ٴبىلىپ قالدىم - دەدى.

باپاكىنىڭ وسى ٴسوزى، وسى كۇنگە شەيىن اقمولا جىگىتتەرىنىڭ اۋزىنان قالمايدى.

تەز بۋدان كەيىن تاعىدا كامىيتەت سايلاۋى بولدى.

قىسقاسى، از ۋاقىتتا، اقمولادا تالاي جىيىلىس بولىپ، تالاي ىرەت كامىيتەت سايلاۋى بولدى...

ۋيەزدىك كامىيتەت اتىنان قىرعا كىسىلەر شىعىپ، قازاق اراسىندا كامىيتەت سايلاۋىن كىرگىزە باستادى. سانسىز جىيىلىستىڭ، سانسىز سايلاۋدىڭ جۋۋان ىشىندە جۇردىك.

ٴسوز كوپ، ٴباتۋا جوق. جىيىلىس كوپ، تىيىناق جوق. ۇكىمەت ٴالسىز. ۇكىمەت كامىيتەتتىڭ قولىندا بولماي، اقىرىندا كەرىنىسكى ۇكىمەتىنىڭ ۋيەزدىك كىمىسسارى كەلدى. ۋيەزدىك ٴامىرى سونىڭ قولىندا بولدى. بىراق ونىڭ ٴامىرى دە قۋاتتى، كۇشتى ەمەس. جۇرتتىڭ ٴبارى ٴوزى بەك، ٴوزى تورە.

سوتداعدارىپ مەلەتسىيە ٴالسىز بولا باستادى. ۋكىمەتكە باعىنىۋ ازايا باستادى.

نەكەلاي زامانىندا، ەل جەگەن بولىستار، ەل جەگەن پىرىستوبنار، كىرىستيبا-نسكي ناشالنىكتەر، بوس ٴجۇردى. كەي بىرەۋلەرى بۇرىنعى ورىندارىنان تۇسسەدە، جازالارىن تارتپاي كەكشىلىكتە ٴجۇردى. ولاردى جازالاندىراتىن دەگەن ۇكىمەت جوق بولدى. بۇرىنعى-بۇرىنعى ەمەس، اسىرەسە كەشەگى 1916-جىلعى قازاقتىڭ بۇنتىندا، قازاق جاستارىن قارا جۇمىسقا العان قارساقدار، قازاقتى جەگەن، قازاقتى قان قاقساتقان، جامان ادامداردىڭ، زالىم ۇلىقتاردىڭ جازالارىن تارتپاي بوس جۇرگەندەرىنە، ٴىش كۇيەتۇن بولدى. نە قىلىۋعا بىلمەي قۇر جۇگە-رىپ جۇردىك.

سپاسكي زاۋىتىندا تۇرىپ، 1916-جىلى قازاق جاستارىن «پىرىيومنان قالدىرام» دەپ، زاۋىتتاعى باي سەيىت كەمەلىپ بەن بىرىگىپ، ەلدى تۇزدىقتاپ سوققان ناشالنىك گايكوبىش دەگەندى، جانا اقمولادا تۇرىپ، اق-كول پوسەلكە-سىندە تۇرىپ، جاستاردى قاراعاندا ەلدى توقتىشا دومالاتىپ سويعان ۇرلوب دەگەن ناشالنىكتى «تۇتقىنعا الىپ، سوتقا بەرىپ، جازاسىن تارتقىزايىق» دەگەنىمە ٴبىر دەمەۋ تابا المادىم. قۇر، ٴبىر از تىپىرلادىم دا قويدىم. جازالى ادامدى جازالاندىراتۇن ٴپاتشالى، قۋاتتى، ٴادىل سوتتى، كۇشتى ۇكىمەتتى تابىۋ قىيىن بولا باستادى. جۇرت ٴوز بەتى مەن كەتتى. جۇرتتىڭ كوبى بوستاندىقتى ٴوز ەركى مەن وزىنشە تۇسىنە باستادى.

بىرەۋگە بىرەۋ باسىنىپ، ٴبىر بىلايىقسىز ٴىس ىستەسە، «بۇل قالاي؟». دەسەڭ،
-«و! بۇل ىسىلا بودا» دەيتۇن بولدى...

قازاعىستاننىڭ ٴار جەرىندە اق، ۇيەزدىك، ۇلىستىق، سيەزدەر اشىلا باستادى. اپرەل كەرىندە، ومبى قالاسىندا، اقمولا وبلىسىنىڭ وبلىستىق قازاق جيىلىسى دەگەن بولدى. جيىلىسقا ٴبىز، قۇسايىن پەرشىلدى، باي-سەيىتتى جىبەردىك. جولدا مەن بىرگە ٴوز بەتتەرىمەن قىردىڭ ٴبىر-ەكى جۇۋاندارى دا كەتتى. ٴبىرى ناما، جانتورە، ٴبىرى جوعارى دا ايتىلاتۇن «قورجىن كولدىڭ» ولجاباي بولىسى. سول جيىلىستا وبلىستىق قازاق كامىيتەتى سايلاندى.

جيىلىسقا ورىنبوردان، «قازاق» گازەتىنەن مىرجاقىپ كەلدى. تەز سودان سوڭ اقمولاعا، وبلىستىق كامىيتەتتەن 2 قازاق جىگىتى ادىلوپ، كەمەڭگەروۆ دەگەن كىسىلەر كەلدى. ولار كەلگەن سوڭ، ۇيەزدىك قازاق كامىيتەتىن اشتىق. قازاق كامىيتەتى، قازاق ىستەرىن باسقاراتۇن بولدى. ەبىراق، كۇش، ۇكىمەت ۇيەزدىك كەمەسەردىڭ قولىندا.

اندە ۇيەزدىك سيەزدەر (جيىلىستار) بولىپ جاتىر. كەڭەستەر بولىپ جاتىر. ٴار ٴبىر كەڭەسكە، قازاق اتىنان، ۇيەزدىك قازاق كامىيتەتىنەن، كىسىلەر كىر-گىزىپ جاتىرمىز.

قازاق كامىيتەتىنىڭ ٴتور-اعاسى دۇيسەنبايوپ دەگەن قازاق انبەكەت، ونىڭ

ورىنباسارى مەن. مۇشەلەرى: ادىلوۆ، كەمەڭگەروۆ، شەگىن، ٴبىر ازدان سوڭ ابىلاسوۆ، جانا تاعى باسقالار. اقمولا ۋيەزىنىڭ بارلىق ٴىس بىلەتۇعىندارىن قىزمەتكە جيناپ الدىق. قازاقشا باسپاقانا ورناتىپ، گازەت شىعارماقشى بولدىق. اقشا جيناپ، دۇيسەمبايۇلىنىڭ ماشينەسىمەن قارىپ ساتىپ اكەل دەپ، قازانعا جىبەر- مەكشى بولدىق.

مەنى ۋيەزدىك كامىيتەتتىڭ ٴتوراعاسى قىلدى. اقمولا ۋيەزىنىڭ بارلىق قازاق ەلدەرىنە كامىيتەت سايلاۋشى كىسىلەر جىبەردىك. بولىستىق كامىيتەت- تەردى قالاي سايلاۋ كەرەك ەكەنىن، ەلگە قانداي «ۋاعىزدا» ايتۋدىڭ كەرەك ەكەنىن ايتىپ، جانا بۇرىنعى ەلدى ەزگەن، جابىرلەگەن اتقامىنەر بولىستىق كامىيتەتتەرگە سايلانباۋلارىن تاپسىرىپ، سايلاۋعا شىققان كەمەسەرلەرىمىزگە نۇسقا جاساپ بەردىك. جانا شىعاراتىن گازەتىمىزدى ەلدەن الاتىن كىسىلەردەن اقشا جيناپ كەلۋگە، «گازەتكە جازىلۋ دەپتەرلەرىن» بەرىپ جىبەردىك.

اقمولاداعى ۋيەزدىك كەمەسەر مەن، قازاق كامىيتەتىنىڭ اراسى جامان بولا- باستادى. ۋيتكەن سەبەبى مىناۋ: مەن ٴبىر جۇمىس بەن ەلگە شىعىپ كەتىپ ەدىم. ٴبىر كۇنى، ٴبىر مەتىنگەدە ۋيەزدىك كەمەسەر- پەتروۆ، ٴبىزدىڭ دىراقىمجان دۇيسەنبايۇلى، قازاننان قايتىپ كەلگەن بەتىندە، سوگىپتى. پەتروۆتىڭ ٴبىر جامان سوزىنە قارسى شىعىپ سويلەپ، پەتروۆتى «پىرو بوكاتىرسىڭ» دەپتى. «Провакатор» ارىنە بۇعان كەمەسەر شامدانىپ، دۇيسەمبايۇلى، «جابىرلەدى ...» «قاراعاتتادى ...» دەپ سوتقا بەردى. ٴبىز دۇيسەمبايۇلى قورعاپ، ومبىعا: وبلىستىق كەمەسەرگە، وبلىستىق قازاق كامىيتەتىنە، وبلىستىق سابدەپكە، پەترونى ايىپتاپ، ورىنىمىزدان باسقاعا بىلدىرتپەي تەلگىرام بەردىك.

قازاق كامىيتەتىنىڭ ٴۇش-ٴتورت مۇشەلەرى، سول كامىيتەتتە جاتاتۇعىنبىز. دىنمۇقاممەت ادىلوۆ، ٴبىر-مۇقاممەت ابىلاسوۆ، كەمەڭگەروۆ، مەن تورتەۋمىز ٴبىر بولمەدە جاتاتۇعىنبىز.

كۇندەگىدەي بەيقام ۇيقتاپ جاتىر ەدىك... ٴتۇن ەدى. بىرەۋ كەلىپ ەسىكتى قاقتى، ۇياندىق. ەسىك اشتىق. بۇ كىم؟ دەسەك، قاعاز تاسيتىن پوشتاباي ەكەن.

— نەمەنە دەدىك.

— سىزدەرگە پابەسكە - دەدى.

— ا؟ - قانە؟... نە قىلعان ٴتۇن ىشىندە پابەسكە؟...

وقىدىق-ىراس، پابەسكە. ورىستىڭ ۋيەزدىك كامىيتەتى، ٴبىزدى اسىعىس ماجىلىسىنە ٴتۇن ىشىندە شاقىرىپتى. ۇرپيىسىپ ٴبىر-ٴبىرىمىزگە قاراستىق. تاعى پوشتابايعا:

— بۇل نە قىلعان جينالىس؟... كىم بار وندا؟ - دەدىك.

— بىلمەيمىن نە قىلعان جينالىس ەكەنىن. «ماعان شاقىرىپ كەل» دەپ، وسى قاعازدى بەردى. كامىيتەتتىڭ مۇشەلەرى وزدەرى عانا جينالىسىپ وتىر-دەدى.

- بىرايىق-دەپ، بىرىمىزدە ەمەس كىيىنىپ الىپ، جۇنەلدىك.

قازاق كامىيتەتىنىڭ مۇشەلەرىنىڭ ٴبارىن دە شاقىرىپتى. ىسقا ٴشىعىپ، جۇگىرىپ، ۇزگە مۇشەلەردىڭ دە پاتەرلەرىنەن تۇرعىزىپ الدىق. جولشىباي، بايماعامبەت وكىزتازوۆ دەگەن قازاق كامىيتەتىنىڭ ٴبىر مۇشەسىنىڭ ەسىگىن قاعىپ وياتىپ الدىق.

بايماعامبەت پاتشا زامانىندا ناشالنىكتە ٴتىلماش بولعان كىسى، ورىسشانى ٴتاۋىر بىلەتىن ادام.

- ويباي، قازىر اسىعىس جىينالىسقا شاقىرىپ جاتىر-جۇرىڭىز-دەدىك. بايماعامبەت شوشىپ كەتتى، ساستى.

- ە، نەمەنە ەكەن؟ - نەمەنە - ەكەن؟ - دەي بەردى.

قورىقسادا، بولماي، الىپ جۇردىك. اي قاراڭعى. ٴتۇن تىنىش. كوشە-كوشەمەن، دەدەكتەپ، ٴبىر توپ «قازاق كامىيتەتتەرى» كەلە جاتىرمىز. قالا جىم-جىرت ۇيىقتاپ جاتىر. كوشەلەردە ادام كورىنبەيدى. اسپان الا بۇلت. الامىش اشىلعان بۇلتتاردىڭ ارالارىنان كۇلىمدەپ جۇلدىزدار قارايدى. الباستىنىڭ كوزىندەي، قاراڭعىدا تەرەزەلەرى جىلتىراپ، تۇنجىراپ، ۇيلەر تۇر.

ٴبىز ۇكىمەتتىڭ «قازاق كامىيتەتتەرى» - ساۋ اياڭداپ، كەلەمىز. بايماعامبەت قورقىپ سويلەنەدى:

-ياپىرىم-اي، ا؟... نەگە شاقىردى ەكەن؟... نە بولىپ قالدى ەكەن؟... ٴبىر سۇمدىق بولدى - عوي... ا - اي، بالالار-اي! وسى «بايقاڭدار»، - دەپ، تالاي ايتىپ ەدىم، - بولماۋشى ەدىڭدەر. - ال، ەندى! ٴبىر سۇمدىق بولعان-عوي. پاتشا ورنىنا قايتا مىنگەن - عوي! - دەيدى.

ورىس كامىيتەتىنە كەلدىك. مۇشەلەرى جىينالىپ وتىر ەكەن. ۇيەزدىك كەمەسەر وتىر. ٴبارى جاي، ىزبارلى. اسقاقان كىسىلەردىڭ ٴتۇرى جوق. ىشتەرىندە تاعىدا ٴبىر مارتەلوگو دەگەن جىگىت وتىر. بۇل كامىيتەت مۇشەسى ەمەس «ەس - ەر» پارتىياسىنىڭ قانشىسى.

- جىينالىستى اشتى. ٴسوزدى قوزعادى.

- اڭگىمە بىلاي ەكەن: ٴبىزدىڭ ومبىعا، ٴۇش ادىرىسكە، كەمەسەر پەتروۆتى قارالاپ سوققان تەلەگىراممىزدى؛ پەتروۆ ٴبىلىپ، قويعان ەكەن. سول تۋرالى ورىس كامىيتەتى بولىپ، ٴبارى سويلەسىپ، ٴتۇن ىشىندە ٴبىزدى قولعا الۋعا شاقىرعان ەكەن.

سالعاننان ٴبىزدى ٴبورىپ الدىدا كەتتى. پەتروۆتا شەشەن، ۇزگە ورىس كامىيتەتىنىڭ مۇشەلەرىدە شەشەن. اسىرەسە پەتروۆ بەن، كولتونوپ دەگەن سەمىينارىيانىڭ وقىتۋشىسى، ەكەۋى تۋرا كوجىلدەپ، جۇلقىنىپ بىزگە كارلەرىن توكتى.

– بۇل وتىرىك دونوس!.. بۇل ۇكىمەت كىسىسىن وتىرىك قارالاۋ!.. دالەل مەن، دوكۋمەنت بەر. پەتىروۆپەتەك ايىبىن موينىنا قويماعاندار. – ايتسە دە، وتىرىك جالا ٴۇشىن سوتقا بەرىلەسىڭدەر! – دەپ، ۋسىنولدىن قويعىلاپ شابىنعانى-اي كەلىپ.

بىزدە داكۋمەنتتى دالەل جوق، ساسىنىق. ايىمستىنىق. پەتىروۆ شابىنعانىن جۋلقىنىپ سويلەيدى. دولدانادى.

– «جازاسىز، وتىرىك مەنى ايىپتاپ «پىروۆاكاتىر» دەپ وسىنشا تەلەگىرام سوقتىڭدار، پىروۆاكاتىردى اتادى. مەنى اتىلسىن دەگەندە، نە دالەل مەن ايتتىڭدار؟–قايدا–دالەلدەرىڭ؟.. سالىڭدار، مىناۋ ۋستەلگە!... ەندى، نە، مەن ولمەن. – نە سەندەر نەگىس-سوتقا بەرىلىپ ٴتيىستى جازالارىڭدى تارتاسىڭدار!... دەپ، قىلىشىن جەرگە ٴتۇيىپ. ٴتۇيىپ قويادى. ٴبىز وسە جىلايدى: ول جىلاسا، كەي ٴبىر ورىستاردا جىلايدى.

– مەنىڭ رەۋولۋتسياعا وكپەگىم سىڭگەن ەدى. ٴوز سالدارىمدى ورىنىپ، ەل الدى مەن پاتساعا قارسى شىققانىڭ ٴبىرى مەن بەدىم. مەن كارى رەۋولۋتسيانەردىڭ بىلاسى ەدىم. پاتاپەنكە دەگەن جارىشىنىڭ بالەن كىتاپىنداعى «ساشا» دەگەن بالا مەن ەدىم. ەندى وسىنشا قارالاپ، جازاسىز كۇيە جاعاتىن. – مەن نە قىلدىم!–دەپ جىلايدى. ايتىس جاماندا اينالدى. شيەلەندى. «قازاق كاميتەتتەرى» قورقىپ قاشۋعا اينالدى.

– بايماعامبەت «تىسقا شىعىپ كەلەم»–دەپ كەتىپ، كەلمەي ٴوشتى. سۇلتان كەتتى، ۋسەكەڭ كەتتى، قوسايىن كەتتى، جانا ياسقالارى كەتتى... ايتىستا قالعان: ٴبىرماعامبەت ايباس ۇلى، دىنمۇحاممەت ادىلەۆ، كەمەڭگەروۆ، مەن–تورتەۋمىز اق. وزگە «كاميتەتتەر» تايدى... اقىرىندا ٴبىز جەڭىلدىك.

اقمولادا 1917- جىلى «جاس قازاق» ۇيىمىن جاساۋشىلار، الدىڭعى قاتاردا وڭعان سولعا قاراي وتىرعاندار:

1) ٴومىربەي دونەنتاي ۇلى (ٴولدى) 2) نۇرعايىن بەكمۇحاممەت ۇلى (قالشاق زامانىندا اقمولا تۇرمەسىندە اتىلدى). 3) جۇمابەك نۇركە ۇلى (قالشاق تۇرمەسىنىڭ زاراھانىندا ٴولدى) 4) باكەن سەيفوللا ۇلى. 5) ابدوللا اسابەك ۇلى. 6 ٴبىرمۇحاممەت ايباس ۇلى. 7) توقباعامبەت كەمەڭگەر ۇلى. 8) تۇرسىبەك مىڭباي ۇلى. 9) بالتابەك ايتباقى ۇلى.

ەكىنشى قاتارداعىلار: 1) الي اقشال ۇلى. 2) كەمال شاشداۋلەت ۇلى. 3) ومار ۇلى. 4) قازبەك ۇلى. 5) ادىل ۇلى. 6) تول بولدى ۇلى 7) سەيىت ۇلى. 8) ساتباي ۇلى. 9) بەسبەن ۇلى. 10) ياكەن سەرىكباي ۇلى.

ۇشىنشى، قاتارداعىلار. 1) س. بەيسەن ۇلى. 2) ... 3) ب. جاكاباي ۇلى. 4) س. مۇستافا ۇلى 5) ب. سولەيمەن ۇلى. 6) .. قاليمۇرىت ۇلى. 7) تەمىركە ەلەۋ ۇلى. 8) ورازبەك ۇلى. 9) بايانى ۇلى.

تورتىنشى قاتارداعىلار: 1) ك. سۇلتان مۇرات ۇلى. 2) ك. بالۋەن ۇلى. 3) ك. مىرداتاي ۇلى. 4) نۇراش ۇلى. 5) الدابەرگەن ۇلى. 6) اساۋبەك ۇلى. 7) مانازار ۇلى....

الدىعى جاتقاندار: 1) جانايدار سادۋاقاس ۇلى. 2) شوناي ۇلى.

ارتىنان كەشىكپەي ٴبىزدىڭ تەلەگىرامىمىز بەن ومبىدان ەكى كەمەسەر كەلدى. ٴبىرى ورىس، ٴبىرى تازا قازاق. (قوموتىپ بەن، ا. سەيىتىپ.) ولار ٴبىزدىڭ كامىيتەتتىڭ ماجىلىسىنە كەلدى. ماجىلىس «جانجال - ٴبىتتى» دەگەن سوڭ ولار قايتتى.

سولايشا ٴىس بارا بەردى. ايتەۋىر داڭ مەن، كامىيتەت ٴىسىن جۇرگىزگەن بولىپ جاتىرمىز. بولماسا، قولدا كۇش جوق. ٴتىپتى جالپى ۇكىمەتتە كۇش جوق. زاكۇن جوق. ٴبىزدىڭ ىستەپ جاتقان ۇلكەن ٴبىر ٴىسىمىز قالىڭ مالدى قۇرتىپ، ايەلدەردى سۇيگەنىنە جىبەرىپ جاتىرمىز.

1916 - جىلى، ەلدەرىن قاشىپ جىلاتقان ەكى بولىستىڭ ۇستىنەن 120 شامالى ارىز كەلدى. ىستەرى ادام ايتارلىق ەمەس. ٴبىز نە قىلارىمىزدى بىلمەدىك. ورىس سوتىنا بەرەيىك دەسەك، «ٴبىز قازاق جۇمىسىنا كىرىسپەيمىز». دەپ ورىس سوتى المايدى.

«وسى 120 ارىزدى تەكسەرىپ، مىنا جازالى ادامداردى جازالاندىرساڭىز ەكەن» دەپ، ومبىداعى قازاق كامىيتەتىنە جىبەردىك. بۇل، وبلىستىق كامىيتەتكە ٴبىزدىڭ ىستەگەن ۇلكەن ٴبىر سىنىمىز بولدى. وبلىستىق كامىيتەت، بۇل ارىزداردى ٴبىر ازدان سوڭ، وزىمىزگە قايتاردى. ٴبىز وبلىستىق كامىيتەتتىڭ مۇنىسىنا، نارازى بولدىق. بۇل، ۇستىنەن 120 ارىز بەرىلگەن 2 بولىس ۇيەزدىك كامىيتەتتە كىلەرگە وتە بەلگىلى ادامدار ەدى. 1916 - جىلعى شۇۋلاتقانداردى جۇرتتىڭ قۇلاعىنان الىپ دە كەتكەن جوق ەدى. بۇلارعا سوت جاساماعانىسوڭ اقمولانىڭ وبلىستىق قازاق كامىيتەتىنىڭ وزىنە كوڭىلىمىز تولمايتۇن بولدى. بۇل ەكى جاۋىز بولىسقا ٴىس تەگە ىستەمەگەن سوڭ، وبلىستىق كامىيتەت «جاۋىزدىققا قارسى بولادى» - دەپ ويلاۋدان قالدىق. جانا وبلىستىق كامىيتەتتىڭ مۇشەسىنىڭ ٴبىرى، الگى، ەكى بولىستىڭ ٴبىرىنىڭ ٴىنىسى تولەباي ەدى. بۇل، الگى، 1916 - جىلى، مەن اۋىلىنا سانالى الىعا بارعان «قورجىن - كول» ەلىنىڭ بولىسىنىڭ ٴىنىسى تولەباي. (مەنىڭ وقىپ جۇرگەنىمدەگى جاقىن تانىسىم.) ۇستىنەن ەلى 80 ارىز بەرەتۇن بولىس، - سول تولەبايدىڭ سونداعى بولىس بولاتۇن اعاسى، - ولجاباي.

بۇل، ولجاباي ٴوزى شەشەن - پىسىق ادام بولعان سوڭ، العاشقى، پاتشا تۇسكەن كەزدە اقمولاعا كەلىپ، جىيىلىستاردا سويلەپ، از ۋاقىت كوسەمدىك قىلعان. سول قارساڭدا ومبىدا بولعان وبلىستىق سىيەزگە ٴوز بەتى مەن بارىپ، ٴوزىنىڭ اۋىلداعى ٴىنىسىن وبلىستىق قازاق كامىيتەتىنە مۇشە قىلىپ وتكىزىپ كەلگەن. بۇعان ٴبىز، ارينە، ىرزا بولعان جوقپىزدا ەلىنەن، ۇستىنەن سەكسەن شامالى ارىز كەلگەن سوڭ، ولجاباي، قولعا تۇسپەي، اقمولادان قايتىپ كەتكەن. ولجاباي بولىستىڭ ۇستىنەن ارىز بەرۋشىلەر كوبىنەسە، الگى 1916 - جىلى، پاتشاعا قارسى قازاق ەرمەل جاساعاندا، ولجابايدىڭ كورسەتۋى مەن شابىلدى، اتىلدى دەگەن قازاقتاردىڭ اينالاسى.

بۇل تۇۋرالى، ٴبىز اقمولانىڭ وبلىستىق كامىيتەتىنە تالاي قاعاز جازىپ، تالاي

ٴتاعلەگىرام جىبەردىك. وبلىستىق كامىتەتكە: «ارالاردىڭ تولەبايدى شىعار» دەپ، تالاي تالەگىرام سوتتىق. قاعاز جىبەردىك.

وبلىستىق كامىتەت ٴبىزدىڭ ٴسوزىمىزدى تىڭدامادى. تولەبايدى شىعارمادى. مىنە، سونان سوڭ، الگى ارىزداردى وبلىستىق كامىتەتتىڭ وزىنە، «نە ىستەلار ەكەن ؟» دەپ جىبەرىپ، ونىدا ايانىسىز قايىرعان سوڭ، وبلىستىق كامىتەتتىڭ «كەمەلىگى» ەكەنىنە ٴابدان كوزىمىز جەتەتۇن بولدى. سونى مەن، اقمولانىڭ ۋيەزدىك قازاق كامىتەتىنىمەن وبلىستىق قازاق كامىتەتىنىڭ اراسى جاقسى بولماي باستادى،

ٴىس ٴسويتىپ، ٴبىر قالىبىنا جۇرە بەردى. «جاس. قازاق» دەگەن جاستار ۋيىمىن اشقانبىز. ۋيىمىنىڭ ماقسۇتى: قالىڭ اراسىنا الٴ - ٴبىلىم تاراتىۋ، جانا ساياسات ىستەرىنە قاتىناسىۋ. قاۋىمىنىڭ قىسقاشا جوباسى بولدى. قاۋىمىنىڭ باسقارماسى بولدى

تورە - اعاسى ساكەن سايپوللىن، مۇشەلەرى: ادىيلوب، ايباسوپ، اسلبەكوپ، سەرىكبايوپ، نۇركىين.

«جاس - قازاق» ۋيىمىن اشقان ساعاتتاعى جازىلعان مۇشەلەرىنىڭ سانى 40-50 قىرىق - ەلىۋ شاماسىنداي ەدى. سوڭىنان ودان كوبەيدى. ٴبارى قازاقتىڭ ازدى - كوپتى وقىعان جاستارى. «جاس - قازاق» ۋيىمىنىڭ ٴىسىن جۇرگىزەتۇن، قاتىسىپ، اقشا ەسەبىن باسقاراتۇن قازىناشىيسى بولدى. ٴمور ىشتاسى بولدى. اكوزگە قارسى، شاپەگراپ بەن «اينا» دەگەن جورنال شىعاردى. ۋيىمىنىڭ باسباعا باسىلىپ تارالعان جوباسى بولدى. جوبادا ۋيىمىنىڭ ساياسات ىرەتىندە، مەملەكەت قۇرىلىسى ىرەتىندە، قابىل العان جولى مىنانداي ەدى،

. . . «جاس - قازاق» - روۋسسيانىڭ ەڭ دۇرىس جوبالى توڭكەرىسشىل پارتياسى مەن بىرگە مايدانعا شىعادى. ونسوڭ روۋسسيانىڭ قوراما Федративная رەسپۋبلىيكە بولىۋىن قۇۋاتتايدى.». . . مىنە، وسىنداي ەدى.

بول «جاس - قازاق» ۋيىمى، -1913 - جىلى وميىدا وقىپ جۇرگەندە ٴوزىمىز شاتقان «بىرلىك» ۋيىمى ٴتارىزدى. ايىرماسى سول: «بىرلىك» پاتشا ۇكىمەتىنەن جاسىرىن ۋيىم ەدى : ال « جاس - قازاق » جاسىرىن ەمەس. جانا «جاس - قازاق» العۇمەت، ۇكىمەت ىستەرىنەدە كورىنە قاتىناساتۇن بولدى.

جاقسى بولسىن، جامان بولسىن، قازانداي قايناپ، قازاق كامىتەتىنى مەن «جاس قازاق» ىستەرى جۇرە باستادى.

قىرداعى ەلدەردە بولىستىق كامىتەتتەر سايلاندى. كوپ جەردە، بۇرىنعى ەل جەگەن ادامداردى كامىتەتتەرگە كىرگىزبەي تاستادىق. ايەلدەردى سايلاۋعا كىرگىزدىك. ايەلدەردىك بوستاندىق، ەركىن قورعادىق «قالىڭ مالدى» قۇرىعىمىز جەتكەن جەردە العىز بايتۇن بولدىق. اناسىنىڭ قويعان كويەۋىن جاقتىرماعان، جانا بۇرىنعى الىپ وتىرعان كويەۋىن جاقتىرماعان قىزداردى، قاتىنداردى بوساتىپ،

تارجرلە تايعاق كەشۋسە

سوٴيگەن جىگىتتەرىنە توقتاۋسىز جىبەرمەۋىن بولدىق. اقمولا ۋيەزىنىڭ قازاقتارىنىڭ سوتى دا، مەلىيتسىياسى دا، ۋكىمەتى دە ۋيەزدىك قازاق كامىيتەتى بولدى.

قازاق كامىيتەتىنىڭ الدىنان قازاقتاردىڭ توب-توب اتى كەتبەيتۇن بولدى. شوٴباپ قازاقتىڭ قىز- كەلىنشەكتەرى كامىيتەتكە كەلىپ، «بوستاندىق قاعازدارىن» الىپ كەتەتۇن بولدى، ٴبىر كۇندە ون سەگىز ايەل «بوستاندىق قاعاز» العان كەزى دە بولدى.

كامىيتەتتىڭ ٴىسى سولايشا جۇرە بەردى. اقمولا وبلىسىنىڭ باسقا ۋيەزدەرىندە دە، وسىنداي ۋيەزدىك كامىيتەتتەر اشىلعان. ٴبارى- دە المىشا ىستەرىن جۇرگىزۋدە. ٴار ۋيەزدىڭ، جانا قازاقتىڭ ٴار وبلىسىنىڭ ىستەپ جاتقان ىستەرى گازەتتەر ارقىلى، جانا، كەي جەرلەردەن الىپ تۇراتۇن قاتىنار ارقىلى بەلگىلى. قازاقتىڭ ٴار ۋيەزىندە-اق، ٴار وبلىسىندا اق المىشا ٴىس ٴجۇرىپ جاتىر. بارىندا- دا، وسىنداي كامىيتەت باۋ- ىستىڭ جۇرىسى ٴبىر جەردە ەكپىندى، ٴبىر جەردە باياۋ، شابان.

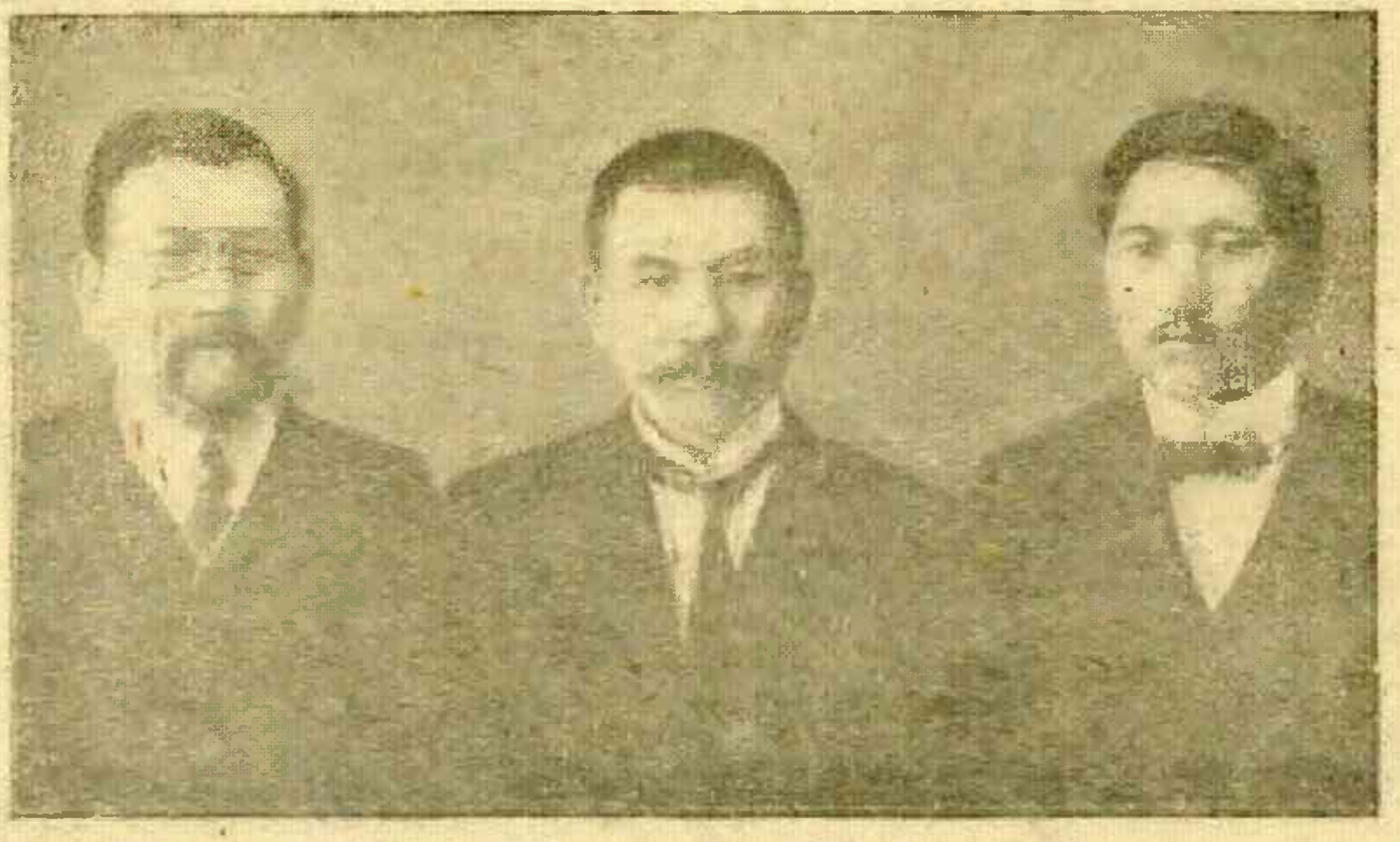

الاش پارتىياسىن ىلستىپ جاساۋشىلار:

1) مىرجاقىپ دۋلات ۇلى. 2) ٴالىي قان بوكەي قان ۇلى، 3) احمەت بايتۇرسىن ۇلى

ٴار جەردە-اق گازەت شىعارا باستادى. سەمەيدە «سارى ارقا» گازەتى. تاشكەندە «الاش» گازەتى، سونىمەن «بىرلىك تۋى»، بوكەيلىكتە استارقان قالاسىندا «ۇران» گازەتى. اقمولادا «تىرشىلىك» گازەتى ورىنبوردا بۇرىنعى بەلگىلى «قازاق» گازەتى.

«سارى- ارقا» نى باسقارعان قالەل عابباسوپ، جازۋشىلارى: ەرمەكوپ، بوكەي قانوپ، تۇرعانبايوپ ٴجانا باسقالارى.

«الاش» تى باسقارعان كولباي توگىسوپ.

«بىرلىك تۋى» ن باسقارعان مۇستاپا شوقاي ۇلى. جازۋشىلارى: بولعانبايوپ، تورەقۇلوپ، قوجانوپ، ٴجانا باسقالارى.

«ۇران» دى باسقارعان، ا. مۇقۇسى.

«ٴتىرشىلىك» تى باسقارعان: راقىم - جان دۋيسەمبيەۆ بەن سادىۋاقاس سەيپوللە ۇلى (مەن.) جازۋشىلارى: اسىلبەكوۆ، ٴۇمىربايى دونەنتايەۆ، ٴجانا باسقالارى.

«قازاق» تى باسقارعان، احمەت بايتۇرسىنوۆ بەن مىرجاقىپ دۋلاتوۆ. جازۋشىلارى: بوكەي قانوۆ، تاعى سولار. بۇل گازەتتەر، «ٴتىرشىلىكتەن» باسقا-سىنىڭ ٴبارى ٴبىر بەتتە بولدى. ٴبارى ورىنبوردا «قازاق» گازەتىنىڭ ىقپالى مەن ٴجۇردى. ٴبارىنىڭ قولاق كۇيىن «قازاق» گازەتى بۇراپ بەرىپ وتىراتىن بولدى. ۇسقاۋ بەرىپ وتىراتىن بولدى. «قازاق» تىڭ باسىنداعىلار، قازاعىس-تانىنىڭ ٴار جەرىندەگى نيەتتەس ادامدارىنا ۇسقا بەرىپ، قات جازىپ جاتتى. گازەتتەردىڭ ٴبارى كوز جۇمباي ۇلتشىل بولدى. ۇلتشىل بولعان سوڭ ەرىكسىز بايشىل گازەت بولدى. ٴبارىنىڭ ورتالىق تۇۋى «قازاق» گازەتى بولدى.

مىنە، وسى گازەتتەردى وقىپ، قازاعىستاننىڭ قاي جەرىندە نە بولىپ جاتقانىن سىرتتان باقىلاپ جاتتىق. قازاق كاميتەتتەرىنىڭ كوبىنىڭ اق، ساياسي جولى، الەۋمەتشىلدىك ٴىسى، ٴبىزدىڭ اقمولانىڭ ۋبلىستىق كاميتەتىنەن وزگەشە ەمەس. كوبى اق ٴبىر قالىپتا. كاميتەتتەردىڭ باسىندا قازاقتىڭ بۇرىنعى ۇلكەن وقىعاندارى:

اتبەكەت، سۇۋدىيا، دوكتىر، شىنەۋنىك، پەرەۆودشىكتەر، بايدىڭ بالالارى. ال، بۇلاردى بيلەۋشى: مولدالار، ٴيشاندار، بۇرىنعى جۋان بولىستار. ميسال كەلتىرەيىن:

«الاش» دىڭ «تىرەۋلەرى»، - جۋاندار، قازىرەتتەر.

ورال ۋبلىسىندا.... سول قارساڭدا قازاقتاردىڭ ۋبلىستىق سيەزدەرى بولدى. ورال ۋبلىسىنىڭ ۇيەز - ۇيەزىنەن ۋبلىستىق قالاسىنا (ورال تەكە) قازاقتار جينالدى. جينالىس قالانىڭ ات ويىن ۇيىندە سەرىكتە بولدى. سيەز اشىلدى. باسقارما سايلاندى. باسقارما سەرىكتىڭ ورتاسىندا، ۇستەلدى قورشاپ قويىپ وتىر. سيەز ادامدارى سەرىك ىشىندە جاعالاي تولىپ وتىر. ٴجانا سەرىك ىشىندە ايعالا ٴبۇيىن تىرەسىپ، سيەزدى كورۋگە، تىڭداۋعا كەلگەن كوپ قالىڭ توپ. ىشىنەرىندە بىرەن - ساران وقىعان ايەلدەر دە بار. قاراپ تۇرساڭ، سيەزگە، ورال گۋبەرناسىنىڭ قازاقتارىنىڭ «قايماعى» جينالعان. ىلعي «قاسقا مەن جايساڭ». سيەزدى مەڭ-گەرىپ وتىرعان، بارلىق قازاعىستاندا بەلگىلى، زور وقىعاندار. قالەل دوسمۇحامبەتوۆ، جانشا دوسمۇحامبەتوۆ، عۇبايدوللا الىبەكوۆ، تاعى دا كوپ، زور وقىمىستىلار. قوربىلىپ وتىرعان سيەزگە قاراپ جىبەرگەندە، وسىنىڭ ٴبارىن كورىپ، ٴادەتتەگىدە كىسىنىڭ كوڭىلى تولعاندايى. كوڭىل تولماي قايتەدى!.. ىلعي زور وقىعان كوزى اشىقتار. ىشىنەرىندە وقىعان ايەلدەر دە بار... جۇرتتىڭ ٴبارى ٴتىزىلىپ ورىندىقتا وتىر... ٴبىراق، وزگەدەن بولەك ٴبىراق كىسى جەردە. جەردە بولعاندا، كىسى تارا جەردە ەمەس: استىندا توسەلگەن كىلەم بار. ەكى بيىنە ەكى كىسى مىنگەندەي. ۇزىن بويلى، تولىق. «مايەگى اۋىزىنان شىققان» ماناۋراعان مانابتاي. ۇستىندە شۇعا شەكپەن. بەلىندە كۇمىس كەمەر بەلبەۋ. باسىندا قامشات بورىك. شۇيدەسى

توقباقتاي، «شەكەسى تورسقتاي». توٴمەكتە كوزىنىڭ استى مەن قاراب قويادى. سىيەزدىڭ باسقارماسىنا قاراب قويادى. سىيەزدى باسقارىپ وتىرعان التى-جەتى بىلگىشتەردە، بىەسىنە قاراعان اكىشىنىڭ بىيتەرىندەي، الگى «جەردەگى جالعىزعا» قاراب قويادى.

مىنە، «جەردەگى جالعىز» سەرىكتىڭ توٴمەگىنە قارادى. كوزى. ورىسشا كىيىنگەن ٴبىر ەكى قازاق ايەلىنە ٴتۇستى. «جەردەگى جالعىز» قاباعىن ٴتۇيدى.

- انەبىر، سەلتىيگەندەر كىم؟. - دەدى.

سىيەز سەلك ەتە ٴتۇستى. ورتاداعى باسقارمادا حەلك ەتتى.

- ول: بىرەۋى بىيسانىڭ ۇيىندەگى كەلىنىڭىز... بىرەۋى ايتجاننىڭ ۇيىندەگى كەلىنىڭىز! - دەستى.

- ٴتايت، ارى! شىقسىن!.. - بۇل ايەلدەر-جىينالاتۇن جەر ەمەس!» دەدى، جەردەگى جالعىز....

ٴەز، سىيەزدەن ايەلدەردى شىعاردى... ٴبىر ماسەلە ٴبىتىپ، ەكىنشى ماسەلە باستالعانشا جۇرت جاي اڭگىمەلەسە باستادى.

«جەردەگى جالعىز» دا، ٴار كىمگە ٴسوز تاستاب وتىر.

مۇنىڭ ٴسوزىن جۇرت جەرگە تۇسىرمەيدى. تاستاعان سۇيەكتى قاققان تازىشا، قاعىپ الادى. بىرەۋ جاۋابىن ۇلمىسىز قايىرسا، «جەردەگى جالعىز» ٴسوزىن نايزاداي قىلىپ تاستايدى. ٴبىر كەزەكتە، البە كۇپكە:

- ەي، عۇبايدوللا! - «پەتىر بورعا» باردىم دەپ جۇرسىڭ-عوي - بارا بەر! - ٴبىراق، ورال وبلىسىندا قىرتباي ٴجۇر!».... دەدى.

ٴبىر كەزەكتە مولدالارعا:

- «ەي، مولدالار! - شىلىم تارتىڭدار، - باستارىڭ اۋىرمايدى.» دەدى.

«جەردەگى جالعىز» - جۇرتتىڭ بارىنە ٴزىل تاستايدى. وعان قارسى كەلەر بىلگىش جوق.

بۇل - كىم؟ - بۇل، سىرىم باتىردىڭ ۇرپاعى، - سالىق، بەلگىلى جۇۋان سالىق بولىس. پاتشانىڭ بولىسى...

مىنە، مىنى سىيەز كەڭەس ٴبىتتى. سالىق بولىس سىيەزدىڭ باسقارماسىنا، بىلگىشتەرگە قاراب: - «ەي، قازىر، الگى، 16 - جىلى ولگەندەردىڭ مولاسىنا بارىپ قۇران وقىيمىز، -جۇرىڭدەر، ٴبىرىڭ قالماڭدار! - دەدى. جۇرتتىڭ ٴبارى سالىقتىڭ كوڭىنەن شىعىپ ٴبىردى. تىسەرىكتەن شىعىپ، قابىناپ مولاعا باردى. وبلىستىق سىيەز جۇگىنىپ وتىردى. قالەل، جايىنشە، عۇبايدىللا ٴجانا باسقا كوسەم بىلگىشتەر الدىندا، «تابارك» باسىنان اياعىنا شەيىن وقىلدى.

مىنە، - جۇۋاننىڭ ۇكىمى وسىنداي ەدى!... بۇل، جالعىز ورالدا ەمەس، ٴار وبلىستا-اق وسىنداي ەدى. تەك، ٴبىر جەردە ونە كۇشتى، ٴبىر جەردە باسەڭدەۋ ەدى.

ىلكى، ٴبىزدىڭ اقمولانىڭ وبلىستىق كامىيتەتى، ۋستىنەن 80 ازىز بار. ولجاباي دەگەن كوشتى بولىسقا، ەش نەگە قىلماي، قايتا ونىڭ تۋۋعان ٴىنىسىن كامىيتەتكە مۇشەقىلىپ ۋستاپ وتىرعاندىعى وزگەجەردە بولماعان ٴىس ەمەس ەدى. جاقاعى، ورالداعى سالىق بولىسى، سول بەتى مەن، سوقمان، كوپ باتىس قازاقستانداعى «الاش وردا» ۋكىمەتىنىڭ مۇشەسى بولدى. ال ـ ولجاباي بولىس، الشىن ۋاقىتىندا، اقمولادا «الاش ـ وردانىڭ» وبەزدىك اكىمىنىڭ ٴبىرى بولدى

اقمولادا . . . ورالداعى سالىق تارىزدىلەر، ٴبىزدىڭ اقمولادا ـ دا قاراپ تىنىش جاتقان جوق، ولاردا ٴبىز وتىرعان كامىيتەتتى قامادى. ولاردا ٴبىزدىڭ كوزبەزدى جوعالتۋعا كوشتەرىن سالىپ باقتى. ٴبىزدى «دىنسىز» دەپ، ـ «ەلدى بۇزۋشىلار» دەپ، ٴسوز جۇرگىزىپ باقتى. تالاي جەردە ٴبىز بەن ايقاسىپ ورەۋىلدەپ ٴجۇردى. بىراق، ولاردى، توبىنان ٴبىز قۋۋالاپ جۇردىك. ٴبىر كۇنى مىناندىاي ٴىس بولدى.

ٴبىزدىڭ كامىيتەتتىڭ كەڭسەسى ەدى. كۇندىز ساعات ون ـ ەكى كەزى. كامىيتەت كەڭسەسىنە «جاس ـ قازاق» ۋيىمىنىڭ دە مۇشەلەرى كەلىپ وتىر ەدى. كەڭەس قۋپىيالاۋ بولعانسوڭ بوتەن كىسىلەردى كىرگىزبەي، ەسىكتى الدىندا پوشتاباي تۇرەدى. كامىيتەتتىڭ ايناالاسىندا، الدىندا، كۇندەگىدەي قاقپىقان، قايىنعان جۇرت. ٴبىر مەزگىلدە ەسىكتىڭ سىرتىنان ۋسىر شىقتى. كۇجىلدەگەن سوزدەر ەستىلدى. ەسىكتىڭ سىرتىندا تۇرعان پوشتا بايدىڭ داۋسى شىقتى. ەسىككە تالاسقانداي بولدى كۇجىلدەگەن داۋىستار كوبەيىپ، كوشەيىپ ەسىكتى سولقىلداتتى. . . قىزارىپ، قىسىلىپ، ەسىكتى قىسىپ اشىپ، پوشتاباي ۋيگە كىردى.

ـ «ٴبىرتالاي كىسى «كىرەمىز» دەپ بولمايدى ـ دەدى.

ـ ول كىمدەر؟ ـ دەدىك.

ـ باسى سەيپان بولىس، ـ دەدى.

سەيپان بولىس، اقمولادا مىقتى، اتاقتى، بەلگىلى بولىستىڭ ٴبىرى. پاتشا زامانىندا جيىرما بەس جىل (25) جىل بولىس بولعان. بىراق، سالىقتاي ەمەس، ـ اقىلدى، سىپايى ادام.

ـ كىرگىز بە، كەڭەس قۋپىيا ـ دەدىك.

پوشتاباي شىقتى. تاعى دا كۇجىلدەگەن داۋىستار شىقتى. شالق ـ شۇلق ـ ويىر، توبىر بولدى. ەسىكتى جۇلىپ اشىپ، كامىيتەتتىڭ كەڭەس ۋستىنە. ٴبىر توپ كىسى، سەيپان بولىستار كىرىپ كەلدى.

ـ سىزدەرگە نە كەرەك؟ ـ دەدىك.

ـ نە كەرەك بولسىن، ـ بىزدە وسى سوزدەرىڭىزدىڭ ىشىندە بولامىز، ـ دەدى سەيپان.

ـ جوق، ٴبىزدىڭ كەڭەسىمىز قازىر قۋپىيا. سىزدەرگە وتىرۋعا بولمايدى ـ دەدىك.

ـ «قازىر نە قۋپىيا بار؟ ـ قازىر قۋپىيا جۇمىس بولمايدى. ـ بىزدە وتىرامىز» ـ دەدى.

ازىراق قىزاراقىدا ـتىق. ٴبىزدىڭ كامىيتەتتىڭ مۇشەسى، قازناشىمىز نۇرجان شەگىن دەگەن جولداسىمىزعا، سىپان بولىسىس :

ـ ەي، نۇرجان ! سەن بىلشىلداما ! كوتىڭدى قىس ! سەنىڭ ول وتىر عان ورنىڭ كەرەك بولسا، ماعان ـوپ ـ وڭاي ! ـ دەدى.

ٴسوزىنىڭ، ٴبىراز ەرەۋىلدەسىپ، كامىيتەتتىڭ ٴسوزىن ٴبولىپ، سىپان بولىسىس نوكەرلەرى مەن شىعىپتى.

ورالداعى، جىمپيتىداعى سالىق بولىس ٴتارىزدى ەمەس، سىپان جانجالعا بارمايتىن ادام. سالىق جىمپيتىدا، ٴبىر رەتتە، ۋيەزدىك كامىيتەتتى كوپ كىسىلەر مەن كەلىپ شاۋىپ، ٴبىر كامىيتەت مۇشە سىنىڭ كوزىن ۇرىپ شىعارعان.

ەندى ٴبىركۇنى مىناداي ٴىس بولدى.

«جاس-قازاق» ۇيىمىنىڭ جىيىلىسى ەدى. جىيىلىس قازاق كامىيتەتىنىڭ كەڭسەسىندە بولىپ جاتىر. جىيىلىستىڭ تورە اعاسى بولىپ وتىرعان مەن. جاعالاي وتىرمىز. مەنىڭ ەكى جاق جانىمدا، ۇيىمنىڭ باسقارماسىنىڭ قاتىسلارى، مۇشەلەرى: ارىلوپ، ايباسوپ، نۇركيىن، اسلبەـ كوپ. ەبىزدىڭ الدىمىزدا، بىزگە قاراپ، سەرىكبا يوپ، دونەنتايوپ جانا باسقالارى وتىرعان.

كۇن باتۋعا تايانعان. ۇيدىڭ ٴىشى لىق تولعان ٴبىن تىرەسكەن كىسى. ولاردىڭ تەرلەگەن لەبى مەن، ۇيدىڭ ٴىشى قاپالانىپ بىتعان. «جاس ـ قازاق» ۇيىمىنىڭ كوپ مۇشەلەرى، جانا، جاي كىسىلەر، ەسىكتەن تورگە شەيىن سىعىلىسىپ ورىن جەتپەگەندەرى ساماناداي سامسىپ، تۇرەگەپ تۇر.

كەڭەس بولىپ جاتىر. ٴبىر مەزگىلدە ٴۇيىن تىرسىپ تۇرعان جۇرت قوزعالدى.

بۇكىم ؟ نەگە بيتەرەسىڭدەر؟ قايدا كىيمەلەپ باراسىڭ ؟

ـ ە، نەكەرەك ؟ نەبولسىن ! دەستى. كەي بىرەۋلەرى كىيمەلەپ، ومىراۋلاپ تورگە قاراي ورلەپ كەلەدى. سويلەنىپ وتىرعان ٴسوز ٴبولىندى. اڭىرايىپ قارادىق.

مولدالار كىيمەـ جارا، ومىراۋلاپ ٴبىز وتىرعان تورگە كەلدى. بەس ـ التى مولدا. ٴبارىدە اقمولا ۋيەزىنىڭ اتاقتى مولدالارى، اۋلىيەلەرى، عالەۋمەتتەن قالىپە، ومار مولدا، تاعى دا باسقا مولدالار.

ـ ە، شاروۋالارىڭىز بارما ـ ەدى؟ دەدىك.

مولدالار، كۇبىلجىڭكىرەپ: «كوپ شارۋامىز جوق» دەدى.

ٴبىز ٴسوزىمىزدى سويلەي بەردىك، مولدالار وتىردى. عالاۋەتتىيىن مەنىڭ قاسىما كەلىپ وتىردى.

ٴسوز سويلەنىپ جاتىر.

ٴبىر مەزگىلدە عالەۋەتتىيىن مولدا ماعان.

ـ ساكەن «مىرزا» ـ كىشكەنە سوزدەرىڭىزدى بولە تۇرىڭىزدار! ـ دەدى.
ـ نەگە؟ دەدىم.
سويلەنىپ تۇرعان ٴسوز وزىنەن ٴوزى قويىلا قالدى.
جۇرت قاراي قالدى.
ـ كازىر ەندى كوپ كەشىكىردى. نامازدىڭگەر ۋاقىت بولدى. سوزدەرىڭىزدى قويا تۇرىپ كەشتىكى نامازعا بارىڭىزدار، ـ دەدى.
ـ «ٴبىزدىڭ قازىر ۋاقىتىمىز جوق، قالپە!» دەدىم
ـ نەگە ۋاقىتىڭىز بولمايدى؟ ـ "بۇل سوزدەرگە ۋاقىتىڭىز بولعاندا ـ نامازعا ۋاقىتىڭىز بولماي ما؟ ـ جۇرىڭىزدەر نامازعا! ـ دەدى عالاۋ ەتتەيىن.
ـ ٴبىزدىڭ دارەتىمىز جوق ەدى، قالپە، ـ دەدىم. قالپە ٴتۇسىن سۇۋىتىپ:
ـ دارەت الىڭىزدار، تاستاڭىزدار ەندى، سوزدەرىڭىزدى، ـ جۇرىڭىزدەر، نامازٴ ٴوتىپ كەتەدى! ـ دەدى.
پالە بۇيىردەن قادالدى. مەن ىزا بولىپ، تەز جولداستارعا ىڭعايلا قاراپ جىبەرىپ، قارسى الدىمدا وتىرعان، باكەن سەرىكبايۇلىنا قارادىم. باكەن ماعان قاراپ قويىپ، قىپقىزىل بولىپ، قالپەگە كوزى مەن قادالىپ وتىر ەكەن. باكەن، مەنىڭ بەتىمە قاراپ جىبەردى دە، قالپەگە:
ـ ەي، مولدا! ـ شاتىپا!.. شايناما! ـ دەدى. باكەنىڭ تايلاۋ، تەرەزەنىڭ الدىندا وتىرعان، ٴومىرباي:
ـ ماعان ٴسوز بەرشى، ساكەن! ـ دەپ ۇشىپ تۇرە كەلدى.
ٴسوز بەردىم.
ـ مولدالار قالىش ـ قالىش ەتەدى. ٴبىز ىشەسكەن جۇرتتا ٴۇن جوق.
و ـ وي، سوكتى ـ اي گەپ، ٴومىرباي مولدالاردى!
ـ... سەندەر، ـ ەلدى الداۋشى ارام تاماقتار... سوم، كۇلگىر، بىلجىراعان ايار بۇزىلعاندار!.. وزدەرىڭنىڭ نە قىلىپ جۇرەتىندىگىڭ ەستەرىڭدە بولا ما؟..
ـ بىزدە نە اقىلارىڭ بار؟.. ٴبىز توزاقتا كۇيىپ جاتساق، سەندەر مولدالارىڭنىڭ ٴۇشىن بەرمەي اق قويىڭدار! ـ دەپ، مولدالاردىڭ ٴبىت ەتەرىسىن باسىنا قاپتادى.
بىت ـ بىت بولىپ مولدالار كەتتى.
مولدالار مەن بولىستاردىڭ، بارلىق جۋاندارداڭ بەتى، نيەتى ٴبىر. ٴبارىنىڭ شاجۇيلىدا ٴبىر.
مىنە «سەيىنىپ» قازاعىستاننىڭ كوپ جەرىندە، كامىيتەت ىسنەرى وسىلاردىڭ مقابالى مەن جۇرگەن.
ـ مىنە، «الاش-وردا»نىڭ ىرىمىنىڭ زورى مولدالار مەن بولىستار بولعان. تاعى دا مىسال كەلتىرەيىك:

«الاش» قانىنىڭ ۇيىندە.

قالشاقتىڭ، «الاش ـ وردا» نىڭ زامانى ەدى. «الاش ـ وردا» ۇكىمەتى ەكى بولەك، ەكى جەردە، كوۋن شىعىسناعىسى سەمەيدە. كوۋن باتىسناعىسى ورال وبلىسىنىڭ جىمپيتى قالاسىندا. سەمەيدەگى «الاش ـ وردانىڭ» باستىعى: الىيقان بوكەيقانوۆ، جىمپيتىداعى «وردانىڭ» باستىعى دوسمۇقامبەتوۆ، جا ـ انشا. مۇشەلەرى: قالىڭ باناعى سالىق بولىستار.

ٴبىر كۇنى، كەشكە، كوۋن ـ باتىس «الاش وردا» ۇكىمەتىنىڭ باستىقتارى جاي كەڭەسىپ وتىر ەدى. كەڭەس «وردانىڭ» كەڭسەسىندە ەمەس، قالەلدىڭ پاتەرىندە ـ ەدى. «ورداعا» قوۋاناي قازىرەت كەلگەن. سول قوۋاناي قازىرەتتى «الاش ـ وردا» ۇكىمەتى، قۇرمەتتەب، قالەلدىڭ پاتەرىندە قوناق قىلىپ سيلاب وتىردى. ۇكىمەتتىڭ ٴسوزى قازىرەتتىڭ الدىندا سىپايى، ادەبتى:

ـ «تاقسىر» «قازىرەت» «قوب!..» دەسەدى. ىزبارلانىب قازىرەت وتىر. بەتىن قاراعاندا: «قىناي جۇرتىنىڭ قۇدايىما» ـ دەب ويلايسىن. نوۋاناي قازىرەتتى بىلمەيتۇن ورال وبلىسىندا بالا جوق. قوۋاناي قازىرەتتى، ۇيدەگى، قازاقتاعى نوعاي ـ باش ـ قۇرتتىڭ مۇپتيلەرىدە بىلەدى. مۇپتيدە قوۋانايدى سيلايدى. قوۋاناي «اۋليە»... مىنە قازىرەت جايىلىب، قالەل دوسمۇقامبەتوۆتىڭ ۇيىندە وتىر. قازىرەت بوسقا ٴسوز سويلەمەيدى. قازىرەتتىڭ ٴار ٴبىر سويلەگەن ٴسوزى ەم. قازىرەت ىزبارلانىب، ايناللا قاراب قويادى. ۇكىمەت مۇشەلەرى، مولدادان قورققان بالالارعا ۇساب، سىزىلىب وتىر. قازىرەتكە قاراب، اكىسىنىڭ ديەتەرىندەي قايپاقتايدى. ۇكىمەت باستىعى جا ـ انشە وتىر. كەيىمدەرى ادەمى، ورىسشا، اسكەرى ـ جاپانىنىڭ جاندارالى ٴتارىزدى.

جا ـ انشا قاراعان كىسىنىڭ كوزىنە تولارلىق. پارسى جۇرتىنىڭ، قىزىل باسىنىڭ اسكەر باستىعى ىرزاقان ٴتارىزدى. جا ـ انشاعا قاراعان كوز تويارلىق، جا ـ انشا «الاش ـ وردانىڭ» باستىعى. جا ـ انشا «قازاقتىڭ قانى»... ٴبىراق جا ـ انشا جالاڭ باس، شاشى وسىڭكىرەگەن. جا ـ انشانىڭ باسىندا، نە كوڭ ساۋىنتى دوۋلىعا جوق. نە، ماڭدايىنا اسىل تاستار ورناتقان، تاستارى قۇلپىرىب نەشە ٴتۇرلى وت شاشقان قارقارالى تاجى جوق. ٴتىم بولماسا قارقارالى ٴبوركى جوق. جا ـ انشا جالاڭباس. كەمشىلىك سول.

ٴبىر مەزگىلدە، ول كەمشىلىكتى ٴوزى سەزگەندەي، جا ـ انشا ٴبىر قولىمەن شاشىن سيپادى. سىزىلىب قاراب وتىرعان قازىرەتتىڭ ىزعارلى بەتىنىڭ ٴبىر تامىرى جىبىر ەتتى. سول جاق كوزىنىڭ الدى قالت ەتتى. تۇماعاسىن جۇلىب العان بۇركىتتەي قازىرەت باسىن كوتەرىب الدى. جا ـ انشاعا كوزدەرىن اش بۇركىتتەي قادادى. قازىرەتتىڭ بەت قيمىلىن اڭدىب وتىرعان ۇيدەگىلەر سەلك ەتتى. ٴبارىدە جا ـ انشا مەن قازىرەتكە قاراب تىنا قالدى.

قازىرەت:

ـ «ٴتايمت!... بوركمكٴدى نەگە كيمەيسىن !؟.. قاراشى شاشىن جالبىراتىپ وتىرعانىن!... سەندەردى ٴبىز «قالعىپانىڭ» ورنىندا دەيمىز!... ٴار نامازدىڭ سوڭىنان ياناقىلامىز!... سەندەر بۇيتەسىڭدەر!... كيىپ وتىر بوركمكٴدى! ـ دەدى

وتىرعاندار ساسىپ، ەبتەپ، قالبالاقتاپ جايىپ شىقتى.

قازىرەت كەيىپ: «نامازعادا سالاق» دەپ ەستەمىن ـ دەدى.

«ناقىسىرلاپ» ـ وتىرىپ، قازىرەتتى جادىراتتى. سونسون، قالىل: «ناقىسىر قىزىمەتتەن ۋاقىتىمىز از بولادى. ىستەن قولىمىز بوساماىدى. ٴبىز جۇما كۇنى عانا مەشىتكە بارامىز، ـ بىزگە نامازدى ٴجاي كۇندەردە ۋيدە وقىپ، ۇلوقسات قىلسڭىز! ـ دەدى.

قىرىندا، قازىرەت «الاش ـ وردا» ۇكىمەتىنە جۇما كۇنىنەن باسقا كۇن نامازدى ۋيدە وقىۋعا ۇلوقسات قىلدى.

ـ «ٴبىراق، جۇما نامازىنان قالماڭدار!» دەدى «الاش وردا» قوپ، ناقىسىر! دەدى. مىنە، سۋرەت!.. بۇل جالعىز ورال وبلىسىندا بولعان جوق. بۇل بارلىق قازاقستاندا بولعان جالپى سۋرەت.

جۇۋان بولىستار مەن «كادىرلى» مولدالاردى «الاش ـ وردا» وزىنە كۇش قىلدى، سىيەۋ قىلدى. جىبىلىستارىنا بۇلاردى ادەيى ارناپ شاقىردى. بۇلاردان بىلعى «باتا» الىپ وتىردى.

ەندى ٴوزىمىزدىڭ اڭگىمەگە كەلەيىك. ـ اقمولا كامىيتەتىنە كەلەيىك.

اقمولادا.

كامىيتەت ٴۇسى جوعارعى ايتقانداي ٴبىر قالىپتا ٴجۇرىپ جاتتى. جۇرت، باسى اۋىرسادا، كامىيتەتكە كەلەتىن بولدى. قازاق كامىيتەتتى عانا بىلەدى: سوتتا، مەلىيتسىيادا، ٴبارى ـ دە كامىيتەت. كۇندىز ٴتۇنى توپىر. كامىيتەت قازانداي قايناپ جاتتى. ٴبىراق، جوعارعى ۇكىمەتتەن ەش ٴبىر جوبا جوق. ەش ٴبىر نۇسقا جوق. كامىيتەت قازانداي قايناىدى. ٴبىراق اكىمشىلىك كۇشى جوق. ورىستاردىڭ كامىيتەتىندە ٴتىپتى ٴۇش جوق. اتى بار، ٴۇسى جوق.

اقمولانىڭ اكىمشىلىگى كەرىنسكىيدىڭ كامەسەرى، پىراپورشىك پەتروۆتىڭ قولىندا. ٴبىراق، ونىڭدا كۇشى جوق. ودا، ەش تەڭگە ىستەي المايدى. بۇل جالعىز اقمولادا ەمەس. كەرىنسكىي زامانىندا بارلىق جەردە ـ اق جالپى سولاي بولعان. جالپى قوزعالعان قالىقتى كەرىنسكىيدىڭ اكىمشىلىگى توقتاتا الارما؟... نەشە زاماننان بەرى شەڭگەلدەپ باسقان، قالىڭ مۇزدى تالقان قىلىپ تاسىعان داريانى، مەلىيتسىيا مەن سوت توقتا ـ الارما؟

الىس بولىستا، جالپى قازاقستاندا قولاق كويىن بۇراپ بەرىپ وتىرعان، ورىنبورداعى «قازاق» گازەتى ەدى. جالپى قازاق وقىعاندارىنىڭ رۋقىنا جول بەرىپ

ۇيىرعان «قازاق» گازەتى ەدى. ۇيتكەنى، «قازاق» گازەتى قازاقتىڭ ەڭ ٴبىرىنشى شىققان (1912 - جىلى شىققان) ۇركەندى گازەتى بولدى.

ۇركەندەگەنى، بۇل گازەت، قازاق تاڭى جاقسى جەردەن، سۇۋدان ايىرىلىپ، پادشادان قورلىق كورىپ، ٴتۇرمىسى وزگەرىپ كەتكەنىن- «جەرىم - اي! . . سۇۋىم - اي! . . . قورلىق - اي! . . .» دەگەن زاماندا شىقتى. جانا' سول، تۇرمىس وزگەرىسىنىڭ اسەرىنەن قازاقتىڭ وقىعان ۇشىلعان جاستارى كوبەيىپ تالىپىنا باستاعان قارساڭىندا شىقتى. جانا، بۇل گازەتتىڭ باسىنداعى شىعارۋشىلارى، «جەرىم - اي! سۇۋىم - اي! . .» دەگەن زاردى جىر قىلىپ مۇڭ قىلىپ اينىۋشىلار بولدى. سونىڭ قانىن ولار قازاق وقىعاندارىنا كوسەمدىك قىلدى. سول كوسەمدىكتى، بۇلار 1912 - جىلدان «قازاق» گازەتى

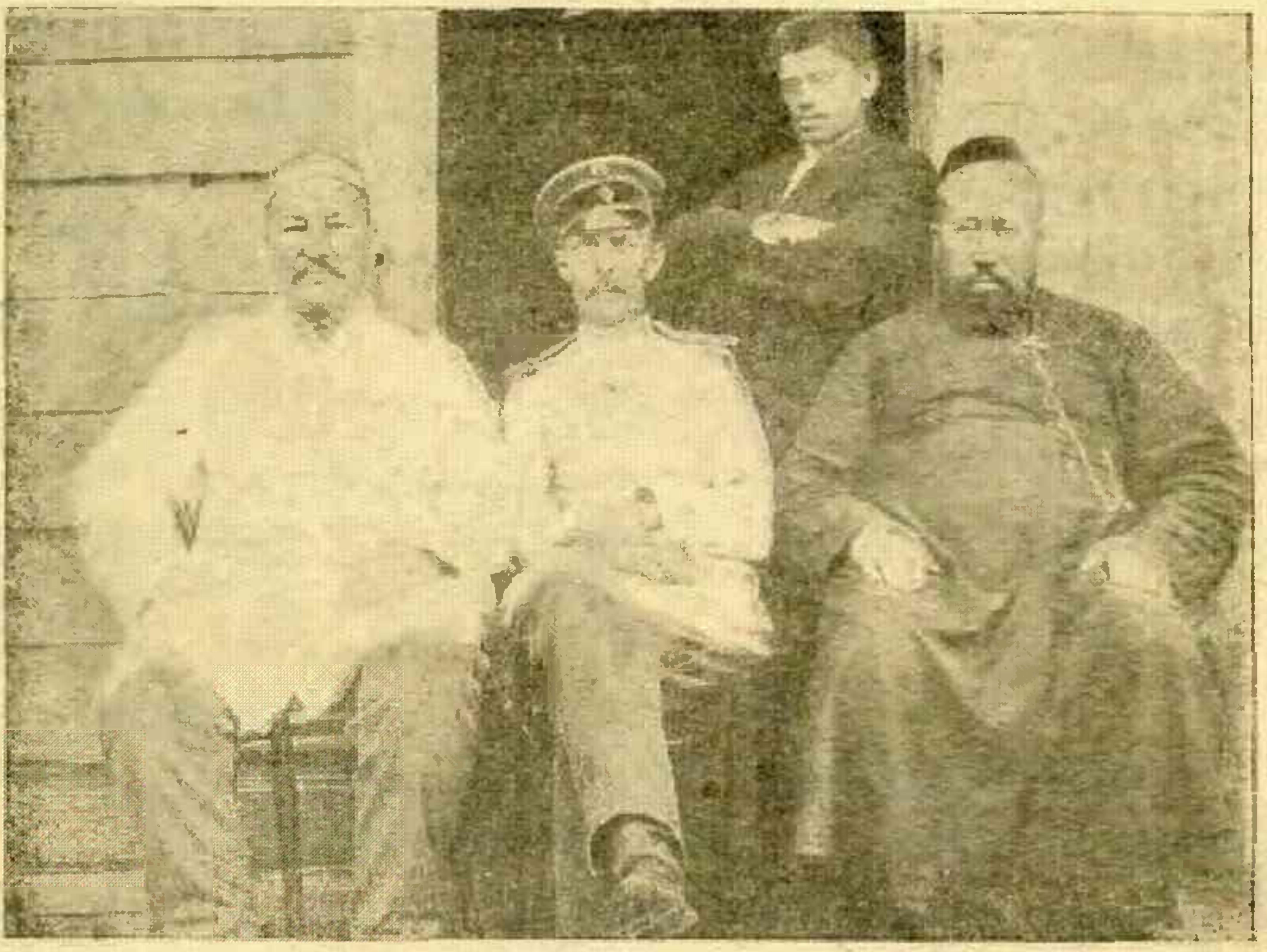

1) سول جاقتاعى اق كيىمدى ساعىنايدىڭ نۇرماعامبەتى، (نۇرماعامبەتى 1917 - جىلى «الاش ورداع ورىنبورعا سيەزدەرىنە ارتىپ شاقىردى).
قاسىنداعىلار: نەكەلايدىڭ ۇلىعىنىڭ بىرى مەن اقمولانىڭ بيماسى راقىمجان وكاز.

رىقىلى قىلىپ كەلىپ، پاتسا تۇسكەن سوڭ كوشەيتتى. «الاش - ورداڭىڭ» ۇرانشىسى وسىلار بولدى.

بۇلار پاتسا تۇسكەن سوڭ «قازاق» گازەتى ارقىلى، «جالپى قاراقتىڭ جيىلىسى بولسىن» دەگەن ٴسوزدى تاراتتى.

1917 - جىلى، اپرەلدىڭ 2 - 8 دە، ورىنبوردا، تورعاي وبلىسىنىڭ سيەزىن جاسادى. تورعاي سيەزىنە ورال، اقمولا، سەمەي، سىرداريا، بوكەي وبلىستارىنىڭ وبلىسنىق كامىتەتتەرىنەن وكىلدەر شاقىردى.

تورعاي سيەزىندە جالپى قازاق قالقىنىڭ ماسەلەلەرىن قوزعادى. «قازاعىستاننىڭ

جالپى سيەزى قۇرىلسىن.» دەپ قاۋلى شىعاردى. سيەزگە جوبا جاساپ، شاقىرلاتۇن ۋاقىتىن، ورنىن بەلگىلەۋگە 8 كىسىدەن بيۋرو سايلادى. سايلانعان بيۋرونىڭ جاسى «قازاق» گازەتىنىڭ شىعارۋشىلارى:

بوكەي قانوپ، بايتۇرسىنوپ، دۋلاتوپ، قادىربايوپدار بولدى.

ٴسونيتىپ، «قازاق» گازەتىنىڭ جازۋشىلارى باس بولىپ، تورعايدىڭ وبلىستىق جيىلىسىندا، سيەز شاقىراتۇن بيۋرو سايلانىپ، جالپى قازاق جيىلىسىن قۇرماق بولدى.

بيۋرو كەشىكپەي «قازاق» گازەتىنە «جالپى سيەز بولادى» دەپ، جار سالدى. سيەز «ٴبىرىنشى جالپى قازاق سيەزى» - بولماق. سيەز ورىنبوردا، 1917 - جىل، ييۋلدىڭ 20 سى كەزىندە اشىلماق.

«قازاق» گازەتىندە، قازاعىستاننىڭ ٴار وبلىسىنان سيەزگە قانشا وكىلدەر شاقىرىلعانى جاريالاندى. ملە ورىنبوردان تەلگىرامدا كەلدى. سيەزدە قارالاتۇن ماسەلەلەر قوزعالدى. قارالعان ماسەلەلەر: 1) جالپى روسسييانىڭ مەملەكەت قۇرىلىسى. 2) قازاق وبلىستارىنىڭ اپتوتومىيالىعى. 3) جەر ماسەلەسى. 4) مەلىيتسييە ماسەلەسى. 5) زەمستۋا. 6) وقۋ. 7) سوت. 8) ٴدىن ماسەلەسى. 9) ايەلدەر ماسەلەسى. 10) ۋشەرەدىينەلنى سوبەانياعا داپارلانۋ. 11) جالپى روسسييەنىڭ مۇسىلمان سەبەكى. 12) قازاقتىڭ ساياسات پارتيياسىن جاساۋ. 13) جەتى سۋ وقيعالارى. 4) جالپى روسسييە پەدىرەلىستەرىنىڭ كيىيب تەگى سيەزىنە قازاقتان كىسى جىبەرۋ، پەتىربوردىاعى وقۋ كەمەسيەسىنە كىسى جىبەرۋ. مىنە سيەزدە قارالاتۇن ماسەلەلەر وسىلار.

سيەزگە ٴار وبلىستان «سايلاپ جىبەر» دەگەن وكىلدەرىنىڭ سانى از. بۇل وكىلدەردى ۋيەزدىك كاميتەتتەر جىبەرمەك. نەمەسە، وبلىستىق كاميتەتتەردىڭ ٴوزى اق جىبەرە سالماق. كاميتەتتەردىڭ جىبەرەتۇن ادامدارىنان باسقا، سيەزگە تاعى تەلەگىرام ارقىلى، ارناپ، كەي ٴبىر بەلگىلى كىسىلەردىدە شاقىردى.

- كىم شاقىردى؟ . . .

- الگى بوكەي قانوپدار شاقىردى.

- قانداي بەلگىلى كىسىلەردى شاقىردى؟

- باناعى اينفان، سالىق بولىس ٴتارىزدى «دۇنيە تۇتقاسىن» ۇستاعانداردى شاقىردى. نوۋاناي قلىزىرەتتەر ٴتارىزدى «اۋلىيەلەردى» شاقىردى.

ٴبىزدىڭ اقمولا وبلىسىنىڭ اتىنان بارانۇن ەكى وكىل بولىپ، وبلىستىق كاميتەتتىڭ ەكى مۇشەسى كەتتى. ومبىدا وتىرىپ ٴوزدەرىن ٴوزدەرى سايلاپ كەتتى. اسىلبەك سەيىتوپ، (دوكتىر)، ماعجان جۇمابايوپ (ۋشىيتىل). ٴبىز اقمولانىڭ ۋيەزدىك كاميتەتىندە وتىرىپ، تەك اشەيىن بولىپ جاتقان ٴىستى تەلەگىرام، قات، گازەت ارقىلى عانا ٴبىلىپ وتىردىق.

كەشكيەي ومبىدان، پەلشىر شايمەردەن الجانوۆپەن قات الدىم. مەن، شايمەردەن مەن ومبىعا العاشقى وقۋعا بارعان جىلىمدا تانىس بولىپ ەدىم. ول، ومبىدا ادام پەلشەرىنىڭ ۋشكولىندا وقىعان ەدى. شەيمەردەن مەن وتە جاقىن، دوس بولىپ كەتىپ ەدىم.

1913 - جىلى ومبىدا، ەڭ اۋەلى، جاسىرىن جاستار ۇيىمىن، «بىرلىك» تى اشقانىمىزدا شايمەردەندى ۇيىمنىڭ باسقارماسىنىڭ تورەاعاسى قىلىپ سايلاپ ەدىك. شايمەردەن سوندا - اق توڭكەرىسشىل ەدى. «بىرلىك» تىڭ ٴبىر ورمان ىشىندە بولعان جيىلىسىندا، شايمەردەن «كىشكەنە باسپا ماشينە الايىق. باسپاعا باسىپ قازاق اراسىنا پاتشاعا قارسى ٴسوز تاراتالىق» - دەپ، ۇسىنىس كىرگىزىپ ەدى. جانا «رەۆولۋتسيا بولسا قايتەمىز؟» دەگەن ٴسوز بولعاندا:

- رەۆولۋتسيە بولسا، قولىمىزعا قارىۋ الىپ، رەۆولۋتسياشىلدار مەن ٴبىر بولامىز» دەپ ەدى.

بۇل سوزدەردى كوپشىلىك جاراتپاپ ەدى. جالعىز اق، شايمەردەنگە مەن قوسىلىپ ەدىم.

مۇنىمىزدى كەي بىرەۋلەر كۇلكى قىلىپ ەدى - دە. مىنە، ەندى سول شايمەردەن ماعان ومبىدان جازعان قاتىندا بىلاي دەدى:

- ساكەن! - مەن، ورىنبورعا، انا مىرزالاردىڭ جيىلىسىنا كەتىپ بارامىن. ماقسۇتىم، بۇكەي قاندارعا قارسى شىعىپ، ولاردىڭ جولىنىڭ تەرىس ەكەنىن ايتپاق. سەنەدە، ولاردىڭ كىم ەكەنىن جۇرتقا جاريالاپ، تۇسىندىرىپ ايتا بەر. قوش!.. تاعىدا، قات جازارمىن...

شايمەردەن -

بىزدە، ەندى قاراپ وتىرا - المادىق. بۇل جيىلعان سيەزدەن نە كۇتۋگە بولاتىنىن ايتا باستادىق.

ۇيەزدىك كاميتەتتىڭ جالپى جيىلىسىن اشتىق. كاميتەتتىڭ ورتاسىندا، ورىنبوردا بولىپ جاتقان، ٴبىرىنشى جالپى قازاق سيەزىنىڭ قارايتىن ماسەلەلەرىن سالدىق.

باياندا ماجاساپ، پىكىر الىسقانىنان كەيىن، جالپى، قازاق سيەزىنىڭ قارايتىن ماسەلەلەرى تۋرالى قاۋلى شىعاردىق. قاۋلىمىز «جاس - قازاق» ۇيىمىنىڭ جوباسى مەن بولدى. بىزدىكشە، ەڭ زور ماسەلە، - رەۆوليۋتسيەنىڭ بولاشاق ۇكىمەتىنىڭ ٴتۇرى. مۇنى ٴبىز، ۇلكەن تاۋەپتى ماسەلە دەپ بىلدىك. تاۋەپتى بولماي قايتەدى؟ - سيەزگە بىلعي جۋان بولىستار، (جاماندا بولىستار ەمەس، - جۋان بولىستار) ۇلكەن اتقامىنەرلەر، قازىرەتتەر بارسا، - ولار قانداي ۇكىمەت جاساماق؟..

مىنە، سول سەبەپتى بولاشاق ۇكىمەت تۋرالىسىن ۇلكەن زور ماسەلە دەپ بىلدىك.

بۇل تۇۋرالى ٴبىزدىڭ كامىيتەتتىڭ شىعارعان قاۋلىسى بويىنشا، ورىنبورداعى
سيەزگە نەلىگىرام سوقتىق. تەلەگىرامدى جازعان ٴبىر مۇقامبەت ايباس ۇلى ەدى.
تەلىگىرامنىڭ مازمۇنى مىنانداي ەدى: «ٴبىز پەدىراتەۆنىي (федеративная)
رەسپۋبلىيكەگە انا داۋىس بەرەمىز. باسقا تۇرگە قارسى بولامىز.»
ٴبىزدىڭ تەلىگىرام سيەزدىڭ اشىلۋىنا ٴدال باربىتى. ٴبىزدىڭ وسى
تەلىگىرامنىڭ ٴجۇنى مەن، اقمولا وبلىسىنىڭ اتىنان بارعان سەيىتوپ
پەدەراتەۆنىي رەسپۋبلىيكانى قۋاتتاپ سويلەپتى. سيەز شاقىرۋشىلاردىڭ اعاسى،
بوكەي قانوب كادەت پارتىياسىنىڭ جوباسىن سيەزگە العىزباق بولىپتى، ەدەۋىر
دالباستاپتى. «رۋسسىيە ۇكىمەتى اكىمشىلىيە ۇكىمەتىندەي پاتساسى بار، پارلامەنتتى
بولۋى ٴجون» - دەپ تالاسىپتى. ٴبىراق كوپشىلىكتەن جەڭىلىپتى. سيەز -
پەدەراتەۆنىي رەسپۋبلىيكانى دۇرىس تاۋىپتى. بۇل ٴسوزدى، سيەزدەن كەيىن،
اقمولاعا كەلگەندە سەيىتوپ سويلەدى.
ٴىس سولاي ٴجۇرىپ جاتتى. قاجى، مولدالار، بولىستار بىزگە قاس بولىپ
الدى. ٴبىزدى «ٴدىنسىز» «ەلدى - بۇلدىرگىش» دەپ ٴسوز جۇرگىزىپ ٴجۇردى.
قارىپ كەلىپ «تىرشىلىك» دەگەن گازەت شىعارا باستادىق...
كەشىكپەي، اعۋستا، اقمولانىڭ ۇيەزدىك سيەزى بولدى. سيەزگە اقمولانىڭ
ٴار بولىسىنان وكىلدەر كەلدى. ومبىدان وبلىستىق كامىيتەتتەن، الكى ورىنبورداعى
جالپى قازاق سيەزىنە بارعان اسىلبەك سەيىتوپ كەلدى. جالپى قازاق سيەزىنىڭ
باسپاعا باسىلعان قاۋلىلارىن اكەلدى. سيەزدىڭ قالاي بولىپ وتكەنىن ايتتى.
سيەزدە بوكەي قانوپتاردىڭ كادەت پارتىياسىنىڭ جوباسىن جۇرگىزبەك
بولعانىن ايتتى. رۋسسىيە مەملەكەتىنىڭ ۇكىمەت قۇرىلىسى اكىمشىلىك كىندەي،
كونستىيتۋۋتسىيالى، پارلامەنتتى بولعانى دۇرىس» . دەپ، تالاسقانىن ايتتى. اقىرىندا
جەڭىلىپ (پەدەراتسىياعا) پەدەراتسىيا رەسپۋبلىيكەگە كونگەنىن ايتتى. جانا،
جالپى قازاق پارتىياسىن («الاش») جاساۋعا قاۋلى قىلعاندارىن ايتىپ، باسپاعا
باسىلعان قاۋلىلارىن وقىدى. بولاشاق ۇشىرەدىيتەلنىي سوبىرانىياعا، (جالپى
رۋسسىيا مەملەكەتىنىڭ ۇكىمەت قۇرىلىسىن جاساۋشى سيەزگە) قازاقستاننىڭ بارلىق
وبلىستارىنان قازاق وكىلدەرىن بەلگىلەگەندەرىن ايتتى. ماعان: - سەندەر، اقمولا
وبلىسىنان بەلگىلەگەن وكىلدەردىڭ ىسپىسكىنە (تىزىمىنە) كىرگىزدىك». دەدى.
- ٴجانا، «ىراتىم-جان دۇيسەمباي ۇلى بەلگىلەدىك»... دەدى.
- بەلگىلەگەن كىسىلەرىڭىزدىڭ بەتىن بىلمەي، بەلگىلەپ قويۋلارىڭ جونبە؟..
سوڭىرا ٴار كىم ورىستىڭ ٴار پارتىياسى مەن كەتسە قايتەسىڭدەر؟... دەدىم.
- نەگە، ۇيتسىن!.. جالپى قازاقتىڭ ٴوز پارتىياسى بولادى - عوي - دەدى،
- ولجاباي ٴتارىزدى ادامداردىڭ باتاسىن العان پارتىيا دا، ٴبىز بولمايتۇن
شىعارمىز» - دەدىم. ٴبىر از، سەيىتوپپەن قاعىسىپ، اينىسىپ قالدىق.

اقمولانىڭ ۋيەزدىك قازاق سيەزى اشىلدى، سيەزگە كەلگەن ادامداردىڭ كوبى-نە، بولىستاردىڭ «ات ۇلتاندارى»، نە، ىنىلەرى، نە، قۇدالارى بولىپ شىقتى. وزدەرى وكىل بولما-ادا، بىزگە تىستەرىن قايراپ جۇرگەن بولىستار، بايلار، مولدالار، جينالىپ كەلىپتى.

سەيەزدىڭ ماڭايى، باياعى سىبىر-سىبىر ٴسوز، توپ-توپ جيىلىس. سيەزدىڭ كوپشىلىگى ٴبىرى بولىستار مەن ٴبىرى مولدالاردىڭ ىقپالىنا ٴتۇسىپ العان ٴتارىزدى.

بىزبەن «ٴبىر جولدامىز» دەپ جۇرگەندەر، كامىتەتتە بىزبەن بىرگە قىزمەت قىلىپ جۇرگەن، بۇرىنعى ورىس تورەلەرىنىڭ پەرەۋوتچيگى-تىلماشتارى بولعان، قازاق وقىعاندارى، بولىستار مەن، مولدالار مەن جامپاڭداسىپ، سويلەسىپ، قۇشاقتاسىپ الدى.

كامىتەت سايلاۋى بولدى. كامىتەتكە «جاس قازاقتىڭ» باسشىلارىنان ەش كىمدى كىرگىزبەدى. ٴسويتىپ ٴبىز كامىتەتتەن شىعىپ قالدىق.

كامىتەتكە ىلعي بايلاردىڭ، بۇرىنعى ازۋلىلاردىڭ، مولدالاردىڭ ادامدارى كىردى. تورەاعاسى دوقتىردىڭ پەلشەرى قوسايىن قوجامبەردىن. (قوسايىن سايلاۋ بولاردا ولارعا اۋىپ كەتتى). مۇشەلەرى: مانتەن مولدا، بۇرىنعى سۋۋدنياتتىڭ پەرەۋوتچيگى ەردەنبايۇپ، ٴجانا سۋۋدنياتتىڭ پەرەۋوتچيگى سارمان شولەنبايۇپ، بۇرىنعى بولىس، ٴجانا پەرەۋوتچىك وسەن قوسايىپ. باسقا وسىنداي ادامدار.

جاڭاعى قازاق كامىتەتى، ٴوزىنىڭ كىم ەكەنىن تەزىنەن انىق ٴىس جۇزىندە كورسەتە باستادى.

بوستاندىق، تەڭدىك، ادىلدىك ىزدەگەن ادامدارعا، قازاق كامىتەتىنىڭ ەندى ەش ٴبىر ٴپاتۋاسى بولمادى. وسىنداي ادامدار «جاس قازاق» ۇيىمىنا كەلەتىن بولدى.

ٴبىز «تىرشىلىك» گازەتاسى مەن «جاس قازاق» ۇيىمىن كوشەيتە بەردىك.

«تىرشىلىك» گازەتىنە، بايلارعا، بولىستارعا، مولدالارعا قارسى جازىپ جاتتىق. كامىتەتتىڭ كەمدىگى ەكەنىن بۇقاراعا سەزدىرىپ جاتتىق. مەنىڭ «تىرشىلىكتىڭ» ٴبىر ٴنومىرىنە باسقان «كوزدەنشى يتەر»... دەگەن ولەڭىمە، كامىتەتتىڭ تورەاعاسى قوسايىن قوجامبەردىن، ەدەۋىر شامدانىپ ٴجۇردى. ٴبىراق نە ٴقىلا-سىن؟... كامىتەت گۋبەرناداعى گۋبەرنالىق كامىتەتتىڭ ٴامىرى بويىنشا ەلدەن اقشا جيناعان بولدى. ٴۇي باسىنا جەتى جارىم سومنان (7½) سومنان. بايداندا جەتى جارىم سوم، كەدەيدەن دە جەتى جارىم سوم! وزدەرىنىڭ باتا كويلەرى، مىڭ-مىڭ جىلقىلى بايلار، ساعىنايدىڭ نۇرماعامبەتى، ولجابايلاردا ندا جەتى جارىم سوم. اقمولاداعى جاتاق بالاپاندا جەتى جارىم سوم!

كامىتەت ٴىسىنىڭ ٴبارى دە وسىنداي. بۇل انشەيىن جۇزدەن ٴبىرىن عانا كەلتىرگەن ميسال.

اردينە، ٴبىز بۇعان قانتى قارسى تۇردىق. «تىرشىلىك» ارقىلى دا، اسىرەسە لاۋزىشا ٴسوز جۇرگىزىپ، كامىيتەتكە ٴجوندى اقشا بەرگىزبەدىك.

وسى كۇنى كەي بىرەۋلەر، اقمولادا شىققان «تىرشىلىك» گازەتىن «كەدەيشىل بولسادا، دىنشىلدىكتەن امان ەمەس ەدى»... دەيدى.

1925 - جىلى، جازعى تۇرىم، تاشكەندە، «اق جول» گازەتىنىڭ جالپى قازاعىستاندىق تىلشىلەر سيەزىندە، بايتاس ۇلى دەگەن جىگىت، «قازاق باسپا ٴسوزىنىڭ تاريقىمى تۋرالى» دەگەن بايانداما جاسابتى. باياندامادا، العاشقى رەۋليۋتسيا كەزىندە شىققان گازەتتەردىڭ قانداي بولعانىن شالا-بۇلا ايتىپ كەلىپ:

«... اقمولا دا «تىرشىلىك» سونداعى گازەتتەردىڭ بارىنەن كەدەيشىل بولدى. ٴبىراق بۇدا دىنشىلدىك، ۇلتشىلدىقتان امان بولعان جوق»... دەپتى.

بۇل، اشەيىن، بوس ٴسوز. اردينە، ول ۋاقىتتا، تاجىريبەسىز، بىلىمگە كەدەي كەزدە شىققان گازەت «سۇرىنبەي، جىعىلماي كەتتى»، دەۋدە قاتە. اۋەلى وسى ۋاقىتتاعى گازەتتەردىڭ تالايىنىڭ كەيدە شەكتەن شىعا جايىلعاندارىن كورەمىز «تىرشىلىك» دىنشىلدە بولعان جوق. ۇلتشىلدا بولعان جوق. ۇلتشىل بولسا، «الاش» قا قوسىلار ەدى. ال، دىنشىل بولدى ما، جوق با؟ مىنادان اڭعارۋعا بولادى

«ٴمۇپتى كەرەك» دەگەن سوزدەر ورىنبورداعى «قازاق» گازەتىنە 1917-جىلى جازىلىپ جاتتى. مىنە، وسى تۋرالى، سول 1917 - جىلى «تىرشىلىك» گازەتىنىڭ باس جازۋشىسى ىراقىم-جان دۇيسەمباي ۇلى «تىرشىلىك» تىڭ ٴبىر ٴنومىرىندە باس ماقالا جازدى.

بۇل ماقالانى «تىرشىلىك» دەن، «قازاق» گازەتى الىپ كوشىرىپ باستى. باسقاندا، «ٴبىزدىڭ پىكىرىمىزگە قارسى پىكىر»... دەپ باستى. سول ماقالانى ەندى، «قازاق» گازەتىنەن الىپ، ٴبىز مۇندا كەلتىرەيىك. «قازاق» گازەتى بىلاي دەپ كوشىرەدى:

. . . .

. . . .

گازەتتەردەن.

اقمولادا جاڭا شىعا باستاعان «تىرشىلىك» گازەتى «مۇپتيگە قاراۋ قازاقتا كەرەكپە» دەگەن باس ماقالاسىندا، قازىر مۇپتيگە قاراۋ كەرەك ەمەستىگىن جازادى.

ٴبىز، قازاق مۇپتيگە كىرىسۋ كەرەك دەگەن پىكىردەمىز. بىراق، بۇدا ٴبىر گازەتتىڭ پىكىرى بولعاندىقتان وقۋشىنىڭ سىنىنا سالۋدى ماقۇل كوردىك. «تىرشىلىك» گازەتى جازادى: «ٴبىزدىڭ قازاقتىڭ كوبى مۇپتيگە قارايمىز» دەپ تالپىنادى:

ونىڭ نەگە كەرەك ەكەنىن وزى دە كوپ انىق بىلمەيتۇن سىقىلدى. كوبىنىڭ مۇپتيگە كىرەمىز دەيتۇنى نوعايلار مەن سويلەسكەندە، ىرىلدەسكەندە، ايناتۇن سىقىلدى:

«سەندەر، قازاق مۇپتيگە قارامايسىن؛ ورىسقا قارايسىن» دەپ، سونى قايسى بىرمۇلەرى بويىنا مىن كورەدى. بىراسىندا نوعايدىڭ مۇپتيى دە ورىسقا قارايدى. ورىسقا قاراماي كەتكەن بوعان شەيىن ەش كىم جوق.

نوعايلاردىڭ مۇپتيىن قايتا ورىسقا ٴسوز تاسىپ، قالىققا جاقسىلىق ويلاعانداردىڭ ۇستىنەن كورسەتىپ تۇراتىن قۇۋلار، ىشپيون ەكەن. ول جاقىندا نە كەلاي پاتسا تۇسكەن سوڭ اشىلدى. مۇپتي بولعان مەن نوعايلاردا ارتىقشا ٴدىن كوشەيىپ، نە ٴبىلىمى ارتىلىپ كەتكەن ەش نارسەنى ٴبىز بۇل كۇنگە شەيىن بايقامادىق.

ٴبىزدىڭ قازاق اۋەلدە مۇپتيگە قاراعان دا ەدى، ونان شىققالى (30) وتىز جىلداي اق بولدى. شىققان ٴمانىسى: مۇپتيدىڭ جەر تۇۋراسىندا قىلعاندارى. قازاقتىڭ اتقا مىنەرلەرىنىڭ جەر داۋلارىنان الاتۇن پايداسى كەتىپ، كوپ جۇمىستار ٴوز ۇقالاۋىنان شىققان سەبەپتى.

ورىسشا، ٴدىن تۇۋراسىن، ارقەرەيلەر سايلاۋدى، پاتسالىق جۇمىسى ەمەس ٴبىلىپ، ٴاركىمنىڭ ٴدىنى وي جۇمىسى دەپ بۇل كۇن قالدىرىپ تۇر.

ٴبىز بىرەۋدىڭ ەسكىسىن كيىمەسەك جۇرە المايمىز عوي. بۇلار ٴدىن باستىعىن قالدىرىپ جاتقاندا، ٴبىز ونى جاڭادان سايلاپ جاتىرمىز.

عىلىمنان كورىنىپ تۇرادى: ٴدىن باستىعى زورايعان سايىن، قالىق نادان بولىپ، بۇزىلادى، عىلىم-ٴبىلىم نەن قالىپ. ٴدىندى تۇتىنۋ كەرەك، ٴبىراق اسا شىيەلەندىرمەي تۇتىنۋ. جالپى قارا قالىققا نەقۇرنى تۇرە، شىينۇنىڭ، ۇلىق از بولسا، سول قورلى پايدالى. مولدالاردان مۇپتي قىلىپ، قازاق قوقىرايتىپ ٴبىر ۇلىق شىعارىپ السا، قايتىپ قۇتىلۇى قيىن بولار. تالاي جۇرتتا سولاي بولعان.

«نە كاقتى بەر، ات قويارىڭدى بەر، ىسقات جانازاڭدى بەر...!» دەپ، جالعىز سيىرىڭنىڭ بىزاۋىن قۇۋىپ كەتىپ وتىرسا، سول قيىن بولار.

1891-جىلى 25-مارتتا شىققان دىستەپنۋي پولوجەنيە بويىنشا، مولدا يەلگىلەنىپ شىعارا المادى. سۇيتسەدە ٴالبەتتى تاياق دەپ بىلمەيتۇن اۋىلناي ىشىنارشىينا، جانازاعا، نە كاقتا، ات قويعانعا ٴار جەردە ق پاتسالىق المىنان كەيىن قىلماي، بەلگىلى الىم الىپ تۇراتۇن عادەت شىعارعان ەدى.

قازاق ٴازىر مۇپتيدى قويا تۇرىپ، وزگە باس بىيلىگىن تۇزەتسىن. مۇپتىلىكتى قويا تۇرۋ كەرەكتىگىن جانا نە ەكەنىن تۇسىنبەگەن لىگىن اقمولادا اقون سايلاۋى كورسەتتى.

ىراقىم جىلى دۇسەنباي ۇلى...

«قازاق» 1917-جىلى 2-دەكابر.

№ 253 ٴنومىر

منه، وسى ماقالا ٴدىنشىل گازەتىنىڭ ماقالاسىما ؟ . . ول ۇقۋاقىتتا، وسىنداي ماقالانى «تىرشىلىك» گازەتىنەن باسقا، ەش ٴبىر قازاق گازەتى ويىنا المان جوق دا. ۋيتكەنى ولاردىڭ ساياساتىنا مۇنداي ماقالالار دۇرىس ەمەس ەدى.

ولاردىڭ ۇۋى‌دا «الاش» ۇرانى‌دا «الاش» بولدى. قۋاتى، بانا كوبى-اقساقالدارى يەقنى بولىستار، «اۋلىيە» قاز بەتىنەر بولدى . . . «تىرشىلىك» گازەتىنىڭ قۋاتى «جاس قازاق» ۇيىمى ەدى. اقمولا جاناقتارى ەدى. اقمولانىڭ قالا-سىنادا، ۇيەزىندە قازاق كامىتەتىنەن «جاس قازاق» ٴۇيىمى قادىرلى بولا باستادى. «جاس قازاق» باسقارماسى بەتى كەلىپ قالعاندا، كەيدە كامىتەتكە بۇيىرىق جازاتىندا بولدى. اسىرەسە ايەل ماسەلەسىن كامىتەتتىڭ بۇرمالاۋىنا «جاس-قازاق» ۇيىمى جىبەرتپەدى.

قازاق كامىتەتىنىڭ قالىڭ الدىندا قادىرلى قالمادى ٴبىرى ماسەلەلەردى «جاس قازاق» ۇيىمىنىڭ ۇيعارۋى بولماسا، ٴوز بەتى مەن ىستەي المادى. كامىتەت كەڭەسىندە «جاس قازاق» تىڭ ٴبىر مۇشەسى ونىراتوۋ بولدى.

قازاق كامىتەتى قالايشا كادىرلى بولسىن ؟ . . كامىتەتكە كىرىپ الىپ، بۇرىنعى ەل جەۋگە ۇيرەنىپ قالعان، پارەقۇمشىلىك، مولدا، مىرزالار، تاعى دا ەلگە تۇرمىسقتارىن تىقتى. تاعى دا بۇرىنعى جەۋاندار، مولدالار تايراڭدايتىن بولىپ الدى. تاعى دا جاۋىزدىق ىستەلە باستادى

ال، بۇلاردىڭ بارىندە ٴبىزدىڭ «جاس قازاق» قارسى تۇرىپ، تەرىستىكتى جۇرتقا اشكەرە قىلىپ، جاريالاي بەردى. ونداي تۇردە، كامىتەتتە نە كادىر قالسىن!..

«جاس قازاق» ۇيىمى قانشا السقان مەن كامىتەت، ازداپ بۇقپانتايلاپ، ٴوزىنىڭ بىلقسىعان شاتاق ىستەرىن ىستەي بەردى.

ٴبىر كۇنى «جاس-قازاق» ٴۇيىمى كامىتەتپەن شىنداپ بەلدەسپەك بولدى. «كامىتەتتى قۋۋ كەرەك!» دەگەن ٴسوز قوزعالدى. كەڭەسپەك بولدىق.

سول كۇزگە قارسى قالادا 2 كىلاسىنى ورىس-قازاقتىڭ ۇشكولاسى اشىلعان. ۇشكولدىڭ ٴبىر وقىتۇشىسى-مەن. پاتەرىم، ۇشكولمەن بىرگە. «جاس-قازاق» جيىلىسىن، كەڭەسىن، جاسىرىن، سول ٴبىزدىڭ ۇشكولدە جاساماق بولدىق.

ىڭىردە. جۇرت سايابىر بولعان كەزدە، جۇرت ٴبىزدىڭ ۇشكولعا جينالدى. جيىلىسقا، بىرەن-ساران، «جاس-قازاق» ۇيىمىندا جوق ادامداردى‌دا شاقىردىق.

«جاس-قازاق» تىڭ باستىقتارى نەگىس بولدى. سول كەزدە ومبىدان كەلگەن باي سەيىت ٴادىل ۇلى بولدى. «تىرشىلىك» گازەتىنىڭ باس جازۋشىسى: راقىمجان دۇيسەنباي ۇلى بولدى.

جيىلىستى اشتىق. جيىلىسقا مەن تورماعالىق قىلدىم باي سەيىت قاتشىلىق قىلدى. ٴبىر از كەڭەسكەنىمەن كەيىن، كامىتەتتى قۋۋعا قاۋلى قىلدىق.

كامىتەتتىڭ نەسەبەبتى قۋۋلانۋىن، تەرىستىكتەرىن ايتىپ، قاعازعا ٴتىزىپ جازىپ، قارار شىعاردىق. بۇل شىعارعان قاراردى (4-5) ٴتورت-بەس قاعازعا

تارجۇلە تايعلق كەشۋ—5.

دارالاپ كوشىرىپ جازىپ، قالانىڭ، ورىستىڭ، مەكەمەلەرىنە ماعلۇمات ٴۇشىن تابىسىرماق بولدىق.

پىلان مىنداي:

ەرتەڭ، ەرتە، مەكەمەلەردە قىزمەت باستالعان كەزدە، ٴبارى ٴبىر ۋاقىتتا، ٴبىزدىڭ كىسىلەر ٴار جەرگە بارىپ، زور ۋيىمدارعا، مەكەمەلەرگە، الگى شىعارعان قاۋلىنى تابىسىرماق. سوۋان سوڭ، جينالماق جەر قىلىپ بەلگىلەگەن كاميتەتتىڭ قاسىنداعى، اسىلبەكوبتىڭ ۇيىنە جينالماق. سول جەردەن، جازىپ جازعان ەكى-ٴۇش تۋ كوتەرىپ، كاميتەتكە بارماق بولدىق.

ٴار كىمگە مىندەتتى ٴىس تابىسىردىق. باي سەيىت بەن جۇماباي ۇيەزنىي كەمەسەرگە بارىپ، ٴبىزدىڭ قاراردى تابىسىرماق. مەن، ٴبىر جولداس بەن گارنيزونداعى سالداتتارعا بارىپ قاراردى تابىسىرىپ، ۇزىنشادا، قىسقاشا باياندادا قىلماقپىن. بىرەۋلەرى ورىس كاميتەتىنە بارىپ، قاراردى تابىسىرىپ، قىسقاشا باياندادا قىلماق. ٴبىر-ەكى جولداس كەرەكتى سوزدەردى جازىپ، ەرتەڭ، ەرتە، جينالاتىن اسىلبەكوپتىڭ ۇيىنە ەكى-ٴۇش تۋدى دايارلاپ تۇرماق.

دۋبسەنباي بەن سەرىكباي، جانا بىرەۋلەر جاتاقتاعى قارا بۇقارا قازاقتاردىڭ جينالاتىن بازارىنا بارىپ، تۋ جيىپ، قىسقاشا شوزدەر سويلەپ، قاراردى وقىپ، بۇقارا قالىقتى كاميتەتكە قاراي الىپ كەلمەك.

ٴسوۇيتىپ، تۇندە، «جاس-قازاق» جينالىسى تارقادى.

ەرتەڭ، جاسالعان پىلان بويىنشا، ٴار كىم ٴوز مىندەتىن ىستەپ، ۋاعدالى جەرگە جينالدىق.

گارنيزون ماعان: «سەندەردىڭ تىلەۋىڭدەمىز» دەگەن ٴسوزدى ايتتى.

اسىعىپ ۋادالى ۇيگە كەلدىك. تۋلاردى دا الا كەلدى. جولداستار جينالىپ جاتىر. جينالىپ بولدى. ۇيەزنىي كەمەسەرگە بارعان كىسىمىز كەلدى.

— «كەمەسەردىڭ ٴتۇرى جامان. ەرەۋىل جاسانباڭىز، قويىڭدار!. تىڭداماساڭدار ارەستوۆايت ەتەم بارىڭدى ادەپ ايتتى دەپ، كەلدى. ەندى كوشەگە شىعۋعانا قالدىق، دەگەندە، كاميتەتكە انىرتىن جىبەرگەن ٴبىر جولداس جۇگىرىپ كەلدى.

— ۋي-باي، كاميتەتكە 3-4 مەلىتسەنەر مەن، جانا ٴبىر-ەكى ورىس بەن كەمەسەر كەلدى-دەدى.

— ە، قايتەمىز، كەلسە! ٴبارى-ٴبىر!. بارامىز!... دەپ، دۋلداپ كوشەگە شىقتىق.

كاميتەتكە باردىق. «جاس-قازاق»قا ٴبىر تالاي بۇقارا قوسىلدى. تۇيناپ، شۇبىرىپ كاميتەتكە كەلدىك. تۋىرلاپ، سيعانىمىزشا كاميتەتتىڭ ۇيىنە كىردىك.

كاميتەتتىڭ مۇشەلەرىنىڭ كوبى، استىڭعى ۇيىنىڭ ىشكىنەن تىعىپ قاشىپ كەتىپتى. كەرەنسكيدىڭ كەمەسەرى بىرگە قارسى شىقتى. ٴبىزدىڭ

سويلەۋگە بەلگىلەپ قويعان ەكى كىسىمىز كەرەنسكي كەمەسەرى مەن شارتىبا-
شۇرت ايتىسا قالدى. كەمەسەر كامىيتەتتى قورعايدى. ٴبىزدىڭ ەكى كىسى قارا-
لايدى. ٴبىز وزگەمىز ٴبىرىن تىرەسىپ ەنتەلەپ تۇرمىز. كامىيتەتكە سىيماعان
كوبشىلىگىمىز تىسنا. كوپ تۇرماي، كەمەسەر مەن ايتىسۋعا مەن دە كىرىسىپ
كەتتىم. سويلەتكەن ەكى-كىسىمىزدىڭ ەكەۋى دە ول جىگىتتەرى ەدى. ەكەۋى دە
تايسالماي سويلەپ تۇر. ٴبىرى قوسايىن جالماعامبەت ۇلى دەگەن، ٴبىرى تاعى
ٴبىر ول كىسىسى.

كەمەسەردىڭ قاسىندا اقمولاداعى «ەس-ەر» پارتىياسىنىڭ جاۋاپتى قاتشىسى
مارتىللوگو دەگەن شاش تارازى بارەكەن. سويلەمپاز ادام ەدى ودا سوزگە كىرىستى.
ٴبىراق، ول، اشەيىن جاي عانا توقتاۋ ايتادى. ال، كەمەسەر اۋىزىنان جالىنى شىعىپ،
بۇرقىلداپ سويلەيدى. ٴبىزدى قورقىتادى. اقىرىندا كەمەسەر، ٴتۇسىن، داۋىسىن
وزگەرتىپ سويلەپ، ون-بەس كۇنگە مۇرسا تانا سۇرادى. ون-بەس كۇندە كامىيتەتتى
قايتا سايلاماق بولدى.

ٴبىز تارقادىق...

ەندى سول كۇننەن كەيىن، تالىقا، «كامىيتەتتىڭ بۇتى بەس ٴتىيىندا»
بولماي قالدى. ٴتىيىندايدا كادىرى قالمادى.

ون-بەس كۇن ٴوتتى. كەمەسەر كامىيتەتتى تارقاتپادى. ٴبىزدىڭ كىسىلەر
تاعىدا ٴسوز جۇرگىزدى...

بازارداعى جىيىلعان بۇقاراعا راقىم جان دۇيسەنبايۇلى بارىپ، كامىيتەتتىڭ
پايداسى، بولىستىكى ەكەنىن ايتىپ ٴسوز سويلەدى.

ۇشكولدا وتىرعان مەنى شاقىردى. بىزدە باردىق. جۇرت تاعىدا قىزىپ،
«كامىيتەتتى كوشىپەن تارقاتامىز...» دەپ تاعىدا كامىيتەتكە قاراي گۋ-گۋلەپ،
توپتالىپ، شۋلاپ جونەلدى. تاعىدا تۇپىرلاپ باردى.

كامىيتەت مۇشەلەرى قورقىپ، كامىيتەتتى قۇلىپتاپ كەتىپ قالعان ەكەن.
ٴۇيدىڭ قوجاسى ٴبىر شال ەسىك الدىندا شىعىپ تۇر ەكەن.
جۇرت تاعىدا تارقادى.....

IV، ساۋەت ۇكىمەتى زامانىندا.

كەشىكپەي، پەتىرگىراتتا «كەرەنسكي ۇكىمەتى قۇلاپ، ۇكىمەتتى بالشە-
بەكتەر الدى»-دەگەن تەلەگىرام ساپ-ەتە ٴتۇستى.

وكتەبىر توڭكەرىسىنەن كەيىن، الەۋمەت، ساياسات مايدانىنداعى كۇرەس-
تەرىمىز بۇرىنعىدان-دا ەكبىندى بولدى. ەس قازانداي قاينادى.

جىيىلىس، مىيتەڭگە تالاس تارتىسقا جىيىلەندى.

دۇيسەنبايۇلى، اسىلبەكوۆ، سەرىكبايۇلى، تۇركىيىن، بەكمۇقامبەتوۆ، ادىلوۆ،

قانكەللىبەن ۋۇالىي، عمزا تۋللىن، مەن، كوشەرباي، تاعى باسقا جولداستار،
پەرونتتان قايتقان: مونين، كەرىبوگوۋىز، لۋۋىزونوي، كۋلاەيتسوپ، رەپشنەيلىردەگەن
سالداتتار مەن، جانا، «ەكى-باس تۇز» زاۋاتتىنىڭ جۇمىسكەرى بوشوك دەگەن مەن،
تىراپيموپ دەگەن لەۋوي ەس ەر- اتبەكەت بەن، گوربوشوپ دەگەن سەمەي
ئارىيانىڭ ۋشنىلمەن، اقمولاداعى «ەس ەر» پارتياسىنىڭ قانىسشى الگى مارتەللوگا
دەگەن لەۋوي ەس ەر جانا باسقا ورىس جولداستارمەن ءبارىمىز ءبىر ىڭعاي
اقمولادا ساۋەت ورناتىۋ جولىندا تالاس تارتىس مايدانىنا شىقتىق.

تالاي جيىلىس، تالاي ميتەڭگە وتكىزدىك. ساۋەت ورناتۋعا قالپى مەن
قازاق - ورىس قارسى، ارىينە بايلار، تورەلەر اپەتسەرلەر قارسى، «الاش» نىمەتسىندەگى
قازاق كامىيتەتى قارسى، كەرىنسكىيدىڭ ءوزى جويىلسادا، اقمولادا وتىرعان كەمە-
سەرى قارسى. تىسقاسى قارسى كۇش قالىڭ. ءبىز ءتىمبىنى ازبىز.

جۇرت كۇۋلەيدى. جيىلىستاردا ءبىين تىرەسەدى. ۋرسادى، كەرىسەدى.
ورىنبوردا بولعان، ءبىرىنشى جالپى قازاق جيىلىسىنىڭ قارارى بويىنشا، كۇللى
قازاعىستاندا «الاش» پارتياسى دەگەن جاسالدى ونىڭ، گۇبىرنادا، ۋيەزدە ۇبلىستىق
كامىيتەتتەرى اشىلدى، ۋيەز - ۋيەزدە كامىيتەتتەرى اشىلدى. ءبىزدىڭ «تىرشىلىك»
گازەتىمىن باسقا، گازەتتەردە «الاش» دىڭ جوباسى جاريالاندى بۇل گازەتتەر
كوپىرگەن ماقالالاردى جازىپ، «الاش!» «الاش!» دەگەن كۇبىگە باستادى. «الاش»
پارتياسىنىڭ جوباسىن «ەس - ەر» مەنشەۋىيك پارتيالارىنىڭ، كادەت پارتياسىنىڭ
جوبالارىنان قۇراستىرىپ الدى ءبىراق، «الاش» ءوزىنىڭ بۇل قۇراق جوباسىن
ءبىر جۇرىندە قولدانعان جوق، ءبىر جۇزىندە قالشاق اعاسىنىڭ تارتىبىنەرىن
قولداندى. . . .

بارلىق «الاش» «اعاسى»، دەپ، البيقان بوكەي قاندى، وتعاندار كوككە
كوتەردى. «الاش» باسىنقتارىندا تىبرلاپ، الاس - ۋرىپ ءسوز تاراتىپ، بار
كۇشتەرىن سالىپ، ارەكەتتەرىن جاسادى.

ДОН - КИХОТ دون - كىيقوتشا، بوكەي قان ءسىبىر سىيەزىنە كەلدى، ومبىعا
كەلدى، سەمەيگە كەلدى بايانداما جاسادى. وقىعان مىرزالار، وقىپ جۇرگەن
مىرزا بولام دەۋشىلەر بوكەي قانىنىڭ جولىن تۇسىپ قارسى الدى.

ومبىدا، سەمەيدە، الەكەڭدى قۇدايداي سىۋراپ العان جالمىزداي قۇتتىقتادى.

21 مۇنى ازعانا كوز الدىنا كەلتىرىۋ ءۇشىن، 1917 - جىلعى، نويابىردىڭ
بىندەگى «قازاق» گازەتىنىڭ 25 نومىرىندەگى، بوكەي قاندى سەمەيدە قالاي،
كىملەر كۇتىپ العانىن جازعان « سارى - ارقا» گازەتىنەن كوشىرگەن ماقا-
لانى كەلتىرەيىك.

گازەتتەردەن.

ەلىقاننىڭ سەمەيگە كەلۋى.

ەلىقان تومسكىيدەگى ٴبىر مىيەزىنەن قايتىپ، باياندا ما وقۋعا سەمەيگە بارعان ەدى. سەمەي قالقى، ەلىقاندى قالاي قارسىلاپ العانى تۋۋرالى ‹‹سارى-ارقا›› گازەتىندە ٴبىر ماقالا باسىلىپ شىقتى.

ەلىقان سەمەيگە 21-وكتيابر كۇنى كەلەتۇندىگى كۇن ىلگەرى ٴمالىم بولعان ەكەن. سول كۇنى الدىنان شىعىپ، قۇرمەت كورسەتۋگە سەمەي قازاقتارى بۇرىنعى گۋبەرناتور مەكەمەسى قازىرگى ‹‹بوستاندىق ۇيى›› نە اعىلا باستاعان سەمينارىستەر ٴبىر بولەك، گىمنازىستەر ٴبىر بولەك، مۇعالىمدەر ٴبىر بولەك، تۇرعىن ساۋدەگەرلەر، قىردان كەلگەندەر بار. ‹‹سەگىزدەگى بالا، سەكسەندەگى شالدا قالماي›› دەگەندەي قۋانىشپەن، وت-اربانىڭ كەلۋىن توسقان ەدى دەيدى.

مۇنشا قالىقتىڭ ارتىقشا زور قۇرمەت بەن قۋانىشپەن، ساعىنىپ كۇتكەن ادامى:

ەل ٴۇشىن قۇرباندىققا جانىن بەرگەن،
ٴبىت، بۇرگە قاندالاعا قانىن بەرگەن؛
ۇرىداي ساسىق اۋە تەمىرلى ۇيدە،
زارىعىپ الاش ٴۇشىن بەينەت كورگەن؛
زاماندا باسقان اياق كەيىن كەتكەن،
جاسىماي الاشىنا قىزمەت ەتكەن؛
بولسادا قالىڭ تۇمان قاراڭعى ٴتۇن،
تۋۋاتىن ەباق جۇلدىزىنا، كوزى جەتكەن.
تۇيەگە جارىقتاعان الدانباعان،
باسقاداي ٴبىر باس ٴۇشىن جالدانباعان،
‹‹كور كەبەر قايتكەندە الاش››، دەگەن ويدان
باسقا ويدى ومىرىندە مالدانباعان.

ەلىقان نۇرماقامبەت ۇلى بوكەي قاتۋپ ەدى. دەيدى ‹‹سارى-ارقا›› ەلگى كوشە تولىپ اعىلعان، قازاقتىڭ ٴعارى بوستاندىق ۇيىنە بارىپ تولدى. ارىلعان كىسىلەر قالىقتى ىرەتتەپ وتىرعىزدى.

بۇگىن ەلىقان مەن جۇرت كورىسىپ، اماندىسىپ تاراسىن، قارسى الۋ تەبەرىزدىلىگى ۇلكەنى ەرتەڭ «الاش» قالاسىندا بولسىن دەپ قاۋلى قىلىندى.

قوزى باعاروۋپ! جانا باسقالار، جاس بالالارعا، جانا قارا قالىققا ەلىقاننىڭ ٴومىرىن، جانا قىلعان قىزمەتتەرىن سويلەدى.

ٴسىيەزدىڭ وتىرىسىندا پويىزدى توسىپ، اپتوموبىل مەن اكەلۋگە جىبەرگەن ەكى كىسى قۇرمەتتى قوناقتى بوستاندىق ۇيىنە ٴتۇسىردى. جۇرت اماندىسە

بولعاننان كەيىن، قارا قالىق اتىنان شايىق مۇساتاي ۇلى الىقاننىڭ كەلگەنىنە قۇتتى بولسىن ايتتى.

ونان سوڭ، كامىيتەت اتىنان اقمەتجان قوزىباعار ۇلى سويلەدى. اقمەتجاننان كەيىن وقىتۋشىلار اتىنان: مۇعاللىم مانىنان تۇرعانباي ۇلى سويلەدى.

«سۇيىكتى باسشىمىز! ەڭبەگىڭ جانىدى، ۇلتىڭنىڭ جاندانا باستاعانىن كوزىڭ كوردى. ٴوزىڭنىڭ وقىتۋشى ەكەنىڭ جاسىرىپ، جۇرەتىن وقىتۋشىلار سىناۋ وتىرعان، بۇرىنعى كەلگەندەرىڭدە، ديدارىڭدى كورسەتپەي جاۋىپ قويعاندا ۋاقىتتارى بولدى. ٴجۇز قارالاردان قورقىپ، بىزدە ٴبۇيىنىپ كورىنىپ، الدىڭىزدان شىعا الماۋشى ەدىك. قۇداي ٴبىزدى ٴبۇيىنىپ قارسى الۋعا جەتكىزدى. ٴبىز وقىتۋشىلار پىكىرىڭىزدى جايىپ، ەلىڭدى تىرىلتۋگە دايارمىز. كوپ جاسا باسشىمىز، سەنى كورۋ مەن، ٴوزىمىزدى باقىتتى سانايمىز» دەدى.

جالپى جاستار اتىنان: س. م. نورايىم ۇلى بىلاي قۇتتىقتادى:

«كوش باستاعان ەرىمىز!
قۋانىشتا ەلىڭىز،
توبەمىز كوككە جەتكەندەي،
كوكىرەكتەن بۇگىن كەتكەندەي،
سىزدى كورىپ شەرىمىز
ەلىڭىزدىڭ بول شاعىن،
الاش تۋىن ٴام باعىن،
كوز بەن كورىپ تولەندى،
كوپتەن بەرگى تەرىڭىز،
الاش تۋىن قولعا - العان،
قاراكەمدە جول سالعان،
ارىستانىم كەلىڭىز!».

وقىۋشىلارى اتىنان، ايماۋىت ۇلى مىنانى ايتتى: «قاراكەمدە قان جالاپ، قاڭعىرعان كۇندە باسىڭدى الاش جولىنا قۇربان قىلعان اعامىز، اسقار بەلىمىز! ٴسىزدى كورگەندەگى جۇرەكتەگى قۋانىشىن ٴتىل ايتىپ جەتكىزەرلىك ەمەس. ومىرىڭدە جۇرگەن جولىڭ ٴبىز ىنىلەرىڭە جاعىپ قويعان شام شىراق. جاساسىن سۇيىرەگەن الاشىڭ! كوپ جاسا سابازىم!»

باسقالار تارابىنان، وسى سەكىلدى ٴسوزدەر سويلەنىپ بولعان سوڭ، الىقان مىنانى ايتتى.

«اعالار، ىنىلەر! مەنى بۇلاي قارسى العاندارىڭا راقمەت. بىراق ۇعىنۋ كەرەك: بوستاندىقتى تۋعىزعان مەن ەمەس، ورىس ەرلەرى. مەن ولاردىڭ جولىندا، جولداستىقتا جۇرگەن كىسى. ٴجۇز جىلدان بەرى، بوستاندىق ٴۇشىن اسىلعان،

ىستاعان سولار. تاڭىرى جارىلقاسىنداى سولارعا بۇرىن ايتۋعا كەرەك. بوستاند-
ىقتا تۇۋانساڭدار، مەنى «باسشىمىز» دەپ ايتقاندارىڭ شىن بولسا، مىنە مەن،
ولە - ولگەنشە سەندەرگە قىزمەت قىلۋعا ۋادا بەرەمىن. سەندەر ۋادا بەرە-
سىڭدەرمە بوستاندىق جولى مەن بولۋعا؟ بوستاندىق جولىندا بولساڭدار،
ناشاردى جەمەۋ كەرەك.؟ پارتيانى قويىپ، بىرىگۋگە، باس پايداسى مەن، جۇرت
پايداسىن بىردەي كورۋگە، بارلىق كۇشتەرىڭدى ىلىم جولىندا، جۇمساۋعا
كەرەك.

مىنە، بوستاندىق بولعالى، ۇسىلاردى قىلىپ ۇمىرعان شىعارسىڭدار ۇسىلاردى
قىلماساڭدار، بوستاندىق ۇزىنەن ٴوزى سەندەرگە ٴتۇك اكەلىپ بەرمەيدى» دەدى.

مىنە، الىپقاندى ۇسىنداي قارسىلادى...

سودان كەيىن ورىنبوردا، «الاش» پارتياسى اتىنان جالپى ۇرەسەيلىك ۇۋ-
چرەدىتەلنى سوبرانياعا بارلىق قازاقستان گۋبەرنالارىنان بەلگىلەنگەن
ادامداردىڭ تىزىمدەرى (سپيسىك) «قازاق» گازەتىنىڭ 14 - نويابردا 1917 ج.
جىلى 250 - نومىرىندە جاريالاندى. ول تىزىمدەرى. مىنە:

الاش پارتياسى.

اتىنان ۇۋچرەدىتەلنى سوبرانياعا الىنعان دەپۋتاتتار: تورعاي وبلىسىنان ٴنومىر
1 تىشى سپيسىك. 1) احمەت بايتۇرسىن ۇلى، 2) احمەت بىرىمجان ۇلى،
3) ىلعىندىق دوسشان ۇلى، 4) ابىدوللا تەمىر ۇلى، 5) تەلجامان ەۋرىن ۇلى،
6) ىلجان ۇراز ۇلى، 7) الىقان بوكەي قان ۇلى.

II - اقمولا ٴام سەمەي وبلىسىنان

ٴنومىر 5 - سپيسىك.

1) الىقان بوكەي قاي ۇلى، 2 - ايدارقان تۇرلىباي ۇلى، 3-الىمقان
ەرمەك ۇلى، 4 - ٴالەل ٴابباس ۇلى، 5 - اسىلبەك سەيىت ۇلى 6 -
مۇقىش بوشتاي ۇلى 7 - ەرەجەپ ىيتباي ۇلى 8 - جاقىپ اقباي ۇلى
9-سەيىلبەك جىلان ايدار ۇلى، 10-ىبرايىم جان مارسەك ۇلى، 11 - جۇما-
ٴالى تىلەۋ ۇلى، 12 - ٴابي احمەت سىرسەن ۇلى 13 - ىراقىم جان
دۇيسەنباي ۇلى، *) 14 - احمەتجان قوزباعار ۇلى، 15-ماعجان جۇمباي-
ۇلى، 16 - ابىكەي ساتباي ۇلى، 17 - سادىق مەشەنباي ۇلى، 18 - بازكەن
ۇسكەنباي ۇلى، 19 - سالماقباي كوسەمىس ۇلى.

III ورال وبلىسىنان.

1 - قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى، 2 - جانشا دوسمۇقامبەت ۇلى،
3 - نۇرعالي ىيپماعامبەت ۇلى، 4-عوبايدوللا الىبەك ۇلى، 5 - ٴسالىم-
كەرەي قاراتىلەۋ ۇلى، 6 - ومار ەسەنعۇل ۇلى، 7 - عايساقاشقىمباي ۇلى.

*) ىراقىم جان دۇيسەنباي ۇلىن سىرتىنان جازىپ كىرىستىرىپ تۇرعان.

IV - جەتى سۋۋ وبلىسىنان.

ٴنومىر 2 - سىپىسك.

1) مۇقامەتجان بىنىشباي ۇلى،2 - شىبىالىن (ورىس) 3) وتىنشى الجان ۇلى.4-اشكايىسكى (ورىس) 5-عابىدىللىن، 6-نىياز بەك ۇلى، 7 - مىرزاقان تولە باي ۇلى، 8-بابكىن (ورىس) 9 - پەروپكىن (ورىس).

(ٴنومىر 3 - سىپىسك)

1 ىبىرايىم جايناق ۇلى، 2-شەندىرىكوپ-(ورىس) 3)سادىق امانجول ۇلى، 4-دۇرساۋ رانباي ۇلى، 5- بازار باي مامىت ۇلى.

بوكەي ورداسىنان

(ٴنومىرى 1 - سىپىسك)

1 - والىتقان تلاش ۇلى، 2 - باقتىكەرەي قۇلمان ۇلى.

(ٴنومىرى 2-سىپىسك)

1 - قادىم سىرموللا ۇلى، 2 - ٴسالىمگەرەي نۇرالىقان ۇلى.

بۇل جالپى ٴتىزىمدە، سىرداريا وبلىسىنان بەلگىلەنگەن كىسىلەرىنىڭ ٴتىزىمى عانا جوق.

سابەت ۇكىمەتىنە قارسى «الاش» باستىقتارى جان تالاسىپ كىرىستى. سابەت ۇكىمەتىن ورناتۋشى بولشەبەكتەردى جاماندادى، بالاعاتتادى، «الاش» گازەتتەرى گۇجىلدەپ جار سالىپ جاتتى. «بولشەبەكتەر تەمىستەرگە سالىنىپ اسىرتىن اقشا الىپ كەلىپ روسسيانى بۇلدىرىپ جاتىر». بولشەبەكتەر، «وڭكەي بۇزىقتار»، «ەل تالاۋشىلار»، «ەلدەن، جۇرتتان شىققان قۇۋلار» دەپ دۇرىلدەتىپ جاتتى.

«قازاق» گازەتىنىڭ جوعارعى ايتىلعان 14 - نويابىردە شىققان 250 نومىرىندە «الاش» پارتياسىنىڭ باستىعى بوكەيقان، ٴبىر از سەرىكتەرى مەن قول قويىپ جار شاشتى. ونىسى مىناۋ:

الاش ۇلى قازاق بەن ارداقتى قىرعىز اعايىنعا.

ەسكى ۇكىمەتتى اۋدارىپ، بوستاندىق العان كەزدە، روسسيادىعى جۇرتتىڭ قۋانىشى كۇشتى، ىنتىماعى مول، ۇمىتتەرى زور ەدى. جۇرتتان اسقان دانىشپان، كوسەم، شەشەن، جۇيرىكتەرىنەن ۇكىمەت سايلانىپ، ٴىس تۇزەلۋگە بەت الىپ، «قوي ۇستىنە بوز تورعاي جۇمىرتقالاعانداي» زاماندار تۋعان سىياقتى بولعان ەدى. ونان كەيىن، «ٴبيت قارىنعا سارى ماي جاقپاعان» سىياقتى بوستاندىقتىڭ جاقسىلىعى، جامانشىلىققا اينالا باستادى. ورىس جۇرتىنىڭ نادان ىعى، پارتيا باستاپ، ەل ىرتىكەن ادامدار دىڭ ازامدىعى بوستاندىقتىڭ قۋانىشىن قورقىنىشقا اينالدىردى. كوبىنىڭ پايداسىن ويلاماي، ٴار پارتيا ٴوز پايداسىن كوزدەپ، قالىقتى قارىۋ ورنىنا ۇستاپ، ٴار قايىسىسى كوزدەگەن ماقسۇتىنا جەتكىسى كەلدى.

سوتسيال دەموكرات دەگەن جۇمىسشىلار پارتياسى سالداتتاردى قۇرال ورنىنا ۇستەپ اقى جاعىن كوبايتىۋ، جۇمىس جاعىن ازايتىۋ ماقسۇتىندا بولدى. سوتسيال رەۆوليۇتسيونەر پارتياسى جەر بىتكەندى مۇجىققا تەگىن الىپ بەرەمىز دەپ، كوڭىلىن اۋلاپ، كوپ مۇجىقتى ورىنە ەرتىپ الىۋ ماقسۇتىندا بولدى. بۇل ەكى پارتياداعى اداملار سوتسياليستەر دەپ اتالادى. سوتسياليستەردىڭ بەلشەبەك دەگەن ٴبىر تابى نەمىستەن اقشا الىپ ٴاستىرتىن اقىلداس بولىپ، ورىستىڭ سالداتتارىن ازعىرىپ، سوعىستان شىعارىپ وتىر. جانا روسيانى ىشىنەن ٴىرىتىپ، ٴشىرىتىپ، ازدىرىپ، توزدىرىۋ ٴۇشىن، ٴوزدى-ٴوزىن اتىستىرىپ بالاگعا تۇسىرىپ وتىر.

سوتسياليست پارتيالارىنىڭ تۇپكىلىكتى ماقسۇتى دۇنيەدەگى نارسەنىڭ مەنىكى، سەنىكىلىكتى جوعالتىۋ مال-مۇلىك، ٴبارىن ورتاعا سالىپ، ورتاق پايدالانىۋ جولىنا ٴتۇسىرىۋ. قازىرگى سىنابتاي تولقىپ، اۋىتقىپ، مەملەكەت ٴىسى نوراقتاپ ورنىقپاي تۇرعان شاقتا تۇپكى كوزدەگەن ماقسۇتىنا جەتىپ قالايىق دەيتۇن سوتسياليستەر بار. مەسەلى قالعان روسيا توگىل مادەنيەت جۇزىندە الدا جۇرگەن مەملەكەتتەردە ادام بالاسى مال مۇلكىن ورتاعا سالىپ ورتاق پايدالاتۇن قالعا جەتكىن جوق. كوشبەن ەستەنبەسە، بىرزالىق بەن ورتاعا مال-مۇلكىن سالاتۇن ەش كىم جوق. سولاي بولعان سوڭ سوتسياليستەر قالىقتى ورتاقتىققا كوندىرىۋ ٴۇشىن كۇش جۇمساماسا، بولمايتۇن بولدى. ٴبۇتىن مەملەكەتتەگى جۇرتتى زورلىق بەن كوندىرىپ، مال-مۇلكىن ورتاعا سالدىرىپ، ورتاق پايدالانۇعا ٴتۇسىرۋىگە كوپ كۇش كەرەك. ونداي كۇش قارۋ-جاراقتار اسىنعان، ورىس-سوعىس عىلىمىن ۇيرەنگەن، جىيىن جانا دايىن تۇرعان اتتى جاياۋ اسكەرلەردە-عانا بولادى.

جۇرتتى سوتسياليست جولىنا كۇش بەن سالامىز دەگەن پارتيالار مەملەكەت كۇشىن قولىنا الىۋ ٴۇشىن وزگەرىس بولىسى مەن سالدات بەن قوسىلىپ «سابەتتەر» جاسادى. جۇمىسشىلار جانا سالداتتار دەپۋتاتتارىنىڭ سابەتى دەيتۇنىمىز سول سوتسياليستەر جاساعان سابەتى.

ەسكى ۇكىمەت ٴولىپ، جاڭا ۇكىمەت تۇۋعاندا، بۇل سابەتتەردە قاتار تۇۋىپ، ۇكىمەت بەن قاتار قابىرعالاسىپ قالماستان كەلە-كەلە، وندى مەملەكەت بيلەگەن ۇكىمەت قولىنان بۇتىندەي الىپ، جۇرتتى اكىمشىلىك كۇشى مەن سوتسياليست جولىنا تۇسىرمەك بولىپ تۇر. ورىس سالداتى اياعىنىڭ استىنان ارعى جەرگە كوزى جەتپەيتۇن قاراكىسى-سوقىر. جۇرتتىڭ مال مۇلكىن ورتاعا سالدىرىپ، تەگىن مال تاۋىپ بەرەمىز دەگەن سوتسياليستەردىڭ ۋاقىتشا ۇكىمەتتى سالدات كۇشى مەن الىپ، اباقتىعا سالىپ، بەتىرگرادتا وزدەرىنەن مىنىستىرلەر سايلانىپ، ەلگە اكىمشىلىك جۇرگىزەمىز دەپ جاتىر. جۇرت ونىسىنا كونبەيمىز دەپ جاتىر. مال-مۇلكىن ورتاعا ۇلەسكە سالاقويىۋعا كاي ەمەس. بىرزالىق بەن جۇرت كونبەسە، كۇشى بەن كوندىرەمىز دەپ، سوتسياليستەر كونبەگەن جەرلەردىڭ ادامىن

قىرعىنعا، مال-مۇلكىن تالاۋعا ۇشىراتىپ جاتىر. وسى كۇنگى ٴار جەردە بولىپ جاتقان «بولشا بەك» بونتى دەگەن بولىنشىلىك سول قالىقتى زورلاپ، كۇش بەن سوتسيالىستىك ەلىنا تۇسىرمەمىز دەگەندەردىڭ ٴىسى. نەمىستى قۋىپ، ەندى رۋسيا ٴوزى مەن سوعىسىپ كەتتى. سالداتتار «بولشا بەكتەر» جاعىندا، اتتى قازاقتار قالىق جاعىندا. پەتىرگىراد، ماسكەۋ، قازان، ساراتاۋ، سامارا، تاشكەنت سياقتى سالدات كوپ جەرىندە بولشا بەكتەر جەڭىپ تۇر.

ورىنبور، ورال، دون سياقتى اتتى قازاقتار كوپ جەرلەردە «بولشەبەكتەر» قورقىپ، قوزعالا الماي وتىر. جاياۋ اسكەر كوپ، اتتى قازاقتار از. ەلدىڭ ٴبارىن قورعاۋعا اتتى قازاق جەتپەيدى. سوعىستان رۋسيا ىسكە اسپاي شىعىپ تۇر. سالداتتار ەلىنە قايتىپ كەلە جاتىر. بۇرىن سالداتتاردى ەلىنە قايتارداردا قارۋ جاراعىن تۇناپ الىپ، قايتارۋشى ەدى. ونى ىستەيتىن ۇكىمەت اباقتىدا جاتىر. سالداتتار قارۋ جاراعى مەن قايتىپ باقشى. پوسەلكە-پوسەلكەسىنە بارىپ، مەنىكى سەنىكى جوق، ٴبارى ورتاق بولارعا ٴتيىس دەپ، «بولشەبەك» دىنىنە كىرىپ، كەلگەن سالداتتار كەلگەن جەرىنىڭ ٴبارىنىڭ مال-مۇلكىن، جەر سۋىن ورتاق پايدالانۋعا دەپ بۇلىكتى شىعارماقشى. قارۋ جاراعى قولىندا، كەلەدى دە الادى. بەرمەيمىن دەگەندى ۇرادى، قىرادى، دەگەنىن قىلادى. «انارقيا» ياعني جوگەن-سىزدىك قالىپ دەگەن وسى بولادى.

بۇزىقتى تىياتىن، قالىق قالاعان ۇكىمەت اباقتىدا جاتسا، ونىڭ ورنىنا بولشە بەكتەن بولعان ۇكىمەت مال-مۇلىك ورتاعا سالىنسىن، تالاۋعا تۇسسىن دەسە، الىنعان-جولىنعان، شابىلعان تالانعان ۇرىلعان قىرىلعان كىمگە بارار؟ كىمگە پانالار؟ مۇنداي شاقتا ٴار كىم ورنىنە ٴوزى بەرىك بولىپ، ٴوز قامىنا ٴوزى يە بولىپ، ٴوز مال-مۇلكىن ٴوزى قورعاماسا، ەش كىم قورعاپ بەرمەيدى. مۇنداي ىلايساڭ زاماندا، ٴار جۇرت ٴوز قامىن ٴوزى ويلاپ، ٴوزگەگە جەم بولماس جابدىعىن ٴوزى ىستەمەسە: وزگەلەر ىستەپ بەرمەيدى. اتتى قازاقتاردىڭ قارۋ جاراقتارى ساي، ازاماتى دايىن. ونىڭ مال-مۇلىك، جەر سۋىنا بولشەبەكتەر تيە المايدى. «تاستاعان شوقپار سورلىنىڭ ماڭدايىنا تيەدى» دەگەن ٴبىزدىڭ قازاق سياقتى قارۋ قۇرالدان تۇك جوق سورلى جۇرتتار مۇنداي بىي ٴتارتىپ، جۇگەنسىزدىك شاقتا قورلىق زورلىقتىڭ نەشە ٴتۇرىن كورىپ، ادامى قىرعىنعا، مال-مۇلكى، جەر سۋى تالاۋعا تۇسە تۇنى شەكسىز.

جازعى بولعان جالپى قازاق سيەزىندە وسى «انارقيا» بولاتىن قاۋىپتى سەز-دىرىلىپ، قازاق مەلىتسياسىن كۇشەيتۋ كەرەك دەگەن ٴسوز قوزعالىپ ەدى. ٴبىراق ول كەزدە «انارقيا» بولاتىن ٴتۇرى بايقالعان مەن ناق بولىپ جاتقان جەرى بولماعاندىعان سوڭ، ايتىلعان ٴسوز اۋدارىلىپ اقتارىلىپ قارالماستان قالىپ ەدى. قاشان تۇبەمىزدەن كەلىپ تۇسكەنشە ۇيقىمىزدى قيماعىمىزدىڭ مىنەزىمىز بارعوي، ەندى، اۋەلى جان كەرەك بولسا، ەكىنشى جان ٴۇشىن مال كەرەك بولسا،

ٴتۇيسىنىپ وياناتىن شاعىڭ جەتتى. ولماس قامىڭدى قىلماي، ايماندى بولىپ،
ارتىڭنان وكىنىپ جۇرمەگەيسىڭ. ايتۋ بورىش بىزدىكى، ىستەۋ- ىستەمەۋ ەرىك قالىق-
تىكى. «انارقيا» الەگىنەن ٴبىزدىڭ قازاق تىسقارى قالالمايدى. اسىرەسە ورىس
قازاق سىبايلاس. ارالاس وتىرعان جەرلەرگە «انارقيا» شالعى تيەتۇعىنى شەكسىز.
ٴبىزدىڭ ويلاۋىمىزشا، «انارقيادان» ٴوزىن قورعاۋ ٴۇشىن قازاق- قىرعىز ايىرىقشا
مەلىنتسيا جاساۋ كەرەك. ول مەلىنتسيا «انارقيا» بولارلىق قوقىمتى جەرلەردە بولىپ،
ەلدى بولشەبەك جولىنداعى ادامداردىڭ قورلىق- زورلىعىنان قۇتقارىۋ كەرەك.

سول مەلىنتسيانى قالاي جاساپ، قالاي قازاق- قىرعىزدى بولشەبەكتەر الەگىنەن
امان الىپ قالىۋ جايىن كەڭەسۋىمىز ٴبىر كەرەك. ەكىنشى رۋسسيا ىشىنەن
ٴبولىپ- ٴشىرىپ، ازىپ- توزىپ، تىگىسىنەن سوگىلىپ، ٴپىلوا- ٴپارا بولىپ كەتۋى
ىقتيمال.

روسسيا ونداي كۇنگە ۇشىراعانداي بولسا، ٴبىز قالاي ەتپەكشىمىز، ونىڭ
جايىن كەڭەسۋ بۇل تاعى كەرەك. سوندىقتان قازاق- قىرعىز بولىپ باس قوسا-
تىن ٴبىر جالپى سيەز جاساماي بولمايدى. سيەزدىڭ ناعىز كەرەك كەزى وسى
شاق. مۇنان سوڭ زور تۇسكەندەي قالىق جۇمىسى بولماقشىدا ەمەس. سيەز بۇكىل
قازاق- قىرعىز بولعان جەرلەردىڭ ٴار ۋيەزىنەن، ولگە بەدەلدى ەكى اقساقالدان
شاقىرىلىپ ٴار وبلىسنوي كاميتەتتەن ەكى زيالىدان شاقىرىلىپ، تەلەگرام
بەرىلىپ تۇر. سيەز جيىلاتىن ورنى ورىنبور. كۇنى 5 دەكابر.

مەلىتسيا جاساۋعا ازامات، ات جانا اقشا قازاقتىڭ وزىنەن تابىلادى. بىزگە
قيىنى قارۋ- جاراعى. بولشەبەكتەرگە قارسى قازىر كۇش كورسەتىپ تۇرعان اتتى
قازاقتار. بىزدە بولشەبەكتەرگە قارسى امال قىلاتىن بولعان سوڭ، ٴبىزدىڭ
مەلىتسيا جاسايمىز دەگەن ٴىسىمىزدى وزدەرىنە كومەك كورىپ، اتتى قازاق-
تار قارۋ- جاراق جاعىنان قاراسار دەگەن ٴۇمىتىمىز بار. 5 دەكابردە ورىنبوردا
اتتى قازاقتاردىڭدا سيەزى بولماقشى. ەكى سيەز ۋاقتى بىرگە بولعان سوڭ،
قارۋ- جاراق جايىنانداعى، قالاي مەلىتسيا جاساپ، قالاي ٴتارتىپتەۋ تۋرالىدا
اتتى قازاق سيەزى مەن قازاق- قىرعىز سيەزىنە كەلگەن ادامدار اقىلداسار.

الاش ۇلى قازاقتان ارداقتى قىرعىز اعايىندارىمىزدان وتىنەمىز: قارالاتىن ماسەلە
زور بولعاندىقتان ٴجانا ىستەيتىن ٴىس تەز ۇلگەرىلىپ، تەز جارىققا شىعۋى
قاجەت بولعاندىقتان، شاقىرىلعان ادامدار تۇگەل، ٴجانا مەزگىلى مەن كەلىپ
جەتۋسە ەكەن دەپ.

سيەز شاقىرۋشىلار: الىقان بوكەيقان ۇلى، اقمەت بايتۇرسىن
ۇلى، مىرجاقىپ دۋلات ۇلى، اقمەت ٴبىرىمجان ۇلى، ىلعىندىق
دوسشان ۇلى، جاقى ۇزاق جانىبەك ۇلى، پايزوللا عالىمجان ۇلى،
كامالدىن ارعىنعازى ۇلى، ابدۇلقامىت جوندىباي ۇلى، ازىمبەك
ٴبىرىمجان ۇلى.

كۇن باتىس جانا قورعاي ەلاش ورداه لارىنىڭ باسشىلارى :

سولدان وڭعا قاراي: 1) مىرزاعارى دىسپول ۇلى، 2) قالەل دوسمۇقامەت ۇلى، 3) جىھانشا دوسمۇقامەد ۇلى، 4) مەرجاقىپ دۇۋلاپ ۇلى، باسقالار نوكەرلەرى.

ورىنبورعا بوكەي قان ۇلدارى باعىدا 2 - جالپى قازاق سيەزىن شاقىردى، قازاعىستانىنىڭ گۋبەرنا - كوبەرناسىنا، ۋيەز - ۋيەزىنە 2 - سيەزگە شاقىرىپ تەلەگىرام بەردى. تەلەگىرامى: «قازاق» گازەتىنىڭ جانىاعى ايتىلعان 14 - نويابىردە شىققان 250 - نومىرىندە باسىلدى. گازەتكە بىلاي دەپ باسىلعان:

ەكىنشى جالپى قازاق سيەزى.

زامان جامانعا اينالدى. كەلەشەك قاراڭعى، قورقىنىش زور. وسىنداي بۇلىنشىلىك زاماندا، اياق اسىنى بولىپ، قورلىقتا قالماۋىمىزدىڭ قامىن كەڭەسۋ ٴۇشىن، ەكىنشى جالپى قازاق سيەزىن شاقىرۋعا قاۋلى قىلىپ، ورىنبورداعى وقىعان قازاقتار تومەندەگى تەلەگىرامدى قازاق وبلىستارىنا جانا ۋيەزدەرىنە بەرىپ وتىر.

تەلەگىرام ٴسوزى:

«بۇكىل مەملەكەت قازىر بەتى مەن جايىلىپ كەتتى. كەشىكپەي تالان - تاراج، قىرعىنعا اينالاتىن ٴتۇرى بار. الاش ، الدى اۋىزدىق، بىرەۋگە بىرەۋ سەنبەۋ كۇشەيدى، ٴار ادام، ٴار قالىق ٴوز قامىن ويلاپ، ٴوزىن ٴوزى قورعايتۇن كۇن تۋدى. بۇل بولىپ جاتقان وقىعالاردىڭ ، ٴتۇبى نەگە سوعاتىنىن جالپى قازاق ارتىق سەزە قويمايتۇن شىعار. بۇل وقىعالاردىڭ ٴتۇرى جامان، قام قىلماي، قول قۋسىرىپ وتىرا بەرسەك، الدى مەن قازاق قالقى سورلايتۇن ٴتۇرى بار. سونىڭ ٴۇشىن ٴبىز جانىمىزدى - مالىمىزدى قورعاۋ جايىن ويلاۋ كەرەك. ٴوزىمىزدى - ٴوزىمىز قورعاۋ ٴۇشىن بىزگە جالپى قازاق مەلىتسيياسىن قۇرۋ كەرەك. بۇل ماسەلە شۇعىل. جانا اسا زور بولعاندىقتان تومەندە قول قويۋشىلار قالىققا سەنىمدى، قۇرمەتتى اقساقالداردى جانا وقىعانداردى شاقىرىپ، ٴوز كەڭەسىمىز بەن قازاق مەلىتسيياسىن قۇرۋ جايىن كەڭەسۋگە جالپى قازاق سيەزىن جيناۋعا قاۋلى قىلدىق. ەگەر ٴبىز ٴوزىمىزدى ٴوزىمىز قورعاي الماساق، بۇلىنشىلىك زورايىپ، قيىنشىلىققا اينالعاندا، قازاق قالقى قۇربان بولادى. سونىڭ ٴۇشىن مەلىتسييا قۇرۋدىڭ ۇستىنە سيەزدە قازاق قالقىنىڭ جۇرتىنىن جوعالتپاۋ ٴۇشىن نە قىلۋ كەرەك دەگەن زور ماسەلەدە قارالادى.

الاش بالاسىنىڭ باسىنا ٴبىر سىن، ٴبىر كۇن تۋدى . وتىنەمىز، قالايدا بولسا، 5 - دەكابىرگە قارسى ورىنبورعا ٴار ۋيەزدەن جۇرتقا قادىرلى ەكى اقساقالدان جا ٴار وبلىستوي كامىتەتتەن ەكى وقىعان كىسىدەن جىبەرىڭىزدەر .

سەزدەنشى دەكابىردە، ورىنبوردا بۇكىل قازاق - ورىس اسكەرلەرىنىڭ سيەزى دە بولادى. بىزگە ولار مەندە مويىندىسۋ كەرەك».

بۇل تەلەگىرامدا ايتىلعان، ۋيەز باسى ەكى اقساقال، جانا وبلىستوي كامىتەتتەن شاقىرعان ەكى زيالىنىڭ ۇستىنە ايىرىقشا تەلەگىرام بەرىپ، مىناۋ كىسىلەردە شاقىرىلدى .

«ۇران»، «سارى-ارقا»، «بىرلىك تۋى»، «تىرشىلىك» گازەتتەرىنەن جانا جاقا
اشىلعان قاۋىمداردان ٴبىر-ٴبىر وكىلدەردەن قازى عۇمار قاراش ۇلى، قازى قىلىرشا
اقىمەتجان ۇلى، قازى عابدوللا ٴمۇشمۇقامبەت ۇلى، اقىمەت بىشان ورازاي ۇلى،
قوجا اقىمەت ورازاي ۇلى، قۇرمانبەك ٴبىرىمجان ۇلى، جالمۇقامبەت جانقوجا ۇلى،
شاكەرىم قۇداي بەردى ۇلى، جۇسىپبەك ب.معارا ۇلى، مۇستاپا شوقاي ۇلى، قاليل
دوسمۇقامبەت ۇلى، جانشا دوسمۇقامبەت ۇلى، ۋاليقان تاناش ۇلى، باقىتكەرەي
قۇلمان ۇلى، جانقوجا مەرگەن ۇلى، ەشەنعالى اراباي ۇلى، وراز قاتانى ۇلى،
شونان اقساقال، وقار بالي قاجى قوندىباي ۇلى، اقىمەتكەرەي قوسىۋاق ۇلى، نۇرلان
قياش ۇلى، نۇرمۇقامبەت ساعىناي ۇلى، شانكەرەي بوكەي ۇلى، ەسەنعۇل قاجى
مامان ۇلى؛ مۇقامەتجان تىنىشباي ۇلى، سالىق قارپىق ۇلى، ساپار ناۋرىز باي
ۇلى، جانا ٴىلياس قاجى جانقارا ۇلى.

سىيەز شاقىرۋشى كەمەسيە اعزالارى:

الىيقان بوكەي قان ۇلى،
اقىمەت بايتۇرسىن ۇلى،
مىر جاقىپ دۋلات ۇلى،
ساعىندىق دوسشان ۇلى،
ەلدەس ومار ۇلى،

بۇل تەلەگرامدا، ٴبىزدىڭ «تىرشىلىك» گازەتىمىزدەن دە ارناپ وكىل شاقىرىلعان ەكەن. جانا ٴار ٴبىر اشىلعان قاۋىمداردان ٴبىر وكىل كەلسىن دەگەن ەكەن. ٴبىز، گازەتىمىز «تىرشىلىك» اتىنان دا، قاۋىمىمىز «جاس قازاق» اتىنان دا وكىل جىبەرمەدىك. تەلەگرامنىڭ ايتۋىنشا ٴار ۋيەز ەكى اقساقال سايلاپ جىبەرمەك. جانا ونىڭ ۇستىنە ارنالىپ شاقىرىلعان «قادىرلى» جۇۋان بايلار، «قاسيەتتى»، «شاراپاتتى» قازىرەت، ەشاندار، قاجىلار بار. بۇل ارنالىپ شاقىرىلعاندardıñ ىشىندە، ٴبىزدىڭ اقمولادان نۇرلان قياش ۇلى بار، نۇرماعامبەت ساعىناي ۇلى بار. بۇل ەكى اقساقال ارينە ەسكى قازاقتىڭ قادىرلى، ەل اۋزىنا قاراعان ادامدارى. ٴسوزىمىزدىڭ «نۇرلى ەكەنىڭ» (قياش ۇلى) نەكەلەي ٴتۇسكەنىشە (26) جيىرما التى جىل بولىس بولعان. پادىشادان، جاندارالدان العان ناگراتتارى بار. مىڭ جارىمداي جىلقىسى بولعان. 30 بولىس ٴۇيز ٴتۇيلى تۋاندىقتىڭ كوزىرىمسى. نۇرماعامبەت پادشا زامانىندا، نەكەلەي ناسىلەدەنىڭ كۇنىندە ومبىعا كەلىپ، توي قىلعاندا، پادشانىڭ بالاسىنا تارتۋ-تارالعى سىي اپارعان. سىيعا ۇيمۇلى، سىرلى، اق ٴۇي اپارعان. ٴتۇس ايعىر ٴۇيىرلى قىسىراق اپارعان. ٴبىرى بىلعىپ اق شوبار، شوبارلىعى اق قاعازدىڭ ۇستىنە تامعان قارالداي. ٴبىرى بىلعىپ ماقپال قارا، ٴبىرى بىلعىپ كىر شىكسىز قىلاڭ. پادشانىڭ وزىنەن جاقا بالاسىنان العان ماقتاۋ، ناگراد، «شەنەرى» كوپ. نۇرماعامبەت بۇكىل اقمولاعا ماشقۇر سالتاناتتى باي، ٴىلشۇۋسىز بي. ٴبىرى قاجىعا دا بارعان بولىسدا بولعان. نۇرماعامبەت ٴۇش ٴۇيلى ٴبىر تەشە بولىس موميىن كەرەي دەگەن ەلدىڭ جۇرت اۋزىنا قاراعان اقساقالى.

ٴبىراق، ٴبىزدىڭ ۇلى ەكەۋدە. نۇرماعامبەتتە، قات بىلمەيتىن ادامدار.
ارينە، سونىمەن، ەكىنشى «جالپى قازاق» سيەزىندە وسىنداي قازاعىستاننىڭ
بىلىمي كوزى اقساقالدارىنىڭ قاجى، ٴىسرى جۇۋان بولىس، قازىرەتتەرىنىڭ
سيەزى بولدى.

ورىنبوردا 2 ـ جالپى قازاق سيەزى شاقىرىلىپ اشىلدى.

سيەز دەكابردىڭ 5 ىندە اشىلىپ، 13 ىندە ٴبىتتى.

سيەزگە جينالعاندار: باياعى «الاش» تىڭ «قايماعى»، كوكجالدارى.

ٴبىزدىڭ اقمولا ۋيەزىنەن سيەزگە كامالدين قالپەمەن، قۇل باۋىن ۇلى
دەگەن كوپەس باردى.

سيەزدە اسكەر جاساماق بولدى، اقشا جيناماق بولدى، «الاش ـ وردا»
دەگەن ۇكىمەت قۇرماق بولدى. ۇكىمەتكە كىسىلەر سايلادى. قازاقشا اينىقاندا
«ۇۋازىرلەر» سايلادى.

بۇل 2ـ جالپى قازاق ـ قىرعىز سيەزىنىڭ كەي ٴبىر ماعلۇماتتارىن: «سارى ـ
ارقا» گازەتتەرىنەن مۇندا كەلتىرەيىك.

«سارى ـ ارقا» گازەتىنىڭ 1918 ـ جىل 25 ـ عىنۋارداعى 29 نومىرىندە،
«جالپى قازاق ـ قىرعىز سيەزىنىڭ قاۋلىسى» دەگەن ۇزىن ماعلۇماتتى «قازاق»
گازەتىنەن كوشىرگەن، ول مىناۋ:

جالپى قازاق ـ قىرعىز سيەزىنىڭ قاۋلىسى.

سيەز ورىنبوردا 5-13ـ دەكابىردە بولىپ ٴوتتى. سيەزگە قازاعىستاننىڭ
پارلامق «8» وبلىستارىنان وكىلدەر كەلدى.

سيەز شاقىرۋشىلار: الىقان بوكەي قان ۇلى، احمەت بايتۇرسىن ۇلى،
ەلدەس، ومار ۇلى، ساعىندىق دوسجان ۇلى، جانا مىرجاقىپ دۋلات ۇلى.

ٴتورلى ۋيەزداردان، جانا گازەتتەردەن: مۇرتازا نۇرسەيىت ۇلى، ابدىراقمان مۇر-
تاسىن ۇلى، ابدىلعازەز ولكەش ۇلى، بەرنياز كولەي ۇلى، ابدىقامىت جۇندىباي
ۇلى، ابدىعازەز مۇسا ۇلى، قوشمۇقامبەت كەمەنگەر ۇلى، جانا قايىرالدىن بولەامباي ۇلى.

ارنايى شاقىرىلعاندار: باقىتكەرەي قۇلمان ۇلى، جا ـ انشە دوسمۇقامبەت ۇلى،
ۇمار قازى قاراش ۇلى، ابدىل قازى ەشمۇقامبەت ۇلى، ٴمادى قازى ماقۇل ۇلى..

....

قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى، ەشەنعالى ارابىي ۇلى، اسمەتكەرەي قوسىۋاق ۇلى، ۋۋا-
لىنقان تانلش ۇلى، جانعوجا مەرگەن ۇلى، سالىق قارپىق ۇلى، وتارباي قاجى
قوندىباي ۇلى، مۇستافا شوقاي ۇلى، جانا ىلىبىس جانقۇل ۇلى.

سيەز باستىعىنا سايلانعاندار: پرەدسەداتەل: باقىتكەرەي قۇلمان ۇلى.

سەرىكتەرى: الىقان بوكەيقان ۇلى، قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى، ازىمقان كە-
نەسارى ۇلى، ومار قاراش ۇلى.

سەكىرەتارلارى: داۋلاتشا كوسەبالى ۇلى، مىرجاقىپ دۋلات ۇلى، سەيدازىم كادىرباي ۇلى.

جيلىس اشىلار الدىندا البيقان: «بىلتىردان بەرگى شارشى توپتا سويلەپ بايگە العان وسى سىيەزگە شاقىرىلعان، ارداقتى شەشەن وراز اقساقال ٴتانىي ۇلى ٴولدى. جيلىس مارقۇم ورازعا دۇعا قىلىپ، باستالىق» دەدى.

جيىلعان جۇرت مارقۇم ورازدىڭ رۋحىنا دۇعا قىلىپ، كەڭەسكە كىرىستى..

سىيەزدە قارالۋعا قويىلعان ماسەلەلەر: 1) سىبىر، تۇركىستان اۆتونومياسى، جانا ۋيۋگو بوستوشنىي سايۋز تۋۋرالى، 2) قازاق-قىرعىز اۆتونومياسى، 3) مىلىتسيا تۋۋرالى، 4) ۇلت كەڭەسى، 5) وقۋ ماسەلەسى، 6)ۇلت قازىناسى، 7) مۇپتىلىك ماسەلەسى، 8) نارودنىي سوت، 9) اۋىلنىي ۋپراۆلەنيە، 10) ازىق تۇلىك ماسەلەسى.

اۆتونوميا ماسەلەسى: تۇركىستان اۆتونومياسىنىڭ مينيستىرى، مۇستاپا شوقاي ۇلى تۇركىستان اۆتونومياسى جايىن باياندادى.

مۇستاپانىڭ سوزىنە قاراعاندا، جەتى سۋ جانا سىرداريا وبلىسىنىڭ قازاقتارى تۇركىستان اۆتونومياسىنا ٴالى قوسىلماعاندىعى بايقالدى.

تۇركىستان ولەيەتىنىڭ وكىلدەرى قازاق - قىرعىز بىلاسىنىڭ باسى قوسىلاتىن كەز وسى ەكەنىن، جانا «الاش» اۆتونومياسى جاريالانسا، وزدەرىنىڭ قوسىلاتىنىن ٴبىلدىردى.

ورىنبور قازاق - ورىس اسكەرىنىڭ 3 وكىروك وكىلى مەنشەلىن سىيەزدى قۇتتىقتاپ، «قازىرگى بۇلىنشىلىكتەن قۇتىلۋ ٴۇشىن، ۋيۋگو بوستوشنىي سويۋزعا قوسىلىڭدار» دەدى.

كەمەسىيە اتىنان: قالەل عابباس ۇلى اۆتونوميا، جانا مىلىتسيا، كەڭەس تۋۋرالى باياندما قىلدى:

اۆتونوميا تۋۋرا لى قالەلدىڭ باياندماسىن تەكسەرىپ، وكتابىر ايىعىندا، ۋاقىتشا ۇكىمەت تۇسكەننەن، رۋسيە مەملەكەتىندە قالىپتا سەنىمدى، جانا بەدەلدى ۇكىمەتتىڭ جوقتىعىن. اكىمشىلىك جوق بولعان سوڭ، قالىق اراسى بۇزىلىپ، بىشاقتاسىپ كەتەتۇندىگىن، باسىمىزدىق كوشەيىپ، بۇكىل مەملەكەت بۇلىنشىلىككە ۇشىراپ، كۇننەن - كۇنگە قالىقتىڭ كۇيى ناشارلاۋىن، جانا بۇل بۇلىنشىلىك ٴبىزدىڭ قازاق - قىرعىزدىڭ باسىنادا كەلۋىن مۇمكىن دەپ ويلاپ، بۇكىل قازاق - قىرعىزدى بيلەيتۇن ۇكىمەت كەرەكتىگىن مىسكەرىپ سىيەز ٴبىر اۋىزدان قاۋلى قىلدى.

I - بوكەي ەلى، ورال، تورعاي، اقمولا، سەمەي، جەتى سۋ، سىرداريا وبلىستارى، پەرعانا، سامارقان وبلىستارىنداعى، جانا امۋداريا بولىمىندەگى قازاق ۋيەزدەرى، زاكاسپيي وبلىسىنداعى، جانا التاي گۋبىرناسىنداعى ىرگەلەس بولىستاردىڭ جەرى ٴبىر تۇتاي، ىرگەلى. قالقى قازاق قىرعىز. قالى، تۇرمىسى

ٴتىلى، ٴبىر بولعاندىقتان ٴوز الدىنا، ۇلتتىق جەرلى اۆتونومىيا قۇرىلۋعا.

II ـ قازاق ـ قىرعىز اۆتونومىياسى «الاش» دەپ اتالسىن.

III ـ الاش اۆتونومىياسىنىڭ جەر ۇستىندەگى تۇگى، سۋى، استىنداعى كەنى، الاش مۇلكى بولسىن.

IV ـ الاش اۆتونومىياسىنىڭ مىيزامىن بۇكىل رۋسسىيالىق ۇشىرەتىلتىنى سوبىرانىيا بەكىتەدى.

V ـ قازاق ـ قىرعىز اراسىندا تۇرعان از قالىقتاردىڭ قۇقىقتارى تەڭگەرىلەدى. الاش اۆتونومىياسىنا كىرگەن، ۇلتتاردىڭ ٴبارى، بۇكىل مەكەمەدە سانىنا قاراي، ورىن الادى. الاش اۆتونومىياسىنىڭ قولىندا جەرسىز قالىقتار بولسا، ولارعا ۇلت، جانا ٴمادانىي اۆتونومىيا بەرىلەدى.

VI الاش ورىلىستارىنىڭ قازىرگى بۇلىنشىلىكتەن قورعاۋ ماقساتى مەن، ۋاقىتشا ۇلت كەڭەسىن قۇرىلۋعا. مۇنىڭ اتى «الاش وردا» بولسىن «الاش وردا» سىنىڭ اعزاسى 25 بولىپ، 10 ورىن قازاق ـ قىرعىز اراسىنداعى باسقا قالىقتارعا قالدىرىلدى، الاش ورداسىنىڭ ۋاقىتشا، تۇراتۇن ورنى سەمەي قالاسى الاش وردا، بۇ كۇننەن باستاپ، قازاق ـ قىرعىز قالقىنىڭ بىيلىگىن ٴوز قولىنا الادى.

VII ـ الاش ـ ورداسى قالىق مەلىتسىيا . . . .

VIII ـ الاش ورداسى تەز ۋاقىتتا، الاش اۆتونومىياسىنىڭ ۇشىرىدىيتەلنى سوبىرانىياسىن (قۇرىلتايىن) شاقىرىلۋعا مىندەتتى بولسىن. الاش قۇرىلتايىنىڭ سايلاۋ ٴتارتىبى، جالپى رۋسسىيالىق قۇرىلتاي سايلاۋى ىرەتىنشە بولسىن.

IX ـ الاش ـ ورداسىنا سىيەز تاپسىرادى: 1) ۇلت قازىناسىنا قارىز اقشا الۋعا، 2) وزگە اۆتونومىيالى كورشى قالىقتار مەن وداقتاسۋ ٴجايىن سويلەسۋگە، بىراق مۇنىڭ شارتتارىن، بەكىتۋشى الاش قۇرىلتايىنى.

IX ـ ۇلت قۇرىلتايىنا، «الاش ورداسى» اۆتونومىيا، مىيزامىنىڭ جوباسىن دايارلاپ، كىرگىزەدى.

اۆتونومىيانى قاشان جارىيالاۋ تاقىرىبىنى سىيەز ەكى پىكىرگە ايىرىلدى. ٴبىر سىپىرا وكىلدەر، اۆتونومىيانى قازىر جارىيالايىق دەيدى. ەكىنشى جاعى اۆتونومىيانى رەسمى جارىيالاۋدى الاش ـ ورداسىنا تاپسىرالىق. اۋەلى مەلىتسىيا ـ مىزدى قۇرىپ الايىق، تۇركىستان قازاعى مەن سويلەسەلىك. جانا ارمىزداعى، جات جۇرتتار مەن كەلىسەلىك سونان كەيىن جارىيالانسىن. مۇنىمىز ساياسى ٴادىس بولاردەدى.

بۇل ماسەلەنى شەشۋ ٴۇشىن وكىلدەردىڭ انتارى اتالىپ، تاس سالىندى. الاش ـ اۆتونومىياسى كۇنى بۇگىن رەسمى جارىيالانسىن دەپ تاس سالعاندار: 33 كىسى.

اۆتونومىيانى رەسمى جارىيا ەتۋدى ارامىزداعى جات جۇرتتار مەن سويلەسكەنشە

ەم مەلىتسيامىزدى قورىپ العانشا توقتاتا تۇرىۋدى بىلايىق كورىپ تاس سالعاندار: 42 كىسى.

ازشىلىقتا قالعان وبلىدەر كوبشىلىكتىڭ قابىل ەتكەن قاۋلىسىنا كونبەي، اۆتانوميانى قازىر رەسمى جاريالاۋ دەيدى. ەگەر قازىر جاريالاتىلماسا، ٴبىز تۇركىستان اۆتونوميا سىنا قوسىلامىز دەيدى. سونان كەيىن، سىيەزدە الاش-پالاسىنىڭ بىتىراماۋىن ماقۇل كورىپ قازىر بىتىراسا، تۇبىندە قوسىلا-الۋى قيىن بولاتۇنىن ويلاپ، ٴبىر اۋىزدان مىناداي قاۋلى قىلدى: ٴبىر ايىردىڭ ىشىندە الاش ورداسى تۇركىستان قازاعىن بۇكىل الاشقا قوسىپ الادى. قوسىپ الساماسادا ٴبىر ايىردىڭ ىشىندە قالىقا بىلدىرەدى. ٴبىر ايىردىڭ ىشىندە تۇركىستان قازاعىن الاشقا قوسىپ الا-الماسا، ٴوز الدىنا رەسمى اۆتونوميانى ەتۋگە ەركتى.

3 ەگەر ٴبىر ايدان كەيىن الاش بالاسى قوسىلماسا، ٴجانا قالعان الاشقا اۆتونوميا جاريا ەتىلمەسە، ٴاركىم ٴوز كۇنىن ٴوزى كورەدى.

4 ەگەر تۇركىستان قازاعى ٴبىر ايدا بىرگە قوسىلسا، اۆتونوميا قاشان جارياتۇۋدى ىقتيياردى الاش ورداسىنا بەرىلسىن.

مەلىتسيە ماسەلەسى: بۇل ماسەلە قاقىنداعى باياندامانى تەكسەرىپ قاراپ، ٴجانا وسى كۇندە مەملەكەت ىشىندە باسسىزدىق، تالان-تاراج، قىرىلىس-تالاس بولىپ جاتقانىن ەسكەرىپ قىرعىز قازاقتى مۇنداي بۇلىنشىلىكتەن قورعاۋ ٴۇشىن سيەز تومەندەگى قاۋلىنى قابىل ەتەدى:

ەش ٴبىر توقتاۋسىز مەلىتسيا تۇزەۋگە كىرىسۋى ٴتيىس. مەلىتسيا تۇزەۋدىڭ ۋاقىتشا ٴتارتىبى مىناداي. . . . .

11) بوكەيلىك، تورعاي، اقمولا، ورال، سەمەي ٴجانا جەتى سۋ وبلىستارىندا مەلىتسيا سانى 13،500 بولۋعا ٴتيىس: ٴار ٴبىر وبلىستا بولاردىڭ سانى مىناداي بولۋعا ٴتيىس:

بوكەيلىكتە . . 1000، ورالدا 2000، تورعايدا 3000، اقمولادا 4000، سەمەيدە 1500، جەتى سۋدا 2000.

12) مەلىتسيا تۇزەۋگە مىناداي شىعىن كەرەك.

قارۋ-جاراق ساتىپ الۋ ٴۇشىن مىناداي 8،109،000 سوم.

مەلىتسيانەرلەردىڭ ٴبىر جىلعى ەڭبەك اقىسى، ٴوزىنىڭ تاماعى، پاتەرى اتىنىڭ جەمى 33 مەليون 2100 سوم.

اپەتسەرلەردىڭ ەڭبەك اقىسى 324000 سوم. ەنستىرۇكتاردىڭ ەڭبەك اقىسى 973000 سوم. مەلىتسيانى باسقارىپ تۇراتۇن مەكەمەلەردىڭ ىراسقوتى 1 80،000-سوم. اپەتسەرلىك ونەرىن ۇيرەتەتۇن ازاماتتار ىراسقوتى 1،100،000 سوم.

بارلىعى 42 مەليون 886 مىڭ سوم. بۇعان وقۋ كامەسيەسى مەن، الاش ورداسىنىڭ ٴوزىنىڭ ٴجانا بوگدە شىعىندارىن قوسقاندا، جوعارىداعى مەنەن بارلىعى 44 مەليون سوم بولادى.

وسى ايتىلعان 44 مەلليون سوم ٴار ٴبىر وبلىسقا. قالقىنىڭ سانىنا قاراي بۇلايشا بولىنەدى .

بوكەيلىككە 3،542،050 سوم؛ ورالعا 7556000 سوم؛ تورعايعا 60،601،500 سوم. اقمولاعا 607،050،000 سوم. سەمەيگە 90،729،500 سوم. جەتى سۋعا 90،867،500 سوم .

بۇل ايتىلعان سومالار ٴار ٴبىر ۋيەزگە جانا بولىستارعا، قالقىنىڭ سانىنا قاراي بولىنەدى: ٴار بولىسقا تۇسكەن اقشا، بايعا بايشا، جارلىعا ـ جارلىشا بولىنەدى. الاش ورداسىنا سايلانعاندارعا سەيەز كىسى باسىنا 800 سوم ايلىق ەكىبەك اقى كەسىنى .

الاش ـ ورداسىنىڭ پانەر، مەكەمە ٴجۇرىس ـ تۇرىس جانا باسقا ىراسفوتتارىن بەلگىلەۋ الاش ـ ورداسىنىڭ ٴوز مىندەتىندە .

«الاش وردا» سىنا مىنا ادامدار سايلاندى:

1) بوكەيلىكتەن ۋالىتقان تاناش ۇلى .
2) ورالدان قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى .
3) اقمولادان ايدارقان تۇرلىباي ۇلى.
4) تورعايدان اقمەت ٴبىرىمجان ۇلى .
5) سەمەيدەن قالەل عابباس ۇلى.
6) جەتى سۋدان سادىق امانجول ۇلى.
7) سىرداريادان مۇستاپا شوقاي ۇلى .

وبلىستان تىسقارى :

8) الىيقان بوكەي قان ۇلى.
9) جا ـ انشە دوسمۇقامبەت ۇلى.
10) الىمقان ەرمەك ۇلى.
11) مۇقامبەتجان تىنىشباي ۇلى .
12) باقىتكەرەي قۇلمان ۇلى .
13) جاقۇب اقباي ۇلى.
14) بازارباي مامەت ۇلى.
15) ٴوتىنشى ٴالجان ۇلى .

ولارعا ورىنباسارلىققا سايلانعان:

1) عايسا قاشقىنباي ۇلى .
2) تۇسىپبەك جاقۇبباي ۇلى.
3) ەرەجەپ بيىنباي ۇلى .
4) ساتىلعان ساباتاي ۇلى.

5) ەسەنعالى قاسا بولات ۋلى.
6) باتىرقايىر نىياز ۋلى.
7) مۇقىش بوشتاي ۋلى.
8) سەيىل بەك جانايدار ۋلى.
9) سالىمگەرەي نۇرالىقان ۋلى.
10) ومار الماس ۋلى.
11) سەيدازىم كادىرباي ۋلى.
12) اسپاندىيار كەنجە ۋلى.
13) اشتابىس كاپىتان بەگىم ۋلى.
14) ەسەن تۇرماعامبەت ۋلى.
15) جانەك سولتاناي ۋلى.

الاش-ورداسىنىڭ باستىعىنا: ا ليقان بوكەيقان ۋلى، باقىتكەرەي قۇلىمەن ۋلى، جانا ايدارقان تۇرلىباي ۋلى، تاسقا سالىندى.

	سايلاۋشى :	سايلاماۋشى:
اليقاندى	40	18
باقىتكەرەيدى	19	39
ايدارقاندى	20	38

ٴسۇيتىپ الاش-ورداسىنىڭ باستىعىنا اليقان بوكەي قان سايلاندى.

وقىۋ كامىسسيەسىنە سايلاندى:

1) اقمەت بايتۇرسىن ۋلى. 2) ماعجان جۇماباي ۋلى. 3) ەلدەس ومار ۋلى. 4) ٴبىي اقمەت سارسەن ۋلى.5) تەلجان شونان ۋلى.

قالىقتان مەلىيتسىيە جانا وقىۋ كەمەسسىيە الاش-ورداسىنىڭ براسقوتىمنا جىيىلاتىن اقشا ازىرگە ۋلت قازىناسى بولىپ تابىلادى.

تۇبكىلىكتى ۋلت قازىناسىن تۇزەۋ الاش-ورداسىنىڭ مىندەتى.

ازىق-تۇلىك ماسەلەسىن جانا وكىلدەردىڭ بۇل تۋۋرالى بەرگەن ماعلۇماتىن سىيەز تەكسەرىپ مىنانداي قاۋلى قىلدى.

1) ازىق-تۇلىك جۇمىسىن سايلانعان زەمستىۋالار ەش ٴبىر توقتاۋسىز ٴوز قولىنا الادى.

2) الاش-ورداسى ٴار ٴبىر وبلىستاعى استىقتىڭ ۋزىن سانىن ٴبىلىپ، استىعى جوق جەرگە، استىعى مول وبلىستاردان استىق الىپ بەرۋگە مىندەتكەر.

3) قىرعىز قازاقتا ساتىپ الىنعان استىقتى ازىق-تۇلىك كامىيتەتتەرى توقتاتپاس ٴۇشىن الاش-ورداسى قام قىلادى. الاش اپتانومىياسى جاقىن ارادا جارىيالاناتىن بول ان سوڭ، پىروعىرامدا كورسەتىلگەن مۇپتىلىك نارودنى سۋت، ۋلنوي ۋپىرابلەنىيە سىيەزدە قارالماي كەيىنگە قالدى.

ۋاقىتشا اپتانومىيا جارىيالاعانىن ايتىپ، الاش قۇرىلتاي جىيىلعانشا قازاق-

قىرعىز ورىنبور مۇپتىلىگى قاراۋىندا بولادى. بولاشاق الاش قۇرىلتايىنا، ورىنبور مۇپتىلىگىنە سايلانعان قازاق قازىلارى قازاق-قىرعىز مەكەمە شارىعياسىن قۇرۋ قاقىندا جوبا كىرگىزۋگە مىندەتتەر.

ول ىشىندەگى نارودنىي-سوت ەش ٴبىر جۇمىس بىتىرە المايدى، جانا قالەقتا سەنىمدى ەمەس. ول ىشىندە ۇرلىق كۇننەن كۇنگە كۇشەيىپ بارا جاتىر. سونىڭ ٴۇشىن ۇرلىقتى تىيۋدىڭ ۋاقىتشا سوت قۇرۋ، جانا سوتتىڭ ٴتارتىبىن تۇزەۋ الاش وردا[س]ىنىڭ مىندەتىندە.

سيەز جابىلدى 13-دەكابىردە 1917-جىلدا.

« قازاق . »

گازەتتەن:

جانا سول «سارى-ارقا» گازەتىنىڭ 1918 جىل 22 - عىنۋارداعى 28 - نومىرىندە الىم قان ەرمەك ۇلى جازعان باس ماقالاسىندا بۇلاي دەيدى:

— « . . . الاش تۋى استىندا
كۇن سونگەنشە سونبەيمىز!
ەندى ەش كىمنىڭ الاشتى
قورلىعىنا بەرمەيمىز !!
ولەر جەردەن كەتتىكبىز.
بۇل زامانعا جەتتىك ٴبىز،
جاسايدى الاش ولمەيمىز:
جاساسىن، الاش جاساسىن!
جاساسىن، الاش، جاساسىن،

دەكابىردىڭ 12 كۇنى، ٴتۇس اۋا، ساعات 3-دە دۇنيەگە «الاش» اپتونومىياسى كەلىپ، ازان شاقىرىلىپ ات قويىلدى . التى الاشتىڭ بالاسىنىڭ باسىنا اق وردا تىگىلىپ، الاش تۋى كوتەرىلدى ، ۇلكەن اۋىلدارعا قوكىسى قونىپ شاشىلىپ، جۇرگەن قىرعىز-قازاق جۇرتى ٴوز الدىنا اۋىل بولدى؛ وتانسىز جۇرت وتاندى بولدى. اپتونومىيا-بىزگە ومىرلىك ماقسۇت ەدى. المساعى جۇلدىزەدى ىشتەگى دەرتتى ايدا-الماي، كۇرەلىپ جۇرگەن قىزىل ٴتىل بۇل كۇندە دۇنيە ٴجۇزىن جاڭعىرتىپ الاش ورانىن شاقىرىپ وتىر، الاش ! الاش ! كوتەر باستى، واقىت جەتتى، سۇرتەلىك كوزدەن اققان قاندى جاستى. . . . .

الاش اپتونومىياسىنا قۇران وقىلىپ ات قويىلعاندا، جالپى قازاق سيەزىندە، ول ىشىنەن كەلگەن كاربيا اقساقالداردىڭ ەگىرەب جىلاعانى بولىپ ەدى.

ولەردەي ۇمىتىلىپ جەركىلىك ۇلتتىق اپتونومىيا الىپ جاتقاندا 6 مەلىيون قازاق قالقى، تۇتاس جەرى بار، قاراپ وتىرىپ قالسا ، جۇرتتىعىن جوعالتىپ

ٴوزىن ٴوزى ٴتىرى دەپ كورمەگەنى. ەنشا اللا! سەنەمىز، الاش تۋىنىڭ استىنا جينالا يتۇن، قىرعىز-قازاق بالاسى بولماس، تىگىلگەن الاش ورداسىن قەلاتىباس دەپ، جاسا-ىن الاش اپتونومىياسى!

(الىم قان)

گازەتتەن:

جانا «سارى- ارقا» گازەتىنىڭ سول نومىرىندە عاببادس جازعان «الاش اپتونومىياسى» دەگەن ماقالاسىندا بىلاي دەيدى:

الاش اپتانولىيياسى: ورنبور قالاسىندا وتكەن دەكابىردىڭ 5 نەن 14-نە دەيىن سوزىلعان 2-جالپى قازاق-قىرعىز سيەزى ٴبىر ايدان سوڭ، جەرلىك ۇلتتىق الاش اپتونومىياسىن جۇرتقا جاريا قىلىۋعا قاۋلى قىلىپ، قازاق-قىرعىزعا ۇكىم جۇرگىزىۋگە ورتاسىنان 15 كىسىلىك ۋاقىتشا ۇكىمەت «الاش-وردا» سايلاپ تار قاستى. نەسەبەبتى ٴبىر اي ۋاقىت كەشىكەنىدىگىن گازەتىمىزدىڭ وتكەن نومىرىندە جازعانىمىز.

ول باسىنان مەلىيتسىيا قىزىمەتىنە الىناتۇن جىگىتتەردىڭ ات-تونىن،سايمانىن تەزدىكپەن دايىنداپ، اينقان جەرىنە جەتكىزىۋ كەرەك. قازاق - قىرعىزدىڭ ۋاقىتشا ۇكىمەت-«الاش-وۋردا» الاش قالاسىنا كەلىپ، الاش اپتونو مياسىن جاريالاعاننان كەيىن، قازاق-قىرعىز بالالارى باعىنار ۇكىمەتىمىز وسى دەپ سەنىپ، انت بەرىپ، باسقا ۇكىمەتتى تانىماي، ٴوز ۇكىمەتىنىڭ ٴامىرىن ەكى قىلماي، ورىنداۋ كەرەك.

اقتابان شۇبىرىندى، القا كول، سۇلاما، نەشە-نەشە قيىن-قىستاۋ جەرلەردەن بۇل كۇنگە دەيىن امان ٴوتىپ، تارىيق جۇزىندە جوعالمايتۇن بەرىكتىگىن كورسەتكەن الاش- ۇراندى، قازاق-قىرعىز بالالارى جۇرتقا تۇسكەن، ەندى ٴومىرسىننانىدا، امان ەسەن اياعىن شالدىرماي وتەر دەپ سەنەمىز...

«الاش تۋى استىندا،
كۇن سونگەنشە سونبەيمىز!
ەندى ەش كىمنىڭ الاشتى،
قورلىعىنا بەرمەيمىز!!
ولەر جەردەن كەتتىك ٴبىز،
بۇل زامانعا جەتتىك ٴبىز،
جاسايدى الاش ولمەيمىز -
جاساسىن الاش جاساسىن!»

(عابباس)

قازاقتىڭ اقىندارى «الاش» - «الاش»! دەگەن كوپتىرمەلى ولەڭدەردى گازەت بەتىنە تولتىرىپ جاتتى. بۇل اراعا ٴبىر ولەڭدەرىن كەلتىرەيىك.

الاشقا

(ومار قاراش ۇلىنىڭ ولەڭى)

اۋ، الاش كوزدى بوگىن اشار كۇنىڭ.
قارمانىپ، ىلگەرى اياق باسار كۇنىڭ!
شىعارىپ ٴبىر جەڭنەن قول، ٴبىر جەردەن ٴسوز،
ادىمداپ اسقار بەلدەن اسار كۇنىڭ.

تەڭىزىم، تەلەگەيىم، قايران ەلىم.
كەمەرلەپ تولقىن اتىپ، تاسار كۇنىڭ!
اق - كومەس قىزىل التىن جيعانىڭدى،
قوربان قىپ وسى جولعا شاشار كۇنىڭ.

نەرەزەڭ تەڭگەرىلىپ قاتار تۇرسا،
ۋۋپ! دەپ، سوندا جۇرەك باسار كۇنىڭ؟

اۋ، الاش، زامان جايىن بىلەمىزبە؟
قولاقا ايتقان ٴسوزدى ىلەمىزبە؟
زاماتىڭ ىڭعايىنا امال ەتىپ،
زىرلاعان جەل مايا عا مىنەمىزبە؟

ونەرلى ٴبىلىمدىنىڭ قىلعان ٴىسىن،
مايداندا، مۇنى بايقاپ كورەمىزبە؟
كۇش قوسىپ، قۇرالدانىپ باس قورعاۋدىڭ
جولىنا بەلدى بۋىپ كىرەمىزبە؟.

بولماسا كۇندە ٴبىر ەل قىرعىن تاۋىپ،
جەلمۋلاپ، باسىنان اياق جۇرەمىزبە؟؟.»
تاعىدا ومار قالبە قاراش ۇلىنىڭ ٴبىر ولەڭىن كەلتىرەيىك.

الاشتىڭ ازاماتتارىنا

«اق جۇرەك ازاماتتار اسقار كۇنىڭ،
تۋسباندى الدان بايقاپ جاسقار كۇنىڭ
دۇرىستىق ەل قامىندا ەتكەن ٴىستى،
قول سوعىپ، قوشەمەتتەپ قوستار كۇنىڭ.

كۇش قوسىپ، قول ۇستاسىپ، ٴسوز بەكىتىپ،
ارادان الالىقتى تاستار كۇنىڭ.
اداسقان قويداي شۋلاپ ەرگەن ەلدى
بولتارماي وڭ باعىتقا باستار كۇنىڭ؛

اكقىلداق الاش ۇلى سەنىپ وتىر،
ورنىنان شىعىپ سونى براستار كۇنىڭالە.

(ومار قاراش ۇلى)

سۇيتىپ «الاش» «ۇكىمەتى» جاسالا قالدى. «ۇكىمەت» جاساۋعا وقىعاندار قالداي قۇمار.

ورىنبوردا وسى ايتىلعان 2-جالپى قازاق-قىرعىز سيەزىنىڭ اشىلاتىن قارساڭىندا، «قازاق» گازەتىنىڭ 1917-جىل دەكابىردە، 254-نومىرىندە «تۇركىستان اۆتونومياسى» دەگەن تەلەگىرام باسىلعان. «قازاق» باسقارماسىنا كەلىپ جاريالانعان تەلىگرامدا بۇلاي دەدى:

قوقانت 2-دەكابىر. 27-نويابىردە قوقانتتا ولەيەت، مۇسلىمان سيەزى بولدى. جەرلى تۇركىستان اۆتونومياسى جاريالاندى. قالىق شاتتىق-بەن قارسى الىپ تۇر. ۋاقىتشا ۇلت ماجىلىسى جانا ۇكىمەت سايلاندى. ىعىمۋاردا تۇركىستاننىڭ ۋشىرىدىيتەلنى سوبىرانياسى شاقىرىلادى.

ۇكىمەتتىڭ ۋاقىتشا تۇراتىن ورنى قوقانت قالاسى. قاسىرەتتەن بولعانباي ۇلى...، دەگەن،

باياعى «قوقانت اۆتونومياسى» دەگەن وسى. قوقاندا «الاش» تىڭ «بىر از وقىعاندارى» سارتتاردىڭ، نوعايلاردىڭ بايلارى مەن جينالىپ، وتىرىپ، وزدەرىن وزدەرى، بارلىق تۇركىستاننىڭ «ۇكىمەتى» قىلىپ سايلاپ، اۆتونوميا جاريالاعان. ۇكىمەتتىڭ باستىعى: مۇقامەتجان تىنىشباي ۇلى، مۇشەلەرى، مۇستاپا شوقاي ۇلى، جانا باسقالارى.

مىنە، بۇل ۇكىمەتتەرىن «سايلاعاننان» كەيىن، مۇستاپا شوقاي ۇلى، ورىنبورعا، 2 ىنشى جالپى قازاق-قىرعىز سيەزىنە بارعان.

سيەزدە جەتى سۇۋ مەن سىرداريا قازاقتارىنىڭ تۇركىستان اۆتونومياسىنا قوسىلا-قويماعانىن اڭعارتقان.

«سۇيتىپ، «ەرلىك» ەكى «ۇكىمەتكە» مۇشە بولعان...

«الاش» پارتياسىنىڭ گۇبىرنالىق كامىيتەتتەرى گازيتتەردىڭ جۇزىندە جاريالانىپ جاتتى. بۇل اراعا «الاش» پارتياسىنىڭ ەكى-ۇش گۇبىرناداعى كامىيتەتتەرىنىڭ تىزىمدەرىن كىرگىزە كەتەيىن.

«قازاق» گازيتىنىڭ 1917 جىل، 18 دەكابىردە شىققان 254 نومىرىندە بىلاي دەگەن:

«اقمولا وبلىسى.

ومبىدا وبلىسنوي «الاش» پارتياسىنىڭ كامىيتەتى اشىلعاندىعى «قازاق»دا جازىلىپ ەدى. كامىيتەتكە سايلانعان ادامدار:

اسلبەك سەيت ۇلى، ماعجان جۇماباي ۇلى، مۇقتار سامات ۇلى. ايدارقان تۇرلىباي ۇلى، بەك مۇقامەت سەركەباي ۇلى، ەرقوساي مۇقىش ۇلى، ەرەجەب يىتباي ۇلى، دىن مۇقاممەت ٴادىل ۇلى، قوش-مۇقاممەت كەمەنگەر ۇلى، مۇسلمانبەك سەيت ۇلى، جۇماعالى تىلەۋلى ۇلى. اقمەت ۇلى وس. ٴبىر مۇقاممەت ايباس ۇلى، قۇسايىن قوجاە-بەردى ۇلى، قاجى اقمەت كەكەن ۇلى. «الاش» كامىيتەتى ٴار ويازعا ۇشىرەديتەلنى سوبىرانىيە سايلاۋىن قالىقتا تۇسىندىرۋگە كىسى شىعاردى. بۇلار اقمولا وبلىسىنىڭ 5 ويازىندا «الاش» كامىيتەتىن اشتى».... دەپ «قازاق» گازيتىنە «تىلشى»سى جازادى.

تاعى، سول «قازاق» گازيتىنىڭ 1917 جىلى 2 دەكابىردە شىققان 253 نومىرىندە بىلاي دەيدى:

«الاش» پارتىياسى.

سەمەيدە وبلوسنى «الاش» پارتىياسىنىڭ كامىيتەتى اشىلعان قابارىن جازىپ ەدىك، «سارى-ارقا»نىڭ سوڭعى نومىرىندە بۇل تۋۋرالى مىناداي ماقالا باسىلدى:

— «— «لاش» پارتىياسىنىڭ سەمەيدە ۋاقىتشا وبلوسنوي كامىيتەتى اشىلدى. كامىيتەتكە كىرگەن كىسىلەر:

الىم قان ەرمەك ۇلى، راقىم جان مارسەك ۇلى، يمام الىمبەك ۇلى. اقمەتجان قوزى باعار ۇلى، تۇراعۇل قۇنانباي ۇلى، قالەل عاباس ۇلى، سىدىق دۋيسەەي ۇلى، عالى قان بوكەي قان ۇلى، مۇستاقىم مالدىباي ۇلى، انىيار مولداباي ۇلى، ٴبيىاقمەت سارسەن ۇلى. بۇلاردان باسقا وياز باسى ٴبىر كىسى كىرۋگە ورىن قالدىرىلدى. . . كامىيتەتتىڭ پرەدسەداتەلى قالەل عاباس ۇلى، جولداسى اقمەتجان قوزى باعار ۇلى، سەكرەتارى سىدىق دۋيسەەي ۇلى. قازىناشىسى انىيار مولداباي ۇلى. قۇرمەتتى پرەدسە-داتەلى عالى قان بوكەي قان ۇلى».... دەپ، «قازاق» گازيتى «سارى-ارقا» دان كوشىرەدى.

ٴجانا «قازاق» گازيتىنىڭ 1917 جىل 14 نويابىردە شىققان 250 نومىرىندە بىلان دەگەن:

— «— «الاش» پارتىياسى.

«الاش» پارتىياسىنىڭ ورىنبوردا تورعايسكىي وبلوسنوي كامىيتەتى اشىلدى. كامىيتەتكە ورىنبوردا تۇراتىن 10 قازاق، ٴجانا ٴتورت ويازدان 4 قازاق، بارلىعى 14 اعزا سايلاندى:

ورىنبورداعى اعزالارى:

اقمەت ٴبىرىمجان ۇلى، اقمەت بايتۇرسۇن ۇلى، عالى قان بوكەي قان ۇلى، ەلدەس ومار ۇلى، ومار جانبەك ۇلى، مىرجاقىپ دۇۋلات ۇلى، عابدىلقامىيت جۇندىباي ۇلى، ساعىندىق دوسجان ۇلى، عازىم بەك ٴبىرىمجان ۇلى، كامالاددىين ارىنعازى ۇلى، عابدىل كارىم دوسجان ۇلى، -(تورعايدان). تەلجان شونان ۇلى، -(ىرعىزدان). ەسەنعالى تۇرمۇقاممەت ۇلى- (اقتوبەدەن). مىرزاعازى ەسپول ۇلى- (قوستانايدان).

«الاش» پارتىياسىنىڭ وبلوسنى كامىيتەت پىرەدسەداتەلى عالى قان بوكەي قان ۇلى، سەرىگى اقمەت بايتۇرسۇن ۇلى، سەكرەتارى مىرجاقىپ دۇۋلات ۇلى، قازىناشىسى جىلقىۇزاق جانبەك ۇلى.

«الاش» پارتىياسىنىڭ اعزالىق جارناسى ٴبىر سوم»... دەپ، «قازاق» گازيتەسى جازادى.

«قازاق» گازيتىنىڭ 253 نومىرىندە «سارى-ارقا»دان كوشىرگەن ماعلۇماتىندا، «الاش» پارتىياسىنا كىرۋگە قازىرگى شارت: «كىندىك كامىيتەتتىڭ ىيتقانىن ەكى قىلمايتىن، بۇيىرعانىن ٴدال ورىندايتىن، «الاش» پارتىياسىنىڭ پىروگرامماسىن ٴجون كورگەن. . . ادام كىرەدى» دەيدى....

ۇۋشىرىدىيتەلنىي سوبىرانىيا ساۋىلاۋىن وتكىزۋگە ٴبىزدىڭ اقمولا وبىلىسىنىڭ ومبىدا اشىلعان وبلىستىق « الاش » كامىيتەتىنەن، اقمولاعا مۇقتار سامات ۇلى كەلدى. ول كەزدە، مۇقتار بوكەي قاندارعا سەنىپ جۇرەتىن كەزى ەدى.

اقمولادا «الاش»تىڭ ۇيەزدىك پارتىيا كامىيتەتىن اشتى، ۇۋشىرىدىيتەلنىي سوبىرانىيا سايلاۋىن وتكىزۋگە ارەكەت قىلدى. قازاق داۋىسىن «الاش»تىسپىسكىنە بەرگىزۋگە ارەكەت قىلعان بولدى.

اقمولانىڭ ولىۋگە تايانعان قازاق كامىيتەتىنە مۇقتار كەلگەن سوڭ، ازىراق جان كىردى.

مۇقتار كامىيتەتكە ورنادى. مۇقتاردى كورەيىن دەپ، قازاق كامىيتەتىنە باردىم. اماندانستىق. 1913 - 14-15 - 16- جىلدارداعى ومبىدا وقۋدا جۇرگەندە، «بىرلىك» ۇيىمىن اشىسقان جولداس ەدىك.

- سەن « ٴۇش - ٴجۇز» دىڭ پارتىياسىنا كىرۋگە ىرىزالىعىڭدى بەردىڭبە ؟ - دەدى.

مەن : - جوق . - ماعان - «ٴۇش-ٴجۇز» پارتىياسىنىڭ دە، «الاش» پارتىياسىنىڭ دە كەرەگى جوق. ەكەۋىنەدە قوسىلا المايمىن. ٴبىراق، «الاش» پارتىياسىنان «ٴۇش-ٴجۇز»دى ٴتاۋىر كورەمىن-دەدىم :

- مىنا، ۇۋشىرىدىيتەلنىي سوبىرانىياعا قانىسقاندا قاي جاعىندا بولاسىڭ؟- دەدى .

— قايدا بولاتۇنىمدى ٴوزىم بىلمەيمىن. ٴبىراق «الاش»دا دا، «ٴۇش-ٴجۇز»دە دە بولماسپىن، — دەدىم.

ايتقانداي، — ونىڭدا «الاش» پارتياسىمەن جارىسا «ٴۇش-ٴجۇز» پارتياسى اشىلعان.

بۇل پارتيانى اشۋشىلار — سول ۋاقىتتاعى مۇقان ايتبەن ۇلى، كولباي توگىسوۆ ۇلى، شايمەردەن الجان ۇلى، تاعى باسقالار. بۇلار پارتياسىنىڭ اتىن: «سوتسياليست» «ٴۇش-ٴجۇز» پارتياسى دەگەن. پارتيالارىنىڭ ٴتىزىمىنە (سپيسكىسىنە) شايمەردەن سىرتتاپ بىيەپ، اقمولا قالاسىنداعى بىزدىڭدە كىرگىزىپ الىپتى.

«ٴۇش-ٴجۇز» پارتياسى جاسالعاننان «الاش» پارتياسىنىڭ باسشىلارى ۋاقىتتاي، سوعان تۇرە كەلدى.

قىزىل جار قالاسىندا «ٴۇش-ٴجۇز» دەگەن گازەت شىعارا باستادى. گازەتىنىڭ بەتىن «الاش»تىڭ «كوسەمدەرىن» سوگۋمەن تولتىرا بەردى.

ارينە، «الاش» پارتياسىنىڭ «كوسەمدەرى»دە، «ٴۇش-ٴجۇز» باسشىلارىن سوگۋدەن كەندە قالعان جوق بۇلاردا بوقتادى. قايتا بۇلار سوگۋدى، جامانداۋدى «ٴۇش-ٴجۇز»دەن اسىرىپ جىبەردى. ۇيتكەنى، بۇلار سوزگە شەبەرىرەك. بۇلاردىڭ سانى كوپ، بۇلاردىڭ باستىقتارىنىڭ ٴبارى دە زور ۋقىمداندار.

جانا، ٴار ۋىلىستاردا شىعىپ جاتقان قازاق گازەتتەرىنىڭ «نىرشىلدىك» تەن باسقاسىنىڭ ٴبارى بۇلاردىكى ەدى. سەمەيدەگى «سارى-ارقا» گازەتى، تاشكەندەگى «ٴبىرلىك تۋى» دەگەن گازەت، استارقانداعى «ۇران» دەگەن گازەت، ورىنبورداعى «قازاق» گازەتى-ٴبارىدە ونىڭداعى «ٴۇش-ٴجۇز» دىڭ باستىقتارىن سوگىپ باقتى. ارينە، كىمدى بولسادا، سوگۋگە ٴسوز تابىلادى. ونداي سوزگە اسىرەسە «الاش» تىڭ «شەشەندەرى» شەبەرىرەك بولىپ شىقتى.

ارينە، شەبەرلىكتى بارىنەن ورىنبورداعى «قازاق» گازەتى اسىردى. ۇزگە «الاش» گازەتتەرىنىڭ «قازاق» گازەتى اعاسى بولعان سوڭ، شەبەرلىكتى اسىرماي قويارما؟ «شەبەرلىكتەرىن» كوزبەن كورىڭ ٴۇشىن «قازاق» تان، جانا «سارى-ارقا» دان «ٴۇش-ٴجۇز»دى بالاعاتتاعان ٴبىر از عانا سوزدەر كەلتىرەلىك.

«سارى-ارقانىڭ» 26-نومىرىندە بۇلاي دەيدى: جانا مۇنى 260 نومىرىندە «قازاق» كوشىرىپ باسقان.:

گازەتتە ن:

«قازاقتىڭ شىققان ارامزالار:

بوستاندىق بولعاننان بەرى، جۇرتتىڭ كوزى اشىلىپ، قايدا بولسادا، ىنتىماق بىرلىك تابىلىپ، قالىڭ قازاق ىشىنە بەرەكە ۇيتقىسى ورناعانداي بولىپ تۇر ەدى. قازاقتان باسقا ەل قاعىنىپ، جۇگەنسىزدىك ۇلعايىپ، ازاماتتارىنىڭ سوڭىنا ەرگەن جۇرتتى ارامزا قۇۋلارى ازعىرىپ، اداستىرىپ تۇر ەدى. بىزدەندە ۇياتتان

كەشكەن، اردان بەزگەن، ارامزالار شىعىپ، گازەت تاراتقان بولىپ، ەل ىشىنە ارەكەت شاشقالى ٴجۇر. قالىقتىڭ قامىن ويلاپ، قورعان بولعان، الاشتىڭ تۋىن ۇستاعان. اسقار بەلدەي ەرلەرىمىزدى جىندانعان ىيتكە ۇقساپ، ارامزالار قاۋماق بولىپ، جىنىن قوسىپ، ۋىن شاشىپ ٴجۇر. ٴتۇرى ادامعا ۇقساعان مەن پىكىرى ايۋان سىياقتى سۇمدار «ٴۇش-ٴجۇز» دىڭ پارتىياسى دەپ اتاق بايلانىپ، بار قازاقتىڭ ۇيىنقسى بولعان «الاش» پارتىياسىنىڭ ادامدارىن. ارام اۋىزى مەن بىلعاماق بولىپ ٴجۇر. ٴتورت اياقتى قىسقىرعا - سىنىرقىن (ۋۋ) سالىۋشى ەدى، مىنا وعا دەگەن ۋۋ مىناۋ:

«ٴۇش-ٴجۇز» پارتىياسى انىق سودىرلى - سويقاندى ٴجۇزى قارالار پارتىياسى. بۇل جۇرتقا كەلگەن ۇلكەن دەرت. سوزىنە قۇلاق قويماي، وزدەرىنەن اۋلاق بولىپ، ساقتانىۋ الاش بالالارىنا بورىش. قازاقتىڭ باياعىدان بەرى اياق استىنا باسىلىپ، كورگەن قورلىعى، كورگەن زورلىعى مەن زومبىلىعى از ەمەس. ەندى، «ٴۇش - ٴجۇز» دىڭ قۇۋلارىنا ايتامىز: «ەلىمىزدى ىرتىبەكمزدەر، ەل قىلىپ ۇستاۋ سەندەردىڭ قولدارىڭنان كەلەتۇن ٴىس ەمەس. ەلدە ەسىن بىلەدى: سەندەردىڭ سوكدارىڭنان ەرىپ، جارعا قامالىپ جىعىلمايدى. قالىقتى اۋرە قىلماي، ولگەن مۇجىقتىڭ قويىنىندا قالاش تابىلاتۇن بولسا، سونى ىزدەپ قاراڭدار!

ٴبىز «الاش» پارتىياسىنىڭ سوكىنان ەرەمىز؛ انىق كوش باسشىلارىمىز سوندا.

سەمەيدىڭ ۇيەزنىي زەمستۋاسىنىڭ مۇشەلەرى: 1) اقمەتجان اكداماس ۇلى، ايت مۇقامبەت بولات ۇلى، ٴدىن ىسلام تاكىربەردى ۇلى، جامشىرباي شولەمباي ۇلى، تەمىرشى جۇسىپ ۇلى، سىدىق دۇيسەمباي ۇلى، قۇرمامباي مۇزدىباي ۇلى، بەيسەكە ەسىركەپ ۇلى، مايلىباي ەسەمباي ۇلى. امامبازار قازانعاپ ۇلى، رايىمجان ماۋسەك ۇلى، قالدىباي بۇدامباي ۇلى، كوكباي جاناتاي ۇلى، جانا. «قازاق» گازەتىنىڭ 1917- جىل 21- نويابىردەگى 25- نومىرىندە: «تۇرىك - تاتار قامقورى» دەگەن ماقالادا بۇلاي دەيدى:

[illegible]:

«تۇرىك - تاتار قاۋىمدارىنىڭ قامقورى.

. . . 14- نويابىردە ومبىداعى «الاش» پارتىياسىنىڭ وبلىسنوي كوميتەتىنەن مىناندای تەلەگرام الدىق:

«الاش» تىڭ دۇشپاندارى «الاش» پارتىياسىن قالىقتا تەرىس ٴتۇسىندىرىپ، وتىرىك قابار تاراتىپ ٴجۇر، «قازاق» دا «الاش» پارتىياسىنىڭ جوباسى باسىلىپ، شىقسا ەكەن . . .»

مۇنان سوڭ 17- نويابىردا ومبىدان مىناندای ٴبىر تەلەگرام الدىق:

«بەلگىلى كادەت بوكەيقان ۇلى اشقان «الاش» پارتىياسىنىڭ پروعرامماسى مەن تاناعاتتانباي *) قازاقتار (؟) ٴوز الدىنا «ٴۇش - ٴجۇز» اتتى سوتسىيالىست پارتىياسىن اشتى. پارتىيانىڭ ماقسۇتى پەدەراتسىيانى جاقتاۋ، جانە

تۇرىك-تاتار قاۋمداردىڭ بىرىكتىرۋى ٴۇشىن رەۆوليۋتسيالىق دەموكراتيالىق سوۆەتتەر ۇكىمەتىن قۇرۋ بولىپ تابىلادى. بىز ولارعا جەكە دىسپە-
سىن كىرگىزبە. پرەزيديۋم باستىعى ايتپەن ۋلى. سەكرەتارى كوبەكەيپ ...»
بۇل تەلەگرامدى ەكى ادرەسپەن، ٴبىرىن «قازاقعا» ٴبىرىن «جاڭا ۋاقىت» گازەتىنە جىبەرىپتى.
نوعايلار ويلايدى عوي «ا-تۇرىك-تاتار قاۋمداردىڭ بىرىكتىرۋىندە قازاقتان ٴبىر ەر تۋعان ەكەن» دەپ.
نوعايلار قايدان بىلسىن، ول «ەردىك» قانداي ەر ەكەنىن. ٴبىر ەسەپتەن ولاي-ويلاماستا: قازان گۋبەرناسىنان «پاتى قوللا» دەگەن ٴبىر بەلگىسىز نوعاي «تۇرىك-تاتار قاۋمداردىڭ بىرىكتىرىپ جاتىرمىن» دەگەن تەلەگرام بەرسە، ٴبىزدىڭ ىشىمىز ەلجىرەي تويارما ەدى؟
ايتپەن ۋلى دەپ تەلەگرام بەرىپ وتىرعان كىسىنىڭ اتى مۇقان. مۇقاندى، وزگە جۇرت بىلمەگەنىمەن، ومبى ۋيەزى جاقسى بىلەدى. ومبى ۋيەزىنىڭ ماقتاۋى مەن بىزدە بىلەتۇن ەدىك. «تۇرىك-تاتار قاۋمداردىڭ بىرىكتىرمەك ٴۇشىن «ٴۇش-ٴجۇز» اتتى پارتيا اشتىم دەپ، وتىرعان ٴبىز بىلەتۇن مۇقان ەكەنى راس بولسا قۇدايا وسىداي قامقورىكتان «ٴۇش-ٴجۇزدىڭ» بالاسىن ساقتاي كور دەگەنەن باسقا تىلەگىمىز جوق.
ٴبىراق، «ٴۇش-ٴجۇزدى» ٴبىز قاتە ٴتۇسىنىپ وتىرعان شىعارمىز، بۇل باسقا «ٴۇش-ٴجۇز» شىعار. ولاي بولسا، وسىنداي اقشانىڭ ارزاندىعان كەزىندە، تىم بولماسا، «ٴبىر مىڭ» دەمەي، پارتياسىنىڭ اتىن «ٴۇش-ٴجۇز» قويعانى تاعى تۇسىنىكسىز.
ٴبىز ويلايمىز، مۇقان «بولشەۆيك» دەرتىنە مۇپتىلا بولىپ «سوتسياليست» پارتياسىن اشىپ ٴجۇر اۋ، دەپ. بولماسا، سوتسياليزم وعان پايدالى بولا قويارما ەكەن؟ مۇقان ٴوز پايداسىن بىلمەيتۇن جىگىت ەمەس ەدى، سوتسيا-ليست بولسا، بەلگىلى 25-سيۋننەن بەرگى «ەگىنگى» كوبىنىڭ ورتاسىنا ۋلەسكە ٴتۇسىپ، كەتپەي مە؟...»
(تورعاي وبلىسىنىڭ «الاش» كاميتەتى.)
جانا، «قازاق» تىڭ 1917-جىل 26-نويابردەگى 252-نومىرىندە: «ٴۇش-ٴجۇزدىڭ قۋلارى» دەگەن ماقالادا بۇلاي دەيدى:

گازەتتەن:

«ٴۇش-ٴجۇزدىڭ قۋلارى:

... ومبىدا سلاي سوۋدان بالىق اۋلايتۇن مۇقان دەگەن جىگىت بار. بۇل جىگىت بوستاندىق بولعاننان بەرى جوگەنسىز كەتىپ ويىنا كەلگەنىن ىستەپ، قالىقتا زياندى كوشەيتىپ بارا جاتقان سوڭ، اقمولا وبلىسىنىڭ قازاق كاميتەتى تور-قورلاپ توقتاۋ سالادى. اۋىزدىقتاپ ەركىنە جىبەرمەيدى. سونان كەيىن،

باستىعى مۇتان، جولداستارى الاشقا اتى شىققان كولباي، شەيمەردەن دەگەن ٴبىر جىندى كەگەسىب، وبلىسنوي كامىيتەتتىڭ مۇشەلەرىن تۇتقىن قىلماق بولىپ، 50-60 كىسى ەرتىپ كامىيتەتكە بارىپ، مۇشەلەرىن قاماپ الادى.

كامىيتەت ىمرەدسەداتىلى ايدارقاننىڭ ۇيىنە بارىپ، ٴوزى ۇيىندە جوق ەكەن، قىزمەتكەرلەرىن ۇرىپ، جانجال شىعارادى. ٴسويتىپ جانقاندا، ايدارقاننىڭ ۇيىنە تىلىپپون مەن قابار ٴتيىپ، مىلىتسىيا ٴجانا قازاق - ورىستار كەلىپ «ۇستاۋداعى» كامىيتەت مۇشەلەرىن بوساتادى، باتىرلاردىڭ وزدەرىن جاۋىپ تاستايدى. دوز-دانىيا بولىپ، ستەرى بۇل كۇندە تەركەۋدە. بۇل كۇندە باتىرلار كەپىل مەن بە، زالوگ بەن بە، شىققان سەكىلدى.

ەندى جوعارعى اڭگىمە جۇرتقا جارىيا بولىپ كەتتى، ىمرەۋدى اباقتىعا جابامىن دەپ ٴجۇرىپ، وزدەرى جابىلىپ قالدى؛ قاراپ ٴجۇرىپ، اقىماقتىقتارىنان سوتتى بولدى. وبلىسنوي كامىيتەت بەن ەندى ۇستاسپاسىن با؟

زەمستىۋا سايلاۋى بولعالى وتىر. مۇقانداردىڭ گىمىلاسنى، شىلەن بولعىسى قاتتى كەلەدى... نە قىلارىن بىلمەي، اۋىزدىعىن شايناپ تۇرعان كەزدە، دالا وكىرىگىنىڭ (اقمولا ٴجانا سەمەي وبلىستارىنىڭ) ۇشىرىدىيتەلنوي سوبرانىيە سايلاۋى، ٴجانا ونى مەن بىرگە ىسپەسىك بەرەتۇن سىروگى‌دا كەشىگەدى. «اتىن شىعارىپ ٴۇشىن جەر ورتەۋگە دايار» قۇۋلار قۇۋانادى.

– تۇرا تۇر، بالام، قۇداي بەردى، ٴبىر سويقاندى سالايىق، سەندەر «الاش» پارتىياسىن اسىشاگدار، ٴبىز «ٴۇش - ٴجۇز» پارتىياسىن اشامىز؛ سەندەر ىسپەسىك كىرگىزسەگدەر، بىزدە ىسپەسىك كىرگىزەمىز، دەپ، تابانى كۇرەكتەي توعىز كىسىنى نوعىتىپ، كەمەسىيەگە بەرىپ كەپ قالادى؛

كەرەك بولسا، مىنە! مىنە، ىسپەسىك! ىسپەسىك كىرگىزىۋ دەگەن قىيىن جۇمىس ەمەس، قول قويادۇن 100 كىسى تابقان كىسى ىسپەسىك كىرگىزە بەرەدى. ٴبىراق كاپ ىسپەسىكتىڭ سانىندا ەمەس، ماگىزىندا ٴجانا قالىقتىڭ ٴباتۋاسىندا. اقمولا، سەمەي ەكى وبلىستا 10 ۇيەز ەل بار. بوستاندىق بولعالى نەشە سىيەز بولدى. سونىڭ ٴبارىن دە دە جۇرتقا قالاۋلى، تازا، قىزمەت ەتەتۇن ادامدار اتالدى. 21 - 26 ىيۋلدە بولعان جالپى قازاق سىيەزىندە دە، جۇرتتىڭ بايگەگە قوسىپ جۇرگەن ازاماتتارى الىيقتاندى. سول نەشە ىرەت قالىقتىڭ كەگەسىپ بايىقتاعان ادامدارىنا، ەكى وبلىس ەل تۇگەل بوقتاب، تالاس شىعارماي، ٴبىر ىسپەسىك كىرگىزدى. ول ىسپەسىكتەگى ادامداردىڭ كىم ەكەنى، «قازاق» گازەتىندە جازىلىپ جەلەدى.

ەندى بۇگىن اياق استىنان، سەن سولاي ەت دەگەن جۇرت جوق، جۇرتتان شىققان ٴتورت بەس قۇۋ قوسىلىپ، وزدەرىنىڭ اقىماقتىقتارىنان كورمەي، اقمولانىڭ وبلىسنوي كامىيتەتىنەن كەك الماق بولىپ، پارتىيا اشادى. ىسپەسىك كىرگىزەدى.

مىنە، ەكى ىسپەسىك، جوعارىدان تومەن قاراي، جارىستىرا ەكەۋىنىڭ ادامدارىن سالىستىر.

« الاش » اتىنان:

1) الىمقان
2) ايدارقان
3) ٴالىم - قان
4) قالەل
5) ىسىلبەك
6) مۇقىش
7) ەرەجەپ
8) جاقىپ
9) سەيىلبەك

« ٴۇش - ٴجۇز » اتىنان:

1) قاسەن قوجا.
2) كولباي
3) شەيمەردان
4) مۇقان
5) ۇسەن
6) سۇلتان ماقمۇت
7) بايسەيىت
8) قازى
9) الياسقار

مىنە، قالىق تارازىنىڭ ەكى تاباعىنا ەكى ىسپەسىكتى سال، كانديداتتارىن جەكە - جەكە ولشە، ادامشىلىعىنىڭ، اقىلىنىڭ، نامىسىنىڭ، ٴتيىسىن قالايدى. سوعان تاسىمدى سال، كوزە - بىلە تۇرىپ اداسساڭ، الدىڭدا تالاي اسۋ بار. ارماندا كەتەسىڭ دەپ جۇرمەلى، مادييار.

ارينە، «ٴۇش - ٴجۇز» دىڭ گازەتىندە، «الاش» « كوسەمدەرىن » سوگىۋدەن كەندە قالعان جوق. ٴبىراق، «ٴۇش - ٴجۇز» پارتياسىنىڭ ادامدارىنان، دۇشپانىن جامانداپ، سوگىۋگە «الاش» تىڭ شەشەندەرى دۇز ەسە شەبەرلىكتەرىن كورسەتتى. وعان مىسال ٴۇشىن جاڭاعى ٴسوزدەردى كەلتىردىك. «ٴۇش - ٴجۇز» پارتياسىنا جازىلعانداردىڭ دەنى ومبى قالاسىنىڭ جاتاقتارى، جەمشىكتەرى، كەدەيلەرى ەدى. ماسەلەن: ىشتەرىندە اتاقتى بالۋان قاجىمۇقاندا بار ەدى. قاجىمۇقان، جۇمىسكەر جالشى بولاتىن. ال، «الاش» پارتياسىنا كىرگەندەر بارلىق قازاعىستاننىڭ ۇلكەن وقىعاندارى، « اق جاعالارى »، « سپالارى » تورەلەرى، تورە بولايىن دەپ جۇرگەن جاستارى، بىلىمدى كەمنازيادان ٴتاربيا العان الاشتىڭ « بوبەكتەرى ».

ارينە قانداي ىسكە بولسادا، قانداي سوزدەرگە بولسادا، جاتاقتار مەن جەمشىكتەردەن « وقىعان سپالار » شەبەر بولادى. « وقىعان سپالار » بوقتاۋعادا شەبەر، سوگىۋگەدە شەبەر، ماقتاۋعادا شەبەر. دۇشپانىنا ور قازىۋعادا شەبەر، ورعا قۇلاتۋعادا شەبەر. نادان جاتاقتار مەن، نادان وقىماعان جەمشىكتەر نەگە بولسادا ولاق. نەگە بولسادا دورەكىلەۋ كەلەدى. قاجىمۇقاننىڭ جۋان بىلەگى بولماسا، داۋلاسىپ، يۋرىيس جانشەنى جەڭە الارما!... «ساباسىنا قاراي ىسپەگى دەيدى» «وقىعان سپالاردىڭ» («الاش» تىڭ) كوسەمدەرى، وقىماعان جاتاق جەمشىكتەر-

دەپ («ءۇش - ءجۇز» دەپ) كوسەمدەرىنەن ون ەسە جۇيرىك، ون ەسە قۋ بولماعاندا قايتسىن!

«ءۇش - ءجۇز» دەپ شىعارعان گازەتىندە دورەكى بولدى. «ساباسىنا قاراي پىسپەگى» دەگەن، ءتارىزدى، «الاش» كوسەمدەرىن جاماندايعاندا، تەك دورەكى تىلمەن سوگە بەردى. ايقىن ەرەجەسى بولعان جوق.

دۇسپانعا قارسى شاپقان كەي ءبىر بىلعانىشتارىنىڭ ءوزىن بىلعايتىنىن بىلمەدى.

«ءۇش - ءجۇز» پارتياسى جاسالاردا، بىلەك قايراتىن كورسەتپەك بولىپ، ازعانا ەرەۋىل جاساپ الدى. بولاشاق «ءۇش - ءجۇز» ءبىر كۇنى قول كۇشىن جۇمسادى. بالۋان قاجىمۇقاندى الدىنا سالدى.

1917-جىلى 19-نوكتابىردە، باسى: مۇقان ايتپەن ۇلى بولىپ، (بالۋان قاجى-مۇقان دا بار) شەيمەردەن ءالجان ۇلى، ابدىراقمان قىلىشباي ۇلى بولىپ، ومبىداعى «ءۇش-ءجۇز» پارتياسىن جاسايتىن ادامدار جينالدى.

«الاش» كوسەمدەرىنىڭ قىلىقتارىن تەكسەرىپ، كەڭەسكە سالدى.

«الاش» كوسەمدەرىنىڭ بۇ قاراعا زيانى بولماسا، پايداسىنىڭ جوق ەكەنىن ءابدان ايقىن كورگەن سوڭ، ومبىداعى «الاش» پارتياسىنىڭ ورداسى بولىپ وتىرعان، اقمولانىڭ وبلىستىق قازاق كوميتەتىنىڭ باسىنداعى وتىرعاندارىن قۋۋعا قاۋلى قىلدى.

ۇكىمەت كەرىنەسكي قولىندا. ۇكىمەتتەن جاتاقتارعا، جەمىسكەرگە، قارا جۇمىسكەرلەرگە قايىر جوق. نە دە بولسا، وزدەرىنىڭ قول كۇشتەرىن جۇمساماق بولدى. باسشىلارى الگى ايتىلعان: م. ايتپەن ۇلى، ش. ءالجان ۇلى، ا. قىلىشباي ۇلى- ءبارى ومبىنىڭ ۇيەزدىك قازاق كوميتەتىنىڭ باسىنداعى ادامدار. مىنە، سولاردى الدىنا سالىپ، ءجۇز شامالى جاتاق، جەمىستىك، اقمولانىڭ وبلىستىق قازاق كوميتەتى مەكەمەسىنە جونەلدى... بالۋان قاجى-مۇقاننىڭ قولىندا قىزىل تۋ...

قولدارىندا قىزىل تۋ، تۋلارىندا اشار قارا ۇ قارانىڭ تىلەگىن ايتقان سوزدەر. وبلىستىق قازاق كوميتەتىنىڭ مەكەمەسىنە كەلدى. كوميتەتتىڭ ەسىگىن الدى. ايتپەن ۇلى، ءالجان ۇلى، قىلىشباي ۇلى، ون شاقتى جاتاق ادامدارىمەن مەكەمەگە كىرىپ، وبلىستىق قازاق كوميتەتىنىڭ مۇشەلەرىن، وتىرعان ورىندارىنان ۇستادى، تۇتقىنعا الدى. كەي بىرەۋلەرىن ۇردى. وبلىستىق قازاق كوميتەتىنىڭ تورەاعاسى انبەكەت، ا. تۇرلىباي ۇلىن تابا المادى. ءبىر توبى ىزدەپ تۇرلىباي ۇلىنىڭ پاتەرىنە بارىپ، تابا الماي كەلدى.

سونان سوڭ، وبلىستىق قازاق كوميتەتىنىڭ مۇشەلەرىن: سەيىت ۇلى مەن جۇماباي ۇلىن ايداپ، تۇرلىباي ۇلىنىڭ پاتەرىنە كەلدى. تۇرلىباي ۇلىنىڭ پاتەرىن قاماپ الىپ، بەكىتۋلى ەسىگىن تەكىبەلەدى. تۇرلىباي ۇلى كورىنبەي بۇعىپ جاتىپ الدى.

ول، ٴوكى ارادا كەرىنىسكىيدىڭ اتتى اسكەرى كەلىپ، ٴمىليتسيا اتىرەتى كەلىپ، جاتاقتار توبىنىڭ ٴوزىن قاماپ الىپ، توتقىنداعى سەيىت ۇلى ٴمەن جۇمابايۇلىن بوساتىپ، ٴورەۋىل جاساۋشىلاردىڭ ٴوزىن توتقىنعا الدى...

مىنە، «ٴۇش - ٴجۇز» پارتياسىنىڭ جاسار الدىندا، ومبى جاتاقتارىنىڭ ٴبىر ٴورەۋىلى وسى.

سودان كەيىن، بۇل تۋۋرالى، سول، 1918 - جىلى 21-دەكابىردە، ومبىلىق قازاق كاميتەتىنىڭ، ٴوزىنىڭ كەڭەسىندە جاساعان قارارىن كەلتىرەلىك. قارارى ورىسشا جازىلعان. ونى قازاقشاعا اۋدارامىز، ول قارارى مىناۋ:

اقمولا ومبىلىق قازاق كاميتەتىنىڭ كەڭەسى. ٴنومىرى 122 - ٴىنشى، 1917 - جىلى 21 - وكتابىر.

كەڭەستە بولعاندار: 1. تۇرلىباي ۇلى، س. جانتاس ۇلى، م. جۇماباي ۇلى، ا. سەيىت ۇلى، ٴو. مۇقىش ۇلى، ٴو. توقباي ۇلى، ف. تۇرسان ۇلى، جانا، قوسىپ العان مۇشەلەرى: ٴو. بيتباي ۇلى، م سامات ۇلى، م سەيىت ۇلى.

قارالعان ماسەلە: م. سەيىت ۇلى ٴمەن. م. جۇماباي ۇلىنىڭ 19 - وكتابىردە بولعان وقيعا تۋۋرالى باياندالاماسى:

... «وسى 1817 - جىلى 19 - وكتابىردە، كۇندىز، ساعات 1 - 2 شاماسىندا، ومبىلىق قازاق كاميتەتىنىڭ مەكەمەسىنە، ومبى ۋيەزىنىڭ قازاق كاميتەتىنىڭ تورە اعاسىنىڭ ورىنباسارى ٴىش. الجان ۇلى ٴمەن، قاتىسى 1. قىلىشاي ۇلى كەلدى.

قاستارىندا ٴۇش قازاعى بار. قازاقتاردىڭ جەڭدەرىندە ومبى ۋيەزىنىڭ ٴمىليتسيەسى دەگەن جازۋلى شۇبەرەگى بار. بۇلار ٴوش ٴبىر ٴسوز ايتپاستان ومبىلىق قازاق كاميتەتىنىڭ تورىنە شىعىپ، تورە - اعاسىنىڭ ورىنداتۇن بولمەسىنە كىردى.

كىرىسى ٴمەن، قىلىشبان ۇلى قاسىنداعى «ٴمىليتسەنەر» قازاقتارىن تەلەپوننىڭ قاسىنا قويدى دا: «تەلەپونعا ومبىلىق كاميتەتىنەن ٴوش كىمدى جىبەرمە» - دەپ، بۇيىرىپ، الجان ۇلى ٴوكەۋى وتىردى.

وتىرىپ: «ومبىلىق كاميتەتىنىڭ وزگە مۇشەلەرى قايدا؟ جانا، تۇرلىباي ۇلى قايدا؟» دەپ سۇرادى.

5 - 10 مينوت وتپەي، ومبىلىق كاميتەت كەڭسەسىنە 50 - 60 قازاق ٴورتىپ، ومبى ۋيەزىنىڭ قازاق كاميتەتىنىڭ تورە - اعاسى مۇقان ايتبەن ۇلى كەلدى.

مۇنىڭ قاسىنداعى قازاقتاردىڭ دا 6 - 7 ٴىسىنىڭ جەڭدەرىندە «ٴمىليتسيە» دەگەن شۇبەرەگى بار.

ايتبەن ۇلى ٴورگەن قازاقتارىنا قاراپ، ومبىلىق قازاق كاميتەتىنىڭ قاتىسى سەيىت ۇلىن كورسەتىپ،

ـ «ەلگە الدى مەن مەنى تۇنقىنعا الىپ كەرەك» دەدى. بۇعان م. سەيىت ۇلى نارازى بولىپ:

ـ «ۇۋاقىتشا ۇكىمەتتىڭ ۇلىقساتىسىز ايتبەن ۇلى ەش كىمدى تۇتقىنعا الا المايدى» ـ دەپ ەدى،

ايتبەن ۇلى ٴوزىنىڭ «ەلىنسەنەرلەرىنە» كۇش جۇمسا دەپ، ادەيىلەن تىسقارى بۇيرىق قىلدى.

«ەلينسەنەرلەر» م. سەيىت ۇلىن ۋيەزدىك كامىيتەتتىڭ تورە-اعاسىنىڭ بولمەسىندە وتىرعان جۇماباي ۇلى، تورسان ۇلى، ٴادىل ۇلدىنىڭ ۇستىنە كۇش بەرىپ ەنگىزدى.

بۇدان كەيىن، ايتبەن ۇلى جىينالعان توپقا ٴسوز سويلەدى.

توپتى زورلاۋ، تالاۋ، قىيانات جاساۋعا ازعىردى.

ـ «اقساقالدار، وتاعاسىلار، ۇلكەن اعا كىسى ىنىلەر! مەن سىزدەردىڭ ارالارىڭىزدا ٴوستىم. مەنىڭ كىم ەكەنىمدى بىلەسىزدەر. سىزدەردى جاقتاعاندىق ٴۇشىن، پاتشانىڭ زامانىندا، مەنىڭ قانداي ەڭبەك سىڭىرگەنىمدى بىلەسىزدەر. جانا، مەنى بارلىق اقمولا ۋيەزى بىلەدى. بۇرىن سىزدەر مەنىڭ سوزىمە سەنۋشى ەدىڭىزدەر. الدە ماعان سىزدەردى سەنەدى دەپ بىلەم» دەدى.

جىينالعان توپ: «سەنەمىز ـ سەنەمىز،!» دەپ گۋىلدەدى.

ـ سىزدەر قارا بۇقاراسىزدار. ۋيەزدىك قازاق كامىيتەتىنىڭ مۇشەلەرى مانار قىس-پانتاشىل. ـ ۋيەزدىك قازاق كامىيتەتى سىزدەردىڭ تىلەكتەرىڭىز بەن، سىزدەردىڭ دەگەندەرىڭىز بەن ٴبىر ماسەلەنى شەشپەمە؟ ـ دەدى.

جىينالعان توپ: ـ «جوق! ـ جوق! ۇيتىپ كورگەن جوق!» دەدى.

ۋيەزدىك كامىيتەت نە ىستەسەدە، ٴوز بەتى مەن ىستەيدى. ٴوز ٴامىرىن ٴوز كۇشىن جۇرگىزەدى. قازاق قالقىنا ۇشىراپ وتىرعان پالەنىڭ ٴبارى، جانا قازاق قالقىنىڭ شارىۋاسىنىڭ كۇيزەلىپ بارا جاتقانى وسى ۋيەزدىك قازاق كامىيتەتىنىڭ بالەسىنەن. ۇيەزدىك، جانا بولىستىق كامىيتەتتەرگە، ۋيەزدىك كامىيتەتتىڭ جازعان قاعازدارىن كورسەڭ، ىلعي بۇيىرىق ٴامىر قىلۋ.

مۇنىسى قازىرگى بوستاندىق قاعىيداسىنا تۋۋرا كەلەمە؟ دەيدى.

تىڭداپ تۇرعان توپ: ـ «جوق! ـ جوق! تۋۋرا كەلمەيدى ـ دەپ گۋجىلدەدى.

اسىرەسە توپتىڭ ىشىندە، كەدەيلەرىنىڭ، سارسەمبايدىڭ، نۇرتازىنىڭ، قۇداي بەرگەنىنىڭ، سادىۋاقاستاردىڭ داۋىستارى باسىم شىقتى.

«ولاي بولسا، بۇدان بىلاي، بۇل پاتشاشىلداردىڭ ۋيەزدىك كامىيتەتتىڭ باسىندا وتىرۋى جونبە؟ ـ مەنىڭ ويىمشا ٴجون ەمەس!» دەدى.

توپ گۋجىلدەپ، ايتبەن ۇلىنىڭ بۇل ٴسوزىن ماقۇلداپ، ۋيەزدىك كامىيتەتتىڭ تورە-اعاسىن تۇرلىباي ۇلىن، جانا جوق مۇشەلەرىن تاۋىپ، «ەندى كامىيتەت قىزمەتىن مويىنىمنان تاستادىم» دەگىزىپ كەرەك،ـدەدى.

تۇرلىباي ۇلىن تاۋىپ اكەلۋگە ايتبەن ۇلىنىڭ ٴوزى شىعىپ، قاسىنا ٴۇش «مەلەتسەنەرىن» الىپ ىزدەپ كەتتى. 30-40 مينۋتتان سوڭ، ٴوزىنىڭ «مەلەتسەنەرلەرى مەن» ايتبەن ۇلى قايتىپ كەلدى...

توبقا ايتتى:

«تۇرلىباي ۇلى قاشىپ كەتتى. ىبىراق، ۇيىندەگى ەكى ٴيتتى ۇرىلدى» دەدى. (بىرەۋى كوشەر. بىرەۋى اسىباسشى.) كەي ٴبىر اقساقالداردىڭ ۇلۇقسانى مەن، توبقا ۋىلىستىق قازاق كاميتەتىنىڭ قاتىشىسى م. سەيت ۇلى مىناداي ٴسوز سويلەدى:

-مەن، ايتبەن ۇلىنىڭ جاقىن تۋۋسى ەدىم.مۇنى ۇزگەدەن كورى مەن ارتىعىراق بىلەمىن. بۇل ٴوزى قىزبا، ٴبىر نارسەگە ىرەتى كەلگەن جەردە قول سوزىپ قالاتىن، ناقۇرىستاۋ مىنەزى بار ادام ەدى. قازىر سىزدەردىڭ جابايلىعىڭىز بەن پايدالانىپ، سىزدەردى باسىنىپ جۇلىنا سالىپ تۇر. قارا كوش جۇمساۋعا ازعىرىپ تۇر. ارينە، سىزدەر ىستەيىن دەپ تۇرعان ىستەرىڭىزدىڭ نە ەكەنىن ۇزدەرىڭىزدە انىق ٴبىلىپ تۇرعان جوقسىزدار. مۇنىڭ زور قاتا ەكەنىن بىلمەيسىزدەر. ايتبەن ۇلى ٴۇشىن، ۇزدەرىڭىز جاۋاپ بەرەتۇنىڭىزدى بىلمەي تۇرسىزدار!- دەدى.

بۇل سوزدەن كەيىن ايتبەن ۇلى، ٴبىر ٴتۇرلى اشۋلانىپ! بىرەۋگە قاراپ:

-«اتتەگەنە-اي! الگى ٴيتتىڭ ۇسى ۋاقىتتا شەيىن مەنىڭ الدى-اتارىمدى قايتارماعانىن! قولىمدا بولعاندا قازىر ىسكە جارار ەدى» دەدى.

بۇدان سوڭ بوگەنباي ۇلى دەگەن قاتىسى، ايتبەن ۇلىنىڭ ايتۋى مەن «جينالىس» اتىنان ۋىلىستىق قازاق كاميتەتىنىڭ قازىرگى مۇشەلەرىنىڭ كەي بىرەۋلەرىنەن باسقاسىنا، سەنبەۋلىك بىلدىرۋگە قاۋلى جازدى.

قاۋلىنىڭ اقىرىندا: «وكتابىردىڭ 20سىندا، ساعات 12 دە، ۋىلىستىق قازاق كاميتەتىنىڭ قارا بۇقاراعا سەنىمسىز مۇشەلەرى، ەندى بۇدان بىلاي ۋىلىستىق قازاق كاميتەتىنىڭ قىزمەت مىندەتىن مويىندارىنا المايتۇندىعىن ٴبىلدىرسىن» دەگەن قاراردى جازدى.

-بۇل «قاۋلىعا» قول قويماعان سەبەبىن، توبقا، كورسەتىپ، ايتبەن ۇلى جانا بۇي دەدى:

-«قالىق!-مىنە، سەنىڭ دەگەنىڭ جازىلعان قاۋلى. سەيىت ۇلى، سەنىڭ بۇيىرعانىڭدى ورىنداۋعا مويىنسۇنباي تۇر. بۇعان قالاي قارايسىزدار. مەن، بۇنى تۇتقىنعا الۋدى دۇرىس تابامىن- دەدى.

سول ارادا سەيىت ۇلىن تۇتقىنعا الدى. جانا جۇمابايدىڭ ۇلىن تۇتقىن قىلدى. جۇماباي ۇلىنا الجان ۇلى ايتتى: «سىزدىڭ تاقدىرىڭىز مەنىڭ، سىزدىڭ دەكتاتورىڭىز مەن» دەدى. سونان سوڭ، تۇتقىنعا العان مۇشەلەردى ايداپ، توپ،

«مەلىتسەنەرلەرى مەن ، تۇرلىباي ۋلىنىڭ پاتەرىنە قاراي جۈردى . جرلىشباي ، كەزدەسكەندەرگە ايتبەن ۋلى :

«مىنە، بىز پاتساشىلداردى ايداب كەلەمىز؛... دەپ وتەردى.

تۇرلىباي ۋلىنىڭ پاتەرىنە كەلىپ، توب، پاتەردى قاماپ السى ، ايتبەن ۋلى، الجان ۋلى ، قىلىشباي ۋلى ، ۋشەۋى قوناق ەسىگىن بارىپ قاعىپ ، » تۇرلىباي ۋلىن شىعار» دەدى. ول ارادا ايتبەن ۋلى ءبىر نەشە مەلىتسەرلەرىنە» قىيمادان تۇسىپ، ەش ءبىر بوگەتكە قاراماي، كۇش بەن قاقپانى اشۋعا بۇيىردى. وندا عى ماعسۇت، توب، ارتقى ەسىكپەن تۇرلىباي ۋلىنىڭ پاتەرىنە كىرسىن، دەۋ.

از ۋاقىتتان سوڭ، قوناق ەسىكتى ىشىنەن بىرەۋى اشىپ، ءبىر قارىۋ جاراق اسىنعان ادام شىعا كەلىپ :

-مەن مەلىتسيە باستىعىنىڭ ورىنباسارى مەن . سىزدەرگە نە كەرەك؟-دەدى.

ەسىك الدىندا تۇرعان ايتبەن ۋلى الجان ۋلى، قىلىشباي ۋلى سالىقالاقتاپ «مىنا قالىق، تۇرلىباي ۋلى شىقسىن» دەپ تۇر - دەدى.

وعان مەلىتسيە باستىعىنىڭ ورىنباسارى: «تۇرلىباي ۋلى شىقپايدى. ايتىڭىزدار ماعان، سىزدەرگە نە كەرەك؟» دەدى.

وعان ۋشەۋى ايتتى : «وندى ەشە سىز وعان ايتىڭىز : مىنا قالىق وعان ءبىر اۋىزدان سەنبەيتۇندىگىن ءبىلدىردى . سول سەبەبتى ، قالىقتىڭ قاۋلىسى بويىنشا، تۇرلىباي ۋلى ەرتەڭ ساعات 12 دە، كۇندەرى مۇۋسىنىڭ ۋينە كەلىپ، ءوزىنىڭ مۇينىنداعى قىزمەت مىندەتىن قالدىرعاندىعىن ايتىۋى مىندەتتى -دەدى.

ول ەكى ارادا قالا مەلىتسيانەرلەرى جانا اتتى اسكەر جەتىپ كەلىپ، توبتى قاماپ الدى، توبتى، ايتبەن ۋلىن يلىس قىلىپ، ويلىستىق كاميتەت مۇشەلەرى مەن 2- اۋدان كەمەسەرىنە الىپ كەتتى...»

بۇل باياندامانى تىڭداب، ويلىستىق كاميتەت، اقمولانىڭ ويلىستىق سىيەزىنىڭ سايلاعان باسقارماسى ەكەندىگىن ەسكە الىپ، جانا، ويلىستىق كاميتەتىن قايتا سايلاۋعا جالعىزاق اقمولانىڭ ويلىستىق سىيەزىنىڭ عانا ەركى بارلىعىن ەسكە الىپ، جانا، كۇندەرى مەن تۇرتازا اۋىزدى بۇزىن قىلمىستى بولعان ادامدار باستاعان ومبى قالا سىنىڭ جاناتتارىنىڭ دەگەنى بۇتۇن ويلىس گىراجدانـ دارىنىڭ دەگەنى ەمەس ەكەندىگىن ەسكە الىپ، ويلىستىق كاميتەت مىنـ ناداي قارار قىلدى:

جوعارعى ايتىلعان، ومبى جاناقتارىنىڭ ەرەۋىلىن بىلىسپاتقا المۋعا تۇرمايتۇن ءىس دەپ تابىۋعا. بۇلاردى اداستىرعان ايتپەن ۋلى، الجان ۋلى، قىلىشباي ۋلى جانا باسقالار دەپ تابىۋعا. بۇل باستىقتاردىڭ ارەكەتىن، الىمەتتىڭ، تىنىشتىعىن، تارتىبىن بۇزىۋ نيەت بەن ىستەگەن ارەكەت دەپ تانىۋعا. ايتبەن ۋلىنىڭ بۇيرىعى بويىنشا ىستەگەن «مەلىتسەنەرلەردىڭ» قىلعان كۇشىن زاكۇنگە قارسى دەپ تانىۋعا. جانا، مۇنى سوت الدىندا جاۋاپقا تارتىۋعا.

بۇل تۇۋرالى اقمولانىڭ وبلىستىق قۇراما - قوسبا كامىيتەتىنە بىلدىرىۋگە، ٴجانا، ناعىزدا باسقا ٴتىيىستى ۇكىم يەلەرىنە بىلدىرىۋگە... قول قويدى:
اقمولانىڭ وبلىستىق قازاق كامىيتەتىنىڭ ٴتور - اعاسى تۇرلىباي ۇلى.
ورىنباسارى ا. ب.
سەيىت ۇلى. مۇشەلەرى:
مۇقىش ۇلى، جۇماباي
ۇلى. جانىناس ۇلى،
قاتىشىسى: م. ب. سەيىت
ۇلى...»

اقمولا سايدىبەكتىڭ ٴتوراعاسىنىڭ ورىن باسارى - زاقار كاتىشىنكە
(ورال جۇمىسكەرلەرىنىڭ ٴبىرى)

مىنە، وسىنى قالاسىنىڭ
جاتاقتارى، جەمىشكەنەرى
جاساعان وكىنابىر توڭكە-
رىسىنىڭ الدىنداعى
ورەۋىلگە، اقمولانىڭ وبى-
لىستىق قازاق كامىيتە-
تىنىڭ قارارى وسى.
جوعارعى ايتىلعان،
واقىيعا تۇۋرالى ٴجانا
اقمولانىڭ وبلىستىق
قازاق كامىيتەتىنىڭ

اقمولا سايدىبەكتىڭ ٴتوراعاسىنىڭ ورىن باسارى
باكەن سەرىكباي ۇلى.

اقمولا ۇيەزىنەن وسىعا بارىپ وقىپ
جۇرگەن ناشار بالالارعا بەرىلسىن
دەپ، اقمولادان جىيناپ جىبەرىلگەن
اقشانى، وقۋداعى ناشار بالالارعا
بەرمەگەندىكتەن، مەن ٴوزىمىزدىڭ
«تىرشىلىك» گازەتىنە جازدىم.
مەنىڭ شىن سوزدەرىمدى «وتىرىك»
دەپ، ورىنبورداعى «قازاق» گازە-
تىنە (1917 - جىلعى 13-دەكابىردە
شىققان 254-نومىرىندە) اقمولانىڭ
وبلىستىق كامىيتەتى - «اشىق حات»
جازدى. مەنىڭ جازعان ماقالام قازىر
قولىمدا جوق بولعاندىقتان وبلىستىق
قازاق كامىيتەتىنىڭ «اشىق حاتىن»
ٴعانا بۇل جەرگە كەلتىرەمىن.
ول مىناۋ:

,,اشىق قات،،

وسى اشىق قات ,,قازاق،، بەتىندە جارىيا بولىۋىن وتىنەمىز.

اقمولادا شىعاتىن ,,تىرشىلىك،، گازەتىنىڭ 4 - نومىرىندە شامىل دەپ قول قويعان ءبىر ادامنىڭ ,,اقمولا وبلىسىنىڭ جاندارال قازاق كامىيتەتى،، دەگەن ءبىر ماقالاسى باسىلدى. ول قابارداعى سوزدەردىڭ ءبارى باستان اياق وتىرىك بولعاندىقتان وبلىستوي قازاق كامىيتەتى، ول قابارلاردىڭ دۇرىستىن اشىپ بەرۋدى ۆزىنە مىندەت كورەدى.

وبلىستوي قازاق كامىيتەتىنىڭ قىزمەتى بولعان ءتىبىنى ومبى قازاقتارى ەمەس؛ ونى ىستەيمىز دەپ جۇرگەن مۇقان اينبەن ۇلى، عابدىراقمان قىلىشباي ۇلى، شايماردان الجان ۇلى، 5 - 6 جولداستارى مەن ومبىنىڭ 40 - 50 جاناعىنىڭ اككاۋنتىن ناداندىق بەن بۇلاردىڭ نەگە جۇرگەنىن بىلمەي ارتتارىنان ەرگەنەن باسقا تۇك جازىعى جوق. انتارى اتالعان ادامداردىڭ مىنەز - قۇلقى ومبى تۇگەلدەرەگىندە ءمالىم. ولاردىڭ ەش ۋاقىت ەش كامىيتەتكە رىيزا بولمايتىنى دا ايداي انىق. جاز ىشىندە سايلاۋسىز زورلىق بەن ۋيەزنىي كامىيتەتكە كىرىپ الىپ، كوزگە شەيىن جانجال، قىيانات بەن كامىيتەتتى سايلاتقىزباي وكتيابىردىڭ 20 دا سايلاۋ بولاتىنىن بىلگەن سوڭ 19 ىندا وبلىستوي كامىيتەتتى زورلاپ بەكىتىپ الامىز دەگەن ادامدار وسىلار. بۇلاردىڭ ءار قايسىسى سول 19 - وكتيابىردا ۇستالىپ، اباقتىدا 3 كۇنىنەن جاتىپ شىقتى، ىستەرى قازىر تەرگەۋدە.

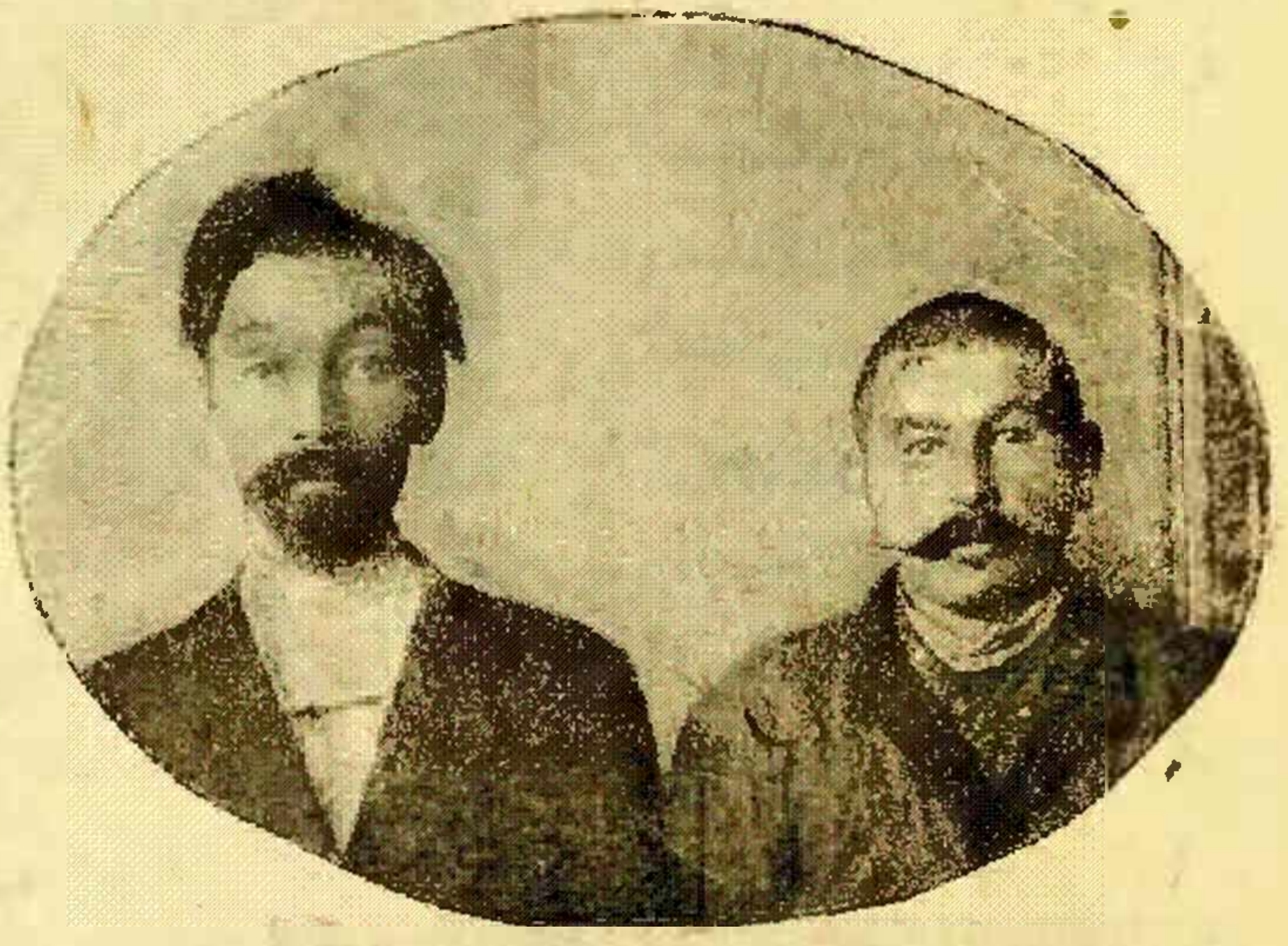

اقمولا سايەزىنىڭ ءۇشەرى ارىن مالدىباي ۇلى، تۇرسىبەك مەكباي ۇلى.

ومبىنىڭ ۋيەزنىي كامىيتەتى جاڭادان سايلانادى. وبلىستوي كامىيتەت 1 نويابىردا تارايدى دەگەن ءسوزدى ءبىز جاڭا ەستىپ وتىرمىز. مىنە ءبىرىنشى دەكابىردە ءوتىپ كەتتى. ءالى دە پالەن ايدا تارايدى دەگەن كەسىمدى ءسوز جوق. وبلىستوي زەمستۆوعا اشىلىپ، جۇرت ءىسى تارتىپكە سالىنباي وبلىستوي كامىيتەت تارالمايدى. قازاق ىستەرىن، يەسىز دالا عاناستاپ كەتە المايدى.

وبلىستوي كامىيتەتكە ءتۇسكەن اقشا ەسەبى ءتىبىتى ءوتىرىك جازىلعان. شىنى مىناۋ: ومبى ۋيەزى كامىيتەتكە جانا ىستەپەندىياعا بەرگەن اقشاسى 1200 سوم. قالعان بەرمەگى 5300 سوم. قىزىلجار ۋيەزى كامىيتەت جانا ىستەپەندىيا بەرگەن

اقشاسى 4620 سوم. قالعان بەرمەگى 11500 سوم. گوگشە تاۋ ۋيەزى كامىيتەتى جانا ىستىپەندىياعا بەرگەن اقشاسى 5000 سوم قالعان بەرمەگى 12000 سوم اتباسار ۋيەز كامىيتەت جانا ىستەپەندىياعا بەرگەن اقشاسى 4400 سوم قالعان بەرمەگى 18000 سوم. اقمولا ۋيەزى كامىيتەتى جانا ىستەپەندىياعا بەرگەن اقشاسى 8500 سوم قالعان بەرمەگى 25500 سوم.

ءار ۋيەزدىڭ بەرگەن جانا بەرمەك اقشاسىنىڭ شاماسى وسى. شامىل مىرزا الدىڭعى ءبىر سانى دا بۇلارعا جاناسپايدى. شامىل مىرزا اقمولا ۋيەزىنىڭ باەرىسا وبلىستىق كامىيتەت ىستەپەندىيا بەرمەيدى دەگەن دەيدى. ول ءونىرلىك.

اقمولا ۋيەزىنەن قازىنا ۋشكولدارىندا وقىپ جۇرگەن 2 - اق بالا بار. ءبىرىن مۇقامبەت ءادىل ۇلى، جانا ومار ءاشىم ۇلى. بۇل بالالاردىڭ ەكەۋى دە وبلىس قازاق كامىيتەتىنەن ىستەپەندىيا الىپ تۇرادى.

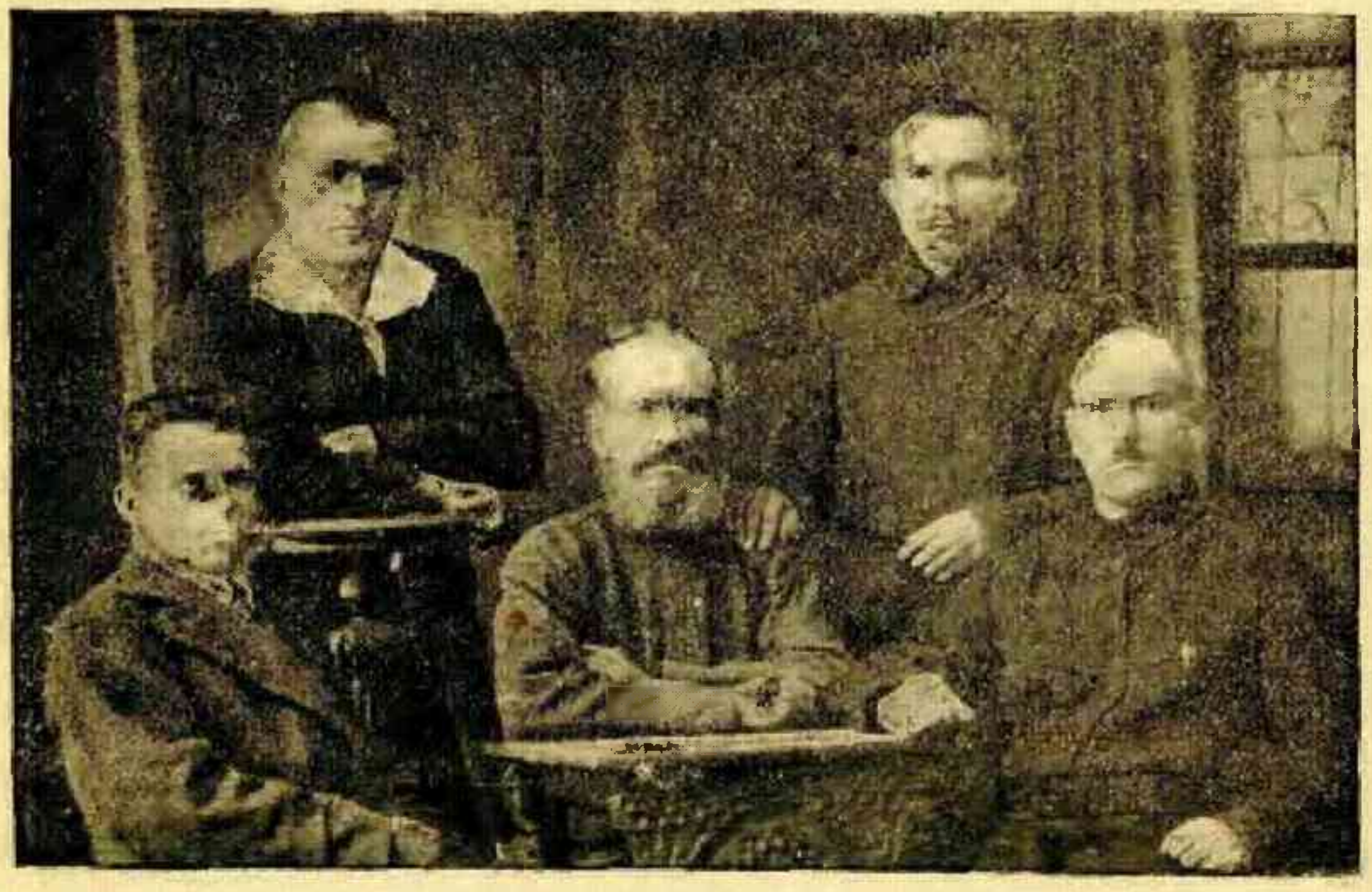

اقمولا ساپەرىنىڭ مۇشەلەرى:
وتىرعان سولدان: 1) كاتشىنكە 2) كىرمەنسكوي، 3) الەيشيكوپ.
تۇرعاندار: 1) گىرازنوپ، 2) انانشەنكە.

بۇلاردان باسقا قۇسمۇسى وقىپ جۇرگەن اقمولالىق 3 بالا بار. سيەز قاۋلىسى بويىنشا وبلىستىق كامىيتەت ۇكىمەت مەكتەبتەرىندە وقىۋشى شەكىرتتەرگە عانا ىستەپەندىيا بەرە الادى. وزگەگە بەرۋگە بىيلىگى جوق. ونىڭ ۇستىنە بۇل ءۇش بالا - ءۇشەۋى دە بەلگىلى باي بالالارى. سوندىقتان شامىل مىرزانىڭ «بالالار وميىنىڭ كوشەسىندە قاڭعىرىپ ءجۇر» دەگەن قامقورلىعى قۇر جالا ءسوز.

دالەلسىز، قىيسىنسىز ۇيرەك ءولىڭ تىنىشىن، گازەتتىڭ قۇنىن كەتىرەدى؛ جامان وي مەن جايقان جالا شاشقان وسىنداي جالعىز گازەت بەتىندە تەكسەرىلىۋسىز قالماس، زاكۇن تەكسەرۋىندە تۇسەر.

(اقمولانىڭ وبلىستىڭ قازاق كامىيتەتى.)

ارينە، وبلىستىق كامينەتتىڭ بۇل «اشىق قاتتا» اينقاندارىنىڭ ٴبارى وتىرىك،
شىن بولسا، قاتتىڭ اياعىنداعى اينقانىنداي سوتقا بەرەر ەدى. سوتقا بەرگەنجوق-
ال، كامينەتتى ومبى جاناقتارىنىڭ شىنداپ قوۋماق بولعانىن بۇل «اشىق قاتتان» جوعارى جازىلعان دوكۋمەنتتەر ايقىن كورسەتەدى.

جانا، ىسنەپەندىبا بەرمەگەن ٴۇش بالا «بەلگىلى باي بالالارى» دەگەنى ٴتىپتى وتىرىك. ٴۇش بالانىڭ ٴبىرى اقمولانىڭ جاناعىنىڭ قىزى گۇلشاراپ انشابارقىزى. ٴبىر قاراسى جوق كەدەي جاتاق قىزى. ٴبىرى وسى كۇنگى جان-ايدار سادىۋاقاس ۇلى. ٴبىرى قازىرگى قامزا تۇسىپ- بەك ۇلى. جانا ٴىنىلدى زاۋاتىنىڭ ماڭىنداعى ٴبىر اۋىلدىڭ بالاسى قاسەنبەك قولا تاي ۇلى دەگەن بالا باردا. بۇل قاسەنبەك دەگەن بالادا قارا جاتىسىز بالادا. قاسەنبەك وسى سوڭعى جىلدارعاشا مەلىتسيەنەر بولىپ ٴجۇردى.

ۇلى وكتابىر توڭكەرىسىنىڭ الدىنداعى كەرەنىسكي ۇكىمەتىنىڭ، جانا «ٴبىزدىڭ الاش كوسەمدەرى» ٴنارىزدى كەرەنىسكي- مەليكو پتاردىڭ شاكىرتتەرى وتىرعان كلميەتتەردىڭ قارا بۇقاراعا، قارا جۇمىسكەرلەرگە، جاتاقتارعا كەدىرى جاپالاقىنىڭ جۇمىرتقاسىنداي دا ەمەس ەدى. وعان ٴبىر دالەل جاكاعى ۋاقيعا اڭگىمە.

جاكاعى ايتىلعان وقيعادان كەيىن ومبى جاناقتارى، ايتەۋىر ۇلىن، شەيمەردەن الجان ۇلىن، قىلىشباي ۇلىن باس قىلىپ، «ٴۇش- ٴجۇز» پارتياسىن جاسادى. دۇرىستىعىندا كەلگەندە، بۇل باسشىقتار ساياساتتا ۇلكەن ولاقتىق قىلدى. «الاش» قا، قارسى شىعىپ، سول «الاش» تىڭ كۇرەس تاسىلدەرىن قولداندى. قولدانعاندادا ۇلكەن ەبىسىزدىكپەن قولداندى. ايتپەسە، پارتيانى «ساتسيالشىل» دەگەن سوڭ، «ٴۇش - ٴجۇز» دەپ، نەسى بار ەدى. «ساتسيالشىل» دەگەن سوڭ، كۇرەستە «الاش» تىڭ تاسىلدارىن قولدانىپ نە كەرەك ەدى. ماسەلەن: بوكەي قاندى، جانا، كەي ٴبىر «الاش» كوسەمدەرىن مىنەگەندە: «ورىستان قاتىن العان»، «بالالارى ورىس»، «ٴدىن بۇزعان» دەگەندەرى، جانا، «سارى ورىستىڭ ٴبارى ورىس» دەگەندەرى- ۇلكەن شاتاسقاندىق. ٴوز جولىن ٴوزى انىق بىلمەگەندىك. ارينە، ول ۋاقىتتا ٴبارىمىزدە سارا جولدى قولمەن سيپالاپ جۇرگەن كەزىمىز ەدى.

ٴبىراق سوندا دا الگىدەي سوزدەر تىم وعاش شىققان قاتە.

ٴبىزدى سىرتتان بيلەپ پارتياسىنا جازىپ العان شەيمەردەنگە مۇنى ايتىپ، مەن قات جازدىم. جانا، بۇل پارتيانىڭ بەتى مەن ٴادىسى ولاي بولاتۇن بولسا، ٴبىز قوسىلا المايتۇنىمىزدى ايتتىم.

مەنىڭ قاتىما بولعان جوق. «ٴۇش - ٴجۇز» باسشىقتارى «الاش» كوكجالدارىن، كەرەكسىز سوزدەردى ايتىپ، قازاقشا بوقتاي بەردى. ٴبىز «ٴۇش - ٴجۇز» گە قوسىلا - المايتۇنىمىزدى ٴبىلدىرىپ، «تىرشىلىك» گازەتىنە جازدىق. جانا، مەن، «قازاق» باسقارماسىنا دا، بۇل تۋۋرالى تەلگىرام بەردىم. ٴبىراق، «ٴۇش - ٴجۇز» دىڭ

«الاشتى» قالاي سوكسه دە، ايتەۋر سوگە بەرلۋىن، جالپى ساياساتقا ونشا زىيان بولار دەگەننمىز جوق.

جاقسى جامان بولسىن، «ٴۇش - ٴجۇز» وزىنە؛ ٴبىراق، ٴتىبتى كەرشىلك جوۋىتباي ماقتاب جاتقان «الاش» كوسەمدەرىنىڭ كىم ەكەنىن ٴجۇرتقا جارىيالاي بەرۋى، تەرىستە بولماس دەپ ويلادىق.

وسى كۇنى كەي بىرەۋلەر، ٴبىزدى - «ٴۇش - ٴجۇز» گە قوسىلىپ ەدى - دەپ - دە ايتاتۇن ٴتارىزدى. مۇنى ايتاتۇن، نە، اقمولا وبلىسەنان الىس وبلىسىنىڭ ادامدارى، نە، ٴادەيى، باسقا ماقسۇت كوزدەيتۇن ادامدار بولادى.

ٴبىزدىڭ «ٴۇش - جۇز» گە قوسىلا - المايتۇننىمىزدى، «ىنىرشىلىككە» جازعاننىمىز بۇلاي تۇرسىن، مەنىڭ، «قازاق» گازەتىنە تەلەگىرام بەرگەنىم بۇلاي تۇرسىن، - اۋەلى سونداعى «الاش» پارتىياسىن اشىپ، جانا، ۇۋشىرەدىيتەلنى سوبىرانىيا سايلاۋىن وتكىزۋگە اقمولاعا كەلىپ جاتقان مۇقتار سامات ۇلى كوزى مەن كورگەن. مۇنىڭ بۇل تۋۋرالى ورىنبورعا سوققان تەلەگىرامى «قازاق» گازەتىنە باسىلعان. «قازاق» گازەتىنىڭ 259 - نومىرىندە (1918 - جىلى - 12 عىنۋار دا) قابار بەرىلىندە بۇلاي دەگەن:

««مۇقتار سامات ۇلى باسقارماعا تەلەگىرام بەردى: 26-31- ىنشى دەكابىردە بولاتۇن سايلاۋعا كەرەكتى نارسەلەر جەتپەي قالدى. سايلاۋ كەيىن بولىۋىن سۇرانىپ تۇرمىز. «ٴۇش- ٴجۇز» پارتىياسى كورسەتكەن اقمولا كاندىيداتتارىنىڭ ٴبارى تاسقا تۇسىپەيتۇن بولدى . . .»,

ٴبىز «ٴۇش- ٴجۇز»، دەن بولەك ەكەنىمىزدى بىلدىرەمىز دەپ تاسقا تۇسپەدىك. ايتپەسە «الاش» پارتىياسىنان قورىققاننىمىز جوق. ٴجانا، ٴۇش- ٴجۇز پارتىيا - سىنان بويەمىزدى اۋلاق قىلعاندا، بۇل پارتىيانىڭ باستىقتارى «الاش» پارتىيا - سىنىڭ باستىقتارىنان كەم ادامدار دەپ، جانا، تەرىس ادامدار دەپ بوي تارتقا - نىمىز جوق. دۇرىستىقتا كەلگەندە، «ٴۇش- ٴجۇز» دىڭدە «الاش» تىڭدا، ٴبىر بىرىنەن ارتىق ەش تامەسى جوق ەدى. قايتا «ٴۇش - ٴجۇز» دىڭ ىشىندە شايمەردەن ٴتارىزدى ىسقاق ٴتارىزدى ارتىق ادامدار بار ەدى. رەۋولۋتسىياعا «ٴۇش- ٴجۇز» دەن، «الاش» زىيانىدىراق ەدى. سول سەبەپتى ٴبىز، جولىن ٴادىسىن دۇرىس تاپپاعان مەن «ٴۇش جۇز» دىڭ «الاش» پەن مايدانداسا بەرگەنىن دۇرىس بىلدىك. جاقسى بولسىن، جامان بولسىن، «ٴۇش- ٴجۇز» دىڭ باستىقتارى 17-18- جىلى، ەرىنىڭ ەرىن سىنايتۇن تاريقى كۇندەردە قىزىلدار جاعىندا بولدى، رەۋولۋتسىيە جاعىندا بۇلدى.

ٴبىز، «ٴۇش- ٴجۇز» گە قوسىلدى دەپ شاتىپاقتار، (دەماگوگىيا قىلار) دەپ، ۇۋشىرەدىيتەلنى سوبىرانىيا سايلاۋىنا بەلسەنىپ كىرىسە - الماي قالدىق. كىرىسكەندە، اقمولادا قازاقتىڭ قالىڭ بۇقاراسى ٴبىزدىڭ جاقتا بولاتۇن ەدى. ونى، سول ۇۋشىرەدىيتەلنى سوبىرانىيا سايلاۋىنان كەيىن بولعان، زەمىستۇۋا سايلاۋىندا

گوردىك. بۇل زەمستىۋا سايلاۋىنا ٴبىر از قاتىناسىپ ەدىك' زەمستىۋانىڭ ۇيەزدىك جىيىلىسىندا كوبشىلىك بىزدىكى بولدى، ونى، سوندا اقمولادا بولعان، الاش وردا» نىڭ نۇرالىن ٴتارىزدى، سەيىت ۇلى، ابىلايقان ۇلى ٴتارىزدى ادامدارى كوزىمەن كورگەن. . .

بۇل ەندى ازىرگە وسىمەن ٴبىتسىن. . .

سايلاسات مايدانى قازانداي قايناپ تۇر. ەسكىلىك بەن جاڭالىق قان مايدانعا شىقتى. جاقتارعان داۋىر مەن جاس ٴداۋىر بەلدەستى. تالاس - تارتىس، باس بايلاعان كۇرەس مايدانى قىزدى. العاشقى كۇندەردە اقمولادا سابەت ۇرانىن كوتەرگەن ٴبىزدىڭ «جاس - قازاق» ۇيىمىنىڭ باستىقتارى مەن، ۇركەردەي عانا، ون شاقتى وردىس ەدى. كۇن سايىن كوبەيىپ شىعاتىن بولدىق. كۇن سايىن سانىمىز كوبەيىپ شىعاتىن بولدى.

سىياسكى زاۋىتىنىڭ جاستارى «جاس جۇرەك» دەگەن قاۋىم اشتى. بۇلار ٴبىزدىڭ «جاس قازاق» بەن بايلانىس جاساپ، «جاس قازاق» تىڭ زاۋىتتاعى بۇتاعى بولىپ كىردى. «جاس جۇرەك» تىڭ باسىنداعى ٴبىر تۇرىك جىگىت «تىرشىلىك» گازەتىنە ٴسوز جازىپ ٴتۇردى.

جىيىلىستاردا، مىيتىڭكىلەردە، كوبىنەسە، ٴبىز ۇستەم بولاتىن بولدىق.

كىينو - تىياتىر ۇينە ۇلكەن جىيىلىس شاقىردىق. تىياتىرعا قالدىق لىق تولدى. سىياعان جۇرت انتالاپ بوساعانى سىقىرلاتادى. جۇرت ٴتيىن تىرەسەدى. جىيىلىستى اشتىق. اقمولادا سابەت ۇكىمەتىن ورناتۋ دەگەن ماسەلەنى قوزعادىق. جىينالعان جۇرت ەكى ۇداي بولىپ، قىزىل كەگىرەك تالاسقا كىردى. ٴار كىم جىيىلىس باسقارماسىنان ٴسوز الىپ، ٴار جەردەن تۇرىپ سويلەيدى. جۇرتتىڭ وكپەسى كوتەرىلدى. تاناۋى جەلبىرەدى. كەي ٴبىر اۋىزداردىڭ بۇرقىراپ كوبىگى شىقتى. كەيدە جۇرت بىرەۋ ن - بىرەۋى تىڭداماي، ۋۋ - شۋۋ بولىپ قالادى. ٴتيىن تىرەسكەن، ٴبىرىن ٴبىرى قىسقان، ىنتالاعان جۇرت، كەي بىرەۋلەردىڭ ٴسوزى ۇرىس - كەرىسپەن بىتەدى. كەي بىرەۋلەردىڭ ٴسوزى بىتپەي قالادى. كەي بىرەۋلەردىڭ ٴسوزى قول شاپالاقتاتىپ، شۋۋلاتىپ بىتەدى. جۇرت ٴابدان قىزدى: كۇكىرتتى تارتىپ قالسا، لاپ ەتىپ جانىپ، كەتەتىن ٴتارىزدەندى. اقىرىندا، ولاي تارتىسىپ، بۇلاي تارتىسىپ، «ۋاقىتشا ۇيىم سابەت» سايلادىق (Организ совдеп) ٴار ٴبىر سايلايتىن كىسىنى جۇرت بىيىككە شىعارىپ كورىپ، كىم بولعانىن، كىم ەكەنىن ٴبىلىپ الىپ، داۋىسقا سالدى.

سايلانعان كىسىلەر مىنالار بولدى: 1) بوشەك- «ەكى باس تۇز» زاۋىتىنىڭ جۇمىسكەرى. 2) مونين - سالدات. 3) كىرىيبوگوز سالدات. 4) لوزنوي سالدات. 5) كولومەس ۇلى سالدات 6) شاپىران، جۇمىسكەر - ۇستا. 7) پىيانكوبسكىي جۇمىسكەر، ماستور - مانتور. 8) كاندىراتوبا، ايەل سۇۋر تىشى. 9) بوگومول ۇلى جابايى- قىزمەتكەر. 10) رەبشىنەيدەر- سالدات. 11) باكەن . ەرىكباي ۇلى-

ۋسشى ناشالنى ۋشكۋلمن جاكا بتىرگەن جىگىت. 12) ابدىلدا اسلبەك ۋلى- جابايى قىزمەتكەر. 13) نۇرعايىن بەكمۇقامبەت ۋلى- وقىتۋشى. 14) بايسەيىت ٴادىل ۋلى- جابايى قىزمەتكەر. 15) جۇماباي نۇركە ۋلى- وقىتۋشى، 16) تۇرسىبەك مىڭباي ۋلى. 17) بايسەيىت جۇمان ۋلى. 18) قاپىز عىزاتۋلدىن. 19) مانازار ۋلى- جاي قىزمەتكەر 20) ساكەن ساپىۋللا ۋلى 21) مارتىلوگو- جۇمىسكەر، ٴشاش تارازى 22) گازىزوپ، تاعى باسقالار.

مىنەنگە تارقار كەزدە، بىرەۋ كەلىپ: «كەرەنسكي دىك كەمەسەرى» پەتروپ قاشتى» . . . دەگەن قاباردى ايتتى.

پەتروپ كەرەنسكي ۋكىمەتىنىڭ اقمولا ۋيەزىن باسقارۋعا قويعان كەمەسەرى. قاعازعا قول قويعاندا، جىيىلىستا سويلەگەن كەزدەرىندە ۋاقىتشا ۋكىمەتتىڭ كەمەسەرى مىن دەيتۇن «Комиссар временного правителства» بۇل پەتروپ، جازدىكۇن گى، ٴالگى ٴبىر جىيىلىستا دۋيسەمباي ۋلى: «سەن، پىروبوكاتىرسىڭ» دەيتۇن پەتروپى.

« ۋاقىتشا ۋكىمەتتىڭ كەمەسەرى قاشتى دەگەن» قابار جۇرتتى ەدەۋىر تولقىتىپ تاستادى. ٴبىز دەرەۋ، گىرىبوگۋزدى باس قىلىپ، ەكى سالداتقا پەتروپتى قۋعىزدىق.

مىنەنىڭ تارقاعان سوڭ ۋيىم سابەتىنىڭ ٴبىرىنشى جىيىلىسى بولدى.

ٴبىرىنشى جىيىلىستا، تەز سىيەز شاقىرۋعا قاۋلى قىلىپ، جانجاققا باياندامى جاساۋ ٴۇشىن كىسى شىعارماق بولدىق. ونان سوڭ، ٴار مەكەمەگە كەمەسەر سايلادىق. ٴار مەكەمەگە - «سايلاعان كەمەسەرلەرىمىزگە باعىناسىزدار»، دەپ قارار شىعاردىق. ەرتەگىندە ٴبىزدىڭ ۋاقىتشا ساۋدەپىنىڭ قارارىن الىپ بارعان، ٴبىزدىڭ كەمەسەرلەرىمىزدى مەكەمەلەر ەزاق قىلىپ قايتاردى. كۇش جۇمساۋعا قولدا كۇش جوق. تەز سىيەز جاساۋعا ارەكەت قىلدىق. ۋاقىتشا ۋكىمەتتىڭ كەمەسەرى قاشىپ كەتتى، ٴبىزدىڭ ۋاقىتشا ساۋدەپتى قالا تانىمادى. قالا ٴبىر-ەكى كۇن ۋكىمەتسىز بولدى. ولاي تارتىسىپ، بۇلاي تارتىسىپ، قالانىڭ ٴار مەكەمەسىنىڭ باسىندا عىلارى، مەششاندارى، بۇقارانىڭ ٴبىر ۇكىلارى جىيىلىس جاساپ، «قالىق ساۋەتى»، دەگەن سايلاپ ٴبىر پاتىراكەي ۋلى دەگەن كىسىنى ۋاقىتشا ۋيەزدىك كەمەسەر قىلدى. پاتىراكەي ۋلى سانىسىپال دەمەكىرات ەدى. ارىينە، اكىمشىلىكتى پاتىراكەي ۋلى مەڭگەرىپ اكەتە - المادى. اكىمشىلىكتى قالاي مەڭگەرىپ اكەتە السىن داعى.. «قالىق ساۋەتى» دەگەنى ەرتەگىندە-اق ٴوز-وزىنەن بىتىرادى. ٴا، دەگەندە اكىمشىلىكتى جارىسا جۇرگىزدىك. ٴبىر ازدان سوڭ ٴبىزدىڭ ۋاقىتشا ساۋدەپ ۋستەم بولا بەردى...

ەلدەن جاكا سايلانىپ كەلگەن زەمستىۋانىڭ ۋيەزدىك جىيىلىسى بولدى، زەمستىۋا سايلاۋىن جۇرگىزىپ جاتقان، سول جىلى جازدى كۇنى قۇرىلعان زەمستىۋا كامىيتەتى. زەمستىۋا سايلاۋىنا ٴبىز دە قاتىناسقامىز. بولىس - بولىستا زەمستىۋا سايلاۋىنا كىسىلەر شىققان. قازاق اراسىنا شىققاندارعا ٴبىز «جاس - قازاق»

باستىقتارى نوسقا بەرىپ جىبەرگەمىز. بۇل شىققان سايلاۋشىلاردىڭ كەي بىرەۋلەرى ٴبىزدىڭ «جاس-قازاق» تىڭ مۇشەلەرىنەن بولعان.

سول قارساڭدا وبىمدان، قازاقتىڭ وبلىستىق كامىيتەتىنەن دوقتىر-اسىلبەك سەيىت ۇلى مەن كاپىيتان-مىيعاش ابىلاي قان ۇلى كەلدى. بۇلاردىڭ كەلگەن ماقسۇتى: اقمولادا ۇيەزدىك «ۇلت ساۋەتى» جاساماق. ەكىنشى ٴتۇر مەن ايتقاندا: ۇيەزدىك «الاش-وردا» كەڭەسى. جانا، قازاقتان ۇلت مەلىيتسىيە جاساماق. تاعى جانا، «الاش-وردا» عا، ورىنبوردا بولعان 2-جالپى قازاق-قىرعىز سيەزىنىڭ قاۋلىسى بويىنشا اقمولاعا تۇسكەن اقشانى جىيماق. بۇلار قازاق كامىيتەتىنە كەلدى. وندا «وتىرعان قازاق كامىيتەتتەرى» مەن سويلەستى. مۇقتار مەن سويلەستى. ٴبىزدە باردىق. جاڭاعى ايتقان ٴۇش ماسەلە ورتاعا ٴتۇسىپ كەپ قالدى. ٴبىز سالعاننان قارسى بولدىق. ٴبىزدىڭ جاقتان سويلەيتۇن ابدوللا ەكەۋمىز. كامىيتەت لىق تولعان قازاق، كوبى قىردان كەلىپ جۇرگەندەر ارالارىندا كەي ٴبىر ەلدەردىڭ مىقتىلارىدا بار.

كامىيتەت مۇشەلەرى تۇگەل. ٴتور-اعاسى قوسايىن پەرشىل. مۇشەلەرى: مانتەن مولدا، سارمان پەرەۋتىشىك، قوسايىن پەرەۋىنشىك، وسەن بولىس. جانا، سول كامىيتەتتىڭ قولداۋشىلارى: ولجاباي بولىس، باعجان بولىس، تولەباي ٴتىلماش، نۇرالىن-ولجاباي بولىستىڭ ٴىنىسى وبلىستىق كامىيتەتتىڭ مۇشەسى. ٴجانا مۇقتار سامات ۇلى. ايتىسىپ جاتىرمىز. كامىيتەتتە بىيىن تىرەسكەن جۇرت. ايتىسقا «اس» داعى بالدۇان كورەسىنە قاراعانداي، قاراپ تۇرعان ٴتارىزدى. تارتىسىپ، تارتىسىپ، ول كۇنى تارقادىق.

ەرتەڭىندە تاعىدا جىينالدىق. جىينالعان جۇرتتىڭ كوبتىگىنەن كامىيتەت ۇيى سىقىرلاپ سىيعىلمايدى. تاعىدا تارتىستىق، «كامىيتەتتەر»-تومەنگە شاقىرىپ، پالەن ۇلى شارىپ دەگەن ەكى-ۇرتتاۋ سويلەمپاز ساۋدەگەر توعايدى العىزدى.

ٴبىز دە، وعان قارسى، قازاق پەدەگوك كۇرەسىنىڭ وقىتۋشىسى، ٴبىز بەن جولداس، ۇۋالي قانگەلدى ۇلىن شاقىرىپ الدىق. ولدا توعاي جىگىتى. تاعىدا ايتىستىق. تاعىدا ەش تەڭگە كەلە-المادى، ەرتەڭىندە كامىيتەتتىڭ قوراسىندا ۇلكەن مىيتىنگ جاساماق بولىپ تارقادىق.

ەرتەڭ كامىيتەتتىڭ ۇلكەن قوراسىنا قازاق لىق تولدى. كۇن اياز سۇۋىق ەدى. قىستىڭ باسى. جۇرت قالىڭ كىيىنگەن. جىينالعان جۇرتتىڭ بۇۋى اسپانعا شىعادى. كوبى قىردان، ٴار ەلدەن كەلىپ جۇرگەندەر. تالاي كارى-جاس بولىستاردا بار. جۇرت ٴبىيسىن تىرەسىپ، دەڭگەزدەي تولقىسىپ تۇردى.

مىيتىنگ اشىلدى. مىيتىنگكە ٴتور اعالىققا كوشەرباي جاماناي ۇلى دەگەن ٴبىر قالا جاتاعىن سايلادىق.

كوشەرباي ٴبىزدىڭ جولىمىزداعى كىسى ەدى. ٴوزى قات بىلمەيتۇن ادام،

ٴبىراق، دارقان شەشەن ەدى. دارقان شەشەن ەگەنى پادشا تۇسكەنسون عانا ٴبىلىنىپ شەشەندىككە اقمولادا ەش كىمدى الدىنا سالماعان ادام ەدى. مىيتەنىڭ ٴىشىپ، كوشەرباي ٴسوزدى ورتاعا سالدى.

شىعىپ الىپ، كەزەك-كەزەك ايتىسا باستادىق. ٴسوز قىزدى بۇل سەرتتى بەلدەسۋ نە بەرىپ شىعادى؟ نە الىپ شىعاتىن كۇن. ەكى كۇننەن بەرى ولاردا، بىزدەردە قالىق اراسىنا ٴسوز جۇرگىزگەمىز.

بۇگىنگىمىز-ەندى قويىلقولتىق بەلدەسۋ. كەزەك-كەزەك سويلەيمىز. تەلمىرىپ تىڭداپ تۇرعان جۇرتتى ەرتەڭگە كۇشتى سالامىز. كومەي قۇرعادى. ارقا بۋساندى، ماڭداي تەرلەدى. شىقىرلاعان اياز ەسىنەن شىقتى. ماڭدايعا تۇرعان قىراۋ تەرمەن ەرىپ، بۋى اسپانعا ۇشتى.

-«الاش-وردا»، دەگەن نە؟.. «الاش-وردا»، دەگەن -وسى توگىلگەرىس زامانىندا بۇرىنعى قازاق قالقىنىڭ جەلكەسىنە مىنگەن قاندىقتى قايتا ورناتۋدىڭ ارەكەتى. ٴبىزدىڭ قازاق قالقىنا قاندى كەرەك بە؟.. قاندى كەرەك ەمەس. قانداردىڭ قىلعىن قازاق قالقى كورىپ بولعان. ىشتەرىنەن: «قان بولامىن»، دەگەن مىرزالاردىڭ دالباسىنىڭ قالىڭ قازاقتىڭ بۇقاراسىنا، قالىڭ كەدەيىنە كەرەگى جوق. نە كەلەيدان قۇتىلعان ناشار قالىق جەلكەسىنە تاعى ەندى «قان تاقسىردى» مىنگىزە المايدى. قان كىمگە كەرەك؟ قان بايعا كەرەك، قان بولىسقا كەرەك. قان «تورە بولامىن»، دەيتىن مىرزالارعا كەرەك. ٴبىراق، بۇلار كەرەك قىلعانمەن، ٴۇش-ٴجۇز جىل پاتشا بولعان برامان ۇلىنىڭ تۇقىمىن جويعان رۋسسيەنىڭ جۇمىسكەرلەرى، قازاق ناشارلارىنىڭ جەلكەسىنە قاندى مىنگىزىپ قويىپ وتىرمايدى. «قان بولام»، دەۋشىلەردىڭ، «تورە بولام»، دەۋشىلەردىڭ بۇل ەسىندە بولسىن. بۇقارا قالىق بۇلاردىڭ دالباسىنا ەرمەۋى كەرەك. قازاقتان اقشا جيناماق. اقشانى كىمگە جيناماق؟.. اقشانى جاڭاعى «تورە، قان بولام»، دەۋشىلەرگە جيناماق. قازاقتان مىلىيتسىيە جيناماق. مىلىيتسىيە كىمدى، نەنى قورعاماق؟.. جاڭاعى «قان بولام»، دەۋشىلەردىڭ قاندىعىن قورعاماق. كىمنەن قورعاماق؟.. قاندارعا، پاتشالارعا قارسى بولشەبەكتەردەن قورعاماق. بولشەبەكتەر كىم؟..

بولشەبەكتەر- قالىڭ جۇمىسكەرلەردىڭ، جالشىلاردىڭ، كەدەيلەردىڭ تىلەگىن كوزدەگەندەر. بولشەبەكتىڭ سوڭىنداعىلار كىم؟.. بولشەبەكتىڭ سوڭىنداعىلار، قالىڭ جۇمىسكەرلەر، جالشىلار. مىنا سوعىستان قايتىپ جاتقان پوسەلكەلەردەگى قالىڭ سالداتتار جانا، سول پوسەلكەلەردەگى قالىڭ كەدەي مۇجىقتار. قازاقتان، قاندىقتى قورعاۋعا مىلىيتسىيە جيناعاندا، ول مىلىيتسىيەنىڭ جاۋلاساتۇنى جاڭاعى ايتقان ورىستىڭ جۇمىسكەرلەرى، سالداتتارى، قالىڭ كەدەي مۇجىقتارى.

«قان بولام»، «تورە بولام»، دەگەن مىرزالار ٴۇشىن تەككە قان توگۋگە قازاق قالقىنىڭ كۇشى تاسىپ' قانى تاسىپ بارا جاتقان جوق. دالباسىعاندار

دالباستاپ كورسىن. بۇقارا قالىق، قىرداعى مومىن ەل بۇلارعا ەرمەۋ كەرەك، قازاقتان اقشادا، سالداتتا بەرمەۋىمىز كەرەك!- دەدىك.

جۇرت بىزدىكىن قوستادى. . . ،،الاش - وردا،، عا ەش تەڭگە بەرمەيتىن بولىپ قاۋلى قىلدىق. ٴسويتىپ تارقادىق. . . .

زەمستۋانىڭ ۇيەزدىك جيىلىسى اشىلدى. ٴبىزدىڭ ،،جاس - قازاق،، ۇيىمىنىڭ مۇشەلەرىنىڭ كوبى زەمستۋاعا ۋكىل بولىپ وتكەن.

ۋكىل بولىپ جيىلىسقا كەلدىك. ٴبىزدىڭ ساۋدەپتىڭدە ٴبىر از كىسىلەرى كەلىپ وتىردى. جيىلىس گيمنازيانىڭ ۇيىندە. ەكى قابات، ۇلكەن، قىزىل قىستان سالعان ٴۇي، گيمنازيانىڭ زالىنا قاز-قاتار قويعان ۇستەلگە ۋكىلدەر وتىرىپ جاتىر. كەيىنگى ۇستەلدەرگە جاي كىسىلەر وتىرىپ جاتىر. جيىلىستى اشاتىن سول ،،زەمستۋا كاميتەتى،، نىڭ ٴتور-اعاسى شورنوپ دەگەن دوقتىر.

ۋكىلدەرگە، ٴناتتى اق - نان، ماي، سىرء، سەكەرمەن شاي دايىنداپ قويعان ەكەن ەكىنشى بولمەدە شاي ىشكەندەر شاي ٴىشىپ جاتىر. جۇرت قاز قاتار وتىرىپ بولعان سوڭ، دوقتىر شورنوپ جيىلىستى اشتى. جيىلىس تولدى. قالانىڭ كەلەگەن ۇلىعى جوق. بۇرىنعى سۇديالار، تەرگەۋشىلەر، ينسپەكتورلەر، دوقتىرلار، تاعى باسقالار، تاعى باسقالار.

مەن الدىڭعى قاتاردا وتىردىم. دوقتىر شورنوپ جيىلىستى اشتى. اشىپ تۇرىپ:

- گراجداندار، جيىلىسىمىزدىڭ ىسىنە كىرىسۋدەن بۇرىن ۋاقىتشا ۇكىمەتكە تۇۋرا قىزمەت قىلۋعا گراجداندىق انت قىلۋ كەرەك. مەن مىنا قاعازدان وقىپ تۇرايىن، سىزدەر ىشتەرىڭىزدەن ايتىپ تۇرىڭىزدار. . . ورىندارىڭىزدان تۇرۋلارىڭىزدى وتىنەمىن!- دەدى.

ۋكىلدەر تۇردى، ٴبىز دە تۇردىق.

الدىندا، ٴبىز ساۋدەپ سەكىسىلەرى سويلەسىپ العامىز. سويلەسكەندە '- «زەمستۋا ساۋدەپتىڭ قاراماعىندا بولسىن. ايتپەسە تارقالسىن» - دەسكەمىز. ال، ۋاقىتشا ۇكىمەتكە انت قىلدىرادى دەگەن ويدا جوق. ۋكىلدەردىڭ دەنى قازاق. قازاقتىڭ جۇزدەن سەكسەنى ايقىن ٴبىزدىڭ «جاس-قازاق» تىڭ سوڭىندا بولاتىندار. جۇرت تۇرە كەلىپ تۇر. شورنوپ تەزدەتىپ، انت قاعازدارىن وقىپ شىعىپ قاعازىن الدىنداعى ۇستەلىنە قويىپ:

- «قانە، ەندى، گراجداندار، مىنا قاعازعا جاعالاي قول قويىپ شىعىڭىزدار!- دەدى.

جۇرتتىڭ الدى قول قويۋعا قيمىلداپ، جۇرە باستادى.

مەن: - ماعان كىشكەنە ٴسوز بەرىڭىزشى!- دەدىم.

شورنوپ: «سويلەڭىز» - دەدى.

مەن: - جاڭاعى وقىعانىڭىزعا جۇرتتىڭ كوبى تۇسىنگەن جوق. جوندەپ

قايدان قازاقشاعا اۋدارساڭىز ەكەن! جانا سىز «ۋاقىتشا ۇكىمەتكە تۋرا قىزمەت قىلۋعا» دەدىڭىز. تۇسىندىرسەڭىز ەكەن،- بۇل قانداي «ۋاقىتشا ۇكىمەت؟» دەدىم شورنوپقا ساسىققىراپ:

— «ەندەشە، ٴسىز قازاقشاعا اۋدارىڭىز»،- دەدى.

مەن: «مەن ٴسىزدەردىڭ ٴتىلماشتارىڭىز ەمەسپىن عوي» - دەدىم.

كەيىن ويىرعان كەي ٴبىر سالداتتار، ٴبىزدىڭ ساۋداپىنىڭ كەي ٴبىر كىسىلەرى، جانا ورىس وكىلدەرىنىڭ كەي بىرەۋلەرى دۋ ەتە ٴتۇستى.

— ا - ا، كەرەنسكيدىڭ «ۋاقىتشا ۇكىمەتىنە» ىنت قىلدىرماق عوي!.. ٴبىز بىلەمىز ٴسىزدىڭ ويلىعىڭىزدى!... بۇل كونتر رەۋوليۋتسيا!... مۇنداي لاردى ارەستوۋ ايت قىلۋ كەرەك!... قازىر وسى جەردە، ۇستاۋ كەرەك!» دەدى.

جۇرت، ەرەۋىلدەپ ۇشىپ تۇرا كەلىپ، ارتىنشا جۇرت تۇردەگى ويىرعان شورنوپتارعا قاراي ٴجۇرىپ، كەي بىرەۋلەر قورقىپ شىعا جونەلىپ، تۇرعان ورىندىقتار سالدىرلاپ قۇلاپ، جۇرتتىڭ كەي بىرەۋلەرى ونان سايىن ۇرەيلەنىپ، قورقىپ قاشا جونەلىپ، قاشپاعاندار ەرەۋىلدەپ تۇرىپ، جۇرتتىڭ اياعىنىڭ تاقىرلاعانى مەن، قۇلاعان ورىندىقتاردىڭ سالدىرى، «ارەستەۋ ايت!» «كونتر رەۋوليۋتسيا» دەگەن كىجىنگەن ايقايلار، گيمنازيانىڭ ٴىشىن شۋ قىلدى.

شورنوپتىڭ ماڭىندا ويىرعان قالا ۇلىقتارىنىڭ ٴبىرى قالماي، ارتقى ەسىكپەن شىعىپ قاشىپ كەتتى، ورنىندا جالعىز شورنوپ قالدى. ٴبىراق شورنوپتىڭ قانى قالمادى. اپپاق بولىپ كەتتى.

— «توقتاڭىزشى!، قويىڭىزشى!...» دەدى.

مەن ٴبىر ۇستەلگە شىعىپ، داۋىستاپ، ٴبىر جاعىنان مۇنىن ٴتۇرىپ، ٴبىر ۇستەلگە شىعىپ داۋىستاپ، جۇرتتى باستىق.

باسىلعان جۇرتقا، شورنوپ:

— «سىزدەر، تۇسىنبەي بوسقا داۋىستايسىزدار،-مەن، «ۋاقىتشا ۇكىمەت»دەپ قازىرگى ۋاقىتشا ۇكىمەتتى ايتتىم. قازىرگى سابەت ۇكىمەتى دە، «ۋاقىتشا»بولعان سەبەبى ولاي ايتىپ ەدىم. ۇشىرەدىتەلنىي سوبرانيەعا شەيىن قانداي ۇكىمەت بولسادا، ۋاقىتشا بولاتۇن بولعان سوڭ ولاي ايتىپ ەدىم» - دەدى. ولاي دەپ، بۇلاي دەپ، زەمستۋا جينالىسىن اشتىرمادىق. سودان زەمستۋا ٴتىپتى اشىلماي قالدى.

«الاش - وردا» عا اقشا جيناماقشى كەلگەن ابلاي قان ۇلى، سەيىت ۇلى، السە ٴۇمىت ۇزبەي، اقمولادا جاتىپ الدى. بۇلاردى «توقتىمعا السىپ، جاۋاپ تاستايىق». دەپ ٴبىزدىڭ ۋاقىتشا سابەتپ مۇشەلەرىنىڭ كەي بىرەۋلەرى ٴسوز شىعاردى. مۇنى ەستىپ، ابلاي قان ۇلى، سەيىت ۇلى، ت. نۇرالىن، م. سامات ۇلى ٴبىر تۇندە اقمولادان قاشىپ كەتتى. ولاردى ۇستاپ، اۋرە بولا تۇندا كىسى جوق ەدى. ٴبىز، تەك، ارتىنان كۇلىپ عانا قالدىق.

كەشىكىپ، اقمولا ۋيەزىنىڭ 1918 - جىل ىقپىۋار ايىندا ٴبىز شاقىرعان وكىلدەر جيىلىسى اشىلدى.

جيىلىسقا كەلگەن وكىلدەردىڭ كوبى مايداننان قايتقان مۇجىق سالداتتار. كەدەي مۇجىقتار. كەدەي بۇقارا قازاقتار. جانا، ىسپاسكى زاۋىتىنىڭ جۇمىسكەر وكىلدەرى.

ۋاقىتشا سابدەپ جيىلىستى اشتى: جيىلىس ەكپىندى، كوتەرىڭكى بولدى. جيىلىس وكىلدەرى ٴبىر اۋىزدان، سابەت ۇكىمەتىن «ٴوز ۇكىمەتىمىز» دەپ جاريالادى. جيىلىستا، سول قارساڭدا جۇرتتىڭ تالقىسىنا ٴتۇسىپ تۇرعان ماسەلەلەردىڭ ٴبارى قارالدى.

وكىلدەر ەكىندى. ٴسوز كوپ. قىزۋ. سىيەز كەكەسى ميتەنىڭ ٴتارىزدى. سىيەز كوشەگە شىعىپ، قالانى ارالاپ دا، ميتەڭىنىڭ جاسادى. ٴبىز سىيەزدىڭ باسىندامىز.

سىيەزگە اقمولانىڭ قازاق-ورىسى قوسىلعان جوق. قىرىن قارايدى، «ٴبىزدىڭ بيلىگىمىز ٴوزىمىزدە، ٴوزالدىمىزعا اۆتونومياليبولامىز». دەيدى. سىيەز قازاق-ورىس ىشىنە بارىپ دا ميتەڭىنىڭ قىلىپ، ٴسوز سويلەپ، قازاق-ورىستىڭ ەڭبەكشىلەرىن سابەت ۇكىمەتىمەن بىرلىككەشاقىردى.

«ٴبىزدىڭ» «الاش-وردا» باسشىلارى ورىنبوردا، قازاق-ورىس اتامانى دۇتوۆپەن بىرلەسىپ، اسىل قوسىپ جاتقانى «قازاق» گازەتىنە جازىلىپ جاتقان. قازاقتان جاسالاتىن مىلتىسيەدە باس بولاتىن اپەتسەرلەر، سول ورىنبورداعى قازاق-ورىس اپەتسەرلەرى وقىتىپ ۇيرەنگىزىپ ۇشكەلىندە وقىپتى، دەپ تە قازاق گازەتىنە جازعان، «الاش-وردا» عى مىلتىسيە جاساۋعا، وعان اقشا جيناۋعا، جانا «الاش-وردا» نىڭ اقمولالىق «ورداسىن» جاساۋعا كەلگەن، الگى، ابىلاي قان ۇلى، سەيىت ۇلدارى، ت. نۇرالىن، سامات ۇلى قاشباي تۇرعاندا، اقمولانىڭ ۋيەزدىك قازاق كاميتەتى ارقىلى، اقمولاعا قازاق-ورىستارى مەندە استىرتىن بايلانىس جاساپ جۇر دەپ، ەستىگەمىزدە.

قازاقتىڭ قالىڭ ەڭبەكشى قالىڭىنىڭ ماقسۇتى، تىلەگى ولاردىكىنەن باسقا ەكەنىن قازاق-ورىستارعا بىلدىرۋگە، سىيەز قالانىڭ قازاق-ورىس جاعىنا كەلىپ تۇرىپ ميتەنىڭ قىلعاندا، ٴبىزدىڭ قازاقتار كوبىرەك سويلەدىك. سىيەزدىڭ ەلدەن كەلگەن وكىلى تۇرىسبەك مىڭباي ۇلى ەكەۋىمىز سويلەدىك. قازاق-ورىستىڭ ەڭبەكشى قالىڭىن بىرلىككە شاقىرىپ، «... ٴبىزدىڭ «الاش-وردا»، سىزدەردىڭ دۇتوۆ، كەدەيدىن ٴتارىزدى، اتامان-جاندارال اپەتسەرلەرىڭىز، ەڭبەكشى قالىڭىنىڭ جەلكەسىنەن ٴتۇسپەيىن دەپ جۇرگەن ارام تاماقتار. ەڭبەكشى قازاق-ورىس باۋىرلار، بۇلاردىڭ سوڭىنا ەرىپ، بۇلاردىڭ الداۋىنا، ازعىرۋىنا ەرىپ، تەككە بولىنىپ جۇرمەيىك. بىرلەسەيىك. . ..» دەدىك. تۇرىسبەكتىڭ كوتەرىپ بيىككە شىعاردىم. تۇرىسبەك ٴوزىنىڭ دوعال-مولاق ورىسشا ٴتىلى مەن ورىسشا سويلەپ، قازاق

- ورىس اتاماندارى مەن «الاش - وردا »نى سوككەننەن ٴسوگىپ، قىزىپ كەتىپ، ٴسوزىنىڭ اقىرىندا قازاقشالاپ بوقتاپ-بوقتاپ جىبەردى . . .
سونى مەن سيەز ٴبىتتى. ۋيەزدىڭ قالالىق سابىپ سايلاندى. سايلانعاندار مىنالار :
1 بولشوك - «ەكى - باس - نوز» زاۋاتىنىڭ جۇمىسكەرى، بوياۋشى، سۋرەتشى، 2) كاتشەنكە - جۇمىسكەر، قاقول. 3) شاپىران - ورال جۇمىسكەرى. 4) ەرىكباي ۇلى - بەسشى ناشالنيدا وقىعان جىگىت. جابايى قازاق بالاسى. 5) الفيمكوپ، مۇجىق - سالداتتات قايتقان جىگىت. 6) بوگومولىپ، - اقمولادا جابايى قىزمەتكەر، كارى ىرەۋوليۋتسەنەر. 7) لوزونەي - اقمولا دا جەمشىك- سالداتتان قايتقان جىگىت. 8) اسىلبەك ۇلى، قاتشىلىق قىزمەتكەر، جابايى قازاق بالاسى. 9) بەكمۇقامبەت ۇلى، قازاق اراسىندا جۇرگەن مۇعاللىم نوعاي، جارلى جىگىت. 10) نۇركين، - اۋىلدىق ۇشكولدىڭ وقىتۇشىسى، جابايى قازاق بالاسى. 11)- شەكين - قالا جاتاعى، از وقىعان ادام. 12) قارا بايسەيىت - قالا جاتاعى، وقىماعان قازاق. 13) ارىن مالدىباي ۇلى قالا جاتاعى، كەدەي قاجىرلى بىر ٴسوزدى وقىماعان، ازعانا قات بىلەتۇن،پىسىق اقىلدى،جىگىت 14) تۇرىسبەك مىڭباي ۇلى، -شالا وقىعان، جىگىت. ەلدىكى. 15) جاينىاق ۇلى بايماعامبەت. ەلدىڭ كىسىسى، كەدەي. «ون شاقتى اۋىز ورىسشا بىلەتۇن» وقىماعان، قاجىرلى، ٴبىر ٴسوزدى، پىسىق ادام. 16) اۋباكىر ەسەنباق ۇلى، ازعانا قازاقشا قات بىلەتۇن، ورىسشا ازعانا ٴتىل بىلەتۇن، كەدەي جىگىت، ٴبىر ٴسوزدى، قاجىرلى، ەر جىگىت. اقمولادا، اعا سۇلتان - دۇۋان باسى بولاتۇن قۇداي مەندە تورەلەردىڭ تولەنگۇتىنىڭ بالاسى. جاسىنان كەدەيشىل بولىپ، تورەلەر مەن جاعالاسىپ وسكەن ادام. 17) عىزاتۇللىن قاپىز - قالا نوعايى. جارلى جىگىت. قوسشى قۇل ۇلى دەگەن قازاق كوپەسىنىڭ قىزمەتكەرى . 18) عالىم اۋباكىر ۇلى، شالا قازاق. جارلى جىگىت ، قوسشى قۇل ۇلىنىڭ قىزمەتكەرى. 19) باتتال ىسماعۇل ۇلى، قاتشىلىق قىزمەتكەر . ازعانا وقىعان جىگىت. 20) ٴادىل ۇلى بايسەيىت قالا ۇشكولىن بىتىرگەن جىگىت. قاتشىلىق قىزمەتكەرى . جابايى قازاق بالاسى. 21) پايىل ۇلى، اقمولادا كەڭسە قىزمەتكەرى . 22) مونين، اقمولانىڭ جابايى ورىس بالاسى، جاس جىگىت، سالدات. 23) كىريبوگوز، - سالدات. 24) مارتىللوگو- جۇمىسكەر، شاش تارازى. 25) شەرباكوپ، ىسپاسكى زاۋاتىنىڭ جۇمىسكەرى. 26) پيانكوبسكي، جۇمىسكەر، ٴمانتۇر. 27) مارتىن ۇلى، ىسپاسكى زاۋاتىنىڭ جۇمىسكەرى، ىسلەسىر. 28) پىرودىپ- ىسپاسكى زاۋاتىنىڭ جۇمىسكەرى، مەقاينىك. 29) كاندىياراتۋا - ايەل، سۋرەتشى. 30) ىبرايىم ۇلى، اتبەكەت. 31) باز ۇلى ۋاق قىزمەتكەر . 32) مەلاكوم ۇلى پوسەلكە مۇجىعى. 33) ىستەگالين، پوسەلكە مۇجىعى، از وقىعان ادام. 34) گىرازنوپ ۋاق قىزمەتكەر . 35) جانا گىرازنوپ - ودا ۋاق قىزمەتكەر . 36) كالەمەيتىس ۇلى ، مايداننان قايتقان

تارجولى تابعاة كەتشىر—8

سالداث. 37) بەربە - ۋۋاق قىزمەتكە. 38.) قاكىم مانازار ۋلى، ۋۋا قىزمەتكەر. 39 قۇسايىن قوجامبەردى ۋلى - پەلشىر. تاعى باسقالار.

ساۋدەپتىڭ ٴتور - اعالىعىنا بولشوكتى سايلادىق. ەكى ورىنباسارىنىڭ بىرىنە كاتشەنكەنى، بىرىنە سەرىكبايۋلىن سايلادىق. پىرىزيدۋمىنە، (باسقارماسىنا) بۇلاردان باسقا: 1) مەن. 2) كىرىيبوگوز 3) مونىين، 4) ٴادىل ۋلى، 5) پابىل ۋلى، 6) كاندىراتىۋا سايلاندى.

ەندى، بۇل سابدەپكە اقمولانىڭ مەكەمەلەرى لاجسىز باعىندى. سابدەپتىڭ ٴار مۇشەسىن ٴار قىزمەتكە، بىلىمىنە قاراي تاعايىندادىق. ٴار مەكەمەگە كەمەسەرلەر سايلادىق. 1) پابلوپ بەن مۇنىيندى اقشا' قازنا، بانكەلەردىڭ كەمەسەرى، قىلدىق. 2) بوگومولوب بەن اسىلبەك ۋلىن ازىق - تۇلىك كەمەسەرى قىلدىق. 3) مەنى وقىۋ كەمەسەرى قىلدى.

4) بەربە دەگەن مۇشەنى تەلەگىرام-پوشتا كەمەسەرى قىلدىق. 5) ىسنا - ٴالىن مەن مالدىباي ۋلىن جەر - سۋ كەمەسەرى قىلدىق. 6) جۇماباي نۇر - كىندى تەرگەۋشى قىلدىق، تىربىۋنال مۇشەسى قىلدىق. 7) دىرىزگە دەگەن سىيەز وتكەن سوڭ، ومبىدان كەلگەن جولداستى سابدەپ مۇشەسى بولماسادا، تىرپىبۋنال ٴتور - اعاسى قىلدىق. 8) پىيانكوبسكيدى ەكمەك ورعا؛ كەمەسەرى قىلدىق. 9) مەلاكوم ۋلى دەگەندى ساۋلىق كەمەسەرى قىلدىق 10) تۇرىسبەك مىڭباي ۋلىن باس قىلىپ ەكى- ٴۇش قازاق جىگىتتى، قازاق ىستەرىن باسقارا - تىن ٴبولىم باسقارماسى قىلدىق. جانا قايتادان سوتتار سايلادىق. 11) كىرەمەنسكوي دەگەن جولداستى سوت قىلدىق. 12) شاپىراندى قازىناعا العان تىمىر - مەندەردىڭ كەمەسەرى قىلدىق. 13 گىرازنوب دەگەن جولداستى جانا ٴادىل ۋلىن ۋيەزدىڭ مەلىتسيە باستىعى قىلدىق. قىسقاسى جولداستاردىڭ بارىندە ٴار قىزمەتكە تاعايىندادىق.

ىسكە كىرىستىك ٴىس قىيىن، جاڭا قىزمەتكەرلەردىڭ كوبى ٴجوندى وقىپ بىلمەيتۇندەر. ونىڭ ۇستىنە ٴتارتىپ جاڭا گۇبىرناداعى سابدەپ بەن بايلانىسى شامالى. ودان نۇسقالار، جوبالار ۋاقتىندا جوندەمدى بولىپ كەلىپ تۇرمايدى.

مەكەمەلەردەگى بۇرىنعى قىزمەتكەرلەردىڭ ٴبارى اق ىستەرىن تاستاپ شىقتى. ىستەگەندەرى، نە، ادەبى قەرىس بىستەيتۇن بولدى. نە، نەم كەتەدى قىلاتۇن بولدى.

ٴار كىمنىڭ اق موينىنا العان جۇگى اۋىر بولدى.

قىزمەتتەن تولاس ۋاقىت از. سابدەبىنىڭ ٴماجىلىسى ٴجىيى. ٴسوز كوپ. ٴىس كوپ. دامىل جوق بولدى.

«تىرشىلىك» شىعىپ تۇرادى. ىرەسمي ىرەداكتىر ىراقىمجا. ٴبىراق اۋىر ٴىسىنىڭ كوبى مەنىڭ موينىمدا. ونىڭ ۇستىنە، مەن، ۇشكولدا بەرەتۇن ساباعىمدىدا قويمادىم.

جانا، كەشكە ۋلكەن بالالار وقيتۋن كورس اشىپ، مەن وندادا ساباق بەرەتۋن بولدىم. قىسقاسى: كۇنى بويى، كەش بويى تىنباستان قىزمەتتە الا-سۇرىپ جۇرەتۋن بولدىق.

اقمولاداعى ۋيەزدىك قازاق كاميتەتى وزىنەن-ٴوزى بىتىراعان. قازاق «كاميتەتتەرىنىڭ» باستىقتارىن شاقىرىپ الىپ ەسەپ سۇراعانبىز. ولار قاتتى قورىققان. قازاقشىلاپ، ارامىزعا پەلشىر ناۋرىزباي جولاي ۋلى ٴتۇسىپ جايلاستىر-عان. كاميتەت باستىقتارىنان قۇسايىن قوجامبەردى ۋلىن جانا شەگە ۋلىن سابەتكە كىرگىزگەنبىز. قازاق كاميتەتتەرىنىڭ مۇشەلەرى ەسەپ سۇراعاننان قاتتى قورقاتۋنى،-اقشا جاعىندا كوپ شاتاقتار بار ەدى. ونى ٴبىز سەزبۋشى ەدىك. اسىرەسە ٴبىزدىڭ قادالعانىمىز-ومبىدا، اقمولادان بارىپ وقىپ جۇرگەن ناشار بالالارعا جاردەمگە، دەپ ولدەن كاميتەت جيناپ العان كوپ اقشا بولاتۋن.

بۇل اقشانى باستاپ جيناعا ٴبىز بولاتۋنبىز. ٴبىز كاميتەتتەن شىعىپ قالعان سوڭ، سول اقشالاردىڭ كوبىن قازاق كاميتەتى ومبىداعى وقىپ جۇرگەن اقمولانىڭ ناشار بالالارىنا جىبەرمەي، وزدەرى جۇمساپ قويعان. ال، جىبەرگەن اقشانى ومبىداعى وبلىستىق قازاق كاميتەتىنە جىبەرگەن وبلىستىق قازاق كاميتەتى بۇل اقشانى ٴتيىستى يەلەرىنە بەرمەي، ٴتىپتى اقمولا ۋيەزىنىڭكى ەمەس، جانا مۇقتاج ەمەس ٴوز جاقىندارىنىڭ بالالارىنا بەرگەن. اقمولادان ومبىعا وقۋعا بارعان جانايدار سادۋاقاس ۋلى، قامزا ٴتۇسىپ-بەك ۋلى، قاسەنبەك قولاتاي ۋلى، كۇلشاراپ قىز ٴتارىزدى اقشاعا مۇقتاج بالالار تەنتىرەپ، وزدەرىنە ارنالىپ جينالعان اقشالارىنىڭ سىلەكەيىن دە الا الماي قالعان. بۇل تۋۋرالى ومبىداعى بالالار بىزگە قات جازىپ جاتاتۋن.

ٴبىز مۇنى «تىرشىلىك» گازەتىنە جازعانبىز. بۇل تۋۋرالى جوعارىدادا ايتىلدى. كاميتەتكە بارىپ جۇرەتۋن «جاس قازاق» ۋيىمىنىڭ مۇشەسى ارقىلى جانجال كوتەرگەنبىز.

ەسەپ سۇراعاندا قازاق كاميتەتى مۇشەلەرىنىڭ قورقاتۋنى وسىندايدىڭ سىرى ەدى. قازاق كاميتەتىنىڭ مۇشەلەرى، ناۋرىزباي پەرشىلدىك ۋيىندە، بىزگە جىلا-عان سوڭ، ٴبىز ٴبىر از كەيىگەن بوزدەرىمىزدى ايتىپ-ايتىپ، قويدىق...

سونى مەن اقمولادا سابدەبىنىڭ ٴىسى قازانداي قايناي بەردى.

ول ەكى ارادا ومبىدان: «وبلىستىق قازاق كاميتەتىنىڭ» «الاش» شىل مۇشە-لەرىن قۋۋدىق. كاميتەت قايتا سايلاندى. كاميتەتكە: ايتبەن ۋلى، العان ۋلى، نۇرسان ۋلى، توگىس ۋلى، جانا، باسقالار كىردى»... دەگەن تەلەگىرام العانبىز. جانا، «اقمولانىڭ ۋيەزدىك كاميتەتىن قايتا سايلاپ بىزگە بىلدىرە-گىمىزدەر»... دەگەن تەلەگىرام العانبىز. ٴبىراق، ٴبىز اقمولانىڭ قازاق كاميتە-تىن تەك تارقاتىپ جىبەرىپ قويدىق قايتا كاميتەت سايلاۋدى تەرىس دەپ تاپتىق...

ٴبىر كۇنى ومبىداعى وقىب جۇرگەن بالالاردان مىنانداي ٴبىر تەلەگىرام الدىق: - اقمولا. سەيپوللا ۇلىنا. ومبىدا وقىپ جۇرگەن جاستاردىڭ «بىرلىك» اتتى «الاش وردا» شىل ۇيىمىنىڭ بەتى رەۆولەتسياعا قارسى بولعاندىقتان « وقىپ جۇرگەن ٴبىر از جاس «بىرلىك» تەن ٴبولىنىپ ۇيىم جاساپ، دەموكرات - سابەت اشتى. سابەتتىڭ باسقارماسىنا مىنانداي ادامدار سايلاندى: جانايدار سادۋاقاس ۇلى، تاۋتان ارىستانبەك ۇلى، قامزا تۇسىپبەك ۇلى، سەيىت قازىبي ۇلى ابىلقايىر دوس ۇلى » . . . دەگەن.

,,Акмолинск· Сейфуллину. Часть Учащейся молодожи не согласная контрреволюционным направлением Алаш- Ордынской молодожи ,,Брлик“ откололась· Оргонизовали демократический совет учашихся, в президиум избраны: Арыстанбеков, Садвакасов Жанайдар, Юсупбеков, Досов, Сеитказиев“....

بۇعان قۋانىپ قالدىق. بۇل جاستار مەن ٴبىزدىڭ بۇرىن دا بايلانىسىمىز جاقسى ەدى. ەندى ٴتىپتى ٴجىپ قات ارقىلى بايلانىستى ۇزبەيتۇن بولدىق. اينقانداي، بۇلاردىڭ قاسىنداعى ٴدىن - مۇقامبەت ٴادىل ۇلى، ومبىدا بولشەبەكتەردىڭ جاساعان قىزىل پارتيزان اترەتىنە كىرىپ كەتكەن . اترەت اتى : «الەمنىڭ ٴبىرىنشى (Международный первый партизан- پارتيزان پرولەتاريات اترەتى» ский пролетарский отряд.)

بىزگە ٴدىن - مۇقامبەت ٴبىر ەكى قات جازىپ، تەلەگىرام سوعىپ كەتكەن. ٴبىر قاتىندا، ماعان بولشەبەكتەردى ماقتاپ، - «رۋسسيادا بولشەبەكتەردەن باسقا پارتيا كەمشىلىكتە جۇرگەن ادام بالاسىنا تەڭدىك بەرمەيدى. «الاش - وردا» ۇلدىق بولامىن دەگەندەردىڭ ٴىسى. سەندەردە اقمولادا بولشەبەكتەر مەن عانا بىرگە بولا بەرىڭدەر»... دەگەن.

ەكىنشى قاتىندا تاعى دا وسىنداي سوزدەردى ايتىپ كەلىپ: «مەن، ەندى مۇنداي ۋاقىتتا قاراپ وتىرا - المايمىن. ادام بالاسىنىڭ باقىتى ٴۇشىن مايدانعا جونەلدىم». دەگەن...

قايناعان قالپىندا ٴىس جۇرە بەردى. كوبىنەسە، ٴىستى ٴوز ٴبىلىمىمىز - بەن ىستەيمىز. جوعارىدان ۇزىلمەي كەلىپ تۇرعان ايقىن جوبا، نۇسقالار جوق . . . پەتىرگىراتتاعى سابەت ۇكىمەتى دەكىرەت ۋستىنە دەكىرەت شىعارىپ جاتىر. ول دەكىرەتتەردى سىمسىز تەلگىرام (родио) ارقىلى عانا الامىز. وداي كوبىنەسە، نۇسقىسىنا بولىپ كەلمەيدى

كوپ ايماقتار بايلارىنىڭ، تورەلەرىنىڭ ازدىرۋى مەن، سابەت ۇكىمەتىن تانىي قويماي جاتتى. سابەت ۇكىمەتىنە قارسى ارەكەت قىلىپ، سوعىسىپ جاتقان جەرلەردە كوپ

ٴبىزدىڭ اقمولادان باسقا ناراعىستانىمىڭ وزگە جەرلەرىنىڭ كوبى - اق سابەت ۇكىمەتىن دوس كورە قويماي جاتتى. شىبىقسىز تەلگىرام مەن، كەيدە « پەتىر

بوردا ساباەت ۇكىمەتى قۇلادى»... دەگەن، قابار كەلىپ قويادى. گازەتتەردە ـ دە سونداي قابارلار جارىلىپ قويادى. مىسال ٴۇشىن گازەتتەردەن ٴسوز كەلتىرەيىك.

«قازاق» گازەتىنىڭ 1917 ـ جىلى 2 ـ دەكابىردە شىققان 253 ـ ٴنومىرىنىڭ «ٴسۇيىنشى قابار» دەگەن باس ماقالاسىندا ٴبۇي دەيدى.

«گازەتتەن:

ٴسۇيىنشى قابار.

29 ـ نويابىردە، ورىنبور گۋبەرنەسكي كەمەسەرى شىبىقسىز تونە تەلگىراپ بەن سويلەسىپ، پەتىرگىراتتان انىق قابار الدى.

پەتىرگىراتتاعى ىستىۋدەنتتەر، يۋنكەرلەر، كۇرىستەر، بارشا، بولشەبەكتەر مىستەرىنە ىرىزا بولماي، زىمىرلارى قايناپ، يارماقتارىن شايناپ، كۇيىپ وتىرعان ادامدار ٴجانا پارتىيالار كوتەرىلىپ، بولشەبەك ۇكىمەتىن ٴتۇسىرىپ، باسشىلارىنىڭ ٴبارىن اباقتىعا سالىپتى.

پەتىرگىرات بولشەبەكتەرى مۇنداي بولعانى ىرۋسيەدە زور ٴسۇيىنىش وقيعا. بۇعان بولشەبەكتەردەن باسقا جۇرتتىڭ ٴبارى نەكولاي ۇكىمەتى تۇسكەننەن ارتىق قۋانباسا، كەم قۋانبايدى. قانداي قۋانىش وقيعا ەكەنى بولشەبەكتەر اكىم بولعاندا ىستەگەن ىستەرى ايتىلسا كوزگە كورىنەدى.

بولشەبەكتەردىڭ ماقسۇتى قالىقتى ىلايساڭ كۇيگە ٴتۇسىرىپ، ىلاي سۋۋدان وڭاي بالىق ۇستايىن دەگەن ەدى. اۋەلى پەتىرگىرات، ماسكەۋ، قازان، ساراتاۋ، سامار، ۇۋپا سيياقتى قالالاردى زەكبەرەك، پولەممەت، مىلتىق استىنا الىپ، ادامىن قىرىپ، مال ـ مۇلكىن تالادى. قاتىن ـ بالا، كەمپىر ـ شال، دەمەي ٴولتىرىپ، قالالاردىڭ كوشەسىن قانعا بويادى. ەكىنشى مەملەكەت ماشينەسىنىڭ تەتىگىن بوساتىپ، تەمىر جول، پوشتا، تەلگىراپ سيياقتى قالىق قاتىناسىپ، ٴجۇرىپ ـ تۇرىپ، قابارلاسىپ وتىرعان ىستەرگە ىلاڭ سالىپ، ونى شاتاستىرىپ ـ بىلىقتىرىپ بولدى. ۇشىنشى مەملەكەت قازىناسىن تالاپ، جاساپ جاڭادان اقشا شىعاراتۇن ورىنداردى، شىققان اقشالاردى قالىققا تاراتىپ، الىس ـ بەرىس قىلاتۇن بانىك، كازىنا شەيىستىۋا سيياقتى ورىنداردى جابىلۋعا جاقىنداتىپ، قالىقتى اقشاسىز قالدىرۋعا تايادى.

ٴتورتىنشى، زاڭ زاكون، جول ـ جوبا، قۇقىق دەگەننىڭ ٴبارىن جوعالتىپ سۋد ـ سۇدىيا، اتىبەكەت پالاتا، سەنات سيياقتى اق ـ قارانى تەكسەرەتۇن ورىنداردى جابىۋعا جارلىق شىعاردى.

بەسىنشى ٴۇي بىتكەنىڭ بيلىگىن بيەسىنەن الىپ، ٴۇي كامىيتەتتەرىنىڭ بيلىگىنە بەرىۋگە جارلىق قىلعان ەدى. ەندى بىتەگەنە، تۇرعاندا، بارشا مال ـ مۇلىك بيلىگىن، مال ـ مۇلىك كامىيتەتىنە بەرىۋگە جارلىق شىعارىپتى.

وعان جەتپەي وماقاسا قۇلادى. از ۇاقىت ەتكەن اكىمشىلىگى ٴۇشىن جاتقان

مٸنان تۇرما دەپ، قارعىس ايتەۋشى كوپ، العىس ايتەۋشى جوق. بولشەبەكتەر اكىم بولىپ تۇرعاندا مەملەكەت ٴالى زور قاۋىپتە ەدى. پوشتا تەلەگراپ، وت اربالار كەشىكپەي توقتالاتۇن ەدى.

ازىق - تۇلىكتى بار جەرلەر بولماسا، جوق جەرلەرگە ازىق - تۇلىك تاسىلماي قالىق اشتان قىرىلماق ەدى. اقشا توقتالىپ، شىقپاي. بانىك كازناشەيستۋا جابىلىپ، اقشاسىز الىس - بەرىس توقتالىپ، بارشا كەسىپ قارەكەتتەرى توقتالاتۇن ەدى. تەرگەپ - تەكسەرىپ بۇزىقتارعا تيىمۇ سالاتۇن مەكەمەلەر جوعالىپ، ادام الٸ دارەجەسىنە جەتىپ، ەل بۇزىلىپ، بۇزاقىلار قۇتىرىپ، جۇرت ٴبۇلىنىپ بىلاكعا تۇسەتۇن ەدى. ادامنىڭ باسى بولشەبەكتەردىڭ قورلىق، زورلىعىن كورىپ مال - مۇلكى بولشەبەكتەر جاساعان كاميتەتتەر بيلىگىنە بەرىلىپ، ەل مال - مالدانىپ، جان جاندانۋدان قالاتۇن ەدى. وسىنىڭ ٴبارى بولعاندا ەلدىڭ ەل بولۋىنىڭ ٴوزى ەكى تالاي ەدى. مۇنداي كۇيگە ەل رۋۋمان ولى زامانىندا تۇسكەن ەمەس.

الدە بولسا، الدىمىزدا نەندەي كۇيگە تۇسەرىمىز بەلگىسىز. قالىق قاراڭعى، شىلعى نادان. قاراڭعى قالىق جاقسى - جامان، اق - قارانى ٴوزى اقىلعا سالىپ، اشا - الماي، نە ايتسا سوعان نانىپ، كىم باستاسا، سوعان ەرىپ كەتەدى. قالىق سونداي بولعان سوڭ، الدىمىزدا نە بولارىن، كوز جەتىپ بولجاۋ قيىن. قالايدا پەتىرگىراتتا بولعان وقيعا جاقسىلىقتىڭ باسىنا جورىپ تۇرۋعا جارارلىق، بولشەبەكتەردىڭ ناعىز كۇشتى جەرىندە قالىق جەكىپ، بولشەبەكتەردى اباقتىعا تىققانى، بولشەبەكتەر ٴىسىنىڭ شيكىلىك ٴبىرىسى شىققانى. زەكبىرەك، پولەمەت بارشا قارۋ - جاراق قولىندا تۇرعان كوپ سالدات تۇگەل بولشەبەك جاعىندا تۇرسا، پەتىرگىرات قالقىنا جەڭدىرە قويماس ەدى. سالداتتار اراسىنا ساڭلاۋ ٴتۇسىپ، سانا كىرگەن بولارعا كەرەك. سالداتتاردىڭ ەسى ەنىپ، بولشەبەكتەر ٴىسىنىڭ شيكىلىگىن بايقاپ، قالىق جاعىنا شىققان بولسا، ونداي رۋۋسيا ٴىسى تۇزەلەرگە بەت العان دەپ جورۋعا بولادى. ولاي بولسا، بولشەبەكتەر كۇشەيىپ، اكىمشىلىك ەتىپ، تۇرعان قالالاردىڭ ٴبارى دە بولشەبەكتەردىڭ قورلىق - زور - لىعىنان كەشىكپەي اق قۇتىلار دەپ ۇمىتتەنسەك اداسا قويماسپىز»...

مىنە، «قازاق» گازەتىنىڭ ٴبىر ٴتۇرلى ٴسوزى وسىنداي... باتسا تۇسكەننەن كەيىن شىققان قازاق گازەتتەرىنىڭ ٴبارى اق توقتالماستان شىعىپ جاتىر. ٴبارى دە «بولشەبەكتەر ۇكىمەتىن» جاماندۋدان كەندە ەمەس. مىسال ٴۇشىن گازەتتەردەن ٴجانا ٴبىر از ٴسوز كەلتىرەلىك.

1918 - جىل، 17 - عىنۋاردا شىققان، 260 - ٴنومىرلى «قازاق» گازەتىنىڭ «ساياسي قال» دەگەن، باس ماقالاسىندا بىلاي دەيدى.

گازەتتەن:

«سایاسی قال

5 - عىنۋاردا رۋسسيە قۇرىلتايى جيىلدى. ٴجانا بولشەبەك كۇشى مەن قۋىلدى.

ٴبىزدىڭ وقۋشىلارعا بەلگىلى، سەنتابىردە مەملەكەت ٴماجىلىسى قۇرىلعانى بولشەبەكتەر بۇل ماجىلىستەن شىعىپ كەتكەن ەدى. سەبەپ: مەملەكەت ٴماجىلىسى رۋسسيا قۇرىلتايىن جيىمايدى. ٴبىز بولشەبەك قارىۋ - جاراق جۇمساپ قۇرىلتايدى جيىامىز، دەگەن ەدى.

وكتابىر اياعىندا مەملەكەت ماجىلىسىن بولشەبەك كۇش بەن قۋىپ تاراتتى، ۋاقىتشا ۇكىمەتتى اياقتىعا سالىپ جوعالتتى.

سونى مەن بولشەبەك رۋسسيا قۇرىلتايىن جيىماق بولعاندا، كۇش قۋاتى قولىندا. 28 - نويابىرگە قۇرىلتايدى جيىۋعا ىجداعات ەتىۋگە كەرەك ەدى. بولشەبەك ۇكىمەتى استاناداعى قۇرىلتاي سايلاۋىنىڭ كوممىسسياسىن اياقتىعا سالدى. 28 - نويابىردە جيىلعان قۇرىلتاي دەپۋتاتىن قۋدى. ونىڭ دەپۋتات سانى 400 گە تولماي قۇرىلتاي اشىلمايمىن دەپ ەدى. 5 - عىنۋاردا 500 دەن اسا دەپۋتات جيىلعان ەدى.

بۇلاردى مىلتىق جۇمساپ، ت… ن قۋىپ رۋسسيا قۇرىلتايىن تاراتتى. نەكولاي تۇسكەننەن بەرى جۇرتتىڭ سۇيەنگەن تايانعان قۇدايدان سوڭعى، قۇرىلتايى ەدى. قۇرىلتاي باسىنا بۇتىن كوتەرىپ، بولشەبەك سارىپىدى.

ەندى نەكولاي ٴولدى. ەندى قامشى جوعالدى، ەندى بيلىك قالىقتا، جۇرتتا. بيلىك جۇرتتا بولسا، جۇرت جالپى، جاسىرىن، تۇتە سايلاۋ مەن شىعارعان دەپۋتات ٴماجىلىسى قۇرىلتايدا دەگەن ەدىك. بيلىك جۇرتتا دەپ وزگەگە كەزەك بەرمەي، ايقايلاپ الدى مەن شاپاتۇن بولشەبەك ەدى. بولشەبەكتىڭ مۇنىسى، الدالاپ وتىرىپ، قىزعان ٴۇيدىڭ قاتىنىنا قول سالاتىن جالعان قوجا ٴىسى بولىپ شىقتى.

سوعىستى توقتاتامىن. ٴبىتىم قىلامىن دەپ قاراكۇنى سالداتتى ەرتىپ الىپ، دەماگوگيياعا سۇيەنىپ، ٴىس جۇرگىزگەن ەدى ٴبىتىم جوق. قۇرىلتايدى قورعايمىن دەگەن قاۋىم كىسىلەرى، قۇرىلتاي دەپۋتاتتارى اياقتىدا.

قۇرىلتاي اشىلعان كۇنى، كوپ جۇمىسشىلار، وزگە كوپ قالا كىسىلەرى «بار اكىمشىلىك قۇرىلتايعا» دەپ تۋ الىپ، كوشەگە شىققان. وسى توپتى بولشەبەك اسكەرى شاتىردان پۋلەمەت استىنا الىپ، كوپ كىسىنى ٴولتىرىپ، قۋىپ تاستاعان.

1905 - جىلى 9 - عىنۋاردا استاناداعى نەشە مىڭ جۇمىسشىلار بوستاندىق بەر دەپ، نەكولايعا بارعان. نەكولاي بۇلارعا پۋلەمەت بوستاندىعىن كورسەتكەن ەدى. بولشەبەك نەكولايدىڭ اياعىن قۇشتى. نەكولايدىڭ دا، مۇنىڭ ەمشەكتەس

ٴبىرسى بولشەبەكتىڭ دە بولەمەتتەپ جاتقانى، جالپى جۇرت، ەكتۋشىنىڭ دە سۇيەن-گەنى قاراڭعى سالدات.

قۇرىلتاي الدى مەن جۇرتقا بەدەلدى ۇكىمەت سايلاماق ەدى. قۇرىلتايعا سۇيەنگەن كۇشتى ۇكىمەت، بۇساعان تىزگىندى جىبەرىپ الىپ، تەجەپ ۇستاپ، تەنتەك باسقاقتى تىيىپ، جۇرتقا پايدالى ٴتارتىپ شىعارىپ، ەلدى بيلەمەك ەدى. قۇرىلتاي ٴوزى رۇسسيا مەملەكەتىنە نەگىزگى زاكون شىعارىپ، مەملەكەت كۇشىن تۇزەتىپ، جۇرتقا پايدالى ٴبىتىم قىلىپ، جاقسى ساياساتقا جۇرت تىلەگىن تارتپاق ەدى.

بۇل ماقسۇتتىڭ ٴبارى 5 - عىنۋاردا پولەمەت وعى مەن، قويىن سوققان كولدەي ۇشتى. ورىس جۇرتىنىڭ ۇلتشىلدارى، جۇرتىنا جانى اشىرى، قابىرعاسى قايىساتۇنى ازدا قالدى. اقىلدى، ۇلت پايداسىن دەماگوگىيا، قاراڭعىلىق باستى. سىرت بەن ٴبىتىم جوق. سوعىستان بۇرىن گەرمانىيا 70 مىليون ەدى. ەندى ورىس بەن ٴبىتىم قىلماق، ادامى 143 مىليون قىلىپ. ولاي بولسا، بۇرىنعى 160 مىليون رۇسسيە مەملەكەتى 87 دە قالادى. بۇل بولمايتۇن ٴبىتىم ەمەس. ۇكىراينا، دون، قاپقاز، تۇركىستان، ٴسىبىر، ورىنبور، وزگە نەشە بىشكى قالالار، بولشەبەك بەن سوعىسىپ جاتىر. مايداندا عى سالدات ٴۇيدى ويىنە قاشىپ جاتىر. مۇجىق، سالدات ٴبىز بولشەبەك دىنىنە كىردىك دەپ قالانى يومەششىكتى، ٴۇيي مۇجىقتى تالاپ جاتىر. تەمىر جول توقتادى. استانالار، استىق ساتىپ الاتۇن قالىقتار، مايداندا عى اسكەر جۇتاپ جاتىر.

ٴبىزدىڭ قازاق جەرى ٴازىر بۇل رۇسسيە بىلاعىنان امان.

الاشتىڭ بالاسى امان قالارما، جوقپا؟ بولجاپ بولمايدى. قورقامىن، جالپى جۇرتتىڭ قاراڭعىلىعىنان، باسشى بولام دەپ، تونىن ايناldىرىپ كيىپ، جۇرت بىلەگىن ٴوزىنىڭ سوقىر تىيىنىنا ايىرباستاعانىنان.

اعا، ٴىنى الاشتىڭ ازاماتى، بىرىڭ، ٴبىر كۇنگى ٴۇي ارا ۇۋاق ٴىستى تاستا، مىنا قاراڭعى قارا بۇلت رۇسسيە بىلاعىنان، الاش بالاسىن قورعايتۇن جولعا شىق.

رۇسسيە مەملەكەتى ەندى جاقىن ارادا ۇيىرگە قوسىلمايدى. ٴبىز بىرلىكتەن ايىرىلساق، مىنا ورىسشا قاڭعىپ كەتەمىز. كوش باستاعان اقساقال اعا، زيالى ٴىنى، جەرگىلىكتى جۇرت قىزمەتىن تازا اتقار. جالپى جۇرتقا مۇرىندىق بول.

(الىقان،)

«الاش» گازەتتەرىنىڭ ٴبارى دە، بولشەبەكتەردى: «ۇكىمەت ورنىنا وتىرىپ ٴۇشىن جۇرتقا جاقسى اتتى كورىنبەك بولىپ جۇرگەن جامان نيەتتى ادامدار»... دەپ، وقىۋشىلارىن ۇعىندىرىپ جاتتى. ارينە، «اداسقاننىڭ الدى ٴجون»...

مىسال ٴۇشىن: «قازاق» گازەتىنىڭ، سول 1918 - جىل 12 عىنۋاردا جوعارعى ماقالا كەلتىرگەن ٴنومىرىنىڭ الدىندا شىققان 259 - نومىرىندە «دەماگوگىيا» دەگەن باس ماقالادا بىلاي دەيدى:

گازەتتەن:

,,دەماگوگىيا

ەۆروپا تىلىندە «دەماگوگىيا» دەگەن ٴسوز بار. ول ٴسوزدىڭ ماعاناسىن تولىق كورسەتەب، باسبا-باس، تولەۆىنە تۋرعانداي قازاقشا ٴسوز جوق. تولىپار تولەۆىنە تۋعىر بەرگەندەي ەتىپ، «دەماگوگىيا»نى قازاقشا ايتساق - جۇرتقا جاقسى اتتى كورىنىۋ بولادى. جۇرتقا جاقسى اتتى بولىۋ بار، جاقسى اتتى كورىنىۋ بار. ەكەۋىنىڭ اراسى ايىرا بىلگەن ادامعا جەر مەن كوكتەي. قالىقتا جاقسى اتتى بولعان ادامدار اقىل مەن، ٴبىلىمى مەن، تازا قولقى مەن جاقسى اتتى بولعان، جاقسى اتتى كورىنەتۋن ادامداردا ونىڭ ٴبىرىدە بولماي تۇرىپ، قالىقتا جاقسى كورىنبەك، الدىنعىلار اقىل جاعىن الا ٴىس قىلعىندا، سوڭعىلار كوڭىل جاعىن اۋلاي ٴىس قىلادى. نە عۇرلىم قالىق ساكىلاۋلى بولسا، اقىل جاعىن قۋۋاتتايدى. نە عۇرلىم قالىق قاراڭعى بولسا، كوكىل جاعىن قۋۋاتتايدى.

قاراڭعى قالىقتى وزىنە ەرتىپ، قارىۋ-قارا قىلامىن دەگەندەر قالىقتىڭ اقىل جاعىن قويىپ، كوڭىل جاعىن الا ٴىس قىلادى. سولاي ىستەۋشىلەردىڭ وزدەرى ەۆروپا تىلىندە دەمەگوگ دەپ، ىستەرى دەمەگوگىيا دەپ اتالادى. بىمىلعى ورىس بولىنشىلىگى، ٴبىلىمرعى قازاق بولىنشىلىگى دەماگوگىيادىپ قانداي ىستەر ايىلا-تۋىن تۇسىندىرەدى.

وسى كۇنى ورىستار سوعىسىپ، جاتقان جاۋىن تاستاپ، ٴوزدى-ٴوزى ۋرىسىپ، ٴبىرىن-ٴبىرى جاۋدان جامان قىرىپ جاتىر. مۇنىسى اقىل جاعىنان قاراعاندا اقىماقتىقتان باسقاعا كەلمەيدى. ٴبىت ەكەش بيتتە قورعا قاسقىر شاۋىپ جاتقاندا، ٴوزدى، ٴوزى تالاسپايدى. ورىستا ٴبيتتىڭ ەسىندەيدە ەس قالماي وتىرعانى دەمەگوگىيانىڭ سالدارى.

بوستاندىق بولعاننان كەيىن ٴار پارتىيا جۇرتتى وزىنە قاراتىپ، ەلدى ٴوزى بيلەپ، ٴوزى تۇزىۋ دەگەن جاعىنا جۇرگىزبەكشى بولدى. بىرەۋلەرى اقىل جاعىن الا ىسكە سۇيەنە، ٴىس قىلدى، بىرەۋلەر جۇرتتىڭ كوڭىل جاعىن اۋلاي نەپسى-سىنە سۇيەنە ٴىس قىلدى. اقىل جاعىن الا ٴىس قىلعاندار رۋۋسىيە مەملەكەتى بۇرىنعى ۋلى مەملەكەت بولعان دارەجەسىنەن ايىرىپنان ايىرلماۋ جاعىن كوزدەدى. كوڭىل جاعىن اۋلاي ٴىس ىسلعاندار، جۇرتتىڭ قازىرگى كوڭىلى تىلەپ تۇرعان جاعىنان قىزىقتىرا ٴىس قىلدى. قالىقتىڭ ٴبىلىمدى، ساكىلاۋلى تابى اقىلعا قونىمدى جاعىنا ەردى. قالىقتىڭ قاراڭعى تابى كوڭىلگە جاعىمدى قىزىقتىرعان جاعىنا ەردى. رۋۋسىيە مادانىيەت جۇزىندە كەيىن قالعان ساكىلاۋلىسى از، قاراڭعىسى كوب، مەملەكەت ەكەنى بەلگىلى. سوندىقتان اقىل جاعى ازدا قالىپ، كوڭىل جاعى كوبىنىڭ الدى.

ەلدى قىزىقتىرۋدىڭ ٴوزى ەكى ٴتۇرلى بولدى. بىرەۋلەر باياعىدان بەرى

موجىقتىڭ ىنتىمەن قۇرتقان جەرەدى دەپ، جەر اۋلى تۇداي ەگىنشى جەركە ەگىبەكىبەك ىسىگىرگەندىكى دەپ، جەر بىتكەندى موجىققا تەگىن بەرگىزە مىز دەپ، قىزىقتىردى، تەگىن جەر بەرەمىز دەگەن سوڭ موجىقتار بۇعان ەرىپ كەتتى.
ٴبىراق ولاردىڭ كورى ەل ەرتىۋگە ەبىنىرەك ادامدار تابىلادى. ولار جەردەن دە كورى ىنتىمراق بولىپ تۇرعان جاقتان قىزىقتىراتىن ٴىس قىلدى. 4 جىلداي ارقاسىنا باتىپ، قالىقتى جاۋ ىرقىلعان، اتادات، انادان، قاتىنىنان، بالادان، جۇرتى-نىڭ كوبىن ايىرعان ەۋروپا سوعىسى بار. 4 جىلدان بەرگى ولگەنى ٴولىپ، قالعانى قاشان ۋيىمىزگە قايتامىز دەپ، زارىعىپ وتىرعان مايداندا نە شە مەلليون سالدات بار. رۋسسيەنىڭ قارىۋ جاراق، باركۇشى سولاردا. ولاردى كىم وزىنە قاراتىپ، ەرتىپ السا، قارا كۇشتىڭ ٴبارى سوندا بولماق. بۇلاردى ەرتىپ المۇدا ەلدى ەرتىۋ دەندە وڭاي بولدى. ۋيتكەنى اقىل سالىپ، ارجاعىن ويلايتۇن ادامدار، ولاردىڭ ارىسىندادا از. كوبى قاراڭعى قاراكۇعىنىڭ اقىلى، كوڭىلى، كوڭىلىنە جاقتى، اقىلعا قارامايدى. سوعىستان قاشىپ، ٴۇيىن ساعىنىپ، قايتىسى كەلىپ تۇرعان سالداتتارعا، ۋيىڭە قايتارامىن دەگەنەن ارتىق كوڭىلىنە جاعىمدى نارسە بولارما؟

رۋۋسسيانىڭ بيلىگى قولىمىزعا تيىسە، تەز ٴبىتىم جاساپ، ەلگە قايتارامىز دەۋشىلەر شىعىپ ەدى، سالداتتار ولارعا ەرىپ كەتتى.

قازاقتان شىققان ەلڭ بىرىنشى بولشابەك. ٴالب سوعىسىندا تول باستاعان بەلگىلى الىبەي جانكەلدي ۇلى.

مۇنىڭ ٴبارىنىڭ اقىرى نە بولىپ شىقتى؟ رۇسسيە ۇلى مەملەكەتتىڭ ٴبىرى ەدى. بۇل كۇندە قاناردان قالىپ، ونىڭ ۇستىنە ٴوزدى-ٴوزى ٴورىسىپ، ٴبىرىن ٴبىرى، تالاپ، ورتەپ، بۇلىنىپ جاتقانى مىناۋ. جاسالعان ٴبىتىمدە جوق، بەرىلگەن جەردە جوق. قۇرىلاعىنان باسقا جۇرتقا تۇسكەن تۇك پايدادا جوق. سوعىس بىلاعىنان قاجىعان قالىق بۇلىنشىلىك بىلاعىنا ٴتۇسىپ، كيەرگە كييىم، ىشەرگە ازىق تابباي. كوبى بۇگىن امان، ەرتەڭ نە بولارىنا كوزى جەتپەي، جيعان مال-مۇلكى كىمنىڭ قولىندا كەتەتىنىن بىلمەي وتىر. سونىڭ ٴبارى دەماگوگىيانىڭ بىلاگى. ٴبارى قالىقتىڭ اقىل جاعىن المای، ٴتاپسى جاعىن اۋلاي ٴىس قىلعانىنىڭ سالدارى.

بىلتىرعى ٴبىزدىڭ قازاقتىڭ بۇلىنشىلىگىندە وسىنداي دەماگوگىيادان بولعان. 25 - ٴىيۇن جارلىعى ٴتوۋرالى قالىققا باسشىلىق ەتىۋشى ەگى ٴتۇرلى ولعان. بىرەۋلەرى- قازاق قارسى تۇرىپ كۇش قىلىپ، ەش نارسا وندىرە المايدى. قىرعىن-سۇرگىن كورىپ، ەلگە تۇسىنگەنشە، سۇراعان ادامىن بەرىپ، تىنىش ونىرىۋ كەرەك دەگەن. ەكىنشىلەرى: «بەرمەۋ كەرەك»، دەپ، ەلدى جەلىكتىرگەن. سوندا

قمادان قان تامسب تۋرعان رومان ۋكىمەتىنىڭ تۇسىنداعى قازاق قارسىلىق قىلىپ، ادام بەرمەي قۇتىلىپ كەتەدى دەپ بەرمەۋ كەرەك دەگەن ەمەس، ولاي ينتۇشىلاردىڭ ەسەبى وزگەشە بولعان. قالىقتا شىن جانى اشىپتۇندار، ەل بولىنە_ شىلىككە ٴتۇسىپ، اۋىرە بولادى دەپ اياعاندا، بالىق ۋستاۋعا بالاي سۇۋ تابا_ الماي جۇرگەندەر، قالىقتى بلاكما سالىپ جىبەرىپ، ساۋىن قىلىپ ساۋىپ قالعىسى كەلگەن: السىپ ٴالى جەتپەي جۇرگەندەر، قالىقتى قۇتىرتىپ، قولىنا قارىۋ قىلىپ ۇستاپ، كىجىنىپ جۇرگەندەرىنەن ٴۇشىن العىسى كەلدى؛ قالىقتى وزىنە قاراتا_ الماي جۇرگەندەر، وسىندايدا قالىق قامىن جەپ، قالىق ٴۇشىن جانى اشىپتۇن سياقتانىپ، جۇرتقا جاقسى اتتى كورىنىپ قالعىسى كەلگەن. سوعىس جىلىسىنا بارعىسى كەلمەي تۇرعان جۇرتقا بارما دەپ اينسا، قالىق كوڭىلىنە ۇنايتۇنىن بىلمۇگە دانىشپاندىق كەرەك ەمەس. قالىق ٴوزى قىپ ەتسە. ىلىپ ەتىپ، كەتە_ يىن دەپ وتىرعان جاعىنا باسىناسا، ەرە جونەلەتۇنى ٴمالىم. جەر دەپ ىنتىعى قۇرىپ وتىرعان مۇجىق، جەر بەرەمىز دەگەندەرگە ەرگەنى سياقتى، ٴۇيىن ساعىنىپ وتىرعان سالداتتار، قايتارامىز دەگەندەرگە ەرگەنى سياقتى، قازاقتا ادام بەرمە دەگەن جاققا ەرىپ، اۋىرە بولىپ بارىپ توقتاعان، توقتاماعاندار قانداي بىلىنشىلىككە تۇسەتۇنى نەگولاي تاقتان تۇسپەگەندە بەلگىلى بولاتۇن ەدى. باعىنا بىستاندىق بولىپ، قىرعىن_سۇرگىننەن قازاق امان قۇتىلدى.

دەماگوگيانىڭ كەسەپاتى قانداي ەكەنىن ٴوز باسىنان كەشىرىپ بىلىپ كورمەگەن قازاق بولسا، ورىس باسىنا تۇسكەن بىلىنشىلىكتەن كورىپ وتىر.

قالىقتا دەماگوگيا جولى مەن باستىلىق ەتۋشىلەر ەۋروۋپا تىلىندە دە ماگوك دەپ اتالادى.دەپ جوعارىدا ايتتىق. بىلىمدىدان بەرى قازاقتاردا دەماگوكتان قۇرى ەمەس. ورىستىڭ وسى كۇنگى دەماگوكتارىن، ەلىكتەپ، قازاقتاندا دەماگوكتار شىعىپ، ەلدى بۇلدىرگىسى كەلەدى. ٴبىراق ٴتىلىن جۇرت الا قويماعان سوڭ، امالى قۇرىپ تۇر. بۇل ٴسوزدى جازىپ وتىرعانداعى ماقسۇت، دەماگوگيادەگەن قارا قالىقتى الدايتۇن ارامداردىڭ ٴادىسى ٴبارىن ٴبىلدىرىۋ، قالىقتى دەماگوكتار_ دان ساقتاندىرىۋ. بىرەۋلەر تونىن اينالدىرىپ كيىپ، ۇلتشىل بولىپ كەلىپ، دەماگوك ٴسوزىن سويلەر، بىرەۋلەر جالىنىراعان تۇيمەسىن جولىپ تاستاپ، جۇرتشىل بولىپ كەلىپ، دەماگوك ٴسوزىن سويلەر؛ بىرەۋلەر موينىنداعى كىرەسىن جۇلىپ تاستاپ، مۇسىلمانشىل بولىپ كەلىپ، دەماگوك ٴسوزىن سويلەر: ساق بولۋىمىز كەرەك»...

ۋا، شىركىن !.. «الاش»، ەكەۋدەر سۇيىنىپ مولىنەكتەتتى. «الاش» باستىقتارى اسكەر جاساۋعا تالپىندى. كەي جەرلەردە جاسالادا باستادى. سونىمەن قاتار تارانقان ۋگىت سوزدەرىنده ٴجۇرىپ جاتتى. «قازاق» دىڭ سول 269_نومىرىندە «اپەتسەرلەر دايارلاۋ» دەگەن ماقالادا بىلاي دەيدى:

گازەتتەن:

اپەتسەرلەر دايارلاۋ.

رۋسسيا مەملەكەتىنىڭ قازىرگى ٴبىسى ٴتارتىپ، بولىنشىلىك كۇيىندە قازاق باسىن باعىپ، امان قالايىن دەسە ىسنەيتۇن شاراسى تەز مەلىتسيا جاساۋ. ول مەلىتسيا قازاق اپتونوميا بولسا دا كەرەك، بولماسادا كەرەك. مايداندا سوعىس توقتالعانىنا كوپ بولدى. مايدانداعى اسكەرلەر قايتقانى ۇيىنە مايىپ، قايتپاعانى بولشەبەكتەرگە قوسىلىپ، ول مەن سوعىسىپ جاتىر. بولشەبەكتەرگە قوسىلىپ جاتقاندار، وگاي ولجانىڭ ادامدارى. شارۋاسى بار سالداتتار ول سوعىسىنا قاتىسپايمىز دەپ، ەكى جاقتادا بولىسپاي، ۇيىنە قايتىپ جاتىر. قايتقان سالداتتار قارۋ-جاراعى مەن قايتىپ كەلەدى. مايدانداعى سالدات قولىندا نە قارۋ جاراق بولسا، سونىسى مەن كەلەدى. ورىستىڭ پوسەلكەسىندە ادامى سالداتقا بارماعانى جوق. ٴار پوسەلكەدە مايدانعا بارىپ قايتقان ادامى بىرەۋ-ەكەۋ ەمەس، ٴبىر نەشەۋ. سولاي بولعان سوڭ، ورىس پوسەلكەلەرىندە سوعىس ٴادىسىن ۇيرەنىپ، سوعىس قارۋ-جاراعىن استىعان بويىندا ەلىنە كەلگەن ادامداردىڭ باسى قۇرالعان. ولار قولىندا قارۋ تۇرعان سوڭ، ٴوزىنىڭ كۇشتى ەكەنىن بىلەدى: ولار زورلىق قىلايىن دەسە، قولىنان ٴجانا كەلەدى. سالداتتاردىڭ بۇزىقتارى بولشەبەكتەرگە قوسىلىپ، ەلگە كەلگەن تۇزدىكتەرى. بۇلار كۇشتىمىن دەپ، سەبەپسىز، زورلىق قىلا بەرمەس دەپ، جۇبانا بەرۋىمىزگە بولارما؟-بولمايدى. ەكى-ٴۇش ايدان سوڭ جاز كەلەدى. مۇجىقتا جىرتاتۇن جەر كەرەك بولادى. قازاق اراسىندا وتىرعان ورىستار كەرەك بولسا، قازاقتان الامىن دەمەي، كىمنەن الامىن دەر؟ جەرى بار پومەششىكتەردىڭ، كورپستەردىڭ جەرلەرىن، مالدارىن، مۇلىكتەرىن ىشكى جاقتىڭ مۇجىقتارى قالاي العانىن مايداننان قايتقان سالداتتاردىڭ كورگەنى كورىپ، كورمەگەنى ەستىپ كەلىپ جاتىر. جەرگە مەنىكى، سەنىكى جوق. جەر قۇدايدىكى، ونان سوڭ ەگىپ ەڭبەك سىڭىرىپ پايدا شىعارسا، سونىكى دەگەن ٴسوزدەر قايتقان سالداتتاردا، مۇنداعى مۇجىقتاردىڭدا قۇلاعىنا بوستاندىق بولعانىنان بەرى ٴسىڭىپ بولعان.

ىشكى جاقتاعى مۇجىقتاردىڭ ٴىسىن كورىپ ۇنىرعان، ادامدار شوشىتۇن ٴتۇرى بار. ٴالى جەتسە مۇجىقتار اقىلدى كەرەك قىلمايتۇن كورىنەدى: مۇنىمىز جونبا؟ جوق ەمەسپە، دەپ ويلانىپ دەگەن مۇجىق قالىقتا ٴتىپتى جوق كورىنەدى.

قىسقاسى مۇجىق ٴالى جەتپەيتۇن جەردە اقىلدى كەرەك قىلىپ، ويلانادى، ٴالى جەتىپ تۇرعان جەردە مۇجىق اقىلعا سالىپ، الدى ارتىن تەكسەرىپ ٴىس قىلادى دەپ ويلاماسقا كەرەك.

وسى جاعدان شوشعانىنان مەلىتسيا ماسەلەسى ەكونوميادان بۇرىن قوزعالعان. مەلىتسيامىزدى جاسماي، جايىلىپ، شاشىلىپ، ونىرا بەرسەك، جاز بولىسى مەن جەرتاقىربىنى تالاي شاتاق شىعاتىنى شەكسىز. سوندا مۇجىقتى قازاق اقىل مەن توقتاتا الماس. ايىن مەن توقتاتار. سول ايىن مەلىتسيە بولار. قازاق مەلىتسيەسى بار دەگەن سوڭ، قازاقتى باسىنىپ، باسىپ كوكتەپ ٴوس ٴىلمۇدان، كەم دە بولسا، تارتىنار. وسىنى ۇعىنىۋ كەرەك. «ٴتىسى شىققان بالاعا شايناپ بەرگەن اس بولماس» دەگەن. وتە بابتاپ، باياىداپ ايتىباي‌اق وسلاي ۇعىندىرسادا، تۇسىنەرلىك نارسەعوي. شىنىن ايتامىزدەپ؟ سىرىن ايتىۋ بولىپ كەتەدى.

قازاق باسىن قورعاۋعا مەلىتسيە كەرەك، مەلىتسيەنى ۇيرەتەتۇن ىپەتسەرلەر كەرەك. ول ەكەۋىدە قازىر جوق. مەلىتسيەنى قالاي جاساۋ جاعى دەكابىر سيەزىنىڭ قاۋلىسىندا تۇگەل ايتىلعان، ەندى ايتايىق دەپ وتىرعانىمىز، ىپەتسەر بولۋعا قانداي ٴبىلىمى بار ادامدار الىناتۇنىن تۇسىندىرەمىز:

يۇۋنكور ۇشكولىنىڭ باستىعى مەن، بۇل ماسەلە مىناعان كەلىپ تىرەلىپ تۇر: يۇۋنكور ۇشكولىنا كىرىۋگە اتىنى قازاقتارعا دەگەن تولىپ جاتقان شارتتارى بار ەكەن. ولاردىڭ ٴبارىن قازاق تۇۋرالى تەكسەرمەيتۇن بولدى. قازاق جاستارىن ٴوزى ٴۇشىن وقىتپاتشى، جاقسىسى ن بەرسە.، جاقسىلىعىن ٴوزى كورەدى قازاق جامانىن بەرسە، جاقسىسىن بەرەردەگەنگە كەلتىرەدى. سوندىقتان بەرگەندەرىڭدى الامىز دەيدى. ٴبىراق ورىسشا جاقسى «گىراموتنى» ادام بولسىن دەيدى ياعنى ورىس ٴتىلىن ٴجانا جازىۋىن جاقسى بىلەتۇن ادام بولسا، بولعانى دەيدى. ولشەۋى وسى. وسى ولشەۋى مەن سىناپ الامىز دەيدى. الگى ايتىلعان ەكى ٴبىلىمىنىڭ كىرەتۇن ادامدا شاماسى قانداي ەكەنىن بايقاماي الىۋعا بولمايدى؛ شاماسىن بىلمەي الىپ قويىپ، ورىسشا وقىۋ جازىۋدى باستان ۇيرەتىۋ مۇمكىن ەمەس دەيدى.

ال، الاشىنىڭ ازاماتتارى! يۇۋنكور ۇشكولىنا كىرىۋ ولشەۋى وسى. ايتىلعان شاما قادارلى ورىسشا ٴبىلىمى بارلارىڭ ٴجانا ۇلتىن ە ورعاۋ جولىندا قىزمەت ەتىۋگە تالابى بارلارىڭ يۇۋنكور ۇشكولىنا كىرىۋگە نيەتتەرىڭ بولسا، «قازاق» باسقارماسىنا كەشىكپەي بىلدىرىۋلەرىڭ كەرەك. قايدا وقىعاندارىڭدىدا ٴبىلدىرىۋ اقىل. ٴبىر ورەت الاتۇنى 24 كىسى ٴبىرىنشى پەبىرالدا وقىۋ باستالماق. وقىۋ ويىندا بارلار ٴبىرىنشى پەبىرالعا كەلىپ كىرىۋگە وعان دەيىن نيەتتەرىن باسقارماعا ٴبىلدىرىپ، باسقارما ۇشكول باستىعى مەن سويلەسىپ، جۇمىستىڭ ٴبارىن ٴبىتىرىۋ كەرەك.

يۇۋنكور ۇشكولىندا جاستار كىرىۋگە ازىرىنە ەڭ از بولسا، 30 مىڭ سومداي قارجى كەرەك. ول اقشانى «الاش ورداسى جاستار ۇشكولعا كىرمەستەن بۇرىن دايارلاۋ كەرەك. قازىرىندە الاش ورداىنىڭ قولىندا سيەز تارقاردا بەرگەن وتارباي قاجى قونىسباي ۇلىنىڭ 12 مىڭ 500 سومىنان باسقا اقشا جوق. ەلدەن

اقشا تەز جيىلمايتۇنى ٴمالىم. سولاي بولعان سوڭ، بايلار ۇتار باي قاجىندىڭ ىستەگەنىن ىستەپ، الاش اپتونومياسىن اۋەلگى كەزدە كوتەرمەلەپ جىبەرىپ ۇلەرى ٴتيىس ەدى. نوعايلار اپتونوميا بولسا، ۇلت قازىناسىنا دەپ، بايلارىنان اقشا اعىل - تەگىل بولىپ قۇيىلىپ قالادى. ٴبىزدىڭ بايلاردا اۋەلى ۇزدەرى ٴۇشىن ەكىنشى ۇلت ايگىلىگى ٴۇشىن شابانداق قىلىپ، الاش ورداسىنا ەڭ بولماعاندا قارىزعا قارجى بەرەتۇن ٴجونى جوق با؟...»

شىركىندەرىڭ سولاي سارناپ جاتتى... ولار ۇيىقتاپ جاتقاندا، ٴبىزدىڭ ٴىسىمىز قايناعان قالپىندا جۇرە بەردى. سابەت ۇكىمەتى كۇن سايىن كۇشەيۋدە. بولشەبەكتەرگە قارسىلىق قىلىپ جاتقان ايماقتار كۇن سايىن السىرەۋدە. ٴبىزدىڭ كوزىمىزدى قاداپ، قۇلاقتارىمىزدى ٴتۇرىپ، الىستان باعىپ وتىرعان جەرىمىزدىڭ ٴبىرى ورىنبور. ورىنبور قازاق ورىستارىن دۇتوب دەگەن اتامانى باستاپ، سابەت ۇكىمەتىنە قارسى تۇرىپ، بولشەبەك اسكەرى مەن ەرەۋىلدەسىپ، قاعىسىپ جاتقان. ورىنبورعا ٴبىزدىڭ كوزىمىزدى ادايتۇنىمىز «الاش ورداسىنىڭ» باسقارماسى ورىنبوردا. بارلىق قازاعىستانعا نۇسقاۋ بەرىپ، «الاش»تىڭ ورداسىن تۇۋىن كوتەرىپ وتىرعان «قازاق» گازەتى ورىنبوردا. «الاش وردا» نىڭ ورتالىق ۇكىمەتى ورىنبوردان كەتپەك قابارىن گازەتتەن كورگەمىز...

1918 جىلدىڭ عىنۋار ايىندا ورىنبوردى بولشەبەكتەر الدى. اتامان دۇتوپ قاشتى دەگەن قابار الىندى.

از كۇندە ورىنبورداعى «الاش وردا» نىڭ باستىقتارى: بوكەي قان ۇلى، باي تۇرسىن ۇلى، دۇۋلات ۇلى، ومار ۇلدارى، ورىنبوردان قاشقان بەتىمەن ٴبىزدىڭ اقمولا ۇيەزىن باسىپ، سەمەي ٴوتتى. ٴبىز بىلمەي قالدىق. بۇلار قونىپ كەتكەن ٴبىر اۋىلدىڭ قازاعى ەكى كۇننەن سوڭ، اقمولاعا كەلىپ ماعان ايتتى. بۇلار، جولىنداعى ىسپاسكي زاۋىتىنا سوعار دەپ، مەن، تەز ىسپاسكي زاۋىتىنىڭ جۇمىسكەرلەر حابەتىنە، ۇيەزدىك سابدەپتىڭ اتىنان تەلەگىرام بەرگىزدىم. ەكى كۇننەن سوڭ، «ولار ٴوتىپ كەتتى»... دەگەن زاۋىتتان جاۋاپ تەلەگىرام الدىق..

ورىنبوردى بولشەبەكتەر العان سوڭ، «قازاق» گازەتىنىڭ جاڭا شىققان نومىرلەرى كەلدى. گازەتتىڭ شىعارۇشىسى جاڭا ادام، ابدىلقاميت جۇندىباي ۇلى دەگەن كىسى. قاينا شىققان «قازاق» گازەتىنىڭ 1918 جىل 27 (14) پەبىرالدا شىققان، 261 نومىرىندە جازىلعان «ورىنبور جايى» دەگەن ماقالادا، ورىنبور الىنعاننان كەيىنگى ٴتۇردى، ٴجانا العان قارسالاعداعى ٴتۇردى بىلاي جازادى:

گازەتتەن:

«ورىنبور جايى»

ٴبىر ايدان بەرى بولشەبەكتەر مەن سوعىسقان، قازاق - ورىس اسكەرى مەن يۇۋنكەرلەر 17-عىنۋاردىڭ تۇنىندە جەڭىلىپ ورىنبورعا قاراي قاشىپ قاينا باستادى.

قالاداعى بارلىق اكىمشىلىكتى ٴوز قولىندا ۇستاعان، ونانداعى قورعاۋ كامەيەتىنىڭ ادامدارى، قازاق-ورىستاردىڭ باسى اتامان دۋتوۆ، ورىنبور كەمەسەرى ارقانكەلسكي جانا باسقالار قاشىپ كەتكەندىكتەن قالا يەسىز قالدى.

وسىنداي اۋمالى ساعاتتاردا قالانىڭ قالى قىل ۇستىندە تۇرعانداي ەدى. جامان ويلى بۇزىق ادامدار يەسىز قالاعا ٴتيىپ، نە ٴتۇرلى تالان-تاراجدار ىستەسە-اي دەيتۇن اجە، قوي دەيتۇن قوجا جوق ەدى. سوندىقتان ورىنبورداعى مۇسىلمان قاربي كامەيەتى قالاعا بولشەۆەكتەر كىرىپ، اكىمشىلىك ورناققانشا ٴوزىن ورىنبورعا اكىم ەتكەندىگىن جاريا ەتتى.

ٴوزىنىڭ كۇن ىلگەرى قامىن قىلىپ، جيىپ قويعان جىگىتتەرىن قارۋ-جاراق اسىندىرىپ، ۇكىمەت جانا قالىق مەكەمەلەرىنىڭ بارىنە قاراۋىلعا قويدى.

قاربي كاميەتى تۇرعان باشقۇرتتىق كەرۋەن سارايى مۇسىلماننىڭ ەتى تىرىلىگىن كورسەتەتۇن ٴبىر ورداعا تۇرىن الدى. كەرۋەن سارايدىڭ اۋلاسىندا قارۋ-جاراق اسىنعان مۇسىلمان سالداتتارى مەن دىرۋجينانا جازىلعان نوعاي جىگىتتەرى ەرسىلى-قارسىلى ٴجۇرىپ جاتتى. جەگۋلى اتتار، ايتوما بەلدەر دايار تۇرەدى. قالادا ٴتارتىپ ساقتاۋ جالعىز مۇسىلمان قاربي كاميەتىنىڭ موينىندا عانا قالعان ەدى.

18-عىنۋاردا قالاعا بولشەۆەكتەر كىرىپ، وزدەرى ورناتقان ۇيلەرگە ورنىققان ەدى. كوشەلەردە قارۋ-جاراق اسىنعان ٴتۇسى سۋىق ماتىروستار، قاراجانا قىزىل گۆارديالاردىڭ كىسىلەرى ونان-بەستەن ٴۇي-ۇيگە كىرىپ، مۇندا اپەتسەر بارما، قارۋ بارما دەپ تىنتە باستادى.

وسى ٴتىنتۋ ىسىندە جۇرگەندەردىڭ ىشىندە سوزگە ٴتۇسىنىپ، كوشكە سالماي ٴوز مىندەتىن قولىنداعى مانداتى قاعازىن كورسەتىپ اتقارعاندار بار بولعان سەكىلدى. باس ٴجىبى جوق وكىمدەي كوشكە سالىپ، اقىرىپ-جەكىرىس قالا قالقىنىڭ ابىشىسىن قۋىرعاندارى دا بار ەدى. وسىنداي جوگەنسىز ازعىندار كوبىنەسە ماتىروستاردان، انارقيست دەيتۇن پارتيانىڭ ادامدارىنان، سولاردىڭ ەرەگىن ۇستاپ ولجا تۇسەمە ەكەن دەپ جالعان «بولشەۆەك» بولعان ورىنبوردىڭ ٴوز ۇرىلارىنان قۇرالعان ەدى. بولشەۆەك ىشىنە وسى تۇردەگى جامان ويلى جولداستارىنا قاتتى جازالار سالىپ، جامان قىستى. قالادا بولشەۆەك ٴابدان ورنىعىپ اكىم جۇرگىزگەنشە بولعان تالان-تاراجدار، كىسى ولىمدەرى ٴبارى وسىلاردىڭ قولىنان كەلدى. بولشەۆەكتەردىڭ جوقشىلارى ياكي قاربي كاميەت جىگىتتەرى تالاۋشىلاردىڭ كوبىن ۇستاپ جاۋىپ قويدى. ايىپتىلارىن اتىپ ٴولتىردى دەگەن قاباردى سوگىنان ەستىتىك.

«بولشەۆەكتىڭ» دەپ ٴتىنتۋ اتىندا جۇرگەن «ەرلەر» ٴىرى بايلاردىڭ ۇيىنە كىرىپ، ٴۇيدىڭ استى-ۇستىنە كەلتىرىپ، دىن ويناعانداي قىلىپ اۋدارىستىرىپ، قىمباتتى نارسەلەردى قويىن-قونىشىنا تولتىرىپ الىپ كەتكەندەرى مەن

تۇرماي، قابقا سالىپ ارقالاپ ياكي جەگەۋلى كولىككە ارتىپ اكەتكەندەرى-
دە بولدى.

شەكەسىنە تاقاپ تۇرعان، ملتىقتىڭ اتىلۋىنان، جۇرەككە سۋىقتالى تۇرعان پىشاقتىڭ تۇسىنەن قورققان ادامدار قىسىلعاندا جان ساداقاسىن بەرىپ قۇتىلىپ قۇرجان قالدى. كەيبىرى جانىنان مالىن قىمبات كورىپ، مالعا ارا تۇرامىن دەپ ملتىققا ۇشقاندارى دا بولدى.

قاربي كاميتەتىنىڭ قارۋ-جاراق اسىنعان جىگىتتەرى كۇن دەمەي-ٴتۇن دەمەي اپتوموبەلگە ٴمىنىپ الىپ، قالانىڭ كوشەلەرىن ارالاپ ٴجۇردى. ٴبىر نەشە جەرلەردە تالاۋشىلاردىڭ ۇستىنەن شىعىپ قالىپ، ماڭدايى اشىق كەيبىر باقىتتى ادامداردىڭ جىيعان دۇنيەلىگى وزىندە قالۋىنا سەبەپ بولدى. تالاۋشى-لاردان ٴۇش-ٴتورت كۇن ىشىندە قالا قالقىنىڭ سىيىنعانى جالعىز مۇسلمان قاربي كاميتەتى بولدى.

ماتىروستار، ياكي انارحيستەر جولدارىنا بوگەت بولا بەرگەن قاربي كاميتەتىنىڭ جىگىتتەرىنە كوزدەرىن الارتىپ، تىستەرىن قايراپ ٴجۇردى. وسىلاردىڭ قىسقىشلى جەردە قالماي ورىنبور باگزالىندا بولعان ٴبىر ماجىلىستەرىندە مۇسلمان قولىنداعى قورالدى سىپىرىپ الۋدىڭ كەرەكتىگى ٴسوز بولدى.

بولشەبەكتەر قالاعا كىرىپ، سالىعىن سالىپ تىنىعىپ العان سوڭ، ۋويەننو رەۋوليۋتسىيوننى كاميتەت اشىلدى: تۇرلى ٴىس باسىنا كەمەسەرلەر قويىلدى. ۇكىمەت جانا قالىق مەكەمەلەرىنە وزدەرىنە سەنىمدى سالداتتاردان قاراۋىل شىعارىلدى. ٴسويتىپ قالا ٴتۇرمىسى ٴبىر از ساباسىنا تۇسكەندەي بولدى.

بولشەبەكتەر قالاعا كىرىسىمەن كادەت پارتياسىنىڭ پىكىرىن تاراتاتۇن «ورىنبورسكەي كراي» گازەتىنىڭ باسقارماسىن وزدەرىنە قاراتىپ الدى. وسى كۇنى ونىڭ ورنىندا ۇ. ر. كاميتەتىنىڭ پىكىرىن تاراتاتۇن «ىزبەستيە» گازەتى شىعىپ تۇر.

كاپيرا تىبتەر شىعارىپ تۇرعان «يۋجني ورال» گازەتەسىدە جابىلدى. وسى كۇنى ونىڭ ورنىنا «نارودنيە دەلو» گازەتى شىعىپ تۇر.

بولشەبەكتىڭ ٴىنىسى مەنشەبەكتىڭ پارتياسىنىڭ پىكىرىن تاراتۇشى جۇمىسشىلار گەزەتى «رابوچايا ٴزارا» بولشەبەكتەر كىرگەن سوڭ، ٴبىر نەشە ٴنومىر شىعىپ تۇرىپ، ٴتىلى اششى بولىپ ماسادايى شاعا ەرگەن سوڭ، ول گازەتتى ۇ. ر. كاميتەتى جاپتى. ونىڭ ورنىنا بلە-سالا «بوشىايا گازەتا» شىعىسادا تازدىڭ باسىن قاسىپ بەرەتۇن مىنەزى بولشەبەكتەرگە جاقپاي توقتاتىلدى. ٴسويتىپ بىلەدىڭ اعالارىنا قاراپ بۇرتىيىپ دۇرىس جايى بار.

«ۋاقىت» گازەتى تۇتىنعان جولى جۇمىسشى جارلى قالىق ىڭعايىنا، ورەۋىل كەلگەن دىكتەن ۇ. ر. كاميتەتى تاراپىنان توقتاتىلدى. «ۋاقىت» باسپاقاناسى بارلىق نارسەسى جانا قولىنداعى اقشاسى مەن رەكۆيزيروۆات ەتىلدى.

پەبىرالدىڭ 9 سىندا «ۋاقىت» باسپا قاناسىندا باسىلىپ «ورىنبور مۇسلمان قاربي انقلاب كامىيتەتى مۇقبارى» دەگەن گازەتتىڭ ٴبىرىنشى ٴنومىرى شىقتى.

عىنۋاردىڭ اياق جاعىندا قالادا ٴتۇرمىس ٴوزجولىنا تۇستى دەسە بولادى. ٴبىر ايدان بەرى ورىنبوردىڭ سىرتىندا بوگەلىپ جاتقان قات ـ قابار، گەزەت جورنالدا ەرەنسىز ٴبىر تۇردە كەلە باستادى.

مۇسلمان قاربي كامىيتەتىنىڭ پاناسىنا سىيىنعان مۇسلمان بايلارى بار. مۇسلمان قاربي كامىيتەتى سولاردى قورعايدى دەگەن كوڭىلمەن ٴسوز تۇيىندە ەسكە السىپ، مۇسلمان قولىنداعى قارىۋ ـ جاراقتى ۋ. ر. كامىيتەتى جىيىپ الدى ٴسويتىپ از كۇن بولسادا قالاعا قىزمەت سىڭىرگەن تالانتارا جىدارعا ارالۋرىپ ٴتارتىپ ساقتاعان مۇسلمان دىروجىيناسىنىڭ تارانىلۋى كوڭىلگە قايعى ٴتۇسىردى قولىنان قۇرالى المىنعان سوڭ، مۇسلماندار ناعى ٴبىر ٴتۇرلى باس قامىن قىلۋدى ويلادى.

بەتەگەگە بويى جاسىرىنا الماعان «بۇرجۇيلار» دىڭ بۇلىنىپ كەتۋى مەن نوعايدىڭ سالدات ٴجانا جۇمىسشىلارى باسىن قوسىپ، كەكەسىپ مۇسلمان قاربي انقلاب كامىيتەتىن اشتى.

كامىيتەتتىڭ باستىعى عالي شامعۇن ۇلى، جولداسى مۇقامەت تايىر ۇلى سەكىرەتارى ابدوللا ياعقۇپ ۇلى.

بۇل كامىيتەتكە مۇسلمانىنىڭ تابان ەت، ماڭداي تەرى مەن كۇن كورەتىن جىگىتتەرىنىڭ كوبى كىرگەن كورىنەدى.

بولشەبەك كەلەستەن بۇرىن جابىلىپ، سونان بەرى اشىلماعان دۇكەندەر ٴجانامەكتەپتەر 29 عىنۋاردان بىلاي اشىلدى. ساۋدەگەرلەر ساۋداسىن ىسىنەپ، بالالار ساباعىن وقىپ جاتىر. بۇرىنعى كادەتسكىي كورپىستار اسكەرى گەمنازىيا بولدى.

بولشە بەكتەردىڭ جەڭىپ العان قالالارىندا تۇراتۇن بايلارعا سالاتۇن كانتىرى بۇتسىيە دەيتۇن سالىعى بولادى ەكەن. ورىنبورعا كەلگەن بولشە بەكتەردە، ورىنبور بايلارىنا بەلى قايىسارلىق سالىق سالىپ وتىر. ٴھىر جىيىمۇعا 10 مەلىيون سوم سالىق سالىندى. بۇل سالىقتى جىياتۇن كامەسسىيە بايلارعا بىلايشا بولگەن: زارەينوپ 1 مەلىيون سوم، ساراكوپ ½ 1 مەلىيون سوم، پانكىراتوب 1 مەلىيون سوم، دەيىمپ 300 مىڭ، بۇرپ 600 مىڭ، پەمنوپ 150 مىڭ، نە قارشوپ 125 مىڭ، ىسماشيلىن 75 مىڭ، كارابكوپ 60 مىڭ، بالاندىن 100 مىڭ، نە فونوپ 75 مىڭ، ۇرەنسكىي ورىشتەرى 75 مىڭ، پوتلوپ سەرىكتىگى 100 مىڭ، زاقو 100 مىڭ، ىبراگىن 50 مىڭ، قايمۇيشتەر 50، 40، 20 مىڭنان، ۇلەپسون، كارنىلوپ، لىشەسكىن 50 مىڭنان، لىيسىق، 5 مىڭ، اگلادونوپ 100 مىڭ، اندىروپ 30 مىڭ، بۇتەم 5 مىڭ، شەبشايشى 20 مىڭ، دوقتىر ۋاسكىرد ـ سەنەسكىي 15 مىڭ، پاپوپ، تەرەبىنسكىي ٴجانانەكولىين 10 مىڭنان، ماقمۇت

باي قوسايىن ۇلى دارسنەۆى 600 ملك ۇۋالى قازىرەت قوسايىنوپ پىرماسى- 125 ملك، عىدباي بالتابايوپ 50 ملك پ. عىيمادىيوپ ابدىراقمان ٴامزىن- بىرداران عابدىللەندىر، اۋارىنبازوپ، اكمپايوت، ايوپىپ، گ شپىرىپ، عابدىلقايۋم سىبداشوپ، 25 مىڭنان. م. شارىپولدىن ۇلى ش. مۇسىپوپ 20 مىڭنان. ع. كمنەكەيوپ، ز. قورتاش ۇلى، راموپ تەر 15 مىڭنان. ز قابىبوللەندىر، زوماروپ- ر. قابىموپتەر، س مىرزابايىپ، عابدىلىراشىت قوسايىنو پتەر 10 مىڭنان وسى- سالىقتى بايلار تولەمەي قۇتىلا-المايدى.

اتبەكەت عارادىسكىيدىڭ زور جۇرتى ىشىندەگى وبشىينى مەن ۋ. ر. كامىيتەتى قولىنا كوشتى.

تاشكەنت وت- اربا جولى، سول جولدا قىزمەت قىلاتىن جۇمىسشىلار مۇلكى بولدى. ورىنبوردىڭ رور باسىبا قانالارىنان لەۋىنسون باسبا قاناسى سولاردىڭ، بىيلەۋىنە كوشتى.

ورىنبوردا تۇرعىن قازاق 5- 6 ٴۇي بولاتىن بۇلاردىڭ ازاماتى ٴام بالا- شاعالارى بولشەبەك سۇركىينەن تىگىس امان. وزدەرىنەن بولماعان سەبەبتەر مەن ورىنبوردان شىعىپ، ەل ىشىنە كەتكەن. «قازاق» گازەتىنىڭ باسىنداعى ازاماتتار ٴالى ورىنبورعا ورالعان جوق. شەكىرتتەرى ورىنبورعا قايتىپ وقۋعا كىرىستى.

بولشەبەكتى ازىۋى التى قارىس ارىسىانىداي كورگەندىكتەن بە ياكى باسقا ٴبىر سەبەبى بارما، ورىنبوردا قازاقتىڭ باسى پەبرال ىشىندە عانا كورىنە باستادى. قالادا وسى كۇنى تىنىشتىق. تاكىر قارلىق تالان - تاراج، ٴولىم ٴجىتىم قابارلارى جوق. ورىنبورعا جاقىن وتىرعان قازاق اۋىلدارىندا امان. تورعاي كەمەسەرى قازاق بەن ورىس اراسىندا بولعان جانجالداردى باسۋعا ٴجانا بولشەبەك بولعان مۇجىقتار قازاققا بەل كورسەتىپ، اۋىلىن شاۋىپ تالاپ اكەتىپ-ىنە قولدان كەلگەن ىستەۋدى شۇعىل ىستەپ جاتقان كورىنەدى.

پوشتا تەلەگىراپ ٴجۇرىپ، بانكالار اشىلدى. ٴبىراق بانكەدەگى اقشادان جۇماسايىن بيەسىنە 150 سومنان ارتىق بەرىلمەيدى. قالادا ۇۋاق اقشا جوق- ەدى، پەتىرگىراتتان جاڭادان كەلگەن ۇۋاق اقشانى 100 سوم-دىقتارعا ايىر- ياستاپ السپ جاتىر، ەۋۋتىپ كەزىندە شىعارىلعان ورىنبوردىڭ جاڭا اقشاسى بۇرىنعى ٴباسىن جويعان جوق. بولشەبەكتەردە سول اقشانى تاعى دايارلاتىپ جاتىر.

(«ج. جانىبەك ۇلى»).

جانا، سول 261-نومىرىندە جازعان باس ماقالاسىندا بۇلاي دەگەن:

گازەتەن.

- ورىنبور 27 (14) پەبرال-

توقسان تاراۋ ٴوسىلى - قارسىلى ساياسى پارتيانى قولداۋشىلار ٴامان ٴپىكىر جارىسىندا ٴجۇر. ٴبىرى ٴبىر جول مەن، ەكىنشىسى وزگە جول مەن ٴولتتى كوگەرتۋ نيەتىندە ەكەنى گازەت وقۋشىلارعا ٴمالىم. سول ٴتۇرلى ساياسى پارتيالاردىڭ ٴبىرى بولشەۆەك پارتياسى.

پانسا ٴتۇسىپ توڭكەرىس بولعانىنان كەيىن، بولشەۆەكتەر وزگەلەر مەن بەردەي ساياسات مايدانىندا جارىسا شىعىپ سول ۋاقىتتاعى ەجاڭا ۇكىمەتكە» ىنجىق، ايتقانىن ەگەرىزگى جۇمىسقا اۋدارا الماي، قۇر سوز بەن جەل بۇۋاز قىلىپ تاباني تەسىلگەن، الاقانى ويىلعان سورلى جۇمىسكەرلەردى ەسىنە المايدى دەپ، نارازىلىعىن سوز بەن دە، كۇشپەن دە ٴبىلدىرىپ ۇكىمەتتى ٴوز قولدارىنا الۋ ويىندا ەدى. دەكابىر ٴولدىزىنىڭ اقىرىنا شەيىن رۋسيەدە بولشەۆەك الماعان اتتى قازاقتارى مول ورىنبور مەن دون، تەكە، ۋكرايينادان باسقا جەر جوق ەدى.

قالشىيىپ ٴبىر نەشە زامان قايرات قىلعان، تابان تىرەسىپ اتىسقان ورىنبورعا، وسى كۇندە بولشەۆەكتەر قاناتتارىن جايىپ، قونىپ الدى. قالىڭ بولشەۆەك ىشىندە 18 - عىنۋاردا ۋپپەمسكي اتىرەتتى باستاپ، تورعاي ۋيەزىنىڭ جەڭگتى، رۋى قىپشاق ٴالي بەي مىرزا جانگەلدىن كەلىپ ىسكە كىرىستى. وزىنە قولعابىسشى قىلىپ ورىنبوردا تۇرىپ، جۇرت جۇمىسىنا سىلعان مۇقامەدىيار مىرزا تۇنعاشىندى شاقىردى. مۇقامەدىيار ٴتورت كۇندەي تولعانىپ، ورىنبور مۇسىلماندارىنىڭ اعا، ازاماتتارى مەن مەكەمەدەگى جولداستارى قولاي كورىپ ايتۋى مەن كەمەسەردىڭ ٴسوزىن قابىل الدى، كەمەسەر جۇرتقا بولىپ قالعان وقيعالاردى باياندىپ، جار شاقىرىپ، جاقىن جەردەگى اقتوبە ازاماتتارىنىڭ ٴبىر نەشەسىن تەلەگىرام ارقىلى ورىنبورعا شاقىردى.

تەلەگىرام الىپ، قات الىپ قابارلانىپ، تەربەنىپ وتىرعان مىلىقتىڭ وعىنىڭ استىندا جاتقان اقتوبە ازاماتتارى ويلانىپ، زامانىڭ ٴتۇرىن ويعا الىپ ٴبىرىسى-ويدان، ٴبىرىسى قىردان ورىنبورعا قۇيىلدى.

ارقادا الامان اڭكىمەنىڭ ٴتۇرىن بايقاي الماي جان جاعىنا جالتاقتاپ كەلگەن ازاماتتار كەمەسەر ٴالي بەي مەن مۇقامەدىياردان باسقا قازاق ازاماتتارىن ورىنبوردان كورە المادى.

كەمەسەر ٴالي بەي مىرزا جانگەلدىن ۇلى زامانىڭ اسەرىنەن اڭكىمە ايىنىپ كوزدەگەن ماقسۇتىن، تۇتىناتۇن جولىن اشكارا ەتكەن سوڭ، ازاماتتار كەمەسەر مەن قول ۇستاسىپ جۇرتتىڭ باسىنا ٴتۇسىپ تۇرعان اۋىرمالىققا شارا كوزدەۋ نيەتى-مەن داعدىلى جۇمىسقا كىرىسەتۇن ىرىزالىق كوڭىلىن ٴبىلدىردى. اقتوبە ەلى تورعاي وبلىسىنىڭ شەتىندە ورىنبور مەن شەكتەس قولتىعىندا بولعاندىقتان اڭكىمەنىڭ اسقىناتۇن ٴتۇرىن سەزىپ: ىرعىز تورعاي ۋيەزدەرىندەگى باسشى ادامدارى مەن تەلەگىرامنىڭ كادىرىسىز ٴتىلى ارقىلى قابارلاستى.

زامانلعا ساز دەپ سويلەسكەن ازاماتتارى، ٴبىر نەشە جۇرت باسشىلارى بولىپ ٴوز بەتتەرىنەن كەمەسەرگە كەلىپ دىيدارلاسىپاق بولدى.

وسىنداي زامانىنىڭ اۋدارىلىپ تۇرعان شەعىندا. جۇرت گازەت قابارىنا اسا مۇقتاج ەكەندىگىن ويعا الىپ، جان جاققا قابار بەرىپ، ٴجون سىلتەپ نۇسقا كورسەتىپ تۇرعان «قازاق» گازەتىنىڭ باسىندا تۇرعان ازاماتتاردىڭ ورىنبوردا جوق ەكەنىن كورىپ، جاۋىن تىلەگەن ەگىن قالىپىنداعى جۇرتتىڭ ۇمىتىنە قارسى بارىۋ نىيەتى مەن ورىنبورعا پەبىرال باسىندا كەلىپ، باسىن قوسقان اقتوبە ۇيەزىنىڭ تومەندە اتى اتالعان ازاماتتارىنىڭ ٴوتىنىشى بويىنشا «قازاق» گازەتىن شىعارىۋدى مەن موينىما الدىم.

كەلگەن ازاماتتار مىنا اتى اتالعاندار: اقساقالداردان مىرزاعۇل قوي ايدار ۇلى. سارسەن جاقىپ ۇلى، اقىمەتكەرەي قوس-ۇۋاق ۇلى، زىيالى جاستاردان: ەسەن نۇرمۇقامبەت ۇلى، ساعىندىق دوسجان ۇلى، نىساناعالى بەگىم بەت ۇلى، سۇلتان ارقاباي ۇلى، نۇرعالي اتانتاي ۇلى، زاداكەرەي نۇرمۇقامبەت ۇلى. ٴالى ىبىرايىم ۇلى، ەرەجەپ قوي ايدار ۇلى، قاسىم ارعىنعازى ۇلى، دوسمۇقامبەت قوجاباي ۇلى، كامال الدىن ارۇنعازى ۇلى، باقىتكەرەي كىيىكىن ۇلى، قاراساي قوي ايدار ۇلى، جانا باسقالارى.

زامان اۋدارىلىپ تۇرعان شاعىندا داعدىلى جول مەن جۇرىۋ ٴبىر باقىتقا ماڭداي قويىۋ قىياداعى قىيىن ٴىس. سونديقتان گازەت وقىۋشىلار زاماننىڭ قۇبىلىۋى مەن ەسەپتەسىۋ كەرەك.

«قازاق» تەك سوڭعى جۇرەتىن جولى قالىقتا بولىپ جاتقان وزگەرىستەن قابار بەرىۋ، زاماننىڭ قاراي امال قىلىۋ جول كورسەتىۋ، ساسقاندا الدىنان شىعىپ جاردەم بەرىۋ، ماڭگايىندا عانا بولاشاق.

(ابدىلقامىت جۇندىباي ۇلى)

بۇل ماقالاداعى كەمەسەر جانگەلدىين قازاقتان شىققان ەڭ ٴبىرىنشى بولشەبەك ٴبىز ٴتارىزدى، ٴبىر تۇكپىردە جانىپ ساۋەت ۇكىمەتىن جاساعان ەمەس، قىزىلدار مەن اقتاردىڭ مايداندا شاقان جەرىنەن شىعىپ، ٴوزى سول مايداننىڭ جۇۋان ورتاسىندا بولعان كىسى. قىزىلدار اسكەرىنىڭ باسىندا بولعان كىسى. بۇل جانگەلدىنگە ٴبىز گازەت ارقىلى ابدەن قانىقپىزدا. مۇنى «الاش-وردا»نىڭ بارلىق گازەتتەرى وڭدىرماي جاماندايتىن.

مۇنى جاماندايعاندا: «ەلدى بۇزعىش، جاماندىققا ازعىرعىش» دەيتىن. ٴوزى «قازاقتان شوقىندى، موينىنا كرەس تاققان» دەيتىن. جانا، «بوپ بولىپ، مىسىيونەر بولىپ، مۇسىلماندى ورىس دىنىنە كىرگىزبەك بولعان.. بۇزىق»... دەيتىن.

ٴبىز تەك، «الاش» گازەتتەرىنىڭ وسىنداي سوزدەرىن وقىپ، جانگەلدىندى سىرتتان بىلەتىنبىز. «مىنا جاماندالعان سوزدەرىنىڭ جارتىسى راس بولسادا، جانگەلدىين جامان ادام شىعار..» دەپ جورىتىنبىز. «الاش» گازەتىنىڭ ٴىيتىنىڭ

قويىرىن ٴ اي شىعۋلاپ بالاعاتتاۋىنا قاراعاندا، بۇل ٴبىر وتە قاۋىپتى ادام عوي دەيتۋىنبىز. ىشىمىزدەن: «اتتەگەن - اي، بوپ بولدى دەگەندى بولماسا، ٴبىر وتە قاجىرلى، ماڭىزدى ادام-اۋ»... دەيتۋىنبىز. «ٴدال كولباي ٴتارىزدى ەكەن عوي... كولباي‌دا، جىلپوستىعى، تۇرلاۋسىزدىعى بولماسا، اسا زەرەك، وتكىر ادام ٴتارىزدى. كورىنەدى»... دەيتۋىنبىز.

بۇل تاقىرىپتى، مەن، «تىرشىلىك» گازەتىنە، بوكەيقانۇلى مەن قاباپ جانگەلدىنگە دە ٴتيىپ، «ەكى وپاسىز»... دەگەن ماقالا جازعامىن. ارينە، بوكەيقانۇلى مەن بىرگە جانگەلدىنگە دە ازىراق ٴتيىپ جۇرگەنىم، الگى گازەتتەردىڭ جانگەلدىندى وكتىرماي جامانداۋىنىڭ اسەرى. بىردە، جانگەلدىندى بىلاي جاماندادى:

«قازاق» گازەتىنىڭ 1917 - جىل، 2 - دەكابىردە شىققان 253 - نومىرىندە، «جۇرت تورەشى» دەگەن ماقالادا بۇي دەگەن:

گازەتتەن:

«جۇرت تورەشى:

وتكەن مارت ايىندا جۇمىسشى جانا سالدات دەپۋتاتتارىنىڭ پەتىرگىرادتا سوۆەتى تورعاي ۋيەزىنىڭ قازاعىنا جاڭا ٴتارتىبىن ٴتۇسىندىرۋ ٴۇشىن اس ٴىشىپ اياق بوساتار جانگەلدىندى شىعارعان ەدى.

سوۆەت وكىلى جانگەلدىن ەسكى ۇكىمەت زامانىندا، قازاق شاپانىن كەنەت كيىمىنە، ىسلام ٴدىنىن، قرەستيان دىنىنە ايىرباستاپ، جانگەلدىندى ىستىپونوپقا اينالدىرىپ، مەسسيونەر بولىپ ەدى. ٴبىراق ەوزىنىڭ وكىل اتالارىنىڭ ٴۇمىتىن بوسقا شىعاردى. ىستيپونوپتى سۇيرەپ، ٴتۇرلى مەكەمەلەردە پەرەبوتىشىك قانشى قىلىپدا قارادى. ىستەپونوپ، بارىپ تۇرعان ساۋلىمىزدىڭ ٴوزى بولعاندىقتان، ەش جەرىندە ٴتىمىپ تۇرا الماي، تىرشىلىككە قىرى جوق قاڭعى باس بولىپ كەتكەن ەدى.

مىنە، وسى بۇرالقى ىستەپونوپ مارتىندا، پەتىرگىرات سابەتىنىڭ وكىلىمىن دەپ، العاشقى اشىلعان تورعايىسكىي وبلىستىق كامىيتەتكە كەلەدى. ىستەپونوپتىڭ كىم ەكەنىن بۇرىننان بىلەتۇن كاميتەت پەتىرگىرات سابەتىنەن سۇرايدى. ٴدىن وزگەرتۋى قۇۋلىق يمانىنىڭ ساۋىنعاندا ٴجىبى، بۇل كۇندە قايتادان ىسلام دىنىنە شىققان ىستەپونوپ جانگەلدىن سابەت وكىلى ەكەنى راسپا؟ دەپ. سابەت جاۋاپ قايىرادى. ىستەپونوپ جانگەلدىن تورعاي ۋيەزىنە سوتسيال-دەموكرات پارتياسىنىڭ پىكىرىن تاراتۋعا شىعارىلعانى راس، دەپ.

ىستەپونوپ - جانگەلدىن جاز بويى تورعاي ۋيەزىن ارالادى. سابەتكە قازاق اتىنان شيەلى ارىزدار بەردى. كەمەسەرلەردىڭ تورعايسكيي وبلىسنوي ۇپراۆ مۇشەلەرىنىڭ جانا ۋچرەديتەلنوي سوبرانيەعا سايلاناتىن كانديداتتاردىڭ

ۋستىنەن ٴتۇرلى شاعىر جۇرگىزدى، ٴادەت دەدى، قازىرگى زامانىنداعى ٴتۇرلى «كىنا - سۇمدىعىن» سولاردىڭ ۋستىنە اۋداردى.

سابەتتەر ونى قورعادى، ىشكى ٴىس مەنيستىرىستىۋاسى مەن قانتاسىپ، «ەرىككەن سارتتىڭ» شاعىمىنان باسقا جۇمىس جوقتاي اۋرە بولدى.

اقىرىندا، قالىق تورەشى جانگەلدىنى جانا ول ارقىلى اقماقتانعان سابەت ٴىسى تۋۋرالى ٴادىل تورەسىن بەردى. تورعاي ۋيەزىندە ۋشىرەدىيتەلنوي سوبرانيا سايلاۋى بولعاندا بايگە العاندار:

1 ىنشى ٴنومىر الاش پارتياسى 54 مىڭ 897.

3-ٴنومىر سوتسيال دەموكرات 41 داۋىس الدى.

مىنە رىبالىق بەن قالىقتى اداسىرۋشى ۋياتسىزداردىڭ ىسىنە جۇرت تورەشى ەكەنى وسى. .

(قىر بالاسى)

مىنە جانگەلدىنىڭ وسىلاي «الداۋشى» دەپ جاماندايتىن. كولبايدى بۇدان دا سوراقى قىلاتىن. جانگەلدىنگە سىرتتان قانىق بولساق، كولبايدى 1915-جىلدا ومىبىدا وقىپ جۇرگەنىمدە ٴبىر كورگەن ەدىم. ىراس، جاپپۇس جىگىت ەدى. ٴبىراق، ىزىرەك شەشەن ادام ٴتارىزدى ەدى. قاراپ تۇرعاندا «اتتەگەنە-اي» دەرلىك ادام ەدى...

«الاش» شەشەندەرى، گازەتتەرىنىڭ بەتتەرىندە بولشەبەكتەردى سوككەندى، جاماناۋدى قويماي جاتتى. بولشەبەك بولعان ازعانا قاراقتارعا شاشىلعان توپىراق از بولمادى. باتباق اسىرەسە جانگەلدىنگە، كولبايعا، تۇنعا شىنعا كوبىرەك شاشىلدى. باتباق شاشۋدىڭ قيسىنى جوق ٴتارىزدى دە ەمەس. كەلتىرگەن سوزدەرىنىڭ جارتىسى ىراس بولسادا دالەل بۇل جەرگە «الاش» گازەتىنەن ٴبىر ماقالا كەلتىرەلىك.

«سارى-ارقا»نىڭ 31-نومىرىندە، 1918-جىل 3-مارت «كىم دوس، كىم قاس؟» دەگەن ماقالادا بىلاي دەيدى.

گازەتتەن:

كىم دوس-كىم قاس.

الاش ۋراندى اپتونومىيالى قالىق بولامىز دەگەن زور ماقسۇتقا بەلدى بايلاپ وتىرمىز اپتونومىيا العان جانا الالى وتىرعان جۇرتتاردىڭ باسىنان نە كەشىپ وتىرعانىن دا كورىپ وتىرمىز. سوندادا اپتونومىيا بولامىز دەپ تالپىنىپ وتىرمىز. جالپى قازاق - قىرعىز سەزەدى، ىشكى ىستەرىمىزدى باسقارۋ ٴوزىمىز، جانا كەزىندە اپتونومىيا جاريا ەتۋ ٴوزىمىز، الاش ورداسىن سايلاپ دا قويعان. ٴبىر اي ٴبىر جولدا الاش ورداسى الاكسىز قىزمەت ەتە الماي وتىر. ونىڭ نەشە ٴتۇرلى سەبەپتەرى بولىپ تۇر.

قازىرگى روسسيانى بيلەپ وتىرعان سابەت ۇكىمەتى «پروگراممامىزدا ٴار

قالىقتىڭ ٴوز تىزگىنى وزىندە بولۋىنا، ياعني اۆتونومييالى بولۋىنا قارسى ەمەسپىز، ٴبىر اق قالىقتى كاپيتاليستەر - بۋرجۋيلار بيلەۋىنە ىرزا ەمەسپىز» دەيدى. وسىنى سەبەپ قىلىپ بولشەۆيكتەر ۋكراينا، ٴسىبىر، تۇركىستان، باشقۇرت، قىرىم اۆتونومييالارىنا قارسى بولىپ، بۇلار بۋرجۋازييا اۆتونومييا، ياعني بايلار اۆتونومييياسى دەپ جوعالتىپ وتىر.

ٴبىز بىرەۋدى اقتاردى، بىرەۋدى جاقتاردى بىلاي قويا تۇرىپ، ٴوز جايىمىزدان ٴبىر - ەكى ٴسوز ايتىپ وتەلىك.

ٴبىزدىڭ قازاق - قىرعىزدى كاپيتاليست بۋرجۋي، جۇمىسكەر دەپ بولۋگە بولمايدى. بىزدە، ەۋروپا قالىقتارىنداي، زاۆوت، فابريك جوق. بىزدە، مەلليونەرلەر جاتىپ ىشەرلەر جوق. ٴبىزدىڭ قالىق اق سۇيەك، قارا سۇيەك، باي، جۇمىسكەر، جەرلى، جەرسىزگە بولىنگەن ەمەس. قالىڭ قازاق - قىرعىزدىڭ تىرشىلىگى، شارۋاسى ٴحال باعىۋ.

قازاق جەرى بۇرىننان-دا جەكە ادامنىڭ ەنشىسى بولىپ بولىنگەن ەمەس. ەلمەلەكەت مۇلكى بولىپ سانالاتىن. مۇنان كەيىن-دە جەر ورتاق بولادى. جەر ەنشىگە ٴبولىنسىن دەپ جۇرگەن ەش كىم جوق.

ٴبىزدىڭ الاش اۆتونومييياسى ٴالى جاريقا شىققان جوق: ٴارا ىسىمى جاريا ەتىلسە، ٴبىزدىڭ باسىمىزعا دا تۇركىستان، ٴسىبىر كۇنى تۋا ما - ول بەلگىسىز. ٴبىراق ولارعا جابىلىپ وتىرعان جالابىزگە جاناسپايتۇنىنا كوزىمىز جەتەدى. ٴبىراق ٴبىزدى باسقالارعا ٴتۇسىمىزدى بوياپ كورسەتىپ وتىرعان وزىمىزدەن شىققان شاعىمشىلار. ولار بۇگىن بولشەۆيك بولىپتى-مىس. قازاقتان شىن بولشەۆيك شىعىپ قالىقتىڭ مۇڭ - مۇقتاجىن ۋيلاۋشى بولسا، ارمانىڭ بار ما؟ ٴتۇر - بەس جۇرتتان شىققان سۇمدار بولشەۆيك بولماق تۇگەل تەسكەن تاۋ ٴوتىپ كەتسە دە، جولىڭ بولسىن دەر ەدىك. ٴبىراق جۇرت اتىنان سويلەپ، سوكىنان ەرگەن ون قازاقتىڭ بالاسى جوق، جۇرتتى اداستىرىپ وتىر، سوعان كۇيەمىز. كەشەگى قارالى پاتشا زامانىندا ٴبىرى شوقىنىپ، مەسيونەر بولىپ، ٴبىرى ساتىلىپ جاندارما - مەكەمەسىنە تىڭشى بولىپ، ٴبىرى ەل الداپ، ٴبىرى جول توسىپ جولاۋشى توناپ جۇرگەن سوعىلعاندار. مىناداي بىلايساڭ زاماندا «بولشەۆيك» بولا قالىپ، اق وردالى الاشتىڭ ورتاسىنا وت تاستاعالى وتىر. جالپى قازاق - قىرعىز سىيەزىنە جيىنالعان وكىلدەر بايلار، قازاقتا زيانداستار، ونى سيەز دەمەڭدەر، الاشقا اۆتونومييا بەرمەڭدەر دەپ وتىر. الاش - ورداسىنا سايلانعان ون-بەس كىسى قازاق-قىرعىزدىڭ دۇشپانى، ولاردى جوق قىلۋ كەرەك دەپ شاعىم قىلىپ وتىر، قازىرگى شىعىپ تۇرعان «قازاق» گازەتەرى، بوستاندىق دۇشپانى، بۇلاردىڭ جازۋشىلارى نەكولايشىل دەپ وتەر.

«كودەدەن كوپ قايىن-اعاۋ، تۇيە اۋعاندا قايدا ەدىڭ»؟

- ۇلتشىل الاش ۇلدارى اۋ، كەشە جۇرتتىڭ كوزىنىڭ قاندى جاسى اعىپ، يارار جەر، باسار تاۋ تابا-الماي زار ەڭىرەپ جۇرگەندە قايدا ەدىڭ؟

كەدەيشىل سابازەرلەر اۋ، قازاق بالاسى زار جىلاپ، قالقىڭ قانعا بويالىپ مال ورنىنا ايدالعاندا قايدا ەدىڭ؟

بۇل سۇراۋلارعا سەندەر جاۋاپ بەرە المايتىندارىڭدى بىلەمىز، بۇعان جاۋاپتى قالمقتان كۇتەمىز. وزدەرىڭ جارىلقايمىز؟ دەپ جۇرگەن جارلىلاردان كۇتەمىز. سەندەر كىمسىڭدەر؟ قانشاسىڭدار؟ اتتارىڭدى اتاپ، ساندارىڭدى ساناۋعا ون ساۋ ساعىم ەركىن جەتەدى، باس اياعىڭ وڭعا تولەيتۇن وكىباعاندار جالعان ۇران شىعارىپ، جاي بىلمەيتۇن جانقا جارامساقتانىپ، جاقسىعا جالا جاۋىپ، جاقسى اتقا ىيە بولعانسىپ وتىرسىڭدار. شىن ۇلتشىل ەكەندەرىڭدى بىلەيىك، جۇرت سوڭدارىڭدا ەكەنىن كورەيىك. مايدانعا شىعىق توبقا ٴتۇس. ەلدىن قالساق لرمانىمىز جوق. ارتتارىڭنان ەرەيىك، بولماسا، سەندەر كىمسىڭدەر؟ سەندەر «كۇنى بويى سابان تارتىپ شارشاپ كەلە جاتىرمىن» دەگەن وگىزدىڭ مۇيىزىندەگى شىبىنسىڭدار:

ەستەرىڭدە بولسىن سانالسىزدار. قالىق قۇداي جاراتقانى راس بولسا، جوعالماس. ٴبىز، مۇنان دا كەدەي كۇنىمىزدە تويعا بارعامىز، باسىمىزدى كوتەرىپ، ەسىمىزدى ٴجىيىپ ەل بولارمىز، سەندەر مەن سوندا سويلەسەرمىز!

الاش، ساعان ايتامىن: اداسپا، جاسىما، قاجىما! ارامزا تۋعان ۇلدارىڭ سەندەرمەن كۇشەيىپ وتىرعان جوق. ونى ەسىڭنەن شىعارما! تاقىرىسىز ٴتۇس بولماس، الدانىڭ بىلسقا سالعانىن ٴالى دە بولسا كورەرمىز. الاشىڭ ازاماتى زورلىقشىل ۇكىمەتتەن قۇتىلىپ، تەڭدىك دەپ تۋىپەسى كوككە جەتكەندەي قۋانىپ ەدى. جىل 12 اي بولماي، بۇرىنعى قورلىق باسىمىزعا قايتا تۇۋسا، باسىمىز ايداۋعا، مالىمىز بايلاۋعا تۇۋشار بولاتۇن بولسا، بۇلدا تاقىرىڭ ٴىسى شىعار، شىدادىق. ٴبىراق، جۇرتىم، مۇنى وزگەدەن كورمە. ٴوزىڭنەن كور. جاسىما الاش، جاسقانبا! از كۇنگى قۋانىشقا سۇيەنبە، ۇۋافتشا قايعىعا كۇيىنبە. اقىل - ويىڭدى الىسقا جۇمساپ جۇرت بولۇۋدىڭ قامىن قىل. كىم دوس - كىم قاس؟ مۇندا ٴبىراق ۇمىتپا!..»

(مادييار)

وسىلايشا بۇلار جاماندامادعان بۇلار سوكيەگەن بولشەبەك جوق. بۇلارلەنىندىدە: «بۇزىق» .. نىيەتتى» «جۇرتتى بۇزعىش» «نەمىستەن اقشا العان» دەپ جاماندا باقتى. سوعان قاراعاندا، بۇلارعا «جاماندادۋ» وتە ارزان ٴتارىزدى. ..

ٴبىس قازانداي قايناعان بەتى مەن ٴجۇرىپ جاتىر. ٴبىس سۇرىنىپ، ٴابىنا ٴجۇرىپ جاتقان ٴتارىزدى. بايلاردىڭ ۇيلەرىن، تىيىرمەندەرىن قازىناعا الدىق. ٴتىبىر بانكىسىن الدىق.

وربوردى دوۋتوپتان بولشەبەكتەر العان مەن، اقمولا وبلىسىنان باسقا جەرلەردىڭ قازاقتارى ٴالى دە سابەت ۇكىمەتتىن، ۇكىمەتتىڭ نانى قويماي جاتتى. تەك، بوكەيلىك قازاقتاردىڭ اراسىندا ساياسى قوزعالىس بولىپ، وتمان جاستاردىڭ

ۇراسىندا ساۋەتسىلدەرى بارلىعى ٴبىلىنىپ جاتتى. گازەتتەرگە قاراعاندا، بوكەيلىكتىڭ وقىعان ەڭبەكشى ازاماتتارى وزدەرىنىڭ كەرەنسكىي ۇكىمەتىنىڭ اكىمدەرىن ٴتۇسىرىپ، بوكەيلىك ۇكىمەتىن بۇ قارا قولىنا العاندىعى ٴبىلىندى.

بۇل تۋرالى «قازاق» گازەتىنىڭ 1918-جىل، 27-يەبىرالدا شىققان 261-نومىرىندە «ۇران» گازەتىنەن مىناداي ٴبىر قابار باسىلدى:

گازەتتەن.

تاعى دا وزگەرىس:

وتكەن نومىرىندە بۇرىنعى كەڭەس ەرب. قولمان ۇلى قالىپ، ونىڭ ورنىنا ازىرباي ۇلى بولىپ ەدى. ونىڭ ەر جاعىندا كەڭەرلىك قالىپ، بوكەيلىكتىڭ ىستەرى وسى كىسىلەر ۇراسىنا ٴبولىندى.

ىشكى ٴىستى قاراۋشى: ب. نىياز ۇلى. جول ٴىسىن «ى. كوشەك ۇلى.		
جاردەم	«	ق. مەكدەش ۇلى.
ازىق	«	س. گەنەرال ۇلى.
ماليەر-اقشا	«	د. تەمىر-ٴالي ۇلى.
وقىۋ-وقىتۋ	«	مەكدەش ۇلى.
دەن ساۋلىق	«	م. كوكباي ۇلى.
داۋ.	«	س. نۇرالىقان ۇلى.

بۇلاردىڭ قالىقتىڭ باس-اياعىن جيناپ ماسليقات ەتۋگە شىداماي، بوكەيلىكتىڭ ٴىسىن قىلدارىنا الۋلارىن ٴار ٴتۇرلى جوريۋعا بولادى.

ىرەۋى: ۇۋاقىت وزىمىرماي وسىنداي قىساڭشىلىق زاماندا قالىقتى قىيىندىق-تاردان ساقتاپ تۇۋرا جولعا باستاۋ. ەكىنشى ٴتۇرلى ويلاعاندا، ەل اداملارىنا مىناۋ قالاي دەمەي، ٴتورت ٴجۇز ەلدىڭ بوكەيلىكتىڭ دەلەگەتتەرىنىڭ سايلاعان اداملارىنىڭ بىيلىگىن كوشەدەگى ونشاقتى قارا تاياقتا بەرىپ، ٴوز ارا كەڭەسىپ، ٴوز تىلەكتەرىن جاساي بەرۋى وزدەرىنىڭ باس قامى ٴۇشىن دەپ ايتىۋعا دا مۇمكىن. «اداسقاننىڭ الدى ٴجون، ارتى سوقپاق، دەگەن قازاقتىڭ ماقالى بار». مەن بۇل باسشىلارىمىزدىڭ بۇل ىستەرىن ٴجون، ياكي «ٴجون ەمەس دەپ يتا المايمىن. دۇرىس، دۇرىس ەمەسىن قالىقتىڭ ٴوزى شامالاپ تۇرعان بولار»...

«ۇران.»

«الاش-ورداە-سەمەيگە ورنادى... ورال اقتوبە جاقتا سابەت ۇكىمەتى ٴالى دە قاۋىق اراسىندا ورناعان جوق... تۇركىستان قازاقتارى ٴالى دە بولەك اپتونومىيا بولۋدىڭ ساندىراعىندا ەدى. ٴبىراق «قازاق» گازەتىنىڭ، بولشەبەكتەر ورىنبوردى العان سوڭ شىققان 1918-جىل 27-(14) يەبىرالداعى 261-نومىرىندە ٴبىر مىناداي قابار باسىلعان:

«... قوقانت :- قوقاندا سەبەت ۇكىمەتىنىڭ اكىمشىلىگى ٴجۇردى. تۇركىستان مۇقتارىياتى اعزالارىنا ن قازاق مۇستافا شوقاي ۇلى مەن ابدىراقىم ورازباي ۇلدارى تۇتقىنعا الىندى. باسقا مۇشەلەرى بوي تاسالاپ قاشىپ كەتسە كەرەك»... دەگەن.

مۇنىڭ الدىندا، عىنىۋاردىڭ باسىندا، اپتونوميا تۋرالى تۇركىستاننىڭ سىرداريا وبلىسىنىڭ قازاق سيەزى بولعان. سيەز تۇركىستان قالاسىندا بولعان. بۇل سيەز تۋرالى «سارى - ارقا» گازەتىنىڭ 1918 - جىل، 3 - مارتتا شىققان جاڭاعى 31 - نومىرىندە «الاش، ٴجانا تۇركىستان» دەگەن باس ماقالاسىندا بىلاي باياندالعان:

گازەتتەن:

«... الاش ٴجانا تۇركىستان.

سوڭعى جالپى قازاق - قىرعىز سيەزىنىڭ قاۋلىسى وقىمىستىلارعا بەلگىلى. سيەز ٴبىر اۋىزدان اپتونوميا كەرەكتىگىنە قول قويىپ، تەك قاشان رەسمي جاريا ەتىۋ جايىن كەڭەسكەن ەدى. بۇل تۋرالى توعىز كۇندەي تولعانىپ جۇرتتىڭ شىعارعان قاۋلىسى: 1) مەلىتسيە جاسار قامىنا كىرىسۋ. 2) ارامىزداعى جات جۇرتتار مەن سويلەسۋ ٴجانا 3) تۇركىستانداعى اعايىنىمىزدى قوسىپ الىۋ، سونان كەيىن الاش اپتونومياسىن جاريا ەتىۋ.

جوعارعى ٴىس تىلەكتى ىسكە اينالدىرىۋ ٴجانا بۇكىل قازاق - قىرعىز ىستەرىن باسقارىۋ ٴۇشىن سيەز الاش ورداسىن قۇردى. الاش ورداسى 5 - عىنىۋاردا تۇركىستان قالاسىندا سىرداريا وبلىسىنىڭ سيەزىن شاقىرىپ، ول سيەزگە ٴىس وكىل جىبەردى.

تۇركىستان ولاياتىنداعى 5 وبلىستا (سىرداريا، جەتى سۋ، سامارقان، زاكاسپي ٴجانا پەرعانا) قازاق - قىرعىز بار. تۇركىستان اپتونومياسى جاريا ەتىلگەندە وسى 5 وبلىس تۇگەلى مەن تۇركىستاندا قالعانى ەسەپ بولىپ كورىندى. سولاي بولعان سوڭ، الاش ورداسى تۇركىستان ولاياتىنداعى وبلىس تۇگەلى مەن قازاق - قىرعىزدىڭ سيەزىن شاقىرماي، جالعىزاق سىرداريا سيەزىن شاقىرىۋ سەبەبتەرى مىناداي ەدى.

جالپى قازاق - قىرعىز سيەزىندە بولعان جەتى سۋ وبلىسىنىڭ وكىلدەرى ٴبىر اۋىزدان الاش بولامىز، تۇركىستاننان شىعامىزدەستى. سيەزگە جەتى سۋدىڭ ٴار ۇيەزىنەن كەلگەن ٴتالەگىرامدار دا كورىندى، جەتى سۋدىڭ قازاق - قىرعىزى تۇگەل الاش تۋىنىڭ استىندا ەكەندىگى. 27-نويابىردە قوقاندا تۇركىستان اپتونومياسىن جاريا ەتكەن سيەزدە جەتى سۋدان بىردە وكىل بولماعاندىعى ٴبىلىندى، سوندىقتان جەتى سۋدىڭ الاشتا ەكەندىگىندە ٴشۇبا قالمادى.

تۇركستاننىڭ ٴبىر وبلىسى سامارقان، ٴبىراق، مۇنىڭ اتى وبلىس بولعان مەن جالعىزاق جەتىزاق ۇيەزىندە 6 بولىس قازاق بار. بۇل 6 بولىستان جالپى قازاق ـ قىرعىز سيەزىنە كەلگەن وكىل ەسەت اقجول ۇلى ەلىنىڭ سالەمىن جاريا قىلدى: قالىڭ اعايىننان ايىرىلىپ اداسقان قازداي ازعانا ەل ەدىك. قاشاندا بولسا، الاشتان ايىرىلمايمىز دەپ. بۇل جەزاق ۇيەزىنىڭ قازاعىنان دا قوقان سيەزىندە وكىل بولماعان ەكەن. بۇعان قاراعاندا سامارقان وبلىسىنداعى قازاقتا الاشتى اڭساپ وتىرعاندىعى كورىندى.

تۇركستاننىڭ ەندى ٴبىر وبلىسى زاكاسپي وبلىسى دەگەن مەن سوندادا قازاق از. جالعىزاق مانقىشلاق ۇيەزىندە 13 بولىس اداي بار. جەرى شالعايلىقتان جالپى سيەزگە اداي وكىلدەرى جەتىسە المادى. مانقىشلاق ادايى ورال وبلىسىنىڭ تەمىر ۇيەزى مەن قونىستاس جانا اعايىن. 1 ٴىنشى جانا ەكىنشى جالپى قازاق ـ قىرعىز سيەزدەرىندە ورال وكىلدەرىنىڭ سوزدەرىنەن ٴمالىم بولدى. مانقىشلاق اداي قايدا جۇرسە دە، ورال وبلىسى مەن بىرگە بولاتىندىعى. سوندىقتان ورال الاشتا دەسەك، مانقىشلاق ەلىنىڭ الاشتان كەتپەيتىندىگى انىق بولدى.

ەندى ٴبىر وبلىس پەرعانا. مۇندا ٴبىزدىڭ قىرعىز كوپ.

اپتونوميا بولۋدىڭ ٴبىر شارتى جۇرتتىڭ قونىسى ٴبىر ىڭعاي بولىپ، ٴجانا تۇرمىستىڭ شارۋاسى ۇيلەسۋ. پەرعانا قىرعىزى قاشاننان سارت بەن ارالاس. كەسىپ شارۋا جۇزىندە سارت بەن بايلانىسقان. عۇرىپ ـ ادەتىندە وزگەرگەن ٴجانا قونىستا اتامالى. سوندىقتان پەرعانا قىرعىزىن الاشقا تارتۋ زورلىق. تۇركستاننان شىعارۋ قيىن ەكەندىگى انىقتالدى.

تۇركستان ولاياتىنداعى ٴتورت وبلىس جەتى سۋ، سامارقان، زاكاسپي جانا پەرعانا سيەزدەرى شاقىرىلماۋ سەبەپتەرى وسى.

5 ـ وبلىس ـ سىرداريا مۇندا قازاق قىرعىز كوپ، الاش اپتونومياسىنا قوسىلا كەتۋگە جەرى ٴبىر ىڭعاي، ادەت، عۇرپى ٴبىر، تۇرمىستىڭ شارۋاسىندا، الاشتان ايىرماسى جوق. الاش ـ الاش بولاتىن بولسا، سىرداريانىڭ ايىرىلاتىن تۇك قيىسىنى جوق. ٴبىراق جالپى قازاق ـ قىرعىز سيەزىندە سىرداريا وكىلدەرى الاش بىرلىگىن قۋاتتاسادا، الاشقا قوسىلامىز، قوسىلمايمىز دەپ، ەلىن بيلەپ كەسىپ ايتىسا المادى. سەبەبى تۇركستان اپتونومياسى جاريا ەتىلگەندە سىرداريا بىرگە كەتكەن. قوقان سيەزىندە ازدا بولسا، وكىلدەر بولىپ، زيالى ازاماتتارى ۇكىمەت باسىنا سايلانىپ قالعان. سوندىقتان سىرداريا قازاق ـ قىرعىزدى الاشقا قوسىلاما، جوق تۇركستاندا قالاما، مۇنى جۇرت بىلسىن دەلىندى.

5 ـ عىنۋاردا تۇركىستان قالاسىنا سىرداريا وبلىسىنىڭ سيەزى شاقىرىلىپ سەبەبى وسى ەدى.

سىرداريا سيەزى تۇركىستان قالاسىندا 6 ـ عىنۋاردا اشىلىپ، 9 ىندا جابىلدى. سيەزگە بولىس باسى ٴبىر وكىلدەن شاقىرىلعان ەدى. 72 وكىل كەلدى.

سىرداريا وبلىسى الاشقا قوسىلۋ، قوسىلماۋ ماسەلەسى قارالعان ٴدىلدىڭ الدىندا قوقان جانە جالپى قازاق-قىرعىز سيەزدەرى تۋرالى دوكلات وقىلدى. قوقان سيەزى تۋرالى وقىلعان دا كىلاتتان جانە ٴبىزدىڭ سۇرالىمىزگە بەرىلگەن جاۋاپتاردان انىقتالدى. تۇركىستان اۆتونومياسىن جاريا ەتكەن سيەزدە جالپى قازاق-قىرعىز تۋرالى ٴسوز بولماپتى جانە سىرداريا وبلىسى تۇركىستانعا نە سەبەپتى قوسىلا- تۇعىندىعى تەكسەرىلدى.

سىرداريا الاشقا قوسىلۋ، قوسىلماۋ ماسەلەسى ٴۇش كۇنگە تارتىسقا ٴتۇستى. ارمانسىز تەكسەرىلدى. الاش بالاسىن بىرىكتىرەسىن دەگەن جان بولمادى. ۇرانىنا قىزباعان، ۇلتىنا تارتباعان كىسى كەم بولدى. ٴبىر سىپىرا زيالىلار تۇركىستانعا تارتتى. تۇركىستان باي، الاش بولىپ، تۇركىستانعا قارايىق، ەڭ بولماعاندا سىرداريا تۇركىستاندا قالامىز دەستى. ٴبىراق، سويلەسە، دالەلدەسە كەلگەندە ەكى جاق ٴتۇسىنىسىپ، الاشقا الاشتان ارتىق ەش كىمنىڭ جوقتىعىنا كوز جەتىپ، تۇركىستانعا قارايىق دەگەن ٴسوز قالدى. الاش تۋىنىڭ استىندا تابىسايىق دەگەن ٴبىر اۋىزعا كەلدى.

سىرداريا تۇركىستان اۆتونومياسىنان كۇنى بۇگىن شىعىپ كەتىپ قىيىن ەكەندىگى ٴسوز بولدى. مۇنى ايتۋشىلاردىڭ دالەلى: ەندى الاش بولىپ ايىرىلمايمىز. ٴبىراق كۇنى بۇگىن الاشىمىزدى تابىپ دەپ شىعىپ كەتسەك، مىناداي ور زاماندا تۇركىستان اۆتونومياسىنىڭ قابىرعاسىن سوگىپ كەتكەندەي بولامىز. كورشى قانداس جانا دىندەس ەل ەدىك. دوسقا كۇلكى، دۇسپانعا تابا قىلمالىق. ۇكىمەت سىتەرىندە قازاق ازاماتتارى باسقارىسىپ، تۇر ەدىك. از كۇن شىدالىق. الاش اۆتونومياسى جاريا ەتىلىسىن جانە الاش تۇركىستان مەن وداق بولسىن، سونان كەيىن سىرداريا الاشىمىزعا قوسىلا كەتەلىك دەستى. ەرىسلى قارسىعى كەڭەسىپ، اقىرىندا سيەز مىناداي قاۋلى قىلدى:

1) سىرداريا وبلىسى قازىرگى ۋاقىتتا تەگىس تۇركىستان اۆتونومياسىندا بولعان سەبەپتى ازىرشە تۇركىستان اۆتونومياسىندا قالادى.

2) «الاش ورداسى» ٴوز الدىنا اۆتونوميا جاريا قىلىپ بولىپ تۇركىستان اۆتونومياسى مەن سويۋز (وداق) بولسا، سىرداريا قازاق-قىرعىزدارى تۇركىستان اۆتونومياسىنا كىرۋگە قارار قىلىندى.

3) سيەزدىڭ وسى قاۋلىسى سىرداريا وبلىسىنان تۇركىستان ۋچرەديتەلنىي سابرانيياسىنا سايلانىپ باراتىن دەپۋتاتتارىنا دا لاز بولسىن.

4) سىرداريا وبلىسىنىڭ قالپى الاش اۆتونومياسىنا قوسىلعان ۋاقىتتا وسى وبلىستان تۇركىستان ۋچرەديتەلنىي سابرانيياسىنا سايلانعان دەپۋتاتتارى، الاش اۆتونومياسىنىڭ سايلاۋ زا كونىنە مۇۋاپىق بولسا، الاش ۋچرەديتەلنىي سابرانيياسىنا دەپۋتات بولسىن.

5) «الاش - ورداسى» تۇركىستان يالاسىندا بولسىن.

سىيەزدە الاشقا قوسىلمايمىز دەگەن ٴىش كەم بولعان جوق. كارى - جاسى قاراسى، تورەسى، بايى كەدەيى ٴبىر اۋىز بولدى.

قانشا زامانىنان بەرى قورلىق - زورلىقتىڭ استىندا باستان ەرىك، مالدان قورىق كەتىپ، تورعايداي توزىپ اينالعاندا قۇداي مۇنداي قۋانىشتى كۇندەرگە جەتكىزىپ، الاش بالاسى بىرىككەندە قۋانىسىپ، وكىلدەر ٴبىرىن ٴبىرى قۇتتىقتاستى. ىرىزاق، قۇداي اۋىزعا السىن. قارىنتار جىلاپ، جاستار قايراتتاندى. ولگەن ٴتىرىلىپ، وشكەن ونگەندەي بولدى، «الاش» تاعان ۇران اۋەنى جاڭعىرىقتىردى.»

(وكىل)

كۇن سايىن سابەت اكىمشىلىگى، ٴورشىپ، قانانىن جايا بەردى. كۇن سايىن ىنعايا بەردى. سابەت ۇكىمەتى كۇشەيگەن سايىن ٴبىزدىڭ «الاش - وردا» ٴتارىزدى اپتونومىيالار قۇرىرشاقتاي دومالاي باستادى. بۇل جەرگەدە گازەتتەردەن ٴسوز كەلتىرەلىك.

«قازاق» گازەتىنىڭ 1918 - جىل 12 مارتتا، 262 - نومىرىندە «اپتونوميالار» دەگەن ماقالادا «الاش - وردا» ٴتارىزدى رەۋسىيادا عى اپتونوميالار تۋرالى جۇلاي دىپ باياندايدى:

گازەتتەن:

اپتونوميالار.

بولشەبەكتەر اپتونوميا ماعا قارسى ەمەس، ٴبىراق بۇلاردىڭ كوزدەگەن اپتونوميالارى بىرگەسى قۇرىلعان جاڭا قۇرىلاشاق اپتونوميالاردان بەرەتى باسقا. ولاردىڭ قاراۋىنشا تورەلەر، بايلار تىلەۋى مەن، نەگىزى قۇرىلعان اپتونوميالار قيراتىلىپ، ونىڭ ورنىنا ەگىنەك سىڭگىرىپ مال تاباتۇن كىسىلەردەن قۇرالعان سابەتتەر اپتونوميالارى قۇرىلۇعا ٴتيىس.

وسى باعىتپەن بولشەبەكتەر اپتونوميا بولعان ەلدەردى ىزەكە سالىپ، اۋدارىپ قۇلاتىپ، ولاردىڭ ورنىنا سول ەلدىڭ سابەتتەرىن كوتەرىپ وتىر.

قىرىم مۇقتارىياتى: گازەتتەردىڭ سوزىنە قاراعاندا قىرىمدا زور ٴوزگەرىستەر بولىپ ٴوتىپتى: قىرىم مۇسىلماندارى جارىيا قىلعان اپتونوميا ٴىسىن ورىنداۋ جولىندا «قۇرىلتاي» ٴجيىپ ەل قامىن كەڭەسىپ جاتقان ۋاقتىندا بولشەبەكتەر كەلىپ ٴتيىپ ارادا قانداي سوعىستارى بولعان. بولشەبەككە قارسى تۇرىۋشىلار قىرىمنىڭ مەللى مۇسىلمان اسكەرى ەكەن. بولشەبەكتەردىڭ كۇشى باسىم بولىپ، جەڭىپ، قىرىمنىڭ زور قالالارىنىڭ ٴبارىن العان. وسى كۇنى قىرىم سابەت بىيلەۋىندە. قىرىم مۇقتارىياتىنىڭ باستىقتارىن بولشەبەكتەر ۇستاپ العان، سىۋاستوپولداعى بولشەبەك ىشتابىنا جىبەرگەن.

قىرىم مۇقتارىياتىنىڭ پىكىرىن تاراتۋشى «مەللات» گازەتى ٴوشىپ ونىڭ
ورنىنا 22 عىنىۋاردا «ٴىشكى قالىق» دەگەن جۇمىسشىلار گازەتى شىعا باستاعان.
سول گازەتتىڭ سوزىنە قاراعاندا، بۇۇنى قاتىباعان جاس مۇقتارىيات قولىنان
كەلمويتىنىن كەيٴ ٴبىر ىسىنەرگە تولاش ۇرىپ، سولاردى بولعىزامىن دەپ جارماسقان
كورىنەدى. ٴسويتىپ قىرىم مۇقتارىياتىنىڭ ايما شاۋىپ مەرت بولعان جايى بار

ۇۋكىراينا ۇكىمەتى: اپتونومىيا الارىندا ٴار ٴتۇرلى جۇرتتاۋ ۇلگى
الىپ، عىلىم - بىلىمىنە، قايرات - كۇشىنە، بىرلىك - ىنتىماعىنا اۇزىنىڭ سىيۋى
قۇرىعان ۇۋكىراينا ۇكىمەتى دە ىشىنەن ٴشىرىپ قۇلادى. بۇرىنعى «رادا» ورنىنا
وسى كۇنى سابەتتەردەن قۇرالعان «رادا» قۇرىلدى. «رادا» نىڭ باستىقتارىن
ٴجانا جاۋمەن ٴبىتىم سويلەسۋگە بارعان وكىلدەرىن ارودنى كەمەسەرلەر سابەتى
قولعا الىپ سوتقا بەرۋگە بۇيىرىق قىلعان.

پەنلاندىييا مەملەكەتى: بوستاندىق بولىسى مەن كونەكنى سىرتتان
سۇراپ، رۇۋسىيادان ٴبولىنىپ كەتكەن. پەنلاندىيا دا توكىسلارىنان جوقتان
اۋرىسۋ اسەرىنەن قورقىپ، باسى امانىندا، كۇيكەنتايدان قورىققان تورعايداي
گەرمانىيا قولتىعىنا كىردىم، دەپ جىمي - انعا جار سالىپ وتىر.

ٴسىبىر اپتونومىياسى: تومسكىيدەن الىنعان قابارعا قاراعاندا،
ٴسىبىراپتونومىياسىنا جوبا جاساپ، نەگىزىن قۇرماقشى بولىپ قام قىلىپ جاتقان
وبلوستنوي سابەت مۇشەلەرىن بولشەبەكتەر اباقتىعا سالعان.

تۇركىستان مۇقتارىياتى: تۇركىستان اپتونومىياسى بايلاردان قۇرالعان
دەگەن وسەك بولشەبەكتەر اۇزىندا بار ەكەن. قوقانت قالاسىنا بارىپ، قوقاڭ-
داعان بولشەبەكتەردى كوزى كورگەندەردىڭ ايتۋىنا قاراعاندا ونىڭ دا ٴومىرى
سانااۋلى شىعار. سوڭعى قاباردا قوقاندى بولشەبەك الىپ، مۇستاپا شوقاي ۇلىن
تۇتقىنعا سالعان.

باشقۇرتىستان اپتونومىياسى: بۇل اپتونومىيانىڭ دا جايى ونشا ٴتاۋىر
ەمەس. ۋ. ر. كامىيتەتىنىڭ قارارى بويىنشا 4 - پەبىرالدا باشقۇرتىستان ٴىسىن
باسقارىپ تۇرعان جەتى كىسى تۇتقىنعا الىندى.

ىسمەلتى ىنىستىيتۋت ماڭايىندا ٴجۇرىپ جاتقان باشقۇرت شارىپ مانات
ۇلىنىڭ بالشەبەكتەر كوزىنە تۇبىندە قانداي ٴتۇس بەن كورىنەرىنە وسى كۇنى
كوز جەتپەي تۇر. باشقۇرتىستان اپتونومىياسى جويىلىپ، ونىڭ ورنىنا بەينەتقور
باشقۇرت سابەتى قۇرىلدى.

الاش - وردا: قىرعىز - قازاق باس قوسقاندا توعىز كۇندەي تولعانىپ،
رەسمي جاريا ەتۋدى كەيىنگە قالدىرىلعان قازاعىستان اپتونومىياسى دا
ىلىنعىلاردان وزىپ قايدا بارسىن.

كەرەگەسىن قۇرىپ، شاڭىراعىن كوتەرىپ، وعان جانجاقتان ۇۋىق شانشىپ
جەلدى كۇنى قولدان كەلمەس ەدى.

قازاق - ورىس ۇكىمەتتەرى: ورىنبور، قازاق - ورىس قۇرعان دۋتوۆ ۇكىمەتى دە قۇلادى. ورىس كۇنى «كازەشى سابەت» دەگەن باسىپ وتىر. ورال قازاق - ورىستارىنان قابار جوق. ولاردا ورىنبور قازاق - ورىستارىن كورە تۇرا قالقىن قىرعىنعا نەگە ۇشىراتسىن.

دون وبىلىسىنداعى قازاق - ورىستاردا بولشەبەكتەردەن جەڭىلۋگە بەت قويدى. بولشەبەكتىڭ اتىنىڭ تۇياعىنىڭ دۇبىرى دون ۇكىمەتىن اتىسناپكەگە شىعاردى. گەنەرال كالەيدىننىڭ وكاشا ۇيدە ٴوزىن - ٴوزى اتىپ ولتىرۋىنە سەبەپ بولدى. سوڭعى قاباردا دونعادا سابەت ۇكىمەتى قۇرىلعان.»

(ج. جانىبەك ۇلى)

بارلىق رۋسسياداعى، قازاقتىڭ «الاش - وردا» ٴتارىزدى، وقىعان مىرزالار، «شاراپاتتى» قازىرەتتەر، «دۇۋالى اۋىز» بايلار جاساعان اپتونوميالارىن تالقان قىلىپ بولشەبەكتەر قۋالادى. ولاردىڭ ورنىنا ەڭبەكشى تاپتىڭ كەڭەستەرىن قۇرا باستادى. بولشەبەكتەر پارتياسىنىڭ باستىعى لەنين مەن ٴىستالين مۇسىلمان ەڭبەكشىلەرىنە مىناداي جار سالدى:

بارلىق رۋسسيە جانا كۇن شىعىستىڭ جۇمىسكەر، اسكەر، جانا ەگىنشى مۇسىلماندارىنا. جولداس. باۋىرلار!

رۋسسيەدە زور وزگەرىس بولىپ جاتىر: شەت مەملەكەتتەردى ٴبولىپ ىدىراتىپ ماقسۇتى مەن قابىنىپ كەنكەن قاندى سوعىس ٴبىتتى. بارلىق دۇنيە قالقىن قۇل ەسەبىندە ۇستىعان ازىۋلى جاۋىزداردىڭ اكىمشىلىگى جەمىرىلدى. ەسكى قارالىى قۇلتىق، ۇيتقىندىق قارالىسى كۇل تالقان بولىپ قۇلادى؛ ەڭ، ەنشىلىك بەن بىرەۋ تىزە كورسەتپۇن دۇنيە ەڭ سوڭعى دەمىن الدى. بۇلاردىڭ ورنىنا جاڭا دۇنيە ەرىكتى جۇمىسكەر قالىقتىڭ عالىمى شىقتى. يەنەقورلاردىڭ مويىنى بوساتىۋن كۇن تۇۋدى. بۇل اۋدارىپ الىپ سوعىۋدىڭ باسىندا جۇمىسكەرلەر مەن ەگىنشىلەر، اكىمشىلىگى جۇرت كەمەسەرلەردىڭ ساۋەتى تۇر.

اۋدارىپ تاستايتىن مىنەزدى جۇمىسكەر، سالدات جانا ەگىنشىلەر سابەتىنىڭ ورناماعان جەرى جوق؛ رۋسسيانىڭ ٴار بۇرىشىنا تامىرىن جايعان. ۇكىمەت، مەملەكەت بيلىگى جۇرت قولىندا، رۋسسيانىڭ جۇمىسكەرلەرىنىڭ جۇرەگىندە تۇزىۋشىلىك جاساۋ، بارلىق دۇنيەدەگى قورلىق كورگەن جۇرتتارعا جاردەم ەتىۋ. وزىنە ناعىز بوستانشىلىق الىۋ تىلەگى بار، ولار مۇنى ەش كىمنەن تاستاي الماي ورىندايدى.

بۇل پايدالى ىستە رۋسسيە جالعىز قاراەمەس. رۋسسيەنىڭ اۋدارىپ تاستاماسى مەن جاقىمرىقان ەرلىك ايعايىن، كۇننىڭ شىعىسى مەن باتىسىنداعى

جۇمىسكەرلەر قارسى الدى. سوعىس سەبەبٸنى قاجىعان ەۋروۋپا قالقى بىزگە قولىن سوزدى. ول سولىق تىلەيدى، سولىق جاسايدى. ەۋروۋپانىڭ جۇمىسكەر جانا ساللداتتارى سوتسىيالىزىم تۋۋىنىڭ استىنا جىيىلدى، ەمپەرىيالىزىمنىڭ تامىرىن تارپا-باس سالىپ قىيدى. السىناعى ۋندىستان اناۋ ەۋروپانىڭ «ٴمادانى» ازىۋلىلارىن ملجا-ملجا قىلعان ۋندىستان اۋدارىپ تاستاۋ تۋۋىن كوتەردى. ٴوزىنىڭ ۋكىمەتىنىڭ سابەتىن قوردى، جەر كەنىش، سىيقىمسىز قولدىقتىڭ بوعا-لىعىن مويىنىنان جۇلىپ الىپ تاستاپ، كۇن شىعىس جۇرتتارىن بوستانشىلىق الىۋ ٴۇشىن كۇرەسكە شاقىردى.

كاپىيتالىستەردىڭ تالاۋ جانا زورلىعىنىڭ ٴۇنى ٴوشتى. ەمپەرىيالىستەردىڭ باسقان ٴىزى ٴوزى مەن بىرگە جوق بولدى.

وسىنداي زور ۋاقىيعالار كوز الدىمىزدا تۇرعان ۋاقىتتا، ٴبىز، رۋۋسىيە جانا كۇن شىعىس مۇسىلماندارىنا تابان ەت، ماڭدايىنىڭ تەرى مەن كۇن كورەتۇن جارلى جاتاقتارىعا بىباعادان شەتتە-قاعىس قالعان مۇسىلماندارعا مىنانى ۋسىنامىز.

رۋۋسىيە مۇسىلماندارى: ەدىل ولكەسىندەگى جانا قىرىمداعى تاتارلار! سىبىر مەن تۇركىستانداعى قازاق-قىرعىز، سارتتار! قاپقاز الابىنداعى تۇرىك تاتارلار! قاپقاز-دىڭ تاۋ قالقى مەن شەشەندەر! سوعىس بولاكىنان مەشىت جانا قۇلشىلىق جايلارى بۇزىلعان، رۋۋسىيەنىڭ زۇلىم پاتشاسى ٴتۇرلى شىنەۋنىكتەرى مەن عىباداتىنا قارسى تۇرىلعان، ەركىنەن ايىرىلعان قول ەسەبىندەگى رۋۋسىيە مۇسىلماندارى!

وسى كۇننەن باستاپ ٴسىزدىڭ ٴدىن مەن عىباداتىڭىز مەللى، ٴمادانى قاۋىمدارىڭىز ٴوز ەركىڭىزدە. ولارعا ەش كىم قول سوقپايدى.

ۇلتىڭىزدى تىلەگەنشە تارتىپكە سالىڭىز! سىزدەر بوعان قاقىقتىسىز! ٴسىزدىڭ قاقىقىڭىزدا بارلىق رۋۋسىيە قالقىنىڭ قوقىقى سىياقتى، اۋدارىپ تاس-تاپتۇن مىنەزدى جۇمىسكەر جانا ەگىنشىلەر ساۋەتى مەن قورىلادى.

ٴسىز بول رەۋوليۋتسىياعا ٴجانا ونىڭ سايلاپ قويعان ۋكىمەتىنە جاردەم ەتىڭىز!

كۇن شىعىس مۇسىلماندارى! قىزىلباستار، تۇرىكتەر، ارابتار، ۋندىستەر بول كۇنگەنشە ٴسىزدىڭ مال مەن باستارىڭىز باياعىدان بەرى ەۋروۋپانىڭ اشقاراق ازىۋلىلارى ساۋدا قىلىپ، ەلدىڭ تامىسىڭىز بەن ويناپ، رەنجىتىلگەن مۇسىلماندار، ەۋروۋپا تالاۋشىلارىنىڭ تىلەۋى مەن سوعىس اشىپ بولشەكتەۋگە شامالانعان ەدىلەكەتتەر.

ٴبىز زۇلىم پاتسا تاراپىنان جاسالىپ ورنىنان تايعان كەرەنسكىي تا ابىنان ەمەلگەن ىستامبولدى تارتىپ الىۋ تۋۋرالىنداعى جاسىرىن جاسالعان قاعازداردى جىرتىپ جوق قىلدىق. سونى جارىيالايمىز.

رۋۋسىيە رەسپۋبلىيكاسى ٴجانا ونىڭ ۋكىمەتى بولعان جۇرت كەمەسەرلەرىنىڭ سابەتى، شەتتەن جەر الىۋعا قارسى، باسى بۇتىن ىستامبول - مۇسىلماندارىدىكى.

ٴبىز ەرالدى ٴبولىپ قاسىنداعى ناعىزدىڭدا جەرتىلعانىن ايتامىز، ٴسوعىس جۇمىسى ٴبىتىسىمەن وڭداعى اسكەر ونان شەگەرىلىپ، قىزىل باستار جەرىنە يە بولار.

تۇركىمەندى ٴبولىپ، ارمەندەردى ونىڭ قولىنان الىپ قاسىنداعى قاعازداردىڭدا جەرتىلعانىن جاريالەتەمىز. ارمەندەر ٴوز تىزگىنىن الدى.

ٴسىزدى قول قىلعالى سىبانىپ تۇرعان رۋسسيەدە ٴجانا اۋدارىپ تاستاۋدىڭ ررداسى بولعان رۋسسيە ۇكىمەتىندە ەمەس.

1917 - جىلداعى «الاش ورداسى» نىڭ مۇشەسى، قوقان اۆتو-نومياسىنىڭ باستىعى مىنيستىر مۇقامبەتجان تىنىشباي ۇلى.

بالكى ەۆروپا ەمپەريالىزمىنىڭ ازدۋلالارى. ولار ٴسىزدىڭ ەمەلە-كەتتى بولىسكەنى ٴۇشىن سوعىستى سوزعىسى كەلەدى. مىنە، سول ٴوزىڭىزدى قول قىلعالى بار ونەرىن قارىستاعان ازدۋلالاردى جولىپ الىپ، بىلاتىرىپ جىبەرىڭىزدەر!

وسى كۇنى سوعىس ٴجانا نارتىبسىزدىڭ ەسكى دۇنيەنىڭ نەگىزدەرىن قاۋسا تىپ تۇرعان مەزگىلىندە، بارلىق عالىم قالقى ٴوزىن جولىپ جەڭەندەرگە نە قىلمىعا بىلەي داعدارىپ تۇرالانىپ تۇرعان كەزىندە، كىشكەنتايعانا ىزانىڭ ۇشتى كۇشتى اۋدارىپ تاستاۋ جالىنىنا اينالىپ تۇرعاندا، باسقا جاقتان اۋىپ كەلىپ وزدەرىن بيلەپ تۇرعان كەلىمسەكتەرگە قارسى ۇرە تۇرا كەلگەن، وسىنداي قان سونىڭدا ٴۇن جوق - ٴتۇن جوق جاي جاتىپ جارامايدى. ۇاقىتتى قولدان قاشىرماڭدار، جەرىڭىزدى تارتىپ الىپ جابىر كورسەتىپ كەلگەن دۇشپاندارىڭىزدى جەلكەڭىزدەن جولىپ الىڭىزدار. مۇنان سوڭ ەندى ولارعا ەلدەرىڭىزدى تالاتپاڭىزدار. ٴسىز ەمەلە-كەتتە ٴوزىڭىز يە بولىڭىزدار. كۇن ەلىنىڭ دۇنيەدە تۇرۋ جايىن، وزىڭىزگە قولايلى ٴسىز بىن، وزدەرىڭ قاراڭىزدار! ٴسىزدەردىڭ مۇندا قۇقىڭىز بار. ٴوز جازمىشىڭىز ٴوز قولىڭىزدا.

جولداستار! باۋىرلارىم ٴبىز، نامىستى دەماكراتيا سولقىنا قاراي الىق ٴجانا شىن كىرىستىك. ٴبىز، ٴوزىمىزدىڭ تۋىلارىمىزدا بارلىق دۇنيەدە كەمشىلىكتە قىسىلعان جۇرتتارعا، بوستاندىق الىپ بەرۋدى جازىپ كوتەرىپ جۇرەمىز.

رۋسسيا مۇسىلماندارى، كۇن شىعىس مۇسىلماندارى، مىنا، وسى دۇنيەنى جاڭعارتۋ جولىندا، ٴبىز سىزدەردەن جاردەم كۇتەمىز، قوعامىڭىز قىلمۇدى وتىنەمىز!
ۇلت ىستەرىن قاراپتۇن ٴبولىمىنىڭ جۇرت كەمەسەرى: دجوگاشۋيلى (ىستالين)
جۇرت كەمەسەرىنىڭ اعاسى: و. ۇليان ۇلى (لەنين)...
(1918 - جىل 12 - مارت. «تىلۋاق» ٴنومىر 262)
مىنە، بولشەۆەك پارتياسىنىڭ باستىقتارى، لەنين مەن ٴىستاليننىڭ ساياسى جارنامالارى مىنە، وسىلاردىدا ٴبىزدىڭ «الاش - وردا» جاماندايى ٴبىلدى. وسىلارعادا وزدەرىنىڭ كىرلى قولدارى مەن «الاش - وردا» شىلدار باتپاق شاشا ٴبىلدى. بۇلاردىڭ الگى، كولبايدى، جانگەلدىندى، ٴجانا، باسقا - بولشەۆەك جولىنا تۇسكەن قازاقتاردى بالەعاتتاپ سوگۋلەرىنىڭ اشەيىن بىلىسىمىل ٴتارىزدى ٴبولىپ كورىنەتۇنى سول.
لەنين دەي، ىستاليندەي كىسىلەردى جاماندايى بىلگەن ٴتىل، سولاردا اي كىسىلەردىڭ ۇستىنە قوسا بىلگەن اۋىز - كىمدى بىلعاي المايدى؟ مەنىڭ ۇعىمىم، كولبايدى، يا باسقا بولشەۆەك بولعان ادامداردى ماقتايىن دەگەنىم ەمەس. ٴوزىنىڭ ٴومىرىندە سوزىن بەيتۇن ادام جوق. كولبايدىڭ جامان قىلمىقتارىدا بولعان شىعار، ونى ٴبىز بىلمەيمىز. ايتەۋىر جاماندايتۇن «الاش» تىلدىڭ كوسەمدەرى. لەنيندىدە، تورەتسكيدىدە، ىستاليندىدە «الاش» تىلدىڭ كوسەمدەرى گازەتتەرىندە:- «نەمىستىڭ اقشاسىنا ساتىلعان، ىشپيون»دار دەدى. «وكتەي وكتاي ولجا تابۋدىڭ نيەتىندەگى قۇۋلاردىڭ باستىقتارى»دا دەدى. بۇعان قاراعاندا «الاش-وردا»شىلدار، ٴجانا ولاردىڭ شەكەرتتەرى نۇسىباسىنا باتپاق شاشۋعا شەبەر. قىسقاسى سوزگە مىرزا. قازاق قالقىنىڭ كوبىكە شەيىن بولشەۆەكتەردى ٴبىر «قوقتاي» ٴتارىزدى كورگەنى-وسىلاردىڭ كۇن سايىن مىڭ ٴمارتابا، اۋىزشادا، گازەتتەرى ارقىلىدا جاماندايى بەرۋىنەن ەدى.
2 - جالپى قازاق سيەزىندە «الاش» كوسەمدەرىنىڭ سيەزدىڭ كەڭەسىنە سالعان سوزدەرىنىڭ بىرەۋى: «قازاقتان مىلتسيەنى قالاي جاساۋ؟»... دەگەن ماسەلە ەدى. سول «مىلتسيا جاساۋ كەرەك» دەگەن ۇسىنىسىنا مىناندايى دالەل كەلتىرەدى .....«بولشەۆەك ديننە كىرىپ، بولشەۆەكتەردىڭ وكتاي ولجا تاپاتۇن ونەرىن ۇيرەنىپ كەلگەن سالداتتار، سول ونەرىن ٴبىزدىڭ قازاقفا جۇمساماي، قاراپ وتىرار دەپ ايتا - الامىز با؟»...
(«قازاق» گازەتى، 1917 - جىل 26 - نويابىر ٴنومىر 252) - مىنە، ٴار ٴبىر سوزىندە بولشەۆەكتەردى ىلعي وسىنداي «قوقتاي» قىلىپ كورسەتە بەردى. بولشەۆەكتەردى جالپى قازاق جۇرتىنا، «ىلعي ٴبىر بۇزىقتار» قىلىپ ۇعىندىرا بەردى. «قازاق» گازەتىنىڭ، 1917 - جىل 6 - دەكابىردەگى، 254 - نومىرىندە: «ٴبىتىم جايى» دەگەن ماقالادا:... «بۇزاقىلار قوسىلىپ، قاراكەي قالىقتى الداپ، ٴبىر ەكى كۇن داۋرەن ٴسۇرىپ نۇر ەكەن دەپ، نەمىستەر ونى مەن ٴبىتىم جاسارما؟...»

دەيدى. بۇل سوزدەردى اشەيىن مىسال ٴۇشىن عانا كەلتىرە سالىپ وتىرمىن. بۇل سوزدەر اشەيىن سىپايى جامانداۋلارىنىڭ مىڭنان ٴبىرى عوي. بۇل اشەيىن، «وكاي ولجا تاباتۇن ٴدىن» شىعارعان، «قوسىلىپ داۋرەن ٴسۇرىپ وتىرعان بۇزىقتار»عا اينىلمان «سىپايشىلىق» عوي. «وكاي ولجا تاباتۇن ٴدىن» شىعارعان «بۇزىقتار» الگى، لەنين مەن تروتسكي، ستالىندەر (!.)

مىنە، بۇلاردى بىلعاي بىلگەن ادەمى ٴتىل. كولباي تارىزدىلەردى وكىرتاما! جاكاعى اينىلعانداي، مەنىڭ بۇل ايتىپ وتىرعانىم كولبايدى، ياكى باسقا بولشەبەك جولىنا تۇسكەندەردىڭ ٴبارىن تەگىس، بىلعي شاك جۇۋىماتۇن ادامدار دەيىن دەگەنىم ەمەس. مەنىڭ بۇل جەردە ايتىپ وتەيىن دەگەنىم، دۇسپانىن جاماندايعاندا «الاش» كوسەمدەرى قيىسىنىن تاۋىپ سوعا بەرۋشى ەدى دەمەك.

سول جامانداعان كىسىلەرى «الاش» نىڭ ٴوز جولىنا تۇسكەن بولسا، توبەسىنە كوتەرەر ەدى. «الاش» پارتياسى جاسالماي تۇرعان ۋاقىتتا، 1914 - 15 - جىلداردا ٴبىز وقۋ مىندا وقىپ جۇرگەن ۋاقىتىمىزدا، «قازاق» گازەتىنىڭ باسىنداعى «الاش» قا كوسەم بولعاندار، كولبايدى، ٴجانا. ٴسالىم كاشىم ۇلى دەگەن قاجى - مولدانى جاماناداپ شىققان. كاشىم ۇلى، «ايقاپ» جورنالىنىڭ جازۋشىسى بولعان. بۇل ەكەۋىندە «الاش» قا كوسەم بولعاندار وكىرماعان. وندا ٴبىز، وقىپ جۇرگەن كەزىمىز. ،،قازاق،، گازەتىنە قاتتى ناناتۇنبىز. سول، 1914 - 15 - جىلى قىستى كۇنى، كولباي ٴبىز وقىپ جۇرگەن وميبى قالاسىنا كەلدى. مەنىڭ كولبايدى اۋەلگىدە، سوكىمىدا كورگەنىم سول. كولباي، وميبىداعى وقىپ جۇرگەن قازاق بالالارىن ٴجيىپ، بىرگە سۋرەتكە ٴتۇستى. مەن بارماي قالدىم، بارماۋىم، الگى ،،قازاق،، گازەتىنىڭ كولبايدى وكىرماي جاماناداۋىنىڭ اسەرى ەدى. كولباي مەن بىرگە سۋرەتكە تۇسكەندەردىڭ كوبى، سوڭىنان ،،الاش،، بولىپ كولبايعا توپىراق شاشقاندار. ەكى ٴۇش كۇننەن سوڭ وميبىدا قالا تياتىرىندا: (،، ٴسىبىر كەشى СИБИРСКИЙ ВЕЧЕР ،،) دەگەن ساۋىق جاسالدى. ساۋىقتىڭ ٴبىر بولەگى قازاقشا بولدى. تياتىردىڭ بالقونىنا قازاقتىڭ كيىگىز ٴۇيىن تىگىپ، جاساۋ جيناپ، تۇرلەپ، قىزىل - جاسىل ەلەكتىر شامدارىن جاعىپ، بەزەپ، كىلەم توسەپ، قىمىز ساتىپ، قازاقشا دومبىراشى، ٴانشى وتىرعىزىپ، ٴان سالعىزدىق. دومبىرا شەرتتىك. تياتىرىستىنىسىنە سىنلە، قازاقشا ولەڭ - جىر ايتقىزدىق. سامات ۇلى مەن شابباي ايمان ۇلى ەكى اقىننىڭ ايتىسىن وينادى. ساۋىقتى جالپى باسقارعان نوۋوسولوپ، بەرەزوۆسكي، سادەلنيكوپ ەدى. قازاق ٴبولىمىن باسقارۋعاماعان تابىسىرعان ەدى. (نوۋوسولىپ - ەس - ەر، - نەكولاي تۇسكەننەن كەيىن وميبىدا الۋمەت سىنەرىنىڭ الدىڭعى قاتارىندا بولدى. ٴسىبىر اپتونو - مياسىنىڭ مەنىستىرى بولدى. 1918 - جىلى وميبىدا قالشاق اپەتسەرلەرى تال تۇستە اتىپ ٴولتىردى. بەرەزوۆسكي - بولشەبەك جازۋشىسى. كازىر ٴتىرى. سادەلنيكوپ، كادەت. ٴولدى.) - مىنە، وسى ساۋىقتا كولبايدى انىقتاپ كوردىم...

پاتسا تۇسكەن سوڭ ,, الاش ،، بولىپ، كولبايعا بەت الدى باتىباق شاشقان سونداعى ومبىدا وقىپ جۇرگەن قازاق جىگىتتەرى، سول ساۋىقتا كولبايدىڭ قاسىندا بولدى.... سوندا اق، ,, قازاق ،، گازەتىنىڭ باسىنداعىلار مەن كولباي ۇستاسۋلى ەدى. بۇدان كەيىن دە ,, قازاق ،، گازەتىنىڭ باسىنداعىلار، ٴجانا ولاردىڭ شاكىرتتەرى كولبايدىڭ بيعىنان تۇسپەدى. ال، كولباي مەن قاتار ,, قازاق ،، گازەتىنىڭ باسىنداعىلارىنىڭ جاماندايتىنى ٴسالىم مولدا، سوكىنان، پاتسا تۇسكەن سوڭ ,, الاش ،، پارتياسىنىڭ جولىنا كىرە قالدى. سونان سوڭ، ٴسالىم مولدانى كوكشەتاۋ ۋيەزىنىڭ ,, الاش - وردا ،، سىنىڭ ٴتوراعاسى قىلىپ، بوكەيقان ۇلى قول قويىپ بەكىتتى. الاشىلداردىڭ «كاسيەتتى» مىنەز دەرىن سۋرەتتەيتىن وسىنداي قىلىقتارى از ەمەس.

ٴسالىمدى مەن اقمولادا وقىپ جۇرگەن بالا كۇنىمدە ٴبىر كورگەن ەدىم «اي - قاپ» جورنالىنا اقشا جيناي كەلگەن ەدى. شەشەن، ٴبىراق جىلپوس جىگىت ەدى. كولبايدان دا اسقان جىلپوس، سىنابىتاي جەڭىل مىنەزدى ەدى ٴسالىم قازىر سابەتتەن قاشىپ ٴجۇر. جىلپوستىعى سول، قازىر ٴبىر جەردە بونەن ات بەن كوممۇنەس بولىپ ٴجۇر دەيدى. ٴبىردى ايتىپ ٴبىرگە كەتىسكەنەپ قالدىق. بۇل تۋۋرالى كەزىندە ناعى دا اڭگىمە قىلارمىز. ەندى تۋىپ كەلە جاتقان ورمەگىمىزگە كەلەيىك.

ٴسويتىپ، «الاش - وردا» ٴتارىزدى اپتونوميا - ۇكىمەتتەر، ونى ٴۇرىپ قالسا، بىت - بىت بولىپ ۇشاتىن جىلقى تەزەگىنىڭ كۇلىندەي بىتىراپ ۇشا باستادى. شىرىك سالىندى، - تاسىعان دارياعا بوگەت بولا - الارما!.. بولشەبەك سالداتىنىڭ قۇرداىلىپ ٴبىر اتقان مىلتىعىنىڭ داۋىسى مەن «الاش - وردا» ٴتار-ىزدى اپتونوميالى «ۇكىمەتتەر» بىت - بىت بولىپ، قاشا جونەلگەن زامان بولدى. «تار جول، تايعاق كەشۋدە» قايىسپايمىز دەيتىن مىرزالار، - كىشكەنتاي جانىن ماقتارىن الا قاشقان كۇندەرى بولدى. «الاش - وردا» مۇشەلەرى: تىنىشباي ۇلى، شوقاي ۇلى، اقاي ۇلدارى جاساعان قوقانداعى «قوقان اپتونوميا ۇكىمەتى» سو-لايشا تىراقايلادى. قۇر دارى مىلتىق داۋسىنان قاشا جونەلىپ، ٴار بۇتانى پانالاپ جۇرگەندەگى «مەنمەنسىنىپ ەرلىك» قاشقىنداعى سۋرەتىن كەلتىرەيىك. شوقاي ۇلىنىڭ، گازەتتەرگە باسىلعان ٴبىر اڭگىمەسىن كوشىرەيىك.

«سارى - ارقا» گازەتىنىڭ 1918-جىل، 18 مارتتا شىققان 34-نومىرىندە باسىلعان «مۇستاپا (شوقاي) ۇلىنىڭ قاتى . . . .

گازەتتەن:

مۇستاپا قاتى:

« ٴبىرلىك تۋى» نىڭ 34 - نومىرىندە باسىلعان تومەنگى « مۇستاپا قاتى» دەگەن ماقالانى ٴبىزدە ٴوز تۇسىمىزدان جىرتقا ەنگىزۋدى لايىق كوردىك.

بۇل قاٴت تۋراالى «بىرلىك تۋى» مىنالى جازادى: «اتتىڭ سىرى ساٴبىندا بىلىنەدى، جولداستىڭ سىرى ساپاردا بىلىنەدى. ٴبىلدى الاش قالقى مىناۋ ٴبىر ازاماتىنىڭ جولداستىعىن كورگەن «ىيگىلىكتەرىن» ٴوز قاتىنان وقىپ كورىپ سىناسىن. باۋىر قانداي، جات قانداي، الاش قانداي، سارت قانداي، ەكەۋىنىڭ قاتتى وقىعان ادامعا اپ-ايقىن اق كورىنەر. «ٴوزى ولتىرمەيدى جات جارىلعامايدى» دەگەن اتامىزدىڭ تەرەڭ ماعانالى ەسكى ماقالى ويىندايدا امالسىزدان ەسكە تۇسەدى . . . . .

قات :

31 عىنۋار كۇنى، كوندىزگى ساعات 2 دە قوقانت بولشەبەكتەرىنىڭ بىزگە قابىرعان ۇلتىيا تۇمىن ٴسوز قىلىپ وتىرعانىمىزدا تاسىر تۇسىر اشىلعان مىلتىقتىڭ داۋىسى شىقتى ۋ باتساق مىلتىق اتىسىپ، سوعىس باستاعان بولشەبەكتەردىڭ سالداتتارى ەكەن. بولشەبەكتەرىنىڭ بۇل ٴىسى وزدەرىنىڭ ۇلتىيا تۇمدا قويعان شارتتاماسىنا قارسى كەلدى؛ ولار ۇلتىيا تۇمدا ماملە شارتتارىن كەلىسۋگە 3 ساعات سىروك قويعان ەدى.

جانا ول ۋسروكتىڭ ۋاقىتى ساعات ەكىدەن 20 مىينوت وتكەندە عانا بىتەتۇن ەدى.

سوٴيتىپ بولشەبەكتەر ٴوز شەرتتەرىن ٴوزى بۇزىپ، ماملە ٴسوزدىڭ جولىن بوگەدى . . .

شوراي ىسلامىيا ۇيىندە جىينالىپ وتىرعان ۇكىمەت ادامدارى بار جانا باسقالار بار، بولشەبەك سالداتتارى جاقىنداپ كەلە جاتىر دەگەن قاباردى ەستىپ، جان-جاققا تاراسىپ كەتتى. سونان سوڭ ۇكىمەت ادامدارىنا ەندى قايتىپ، ەكىنشى باسىن قوسۋعا ەش ٴبىر ٴتۇرلى جول قالمادى. سەبەبى: بولشەبەكتەردىڭ مىلتىق اتقان داۋىسىن ەستىگەن سوڭ مۇسىلماندار قولدارىندا بار قارۋ-جاراقتارىن الىپ، كوشەگە شىعىپ قالدى. الدىندا ۇكىمەتتىڭ: بولشەبەكتەرگە قارسى قارۋ-جاراق الىپ شىقپاڭدار: ٴالى دە بولسا، ماملەگە كەلەرمىز دەگەن سوزىنە ولار قۇلاق قويمادى. ۇيتكەنى ولار بولشەبەكتەردىڭ ماملە ٴسوز ٴبىتىرمەستەن، مىلتىق اتۋعا باس سالعانىن كورگەن سوڭ بۇلار جالعىز ۇكىمەتكە ەمەس، بالكي بۇكىل مۇسىلمان قالقىنا جاۋ بولدى دەپ، ٴوز بەتتەرى مەن قىيمىل قىلا باستادى سونان سوڭ-اق ۇكىمەتتىڭ ىستەيتۇن ول ارادا قىزمەتى قالمادى.

قوقانتتا بولعان بۇل كوڭىلسىزدىك وقىيعانىڭ ساياسى سەبەپتەرىن باستان اياق جازۋعا تۇگەل تەرىپ، زامانا ٴازىر كوتەرمەيدى. سونىڭ ٴۇشىن مەن بۇل قاباردا بۇل وقىيعا باستاعانىنان كەيىن، وز باسىمنان وتكەن، اقىزالدىعانا كوبىنىڭ الدىنا ۇسىنعىم كەلەدى. اۋدارا قاراپ اقتارا تۇسىنگەن ادامعا بۇل جازعاندار مىنادان دا ٴبىر سىپىرا ساياسى قىرتىستار كورىنەر.

بولشەبەكتەردىڭ وعىنان قاشىپ، قوقانت قاسىنداعى قىشلاقتارداعى سارت

اعايىندارىدىڭ ىشىندە 5 - 10 كۇن ٴجۇردىم. سول ازعانا كۇننىڭ ىشىندە كورگەن جەبىر - جاپامدى دۇسپاندا بولسا، قۇداي بولشەبەكتەرگە كورسەتپەسىن...
ەرگەش قاراقشى 1) باس بولىپ، قوقاندا سارتتار بولشەبەكتەر مەنەن سوعىس باستاعاندا ولاردا جەڭىلەمىز دەگەن وي ٴتۇبىنى بولعان جوق. سونىڭ ٴۇشىن ولار: ەندى سارت زامانى بولىپ قالدى، ەرگەشتى قان كوتەرەمىز؛ پەرعانادا سارتتاردان باسقا جان قالدىرمايمىز: قازاق بەن بولشەبەكتىڭ ەش ٴبىر پەرقى جوق: نوعاي بولسا، ول مۇسىلمان ەمەس؛ سەبەبى؛ قوقانتتى ٴبىر نوعاي مۇعاللىمىنىڭ اياعىن قىبىلاعا بەرىپ ۇيىقتاپ جاتقانىن كوردىك دەپ قىشلاق سارتتارى ۇرگەن ىستەي كومپىيىپ سارتتان باسقا جاننىڭ ٴبارىن قىرىپ جىبەرمەككە بەل بايلاپ، قولدارىنا پىشاق، بالتا، شوت، كەتپەن، وراق الىپ، ٴجىپ، قانجارلارىن الىپ، كوشەگە سىيماي كۇپىلدەسىپ كەتتى. بولشەبەكتەردەن قاشىپ ىلالاپ مۇسىلمان بالاسىن دوس كورىپ زاماندىسى، تاسىعان سارتتاردىڭ ىشىنە ناعىز سول كەزدە مەنده كەلىپ قالىپ ەدىم.

كورگەن بىلگەنىمنىڭ ٴبارىن بۇل ارادا تەگىس ايتىپ بولمايدى. ونىڭ ٴبارى جازا بەرسە قاعاز بەتىنە دە سىيمايدى. سونىڭ ٴۇشىن بۇل جولى باسىمنان وتكەن وقيعالاردىڭ ەڭ وراسان كوزگە تۇسكەندەرىن ايتىپ وتەمىن.

20 (7) پەبرال سارسەنبى كۇنى كاۋقانا دەگەن قىشلاقتان، بۇكىل پەرعاناعا بەلگىلى «مۇي مۇبارەك» دەيتۇن قىشلاقتا تۇراتۇن مۇسەقان قاجى دەگەن ەشاننىڭ عالىمدار (عالىم) بالاسى ومار قان تورە مەن بىرگە «ەلەش» قىشلاعىنىڭ ۇستىنەن باسىپ، «قۇمباسى» قىشلاعىنا كەلدىك. جولداسىم اتتى، مەن جاياۋ: سارتتار جالداپ مىنۋگە كولىك بەرمەدى! ۇستىمدەگى كيىگەن كيىمدەرىم سارت كيىمدەرى، اياقتا كەبىس ٴماسى. ۇستە الا شاپان، باستا قازانداي اق سالدە.

بارار جەرىم بەلگىسىز بولعان سوڭ، قوقانداعى سوعىس باسىلعانشا ٴوز ىمىزدىك سارتتاردىڭ ىشىندە قاۋىپ - قاتەدەن جىراق جۇرە تۇرارمىن دەگەن وي - عوي مەنى ٴبىر قىشلاقتان ٴبىر قىشلاققا تەنتىرەتىپ جۇرگەن...

قۇمباستىعا كەلگەن جەردە شەتىنەن قارىنۋ جاراق - اسىنعان 20 شاقتى سارتتار كەلىپ مەنى شاپ - بەرىپ ۇستاي الدى.

– ا، سان كىم سان؟

– مۇسىلمانىمىن.

– قايسى مۇسىلمان سان؟

– قازاقپىن.

– قازاق قاشاننان بەرى مۇسىلمان؟

– الىمساقتان بەرى مۇسىلمانمىن.

---

1) ەرگەش سارتتاردىڭ ەسكى قالاعا سايلاپ قويعان تورباسى. تۇرباشىنىڭ قىزمەتى ورىس قالالارىنداعى پولىتسەيمەيستىرلەردىڭ قىزمەتى سەكىلدى بولادى. بۇل ادام بۇرىننان بەلگىلى قاراقشى ەكەن.

– شول قازاقتىڭ مۇسىلماندىعىندا ٴبىزدىڭ شەگىمىز بار؟
– سەندەردىڭ شەكتەرىڭ بولسا، ٴبىزدىڭ قازاقتىڭدا ٴشادى بار.
– ٴشادى نەمە؟ قانە ايتىڭ؟

– ٴشادى - شەش كىملە دىنىنە. (ول شاش كىملە دىنيەنى ماعان) باستان اياق تۇگەل ايتقىزىپ شىقتى. قۇداي باق بەرىپ جايس كۇنىمدە جاتتاپ العان-دارىمنىڭ ۇمىتىلماعانى مۇنداي ابىروي بولارما!)

وسىنداي تەرگەۋ قىلىپ بولعان سوڭ مەنىڭ مۇسىلمان ەكەندىگىمە سارتتار انىق سەنگەندەي بولسادا، ونى مەن قويماي، تۇس-تۇستان انىقتاپ ول جەر بۇل جەرىمدى شۇقىلاپ مۇسىلمانشىلىقتىڭ ونان دا كورى كوزگە كورىنەتۇعىن «نىشانە» سىن ىزدەي باستادى. سول ۋاقىتتاعى قاسىمداعى مەنى مەن ٴبىر جەتىدەن بەرى تانىس جولداسىم ومارقان تورە ات ۇستىندە ماڭقيىپ تاماشا قىلىپ تۇرعاننان باسقا ەش ٴبىر جاردەم كورسەتە المايتى. ول بۇگىل پەرعانادا اتاقتى ٴبىر ىشاننىڭ بالاسى بولعاندىقتان ماعان جاردەم قىلالىن دەسە، ٴبىر اۋىز ٴسوزى ەم ەدى. اقىرىندا مىناۋ سارتتاردىڭ جۇۋدى-ارادا مەنى جىبەرمەيتۇعىنىنا كوزى جەتكەن سوڭ اتىن بۇرىپ ايعا ٴبىر سالىپ «شۇۋ» دەپ ٴجۇرىپ بەردى.

سارتتار مەنىڭ مۇسىلماندىعىم جاعىنان ەش ٴبىر كىنا تابا الماعان سوڭ: سەن قازاق بۇل جاقتا قايدان ٴجۇرسىڭ؟ دەپ سۇرادى. مەن، تەرىڭ قوسباي جايىمدى ايتتىم جانا مۇساقان قاجى ەشاننىڭ ۇيىندە ٴبىر نەشە كۇن مايمان بولىپ جاتقانىمدى سويلەدىم.

مۇساقان قاجى ەشاننىڭ ۇيىندە جاتقانىڭ راس بولسا، ونىڭ بالاسى سەنى نەگە تاستاپ كەتەدى؟ دەدى سارتتار. مەن ولاردىڭ بۇل سۇۋالىنە نەدەپ جاۋاپ بەرەرىمدى بىلمەدىم، جولداسىم مولدا ومارقان كوكىلىنە عالىم تولىپ وندا جول-داس قاقىلىققادا ورىن قالماعان ەكەن؟

ەندى سارتتار مەنى وسى جەردەن ۇستادى، «ٴبارى – ٴبىر. بۇل كىم بولسا، ول بولسىن. قايدان شىقسا، ونان شىقسىن-ايتەۋىر سارت ەمەس ەكەندىگى قاقيقات. ونان ٴوزىدە تانبايدى. مۇنى ٴولتىرىۋ كەرەك • ەندى زامان سارتتىكى. بىزگە قازاقدا ٴبىر، بولشەبەكتە ٴبىر» دەپ، قولىمنان جەتەكتەپ، قىشلاقتىڭ شەتىنە قاراي، كوشە مەنەن «قازاق ۇستادىق» دەپ ايقايلاپ، تۇس-تۇستان ادام شاقىرىپ الىپ جونەلدى.

مىنە، ولتىرۋگە جىبەرىلگەن ادامنىڭ سانى 70-80 دەي بولدى، ٴبارىنىڭ قولدارىندا قارۋ بار. مىلتىق، ايبالتا، قانجار، پىشاق، كەلتەك، سويىل، شوقپار... مەندە ولمەيمىن دەگەن ويدا ورىن قالعان جوق. اقىرى ولتىرەمىز عوي دەپ، سارتتار مەنى ۇرىپ-سوعىپ، اۋىرەدە بولعان جوق. ەكى كوشەنىڭ ايىرىلاتىن جەرىندە، ۇلكەن ٴبىر اعاشتىڭ تۇبىنە وتىرعىزىپ، سارتتار مەنى ٴولتىرۋدىڭ جابدىعىنا كىرىسە باستادى.

ەكى قولىم ارتىما تاڭۋلى، ەكى كوزىم بايلاۋلى. موينىمدا قارا قايىستان تۇزاق. اجالدى كۇتىپ مەن وتىردىم!

سارتتاردىڭ نيەتى مەنى، ەكى اياعىمنان اعاشقا اسىپ قويىپ، اتىپ ولتىر-مەكشى، وزگەلەردەن كورى ماعان ىراقىم قىلعان سارتتار، بىتىرا مەن اتسا، جانى قينالار دەپ، مىلتىقتا جالعىز وق سالدىردى... قۇدايدىڭ اجەپ قۇدىرەتىنە، ادىل-دىگىنە گۇمان كەلتىرىپ بولمايدى. ٴدال وسى تايعاق كەشۋ تار جولدا، اللا، ادىلدىگى الدىمنان شىقتى!...

ەندى اسىمىز دەپ دايارلانىپ وتىرعاندا، ٴبىر سارت كەلىپ (سەندەر مۇنى قازاق دەيسىندەر. قازاقتىڭ نەشە ٴتۇرلىسى بولادى. بۇل ٴوزى قانداي قازاق ەكەن كورەلىك.) دەپ، كوزىمدى شەشكىزدى. ول سارت كوزىمدى شەشكەن سوڭ بەتىمە تۋرا قاراپ جىبەرىپ: اسسالاۋماعالەيكۇم. مۇستاپا اپەندى! دەپ، جالماجان بايلاۋلى قولىمدى بوساتا باستادى. ەكى كوزى جاسقا تولىپ، موينىمداعى تۇزاقتى پىشاق بەن قيىپ جىبەرىپ، وتىرعان ورنىمنان تۇرعىزىپ، وزگە سارتتارعا مەنىڭ كىم ەكەنىمدى بايان قىلىپ، كوپ ٴسوز سويلەدى. وزدەرى ٴولتىرۋدى قويىپ، مەنى قوقاندىقتا ەرگەش قاراقشىنىڭ الدىنا جىبەرمەكشى بولىپ، قالاعا بارا-جاتقان ادامداردىڭ بىرەۋىنىڭ ارتىنا مىنگەستىرىپ جونەلتىپ سالدى...

ەندى الگى مەنى ٴولىم نەن قۇتقارعان سارتقا كەلەيىن. بۇل سارت «اتىن بىلمەيمىن» بىلتىر مارديكەر بولىپ، سوعىس تاراپىنا بارعان كوپ سارتتىڭ ٴبىرى ەكەن. ول بىلتىر جۇمىس باسىندا، ٴزابىر كورىپ، پەرعاناعا قاشىپ باراجاتقاندا پەتىربوردا ماعان كەز بولىپ، مەنەن جول قاراجاتىنىق پۇل الىپ، قاجەتىن شىققان ەكەن. جانا بىلتىر مەن بىيىل مەنىم پەتىربوردا، تۇركىستاندا، قىلىپ جۇرگەن قىزمەتتەرىمدە سىرتتان قانىق ەكەن.

قومبا-تىيدان شىعىپ، ايدالعان ىرىستانىتقا ۋساپ، كەيىن ورالىپ، جوعارى-داعى ايتىلعان ەلەش قىشلاعىن باسىپ. گاۋقاناعا جونەلدىك. ەلەش جانا گاۋقانا قىشلاقتارى اراسىندا ٴبىر ساي بار. سول سايدىڭ باسىندا ولاي-بۇلاي وتكەن سارتتان باسقا جاننىڭ ٴبارىن ۋستاپ، تەرگەپ تۇرعان مىلتىقتى ٴۇش سارت كەزبولدى. مەنىم بوتەن ەكەندىگىم جانا بىقتىيارسىز قالاعا ايدالىپ باراجاتقانىمدى بىلگەن سوڭ ولار، سوزگە كەلمەي مەنى اتىپ ولتىرمەكشى بولدى.

اتتان ٴتۇسىردى، جار باسىنا وتىرعىزدى، مەنى باستاپقى تۇزاقتان شىعارعان سارت قومباستىدا قالعان. ەندى بۇل وقتان كىم قۇتقارار؟ اينەۋىر كوپ قينالماي جىلدامىراق ٴولىپ كەتسەم ەكەن دەپ، كوزىمدى باسىپ وتىرا بەردىم.

جالات سارت ٴوزىنىڭ مەرگەندىگىنە سەنىپ «مەنىم: جۇرەگىمە تيگىزە اتساڭ، قينالماي جىردەن ٴولىپ كەتەمىن دەگەنىمە بولماي» كوزدەدىمە، كوزدەمەدىمە تارىس ەتكىزىپ اتىپ سالدى. قۇداي ٴوزى ساقتادى. وق نيەمەي زۋ ەتىپ جاناپ كەتتى،

سونان سوڭ سارتتار، «بىتىپاقتىڭ باقىتى بار ەكەن!» دەپ، قايتادان اتقا مىنگەستىرىپ، جونەلتىپ جىبەردى.

گاۋقاناعا جەتكەن جەردە ەلگى قىستاقتاردىڭ بولىسى «قايىنار بولىسى» قانىم قولمۇقامبەت قول ۇلى كەز بولا كەتتى. ول مەنى بۇرىننان تانيدى ەكەن. جايىمدى سۇراپ بىلگەن سوڭ جانىمداعى مەنى الىپ كەلەجاتقان سارتتارعا كەلىپ، ٴوز-دەرىڭدى اتىپ ولتىرەمىن دەپ اشۋ قىلىپ، ولاردى قايىرىپ جىبەردى. قاتىمقول بولىس مەنى ٴوز ۇيىنە الىپ بارىپ، قوناق قىلعان سوڭ، ٴوزىمنىڭ ايتۋىم بويىنشا، قاسىما جىگىت قوسىپ، قۇداش بولىسىنا قاراي شىعارىپ سالدى. «گۇونازار» دەگەن قىستاقتا قۇداش بولىسىنا جولىعىپ، ونىڭ دا مەنى پالەدەن قۇتقارا المايتۇندىعىنا كوزى جەتىپ، قايتىپ اينالىپ گاۋقاناعا كەلىپ، قوقاندا سوعىس ٴبىر جايلى بولعانشا سوندا جاتىپ الدىم.

قوقانت سوعىسى توقتادى. ەرگەش قاراقشىسى قاشىپ كەتىپ قالا بولشەبەكتەردىڭ قولىندا قالدى دەگەن قابار كەلدى. سونان سوڭ «سارت زامانى‌دا» جوعالعانىن سەزىپ، سارتتار ىشىنەن جەلى شىعىپ سولعان قارىنداي جىۋم بولدى. قىستاق سارتتارىنىڭ بەيلىن بىلگەن سوڭ ەرتەرەك بۇلاردىڭ اراسىنان شىعىپ كەتپەككە قام قىلدىم. ٴبىراق كولىك جوق، اقشاعا، يا، سالت ات، اربا تابىلماي، جول باستاۋعا جولداس شىقپاي جامان قىينالدىم. زاماناسى كوشكەن سارتتار ىنىم بولماسا، ٴجون سىلتەپ قىستاقتاردىڭ اتىن ايتپاي: جاياۋ ٴجۇرىپ شارشاپ كەلگەندە تاڭداي جىبىتۋگە شاي بەرمەي، نالاي قورلىقتار كورسەتتى اۋ! الدىندا ەكى كۇن بۇرىن سارتتان، باسقانىڭ ٴبارىن قىرامىن دەپ، ۇرگەن مەستەي كەۋىپ جۇرگەن سارتتار «قازاق» سىن دەپ، ولتىرمەك بولىپ ٴبىر قىيناپ ەدى. ەندى بولشەبەكتەر جەڭگەن سوڭ قان كونەرەتىن ەرگەشتەرى قاشىپ كەتىپ، سولعان سارتتار ٴجون سىلتەپ، جول كورسەتۋگە كەجىرلىك كورسەتىپ قاعى بزا قىلدى.

ەكى كۇن جاياۋ ٴجۇرىپ، وسىنداي بەينەتتەر شەگىپ، «داعىستان» دەگەن قىستاققا كەلدىم. سوندا توعىز ٴجۇز توقسان سومعا جولداس جالداپ، «قازاق قىرعىز قايدا سىن» دەپ قارلى تاۋلار اسىپ جونەپ كەتتىم ٴجانا سارتتارعا سول ارادا «قوش» ايتتىم.

كورگەندەرىم كوپ ەدى. ٴوزىم وسى كۇنى كوشپەلى سالتقا ٴتۇسىپ، ات ٴۇستىندە بولعانىمنان ورنىعىپ وتىرىپ تولىقتىرىپ جازۋعا ۋاقىتىم جوق شىعار. جەكە جۇرگەن باۋىرىكتىڭ دوس نۇتقان قالقىنان دوسپاندىق كورىپ كوكىلى قاپا بولىپ تۇر. سۇيىنسەدە قىمباستايدان باسقا جەر كورمەگەن، سارتتان باسقا ەل كورمەگەن عۇلامالاردىڭ ماعان قىلعان جامانشىلىعىن بۇكىل سارت قالقىنا جابىستىرعىم كەلمەيدى اۋ.

كۇن باتس جانا تورعاي «الاش» وردا» لارنڭ باستقتارى:

سولدان وڭعا قاراي: 1) ميرزاعازى ەسپول ۇلى. 2) قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى. 3) جيانشا دوسمۇقامبەت ۇلى 4) ماجاقىپ دۋلات ۇلى. باستالار نوكەرلەرى.

« بىرلىك تۋى » ارقىلى الاش ازاماتتارىنا سالەم . قۇداي تىرلىككە كونىپ ويناپ حوالقتىرىسىن. جانقان جەرىم بەلگىسىز جارىيا قىلىپ بولمايدى.

مۇستاپا.

(24 (11) بەبىرال. تاۋ اراسى»...

مىنە، قوقان مىنىستىرى شوقاي ۇلى مىررانىڭ قاتى . قوقانعا بارىپ قوقايىپ مىنىستىر بولىپ وتىرعاندا جالپى سارتتار مەن، جالپى قازاق قالقىنىڭ « تىلەگى ويىنشا»تىرعان «ەردىك» جايى وسى.

شوقايىپنىڭ قاتىندا ٴوتىرىگى كوپ بولۋۋعا كەرەك . شىنىندا ، قوقاننىڭ قامالىنداعى بولشەۋىك پىكىرلى سالداتتاردى شوقايىپتاردىڭ سالداتتارى توتقۇنعا الماق بولىپ، تۇندە بارىپ تيىپ قالعان. قوقاكداپ قاماپ وق اتقان . سونسوڭ عانا قامالى سالداتتارى شوقايىپتاردى قۇۋعان. بۇل تۇۋرالى ، تاشكەنتتە شىققان «جاڭا تۇركىستان» دەگەن ورىس گازەتىنىڭ 13 (30) نومىرىندە جازىلعان.

ٴبىراق، سارتتار « يىمانىن » مىنە ٴتۇسىرىپ، قۇدايىن تانىتقانعا شوقاي ۇلى مىرزا ٴتارىزدى.

شوقاي ۇلى اۋەلى اق مەشىت قالاسىنان قاشقان. بۇدان بۇرىن شوقاي ۇلى اق مەشىت قالاسىندا، ابىلاي قان ۇرپاعى، تورە قاسىم ۇلىن ۇيەزدىڭ « اكىم » قىلماق بولىپ، نەشە كۇن، نەشە ٴتۇن ارەكەت قىلىپ، تۇبىنا اۋىزدان سىلەكەي اققانشا سويلەگەن : اق مەشىت ۇيەزىنىڭ بارلىق دۇمدى قازاقتارىن شوقاي ۇلى قولىنا العان. ٴسويتىپ «جەڭىپ» تۇرعاندا، اق - مەشىتتەگى ۇركەردەي بولشە- بەكتەر كەلىپ، قاسىم ۇلىنىڭ تىمىنداعى «مۇرا شەندەرىن» جۇلىپ تاستاپ، ٴوزىن قاماپ تاستاعان . شوقاي ۇلى اق - مەشىتتەن جىمىپ قاشا جونەلگەن . سودان قوقان وتكەن . سىرداريا وبلىسىنىڭ تۇركىستان قالاسىندا بولعان وبلىستىق قازاق سيەزىنىڭ باسىندا بولعان . مۇنىدا ايتا كەتۋ كەرەك بولادى : بۇل سيەزگە «الاش وردا » نىڭ باس ۇكىمەتىنىڭ اتىنان باقتىكەرەي قۇلمان ۇلى ، مىرجاقىپ دەۋلەت ۇلى كەلگەن . سيەزدى شاقىرعان بيۋرونىڭ باستىقتارى : تاعى ابىلاي قانىنىڭ ۇرپاعى ازىم قان تورەكەنەسارىين مەن، قوكىرات، باي ۇزاق داتقانىڭ بالاسى بولعان.

سيەزدىڭ تورە اعاسى سول ازىم قان تورە بولعان . بۇل سيەزدەن شوقاي ۇلى قوقانعا كەلىپ، قوقاننان قىزىل ٴداردىڭ داۋىسىنان قاشقان. قاشقانداعى سۇۋرەتىن قاتىنان جاقسى بىلۋگە بولادى بۇل قاتقا قاراعاندا ، شوقاي ۇلىن سارتتاردا قىزىل ٴداريادىپ اتقان مىلتىق داۋىسى مەن ٴبىر از قورقىتىپ ، مازاق قىلىپ جىبەرگەن ٴتارىزدى سارتتار، مازاق قىلىپ اپارىپ، جار باسىنا وتىرعىزىپ قويعاندا، شوقاي ۇلى مىرزا شوقايىپ وتىرىپ «قۇدايعا جالبارىنا » « بىلگەنىنىڭ ارقاسىندا امان قالعان». . .

تۆنىنە تاۋ ىشىنىدە.

جانا، ٴبىر كىشكە نە سۆۋرەت كەلتىرەيمەك. تاعى سول قوقان مىنىستىر-لەرىنى. الكى، قۆرداىرىنىڭ داۋىسىنان شوقاپ ۋلى قاشقانىدا، قوقّان ايتونو-مىياسىنىڭ وزگە «مىنىستىرلەرى»دە بەت-بەتى مەن جان ساۋعا قىلعان. مىنىستىر-لەر سابەتىنىڭ ٴتور - اعاسى مۇقامەتجان تىنىشباي ۋلى مەن، مىنىستىرلەر سابەتىنىڭ جاۋابتى قاتشىسى قوكىرقوجا قۇتجىك ۋلى بىرگە قاشقان. تاۋعا ٴسىڭىپ كەتكەن ەكەۋىنىڭ استىندا ەكى ات. كۇندىز ٴتۇنى تاۋ ىشىندە. كەز بولعان قىرعىز اۋىلدارىنا بارىپ‌عا قورقادى. ٴبىت قۇۋىپ ساندالعان كىسىنىڭ ٴتارىزدى. . . .

ٴتۇن جاڭبىر. قۇيىپ تۇر. كوزگە تۇرتسە كورمەيتۇن قابقارا ٴتۇن. قالىڭ قۇزدى تاۋ ٴىشى. ەكى مىنىستىر ٴار تاسقا ٴبىر سوقتىعادى، ٴار شۇقىرعا ٴبىر جىعىلادى. اتتارى‌دا سەندەلدى. كويلەككە شەيىن سورعالاپ سۋ ٴوتتى. سۋبولماعان تۇك قالمادى. ەكى مىنىستىر ٴابدان كوك بيەق بولدى. ەكەۋى‌دە اشىققان ٴابدان بۇرالدى. اتتارى‌دا اش. ٴىلىپ سەندەلىپ، جارتاسقا كەلىپ تىرەلىپ ات سورلىلار باستارىن جەرگە سالادى. اۋىزىنا ىلىنگەن بۇتانى جۇلىپ الىپ، اۋىزدىقتارى مەن قوسا كۇرت - كۇرت شاينايدى. ەكى مىنىستىر، اقىرىن «شۇۋ-شۇۋلەپ»، تەبىنىپ، تاعىدا سەندەلىپ، ٴىلىپ جۇرەدى. تاعى‌دا ٴبىر جەرگە كەپتەلىپ كەپ بۇرادى. جاڭبىر سۋۋى سىلپ-سىلپ ەتەدى. ەتەكتەن، تۇقىمنان سورعالاپ ات باۋىرىنان اعادى. كوك بەن جەر تۇپ-تۇتاس تاراڭعى. تاۋدىڭ ٴىشى اقىل‌سەل. تاۋدىڭ اراسىندا، اندا-ساندا قىرعىز اۋىلدارىنىڭ يتتارى جارىق-جۇرىق، جىلت - جىلت ەتەدى. ساڭقىلداپ ۇرگەن ٴيتتىڭ داۋسىنان تاۋ ارالارى جاڭعىرعادى. تاۋ ىشىندە زارلاپ ۇلىعان قاسقىر داۋسى ەستىلەدى. جىلتىلداعان وتقا بارىپ‌عا مىنىستىرلەر قورقادى. قاراڭعى تاۋدا بيشارا قاسقىرلار ٴسىڭىسىپ ۇلىيدى. مىنىستىرلەر اقىرىن كەلە جاتىپ كۇڭكىلدەسەدى. جانى قورعىر ٴتاتتى. مىنىستىرلەر قاراڭعى تۇكپىر ىزدەيدى.

مىنە، ٴبىر قاراڭعى تۇكپىرگە، قاشقان ۇۋازىر قاتشىسى مەن كەلىپ كەپتەلدى. ەكەۋى اقىرىن كۇڭكىلدەسىپ، سويلەسىپ اتتارىنان ٴتۇستى. اتتارىن ۇستاپ تاستىڭ ىعىنا ٴبۇرىسىپ وتىردى. جاڭبىر سۋۋى سىلپ - سىلپ ەتەدى. ەتەكتەن سورعالاپ جەرگە اعادى. ەكەۋىنىڭ‌دە ٴوزدى- ٴوزى اتتارىنىڭ القىمىندا، تاستىڭ ىعىندا ٴبۇرىسىپ - ٴبۇرىسىپ وتىر. ٴبىر مەزگىلدە قوكىر قوجا اقىرىن:

- مۇقامەتجان! - دەدى.
- مۇقامەتجان اقىرىن، باياۋ:
- ٴا، ا - دەدى.
- قوكىر قوجا، اقىرىن:
- ەندى مىنىستىر بولاسىڭ با؟ . . . - دەدى. مۇقامەتجان كەيىپ:
- نە دەيدى ؟ . . . وسىنىڭ - اق ويىنى قالمايدى ەكەن ! . . . دەدى.

مىنە، كىمشكەنە سۆۋرەت وسىنداي. بۇل اڭگىمەنى ماعان قوكىر قوجا ايتىپ ەدى. . . .

«قان» بولعىلارى كەلەدى.

بولشەبەكتەردىڭ ملتىعىنا بىرەۋدى قارسى قويماسا مۇنداي بولاتۇعىن ۇۋەل-
دە اق ««الاش - وردا»» باستىقتارى سەزگەن. سول سەبەپتى قازاقتان ««مەلىتسيە»»
جاساماق بولعان.

مەلىتسيەنى «« الاش - وردا »» نىڭ باستىقتارى قازاعىستاننىڭ
ەكى جەرىندە جاساي باستادى. ٴبىرى سەمەيدە، ٴبىرى ورالدا. ««الاش - وردا»»
ۇكىمەتى سەمەيگە كوشتى دەسەكتە، ۇكىمەت مۇشەلەرى: جانشا دوسمۇقامبەت
ۇلى، قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى سەمەيگە بارماي، ٴوز گۋبىرنالارى - ورالدا قالعان،
بۇلار، الگى، ورىنبوردا بولعان 2 - جالپى قازاق - قىرعىز سيەزىندە قازاق اۆتو-
نوميياسىن كەشىكتىرمەي ««بۇگۇننەن باستاپ جاريالايمىز»»، دەپ ٴبولىنىپ شىعا-
قانداردىڭ باسشىقتارى.

بوكەي قان ۇلى، دوۋلات ۇلى، بايتۇرسىن ۇلى، عابباس ۇلى، ەرمەك ۇلى،
تورلىباي ۇلى. - بۇلار، قازاق اۆتونوميياسىن «« ٴبىز از مەلىتسيە جاساپ العان
سوڭ جاريالايىق»» دەگەندەردىڭ باستىقتارى. دوسمۇقامبەت ۇلدارىنىڭ داۋسى
ول سيەزدە از بولىپ شىقسادا، بوكەي قان ۇلدارىنا كونگىرمەي شىعاتۇن.

مىنە، بۇلار، ««الاش - وردا»» ۇكىمەتى سەمەيگە قاشقاندا؛ وزدەرىنىڭ ورالىندا
قالىپ، ٴوز بەتتەرى مەن ««الاش - وردا»»نىڭ ارەكەتىن جۇرگىزە بەرگەن. مەلىت-
سيە جاساۋعا كىرىسكەن بۇلار، بوكەي قان ۇلدارىنان كورى ەكپىندىرەك بولعان.
بوكەي قان ۇلدارى ەبتەپ، امالداپ، «وي، باۋىرىم - اي!»، «وي، الاشىم-
اي..» دەگەن كولگىرلىكتى جۇندەي ساباعان. دوسمۇقامبەت ۇلدارى،-
تۇۋرا، امالداماي اق، ەبتەمەي اق، وزدەرىنىڭ «قاندىعىنا» جەتۋگە كىرىسكەن.

قالشاقتىڭ زامانىندا، وسى بەتى مەن بارىپ دوسمۇقامبەت ۇلدارى، سەمەيدەگى
بوكەي قان ۇلى «الاش - وردا» سىنان بولەك، ورال، اقتوبە، گۋبىرنەلەرىن
«بيلەنىپ» وزدەرى ۇكىمەت قۇرىپ، ۇكىمەتىنە «كۇن باتىس «الاش - وردا»
دەگەن ات قويعان. بۇل جەردە كىشكەنە، اكىمەنىڭ بىلگەرىندەگىسىن
ايتىپ جىبەردىم....

ٴسويتىپ، قوقيىپ وتىرعان قوقان «ۇكىمەتىن» قۇر دارىلداپ اتقان
ملتىق بەن قورقىپ جىبەرگەن سوڭ، «الاش - وردا» ۇلىقتارى ورال، سەمەيدە
مەلىتسيە جاساي باستادى. سەمەيدەگى «الاش - وردا» ٴبىر از جىگىتتەردى
جىبەرىپ الىپ، اسكەر ويىنىنا ۇيرەتە باستادى.

سەمەيدىڭ بولشەبەكتەرى ٴبىر از شىداسادا، ٴبىر كۇنى ون شاقتى
بولشەبەك سالداتى «الاش» تىڭ اسكەر ويىنىن ۇيرەنىپ جاتقان مەلىتسيەسىنىڭ
قاسىنا كەلەدى. تۇرا قالىپ مەلىتسيەنىڭ باسىنان اسىرا ملتىق اتادى.
مەلىتسيە بەت - بەتى مەن قاشا جونەلەدى مەلىتسيەنىڭ باستىعى قازى دەگەن

جىگىت ايقايلاب، جىگىتتەرگە: «توقتا، قاشبا!» دەب تۇرادى. سول جەردە قازى وقفا ۇشادى. بۇدان كەيىن سەمەيدەگى «الاش-وردا» مەلىتسيە-اسكەر جاساي-المادى. مەلىتسيە باستىعىنىڭ وقفا ۇشقاندىعىن، «الاش-وردا» ٴوزىنىڭ «سارى ارقا» گازەتىندە «تۇگەنش-قۇربانىمىز» دەب جار قىلدى «الاش» دىلمارلارى، وزدەرىنىڭ كىمدى اتىۋ ۇشىن وق دايارلاب جاتقانىن بىلاي تاستاب، ٴوكىرگەن سيىرداي شۇۋلادى. «سارى-ارقا»نىڭ 1918-جىل، 18-مارتتاعى 34-نومىرىندە، بۇل وقيعانى «الاش-وردا» بىلايشا وتكىزدى:

گازەتتەن:

تۇگەنش قۇربان.

سوگىمى جالپى قازاق-قىرعىز سيەزىنىڭ قاۋلىسى بويىنشا سەمەيدە اتتى-جاياۋ مەلىتسيە قۇرىلعان ەدى. مۇنى سوگىمى كەزدە، بولشەبەكتەر ۇنانباي، «وينىڭدى توقتات، مىلتىقتى بەر» دەب، مىنەز كورسەتىپ ٴجۇردى. وعان ٴبىزدىڭ مەلىتسيەنەرلەر قورعاۋشىلار ٴوز جۇرەكتەرىندە ۇلت ساقتاۋدان باسقا ەش كەمگە قاستىق قىلاتىن نيەتى بولماعان سوڭ، قارسىدا كەلمەدى، وينىندا توقتاتپادى.

6-مارتتا تاڭ ەرتەڭ ساعات 9 شاماسىندا الاش قالاسىندا مىلتىقسىز ويناب جاتقان اتتى قورعاۋشىلاردىڭ جانىنا 10-15 سالدات كەلىپ، ەش سەبەپسىز مىلتىقتى ٴبىر-ەكى باسىپ قالادى. ەش كىمگە وق تيمەيدى. مىلتىق داۋسى شىققان سوڭ ٴبىرلى جارىمدى جىگىت قاشۋعا اينالعاندا، مەلىتسيە باستىعى ۇشىنشى سەمينارييا شاكىرتى قازى نۇرمۇقامبەت ۇلى جىگىتتەرگە ايعايلاب:

«قايدا باراسىڭدار؟ جازىقسىز ولسەك ولەيىك، ٴبارىمىزدى قىرماس!» دەب، توقتاۋ ايتىپ، ٴوزى ورنىندا تۇرادى. سول ارادا مىلتىق اتىلىپ، ۇستىنە اتىلىپ، قازىنىڭ وزىنە دە، اتىنا دا وق تيەدى. وق جۇرەكتەن تيگەن. ەسىل جاس سول اردا جان تاپسىردى.

مارقۇمنىڭ جولداستارى بونادايي بوزداپ، باسىن قۇشاقتاپ، شۋلاستى. كورگەن، ەستىگەن جان قايعىردى... ەرتەگىنە قالىڭ كوپ جينالىپ، جانازاسى شىعارىلدى.

الاش الاش جولىندا قۇربان بولعان جاس باعىلاندى ۇمىتپاسقا بەلگى بولىپ قالسىن دەب ەكى بەت سۋرەتكە باسىلدى. (ٴبىرى قاندى كيىمى مەن جاتقان قالىندە، ەكىنشىسى قالىڭ جانازا وقىپ ساپتا تۇرعاندا تابىتتاعى جاتقانىن).

قابىرگە قويىپ، قۇران وقىلىپ، بولعانىنان كەيىن، شاكىرىم اقساقال قالىڭ قاراپ ٴسوز سويلەدى:

«الۋمەت! مىناۋ جاتقان كىم. بىلەسىڭدەر مە؟ بۇل ۇلتى ٴۇشىن شىبىن جانىن قۇربان قىلعان الاش ازاماتىنىڭ تۇگەنشى، مۇنى ٴولدى دەمەڭدەر، بۇل،

ولگەن جوق. بۇل كۇنگى جانا مۇنان سوڭعى «ۇلتىم» دەگەن ازاماتتار مىنا، مەن سىياقتى بولىپ، «ۇلتىم» دەگەندەر دەپ، ٴوزىنىڭ ۇلتشىلدىعىن ٴسوز بەن ەمەس، ىس بەن كورسەتتى. مارقۇمنىڭ اتىندا قازى ەدى. قازى ٴبىي دەگەن ٴسوز، قازى بىيلىگىن ايتىپ كەتتى.

قاراعىم، قازى، ولىمىڭە وكىنبە! ارمانىڭ جوق: قۇداي الدىندادا، جۇرت الدىندادا، سەنىڭ ورنىڭ بولەك.

وقىماندار! جاستار! مىناۋ جولداستارىڭدى ۇمىتا كورمەڭدەر. مۇنىڭ ٴۇيى ٴىشىنىڭ مىندەتى سەندەردىڭ موينىڭدارىڭدا؛ ٴبىر كىشكەنتاي كوزىنىڭ قاراشىعى (ٴبىر جاسار ۇل بالاسى) قالىپتى. سونى ٴتاربىيەلەپ، ادام قىلۋ، ٴبارىڭنىڭ بارلىق الاشتىڭ موينىندا پارىز. جانا وزدەرىڭدە بۇل وقىيعاعا قاجىماڭدار، قۇداي تاعالا الاشقا شىن ۇل بەرگەنىنە بۇگىن انا كوزىم جەتتى: ەلىمىز جاسقا كەلگەندە مۇنداي ۇلتى ٴۇشىن جانىن قىيىپ، قۇربان بولاتۇن ازاماتتى كورەرمىن دەگەن ٴۇمىتىم جوق ەدى. كوردىم. ەندى بۇگىن ولسەمدە، ارمانىم جوق. قاراعىم، قازىجان! قادىرىڭدى ٴبىلىپ قۇرمەتتەي الماساق، كەشىرۋ قىل، قوش. قابىرىڭ نۇرلى بولسىن! دەدى.

جىيىلعان الەۋمەت جىلاپ ەگىلىپ جىبەردى.

سونان كەيىن مىرجاقىپ تۇرىپ مىنانى ايتتى:

مىناۋ كىم جاتقان، الەۋمەت،
جاس قابىردى جامىلىپ؟
مۇنشا ارداقتى كىم ەدى،
تۇرسىڭدار ٴبارىڭ جابىعىپ؟!
جالعىزى مەدى بىرەۋدىڭ،
تىلەپ العان زارىعىپ؟
بايما ەدى بۇل ەلدىڭ،
قۇرمەتتەيتۇن جابىلىپ؟
ٴبىي مەن بەكتىڭ ٴبىرى مە ەد،
جىلارداي جۇرتى ساعىنىپ؟
قان زادا ياكى سەيىتپە،
قاراشى شۋلار قامىعىپ!
جوق، الەۋمەت!
بۇل جاتقان:
جالعىز دا ەمەس،
باي دا ەمەس،
ٴبىي دە ەمەس،
بەكتە ەمەس،

سەيتتە ەمەس؟
قاندا ەمەس،
بۇۋسانسپ جاتقان جاس قابىر؟
بيەسىن مۇندىڭ ايتايىن:
ماقسۇتى ۇلتتىڭ جولىنا،
تۇۋىن ۇستاپ قولىنا،
جاس ءومىرىن پيدا ەتكەن،
جار - جولداسىن كۇيزەلتكەن،
الاشتىڭ ادال بالاسى،
ارمانسىز ولگەن داناسى!
جۇرەكتەن جالىنىز وق تيگەن،
جازا باسباي ءدوپ تيگەن،
الاشتىڭ بۇل قۇربانى،
اياۋلى جولداس، قازى جاس!
قوش باۋىرىم جولداسىم!
ارمانسىز سەنىڭ ءوز باسىڭ،
قابىل بولىپ قۇربانى،
الاشتى قۇداي وڭداسىن!...

جەميلەحان قالىڭ قامىعىپ، كوڭىلى بوساپ كوزىنە جاس الدى.
بۇلاردان كەيىن رايىم جان، جانعالى قاجى، مۇستاقىم ءسوز سويلەدى.
اقىرىندا قازيدىڭ بىرگە وقىپ جۇرگەن جولداسى جۇسىپ - بەك ەگىرەپ تۇرىپ:
«جان باۋىرىم، جولداسىم! قوش بول جاساعان الدىڭدى وزىڭە، ارتىڭدى
بىزگە قايىرلى قىلسىن! تالابىنادىڭ، تالپىندىڭ وقىپ قاتارعا كىردىڭ. بۇل
كۇندە مىناداي مەزگىلسىز قازاعا دۇۋشار بولدىڭ. وكىنبە. ۇلتتىڭ ءۇشىن تۇۋىپ
ەدىڭ، ۇلتتىڭ ءۇشىن ءولدىڭ. كەۋدەڭدە ءبىراق ارمانىڭ كەتتى، ەش كىمگە
وق اتىپ، قىلمىش سۇۋىرا - الماي، جازىقسىز وققا ۇشتىڭ: تىم بولماسا ۇلتىڭنىڭ
باقىتىنىڭ شەتىن كورە الماي كەتتىڭ. قوش باۋىرىم، جولداسىم، قوش، دەپ،
كوزىنىڭ جاسىن تيا الماي ءسوزىن ازەر توقتاتتى.
ءسويتىپ 7 - مارتتا بەيسەمبى كۇنى الاشتىڭ تۇڭعىش قۇربانىن باياندى
ساپارىنا جونەلتىپ، جەرىنە تاپسىردى.
سول كۇنى ءبىزدىڭ باسشى ازاماتتار قازيدىڭ جولسىز ولگەنى تۋرالى
بولشەۆيك باستىقتارى مەن سويلەستى. ولار: «ءبىز مۇنداي جۇمىستى ىستە دەپ،
ەش كىمگە بۇيىرعانىمىز جوق. ءوز بەتى مەن ىستەپ جۇرگەن بۇزاقىلاردىڭ
جۇمىسى» دەپ، وق اتقان سالداتتاردى ايتاپتى. سونان كەيىن اتۋشى سالداتتار
ۋيەزنىي - رەۆولۇتسيوننىي سوتقا بەرىلدى.

قازى مارقوم جاسى 22 دە، سەمەي ۋيەزى، ٴگەرەگەي بولىسىندا، سىبان دەگەن رۋدان ەدى. جاسىنان كەدەيلىك بەن السىپ، تالابى مەن وقىپ كەلىپ ەدى. سەمەيدەن ەكى كىلاستى ۋشكولدى بىتىرگەننەن كەيىن بىرەر جىل بالا وقىتىپ پۇل جيناپ الىپ، 1915 - جىل سەميناريياعا ٴتۇستى. ونى ەندىگى جىلى بىتىرەمىن دەپ جۇرگەندە، ۋلت تىلەگىن زور كورىپ، بىرگە وقىپ جۇرگەن جولداستارى مەن مەلەتسيەگە جازىلدى. قىس ورتاسىنان بەرى اتتى مەلەتسيەنى باسقارىپ تۇربۇ شى ەدى. مارقوم اق كوڭىل، تالاپكەر، جىگەرلى ۋلتشىل جاس ەدى. ۋلتشىلدىعىن كورسەتتى، ۋلتىنىڭ جولىندا جانىن قۇربان قىلدى. جاساعان بيە ەسەسىن تولتىرىپ، كەيىنگى جاستاردان ورىنباسار شىعارسىن.

باسشى ازاماتتارىمىز جانا وبلوستنوي قازاق كاميتەتتەرى كەلىپ، مار قومنىڭ باسىنا تاس قويىۋعا، جانا جاقسىلاپ بەلگى بەيىت سالۋعا قاۋلى قىلدى. قازيدىڭ وقىۋعا جاسى جەتكەن ٴبىر ىنىسى بار ەدى، سونى وقىتۋعا ىستەپە- نديا اشتى. كارى اتا-اناسىنا جانا قاتىن بالاسىنا جەتى مىڭ سوم اقشا بەرمەك بولدى.

جاستار ۋيمى مار قومنىڭ جەتىسى تولعان كۇنى جۇرتتى شاقىرىپ، قۇران وقىتتى، دۇعا قىلىندىردى.

الاش امان بولسا، بۇل تۇگەل قۇربان ۇمىتىلماس، تاريحتا اتى قالار. ٴبىراق ٴبىزدىڭ بۇدان ۇلگى الىپ جۇرەگىمىزدى سونىڭ جۇرەگىندەي قىلۋىمىز كەرەك. رۋقىڭ شات بولسىن. شەيىت بولعان الاشتىڭ شىن بالاسى! ٴبىزدە سەنىڭ ىزىڭدە، قوش، جولداسىم! (بەيىمبەت)

«الاش»تىڭ العاشقى قۇربانىنا.

ٴتىرى جانعا قىلمىسسىز
قيىسىنى جوق وقفا وشىنىڭ،
قارا ومىردەن، تۇرمەسسىز،
پەرىشتە بولىپ كوككە ۋشتىڭ.

قانداي جانعا قاستىق قىپ،
كىم مەن باقفا تالاسىڭ!
جات جەگەرىك جاستىق قىپ،
قا-ارمانى الاشىڭ!

ويلاتىپ قال، شاعىڭدى،
تا ڭبا سالدىڭ جۇرەككە،
ٴبىراق سەنىڭ باعىڭدى،
تا بباس ەش كىم تىلە بىتە:

ٴاری تۇكەنىڭ، ٴارى اتاق،
كۇناسى جوق مەيمان دوس!
قوناعىڭدى كۇتىپ اپ،
ۇلتىڭنىڭ ۇلى، قوش بول، قوش! . . .

(سابيت)

مىنە، ٴسۇيتىپ «الاش» دىلمارلارى وكىرگەن سىيىرداي ازان-قازان بولدى. وزدەرى، كىمدى؟ ، اتىۋ ٴۇشىن اسكەر جاساپ جاتقانى دەستەرىندە بولماعان ٴتارىزدەندى. بۇدان كەيىن سەمەيدە «الاش-وردا» اسكەرى جاسالۋى توقتالىپ قالدى. جانا ورال وبلىسىندا «الاش-وردا» اسكەرى جاسالىسى دەپ ايتقان ەدىم. ونى ٴبىر از بايانداپ وتەيىن: «الاش-وردا» مەلىتسيەسى سەمەي مەن ورالدا جاسالدى. ٴجانا، تورعايدا جاسالدى. تورعاي سەمەيدەگى «الاش-وردا» ۇكىمەتىنە باعىندى. ال، جانشە دوسمۇقامبەت مەن قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى ورىنبوردان سەمەيگە كەتكەن بوكەي قان ۇلى، دۋۋلات، بايتۇرسىن ۇلدارىنا ەرمەي قالدى دەدىم عوي. مىنە، بۇلار سول بەتىمەن وزدەرىنىڭ ورال وبلىستارىندا، جىمپيتى قالاسىندا، ٴوز الدارىنا «الاش-وردا» ۇكىمەتىن اشتى. ۇكىمەتتەرىن قىستى كۇنى 1918 - جىلدىڭ باسىندا جاسادى. ايتىپ وتەيىن، ول بىلاي بولعان. 1917 - جىل دەكابىر ايىندا ورىنبوردا بوكەي قان ۇلى، دۋۋلات بايتۇرسىن ۇلدارى جاساعان جالپى «2-ىنشى قازاق-قىرعىز سيەزىندە» قازاق ايتونوميياسىن قازىر جاريالاۋ دۇرىسپا، جوق، ٴبىر از بايقاپ، مەلىتسيە جاساپ الىپ بارىپ، جاريالاۋ دۇرىسپا، » دەگەن ماسەلەدە، سيەز ەكى جاقتا بولىنگەن. كوپشىلىك جاعى دۋۋلات ۇلى، بوكەي قان ۇلى، بايتۇرسىن ۇلى باس بولىپ، «ايتونومييانى مەلىتسيە جاساپ الىپ، ٴبىر از بايقاپ بارىپ، جاريالايىق»-دەگەن. ازشىلىق جاعى، -جانشە دوسمۇقامبەت ۇلى، قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى باس بولىپ، «ايتونومييانى قازىر جاريالايىق» دەگەن. دوسمۇقامبەت ۇلدارىنىڭ «قازىر جاريالايىق» دەگەندەرىن قوستاۋشىلاردىڭ ٴبارى اق، سول ورال، بوكەي، اقتوبە جاقتارىنىڭ ادامدارى بولعان. ورىنبوردان، باناعى ايتقانداي «الاش-وردا» ۇكىمەتى قاشىپ سەمەي كەتكەن سوڭ، ورىنبوردى بولشەۆيكتەر الىپ، ورىنبورعا جاناسقان قازاق ٴىشىن جانكەلدىيىن باسقارا باستاعان سوڭ، دوسمۇقامبەت ۇلدارى ورال وبلىسىنا كەلىپ «الاش-وردا» جاساۋعا ارەكەت قىلعان. ورال وبلىسىنىڭ سيەزىن شاقىرعان. سيەز قارا توبەدە بولعان. قىسقاشا سيەزدىڭ قالاي بولعانىن ايتىپ وتەيىن:

قارا توبە سيازى.

1918-جىلدىڭ باس كەزى، قىستىڭ كۇنى. سيەزگە، قارا توبەگە، ورال وبلىسىنىڭ بار وقىعان قازاقتارى جىيىلدى. باستىقتارى ەكى دوسمۇقامبەت ۇلى،

سيەزگە جينالعاندادىڭ ىشىندە، سوكٸنان كوممۋنەس بولعان وسى كۋنگى ٴوزىمىزدىڭ كەنجين، قاسابولات ۋلى، مىرزا عالىي ۋلى، قارا تىلەۋ ۋلى، جولدىباي ۋلى، قانگەرەي ۋلى، بيپماعامبەت ۋلى، السەك ۋلدارى بار. بۋلار وندا بولشەبەك ەمەس . . .

سيەز اشىلدى . سيەزدىڭ باسقارماسىنا -(پرەزيديۋمىنا) دوسمۋحامبەت ۋلدارى سايلاندى.

قارالاتىن ماسەلەلەردىڭ زورى: اسكەر جاساۋ، ۋكىمەت قۇرۋ.ۋكىمەتكە تىرا جات اقشا جيناۋ. اسكەر جاساۋعا، ۋكىمەت قۇرۋعا قارسى ٴسوز بولعان جوق. اقشا جيناۋ ماسەلەسىنە كەلگەندە، سيەز ەكى جىككە ٴبولىنىپ، ايتىستى دا قالدى. ٴبىر جاعى كوپ، ٴبىر جاعى ازداۋ. كوپشىلىك جاعى دوسمۋحامبەت ۋلدارى جاعى. بۋلار: اقشانى جيناعاندا ٴۇي باسىنا، وت جاققان تۇتىندىك باسىنا ٴجۇز (100) سومنان سالايىق دەدى. ازشىلىق جاعى، قوبايدولدا السەك ۋلى، بيپماعامبەت ۋلى، قانگەرەي ۋلى جاعى، جانا بۋلاردىڭ سوكٸندا جولدىباي ۋلى، قاسابولات ۋلى، كەنجە ۋلى، قاراتىلەۋ ۋلى، مىرزاعالىي ۋلدارى بار. بۋلار، «بايعا ـ ايشا، كەدەيگە ـ كەدەيشە» . . . سالايىق دەدى.

بۋلاردىڭ بۇي دەگەنىنە، بەلگىلى سىردىم باتىر ۋرپاعى سالىق باي قارسى بولدى. سالىق قارسى بولعان سوڭ، دوسمۋقامبەت ۋلدارى دا قارسى، ٴسوز قىزدى. تالاس كۇشەيدى. ەكى جاق ٴبىر-بىرىنە كونبەي ەكىبىلەنىپ، بەلسەنىپ ايتىستى. ەكى جاقتا ٴوزى ۋيعارىۋلاردىن دالەلدەپ، سيەزگە كەزەك-كەزەك باياندادى. سيەز تولقىدى. دالەلدەر كۇشتى. دوسمۇقامبەت ۋلدارىنىڭ ول كەزدە، ول سيەزدە بەدەلدەرى ارتىق. سيەز ولاردىڭ دەگەندەرىن تەرىستەپ بىلمەيدى. ٴبىراق، مىنا، قوبايدولدا السەك ۋلى پيپماعامبەت ۋلدارى جاعىنىڭ دالەلدەرى كوكەيگە قونارلىق. ادامشىلىق ۋياتى بار كىسىنى ۋيتارلىق. ەكى جاعىنىڭ سوزدەرى دە قىزىۋ. سيەز تولقىپ ٴابدان تۇردى. سيەز مەشىتتە. مەشىت لىق تولعان. ٴۇي ٴىشى ٴابدان بۋۋلىقتى. ەسىك بەرىك. سيەزگە كىرە الماعان، جاي بۇقارا قالىق، انالاپ مەشىتتى اينالىپ العان. اشىق تەرەزەدەن باستارىن سۇعىپ تالاس سوزدەردى تىڭدايدى. «بايعا بايشا، كەدەيگە ـ كەدەيشە سالىۋ كەرەك. جارلىعا ٴتيبەي سالىنباۋ كەرەك» . . . دەگەن سوزدەر تەرەزەلەردەن سىعالاپ تۇرعان كەدەي بۇقارالاردىڭ قىشىعان جەرلەرىنەن شىمقاندای. كەي بىرەۋلەرى قوشتاپ، تەرەزەدەن ايقايلايدى. اقىرىندا قوبايدولدالار تۇتىندىك باسى سالىق بىردەيلىگىنە بىرزا ەمەستىگىن دالەلدەپ قاعازعا جازىپ اكەلىپ باسقارماعا تاپسىردى.

ٴبىراق وعان دوسمۋقامبەت ۋلدارى بولمادى. بۋلاردىڭ بۇل جازىپ اكەلىپ وتىرعاندارى: «بولشەبەككە قوسىلامىز» دەگەندەرى دەپ سيەزگە سويلەدى. ولاردىڭ دالەلدەرى دە قيسىنسىز ەمەس. ولار بىلاي دەيدى:

ـجاماعات! بۇل جيىلىستى ۋلكەن ۋمىتپەن، زور نيەتپەن جاساپ وتىرمىز. . .

رەۋسيا الا ساپىران زامانعا كەز بولدى. ۋلكەن تولقىنعا ۋشىرادى. رەۋسياعا ۋلكەن پالە جابىستى. رەۋسيا ەكى جىكتكە ٴبولىنىپ ٴوزدى-ٴوزى سوعىسىپ ٴبىرىنىڭ قانىن ٴبىرى سۋداي توگىپ جاتىر. بىرەۋگە مال قايعى، بىرەۋگە جان قايعى دەگەندەي كەر-زامانعا كەز بولدىق. كەزىندە ۋاقىتىمىزدا ٴىس قىلماساق، رەۋسيەنىڭ پالەسى ٴبىزدى دە قوساق اراسىندا ٴبىلىپ اكەتۋى سوتتەن اق.

ەل بولايىق، جۇرت بولايىق دەپ بۇل سيەزدى جاساپ وتىرمىز. سيەزگە كەلىپ وتىرعان «الاش» ىنىڭ ٴپىيناباتتى ادامدارى، سىزدەر. ۋلتىڭ شامشىراعى ٴتارىزدى قازىرەتتەر ارالارىڭىزدا. ەل اعاسى اقساقالدار ارالارىڭىزدا، جىگىت اعاسى ازاماتتار ارالارىڭىزدا. بارىڭىزدە «الاش ىنىڭ» الدىڭعى قاتارداعى ادامدارى سىزدار. باۋىرلار! مۇنداي ۋاقىتتا تالاس-تارتىس دەگەندى قويالىق. الالىق، قۋلالىقتى قويالىق. تۇنەۋگى كونى ورىنبوردا جالپى قازاق سيەزىندە، ەل ٴۇشىن، جۇرت ٴۇشىن «الاش-وردا» ۋكىمەتىنە ٴبىزدى سايلادى. «الاش» پارتياسىن جاسادى. الاش بالاسىن الا-قۇلا بولمەيمىز دەپ انت قىلدىق. كىم دە كىم ۋلتىن سۇيسە، ۋلتىن الا-قۇلا بولمەيدى. «الاش بالاسىمىن» دەگەن ازامات مۇنى ەستەن تاستاماۋى كەرەك.

1917-جىل 14-قىزداجار قالاسىندا ٴوتكەن ۋيەزدىك قازاق سيەزى جاراقتانعان قازاق جىگىتتەرىنىڭ ٴبىرى كارىم دۇيسەكەي ۋلى.

مىنە، ٴبىز «الاش» بالاسىن الالامايمىز. الاش ىنىڭ بالاسىن تەگىس بىردەي سۇيەمىز. بىردەي كورەمىز. «الاش» بالاسى نەگە بولسادا، بىردەي ورتاق. نەنى بولسادا بىردەي كورەدى. الاشقا كەلگەن قانداي جوق بولسادا، باي دەمەي، كەدەي دەمەي ٴبارى بىردەي كوتەرەدى...

مىنە، سوندىقتان، باي دەمەي، كەدەي دەمەي جالپى ەلگە، تۇندىككە ٴجۇز سومنان (100 سومنان) سالىنۋعا كەرەك. الاشتى سۇيگەن ادام الاش بالاسىنا الالىقتا بىلىرمەيدى؟ - دەيدى.

مىنە، بۇل، الاشىنىڭ بايىن دا، كەدەيىن دە، بولمەي، بىردەي سۇيەتىن كوسەمدەردىڭ توبىقا ۋسىنعان جوبالارى «الالىق-قۋلالىق جوق» - تۇندىككە ٴجۇز سومنان!.. قازاق بالاسىن تەگىس بىردەي كورەدى!.. ٴبولمايدى!.. جارمايدى!.. قازاق بالاسىن بىردەي سۇيەدى!. قازاق بالاسىنىڭ مۇڭ، مۇقتاج، كەمشىلىگىن بىردەي جوقتايدى! باي دا، كەدەي دە، ولاردىڭ «باۋىرى» باۋىرلارىنا، الالامای سالىقتى بىردەي قىلىپ، ٴجۇز سومنان سالادى.

مىنە، بۇل-قىپسىندى «دالىل» ەمەس پە؟. (ا)
ٴسۇيتىپ، ەكى جاق، تالاسىپ، ماسەلەنى سىيەزدىڭ كوبشىلىگىنىڭ شەشۋىنە، داۋىسقا قويدى. سىيەز قاق جارىلىپ داۋىس قىلدى. دوسەۋ قامبەت ۋلداري ساستى. تەز، باسقارمادا وتىرعان ٴوزدى - وزدەرى سىبىرلاسىپ جىبەرىپ، بۇل ماسەلەنى كەيىن داۋىسقا قويىۋعا، سىيەز ماجىلىسىن، تۇستەن كەيىن اشۋعا، توقتاتىپ، تىنىس قىلدى.

تىزدىبار تالاسىنداعى قازاق جۇمىسكەرلەرىنىڭ ٴبىرى قاسىم ۇلى.

تۇستەن كەيىن سىيەز ماجىلىسى قايتا باستالدى. باسقارۋشىلار سىيەزدى اشىپ، وتىرعان سىيەز قاراپ:

- « - جاماعات! مىنا، جانىشە پەتىربور داعى مۇسىلماندار سابەتىنىڭ، قازاق اتىنان كىرگەن مۇشەسى، سىيەزدەگى كەي ٴبىر اقساقالداردىڭ ٴونىمىنۋى بويىنشا، سول مۇسىلمان سەبەتىنىڭ نىسەب جاتقان نىسەتەرى توۋرالى قازىر قىسقاشا باياندама قىلادى. بۇل ماسەلە، مىنا سىيەز قارايتىن ماسەلەلەردىڭ ىشىندە جوق ەدى. سوندىقتان، ٴبىر از ادامداردىڭ ٴونىنىۋى بويىنشا قازىر ايتىلماق بولىپ تۇر» . : .
دەدى.

وتىرعان جۇرت: - «دۇرىس! دۇرىس! » . . . دەپ شۋلادى.
جانىشە شىعىپ سويلەدى:
« . . . مۇسىلمان سابەتىندە . . . ىسلام ٴدىنى . . . . ٴدىن مۇسىلمان . . . بارلىق مۇسىلمان باۋىرلارىمىز . . . قورلىق كورگەن . . . زورلىق كورگەن ٴدىن

مۇسلمان نە كورمەدى . . . ٴدىنىنى قورلاي باستاعان ەدى . . . . قۋراندى اياق استى قىلاتىن ەدى . . . » دەپ جانشە اعىسىز دى.

«الاش - وردا» كوسەمدەرىنىڭ ىشىندە جۇرتتى ٴسوز بەن ەرتىپ اكەتەتىن ارتىقشا ەكى كىسى بار. ٴبىرى: مىرجاقىپ دۋلات ۇلى؛ ٴبىرى: جانشە دوسمۇحامبەت ۇلى. مىرجاقىپ جازۋ ٴسوزدىڭ شەبەرى. جانشە اۋىزشا ٴسوزدىڭ شەبەرى. مىرجاقىپتىڭ ٴسوز ادىستەرى جاتىق، مايدا شىعادى. جانشەنىكى ٴىرى وعاشتاۋ شىعادى.

ٴسويتىپ، جانشە قىزىپ ەكپىندەپ سويلەدى. تولقىپ وتىرعان سيەز جىم بولدى. تەپ - تەگىس قيمىلداماي قاتىپ قالدى. ٴبارى ٴبىر كىسىدەي، كوزدەرىن جانشەگە قادادى. ۇشقىن اتقان كوزدەرىن، جانشادا. اينالا، ٴار كوزگە ٴبىرقاداپ سيەزدى بيلەپ الدى. قايرات بەرەتىن جەردە-سىقىرلاپ جۇدىرىقتارى ٴتۇيىلدى. ناندىراتىن جەردە-سىلكىنىپ قولدارى سوزىلىپ جايىلدى. ۇعىندىراتىن، تۇسىندىرەتىن جەردە-قولدارىن قاناتشا جۇمساق قاعىپ، ٴبىر مولىن ٴبىر قولىنا قاتتادى. كەزەكتى جەرىندە، قولىن اي بالتاشا جارقىلداتىپ، وراپ سىلتەدى. تەلمىرىپ قادالىپ وتىرعان جۇرتقا، ۇشقىن اتقان كوزى مەن جاعالاي قاراپ «اپسىن» وقىعانداي، ايتىپ تۇرعان ٴسوزىن، ويىن، جۇرەكتەگى سەزىمىن جاعالاي قويدى. بەتى نەشە ٴتۇرلى قۇبىلدى، داۋىسى نەشە ٴتۇرلى وزگەردى. ايتىپ تۇرعان سوزدەرىنىڭ كەزەكتى جەرىنە قاراي، بارلىق دەنەسى سويلەدى. سيەز ٴابدان جانشەمەن بىرگە ەرىپ كەتتى. تەگىس رۋحتاندى. جۇرەكتەرى ەلجىرەدى. جۇرت جانشەنىڭ سوگىنان وتقادا، سوۋعادا تۇسۋگە ٴازىر بولدى.

«جانشەدەي ۇل جوق. جانشەدەي ەر جوق. الاشتىڭ تۋىن كوتەرگەن جانشە. ىسلام ٴدىنىن قورعايتىن جانشە. الاش ٴۇشىن ٴبىر جانىن بايگەگە تىككەن جانشە. تار جول-تايعاق كەشۋدە الاش بالاسىن امان الىپ وتەتىن جانشە...»

ازعانا ۋاقىتتا سيەزدى جانشە وسىنداي يمانعا كەلتىردى. ٴسوزىنىڭ اقىرىندا جانشە:

- «پەتىربورداعى مۇسلمان سابەتىندە وتىردىق... ورىستىڭ ٴوزدى - وزىنە الالىق كىردى... بولشەبەكتەر قالانى كەزىپ، سىپىرا وقتىڭ استىنا الدى. مۇسلمان سابەتىنەدە وق جاۋدىردى. قالا، بىققىرت تيگەندەي، الا ساپىران بولدى جۇرتقا جان قايعى بولدى. مۇسلمان سابەتى،- ٴدىن مۇسلمان ٴۇشىن ولسەك ارمانىمىز جوق - دەپ وتىردىق، سول كەزدە، جۇرتقا جان قايعى بولعان ارادا، مەنىڭ باسىما ٴبىر وي ساپ ەتە ٴتۇستى. ٴدىن مۇسلماننىڭ قاسيەتى،

شامشراعى وسمان قالىيپەنىڭ ٴوز قولى مەن جازعان، ىسلامنىڭ ەڭ اۋلگى ۋرانى، ورىستىڭ قولىندا، پەتىربورداعى مۇزىيدە ساقتاۋلى بولاتىن. سول الا ساپىران ۋاقتتا، باسقا ساپ ەتە تۇسكەن وي، بارىپ سول قۇراندى الىپ شىعۋ ەدى. سابەتتەگى وزگە مۇسىلمان اعىزالارىنا ايتتىم. قورقىپ، ەش قايسىسى باتپادى. سونان سوڭ-بۋدان اياعان جان نە بولادى دەپ، ٴوزىم تەۋەكەل قىلىپ جونەلدىم. كوشەدە، جانجاقتان زۋۋىلداعان وقتىڭ اراسى مەن ٴجۇرىپ مۇزەيگە كەلدىم. مۇزەيدە اسنان ـ كەستەن ەكەن. ايت ـ ۋيتكە قاراماي بارىپ، نەشە بوگەتتەردەن ٴوتىپ بارىپ، وسمانىنىڭ جۇرەگىنىڭ قانى مەن جازعان قارا قۇرانىن قۇشاقتاپ الىپ شىقتىم....

ٴسۇيتىپ، سامسىعان جاۋدىڭ اراسىنان، جاڭبىرداي جاۋعان وقتىڭ ىشىنەن، وسى قولىم مەن ىسلامنىڭ قاسيەتتى قۇرانىن، مۇسىلمان سابەتىنە اكەلىپ بەردىم».... دەدى.

ەرىپ، بالقىپ، جىلاعان جۇرتتىڭ كەي بىرەۋلەرى ەڭكىلدەپ قويا بەردى. كەي بىرەۋلەرى:

ـ «.... وي، قاراعىم ـ جانشا ـ اي، قادىرىڭدى، بىلمەيمىز ـ اۋ!.. ساعان دا كەي بىرەۋلەر سويلەيدى ـ اۋ!».. دەدى.

قۋاناي قازىرەتتەردىڭ، سالىقتاردىڭ جىلاعانى بىلاي تۇرسىن، اۋلى بالتان ۋلى، جالەن ۋلدارى ٴتارىزدى «ۋستىۋدەنتتەر» جىلادى.

جانشە وتىردى. باناعى، «اقشا سالىعىن بايعا سالىۋ كەرەك».. دەگەن قۇبايدۇللا الىبەك ۋلى، جولدىباي ۋلى، قاسا بولات ۋلى، كەنجە ۋلى، قارا ىنەۋ ۋلدارىندا ٴۇن جوق. بۇلار باسقارماعا تاياۋ وتىرعان. جايدى كورىپ وتىر. جانشە ٴسوزىن ٴبىتىرىپ وتىرعان سوڭ، اقشا ـ سالىق اڭگىمەسىن باسقارما قايتا قوزعادى. ەندى ٴسوز الماي، سىيەزدىڭ ٴتور ـ اعاسى جانشەنىڭ ٴوزى بولىپ:

ـ «قانە، جاماعات! باناعى اقشا ماسەلەسىن بىتىرەلىك. بۇل تۋۋرالى كوپ سويلەنىپ بولدى ـ عوي ـ ەندى مەن، قازىر ماسەلەنى داۋىسقا سالامىن. باناعى، قۇبايدۇللالاردىڭ ايتقانىنداي «اقشا جۇرتتىڭ بارىنە بىردەي سالىنباسىن» ـ دەگەندەرىڭىز قول كوتەرىڭىزدەر؟».. دەدى. ەش كىم قول كوتەرگەن جوق. تەك، جوعارەى ايتىلعان ون شاقتى ادام عانا قول كوتەردى.

جانشا: ـ «جارايدى ـ ەندى، باناعى ٴبىزدىڭ ايتقانىمىزداي «باي دەمەي، كەدەي دەمەي، تۇندىك باسىنا بىردەي قىلىپ، ٴجۇز سومنان سالىنسىن».. دەگەندەرىڭىز قولدارىڭىزدى كوتەرىڭىزدەر؟ ـ دەدى.

سىيەز تەگىس قول كوتەردى.... قۇبايدۇللالار بۇكتەلدى. قۇبايدۇللا مەن قاسا بولات ۋلى تۇرىپ، سىيەزگە، ٴدانا، باسقارماعا قاراپ:

ـ ٴبىز مۇنى دۇرىس دەپ بىلمەيمىز. ٴبىز بۇل قارارعا باعىنبايمىز».. دەدى. سىيەز دۋۋ كوتەرىلدى:

ـ «جاب، اۋىزدارىڭدى، الاشتىڭ شىرشىن بۇزانۇن بۇزىقتار!»... دەدى،

ەڭ الدىڭعى قاتاردا وتىرعان، الگى جانشەنىڭ سوزىنە جىلاعان ەكى ستىرۋدەنت بالتان ۇلى مەن جالەن ۇلى ەلىرىپ ۇشىپ تۇرا كەلدى. بالتان ۇلى قونشىنان ٴبىر قانجاردى سۋۋىرىپ الىپ:

ـ «ولتىرىۋ كەرەك، بۇل بۇزىقتاردى!»، دەپ، تۇرا ۇمتىلدى. سىيەز اپىر-تۇپىر بولدى.

ـ «قانە، ٴولتىر!.. قالاي ولتىرەسىڭدەر؟ .. بايقاپ كورىڭدەر! . .» دەپ، قۇبايدۋللا البەك ۇلى، قاسا بولات ۇلدارىدا قالتالارىنا قۇنجىڭداپ قولدارىن سالدى.

«ۋاي، شىراعىم،- قاراقتارىم!- قويىڭدار!..» دەپ، جانشە اراعا ٴتۇستى.

سىيەز ۋۋ-شۋۋ بولدى. كەي بىرەۋلەر قاشا جونەلدى. كەي بىرەۋلەرى اڭىرايىپ تۇرىپ قالدى. قالىڭ دە بۇعىپ شىعا جونەلدى قارا تىلەۋ ۇلى پەشكە سۇيەنىپ تۇرعان بويى مەن اڭىرايىپ قالشى قاراپ تۇرىپ قالدى. كەنجە ۇلى وتىرعان بويى مەن قىيسايىپ باقىرايىپ قاتىپ قالدى.

بۇكىنەلگەندەردىڭ كەي بىرەۋلەرى جانشەگە:

«توقتات انالارىڭدى!» دەدى.

جانشە ۇستەلگە سەكىرىپ شىعىپ، قولىن جايىپ، باسىم داۋىس بەن، ۋۋا-جاماعات توقتا!.. بۇلارىڭ قالاي؟- سابىر قىل! توقتا!..» دەدى.

جۇرت باسىلدى، توقتادى. كەي بىرەۋلەر جۇرتتى ۇيالتىپ ٴسوز سويلەدى. جۇرت باسىلدى. سونان سوڭ قۇۋانىاي قازىرەت شىعىپ سويلەدى.

«وي، قۇداي ـ اي! بۇل نە دەگەن سۇمدىق ؟ . . . قاراقتارىم ـ اي، بۇل نە قىلعاندارىڭ؟ . . . ٴبىر تۇۋىسقان ەلدىڭ بالاسى، ٴدىن مۇسىلمان ٴبىر-بىرىنە ۇمتىلدى دەگەن ماسقارا ەمەس بە ؟ . . مىنا مەشىتتىڭ ىشىندە بۇلارىڭ قالاي؟... قوي شىراقتارىم، تاستاڭدار ارازدىقتى! بۇيتىپ بۇلىنبەڭدەر، بۇلارىڭ ماسقارا. عوي. تۇۋىسقان ەمەسسىڭدەرمە، باۋىر ەمەسسىڭدەرمە ؟ . . . قوي تاستاڭدار ارازدىقتى ! . . . قانە تاتۋلاسىڭدار ! . . . قۇبايدۋللا، نۇرعالي، اسپانديار! قاراعىم، ەسەنعالي، مولدا عالي، سالىم گەرەي ! . . . قانە قۇشاقتاسىڭدار! انا جانشە مەن انا قالەل مەن ! . . قانە، قۇشاقتاسىڭدار ! . . . » دەدى.

جا ڭا جاۋلاسىپ وتىرعان ەكى جاق، ايقاسىپ، ارسالاقتاپ قۇشاقتاستى . . .

بۇدان كەيىن «الاش-وردا» قۇرىلا باستادى. مەلىتسىيە-اسكەر جاسالا باستادى. تۇندىڭ باسىنا ٴجۇز سومنان اقشا جىينالا باستادى. اقشانى بەرمەگەن جەرلەرگە «الاش-وردا» «ازاماتتارى» قامشى ويناتا باستادى . . .

قارا توبە سىيەزىنەن كەيىن ورال ايماعىندا.

قارا توبە سىيەزىندە قۇشاقتاسسادا، قۇبايدۋللالار «الاش ـ وردا» باستىقتارى مەن وتاسا المادى. بۇلار، قۇبايدۋللا البەك ۇلى، الىياسقار البەك ۇلى، كەنجە

ۇلى قاسا بولات ۇلى، جولدىباي ۇلى، قارا تىلەۋ ۇلى، مىرزا اعالي ۇلدارى جىيىلىپ بولەك پارتىيا اشتى.

پارتىيالارىنىڭ اتىن «اق جول» قويدى. پارتىيا قارا بۇقارانى قولداماق بولدى. پارتىيانىڭ قىسقاشا بەگىز جوباسىن بەلگىلەدى. نەگىز جوباسى بۇقاراشىل بولدى. (Демократия) بۇلار ٴوز ارا سوبلەسىپ، بيپماعامبەت ۇلى، كەنجە ۇلى، قارا-تىلەۋ ۇلىن تەمىر ۋيەزىنە جىبەردى. قاسا بولات ۇلى، مىرزا عالي ۇلى، ٴالي-اسقار البەك ۇلىن ورال (تەكە) قالاسىنا جىبەردى. وزگەسى جىمپيتى ما ڭايىندا، «الاش-وردا» توڭىرەگىندە قالدى.

بيپماعامبەت ۇلى، قارا تىلەۋ ۇلى مەن كەنجە ۇلى تەمىرگە بارىپ، ٴبىر ازدان سوڭ، ورىستار مەن بىرىگىپ سابەت اشىپ، جىمپيتىداعى «الاش-وردا» عا باعىنباي ارەكەت قىلىپ جاتتى.

قاسا بولات ۇلى، مىرزا عالي ۇلى، ٴالي اسقار البەك ۇلى ورال قالاسىنا كەلدى. ول كەزدە، 1918-جىل، جازعى سالىم ۋاقىتتا، ورال قالاسىندا، ۇكىمەت (Власть казачьего воескового قولىندا (اتتى كازاك) قازاق - ورىستىڭ провительства) ٴبىراق، قازاق - ورىس ۇكىمەتى مەن جارىسا بولشەبەكتەر سابەت (Совдеп) جاساماقشى ارەكەت قىلىپ جاتقان ەدى. بولشەبەكتەرگە بىرەن-ساران قازاقتاردا قوسىلىپ سابەت جاساۋ ىسىنە قاتىسىپ جاتقان ەدى. بۇل قازاقتاردىڭ باستىقتارى، اقساقال باقتجان قارا تاي ۇلى مەن ابدىراقمان ايتەي ۇلى، ەكىنشى بيپماعامبەت ۇلى، قانگەرەي ۇلى ەدى.

قاسا بولات ۇلى مىرزا عالي ۇلى، البەك ۇلدارى ورالعا بارىپ سول قارا تاي ۇلدارىنا جولىعىپ جاتقان. ملتىق ساتىپ الماق بولعان. ٴبىر-ەكى پەتنوبكە ساتىپ الىپ كەلىپ وتىرعاندارىندا، پاتەرلەرىندە، بۇلاردى قازاق-ورىستار (رەستەبايىت ەتىپ) تۇتقىنعا العان. سول بەتتەرىندە قازاق-ورىستار، سابەت قۇرماق بولىپ جاتقان سىيەزدى بۇزىپ قۋعان. سىيەز مۇشەلەرىنىڭ قولعا تۇسكەنىن قاماپ تاستاعان.

قولعا تۇسكەن سىيەز باستىقتارىنان كولوسنوپ دەگەن جولداستى باس قىلىپ، ٴبىر نەشە ادامدى اتىپ تاستاعان. قولعا تۇسپەگەندەرى قاشىپ كەتكەن. بولشەبەككە قوسىلىپ، سابەت جاساسپاق بولعان ايتەي ۇلى قاشىپ كەتكەن. قارا تاي ۇلى قولعا ٴتۇسىپ، قازاق-ورىستاردىڭ تۇرمەسىنە جابىلعان. بيپماعامبەت ۇلى قاشىپ جۇرگەنىندە اتىلىپ قالعان. بۇلار ورالدى 1919 - جىلى قىزىلدار كەلىپ العانشا جارىقتا شىعا الماعان.

قازاق-ورىستار تۇتقىنعا العان قاسا بولات ۇلى، البەك ۇلى، مىرزا عالي ۇلدارىن ەرتەگىنىندە جاۋاپ الىپ بوساتتى. سونان سوڭ، بۇلار جىمپيتىعا قايتتى.

جىمپيتىدا دوسمۇقامبەت ۇلدارى «الاش-وردا» ۇكىمەتىن جاساپ، دۇرىلدەتىپ ىسكە كىرىستى. ۇكىمەتتەرىن «كۇن باتىس الاش-وردا» اتادى. «كۇن باتىس»

دەگەنى-بارلىق قازاعستاننىڭ كۇن باتىس جاق جارىمىنىڭ ۇكىمەتى-دەگەنى. مەلىنسيە ىلەزدە-اق اسكەر بولدى. «الاش-وردا» عا باعىنباي جاتقان تەمىر سابەتتى بارىپ قۇۋىپ جىبەردى. وندا عى قارا تىلەۋ ۇلى مەن كەنجە ۇلى قاشىپ تورعاي بارىپ، تورعاي «الاش-وردا» سىنا قوسىلىپ، اكىم بولىپ كەتتى.

سودان كەيىن، كۇن باتىس «الاش - وردا» «داۋىرلەپ» ەردى. ٴسىبىردە سابەت ۇكىمەتى قۇلاپ، اكىمشىلىكتى قالشاق الىپ، جانجاقتا ٴامىرىن جۇرگىزە باستاعانان كەيىن، «الاش - وردا»دا ٴتىپتى كۇشەيىپ قوقىراقتاپ الدى. اسكەردى كوبەيتتى. ("Армия Алаш орда,,) ٴبىر ازدان سوڭ ويىل قالا سىندا ايەتسەرلىك ۇشكول اشتى. (Первая казакская кавалерийская юнкер школа) وعان، «قۇدايىنان ەكى ەمى وقا تىلەگەن» قازاقتىڭ وقىعان جىگىتتەرىن جيناپ الدى.

كۇللى ٴسىبىردى قالشاق العانان كەيىنگى شىققان «سارى-ارقا» گازەتىنىڭ 1918 - جىل، 12 - وكتابىردەگى 57 - نومىرىندە، ورال وبلىسى، جەمپيتى قالا-سىنداعى كۇن باتىس «الاش - وردا»نىڭ جاساعان اسكەرى تۋرالى ٴبۇي دەيدى:

— «ورال وبلىسى: «الاش - وردا» جارلىعى بويىنشا ورال وبلىسىنان ەكى مىڭنان ارتىق قازاق اسكەرى جيىلدى. بۇلارعا سامار كامىيتەتىنەن ەكى مىڭ مىلتىق، 38 پۋلەموت، ەكى زەڭبىرەك، ەكى اپتوموبىل الىپ بەرىلدى»... دەيدى.

ٴجانا، سول نومىرىندە، كۇن باتىس «الاش - وردا»نىڭ ويىل قالاسىنداعى ايەتسەرلىك ۇش - كولاسىنان وقىپ شىققان قازاق ايەتسەرلەرى تۋرالى مىناندا قابار جازادى:

«تۇڭعىش قازاق ايەتسەرلەرى.

ورال وبلىسىنداعى اشىلعان قازاق ىنستىرۋكتىرلەرى دايارلاناتۇن ۇشكولدان ٴبىرىنشى وكتابىردە قازاق ىنستىرۋكتىرلەرى وقىۋ ٴبىتىرىپ قازاق جىگىتتەرىن ۇيرەتۋگە شىقتى»... دەيدى.

بۇل ۇشكول ٴبىتىرىپ شىققان، «الاش - وردا»نىڭ «تۇڭعىش قازاق ايەتسەر-لەرى»نىڭ «تۇڭعىش» اۋىزدانۇۋى، تىرناق الدىسى قازاقتان باستالدى. بۇل «الاش - وردا»نىڭ «تۇڭعىش باتىرلارى» قولدارىن ەڭ الدى مەن قازاق كەدەيلە-رىنىڭ قانى مەن بويادى. «تۇڭعىش قانىنىڭ» «تۇڭعىش باتىرلارى» قولدارىن ەڭ الدى مەن، اۋەلى بىلاي قاندادى:

سىبىردە سابەت ۇكىمەتى قۇلاپ، ٴسىبىردى قالشاق بيلەپ، ماكايىنا قارا قانا-تۇن جايىپ، قىلىشتىڭ كۇشى مەن ٴامىرىن جۇرگىزە باستاعان كەزدە، كۇن باتىس «الاش-وردا»دا قوقىراقتاپ، ەلگە قىلىش، قامشى جۇمساي باستاعان. «الاش-وردا» قانى، اعاسى قالشاقتىڭ ونەگەسىن جۇرگىزەگەن. جابىر كورگەن قالىڭ

قارا بۇقارانىڭ جىلاعان كوز جاسىن كورىپ، كوٴن باتىس «الاش - وردا» نىڭ اسكەرىنە كوڭىل كىرە باستاعان. مۇنى كورىپ، جىمپيىنىڭ «الاش - وردا» نىڭ ماڭىندا جۇرگەن قانىنىڭ ساياساتىنا قارسى كەي ٴبىر جىگىتتەر استىرتىن اقىل ايتىپ، جول ايتىپ، جەل بەرگەن، قىزدىرعان. سونى مەن ٴبىر كوٴنى، اسكەر شارتىبا - شۇرت، دۇۋەتىپ كونەرىلىس قىلعان. باستىقتارىنىڭ كوبى قازاق ورىس اپەتسەرلەرى ەكەن. باستىقتارىن اتىپ تاستاعان. كىشكەنتاي قالا ۋرپيىپ، وپىر-توپىر بولعان. وت باسىندا جايىلىپ قوبىسىپ وتىرعان «الاش - وردا» جالاڭباس، جايداق اتقا مىنە قاشقان. اسكەر جىيىلىپ، ۇيىمىنىپ، قارۋ - جاراقتارىنىڭ ٴبارىن الىپ، ازىق - تۇلىكتەرىن اربالارعا تيەپ، تىز بەكتەلىپ جونەلگەن. اسكەر ويىل قالاسىن باسىپ، اقتوبە مايدانىنداعى قىزىلدارعا ٴوتىپ كەتپەك بولىپ جونەلگەن. ويىلعا تايانعان جەردە، الدارىنان، ويىلداعى وقىپ جاتقان، الگى «تۇگەش قازاق اپەتسەرلەرىنەن» وكىلدەر كەلگەن. بۇلارعا - قاشقان «الاش - وردا» قابار جىبەرىپ قويعان ەكەن. وقىپ جاتقان قازاق اپەتسەرلەردىڭ جىبەرگەن وكىلدەرى، اسكەردى سول جەرگە توقتاتىپ:

- «ويباي، جاقسى بولدى، بىزدە سەندەرگە قوسىلامىز. وسىنى ەستىپ سەندەردى كوٴتىپ وتىر ەدىك. سەندەر وسىلاي تىنىعىپ جاتا تۇرىڭدار؛ - بىزدە قالادان شىعىپ، وسى جەردەن بىرگە كەتەيىك» ... دەگەن.

- قازاق اسكەرى «دۇرىس» دەپ، سايشىندە جايىلىپ جاتىپ قالعان. قازاقتىڭ وقىپ جۇرگەن بولاشاق «تۇگەش» اپەتسەرلەرى، تۇندە ويىل قالاسىنان كەلىپ، قاپەرسىز ۇيىقتاپ جاتقان قازاق سالداتتارىن قىرىپ سالعان. كوپيلەكشەڭ جاتقان جىگىتتەردى «الاش» نىڭ «تۇگەش» «باتىرلارى» ۋ - شۋ قىلىپ تيىرلاتىپ، قويشا باۋىزداعان ... مىنە، باتىرلاردىڭ تىرناق الدىسى! ...

كوٴن باتىس «الاش - وردا» نىڭ ٴتور - اعاسى جانشا دوسموقامبەت ۇلى بولدى. ودان كەيىنگىلەرى قالەل دوسموقامبەت ۇلى مەن بەلگىلى سالىق بولىس بولدى.

اكىمشىلىك وسى ۇشەۋىنىڭ قولىندا بولدى. بۇلاردىڭ ۇستىنەن باقىلاۋشىسى، جانا دۇعا - كويى قۇۋانااي قازىرەت بولدى. قۇۋانااي قازىرەت ايتقانىن قىلدىرىپ وتىردى. سالىق بولىس تۇۋرالى، جانا، قۇۋانااي قازىرەت تۇۋرالى ايتىلىپ وتىلگەن. بۇلاردىڭ ٴبىر - ەكى ۋاقيعالارىن سۋرەتتەپ كەتەمىن.

ورال گۋبىرناسى، اقتوبە ماڭايى جانشا دوسموقامبەت ۇلىن «قان» دەيتۇن بولدى. قالجىڭ ەمەس، شىنى مەن قان دەيتۇن بولدى. قانىنىڭ مەلىنە - سىيەسى، اسكەرى - جۇرگەن جەرىن ٴبۇيى تيىگەندەي قىلدى. تۇندىڭ باسىنان ٴجۇز سومدى شىتىرلاتىپ جىينادى. بەرمەگەن ولگە، دۇرە سالىپ وتىرىپ الدى. ٴجۇز سومنان باسقا، ولگە تاعىدا نەشە ٴتۇرلى سالىقتار سالدى. ولدەن ەرىكسىز ات جىينادى. ەرىكسىز استىق جىينادى. قانىنىڭ ٴامىرى، قانىنىڭ اكىمدىگى - نەكولايدىكىنەن استى. قان مەن قالشاقتىڭ اتاماندارىندا ابىرما

بولعان جوق. قالشانتىڭ، دۋتوۆ، اننەنكوۆ، كىراسيلنيكوۆ، سەمەنوۆ، كالمىكوۆ دەگەن پاتشاشىل اتاماندارىنان قازاق قانى كەم قالعان جوق ٴبارىدە قارا بۇقارانى دۇرەلەدى، ٴبارىدە ەلدىڭ جۇمىسى جۇرگىزدى ٴبارىدە مومىن قالىقتىڭ باسىنا قامشى ويناتتى. ەلگە قىتىرعانىن قاسقىرشا ٴتيدى كوكىلىنە ۇناعان نارسەنى الدى. ەتىنە قارسى كەلگەندى ۇردى ەلدى كۇڭىرەنتتى. قانىراتتى. بالا جىلاتتى. قىز-قاتىننىڭ ەركى بولمادى. قىز-قاتىنعا زورلىق قىلدى.

«الاش وردا» اسكەرى ٴجۇرىپ وتكەن ٴبىر ورىس پوسەلكەسىنىڭ ۇلىقتارىنا جازعان ٴبىر قاعازىن، بۇل اراعا كەلتىرەيىن.

«پىروتوكول. (كوپيە)

ۋەربوۆسكى پوسەلكەنىڭ، ستاۆروپول بولىسىنىڭ، تەمىر ۋيەزىنىڭ، ٴنويابر 26.

«الاش وردا» اسكەرى ٴبىزدىڭ پوسەلكەنى باسىپ جۇرگەندە، ٴبىر اتىرەتى، ٴبىزدىڭ پوسەلكەدە زاكونىنان تىس ٴىس قىلدى، دۇرە سوقتى. جۇرتتىڭ كوزىنشە سۋخوۆ دەگەن شالدى سابان سالدى ونىڭ ەكىنشى دەگەن بالاسىن سابان سالدى، بۇلاردى وسى مەن دوكتىرعا كورسەتىپ دەپ، جانا مايداندىعى اسكەرلەردىڭ كاماندىرى پولكوۆنيك باددەۆ ۇلىنا كورسەتىپ دەپ جىبەرىپ ەدىم»...

ۋاقىتشا گراجدان كامىنەتىنىڭ ٴتور-اعاسى پوۆوليشىن ۇلى.

1919-جىل 22-ٴيۋن.

دۇرىس كوشىرىلدى. قاتشى: كونوۋال ۇلى»...

جانا ٴبىر پوسەلكەسى، «الاش وردا» مەكەمەسىنىڭ ىستەگەن ىستەرى تۋرالى جازعان پىريگوۆورىن كەلتىرەيىن. پىريگوۆور ٴبىر ٴتۇرلى ولاق جازىلعان. سوندادا ٴمانىسىنە تۇسىنۋگە بولادى.

«پەرىگوۆور.

1919-جىل، 22-ٴيۋن. ٴبىز تومەندە قول قويۋشى تەمىر ۋيەزىنىڭ يزمايىل بولىسىنىڭ گراجداندارى بولىسنوي سخودتا بولدىق، جيىلىستا كوروسوۆ ٴتور-اعالىق قىلدى. جيىلىستا مىنانداي قارار شىعاردىق: وتكەن مايدىڭ ٴبىرى كۇنى، ويىلدىڭ مەكەمەسى كەلىپ، ٴبىزدىڭ بولىستان سەگىز ٴجۇز (800 п) بۇت بيداي، ون ات (10 ات) سابانى مەن ەكى اربا («Хургон») ۇي باسىنا ٴجۇز سومنان (100 سوم) اقشا الدى. نەكولاي اقشاسىن سورادى، بىزدە جوق بولعان سوڭ ٴبىز قال جايىمىزدى ايتتىق. ەكىنشى ٴبىزدىڭ ايتقان سوزىمىزگە مەكەمە بولماي تالقانداپ ۇيلەرىمىزدى ٴتىنتتى ٴتىنتىپ ٴجۇرىپ، مەكەمە ويىنا ۇناعان نارسەلەرىنىڭ ٴبارىن الا بەردى: اقشا، كيىم،

جانا باسقا نارسەلەر. ٴجانا، ايەلدەردى زورلادى. جوعارعى ايتىلعان 800 بۇت ٴبيداي-ٴتورت-اق ۇيدەن الىندى، ٴمول سەبەبتى بۇل بىزدايدىڭ قايدا، قالاي بولىنگەنىن بىزگە بىلدىرسە ەكەن. وسىلاي تۇۋرالى، قازاق - ورىس اسكەرىنىڭ جوعارعى باستىعىنىڭ (باسقارماسىنىڭ) الدىندا بايانداما قىلىپ، ٴجون ٴبىلىپ كەلۋگە ىستەپان سەرەدا دەگەن كىراجداندى سايلادىق. قول قويىلدىق (قات بىلمەيدى.) پىرىقوۆىن پونتارەنكە. ۇۋستىم تىرپشكى. جانا باسقالار.

ٴتور-اعاسى: كوروستوپ، قاتشى: زونومىرىيەپ، دۇرىس كوشىرىلدى. قاتشى: كونوبالوپ.

مىنە، «الاش-وردا» اسكەرى مەن مەلىتسيەسىنىڭ جۇمىستارى وسىنداي، ٴبىراق بۇلارعا نەگىنا بار؟.. قان بۇيىرادى، ۇلىق جۇمسايدى. اسكەر مەن مەلىتسيە قان مەن ۇلىقتىڭ اتقان وعى، شاپقان قىلىشى. ولار قايتسىن!..

«الاش-وردا» ۇكىمەتى «الىپ كەل»... دەن باسقانى بىلگەن دە جوق. جارلىق، بۇيرىقتارىنىڭ ٴبارى دە بىلعي: «الىپ كەل!» «شاۋىپ كەل!». ماسالەن: كۇن باتىس «الاش - وردا»نىڭ اسكەرى ٴبولىمىنىڭ 19-دىيۋندە جازعان 59-ٴنومىرلى بۇيىرىعىندا، تەمىر ۇيەزىنىڭ بورودىن بولىسى-نان، «10 كۇننەن قالدىرماي.»

- «اسكەرى سالىق»، «تۇياق سالىق» جىينا دەيدى. ٴۇي باسىنا ٴجۇز سومنان جىينا، دەيدى. جانا، ويىلعا، 1300 پۇت بيداي جەتكىز، دەيدى، مىنە. تۇن 5 ات جەتكىز! - دەيدى. بۇل انشەيىن ازىراق مىسال ٴۇشىن كەلتىرىلگەن ماعلۇماتتار عوي....

كۇن باتىس «الاش - وردا» سوعىپ، وزىنشە ىستەي بەردى. اينقاندايىن ويىل قالاسىندا گازەت شىعاردى. گازەتىنىڭ اتى جاڭعىل ماسام «جاڭا قازاق» بولسا كەرەك. شىعارۋشىسى اقمەت مامەت ۇلى دەگەن.

كۇن باتىس «الاش-وردا» نى قىسقاشا بولسادا، تۇبەب ايتامىن دەپ، انتاب قالشاق زامانىنداعى اكىمەلەرگە تۇسىپ كەتتىم، ەندى كۇن باتىس «الاش-وردانى» وسىمەن قويايىن. بۇل «الاش-وردا» جوعارعى ايتىلعان قالپىندا ٴجۇرىپ جاتا بەردى...

1919 - جىلى، قالشاق السىرەگەن كەزدە ورال ويلىسىن بولشەبەكتەر العان سوڭ عانا، قانىنىڭ ۇكىمەتى بىتىرادى. سونان سوڭ اتىلعان ىيماعامبەت ۇلىنىڭ اعاسى، ارعىنشا ۇلى، ايتەي ۇلى، قانگەرەي ۇلى، جارىقا شىقتى، جانا «الاش-وردا» عا قاتىسپاعان ٴجىنراز جاستار «بەك ۇلى، بەكباتىر ۇلدارى» بولشەبەكتەرگە كىردى. جانادا، «الاش - وردا» عا نە قاتىنا سپاعان، نە ٴجوندى قاتىنا سپاعان قازاق وقىعاندارىنىڭ ٴبىر ازى بولشەبەكتەرگە قوسىلادى. (بۇلار: دوكتىر ىيماعامبەت ۇلى، الىبەك ۇلى، قاسابولات ۇلى، مىرزا عالىپ ۇلى، جانا باسقالار.)

ەندى، كۇن شىعىس قازاقستانعا كەلەيىك. كۇن باتىس «الاش - وردا» نى ايتام دەپ، ازىراق اتتاپ، قالشاك زامانىنىڭ اكىمەسىنە ٴتۇسىپ كەتتىم.

ايتقاندى، تورعاي، «الاش - وردا» ٴسى توۋرالى كوپ ايتىپ ۋاقىت الۋعا قاجەت ەمەس.

تورعاي «الاش - وردا» سى كوپ شىعىس «الاش - وردا» سىنىڭ بوتاعى سانالدى. تورعاي «الاش - وردا» سىنىڭ باسىندا: ەسپول ۇلى، دۋلات ۇلى، بايتۇرسىن ۇلى، ومار ۇلى، ەلدەس بولدى. ولاردىڭ ىشىندە جانا تولىپ جاتقان قوستانايى، تورعاي وقىعاندارى بولدى. جانا، بۇلارعا ورالدان قارا قىلىشۇلى مەن كەنجە ۇلى كەلىپ قوسىلدى. بۇلاردا اسكەر جاسادى. بۇلاردا ەلگە ٴتۇرلى سالىق سالدى. بۇلاردىڭ اسكەرى دە قالىڭ قارا بۇقارانىڭ باسىنا قامشى وينانتى. قاڭ قاقسانتى. قىلىش جۇمسادى. بەرەتى كەلگەن كەزدەرىندە، بۇ قارا قازاقتىڭ قانى مەن قىلىشتارىن قاندادى. ٴسىبىر دى قالشاق الىپ تۇرعاندا، ورىلدا داعى كوپ باتىس، «الاش - وردا»دا، بۇل تورعاي «الاش - ورداسى»دا، قالىشاقا ەلشى جىبەرىپ قاتىناس جاساپ تۇردى.... بۇلاردى ايتقاندا، الىگى كوپ باتىس «الاش - وردا» مىنەزدەرىن قايتا ايتقانداي بولاسىن. بۇلاردا «الاش - وردا» ٴداۋىرىن «سىقىرتىپ» جۇرگىزدى.

ەندى، 1918- جىلدىڭ باس كەزىندەگى ساپەپ زامانىنداعى اقمولاعا قايتا كەلەيىك. اقمولادا سابەپ دەم الىپ ىستەپ جاتتى. اقمولا قالاسىنىڭ ۇر كەر دەي بايلارىنا كوپىنە كوپ، ازىنا ازداپ، ٴۇش مىلليون سوم كونترەبۋتسيە، (سالىق) سالدىق. ول كەزدە 3 مىلليون سوم كوپ اقشا. بايلار جىلادى. ٴبىراق ىلاجدارى بارما؟ - اقشانى تەز اكەلىپ سابەبىنىڭ اقشا بولىمىنە تابىسىردى. جانا بايلاردىڭ ٴتاۋىر ۇيلەرىن كەرەكتى مەكەمەلەرگە الدىق. بانكتەر، ماشينە تىيرمەندەر، الدى مەنەن الىتعان. سابەپ ٴماجىلىسى، جىيى بولادى. كوپ سويلەنەدى. جاي قالىقدا ٴماجىلىستى تىڭداۋعا كەلىپ تۇرادى. كەي ۋاقىتتا تىڭداپ تۇرعان جۇرتتان دا تىلەك قىلعان ادام سابەبىنىڭ ٴتور - اعاسىنان ٴسوز سۇراپ الىپ، سوزگە قاتىسادى. سابەپ ەسىگى جۇرتتىڭ بارىنە بىردەي اشىق.

قىس ٴوتىپ جاز كىردى. ومبى، قىزىلجار مەنەن قاتىناستارىمىز جىيىلەنەدى. پوشتا، گازەت الىۋىمىز بۇرىنعىدان كورى جوندەلدى. اقمولا گۋبىرناسىنىڭ بارلىق قالالارىندا سابەت ۇكىمەتى ٴابدان قۇرىلدى. اقمولا گۋبىرناسىندا اكىمشىلىكتى سابەپ الدى. مەن اقمولا، ومبى، قىزىلجار ۇيەزدەرىندە قولىنا الدى. بۇل ۇيەزدەردەن كەيىن كوكشەتاۋ مەن اتباسار ۇيەزدەرىندە الدى. اتباسار سابەبىنەن بىزگە ٴبىر - ەكى وكىل كەلىپ، نۇسقا الىپ كەتتى، اقمولا گۋبىرناسىنىڭ اتباسار، كوكشەتاۋ ۇيەزدەرىندە بولشە بەككە قوسىلعان قازاقتارى شامالى بولدى. اتباساردا قازاقتان بولشە بەككە قوسىلىپ، ەكىبىندەپ ىسكە كىرىسكەن: مايكوت ۇلى، كوكشەتاۋدا سابەت تۇۋىن كوتەرىپ بەلسەنىپ مايدانعا شىققان: سابىر شارىپ ۇلى. قىزىلجاردا قازاق جۇمىسكەرلەرى مەن كوبەك ۇلى ىسقاق، الجان ۇلى شايمەردەن.

ومبىدا-كولبايلار، ٴجانا قازاق جۋمىسكەرلەرى: ۋۆگار جانىبەك ۇلى، زىكىريا مۇقاي ۇلى، عالى ٴتاتىم ۇلى، ٴجانا وقۋداعى جان - ايدار، قامزا، ابىل-قايىر، تاۋتاندار.

بايلاردا كونترريەۆوليۋتسيانى قالانىڭ كىشكەنەلىگىنە قاراعاندا، اقمولا ساباعى كوپ سالدى. ٴبىز، ا، دەگەندە، ٴبىر مەلليون مولشەرلى بايلىعى بار كىسىنىڭ بايلىعىنىڭ قاي جارتىسىن ساباعىنا الدىق.

ومبى مەنەن قىزىلجار ساباقتارىندا بايلارعا تىزەسىن ا، دەگەندە، ەداۋىر جاتىردى. ومبىدا ساباق، اكىمشىلىكتى الاردا، يۋنكەرلەر مەن ٴبىر از اتىس بولعان.

ومبى مەنەن قىزىلجاردىڭ اقمولادان ٴتاۋىر جەرى، - جۇمىسكەرلەرى كوپ. ومبى مەنەن قىزىلجاردىڭ ٴار ٴتۇرلى زاۋىتتارىندا، تەمىر جولدا، پاراقوتىندا، ٴجانا، باسقا جەرلەرىندە جۇمىس قىلاتىن ەداۋىر جۇمىسكەرلەرى بولدى. بۇلاردىڭ كوبى، كوزى اشىق جۇمىسكەر بولعاندىقتان، ساباق جاساپ، ودان بىلە جاراقتانىپ، قىزىل گۆارديا جاساپ، ساباقتىڭ اكىمشىلىگىن جۇرگىزدى. ورىس جۇمىسكەرلەرىنىڭ اراسىنداعى ازعانا قازاق جۇمىسكەرلەرىدە قالىسپادى.

قىزىلجاردا قازاق جۇمىسكەرلەرى ۇيىمداسىپ قۇرالدانىپ، ساياسات، الەۋمەت مايدانىنا شىقتى. جىينالىپ جۇرەتىن ىشتابتارى قىزىلجاردىڭ بەلگىلى باي وسەرجاي نومىر ۇيى بولدى. بۇلاردىڭ كەي بىرەۋلەرى قىزىل گۆارديادا كىردى. سونىڭ باسىندا، «ٴۇش - ٴجۇز»دىڭ باسشىلارى: ىسقاق كوبەك ۇلى مەن كارىمسوتىش ۇلى، شايمەردەن ٴالجان ۇلى بولدى. كوبەك ۇلى، سول، قازاق جۇمىسكەرلەرىنىڭ كاماندىرى بولدى.

ومبىداعى قازاق جۇمىسكەرلەرىدە، قىزىل اسكەرگە كىرە باستادى. قىزىلجاردا، سول، 1917 - جىلى قىستىڭ باس كەزىندە اپەتسەلەر، بايدىڭ بالالارى، ويد جوقتا، ٴبىر كۇنى ساباقكە قارسى كوتەرىلىس جاساعان. ساباقتى قاماپ الىپ، كەي ٴبىر باستىقتارىن ۇستاپ، قاماپ تاستاپ، قالانى مەڭگەرە باستاعان. جۇمىسكەر-قىزىل گۆارديالارى تەز قيمىل قىلىپ، ساباقتى بوساتىپ العان. كوتەرىلىس قىلعانداردىڭ قولعا تۇسكەن باسشىلارى جازالارىن تارتقان. كوتەرىلىستى باسقاندا قازاق جۇمىسكەرلەرى مەن ىسقاق كوبەك ۇلى، كوزگە كورىنەرلىك قايرات قىلعان. قىزىلجاردىڭ بايلارى، اسىرەسە مۇسىلمانداردىڭ بايلارى، «الاش - وردا»نىڭ قويىرشىقتارى، قالانى الدىق دەپ قويعان. «الاش - وردا»نىڭ قويىرشىقتارى «قالا الىندى» دەپ، ٴبىر ۇيگە جىينالعان. قۋانىپ ٴبىرىن ٴبىرى قۇتتىقتاپ، «كوبەك ۇلىن ىزدەۋ كەرەك! . . كوبەك ۇلىن قۇرتۋ كەرەك!» . . دەپ، قاۋقىلداپ وتىرعان. «سوۆيت» وتىرعاندا، كوبەك ۇلى باستاپ، قازاق جۇمىسكەرلەر، «الاش-وردا» قويىرشىقتارىنىڭ ۇستىنە جەتىپ بارعان. ىزدەپ وتىرعان كوبەك ۇلى، ملتىعىن ۇڭگىرەيتىپ ۇيگە كىرىپ كەلگەن. «الاش - وردا»شىلدار ورىندارىندا تاس بولىپ قاتىپ قالعان. . . .

جۇمىسكەر تاپ، قولىنان ەش تەڭگە كەلمەيتىن قورقاق، جالىنعان دۇس-

باندارىنا ونداىدا تىمەيدى. قازاق جۇمىسكەرلەرى، بولاردى، تەك ٴبىر - كىرە تەۋىپ قالىپ، ۇيدەن قۋىپ تاراتىپ جىبەرگەن...

قىزىلجاردىڭ جۇمىسكەرلەر باستىقتارى كارىم دۋيسەكەي ۇلى، قاسەن قاراتاي ۇلى، ەرەجەپ قاسىم ۇلى، كىرۋۋشىيتىسىن، قالىي، مۇقان ەسماعامبەت ۇلدارى، ٴشارىپ بوسقۇن ۇلدارى. بۇل ۇيىمداسقان ۇۋرالدانعان جۇمىسكەرلەردىڭ ٴبارى دە «ٴۇش - ٴجۇز» پارتىياسىندا بولدى. ۇيرەتۋشى باستىقتارى الگى اينىلعان ىسقاق كوبەك ۇلى مەن كارىم سۇتەش ۇلى بولعان. كوبەك ۇلى كەمەسەر بولعان. جانا، ومبىدان شەيمەردەن ٴالجان ۇلى كەلىپ، نۇسقا بەرىپ جۇرگەن.

اقمولا قالاسىندا ونداي زاۋىتتار بولماعاندىقتان جۇمىسكەرلەر دە بولمادى - نىلدى، ىسپاسكى، قاراعاندى، شارى سۋۋ زاۋىتتارى اقمولا قالاسىنان الىس بولدى. اقمولادان ەكى ٴجۇز - ٴۇش ٴجۇز شاقىرىمداي جەرلەردە. قىستى كۇنى بۇلار مەن ٴجىبى قاتىناسۋعا بولمادى. ورىسكەدەن اتباسار، اقمولانى باسىپ، سەمەيگە تەمىر جول سالىنىپ جاتقان ولك تۇسىنىڭ ٴسىبىر تەمىر جولى. تەمىر جولدى باسقاراتۇن

1917 - جىل كوكشە تاۋ سايدەبىن جاساسقان ساپىر ٴشارىپ ۇلى.

مەكەمەسى اقمولادان بولعان. اقمولادا باعزال ۇيلەرى ىستەلگەن. مىنە سول باعزالدا، اقمولا ماڭىندا، جۇمىس قىلىپ جاتقان قازاق جۇمىسكەرلەرىنە ٴبىزدىڭ سابدەپ مۇشەلەرى يارىپ باياندامالار جاسايتۇن بولدى. بۇلار مىلدەن جاڭا كەلگەن جۇمىسكەرلەر بولعان سوڭ سايات اعىمىنا تۇسىندىرۋگە كىرىسىتىندىك. تۇرمىستارىن جوندەۋگە كىرىسىتىندىك. پاتەرگە قالاداعى ٴبىر بايدىڭ ادەمى كوك ٴۇيىن الىپ بەردىك - بۇلارعا الدى مەنەن ٴبىر سىپىرا تاربيە كەرەك بولدى...

ٴبىر كۇنى ىستالىننىڭ اتىنان تەلەگىرام الدىق. تەلەگرامدا: «بولشەبەكتەردىڭ قولدانعان جوباسى بويىنشا، سابەت ۇكىمەتى بۇرىنعى پاتشا زامانىنداعى ەزىلگەن قالىقتاردىڭ بارىنە اپتونوميا بەرەدى. ٴار قالىق ٴوز تاعدىرىن ٴوزى شەشۋگە ىقتىيارلى. قازاق قالقى جەر ىڭعايى مەن اپتونوميا قۇرۋعا دايارلانا بەرسىن. بۇل ٴىستىن ەڭ الدى مەنەن انا تىلىندە قالىق سوتىن، بالا وقىتاتۇن مەكتەپتەردى جاساي بەرىڭدەر»... دەگەن.

بۇدان كەيىن، كەشىكپەي، سەمەيدەن كەلگەن «سارى - ارقا»، گازەتى مەنەن «اباي»، جورنالىنىڭ بەتتەرىندە «بولشەبەكتەر قازاققا اپتونوميا بەردى»... دەپ ۇلكەن ارىپتەر مەنەن شىققان، «الاش - وردا»، باستىقتارىنىڭ قۋۋ نىش قابارلارى

باسىلىپ كەلدى. ,,الاش - وردا،، باسىنقدارى قۇۋانعاندا، ٴتىپتى، جارىسالىپ قۇۋانعان:

,,. . . قۇداي بەردى، ,, الاش ! ،، اقتويەنىڭ قارىنى جارىلدى، الاش ! . - شاتتان، الاش! قۇۋان، الاش ! . ،، دەگەن. جانا، بۇل قۇۋانىش قابارلارىنىڭ ٴبىر جەرىندە ايتقان: ,, ماسكەۋگە قازاق اپتونومياسى تۋۋرالى سويلەسۋگە قالەل دوسمۇقامبەت ۇلى مەن جانشە دوسمۇقامبەت ۇلى بارعان ەدى. جاقىن ارادا،، - ,,بولشەبەك باسىنقدارى مەنەن سويلەسىپ جاتىرمىز،. . . دەگەن، ولاردان الىنعان تەلەگىرام العان ەدى. اپتونوميا تۋۋرالى سويلەسىپ، اپتونومياني الىپ شىققان سول ەگى ساباز ەكەن،. . . دەگەن.

ٴبىزدى بۇل قابارلار ۇلكەن ويعا قالدىردى.

قالاي ويلانباىسىڭ ! ,,الاش - وردا،، نىڭ دوسمۇقامبەب ۇلدارى، ماسكەۋدە بارىپ، سابەت ۇكىمەتىنىڭ باسىنقدارى مەن سويلەسەدى. دوسمۇقامبەت ۇلدارى ,,لەنىن مەن، ٴىستالىن مەن اپتونوميا تۋۋرالى سويلەسىپ جاتىرمىز،، . . . دەپ، بوكەي قان ۇلىنا تەلەگىرام سوعادى. سابەت ۇكىمەتىنىڭ باسىنقدارى قازاق اپتونومياسىن سولارعا بەرەدى. بۇعان ,,الاش - وردا،، نىڭ سەمەيدەگىلەرى ۇران سالىپ شاتتانادى. ,,سارى - ارقا،، مەنەن ,,اباي،، جورنالى ارقىلى جار سالادى. بۇعان ويلانباي قايتەرسىڭ ! بۇل قالاي؟ . . .

تەز، « جاس - قازاق » ۇيىمىنىڭ جيىلىسىن جاسادىق. اپتونوميا تۋۋرالى باياندامى جاسادىق. باياندامى جاساپ، ٴبىر از پىكىر السقاننان كەيىن « جاس - قازاق » ۇيىمى تەگىس ٴبىر قارارعا كەلدى. قارارى مىناۋ:

« ... قازاق قالقى وقىماعان نادان. كەدەيلەرى، ەڭبەكشىلدەرى ٴالى بايلارىنىڭ، تورەلەرىنىڭ بىقىلاۋىندا. كەدەيدەن شىققان، كەدەيدى جاقتايتۇن وقىعاندار از. قازاق وقىعاندارىنىڭ كوبى بايلاردى، تورەلەردى كوتەرمەلەپ، «الاش - وردا» بولدى. قازاققا قازىر اپتونوميا بەرسە-«الاش - وردا» شىلدار بيلەنىپ كەتەدى. «الاش - وردا» العان اپتونومياانىڭ قازاق ەڭبەكشىلەرىنە كەرەگى جوق . . . ». مىنە، « جاس - قازاق » ۇيىمى وسىنداي قارار شىعاردى. ٴجانا، اتمولا ۇيەزىنىڭ قازاق كەدەيلەرىنىڭ سيەزىن شاقىرماق بولدىق. بۇل اپتونوميا اڭگىمەسىن، سول كەدەيلەر سيەزىنىڭ الدىنا سالماق بولدىق.

سابەتپەن سويلەسىپ، تەز سيەز شاقىردىق. وكىلدەر تەز جيىلدى. اسىعىس بولعان سوڭ الىس ەلدەردەن وكىلدەر شاقىرا المادىق. سيەزدى اشتىق. سيەز سابەتپەنىڭ استىڭعى ۇيىندە بولدى. (مويسەي ۇلى دەگەن بايدىڭ سالدىرعان ٴۇيى. گىمنازيا بولعان ەدى.) سيەزدىڭ الدىنا اپتونوميا ماسەلەسىن سالدىق. باياندامى جاسادىق... سيەزدە ٴبىر اۋىزدان جاڭاعى «جاس - قازاق» ۇيىمىنىڭ قارارىنداعى قاۋلىعا كەلدى. سيەزدىڭ ٴنۇر - اعاسى ابدوللا اسىلبەك ۇلى ەدى. قاتشىسى بايسەيىت ٴادىل ۇلى ەدى.

— «الاش وردا» نەتى العان اپتونومياسى قازاق ەڭبەكشىلەرىنە كەرەگى
جوق. اپتونومياني وزىمىزدەن وقىعاندار كوبەيگەندە الامىز»... دەپ قاۋلى
قىلدى. وسىنى ايتىپ سيەزدىڭ اتىنان ستالينگە تەلگىرام سوقتىق. تەلگىرامدى
اقىلداسىپ وتىرىپ جاساسقان: بايسەيىت ٴادىل ۇلى، ابدوللا اسىلبەك ۇلى، باكەن
سەرىكباي ۇلى، جۇماباي نۇركە ۇلى، نۇرعايىن بەكمۇقامبەت ۇلى، ٴيا بىز ەدىك.
جازعان بايسەيىت ٴادىل ۇلى ەدى.

بۇل پىكىر ول ۋاقىتتا دۇرىس بەدى، دۇرىس ەمەسبەدى، ول ٴوز الدىنا. سوندادا،
بۇل ماسەلە تۋۋرالى بۇدان كەيىنگى پىكىردىدە اينا كەتۋگە بولادى. بۇدان كەيىن قازاق اپتونومياسى تۋۋرالى ٴبىزدىڭ كوز قاراسىمىز، پىكىرىمىز 1920-جىلعا شەيىن جوعارعى ايتىلعان قالىپىندا كەلدى. 1920- جىلى اقمولادا قازاق كەدەيلەرىنىڭ ۇيەزدىك سيەزى شاقىرىلىپ، سول سيەزدەدە قازاق اپتونومياسى تۋۋرالى بايانداما قىلىندى. سيەزدىڭ باسىندا، اقمولاعا 5-قىزىل اسكەر مەن كەلگەن (5 ая Армия) قىرىم ۇلى دەگەن نوعاي جىگىت بولدى. جۇماباي جولداس نۇركە ۇلى، ٴجانا، ومار ۇلى بولدى. (قىرىم ۇلى، سودان كەيىن ماسكەۋدەگى اسكەرلىك اكەدەمىيادا وقىدى. قازىر ٴبىتىرىپ شىقتى.) سيەزدە اپتونوميا تۋۋرالى مەن بايانداما

اقمولانىڭ ۇيەزدىك سايلاۋ مۇشەسى، جانا ەلدە كەڭەس سايلاۋشى اۋباكىر مەنباق ۇلى.

قىلدىم. بايانداما بولعان سوڭ، ٴبىر از پىكىر الىسقاننان كەيىن، بۇل سيەزدەگى، 1918 - جىلعى كەدەيلەر سيەزىنىڭ قارارىنداي قارارعا كەلدى. سيەز اتىنان، ورىنبورداعى قازاقستاننىڭ اسكەرى - توڭكەرىس كامىيتەتىنە - (Киркрай военревком) اپتونوميا تۋۋرالى سيەزدىڭ پىكىرىن ايتىپ تەلگىرام بەردىك.

تەلگىرام سونداعى، ورىنبوردا ورىس تىلىندە شىعاتىن قازاقستان اسكەرى - توڭكەرىس كامىيتەتىنىڭ گازەتىندە باسىلىپ شىقتى.... تاعىدا بىلگەرىدەگى

1920 - جىلعى اكگمەنى اينىكگمراب كەتتىم... ەندى 1918 - جىلدىڭ اكگمەسىنە كەلەيىك... ٴسەيتىپ ىستالىنگە تەلگىرام بەرىپ:

ٴبىز، «الاش - وردا»، لەقتار العان اپتونومياندى قازاق ەڭبەكشىلەرىنە كەرەگى جوق» دەپ جاتقانىمىزدا، «قازاق قالقىنا» - بولشەبەكتەر جاساعان اپتونومياندىڭ كەرەگى جوق-دەگەندەي قىلىپ جاتقان ىشتارىنىڭ بولدى. الدى مەن ٴبۇي دەۋشىلەر، شوقاي ۇلىنىڭ «قوقان اپتونومياسىن» جوقتاۋشىلار بولدى.

بۇل اراعا، تاشكەندە، شىعاتىن «بىرلىك تۋى» گازەتىنىڭ 1918 - جىلى 5 - اپرەلدە شىققان 29 - نومىرىندەگى باس ماقالاسىنىڭ سوزدەرىن كەلتىرەيىك:

گازەتتەن:

تاشكەنت 18 (5) - اپرەل.

تۇركىستان ايماعىنداعى بولشەبەكتەر بىلگ كىمنىڭ بولعان تاشكەنتتە جاقىن ارادا جەرگىلىكتى سابەت قايتا سايلانىپ قويىلدى. بۇل سايلاۋدان باستاپ از - ماز جاقسىلىق كۇتىپ، بىگىلدىڭ ٴۇمىت قىلۋشىلار ٴبىر جولاتا الداندى. بولشەبەك-تەردىڭ، ٴالىدە بولسا، قالدىق پىكىرىن، جۇرت تىلەگىن ەسكەرمەۋ جولىنان شەتكە شىقپاعاندىعى وسى سايلاۋ ۋاقىتىندا اشىق كورىندى.

سەيدەب مۇشەلەرى جانا دجاس قازاق، ٴبىرىنشى مۇشەلەرى ايدوللا اسابەك ۇلى مەن جاقيا اينابەك ۇلى جانا دجاس قازاق، ٴۇيسىنىڭ مۇشەسى سالىق اينابەك ۇلى.
(سوكمى ەكەۋى دە سابەت سايلاۋشىلار).

ولار وزدەرى ۇناتاعان 26 قالىق ۇيىمدارىنىڭ وكىلدەرىن جىبىلىستان قۇۋىپ شىعىپ، سابەتتىڭ باسقارۋشى كامىيەتىنە بىلعي ٴوز ادامدارىن عانا وتكىزىپ وتىر.

ەندى وسى ۋاقىتتا تاشكەنتتە تۇركىستان ايماعىنداعى سابەت-تەردىڭ جالپى سيەزى بولا-ىن دەپ جاتىر. بالكى مۇنان دا قالىق ٴۇشىن جاقسىلىق دامە قىلۋشىلار بار شىعار. ٴبىراق، بۇل جولى دا ولاردىڭ الدانىپ قالمۋى شەكسىز. جالعىز قۇرال كۇشتەنە عانا تابىنىپ، قالىقتىڭ تىلەگىن ەسىبىنىڭ ەزىكتاعانى قۇرلى كورمەيتىن بولشەبەكتەر ٴىس باسىندا تۇرعاندا، جۇرت ٴۇشىن بىگىلدىك كۇتەۋدىڭ ورنى جوق.

بولشەبەكتەر سوڭعى كەزدە تۇركىستان اپتونومياسى تۋراسىندا ٴار جەرلەردە كوبىرەك ٴسوز قىلا باستادى. بۇل تۋرالى تاشكەندەگى جاڭا سابەتتىڭ ٴبىرىنشى جىبىلىسىندا جولداس توبولىن ٴبىر تالاي سىلدىراعان ٴسوزدەر ايتتى. ونان،

سوڭ ماسكەۋدەگى ۋلت سنەرى كەمەسەرى سنالمن تۇركەستاندا اپتونوميا جاساۋ قامىنا كىرىسۋدىڭ كەرەكتىگىن ٴبىلدىرىپ تەلەگرام بەرىپ وتىر.

تۇركىستاننىڭ اپتونوميالى بولۋى-ونداعى بارلىق قالىقتاردىڭ ەڭ قاسيەتتى تىلەكتەرى ەكەنى بەلگىلى. وزگەرىستىڭ باسىنان بەرى قارا قالىق ٴوزىنىڭ بۇل تىلەگىن ٴار جەرلەردە-اق قاقساپ ايتىپ كەلەدى. سول سەبەپتى ونىڭ جارىققا شىعىپ، ىسكە اينالۋىنا تىلەكتەس بولمايتىن جان جوق

ٴبىراق، بولشەبەكتەردىڭ جۇرتقا ۋادە قىلىپ ونىمعان بۇل اپتونومياسى مەن شىن قالىق تىلەگەن اپتونوميانىڭ اراسىندا جەر مەن كوكتەي. قالىقتىڭ بۇل كوڭگە شەيىن تىلەپ كەلگەن اپتونومياسى - ٴجۇرتتىڭ ٴوز تىزگىنى وزىندە بولىپ، ونىڭ تىرشىلىگىنە شەتتەن ەش كىمنىڭ ارالاسپاۋى ماعاناسىندا. قالىق بۇل تىلەگىن جارىققا شىعارۋعا بۇل كوڭگە شەيىن ىجداعات قىلىپ كەلدى. ٴالىدە بولسا ىجداعات قىلادى.

اتولا سابدەبىنىڭ پرىزيدۋم مۇشەسى ساكەن سەيفوللا ۋلى.

ال، ەندى بولشەبەكتەردىڭ تۇركىستاندا جاساماق بولىپ جۇرگەن اپتونومياسى اناۋ اپتونومياعا ٴتىپتى جۋىسپايدى. ولاردىڭ نيەتى قالىقتىڭ ٴوز ٴتىزگىنىن وزىنە بەرىپ، ونىڭ تىرشىلىگىنە قول سۇقپاۋ ەمەس. بالكى ٴىس باسىنا قارا بۇقارانى قويىۋدى سىلتاۋ قىلىپ، جۇرتتى بىلعي بۇزاقىلاردىڭ قولىنا بايلاپ بەرمەك.

بولشەبەكتەر ەكى ٴسوزدەرىنىڭ بىرىندە: «ٴبىز اپتونومياعا قارسى ەمەسپىز. اپتونوميا ٴبىزدىڭ پروعراممامىزدا بار. ٴبىراق، ٴبىزدىڭ قۋاتىنا بايتۇن اپتونومىامىز بايلارعا عانا جاقپايدى. ٴبىز اپتونوميانى جالعىز قارا بۇقارا پايداسىنا ىلايىق جاساماقپىز، سونىڭ ٴۇشىن ٴبىز بۇقارا پايداسىنا بولا-ابەتىسكى اپتونوميانى جارىققا شىعارامىز» دەيدى.

ولاردىڭ جاساماقشى بولىپ جۇرگەن اپتونومياسىندا تىزگىن جالپى قالىقتىڭ قولىندا ەمەس، جالعىز سابەتتەر قولىندا بولماق. سابەتتەرگە جالعىز بۇقارا-كەدەيلەر تۇنىن جامىلعان ازعىندار كىرىپ، ٴىس باسىندا سولار تۇرماق. سولاي بولعان سوڭ، مۇنداي اپتونوميانىڭ ٴبىزدىڭ جۇرتقا قانشاما پايدالى ەكەنىن ٴتۇسىنۋ ٴتىپتى قيىن ەمەس.

سەبەتتىسكى اپتونوميا جاساعان بولىپ، ٴىس باسىندا ىتىعى ونان - مۇنان قۇرالعان بۇرالقى - قاڭعىباستار وتىرماق، ٴبىزدىڭ قالىقتىڭ ٴوز بۇقاراسىنىڭ ناداندىعىن سىلتاۋ قىلىپ، الگىندەي بۇرالقى «جولداستار» ٴبىزدىڭ جۇرتقا ٴوز ىبىلارىنشا تۇن پىشپەك. مۇنان كىمگە پايدا؟

اپتونوميا دەگەن قۇر اتى بولماسا، ول ۋاقىتتا ٴىس باسىندا تۇرىنشىلار ۇسى كۇنگى سابەتتەردە كىمدەر وتىرعانى جۇرتتىڭ ٴوزىنە ٴمالىم عوي. ۇكىمەت تىزگىنىن سابەتتەر العالى ٴبىزدىڭ جۇرتتىڭ قانشاما يگىلىك كورىپ وتىرعانى دا كوز الدىمىزداعى نارسە. سابەتتەر قوجايىن بولعالى ٴار جەرلەردە قالىقتىڭ ازدى - كوپتى ۋاقىتتى ادامدارى تالانىپ جاتىر. كەي جەرلەردە جۇرتتان «ونىنان ٴبىر» جىيىلىپ الىندى. مۇنىڭ پايداسىن ٴبىزدىڭ بۇقارامىز مۇسىلمان بۇقاراسى كوردى - مە؟ سابەتتەر جىيناپ العان سول «ونىنان ٴبىر» دىڭ جۇزدەن ٴبىرى، ۇسى كۇنى اشتان قىرىلىپ، جاتقان قازاقتىڭ سورلىلارىنا ٴتيدى مە؟

قايتا سول «ونىنان ٴبىرى» دەن ارتىق زىيان كورىپ وتىرعانىنىڭ ٴوزى سول قازاقتىڭ بۇقاراسى، كەدەيلەرى، بايلار، قولىندا پۇلى بارلار ەلگە شىققان «جول-داستار» مەن جەك ۇشىنەن جالعاسىپ، مالىن جاسىرىپ، امان قالىپ، ونى قىلا الماعان سورلىلاردىڭ مالى ارتىق شاعىلىپ سورلاپ جاتقانىن كىم بىلمەيدى.

بولشەبەكتەر ٴتىل ۇشىنەن بۇقارا-بۇقارا دەپ قاقساعاندا اۋىزدىعا ٴسوز، اياقتىعا جول بەرمەيدى. ال، ەندى وزدەرىنىڭ قاي جەردە شىن بۇقارا تىلەگىن تىڭدا-عانى بار! دەكابىر تۇسىندە قوقاندا بۇكىل مۇسىلمان جۇمىسكەرلەرى مەن دىيقان-شىلارى سىيەز جاساپ قاۋلىلار شىعاردى. بۇقارا پىكىرى ەكەن دەپ، وعان ەلەك قىلعان بولشەبەك بولدى ما؟ . ونىڭ بەر جاعىندا بولشەبەكتەردىڭ تۇركىستاندا قىلىپ جاتقان بۇزىقتىقتارىنا ەسەپ جوق. سونىڭ ٴبارىن ولار قالىپسى بۇقارانىڭ تىلەگى بويىنشا قىلىپ ٴجۇر مە ەكەن؟ قوقاندا، جانا بۇقار قىرعىندارىنا قاي قالىقتىڭ شىن بۇقاراسى رازى؟ ٴسويتىپ وتىرىپ، ولار ۇسىنداي ىستەرىنىڭ ٴبارىن جەرگى-لىكتى بۇقارا پايداسى ٴۇشىن قىلدىق دەپ كورسەتەدى.

ۇسى كۇنى جۇرتتىڭ شىن قىزمەتكەر ٴبىلىمدى ازاماتتارى قاشقىندا ٴجۇر. قولدارىنا تۇرمە. بولشەبەكتەر ولاردى ۋلىترەمىز دەپ دىك - دىك ەتەدى. بۇل تۋۋرالى ٴبىزدىڭ شىن بۇقارانىڭ پىكىرىن تىلەگىن كىمنىڭ سۇراعانى بار، كىمنىڭ تىڭداعانى بار؟ ولار سول قاشىپ جۇرگەن ازاماتتاردى وزدەرىنىڭ دۇشماندارى دەپ قاي جەردە ايتىپ ەدى؟

ٴبىراق، بولشەبەكتەردىڭ تىزگىندى سابەتتەرگە بەرەمىز دەپ جۇرگەندەگى نيەتتەرى قالىق بۇقاراسىنىڭ پايداسىن كوزدەۋ ەمەس، ولار تەك بۇ قارانى سىلتاۋ قىلىپ، ٴىس باسىنا ىلعي الدە قايدان جىينالعان سىمتىكتەر، ٴىشىپ

كەتەر، جەب كەتەرلەردى قويعالى ٴجۇر. ولارعا شىن بۇقارا پايداسىنان دا ۇزدەرىنىڭ قالتاسى قىمبات. ولار بۇگىن . . . . جاساۋلارى تولعان كۇنى الدە قايدا ٴجىنىب كەتەتۇن سۇر قىيالار. مۇنى ٴبىز كورمەي وتىرعانىمىز جوق. تۇركىستاندا قانشا ۋاقىت قىلمىشىنان قان تامىب تۇرعان ٴجانا «بۇقارا پايداسى» ٴۇشىن قوقاندا قىرعىن جاساعان پىرپىلوپىنار، ىستاسكوپىنار وسى كۇنى قوقاندا ٴجۇر؟ . . .

بۇقارا قوجايىندىعى، جۇمىسكەرلەر قوجايىندىعى دەگەندە بولشەبەكتەردىڭ اۋىزدارى تولا كەتەدى. ٴبىزدىڭ تۇركىستان مەن قازاقستاندا بۇل سوزدەردىڭ نە ماعانادا جۇرەتۇندىگىن بىلەمىز. ٴبىز دە، يا قالىق قوجايىندىعى بولادى. يا بۇقارا قوجايىندىعى استىنا جامىلعان، بۇزاقىلار قوجايىندىعى بولادى. شىن بۇقارا قوجايىندىعى جالپى قالىق قوجايىندىعىنان باسقا ٴبىزدە بولۋعا مۇمكىن ەمەس!.......

(گازەتتىڭ ۋاقىتشا رەداكتورى قوجان ۇلى س.)

(بۇرتاڭ)

... 1918-جىلدىڭ جازى شىعىتى. «الاش-وردا»دا، جانا وزىمىڭ ىنشەكتەرىدە قاراب جاتبادى. بۇلاردىڭ ومبىداعىلارى، بولشەبەكتەرگە قوسىلعان مۇقان ايتبەن ۇلى مەن كولباي توعىس ۇلىنىڭ ارلىسىنا وت جاقتى. ەكەۋىن جاۋلاستىردى. «كەيىندى شايتاندارىدىڭ» ارەكەتتەرىنىڭ اقىرىندا، كولباي مۇقاندى (ارەستوبايىتە ەتكىزىب) قاماتتى. تەز مۇقان قاماۋدان شىقتى. ەندى كولبايدىڭ ۇستىنەن قارالايتۇن ماتەريالدار جيناب، سابەپ ارقىلى كولبايدى قاماتتىردى.

ومبىداقىب جۇرگەن جاستاردىڭ 1914-جىلدان بەرى كەلە جاتقان ,,ٴبىرلىك،، ۇيىمىنىڭ مۇشەلەرىنىڭ كوبى ٴابدان ,,الاش-وردا،، نىڭ جولىنا ٴتۇسىب العان، سوڭ جۇرەكتەرى سەزىمدى ٴبىر از جاس ,,ٴبىرلىك» ۇيىمىنان شىعىب، سابەتتەۋشىنىڭ استىنا كىرگەن. ولاردىڭ ۇيىنكەنىن ايتىب كەتكەم. كەيىن تولىعىراق باياندايمىن . . . ال، ,ٴبىرلىك،،دە قالعان ,,الاش-وردا،، نىڭ ,, قاراقتارى ،، كولبايعا الاس ۇرىب جابىلدى. كولبايدىڭ ۇستىنەن قارالاب سابىدپكە ,,ماتەريالدار،، جيناب جاۋدىردى. ەلدە، بولىستىق، بيلىك، ىستارشىندىق، پارتيا تالاستارىندا، ٴبىرىن ٴبىرى قارالاۋعا، وتىرىك ارىز، ۇياتسىز شاعىمدار كوپ كورىب قالعان قازاق بالالارى ,ماتەريالدار،، جيناۋعا قانداي ۇستا بولادى. مەنىڭ ٴوز باسىم كولبايدى اقتاۋعا، اقتىعىن تىلمەيمىن. قارالاۋعا قارالىعىن بىلمەيمىن. ٴبىراق، ومبىدا وقىب جۇرگەن ,,ٴبىرلىك،، ۇيىمىنداعى ,,الاش-وردا،، ۇلاندارى كولبايدى سابەدپكە قارالاۋعا ,,ماتەريال،، تابتى.

سەمەيدەگى «الاش - وردا»، «سارى - ارقا» گازەتىنە تەلەگىرامدار سوقتى. «سار - ارقا» گازەتىنىڭ 1918 - جىل، 15 - ايىرولدەگى 38 - نومىرىندەگى باسىلعان، ومبىداعى « جاس - الاش » تاردىڭ تەلەگرامدارىنىڭ ٴتۇرى مىناداي ەدى:

«ومبدان تاعى تەلەگرامدار.

كۇندىز 11 - ىنشى اپرەلدە ومبدان «سارى - ارقا» باسقارماسىنا تاعى ەكى تەلەگرام الىندى. ءبىرى: «كولبايعا قوسارلانىپ، شايمەردەن الجان ۇلى، سۇلەيمەن توعىس ۇلدارى دا اباقتىعا جابىلدى. كوبەك ۇلىنىڭدا جابىلاتۇن ىڭعايى بار. كولباي بۇرىن قانداي جۇمىس ىستەپ جۇرگەن كىسى ەكەنىن ايتىپ بەرۋگە ەرمەك ۇلى مەن سارسەن ۇلىن جىبەرىڭىزدەر بىرلىك بولدى. (?) دەگەن» تەلەگرام بەرۋشى: قاشار ىسكىپي.»

— ەكىنشى تەلەگرام: ەسكىشە 17 - اپرەلدە ومبى جالپى بۇقارا كەدەيلەر-دىڭ سيەزى بولادى. سيەز كولباي جۇمىستارىنا بايلانىسقان ماسەلەلەردى قاراستىرماق. سيەزگە سارسەن ۇلىن جىبەرۋلەرىڭىزدى سۇرايمىز»... دەگەن تەلەگرام بەرۋشى: «بىرلىك».

«الاش - وردا» نىڭ كارىلەرى، جاستارى بولىپ كولبايدى قاماتتى. كولباي مەن بىرگە شايمەردەندى دە قاماتتى، تاعى ىسقاق كوبەك ۇلىنىڭ سوڭىنا ءتۇسىپ، قاماتۋعا ارەكەت قىلدى. ءبىراق، ىسقاقتى قىزىلجارداعى قازاق جۇمىسكەرلەرى بەرمەدى. كولبايدىدا قىزىلجارداعى قازاق جۇمىسكەرلەرى شىعارىپ الۋعا ارەكەت قىلدى. ءبىراق، شەقتەردىڭ بۇنتى ولاردىڭ ارەكەتىن اياقتانباي كەتتى....

كولبايدى جاماندايدى. كولبايدى ايىپتى دەيدى. كولباي جامان بولسىن، ال، شايمەردەن مەن ىسقاق نە قىلدى ەكەن؟...

بۇلاردىڭ جازاسى نە؟

بۇلاردىڭ جازاسى بەلگىلى. بۇلاردىڭ جازاسى، - بولشەبەكتەرگە قوسىلا سابەت ۇكىمەتىن قۋاتتاۋى: «الاش - وردا» عا قارسى بولۋى. بۇلاردىڭ جازاسى سول! بۇل بۇلما!... كولباي جابىلعان سوڭ، «الاش - وردا» نىڭ «ءبىرلىك» ۇيىمىنداعى جاس «ۇلاندارى» تۇسىبانداردىن تەگىس جوق قىلۋعا كىرىستى. «الاش - وردا» نىڭ جولىنا قارسى بولىپ «ءبىرلىك» تەن شىعىپ، رەۆولۋتسيە جولىنا كىرگەن، ,,دەموكرات سابەتىن اشقان. ,, Демократический Совет Учащихся

ومبىدا وقىپ جۇرگەن تاۋتان ارىستانبەك ۇلىن، جان - ايدار سادىۋاقاس ۇلىن، ءابىل - قايىر دوس ۇلىن، قامزا تۇسىپبەك ۇلدارىن دا سابەتپەن شاعىپ اباقتىعا جابتىرماق بولدى. ,,بىرلىك،، تىڭ ەكى - ءۇش بالالارى مەلىتسيە ەرتىپ كەلىپ، تاۋتان مەن قامزا، ءابىل قايىردى، جان - ايداردى ايداپ اپارىپ اباقتىعا جابقىزدى.،، مىنە، ,,الاش - وردا،، نىڭ جەتكىنشەكتەرى وسىنداي قىلعان. تامىشا ەمەس بە؟.. تاعىز اكەلەرىنىڭ بالالارى ەمەس بە؟..

شايمەردەن، تاۋتان، قامزە، ءابىل قايىر، جان - ايداردى سابەتپەن تەزىنەن بوساتقان، مىنە، بۇل وقيعا وسىنداي بولعان!...

ومبىدا كەدەيلەردىڭ سيەزى شاقىرىلدى. سيەزگە ءبىزدىڭ اقمولادان ەكى كىسى جىبەردى. ءبىرى: شوكەن جولداس، تىنالىندەگەن جۇمىسكەر، سابەت-پەنىڭ مۇشەسى، بولشەبەك ەكىنشىسى، اقمولا جاتاعى، بەلگىلى شەشەن كوشەر-باي جاماناي ۇلى، ودا ,,بولشەبەك حافا ,, جاس - قازاق،، ۇيىمىنىڭ بەلگىلى مۇشەسى... ءبىرىنشى ماي بولىپ قالدى.

ماي مەيرامىن ۇلكەن كوڭىلدى، كونەرىڭكى قىلىپ وتكىزدىك.

سابدەپ مۇشەلەرى، ٴار ٴتۇرلى كەسىپ يەمدەراي، جاڭادان جاسالعان ازعانا قىزىل اسكەرىمىز- تۇۋ كوتەرىپ، توڭكەرىس ولەڭدەرى مەن اقمولانى ارالاپ، كوپ جەردە مىينەنىڭ قۇرىپ سوزدەر سويلەندى....

ومبىدا وقىپ جۇرگەن، اقمولانىڭ مۇقتاج بالالارى مەن «جاس-قازاق» پايداسىنا كەشكە قازاقشا ەڭ بىرىنشى اقمولادا بولعان، ۇلكەن ساۋىق جاسالدى. ساۋىقتا سونىڭ الدىندا عانا جازىلىپ بىتكەن «باقىت-جولىندا» دەگەن مەنىڭ پيەسام قويىلدى ساۋىقتا ورىس-قازاق ٴبيىن ارمەسىپ تۇردى. ساۋىقتى كورۋگە جۇرتتىڭ ىنتاسىنىڭ زورلىعىنان، ساۋىق ەكى كۇن بولدى. ەكەۋىندە دە جۇرتقا ورىن جەتپەي قالدى. ويناۋشىلار «جاس-قازاق» ۇيىمىنىڭ مۇشەلەرى ەدى. باكەن سەرىكباي ۇلى، كوجەباي ەردەناي ۇلى، ٴومىرباي دونەنباي ۇلى، سالىق اينابەك ۇلى، باتۋ شاراپات، ٴجانا بەيسەن ۇلى، تاعى باسقالار..

سابدەپ ىستەرى كۇن سايىن جوندەلە بەردى. سابەت ۇكىمەت ىنعايىنۋعا قىرعا سابدەپ مۇشەلەرىن شىعارىپ جاتتىق...

الگى، كەرەنسكىي زامانىندا. قازاق كاميتەتىنىڭ زامانىندا، 1916-جىلعى قازاق كوتەرىلىسىندە، ەلدى، پاتشا اسكەرىن الىپ ٴجۇرىپ، شابقانى ٴۇشىن ۇستەرىنەن قالىق ەكى ٴجۇز شامالى ٴۇي تۇسىرگەن ولجاباي بولىسىنەن الكەي بولىستى ۇستاتۋعا، مالدارىن قازىناعا الدىرۋعا، 15 قىزىل اسكەر مەن جۇماباي جولداس ىرگەنىندى شىعاردىق. ٴجانا قىرعا، ەكىنشى جاققا، ەلدىسىيە قوسىپ بەرىپ، بايسەيىت ٴادىل ۇلىن شىعاردىق. از بولىستا قىزىل اسكەر جاسالدى. اسكەردىڭ ىشتابى قۇرىلدى. ىشتابقا ىرەسەيدەن كەلگەن زىيمىن، ٴجانا ابدەي ۇلى دەگەن ەكى ماتروس بەن بالاندىيىن دەگەن ٴبىر كارى سالداتتى باستىق قىلدىق. نىلدى، ىسپاسكىي، قاراعاندى زاۋىتتارى مەن قاتىناسىمىز جىيىلەنىپ، بايلانىسىمىز كۇشەيدى. زاۋىتتاردادا سابدەپ قۇرىلدى. زاۋىتتاردان ۇيەزدىك سابدەپكە وكىلدەر ٴجيى كەلە باستادى. ٴبىزدىڭ سابدەپتىڭ مۇشەلەرىدە زاۋىتتارعا بارىپ كەلىپ ٴجۇردى. سابدەپتىڭ قازاق مۇشەلەرىنەن تۇرىسبەك سمىكباي ۇلى بارىپ كەلدى. ارىن بارىپ كەلدى. زاۋىتتار تۇۋرالى بايانداما جاساپ، سابدەپ زاۋىتتاردىڭ، جۇمىسكەرلەردىڭ تۇرمىستارىن جوندەۋگە ارەكەت قىلدى. زاۋىتتاردى مەملەكەت قازىناسىنا الۋعا كىرىستى. ىسپاسكىي، نىلدى، قاراعاندى زاۋىتتارىنىڭ جۇمىسكەرلەر سابدەپىنەن ٴبىزدىڭ ۇيەزدىك سابدەپكە وكىلدەر كەلدى. ىشتەرىندە جولداس نەۋيمەن مەن، ورىنبەك بەك ۇلى بار. زاۋىتتىڭ جايى تۇۋرالى بۇلار سابدەپكە بايانداما جاسادى. سابدەپتەن اقشا سۇرادى. مىلتىق سۇرادى. سابدەپ زاۋىتتاردى قازىناعا الۋعا قارار شىعاردى. ىسپاسكەنىڭ جەتپىس مىڭ پۇت مىسىن الدىرۋعا قارار قىلدى. زاۋىتتارداعى جۇمىسكەرلەردىڭ مىلتىق الىپ، جاراقتانعانىن ٴبىر اۋىزدان ماقۇل تاۋىپ، جۇمىس- كەرلەر وكىلدەرىنە (نەۋيمەن مەن، بەك ۇلدارىنا) اقشادا بەرىلدى. قولداعى بار مىلتىقتاردان مىلتىق دا بەرىلدى. سودان كەيىن، اقمولاعا مىلتىق، پۋلەموت سۇ- راتۋعا، ومبىعا، جانا قىزىلجارعا، قىزىل اسكەر ىشتابىنىڭ مۇشەسى، ماتروس زىيمىندى، كامانديىر كاپۋلوۆتى.، ىسپاسكى زاۋىتىنىڭ جۇمىسكەرى سابدەپتىڭ مۇشەسى پىروۋدى ۇلىن جىبەردىك.

سابەرپەن اقشا مەن مىلتىقتارىن الىپ بولعان سوڭ قىزمەتتەن كەيىن ورىنبەك بەك ۇلى مەنىڭ پاتەرىمە كەلدى. سويلەسىپ، بۇرىن ماعان بەك ۇلىن ازەرەك، شەشەن جۇمىسكەر... دەپ پىرۋدا ۇلى ماقتاۋشى ەدى. بەك ۇلىنىڭ شەشەندىگىن، سابدەپنە باياندا ما ساعاندا اق كورىپ ەدىم. ٴبىزدىڭ پاتەردە سويلەسىپ وتىردىق. زاۋىت تۋۋرالى اڭگىمە قىلدىق. قازاق جۇمىسكەرلەرى تۋۋرالى، سابەت ۇكىمەتى، بولشەبەك پارتىياسى تۋۋرالى سويلەستىك. «الاش-وردا» تۋۋرالى اڭگىمە قىلدىق. بەك ۇلىنىڭ «الاش-وردا» تۋۋرالى پىكىرى ايقىن ەمەس، بىلقىلداقتاۋ ەكەن. ٴبىر از ٴتۇسىندىرىپ سويلەدىم. «الاش-وردا» باياعى قاندىقتى اڭساعان دالباس، قازاق جۇمىسكەرلەرىنە، قازاق كەدەيلەرىنە «الاش-وردا» دا، ايەلاي دا، نە كەلاي دا، ٴبارى ٴبىر..» دەدىم.

بەك ۇلى ٴبىزدىڭ «تىرشىلىك» گازەتى مەن قاتار «سارى-ارقا» گازەتىن الىپ وقىپ ەكەن. «سارى-ارقا» تۋۋرالى، ونىڭ جازۋشىلارى تۋۋرالى ٴتۇسىندىرىپ ٴبىر از ٴسوز ايتتىم. ٴبىر ازدان سوڭ، بەك ۇلى مەن پىكىرىمىز ۇيلەستى. «الاش-وردا» تۋۋرالى پىكىرى ايقىندالدى، رەۆولۋتسيەنىڭ جولىندا، ەندى ەكىبىندىرەك ىسكە كىرىسۋگە كەرەك ەكەنىن ايتىپ، مەنى مەن قوش ايىرىستى...

ماي ايىندا، 1918 - جىلى، ومبىدا وقۋداعى «الاش - وردا» جاستارىنىڭ «ٴبىرلىك» ۇيىمى جالپى جىلستار سيەزىن جاسادى. سيەزگە ٴار جەردەگى جاستار ۇيىمىنان ەكى-دەن وكىل شاقىردى. ٴبىزدىڭ «جاس - قازاق» ۇيىمىنان ابدوللا اسىلبەك ۇلىن جىبەردىك. ٴبىرىنە ومبىدا وقىپ جۇرگەن جان-ايدار سادۋاقاس ۇلىن سايلاپ، تەلەگىرام بەردىك...

مايدىڭ اياق كەزىندە، سيەزشىلارىمىز قايتتى. كەدەيلەر سيەزىنە كەتكەن شوكەن مەن كوشەرباي بۇرىنىراق قايتتى. ولاردىڭ باياندامىسىن تىڭدادىق. ولاردان كەيىن ابدوللا قايتتى. ابدوللا باياندا ما جاسادى. بارىپ قايتقان، جاستار سيەزىنە، اقمولا، سەمەي، قوستاناي گۋبيرنەلەرىنىڭ جاستار ۇيىمدارىنىڭ وكىلدەرى جيىلىپتى. سيەز ٴماجىلىسى قىزۋ ٴوتىپتى. اسىرەسە «الاش وردا» ماسەلەسىن قاراعاندا، ونان سوڭ «سابەت ۇكىمەتىن تانۋ - تانىماۋ»... ماسەلەسىن قاراعاندا وتە قىزۋ بولىپتى. سيەزدە ٴۇش پىكىر كورىنىپتى. ٴبىرى «وڭ»، ٴبىرى «سول»، ٴبىرى «ورتا» (,,левое“, ,,правое“, ,,среднее“.)

ارينە، «الاش-وردا»عا قارسى بولعان، «سول» پىكىرلى، ٴبىزدىڭ كىلىمىز: ابدوللا اسىلبەك ۇلى مەن جان-ايدار سادۋاقاس ۇلى. ونان سوڭ ومبىداعى «دەموكىرات سىبەتتىك» وكىلدەرى-ابىلقايىر دوس ۇلى، قامزا جۇسىپبەك ۇلدارى. نە كەرەك، قارسى بولعان مەن بۇلار ازشىلىق بولعان.

«سابەت ۇكىمەتىن تانۋ - تانىماۋ» ماسەلەسىن قاراعاندا، سيەز ٴماجىلىسى ەداۋىر قىزۋ بولعان. الگى، ٴۇش پىكىر ايقىن سوعىسقان. مايدانداسقان. سابەت ۇكىمەتى جاعىنداعى، «سول» پىكىرلى، (левое) اسىلبەك ۇلى، جان-ايدار سادۋاقاس ۇلى، ابىلقايىر دوس ۇلى، قامزا جۇسىپبەك ۇلى. بۇلار ٴبىر ىڭعاي. بۇلارعا الگى، «الاش-وردا» ماسەلەسىن قاراعاندا، «ورتا» پىكىرلى، (центровые) «تەڭ ورتاق» بولعان ابدىراقمان ٴبايدىلدا ۇلى قوسىلعان. بۇلارعا قارسى، سابەت ۇكىمەتىنە قارسى، «ٴبىرلىك» تىڭ باستىقتارى، «وڭ» پىكىرلى (правые) كەمەڭگەر ۇلى، ىسماعۇل سادۋاقاس ۇلى، ابباس توعجان ۇلى، سايدالى ۇلى، سەيىت ۇلدارى بولعان. بۇلار، قازى وقىپ ۇقشاندا، قىلعان انتتارىن مىقتى ۇستاعان.

سەمەيدە، «الاش-وردا» مەدرەسەسىنىڭ باستىعى، ايتىلعان قازى دەگەن

جىگىت، بولشەبەك سالداتتارى اتقان وقتا ۇشقاندا، ومبىدا وقىپ جۇرگەن «ٴبىرلىك» ۇيىمىنداعى جاتاعى انتارى ايتىلعان ۇلاندار «قازىيدىڭ جولىن ۇمىتپاسقا انت قىلعان» . . . ەدى. انت قىلىپ «سارى-ارقا» گازەتىنە تەلەگرام سوققان ەدى. تەلەگرامدارى «سارى-ارقا» گازەتىنىڭ 1918-جىل، 15-اپرەلدە شىققان 38-نومىرىندە باسىلعان ەدى. تەلەگرامدارى مىناۋ:

«كوكشەل .

-«وت جاندى، ۇلت قاندى، مىسال قىرشىن جاس قازى باۋىرىمىزدىڭ ەز-گىلىسىز قازا تابۋىنا وتە قايعىرامىز. ٴبىراق قازىنىڭ ارمانى جوق: ۇلت جولىندا توگىلىپ قۇربان بولدى. جاستارعا جولباسشى جۇلدىز، تۇبىكى بيدە ال بولدى. ٴبىز دەر قازىيدى، جانا ونىڭ ۇلگىلى جولىن ۇمىتپاسقا، قۇداي الدىندا، ار الدىندا ۋادە بەردىك. سول ۋادەگە ٴبىرىنشى نەگىز سالدى ٴۇشىن 20-اپرەلدە قازاقشا «وينى» جاساپ، ٴتۇسكىن ساپ پايدانىڭ جارتىسىن، ارتتا قالعان ٴبىر جاس ۇل ىالاسىنىڭ تاربيەسىنە بەرمەكشى بولدىق. جانا باسقا ۋاقىتتاردا جاردەم كورسەتىپ تۇرۋعا قاۋلى ىستەدىك. ٴبىرلىك قاۋىمىنىڭ جىستارى». . .

مىنە، وسى «انت ۋادەرىس، مىقتاپ ۇستاعان. جانا، سەمەي جاستارىنىڭ وكىلى مۇقتار اۋەز ۇلى سابەت ۇكىمەتىنە قارسى بولعان. قوستاناي جاستارىنىڭ وكىلى مىرزا ۇلى قارسى بولعان. تارىنىس ەداۋىر قىزعان. ٴبىزدىڭ وكىلدەردىڭ دومبىتۋى مەن كوبشىلىك، اقىرىندا، «. . . سابەت ۇكىمەتىن تانيمىز، سوزىمىزگە تيمەسە» . . . دەگەن قارار شىعارعان.

جانا، سيەزدىڭ كوبشىلىگىنىڭ قاۋلىسى بويىنشا، اقمولا، سەمەي، قوستاناي گۋبيرنالارىنداعى بارلىق جاستار ۇيىمدارىنىڭ اتتارىن قالدىرىپ، جالپى ٴبىر ات بەرىپ «جاس-ازامات» دەۋگە قاۋلى قىلعان. «جاس-ازاماتتىڭ» باسقارماسىنا II. K. سايلاعان. باسقارماسىنىڭ ٴتور اعالىعىنا مۇرزبيندى. مۇشەلىگىنە: ىسماعۇل سادۋاقاس ۇلىن، مۇراتبەك سەيىت ۇلىن، گۋلە دوسمبەكوۋانى، ابدىراقمان عابيدىللدا ۇلىن سايلاعان. ابدىراقماندى سول پىكىرلىلەردىڭ (دوس ۇلى، قامزا-جان ايدار، ابدوللدا) دومبىۋى مەن سايلاعان. «جاس-ازامات» ۇيىمىنىڭ ٴتىلى قىلىپ، «جاس-ازامات» اتتى گازەت شىعارماق بولعان. گازەتتەرىن قىزىلجاردا، جابىلىپ قالعان كولبايىنىڭ گازەتىنىڭ «ٴۇش ٴجۇز» دىڭ ورنىنا شىعارماق بولعان. شىعارىۋشىلىققا كەمەڭگەر ۇلىن سايلاعان . . .

ومبىدان، بۇل سيەزدەن قايتىپ، ابدىللدا قىزىلجار قالاسىنا كەلگەن. ونداعى بولشەبەكتەردىڭ، سابەتتىڭ باس ادامدارىنىڭ ٴبىرى، ىسقاق كوبە كوپ-شەيەۋدەن ٴالجان ۇلى مەن، كارىم سۇتتىش ۇلى مەن، جانا، سول ومبىعا بارىپ قايتىپ كەلە جاتقان، كوكشە تاۋ سابدەبىنىڭ مۇشەسى، بولشەبەكتەرىنىڭ باستىق-تارىنىڭ ٴبىرى، سابىر شارىپ ۇلى مەن-ٴبارى باس قوسىپ سويلەسكەن. بۇلار قورتەۋ-بەسەۋى باس قوسىپ سويلەسىپ، بولشەبەك پارتياسىنا قازاق جۇمىسكەر-

جالشىلاردىن كوبىرەك شاقىرىلۋعا، جانا «الاش-وردا» مەن ۇكىمەت كۇرەسۋگە جول جاساعان.

ٴبىز ابىلدىادان — «ومبى قالاي؟... ومبىداعى قازاق جۇمىسكەرلەرى قالاي؟... پاراقوتتا، تەمىر جولدا جۇمىس قىلاتىن قازاقتار؟... جانا جەمىستىك مالايلىعىندا جۇرەتىن قازاقتار؟. جانا، قىرىلعارداعى جۇمىسكەرلەر قالاي؟»-دەدىك.

ابىلدىا — «قىرىلعارداعى ٴبىر از جۇمىسكەرلەر، قولىنا ارىنا مىلتىق الىپ، قايرات قىلىپ جۇرگەنى بەلگىلى عوي. بۇلاردىڭ باسشىسى ساقاق كوبەك ۇلى، بۇلار ٴتىپتى جاقسى. انەۋ كۇنى قىرىلعاردا سالدەپتى ۇلاتىپ بولسە اقىنا، ... قىلعاندا، بۇلار كوپ قايرات كورسەتكەن. ونان سوڭ ومبى جۇمىسكەرلەرى دە جاقسى. جيىرما شاقتى قازاق جۇمىسكەر قىزىل اسكەرگە تىلەنىپ جاقىندا كىردى. كوزى اشىق باستىقتارىن كوردىم. ٴبىر ٴتۇرلى جاقسى... ۇزگار جانىبەك ۇلى، مۇقامەت عالي تاتىم ۇلى، قازىبەك مۇقاي ۇلى...»-دەدى.

بۇلار قازاق جۇمىسكەرلەرىنىڭ كادىمگى، ۇزىمىزگە بەلگىلى جىل قوستارى. بۇلار، ەڭ الدى مەن ٴبىر قولى مەن قىزىل تۋ كوتەرگەن، ٴبىر قولى مەن پولەمەت كوتەرگەن، سىن باتىرلار. بۇلاردىڭ ىشىندەگى ۇزگار جانىبەك ۇلى، 1912-جىلعى جەر دۇنيەگە ٴمالىم سىبىردە لەنا زاۋىتىنداعى جۇمىسكەرلەر اتىلۋىندا بولعان جىگىت. («знаменитый Ленский растрел») بىرەۋلەر ابىلايدىڭ، كەنەسارى، ناۋرىزبايدىڭ، سىزدىقتىڭ «باتىرلىقتارىن» اۋىزىنىڭ سۋى قۇرىعانشا ماقتايدى. بۇلاردىڭ باتىرلىقتارى ەل تالاۋ عانا ەدى: ال، ٴشىن باتىرلار، الگى قىزىل تۋ ۇستاپ، قىزىل اسكەر بولىپ، ەڭبەكشى تاپ ۇشىن وققا قارسى شىققاندار. مىنە، بۇلاردى ماقتاۋعا بولادى...

بۇلار تۋرالى باعالاپ كەيىن ايتارمىن...

ٴسوۆيەت ومبى- سىرىلعاردان قايتقان ابىۋلدانىڭ بايانداماسىن تىڭدادىق. ابىۋلدا قىلعان باياندامادا، ٴجانا سەبەتكە قاۋىپتى جايلاردى دا ايتتى.

—«اپەسەرلەر، بايلار قازاق-ورىستار جاقىندا ٴبىر ەرەۋىل جاساماي قوياتىن ەمەس. ۇ جەردە، بۇل جەردە، اپەسەرلەر، بايلار، قازاق-ورىستار جينالىپ قوزعالىپ، دايارلانىپ جۇرگەندەرىن كوپ ايتادى. كوكشەتاۋدا قازاق-ورىس اپەسەرى انەنكوپ دەگەن ورمان اراسىندا اسكەر جيناپ ٴجۇر دەگەندى ...ابىر شارىپ ۇلى ايتىپ، ولاردى قۇرتۋعا، ومبىدان كوش سۇراپ ەدى. ومبى مۇنى ... ەمەۋ كەلە جاتىپ جولشىباي، مۇنىڭ انىق ەكەنىن مەن ٴوز كورىمىمەن كوردىم. ... الدىندا، ٴبىر ستانسادا، انەنكوپتىڭ جاراقتى قازاق-ورىستارى ... الا، ٴبىر-ەكى مەلىنسيەسىنىڭ مىلتىعىن تارتىپ الىپ كەتكەنى ... ستانسادا وسىنداي كورىنەدى. ونان سوڭ، ومبىداعى ... ادامدارى، «ٴبىرلىك» ۇيىمىنىڭ باستىقتارىندا بىردە ەكە استىرتىن دايارلانىپ جۇرگەن ٴتارىزدى. ولاردىڭ دا انالار مەن استىرتىن

سوزدەرى بار ٴتارىزدى. «ٴالاش-وردا» جاستارىنىڭ بىرەۋى ٴبىر جەرگە ٴبىرى جيىلىسىن سوزگە بارىپ كەلدى. ونان سوڭ قىزىلدار ماقايىندا ٴتىپتى جامان كورىنەدى. تۇنعۇگى بۇنت شىعارعاندار دىڭ تۇبكى امان قالعان تامىرى قايتا قوزعالىپ جاتقان ٴتارىزدى»... دەدى.

— «ٴبىزدىڭ» ەلگى، ومبى قىزىلدارعا قارسى-جاراق سۇراتىپ جىبەرگەن كىسىلەرىمىز قايدا؟-دەدىك.

— ولار قارسى-جاراقتى ەداۋىر قىلىپ الدى. مەنى-مەن بىرگە شىعىپ ەدى. مەن الىسىپ ٴجۇرىپ كەتتىم. ولاردا ەندى كەلىپ قالار»-دەدى.

اڭگىمە سولاي... ٴبىر كاتەر قايانعان تارىزدى. شالا ولگەن جىلان ٴالىن جيناپ، اقىرىن قوزعالىپ، قارسىن تاۋىپ اتقۋعا دايارلانعان ٴتارىزدى.

اقمولادا، تەمىر جول بويىندا (باعىزالدا) جۇمىس قىلىپ جۇرگەن، قالاداعى ەسقاق بايدىڭ كوك ٴۇيىندە جاتقان، قازاق جۇمىسكەرلەرىن جاراقتاندىرىۋعا سابەپىنە ميلتىق بولمادى.

ول ەكى ارادا، اقمولانىڭ ولى تۇسىنىڭ جاعىنا شىققان سابەپ ەۋشەسى ياي-سەيىت ٴادىل ۇلى قايتىپ كەلگەن. سابەپكە باياندا جاساعان. ٴمۇنىڭ جۇرگەن جەرى كوبىنەسە قازاق اراسى. بۇل تىنشىنىقتان باسقا بوتەن ٴسوز ايتپادى.

باياندامالاسىنان كەيىن مەنىڭ پاتەرىمە كەلىپ، ٴبىر از سىپاقتاپ، ەلە جايىن اڭگىمە قىلىپ وتىردىدا:

«ساعان ٴبىر از ٴسوز ايتايىن دەپ كەلدىم»-دەدى.

— نە؟... دەدىم.

— سەن قالاي قارايتۇنىڭدى بىلمەيمىن... مەن ٴبىر جۇمىس ىستەپ كەلدىم... دەدى.

— ايت، ەندى، ستەگەنىڭدى... دەدىم.

— مەن، سول اۋعى ەلدە، ٴبىر اۋىلدا، ەلگى قوقان اۆتونومياسىنىڭ باستىعى مۇقامەدجان تىنىشباي ۇلى مەن، سەرىكباي اقاي ۇلىنا كەز بولدىم. قاسىندا جولداسى بار. تۇركىستان جاعىنان جىلىستاپ قاشىپ كەلەدى ەكەن،... دەدى.

— ە، ولار قايدا؟ — دەدىم.

— ولار سەمەي كەتتى-دەدى، بىلجىراپ.

— قالاي كەز بولدىڭ؟... نەگە الىپ كەلمەدىڭ؟... دەدىم.

— الىپ كەلۋگە ۇيالدىم... ٴبىر اۋىلدا تۇستەنىپ، بولەك قوستا جاتىر ەكەن. سالت اتقا مىنگەن. كيىمدەرى ەشاندىردىڭ كيىمدەرىندەي. مەن، ەلگى اۋىل يەسىنىڭ ۇيىنە كەلىپ ٴتۇسىپ ەدىم... ٴبىر اۋىلدان ەستىپ كەلىپ ەدىم. ەلگى اۋىل يەسىنىڭ ۇيىنە ٴتۇسىپ ٴبىر از وتىرعان سوڭ «تىنىشباي ۇلدارىن بارىپ كورەيىن» دەدىم. اۋىل يەسىدە

جامان قورقتى، تىنىشباي ۇلىدا جامان قورقتى، قوستارىنا باردىم. ەكەۋىنە ٴبىر ٴتۇرلى تۇسىنەرى بۇزىلىپ، ساسىپ، مەنىمەن تۇرەگەلىپ اماندالستى. سونان سوڭ، اماندالسىپ، كوڭىلدەرىن ورنىقتىردىم... دەدى.

-سۇيىنشى قويە بەردىڭبە؟.. دەدىم.

-بيە... تىيگەم جوق. قايتا جۇرەتۇن جوندەرىن تۇۋرالاپ، جولداعى ەلدەرىن ايتىپ جىبەردىم».-دەدى.

ەنە،-سايانى دۇسپانىنا، «الاش-وردا» باسشىلارىنا، ٴبىزدىڭ جولداس بۇيتكەن... ال، «الاش-وردا» قايدا ەدى؟.. بۇعان دۇدامال جاۋاپ جوق. «الاش-وردا» نىڭ قايتكەنىن كورگەمىز، كورگەمىز...

اقمولانىڭ ورىس-قازاق بولىستارىندا بولىستىق، اۋىلدىق سايلاۋ ساپەپ سايلاتۋعا ەلگە كەمەسەرلەر شىعاردىق. سايلاۋعا قولدارى بوسارلىق ساۋ دەپ مۇشەلەرى مەن كوبىنەسە «جاس-قازاق» ۇيىمىنىڭ جاستارى شىقتى. سايلاۋ نوسقالارىن ٴوزىمىز جاساپ بەردىك....

سابدەپكە قىزىلجار، ومبىدان ٴبىر-ەكى تىعىز تەلگىرام كەلدى. بەرىندە ەرەسەيدەن ٴسىبىردى باسىپ ەلىنە شەق-ىسلاۋاك اسكەرى قايتىپ بارادى. ٴبولەگى قىزىلجارعا كەلدى. بۇلار، سابەت ۇكىمەتىنىڭ «قارىۋ-جاراقتارىڭدى تاستاپ كەت» دەگەن بۇيرىعىنا كونبەي كەلەدى. بۇلاردىڭ جاراقتارىن الىپ جىبەر دەگەن بۇيرىق بار. قىزىلجار سابدەپى، وت ارباداعى باعزال ماگىنا كەلىپ تۇرعان شەق-ىسلاۋاقتارعا «جاراقتارىڭدى قالدىر» دەپ ٴسوز سالىپ تۇر. شەق-ىسلاۋاكتار كونبەسە جانجال شىعۋعا مۇمكىن. سىزدەردە قامسىز بولماي تۇرىڭدار»... دەگەن.

ەكىنشى تەلگىراممىندا: «تەز اسكەر جاساۋعا پالەن جاستاعىلاردى جيى-ناڭدار»... دەگەن.

سابدەپتىڭ مۇشەلەرى داعدارىڭقىرادى... ناعى دا سوعىسقا بارۋعا ەش كىمنىڭ ىنتاسى جوق ەكەنى جۇرتتىڭ بارىنە بەلگىلى. قالاي بولار ەكەن؟ قالاي قىلىۋ كەرەك؟-سابدەپ، داعدارسا دا بەلگىلى جاستاعىلاردى اسكەرگە جيناۋعا (Мобилизация) قىلۋعا تىعىز جارلىق شىعاردى.

سابدەپتىڭ ماجىلىسىنەن پاتەرلەرىمىزگە قايتتىق. ەرتەڭىندە تاڭ ەرتەڭ مەنىڭ پاتەرىمە باكەن كەلدى. قىزىمەت قىلمايتۇن كۇن ەدى. -نەمەنە؟ -نە قابار بار؟ -دەدىم.

-ەش قابار جوق. تىم-تىرىس، جانجال بولدى عوي. ٴتۇرى جامان-دەدى.

سول كۇنى، باكەن، ابدوللا، ٴومىرباي، نۇرعايىن، ٴبارىمىز ەسىل بويىنا كوككە شىقتىق. 1918-جىلدىڭ جازى شىققالى قالادان ٴبىرىنشى عانا كوككە شىققانىمىز سول ەدى. كوككە اۋناپ، ەسىل جاعاسىندا جاتتىق، الشى-اتار مەن تىستانا

اتتىق. ەسىلدىڭ جاعاسى كوك جاپىراققا ورانعان، قالىڭ. كوك ٴورىم تال. ٴبىز جاتقان جەر تالسىز جيەك. كوك شالعىن. ەسىلدىڭ سۋى كوكپەن كوك كوك جيبەكتەي ىيرەكتەپ، شىمىرلاپ اعادى. اسپان دا كوك تورعىنداي. الىستاعى دالالاردا كوكپەن كوك... كوك جاپىراقتى كوك ٴورىم تال. كوك ورايلى شالعىن. كوك ٴبيىرىم ٴمولدىر سۋ. كوك تورعىن اسپان. جەردە، اسپاندا ٴبارى دە كوكپەن كوك. اۋا تولعان، جازدىڭ دىمقىل جاس ٴيىسى، بويدى الادى. قالىڭ كوك جيبەكتىڭ ۇستىندە اۋناپ بوي جازعانداي اڭگىمەلەسىپ جاتتىق... جۇرەك ٴبىر زور ىستى سەزگەندەي سوعادى.

٧.

شەق - ىسلاۋاك بىلاگى، اقمولادا ساپەت ۇكىمەتىنىڭ قۇلاۋى.

(1918 - جىل، 3 - يۇن.)

ٴتۇن ورتاسىنا شەيىن جازۋ جازىپ وتىرىپ، كەش جاتىپ، ەرتەگىسىندە كەشىرەك تۇردىم. جاتقان پاتەرىم مۇقىمبايدىكى دەگەن سارتتىڭ جەسىر قاتىنىنىكى ەدى. جۋىنىپ بولىپ شاي ٴىشىپ وتىرعانىمدا، جاتقان ٴۇيىمنىڭ ٴبىر كىشكەنە بالاسى جۇگىرىپ كىرىپ كەلدى.

- قازاق - ورىستار ىستانيتسياسىندا جينالىسىپ جاتىر. ٴبارى قىلىش - مىلتىق اسىنىپ الىپتى. ٴبىر توبى ساپەتكە كەتتى. «ساپەتتى ۇستايمىز» دەيدى. «ومبىدا، قىزىلجاردا، ساپەت قالىپتى دەيدى»... دەدى.

- «نە دەيدى؟ -... بار، ٴبىلىپ كەل»... دەپ، بالانى قايتا جىبەردىم.

بالا جۇگىرىپ كەتىپ، تەز قايتىپ كەلدى.

- ساپەتتى بارىپ قاماپ، ەسكەرىنىڭ الدىندا تۇر. ساپەتكە بارىپ وتىرعان بوشۋەك، مونين، پاۆلوۆتاردى ۇستاپ اكەتتى... ەندى ٴبىر توپ اتتىلارى كوۋبەرنىنىڭ ٴۇيىندەگى، قىزىل اسكەرلەردى قاماپ تۇر»... دەدى.

ول ارادا، ۇيگە، ٴبىزدىڭ «جاس - قازاق» ٴۇيىمىنىڭ مۇشەسى كارىم دەگەن جىگىت اسىعىپ كىرىپ كەلدى. بولىپ جاتقان وقيعانى ايتتى.

- «سەن ەندى تەز قاش» دەدى.

ول ونى ايتىپ وتىرعاندا، ۇيگە، ساپەتتىڭ مۇشەسى شوكەن تىنالىن دەگەن قازاق جۇمىسكەرى اسىعىپ كىرىپ كەلدى. ودا وقيعانى ايتىپ:

- قاراعىم، ەندى، تەز بوي تاسا قىلايىق. الدى مەن، ەندى سەنى ىزدەيدى ھوي»... دەدى.

ۋل اۋادا، تاعى ٴبىر - ەكى دوسشار ادامدار كەلدى. ٴبارى دە «تەز قاشىۋ كەرەك» دەگەندى ايتتى.

جانا ۋل اۋادا، پاتەر ٴۇيدىڭ بالاسى تاعى دا جۇگىرىپ كەلدى:

- «قازاق - ورىستار كۇجىلدەپ، مابدەپتىڭ وزگە مۇشەلەرىن ۇستاپ اكەلۋ كەرەك» دەپ جاتىر. باكەندى قازاق - ورىسى با ر، قازاعى با ر ٴتورت - بەس كىسى ايداپ الىپ باردى. ستانيتسانىڭ ما ڭايى تولعان اتتى، جا ياۋ قالىق.

شارىپ يالىم ۇلى، ات ۇستىندە، جىينالعان جۇرتقا ايقايلاپ سويلەپ: «ساكەندى، ابدوللانى ۇستاپ اكەلۋ كەرەك»... دەپ جاتىر، - دەدى.

شاڭقى - شۇڭقى ەتكەن مالتەق داۋىسى ەستىلەپ قالدى.

وتىرعان جولداستار، ٴتىنداي - الادى. ماعان:

- «ەندى تەز، جونەلۋ كەرەك، - دەدى. مەن: - «جولداستار توتقىنعا الىنعان بولسا، مەن نە بەتىمەن قاشامىن» - دەدىم.

مىلتىق داۋىسى شاڭقىلداي بەردى. جولداستار قوبالجىپ، مەنى قيىستىرا ماي، مەنى قاشىرىۋعا، ۇيدەپ، بۇيدەپ، وتىردىدا، بولماعان سوڭ ٴبارى شىعىپ كەتتى.

مەن پاتەر يەسى ايەلدى شاقىرىپ الىپ، پاتەراقىسىن تولەپ، كىتاپ، قاعاز نارسەلەرىمدى كورسەتىپ، تاپسىرىپ، ٴوزىم دايارلانىپ وتىردىم.

مىلتىق داۋىسى ٴبىر - بىرلەپ، سيرەك - سيرەك اتىلىپ تۇردى. كوشەدە شاۋىپ وتكەن اتتى كىسىلەردىڭ دۇسىرلەرى شىعا باستادى.

پاتەر يەسى، ايەل ٴبىر كىرىپ، ٴبىر شىعىپ، ماعان: - «استىنگعى ٴبىز وتىرعان ۇيگە بارىپ وتىرساڭىزشى، مۇندا، ٴسىزدى ىزدەپ كەلەدى عوي ەندى» دەپ، قويمادى.

كەلىسكەنىم، قارىۋ جاراقتى، ەدىرەڭدەگەن بەس - التى اتتى كىسى قوراعا كىرىپ ك...لدى: تورتەۋى نوعاي، ەكەۋى قازاق - ورىس.

مەنى توتقىنعا الدى. قامشى مەن ٴبىر ەكى سالىپ قالدى. پاتەردەن الىپ جونەلدى...

كۇن اشىق، جىلى ەدى. شاڭقىلداپ، جاڭعىرىعىپ اندا - ساندا اتىلعان مىلتىقتىڭ داۋىسى قاڭى تۇۋلاققا تيگەن ساباۋدىڭ داۋىسىنداي. ەرسىلى قارسىلى شاپقان اتتى كىسىلەردىڭ دۇبىرى، ٴار جەردە شۇۋلاعان، ەرمۇلدەپ سامبىرلاعان جۇرتتىڭ داۋىسىنا قوسىلىپ قالانى سايگە تيگەن سيىرعا ۇساتتى.

كوشە بويى دۇسىرلەپ، شاڭداتىپ ەرسىلى - قارسىلى شاقىپلاپ جۇرگەن اتتى، جاياۋ قالىق. بىرەۋلەر تاماشا ٴۇشىن ٴجۇر. بىرەۋلەر بولشەبەكتەردى ىزدەپ ٴجۇر. بىرەۋلەر قورقىپ ٴجۇر. 6 اتتى كىسى، تورتەۋى تاتار، ەكەۋى قازاق - ورىس، مەنى كوشە بويى ايداپ، قازاق - ورىستىڭ ستانيتساسىنا اكەلە جاتىر.

ايداۋشىلاردىڭ باستىعى بەلگىلى شارىپ يالىم ۇلى، بىرەۋى، تۇركەي دەگەن ٴبىر دۇكەنشى باي - تاتار، ٴۇشىنشىسى ات بازارىندا ساۋدا قىلاتىن ٴبىر تاتار،

ٴتورتىنشىسى بولىستارعا ٴتىلماش بولىپ جۇرەتۇن، ٴجانا ات بازارىندا ساۋدا قىلاتۇن، نۇرى تويعىن ۋلى دەگەن تاتار.

وكىبەلەرى كوتەرىلگەن. كوزدەرى ٴجىبىرەيگەن. تاناۋلارى سايگە ٴتيگەن سيىرلاردىڭ تاناۋلارىنداي جەلبىرەيدى. كوجىلدەپ، جانجاقتاعى كوشە بويى، ۋي- لەردەن شىعىپ تۇرعان قالىقتا قاراپ ايقايلايدى.

- «ٴا-اي ! . . سەندەردىڭ قورالارىڭدا بولشەبەكتەر جوق پا ؟ ! .مىنە، ٴبىز بولشەبەكتىڭ قامىعىن ۋستادىق ! . . » دەيدى. «نو، ٴجۇر ! . . . ايدا، اياعىڭدى باس، اياعىڭدى!» دەپ، مەنى قامشى مەن ۇرىپ قويادى. اسىرەسە كوپ ۇراتۇن تويەنى ۋلى. مەن، ياليم ۋلىنا قاراپ: - «شارىپ ابزى، ٴسىز وقىعان ادامسىز عوي، مەنى ۋرعىز باي اپارىڭىز. - كوشەدە قول مەن ۇرىۋ ادامشىلىققا جاتپايدى عوي . . . » دەدىم. ولىرگەن مەس «ادامشىلىقتى» نە قىلاسىن؟ . . ۋرىپ قويادى.

الدىمىزدان ەكى- ٴۇش سالت اتتى قازاق شىعا كەلدى. بىرەۋى ارتىمنان كەلىپ، مەنى قامشى مەن سالىپ قالدى. قاراسام، ٴبىر قارا ساقالدى، شىبارلاۋ، بۇرجىق بەت قازاق. مەن، بەتىنە قاراپ جاي كۇلدىم دە: «و، سىزدە ۇرىپ قالدىڭىز، مەنىڭ سىزگە دە قىلعانىم بار شىعار! . . » دەدىم. قازاق شەگىنىپ كەيىن قالدى. ايداپ قازاق ورىستىڭ ستانيتساسىنا اكەلدى. ستانيتسانىڭ الدى- گۋۋ - گۋۋ، تولقىنداي قوزعالىپ قايناعان قالىق. قازاق، تاتار، ورىس، قاتىن- بالا شاعا. گۋۋلەگەن، كوجىلدەگەن ٴسوز. ەرىسلى- قارسىلى شاپقان اتتى كىسىلەر. اندا- ساندا اتىلعان مىلتىق داۋىسى. شاڭ- شۇڭ شاتىر- شۇتىر، تىڭ- جىڭ داۋىس شاڭ مەن ارالاسىپ اسپانعا ۇشادى. جۇرتتىڭ كوبىنىڭ اق ٴجابدان وكپەسى كوتەرىلگەن. ەس تەن، اقىلدان ايىرىلعان، قالىڭ، نادان توبىر، سايگە قۋىلاعان سيىرداي. كوزدەرى ٴجىبىرەيىپ، تاناۋلارى شەلەكتەي بولىپ ولىرگەن. كوجىلدەگەن، ولەرگەن، ەس جوق، نادان توبىر. ٴبارى وكىرگەن سيىرداي كۇلدەپ، «بولشەي بەككە» لاعىنەت ايتادى. ٴبارى ۇستاپ توپىراق شاشادى. مەنى ستانيتسانىڭ الدىنا ايداپ اكەلگەن كەزدە، ەسى شىققان توبىردىڭ كوبى قوزعالىپ ماعان تايانادى. جاياۋ توبىردىڭ ىشىندە ەڭ الدى مەن ماعان قارسى كەلگەن قازاق- نۇرجان اقساقال شەگىنگە كوزىم ٴتۇستى. قولىندا ادەمى قارا تاياعى بار. كوزى مالىڭ بولعان سيىردىڭ كوزىندەي قىزارعان. ماعان جانا ىسىپ كەلىپ، سوزەتۇن سىيىرشا قاراپ، مەنى بالاعاتتادى. مەن- دۇشپەن ىزا بولىپ، جاي:

- ەي، سىزگە جول بولسىن ؟ . . ٴسىز بىلعي بىز بەن بىرگە بولعان ادام ەدىڭىز عوي ؟ . . ٴسىز ٴبىز بەن بىرگە سابانتەدە بولعان جوق پا ەدىڭىز ؟ : - دەدىم.
نۇرجان - ەكەن:

«بىلشىلدادىما، سەن نە قىلمادىڭ ! . . بالەم ەندى سازاڭ بەرىلەر، قىلارمىن ساعان ! » دەدى.

سول ارادا، كوۋلەپ قوزعالىپ، ولىرىپ تايانىپ كەلگەن جاياۋ توبىردىڭ ٴبىر ازى شوۋلاپ كەلىپ ماعان جابىلىپ قالدى.

قولى جەتكەنى مەنى ۇردى، قولى جەتپەگەنى ٴوزدى-ٴوزىن ۇردى. «الىك-جىلىك، شاڭ-شۇڭ، پالەن تۇگەن دەپ جاتىر - «بولشەبەك»، «بۇزىلعان»، «كاپىر»، «ٴدىنسىز»، دەگەن سوزدەر ەستىلەدى. كوتەرىلىپ، ٴبىرىنىڭ باسىنان ٴبىرى اسىرىپ سىلتەگەن جۇدىرىق مەنى تۇنشىقتىرۋعا اينالدى.

جۇرتتىڭ ۇرعانىنان قورعانىپ بار كۇشىنى جيناپ: «شىنىمەن بۇلىستىن ەش كىم بولماعانىما؟...» دەپ، تەز قالىققا كوز جىبەرگەنىمدە، ٴبىر سۇلەيمەن قاجى دەگەن قازاق ۇمتىلىپ ومىراۋلاپ كەلىپ، مەنى تەز قولتىعىنا الىپ، جابىلعان توبىردان الىپ شىقتى. جۇرتقا ەندى ۇرعىزباي جىلدام ستانيتساعا اكەپ كىرگىزدى.

ستانيتسانىڭ ٴىشى ابىگەر. مىلتىق ۇستاعان ساقالدى، ساقالسىز، جاس، قازاق-ورىستار. قىلىش، الدى اتار تاعىنعان اپيتسەرلەر. سارت-سۇرت جۇگىرىپ كىرىپ شىعىپ جاتىر. ستانيتسانىڭ ىشىندە، كەي ٴبىر جاي، ٴتور قول تۇرعان، ونىرعان قازاق-ورىستاردا بار. بۇلار ٴتىپتى جاي وتىرعان ٴتارىزدى. ٴتىپتى ەمنا بولىپ جاتقان ىسكە قانىناسپاعان ٴتارىزدى. مىلتىق اسىنعاندارىنىڭ تۇرلەرى جيناق. قيمىلدارى شابشاڭ. لاپ ۇرىپ، كىرىپ-شىعىپ ٴجۇر. ٴبارىنىڭ باستىعى كوشكوبىسكىي. گوجىلدەپ، بۇيرىق قىلىپ، اسىنعان قىلىشىن سۇيرەتىپ سارتىلداپ كىرىپ شىعادى. مەنى ٴتىنتىپ، تورگى ٴبىر بولمەگە اكەلىپ تىعىپ جىبەردى.

بولمەگە كىرىپ كەلىپ، قاماۋلى وتىرعان سابدەپتىڭ ٴتور-اعاسى بوشوكنى، ونىڭ ورىن باسارى- باكەندى، كەمەسەرلەرى- موينەندى، جانا، سابدەپ مۇشەسى كاندىراتيۋا دەگەن ايەلدى كوردىم.

شولاق-شولاق ٴسوز قاتىسىپ، ٴبارىمىز داعدارىپ وتىردىق.

- انىسقان كىم؟... دەدىم.

- «ٴبىزدىڭ قىزىل اسكەرلەر» - دەدى.

- وزگە جولداستار قايدا؟ - دەدىم.

- ياۋلوپناردا وسىندا، مىنا بولمەدە. - دەدى.

بارماقتى شايناپ وتىردىق.

ملتىق داۋىسى باسىلدى. ٴبىراق، سامبىرلاعان ٴسوز، شابىر، شاڭ - شۇڭ بىلسالانىن ەمەس. ٴبارىنىڭ باستىعى كوشكوبىسكىي وكىبىنەدى. سامبىرلاپ ٴامىر بەرىپ جاتىر. ٴبىر ازدان سوڭ، ۇرىپ، بايسەيىت ٴادىل ۇلىن اكەپ ٴبىز وتىرعان جەرگە سوگىنتىپ جىبەردى. ودان سوڭ، ابدوللا اسىلبەك ۇلىن ۇرىپ، ٴبىز وتىرعان ۇيگە سوگىنتىپ جىبەردى. بايسەيىتتى قالانىڭ شەتىنەن ۇستاپ اكەلگەن ەكەن. ابدوللانى ايداپ قۋىپ ٴجۇرىپ كوپ ۇرعان ەكەن.

ٴسۇيتىپ ٴبىر از بولشەبەكتى ٴبىز وتىرعان ۇيگە تىعىپ بولدى. كوبى ۇرىلعان. بەتتەرى، باستارى قان. اسىرەسە، كاتشەنكەنىڭ بەتى كوبىرەك قان...

ٴبارىمىز باس قوسقان سوڭ، ۇرىلىۋسوعىلىۋدى كورگەن سوڭ، بارماقتى شايناي-
شايناي وتىردىق.

ولىرگەن توبىرىستانىينسانىنىڭ ماكابىن جىنىنىڭ ويناعىنداي قىلدى، ىسىنا-
نىپتسانى اينالىپ العان. ەس جوق، ازان-قازان. كوبى تاماشاعا جۇرگەندەر. اسىققان،
جۇگىرگەن جاياۋلار. جيىنالعان ات. بىرەۋ دۇسىرلەپ، اث بەن، تۇرا قامشىلاپ كەتىپ
جاتىر. بىرەۋ دۇسىرلەپ كەلىپ جاتىر. تاماشاعا جيىنالعاندار دىڭ كەي بىرەۋلەرى،
ۇستالعان بولشەبەكتى كورىپ، جىعىلعان ۇستىنە جۇدىرىق سالىپتا قالادى. ٴتونىپ
كەلىپ، ٴبىز وتىرعان بولمەنىڭ تەرەزەلەرىنەن قارايدى... بىرەۋ قەرەزەنى قاعادى.
قارادىق. قىيلىباي دەگەن قازاق، شال. قونجىكداپ، قولىن شوشاڭداتادى. نەدەپ
تۇرعانىنا تۇسىنبەي، قادالا قارادىم. كوزىنە كوزىم ٴتۇستى. بەت، اۋزى، كوزى
جىنى ۇستاعان باقسىنىكىندەي.

ماعان قاراپ، قارعا تۇياق جۇدىرىعىن ٴتۇيىپ، بىردەمە دەپ، كىجىنگەن
ٴتارىزدى بولادى. تەرەزەدەن ودا بىزگە ايبات شاشقان بولادى، سورلى!...
سورلى!... نە شارا بار؟ بەتىنە قاراپ، تەك، «بەيشارا، بەيشارا!...» دەپ، باسىمدى
ىيزەدىم. جانا بىرەۋلەر كەلىپ تەرەزەنى قاعىپ كىجىندى. باسىبەك دەگەن سلۋ-
دەگەر قازاقتىڭ بالاسى. بوقتايدى. اسىرەسە باكەن مەن بايسەيىتتىڭ اتىن ايتىپ
بوقتايدى. باسىبەك بالاسىنىڭ ۇيىندە جۇرگەن ٴبىر جالشى، اقسىن بەرمەگەن
سوڭ، باكەنگە كەلىپ ارىز بەرەدى ەكەن. باكەن مەن بايسەيىت باسىبەك بالاسىن
شاقىرتىپ الىپ، جالشىعا ناباندا ەكى ٴجۇز سوم الىپ بەرەدى ەكەن.

مىنە، ەندى ساۋدەگەر، باسىبەك بالاسى بايسەيىت بەن باكەندى، ولاردىڭ
جولداس سابەپشىلەرىن اياسىن با!...

ٴسوتىپ، قازاق-ورىستار وپ - وڭاي، قالانى الدى. قازاق-ورىستاردىڭ وپ-
وڭاي اقمولانى العاندىعىنا، وسى كۇنگە شەيىن، جولداستار سابەپتىڭ ٴتور-
اعاسى بوشوكتى ايىپتايدى. ايىپتايتىن سەبەبى: بوشوك، ەش كەمىگە اقمولادا
بولايىن دەپ جاتقان وقىيعا تۋۋرالى بىلە تۇرا قاباپ بەرگەن جوق. اۋەلى سابەپتىڭ
باسقارماسىنا ايتقان جوق. ەكەردە، ۋاقىتىندا قامدانىپ، بولشەبەكتەر الدىن
الا، قازاق-ورىستىڭ كوتەرىلىس جاسايتىنىن ٴبىلىپ وتىرسا، مۇنداي بولماس ەدى.
ـ بەپتىڭ تۇتقىنعا المىنانىنا قاراماي، ازعانا قىزىل-اسكەرىمىزدىڭ ىشتابى قازاق-
ورىستارعا بەرىلمەي اتىس قىلا باستاعاندا، تۇتىلعان بوشوكتى قازاق-ورىستار
ٴبىزدىڭ ىشتابقا الىپ بارىپتى. اتىسىپ جاتقان قىزىل اسكەردى بوشوك توقتاتىپتى...
بەسىن اۋا ٴبارىمىزدى قاعازعا تىركەپ، جاراقتى قازاق-ورىستار تىسقا قامىپ،
مەن شىعارىپ، اتتى، جاياۋ ايداپ ٴجوردى.

قامالاپ شوباعان توبىر. كوشە بويى تاقىر قاپ قاراعان قالىڭ. كەي بىرەۋلەر
قۇر تاكىر قالدى. كەي بىرەۋلەر قۋانادى. ٴبىر قازاق - ورىس كەمپىرى قاقپاسىنىڭ
الدىندا قاراپ تۇرىپ شوقىنىپ جاتىر. بىزگە قاراپ قويىپ، تۇرتىنىپ: «شوكىر

قۇدايعا» . . . دەيدى. («Слава богу») قۇۋاناتۇن، اربينە بايلار، ونسوڭ قازاق - ورىستىڭ كەمپىر - شالدارى.

ٴبىزدى ايداپ كەپ، ٴبىر كوشەدەگى، كۇيگەن كىرپىش سارايعا قامادى. قازاق - ورىستاردان ەسىككە كۇزەت تۇردى. كەشە بۇعىپ جۇرگەندەر قالاعا يە بولدى. كوبىندە ەس جوق. اسىرەسە، قازاق بەن تاتار بايلارىندا ەس جوق. شارىپ يالىم ۇلى ماس. اڭگىلەنىپ العان. قولىندا التى - اتارى بار. ٴبىزدىڭ سارايعا تالاي كەلدى.

ٴبىز سارايعا كەلگەن سوڭدا، ۇستالعان بىرەن - ساران بولشەبەكتەردى اكەلىپ سوندا تەقتى.

توپىرلاپ جاتىرمىز. كوبىمىز اڭ - تاڭ. بۇل قالعاقالاي تۇسكەندىككە جولداس تاردىڭ كوبى تاڭىر قايدى. تامساناتى. كەي بىرەۋلەر بوشوككە ىرەنجيدى. بالاعاتتايدى.

قاماۋدىڭ الدىنان قاراپ ٴوتىپ جاتقان ادام. دوس دا بار، دۇسپان دا بار. بىرەۋ كۇيىنگە، بىرەۋ سۇيىنگەن. جولداستار قاماۋدا وتىرىپ، سىرتتاعى جاقىندارىنان قابار الا باستادى. ەڭ الدى مەن قابار بەرگەن، جانا ودان كەيىن دە، تىنباي قابار بەرىپ تۇرعان، - جولداس پاۋلوپتىڭ قاتىنى.

- «ىلعي باستىقتاردى اتامىز دەپ جاتىر. ون ەكى كىسىنى اتىپتى» . . . دەپ قابار كەلدى. مۇنداعى شىندا سەگىزى ورىس، تورتەۋى قازاق. قازاق كىمدەر؟ .. باكەن، ساكەن، ابدوللا باي، سەيىت... ٴبىر ەسە «التى كىسىنى اتادى»... ەكەن دەپ قابار كەلدى. «مۇنىڭ ىشىندە ٴبىر قازاق بار» دەيدى.

- «ون ەكى كىسىنى اتۋعاما، جوق ونان از اتۋعا؟» . . . دەپ، - قازاق - ورىستاردىڭ باستىقتارى مەن قالا بايلارىنىڭ، تورەلەرىنىڭ باستىقتارى جينالىپ قىلىپ جاتىر - دەپ قابار كەلدى. قالاي بولعاندا قالدىڭ تاشار ەكەنىن ٴبىلدان بىلدىك.

ٴتۇن بولدى. جاتتىق. ٴتۇنى مەن ٴدۇسىر. سامبىرلاعان داۋىس. شابىنۋدىڭ.

ەرتەڭىندە ۇستالىپ كەلگەن بىرەن - ساران بولشەبەكتەر - «دەيدى - دەيدى» دەگەن ٴتۇرلى قابار ايتىپ كەلدى. «ومبى، قىزىلجار، كوكشە تاۋ قالالارىن دا الىپتى. ول جاقتا بولشەبەكتەردى اتىپ، اسىپ جاتىر دەيدى»... قازاق - ورىسقا قوسىلعان - شەق - ىسلاۋاكتار»... دەيدى - دەپ كەلدى.

ٴبىر از ۇرەيلەندىك. «شىنى مەن رەۋولۋتسيە بىتكەنى مە؟. پاتشا ٴداۋىرى قايتادان ورناعانى ما؟»... دەپ ۋايىمداي باستادىق. قازاق ورىستاردىڭ باستىعى، قالانىڭ كامەندانتى، ايپيتسەر كۇشكوبىسكى كەلىپ جانتاق جەرىمىزدى كوردى:

... «بارىڭىزدىڭ جۇمىستارىڭىزدى كامەسيە تەكسەرىپ قارايدى. سىزدەردى قاماعانىمىز: اشەيىن ۋاقىتشاعانا، ۇكىمەتتى العاندا، بۇيتپەسكە بولمايدى عوي. بارىڭىزدا تەز بوساىسىزدار»... دەپ كەتتى. «باستىقتاردى اتۋعا وكىم قىلىپتى» دەپ، سوڭىنان بىلە، جانا قابار كەلدى. ٴۇيىلىپ توپىرلاپ، جاتتىق.

جاتقان قاماۋىمىزدا نەرەزە جوق. تىمىر مەن قورشاعان ٴبىر ٴتورت بۇرىشتى تەسىگى بار. كۇندىز ەسىك اشىق تۇرادى. ەسىكتىڭ الدىندا مىلتىق ۇستاعان ٴۇش قازاق - ورىس تۇرادى.

كوزىمە تۇرعان قازاق - ورىستاردىڭ ىشىندە، اقمولالا وقىعانىمداعى مەنىڭ ۇيرەتۋشىم - كىراسنوشتان ۇلى كورىنەدى. ەسىك الدىنان، كوشە بويى، سۇيىنگەن، قاس، كۇيىنگەن دوس، قاراپ ٴوتىپ جاتىر. دوستاردىڭ كەي بىرەۋلەرى بىەك قاعىپ اماندااسادى. كەي بىرەۋلەرى ٴار ٴتۇرلى اس اكەلىپ جاتىر. قازاق قايدا بارسادا، ەتپەن قىمىزدى تاستاعىسى كەلمە؟.. اسى ەتپەن قىمىز، جانا باسقا تاماقتار.

قاماۋداعى جۇرتتىڭ ابىرلعان ەسى بىرتە - بىرتە كىردى. ۋقىماعانى اڭگىمە قىلىپ جاتىرمىز. قارا ۋۋايىم، قارا پالەشە باسىنى. قالدىڭ ناشار ەكەنىن ٴابدان سەزدىك، بىزالى كۇيىك كوكىرەككە تولدى.

بىرگەگە ارقاسىن سۇيەپ وتىرعان بەكەنىڭ قاسىنا كەلدىم. باكەن ۋۋايىم ايتتى. «ەندى ولەمىز عوي. ٴبىراق، اينەۋىر، دۇرىستىق ٴۇشىن ولەمىز. سول جەرى جاقسى. كەيىنگىلەر اينا جۇرەدى عوي».. دەپ، قاسىنا كەلىپ وتىرعان مەنى قۋاتتادىدا:

- «مەن ولسەمدە، سەن امان قالسا ىيگەدىڭ: سەن گازەتكە جازىپ، كىتاپقا جازىپ، ٴبىزدىڭ نە ٴۇشىن ولگەنىمىزدى كەيىنگىلەرگە ايتار ەدىڭ. سەن امان قالسا ىيگەدىڭ»... دەدى.

مەن: «كىم بىلەدى؟... ولاي دەمە، ٴبارىمىزدە امان ەسەن قۇتىلارىمىز. ناعىدا، ٴالى، تالاي مايداندى كورەرمىز. مۇنداي كىمنىڭ باسىنان كەشپەگەندەدىسىم.

داعدارىپ وتىرمىز: «بۇل قالاي بولدى؟» «ناعىپ ٴبۇيتىپ قالدىق؟» دەگەن وي باستاعى مىيدى شىرىق اينالدىردى... تامساناەمىز.

بۇل وقيعا جالپى رۋۋسىيادا بولدىما، جوق، جالعىز اقمولادا بولدىما؟ مىنە، ونى، ٴالى، ەش كىم بىلمەيدى. سارايدا ٴجۇز شامالى كىسىمىز. سايدىپشىلەردىڭ ەلڭ ىرىلەرى. وزگە «ۋۋاق» دەگەندەرى وزگە قاماۋدا. قاي جەر امان، قاي جەر جاۋ قولىندا ەكەنىن ەش كىم بىلمەيدى.

ٴبىر ۋۋاقىتتا بوشوكتى جاۋاپقا شاقىردى. پابلوپتى شاقىردى. بىرەۋى سابەتتىڭ ٴتور - اعاسى. بىرەۋى اقشا كەمەسەرى. بۇلاردى اپارىپ تەز قايتىپ اكەلدى. بۇلاردان جالعىزاق اقشانىڭ عانا، كوكسەنىڭ عانا جايىن سۇرابتى.

نە بىلىنگەندەر؟... ۇكىمەت كىمنىڭ قولىندا ەكەن؟... دەيمىز. ٴجوندى ەش تەگە بىلمەيدى. جالعىزاق، بوشوك: «ۇكىمەت ەس - ەر پارتىياسىنىڭ قولىندا بولسا كەرەك»... دەدى.

كەش بولدى، ٴتۇن بولدى. قامالىپ جاتقان سارايىمىز ٴبىر ٴتۇرلى قاپا

ىستىق. ٴتۇن ورتاسىندا، تۇسىرلەپ كەلىپ، جابىۋلى تۇرعان ەسىكتى اشى. جيىرما شاقتى جاراقتانعان اتتى قازاق - ورىس. جيىرما شاقتى جاياۋ ورىس كەلىپ، ەسىك الدىندا تۇرىپ ٴبىر قاعازىن وقىپ، كەي ٴبىر جولداستاردى شاقىرا باستادى.

اتى اتالىپ شاقىرىلعاندار ٴبىرتىن- ٴبىرتىن شىعىپ جاتىر. شاقىرىلعانداردىڭ كوبى بىلعي باستىقتار.

قىرىقتان اسا كىسىنى شاقىرىپ، تىسقا شىعارىپ، قاتارلاپ تۇرعىزىپ جاتىر. اينالا قاماپ جاراق اسىنعان اتتى جاياۋ قازاق- ورىستار تۇر.

قاعاز وقىپ، ٴامىر قىلىپ جۇرگەن سەرىپ دەگەن مانارقيس. ٴوزى تەقىمىنىڭ دونىنىڭ قازاق ورىسى. قازىر ەندى اسكەرشە كيىنىپتى. اقمولادا سابەت ۇكىمەتى جاسالاردىڭ الدىنداعى سانسىز جيىلىستاردا، ميتەنكتەردە، بولشەبەكتەرگە قارسى شىعىپ سويلەپ جۇرەتۇن ادامداردىڭ ٴبىرى وسى سەرىپ بولىۋشى ەدى. ەندە، بۇل ەندى قازىر قىلىشتى اسىنىپ العان. قولىندا قاعاز. ساسىق كۇزەنشە شاقىلداپ، زەكىپ كەكەتىپ، بولشەبەكتەردى قاتارلاپ جاتىر. كاتشەنكەنى قايتا- قايتا كەكەتىپ، بەتىنە تاياق سىرىنكە تارتىپ، جارىق قىلىپ كوردى. كەكەنە كۇلىپ، جارىقبەن بەتىن انىقتاپ كوردى.

«ا، جيرەن مۇرت!... بىردە مەنىڭ كوزىمدى تىرناپ الا جازداپ ەدىڭ» دەدى...

اسپاندا اي دا جوق. بۇلتتا جوق... ٴبىراق جۇلدىزدىڭ جارىعى مەن، ٴتۇن ونشا قاراڭعى ەمەس. سەرىپ باتىر ٴبىزدى قايدا اپارا تۇعىن بىلمەيمىز. سەرىپ ساسىق كۇزەنىنىڭ ايعىرىنشا شاقىلداپ اسكەرىنە ٴامىر قىلدى. قاماعان اسكەر، قىلىش مىلتىقتارىن سىرت ەتكىزىپ وڭدايلاپ الدى. داۋىسى كۇڭگىرلەپ: «قانى، جۇرىڭدەر!» دەدى. اتتى جاياۋ قاماي قورشاپ، ٴبىزدى ايداپ جونەلدى. قاتارلاسقان بويىمىز بەن ٴجۇرىپ كەلەمىز.

قالا- قاراڭعى كۇڭگىرت تىنىمىنىڭ ىشىندە. قالا- تىنىشسىن تۇقتاتىپ، ٴولىپ قالعان ٴبىر زور ماقلۇق ٴتارىزدى. كوشە جىم- جىرت، دىبىس جوق. ٴبىزدەن باسقا قىبىرلاعان ٴبىر قارا جوق. ٴتىس كىمدە ٴۇن جوق. دەم ىشكە تارتىلا- عانداي، كوز قادالىپ قاتقانداي. اينالا قورشاپ، مىلتىقتارىن دايارلاپ ۇستاپ كەلە جاتقان جاياۋ قازاق- ورىستار. ولاردىڭ سىرتىنان قورشاپ، قىلىشتارىن جالا- ڭاشتاپ، دايارلاپ كەلە جاتقان اتتى قازاق- ورىستار. اتتى قازاق- ورىستاردىڭ جالاڭاشتاپ قولدىڭ سالاسىنداي كوككە كوتەرگەن قىلىشتارى اسپانداعى جۇلدىزداردىڭ ساۋلەسى مەن جىلت- جىلت ەتەدى. سىرت- سىرت باسىپ، اياڭداپ ٴبىز كەلەمىز. اتتى قازاق- ورىستاردىڭ استارىنداعى اتتارى- عانا پىسقىرادى، باسقا ەش كىم دىبىس شىعارىپ سويلەمەيدى. ايداۋشىلار مەن ايدالىپ كەلە- جاتقاندار، بىرىنەن- ٴبىرى كوزدەرىن الماي اڭدىسىپ كەلە جاتقان ٴتارىزدى.

پىشاقتارىن توسەپ اكەلىسەپ، ٴبىرىنىڭ كوزى تايىپ كەتسە ٴبىرى قارا پىشاقتى سالىپ جىبەرەيىن دەپ كەلە جاتقان ٴتارىزدى. ٴار كىم قالىڭ اۋىر ويعا باتىپ، قارا تىمانىنىڭ ىشىندە كەلە جاتقان ٴتارىزدى، اكەلە جاتقان جەرىن، نەگە اكەلە-جاتقاندارىن، قازاق - ورىستاردا ٴابدان بەلگىلەپ، دايىنداپ قويعان ٴتارىزدى. ايدالىپ كەلە جاتقان بولشەۆەكتەردە باراتىن جەرلەرىن، ٴجانا نە ٴۇشىن بارا-جاتقاندارىن ٴابدان ٴبىلىپ كەلە جاتقان ٴتارىزدى. جولدىزداردىڭ ساۋلەسىمەن جالاڭاش قىلىش، جالاڭاش مىلتىق جىلت - جىلت ەتەدى. مۇنارعا باتىپ، تىم - تىرىس بولىپ، تۇنەرگەن قالانىڭ ۇيلەرى شوباتىلىپ قالىپ جاتىر. تۇنجىراپ، اكەلىسىپ، اياڭداعان قالىپتا. قالانىڭ ورتاسىنان شەتىنە قاراي شىقتىق. ٴبىر ۇاقىتتا ارتىمدا كەلە جاتقان قوسەيىن قوجابەردىيىن مەن جانىمدا كەلە جاتقان نۇرعايىن ەكەۋى اقىرىن: «ياپىرىم - اي، قالانىڭ شەتىنە شىعارىپ، مىنالار اتادى-اۋ!»... دەدى. مەن: «ٴبارى ٴبىر عوي، قايدا اپارىپ اتسادا»... دەدىم.

قيالمەن ويدىڭ جۇيرىكتىگىندە قيساپ جوق. بارلىق وتكەن ٴومىر، تىرشىلىك، جاستان، وقىۋعا، بىلىمگە تالپىنىپ وقىعاندىق. بالا كۇنگى اۋىلداعى ٴومىر، ىلىدى زاۋىتىندا وقىعان كۇندەر؛ اقمولادا ۋشكولدا وقىعان كۇندەر، جاستىقتىڭ اۋەلىندەگى ٴار ٴتۇرلى ىسىنەگەن ىسىنەر، ودان ومبىعا بارىپ، سەمەينارييادا وقىعان كۇندەر. ونداعى «بىرلىك» دەپ ات قويىپ وقىپ جۇرگەن قازاق جاستارى بولىپ اشقان ۇيىمنىڭ ۇاقىتتارى. ومىردەن كۇتكەن جەمىستەر، تىرشىلىكتە بيمان قىلىپ تۇتقان ماقسۇتتار. ەلدەگى كورگەن تىرشىلىك. ۇشىيەل بولىپ، بۇعالى ەلىندە، نۇرا بويىندا وتكىزگەن ٴبىر جىلىم. بوستاندىقتى قارسى العانداعى تىلەك، گازەت، كاميتەت، ميتەنىڭ، سابەۋ، ىستەمەك بولعان، تالاي داپارلاپ جۇرگەن پىلاندار. اكە، شەشە، تۋعان تۋىسقان. جان قيىسار دوستار، جاقسى كورەتىن ساۋلەم. ٴبارى، بىلەزدە، كوشكەن ەلدەي شوباتىلىپ، تەز تىزبەك-تەلىپ، كوز الدىما اپ ايقىن بولىپ، كەلىپ ٴوتىپ جاتىر. نەشە جىلعى ارتتاعى ىستەر، نەشە جىلعى الداعى ىستەر، بىلەزدە ساعىمداي عانا ەلەستەپ ٴوتتى. الداعى زور بيمان، زور ٴۇمىت كوز الدىما كەلىپ، جۇرەك كۇيىپ، قورعاسىنداي ەرىپ كەتتى. وسىنىڭ ٴبارى، قازىر، ٴبىرىاق مينەتتە جوق بولماق... بالاجاستان كورگەن كۇننىڭ ٴبىر مينەتكە تۇرمايدى. ٴومىر ماعاناسىز ٴبىرويىنشىق ٴتارىزدى كورىندى. ىيە، ويىنشىق... ولاي بولسا، ولىمدىكتە، ٴتىرى جۇرىۋدىڭ دە ايىرماسى جوق ...ٴولىم-كەلسە، كەلسىن!..تەز كەلسىن!.. دەگەن ويعا توقتادىم...

ىيە، تاقدىردىڭ ٴىسى وسى! جۇرەك سەزىم ولىمنەن قورىقپاي، ولىمگە تۋرا قاراعان ٴتارىزدى. جانجالىڭ ٴتۇبى جوق تۇكتەۋىق بولسا، تۇكتەمەيتىن شەتتۋعا ٴبىراق اۋىر بولسا. ول اۋىر - كۇمانسىز ٴولىم بولسا، ادام، تايىنباي ولىمگە تۋرا قاراماق. قايتە، ولىمنەن تەزىرەك ايقاسۋعا ۇمتىلماق. مىنە، ٴبىزدىڭ

ٴبىلىمىز دە، وسى قالادە بولساق كەرەك.

كەلە جانقان جىگىتتەردە ٴۇن جوق. ٴبارى بەلدەرىن بۋعان...

ٴبىر ۋاقىتتا بۇرىلدىق. قالانىڭ شەتىنە قاراي بۇرىلدىق ٴجۇرىپ كەلەمىز. مىنە، اينالا تۇبىسىز تۇڭعيىقتىڭ جالعىز ونكەل اۋزىندا، قانجارىن قايىراپ تۇرعان ولىمگە تاياندىق... ومىردە، تىرشىلىكتە، اشەيىن ٴبىر ٴتۇس ٴتارىزدى. ولىم دە ٴتۇس ٴتارىزدى. دۇنيەدە بولدىڭ، ەندى جوق بولدىڭ. جوق بولمايتىن جان جوق... بىرەۋ ەرتە، بىرەۋ كەش... ازار بولسا، ٴبىز ەرتەرەك جوق بولارمىز. ٴبارى ٴبىر، اينەۋىر جوق بولاتىن بولعان سوڭ... قايتا تەزىرەك بولسىن... انا سورلى قايتەدى؟. جىلايدى اۋ!.. شىنىمەن كەتكەنىمىز بە؟.. شىنىمەن سورلى انا جىلاپ قالاما؟.. قوي، ولمەسپىز!.. نە قىلدىق ٴبىز! قارىز بىتىراپ قاشا جونەلەمىز... اپىر-توپىر بولىپ، شاتىق-شۇتىق ەتكىزىپ مىلتىق اتار. قىلىش شابار. ٴتۇننىڭ مۇنارىنا كىرىپ كەتەرمىز... ەلگە بارارمىز...

مىنە، وسىندايى ويلار ساپىلداپ تەز بەكىنەلىپ كەلەدى. قالانىڭ شەتىندەگى ٴبىر تاس ۇيگە تاياندىق. سول تاس ٴۇيدىڭ قاقپاسىنىڭ الدىنا كەلىپ توقتاتتى. تەمىرىن، كىلتتەرىن، تەمىر شىنجىرلارىن سالدىرلاتىپ قاقپانى سىقىرلاتىپ اشتى. قاقپانىڭ ىشىندەگى توبەسى اشىق ۇلكەن بيىك قاماۋعا بارىمىزدى كىرگىزدى. ٴبيىرىپ تۇردى. تۇكپىردەگى تاس-قىس ۇيدەن شىققان بىرەۋلەر مەن سەرىپ مىڭگىرلەسىپ سويلەسىپ، جانا ٴبىر-ەكى، قىلىش اسىنعان ادامدار مەن كۇبىر-ٴسىپ سويلەستى. ارمان كىردى. ار جاعىنان تەمىرلەرى، كىلتتەرى سالدىرلاپ ٴبىر ەسىكتەر اشىلدى. كۇڭگىر-كۇڭگىر سويلەسىپ، ٴبىر از كەشىكتى. ٴبىر ازدان سوڭ، قىلىش اسىنعان ٴبىر-ەكەۋى كەلىپ، ٴبىزدىڭ ٴبىر كىسىنى شاقىرىپ، ەرتىپ الىپ كەتتى. بارىپ تۇكپىردەگى ۇيگە كىردى. ٴبىر ازدان سوڭ تاعى دا بىرەۋىمىزدى ەرتىپ اكەتتى. ودان كەيىن جانا بىرەۋىمىزدى ەرتىپ اكەتتى. اپارىپ نە قىلىپ جاتقانىن بىلمەيمىز. جولداستاردىڭ كەيبىرەۋلەرى تىقىرشىپ تۇر...

مەنىڭ قاسىمدا تۇرعان نۇرعابىن ماعان: «ياپىرىم-اي، نە قىلىپ جاتىر ەكەن؟.. ٴولتىرىپ جاتىرما-ەكەن؟ نە قىلىپ جاتىر ەكەن؟..» دەدى.

مەن كەيىدىم.

-نە قىلىپ جاتىر دەيسىڭ!.. نە قىلسا وقىلسىن! بىلشىلداماي تۇرا بەرسەيشى-دەدىم.

نۇرعابەن تۇرىپ اشۋلاندى.

-«ە، سەن مەنىڭ ٴسوزىمدى وسى جەردە تىيامسىڭ؟.. قازىر بۇل جەردە سەن مەنى تىيالمايسىڭ!..» دەدى.

مەن ىرەتسىز، ورىنسىز ايتقانىما ىزىمدە ىشىمنەن وكىنىپ:

«جارايدى، قويشى، ەندى» دەدىم. نۇرعابىن ەكەۋمىزدىڭ بۇل ٴسوزىمىز ٴتاۋىر بولدى. تۇنجىراپ، قالشى قارىپ ۇندەمەي تۇرعان جولداستاردىڭ تاياۋ تۇرعاندارىنىڭ باسىپ تۇرعان اۋىر ويلارىن سەرپىپ تاستاعانداي بولدى. قوزعالىپ،

ٴبىر-بىرىنە ٴسوز قاتا باستادى. جولداستاردى بىرتە-بىرتە اپارىپ تۇكپىردەگى ەسىككە ەنگىزىپ جاتىر. ىستالينعا كەدەيلەر سيەزىنىڭ اتىنان „ الاش وردا،، عا بەرمەك بولعان اپتانومياسىنا نارازىلىق ٴبىلدىرىپ جازعان تەلەگرامىنىڭ قول جازباسى مەنىڭ قالتامدا ەدى. تۇرعان جەردە، سونى قالتامنان الىپ ۇۋاق قىلىپ جىرتىپ تاستادىم.

ٴبىر مەزگىلدە، كەزەك ماعان كەلدى. مەنى الىپ تۇكپىردەگى ەسىككە ەنگىزىپ، ماي شامىنىڭ جارىعىمەن، تار جول مەن الىپ كەلىپ، ٴبىر ورىندىقتى الدىنا قويىپ، ونىڭ ۇستىنە قاعاز قويىپ وتىرعان، ۇزىن مۇرتتى، جۇۋانتىق سارى ۇلىقتىڭ الدىنا اكەلدى. سىرىپ جانىندا تەرەزەنىڭ الدىنا سۇيەنىپ تۇر ەكەن.

مەنىڭ اتى-ٴجونىمدى جازىپ الدى. «اقشاڭ بارما» دەپ سۇرادى. الدىمداعى قاعازدارىمدى كوردى. سونان سوڭ الگى مەنى الىپ كەلگەن، قىلىش اسىنعان ەكى جەندەتكە ٴبىر „ بولمەگە اپار . . ،، دەدى.

مەنى ەرتىپ اكەپ، قاراڭعى، سالقىن، اسقى تاس، ٴبىر بولمەگە ەنگىزىپ جىبەردى. اۋىر ەسىكتى سارت ەتكىزىپ جاۋىپ، سىرتىنان ٴبىر تەمىردىن شاقىر-لاتىپ قايىراپ قويدى.

مەن بومەگە كىرىپ، ەسىك جابىلىسى مەن، قاراڭعى بولمەنىڭ ٴتور جاعىنان ٴبىر-ەكى-ٴۇش ادامنىڭ دىبىسى شىقتى،

بىرەۋ:

„ بۇل كىرگەن كىم ؟ . . ،، دەدى.

داۋىس، مەنەن بۇرىن كىرگىزگەن، ٴبىزدىڭ جولداس، اتبەكەت ىمراپىيم ۇلىنىكى ەكەن. سالقىن قاراڭعى، ەدەنى تاس ۇيگىردىڭ تورىندە، سول تاس ەدەنىندە جاتقان جولداستاردىڭ قاسىنا سىپالاپ كەلىپ، مەن دە قوسىلدىم . . مەن دە تاس ەدەنگە جاتتىم.

ٴوز ارا اندا-ساندا ٴسوز قاتىسىپ جاتىرمىز. ٴبىر ازدان سوڭ تاعى ٴبىر جولداستى اكەپ ەنگىزدى... ٴسويتىپ، كوبىمىزدى سول بولمەگە تامادى.

قاپ قاراڭعى بولمەگە كىرىپ كەلگەن ٴبىر جولداس، اياعىمەن سىپالاپ، تۇردىڭ الدىندا شالقامنان ٴتۇسىپ جاتقان مەنىڭ اياعىما كەلىپ تىرەلدى. جولداس، مەنى اياعىمەن تۇرتەپ تۇرىپ:

«بۇل جەر ەدەنىندە جاتقان نە؟ . . » دەدى، جولداس ورىس ەدى. مەن: ورىسشا: «جەر ەدەنىندە جاتقان كىسى ! » دەدىم . . .

«На полу лежит человек·» دەدىم .

بۇرىشتا جاتقان جولداس ىمراپىيم ۇلى: «اھ !... مىناۋ قالاي كۇشتى ايتىلعان ٴسوز» . . . دەدى .

Ах как это сильно
и характерно сказано » . . . دەدى.

ٴسوينىپ، قاراڭعى ۇڭگىردە قامالىپ، سويلەسىپ، تاس ىيدەندە جاتتىق،
تاڭ اتتى، جەر ىمىلدەنەن جۇرت ۇيپالاقتانىپ تۇردى. ٴبىر ازدان سوڭ مىلتىق
اسىنعان كۇزەتشىلەر ٴبارىمىزدى قاماۋ قورعان قوراعا شىعاردى. قايتا اكەلىپ
جابا بەرىسى.
بولمەگە قازاق - ورىستىڭ كامەندانت پوموشنيگى موسەي ۇلى دەگەن جاس
ەپيتسەر كەلدى. موسەي ۇلى قازاق - ورىس ەمەس. اقمولانىڭ ٴبىر بايىنىڭ
بالاسى. ٴوزى اقمولانىڭ قالا ۇشكولاسىندە مەنى مەن بىرگە وقىعان ەدى. قازىر
پراپورشىك - ەپيتسەر. جاس جىگىت. ۇشكولادا مەنىمەن ٴبىر ورىندىقتا وتىرا-
تىن ەدى. ەكەۋىمىزدە گازەت وتىۋشى ەدىك. ويناپ، ۇشكولادا ساياسات ىسىنەرى
تۋرالى تالاي ٴسوز تالاسىرىپ جۇرەتىن ۋاقىتتارىمىز بولعان ەدى.
بالقان سوعىسىندا، ٴبىز وقىپ جۇرگەن ۇشكولدىڭ وقىتۋشىلارى بولعارياعا
جاردەم جيناعان ەدى.. قالانىڭ ۇلىقتارى قاتىناسىپ، ۇشكولدا ساۋىق جاساعان
ەدى. تۇركيانى قارالاپ، بولعاريانى اقتاعان قۋاتتاعان ەدى ۇشكولدا
وقىپ جۇرگەن بالالار ون تيىننان، بەس تيىننان بولعارياعا اقشا جيناعاندا
مەن، نارازىلىق ٴبىلدىرىپ، بەس تيىندى بەرمەي قالىپ ەدىم. وقىتۋشىلارعا،
موسەي ۇلى، مەنى «بول تۇركتىڭ پاتشا بيۋقى». . دەپ ەدى.
1913 - جىلى اقمولادان مەن ومبىعا وقۋعا كەتتىم. ودان كەيىن كەزدە-
سپەي ٴجۇرىپ، سول 1917 - جىلدىڭ اقىرىندا اقمولادا سەبەت ۇكىمەتىن
ورناتۋ جولىنداعى تالاس - تارتىس جيىلىستاردا اقمولادا كەزدەسىپ ەدىك.
ونان سوڭ، اكەسىنىڭ ۇلكەن ۇيلەرىن، جاقسى تيىرمەندەرىن، كوپ وگىزدەرىن
الىپ ەدىك. جانا، تۇرا وزەنىنىڭ بويىنداعى قازاقتاردان زورلىقپەن الىپ وتىرعان
جەرلەرىن، اقمولادا سابەت ۇكىمەتى ورناماي تۇرعاندا - اق، مەن قازاقتارعا ەرىكسىز
قايتىپ الىپ بەرگىزىپ ەدىم.
مىنە، بىرگە وقىعان جولداس، موسەي ۇلى مەن ەندى جاۋ بولىپ ۇشىرا-
سىتىق. قىلىش، مىلتىق اسىنعان ۇستىندە ەپيتسەر كيىمى. بەلبەۋىندە، ييىنىندە،
ادەمى بەلگەكىنى قايىسپەن كوتەرگەن. قاسىندا تۇرمەنىڭ باستىعى، جانا ٴبىر-ەكى
قارۋلى سىنعاندارى بار. ەكەۋىمىز قاراسىپ دا قويدىق....
ٴبىز تاس ىيدەندە وتىرمىز. ٴبىزدى كورىپ، تۇرمەنىڭ ٴتارتىبى تۋرالى
تۇرمەنىڭ باستىعىنان ٴسوز سۇراپ، وعان ٴوزى ٴبىر - ەكى بۇيرىق قىلىپ
شىقتى.
بوستاندىقتاعى جاقىن ادامدارىمىز تۇيدەك تۇيدەك استى جىبەرىپ جاتىر.
قىمىز بەن ەت جاتقان بولمەمىزگە تولىپ كەتتى. ٴتۇرلى قابارلاردا كەلىپ جاتىر
ٴبىر قابار ايتادى «قازاق-ورىستار بولشەبەكتەردىڭ باستىقتارىن اتامىز دەپ جاتىر،
وزگە قالىن اتقىزبايمىز دەپ جاتىر»... دەيدى ٴبىر قابار ايتادى: «پالەن
كىسىنى اتۋعا دايارلاپ، اتتارىن جازىپ قويىپتى ٴبىراق انىق اتىلاتىن كىم-

كەمدەر ەكەنى جاريالانعان جوق»... — دەدى. ٴبىر قابار ايتادى: «قازىر اتىۋعا قورقىپ وتىر: ۇيتكەنى، كوپ جەر ٴالى دە بولشەۆەكتەردىڭ قولىندا، اۋەلى وسىندا ٴالى بولشەۆەكتەردىڭ قولىندا تۇر»... — دەيدى.

سوڭعى قابارلاردى ەستىگەن سوڭ جۇرەك لۇپىلدەي باستادى. جولداستار ٴار ٴبىر قاباردى نەشە ٴتۇرلى ساققا جۇگىرتىپ، تالقىعا سالادى. ٴار كىم ٴتۇرلىشە بولجاۋ ايتادى.

ەرتەڭىندە، مىلقىلداق كوزەتشىلەر ٴبىزدى تاعى قاماۋ قورانىڭ ىشىنە شىعاردى. كوزەتشىگە كەلگەن ٴبىر ىستۋدەنت «ەس-ەر» مەن سويلەسىپ، ٴبىز بەن كۇلىپ سويلەسەدى... قالانىڭ ەندىگى كامەندانتىنىڭ اتىنان قورانىڭ ىشىندە جابىسىرىۋلى تۇرعان ٴبىر-ەكى قاعازدى وقىدىق. قاعازدا، ٴبىزدى، (بولشەۆەكتەردى) «قالىقتىڭ وتانىنىڭ دۇسپاندارى»... دەپ جاريالاپتى — «ەندى كۇللى رۋسيادا قالىقتى، وتاندى بۇلدىرگەن جاۋىزدار، ۇكىمەت باسىنان قۋىلادى. اشىپ كوتەرىلگەن «قالىق» ەندى بۇل جاۋىزداردىڭ قولدارىنان بارلىق رۋسيا ۇكىمەتىن الادى، قولعا تۇسكەن جاۋىز بولشەۆەكتەر جاۋىزدىقتارىنا قاراي ٴتيىستى جازالارىن تارتادى»... دەيدى.

جانا ٴبىر قاعازعا جازىپ قويىپتى: «انىباسار الىندى.-قالانىڭ ۇكىمى پالەنىڭ قولىندا. كوكشە تاۋ الىندى. قالانىڭ ۇكىمى اتامان اننەنكوۆتىڭ قولىندا. قىزىلجار الىندى،- قالانىڭ ۇكىمى پولكوۆنىك بولكوۆتىڭ قولىندا. ومبى الىنايىن دەپ جاتىر، قالانىڭ توڭىرەگىنىڭ ٴبارى الىنىپ ٴبىتتى. بولشەۆەكتەر قالانىڭ ورتاسىنداعانا، تىعىلىپ اتىس قىلىپ جاتىر» دەگەن...

جولداستاردىڭ كوبى بىرماقتارىن ەندى قانىراق شايناعادى. جۇرەك قاتتىراق سوقتى. «ومبى الىناي قالسا، قازاق-ورىستار قاشادى.. اتتەگەن-اي!...» نەعىپ، ٴبىز بۇلاي بولىپ قالدىق؟... دەگەن وي ٴار قايسىمىزدى قىينادى.

ەرتەڭىندە، قورانىڭ ىشىندە جابىسىرىۋلى تۇرعان قاعازدان: «ومبى الىندى». دەگەن قاباردى وقىدىق.

ومبى الىنعان سوڭ، بولشەۆەكتەردى «قالىقتىڭ، وتانىنىڭ دۇسپاندارى» دەپ، بۇرىنعىدان بەتەر بالاعاتتاپ، ەندى وزدەرىنىڭ كۇشتەرىن ٴتىپتى زورايتىپ كورسەتىپ جاريالاپتى.

اقمولانى العان «باتىرلار» ومبى الىناي تۇرعاندا، ىشتەرىنەن قورقىپ،- «الدە نە بولادى؟» دەپ ٴجۇر ەكەن. «ومبى الىندى» دەگەن قابار كەلگەن سوڭ، ٴاپ جىلانشا ىسقىرىپ شىقتى.

قالاداعى بارلىق پىراپورشىكتەر، اپيتسەرلەردى جاراقتاندىرىپ، ولاردان اتىرەت جاسادى. قالاداعى بايلاردىڭ، ساۋدەگەرلەردىڭ، جاس كارىسىنىڭ ٴبارىن جاراقتاندىرىپ اسكەر تارتىبىنە قويدى. ۇيەزدەن، قالادان «مىناۋ بولشەۆەك» دەگەن،- پاكي، مىناۋ «بولشەۆەكتەردى قۋاتتايدى» دەگەن ادامدى، باقىنعا تۇپىرلاتتى.

ٴبىزدى تۇرمەنىڭ ٴار بولمەسىنە ٴبولىپ-ٴبولىپ كىرگىزدى. باستىقتاردىڭ
كوبىن تۇرمەنىڭ ٴبىرىنشى بولمەسىنە كىرگىزدى. 24 كىسىنى كىسەندەپ
شىنجىرلادى. شىنجىر سالىنعاندار: قىزىل اسكەر ىشتابىنىڭ باستىعى ماتىروس ابدەي
ۇلى. سابدەپتىڭ اقشا-قازىنا كەمەسەرلەرى- پابلوپ بەن مونين. سابدەپتىڭ ٴتور اعاسى:
بوشوك. ونىڭ ورىنباسارلارى- كاتشەنكە، سەرىكباي ۇلى. تىمرەبۇۋنالدىڭ ٴتور اعاسى-
دىربيز گەمەن مارتىللوگو. ازىق-تۇلىك كەمەسەرلەرى-بوگومول ۇلى مەن اسىلبەك ۇلى.
سابدەپتىڭ پرەزيديۋم مۇشەسى جانا وقىۋ كەمەسەرى سايپوللا ۇلى. ەڭبەك
كەمەسەرلەرى- پيانكوۆسكي، شەربەكوپ. مەلىيتسييە ىشكى ىستەر كەمەسەرلەرى-
گىرازنوپ، ٴادىل ۇلى. جانا، جايناق ۇلى، بەكمۇقامبەت ۇلى، عمزاتوللا ۇلى
سابدەپتىڭ مۇشەسى ەمەس، ساتسيال-دەموكرات پاتىراكەيپ-تاعى باسقالار. قىرعا،
ەرەيمەن جاعىنا، الگى، بەلگىلى ولجاباي تۇرالى بولىس باي الكەي بولىستاردى
جاۋىپقا الىپ، جازاسىن بەرۋگە شىعىپ كەتكەن جۇما بايلاردى ۇستاپ اكەلىپ
ولارعادا شىنجىر سالدى. جۇما بايلاردى ۇستاپ اكەلگەن الگى ولجاباي بولىستار.

ٴوز كيىمدەرىمىزدى الىپ، جامان كەنەپتەن جاسالعان تۇرمەنىڭ كويلەك
دامبالىن بەردى. جەڭىمەن ارقاسى سارى، وزگە جەرى قارا، تۇرمەنىڭ سىرتتان
كيەتىن، ماسقارا بەشپەنتىن بەردى. ٴبىزدى تۇرانىڭ ىشىنە شىعارعاندا، تۇرانىڭ
ىشىندە، جاعالاي مىلتىق ۇستاعان قاماۋ سالداتتار تۇراتىن بولدى. ومبى الىنعان
سوڭ قازاق- ورىستار اقىرىپ، جىلانشا ىسقىرىپ بوقتاي باستادى. سىرتتان، بىزگە
ەندى ەش ٴبىر اس وتكىزبەيتىن بولدى. قاراۋىلدا كۇشەيدى. قاراۋىلدا ٴبىر ەسە
قازاق-ورىستار، ٴبىر ەسە ىسىراپورشىكتاردىڭ اتىرەتى، ٴبىر ەسە قالا بايلارىنىڭ،
ساۋدەگەرلەرىنىڭ، مەششاندارىنىڭ بالالارى كەلەدى.

بىزگە تۇرمەنىڭ بەرەتىن اسى،- سىرتى كۇيگەن، ٴىشى ىيلەنگەن، كولڭ
ايان، شىيكى قابىقارا نانىمەن، قارا سۋ بولدى.

«مىناۋ بولشەبەك» دەگەن كىسىنى، ياكي، «مىناۋ بولشەبەكتى قۇۋاتتايدى»
دەگەن كىسىنى، اقمولا ۇيەزىنىڭ جانجاعىنان اكەپ تۇرمەگە تىعىپ جاتىر،
ىنادى، ىسپاسكي، قاراعاندى زاۋىتتارىنان ٴبىرتوپ جۇمىسكەردى اكەپ قامادى.
«جاس-قازاق» ۇيىمىنداعى بالالاردىدا ۇستاي باستادى. تۇرمەنىڭ 12 بولمەسى
لىق تولدى. ەندى، قالاداعى، قاراكەمى، نارسە ساقتايتىن، نارسە قوياتىن تاس
ۇيلەرگە قاماپ جاتىر. قازاق- ورىستىڭ كىسىلەرى شابۋىلداپ، اقمولا ۇيەزىنىڭ
بارلىق پوسەلكەلەرىن، بارلىق ماڭايداعى قازاق ەلدەرىن قاسقىرشا كەزىپ، بەت
كەلگەن ادامنىڭ باسىنا قامشى ويناتا باستادى. ەلدى ٴبۇيى تيگەندەي قىلدى.
ەل ،- قۇتىرعان قاسقىرلار تيگەن قوي ٴتارىزدى بولدى. قازاق- ورىستار، بايلار
ەدىرەيىپ الدى. ناشاردا ۇرەي قالمادى. ٴبىر ٴسوز بەن قارسى كەلگەن كىسىلەرگە،
ياكي، «مىناۋلڭ تەرىس قوي» دەگەن كىسىگە، ٴتىپتى، ەش ٴبىر جازاسى جوق
بولسادا، كوڭىلىنە جاقپاعان كىسىگە- قامشىمەن، ياكي مىلتىقتىڭ سومبىسىمەن، كۇيتكە

دۋرەسالا باستادى. ماسەلەن: ٴبىزدى شىنجىرلاردا، ۋستا ىزدەپ ٴبىر قازاق ۋستانى شاقىرىپتى، ۋستا ٴبىزدى شىنجىرلاۋعا كونبەپتى. كونبەيسىڭ، دەپ ۋستانى سوعىپ سالىپتى. ۋستا سوندادا كونبەي قالىپتى. ىمىسقاسى، جالپى ەڭبەكشى-تاپتار ەل، قوي مىسالىندا بولىپ، بۋلار-قويعا تيىگەن قۇتىرعان قاسقىرداي بولا باستادى. ساۋەت قۇلاعانشا ساۋەتتى ونشا سۇيكىمدى كورمەگەن كەي ٴبىر بۋقارالار اقتاردىڭ اياق الىسىن كورىپ ويلانا قالاتىن بولدى.

ەندى ٴبىزدى، ٴبىر ەسە «ورىنبور جاقتاعى قازاق-ورىستاردىڭ جاندارالى دۋتوۆعا جىبەرەدى ەكەن...» دەپ قابار شاشادى. ٴبىر ەسە،- «ومبىدان ٴبىر كىسى كەلگەن سوڭ، اسكەرى سوت اشىپ، تەكسەرىپ، باستىقتاردىڭ ٴبارىن اتادى ەكەن...» دەپ قابار تاراتادى. كۇننەن كۇنگە تىمان اۋىرلانىپ، قالىڭداپ، قال جاماندا اينالا بەردى.

بارلىق ٴسىبىر قالالارىنىڭ بىرىنەن سوڭ ٴبىرى الىنعان قابارلارىن كۇن سايىن جارييالاپ تۇردى، ٴبىر جۇمانىڭ ىشىندە، ٴسىبىردىڭ كوپ جەرىن اقتار الىپ ٴبىتىردى. تۇرمەنىڭ ٴبىرىنشى بولمەسىندە، ٴار ٴبىر الىنعان قاباردى ورتاعا سالىپ، ٴىستىڭ اقىرىن ٴار ٴتۇرلى بولجاپ وتىردىق، قوزعالىپ قالساق قول اياقتاعى شىنجىرلار كىسەندى اتتاردىڭ كىسەندەرىندەي سىلدىرلايدى. ٴبارىمىز قوزعالساق، تەمىر شىنجىرلار تۇرمەنى كۇڭىرەنتىپ دىڭ-شىڭ قىلادى.

ٴبىرىنشى بولمەدە وتىرعان 6 - 7 قازاق، وزگە جەرلەردەگى جولداستار، بولشەۆيكتەر قازاقتار قانداي قالدا ەكەن، دەپ اڭگىمە قىلدىق. ارينە ەسىمىزگە تۇسەتىن: كوكشەتاۋدا، سابىر شارىپ ۇلى، ومبىداعى قازاق جۇمىسكەرلەرى، تاتىم ۇلى، جانىبەك ۇلى، مۇقەي ۇلدارى، جانە، شايمەردەن الجان ۇلى. قىزىلجارداعى قازاق جۇمىسكەرى: ەسماعامبەت ۇلدارى. دۋيسەكەي ۇلدارى جانە ولاردىڭ باستىعى ۋيەزدىڭ كەمەسەرى: ىسقاق كوبەك ۇلى. جانە، ومبىداعى وقۋشىلاردىڭ «دەموكرات سابەت» جاساعان جاس بولشەۆيكتەر، تاعى باسقا بولشەۆيكتەر ەمەن بىرلەسىپ، ٴىس قىلىپ جۇرگەن قازاق جىگىتتەرى نە قالدا ەكەن دەپ اڭگىمە قىلدىق

جوعارعى ايتىلعانداردىڭ ىشىندەگى، ول ۋاقىتتارداعى ٴبىرىسى، جانە ماعان وزگەشە تانىسى پەلشىر شايمەردەن جولداس الجان ۇلى.

بۇل، «الاش-وردا»نىڭ بەلگىلى جاۋى ەدى. «الاش-وردا»نىڭ ازباندارىدا شايمەردەنگە وتە قاس ەدى. 1917 - جىلى ومبىعا ورىنبوردان بوكەي قان ۇلى كەلگەندە، ومبىداعى «قازاق-جاستارى»، قازاقتىڭ «قامقورى» «الەكەڭ» كەلدى دەپ قۋانىپ، قارسى كۇتىپ الىپ، جيىلىس قىلىپ، جيىلىسقا كەلگەن بوكەي قاندى، قۇتتىقتاپ سوزدەر سويلەگەندە، كوپتىڭ ىشىنەن جالعىز شىعىپ بوكەي قاندى مىنەپ سويلەگەن شايمەردەن ەدى. تورەنىڭ اياعىن قۇشايىن دەپ جۇرگەن تورەشىلدىك «قازاق جاستارى» شايمەردەندى «جىندى» دەگەن ەدى. شايمەردەن جيىلىستارىن تاستاپ شىعىپ كەتكەن ەدى. ونىڭ سوڭىنان تاۋتان ارىستان-بەك

ۇلى ٴتارىزدى جولداستارعا كەتكەن ەدى. بۇل تۇۋرالى، وقىۋشىعا بەلگىلى، بۇدان بۇرىن ايتىلىپ دا ٴوتتى.

جانا، اقمولا گۋبەرناسىنان باسقا جەردەگى، بىرەن ساران بولشەبەك قازاقتاردىڭ قالدەرى قانداي بولدى ەكەن دەپ، ۇۋايىم قىلدىق.

سەمەي گۋبەرناسىندا وزگەلەر «الاش» بولىپ ەلىرىپ جۇرگەندە، بولشەبەك-تەرگە قوسىلعان جالعىز نەعمەت نۇرمانۇلى ەدى. نەعمەت قارقارالى ۇيەزىندە ەدى. وكتابىر تۆڭكەرىسىنەن كەيىن قارقارالىدان نەعمەت ماعان جازعان ٴبىر قاتىندا بىۋى دەگەن ەدى:

- «ساكەن، ىستەرىڭ قالاي؟... بۇرىنعى پاتسانىڭ تەكبىسىندە جانشىلعان قالىقتارعا تەڭدىك بەرىپ، ادام سانىنا سانايتۇن جالعىز بولشەبەك پارتياسى ەكەنىنە كوزىم جەتتى. سول سەبەپتى: مەن دە بولشەبەك بولدىم...» دەگەن ەدى. ەندى سول قارقارالىداعى نەعمەتتىڭ قانداي قالدە ەكەنىن ويلاپ ٴسوز قىلدىق.

قازاعستاننىڭ وزگە گۋبەرنالارىنان 1917-18- جىلداردا بولشەبەك پارتياسىنا قوسىلعانداردى ٴبىز كوپ ەستىمەگەندە جوق ەدىك. جانا، گازەت بەتتەرىندەدە كورگەن جوق ەدىك. قازاق بولشەبەكتەرى ساياسى كۇرەستى «الاش» بەن ايقاسىپ باستاعان ەدى. ال، قازاعستاننىڭ ٴار ٴبىر گۋبەرناسىندا شىققان گازەتتەردىڭ، ٴبىزدىڭ اقمولادا شىققان «تىرشىلىك» گازەتىنەن باسقاسىنىڭ ٴبارى «الاش» ۇرانىنا سالىپ جاتتى. الۋمەت قاريقىنا قاراعاندا، 1917-جىلعى ساياسى كۇرەستىڭ زور مايدانىنداي، ۇلى دۇبىرلەردە، وقىعان ادامداردىڭ، ساياسات، الۋمەت كۇرەسىنە قاتىسقاندارىنىڭ ٴبارىدە، سول زامانىندا شىعىپ تۇرعان گازەت، جورنالداردىڭ ىنالاسىندا جينالاتىن. ەگەردە الۋمەت ىسىنە قاتىسقاندار ماڭايىنداعى گازەت، جورنالدىڭ باعىتىنا نىرىزا بولماسا، وزدەرى بولەك گازەت، جورنال شىعارىپ مايدانعا شىعاتىن. نە بولماسا، باسقا جەرلەردەگى باعىتى ٴتۇزۋ دەگەن گازەتتەرگە پىكىرلەرىن جازىپ مايدانداساتىن. بۇل- ساياسات، الۋمەت تاريقىنىڭ تاجىريباسى. مۇنى بۇلاي بولماعان دەپ ەش كىم ايتا- المايدى.

مىنە، سول، 1917- جىلعى ۇلى دۇبىر، ۇلى مايداندا، سەمەيدە شىققان «سارى- ارقا» مەن «اباي»،- «الاش» تىلىڭ ورداسى بولدى. سەمەي گۋبەرناسى، قارقارالى ۇيەزىندەگى جالعىز نەعمەت، اقمولاعا، «تىرشىلىك» گازەتىنىڭ باسىندالعى بىزگە قات جازىپ جاتتى.

اقمولا گۋبەرناسىندا، اقمولادا شىققان «تىرشىلىك» گازەتى، «الاش» تى مىنەپ جازىپ جاتتى. اقمولا گۋبەرناسى، قىزىلجار قالاسىندا، «ٴكۇش- ٴجۇز» گازەتى «الاش» تىڭ ازابانارىن بوقتاپ جاتتى. ال، اقمولا گۋبەرناسىنىڭ بۇل ەكىسى گازەتىندە نىرىزا بولماعان ٴبىر از ادامدار، «جاس- الاشتار» قىزىلجاردا 1918- جىلدىڭ جازىنان باستاپ «جاس- ازامات» دەگەن گازەتتى شىعارىپ، «الاش» تى ۇران قىلدى. «الاش- وردا» نى كوتەردى.

تورعايدىڭ وقىعانداری، قوسناناي‌ىلىك، ورالدىڭ «القىدىعى قاتارداعى» وقىعانداری قوسىلىپ، ورىنبور قالاسىنداعى «قازاق» گازەتەسىنىڭ شىلاۋىندا بولدى. بۇلار كوب جەرگە، بارلىق قازاعىستانعا ٴمجون جوبا بەرىپ تۇردى. «قازاق» گازەنى «الاش» تىڭ ۋيىم ورداسى بولىپ تۇردى.

تۇركىستان وقىعانداری تاشكەندە «بىرلىك تۇۋى» دەگەن گازەت شىعارىپ، «الاش» تى ۋران قىلىپ تۇردى.

بوكەي ورداسىنىڭ ٴبىر از وقىعانداری، اقمەن مولدا قاراش ۋلى باس بولىپ، «ۋران» دەگەن گازەت شىعارىپ «الاش» وردانى ۋران قىلىپ تۇردى. تىرباڭىپ بۇلارعا قارسى بولعان، جاقىپ ۋلى سەرىكتەر عانا جۇردى.

قاراش ۋلى ومار، «الاش» ۋرانىن جىر قىلىپ كىتاپشا جازىپ شىعاردى. ۋمىتپاسام كىتاپشاسىنىڭ اتى «تەرمە»دى. كىتاپشاسىندا «الەكەگدى» ماقتايدى... «تۋۋ ۋستاعان توبىنىڭ الەكەم ٴجۇر باسىندا. سۇر كەبىكسى باسىندا: كەمىنازىنەر، ىستىرۋدەنتتەر قاسىندا»... دەيدى. قازاقتىڭ بارلىق گازەتتەرىن ماقتايدى. جالعىز «ٴۋش - ٴجۇز» گازەتىن بوقتايدى. «تىرشىلىك» تۇۋرالى ەبنەپ جۇمباقتاپ، نوقات قويىپ جازادى.

مىنە، وسى گازەتتەردى وقىپ، قازاعىستاننىڭ باسقا جەرلەرىندە قازاقتان بولشەبەككە قوسىلعانداردى كوپ ەستىپ - الماعان سوڭ، بولشەبەكتەرگە قوسىلعان ەردىڭ قازاقتاردىڭ الىستاعىلارى ەن ارالاسا الماعانسوڭ، تۇرمەنىڭ اۋىر قالىندە وتىرىپ، جالعىز الگى ايتقان جولداستاردى عانا ٴسوز قىلىپ وتىردىق.

اقمولا بولشەبەكتەرىنىڭ قالدەرى، ٴسوزىنىپ، وتە ناشار جايعا ٴتۇستى. قازاق بولشەبەكتەرىنىڭ تۇتقىنعا تۇسپەي كەتكەندەرى مىنا تومەندەگىلەر بولىپتى: تۇرىسبەك مىڭباي ۋلى، جاقىپيا اينابەك ۋلى، ابۋباكىر ەسەنباق ۋلى، عالىم ابۋباكىر ۋلى، باتتال ىسماعۇل ۋلى، كوشەرباي جامانباي ۋلى، شوكەن تىنالى ۋلى، سەيىت نازار ۋلى، ارىن مالدىباي ۋلى. تاعىدا باسقالار.

ٴجانە، اقمولاداعى قازاق جاستارىنىڭ «جاس - قازاق» ۋيىمىنداعى، ەكىنشى، الدىڭعى قاتارداعى جۇرگەن، ٴبىرقاتارلارىندا ۇستالماق بولعان سوڭ ولاردا قاشىپ كەتىپتى. مىنالار:

بەكەن جاقاباي ۋلى، كوجەباي ەردەناي ۋلى، سالىق اينابەك ۋلى، ٴومىرباي دۋنەنتاي ۋلى، دۋيسەكەي ساقباي ۋلى، ٴجانە باسقا وسى ٴقارىزدى «جاس - قازاق» ۋيىمىنىڭ بالالارى.

ٴسوزىنىپ، تەمىر شىنجىردى كۇگەرەنتىپ ناس بىدەندە توپىرلاپ جاتتىق.

كۇزەتشى قانشا ساق بولعان مەن، تىستان قات قابار الىپ تۇرامىز. سەمەيدە «الاش - وردا» «ۋكىمەتى» جاريالانىپ، اشىلدى دەپ قابار الدىق. سەمەيدەگى «سارى-ارقا» گازەتى «الاش - وردا»نىڭ رەسمى ٴتىلى بولىپتى. «سارى - ارقا» نىڭ ۋران سالعان نومىرلەرى اقمولاعا كەلىپ تە قالىپتى. تىسناعىلار بىزگە ٴبىر ٴنومىرىن

جىبەردى ٴدال، ٴبىزدى بالاعاتتاعان ٴنومىرى ەكەن. ۋمىتپاسام 42 - ٴنومىرى، ٴجانا، بۇل نومىرىندە، «الاش - وردا» نىڭ جەل بۇۋاز ۇكىمەتىنىڭ جازعان «جارلىعى» بار ەكەن. ۋمىتپاسام جارلىقتىڭ ٴنومىرى 4. جارلىعىندا:

„ قازاقتان بولشەبەك بولعان جاۋىز ارامزالاردى كىم دە كىم ۇستاعان جەردە جازاسىن بەرسىن. بۇلاردى تامىرىنان قۇرتىۋ كەرەك „ ... دەيدى.

ٴولىمدى كۇن سايىن كۇتىپ وتىردىق. رەۆولۋتسيەنىڭ دۇسپاندارى كۇننەن-كۇنگە اپ جىلانشا ۋۋىن شاشىپ ىسقىرا بەردى. قاجى، موللدا، ٴبىي، بولىستار تىنىستارىن كەڭىتىپ، جايلانىپ، دەمدەرىن الدى. تەمىر ٴتۇرلى تاس سانا-لىقتىڭ ىشىندە شىنجىرلانىپ بايلاۋلى قىزىل سوڭقارلار جاتتى .... قاستىڭ ايىزى قاندى. دوستىڭ جۇرەگىن جالىن شالدى...

·VI

اقمولا تۇرمەسىندە.

تۇرمەنى قازاق - ورىستار مەن پىراپورشىكتەردىڭ اتىرەتى كەلىپ كۇزەتكەندە، جىلان شا ىسقىرىپ كەلەدى. اسىرەسە قازاق - ورىستاردىڭ اتىرەتى كەلگەندە، توبىرلى جىن كەلگەندەي بولادى. كەۋدەلەرىن ەرسىلى - قارسىلى قاتار تىزگەن وق بەن شىرعاپ تاستاعان. ىيىقتارىنا قىلىش، مىلتىق، شىبىرتقى قامشى اسىنعان. بورىكتەرى ٴبىر جاق شەكەسىندە. شالبارلارىنىڭ ەكى جاق ساندارى ٴتورت ەلىدەي جول قىزىل شۇپەرەك. نەعۇرلىم تۇستەرىن ىزعارلى، سۋىق قىلىپ كورسە-تۋگە تىرىسادى. داۋىستارىن كۇجىلدەتىپ، ايتاتۇندارى بوق اۋىز، زەكىرۋ. كەيدە كىرەستيان جاستارىنان جىينالىپ العان سالداتتارى كۇزەتكە كەلىپ تۇرعاندا، تۇرمەدەگىلەر وزدەرىنىڭ كىسىلەرى كەلگەندەي بولادى.

ۇكىمەتتى قولعا العان باتىرلار، ٴبىزدى تەرگەۋگە، جانا، بارلىق اقمولا ۋەزىندە بولشەبەك كىسىلەرىنىڭ «Большевизм» جويۋعا كەمىسسيە جاسادى. كەمىسسيەنىڭ باستىعى پاتساشىل سەرىپ.

« ٴولىم جازاسىن قىلادى » دەگەن قابار كۇن سايىن ٴار ٴتۇرلى بولىپ، جاڭارىپ، ەستىلىپ وتىرادى. تۇرمەگە ٴبىر كۇنى ساۋدىراپ، ٴبىرتۇپ بولىپ سەرىپ بەن تۇرمەنىڭ باستىعى، جانا 7 - 8 اسكەر ادامدار كەلدى. ٴبارى ىيىقتارىنا جارقىراتىپ وفالارىن تاعىپ الىپتى، ەتىكتەرىنىڭ وكشەلەرىنە سىلدىرماق شوشاق تەمىر قاداعان .. ٴبارىنىڭ قىيمىلدارى سىرت - سىرت، سىلدىر - سىلدىر ەتەدى.

بۇل، سەرىپ تۇرمەگە ەرتىپ كەلگەن، قالانىڭ اسكەر باستىعى ەكەن. ساۋدىراپ ٴبىزدىڭ بولمەگە كىرگەندە تۇرمەنىڭ باستىعى كورىلدەپ، بىزگە «تۇرىڭدار!..» دەدى. ٴبىز تۇردىق. اسكەردىڭ باستىعى بىزگە:- «ٴبارىڭىزدىڭ

جۇمىستارىڭىزدى سوت قارايدى. ٴار قايسىڭىزدىڭ ىستەگەن ىستەرىڭىزگە قاراي زاكون بويىنشا ٴىس قىلادى، زاكونسىز ەش نارسە ىستەلىنبەيدى».. دەدى...

اقتار ۇكىمەتتىڭ قولدارىنا الىسى مەن، ىنىمىز، ۇيەزدىڭ سيەز شاقىرعان. ارينە، جيىلىستا پوسەلكە مەن اۋىلدىڭ بىلىمدى بايلارى، بۇرىنعى بولىستارى كەلدى. قانداي قاقپالاۋ بولسادا، كەي جەرلەردەن سابەت ۇكىمەتتىن جاقتاپتۇرۇن ادامداردا كەلىپ، جيىلىس اشىلعان كۇنى: «ەلدىڭ الدىمەن مىنا قاماۋدا جاتقان سابەتتىڭ ادامدارى بوساتىلسىن!» دەدى. قازاق - ورىستاردىڭ باستىقتارى، بايلار، اپيتسەرلەر بۇعان شامدانىپ، قاماۋداعى سابەت ادامدارىن جاقتاپ سويلەگەن وكىلدەردى جاۋاپقا الىپ، تۇتقىن قىلدى.

اقتار كۇن سايىن قارلەنىپ، شىعادى. داكعوي اپيتسەرلەر اقمولاعا تولىپ كەتتى. بيىقتارىنا جارقىراتىپ ەكى ەلى وقالارىن تاعىپ الدى. كوشە بويى جالت - جۇلت، سارت - سۇرت ەتىپ، جىن سوققان ايلاقشا ەلىرگەن اپيتسەرلەر مەن بايلار.

تۇرمەگە سيىماي كەتكەن، جانا، باسقا 3-4 تاس ۇيگە لىق تولعان قاماۋداعى ادامداردى تەكسەرىپ، وزدەرىنشە، «زيانسىز» دەگەن ادامداردى بوساتىپ جاتىر. كوبەنەن پارا الىپ بوساتىپ جاتىر. «جاس - قازاق» ۇيىمىنان ۇسىنالعان بالالاردى شىعاردى.

ماسەلەن: دۇيسەكەي سانباي ۇلى، تەمىرعالي اسىلبەك ۇلى تاعى باسقالار. بولشەبەكتەرگە جاناسىپ، سابەتكە قىزمەت قىلعانداردى شىعاردى. قازاقتاردان شىعارىلعان: بەلشىر-ناۋرىزباي جولاي ۇلى، داۋت بەك-ايدار ۇلى، مۇعاللىم عالمجان نۇرماش ۇلى، مۇعاللىم عالي كىتاب ۇلى، جازۋشى كارىم اۋباكىر ۇلى، ۋالي قانگەلدى ۇلى، تاعى باسقا تولىپ جاتقان بولشەبەكتەردى «قۋاتتاۋشىلار».

جوعارعىلاردىڭ ىشىندە، ۋالي قانگەلدى ۇلىن، سىرتتاعى ٴبىر جاقىنداردىڭ سەبەبىمەن، بايقاماي شىعارىپ سالىپ، ارتىنان، ىلە، قايتا ۇستاماقشى ىزدەگەن ەدى. ۋالي قاشىپ كەتتى. ۋالي وقىعان، ٴبىلىمدى جىگىت ەدى. سانسيال پىكىرلى ەدى.

كەي بىرەۋلەردى: «مەن بولشەبەك ەمەس ەدىم، ولارعا، اشەيىن كىرىپ ەدىم . . . » دەپ، جالبارىنعان سوڭ شىعاردى (ماسەلەن: نۇرجان شەكە بالاسى).

تۇرمەنىڭ قالى ناشار. ٴوز كيىمدەرىمىزدى ٴىش كيىمدەرىمىزگە شەيىن سىپىرىپ، الىپ قويعان. سىرتتان توسەك ورىن بەرگىزبەيدى. ۇستىمىزگە كيىمۇگە بەرگەندەرى جوقا، بۇرلى كەنەپ كويلەك-دامبال. قارا-الا شولاق كەمزال. استىمىزعا سالۋعا بەرگەنى ٴبىر-ٴبىر جۇقا كەنەپ قاپ. قاپقا ازىراق ٴشوپ تولتىرىپ استىمىزعا سالىپ جاتامىز. سيعانىمىز تاقتايدىڭ ۇستىنە، سيىماعانىمىز جەرگە، تاس ىيدەنگە جاتامىز. تۇرمەنىڭ ٴىشى كىر، بىلاس، ساسىق. ىشىندەگى جۇرت وتەتىمىز. سىرتتان اس بەرگىزبەيدى. بەرەتۇن اسى قاۋا سۋ، سىرتى كۇيگەن

ٴىدىسى شىنى، زىلدەي قارا نان. كەي ٴبىر جولداستار نانىنان قۇمالاق جامايدى، دوبىن جاسايدى.

تۇرمە 12 بولمەلى. ٴبارىندە لىق تولعان تۇتقىن بولشەبەكتەر. قاماۋداعى جۇرت ساپ سوققانداي جۇدەدى. ٴبىز جاتقان بولمە ەكى تەرەزەلى. تەرەزە، جۇۋان ٴتورت قىرلى تەمىر مەن تورلانعان تەرەزەنىڭ ٴبىر ورتاسى كوزى اشىلىپ جابىلادى. ادام تىعىز بولعاندىقتان تۇرمەنىڭ ٴىشى ىسسى، قاپالانىپ كەتەدى. سامەنى تۇرمە ودان سايىن ساسىيدى. سىرتتان تازا اۋە كىرگىزىپ ازىراق تىنىس كەڭىتۋگە، تەرەزەنىڭ الگى اشىلىپ جابىلاتىن كوزىن كوبىنەسە اشىپ قويامىز. ۋيتكەن مەن، ىسىعان قاپالىق كەتپەيدى. بولمەنىڭ ساسىق اۋەسى تازارمايدى. بولمەنىڭ تاقتاي ساكىنىسىندە، تاس ىدەنىندە، تۇندە جاتقاندا الاقانداي بوس ورىن بولمايدى.

كۇندىز، بەت ـ بەتىمىز بەن شۇپىرلاپ، دوڭگەلەنىپ، ۋاقىت وتكىزۋگە تۇرلى ولاج ىستەپ وتىرامىز. بىرەۋلەر قارانانىڭ شىيكىسىنەن جاساعان دوبىبىن ويناپ وتىرادى. بىرەۋلەر نانىنان جاساعان قۇمالاق سالىپ وتىرادى. بىرەۋلەر جاي اڭگىمەلەسىپ وتىرادى. بىرەۋلەر ولەڭ ايتىپ وتىرادى. بىرەن ـ ساران جولداستار ٴوز الدىنا تۇنجىراپ، وي تىڭانىن ارالاپ وتىرادى. كەي بىرەۋلەر تەرەزەدەن قاراپ وتىرادى.

كۇن سايىن تەرەزەنىڭ الدىنان جولداستاردىڭ جاقىندارى ٴوتىپ جاتادى. قازاق ـ ورىستار قاراۋىلدا تۇرعاندا وتكەن كىسىلەردى تەرەزەگە جاناستىرمايدى. ەربىكسىز جىيناپ العان كىرسىتىيان سالداتتارى قاراۋىلدا تۇرعاندا، تەرەزەگە جاناستىرا بەرەدى. تەرەزە الدىنا كەلگەن جاقىندار مەن كەيدە ٴبىر ـ ەكى اۋىز ٴسوز قاتىسساقتا بارىق قىلمايدى.

تۇرمە اقمولانىڭ كۇن باتىس جاق شەتىندە. تۇرمەنىڭ ٴبىز وتىرعان، ٴبىرىنشى بولمەسى مەن قاتار ەكىنشى، ٴۇشىنشى، ٴتورتىنشى بولمەلەردىڭ تەرەزەلەرى سىرتقا قاراعان. بۇل تەرەزەلەردەن قالانىڭ كەي ٴبىر شەتكى ۇيلەرى كورىنەدى. جانا، قالانىڭ كۇن باتىس جاعىنداعى بەلەس دالا كورىنەدى. قاشىعىراق، ەسىلدىڭ ٴبىر توعايلى جەرى كورىنەدى.

قاراۋىل سالدات ٴتاۋىر بولسا، تەرەزەنىڭ الدىنان جاقىندارىمىز وتكەندە، ٴسوز قاتىسىپ، اماندasىپ، كەرەكتى قابارلار بولسا، الىپ قالامىز.

مەن تەرەزەدەن كوپ قارايمىن. تەرەزەنىڭ الدىنا ٴمىنىپ الىپ، قاراپ وتىرامىن... جازدىڭ تولىقسىعان كەزى. تەرەزەدەن، كوكپەن كوك بولىپ دالا كورىنەدى. كوك الا كىلەم جامىلعانداي، بەلەس كورىنەدى. كوك جەلەككە ورانعانداي، ەسىلدىڭ توعايى كورىنەدى...

ٴبىزدىڭ تەرەزەنىڭ قىيعاشتاۋ قارسىنداعى ٴبىر شەتكى ۇيگە، ٴبىزدىڭ كىرەمەنىسكوي دەگەن شالدىڭ بالالارى كوبىرەك كەلەتىن بولدى. الگى ۇيدىڭ تەرەزەلەرى ٴبىزدىڭ تەرەزەگە قارسى. ەكى ارامىز ٴجۇز ەلۋ قادامداي. الگى

ٴۇيگە كىرەمەنىسكيدىڭ بالالارى كەلسە، تەرەزەلەردىن اشىپ قويادى. ويناپ، ٴان سالىپ جاتادى. كەيدە كەرەمەنىسكيدىڭ بالالارى ٴبىزدىڭ تەرەزەگە، الگى ٴۇيدىڭ تەرەزەسىنەن ٴبىنوكىل مەن (دۇربى مەن) قارايدى. ٴبىز قاراساق، قولمەن ٴبىر ٴتۇرلى ىم قىلادى. ٴبىز تۇسىنبەيمىز. بالاسى ىم جاساي باستاعاندا، ۇرعان، شال كىرەمەنىسكيدى تەرەزەگە اكەپ قاراتامىز. شال بالاسىنىڭ ىمدارىنا تۇسىنەدى. بۇدا ىم قىلادى. ٴسويتىپ ىمدى بىزگە پىرەۋوت قىلادى.

جازدىڭ تولىقسىعان كەزىن تۇرمەدە وتكىزىپ وتىرمىز. تۇرمە جۇرتىنىڭ بارىنەدە وڭاي ەمەس. لاس، تار، سامىق قاپاس كىمگە جەڭىل تيەدى؟... اسىرەسە جاز كۇنى... قاپاس، وتە-مەتە قازاققا وڭاي تيمەيدى. جاراتىلىسىنىڭ قوشاعىندا وسكەن قازاق بالاسىنا تەمىر شىنجىرلى تار قاپاس-تۇزاقتان قيىن.. اسىرەسە تولىقسىعان جاز كۇنى.. تەرەزەدە وتىرىپ، كوك-بەلەس، كوك الابەلەس، كوك دالاعا قاراي-مىن. جازدىڭ جۇمساق جەلى، تەرەزەنىڭ اشىق كوزىنەن كىرىپ، جىبەكتەي بولىپ، بەتتى شارپيدى. جىبەك جەلگە ٴتوسىمدى اشامىن. بارلىق دەنەمدى توسامىن. كۇيىپ جانعان دەنەگە جىبەك جەلدىڭ جۇمساق دەمى شيپا ٴتارىزدى تيەدى. ۇشقىرۋى قاپاسى تاستاپ، شارىق ۇرىپ، كەتەدى. تۇتقىننان بوساعان سوڭقارداي، جەر مەن كوكتى كەزەدى. قيىرسىز كەڭ، كوك الا كىلەم تۇرىندەي كوك مايسا دالانى شارلايدى. بۇلاق سۋلارى سىلدىرلاپ، كۇلىپ سۋماڭداپ اققان ورماندى، ەلسىز تاۋلاردى كەزەدى. قالىڭ قۇستارى شۋلاعان، شالقىعان كولدەردى، اققان وزەندەردى كەزەدى. ەلگە بارادى. ەلسىزگە بارادى...

تەرەزەدەن قاراپ وتىرمىن .. مىنە، ىردۋان اعاش ارباعا ٴوگىز جەككەن قازاق كەلەدى. كەلە جاتقان وكشەسى- اناۋ، الىس كورىنگەن دالا. ارباسىندا تيەگەنى تەزەك. ٴوزى جاياۋ، ٴوگىزىن ايدايدى. ٴوگىزى ساسپايدى، ىلىق-سىلىق بۇراقتاپ، اقىرىن قىبىرلاپ اياڭدايدى. قازاقتا ساسپايدى. اسىقپايدى. تۇرمەنىڭ تەرەزەسىنە جاي قارايدى... جالقاۋ قيمىلداپ ٴوگىزىن ايدايدى. ٴوگىزى باسىن جەرگە تۇقىرىپ، بۇلىڭ-بۇلىڭ اياڭدايدى. ىردۋان اربانىڭ دوڭگەلەكتەرى قيىرالاڭداپ دوڭگەلەپ، اقىرىن شيقىلداپ ىڭىرسيدى... واي، شىركىن بوستاندىق!.. سەنىڭ قادىرىڭدى قاپاستاعى تۇتقىننان باسقا كىم بىلەدى؟ انا قازاقتاي، وگىزگە جەككەن ىردۋانى مەن تەزەك تاسىپ جۇرسەدە، شىركىن بوستاندىق، ارتىق ەكەنسىڭ!.. مىناۋ- انا قۇشاعىن، ٴتوسىن اشقان كەڭ دالادان كەلەدى-اۋ! قازاق وگىزىن ايداپ ٴوتتى...

مىنە، ٴبىر توپ بالاپاندارىن شۇپىرلەتىپ ەرتىپ، اسىراندى اق قاز كەلەدى مامىرلاپ، بيلەگەن ۇزىن سىلىڭعىرەيتىن سوزىپ، الدى-ارتىنا قاراپ، قازجاي اياڭدايدى. مويىنىن سالىپ، قىڭقىلداپ، بالاپاندارىن تولعانادى. بالاپاندارى جۇمىرتقادان جاڭاعانا شىققان، شۇيكەدەي-شۇيكەدەي سارى ۇرپەك. تالتىرەكتەپ تالتاڭداپ، اناسىنىڭ سوڭىنان اقىرىن، تىرباڭداپ شۇبايدى. تولعانعان اناسىنا ٴنازىك، جىڭىشكە

داۋىستارى مەن شىعىقىلدايدى. اناسىنىڭ سوگىنان، جىمىلا-سىرىنە قالماۋعا تىرىسادى. اناسىنىڭ ەكى كوزى جان-جاقتا. ەكى كوزى بالالارىندا. بالاپاندا-رىن تولعانىپ، شىۋلانىپ اياقتايدى. بارا جاتقان بەتى، اناۋ ويپاڭداعى كوگال. كوگالعا بارىپ جايىلماق.. شىركىن، بوستاندىق! شىركىن، جاز!.. جايىلعان اق قازداي، كوگالىڭا بارىپ اۋناعان جاننىڭ ارمانى بارما ەكەن!...

اق قاز بالاپاندارىن ەرتىپ كوگالعا باردى... انە، قازاق قىزى كەلەدى.

- انادايدان ەكى كوزى تۇرمەنىڭ تەرەزەسىندە. مەن وتىرعان تەرەزەگە قارايدى. ماعان قارايدى. ەكى كوزى مولدىرەگەن قارا قاتتاي. جاسى 14 - 15 شاماسىندا. ۇزىنشا بويلى، تالدىرماش، ۇستىندە، قوس ەتەكتەپ، بۇرمەلەگەن اق كويلەگى، باسىندا قارا بارقىت تاقياسى بار. جىبەكتەي قابقارا قالىڭ شاشىن، ادەمىلەپ، ەكى بۇرىم قىلىپ ورگەن. شاشىنىڭ ۇشىنا قىزىل جىبەك لەنتە بايلاعان. مىنە، جاي اياقتاپ تەرەزەنىڭ قاتارىنا كەلدى.. تەرەزەنىڭ الدىندا جۇرگەن قاراۋىل سالداتقا قارايدى.. مولدىرەگەن كوزى مەن ماعان قارايدى. جۇرىسىن ٴتىپتى اقىرىن باياۋلاتتى. كەيىن قاراعان بولىپ، كەيىندە بىردەمەنى كۇتكەن بولىپ توقتادى. مۇڭايىپ قارادى. كوپ تۇرا-المادى - ٴجۇردى. مولدىرەپ قاراعان كوزدەرى، قايعىعا ورتاق بولعان ٴتارىزدى. تۇتقىننىڭ قالىن شىن سەزىمى مەن اياعان ٴتارىزدى، قامىققان كوڭىلدى جۇباتقان ٴتارىزدى... سەزگىش جۇرەك، كوڭىل ٴوردىم قارىنداسىم! نە ويلاپ، سونشا مولدىرەپ قارايسىن؟.. سەنىڭ قاراۋىڭ قايعىعان جۇرەككە، ورتەنگەن كوكىرەككە، قارلىعاشتىڭ قاناتى مەن سۋ سەپكەندەي

- اۋ! - ىراقمەت! تەرەزەنىڭ الدىنان ەكى كۇندە ٴبىر وتەسىڭ. ىلعي ٴوتىپ مولدىرەپ، مولدىرەپ قاراپ وتەسىڭ. كىمسىڭ؟... كىمنىڭ قىزىسىڭ؟... بىزگە، كىم دەپ، قارايسىڭ؟.. ٴبىز- تۇرمەدەگى، زور «ايىپتى» بۇزىق ادامدار ەمەسپىز بە؟ -ٴبىز- «قالىقتىڭ» «وتاننىڭ دۇسپاندارى» ەمەسپىز بە؟ - بىزگە، نەگە سونشا، اياعان جۇز بەن قارايسىڭ؟ - سەزگىش ٴجۇرەك، سۇلۋ جاندى، قارىنداسىم! كىمنىڭ قىزى بولساڭدا، ىراقمەت....

بۇل بالا، ٴبىز تۇرمەگە وتىرعالى ٴبىزدىڭ تەرەزەنىڭ الدىنان ٴوتىپ سان ٴوتتى. تەرەزەگە كوپ تاياۋ كەلمەيدى. باتىلى جەتپەيدى. كىم ەكەنىن، كىمنىڭ قىزى ەكەنىن بىلمەيمىن. ٴبىراق، جۇزىنە ابدەن تانىس بولىپ الدىم. ٴبىر ٴتۇرلى جاقىن كورىپ الدىم. ٴبىر - ەكى كۇن كورىنبەسە، تەرەزەدەن ىزدەپ وتىراتۇن بولدىم. قاپاستاعى تۇتقىننىڭ، تەمىر تورلى تەرەزەسىنىڭ الدىنا تورعاي كەلىپ جىرلاسا، ياكي، تۇتقىننىڭ ىزعارلى، قاراڭعى بولمەسىنە، كۇلىمدەگەن التىن كۇن التىن نۇرىن شاشسا، ياكي، تەرەزەنىڭ كوزىنەن قاراپ وتىرعان تۇتقىنعا، جىبەك جەل كوك دالانىڭ جاس ٴيىسىن اكەپ بۇركسە، بەتى مەن موينىنا تورعىنداي جەلپىرەپ كەلىپ ورالسا، - تۇتقىننىڭ جاراقاتتى جانىنا شيپالى دىم سالىنعانداي بولادى. مىنە، الگى قىز بالادا، ماعان وسىلاردىڭ بىرىندەي بولدى.

كەلە-كەلە، الگى قارىنداس، انادايدان اقىرىن باسىن بۇرىپ، بيشارات قىلىپ، مەنى مەن مانداسىپ وتەتۇن بولدى.

ٴبىر كۇنى، ٴبىر كىشكەنە قىزىق بولدى. بىزگە بىرەۋ، «ەرتەڭ پالەن كىسى اتىلماق» . . . دەگەن جاسىرىن قابار بەردى.

تۇس مەزگىلى ەدى. «اتىلماق» قاباردى الىپ، ٴبىزدىڭ بولمەدەگى جولداستاردىڭ ٴبارى ٴۇن-ٴتۇن جوق، تۇنجىراپ وتىردى. بارىمىزدە تەمىر شىنجىر. لۋىر وي باسىپ، مەندە تۇرەگەپ تۇر ەدىم. بارىمىزدە ٴالسىز، مۇرشاسىز، قالشى قاراپ قاتىپ قالعان ەدىك. ٴبىر مەزگىلدە كوزىم تەرەزەگە ٴتۇستى . . . الگى قارىنداسىم كەلەدى ەكەن. ۇستىندە قوس ەتەكتى اق كويلەگى. شاشىندا قىزىل جىبەك لەنتەسى. بۇرالىپ، جاي اياڭداپ، تەرەزەگە قاراپ كەلەدى ەكەن. تۇنجىراپ باسىپ، تۇنشىقتىرىپ تۇرعان قارا تۇمان شايداي اشىلىپ كەتتى . . .

جۇلىپ العانداي، شىنجىرلار ٴمىسى سالدىرلاتىپ اتقىپ تەرەزەگە شىقتىم. جولدا-ستارىمدا، ۇيقىدان شوشىپ ويانعانداي، جالت-جالت قاراستى. ٴبارىدە سۋىق جۇزبەن تاڭىرقاسىپ قالدى.

- ماعان: «نە مەنە؟ . . . نە مەنە؟ . . .» دەستى.

- مەن: «الگى-قارىنداسىم كەتىپ بارادى» . . . دەدىم.

جولداستاردىڭ كەي بىرەۋلەرى تاڭ بولدى. كەي بىرەۋلەرى-«تۇۋ!» . . . دەدى . . .

ٴبىر كۇنى، اناۋ كۇنى كەلەتۇن قالا اسكەرلەرىنىڭ باسىمى ٴتۇسىپ، ورنىنا جاڭا باسىنىق كەلدى دەپ ەستىدىك. ايتقانداي، ەرتەڭىندە سەرىپ بەن تۇرمەنىڭ باسىمى باس بولىپ، ساۋدىراپ جالت-جولت ەتكەن، ٴبىر توپ «تورە» تۇرمەگە كەلدى. كىلىتتەرىن سالدىرلاتىپ، ٴبىزدىڭ ەسىكتى اشىپ، الدى مەن تۇرمەنىڭ باسىمى كىرىپ، كەلىپ، گۇجىلدەپ: «تۇرە كەلىڭدەر!» دەدى. ٴبىز تۇردىق. قىلىش، مىلتىق اسىنعان ۇلىقتار ساۋدىراپ كىرىپ كەلدى. ٴبارىنىڭ الدىنىڭ بيتتەرىندەي، كوزدەرىن الماي، قايپاڭداپ، اۋىزىنا قاراعانداردى-ٴبىر ەدىرەيگەن جاس جىگىت. جاس تورە، قالپاعىن كوشەدەگى بۇزاقى، ماستارشا كيگەن. بە-لىندە مىلتىق، جانىندا قىلىش. قولىندا شولاق قامشى. كىرىپ كەلىپ، ەكى ايا-عىن تالتايىپ كەرىپ تۇرا قالدى. «ە! . . كوپ قازاق-وي!» دەدى. سەرىپ، ٴار قايسىمىزدى ماقتاپ، «مىناۋ پالەن، اناۋ پالەن» دەپ، ٴار ٴتۇرلى سىپاتتارىمىزدى، «قاسيەتتەرىمىزدى» ايتىپ تۇردى . . .

جاڭا كەلگەن قالا اسكەرىنىڭ باسىمى، وسى جاس جىگىت ەكەن. اتى كوپشاروپ Копчаров قىزىلجاردىكى.

اقمولانىڭ اكىمدەرى كۇندىز-ٴتۇنى سارت-سۇرت ٴجۇرۋمەن، ماس بولۋ-مەن بولدى.

ومبى مەن، قىزىلجار، كوكشە تاۋ جاقتاردا تالاي جولداستاردى ٴولتىرىپتى

دەب ەستتىمەك، ومبى، قىزىلجار، كوكشە تاۋلاردا العاشقى قىزىۋ ۋستىندە ٴولىنر- بىتى، اقمولادا، ەندى سوت بەن ولتىرمەك، دەگەن قابار الامىز. قاماۋداعى جۇرت، ەندى «ٴولىم» دەگەن سوزگە بويلارى ۋيرەندى، بوستاندىقتان كۇدەر ۋزىلدى.

قاماۋداعى كوپ جولداستاردى ەكشەپ بوساتىپ، 70 - 80 دەي عانا ىلعي «اسىرەسە قىزىل» دەگەندەردى الىپ قالىپ، جاۋاپقا شاقىرۋدى قويدى. تۇتقىنداعى، ٴبىزدىڭ الپىس - جەتپىس تەي قىزىل اسكەردى قىزىلجارعا جىبەردى. بۇلارمەن بىرگە، سابدەپتىڭ قولاۋىنان ەكى - ٴۇش - اق كۇن بۇرىن ومبىدان كەلىپ، ٴبىزبەن بىرگە تۇرمەدە جاتقان جولداس كالەگەي ۋلىندا جىبەردى.

كەي ۋاقىتتا، «اقتاردىڭ كۇشى ازايىپتى، ەندى قىزىلدار كۇشەيىپتى. اقتاردى بىرتە - بىرتە قۋىسىرىپ كەلە جاتىر دەيدى...» دەگەن قاباردى دا الىپ قويامىز. وتىرىپ ٴار ٴتۇرلى بولجاۋ ايتامىز. «تۇبىندە قىزىل جەڭۋى انىق، ٴبىراق ونى ٴبىز كورە الماي كەتەمىز عوي» دەسەمىز.

ٴبىر از كۇن ٴوتتى.

جولداستار اپ سوتقانداي جۇدەدى. بەرەتۇن اسى قارا سۋمەن، سىرتى كۇيىك، ٴىشى شيكى قارا نان. بۇعاندا ۋيرەنىپ الار ەدىك. بۇعان دا ونشا جۇدەمەس ەدىك. جۇدەتەتۇن، - ٴبىزگە كەلەتۇن سانسىز ۋلىقتىڭ ادامشىلىقتان تىسقارى قورلىقتارى، مازاقتارى. جۇدەتەتۇن قاپتاعان اۋىر وي. جۇدەتەتۇن تەمىر شىنجىر. جانا، كۇن سايىن الىپ وتىرعان، «اتادى» دەگەن قابار. ٴجانا تۇرمەنىڭ تار اۋەسى، تاس ديدارى.

كەيدە، قايرات ازايىپ قاجيتۇن بولدىق. كەيدە، قاتايىپ، قايراتتاناتۇن بولدىق. تۇرمەنىڭ ەكى بولمەسىنىڭ بارىندە ٴبىزدىڭ كىسىلەر. ٴبىر - ەسىگى اشىق جاتاتۇن بولمەسىندە ۋرلىق بەن جاتقان قازاقتار بار. كۇندە، ٴار بولمەدەگى جولداستاردى تۇرمەنىڭ ىشكى قاماۋ قوراسىنا شىعارىپ، ون مينوت - بەس مينوتتان بوي جازعىزىپ جۇرگىزەدى. تەمىر شىنجىرلار، كىرىپ شىققانىمىزدا تۇرمەنىڭ ٴىشىن جاڭعىرىقتىرىپ تۇرادى.

ٴبىر كۇنى، ٴبىزدىڭ بولمەدەگىلەر قاماۋ قورانىڭ ىشىندە، بوي جازىپ ٴجۇر ەدىك. قاماۋ قورانىڭ ىشىندە مىلتىقتارىن ۋستاپ قاراۋىل سالداتتار تۇر. تۇرمەنىڭ ٴتورت، بەس بولمەسىنىڭ تەرەزەسى قاماۋ قورا جاقتا. ٴبىز قاماۋ قورادا جۇرگەندە تەرەزەلەرى قاماۋ قوراعا قاراپ تۇرعان بولمەلەردەگى جولداستار، تەرەزەلەرىنەن بىزگە قاراپ تۇرادى. كەي ٴبىر قايراتتى جىگىتتەر جارقىلداپ، اشىق جۇز بەن، ىشارات قىلىپ اماندasadى. كەي ٴبىر ۋايىمدى جولداستار، مۇڭدى، قايعىلى جۇز بەن تەك باس يزەپ عانا اماندasadى.

ٴبىز قاماۋ قورادا، شىنجىرلاۋلى اياقپەن كۇشىكتەرىندەي، ەرسىلى - قارسىلى ٴجۇر ەدىك. سول كۇنى، ٴبىر ۋلكەن ۋايىمدى كۇن ەدى. قالىمىز وتە قىيىندىقتا

ەدى. قاماۋ قوراعا قاراعان تەرەزەلەردىڭ اشىق كوزدەرىنەن قايعىلى ٴجۇز بەن جولداستار قاراپ تۇردى. ٴبىر تەرەزەدە كاندىراتوۆا دەگەن ايەل جولداسىمىز قاراپ وتىر ەكەن. تەرەزەنىڭ ٴتورت قىرلى، تورلاعان كەرەگە كوز تەمىرىنەن ۇستاپ، يەگىن سۇيەپ، ٴبىر زارلى ولەڭ ايتىپ وتىر ەكەن. كاندىراتوۆانىڭ داۋسى ادەمى ەدى. زارلى داۋىسى ىشكى جۇرەككە - قوبىزدىڭ داۋسىنداي ەدى. ولەڭى ٴبىر تۇتقىننىڭ ولەڭى، ولەڭىنىڭ، ونىڭ ٴانىنىڭ ەگىلەگەن زارى، كاندىراتوۆانىڭ قالتىراعان زارلى ادەمى داۋسى، بارلىق تۇتقىنداردىڭ كۇيىنگەن جۇرەكتەرىنىڭ كۇيىن ٴبىر اق اۋىزدان ايتىپ وتىرعان ٴتارىزدى. جولداستاردىڭ كوبىنىڭ كوڭىلى بوسادى. كوبى قامىقتى. كاندىراتوۆا زارلاپ وتىردى. كوزدەرىنەن اققان جاس تامعان ٴتارىزدى. ولەڭى: «... مەن بوساسام، بوستاندىقتى سۇيۋدى ۇيرەتەمىن سەندەرگە...» دەيدى. بوگومولىپ دەگەن جولداس ٴبىز بەن بىرگە ەدى. تابيعاتى ٴنازىك، جۇمساق ادام ەدى. اقىن ەدى. قاراسام، - قاماۋ قورانىڭ ورتاسىندا پانار قوياتىن باعاناعا سۇيەنىپ، ولەڭدى تىڭداپ، كوزدەرىنەن جاسى مولدىرەپ دوما لاپ تۇر ەكەن.

ٴبىر كۇنى، ٴبىزدىڭ بولمەنى اشىپ، كىرمەنشى مەن الگى ەسىگى اشىق جاتاتىن بولمەدەگى ۇرلىق بەن جاتقان قازاقتاردىڭ بىرەۋى، ولكەن قۇشاق جاپ-جاڭا شاپقان كوك شالعىن الىپ كەلدى.

قازاق-تۇرمەنىڭ جۇمىسىنا الىپ بارىپ ەدى. ادەيى مىرزەلەرگە مىنا شالعىندى شاۋىپ اكەلدىم . . . » دەپ، بىزگە بەردى.

قۋانعانىمىزدا ەسەپ جوق. شالعىندى ٴبارىمىز قۇشاقتاي الدىق. ٴدال، ناسىنا، تۇس - تۇسىنان ەركەلەگەن، ساعىنعان بالالارداي شاتتاندىق. كوك شالعىندى يىسكەدىك. قۇشاقتادىق. توسەگىمىزگە باستىق. كەنەلدىكتە قالدىق بايماعامبەت، شالعىننىڭ ٴبىر ازىن كوبىكە شەيىن قۇشاقتاپ، يىسكەپ وتىردى. مىنە، بوستاندىقتى، جازدىڭ كوك شالعىنىن ساعىنعاندىق سونداي.

تەرەزەدەن قاراپ وتىرامىن. قارىنداسىم ەكى كۇن، ٴۇش كۇندە ٴبىر ٴوتىپ جۇرەدى بيشارات بەن باس يىزەپ امانداسامىز. تەرەزەنىڭ ٴبىر مۇرتتاۋ تۇس-ىنداعى كوگالدى ۋيپاكا بالا پاندارىن شۇباتىپ كۇن سايىن اق قاز وتەدى. كەشەگى، شۇيكەدەي سارى ۇرپەك بالاپاندار كۇن سايىن زوراىپ ٴوسىپ كەلەدى. تالتىرەكتەگەن بالاپاندار كۇن سايىن قوس بەينەسىنە كىرىپ كەلەدى.

كەيدە، تۇرمەدە، ٴار تۇرلى كۇلكى بولارلىق ىستەردە بولىپ قويادى... بەرەتىن اسى قارا سۇۋ مەن، سىرتى كۇيىك، ٴىشى شيكى قارا نان بولعان سوڭ، ارينە، ٴتاۋىر اسقا ىڭتىقپىز. ٴبىز قازاقتار، اسىرەسە ەت بەن قىمىزعا ىڭتىقپىز. جىلقىنىڭ ٴسۇر قازىسى، ٴسۇر شۇجىعى تۇرا قالسا، تۇرا قۇۋعاندايمىز. سىرتتان اس وتكىزبەيدى. قاراۋىل قاتتى. ٴبىراق «اڭگىمەشىنى، العۇشى جەگبەي قويمايدى». تۇرمەگە، كەيدە ۇرلانىپ، جىبىتكەنەي بولىپ، ٴسۇر قازى، ٴسۇر شۇجىق

كەلىب قالادى. كەلگەندە، ئۇناسى‌مەن كەلمەيدى. جانا، كۈندە كەلە ـ المايدى. اندا ـ ساندا كەلەدى. قاراۋىلدىك ىشىندە ءبىزدى استىرتىن ءتاۋىر كورەتۇن ادام بولعاندا كەلەدى. شۇ بەرەككە تىگىلگەن، ءبىر قارىس، ياكى جارىم قارىس شۇجىق، ەسىكتىڭ، جۇدىرىق سىيمايتۇن تەسىگىنەن تۇپەتە تۇسەدى. تەسىكتەن بىدەنگە قۇپ ەتە تۇسكەن، سوپاقشا كەسەكتى، قۇسايىن قۇماي تازىشا قاعىپ الادى. شۇجىق تۇسەردە، سۇر تازىداي، قۇسايىن تەسىكتى اڭدىپ وتىرادى. ۋينەتۇنى، شۇجىق تۇسەتۇن كۈنى، تەرەزەنىڭ تۇسىنان قۇسايىننىڭ كەلىنشەگى وتەدى. تەرەزەدەن قاراپ تۇرعان بىزگە ىمداپ قالادى. كەلىنشەكتىڭ قىبىر ەتكەن ساۋ ساعىن كوز شالىپ قالعاندا، جەم كورگەن اش بۇركىتتەي قىلعىنامىز.

تەسىكتەن تۇپ ەتە تۇسكەن سۇيەم شۇجىقتى، قۇسايىن قاعىپ الىپ، بۇركىتشە ءبۇرىپ وتىرادى. بىردەي قىلىپ ءبولىپ جەۋگە، پىشاق جوق. قولمەن بولىۋگە بولمايدى. تىستەپ ءبولىۋ كەرەك. ءار كىم ءوزى تىستەپ الىۋ كەرەك. قۇسايىن شۇجىقتى تۇتامداپ ۋستاپ وتىرادى. بىردەي قىلىپ ءار كىمگە تىستەتەدى. ءار كىمگە ولشەپ، شۇجىقتى ءبىر ەلىدەن شىعارادى. شۇجىقتىڭ ۋزگە جەرىن قولى‌مەن جاۋىپ ۋستاپ وتىرادى. ءار كىم، شۇجىقتىڭ قۇسايىننىڭ قولىنان شىعىپ تۇرعان ولشەۋلى جەرىن تىستەپ الادى . . . تىستەپ الىپ كەزەك باي سەيىتكە كەلەدى. قۇسايىن باي سەيىتكە ۋسىنادى. باي سەيىت شۇجىقتا اۋىزىن تاياپ كەلەدىدە، بەتىن ولمسىرەتىپ، باسىن كەيىن تارتادى. باسىن شايقاپ كۈرسىنەدى.

قۇسايىن: ـ «ە، نەگە تىستەمەيسىڭ؟» دەيدى.

بەتىن بەيشارالاندىرىپ، باي سەيىت: ـ قايتەيىن تىستەگەندە، ـ بۇل ناماق بولاما ! ـ دەيدى.

قۇسايىن: «ە، كوبىنى قايدان تابامىز. تىستەسەيشى!» دەيدى.

بايسەيىت مۇڭايىپ: ـ «جوق، ۋزدەرىڭ جەي بەرىڭدەر . . . بارىمىزگە تۇتامداي شۇجىق ناماق بولاما؟ ـ جەي بەرىڭدەر . ـ مەن اق اش بولايىن» . . . دەپ، كۈرسىنىپ جانا كەتەدى.

ءبارىمىز ءۋيمەرىلىپ بايسەيىتكە قايرات بەرەمىز.

ـ «شۇجىقتان بايسەيىتكە كوبىرەك بەر» . . . دەيمىز .

قۇسايىن، شەگەلەگەن تۇتامىنان شۇجىقتى كوبىرەك شىعارىپ، بايسەيىتكە ۋسىنادى. بايسەيىت ولمسىرەپ باسىن كوتەرەدى. شۇجىققا كوزىنىڭ استى مەن قاراپ قويادى. ەكەۋى كوزدەرى مەن اڭلىسادى. قۇسايىن ۋسىنادى. بايسەيىت كۈشىن-ولشەپ، باياۋ قىيمىلداپ، قاباعىن شورتانشا ءتۇيىپ كەلەدى. شۇجىققا اۋىزىن تىيگىزىپ تۇرادى. شورتانشا سارت ەتكىزىپ قاۋىپ كەپ قالادى. قۇسايىننىڭ قولىن قوسا قابادى. قۇسايىن سەسكەنىپ قالادى. شۇجىقتى قويا بەرىپ تىستەلگەن قولىن قىسىپ جۇلىپ الادى. شۇجىق تۇتاسى مەن بايسەيىتتىڭ اۋىزىندا قالادى. جارتىسى بايسەيىتتىڭ اۋىزىنا كىرىپ كەتەدى. سىيماي قالعانى بايسەيىت شەگەلەپ ەكى قولى مەن ءبۇرىپ الادى. قۇسايىن قايتا تاپ بەرىپ، شۇجىققا تالاسادى. بايسەيىتتىڭ اۋىزىنان قالعانىن جۇلىپ الادى... مىنە، وسىنداي كۈلدىرگى قىزىقتاردا بولادى.

شۇجىقتى كوبىرەك جەگەن سوڭ، بايسەيىت ازىراق كوڭىلدەنىپ الادى. اڭگىمەلەر سويلەيدى. ٴوزىنىڭ ايتىپ قويمايتىن، ٴبىر ورىس ٴتىلماشتان ۇيرەنگەن ورىسشا قالجىڭ ولەڭىن ايتادى. ولەڭىنىڭ اتى «قازاق ايەلىنىڭ اشىعىن شاقىرۋى».

ولەڭى مىناۋ :

Призыв киргизки.

О, айран, ты - моих желаний,
Кумыз,- моих страстей,
Каймак - сердечных упований,
Степной баран, - души моей.

Ты барымтой на душу грянул.
Нагайкой сердце стегнул.
И мой киргизский дух воспрянул,
Когда в юрте ты заснул.

Дороже пестрого халата,
Верь, - твоя мне любовь,
И она разит острее булата,
Тезяком сжигает кровь.

О, приди шайтан, мой милый
И упади во прахе ниц,—
Сливаю свой призыв унылый
Со ржанием пылких кобылиц...

ولەڭ، قازاق اراسىندا جۇرگەن ٴبىر ورىس ٴتىلماشتىڭ قازاق تۇرمىسىن كەلەكە - قالجىڭ قىلعان ولەڭى بولسا كەرەك. قازاقشا ٴمانىسى مىنانداي:

«قازاق ايەلىنىڭ اشىعىن شاقىرۋى».

شىركىن اشىق، تىلەگىم سەن ايرانداي،
قۇمارىم سەن ساپىرۋلى قىمىزداي.
جۇرەگىمە سەن ٴتاتتىسىڭ قايماقتاي،
جانىم سۇيەر سەمىز قويدىڭ ەتىندەي.

جانىما كەپ بارىمتاداي ٴتيدىڭ سەن.
جۇرەگىمدى قامشى مەنەن ٴتىلدىڭ سەن.
قازاق ۇرىۋقىم كوتەرىلدى سول جەردە،
كيىز ۇيگە ۇيىقتاعاندا كەلىپ سەن.

بىلان شىركىن، الا-تاقتا شاپاننان،
ماعان قىمبات اشىقتىعىڭ ٴبىر سەنىڭ.

كەزدىكتەندە وتكىر مەنى ىلەدى،
تەزەك وتتاي كۇيدىرەدى جانىمدى،

و، ٴسىركىن، كەل-سايىنان، قالقاش تەزىرەك!
الدىما كەپ جىعىلىپ جات ٴىنىبەگىنەن.
قوسىپ ٴبىرگە قۇمارلىقتى توگىر-زار،
كىسىنەۋىنە قىزىۋ قاندى بىيەنىڭ...

بايسەيىت، بۇل كەلەكە-ٴالجىڭ ولەڭدى ايتقاندا، كۇلمەي، ٴتۇسىن كەرىپ، يلانىپ، ٴارتىمىشە ايتادى.
ٴبىز، قىراۋ كۇلكى بولامىز...

اقمولا قالاسىندا قالشىل ٴتوڭكەرىستە ٴنىشە رەت تۇتقىن بولىپ شىققان پالاگىيا پاتىراكەيەپ قاتىن.

سوتسىيال دەموكىرات - پاتىراكەيەپ، («ازاپ» باگۇنىندە اتامان انەنكوپ اتىرەتىنىڭ قولىندا كوپ ازاپ كورىپ، ٴبىرداڭى قالشاق لاگىرىندە ٴولدى.)

ٴبىر كۇنى، «ٴەندى ٴولىم جازاسى بولمايتىن بولدى» دەگەن قابار الدىق. قاباردى بايقاسناب، تەكسەردىك. بىراس نارىزدى. تىنىس ەداۋىر كەڭىب قالعانداي بولدى. اكىمدەردىڭ جىنداردىدا ازىراق، ٴسال باسىلىڭقىراعان ٴتارىزدى بولدى. سىرتتان، كەلگەن استاردىدا ٴەندى وتكىزە باستادى. تۇرمەنىڭ ناشالنىگى كەي بەرەۋلەر مەن ٴەبىەپ استىرتىن جىلى سويلەسە باستادى.

ٴبىر كۇنى جاۋابقا شاقىرا باستادى. 8 دەن، ونان، جولداستاردى ٴتىزىب، قازاق - ورىستىڭ التى سالداتتارى ايداب، جاۋاب الاتىن جەرگە الىب كەتەدى. الدىڭعى بارىب كەلگەندەردەن «نە سۇرادى؟ . . . . نە سۇرادى؟ . . . . » دەب جولداستار جابىرلاسىب سۇرايدى . . . كەزەك بىزگەدە كەلدى. ٴبىز- 15 - 16 كىسىنى ٴبىراق ايداب جونەلدى. ٴبارىمىزدىڭ اياقتارىمىزدا تەمىر شىنجىر. قىلمىستارىن جالاڭاشتاعان التى قازاق - ورىستار ٴبارىمىزدى قاتارلاب ەكى - ەكىلەن ٴتىزدى بويىمىز ۇزىنداۋ باي سەيىت ەكەۋمىزدى الدىنا تۇرعىزدى. التى قامباي تەمىر شىنجىرلىلاردى كۇگىرەنتىب ايداب جونەلدى. كوشەگە شىعاردى. كۇن ىستىق. شىلدەنىڭ ۋاقىتى كوشە بويى جىنالىب، انتالاب قاراب تۇرعان قالىق: قاتىن، بالا، قىز - قىرقىن، كارى، جاس، نوعاي، قازاق، ورىس، التى، جاپاۋ، - كوشەگە سيمايدى. قامباي مەن، كوشەنى قاق جارىب، شىنجىرلارىمىزدى سىلدىرلاتىب اياڭداب ٴبىز كەلەمىز. قالىقتا جاي قارايمىز، كوزىمە تالاي دوس ادامدارىم، تالاي تانىس ادامدارىم ٴتۇسىنى. تومسارعان، تەلمىرگەن جۇزدەرى مەن اقىرىن بيشارات قىلىب، قولدارى مەن توستەرىن باسىب، باستارىن ىيزەب سالەم بەرەدى. كوبىنىڭ ىشىندە، قىردان كەلگەن اكەم مەن كەي ٴبىر دوستارىم كوزىمە ٴتۇسىنى. ولاردا، قۇر الىستان تەلمىرىب قارايدى. كوزىمە باي سەيىتتىڭدە، ابدوللانىڭدا، جۇمابايدىڭدا. قىردان كەلگەن اكەلەرى، دوستارى كورىندى. ٴبارىدە ۇندەمەيدى. كوكىرەكتەگى جانعان ورتتەرىن قىسىب، قولدارى مەن باسىب، تەك انانداىدان تەلمىرىب قارايدى. جاۋدىڭ قولىنان ٴبىزدى جۇلىب الۋعا دارمەن جوق. جاۋدىڭ جاراقتى ەكەنىن كورىب تۇر. كوشە بويى، ەكى جاقتا، قاق جارىلىب قاراب تورعان دوسىبەن دۇسپانداردىڭ قادالعان كوزدەرىن سۇۋارىب كەلەمىز. شىنجىرلارىمىزدى شۇۋلاتىب، كوشەنى كۇگىرەنتىب، تىزىلىب، اياڭداب كەلەمىز.

تەرگەۋ كەمەسيەسىنىڭ ٴۇيى، قىزىل قىستان سالىنعان، ٴبىر ۇشكول. مەن قىستى كۇنى ۇيىندە پاتىردە تۇرعان توكىرىپ دەگەن ۇشەتىلدىڭ بالا وقىتاتىن ۇشكولاسى. پاتەرى وسى ۇشكولانىڭ ىشىندە ەدى. پاتەردە جاتقان ۇيىمە، ٴەندى بۇرىشكتى كەنەب كويلەك، كەنەب دامبال كيىب، جالاڭباس، شىنجىرلاۋلى كەلىب كىردىم. باي سەيىت ەكەۋمىز الدى مەن كىرىب كەلە جاتقانىمىزدا، تولەباي نۇرالى ۇلىنا باسقىشتىڭ ۇستىندە ۇشىراستىق. تولەباي مەنىڭ بەتىمە قادالىب قارادى.

«امانسىڭبا، ساكەن؟» دەدى. (! ..) مەن: «شۇكىرا!» دەدىم.

تولەباي ۇيگە جىلدام باسىپ كىرىپ كەتتى. ٴبىز، تولەبايداي اياعىمىز بىيلەپ تۇرعان ۋاقىت ەمەس، مالتىعا باسىپ كىردىك. ۇشكولانىڭ زالىنا ٴبىزدى كىرگىزىپ ەسىكتە قاراۋىل تۇردى.

قامبايدىڭ باسىنعى بارىپ، ەكىنشى بولمەگە كىردى. ٴبىر ورىستى ەرتىپ شىقتى. ەكەۋى ٴبىزدىڭ ٴبىر جولداستى ەول بولمەگە شاقىرىپ كىرگىزىپ اكەتتى... بىرتە-بىرتە شاقىرىپ سۇراپ شىعارىپ جاتىر... زال ٴۇيدىڭ ىشكى قوراعا قاراعان تەرەزەسىنەن قاراپ تۇردىم. قورادا، قىستى كۇنگى پاتەرىمىنىڭ كەمپىرى، توكىرىپتىڭ شەشەسى ٴجۇر كەن. تەرەزەدەن قاراپ تۇرعان مەنى كوردى. ودا ماعان قاراپ تۇرىپ باسىن شايقادى...

كەزەك ٴبىر ۋاقىتتا ماعان كەلدى. بولمەگە كىردىم. ۇستەلدى اينالا اكىمدەر وتىر. باسىنعى- شونتىنونىپ دەگەن ٴبىر قازاق-ورىس. سەرىپ ٴدال ماعان كەزەك كەلەردىڭ الدىندا شەەىپ كەتىپ ەدى. كەمەسىيەنىڭ ٴوزگەشەلەندەرىنىڭ بىرەۋى ٴبىر قىرا ساقالدى كىرىستەيان ەكەن، ٴوزگە ەكەۋى-ەكى جۇۋان قازاق. بىرەۋى ساۋدەگەر-تاشتىدەگەن كىسى. بىرەۋى- بەلگىلى مولدا مانتەن دەگەن كىسى. جانا ولاردىڭ قاسىندا تولەباي وتىر. مەن ۇستولدىڭ جانىنا كەلگەنىمدە تاشتى مەن مانتەن اقىرىن، مەنى مەن اماندادى.

«امانسىن با، ساكەن؟» .. دەدى. (!)

مەن: «شۇكىرا» دەدىم...

مەنەن شونتونە جاۋاپ الدى:

-سابىتەپكە قالاي كىردىڭىز؟...

مەن: -سابىتەپكە بۇقارا الىنىڭ، ەل قازاقتارىنىڭ سايلاۋى مەن كىردىم» دەدىم.

-نەنى قورعاماق بولىپ كىردىڭىز، سابىتەپكە؟....

مەن: «قازاق قالقىنىڭ، ٴوزىمدى سايلاعان ناشارلاردىڭ پايداسىن قورعاۋعا كىردىم -دەدىم'

- «قانداي قىزمەتتى باسقارىپ وتىردىڭىز؟»... مەن: «اقمولا ۇيەزىنىڭ وقمۇيستەرىن باسقارىپ وتىردىم»... دەدىم. سابىتەپتىڭ پەرىيەزۋيدەۋمىندە بولعان-مدى، ول سۇراماعان شوك، مەن ايتپادىم.

- «مىيتەنگكلەردە، جىيلىستاردا بولدىڭىزبا؟..

مەن: -بولدىم -دەدىم.

- ٴوزىڭىز شىعىپ سوزدەر سويلەدىڭىزبە؟...

مەن: -«سويلەدىم بىلەم -دەدىم.

- نە سويلەدىڭىز؟ نە تۇۋرالى سويلەدىڭىز؟...

مەن: - بىلمەيمىن ەسىمدە جوق -دەدىم.

ـ « بولشه بەك پارتياسىنا جازىلىپ باەدىڭىز؟ . . .

مەن: ـ بيە ـ دەدىم.

ـ « ۋشىرەدىيتەلنى سابىرانسياعا، (مەملەكەت قۇرىلىسىن شەشەتۇن جىيلىسقا) قارسىسىز ـ با، جوق با؟ . . .

مەن: ـ «ەگەردە ۋشىرەدىيتەلنى سابىرانسياعا قالىڭ ناشار قارا بۇقارا قالىقتىڭ شىن وكىلدەرى جىينالاتۇن بولسا، قارسى ەمەسپىن ـ دەدىم.

ـ «دىنگە قالاي قارايسىز»

ـ مەن: ـ «مەن ٴوزىم دىنشىل ادام ەمەسپىن» ـ دەدىم.

ـ «ٴسىز مەشىتتى بوقتابسىزعوي؟ » . . .

مەن: ـ «تەك قاراپ تۇرعان جانسىز نارسەنى بوقتاۋعا مۇمكىن ەمەس عوي »ـ دەدىم.

ـ « ٴسىز وسىنداعى قازاقشا شىققان «تىرشىلىك» گازەتىنە قانداي سوزدەر جازىپ تۇردىڭىز؟ . . .

مەن: ـ «كوبىنەسە، ولەڭ ـ جىر ـ دەدىم.

قارا ساقالدى، مۇجىق ـ اكىم:

« سىز ـ جازىۋشىسىز ـ با؟» ـ دەدى.

مەن: «بيە، ازىراق، جازىۋشى ەدىم» دەدىم.

ول: «قانداي، ولەڭدەر جازدىڭىز؟

مەن: « كوبىنەسە، ٴتۇرمىس سۇرەتىنەن جازعان ەدىم.» دەدىم.

شونتونىپ: « ولەڭدەردى نەگە جازىپ تۇردىڭىز؟

مەن: ـ «جازاتۇن بولعان سوڭ جازىپ تۇردىم دا؛ ولەڭ ـ جىر جازىپ تۇرۋ ايىپ ەمەس شىعار دەيمىن.» دەدىم.

قارا ساقالدى ورىس شونتانىپقا قاراپ:

« ە، تۇرمىس سۇۋرەتىنەن ولەڭ جازىۋدىڭ نە مەنە ايىبى بار؟ .. جازىۋشى بولعان سوڭ جازادى دا! ـ دەدى.

شونتونىپ: «ٴسىز ٴبىرىنشى ماي كۇنىنە ارناپ ٴبىر پيەسى كىتاپ جازىپ، وسىندا ىسپەكتاكىل جاساتقىزىپسىز عوي، سوندا ىلعي بولشە بەكتەردى ماقتاپسىز عوي ؟ ـ دەدى.

مەن: ـ مەنىڭ جازعان پيەسىم ٴبىرىنشى ماي كۇنى وسى اقمولادا ويىنالعانى دراس. بۇل پيەسىنىڭ ىشىندە، مەن، تەك قازاقتىڭ 1916- جىلعى پىريوم ۋاق- تىنداعى ىنسابىسىر بولىستارىن، تىلماشتارىن، بايلارىن، مولدالارىن عانا كورسە- تىپ جازعا مىن. ودان باسقا، ول پيەسەنىڭ ىشىندە بوتەن ٴسوز جوق» دەدىم.

سونسوڭ شونتونىپ، قاسىنداعى ورىسپەن، قازاق جولداستارىنا قاراپ: «ەندى سىزدەردىڭ سۇرايتۇن سوزدەرىڭىز بولسا، سۇراڭىزدار» ـ دەدى.

وزگەلەرى ۋندەگەن جوق. تولەباي ماعان قاراپ:

— «ٴسىز، «تىرشىلىك» گازەتىنە، ولەڭ، جىرلاردان باسقا ەش نارسە جازعان جوقسىزبا؟» . . . دەدى.

مەن: — باسقا، جاي سوزدەردە جازىپ تۇرىم.» دەدىم.

تولەباي، قالتاسىنان «تىرشىلىك» گازەتىنىڭ ٴبىر ٴنومىرىن سۋۋىرىپ الىپ: «مىنا نومىردەگى، اتامان دۋتوۋتى جاماندап، «الاش - وردا» نى جاماندап جازعان، مىنا ٴبىر سوزدەر سىزدىكى ەمەسپە؟.. مىنا، «شامىل» دەپ، اقىرىنا قول قويعان ٴسىز ەمەسسىزبە؟ . . .» دەدى،

مەن : «مەنىڭ اتىم - ساكەن، شامىل، ەمەس» دەدىم.

تولەباي - «جوق، ٴبىز بىلەمىز، بۇل ٴسىز بولاسىز، بىزگە باسقارمادا قىزمەت قىلعان ادامدار ايتتى» - دەدى.

مەن : - «ولار قاتە ايتقان شىعار» - دەدىم.

شونتونىپ : -«ەندەشە، بۇل «شامىل» دەگەن كىم؟» - دەدى.

مەن: «بىلمەيمىن. گازەتتىڭ رەسمي شىعارۋشىسى، راقىمجان دۋيسەمباي ۇلى. ونى سول بىلەدى. سودان سۇراڭىزدار» - دەدىم. راقىمجان ول كەزدە جاسىرىنىپ جۇرەتىن ەدى.

تاعىدا تولەباي قالتاسىنان، ٴبىر قاعازدى سۋۋىرىپ الدى.

— «ەندەشە، ٴسىز مىنانى بىلەسىزبە؟» . . . دەپ،

مەنىڭ ٴسىبىردىڭ ايماقتىڭ سابدەبىنە «الاشتاردى» باياندап جازعان قاعازىمدى كورسەتتى. قاعازدى ماعان كورسەتىپ:

-مىنا «الاشىلداردى» جاماندап جازعان ٴسىز ەمەسسىز - بە؟ . . . مىنا قول ٴسىزدىكى ەمەس بە؟ - دەدى.

ماشىنەگە باسقانان گەيىنگى تۇزەتكەن قولىم تۇرعان سوڭ، بۇلتارا المادىم.

مەن: - «جازسام-جازعان شىعارمىن» - دەدىم.

«مەن مىنا قاعازدى جازدىم» دەگىزىپ قاعازدىڭ شەتىنە قول قويعىزدى.

تولەباي جانا ٴبىر قاعازدى قالتاسىنان سۋۋىرىپ الدى.

— «مىنا قاعازدى تانيسىزبا؟ . . . بۇل قاعازدى كوبىنىڭ اتىنان جازعان ٴسىز ەمەسسىزبە؟-دەدى.

قاراسام، اقمولانىڭ، الگى، ۇيەزدىڭ كەدەيلەر سيەزىنىڭ اتىنان ٴسىتالينگە، «الاشىلدارعا» اپتونوميا بەرىلۋدىڭ قاتە ەكەنىن ايتىپ جازعان، ٴبىزدىڭ تەلەگرامىمىزدىڭ تۇپكى نۇسقاسى ەكەن. قول باسپا ماشىنەسىنە باسقانان كەيىن مەنىڭ ٴبىر تۇزەتكەن ٴسوزدەرىم بار ەدى. بۇدان دا بۇلتارا المادىم... «بۇل قاعازدى جازعاندا كوپپەن بىرگە مەنىڭ دە بولعانىم دۇرىس»-دەدىم.

— «ٴسىزدەن باسقا تاعىدا كىم-كىم بولىپ ەدى؟» — دەدى.

— «بىلمەيمىن، قالىق كوپ بولىپ ەدى، كىمنىڭ بولىپ، كىمنىڭ بولماعانىن بىلمەيمىن،-ەسىمدە جوق»-دەدىم.

«بىل قاعاز جازىلعاندا مەن كىرىسىپ ەدىم» دەگىزىپ، وعان‌دا قول قويعىزدى. شونتونىپ :

ٴسىز «الاش-وردا»عا قارسى سىزبا؟ - دەدى.

- «قارسىپىن.» دەدىم.

- «نەگە قارسىسىز؟» دەدى.

مەن: - «الاشىلدار» ورىستىڭ پاتساسى تۇسكەننەن كەيىن، قازاقتى ورىستان ٴبولىپ الىپ، وزدەرى قازاق قالقىنا قان بولعىسى كەلەدى، وزدەرى پاتسا بولعىسى كەلەدى. ٴبىزدىڭ پىكىرىمىزشە، پاتسادان ٴبىر قۇتىلعان، ەزىلگەن قازاق قالقىنا ەندى قانداردىڭ ەش ٴبىر كەرەك جەرى جوق. جانا بولاردىڭ نيەتى بويىنشا، قازاق قالقى ورىستان مۇلدە بولىنبەك بولسا، جانا بولاردىڭ نيەتى بويىنشا، قازاق جەرىنەن كوللى كىرەسىنيان ورىستار قۇۋىلسا - ۇلكەن بولىنشىلىك بولماق. قازاقتىڭ ناشار بۇقاراسىنا تەكدىك اپەرگەن ورىس ەڭبەكشىل قالقىنان ٴبىز ايرىلىپ قالماقپىز. مەنە، وسى سەبەبىنەن «الاش-وردا»عا قارسىمىن دەدىم.

ورىستاردىڭ كوزدەرى شىعىپ كەتە جازدادى! اسىرەسە قاراسا قالدى كىرەسىنيانىنىڭ كوزى ەجىرەيىپ كەتتى.

«الاش-وردا»نىڭ «شىن نيەتىن» ورىستار مەنەن عانا بىلگەندەي بولدى. «الاش - وردامىز» دەپ، اقتار مەن بىرگە مىنى تەرگەپ ونىرعان ٴۇش قازاق: تولەباي مىرزا، تاشتى ساۋدەگەر، مانتەن‌مولدا، نە قىلارىن بىلمەدى. قىپ-قىزىل بولدى. («قىزارعاندا» بولشەبەك بولىپ «قىزارعان» جوق، - تەك، ساسىق قارىندارىنداعى قانى بەتتەرىنە كەلدى)

ورىستار «الاشتارعا» الا كوزدەرى مەن ادىرىلەپ قاراپ قويدى. نايزامنىڭ ٴدال تيىگەنىن ٴبىلىپ، قىپىم قانىپ، قاعازعا قول قويدىم.

زالعا شىقتىم. كەيىنگى جولداستاردىڭ‌دا سۇراپ جاتىر. زالعا تاشتى مەن تولەباي شىعىپ تەرەزەنىڭ الدىندا تۇرعان مەنىڭ قاسىما كەلىپ، مەنى مەن سويلەسىپ تۇردى. سوزدەرى ٴتىپتى جىلى. ٴبىر تۇۋىسقان ادامداردىڭ سوزدەرى ٴتارىزدى.

- «ە، ىشتەگى ەتىپەس، مالى قۇتىلارسىڭ» . . . دەگەن ٴسوز ايتتى.

تولەباي ەكەۋىمىز بۇرىن بىرگە وقىعان، ٴبىر جىلى ٴبىر پاتەردە جاتقان اسىنا جاي ەدىڭ. بۇرىن دوس بولعاندىعىمىزدان، ٴبىر از ناز ايتىسىپ تۇردىق.

ٴبىر ازدان سوڭ ولار بولمەلەرىنە كىرىپ كەتتى.

ٴبىز-باي‌سەيت ەكەۋىمىز، ۇشكولانىڭ تەرەزەلەرى كوشەگە قاراعان ٴبىر بولمەسىنە كىردىك. سىرتتاعىلار سول ارادا بىزگە قىمىز جىبەرىپتى. قامبايدىڭ ٴبىر سالداتى اكەپ بەردى. ىشتىك.

تەرەزەدەن قاراساق، ەكى قازاق ايەلى تەرەزەگە تايانىپ كەلىپ تۇر ەكەن.

بىرەۋى باي-سەيىتتىڭ كەلىنشەگى، بىرەۋى قايىن اناسى ەكەن. ٴبىز بەن ىيشارات قىلىپ امانداستى، ىزدە تەرەزەدەن باسىپ تارىمىزدى ىيزەپ، جىلى تۋس بەن امانداسىنىپ. ايەلدەر، ٴبىزدىڭ تۇستەرىمىز قايعىلى بولماي، «قۋانىشتى»ٴتارىزدى بولعانىمىز، ادەمى ۋمىتىپ قالسا كەرەك. ەكى ايەلدىڭ دە تۇستەرى جىلىپ كەتتى. ىيشارات قىلىپ، باسىمىزداعى اق كيىمىمىزدەك جاۋلىقتارىن ۋستاپ، كور-سەتىپ، ىمداپ جاۋاپ سۇرادى. مەن ىيشاراتتارىنا تۇسىنە قالدىم دا، كۇلىپ، باسىمدى شايقادىم. اق جاۋلىعىن كورسەتىپ، ىيشارات قىلىپ، جاۋاپ سۇراعانى، «اقتالدىڭدار ما» دەگەن ٴسوزى.

كەمەسىيە جاۋاپ سۇراپ جاتىر. ٴبىز تۇرعان ۋيگە، سايگە قۋۋمان سىيىردايى ەلىرىپ ٴبىر كىرىپ، ٴبىر شىعىپ اپىنسەر سىماقتار ٴجۇر. ساللىر-گۇلدىر ەتىپ جۇرەدى. كەي بىرەۋلەرىنىڭ قولىندا قامشى. كەي بىرەۋلەرىنىڭ قولىندا شىبىق. ۋرىككەن تايلاقشا جالت-جۇلت ەتەدى. ٴبىر ازدان سوڭ كەمەسىيە جاۋاپ سۇراپ بولدى. ٴبارىمىزدى تىزبەكتەپ سىلدىراتىپ اتتى قامباي تۇرمەگە ايداپ قايىتتى. جاۋاپتان كەيىن جۇرتتىڭ كوبىن شىعارىپ، «ەندە قانتى ٴىس قىلعاندارىن» عانا الىپ قالادى ەكەن- دەگەن قابار شىقتى. قۋبىلعان، ۋيرەنىشكتى، ٴبىر ەسە جاقسى، ٴبىر ەسە جامان قابار، كوڭىلدە ەستىلەدى.

جۇرتتىڭ ٴبارى اق شىعۋعا قۇمار. تۇرمەنىڭ ىزعارى بارىمىزگە دە باتتى.

تەرەزەدەن، دوستارىمىز، قىردان كەلگەن تۋىستارىمىز، اكەلەرىمىز ٴوتىپ جۇرەدى. ٴوتىپ بارا جاتقاندا تەرەزەدەن قاراپ باس ىيزەپ، امانداسىپ قالامىز. ولاردا، مۇڭايىپ، ىيشارات قىلىپ، امانداسىپ وتەدى. تەرەزەنىڭ سىرتىندا، قاراۋىلدا تاۋىرلەۋ سالدات تۇرعاندا، اياڭداپ ٴوتىپ بارا جاتقان جاقىنىمىز بەن ٴسوز قاتىسىپ دا قالامىز . . .

ٴبىر كۇنىمىز ٴبىر كۇنىمىزگە ۇسايدى. ۋاقىت وتىپەدى. ٴتىپتى اقىرىن جىلجيدى. شيىكى پىسكەن ناننان جاساعان دويبى، شاقمات ويناپمىز. اڭگىمە سويلەيمىز. كەي ۋاقىتتا ٴبىرىمىزدى-ٴبىرىمىز قاجاپ، ويناپتا قويامىز.

مەن تەرەزەدەن كوپ قارايمىن . . . كۇن ساين بولماسادا، الگى، شاشىنا قىزىل لەنتا تاققان قىز بالا تەرەزەتۇسىنان قاراپ ٴوتىپ جۇرەدى. اقىرىن باس ىيزەپ امانداسامىز. كۇن ساين بالا پاندارىن شۇباتىپ، تەرەزەنىڭ تۇسىنداعى ويپاڭ كوگالعا اق قاز وتەدى. اۋەلدەگى، جۇمىرتقادان جاڭا عانا شىققان، شۇيكەدەي سارى ۋرپەك بالا پاندار، ۋلكەيىپ، تەمىر قانات بولىپ قالدى .. كۇن ٴوتىپ بارادى .. تۇتقىندار دى قوزعاپ، ٴبىر بولمەدەن ٴبىر بولمەگە اۋىستىرا بەرەدى. تەرەزەسى تىسقا قاراماعان بولمەگە كىرگىزگەندە، دۇنيەدە بوس جۇرگەن جاندى كوز بەن دە كورە الماي قالعاندىقتان، ٴتىپتى اۋىر قاپالانامىز . . .

ٴبىر كۇنى، باي-سەيىتتىڭ دۋعاندارى جاردەم سۇراپ «الاش-وردا»عا تەلگىرام سوعىپتى. ۋيتكەنى «الاش-وردا»نىڭ، مۇقامەتجان تىنىشباي ۋلى مەن سەرىكباي اقاي ۋلى تۋر كىمس

تارجۇل، تايماق كەشۋ-15.

ٴانىنان، اقمولاۋيەزىنىڭ شەتىن باسىپ سەمەيگەقاشىپ بارا جاتقاندارىندا،باي-سەيىت كەزبولىپ،تيىمەي، شىعارىپ سالعان ەدى-عوي. مىنە،ەندى،قىسقاننداسول،«الاش-وردا» وتاعاسىدان «جاقسىلىققا-جاقسىلىق» سۇرابىنى. وسىلاي قىلعاندارىن تۇرمە-دەگى بىزگە ٴبىلدىردى. ٴبىز «قايتەر ەكەن؟». دەپ وتىردىق. باي-سەيىت ەداۋىر ٴۇمىتتى بولىپ وتىردى.

ٴبىر كۇنى، تەرەزەدەن قاراپ وتىر ەدىك. باي-سەيىتتىڭ ٴبىر كىشكەنە ٴىنىسى تەرەزەنىڭ تۇسىنان قاراپ، اناداي جۇگىرىپ ٴوتتى. ٴبىز قاراي قالدىق. بالا ٴبىزدىڭ قاراي قالعانىمىزدى كورىپ، ٴوز بەتى مەن كەتىپ بارا جاتقان بالاشا، جۇگىرىپ، بىزگە قاراماي، الدىنا قاراپ داۋىستادى.

-«ا، ٴاي!.. سۇيىنشى!. سۇيىنشى!.. باكەم بوساناتۇن بولدى،..»دەدى.

بالانىڭ قۋلىعىنا تۇسىنە قالدىق «باي-سەيىت بوسانادى ەكەن» دەپ قۋا-نىستىق. ٴبىر ازدان سوڭ، تەرەزەنىڭ اناداي تۇسىنان باي-سەيىتتىڭ كەلىنشەگى، قايىن ٴىنىسى. جانادا تۇرمەگە ٴبىر از وتىرىپ شىققان قايىن اتاسى، ناۋرىزباي پەرشىل، الگى بالا، ٴبارى بىرگە ٴوتتى. ٴبارىنىڭ بەتتەرى جادىراپ، كۇل-كۇل جايناپ قۋانعان. اتاسى ناۋرىزباي بوركىن قولىنا العان. تەرەزەدەن قاراپ تۇرعان بىزگە بيشارات قىلىپ، ناۋرىزباي بوركىن ٴىبراق بولعادى... «الاش-وردا» ٴتىنىشباي ۇلىنان، اقاي ۇلىنان - «باي-سەيىتتى بوساتسا كەرەك ەكەن»... دەگەن تەلگىرام كەلگەن ەكەن... ٴىبراق، ونى مەن باي-سەيىتتى بوساتپادى.

ٴىبراز ۋاقىت ٴوتتى. ٴبىز تۇرمەگە تۇسكەنىنەن كەيىن جەتىمىرتقادان شىققان شۇيكەدەي ۇرپەك قاز بالاپانى قۇس بولىپ ۇشىپ كەتتى.

تۇرمەنىڭ ٴتارتىبى بۇرىنعىدان كورى تاۋىرلەۋ بولدى. ارينە، ۇيتكەنى مەن قاراۋىلعا كەلگەن كەي ٴبىر ايىتسەرلەر، تۇرمەنىڭ كەي ٴبىر ۇلىقتارى زەكىرىپ قويادى. كەيدە، ٴتىپتى، ناعىز قايۋاندىق سوزدەردى شىعارىپ قويادى. بوقتايدى، سوگەدى. ٴبىر كۇنى، كۇندەگىدەي، تاڭ ەرتەڭ، ٴبىزدىڭ بولمەنى اشىپ ىشكى قاماۋ قوراعا شىعاردى. قورانىڭ ىشىندە، ٴبىر جولداس ەكەۋىمىز، شۇكىر مەن سۋىق سۋ الىپ، بەتىمىزدى شايىپ تۇردىق. مەنىڭ اياعىمداعى تەمىر شىنجىر دىڭ تىلەرسەكتىڭ شەكبەرىن بالتىرىما سىرىپ قويىپ تۇر ەدىم. تۇرمە باستىعىنىڭ پىرولوپ (Фролов) دەگەن ورىنباسارى جانىمىزدان ٴوتىپ بارا جاتتى. اشاڭ، مۇرتتى، اق قۋبا جىگىت ەدى. ٴبىر جاق بەتىنىڭ جالپاق قىپ-قىزىل تەڭ-بىل قالى بار ەدى. تۇرمەدەگى قازاقتار «قالدى بەت» دەۋشى ەدى. ورىستار «كىراسنوشوكي» „Красношекий“ دەۋشى ەدى. «قالدى بەت» (Фролов) تۇرا قالىپ ماعان قاراپ، قاسىمىزعا كەلدى. ماعان زەكىردى.

«شىنجىردى ٴۇستىپ سالاما ەكەن؟... ٴالى شىنجىر سالۋدى بىلمەيسىڭ!..

«ارەستانت» دەيدى سەندەردى!.. دەدى „Не умеешь кандалы носить!..
еще арестантом называеться!...“

بۇعان نەدەرسىڭ!...

شىلدە ٴوتتى. ەگىن الىنىپ ۋاقىت بولدى. تۇرمەگە سىرتتان اس كەلىپ تۇرادى: قالاي بولعان مەن تۇرمەنىڭ ىشكى ٴتارتىبى بۇرىنعىدان ەداۋىر جۇمسارعان بولدى.

تۇرمەدە ٴوز الىنشا ٴار ٴتۇرلى وقيعالار بولادى. كەي ٴبىر وقيعالار بۇل كۇنگە شەيىن اپ ـ ايقىن ەستە

ٴبىر بولمەدەن ٴبىزدى ٴبىر بولمەگە كوشىرىپ، تۇرمەنىڭ 7 ـ 8 بولمەسىن كورسەتتى. «ٴبىز» دەگەنىم قازاق جىگىتتەرى.

تۇتقىنداردى ەكشەپ ـ ەكشەپ، 60 شامالى ادامدى، بولشەبەكتىك، «تۇزەلمەيتىن دەرىەدەپ، جاتقىزىپ قويدى. بۇلاردىڭ ىشىندە قازاق 8 ـ 9 ٴبىز. تۇرمە دەگەندەردى ٴبىر بولمەدەن ٴبىر بولمەگە كوشىرە بەرگەندە، شاما كەلگەنشە قازاق جىگىتتەرى «ٴبىر قوس» بولامىز. تەرەزەسى سىرتقا قاراعان بولمە تۇۋرا كەلگەندە، ٴتورت قىرلى تەمىر مەن تورلاعان تەرەزەنىڭ، ۇيگە اۋە كىرگىزەتىن اشىق كوزىنەن كوشەگە تەلمىرىپ قاراپ تۇرامىز. تۇرمەنىڭ كوشەسىنەن دوستارىمىز، تۋعاندارىمىز ٴوتىپ جۇرەدى. اقىرىن اياڭداپ، ساليراپ، كوزدەرى مولتىلدەپ، تەرەزەنىڭ تەسىگىنە قادالىپ قاراپ وتەدى. ٴبىزدىڭ باس ىيزەپ امانداسقانىمىزعا مويىنىپ جاي عانا ىيەكتەرىن كوتەرىپ امانداسادى. كەي ۋاقىتتا، ٴبىر تانىمايتىن ادامداردا قاراپ ٴوتىپ، امانداسىپ كەتەدى. كىمنىڭ شىن دوس كىمنىڭ شىن قاس ەكەنى نار جول تايعاق كەشۋدە عانا ٴمالىم بولدى.

دوستار تۇرمەنىڭ كوشەسىنەن، تەمىرمەن تورلاعان قارا تەرەزەگە تەلمىرىپ تالاي قاراپ ٴوتىستى. قىردان كەلگەن اقشال، ۇيىنقى ـ بەكىنەر، ٴبىزدىڭ اكەي مەن ٴبىرگە جابىرقاپ، تەلمىرىپ، امانداسىپ تالاي ٴوتتى. وزگە قازاق جىگىتتەرىنىڭ دە تۋعاندارى، دوستارلارى تۇرمەنىڭ كوشەسىنەن ٴوتىپ جاتادى. ورىس جولداستاردىڭ تۋعاندارى تەرەزەنىڭ الدىنان كۇن سايىن ٴوتىپ جاتادى. اسىرەسە تۇرمەدەگىلەردىڭ قانىندارى؛ ولاردىڭ ىشىندە «پاۋلوپ» تىڭ قاتىنى. ٴبىزدىڭ قازاقتان ابدىلدانىڭ كەلىنشەگى دامىل المادى. قوسايىن مەن باي ـ سە يىتىنىڭ كەلىنشەكتەرى دامىل المايى اس تاسىدى. ابدىلدانىڭ كەلىنشەگى بانىۋ، ەش كىمنىڭ ەسىندە جوق امالدار مەن، تۇرمەنىڭ باستىقتارىنا، باقىلاۋشىلارىنا سەز ـ دىرمەي ٴبىزگە قات بەن بىلعي قابار جازىپ تۇرادى.

بانىۋ ٴبىر جاپىراق اق قاعازعا وراپ، ٴبىر قايناتىم شاي جىبەرەدى. شايدى اشىپ تۇرمەنىڭ باقىلاۋشىسى قاعازىن كورىپ، جازىۋسىز اق قاعاز بولعان سوڭ تيمەي، قايتادان شايدى وراپ ٴبىزگە جىبەرەدى. ٴبىز شايدى الىپ، شاي وراعان ٴتورت بۇرىشتى اق قاعازدى سۇۋعا مالىپ الساق ـ بادىرايىپ، اق قاعازعا جازىۋ تۇسەدى. شۇپىرلەسىپ وقىپ، قابارعا كەنەلىپ قالامىز.

بانىۋ ٴبىزدىڭ كويلەكتەرىمىزدى جۋعىزىپ جىبەرەدى. كويلەكتى كيىسەك ـ ٴبىر

جەكسىنىڭ تۇيەسى جوق. اۋەلى جەكسىڭ تۇيەسىنىڭ جوق ەكەنىن بىلمەي، جەكسىڭ تۇيەلەۋگە تۇيەنىڭ ورنىن ىزدەپ، سىپيالاپ قارايمىز. قارىنداش بەن ۇپ ۋساق قىلىپ تۇيە ورنىنا جازعان ٴتورت قارىپكە كوزىمىز تۇسەدى.

ٴتورت قارىپ: «قارا» دەگەن ٴسوز.

كويلەك جەڭ ۇشىنىڭ قاباتتارىن، ٴيىن تىسىنىڭ قاباتتارىن سوگىپ جىبەرىپ قاراساق،— ۇپ - ۋساق، ماشىق قىلىپ جازعان، بانۋدىڭ جىبەرگەن قابارلارىن تاۋىپ الامىز.

بۇل ۇلكەن جاقسى بولىپ تۇردى. ۇيتكەنى، تۇرمەگە كەلىپ، ٴبىزبەن جولىعۋعا رۇقسات قىلمايدى، ەسەبىن تاۋىپ، قويماي سۇراعاندارىعانا، ۇلىقتاردىڭ «راقىمدىلىعى» تۇسكەندەعانا تۇرمەنىڭ ىشىنە كىرگىزىپ، باقىلاۋشىنىڭ كوزىنشە 5 - 10 مينوتقا جولىقتىرادى. قازاقتان' جۇمابايدىڭ اكەسىن تۇرمەگە كىرگىزىپ، جۇمابايى مەن 5-6 مينوتتاي سويلەستىرگەنىن بىلەمىن. وسىدان وقىۋدان قايتقان كەزىندە، ايىت ۋاقىتىندا، گۇلشاراپتى تۇرمەگە ەنگىزىپ، 5 مينوتتاي مەنى مەن سويلەستىرگەنىن بىلەمىن. (تۇرمەدەگىلەردىڭ تورلەرىنىڭ وزگەرگەندىگى سونشا— گۇلشاراپ، جولىققاندا، كەلە جاتقانىمدا، مەنى انادايدان تانىعىراماي قالدى).

ورىس ايەلدەرىنەن، تۇتقىندارعا قابارلى كوپ تاسىپ كوپ قىزمەت ىستەگەن پاۋلوپتىڭ قاتىنى. بۇل كىسىنىڭ تابىسقانى، قۇۋلىعى جۇرتتىڭ بارىنەن دە اسىپ... ٴبىر كۇنى مىناداي ٴبىر قابار بەردى.

قابارىندا:— «سەندەرگە ٴولىم جازاسى بولاتۇن. بولمايتۇنى، ٴبىر ەكى كۇننىڭ ىشىندە ٴمالىم بولادى. ەگەردە قابار جامان بولسا، مەن تۇرمەنىڭ جانىنان وتكەنىمدە باسىمداعى ورامال قارا بولار، قابار جاقسى بولسا، باسىمداعى ورامال قىزىل بولار» دەپتى.

ٴبىز وتىرعان كىشكەنتاي بولمەمىزدىڭ تەرەزەسى سىرتقا قاراعان ەدى. ٴبىر كۇنى: «تۇرمەگە پاۋلوپتىڭ قاتىنى كىردى!..» دەگەن ٴسوز بولمەدەگىلەردى ەلەڭدەتە قالدى... مەن تەرەزەدەن قاراپ، اندا - ساندا ىبىرەن ساران كەلگەن ادامداردى تۇتقىندار مەن جولىقتىرۋعا كىرگىزەتۇن قۇۋىسىنىڭ ەسىگىن اڭدىپ تۇردىم. حلەزدە پاۋلوپتىڭ قاتىنى قايتا شىعا كەلدى. ۇستى باسىنا كيگەن كيىمدەرىنىڭ ٴبارى— تەپ تەگىس قاپقارا!.. ايەلدىڭ سوگىنان، شىنجىرىن سىلدىراتىپ پاۋلوپ شىعا كەلدى. قاسىندا باقىلاۋشى. ايەل بۇرىلا بەرىپ، قايىرىلىپ، باقىلاۋشىنىڭ كوزىنشە، پاۋلوپتى جىلدام قۇشاقتاي الىپ، ٴسۇيىپ الدى دا، كوزىنىڭ جاسىن مۇنشاقتاي دومالاتىپ، توگىپ - توگىپ جىبەرىپ، جۇرە بەردى.. ايەلدىڭ كوز جاسىن كورىپ، جۇرەككە شوق تۇسكەندەي بولدى.

قارا كيىمدى كورىپ، «ەندى جۇمىس شىنداپ - اق بىتكەن ەكەن!» دەدىم.

جولداستارعا ايتتىم. جولداستاردا «جۇمىس ەندى بىتكەنى-عوي..» ەستى.

ەسىڭ اشىلعان كەزدە پاۋلوپتان سۇراساڭ، ٴبىر بالاسى ولگەن سوڭ، ايەلى ٴارا كىيىنىپ كەلىپ، سونىڭ قابارىن بەرىپ كەتكەن ەكەن.

ساياسات تۋرالى، ٴبىزدىڭ جۇمىستارىمىز تۋرالى جازباي، اشىق قىلىپ، جاي ٴارتۇرلى تۋرالى جازسا، بىزگە، ٴبىر كەزدە تۇرمەنىڭ باستىعى قاتتا ونىمىزدىڭ بولعان.

ٴبىر كۇنى ٴبىزگە، ومبىدان ٴبىر اشىق قات كەلدى. قاتتى، ومبىدا وقىپ جاتقان، جان ايدار سادىۋاقاس ۇلى جازىپتى. قاتتى ورىسشا، بىلاي دەپ جازعان:

,,Вахтча Укметов болен туберкулезом хирурги отказываются лечить Улькенбек Сабитов выздаравливает.

Джан-айдар“

,,Благополучено приехал Днче“.

بۇل ورىسشا جازعان اشىق قاتتىڭ قازاقشاسى مىناۋ:

«ۋاقىتشا ۇكىمەت بالاسى ناۋقاس: قۇرت اۋرۋ. تاۋىپتەر «جازا المايمىز» دەيدى. ۇلكەنبەك ٴسابيت بالاسى ساۋىعىپ كەلەدى.

جان - ايدار»

«امان - ەسەن كەلدىم:- دىنشە» دەگەن.

قاتتى وقىپ اجەپتاۋىر قۋانىپ، كوتەرىلىپ قالدىق. قاباردى ورىس جولداستارعا بەرىپ قالدىق.

بۇل جۇمباقتاۋ قاتتىڭ شەشۋى مىناۋ ەدى:

«اقتاردىڭ ۋاقىتشا ۇكىمەتى ناشارلاۋعا اينالدى، كۇشى ازايدى، جۇرت بەرىس قاراي باستادى. بولشەبەكتەردىڭ كەڭەسى - ساپەت ۇكىمەتى وڭالىپ كۇشەيە باستادى...» دەپ، جان-ايدار قول قويعان.

ال، قاتتىڭ سوڭىندا، «شىنتا جاقتاعى اتامان سەمەنوپتىڭ بىرونتىنان امان-ەسەن قايتىپ كەلدىم» دەپ، ٴدىن-مۇقامبەت جازعان.

تۇرمەدە، تارشىلىقتا، ٴار ٴبىر جىلى قابار كىسىگە زور بەرەدى. ٴار ٴبىر دوستىق نىيەتىن بىلدىرگەن ادام تۇتقىنعا ۇلكەن كۇش-قۋات بەرەدى.

دوستىڭ دوستىعى، قاستىڭ قاستىعى، ادامنىڭ ادامشىلىعى، ٴجانا ٴتۇرلى قاسيەتتەرى، تار جول - تايعاق كەشۋدە عانا انىق بىلىنەدى ەكەن.

بۇرىن، ٴبىز كۇشتى بولىپ جۇرگەن ۋاقىتتا دوس بولىپ كورىنىپ، جىل-ماڭداپ جۇرگەن، ادام سۋرەتىندەگى تالاي پاسىقتار، باسقا قىيىنشىلىق تۇسكەندە جوندارىن كورسەتتى. كەي بىرەۋلەرى دوستىق ورنىنا، جىعىلعان ۇستىمىزگە جۇدىرىقتا سالدى. قازاقتىڭ: «دوس از، دۇسپان كوپ...» دەگەن ەسكى ماقالاسى، وسىنداي «تار جول، تايعاق كەشۋدە» ايقىن كورىنەدى ەكەن.

قانشا جولداس بولىپ كورىنىپ، جاقسى بولىپ كورىنىپ جۇرگەن ادامداردى،

قانشا ۋاقىت ٴبىر قاۋىمدا، بىرگە قىزمەت قىلىپ جۇرسەدە، كىسى انىقتاپ بىلمەيدى ەكەن. مۇنىڭ ٴبارىن ايدان ايقىن سول توڭكەرىستە كوردىك. بىرەۋدى-بىرەۋ، كەڭسەلىكتەگى ٴبىلۋى مەن: «پالەندى مەن بىلەم»... دەپ، ايتۋعا بولمايدى ەكەن. ادامنىڭ شىن پيعىلدارى، شىن جاراتىلىسى قيىنشىلىقتا عانا انىق بىلىنەدى ەكەن. ازاماتتى شىنداپ سىناعىڭ كەلسە، تار جولدا عانا كورۋ كەرەك ەكەن.

كەڭسەلىكتە، بۇرىن «جاقسى» دەپ جۇرگەن تالاي كىسىنىڭ، تار جولدا ادامشىلىعى جوق بولىپ شىعۋى مۇمكىن ەكەن. جانا، بۇرىن، جايشىلىقتا «جامان ادام» دەپ جۇرگەن، تالاي ادامداردىڭ، تار جولدا وتە جاقسى بولىپ شىعۋى مۇمكىن ەكەن.

كەڭسەلىكتە، كەزدەسىن سوعىپ: «مەن، مەن...» دەپ، كوكىپ جۇرگەن ادامداردى تار جولدا، ۇلى سىندا كورۋ كەرەك ەكەن.

وعان مىسال مىناۋ:

اقمولادا، وكتابىر توڭكەرىسىنىڭ قارساڭىندا بولا باستاعان، ميتەڭنىڭ-جينالىستاردا، ٴبىر ورتا بويلى، قوڭىر ساقالدى، قوڭىر مۇرت، بوشوك دەگەن كىسى شىعاتىن. «ەكى باس نۇز» زاۋاتىنىڭ جۇمىسكەرىمىن- دەيتىن. ٴوزى سويلەمپاز، ۇستىندە كيىمدەرى جامان، «1905-جىلدىڭ رەۆوليۋتسياسىنا قاتىسقانمىن» دەيتىن.

مىنە، وسى بوشوك اقمولانىڭ جاس بولشەبەكتەرىنە باس بولعان. اقىرىندا ٴبىز ونى اقمولانىڭ سابدەپىنە باستىق قىلعامىز.. «بۇرىن لەۋى ەس-ەر Эр, Эс, ەدىم، ەندى بولشەبەك بولدىم...» دەيتىن. Лев.

اقمولادا بۇرىن بولشەبەك پارتياسى جوق بولعان سوڭ، سول سابدەپ جاساۋدىڭ الدىندا، اقمولانىڭ ۇيەزدىك ناشالنيگىنىڭ مەكەمەسىندە، ەڭ ٴبىرىنشى بولشەبەك ۇيىمىن-سورىسى بار، ازاعى بار- ٴبىز اشقامىز.

بولشەبەكتىڭ باستىعى بولىپ جۇرگەن بوشوك، جانا، بىزگە، ٴبىر ۇلكەن ەر كورىنىپ جۇرگەن بوشوك، اقمولانىڭ سابدەپىن كونتر رەۆوليۋتسيونەرلەرگە بوسقا بەرگىزدى. سابدەپكە قارسى كوتەرىلىس بولايىن دەپ جاتقانىن، سابدەپتىڭ جالپى مۇشەلەرى تۇگىل، پرەزيديۋمنىڭ مۇشەلەرى، بىزگەدە حابار قىلعان جوق. ٴوزى ەڭ الدى مەن قولعا ٴتۇسىپ، اتىسا باستاعان قىزىل اسكەرگە «انبا»... دەپ، بۇيرىق قىلىپ، توقتاتتى. ال، ونان سوڭ تۇرمەگە ٴتۇسىپ، اياعىنا تەمىر شىنجىر كيىلگەننەن كەيىن: «مەن لەۋى ەس-ەرمەن» Лев Эс-Эр «-مەن بولشەبەك ەمەسپىن-عوي»... دەگەن انگە باستى!..

جالعىز بوشوك ەمەس، اقمولادا كەڭسە قىزمەتكەرلەر ۇيىمىنىڭ وكىلى بولىپ، كەزدەسىن قاعىپ، سابدەپتىڭ پرەزيديۋمىنە كىرىپ جۇرەتىن ٴبىر كىسى بار ەدى، كونتر رەۆوليۋتسيە جەڭىپ، سابەت ۇكىمەتىنىڭ ادامدارىن ۇستاپ، قاماپ جاتقاندا، ودا تۇتقىنعا الىنعان. بۇل كىسىنى تۇتقىنعا الىپ، ايداپ قازاق ور-

حستنىڭ ستانتسياسىنا اكەلگەندە، توتقىندا وتىرعان بولشەبەكتەردى بوقتاب، «مەن بولشەبەك ەمەسپىن!..» دەپ، جىلاب، بوسانىپ كەتتى.

ونسون ٴبىز كوپ سىرلارىن بىلمەيتۇن، ٴبىراق ۇلكەن الەۋمەتشىل پاتىراكەيىپ دەگەن ەرلى-بايلى كىسىلەر بار ەدى. بۇلار ساۋدەپەدە بولعان جوق ەدى. ۇيتكەنى مەن اقتار اباقتىعا بۇلاردى دا ٴبىز بەن بىردەي قىلىپ قاماپ قويعان ەدى. بۇلار ناعىز ەر ازاماتتار بولىپ شىقتى.

تۇرمەدە، العاشقى قىستالاڭ ۋاقىتتا، تاعى دا كەي ٴبىر جىگىتتەردىڭ ونە ناشارلىقتارى ٴبىلىندى. ٴبىر كۇنى بايسەيىت، وسى ايتىلعان، جامان قىلىقتارى كورىنگەن ادامدارعا قاراپ وتىرىپ تارىقتى.

- «وي، پىرىم-اي، مىنالار ٴىستىڭ تىزگىنىن ۇستاپ جۇرگەندە، ٴبىزدى نە قىلىپ جەر جۇتىپ كەتپەگەن!... قاينا، 3-4 اي قولاماي وتىرىپپىز اۋ!... وي-پىرىم-اۋ، بۇلار كىمدى وكىدىرسىن!..» دەپ، تارىعىپ، باسىن شايقادى.

باي-سەيىتتىڭ كەيىپ ايتقان وسى ٴسوزىن گازىرگە شەيىن ۇمىتپايمىن. جايشىلىقتا، سىرتتان جاپ-جاقسى بولىپ جۇرگەن كەي ٴبىر ادامداردىڭ تار جەردە ناعىز، شىن قىلىقتارىنىڭ قانداي ەكەندىگى ايقىن كورىنىپ شىعادى ەكەن. نەشە ٴتۇرلى، لاس، جەركەنىش مىنەزدەر، نەشە ٴتۇرلى تومەن ۋاقتىق قىلىقتار-ۇلكەن سىن، قيىن وتكەلدەردە بىلىنەدى ەكەن. ماسەلەن، وسىنداي تۇرمەدە، وزگە جولداستاردىڭ كوبىنە اق تەز سۇيكىمسىزدىكتەرى بىلىنگەن ۋازىپ دەگەن مەن بالاندىن دەگەن ەدى. بىرەۋدىڭ وزىنشە جامان مىنەزى كورىنىپ قالسا، شىداماي ايتىپ سالاتۇن باي-سەيىت ەدى.

وتىرعان بولمەمىزدىڭ ٴبىر بۇرىشىندا، ٴبىر كۇنى ۋازىپ ٴبىر-ەكى جولداسقا بىردەمەنى ايتىپ، توڭجىڭداپ سويلەپ وتىردى. بولمەدە 20 دان اسا ادام بار ەدى. 7-8 قازاقتا سول بولمەدە. باي-سەيىت، ۋازىپتىڭ ناشار بەيعىلدارىن بىلگەن سوڭ، ونى وتە جەك كورەتۇن ەدى. تۇرمەنىڭ تاقتاي ساكىسى جوق. جولداستار تاس ەدەنگە ٴشوپ سالعان قابىشقالارىنا سۇيەنىپ، جاعالاي، ەكى دەن، ۇشتەن، سويلەسىپ وتىراتۇن، نە جاتاتۇن. بۇرىشتا بىرەۋلەرگە ٴسوز سويلەپ قويماي ۋازىپ توڭجىڭداپ وتىردى. قارسى بۇرىشتا، باي-سەيىت، ونى جاقتىرماي، بىزگە قاراپ، كەيىپ، قاباعىن تىرجيتىپ وتىردى.

-«اي،-اناۋ نە بىلشىلداپ وتىر؟.. اي، اناۋ بىلشىلىن نەگە قويمايدى!..» دەپ وتىردى. ۋازىپ سويلەي بەردى.

باي-سەيىت شىداماي، ۋازىپتى شاقىردى.

- «ۋازىپ، بەرى كەلشى!..»

ورىسشا: «Вязов, иди сюда»

- «ۋازىپ: «نە مە نە...»

باي-سەيىت شاقىردى، قويمادى. ۋازىپ باي-سەيىتتىڭ قاسىنا كەلدى.

ـ « نە مە نە ؟ » ـ دەدى .

باي-سەيىت، ۋازيپتىڭ بەتىنە قادالىپ قاراپ تۇرىپ:

ـ « نەگە سەن اقىماقسىڭ ؟ ـ دەدى .

ورىسشا: "Почему ты дурак?" دەدى.

ارينە، ۋازيپ اسىۋلاندى.

ـ « بۇل نە دەگەنىڭ، بۇل نە ٴسوزىڭ ؟ » دەپ، باي-سەيىتكە قادالدى.

باي-سەيىت جاۋاپ بەرمەدى. ەندى ۋازيپكە قارامادى.

ـ « باسقا ايتار ەش نەگەم جوق!..» دەپ جانا كەتتى. ورىسشا: «Больше ничего» باي-سەيىتتىڭ وسىنىسىن ومىرىمدە ۇمىتپايتىن شىعارمىن. ٴمۇنى باسقا جولداستاردا ۇمىتپاعان شىعار. سول ۇلكەن سىندا. «تار جول تايعاق كەشۋ دە» شىن قاسيەتتى ادامداردىڭ جاراتىلىستارى ايقىن كورىنەدى ەكەن.

ماسەلەن: كاتشەنكە، پاۋلوپ، ابدەيىپ، مونين، شاپىران، الەيىنكوپ، بوگو-مولىپ، كوتىپ، انانشەنكە، كاندىراتىۋا، تىراپىيسىپ، گىرازنوپ مارتىللوگو، كىرەمەنسكي، اپاناسىپ جانا الگى ەرلى-بايلى پاتىراكەيەپ تار تاعىدا باسقا تالاي جولداستار شىن ەگبەكشى تاپ ازاماتتارى ەكەندىكتەرىن كورسەتتى. جانا ٴبىزدىڭ بىرىكتەلىپ شىققان قازاق-نوعاي جولداستار. ۇلاردىڭ ەسىمدەرى بەلگىلى. بىرىكتەلىپ شىققان قازاق نوعاي جىگىتتەرىنەن «شىبى» شىققانداردى بىلمەيمىن. (ارينە، بىرىكتەلىپ شىققانداردىڭ عانا «شىبى» شىقپادى) .

جوعارعى ايتىلعان، ورىس، قازاق، نوعاي جىگىتتەرىنىڭ انىق كىم ەكەن-دىكتەرى، سول تار جولدا عانا انىق ٴبىلىندى.

بۇلار ۇلى سىننان، ۇلى وتكەلدەن جىعىلماي ٴبىر ٴوتتى. ارينە، تۇرمىستىڭ ۇزاق جولىندا جونىنەن اداسىپ، ٴار كىم-اق ٴسۇرىنىپ جىعىلۋعا مۇمكىن. ارينە، تىرشىلىكتىڭ تالقىسىندا، ٴار كىم اق، ار ٴتۇرلى سەبەپ بەن قولقى وزگەرىپ، جامان قولىقتى بولىپ كەتۋگەدە مۇمكىن.

ۇلكەن سىننان وتپەگەن ادامنىڭ، «مەن پالەندەيمىن» دەگەنىنە، ونشا نانا قويىدۋ بەكەر. نيەتتى « نە ٴولدۇ، نە جەكىمۇ... » بولىپ، جاۋمەن مايداندا سقاندا، نە مايداندا سقان جاۋدىڭ قولىنا ٴتۇسىپ، جاۋدىڭ تەمىر تورلى تاس قاماۋىندا وتىرعاندا، قول اياعىڭ تەمىر شىنجىردا بولىپ، جانىڭ جاۋدىڭ قىلىشىنىڭ قىرىندا بولسا عانا، ياكي وسى ٴتارىزدى ۇلى سىندا بولساڭ عانا، قانداي جىگىت ەكەنىڭ ٴبىلىنەدى. ايتپەسە، ٴوزىڭدى ٴوزىڭ قانداي جەگەرلەسەڭدە، وزىڭ-ٴوزىڭ قانداي ادامسىساڭدا، قانداي جىگىت ەكەنىڭدى بەكىتىپ ايتۋ قيىن.

«باتىر سىعان جىگىتتى جاۋ كەلگەندە كورەرمىز، شەشەنسىگەن جىگىتتى داۋ كەلگەندە كورەرمىز!..» دەگەن قاريالاردىڭ ٴسوزدەرى ٴتۇرمىستىڭ كوپ سىننان وتكەن، دۇرىس ٴسوز...

تۇرمەنىڭ كارتوپ، كاپۋستا ەككەن باقشاسىنا كەي ٴبىر جولداستاردى جۇمىسقا اپارا باستادى.

باقشا قالانىڭ شەتىندە، ەسىل وزەنىنىڭ جاعاسىندا. ەندى بارلىق تۇتقىنداردىڭ جاقىنداري تۇرمە باقشاسىن اڭدىتىپ بولدى. باقشا جۇمىسىنا بارعان جولداستارعا كەلىپ، ٴباري جولىعىپ، تىلدەسىپ تۇراتىن بولدى. باقشا ارقىلى بۇل قاتىناس ۇلكەن جاقسى بولدى

باقشاعا جۇمىس قىلۋعا، تۇرمەنىڭ باستىقتارىنا جاققان تۇتقىنداردى عانا اپارادى. ارىنە، قول، اياعىندا شىنجىرى جوقتاردى عانا اپارادى. شىنجىرلىلاردان اپارعىسى كەلسە، شىنجىرىن الىپ تاستاپ اپارادى. قازاقتان، باقشا جۇمىسىنا ەڭ الدى مەن قوسايىندى اپاردى. سونان سوڭ باي-سەيىتتى، ونان سوڭ جۇمابا-يدى اپاردى. ورىستان، - بوشوك، ۋازىپ، پاۋلىپ، تىراپيىمىپ، الەينكوب، كىرە-مەنىسكي، پيانوبىسكيدى، تاعى باسقالاردى اپاردى. جارىق دۇنيەگە شىعىپ، بۇلارعا جاقسى بولدى. باقشاعا كەلگەن جاقىندارىمىز بەن جولىعىپ سويلەسىپ، بىزگە ايتىپ كەلەدى. سول ۋاقىتتا اقمولاعا وبا اۋرۋى كەلدى. قىردان كەلىپ جۇرگەن باي-سەيىتتىڭ اكەسى وبادان ٴولدى. باي-سەيىتتىڭ اكەسى اۋىرىپ قالدى دەپ، بۇگىن بىزگە قابار كەلىپ، باقشاعا جۇمىسقا كەتكەن باي-سەيىت تۇرمەنىڭ ۇلىقتارىنىڭ اۋزىنا اقشا تىعىپ، ٴبىر باقىلاۋشى مەن باقشادان قايتپاي قالدى.

ٴبىز، تەرەزەسى تۇرمەنىڭ سىرتقى قوراسىنا قاراعان ٴبىر بولمەدە ەدىك. ەرتەڭىندە كۇن شىعىپ كەلە جاتقاندا، مەن تۇرىپ، تەرەزەنىڭ تور تەمىرىنەن وسىناۋ اشىق كوزىنەن قاراپ وتىردىم. تۇرمەنىڭ قوراسىنا ٴبىر باقىلاۋشى مەن باي-سەيىت كىردى. باي-سەيىت كەلىپ مەن قاراپ وتىرعان تەرەزەنىڭ تۇبىنە سۇيەنە كەتتى...

- «ساكەن... مەنىڭ اكەم ٴولىپ قالدى...» دەپ، اقىرىن جىلاپ جىبەردى... مەنىڭدە كوزىمنەن جاس شىقتى. تۇرمەگە كەلگەلى تاسىپ قالعان كوڭىلدەن، قاتىپ قالعان كوزدەن، كەڭ قايناعان جۇرەك ەلجىرەپ ەرىكسىز جاس شىعاردى.

باقشاعا، جۇمىسقا باراتىن جولداستار ارقىلى، وزگەمىزدە جۇمىسقا شىعۋدى قارا ستىردىق.

قوسايىن ناشالنىك بەن دوس بولىپ الدى. كەيدە باقشاعا قوسىپ قالاتىن بولدى. ٴبىر قونعانىندا سەربىتى، جانا كارنەيزون باستىعىن قوناق قىلىپتى. قالانىڭ تاقىرى، ٴبىزدىڭ تاقىرىمىز بۇلاردىڭ قولىندا بولعاندىقتان، سودان كەيىن بۇلار قوسايىندى ەكى-ٴۇش كۇننىڭ ىشىندە تۇرمەدەن بوساتتى.

قوسايىن مەن باي-سەيىتتىڭ تۇرمە باستىعىنا سىي رەتىندە الىپ بەرگەن اراعىنىڭ ارقاسىندا، جۇمابايلاردان سوڭ باقشاعا ابدولدانى اپاردى.

باقشادا تۇرمەنىڭ باستىعىن تۇتقىندار ٴتۇرلى سيمەن سيلايتۇن بولدى. تۇرمەگە قايتقاندا ايتا كەلدى. جۇمىسقا شىعاراتىنداردان اۋەلى بۇرىن شىنجىرلارىن الادى.

ٴبىر كۇنى مەنىڭ دە شىنجىرىمدى الدى... ەرتەگىمندە مەنى دە جۇمىسقا اپاردى. اياق باۋىن الىپ جىبەرگەن سوڭ قارداي كوشەگە شىقتىق. بوستاندىق جات ٴتارىزدى. تىسقا شىعىپ، كەڭ دۇنيەنى، ەركى مەن قىبىرلاعان تىرشىلىكتى كورىپ، دۇنيەگە جاڭا عانا كەلگەندەي بولدىم... قالادا قىبىرلاپ جۇرگەن جاننىڭ ٴبارى دە ماعان ٴبىر ٴتۇرلى جات ٴتارىزدى... قالانىڭ شەتى مەن ايداپ باقشاعا اپاردى. ۋاقىت كۇزگە سالىم كەز. جانعا جايلى، كۇن شۋاق جىلى قوڭىر ەدى. جەر مەن كوك، سىرى كەتسە دە، ەڭى كەتپەگەن سىلىۋداي ەدى. تۇرمەنىڭ باقشاسىنا كەلىپ ۇنىردىق... باقشا قالانىڭ جانىندا، ەسىل وزەنىنىڭ جاعاسىندا. ۋاقىت ٴتۇس مەزگىلى ەدى. باقشا اعاشتارىنىڭ جاپىراقتارى ٴالى كوك. ٴبىراق، كەي ٴبىر اعاشتاردىڭ، اسىرەسە تەرەك اعاشتاردىڭ، جاپىراقتارى كارىلىك تايانعان ادامداردىڭ بۇجىرى تارتقان شاشىنداي، شالعىرتتانىپ سارعايا باستاعان. باقشانىڭ ٴىشى وتە تىنىقتى. باقشانىڭ ٴىشى كۇن شۋاق. كىشكەنتاي مايدا جەل اعاشتاردىڭ جاپىراقتارىن جەلبىرەتىپ ويناتادى. جەل مەن جىبىرلاسىپ ويناعان كوپ جاپىراقتىڭ ىشىنەن، ەرتەرەك ٴومىرى ٴبىتىپ، سارعايىپ، قۋارىپ سەمگەن جاپىراقتار اقىرىنداپ ۇزىلىپ جەرگە تۇسەدى. باقشانىڭ شەتىنە شىعا شىعىپ، جان جاققا قاراساڭ ـ قيىرسىز، كەڭ، كولبەپ بارىپ اسپان مەن قوسىلاتىن ەن دالا كورىنەدى. باقشانىڭ ٴىشى ساعات سايىن تۇتقىندارعا كۇش بەرەدى. قان كەتىپ، ٴال كەتىپ سەمگەن ٴتانىنىڭ تامىر-تامىرلارىنىڭ قانى لىپىلداپ ساعات سايىن كۇشەيەدى. ٴۇش اي جاز بويى اۋىر قالدا، ساسىق، تار قاپاستا وتىرىپ باقشاعا شىققان تۇتقىندار، قىمىزداي قۋاتتى، كومەسىنەي تازا اۋەدەن دەم الىپ، جادىراپ ماس بولعان ٴتارىزدى. باقشا قالانىڭ جانىندا. ەسىل وزەنىنىڭ جاعاسىندا. قولدارىمىزعا كۇرەك، شوت الىپ، سىبانىپ، كويلەكشەڭ، باقشانىڭ جاعاسىندا، ور قازۋعا دايارلاندىق...

اۋەلى باقشانى ارالادىق. كۇزەتشى، ـ تۇرمەنىڭ قىزمەتكەرلەرى.

جان ـ جاققا، قالاعا،

اسىرەسە ەل جاققا، دالاعا قاراۋىمىز كوپ. جان ـ جاققا قىبىرلاپ، ٴوز بەتى مەن كەتىپ بارا جاتقان، ٴوتىپ بارا جاتقان ادامدار كورىنەدى. جان ـ جاققا قاراپ تۇرىپ، ٴدال تۇنەۋگى كۇنگى تەرەزدەن كورگەندەي، جامان سىنىق اعاش ارباعا وگىز جەگىپ، ارباسىنا تەزەك ارتىپ، جاياۋلاپ، قىبىرلاپ بارا جاتقان قازاقتى كوردىم. جانا، بىرەن-ساران، اسقابايى، سالت كەتىپ بارا جاتقان قازاقتى كوردىم. ات جەككەن قورابتى ارباسى مەن جۇرتىپ بارا جاتقان قالا ادامدارىن كوردىم. بىرەن-ساران قىردان كەلگەن تۇيەلى قازاقتاردى كوردىم.

مىنە، ۇسىنىڭ ٴبارىن كورىپ تۇرعان تۇتقىن، تەرھەلىكتىڭ نە ەكەنىن، بوستاندىعىنىڭ نە ەكەنىن انادان تۋعالى جاڭا عانا بىلگەندەي بولادى. قاپاسىن كورمەگەن ادام بوستاندىقتىڭ كادىرىن بىلەدى دەپ ويلاۋعا ٴتيىستى بولمايدى.

مىنە، سونداعى تۇرمە باقشاسىنىڭ ٴتۇرى ٴجانا كوڭىلگە بەرگەن اسەرلەرى ۇسىنداي ەدى.

باقشانىڭ شەتىنە، قىراڭ جاعىنا شىعىپ تۇردىم. ولڭ تۇستىككە، ەل جاققا قاراپ تۇردىم. «تۇتقىننان قاشىپ كەتسەم، اناۋ قىبىرسىز كەلەڭ ەركىن دالاعا ٴسىڭىپ كەتسەم... اناۋ تۇيەلى ازاقتار مەن بىرگە كەتسەم، - نە، اناۋ اعاش ارباعا وگىز جەككەن قازاق بەن بىرگە كەتسەم... بوستاندىعىمدى، ەلدى ەندى ٴبىر كورسەم!...» دەگەن تىلەك كوكىرەككە سىيمايدى.

بوزارىپ سولعان تۇتقىنداردىڭ بەتتەرىنە قىزارىپ قان جۇگىردى. ٴار تۇتقىننىڭ كوزىنىڭ تۇبىنە تۇنعان اۋىر بەينەتتىڭ كولەڭكەسى كەتىپ، جانارى جايناپ، ۇمىت ساۋلەسى جانعان ٴتارىزدەندى. كەشەگىدەي، تۋعاندارىمىز، دوستارىمىز كەلدى. ەلدەن كەلىپ جاتقان ٴبىزدىڭ اكەي دە كەلدى. كەنەلدىكتە قالدىق.

باقشادا جۇمىس قىلىپ ۇجىماقتان كەم بولمادى. باقشاداعى قازىپ الىپ، جيناپ جاتقان كارتوپيادان، جانا باسقا «ٴشوب-شالام» داردان تۇۋراپ سالىپ، قالادان ەت الىپ، باقىرعا، باقشادا سورپا ىستەدىك. باقشادا باقىرعا پىسىرگەن ەتتىڭ ٴدامى بالداي...

باقشاعا ٴبارىمىزدى كۇن سايىن اپارمايدى. اۋىستىرىپ كەزەك - كەزەك اپارادى. ٴۇش ٴتورت كۇن، كەيبىرەۋلەرىمىزدى اپارماي دا قويادى. ٴبىر كۇنى كوپ جولداستاردى قامباي مەن مونشاعا اپاردى، مەن دە باردىم. كوشە بويى قالىقتا سيماي كەتتى، كوبى تۇتقىنداردىڭ جاقىندارى. اراسىندا ٴبىزدىڭ اكەيدە ٴجۇر. مونشانىڭ سىرتقى ەسىگىندە اكەي مەن اماندالسىپ، تەز ٴسوز قاتىستىق. اكەي سول جەردە قوش ايتىستى. ەلگە قايتپاق بولدى...

باقشا جۇمىسىنا بارىپ ٴجۇرمىز. ۇكىمەتتىڭ ىستەپ جاتقان ىستەرى قانداي ەكەنىن، جۇرگىزىپ جاتقان ساياساتى قانداي ەكەنىن، قالىقتىڭ كوز قاراسى قانداي ەكەنىن، ٴابدان انىقتاپ بىلدىك. باقشاعا بارعاندا، باقشادان قايتىپ كەلە جاتقاندا، جولشىباي، قالىس ادامداردان دا بىزگە جولىعۋشىلار كوپ بولدى. ٴبارىندە قازاق - ورىس ۇكىمەتىنە نارازىلىقتارىن بىلدىرەدى. بىزگە دوستىقتارىن بىلدىرەدى. قاسىمىزداعى باقىلاۋشىلار جۋاس بولدى. قاسىمىزعا كەلىپ كەتكەندەرگە ۇندەمەيتۇن بولدى. كەيبىرەۋلەر، تەك قولىمىزدى ۇستاپ، قىسىپ كەتەدى. كەيبىرەۋلەر، تەك اماندالسىپ كەتەدى.

قازاق-ورىستار كوتەرىلىس جاساعان كۇنگى، سابەپ قۇلاعان كۇنگى نادانداردىڭ ولىرگەندىگى باسىلىپ، ەندى ٴابدان ەسەرى كىرىپتى. از ۋاقىتتا قازاق - ورىستىڭ تەكپەسىن كورگەندەر سابەپتى ويلاي باستاپتى.

اقمولادا، «الاش-وردا» نىڭ ۋيەزدىك ۋكىمەتىن اشىپتى. ۋكىمەتتىڭ باسىندا وتىرعاندار، الگى، بولشەۆەكتەردى تەرگەگەن كەمىسيەدەگى مانتەن مولدا، تاشتىي ساۋدەگەر، ولجاباي بولىس، تولەباي تىلماش، نۇرالىندەر، ٴتۇسىپ دوكتىرلەر. بۇلار قازاق-ورىستىڭ شوقپارى ەكەندىگىن بۇقارا قالىڭ ٴابدان ايقىن كورىپتى. ناشارلار بايلارعا ٴسوز ايتالمايتىن بولىپتى. بولىستار، ساۋدەگەرلەر، مولدالار-ٴابدان ۋياتتان، اردان كەتىپتى. بۇلار «الاش - وردا» مىز - دەپ، قورازشا قوقىرايىپ الىپتى. «ناشار تەڭدىگى»، «ايەل بوستاندىعى» دەگەن ٴسوزدى مازاق قىلىپ جەرگە تاپتاپتى. «الاش-وردا» وتاعاسىنىڭ بوساعاسىن كورگەن سورلىلار سابەۆەتتى جوقتايتىن بولىپتى.

ٴبىر كۇنى، تۇرمەنىڭ باقشاسىنان 15-20 كىسى تۇتقىن، جۇمىستان قايتىپ كەلە جاتتىق. ٴبىزدى جۇمىسقا الىپ بارىپ قايتاتىن- تۇرمەنىڭ مىلتىق تاعىنعان باقىلاۋشىلارى. كۇن سايىن، ٴبىزدى ەرتە تۇرعىزىپ، ٴار بولمەدەن جيناپ، قاتارلاپ ٴتىزىپ، ايداپ تۇرمە باقشاسىنا اپاراتىن. جۇمىسقا بارعاندا، قايتقاندا، قالانىڭ «سىلاۋەتكە» دەگەن شەت جاعىن ارالاپ وتەتىنبىز. مىنە، ٴسوتىپ، جۇمىستان ٴبىر كۇنى ٴتىزىلىپ قايتىپ كەلە جاتىر ەدىك... «سىلاۋەتكەدە» ٴبىر كىشكەنتاي، جاپىرايعان پاتەرىنىڭ الدىندا، ٴبىر قازاقتىڭ ايەلى شىعىپ تۇر ەكەن. قاباعى قاتقان. بەتىندە قان جوق. جانىنا اۋىر قايعى باتقان ٴتارىزدى. ٴبىزگە قاراپ تۇردى. ٴبىز ونىڭ اسا ورىس، 2 - 3 قازاق، الگى ايەلدىڭ جانىنان وتە بەرگەنىمىزدە، ايەل، بىزگە قاراپ تۇرىپ، قولىن كەۋدەسىنە قويىپ ٴيىلىپ سالەم بەردى. ايەلدىڭ قايعىلى ٴجۇزى ٴالى كوڭىلىمدە ەسىمدە!...

تاعى، ٴبىر-ەكى رەت، مۇڭدى ايەل، بىزگە ٴسوتىپ سالەم بەرىپ قالدى.

«الاش-وردا» وتاعاسىنىڭ بوساعاسىن كورگەن ايەل ەكەندىگىندە شەك بولعان جوق...

ٴسوتىپ، تۇرمە باقشاسىنا، جۇمىسقا بارىپ جۇردىك. جارىق دۇنيەنى كورىپ، كوكتەمدى شىركىن بوستاندىقتا تالىپىندى. جولداستاردىڭ ٴبارىدە سارعايدى. ٴبارىدە ساعىندى. بوستاندىقتى قاتتىراق ساعىنعان اسىرەسە قازاق جىگىتتەرى. ونىڭ ىشىندە باي-سەيىت ەكەۋمىز...

«قاشۋ» دەگەن قيال وتە كۇشەيدى. قاشۋدىڭ بارلىق جوباسى كوز الدىما ەلەستەيدى. باي-سەيىت ەكەۋمىز سويلەسىپ، ٴسوزدى بەكىتىپ، جولداستارعا ايتتىق. جوبا مىناداي: بارىمىزگە قازاقشا كيىم الدىرۋ. تۋعاندارىمىزعا، دوستارىمىزعا قاشۋ شارتىن ايتۋ. ٴسوز بايلاۋ.

باقشا ەسىل وزەنىنىڭ جاعاسىندا. وزەننىڭ بويىندا 20 قادامداي بەرگى جاعاسىندا، باقشاعا تاياۋ، ناشار قازاق تۇراتىن جەر ٴۇي بار. بۇل قازاقتىڭ بالاسى ايتجان دەگەن بالا، ٴبىز بەن دوس. ٴبىزدىڭ «جاس-قازاق» تىڭ مۇشەسى. ٴبىزدىڭ ويىمىزشا، سول ۇيگە ٴار جاعىنان ٴبىزگە دايارلانعان سالت اتتار دايىن

بولىپ تۇرسا، ٴبىز كوزەتشىنىڭ كوزى تايعان ۋاقىتتا، ىبىپ، جىلدام، باقشانىڭ قاسا، ويپاڭ جەرلەرى مەن ٴجۇرىپ وتىرىپ سول ۋىگە بارىپ، دايار تۇرعان سالت اتتارعا مىنە سالا جونەلسەك، جانا، ٴبىز قاشپاس بۇرىن قىردان كەلىپ جاتقان تۇۋعاندارىمىز ولگە قايىپ كەتپۋى كەرەك، ايتپەسە ولاردى ۇستاپ الادى دەيمىز.

بايسەيىت ەكەۋمىز بۇل ٴسوزدى جولداستارعا ايتتىق. جولداستار قارسى بولدى.

باقشانىڭ شەتىندەگى وردى قازعان بولىپ، كۇن شۇۋاقتا سويلەسىپ وتىر ەدىك. بايسەيىت ەكەۋمىزدىڭ قاشپاق دەگەنىمىزگە باكەن، ابدوللالار كونبەدى. وزەندى ايالىپ باقشاعا كەلە جاتقان ٴبىر-ەكى اتتى، ٴبىر اربالى كىسىلەردى كوردىك. . . تانىي قالدىق. بىزگە كەلە جاتقان جولداستاردىڭ تۇۋعاندارى ەكەن. باقىلاۋشىلار العاستان قاراپ باقشادا جۇرەدى. كەلگەن كىسىلەرگە ەشتەڭە دەمەيدى. كەلدى. امانداسىپ، سويلەسىپ وتىردىق. باقىلاۋشى قاسىمىزعا كەلىپ اناداي تۇردى. ٴبىر ازدان سوڭ سالت ات بەن قوسايىن كەلدى. امانداستىق. كوڭىلسىزدىك. قوسايىن اتتان ٴتۇسىپ، قاسىمىزعا وتىردى. اڭگىمە سۇراپ جاتىرمىز. ٴبىر از اڭگىمەنىڭ ىشىندە، قوس ەكەڭ ٴوزىنىڭ تۇرمەدەن بوساپ شىعۋىنا ىستەگەن ٴبىر ىلاجىن ايتتى. ول قايىلاسى مىناۋ:

قوس ەكەڭ تۇرمەنىڭ باقشاسىنا جۇمىس قىلۋعا ولكە الدى مەن شىققاندار مەن بىرگە شىققان. قوس ەكەڭ جۇمىستا جۇرگەندە، وزگەلەردەن كوپ ەركىن جۇرەتۇن. جانا باقشادا جۇرگەندە تۇرمەنىڭ باستىعى «سىيلاب» ونى مەن جاقىن «دوس» تاۋ بولاتۇن. قوس- ەكەڭ «دوسى» ارقىلى، ٴبىر كۇنى كەشكە، باقشاعا شاتىر تىگىپ، اقمولانىڭ تاقىرىن ۇستاپ وتىرعان ٴۇش اكىمدى قوناققا شاقىرعان. قىمىز العىزىپ، اراق العىزىپ، قوي العىزىپ سويعان. ٴوزى سول كەشتە باقشاعا قونىپ قالىپ، قوناقتارى، گارنيزوننىڭ باستىعى، سەربيپتى، تۇرمەنىڭ باستىعى- ٴبارىن سيلاعان. قوس-ەكەنىڭ ٴوزى اس ازىرلەپ نىق تۇرىپ، «قۇرمەتتى» قوناقتارىنىڭ الدىندا قىزمەت قىلعان.

مىنە، سول ارادا «قۇرمەتتى» قوناقتارى ٴىشىپ، جەپ، قىزىپ ەسىرە باستاپتى. ٴبىر مەزگىلدە شاتىردىڭ ىشىندە قىزىپ وتىرىپ، «بولشەبەكتەردى تەرگەۋ-جويۋ» كەمەسيەسىنىڭ ٴتور-اعاسى سەربيپ، شاتىردىڭ ەسىگىندە تۇرعان قوساينعا:

— «ەي، بولشەبەك، كەل، سەندە اراق ٴىشىپ جىبەرشى!» دەپتى.

قوس-ەكەڭ «راقمەت» «Пожалуста спасибо» ۇزدەرىڭىز ىشە بەرىڭىزدەر. مەن سىزدەرگە قىزمەت قىلسام بولادى. ٴبىراق، سىزدەردەن ٴبىر سۇرايتۇنىم: مەنى «بولشەبەك» دەمەسەڭىزدەر ەكەن. «بولشەبەك» دەسەڭىزدەر، ماعان اۋىر تيەدى. وندا مەنى جابىرلەگەن بولاسىزدار» . . . دەپتى.

سەربيپ بەن گارنيزوننىڭ باستىعى:

— «ە، سەن بولشەبەك ەمەسسىڭ بە؟»... دەپتى.

سول ارادا قوسايىن: «مەن بولشەبەك ەمەس ەدىم، مەن بوسقا كۇيىپ وتەرمەن»... دەپ، تۇتقىنداردىڭ ٴاندەرى قولدارىندا تۇرعان ۇلىقتاردىڭ الدىندا سويلەنىپتى- اي كەپ، سويلەنىپتى...

سەرىپ بەن گارنيزوننىڭ باستىعى:

— «ەندەشە، مۇنى تەكسەرىۋ كەرەك ەكەن»... دەپ، قوسايىندى بىرگە وتىرعىزىپ اراق ىشكىزىپتى.

ٴبىر ازدان سوڭ سەرىپ ٴبىر جەرگە بارىپ كەلۋگە كەتىپتى. گارنيزوننىڭ باستىعى مەن قوسايىن، تۇرمەنىڭ باستىعى ۇشەۋى وڭاشا قالعاندا، قوسايىن ٴوزىنىڭ قومالاقشى، «بالگەر» ەكەنىن ٴبىلدىرىپتى.

قوسايىننىڭ «بالگەر» ەكەنىن بىلگەن سوڭ، گارنيزوننىڭ باستىعى، جاس جىگىت، قۋانىپ ۇستاي الىپتى. «جاقسى بولدى - عوي، قانەكەي، ماعان قازىر بال اشىپ بەرشى» دەپتى.

قوسايىن، سول جەردە، دەرەۋ قالتاسىنان، شۇبەرەككە تۇيگەن «قومالاعىن» سۋۋرىپ الىپتى. شايىردىڭ ىشىندە، ۇستەلگە جايىپ سالىپ، قومالاقتى تارتىپ جىبەرىپ، سويلەپتى. سويلەگەندە ٴبۇي دەپتى:

«.. جولىڭىز بولادى ەكەن. باقىتتى بولادى ەكەنسىز. جاقىن ارادا دارەجاڭىز ارتادى ەكەن. ٴومىر جاسىڭىز ۇزاق بولادى ەكەن»... دەپتى.

وعان ۇلىق، ٴماز بولىپ كۇلىپتى.

«... ايەل سۇيەمە ەكەن مەنى؟... قازىر مەنى جاقسى كورەتىن ايەل جوق با ەكەن؟.. سونى ايتشى ا»... دەپتى.

سول قالانىڭ ٴبىر لانشكوپ دەگەن ورىس قىزىنىڭ سوڭىنان سەرىپ بەن گارنيزون باستىعىنىڭ جارىسا جۇگىرىپ جۇرەتىنىن قوسايىن بىلەتىن.

قوسايىن تۇقىيىپ قومالاقتى قايتادان تارتىپ جىبەرىپ، كۇبىرلەپ - كۇبىرلەپ، قومالاقتاردى قولى مەن الاستاپ، مىلقاۋشا مىڭقىلداپ جىبەرىپتى.

— «وزىڭىزدى ايەلدىڭ ىشىندە ۇناتپاعان جەرى بولعان جوق ەكەن. قازىر اقمولادا تالاي ايەلگە ۇنايدى ەكەنسىز. اسىرەسە، ٴبىر قارا كوزدى سۇلىۋ قىز سىزگە عاشىق ەكەن. ٴبىراق عاشىقتىعىن انىقتاپ ايتا الماي ٴجۇر ەكەن. ۇيتكەنى ول ايەلگە سىزدەن باسقادا ٴبىر ادام قۇمار ەكەن. قۇمارلىعىن ايەلگە سەزدىرىپ ٴجۇر ەكەن»... دەپتى.

گارنيزون باستىعى ۇشىپ تۇرەگەلىپ، سەكىرىپ قۋانىپتى. قوسايىننىڭ ارقاسىنا قاعىپ، شايىردا وتىرعان تۇرمەنىڭ باستىعىنا قاراپ:

«مىناۋ ٴبىر اقىلدى قازاق ەكەن!... مەن مۇنى تەز بوساتتىرام» دەپتى....

مىنە، سودان كەيىن، 2- 3 كۇننەن سوڭ، قوس. ەكەۋىن تۇرمەدەن بوساتقان.

مىنە، تۇساۋسىنىڭ بوساعاسىندا وسىنداي قىزىق اڭگىمەلەر بولعان.

باي ـ سەيت ەكەۋىمىز اقىلداسىپ قاشپاق بولدىق. قازاقشا كيىمدەر العىزدىق. ٴبىر كۇنى، تاڭ ەرتەڭ مەن بەت قولىمدى جۋۋعانىمشا، باقىلاۋشىلاردىڭ باستىعى اسىقتىرىپ جولداستار باقشاعا كەتىپ قويدى، «قاپ!» دەپ مەن بارالماي قالدىم. ٴدال سول كۇنى قاشۋعا انىقتاپ ٴسوز بەكىتپەك ەدىك. كەشكە شەيىن تەمىرشىپ وتىردىم، كەشكە جولداستاردىڭ باي ـ سەيىتتەن باسقاسى جۇمىستان قايتتى. باي ـ سەيت قاشىپ كەتىپتى.

تۇرمەدەگى جولداستار ەلەگىزەپ قالدى. كەي بىرەۋلەرى باي ـ سەيىتتىڭ كەتكەنىنە رەنجىدى. كەي بىرەۋلەرى «ۇستاپ الماسا ـ بىتكەنى» دەپ، قاۋىپتانىپ وتىردى.

الانىڭ اسكەر باستىعى شوقپىن دەگەن الگى قۋالاپ سالدىرعانىنان باسقا، اتقا كەلگەن ادام (Шохин) بىزىرقىراپ، بۋراشا شاپىنىپ، تۇرمەگە كەلىپ

اۋىل ۋشەتلى جۇماباي تۇركە ۇلى. (قالشاتىڭ، تۇرمەسىنىڭ، قاندالا، شىنجىر، ازاپ ياگونىڭ سالدارىنان ٴولدى.

الەكىنى سالدى. ۇكىدى ـ سولدى كويمەكپەن شاشىپ جۇرتتى بوقتاپ جاتىر. ٴىندى ەش كىمدى جۇمىسقا شىعارىلۋدى تيىدى. تۇرمەنىڭ ٴتارتىبى قاتايدى.

ٴسويتىپ، كۇندەر وتە بەردى... قال ناشار. كوز تايالدى. ٴىستىڭ قىسىنعا، ۇزاقتا اينالعانىن ٴبىلىپ، ەلدەن كەلىپ، ەلدەن حابارسىز سۇراعان پروگۋۋرلار ەڭگىزىپ، ساربەپ، ٴار جاۋىزدان كۇندە جاردەم كۇتكەن تۇۋعانداردىڭ حابارى ەلەرىنە قايتىپ بولدى.

كىر، لاس، ساسىق قاماۋدا ٴبىز ٴجاتا بەردىك. تۇرمەگە سىرتتاعى دوستاردان ەبەپ كىتاپتار كەلەتۇن بولدى، گازەتتەر كەلىپ تۇراتۇن بولدى. سولاردى وقيمىز. دويبى وينايمىز. سولايشا جاتا بەردىك...

ٴبىر كۇنى ۇلكەن قايىڭ تاباقپەن تۇتاس ٴبىر قويدىڭ ەتى كەلدى. ەتتى

جىبەرۋشى كوشەرباي دەدى. كوشەرباي ٴبىزدىڭ جولداس، ٴبىزدىڭ ۇكىمەت ٴتوتقىنعا الىنعاندا ول قولعا ٴتۇسپەي قاشىپ كەتكەن ەدى. ەندى قالاعا كەلىپتى. وعان ەندى تيمەيتۇن بولىپتى.

ەت كەلىسى مەن تەرەزەدەن قاراپ تۇر ەدىم. كوشەرباي تەرەزەنىڭ تۇسىنا كەلدى. قاسىندا ٴبىر اق تىماقتى سارى جىگىت بار. وتىرعان بولمەنىڭ تەرەزەلەرى كوشە جاقتى قاراعان ەدى. تەرەزەنىڭ الدىنداعى قازاق ـ ورىس ەمەس، جاي سالدات ەدى. كوشەربايدى تەرەزە تۇسىنان قۋالامادى. تەمىر تورلى ـ تەرەزەنىڭ اشىق كوزىنەن كوشەر بايعا جابىرلاپ قاراپ اماندىستىق. تۇرمەنىڭ سىرتىن جاعالاي قورشاعان، سىم تەمىردەن جاساعان، الاسا شارباقتا، كوشەرباي جاقىن كەلىپ، بىز بەن ٴبىر از سويلەستى.

«قاجىماڭدار! ٴبىر كۇنگىدەي بولماس. ٴالى ـ اق جارىققا شىعارسىڭدار. جالپى ٴىستىڭ اكىعارى جامان ەمەس. قازىر تاڭ اتتى دەۋگە بولادى. جالعىزاق كۇننىڭ شىعۋىعانا قالدى. كۇن تاۋدان اسۋعا قازىر تاياۋ، قاجىماڭدار. قۇداي قالاسا قىزىل كۇن قايتادان تۋار!..» دەدى.

ەندى ٴبىر ـ ەكى كۇننەن سوڭ، جاڭاعى كوشەرباي مەن بىرگە كەلگەن اق ٴتىلتىرى تىماقتى سارى جىگىت تاعىدا تەرەزەنىڭ الدىنا كەلدى. ٴبىز بەن اماندىستى. «الاش ـ وردا» نىڭ اقمولاداعى كاميتەتىنىڭ ٴتور ـ اعاسى ٴجۇسىپ بىزباسار ۇلىنىڭ جانا «الاش ـ وردا» كاميتەتىنىڭ مۇشەسى، «بولشەبەكتەردى تەكسەرۋشى كەمە-سيەنىڭ» مۇشەسى مانتەن مولدانىڭ قاماۋعا جابىلعانىن ايتتى. سەبەبىن سۇراپ ەدىك انىقتاپ ايتا ـ المادى. «الاش ـ وردا»عا قازاقتان اقشا جيناپسىڭ دەپ قاماۋعا الىپتى دەيدى»... دەدى.

سارى جىگىتتەن گازەت سۇرادىق. گازەت اكەلۋگە جۇگىرىپ كەتتى. سارى جىگىت ٴوزى مەنى مەن بولىستاس، اعايىن ەكەن. سول، تۋىسقاندىق سەزىمى مەن تۇرمە تەرەزەسىنىڭ الدىنا مەنى امانداسۋعا كەلەدى ەكەن. اتى راقىمجان بوپيانبە ۇلى.

ٴبىر ازدان سوڭ، راقىمجان تاعىدا تەرەزەنىڭ الدىنا كەلدى. «انا، ەسىكتىڭ جاقتاعى ٴبىر كىلتشىدەن گازەت جىبەردىم، تاعى كەلىپ تۇرارمىن» دەپ، قوشتاسىپ كەتتى.

گازەتتى الىپ وقىدىق.

بۇدان كەيىن دە، ورىسشا، قازاقشا گازەت كەلىپ تۇردى. ساياساتتىڭ ٴتۇرلى قابارلارىن ٴبىلىپ وتىردىق.

ٴسىبىردى، ۇيىمنى، سامارادى، شەق ـ سلاۋاكتار الىسى مەن اقتار الەۋمەت مايدانىندا شىعىپ، ٴار جەردە ۇكىمەت جاساۋعا كىرىستى. ۋچرەديتەلنى سوبرانيا-نىڭ ٴبىر از مۇشەلەرى سامارعا جينالىپ، كاميتەت جاساپ، سامار ۇكىمەتى بولىپ تۇردى. («Комуч») بۇل ۋچرەديتەلنى سوبرانيا كاميتەتى («Комуч») «بارلىق رەسەيدىڭ بيەسى ٴبىزعانا» دەپ جاريالادى. اريىنە بۇلاردىڭ «جارقاعازىنا»

تورعاي «الاش - ورداەسى بولدى. باستىقتارى اقمەت بايتۇرسىن ۇلى، دۋلات ۇلى، ەسپول ۇلى، ولارعا ورالدان كەنجە ۇلى مەن قارا تىلەۋ ۇلى بارىپ قوسىلدى. تورعاي «الاش - وردا» سى كۇن شىعىستاعى سەمەي «الاش - ورداسىنىڭ» «قول استىندا سانالدى. ٴبىراق، ۇيتكەنى مەن، وسى ٴۇش جەردەگى (سەمەي، تورعاي، ورال) «الاش - وردا» لارى بەت - بەتىمەن اكىمشىلىك جۇرگىزىپ جاتتى. ٴۇش «الاش - وردا» ۇكىمەتتەرىنىڭ ۇشەۋىدە قازاقتان اسكەر جاسادى، مەلىيتسىيا جاسادى. بۇلاردا قازاق - ورىستاردان كەيىن قالماي، ەلگە شابۋىلداپ، «تالوك» سالىق جىينادى. بۇلاردا مۇمىن، بۇقارا قازاقتىڭ توبەسىنە جارقىلدانىپ قىلىش بەن قامشى وينانتتى.

اكىمشىلىكتى قانشا جۇرگىزبەك بولعان مەن، قامشى مەن قىلىشتى قانشا جارقىلداتىپ وينانقان مەن، « الاش - وردا » ۇكىمەتتەرىنىڭ ٴامىرى، سەمەي، تورعاي، ورال، جەمپيىتى اۋداندارىنان ٴجۇندى اسا - المادى. اقمولا وبلىسىندا « الاش - وردا » جاسالدى. ٴبىر اق، قولىنان ەش نەگە كەلگەن جوق. قالىڭ قازاق، اقمولا «الاش - وردا»سىنا اسكەر بولۋعا كونبەدى. قىسقاسى، - سىبىردە سابدەپ قۇلاعان سوڭ، ورىستىڭ اقتارىدا الدە - نەشە ۇكىمەت جاسادى. قازاقتىڭ «الاش - وردا»سىدا، ەكى بولەك بولىپ، ۇكىمەت جاسادى. ٴبارىدە «ٴبىز ۇكىمەتپىز»... دەپ جار شاشىپ جاتتى. تولىپ كەتكەن «ۇكىمەتتەر» جار سالىپ شۋۋلادى. شۋۋلارى ٴبيتتىڭ جاكا تۇۋعان كۇشىكتەرىنىڭ شۋۋلاعان اندەرىندەي قوسىلدى.

«ۇكىمەتپىز» .. دەگەنمەن، ٴبىزدىڭ «الاش - وردا»لار، ومبىداعى ٴسىبىر ۇكىمەتىنەباعىنىپ وتىردى. جانا سامارداعى ۇشىرەدىينەلىمي سوبىرانىيا كامىيتەتىنە السىتان باعىنىپ، ەكەۋىنەندە كومەك سۇراپ الىپ جاتتى.

ورتالىق «الاش - وردا»عا گۇبەرنالارداعى جاسالعان «الاش - وردا» ۇكىمەتتەرىنەن قايىرات بولماي جاتتى. ماسەلەن، سەمەي مەن جابسار، ارالاس تورعان اقمولا وبلىسىندا جاسالعان «الاش - وردا» ۇكىمەتتەرىنىڭ سوڭىنان قازاق قالقى ەرگەن جوق ەرمەگەندىگى سول. - بەر دەگەن «تالوك» سالىقتارىن بەرگەن جوق. اسكەر بەرگەن جوق. اقمولا وبلىسىنداعى جاسالعان «الاش-وردا» «اقان جاقسىماعىيناعان بالالاردىڭ ويىنىنداي عانا بولدى. اقتار شەق-سىلاۋ اكتار باتىس سىبىردە، ەلدى الدى بەن شوقباردى شەلەبە مەن اقمولا وبلىسىنا سوقتى. شەقسىلاۋ اكبەن قىزىل بۇنتى (كوتەرىلىسى) باتىس سىبىردە، ەلدى الدى مەن، شەلەبە، قىزىلجار، كوكشە تاۋ، اقمولا، ومبىدا بولدى، ومبى، قىزىل - جار الىنعان سوڭ، باتىس ٴسىبىردىڭ وزگە جەرلەرىندە سابدەپ تەز قۇلادى. ومبىدا اقمولا وبلىسىن، بيلەۋگە، «الاش - وردانىڭ» وبلىستىق ۇكىمەتى جاسالدى. اقمولانىڭ وبلىستىق

«الاش - وردا» سىنا سايلانعاندار: ايدارقان تۇرلىباي ۇلى - اتبەكەت بۋربيست. ٴمىعاش ابىلاي قان ۇلى، - قان تۇقىمى، - اپيتسەر. اسلبەك سەيىت ۇلى، -دوكتىر. مۇسلىمان بەك سەيىت ۇلى - پەرەۋوتسىك. ەرجەب ٴمينباي ۇلى، - بۇرىنعى وكەروجنوي سوت پەرەۋوتسىگى. ماعجان جۇماباي ۇلى، - وقىعان جىگىت، بولىستىڭ بالاسى. مۇقتار سامات ۇلى، - وقىعان جىگىت، بوكەي قانداردىڭ ورتەگىسىنە نانىبى ەن كەدەي بالاسى. ىسماعۇل سادۋاقاس ۇلى - وقىب جۇرگەن جىگىت. اسعات سايدالى ۇلى - وقىب جۇرگەن جىگىت. قوشكە كەمەڭگەر ۇلى، وقىب جۇرگەن جىگىت. مۇراتبەك سەيىت ۇلى - وقىب جۇرگەن جىگىت. سوڭعى ىبىسەۋى ومبىداعى بەلگىلى «بىرلىك» دەگەن جاستار ۇيىمىنىڭ سول ۋاقىتتاعى باستىقتارى. اقمولا وبلىسىنىڭ ۇيەزدەرىندە «الاش-ورداىنىڭ» ۇيەزدىك ۇكىمەتتەرى جاسالدى. ٴبارىن، سەمەيدەگى ورتالىق «الاش - وردا» ۇكىمەتى بەكىتىب، بوكەي قان قول قويىب، «سارى - ارقا» گازەتىنە جاريالاب شىعاردى. كوكشە تاۋداعى ۇيەزدىك «الاش - وردا» عا، «قازاق» گازەتىندە مىرجاقىبتاردىڭ باياعى وكىلىرماي جاماندايتىن ٴسالىم كاشىم ۇلى دەگەن قاجى - مولدانى باستىق قىلدى. «كوكشە تاۋداعى ۇيەزدىك «الاش - وردا»عا كاشىم ۇلى تاعايىندالدى»... دەب بوكەي قان جارلىعىنا قول قويىب، «سارى - ارقا» عا جاريالادى. ٴسالىم مولدانىڭ كولباي توكىش ۇلىنان كەم بولماسا، ارتىق جەرى جوق ەدى.

اقمولانىڭ وبلىستىق «الاش - وردا» سىنا، سوڭىنان ٴابدىراقىمان بايدىلدا ۇلىن قىزمەتكە كىرگىزدى. سونىسىن، ٴابدىراقىمان، وقۋ وقىپ - الماي قىزمەتسىز قاڭعىب جۇرگەن جان - ايدار سادۋاقاس ۇلىنا كومەك قىلمۇعا ارەكەت قىلىب، «الاش - وردا» مەكەمەسىنە قىزمەتكە كىرگىزبەك بولادى. جانايداردى ٴوزى مەن بىرگە كىرگىزە الماعان سوڭ، ٴبايدىلدا ۇلى وعان ٴوز ورنىن بەرىب شىعۋعا ارەكەت قىلادى. «الاش - وردا» ۇلىقتارىن كوندىرىب، جان - ايدار سادۋاقاس ۇلىنا ٴوز ورنىن بەرىب شىعادى.

ول ارادا ەس - ەر پارتياسىنىڭ باستىقتارى، سامارداعى ۋچرەديتەلني سوبرانيا كامينەتى КОМУЧ شەلەبە قالاسىندا «مەملەكەت كەڭەسى» دەگەن (Гооударственное совещание) ماجىلىس جاساماق بولىب، جار سالدى. «مەملەكەت كەڭەسىنە» سەمەيدەگى ورتالىق «الاش - وردا» نىڭ باستىقتارى: الىيقان بوكەي قان ۇلى، الىمقان ەرمەك ۇلدارى جونەلدى. بۇلار، جولشىباي، ومبىعا ٴتۇستى. ومبىدان، اقمولا «الاش-وردا» سىنىڭ باستىعى - ايدارقان تۇرلىباي ۇلىن ەرتىب الدى. قاتىسىلىققا ابدىراقىمان بايدىلدا ۇلىن الدى. ٴسۇيتىب،

«الاش - ورداٴنىڭ الىپقان، ايدار قان ، الىم قاندارى، ٴابدىراقماندى قانشىلدىقتا الىپ، دۇرىلدەتىپ شەلەبەگە بارادى. مەملەكەت كەڭەسى شەلەبەدە بولمايتىن بولعان سوڭ، ۋۋشىرەدىينەلنى سوبىرانىيا كامىيتەتىنە كورىنىپ جاردەم الۋعا بۇلار سامارعا كەلدى. قاندار ٴبىراداٴمى ٴنومىر پانەرگە ٴتۇستى. بۇلار، سول جەرگە «مەملەكەت كەڭەسىنە» كۇن باتىس «الاش - وردا» دان كەلگەن، جانشا دوسمۇقامبەت ۇلىنا، قالەل دوسمۇقامبەت ۇلىنا، ۋالىيقان تاناش ۇلىنا قوسىلدى. جانا، بۇرلاعا، تۇركىستاندا ەرگەش سارتتارىن قاشىپ جۇرگەن مۇستاپا شوقاي ۇلى كەلىپ قوسىلدى. ٴبارى شۇرقىراستى! قالدى، كۇندىز ٴتۇنى اڭگىمە، كۇندىز ٴتۇنى ٴجۇرىس.

«الاش - وردا» نىڭ اكەلگەن اقشاسى كوپ. ونىڭ ۇستىنە ۋۋشىرەدىينەلنى سوبىرانىيە كامىيتەتىنەن ەكى مەلىيون سوم الدى. سامارىدىڭ اراق - شىرا ساتاتىن ادەمى ۇيلەرى، رەستىمرانى بولاردىڭ امىرىندە. «الاش-وردا» كەڭەسەرىن سول ادەمى ۇيلەردىڭ (رەستىرانىڭ) بولمەلەرىندە قۇراتىن بولدى، ىستەلدەرىنىڭ ۇستىندە انتى عاسكەردەي بولىپ، سامىسىپ بوتەلكەلەر تۇراتىن بولدى. «قانداردىڭ» كەڭەسكە سالعان سوزدەرىنىڭ ەكپىنى، الدارىنداعى، ۇستەل ۇستىندە تۇرعان «انتى عاسكەردىڭ» سانىنا قاراي بولاتىن بولدى. بوتەلكەنىڭ اۋىز كۇشى مەن سوزدەرى شەشىلەتىن بولدى. بوتەلكەنىڭ تۇبى مەن قاۋلىلارى بەكىنەتىن بولدى. سوزدەرىنىڭ كوبى قازاقتان شىققان بولشەبەكتەردى بوقتاۋ بولدى. «الاش - وردا» باستىقتارىنىڭ بول ٴتۇرمىستارىن قاسىرىنداعى قانشىلارى ابدىراقمان بايدىلدا ۇلى كورىپ ٴجۇردى. مىنە، جاس جىگىتتىڭ سەزگىش جۇرەگىنىڭ ، شەتىن كوڭىلىنىڭ «الاش - وردا» دان ٴابدان تۇڭىلىپ شىققانى وسى جەر..

«الاش - وردا» سامارداعى ۋۋشىرەدىينەلنى سابىرانىيا كامىيتەتىنەن ٴۇش مىڭ سالداتقا كىيىم الدى. كوپ قارۋ - جاراق الدى. جانا، كۇن باتىس «الاش - وردا» عا، ٴوز الدىنا، ەكى مىڭ مىلتىق، 37 پۋلەمەت، ەكى زەڭبىرەك ەكى ايتامابىل الدى.

ٴبىراق كەشىكپەي، سامارى بولشەبەكتەر الدى. سونان سوڭ «مەملەكەت كەڭەسى» ۇپىدە اشىلدى. كەڭەستىڭ اسىندا، ەس - ەر پارتىياسىنىڭ باستىقتارى: اۋكسەنتيەپ، شورنوب زەنزىنىپ، ۋولسكىيلەر بولدى. سول كەزدەگى قان ىشەر قازاق ورىس اتاماندارى: ىيبانوپ، دۋتوپدار بولدى. تاعى باسقا وسى تارىزدىلەر بولدى. ٴبىزدىڭ «الاش - وردا» باستىقتارى بۇلاردىڭ ٴار قايسىسىنا جولىعىپ، اماندىق ايتىستى. مەملەكەت كەڭەسىندە، «الاش - وردا» دان شوقاي ۇلى مەن ٴالىيقان سويلەدى. رۋسسىيەنىڭ «جالپى ۇكىمەتى» تۋرالى بولعان كوپ سوزدەن كەيىن «جالپى رۋسسىيەنىڭ ۇكىمەتى وسى» . دەپ ، ۇكىمەت سايلادى. وعان

«ديرەكتوريا» دەپ ات قويدى. (директория.) ۇكىمەتكە سايلانعاندار: اۆكسەنتيەۆ، بولوگوتسكي، زەنزينوۆ، تاعى وسىنداي‌لار. ۇشىرەدىتەلنى سابەرانىيا كامىيتەتىندە شورنوۆ، بولىسكى لەر ەدى. «الاش - وردا» دان شوقاي ۇلى كىردى.

ٴسويتىپ «جالپى رۋسسيە ۇكىمەتى»... سايلادىق، - دەپ كۇرزىلەر تارقاستى. گازەتتەرگە جازىپ جار سالدى ٴبىراق، بۇعاندا، سىبىردەگى ۇكىمەتتەر باعىنبادى. سىبىردەگى ۇكىمەتتەردىڭ ەڭ زورى، ومبى ۇكىمەتى الدى مەن باعىنبادى.

بولشەبەكتەردىڭ قىزىل - اسكەرى ساماردى الىپ، ۇپىگە تايانعان سوڭ «جالپى روسسيەنىڭ ۇكىمەتىمىن» دەپ وتىرعان ديرەكتوريا، ۇپىدەن ومبىعا كوشتى. ديرەكتوريا، ومبىعا كوشكەن مەن دە ٴسىبىر ۇكىمەتتەرى باعىنبادى. بۇل جەرگە، «سارى - ارقا» گازەتىنىڭ سول 1918 - جىلداعى، 12 - وكتابىردەگى - 57 نومىرىندەگى جازىلعان «كىندىك ۇكىمەت بەن ٴسىبىر ۇكىمەتى» دەگەن قىسقاشا ماقالا مەن «جىراق كوڭ شىعىس جايى» - دەگەن ماقالالاردى كەلتىرەيىك:

گازەتتەن:

«كىندىك ۇكىمەت بەن ٴسىبىر ۇكىمەتى:

سامار قالاسىن بولشەبەكتەر الىسى مەن، ۇپىدا مەملەكەت كەڭەسىندە، سايلانعان كىندىك ۇكىمەت ومبى قالاسىنا كوشىپ كەلگەن ەدى، سودان بەرى كوپ ۋاقىت ٴوتتى. ٴبىراق كىندىك ۇكىمەت ٴمىس بەن ٴوزىن جۇرتقا بىلدىرە-المادى، سوۋعا باتقان كىسىدەي، ومبىنىڭ قالىڭ قارا ساياسات اۋىسىنە باتىپ، جوعالعانداي، جىم - جىرت بولعان ەدى. جاڭادا ورىس گازەتتەرى وسىنىڭ سەبەبىن ٴبىلدىرىپ وتىر. كىندىك ۇكىمەت بەن ٴسىبىر ۇكىمەتىنىڭ اراسىندا ٴبىر سىبىرا تارتىس بولىپتى. ٴبىرىن - ٴبىرى كوپ ۋاقىت ارباسىپتى.

مەملەكەت كەڭەسىندە سالىنعان ساياسي جول، ەتكەن سەرت، نىشىسكەن انت بويىنشا، كىندىك ۇكىمەت جالپى رۋسسيەنىڭ يەسىنە شەگىپ، ابىرويىنا قورعان بولماق ەدى؛ كىندىك ۇكىمەتتىڭ ٴامىر-جارلىعىنا اپتونوميا ۇكىمەتتەرى باس يىمەك ەدى. ٴومىر جۇزىندە وسى ايتىلعان شارتتارى ومبى قالاسىندا ورىندالماعان كورىنەدى.

گازەتتەردىڭ قابارلارىنا قاراعاندا ٴسىبىر ۇكىمەتى اكىمشىلىكتى باۋىر باسا - قاندىق مىنەز كورسەتىپ، ٴوز وتانىنان شىعا جايىلىپ، ادەبسىزدىك قىلىپ،

كىندىك ۇكىمەتتىڭ الدىنان كەسە كولدەنەڭ وتە بەرسە كەرەك. سوندىقتان «وتبەس جارلىق بويعا قورلىق» دەگەندەي، كىندىك ۇكىمەت ءوزىن شىعارماي ءسىبىر ۇكىمەتى مەن تەك ىشتەن عانا ارباسىپ كوپ ۋاقىت جىم-جىرت جاتىپتى. سوڭعى كەلگەن قابار ەكى ۇكىمەتتىڭ كەلىسكەندىگىن بىلدىرەدى، بۇ قابارشا، كىندىك ۇكىمەتتىڭ جانىندا مىنىستىرلەر كەڭەسى جاسالماق؛ كەڭەسكە كىرەتىن مىنىستىرلەردى ەكى ۇكىمەت ىنتىماق بەن ءسىبىر ۇكىمەتى ۋاقىتشا جوعالا تۇرماق.

ازىرگى الىنعان قابارلار وسىلار. كىندىك ۇكىمەت جالپى رەسەيگە باس ۇكىمەت بولىپ ايتقانىن قىلعىزىپ وتىراما، جوق بار ءومىرى ءسىبىر ۇكىمەتى مەن يا، باسقا ۇكىمەت بەن ساۋدالاسۋ مەن وتەمە- مۇنى الدىمىزداعى ۋاقىت كورسەتەر.»

«جىراق كۇن شىعىس جايى:

ۇيادا بولعان مەمەكەت كەڭەسى، وداقتاس مەملەكەتتەرىمىزدەن: امەريكا، ياپونيا، انگليا، پرانسيا، يتاليادان بىلادي-بوستوككە كەلگەن اسكەر باسىلار مەن ەلشىلەردىڭ الدىنان شىعىپ، جول بولسىن ايتىپ، رەسەيدىڭ ساياسي كۇيىن ۇعىندىرۋ ءۇشىن بۇرىن رەسەيدىڭ ۋاقىتشا ۇكىمەتىنىڭ باس مىنىستىرى بولعان كىناز ىلۋپ بەن كولوسوپتى جىبەرگەن ەدى. جالپى رەسەيە تەلەگراپىنىڭ تىلشىسىنە كولوسوپتىڭ ايتقانى:

ءبىز مەملەكەت كەڭەسى تاپسىرعان جۇمىسىمىزدى كوڭىلىمىزدەگىدەي ورىنداي الادىق. ورىنداۋعا جىراق كۇن شىعىستىڭ ساياسي كۇيى كەلتىرەدى. بىلادي-بوستوككە، ءبىز ءسىبىر ۇكىمەتىنىڭ اعا مىنىستىرى بىلاگوتىسكىي كەلىپ جاتقاندا باردىق. بىلادي-بوستوككە اكىمشىلىك جۇرگىزگەن ءبىر ەمەس، ءبىر نەشە ۇكىمەت بار ەكەن. ولار- لابىروپ (دەربىر) باستاعان اپتونوميالى ءسىبىردىڭ ۋاقىتشا ۇكىمەتى، ءىس بىلگىش ەپتى كابىنەتى- نە (مىنىستىرلەر) بىلادي-بوستوكتىڭ ەسكى شىنەۋنىكتەرى كىرگەن. جانارال قورباتتىڭ ۇكىمەتى جانا بولوگوتىسكيدىڭ ۇكىمەتى بۇلاردىڭ بىردە- بىرەۋىن باسقا مەملەكەتتەر ۇكىمەتتەپ تانىمايدى وتىر ەكەن. سوندادا كەي بىرەۋلەرى، مىسالى: قورباتتىڭ ىسكە ەپتى كابىنەتى، ءبىزدى وداقتاس مەملەكەتتەر ۇكىمەتى دەپ تانيدى دەگەن جالعان قابارلاردى تاراتىپ وتىر ەكەن. ءدال وسى كۇيدە، بولوگوتىسكيدىڭ ومبىلىق (كۇن شىعىستا ءسىبىردىكى دەمەي، ومبىلىق ۇكىمەتى دەيدى ەكەن.) ۇكىمەتى دە وتىر ەكەن. وداقتاستاردىڭ وكىلدەرىنە بارىپ، جولىققاندا، كەي بىرەۋلەرى جىلى ءجۇز بەن قاراماپتى. جالپى رەسەيدىڭ كىندىك ۇكىمەتىن تانىتۋ تۋرالى، بىزدەن بۇرىن ەش كىم ءسوز ايتپاپتى. ۇكىمەتتىڭ كوپتىگى وداقتاس مەملەكەتتەر مەن سويلەسۋگە اسا جايسىز بولدى. تۇبىندە رەسەيدىڭ شىمبايىنا باتاتىن كورىندى. ءبىز بارعان كەزدە امۇر ۇكىمەتى دەگەن تاعى ءبىر جاڭا ۇكىمەت

شىقتى. بىلادى بوستوكتا رۋسسيه اسكەرى جاسالعان جوق. ساياسى كۇيىمىزدىڭ مۇنداي بىلىقتانىنىڭ ۇستىنە، كۇن شىعىس قىتاي جولى تۋرالى، مەملەكەتتەر اراسىندا اشىلماعان مىنەز بارلىعى، وتكەن وكىمەتتىڭ كۇنىن وكسەگەن كۇن شىعىستاعى كەي ٴبىر تاپتاردىڭ جات كۇشىنە سۇيەنىپ ەسكى ٴتارتىپتى قايتا تىرىلتپەك بولعان سايasi كۇيىمىزدى اسقىندىرىپتى. «ۋاقىتشا بيلەۋشى» اتانعان جانارال قورباتتىڭ ۇكىمەتى ياپوننىڭ باسىمىراق تاپتارىنىڭ وكىلدەرى مەن ٴسوز قوسىپ ٴىس قىلعانىندا، قىلماقشى بولاتىنى دا انىق كورىنەدى. قورباتتى سۇيەپ قولىنا ۇستاعان ورىس بايلارى رۋسسيەنىڭ ۇلتتىعىنا قارسى ٴىس قىلىپ وتىر. . . . .»

مىنە، اقتاردىڭ ۇكىمەتتەرى وسىنداي. قايتسىن-ٴبارىدە ۇكىمەت بولعىسى كەلەدى! ٴبارىنىڭ زورى، كۇشتىسى ومبى ۇكىمەتى. وزگە ۋاق ۇكىمەتتەر وز-دەرىنىڭ كىشكەنتاي اۋداندارىندا عانا تىپىرلاپ جاتتى.

سەمەيدەگى «الاش - وردا» نىڭ ورتالىق ۇكىمەتى ٴوز اۋدانىندا بيلەي-المادى، بيلىك ومبى ۇكىمەتىنىڭ قولىندا بولدى. سەمەيدەگى «الاش - وردا» ورتالىق ۇكىمەتىنىڭ ىستەگەنى، - تەك، قازاقتان «الاش» اسكەرى دەگەن اسكەر جاساپ، ومبى ۇكىمەتىنىڭ اسكەرى مەن بىرگە، بولشەبەكتەرگە قارسى جەتى سۋ مايدانىنا جىبەرىپ جاتتى. ونىسىڭ، سەمەيدە، «سابەپكە كىردىڭ»، «بولشەبەك بولدىڭ»... دەپ، نەرعالي قۇلجان ۇلىن ايىپتاپ اباقتىعا جاپقىزدى.

جانا، ەلدەگى بولىستىق داۋلارعا، ارازدىق پارتيياعا قاتىناسىپ جاتتى. سەمەيدەگى «الاش - وردا» مەن، زەمستۋا باستىقتارىنىڭ كوبى توبىقتى دەگەن ەلدەن بولعاندىقتان، اسىرەسە توبىقتى ەلىنىڭ ىسىنە كوبىرەك قاتىناستى. ماسە-لەن، مىنانداي ٴبىر ٴىس بولدى:

سەمەي ۇيەزىندە، توبىقتى دەگەن ەلدە، مۇساتاي دەگەن، جانا، بيكە دەگەن كىسىلەر بار. ەكەۋى دە اۋقاتتى ادام. ەكەۋى اعايىن ىشىندە باسەكە، اراز. ەكەۋى، قازاقتىڭ بەلگىلى پارتيياكەرشىلىگى مەن، باسەكەلەستىگى مەن ٴبىرىن-ٴبىرى اياسپاي، ەلدى ەكى جارىپ جۇلقىسادى. ٴبىرىنىڭ ۇستىنەن ٴبىرى ارىز جاۋدىرادى. ٴبىر - ٴبىرىنە پالە جابادى. قالاعا شابىسادى. بيكە جەڭەدى. ويتكەنى سەمەيدە «الاش - وردا» باستىقتارىنىڭ ٴبىرى بيكەنىڭ تۋىسقانى. ولاي بولعان سوڭ، قازاقشا، «الاش - وردا» دا بيكەنىكى بولادى. سونان سوڭ، مۇساتاي تۋرا-شىلدىقتى، سابەپتەن ىزدەيدى. ارينە تۋراشىلدىقتى سابەپتەن تابادى. سابەپتى، بولشەبەكتەردى قۋاتتاپ شىعادى. بىل 1917 - جىلدىڭ اقىرىندا، 1918 - جىلدىڭ باسىندا سودان - سابەپ قۇلاپ، «الاش - وردا» شىعا كەلگەن سوڭ، مۇساتاي قۋعىنعا تۇسەدى. مۇساتايدى قازاقتان بولشەبەك بولعان «سوتسيا-لشىل» بولا قالعان، الداۋسى، بۇزىق دەپ، «الاش - وردا» جازۋشىلارى گازەتتەرىنە جازادى. ارينە، مۇساتاي «سوتسيالىيزىمدى» قايدان بىلسىن! ە. مىنكەندە جوق.

مۇساتاي بيكەدەن تاياق جەگەن سوڭ، بيكەنى «الاش - وردا» لار سۇيەگەن سوڭ، تۇۋراشىلىقتى سابدەپتەن تابقان سوڭ، بولشەبەكتەردى، سابدەپتى قۇۋاتتاماي قاينسىن! «مۇساتاي جاۋىز ۇستالسىن» دەپ، «الاش - وردا» نىڭ ۇرتالىق ۇكىمەتى جارلىق شىعارادى. جارلىقتا بوكەي قان قول قويادى. مۇساتايدى ۇستاتىپ الىپ قىتىعا جابىسرادى.

مىنە، سەمەيدەگى «الاش - وردا» نىڭ ورتالىق ۇكىمەتىنىڭ بىتىرگەن جۇمىستارى وسىنداي بولعان. وسىنداي قىلىقتارىنان، سەمەيدەگى «الاش - وردا» نىڭ ورتالىق ۇكىمەتىن، جانا زەمستۆواسىن، جۇرت، - «توبىقتىنىڭ «الاش - وردا» سى، «توبىقتىنىڭ زەمستۆواسى» دەگەن كەزدەرىدە بولعان.

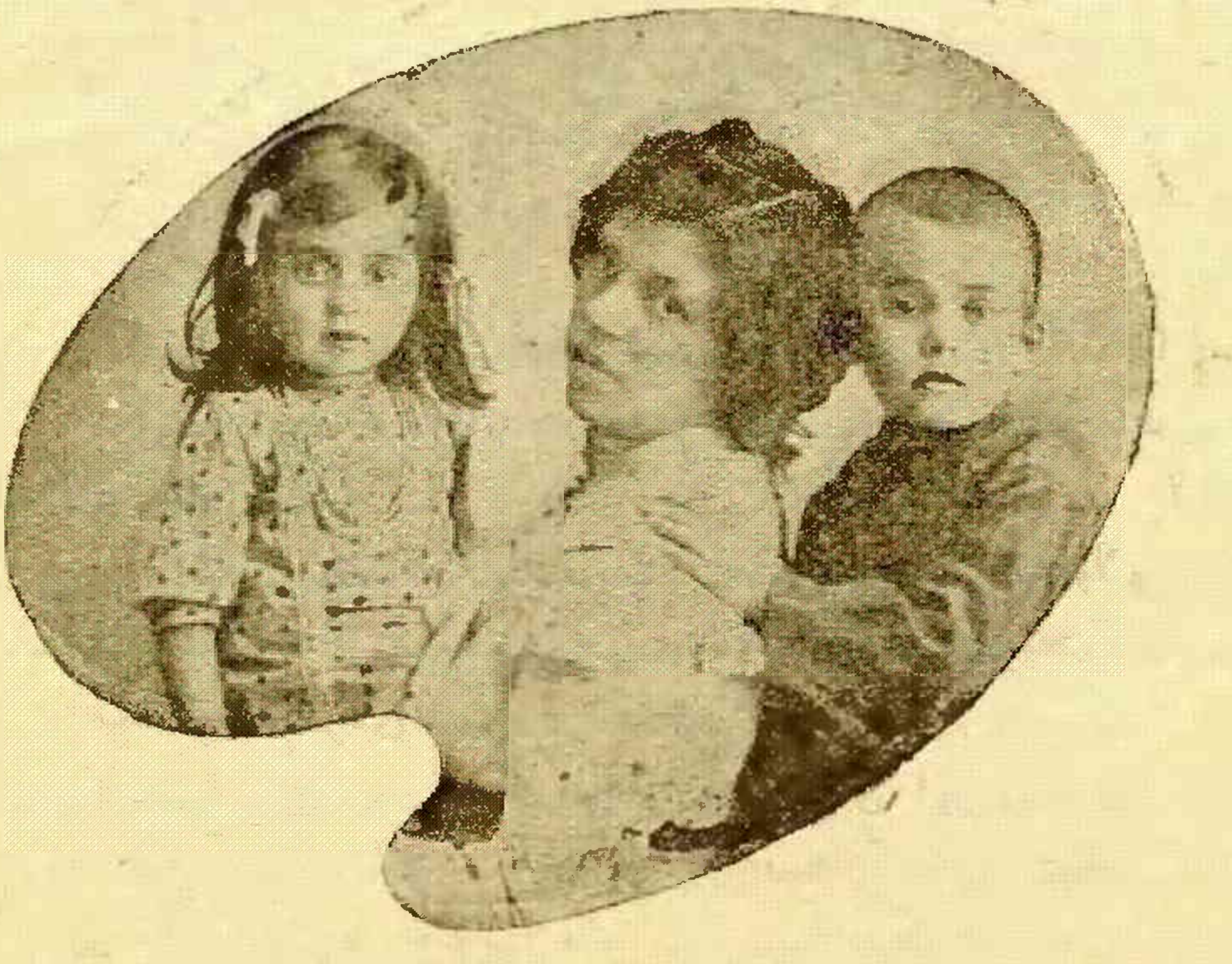

اقولا سابدەنىڭ پىرىزيدۇم مۇشەسى كاندىراتيا جولداس!

مۇساتاي مەن تۇرعالي قولجان ۇلى ابايتىعا جابىقتىرۋعا «الاش - وردا» نىڭ مىشىنەن جالعىز مۇقامەتجان تىنىشباي ۇلى قارسى بولعان. ەبىراق، وزگەلەرى وعان بولماعان.

«الاش - وردا» باستىقتارىنىڭ ىشىندە، ايتۇلىقتى سۇيگىشى، سەزگىش جۇرەگى مۇقامەتجان تىنىشبان ۇلى بولعان. سەمەيدە اسكەرى مايدان سوتى قۇرىلماق بولعاندادا (Военно-полевой суд) تىنىشباي ۇلى قارسى بولىپ، تىنىسىپ، قارىسىپ ۇرىسىپ، مايدان سوتىن جاساتپاعان.

مىنە، جايلار، وسىنداي بولعان..

VII.

قالشاق اكەمشىلىگى.

قالشاق، اكەمشىلىكتى ٴوز قولىنا الاردان بۇرىن - اق، پاتشاشىلدار بۇرىن - عىدان دا جامان قايۋاندىق مىنەزدەرىن كورسەتتى. قالا مەن دالاعا قۇتىرعان قاسقىرلار ٴتيدى. قاسقىردىڭ كوزىنە قان تولىپ، اۋزى ارانداي اشىلىپ، ٴتىلى قارىس ٴشىعىپ كەتتى. قاسقىردا دامىل جوق. قاسقىر، ەس، ٴتۇسىن بىلمەي شابۋدا. قاسقىر تۇمسىعىن سۇقپاعان جەر جوق. - تالانباعان ەل جوق.

جۇرتتا ۇرەي قالمادى. كۇن تيمەگەن تالاي جونعا دۇرە ٴتيدى. ٴتىل تيمەگەن تالاي «ارلى» مىرزالارعا ٴتىل ٴتيدى. قالىڭ ەڭبەكشى بۇقارا قالىقتىڭ باسىندا سىقىرىپ قامشى ويناتتى.

«اي، - دەگەن، اجى بولمادى، قوي، دەگەن قوجا بولمادى» ٴسوز بەتكە ٴتيدى، شىبىق ەتكە ٴتيدى.

ۇجىمداردان سالدات الىپ جاتىر. ٴبىراق، ۇجىمدار جاستارىن سالداتقا الجىمىز بەرىپ جاتىر. كەي جەرلەردە بەرمەيمىز دەگەندەر بولسا، دۇرەلەپ، كوزىككەندەردىن تۇرمەگە اكەلىپ قاماپ جاتىر.

ماس بولىپ الىپ، تۇرمەنىڭ باستىعى مەن قازاق - ورىستان بولاتىن قاراۋىلدىڭ باستىقتارى، ٴجانا سوقتىقتان ايتسەرلەر كەلىپ، تۇرمەدەگىلەردى دە دۇرەلەپ كەتەتۇندى شىعاردى.

سابەت ۇكىمەتى قولاعان جەرلەردەگى، ٴار تۇرلى ۇۋاق، اق كوت ۇكىمەتتەردىڭ وزدەرى دە بۇل قۇتىرعان قاسقىرلاردىڭ بەتتەرىنەن قورقىپ ٴبىرى باستادى. «ەڭبەكشى تاپ»، «بۇقارا قالىق»، «بوستاندىق» دەگەن سوزدەردى دە اڭدىپ ايتىپ قالعان گازەتتەر بولسا، اۋزىنا قۇم قۇيىلاتۇن بولدى.

بوستاندىقتا قارىسى گازەتتەردەن ار كەتتى. «الاش» تىلى گازەتتەرى اق تۇبەتتىڭ قاسىنداعى بورالى كۇشىك شە، بۇرىنعى قالپىندا «الاش» تاعى، «الاس» تاعى «ٴادىلدى» سوزدەرىن تۇسىناتىن جازىپ شاۋىلداپ جاتتى. «جاۋىز بولشەبەكتەر قازاقتان كىمدە - كىم جاناسا، «الاش» ورناسىنان «الاستاپ» شىعارىپ تاستاۋ كەرەك، - دەگەن ۇيرەنشىكتى سوزدەرىن بۇرقىراتىپ جاتتى.

«قازاقتان كىمدە-كىم بولشەبەك بولسا، ۇستاعان جەردە جازاسىن بەرسىندەر» دەپ، قايرات شاشقان بولىپ جاتتى. (ٴبيشىلرا!..)

اقمولاداعى «الاشتىڭ» ۇيەزدىك سابەتىنىڭ باستىقتارى قازاقتان اقشا جيناماق بولعان ەكەن. ماتەن مولدا مەن ٴتۇسىپ بزباسار ۇلى دەگەن ەكى باستىعى،

اقمولانى بيلەۋشى اقتىڭ ۇلىقتارى 3 اي اباقتىعا جاۋىپ تاستادى. بۇل-دوستىڭ دوسقا قىلعان سىپايىشىلىعى، « الاشتىڭ » ۇلىقتارىنا ٴبىزدىڭ قارسى ەكەنىمىزدى ورىستار جاقسى بىلەدى.

تۇرمەنىڭ باستىعى بروستوپ دەگەن ورىس، ٴبىز وتىرعان بولمەنىڭ قۇلپىن اشىپ كىردى دە كۇلىپ:

-« سىزدەرگە بۇگىن وتاعاسى كەلەتۇن بولدى. وكەكەي جاس جىگىتتەرگە ٴبىر وتاعاسى كەرەك عوي، دەپ مانىنەندى اكەپ سىزدەر مەن بىرگە وتىرعىزاتۇن بولدىق » ... دەدى

مەن كۇلىپ:

- براقىمەت! - دەدىم.

جۇمابايى، ٴتۇسىن سۇۋىتىپ

- بىزگە ونداي جۇۋاننىڭ كەرەگى جوق، بىزدەن باسقا جەرگە كىرگىزىڭىز ونى - دەدى.

بروستوپ كۇلىپ:

- جارايدى، نۇركەين! وسىندا كەلسىن، سونسوڭ، وتاعاسىنى « جاقسىلاپ سىيلارسىڭ »... دەپ، كوزىن قىسىپ كولدى دە شىعىپ كەتتى...

كەش ەدى. تۇرمەنىڭ ٴىشى قاراڭعى. سىقسيتىپ كەي كەزدە جاعاتۇن جامان شامىن جاققان جوق ەدى. قاراڭعى بولمەلەردەن اقىرىن كۇڭكىلدەر ەستىلەدى. اندا-ساندا، تاس بيدەندى تاقىرلاتىپ، كىلتتەرىن شىلدىرلاتىپ تۇتقىنداردىڭ قۇيقا تامىرىن شىمىرلاتىپ، ۇزىن اۋىز ٴۇيدى جاعالاپ كىلتشىلەر وتەدى. ٴبىز قاراڭعى بولمەدە كۇڭكىلدەسىپ وتىرمىز. اقىرىن تۇرىپ، تەرەزەنىڭ تەسىگىنەن سىعالايمىن. جەر اپپاق. كەش قاراڭعى. اسپاندى قاپتاعان قارا بۇلت، تۇنجىراپ، جەرگە ٴتۇسىپ، جەردى باسىۋعا تايانعان ٴتارىزدى. تونەرگەن اسپاننان جەرگە تىزعارلانىپ قار قىلاۋلايدى. كەش قاراڭعى. كوك قاراڭعى. ساۋلە جوق. جەردى اپپاق قار باسقان. تۇرمەنىڭ ٴىشى تۇننەن دە قاراڭعى. تۇرمە بولمەسىنىڭ تەرەزەسىنىڭ اۋەكىرەتۇن ٴبىر كوزى اشىق. اشىق كوزدەن، بولمەگە، ٴبىر جات قايۋاننىڭ دەم السىنداي سالقىن اۋە شىعىپ، تازا اۋە ۇۋىلدەپ كىرەدى. جابىسار بولمەدەن ەكى تۇتقىن ايەلدىڭ قوسىلىپ سالعان زارلى ٴانى ەستىلەدى. اندەرى جىلاۋ ٴتارىزدى. اندەرى قالتىراپ، ٴۇزىلىپ، ٴۇزىلىپ شىعادى. اندەرى جۇرەكتىڭ ٴنازىك تامىرلارىن قوزعايدى. جىلايدى ەكى ايەل. جىلاعان ايەل جىلايدى. جىلايدى دا جىلايدى...

ٴبىز وتىرعان بولمەنىڭ قۇلپىن اشىپ، تۇرمەنىڭ باستىعى مەن كىلتشىلەر قارا كولەڭكەدە ٴبىر قازاقشا كيىمدى جۇۋاندى، بولمەگە كىرگىزدى.

تۇرمەنىڭ باستىعى ەسىك الدىندا تۇرىپ، تاعى دا كۇلىپ:

- ال، - مىنە، وتاعاسىلارىڭ! كۇتىپ الىڭدار... » دەپ، ەسىكتى جاپتى،

قارا كولەڭكە تۇرمەنىڭ بولمەسىنە كىرىپ كەلگەن جۇ ن قارى، بىردەمەنى قۇشاقتاعان بويى مەن:

« اسالاۋماليكوم ! . . » دەدى. كوتەرگەن كورپە جاستىعىن ساكىگە قويا سالىپ، تاقتاي ساكىدە وتىرعان ٴبىز بەن، اماندасۋعا، جىلدام قيمىلداپ قولدارىن سوزدى.

جاعالاي قولىمىزدى ۇستادى . . . جالعىزاق، جۇمابايعا قولىن سوزا بەرگەندە، جۇماباي:

« تارت، قولىڭدى، ٴيت ! » دەدى. « قاراشى، ۇيالماي قولىن اكەلە جاتقانىن جاۋىزدىڭ ! » ـ دەدى.

« كەت ارمان ! ٴبىزدىڭ ىشىمىزدە وتىرما ! ەندى تۇرمەدە دە ٴبىزدىڭ سوگىمىزدان قالمايىن دەدىڭ بە؟ . . كەت، وتىرما، قاسىمىزدا ! » دەپ، مانتەنىڭ ساكىدە تۇرعان كورپە جاستىعىن ىدەنگە لاقتىرىپ تاستادى.

مانتەن بىزگە جالتاقتاپ قاراپ :

« بۇقالاي، قاراقتارىم ؟ » دەپ وتىرا كەتتى .

ـ « قوي، جۇماباي ! ساعان نە بولدى ؟ مولدادان ەندى وسى جەردە كەڭ المايسىڭدار ؟ . . قوي، مولدانىڭ قولىن ۇستا، نە كەرەك ورىنسىز بۇيىڭۋ ! . . دەپ، ٴبىز جۇمابايدى توقتاتىپ، باسىپ جايلاستىردىق. مانتەنىڭ كورپە جاستىعىن ساكىگە الىپ قويدىق. مانتەن مەن اماندастىق. سويلەسىنىڭ. قال، جايلارىن سۇراستىق.

مانتەن « الاش-وردا » نىڭ بىزگە قىلعان دستەرىنە ٴوكىنىپ، بارماعىن شايناعان بولىپ وتىردى. « الاش-وردا » نىڭ ۇيەزدىك سابەتىنىڭ ٴتور اعاسى تۇسىپ بزباسار ۇلى تۇرمەنىڭ « اۋرۇلار» جاتاتۇن بولمەسىنە كىرگىزىلگەنىن ايتتى.

ەرتەڭىنە، ٴبىز وتىرعان بولمەنىڭ ەسىگىنە ٴتۇسىپ كەلىپ تۇرىپ، ەسىكتىڭ تەسىگىنەن ٴبىزبەن اماندастى.

ٴبىز كۇلىسىپ :

«ە، ە، ٴتۇس-ەكە! . . دوستارىڭىزدىڭ سىيى قايىرلى بولسىن ! . . ەش تەڭگە ەتپەس! . . «تۇلپاردىڭ ٴوز تۇياعى وزىنە ماي».. . دەگەن: ٴوز جولداستارىڭىزدىڭ سىيى عوي!» دەدىك.

ٴتۇس-ەكەڭ، مۇنداي سوزدەرگە ٴجون دەپ جاۋاپ بەرە المايتۇن كىسى ەدى. «وي، وتكەن ٴىستى نەقىلاسىڭدار ەندى!» دەدى.

ٴتۇسىبتى كىرگىزگەن تۇرمەنىڭ بولمەسىن « بولنيتسا » دەيتۇن. «بولنيتسانىڭ» ەسىگى جابىلمايتۇن. كۇندە ٴبىزدى 15 مينوت تۇرمەنىڭ سىرتقى قورعانىنا بوي سەرگىتۋگە شىعارعاندا ٴتۇسىپ بىزبەن سويلەسىپ جۇرەتۇن بولدى. جانا، ٴبىز بولمەمىزدە جابىۋلى وتىرعانىمىزدادا، ٴتۇسىپ ەسىككە كەلىپ، ەسىكتىڭ تەسىگىنەن بىزبەن سويلەسىپ كەتەتۇن بولدى. وزگەلەردىڭ ۇيتىپ

تەسكەن سويلەسسب تۇرعانىن كورسە، باقىلاۋشى، كىلتشىلەر جازالاندىرۋشى ەدى. تۇسىپكە تيمەيتۇن بولدى، سيلايدى. تۇرمەدە وتىرعان بولشەبەك ورىس-تار ٴتۇسىپنى كوپ بىلمەيدى. مانتەندى جاقسى بىلەدى. ۆيتكەنى، مانتەن بولشەبەكتەردى تەرگەگەن كەمەسيەنىڭ مۇشەسى ەدى. كەمەسيە ٴبارىمىزدەن جاۋاب العاندا، قاسقىيىب وتىرىب، مانتەن بولشەبەكتەردىڭ ەسىندە قالعان ەدى.
سول سەبەبتى، مانتەن تۇرمەگە الىنىب ٴبىز وتىرعان بولمەگە كىردى، دەگەندى ەستىمي سالا، وزگە بولمەلەردەگى ورىستار-كورىۋگە قۇمارلانىبتى.
تاڭ-ەرتەڭ بولمەلەرىمەن شىعقان ۆۋاقىتتارىندا ٴبىزدىڭ ەسىككە كەلىب تەسىگىنەن سىعالاب بىزبەن ٴسوز قاتىسىب، مانتەندى كورىسىب كەتتى. كەي ٴبىر تەنتەكتەرى جىگىتتەر مانتەندى بوقتابتا كەتتى. ٴبىرەۋى كۇننەن سوڭ تۇرمەنىڭ باستىعى بىروستوپ كەلىب، ٴبىز وتىرعان بولمەنىڭ قۇلپىن اشىب كىرىب، بىزگە:
- قالاي، مانتەندى وتاعاسى قىلىب «سيلاب» جۇرسىڭدەرمە؟-دەپ، جۇمابايعا قاراب، كوزىن قىسىب، ىمداب:
- «جاقسىلاب سيلاڭدار!» دەب تاعىدا جۇمابايعا قاراب، بيەگىن قاعىب شىعىب كەتتى.
اۋەلى، مەن مۇنىسىنا تۇسىنگىرمەي قالىب، ارتىنان ٴتۇسىندىم: مانتەنگە «قىسىم قىلسىن»دەب ٴجۇر ەكەن.
تۇرمەنىڭ باستىعى كەلىب كەتكەننىڭ سوڭىنان، ٴبىرىنشى بولمەدەگىلەردى بۇي سەرگىتۋگە شىعى قورعانعا شىعارعان ەكەن.
ٴبىزدىڭ ەسىككە، بولشەبەكتەردىڭ بىرىندەگىدەي تەنتەگى ماكالكيىن دەگەن جىگىت كەلىب، تەسىكتەن قاراب تۇرىب، مانتەندى بالاعاتتاب، بوقتاب، بىزگە:
«سەندەر مانتەندى نەگە جاي وتىرعىزا سىڭدار؟» دەب ۆرىستى «مىندەشە مۇنى بىزگە جىبەرىڭدەر، ٴبىز سىباعاسىن بەرەيىك!»دەب كەتتى.
مانتەن قورىقتى. قايتسىن؟... ەرتەڭىندە مانتەندى تۇرمەنىڭ باستىعى كەلىب، ٴبىزدىڭ قاسىمىزدان الىب، ماكالكيىن وتىرعان، ٴبىرىنشى بولمەگە اپارىب كىرگىزدى.
مانتەن ٴبىرىنشى بولمەگە كىرىسى مەن ماكالكيىن قارسى تۇرە كەلىب، بالاعاتتاب، بوقتاب، ٴبىز از «قىسىم» قىلىب، ساكى استىنا جانىقىزىبتى.
ەرتەڭىندە بوي سەرگىتۋگە شىققاندا مانتەن ٴبىزدىڭ ەسىككە كەلىب، تەسىكتەن:
«قاراقتارىم، انا ماكالكيىن دەگەنگە ايتىب، قويعىزباساڭدار-بولانىن ەمەس...
- ساكەن، سەن بارىب ايتىپ سالىڭ، انا ماكالكيىن قويانىن ەمەس-دەب قاتتى وتىنىش قىلىب كەتتى. ىشكى قورعانعا شىعارعاندا، مەن ٴبىرىنشى بولمەنىڭ ەسىگىنە كەلىب تەسىكتەن ماكالكيىن ... شاقىرىب الىب:

«سەن، ەندى انا مانتەنگە تىيمە»ـ نەقىلاسىنكا»دەب كەتتىم.

بوي سەرگىنتىۋگە شىققان سايىن، ىشكى قورعاندا ەرسىلى-قارسەلى ٴجۇرىبە جۇرگەن ٴبىزبەن ٴتۇسىب كەلىب اڭگىمەلەسىب كەتەدى. جانا، ٴبىز بولمەمىزدە وتىرعان‌دادا كەلىب ەسىكتىڭ تەسىگىنەن بىزبەن سويلەسىب كەتىب جۇرەدى.

ٴتۇسىب ونە قورقاق كىسى. اڭگىمەسىنىڭ كوبى:

– سەن قالاي دەب ويلايسىڭ – مەنى نەقىلار ەكەن – ٴا؟ ... قايتەرەكەن – ٴا؟» – دەيدى.

– كىم ٴبىلسىن، نەقىلارىن! ٴوزىڭىزدىڭ كەشەگى جولداستارىڭىزعوي، ٴوزىڭىز بىلەسىزعوي – دەيمىز.

– جوق، سوندادا – نەقىلار ەكەن؟ – ٴا؟» – دەب قويمايدى.

نەشە اي، قول اياقىا تەمىر شىنجىر سالىنىب، اتىلمۇعا ۇيعارىلىب وتىرعان، ٴاقىلىرى قامشىنىڭ قىرىندا، پىشاقتىڭ جۇزىندە تۇرعان بىزدە جۇمىسى جوق!

:.. جولداستارىنىڭ اشۇى مەن 3 ايعا جابىلىب قالعان ٴوز قالدەرىن: «قالاي بولار ەكەن؟» دەب قايتا – قايتاسۇرايدى!

ا – اي «الاش – وردا» ... بەيشارا! .. قايتسىن!

ٴبىر كۇنى، ەسىككە ٴتۇسىب كەلىب، تەسىكتەن: – وي، بىرەۋىڭ كەلىب كەتشى – دەدى.

ٴبىز اس ٴىشىب وتىر ەدىك.

–نە نەمەنە؟– دەدى، جۇماباي.

–بەرى كەلىب كەتشى!– دەب ٴتۇسىب قويمادى.

جۇماباي تۇرىب باردى.

– ەي، جۇماباي، مەنى نەقىلار ەكەن–ٴا – ٴا؟ نەقىلار ەكەن؟ – دەدى.

جۇمباي ٴتۇسىن سىۋىتىب، ٴابدان ىزا بولىب كەتتى دە:

– سەنى اتادى ەكەن! سەندەردى «بولشە بەكتەر دەن بولار قاۋىپتى» دەب تانىبتى. سەندەردى اتادى قىبىقىزىل قىلىب!» – دەدى.

ٴتۇسىب شوشىب كەيىن شەگىنىب قالدى.

ٴبىز–جۇمابايدان باسقا، ابدوللا، باكەن، مەن–ۇشەۋىمىز كۇلىب جىبەردىك.

مىنە،«الاش – وردا» نىڭ كەي ٴبىر كەمەن‌گەرلەرىنە تۇرمەنىڭ ىشىندەدە ازىراق ۇشىراستىق.

نەقىلسىن؟ .. بۇلاردى تۇرمەدە كوب جاتقىز بادى، شىعارىب قويا بەردى. قارعانىڭ كوزىن قارعا شۇقىيما؟ ... ٴبىز جانا بەردىك ...

ٴبىر كۇنى ىروسنوب ورىنىنان قالىب، تۇرمەگە باستىق بولىب سەرىبىپ–قا ٴار كەلدى. سەرىبىپ سۇر جىلانشا ىسقىردى. پاتشاشىلدىق بارىب تۇرعانى. كە–كەشىكبەدى، ٴبىر كۇنى سەرىبىپ تۇرمەنىڭ ٴار بولمەسىنە كىرىب، ادمىرال

قالشاقتىڭ «جالپى رەۋسيەگە» جالعىز ٴوزىنىڭ عانا باس بيلەۋشى بولعاندىعىن جاريالادى.

سەربىپ شاتىناپ قارلانىپ الىپتى. ٴبىر مەزگىلدە ٴبىزدىڭ بولمەنىڭ قولپىن اشىپ، كىلتىمشىلەر مەن سەربىپ كىرىپ كەلدى.

— ٴسىبىر ۇكىمەتى، — جانا ودان جوعارعى ديرەكتورييا قالىپ، كۇللى رەۋسيەنى بيلەۋگە ەندى ديكتاتور بولىپ ادميرال قالشاق تاعايىندالدى. وتان جاۋگەرشىلىك قارتىپىنە قويىلادى. ەندى بۇدان بىلاي تۇرمەدە وتىرعانداردىڭ ىشىندە كىم دە-كىم ٴجون جۇرمەسە، — اتىلادى... — دەپ جىلانشا ىسقىرىپ شىقتى.

ەندى، قالىمىز جامان بولاتىن بولدى...

ٴبىر كۇنى تۇرمەگە جاڭادان ٴبىر - ەكى كىسىنى اكەپ ٴبىر قاراڭعى بولمەگە تىقتى.

سۇراساق - تۇركىستان جاعىنان، جەتى سۋ جاعىنان قاشىپ كەلگەن ٴبىر-ەكى بولشەبەك قىزمەتكەرلەر ەكەن.

ٴبىرىنىڭ اتى، بابىلەۆ، ٴبىرىنىڭ اتى بيانتوۆسكي.

قالشاق بيلىكتى ٴوز قولىنا العان سوڭ، جۇگەنسىزدىك، بۇزىقتىق، جاۋىزدىق بۇرىنعىدان دا جامان كۇشەيدى.

ەندى «ەس - ەر» پارتياسى مەن مەنشەبەك پارتيالارىنىڭ ناعىز شىن مۇشەلەرىنىڭ ٴوزىن قۋا باستادى. قالشاقتا اكىمشىلىك ايەرگەن پاتشاشىلدار، جالپى رەۋسيەگە ۇكىمىن جۇرگىزبەك بولعان، ديرەكتوريانى تۇتقىنعا الىپ، بولەك-بولەك قۋالاپ جىبەردى.

ديرەكتوريانىڭ مۇشەلەرىنىڭ ٴبارى «ەس - ەر» پارتياسىنىڭ باستىقتارى ەدى. شورنوپ، اۆكسەنتيەپ، زەنزينوپ، ۆولسكي. بۇلاردى بەزدىرىپ قۋىپ جىبەردى. «ەس - ەر» پارتياسىنىڭ سىبىردەگى باستىقتارىنىڭ ٴبىرى-ومبىداعى جازۋشى نوبوسولىپ دەگەن ەدى. نوبوسولىپ كەرەنسكيي زامانىندا قۇرىلعان ٴسىبىر ۇكىمەتىنىڭ ٴبىر مۇشەسى ەدى. سول نوبوسولىپتى تال - تۇستە قالشاقتىڭ جەندەتتەرى ومبىدا اتىپ ٴولتىردى. «تىنىشسىز» دەگەن «ەس- ەر» مەن مەنشەبەك پارتياسىنىڭ تالاي ادامدارىن اباقتىعا سالىپ قويدى. قىسقاسى، قالشاقتىڭ شاش باۋىن كوتەرگەندەردەن باسقا، بۇرىنعى «ساياسانشىلار» دىڭ ٴبارىن قۋىپ بىت - بىت قىلدى. پاتشاشىلداردىڭ ٴداۋىرى ايقىن جۇرىلدى.

«كوبشىلىك» «قالىق» «بوستاندىق» دەگەن سوزدەر بىرەۋدىڭ اۋزىنان شىعا قالسا — دەرەۋ ٴۇنىن ٴوشىرەتىن بولدى. ادال نيەتتى جۇرت قالشاقتىڭ ماڭايىنان قاشتى. جالعىز-قالشاقتىڭ قاسىندا جۇمىسكەردىڭ قانىنا سەمىرگەن باي وتىردى. شىن الىۋ ٴۇشىن كىرەستيەنىڭ قانىن شاشقان جاندارال وتىردى. باي مەن جانداردىڭ تاباعىن جالاعان وقىعان ادەمى مىرزا وتىردى. شاشىن جالبىراتىپ پوپ وتىردى. تاسبىعىن سىرتىلداتىپ مولدا مەن مۇپتى وتىردى. بۇلار مەن سىبايلاس

شەت ەلدەردىڭ بايلارىنىڭ قۋلارى ۇتىردى. ٴجانا، ٴبارىنىڭ ەسىك جاعىندا، نەگەنىڭ شىناسىندا سالعان ناسىباين ورنىنا جىمىرىپ، شىرت ەتكىزىپ تۇكىرە تۇسىپ ٴبىزدىڭ «الاش وردا» ۇتىردى. ەسىك الدىندا سىمداي بولىپ، نەكولايدىڭ پىرىستوبى تۇردى.

پاتشالارى اراق بەن بايلانىپ بولدى. باتاسى پاتشانى تىلەيتۇن سالاۋات جىر بولدى. («Боже, царя храни»).

جارلىقتى قامشى مەن جاسايتۇن بولدى.

ٴبىر كۇنى مەنى تۇرمە كەڭسەسىنە اپاردى. بۇرىن، ٴبىر ۇشكولدىڭ كىتاب قاناسىنان مەن ٴبىر سلاۋار العانمىن. مەنەن سول تۇۋرالى تۇرمەنىڭ باستىعى سەربىب جاۋاب الدى، سەربىبتىڭ پاتەرى سول كەڭسەسى ەكەن. قاراسام، كىرەۋىتىنىڭ تۇسىندا نەكولاي پاتشانىڭ سۇۋرەتى ٴىلۋلى تۇر. سۇۋرەتتى قىزىل شۇبەرەك بەن ايانالا شىرماپ قويىپتى. سۇۋرەتتىڭ استىندا ٴبىر كىلابىن مەن ادەمى كۇمىس قىناپتى قىلىش ايقاسىپ ٴىلۋلى تۇر. ونىڭ استىندا اق تاقتا شۇبەرەككە جازعان پادشانى تىلەگەن جازۋ تۇر. (Боже царя храни)

مىنە، وسى مەن باتىرلىڭ ٴنيەتىن بىلدىرمەك! قالشاقتىڭ جالعىبەرى، ارام قولىقتارىن بۇر كوۋدى قويعان.

ٴبىر كۇنى، ٴتۇن ورتاسىندا، تۇرمە بولمەلەرىنىڭ جالپى ۇزىن اۋىز ۇيىندە ادامداردىڭ تىلقىرلاب جۇرگەن دىبىسى ەستىلدى. سالدىرلاعان كىلتتەردىڭ دىبىسى شىقتى. اشىلعان ەسىكتىڭ سالدىرى ەستىلدى. كۇڭكىلدەپ، سامبىرلاپ سويلەگەن داۋىستار ەستىلدى. ٴبىز ويانىپ، تىڭداپ ۇتىرمىز.

ٴبىر مەزگىلدە:

- ماتىروس، ابدەيىپ! -

دەگەن داۋىس ەستىلدى؛ كۇڭكىرلەپ سويلەگەن، شالشۇڭ داۋىس شىقتى. سەربىپتىڭ داۋىسىن تانىدىق. قاسىندا ٴجانا ٴبىر بوتەن داۋىس بار.

سەربىپ: «تۇر، تىزە كۇنەن! جىلدام!» دەدى.

- تۇرعاندا نە قىلدەيسىزدەر؟ - دەدى، ٴبىزدىڭ جولداس، ماتىروس ابدەيىپتىڭ داۋىسى.

- تۇرعاندا - پاتشاعا سالاۋات ايتاسىڭ. - «Боже царя храни» - دەدى، سەربىپ.

- مەن، ولەشە، تىزە مەنەن دە تۇرالمايمىن، پاتشاعا سالاۋاتتا جىرلاي المايمىن! - دەپ، كۇرىلدەگەن ابدەيىپتىڭ داۋىسى شىقتى.

- جىرلايسىڭ ٴيت! جىرلاتامىز ٴبىز! - دەگەن داۋىستار شىعىپ، ابدەيىپتى بىردەمە مەن سالىپ قالعانداي بولدى.

- ەركەك بولساڭىزدار مەنى اتىپ تاستاڭىزدا!.. جاقسى ادام بولساڭىزدار، تۇتقىندى ۇرماس ەدىڭىزدەر! - دەدى ابدەيىپ.

- سويلەمە، جىرلا پاتشا جىرىن، جاۋىز! - دەدى، سەربىپەر.

تاعى‌دا سالىپ قالعان دىبىس شىقتى.

«ٶلتىرىپ تاستاساڭىزداردا مەن پاتساعا سالاۋات جىرلامايمىن! مەن ەڭبەككشى قالىقتىڭ بىرلىك ۇرانىن‌عانا جىرلاي بىلەمىن. Интернационал ەڭبەككشى قالىققا پاتسانىڭ كەرەگى جوق!» دەدى، ابدەيىپ.

تاعىدا، ابدەيىپتى سالىپ قالدى. ابدەيىپ قايىسبادى. ابدەيىپ جىرلامادى. ابدەيىپ قاجىماي، قايىسپاي تۇرىپ الدى. قالشاقتىڭ «بانىرلارى» ٴبىر از ۇرىپ قويدى.

سالدىرلاتىپ، سامبىرلاتىپ، بوقتانىپ كەلىپ، ەكىنشى ەسىكتى اشتى. تاعى دا.

- ٴا - ٴا، پابلوپ!.. امانسىڭبا، كۇڭگىرشىنىم! - دەستى.

بالاعاتتاپ بوقتاپ جانىر.

- ٶتىر ىنىزەڭ مەن! جىرلا پاتسانىڭ سالاۋاتىن! - دەستى اقىرىپ.

تاعى‌دا شاڭ - شۇڭ داۋىستار شىعىپ، سالىپ قالعانداي بولدى.

ەكى - ٴۇش داۋىس اقىرىپ:

- جىرلا، جىلدام! - دەدى.

تاعى‌دا سالىپ قالعانداي دىبىس ەستىلدى.

پابلوپ ىڭىرانداي - المادى. پابلوپ تەز سىندى..؛

پابلوپ پاتسانىڭ سالاۋاتىن، «Боже царя храни» دەپ جىرلاپ جىبەردى.

بۇل پابلوپ-تۇركىستان جاعىنان كەلىپ، تۇتقىنعا الىنعان پابلوپ ەكەن. بۇل جىرلادى، جىردى ەستىپ تۇرعان تۇتقىندار، ىزا مەن كۇيىنىپ جىلادى. پابلوپ جىرلاي باستاعاندا، سەرىبىپ شاقىلداپ:

«قولدارىڭدى كوتەر!»

«Под козырек!» دەدى.

جىر بىتكەن سوڭ پابلوپتى قورلاپ:

«ا - ا، قورقاق، ىيت! - باتىر ەمەس‌پە ەدىڭ؟ نە قىلماپ ەدىڭ؟«15 مينوتتان قاعانىڭدى قىرام» دەپ، بۇيرىق قىلعۇشى ەدىڭ‌عوي؟.. باتىر ەمەس‌پە - ەدىڭ، جاۋىز! قورقاعىن قاراشى ٴيىتتىڭ!» دەپ تاعى‌دا ۇرعان دىبىس شىقتى.

پابلوپتىڭ ەندى ۋىبايلاعان داۋىسى شىقتى. ۇرا بەردى. بوقتاپ - بالاعاتتاپ ۇرا بەردى. ۇرعان سايىن پابلوپ ۋىبايلاپ جاتتى.

ٴبىر ازدان سوڭ ۋىبايلاعان داۋىس السىرەي باستادى. اقىرىندا داۋىس ٴارىڭ شىقتى. بوقتاپ، بالاعاتتاپ، قورلاپ پابلوپتى تاستاپ، ابدەيىپتەر وتىرعان بولمەنى تاعى‌دا بارىپ اشتى. تاعى‌دا سامبىرلاپ سويلەستى.

- «ابدەيىپ! - سەن جىگىتسىڭ! سەن ەرسىڭ. سەن ٴبىزدىڭ جاۋىمىزسىڭ، ٴبىراق، جاۋ بولساڭدا، حاقىس، ادامسىڭ! جاۋلاسۋعا تۇراتۇن ادامسىڭ. اناۋ،

پابلوپ، كىسى ەمەس! ول اياق استىندا جورعالاپ جۇرەتۇن قايىۋان! — دەستى تاعىدا قورازدانعان، سەربيپتىڭ مىنادای داۋسى شىقتى:

— بۇل ابدەيىپ، — بولشەبەكتەردىڭ قىزىل اسكەر دىشتابىنىڭ باستىعى ەدى. بۇل ناعىز ەر. ٴولىم نەن قورقپايدى. انەۋگى كۇنى، ٴبىز سابدەپكە قارسى كونتەرلىس جاساعانىمىزدا، ەرلىگىن كورسەتتى. ٴبىز سابدەپتى تۇتقىنعا الىپ قاماپ قويىپ، اسكەرلەرىنىڭ دىشتابىنا بارساق، ابدەيىپ ەلتىعىن ۇستاپ تۇر ەكەن. ٴبىزدى دىشتابىنا كىرگىزبەدى، ٴبىر قولىندا «ناگان»، ٴبىر قولىندا بومبى، [illegible] اسكەرىن ەرتىپ، اتىسۋعا دايارلانىپ كوشەگە شىقتى.

— قارىۋلارىڭدى تاستاپ، بەرىلىڭدەر! — دەپ، مەن ايقايلاپ ەدىم.

— بەرىلمەيمىز! شامالارىڭ كەلسە ٴبىزدى ايامادار! ٴبىز ەندى، قازىر اتا باستايمىز! — دەدى.

— بۇل قورقپادى» دەپ سەربيپ، ابدەيىپتىڭ ەرلىگىن اينقان بولىپ، ٴوزىن ابدەيىپ دەندە باتىر قىلىپ قورازدانىپ سويلەپ تۇردى. ەندى سامپىرلاپ ٴبىز وتىرعان بولمەگە تايالدى. «لەۋەي ەس-ەر» سەموكوتىين اتپەكەت وتىرعان بولمەگە كەلىپ، ونى ٴبىر از ايناللدىردى. سەموكوتىين- قارت كىسى. زاتى قازاق-ورىس، «لەۋەي ەس-ەر» دەن كومەۋۋنەس بولعان، قاجىرلى ادام ەدى. سەربيپتىڭ اقىرعانىنان قورقپادى. ٴتىلىن تارتپادى.

— جارايدى، سەن شال، قازاق-ورىس بولساڭدا، جولدان ازعان ادامسىڭ. ٴبىراق، اينەۋىر قازاق-ورىس بولعاندىقتان قاجىرلى، ٴتاۋىر ادامسىڭ!»... دەدى، سە ر بيپ.

ودان كەيىن، تاعىدا «لەۋەي ەس-ەر» اتپەكەت تىراپيەموۆپتىڭ وتىرعان بولمەسىن اشتى.

تىراپيەموۆ، اقمولا بولشەبەكتەرىنە ٴجون سىلتەپ، اقىل ۇيرەتكەن كىسى ەدى. تىراپيەموۆپقا اقمولانىڭ بايلارى مەن تورەلەرى وتە وشىككەن ەدى. سەربيپ، تىراپيەموۆقا ٴبىر از بوقتاپ، بالاعاتتاپ تاستاپ، بىزگە كەلدى.

ٴبىزدىڭ ەسىكتىڭ قۇلپىن اشىپ، سالدىرلاتىپ كىرىپ كەلىپ، سەربيپ، اقىرىپ: «تۇرەگەلىڭدەر!» دەدى.

ٴبىز تۇرەگەلىپ تۇردىق.

سەربيپتىڭ قاسىندا كىلتىشىلەر، تۇرمەنىڭ قاراۋىلىنىڭ باستىعى، جانا، ارقا قازاعىنىڭ كوپشىسىن، ەتىگىن كيگەن ٴبىر ەكى بوتەن ورىس جىگىتتەرى.

سەربيپ، قازاقشا كيىنىپ ٴالگى قاراقشا كيىنگەن جىگىتتەرگە قاراپ ٴبىردى كورسەتىپ:

«مىنە، قازاق ٴبولىمى، تاقسىر ٴجۇز باسى!» «ГОСПОДИН СОТНИК» دەدى. قاراقشا كيىنگەن جىگىت، كەكتەنە كۇلىپ:

ـ ا ـ ا، باستىقتار ـ ەكەن ـ عوي ـ دەدى. «Аха» начальство, значет!» دەدى.

سەربىپ: ـ بۇلار بولشەبەكتەردىڭ بالاپانى ەدى. ٴبىراق، بالاپاندارى ەر جەتكىزبەي، ۋشىۋعا جىبەرمەي قاناتتارىن شاۋىپ تاستادىق ـ دەدى.

سەربىپ ماستاۋ كورىندى... ەرتەگىمدە بىلمەيك، پابلوپنى قىلمشتاپ، مىجعالاپ كەتكەن ەكەن.

مىنە، تۇرلەرى وسىنداي. تۇرمەدە جاي، ٴتىپتى جانقان كىسى ـ بەينەتتى، قورلىقتى انىقتاپ كورمەگەن كىسى. تۇرمەدەگى تۇتقىندى، اكىمدەر كۇندە بوتتاپ، كۇندە بالاعاتتاپ، كۇندە «اتامىن، ۋرامىن» دەپ وتىرسا، قىينشىلىق سوندا عانا كورىنەدى. سوندا عانا، تۇرمەنىڭ نە ەكەنى بىلىنەدى ەكەن. سوندا عانا، تۇرمەدە وتىرعان كىسىنىڭ دە قانداي ەكەنى كوزگە كورىنەدى.

ناعىدا كىرەستىياندىاردان اسكەر جيناي باستاعان. ٴبىرىنشى ىرەتتەدە، ەكىنشى ىرەتتەدە، كىرەستىياندار، تالاي جەردە اقتاردىڭ اسكەرىنە بارۋعا ىرىيزا بولماعان. سول سەبەپتى، ٴبىرىنشى ىرەتتەدە، ەكىنشى ىرەتتەدە، كىرەستىياندىاردان كوپ كىسى اباقتىعا جابىلىپ، ٴبىر از جاتىسىپ شىققان. سوڭعى اسكەر جيناعان ىرەتتەرىندە، «ۋكىمەتكە قارسىلىق قىلدى»، جاستارعا ـ «اسكەرگە بارماعىداۋ ـ بۇلاردىڭ وزىنە قارسى تۇرىۋ كەرەك!» دەدى دەپ، «ەل بۇزعىش» دەپ، ٴبىز جاتقان بولمەگە، ٴبىر گوپپە « Гопие » ٴىسىمدى نەمىستى اكەلىپ جاپتى.

گوپپە جىيىرمانىڭ ىشىندەگى جىگىت. مەنىڭ قاسىمدا جاتتى.

اقمولا ۋيەزىندە، «ٴىيىنجار» «تاۋىرشە» پوسەلكەسىنىڭ نەمىسى. ۋيىر كەلەسىپ، سويلەسىپ، مەن نەمىسشە ٴتىل ۋيرەنىپ جاتتىم.

ٴبىر كۇنى، ٴتۇن ورتاسىندا، سالدىرلاتىپ ٴبىزدىڭ بولمەنىڭ قۇلپىن اشتى. ٴبىز ۋيىقتاپ جاتىر ەدىك. ويانىپ، ۋرپيىسىپ باستارىمىزدى كوتەردىك.

ملتىقتى ەكى سالدات بەن ٴبىر كىلىتشى كىرىپ كەلىپ:

ـ گوپپە! ـ تۇر ـ ايدا، ـ ٴجۇر! ـ دەدى.

گوپپە: ـ قايدا اپاراسىزدار؟ ـ دەدى.

سالداتتار: ـ ٴايدا ـ ٴجۇر! جاۋابقا باراسىڭ ا.... دەدى.

كوپپەنى الىپ كەتتى. ٴبىز كۇتىپ وتىردىق. تۇرمەدە ٴۇن جوق. ٴتىمىر تورلى تەرەزەدەن قارادىق. قاناتىن جايعان قارا ٴتۇن، دۇنيەنى قاپتاپ تۇنەرگەن. قاپقارا اسپان. قاپتاعان اق كوبەلەكتەي، جاي قالىقتاپ، اسپاننان اقشا قار جاۋىپ تۇر. تەرەزە قاراعان، تۇرمەنىڭ ىشكى قورعانىن اپپاق قار باسقان. قورعاننىڭ ٴىشى دە تىمتىرىس. جولداس گوپپەنى اق كوبىك شاشقان قارا ٴتالا ـ قارا ٴتۇن قوشاعىنا كىرگىزىپ جۇتىپ قويدى. ٴبىر از ۋاقىت ٴوتتى...

ٴبىر مەزگىلدە تىقىرلاتىپ كەلىپ، تاعى دا ەسىكتى اشىپ، دوپپەنى بولمەگە ەڭگىزىپ جىبەرىپ، ەسىكتى جاۋىپ كەتتى.

گوپپە ساندالىپ كەلىپ قۇلادى. «نە بولدى؟ نە بولدى؟» دەپ، گوپپەنى جانىقىز دىق.

گوپپە، قاسىنداعى مەنى قۇشاقتاپ، سويلەي الماي، جىلاپ قويا بەردى.

- اينشى، قىزىلدار كەلەمە، كەلەمەي مە؟ قاشان كەلەدى؟ - دەدى.

مەن: - جىلاما، بالامىسىڭ؟... جىلاما، كەلەدى قىزىلدار، كەلەدى- دەدىم.

گوپپە: - ا - ا ي، بالام - ا ي‌ا، كەلسە ا... دەپ، ٴتىسىن قايراپ، جۇدىرى - عىن ٴتۇيدى.

گوپپەنى الىپ شىعىپ، تۇرمەنىڭ قاسىنداعى، ورىس مولاسىنا اپارىپتى.

4 قازاق - ورىس، ملتىقتىڭ دۇمىسى مەن، گوپپەنى قارعا دومالاتىپ، وزدەرى شارشاعانشا ۇرىپتى.

منە، ٴتارتىپ وسىنداي.

تۇرمەنىڭ ٴبىر بولمەسىن، اۋىرۋلار جاتاتىن «اۋىرۋقانا» دەيدى. بۇل «اۋىرۋقاناسى» وزگە بولمەلەردەن ٴتاۋىر، ەسىگى كۇندىز اشىق تۇرادى، مۇندا اۋىرۋ بولىپ، ٴبىزدىڭ تۇرعىلىس مەن ۇشىتەل كورباشوپ جاتادى. «الاش - وردا» نىڭ ٴتۇسىبىندە، اۋىرۋ- بولماسادا، وسىندا كىرگىزگەن. ونى، «الاش - وردا» نىڭ كىسىسى دەپ، وزگەلەردەن ٴبولىپ، قۇرمەتتەپ ۇستاعانى. «اۋىرۋقاناعا» ٴبىر جامان پەلشەر كەلىپ جۇرەدى. پەلشەردىڭ كىيىمى جىلمان، ناشار. پەلشەر كەلگەندە، اۋىرعان تۇتقىن كەلىنشىگە اينىپ، بارىپ پەلشەرگە كورىنىپ، ٴدارى سۇرايدى.

ٴبىر كۇنى ازىراق ناۋقاستانىپ، كەلىنشىگە اينىپ، «اۋىرۋقاناعا» باردىم. جامان پەلشەر مەن سەرىپپ، جانا، دوكتىر بىلاگوۆەشىنسكي تۇر ەكەن.

ماعان: - ٴسىزدىڭ نەگىز اۋىرادى - دەدى.

مەن: - ٴبىر شانشۋ قادالىپ كەتىپىدى، سوعان ٴدارى بولارما - ەكەن؟» دەدىم.

سول كۇنى، «قۇداي ٴبيىپ» كەلگەن، دوكتىر بىلا گوۆەشىنسكي مەنى كوردى. پەلشەرگە: ٴبىردەمە دەگەن «ٴدارى بەر» - دەدى. پەلشەر بەتىن كولە ٴتىر جىبىتىپ:

- - مەن جىلدام جازىلاتىن ٴدۋ بەرەر ەدىم - دەدى.

تاڭ - قالدىم.

بۇل سۇرلىعا نە كەرەك؟.. ٴدال، قۇددى، «الاش-وردا» سىياقتى... بەيشارا!..

اناۋ ايۋداي اقىرعان سەرىپپ، تۇرمەنىڭ باستىعى، «بولشەبەكتەردى ٴبىتىرۋ» كەمەسىيەنىڭ ٴتور - اعاسى، ٴوزى زور وقىۋلى، تەكسىنيك. ول جاۋىزدىق قىلسا، بولشەبەكتەرگە قارسى بولسا، ماتسۇتى بەلگىلى. جۇرتقا، بۇقاراعا اكىم بولعىسى

كەلەدى. اكىم بولادى. ال مىنا، شالبارىنىڭ كوتى تەسىك، پەلشىر سورلىعا نە-
كەرەك ەكەن؟ . بەيشارا ! . . . . . بەيشارا ! . . . قۋدى قالشاقتىڭ بوسا-
عاسىندا وتىرىپ، تىماعىن قىيساىينا كىيىپ، كوپسىن قىمتانا تۇسىپ، تەكەنىڭ
شىتاسىنداعى قونشىنا تىقتان ناسىبايىن الىپ، ەرىنىنە سالىپ، شىرت
تۇكىرىپ قويىپ:
«بولشەبەكتى قۋرتامىز» . . . . دەگەن «الاش-وردا» ٴتارتىپ ەدى. بەي-شارا !..
بۇرىن «ۇشىرەدىيتەلنى سوبىرانىيا شاقىرامىز» دەۋشى ەدى. ەندى قالشاق
قاقشىيىپ العان سوڭ، ۇشىردىيتەلنى سوبىرانىيانى „Учредительное собрание“
قويىپ، «ۇلت كەڭەسىن» شاقىرامىز- دەيتۇن بولدى “Национальный совет”
ٴبىر كۇنى تۇرمەگە، ومبىدان كەلگەن پىروكورورى كەلدى.
پىروكورور جاعالاپ ٴبىز وتىرعان بولمەگە كىردى.
ٴبىزدىڭ كىم ەكەنىمىزدى سۇرادى.
ايتىنىق. سون سوڭ، ۇلىق شىعۋعا بۇرىلىپ جۇرە بەرگەندە، مەن:
- مۇمكىن بولارما، سىزدەن ٴسوز سۇراۋعا ؟- دەدىم.
ۇلىق توقتاپ:
- نە سۇرايسىز؟ «دەدى.
مەن:- بىزگە وسى سوت بولاما؟ . . قاي ۋاقىتقا شەيىن مۇندا وتىرامىز؟- دەدىم.
ۇلىق: «ۇلت كەڭەسىنە شەيىن وتىراسىزدار» دەدى.
قىزىلداردىڭ ٴۇيى مەن ورىنبوردىڭ ماڭايىندا جۇرگەن كەزى ەدى.
مەن: „ۇلت كەڭەسى» تەز بولاتۇن شىعار؟- دەدىم.
ۇلىق، ماعان ٴبىراز قاراپ تۇرىپ، «ٴازىر - بولاقويماس!» دەپ شىعىپ كەتتى.
ٴبىز، مىسىق جابىلعان سوڭ، اقىرىن كۇلىستىك . . .
ٴسوٴيتىپ جاتا بەردىك. ٴبىر كۇن- ٴبىر كۇنگە ۇقساس. ٴبىر ٴتۇن- ٴبىر
تۇنگە ۇقساس. جابسار بولمەدە ەكى-ۇش ايەل وتىرادى. ٴبىرى- ٴبىزدىڭ جولداسىمىز
كاندىرانوۋا دەگەن ايەل. ٴبىرى- اباقتىعا نەشە تۇسىپ شىعىپ، قايتا ٴتۇسىپ جۇرگەن
پاتىراكەيىيا دەگەن ايەل. ال، ٴبىرى- اباقتىعا «ساماگونكە» جونى مەن تۇسكەن ايەل.
ايەلدىڭ ەكەۋى كەش سايىن قوسىلىپ، ٴان سالادى. ەكى ايەلدىڭ قوسىلعان
مۇڭدى داۋىسىن، ەكى ايەلدەن شىققان قاپاس زارىن، تىم-تىرىس، تۇنجىراعان
تۇرمە كەش سايىن تىڭدايدى. سارعايعان ٴجۇزدى قايىناعان كوكىرەك، ەكى
ايەلدىڭ زارى مەن بىرگە سارنايدى. ايەلدىڭ ادەمى داۋىستارى قالتىراپ
شىعادى. جىلاعان ٴتارىزدى. جۇرەكتىڭ ٴنازىك تامىرلارىندا قوسىلىپ جىلاعان ٴتارىزدى
ەكى ايەلدىڭ جىلاعان ٴتارىزدى ٴانى سوزىلىپ - سوزىلىپ، ٴۇزىلىپ - ٴۇزىلىپ
زارلايدى. بوستاندىقتى ساعىنعان قاسىرەت زار بولىپ شىعادى. كەش
ۇزاق. كەش تاۋسىلمايتۇن ٴتارىزدى. كەش بەن بىرگە ەكى ايەلدىڭ سارناعان
زارىندا ۇزاق. ودا تاۋسىلمايتۇن ٴتارىزدى. ۇزاق كەش. قاراڭعى.

تۇرمەدە قاراڭعى. تەمىرلى تەرەزە سىعىرايادى. جەردە- اياق سوۋىق قار. تەمىر قورشاۋلى تاس-ساندىقدا سۋىپ سوۋىق ىزعارلى... تۇنەرگەن كەش، ىزعارلى كەش، قاراڭعى كەش- زاردى ەستەرمە؟... تەمىر قورشاۋلى تاس ساندىق - ىزعارلى تۇرمە - ودا مەڭگىرەۋ... تۇتقىننىڭ زارىن مەڭگىرەۋ تۇرمە سەزەرمە؟... دۇلەيگە، مەڭگىرەۋگە بەكەر زارلاما!.. تالپىنعان جان

ٴبىر كۇنى ٴبىزدى 4 - ىنشى بولمەدە وتىرعان كوپ جولداستاردىڭ ىشىنە اپارىپ قوستى. كوبشىلىكپەن‌دە ٴتۇرمىس ٴبىر قالىپتا. دويبى وينايمىز، اڭگىمە ايتامىز. ۇرلانىپ كەلگەن كىتاپ بولسا- وقيمىز. تۇرمە ٴبىر قالىپتا- كىر، لاس، ساسىق، تىعىز.

«ماكسيماليستان» بولشەبەك بولعان، شاش تارازى، مارتىنىلوگو دەگەن ەكەۋىمىز جولداستارعا ٴار ٴتۇرلى ماسەلە تۋۋرالى بايانداما قىلامىز.

سولايشا كۇن وتە بەردى..

VIII.

اتامان اننەنكوپ اتىرەتىنىڭ قولىندا.

اقمولادان ايدالۋ.

1918 جىل. 5 ىعىنۋار.

ٴبىر كۇنى ٴبىزدى جونەلتىپەك بولدى. تۇرمەنىڭ باستىعى ەكى- ٴۇش كۇزەتشىلەرى مەن ٴبىز وتىرعان بولمەگە كەلىپ: «سىزدەردى جونەلتپەك بولدىق، دايارلانا بەرىڭىزدەر. 2 - 3 كۇندە جۇرەسىزدەر!» دەدى.

«قايدا جونەلتپەكسىزدەر؟» دەدىك.

«ومبىداعى ۇكىمەتتىڭ امىرىنە باراسىزدار!» دەدى، سەرىپ.

بۇل قاباردى تۇرمەنىڭ باستىعى ايتىپ كەتىسىمەن، وتىرعان جۇرت جابىرلاپ اڭگىمەگە كىرىستى.

«قايدا اپارادى؟ كىمگە اپارادى؟ قالاي اپارادى؟ نەقىلادى؟ قامبىلاپ اپاراتىن كىم؟.. دەگەن سوزدەردى جولداستار تۇرلىشە تالقىعا سالدى، ٴاركىم ٴارتۇرلى بولجاۋ ايتتى.

بوستاندىقتاعى جاقىندارىمىزعا قابار بەردىك. جىلى كيىم العىزدىق. شاما كەلگەنشە، جولعا اقشا دايارلاتتىق. «اقشانى ابدولدانىڭ قازاقشا ساپتاما ەتىگىنىڭ وكشەسىنىڭ ىشىنە تىعىپ، شەگەلەپ جىبەردىك» دەگەن قابار الدىق.

12 بولمەلى تۇرمەنىڭ ٴىشى كۇڭكىلدەپ سويلەسۋدە. «نە بولار ەكەن؟» دەيدى.

ٴبىزدى ومبىعا الىپ جۇرەتىن اىنەنكوپ دەگەن اتامانىنىڭ اتىرەتى، ەكەن – اىنەنكوپ – قالشاقتىڭ بەلگىلى اتامانى.

ومبىدان اقمولاعا اىنەنكوپتىڭ 15 شامالى پارتىزان سالداتى كەلىپتى. اىنەنكوپتىڭ پارتىزاندارىنىڭ ٴبارى- وزدەرى تىلەنىپ كىرگەن بوزىقتار. ونىبەستىڭ ەكەۋى اپىنسەر. بولار، اقمولادان تىلەنگەن، تاعىدا ٴبىر از قازاق - ورىس جىگىتتەرىن اتىرەتىنە قوسىپ الىپتى. بارلىعى 40 - 50 سالداتتى اتىرەت بولىپتى. اتىرەت ەندى ومبىعا جۇرمەك. ٴبىزدى وسىلاردىڭ قولىنا بەرمەك.

«بۇل، كەلگەندەر- قان ىشەر جەندەتتەر. اتاماننىڭ بوزىق سالداتتارى. قالشاق تىڭ ەركەلەرى. بۇلار تۇرمەدە جاتقان تۇتقىنداردى قالادان ىلاي الىپ شىعىپ، ٴبارىن اتىپ، شاۋىپ، جوۋساتىپ كەتپەك ەكەن. «قاشپاق بولىپ، قارسىلىق قىلعان سوڭ اتتىق» دەي سالماق ەكەن. ەندى ەش كىم ٴتىرى قالمايدى»..: دەگەن سىز تۇرمەنىڭ بولمەسىنەن بولمەسىنە كۇڭكىلدەپ تاراۋدا. سوۋىق ٴسوز قاراجالانداي اسىعىپ سىبىرلاۋدا. تۇرمەنىڭ بولمە - بولمەسىنىڭ ەسىك تەسىكتەرىنەن سوۋماكىلەپ كىرىپ - شىعىۋدا.

ەكى كۇننەن سوڭ تۇرمەنىڭ باستىعى ٴبىزدىڭ بولمەگە اقمولا اسكەرىنىڭ باستىعىن ەرتىپ كىردى. بىزگە، ۇيرەنشىكتى: «تۇرىڭدار، ورىندارىڭنان!» دەدى. ٴبىز تۇرەگەپ تۇردىق. ەكى باستىقتىڭ قاسىندا ٴبىر – ەكى سالداتتارى بار. كىلىنشىلەرى بار. سەرتىلداعان قىلىش، مىلتىق. بىقتارىندا وقا شەندەرى جار - قىرايدى. باستىقتار ٴبىزدى جونەلتەتۇندەرىن تاعىدا ايتتى.

«... ٴبىراق وسى باستان ەستەرىڭىزدە بولسىن: جولشىباي بىرەۋىڭىز قاشساڭىز- قالعاندارىڭىز اتىلاسىزدار» دەپ، ۇلكەن باسىق شىعىپ كەتتى. جولداستاردىڭ ٴبارىدە ەندى شاماسىنشا دايىندانىپ جاتىر.

ٴبىر از ازىق ٴپىسىرتىپ الدىق. جونەلتپەك كىسىنىڭ سانى ەلىۋ (50) شامالى. اقمولا تۇرمەسىندە: جالعىزاق، اۋرىۋ سەبەبى، تۇرعايىن مەن ۇۋشىيل گورباشوۆتى قالدىرماق..

ٴبارىمىزدە دايىنبىز. جىينالىپ ٴتۇيىنسىپ الدىق. ٴبىز وتىرعان ٴتۇرتىنشى بولمەدە جىيىرما شاقتى كىسىمىز كىر ساكىنىڭ ۇستىندە وزدەرىمىزدە كىر-كىر بولىپ شۇپىرلەپ وتىرمىز. الىپ جۇرەتىن سالداتتاردىڭ كەلۋىن ساعات سايىن، كۇتىۋدەمىز. ەندى نە قىلسادا دايارمىز...

ۇاقىت قىستىڭ ناعىز ورتاسى. كۇن اياز. قىسقا كۇن باتىپ كەش بولعان. بولمە قارا كولەڭكە. بولمەنىڭ ٴار بۇرىشىندا كۇڭكىلدەپ سويلەسىپ جولداستار وتىر. تەمىر تورلى تەرەزەنىڭ، اشىق، كىشكەنە كوزىنەن ۇۋلىپ ىلقىسىپ سوۋىق جەل كىرەدى. اشىق كوزدىڭ جىيەگىنە تۇرعان سۇڭگى مۇزداردان ەبتەپ تىرسىلداپ تامشى اعادى. بولمە قاراڭعى... الدىڭعى تاقىر دا قاراڭعى. تەرەزەنىڭ اشىق، كىشكەنە كوزىنەن، تىستاعى شىقىرلاعان اياز ەسىنەدى. ۇزاق وتىردىق...

ٴتۇن ورتاسى بولدى. جولداستاردىڭ قاراڭعىدا كوڭىلدەگەن اۋىر سوزدەرى بىرتە-بىرتە ازايىپ باسىلدى. كەمىنكەن بويلارىمەن جولداستار بۇكىنۋسىپ-بۇكىنۋسىپ تالىپ ۇيقىتاستى. قاناتىن جايعان قارا ٴتۇن تۇرمەنىڭ ٴىشى-تىسىن تۇنەرىپ باستى. تۇرمە تۇنجىراپ دەمىن ىشىنە الدى. دىبىس ٴوشتى، جالعىزاق، تەرەزەنىڭ استاعى ٴتۇبىن كوزەتىپ جۇرگەن سالداتتىڭ تىقىرى ەستىلەدى. اندا-ساندا، ۇيقىسىراپ، ساندىراقتاپ، ٴبىر ٴتۇرلى اۋىر دەم العان، جولداستاردىڭ ىڭقىلدارى ەستىلەدى.

ۋ-ۋ-ۋ-پ-پ!.. ىڭقىلدايدى، تۇنقىندار!

تۇنشىقتىرىپ باسقان قارا پالە تىم اۋىر. موينىما العان جۇكتە اۋىر. ۋلى مايدانعا شىققانىڭ، ەڭبەكشى تاپتىڭ ازاماتى! موينىڭا ارتىلعان اۋىر جۇكتى. تار جول، تايعاق كەشۋدەن سول جۇكتى الىپ ٴوتۋگە مىندەتتىسىڭ. جۇك اۋىر. ىڭقىلدايسىڭ! ٴبىراق، شىدايسىڭ، جۇك استىندا ولسەڭدە!.. كىم بىلەدى؟ - ٴبارىڭدى دە ەڭبەك قالادان الىپ شىعىپ ايتىپ تاستار. ٴبىراق، نە ٴۇشىن ولگەندەرىڭدى ەڭبەكشى تاپ ايتا جۇرەر. شىدا، شىدا، اۋىر جۇككە! جەڭىماي ٴوت تار جولدان!

ۋ-ۋ-ۋ-پ-پ!.. ىڭقىلدايدى تۇنقىندار!..

تاس بىدەندە تاقىرلاعان، كوڭىلدەگەن دىبىستەن ويانىپ كەتتىم.

جولداستاردىڭ ٴبارى دە تەز ويانىپ، ۇرپيىسىپ تۇرەگەلدى. سىبىر-سىبىر سويلەسىپ، ەسىكتىڭ تەسىگىنەن سىعالادىق. تۇرمە بولمەلەرىنىڭ ۇزىن اۋىز ۇيىندە شام ۇستاعان كىلتشىلەر جۇر ەكەن. ۇۋاقىتتا ناڭ الدى. بولمە الاكولەڭكە. قىلىش اسىنعان، قولدارىندا شولاق مىلتىقتارى بار، ٴتورت-بەس سالدات كورىندى. سالداتتاردىڭ پورمالارى جات. شاندىعان ومىراۋلارىنىڭ ٴبارى تولعان بەنتوبىكانىڭ وعى. باستارىندا ۇلكەن قوقىرايعان قارا سەكسەڭ بورىكتەر. بورىكتەرىنىڭ توبەلەرى قىزىل. بىقتارىنا ٴاقاقاندارى وقالاعان ٴتورت ەلى قىزىل شۇبەرەك. بەلدەرىنە ناعى بىردەمەلەر بايلاعان. جۇرىستەرى ەركىن. اۋىز ۇيگە، ىلەزدە، سونداي جات ٴتۇستى اسكەرى كيىمدىلەر تولىپ، ەرسىلى-قارسىلى جۇرە باستادى. داۋىستارى سامبىرلاپ شىعا باستادى. تاس بىدەنگە مىلتىق ٴدۇمى تيە باستادى.

ٴبىر از اڭگىمە شەشىلەتۇن مەزگىل جەتكەنىن جۇرەك سەزدى. «اننەنكوۆتىڭ اتىرەتى» «اننەنكوۆتىڭ اتىرەتى!» دەگەن ٴسوز، الاكولەڭكە بولمەنىڭ ٴار جەرىنەن سىبىر-سىبىر ەستىلەدى. تۇرمەنىڭ اۋىز ۇيىنە اسكەرى كيىنگەن كىسى تولدى.

ەسىكتىڭ تاس بىدەندى تاقىرلاتقان دىبىسى، بىدەنگە، جانا قاتتى قىستان قالاعان ىرگەلەرگە سوقتىققان مىلتىقتىڭ دۇمىمەن، قىلىشتىڭ قىنابىنىڭ سارتىلى، كۇجىلدەپ سامبىرلاعان سالداتتاردىڭ داۋسى، - ٴبارى قوسىلىپ، تۇنجىراعان مەڭگىرەۋ تۇرمەنى قوزعاعانداي بولدى.

ٴبىزدىڭ ٴبارىمىزدە ويانىپ ٴورپىيىپ وتىرمىز. كوبەن بايلانىپ تۇيىلگەن قويىن شەشىلدۋگە تاياندى. تارىسىلداتىپ، شاقىرلاتىپ، كوڭگىرلەپ كەلىپ، ٴبىزدىڭ بولمەنى اشتى.

تۇرمەنىڭ باستىعى مەن ٴبىر قازاق-ورىس اپىتسەرى، ەكى-ٴۇش سالداتپەن كىردى. قولدارىندا شامى بار.

ٴبىز تۇرەگەپ-تۇرەگەپ تۇردىق. - سىزدەر، ەندى قازىر جۇرەسىزدەر. جىلدام كيىنىپ، ٴتۇيىنىپ دايارلانا بەرىڭىزدەر... دەدى. ٴسوزى دەدىدە شىعىپ كەتتى.

ٴبىز جىلدام بۋىنىپ، ٴتۇيىنىپ دايار بولدىق. ون شاقتى مينۋتتان سوڭ، ەسىگىمىزدى تاعى دا اشىپ، تۇرمەنىڭ باستىعى مەن اپىتسەر ەسىكتىڭ سىرتىندا تۇرىپ، ٴتىزىم قاعاز بەن ٴبىر-بىرلەپ، ٴبىزدى اۋىز بولمەگە (كوريدورعا) شاقىرا باستادى. بارىمىزدا شىقتىق. تۇرمەنىڭ ۇزىن اۋىز ٴۇيىنىڭ تالىس بيدەندە ٴبارىمىزدى ٴتىزىپ وتىرعىزدى. قىلىش-مىلتىقتى سالداتتار قورشاپ تۇردى. جاعالاي شەشىندىرىپ، ٴبارىمىزدى تىنتە باستادى. ٴىش كيىمنەن باسقانىڭ ٴبارىن شەشكىزىپ، تۇك قويماي سىپالاپ قاراپ جاتىر. ٴتىنتىپ جاتقان، الگى ۇنەۋىنىڭ ٴبارىن وق بەن شاندىعان سالداتتار.

مەنىڭ اياعىمدا قازاقشا سابتاما ەتىك بار ەدى. اياعىمنان شەشىپ الىپ، «بۇنىڭ جوق با؟» دەپ، كيىز باياعىن سوۋىرىپ الىپ سىلكىپ قارادى. قولتىعىمنىڭ استارىن قارادى. ەتىگىمنىڭ ىشىنە قولىن تىعىپ، قونىشىن تومەن قاراتىپ سىلكىپ قارادى. وزگە كيىمدەرىمدىدە سىپالاپ، جولىلاپ قاراپ-قاراپ:

«ال، ەندى كيىنىپ ال!» دەدى. كوڭىلىم ٴبىراز جايلانىپ، كيىنىپ الدىم. ەتىگىمنىڭ تۇمسىعىنا، ۇلتاراعىمنىڭ استىنا تىققان، ٴبىر از جازىلعان قاعازدارىم بار ەدى، امان قالدى. ٴار بولمەدەگى جولداستارىدىدا ٴبىز وتىرعان جەرگە اكەلىپ ٴتىزىپ، شەشىندىرىپ، ٴتىنتىپ كيىندىردى. ٴۇيتىپ-بۇيتكەنشە تاڭ دا اتىپ قالدى.

ەندى ٴبارىمىزدى تىزبەكتەپ، تۇرمەنىڭ ىشكى قاماۋ قوراسىنا شىعاردى. 20-30 سالدات ٴبارىمىزدى قورشاپ تۇردى.

ەكى اپىتسەر مەن تۇرمەنىڭ باستىعى تۇرمە كەڭسەسىنە ٴبىر بارىپ، ٴبىر كەلىپ ٴجۇر. ٴبىر ازدان سوڭ قالا اسكەرىنىڭ باستىعى كەلدى. قالا اسكەرىنىڭ باستىعى كەلگەن سوڭ ٴبىزدى سول تىزبەكتەلىنگەن قالپىمىز بەن كوشەگە، تۇرمەنىڭ الدىنا شىعاردى.

تۇرمەنىڭ الدىندا، ٴبىزدى 30 شاقتى اتتى قازاق-ورىس، جانا 20 شاقتى جاياۋ سالدات كۇتىپ تۇر ەكەن. كيىمدەرى ٴار ٴتۇرلى. جالعىزاق، وزگەشە جات كيىم. - ٴبىزدى ٴتىنتىپ، تۇرمەدەن الىپ شىققاندىقتارىڭىز. كيىمدەرى جات سال-

ماتتاردىڭ ٴۇستەرىندە وتە بىزبىق. وزگە سالداتتاردان جۇرىستەرىندە ەركىن. بۇلار ومىردان كەلگەندەر.

ٴبىر ـ ٴبىر اتقا جەككەن 20 شاقتى جايداق شانا تىزبەكتەلىپ تۇر ەكەن. بىزگە: «ٴتورت ـ تورتتەن ٴبىر شاناعا مىنە بولىڭدار . . .» دەدى. ىڭعايلاسىپ، ٴتورت–تورتتەن ٴبىر شاناعا مىنە بولىستىق. باكەن، جۇماباي، ابدوللا، مەن تورتەۋىمىز ٴبىر شاناعا مىنە بولدىق.

«شاناعا ەكى– ەكىدەن، كەزەك ـ كەزەك مىنەسىڭدەر» دەپ بۇيىردى.

كورپە جاستىعىمىزدى، ازىعىمىزدى شاناعا قويىپ، دايارلانىپ تۇر ەدىك، كوزىم ٴبىر مىلتىق ۇستاعان جىگىتكە ٴتۇستى. ۇستىندە شولاق تونى بار. اياعىندا كيىگىز پيماسى بار. جاس جىگىت، جاس جىگىت، مەنىڭ ٴبىر جاقىن تۋىسقانىم!.. اتامان اننەنكوۆتىڭ اتىرەتىنىڭ ىشىندە!.. ا–ا؟.. بۇ قالاي؟ . . . بۇل اتىرەتكە ىلەنگەن ماما جىگىتتى الادى... مۇنى «اتامان اننەنكوۆتىڭ پارتيزان اتىرەتى» دەيدى! اتىرەت ٴبىزدى الىپ جۇرمەك. الىپ شىعىپ بەقەلارىن ٴوزى عانا بىلەدى. 50 شاقتى توڭكەرىسشىل ازاماتتىڭ تاعدىرى وسىلاردىڭ قولىندا...
مەن ٴوز كوزىمە ٴوزىم نانبادىم! نانىمعا دا بولمادى.

مەنى ايداۋعا، باكى جولدا اتىپ تاستاۋعا الىپ شىققان اننەنكوۆتىڭ بۇزىقتارىنىڭ ىشىندە، مەنىڭ، ٴوزىمنىڭ، بەمەرە اپامنىڭ بالاسى دا بار!

باپىرىم–اۋلەسى انىق وسى ما؟.. بىراق سول بولسا، مىناۋ ٴبىر ۋممىتپايتۇن كۇيىك ەكەن! دەپ جاس جىگىتكە قادالا قارادىم. انىق سول ەكەن!... كوزىمە نانبادىم... «سۇم ادامزات! تۋىسقاندى لاعانات!» دەپ، ىشىمنەن كۇيىنىپ تۇر ەدىم، تۋىسقانىم قىرىندالاپ ماعان قاراپ كەلدى. مەنىڭ الدىما كەلىپ:

«اسسالاۋماليكۇم!» دەدى.

مەن، ۇندەمەي، كورمەگەن، ەستىمەگەن بولىپ تەرىس قارادىم.

مەن تەرىس قاراعان سوڭ، كۇبىلجىپ قاسىمداعى جولداستار مەن اماندالاستى...

«ال، جۇرىڭدەر!» دەدى. ٴار ٴبىر شانانىڭ قاسىندا 4 كىسىدەن شوبالىپ جونەلدىك. كۇن سۋىق. كۇن شاتىناپ قىلاقتانعان. شاقىعات اياز. قالانىڭ كوبىشىلىگى ٴالى تۇرعاندا جوق. ٴار شانانىڭ قاسىندا سالدات كەلەدى. تىزبەكتىڭ الدىندا–ارتىندا اتتى قازاق–ورىس. جول مەن شوباعان شانالى تىزبەك. ٴار شانانىڭ قاسىندا جاياۋلاپ ٴبارىمىزدە ٴجۇرىپ بارامىز. قالانىڭ شەتىنە شىقتىق.

تۇرمەنىڭ باستىعى ٴبىزدى قالانىڭ شەتىنە شىعارىسىپ، قامباي مەن ٴسوزىسىپ قوشتاسىپ جاتىر. اسىندا كۇرەڭ اتى بار، قانتى، قالىڭ قارعا ومىلاپ، كۇرەڭ ات ورعىپ ىدى.

كۇنلە جول بوسىپ، ٴبىز بەن اماندالاسىپ قالىپ الگىندەي جۇرگەن بىرەن–ساران جاقىندارىمىز قالانىڭ شەتىندە، جول اۋزىندا، تەلمىرىپ قاراپ تۇر. انادايدان باس يزەپ قوش ايتىسادى. الىستان، كوزدەرىنىڭ جاسىن سۇرتكەنى

كورىنەدى. شانا مەن قاردى ىعاب تابتاپ كەتىپ بارامىز. شانالاردىڭ، اتتاردىڭ، جاياۋلاعان ٴتۇتقىنداردىڭ، مىلتىق ۇستاعان قامبايلاردىڭ، تابانى مەن ىعارلانعان اياز قار، كوپ جىڭىشكە داۋىس بەن قوسىلىپ شۋىلدايدى. قوس ايىنسىپ، شۋىلاسىپ، سىڭسىپ جىلاعان ٴتارىزدى. مىلتىق ۇستاعان جاياۋ قامباي ٴتۇتقىنداردىڭ ارالارىندا كەلەدى. اتتى قازاق-ورىستار، شۋىلاسىپ، ٴبىر ازى الدىمىزدا، كوبى ارتىمىزدا كەلەدى. كەي ٴبىر اتتى سالدات، اتتارىن ويناقتاتىپ، ورعىتىپ، قارعا ومبىلاتىپ، تىزبەكتىڭ الدى-ارتىن ورايدى.

ٴبىرتە-بىرتە قاراسى ٴۇزىلىپ اقمولا ارتتا قالدى. ٴبىزدىڭ سانىمىز 50 شامالى. ىشىمىزدە ٴبىراق ايەل بار. قازاق التاۋىمىز. بۇل كەلە جاتقان اقمولادا ساپدەپ جاساۋشىلار. بولشەبەك پارتياسىن اشۋشىلار.

ٴبىزدى الىپ كەلە جاتقان قامبايدىڭ سانى 70 شامالى سالدات. بۇلاردىڭ ٴبارى قازاق-ورىس. قالشاقتىڭ وڭ كوزى. ول سەنىمدى اسكەرى بولشەبەكتەردى الىپ جۇرۋگە، مۇجىقتان جيناعان سالداتتارىنا سەنبەيدى.

قامبايدىڭ ىشىندە قازاق-ورىستان بوتەن جالعىزاق مەنىڭ جيەنىم كەلەدى. جانا، ٴبىر، قاكىمىرعان ساۋدەگەر شالا سارتتىڭ بالاسى بار. بۇلاردا اتامان انەنكوپتىڭ پارتيزان سالداتتارى.

ومبىدان كەلگەن 15 سالداتتىڭ تۇسەرى، مىنەزدەرى وتە بۇزىق. تاقيالارىن ۇستىرتا كيگەن، ىيقتارىنداعى قىزىل شۇبەرەگەتەرىندە كۇمىس بەن جازعان ەكى ٴالىپ بار: «AA» بۇل: «اتامان انەنكوپ» دەگەن ٴسوز. قىزىلجارعا قاراي جۇرەتىن قىسقى جول مەن شۇبالىپ، بۇراقتاپ كەلەمىز. ٴبىر شاناعا بيە بولعان 4 كىسى، قامبايدىڭ ٴامىرى بويىنشا، ەكى-ەكىدەن. شاناعا كىمزەك مىنەمىز. جۇماباي مەن ابدوللدا شاناعا مىنگەندە، - باكەن ەكەۋمىز جاياۋ وتىرامىز. ٴبىز مىنگەندە، - ول ەكەۋى جاياۋ وتىرادى. شانانىڭ ٴجۇرىسى جاياۋ كىسىنىڭ عانا جۇرىسىندەي.

قالادان شىققان كۇنى قازاق اۋىلىنا كەلىپ قوندىق. الدى مەن وزىپ كەتكەت قامبايدىڭ كىسىلەرى قازاق اۋىلىنا كەلىپ، تۇسەتىن ٴۇيدى دايارلاتىپ وتىر ەكەن. ٴتۇتقىنداردى ەكى ٴبولىپ ٴتۇسىردى. ٴبىر جىلدان بەرى كورمەگەن، قازاقتىڭ ساسىق، كىر، لاس، جامان جەر ۇيىنە كەلىپ، كەنەلدىكتە قالدىق. تۇرمەنىڭ قاسىندا ۇجماق ٴتارىزدى كورىندى! ۇيدە، ەسىكتىڭ الدىندا ەكى سالدات قويدى. تىسقا شىققان ٴتۇتقىنداردى سالداتتار الىپ شىعادى.

قامبايدىڭ اپتسەرلەرىنەن سوكعى باستىقتارى ٴتۇتقىندار وتىرعان ۇيلەرگە دامىلسىز كەلىپ كەتىپ جۇرەدى. كەي بىرەۋلەرىنىڭ قالتالارىندا گىراناتى بومبى بار. بىزگە كورسەتىپ قويادى. قامبايدىڭ اپتسەرلەرىنەن سوكعى باستىعىنىڭ ٴبىرى، ٴبىر جالپاق بەت، قالماق ٴتارىزدى قارا، وتە بۇزىق. ەكى ٴسوزىنىڭ ٴبىرى بوق-اۋىز. وزگەلەرىنەن سوزشەڭ. اڭگىمەشىلدەۋ. ٴبىز وتىرعان ۇيگە

كەلدى. «بىرەۋىڭىز ٴۇشىن ٴبارىڭىز جاۋاپ بەرەسىزدەر، ەگەردە بىرەۋىڭىز قاشساڭىز ٴبارىڭىز اتىلاسىز. ەستەرىڭىزدە بولسىن. بىرىڭىزگە، بىرىڭىز كوز بولىڭىزدار! ...» دەدى. ارينە، «ۇسىلار اتىپ ايدى» دەپ، ويلايتىن بىزدە ەش كىم جوق.

ەرتەڭ-ەرتە مەن تاعى دا ٴجۇرىپ كەتتىك. ٴتۇس كەزىندە بوران بولىپ كەتتى. ٴبىر قازاقتىڭ ۇيىندە كۇن اشىلعانشا تۇستەنىپ جاتتىق.

ٴبىزدى قاي قازاققا اكەلىپ تۇسىرسەدە، تۇسكەن ٴۇيدىڭ ەركەكتەرى جوق بولادى. انەنكوۆتىڭ سالداتتارىنا كورىنۋگە قورقاتىن ٴتارىزدى. بۇل ۇيلەگى ٴتۇستى مەن كەشكىسى كۇن ىستىق. جۇرۋگە قامباي دايارلانىپ ەدى، تۇسكەن ٴۇيدىڭ قاتىنى، ٴبىزدى، قازاقتاردى ىلىمىلاق بولدى. قامبايدىڭ باسشىقتارىنان ٴۇنسىز تۇقتاتتى. ەت اسىپ، ٴبىزدى قۇرمەتتەپ جونەلتتى... قار ۇستىندە سوقپاقپەن تىزبەكتەلىپ ٴجۇرىپ كەلەمىز. جەر ٴجۇزىن اپپاق قالىڭ قار باسقان. كۇن شىقىرلاعان قىزىل شۇناق اياز. كۇنىنە 30-40 شاقىرىمنان ارتىق جۇرە-المايمىز. ينۋار ايىنىڭ باسى. قىستىڭ قىلشىلداپ تۇرعان ۋاقتى. كۇن شاقىرىپ قىزىل جاسىل بولىپ، قۇلاقتانىپ شاتىناپ، جاسىل ۇشقىن شاشادى. جەل قارسى العانىمىزدان، شىمىرلاعان شۇناق اياز بەتتى قاراتپايدى. قارسى العانىمىزدان جالاڭ-داعان ٴۇيكىر جەل دەم العىزبايدى. تۋرا قاراتقىزبايدى. تۇۋ دەگەن تۇكىرىك جەرگە تۇسپەيدى. جەرگە تۇسسە مۇز بولىپ قاتىپ تۇسەدى. كەلە جاتقان كىسىنىڭ اياعىنىڭ استىنان قاردىڭ شىقىرلاعانى كوز كورىنەن ويپايلاپ ەستىلەدى. بەت اۋزىڭا تۇرعان قىراۋ شوقپارداي بولىپ، مۇز بولىپ قاتىپ، بەتتى، مۇرىندى قاتىرىپ قاريدى. شارشاعان سوڭ دەنەدەن بۋداقتاپ تەر شىعادى. بۋداقتاعان بۋ اتتاردىڭ دا، ادامداردىڭ دا شىعادى. اتتاردىڭ تاناۋلارىنا قوسپاقتالىپ سۇڭگى مۇز تۇردى. تەردى جالاقتاعان شۇناق اياز جالاپ الادى. جالاعان جەرىنە مۇز قاتادى. شىقىرلاپ جول مەن شۇباتىلىپ كەلەمىز. تۇنەگەندەردىڭ دا، قامبايدىڭ دا بەتتەرى ٴۇسىپ، قانى اعا باستادى. ٴسىبىردىڭ قىزىل شۇناق ايازى. ايازى سۇيەگەن جەرىنەن قىپ-قىزىل قىلىپ قان شىعارادى. ايازدىڭ شىم ەتكىزىپ تىستەپ، سۇيەپ العان جەرىن بىلەۋ قالايمىز. جۇلقىنامىز، جۇلقىنىپ اياقتايمىز.

قىزىلجارعا قاراي جۇرگەندە، اقمولادان ٴجۇز ون شاقىرىم جەردەگى قوۋ شوقى پوسەلكەسىنە قوناعا كەلدىك. اقمولادان شىققالى كەلگەن موجىق قالاسى وسى. ٴبىزدى ۇشكولعا اكەلىپ ٴتۇسىردى. موجىق قالاسىنا كەلگەن سوڭ، قامباي ٴبىر ٴتۇرلى قوتەرىلىپ الدى. موجىقتارعا اتامانىنىڭ پارتيزانداري كۇشىن كورسەتپەك. موجىق قالاسىنا كەلگەن سوڭ قىرلانام دەپ، اراق-«ساماگون» مەن وگەشتەرىن «جىبىستەتۋىن» بولدى.

ٴبىز قامالعان ۇشكولدىڭ ٴبىر بولمەسىندە ٴبىزدى قاراۋىلداعىتىن سالداتتار بولدى. سالداتتىڭ ۋاق باستىقتارى «ساماگون» مەن وگەشتەرىن جىبىستىپ

العان سولٸ قالانى ارالاپ كەتتى. ٴبىر ازدان سولٸ ارەسنوبايت ەتىپ ٴبىر-ەكى مۇجىقتى الىپ كەلدى. بوقتاپ، قورقىتىپ بولمەلەرىنە اپارىپ شەشىندىرىپ جاتقىزىپ، مىلتىقتىڭ سۇمبەسى مەن كوتتەرىنە دۇرە سالدى. دۇرە سالىۋ اناماناتىرەتىننىڭ ۋيرەنشىكتى ادەتى بولسا كەرەك. «15 سۇمبى، 25 سۇمبى»... دەپ، ۇزدەرى كۇلىسىپ وتىرادى. قۇۋ شوقى پوسەلكەسىنە ٴۇسىنىپ كەلگەن سولٸ، ەرتەڭ تاعى دا مۇز قاتىپ بەتتى قارىماسىن دەپ، مۇرتى بارلار سىپىرا مۇرتتارىن العىزىپ تاستادى. ساقال مۇرت الاتۇن، ىشىمىزدە ماكسيماليس - كوممونەس شاش تارازى، جولداس مارتىلوگو.

ەرتەڭ ەرتە قۇۋ شوقىدان ٴجۇرىپ كەتتىك.

ٴبىر جىلى كۇن جوق.

قىزىلجارعا قاراي اقمولادان ٴجۇز سەكسەن شاقىرىم جەردەگى «ماتەن» قالاسىنا قوناعا كەلدىك.

«ماتەن» پوسەلكەسىنىڭ جارتىسى مۇجىق، جارتىسى قازاق - ورىس. ارىنە قازاق ورىس ۇستەم. قالشاقتىڭ سۇيەگەنى دە قازاق - ورىس. ەركەسى دە قازاق-ورىس.

«ٴبىزدى، جولشىباي قازاق ورىس قالاسىنىڭ بىرىنە كەلگەندە اتا باستايدى».. دەگەن اڭگىمە تۇتقىندار اراسىندا تالاي ٴسوز بولعان. سوندىقتان «ماتەنگە» كەلگەندە تۇتقىنداردىڭ كوبى «الدە نە بولادى؟»... دەپ كەلدى.

ٴبىزدى تاعى دا ۇشكول ۇيىنە قامادى. ٴبىز قىلىپ ٴىشىپ، توپىرلاپ، ۇيمەلەپ جاتىرمىز.

جۇرت ۇيقاۋعا دايارلانعان كەزدە، قامبايىنىڭ ومبىدان كەلەتۇن 15 سالداتىنىڭ تورتەۋ - بەسەۋى جەتىپ كەلدى. ٴبارىنىڭ قولىندا مىلتىق. ٴبارى بورىكتەرىن وسىرتا كيگەن. تۇستەرى ٴسۇزىق.

«... ماتىروس ابدەي ۇلى، - اتبەكەت ىمراپيم ۇلى، كاندىراتەۋا، مونين، - تورتەۋىڭىزدى ناشالنىك شاقىرادى... جۇرىڭىزدەر، - ٴايدا!...» دەدى.

ٴۇرپيىسىپ قالدىق.

«نە قىلادى؟ - نە قىلادى ەكەن؟» دەپ سالداتتاردان سۇراستىق.

- ٴبىر جاۋاپ الادى بىلەم، جۇرىڭىزدەر!...- دەدى.

اينالعان ٴتورت جولداس كيىنىسىپ جونەلدى. بارىمىزدە ۇرپيىسىپ، كوڭىلدەپ، سويلەسىپ وتىردىق.

كوبىشىلىك، «جاۋىزداردىڭ ەندى باستاعانى وسى» - دەستى.

تاعى دا، اۋىر وي باستى. تاعى دا، «ٴولىم» دەگەن مەڭىرەۋ پالە كوز الدىنا كەلدى. بەرىك تۇزاققا تۇسكەن تورعايداي كوڭىل شىمىركىپ تاعى دا تىپىرلادى.

«مىنا ٴتورتەۋىن جوق قىلىپ جىبەرسە نە قىلامىز؟»... دەگە وي ٴار كىمنىڭ ٴمييىن اينالدىردى.

ٴبىر ازدان سوڭ، الىپ كەتكەن ٴتورت جولداستى قايتا اكەلىپ ۇيگە كىرگىزىپ كەتتى.

ۇيدەگى جولداستار تورتەۋىنەن: «نە بولدى؟ نە دەدى؟ نەگە اپارعان ەكەن؟» دەپ شۇيىرلەسىپ سۇراسىپ جاتىر.

نەگە اپارعانىن بۇلاردىڭ وزدەرى دە انىق بىلمەدى. اپارىپ ٴبىر قاراڭعى تار، سۋىق بولمەگە بۇلاردى قاماپ، تەز قايتا شىعارىپ، ٴبىز وتىرعان ۇشكولىگە قايتا الىپ كەپتى. تورتەۋى باسقا ەش تەڭگە بىلمەيدى.

ەرتەڭىندە قامبايدىڭ كەيٴبىر سالداتتارىنان ەپتەپ بىلسەك - بۇل تورتەۋىن اتباق بولىپ اپارىپ، توقتالعان ەكەن... ەرتەڭىنە «ماتەنىنەن» ەرتە ٴجۇرىپ كەتتىك. شۇناق اياز ازىراق سىندى. ٴجۇرىسىمىز وندەمەيدى. كۇنىنە 30 شاقىرىمنان ارتىق جۇرە - المايمىز. شاناعا ەكى جولداس مىنگەندە، قاسىنداعى ەكەۋى جاياۋ وتىرادى. ٴبىر شاناعا يە بولعان ٴبىز، باكەن، جۇماباي، ابدولدا مەن تورتەۋمىز. اقمولادان ٴجۇز شاقىرىمداي شىققان سوڭ، ابدولدا جاياۋ جۇرە المادى. ٴبىر كۇننەن سوڭ جۇماباي دا جاياۋ جۇرە المادى. ابدولدا مەن جۇماباي شانادا وتىرادى. باكەن ەكەۋمىز جاياۋ جۇرەمىز. كىيىم قالىڭ.جول قارلى. ەبىراق شارشامايمىز. جۇماباي - مەن ابدولدا وتىرعان سوڭ شاناعا ٴبىز مىنبەيمىز. شاناعا ٴتورت كىسىنى مىنگىزبەيدى. ٴابدان شارشاعان سوڭ، شىداي الماي، كەي جەردە باكەن دە شاناعا ٴمىنىپ قالادى. ٴۇش كىسىنى شاناعا كوپ وتىرعىزبايدى. قامبايدىڭ سالداتى كەلىپ، زەكىرىپ، باكەندى شانادان تۇسىرەدى. باكەن كەيىيدى.

«سەندەردىكى نە اۋىرۋ؟» دەپ، جۇماباي مەن ابدولداعا كەيىيدى. باكەن ٴابدان شارشاپ، جۇرە المايتىن بولعان سوڭ، شاناعا جۇماباي ەكەۋى كەزەك مىنەتىن بولدى. ماعان مىنۋگە بولمايدى. مەن مىنسەم جاياۋ جۇرە - المايتىن جولداستار شانادان تۇسەتىن بولعان سوڭ، مەن لاجسىز، بىلعي جاياۋ جۇرەتىن بولدىم.

كويلەك بەن بەشبەنت تەر مەن سۋ بولادى. سىرت كيىمگە اياز بەن قىراۋ مۇز قاتادى. كيىم اۋىر. قار قالىڭ. جول قيىن. كۇن بىردە اياز، بىردە بوران. تىزبەكتەن قالماي ادىمداۋ كەرەك...

اقمولادان ەكى ٴجۇز ەلۋ شاقىرىم جەردەگى شورتان پوسەلكە ستانيتساسىنا كەلدىك. تاعى دا ٴبىر ۇشكولگە قامادى. توپىرلاپ جاتتىق. ٴۇش - ٴتورت جولداس قامباي مەن سوتقا كەتتى، ٴبىرى جۇماباي. سوتتى اكەلدى. شاي قايناتىپ جاتىرمىز. شاي ٴىشىپ، ٴبىراز جادىراپ، اڭگىمە ايتىسىپ وتىردىق. مارتىنىپ (جولەسكەرمەقانيك) توڭكەرىسشىلدەرگە ارنالعان ٴبىر دەكلاماتسيا ايتتى. جانا ٴبىر جولداستاردا ولەڭ، جىرلار ايتتى....

كوكشە تاۋدان اسىپ ٴبىر كۇنى «ازات» پوسەلكەسىنە كەلىپ قوندىق. ٴبىر تار ۇيگە ٴبارىمىزدى اكەلىپ قامادى. كۇندەگىدەي ۇيىرەنىشەكتى، ەسىك

الدىندا كوزەتىپ سالداتتار تۇر. كوكشە تاۋ ماڭىندا كەلگەلى كوزەتكە ىلعي ٴبىر جۇۋاس سالداتتار تۇراتۇن بولدى. اكىمشىلەرى ساماگون ىزدەپ ٴجۇرىپ كەتەتۇن بولدى. «ازات» پوسەلكەسىنە كەلگەن سوڭدا كوزەتكە ىلعي جۇۋاستار قالىپ، ناعىپ بەيباستاق سالداتتار قالانى ارالاپ كەتكەن. ٴبىر ۇۋاقىتتا، بىزبەن جابسار بولمەدە، كوزەتشى سالداتتاردىڭ ٴبىرازىنىڭ كۇجىلدەگەن، شالڭ شۇلڭ داۋىستارى شىقتى. جانجالداسقانداي بولدى. بوق - اۋىز ەسىمله باستادى. شاڭقىق ەتىپ مىلتىق اتىلدى. جانجالداسقاندار جابسار بولمەدەن توپىرلاپ شىعىپ، ٴبىز وتىرعان بولمەنىڭ ەسىگىنىڭ سىرتىنا كەلىپ، توپىرلاپ گۇجىلدەستى. ەسىكتى كەلىپ سولقىلداتتى،

«جىبەر! -اتىپ تاستايمىن ٴبارىن! جىبەر! اش! ...»

دەگەن داۋىستار مەن بىرەۋلەر قارسىلاسقانداي بولىپ جاتتى.

ٴبىزدىڭ ەسىكتىڭ ىشىندە تۇرعان سالدات، ەسىكتەن شىعىپ: «نە كەرەك؟ بۇل نەدەگەن باسىنزدىق!» دەدى.

تەز قايتا كىرىپ، ەسىكتى جاۋىپ الىپ، بەلىندەگى قانجارىن سۋىرىپ الىپ، ەسىككە قاراي ىڭعايلاپ ۇستاپ، ەسىكتى باسىپ تۇردى.

ارجاعىنان گۇجىلدەگەن داۋىس: «اش!- اش! ...» دەپ ەسىكتى تەكىبلەدى. ىشىندەگى كوزەتشى، قانجارىن جالاڭاشتاپ ۇستاعان بويى مەن، ەسىكتى اشپادى

«بۇل نە؟ بول نە؟» دەپ ىشىندەگى كوزەتشىدەن سۇراستىق.

كوزەتشى كەيىگەن ٴتۇسپەن: «ە، بيلەر، - ماس بولىپ الىپتى... وسىندە كىرەمىز، دەپ بىشىلداپ ٴجۇر!» دەي.

- نەگە كىرەمىز دەيدى؟ - دەپ سۇرادىق.

- وتىرا بەرىڭدەر - كىرگىز بەيمىن! ... - دەدى. ٴبىر ازدان سوڭ ەسىكتى ۇرىۋ باسىلدى. ازىراق جايلاسىپ، اقىرىندا قويىلدى.

ەرتەڭ - ەرتە «ازاتتان» ٴجۇرىپ كەتتىك. جولشىباي: «تۇندەگى نە؟» دەپ سۇراستىق.

- اشەيىن ٴبىر اقىماقتار ماس بولىپ، سىزدەرگە مىلتىق اتپاق بولىپتى!.. دەستى.

قىزىلجارعا قاراي جۇرەتۇن ۇلكەن قىسقى جولى مەن كەلەمىز. ەلدى، جولشىباي ولاي وتكەن، بۇلاي وتكەن، جۇرگىنشى قازاقتار كەز بولا باستادى. كوبىنەسە قارسى كەلە جاتقان قالاشى قازاقتار.

ٴبىر كوك اتتى قازاق كەز بولدى. بۇلكىلدەتىپ كەلەدى ەكەن. سۋۋىقتا توڭعان. موينىندا ۇلكەن اق ٴتۇبىت شارپى بار. اتامانىنىڭ ەكى سالداتى ۇستاي الدى قازاقتى. قازاق، بىر دەمە دەپ تومەنشىلىكپەن سويلەدى. شارپىنان ۇستاي الىپ، سالدات تارتتى. قازاق تىلعىنىپ ات ۇستىنەن ەڭكەيدى،

مويىننداعى شارىپىن جۇلىپ الدىدا قويا بەردى. قازاق بوزالقى كوشىنىڭ ٴتارتىزدى قيمىلداعىن ٴجونەلدى.

جول ۇزىندا ٴبىر شاقىرىمداي جەردە، قازاق ۇيلى كەز بولدى. اۋىل جاداعاي جەردە ەكەن. جىلمىيىپ، ۇيلەرىن قار باسىپ قالعان. پەشتەرىنىڭ «مورجالارى» مويىندارى عانا قارايادى. پەش «مورجالارىنان» بۇرقىراعان ٴتۇتىن عانا شىعادى. اۋىلدىڭ يتتەرى ٴۇرىپ، تىزبەكتەلىپ، شىعىپ كەلە جاتقان ٴبىزدىڭ الدىمىزدان شىقتى. اتامانىڭ سالداتتارى يتتەرگە بىلتىرلاتىپ، مىلتىق اتىپ قويا بەردى. يتتەر شوشىپ، تۇرا قاشىپ، قالىڭ قارعا تۇنشىعىپ جاتقان اۋىلعا بارىپ تىعىلدى. قارباسقان جامان ۇيلەردىڭ تونبەلەرىنە شىعىپ الىپ، شاۋىلداپ ٴۇرىستى. اتامانىڭ پارتيزاندارى يتتەرگە تۇسقاپ اۋىلدى اتقىلادى.. ٴجۇرىپ كەلەمىز.. جانا ٴبىر تىزبەك قالاشىق كەز بولدى. شاناعا استىق تيەگەن. تۇيەگە استىق ارتقان. قالاشىلاردىڭ ٴۇستى باسى قىراۋ. بەتتەرى كوگەرىپ توڭعان، وكەكەي قازاقتىڭ سورلىلارى. جۇكتەرى اۋىر. ارەڭ جىلجىپ كەلەدى. اتامانىڭ پارتيزاندارىنىڭ بىرەۋى ٴبىر قازاقتى ۇستاي الىپ، قامشى قالدى. قازاق جالدىپ ەتە ٴتۇستى، قارعا دومالاتىپ باسىنداعى سەكسەك تىماعىن سىپىرىپ الدى. بىرەۋى ٴبىر قازاقتىڭ مويىنداعى جانا ٴبىر شارىپىن جۇلىپ الدى. قالعان ٴۇش-ٴتورت قازاقتى اشەيىن، ٴبىر-ەكى سالىپ قالىپ، «دومالاتىپ» قارعا اۋناتىپ قويا بەردى. ولاردىڭ الۋعا جارايتىن ەش نارسەسى بولمادى. ەش تەكە الا-الماي قالعان، اتامانىڭ ٴبىر پارتيزانى قىلىشىن سۋىرىپ الىپ، جۇگىرىپ بارىپ، تۇيەنىڭ ۇستىندەگى ارتقان قاپتاردى جارىپ ەتكىزىپ شاۋىپ ٴوتتى. ٴۇش قاپ تۇيە ۇستىنەن دومالاپ جەرگە ٴتۇستى، قاپتاعى ۇندار اق قاردىڭ ۇستىنە اقتارىلىپ، شاشىلىپ قالدى.. ٴسوتىپ جايراپ قالا بەردى..

ٴجۇرىپ كەلەمىز.. جانا ٴبىر ازعانا قالاشى كەز بولدى. قالاشىلار تايانعاننان اتامانىڭ اتىرەتى شابۋعا دايارلانىپ كەلەدى.

– مەن، ٴبىر شاپقاندا ٴۇش ارقاندى كەسە الامىن - دەيدى بىرەۋى.

– ا، مەن، ٴتورت ارقاندىدا قابات كەسە الامىن!- دەيدى بىرەۋى.

– مەن بۇرىن شابامىن! دەيدى بىرەۋى.

– جوق، مەن بۇرىن شابامىن!- دەيدى ەكىنشىسى..

سىقىرلاسىپ، قالاشىعا ايقاستىق.

اتامانىڭ قاسقىرلارى قالاشىنى ەندى تالادى. جارىق ەتەدى قىلىش،- تۇيەنىڭ ۇستىنەن دومالاپ، اقتارىلىپ ۇن مەنەن ٴبيداي قالادى. جارىق ەتەدى قىلىش،- بولەك-بولەك بولىپ ارقان قالادى. قاپتاردا قومالاپ جاتىر، قازاقتاردا دومالاپ جاتىر.

بىرەۋىنىڭ باسىنان تىماق سىپىرىلىپ جاتىر، بىرەۋىنىڭ مويىننان شارىپ جۇلىنىپ جاتىر بىرەۋىنىڭ اياعىنان سابتاما ەتىك سىپىرىلىپ جاتىر. ٴۇيىلىپ-توگىلىپ، قالاشىلار قالدى. ٴجۇرىپ كەلەمىز...

كوكشه ناۋ، ونىڭ ماڭىنداعى قالىڭ ورمان الدا قاشان ارتتا قالعان. ەندى ىيباق دالا. تۇڭىرەگىنە كوز جەتپەيدى. اق تەڭىز ٴتارىزدى. قىيىرى جوق ٴتارىزدى. اق تەڭىزدىڭ قىيىرى اسپانمەن قوسىلىسقان. قىيىرسىز ىيباق ىزعارلى دەڭىز. جىم جىلاس ىيباق اي دالا... جىم جىلاس، ىيباق قالىڭ قار باسقان اي دالادا، تار جول مەن شۋباپ ٴبىز كەلەمىز...

ىيباق قاردىڭ ۇستىندە، ٴبىر مەزگىلدە، اق قاعازدىڭ ۇستىندەگى ەكى نوقاتتاي بولىپ («..:») تەندىك ەكى نوقاتىنداي ەكى قارا كورىندى. ەكى اتتى كىسى ٴتارىزدى. جورتىپ كەلەدى. ەكى قارانىڭ اراسى ٴبىر ەسە قوسىلادى، ٴبىر ەسە اشىلادى.

— ەي، ٴكولا، مەن انالارعا، وسى جەردەن تىيگىزە الامىن با، جوق با؟ — دەدى اتامانىنىڭ ٴبىر جىگىتى بىردەن.

— توقتا، قايدان سەن تىيگىزە الاسىڭ! دەدى — ٴكولا.

— نەدەن ٴباس قىلاسىڭ، تىيگىزسەم؟ — دەدى، پارتىيزان.

— ٴايدا! ات، — تىيگىزسەڭ، مىنا شارپىمدى بەرەيىن. — دەدى ٴكولا—پارتىيزان. ول ەكى ارادا، جول مەن جورتىپ، كەلە جاتقان ەكى اتتى كىسى تاياندى. ەكەۋى دە قازاق ەكەنى ايقىن ٴبىلىندى. نوقاتتاي بولىپ كورىنگەندە — اق ەكەۋىنىڭ قازاق ەكەنىنە ەش كىم شۇبالانعان جوق ەدى.

اتامانىنىڭ مەرگەنى ونىرا قالىپ كوزدەدى. ەكى اتتى قازاقتىڭ قارسى الدىنان باسىپ سالدى! — تىيمەدى. جانا باسىپ سالدى تىيمەدى... قازاقتار جالت بەرىپ، كەيىن تۇرا قاشتى. اتتارى بوربابلاپ، زىمىراتىپ بارادى. تاعى دا اتتى... تاعى دا تىيمەدى. قازاقتار ۇزاپ كەتتى. بارىپ—بارىپ، جولدى تاستاپ، تىڭ قار مەن ومبىلاتىپ قىيساپ جونەلدى. مەرگەن تاعى دا ٴتۇسىرە كى اتتى، قازاقتار ومبى قار مەن اتتارىن مالمىقتىرىپ، قىيساپ كەتتى. بۇل ەندە اتامانىنىڭ سالداتتارىنىڭ جاياۋ بولعاندىعى جاقسى بولدى. ولار اتتى بولعاندا، ەكى قازاق ٴبىر از ۇيىن بولاتىن ەدى. قامبايدىڭ اتتىلارى كوكشە ناۋعا كىرگەن سوڭ ۇزىپ كەتكەن ەدى.

مىنە، اتامانىنىڭ اتىرەتىنىڭ مىنەزى!.. ورىنبوردا اتامانداردىڭ اقساقالى دۋتوپ بەن «الاش وردا» نىڭ اقساقالى كەزدەسكەندە، قازاقتىڭ كاريالارىنشا قوشا — قتاسىپ اماندااسادى! ال اتامانىنىڭ جىگىتتەرى اۋلاقتا قازاق بەن كەز بولسا، قازاقتى نىسانا قىلىپ اتادى! اتقاندا! موستاپا شوقاي ۇلىن قورىقتان سارتتارشا، قۇردارىلەپ اتپايدى قورعاسىن وق بەن اتادى.

وكپە جوق؛ اقساقالداردا شىن جۇرەك — بەن سىنەيدى. جىگىتتەرىدە شىن جۇرەك بەن سىتەيدى.

بيە! اتامان اتىرەتىمىنىڭ سىنەرى وسى. بۇلار بۇيتىپ كەلە جاتقاندا، اتامان اتىنە نكوبىنىڭ بىلىقا اتىرەتتەرى سەمەي جاقتا، جەتى سۋ مايدانىندا، «الاش وردا» نىڭ قازاق اتىرەتى مەن بىرگە تىزە قوسىپ، بولشەبەكتەر مەن سوعىسىپ جاتىر.

جانا، بۇلار بۇيتىپ كەلە جاتقاندا، «الاش ـ وردا» وناعاسى، تەكەنىڭ شىتاسىنا سالعان ناسىباين قونشىنان الىپ، ەرنىنە قويا ٴتۇسىپ، شىرت تۇكىرىپ قويىپ، ەرنىن جىمىرىپ قالشاقتىڭ بوساعاسىندا وتىر. بۇلار بۇيتىپ كەلە جاتقاندا، سەمەيدە «الاش ـ وردا» مەن، اتامان انەنكوپ بولشەبەكتەردى «قۇرىتۋعا»، قازاقتان «كوكشىلدى» اسكەر جاساپ جاتىر. بۇلار بۇيتىپ كەلە جاتقاندا، «سارى ـ ارقا» گازەتىنە باسىلعان اتاماننىڭ جارلىعىن بۇل ارادا كەلتىرەلىك:

«ەر كوكشىلدى قازاق جىگىتتەرىنەن 1 ىنشى قازاق پولكىن جاساۋ تۋۋرالى اتامان انەنكوپتىڭ دىۆيزياسىنا شىعارعان ٴنومىر 180 ـ جارلىعىنىڭ 3 ىنشى بابى.

«مەنىڭ قۇزىرىما كەلگەن ارتەلەريە (زەڭ بەرەك) كاپيتانى توقتامىش ۇلىنا ەر كوكشىلدى قازاق پولكىن جاساۋعا نەز قوسامىن.

ەڭ الدى مەن ورىسشا ٴبىلىم العان قازاق ازاماتتارىنان، ۇشەبنايا كوماندى (ايىتسەزلىك مەدىرەسى) جاسالسىن. مايداننىڭ كۇشىن كوبەيتۋ ٴۇشىن بۇل پولىكتىڭ جاسالعانى وتە كەرەك. جانا زامانىدا. ۇيتكەنى تۋعان جەرىن قورعاۋ ٴۇشىن قازاق مايدانعا ٴوزى بارىپ، انىسىپ، ۇلگى بولارلىقتاي ەرلىك كورسەتىپ جەتى سۋۋداعى كوبشىلدەردى جويىماق بولىپ جۇرگەنى بەلگىلى. ەر كوكشىلدى ٴبىرىنشى قازاق پولىكىنىڭ قىزمەت نەگىزى بۇيرىققا مويىن ۇسىنعىش، جارلىققا كوگگىش، ٴتارتىبى مىقتى، «سىياسانتان سىرت» جۇرگىشتىككە قۇرىلادى. ٴجۇرىۋ ـ تۇرىۋ، ۇيرەتىۋ ىرەتى قازاق ورىستاردىكىندەي بولادى».

مەملەكەتتى بۇلدىرىپ، ويران سالىپ، كىسى قانىن سۋۋداي اعىزىپ، مال مۇلىكتى تالاپ، ٴالى كۇنگە دەيىن قاراسى وشپەي جاتقان بۇزاقى كوبشىلدەردى جويىۋعا ەر كوكشىلدى ازاماتتار ىركىلمەي، ەلدەگى اقساقال، مىرزالاردا تارتىپاقتاماي جۇمىلا كىرىسىۋى ماقۇل».

«سارى ارقا» 1919 ـ جىل، 14 عىنىۋار. №65.

بۇلار ٴبۇيتىپ جاتقاندا، «الاش ـ وردا» انەنكوپ اتىرەتى مەن تىزە قوسىپ، بولشەبەكتەر مەن سوعىسىپ جاتقان اسكەرىنە جاردەم جيناپ جاتتى. «سارى ـ ارقانىڭ» جاڭاعى 1919 ـ جىل، عىنىۋاردا شىققان 65 ـ نومىرىندەگى ٴبىر ماعلۇماتتى بۇل ارادا كورسەتە كەتەيىك:

گازەتتەن:

«مايدانداعى الاش اسكەرىنە جاردەم.

جەتى سۋۋ مايدانىندا كوبشىلدەر مەن سوعىسىپ جۇرگەن الاشتىڭ تۇڭعىش اسكەرىنە سالەمدەمە جىبەرىۋ ٴۇشىن الاش قالاسىنداعى قازاقتان اقشا جاردەمى جيىلا باستاعانى وتكەن ساندا باسىلىپ ەدى.

قانداي قيىنشىلىق بولسادا، شىداب، ەلى ٴوشىن، ٴونىب وسكەن جەرى ٴوشىن، جاۋ مەن الىسىپ جاتقان باۋىرلارىنا جاردەم جيىۋعا سايلانعان اقساقال، مىرزالاردىڭ اتى دا باسىلعان ەدى. جىلىۋ كامىيتەتىنەن قاعاز الىپ، جاردەم جيناعاندار:

1) 3 - ٴنومىر قاعاز بەن جۇرگەن امام ابدۋشىكىر جاسىبەك ۇلىنا، جاردەمىن بەرگەندەر:...

2) 22 - ٴنومىرلى قاعاز بەن جۇرگەن ۋيەزنوي زەمسكىي ۋپىرا باسىنىڭ مۇشەسى ابدىلقامىت بولاتباي ۇلىنا بەرگەندەر:...

بۇرىنعىلارى مەن 13272 سوم 60 ٴتيىن. قۇس قاناتى مەن ۇشادى، قۇيرىعى مەن قونادى. وزگە قالالارداعى قىرداعى الاش بالالارى اسكەرلىك قىزمەتىندە جۇرگەن ازاماتتارىنا سالەمدەمە جىبەرىۋ ٴۇشىن جاردەم اقشاسىن تەزىرەك ٴجيىپ الاش قالاسىنداعى جىلىۋ كامىيتەتىنە يا كي «سارى - ارقا» باسقارماسىنا جىبەرسە كۇن بۇرىن الىس ايىپ ٴتيىستى ورنىنا تابىس قىلىۋعا دايارلىعىن بىلدىرەدى...... »

بۇلار ٴسوۆيەت جاتقاندا، اتامان اننەنكوۆتىڭ پارتيزاندارى جۇرگەن جەرىندە قازاقتى قاسقىرشا تالاپ جاتتى. بۇل تۋۋرالى دا گازەتكە باسىلعان ٴبىر از ماعلۇماتتى كەلتىرەيىك:

گازەتتەن:

«... 1918 - جىلى دەكابىر جۇلدىزىندا سەمەي ۋيەزىنىڭ، كەڭ - تۇبەك ەلىنىڭ كامىيتەتى ٴمالىم قىلعان:

اتامان اننەنكوۆتىڭ اتىرەتىنىڭ پابلادار ۋيەزىنە قاراعان ىشتابىنىڭ ياسىتمى كەڭ - تۇبەك ەلىنە 50 مىڭ سوم اقشا، 10 ات سالىق سالىپ، جيناپ الدى. جانادا كەڭ - تۇبەك ەلىنىڭ بايلارىنان ٴاترادتىڭ زورلىق بەن العان نارسەلەرى:

1) ادىلقان جانۇزاق ۇلىنان 10 مىڭ سوم اقشا، 6 مىڭ سومدىق بۇل، شاي، ٴبىر جورعا ات، ٴبىر قاسقىر ىشىك، ٴبىر كۇزەن ىشىك، 3 كورپە 5 پۇت سارى ماي.

ەكىنشى كەلىپ ٴاترات ادىلقان جانۇزاق ۇلىنىڭ اۋىلىنان كيىم، كيىز ىدىس اياعىنا شەيىن جيناپ الىپ كەتتى.

2) الدونعار نايمانباي ۇلىنان 21 مىڭ سوم اقشا، 3 ات، ەكى تۇيە، بارلىق شانا، سايمانى مەن، شاناعا سالعان كيىز:

3) بولشا كوۋسكىي ۋبىسىنىڭ (ارتەلنى) لاپكاسىنان 6 ٴجۇز سوم اقشا، 10 پاشكا شەرپى؛

4) مامباۋ بەكباۋ ۇلىنان ٴبىر ىشىك، 10 قاداق قاعاز شاي، ٴبىر تىماق.

سوققى كورگەندەر: ٴالى جەكەباي ۇلى، بەلگىباي ۇلى، بەكەت ۇلى، جانا باسقالار.....

1918 - جىلى 20 - نويابىردا سەمەي ۋيەزىنىڭ، بەسقاراعاي ەلىنىڭ قازاقتارى اكىبار، بەك - ٴىمىر بايتەن ۇلدارىنان، اجىران، دول اپىروز بايتەن قاتىندارىنان تۇسكەن ارىز:

16 - نويابىر كۇنى بايتەن ٴالى ۇلىنىڭ قىستاۋىنا سوقىر قالاسىنىڭ (كىرىستوۋنىسكىي) دىڭ 5 كازاك ورىسى مەن اتامان انەنكوپتىڭ اسكەرىنە قاراعان ٴبىر اتىرەت سالدات كەلدى. اتىرەت باستىقتارى ەكى اپىتسەرى: بىرەۋى ورىس، بىرەۋى قىتاي.

ورىس اپىتسەرى پاسىن بايتەن ٴالى ۇلىن مىلتىق بەن اتىپ ٴولتىردى. بارلىق مال - مۇلكىن اتىرەت تالاپ كەتتى. العان نارسەلەرى: اقشاداي 20 - مىڭ سوم 65 مىڭ 384 سومدىق ٴار ٴتۇرلى نارسە، بارلىعى 85 مىڭ 384 سومدىق.

ولگەن بايتەن ٴالى ۇلىن دوكتىر سويعاندا جاساعان اكتىسىن (قاعازىن) 26 مىڭ سوم العاندا بەرگەن راسپىسكەسىن ارىزىنا تىركەپ بەرگەن.

جوعارىدا جازىلعان ارىزداردى قوتارىپ، سەمەيدىڭ وبلاستنوي زەمىسكىي ۋپىراۋاسى باس اكىم كولشاككا ىشكى ىستەر جانا سوت مىنىستىرلەرىنە سەمەيدىڭ وكىروجنوي سوتىنىڭ پىروكۋرورىنە جىبەرگەن. بۇل ىستەر تەكسەرىلىپ جاتسا كەرەك»..

(«سارى - ارقا» 1919 - جىل، عىنۋار № 65)

يا، شىركىندەر!..

جاگاعى مىنەزدەردى كورگەن سايىن ورىس جولداستاردىڭ كەيبىرەۋلەرى ٴبىزدىڭ قاسىمىزعا كەلىپ، جۇرەكتەرىنىڭ قايناپ كەلە جاتقانىن ٴبىلدىرىپ كەتەدى.

تىزبەكتەلىپ اياقتاپ ٴبىز كەلەمىز. قىزىلجارعا تايانىدىق.

قىزىلجارعا تايانعان سوڭ قامبايلارىمىزدىڭ قىلىقتارى ٴبىر از وزگەرگەندەي بولدى. ازىراق بىلەرى جۇمسارعانداي بولدى. جولداستار بۇل وزگەرىستى كورىپ، ٴوز ارا «بۇل قالاي؟» دەستى. قامبايدىڭ ىشىندەگى مەنىڭ جيەنىم، مەن سويلەسپەگەن سوڭ، ماعان تايانالماي كەلە جاتقان. مەنى مەن سويلەسۋگە ىلاج جاسادى. اۋەلى جولداستار مەن سويلەستى.

- ساكەن ماعان نەگە وكپەلەيدى! مەن بۇلارعا سالدات بولايىن دەپ كەلە جاتقانىم جوق. مەن، اشەيىن ەرىپ كەلە جاتىرمىن. «وقۋعا تۇسىرەمىز» دەگەن سوڭ كەلەمىن. وقۋعا تۇسىرمەسە-قاشىپ كەتەمىن. سىزدەر، ساكەڭە ايتىڭىزدار -... دەپتى.

تۇسقانىم مەن سويلەستىم. تۋىسقانىم ٴوزىن اقتاپ جاگاعى ٴسوزىن ايتتى. «ەندى نە قىلايىن!» دەپ اقىل سۇرادى.

ـٴوزىڭ، «وقۋعا نۋسەبىن» دەپ كەلىمىن دەيسىڭ - عوي، شاماڭ كەلگەنشە سول وقۋعا ٴنۋسەۋدى ناراستىر. سوعىستا بارساڭ قىزىلدارعا قاشىپ كەت. - دەدىم. ٴبىر از ۋرىستىم.- اقمولاداعى وقۋىڭدى نەگە تاستادىڭ؟- نەگە مۇنشا اقىماق بولدىڭ؟.. وسى اقپان مەن قاڭتاردىڭ قىزىل شۋناق ايازىندا جاياۋلاپ ٴجۇزبەن بىرگە سۇمەڭدەپ كەلە جاتىرسىڭ. بەتىڭ مىناۋ - ٴۇسىپ، قوجالاق - قوجالاق جارا بولىپ كەلە جاتقانى. وي شىركىن - اي - نە دەگەن اقىماقسىڭ!.. وسىلار- دىڭ ۇكىمەتى ، ەندى ، ۇزاق تۇرادى دەيسىڭبە؟... ەرتەڭ سابەت كەلگەندە قاينەسىڭ؟- دەدىم. جيەنىم، نە، وقۋعا ٴتۇسىپ قالاتىن بولدى، نە قاشاتىن بولدى.

سويلەسىپ كەلە جاتىرمىز.

- نە قابار بار؟ - دەدىم .

جيەن، جان جاعىنا قارانىپ قويىپ:

- قىزىلدار كەلە جاتسا كەرەك. ۇپى مەن ورىنبوردى الىپ قويىپتى - دەدى سىبىرلاپ .

- ا - ۇپى مەن ورىنبوردى الىپ قويىپتى با؟ ەندەشە بولار، وسى جاز شىققانشا قۇرىيدى - دەدىم.

جيەنىنىڭ ىستەگەن «ٴبىر بالالىعىن» كەشىرىپ، ەندى سويلەسىپ جاقىنداسىپ كەتتىنىڭ. الگى، قىزىلجارعا تايانعان سوڭ، (اتامان بارتىيزاندارىنىڭ قىلىقتارىن وزگەرتكەن سول ۇپى مەن ورىنبوردىڭ الىنعانى عوي، دەپ ويلادىق :

جولداستاردىڭ كوڭىلدەرى اجەپ ٴتاۋىر كوتەرىلىپ قالدى.

اقمولا مەن قىزىلجاردىڭ اراسىنا ون سەگىز كۇن ٴجۇرىپ كەلدىك. عىنۋاردىڭ بەسىندە (5) اقمولادان شىققانىمىز، جيىرما ۇشىندە قىزىلجارعا كەلىپ كىردىك.

قىزىلجاردىڭ ۇلكەن كوشەسىنە كەلىپ كىردىك. تىزبەكتەلىپ كەلە جاتىرمىز. قامباي، مىلتىقتارىن ىڭعايلاپ ۇستاپ، ٴبىزدى قورشاپ كەلەدى. كوشەدەگى جۇرت اڭىرايىپ قاراپ قالادى. قىزىلجار ، ماعان بۇرىنعىدان ٴبىر ٴتۇرلى زور ٴتارىزدى كورىندى. قالقىدا بۇرىنعىدان كوپ ٴتارىزدى، ادامدارىدا بۇرىنعىدان جات سياقتى. كوشەدە جۇرگەن اسكەرى كيىمدىلەر كوپ. كيىمدەرى ورىس سالداتتارىنىكىندەي ەمەس،- ادەمى. تۇرلەرى سۇلۋ، بويلارى سىمباي. شەن- شىلاۋىكتار وسىلار ەكەنىن تانىپ كەلەمىن. جۇرىستەرى ٴبىر ٴتۇرلى سەيدىن . جاڭعاعىنا بايگى الىن اتتارشا اياڭدايدى . سىرت - سىرت، جالت - جۇلت .

«ا - اي، مىنا بىتتەر، ەركە - اۋ!» دەيمىن ىشىمنەن.

- قالانىڭ ەششاني مەن بالالارىنىڭ جاقسى اسى، جاقسى اتى، سۇلۋ ايەلى بولاردىڭ جولىندا - اۋ، - دەيمىن.

قىزىلجاردىڭ ۇلكەن كوشەلەرىن ارالاتىپ وتىرىپ، ٴبىزدى اكەپ، قالانىڭ شەتىندەگى، جوعا تاقتايلاردان ىستەگەن ٴبىر لاگەرگە قامادى.

IX

اتامان اننەنكوپتىڭ «ازاب باگونىندە.»

(В «вагонах смерти» атамана Анненкова.)

«ازاب» باگونىنداعى قالدى ايتقۋدان بۇرىن، قىزىل-جار قالاسىنىڭ تۇتقىندارىدى قامايتۇن لاگەرى تۋۋرالى ٴبىر از ٴسوز ايتىپ وتەيىن.

قىزىلجاردىڭ ۇلكەن كوشەلەرىن ارالاتىپ وتىرىپ، ٴبىزدى قالانىڭ شەتىندەگى لاگەرگە اكەلىپ قامادى.

ٴبىزدى قاماعان قوراسى، ۇقىپتى بايدىڭ مال قامايتۇن قوراسىنان ناشار. جۇقا تاقتايدان قالاستىرىپ شەگەلەي سالعان، توبەسىن جانا جۇقا تاقتاي مەن بوس جابا سالعان ۇزىن قورا. توبەسىنىڭ، جانا ىرگەسىنىڭ كەي جەرلەرىنىڭ تاقتايلارى نە ٴتۇسىپ قالعان، نە ارالارى اشىلىپ ىرىنىيىپ قالعان. سول اشىق جەرلەرىنەن قوراعا ۇۋلەپ قار كىرىپ تۇرادى. قورانىڭ ليپاسى جوق. قاراپ تۇرساڭ جەل كىرمەيتۇن، جەل مەن ىرگە قار كىرمەيتۇن جەرى جوق.

لاگەر دەگەنى، قوعامداپ سالعان 5-6 تاقتاي قورا. لاگەردىڭ قوراسىن باراق دەيدى. باراقتىڭ ٴبىر-ەكەۋىندە جە-انگەرلەر سوعىسىندا تۇتقىن بولعان ابستىريا مەن گەرمانيا اسكەرلەرى جاتىر ەكەن. ٴبىرەۋىندە اقمولا گۋبەرنەسىندە سابەت قۇلاعاندا تۇتقىن بولعان، ٴبىزدىڭ قىزىل اسكەرلەر جاتىر ەكەن. ٴبىزدى سول، ٴوزىمىزدىڭ قىزىل اسكەرلەردىڭ ۇستىنە اكەلىپ قامادى. ٴبارىمىز شۋباتىلىپ، توپىرلاپ باراققا) كىردىك. باراق، الگى ايتقانداي اڭلاۋ ساڭلاۋ اكەمل ساڭ مل ساڭلاۋلارىنان ۇۋلەپ جەل مەن ىرگە قار كىرىپ تۇر. باراقتىڭ ورتا كەزىندە زورە ٴتارىزدى 3-4 تاقتاي تۇر. جەر بيدەنى قاتقان توڭ. باراقتىڭ ٴوزى دالاداي كەڭ. ٴبىز توپىرلاپ، باراققا كىرىپ كەلگەنىمىزدە، جىرتىلعان سۇر شەكپەندەرىن سولبىرايتىپ ون شاقتى ادام الدىمىزدان شىقتى. ٴبىرىندە ادام ٴتارىزدى ٴۇڭ جوق. بەتتەرىندە، بار دەنەلەرىندە قارماققا شانشىم ەت قالماعان. سۇيەكتەرىنە تەرىلەرى جابىسىپ كەۋىپ قالعان. قان جوق. كوزدەرى ۇڭىرەيىپ ىشىنە كىرىپ، مۇز ٴتارىزدى قاتىپ قالعان. ٴتىرى ولىك ٴتارىزدى. قيمىلدارى تۇرەگەپ ۇيىقتاپ جۇرگەن ەسالاڭ ادامدىكىندەي. ٴبىز كىرىپ كىرىپ كەلگەنىمىزدە ازعانا اڭىرايىپ-اڭىرايىپ تۇرا قالساق تا، تەز جاپىرلاسىپ، الگى ادامدار مەن سويلەسىپ، اماندىسىپ ٴجون سۇراسىپ جاتىرمىز. بۇلاردىڭ ىشتەرىندە ٴبىر-ەكەۋى ٴبىزدىڭ اقمولانىڭ ،كوزدى كۇنى قىزىلجارعا ايداليپ كەتكەن 60 شامالى قىزىل اسكەرىنىڭ جىگىتتەرى بولىپ شىقتى.

ٴبىزدىڭ اقمولادا تۇتقىن بولعان 60 شامالى قىزىل اسكەردى كوزدى كۇنى قىزىلجارعا ايداپ جىبەرگەن ەدى. بۇلاردىڭ ٴبىر-ازىن الىپ قالىپ، وزگەسىن

بوساتىپ جىبەرگەن ەكەن. سول، بوساتىپاي الىپ قالعانداردىڭ كوبى ٴولىپ قالىپتى. قازىرگى ٴتىرى قالعانىنىڭ ٴبىرى، - قىزىل اسكەردىڭ ۇيرەتۋشىسى بولعان كاپولوپ ەكەن. ٴبىرى - ٴبىر اياعىنا وق تيگەن جىگىت ەكەن.

ٴار قايسىسىنان بولەك - بولەك قاماپ الىپ ٴسوز سۇراپ جاتىرمىز. بۇلاردىڭ ارالارىندا ەكى نوعاي جىگىت بار ەكەن. اتتارىن ۇمىتتىم. ٴبىرى قىزىلجار قالاسىنىڭ نوعايى. بارىنەن پىسىعى، بارىنەن تىڭى سول. كوپ سوزگە سودان قانىق. ٴبىراز ٴسوز سۇراپ بولعان سوڭ تاراتقىراپ باراقىنىڭ ەرگەلەرىنە قاراپ قۇرساق، ٴبىر بۇرىشتا بىردەمە قىبىرلايدى... جۇرەك مۇزداي بولدى. قىبىرلاپ جاتقان ادام. جامىلعانى جىرتىق شەكپەن. توسەنىشى كىر كويلەك. توسەگى توڭ جەر. جۇككىرىسىپ كەلىپ، ەڭتەلەسىپ، تەلمىرىپ قارادىق. ىيە، ٴولىۋدىڭ الدىندا جاتقان ٴبىزدىڭ قىزىل اسكەر. كەۋدە قالعان سۇيەك پەن تەرى. ىڭىرسىيدى. جالاڭ اياق باشايلارى ٴوسىپ، قاتىپ، ومىرىلىپ ٴتۇسىپ قالىپتى. ٴتىرى جۇرگەن ىنشاقتىلارى بۇعان جاردەم قىلىۋعا وزدەرىنىڭ شامالارى جوق. جالعىزاق، ەسىن جاقسى بىلەتىن، الگى ايتقان قىزىلجارلىق نوعاي جىگىت. «بۇل نە؟.. بۇل قالاي؟» دەپ، الگى نوعاي جىگىتتەن، ونسوڭ، ازىراق ٴالى بار كاپولوپتان سۇرادىق.

بۇلاردىڭ سوزدەرىن تىڭداعاندا، ٴبىزدىڭ كورگەنىمىز، ٴبىزدىڭ ازاپىمىز- ۇيرەنىسكەن ىستەي عانا بولىپ كورىندى. بۇلاردىڭ كورگەندەرىن ەستىگەندە توبە شاش تىك تۇردى. كىمنىڭ توبە شاشى تىك تۇرماس؟ كىم لاعنات ايتپاس!؟ كىم جەركە تۇكىرمەس؟..

بۇلاردى، قۇر قاماپ تاستاپ، سىرتتان كۇزەتەدى ەكەن. اندا-ساندا ٴبىر شەلەك قايناماعان قارا سۋ مەن، سىرتى كۇيگەن، ٴىشى-شيكى از عانا قارا نان اكەلىپ تاستاپ كەتەدى ەكەن. كيىمدەرى جوق، جىرتىق بولعان سوڭ، جاتقان جەرلەرى - قارلى جەل ۇرلەگەن باراق بولعان سوڭ، ازاپ شەگىپ، بۇلاردىڭ ٴبارى ٴبيت جەمەدە وسىلاي قىرىلىپ، تاۋسىلعان ەكەن. ٴازىر ٴتىرى جۇرگەنى، سول ٴبىز كورگەن، 10 شاقتى ٴتىرى ولىك. انا، ىڭىرسىپ جاتقان، ولىۋگە جاقىنداعان، كەزەگى تايانعان تۇتقىن. بۇلاردى كورىپ، قايناعان زىعىردىڭ تاعىدا تۇۋلاپ قابىنادى. كەكتى جۇرەكتىڭ ۇۋلى كەگى ۇۋلاستى. ٴوز-وزىنەن شىقىر- لاسىپ، ازۋلى ٴتىس ايقاستى. قۇشىرلانعان قۇر جۇدىرىق ٴوز-وزىنەن تۇيىلدى..

الگى تىڭ جۇرگەن نوعاي جىگىتتەن ٴبىر از ٴسوز بىلدىك. قىزىلجاردا، ساباەت العاشقى قۇلاعان كەزدە، ٴبىزدىڭ جولداستاردىڭ قالاي اتىلعاندارىن ايتتى. قايسى- سىنىڭ قالاي ولتىرىلگەنىن ايتتى. قىزىلجاردىڭ جاراقتانعان قازاق جۇمىسكەرلەرىنىڭ باستىعى، ۇيەزدىك مەلىتسيەسىنىڭ باستىعى، ٴجانا قىزىلجار سابەدەبىنىڭ مۇشەسى ىسقاق كوبەك ۇلى قالاي ولتىرىلگەنىن، جۇمىسكەرلەردىڭ ٴبىر باسشىسى، عالىم ەسماعامبەت ۇلى قالاي ولتىرىلگەنىن، جانا، سول قازاق جۇمىسكەرلەرىنىڭ ٴبىر باسشىسى، قىزىلجار

سابدەبىنداعى ٴمۇشەسى كارىم سۇتەش ٴولىمنىڭ قالاي ولتىرىلگەنىن، جانا، سول سابەت قولايتىن قارساڭدا، ٴبىزدىڭ اتمولادان قىزىلجارعا كەلگەن ماتىروس زيەمىننىڭ قالاي ولتىرىلگەنىن ايتتى. بۇلاردىڭ ٴار قايسىسىن قالاي اتقانىن ٴبىر-ٴبىر كىتاپ قىلىپ جازۋعا بولادى.

ٴتىن جەپ، تەرىسىن الاتىن كەي ٴبىر جانۋاردى دا، ادام بالاسى، بۇلارداي قىلماس. بۇلار تۇۋرالى بىردە تولىق قىلىنىپ جازىلار.

بار ازىقتارىمىزدى، باراقتاعى، سول ونشاقتى ٴتىرى ولىكتەرگە بەردىك. كيىمدەرىمىزدەن دە شىعارىپ-شىعارىپ بەردىك. ٴبارى ٴتاپ-ٴتاۋىر بولىپ، كيىمىنىپ، ٴوڭدەرىنە بولماشى قان جۇگىرىپ قالدى.

ازىقتارىمىزدى شىعارىپ بەرە باستاعانىمىزدا، الگىلەردىڭ ٴوڭىرەيىپ، وزەۋرەپ اسقا ۇمتىلعاندارىنا جان قاراپ تۇرار ەمەس. ٴوڭىرەيىپ ىشتەرىنە كىرىپ، ٴوز ٴتارىزدى قاتىپ قالعان كوزدەرى شارالارىنان شىعىپ كەتە جازدادى. قالتىلداعان قولدارى مەن، قۋ سۇيەك ٴتارىزدى ساۋساقتارى مەن، بەرگەن ناندى ٴبورىپ-ٴبورىپ الدى. قاتىپ قالعان جاقتارىن مىرجالاقتاتىپ اشادى. قالتىلداپ اسىعىپ ناندى كومەيلەرىنە تىعادى. ٴوڭىرەيىپ قاتىپ قالعان كوزدەرىن باسقا قولداعى ناننان ايىرىپ الا المايدى.

مىنە، قال! «وقىمىسىمىز» دەگەن، «سىپايىمىز» دەگەن، «ادامگەرشىلىك بىزدە عانا بار» دەگەن مىرزالاردىڭ ادام بالاسىنا قىلىپ جاتقان ىستەرى وسىنداي.

باراقتىڭ، تولىق، جەر-بەدەرىندە، ٴوڭىپ جاتىرمىز. ەسىكتى اتامانىنىڭ «ازاماتتارى» كوزەتىپ تۇر. تۇرلەرى جاۋ ٴتۇسىرىپ اكەلگەن باتىرلاردىڭ تۇرلەرىندەي. قىزىلجار قالاسىنا تايانعان كەزدەگى، «ورىنبور، ۋپى، قالالارىن قىزىلدار الدى» دەگەن قاباردى ەستىگەندەگىدەي ەمەس، اتا مانىنىڭ ازاماتتارى ناعى دا سەستەنىپ الىپتى.

ٴبىز، ٴبىر قوس بولىپ كەلە جاتقان: مەن، باكەن، ابدولدا، جۇماباي، بايما-عامبەت-ٴبارىمىزدىڭ، الگى اشتارعا بەرگەن سوڭ ازىعىمىز بولماي قالدى. ەندى ٴوزىمىز اش قالدىق. قالادان ازىق الىمىزعا جۇماباي مەن ابدولدا ەكەۋى، ابدولدانىڭ ەتىگىنىڭ وكشەسىنە تىققان 100 سوم اقشانى الدى. اقشانى ەمىك الدىندا كوزەتتە تۇرعان ەمەنىڭ جىيەنىنە جۇماباي اپارىپ بەردى. جىيەن كوزەتتەن بوساعان سوڭ، اقشانى الىپ قالاعا كەتتى. كەشكە شەيىن كەلمەدى ٴبىز تىقىر-شىپ، جىيەندى كۇتىپ وتىرىپ-وتىرىپ، كەلمەگەن سوڭ جاتىپ قالدىق.

تاڭ اتتى. جۇرت كوردەن تۇرعانداي قوپارىلىپ-قوپارىلىپ، تۇرىستى. ٴبىز اشپىز. باسقا جولداستاردىڭ استارىنان بارىنشا ٴبولىسىپ الدىق . . . . .

كۇن باتۋعا تايانعاندا، ەدىرەڭدەپ، اتامان - اتەزكوپتىڭ بەلگىلەرىن تىككەن كيىمدەرىن كيىپ، اتامانىنىڭ سالداتتارى كەلدى. تەز، جيناللىپ - تەرىلدىرىپ تۇسەكتەرىمىزدى ارقالاتىپ، ٴبىزدى ايداپ الىپ جونەلدى. باراقتاعى ٴتىرى ولىكتەر مەن تەز قوشتاسىپ شۇباتىلىپ شىقتىق.

كۇن ىزعىرىق سۋۋىق. شاكىمىنىڭ جاياۋ بوراسىن جۇرىپ جاتىر. ٴبىزدى قالانىڭ ىشىنە كىرگىزبەي، جولسىز، سوقپاقسىز، قىلىڭ قار مەنەن ومبىلانىپ ايداپ كەلەدى. بەتتى قاتقان، كەۋدىرلەك قالىڭ قار مەن كەلەمىز. كەۋدىرلەك قار، كەيدە كونەرىپ، كەيدە گۇمپىنىپ ويىلادى. كورپە جاستىقتارىمىزدى ارقالاپ، شۇباتىلىپ، شوت اياقتاپ ماڭتىعىپ كەلەمىز. جاياۋ بوراسىن، شاكىمىنىڭ، سىرعاناپ، الدى ارتىمىزدى ورايدى. ٴبىزدى باعزالعا قاراي الىپ كەلەدى.

باعزالعا الىپ كەلدى. ولاي - بۇلاي وتكەن ادامدار اكىرايىپ قاراپ وتەدى. كەي بىرەۋلەر اكىرايىپ، جولدى بوگەپ قاراپ تۇرا قالادى.

«بىلاي ٴجۇر! اۋلاق ٴجۇر!» دەيدى، اتاماننىڭ ازاماتتارى. اكىرايعان جۇرت، تەز جاسقانىپ، اۋلاق جونەلەدى.

جان - جاعىمىزدا، الدى - ارتىمىزدا مىلتىقتارىن دايارلاپ - ۇستاپ اتاماننىڭ باتىرلارى كەلەدى. باعزالدىڭ الدىندا قاتار - قاتار شۇباتىلىپ جاتقان جىلاندارشا، تارماق - تارماق تەمىر جولداردا تۇراتۇعىن كوپ باگوندەردى ارالاتىپ ايداپ وتىرىپ، مال قامايتۇعىن ٴبىر - ەكى باگوننىڭ قاسىنا كەلىپ ٴبىزدى توقتاتتى.

ارقالاعان تارسەلەرىمىزدى جەرگە قويىپ، ٴبارىمىز بىرىگىپ تۇردىق. قامايدىڭ باستىعىنىڭ بىرەۋى بارىپ، ٴبىر تەمىر جول قىزمەتكەرىن الىپ كەلدى. الگى، ٴبىز قاسىنا كەلىپ تۇرعان، مال قامايتىن ەكى باگونداي اشتى. باگوننىڭ جان - جاعىن اينالىپ كوردى.

- قانە، ەندى كىرىڭدەر، مىنا باگونعا - دەدى. «ەكى ٴبولىنىپ كىرىڭدەر» دەدى. ٴبولىنىپ ەكى باگونعا كىردىك.

باگون سۋىق. جۇقا. ساڭىلاۋلارىنان ۇۋلەپ جەل كىرەدى. باگوننىڭ ىشىندە، كولدەنەڭ ۇستاعان بوس تاقتايلار بار ەكەن. ٴبارىمىز سوعان مىنىپ ۇيمەلەپ وتىردىق. باگوننىڭ ورتاسىندا قالىڭ تەمىردەن ىستەگەن پەش تۇر. تەرەزە جوق. تەرەزەنىڭ ورنىندا، تەمىر قاقپاقتى تەسىك بار ەكەن، ونى بەكىتىپ قويىپتى. باگوننىڭ ەسىگىن جاپتى، سىرتىنان سالدىرلاتىپ تەمىر مەن بەكىتتى. باگوننىڭ جانىنا قاراۋىل قويىپ باتىرلاردىڭ وزگەسى كەتتى.

قاراڭعى باگوندا، ۇيلىعىپ، جاي سويلەسىپ ٴبىز وتىردىق.

ٴبىر از ۋاقىت وتكەن سوڭ، باگوننىڭ ەسىگىن اشتى. كۇن كەش بولعان ەكەن، ەسىك اشقان اتاماننىڭ سالداتتارى ەكەن.

- ٴما، مىنا ناندى الىڭدار - دەپ، ەكى بولەك نان بەردى. ەكىنشى بوگەنگەدە ەكى بولەك نان بەردى.

- باگون باسىنان ٴبىر - ٴبىر كىسى شىعىڭدار، قايناعان سۋ الۋعا - دەدى. ەكى باگوننان ەكى كىسى شىقتى. نان اكەلگەن سالداتتار، قايناعان سۋ الۋعا ەكى تەمىر شەلەك اكەلگەن ەكەن. شەلەكتەرىن ٴبىزدىڭ باگوننان تۇسكەن ەكى كىسىگە

بەردى. ٴتورت سالداتتىڭ بىرەۋى: - ونسوڭ، ٴبىلىپ قويىڭدار: ەگەردە بىرەۋىڭ قاشامىن دەپ ويلاساڭدار، سول تابان جەردە اتىلاسىڭدار، - دەدى.

قامبابلار، ٴبىزدىڭ ەكى كىسىنى سوۋ اكەلۋگە ايداپ جونەلدى. ەسىكتى جاۋىپ قويدى. ٴبىر جولداس ٴبىر ماي شامنىڭ تۇقىلىن جاقتى. تەز، سوۋ اكەلدى. باگوندى اشىپ، سوۋدى بەردى. شەلەكتى باگوندا تۇرعاندارعا بەرىپ، سوۋ اكەلگەن جولداس سەكىرىپ باگونعا ٴمىندى. باگوننىڭ باسقىشى جوقتىعىنان سەكىرىپ مىنەدى. باگوننىڭ ەسىگىن بەكىتتى. سىقسيعان تۇتقىندىڭ جاردمى ەمەن «شاي» ٴىشتىك.

ٴداي ٴىشىپ، از جاتىپ، ٴبىر از اڭگىمەلەسىپ وتىردىق. باگون سوۋىق. ساڭلاۋلاردان ۋۋلەپ جەل كىرەدى. ٴبىزدىڭ دەمىمىز بەن تەمىر شەگەلەرگە اپپاق قىراۋ تۇردى.

باگونعا مىنگەن سول جۇرتتىڭ ويى كوشتىرەك قوزعالعان ٴتارىزدى. بىلمي ٴبىر ورىندا ەرىكسىز كوپ وتىرعان ادام، تەڭىلعاندادا جۇرىۋگە قومار بولادى. 1918 - جىلدىڭ بىتۋىنىڭ باسىنان، 1919 - جىلدىڭ عىنىۋاردىڭ 5 ىنە شەيىن اقمولا تۇرمەسىندە وتىردىق. 7 اي! . . . جەتى اي قاپاستا! . . ونىڭ ەكى ايىندا، قول - اياعىمىزدا «قاندالا» - تەمىر شىنجىر بولدى. 2 ايداي، كۇن سايىن، ٴولىم كۇتىپ وتىردىق. 7 ايدا، كۇن سايىن، تۇرەلەردىڭ كىجىنۋىن، ٴار ٴبىر قىلىش ىلتىق استىعان «باتىردىڭ» كارىن كورىپ وتىردىق. اقىرىندا - 1919 - جىلدىڭ، عىنىۋارىنىڭ 5 ىندە، قىزىلجارعا ايداپ جونەلدى. اقبان مەن قاڭتار، قىزىل شۇناق اياز. قىزىلجار مەن اقمولانىڭ اراسى 500 شاقىرىم.

مىنە، وسىنىڭ قاق جارتىسىن ٴار كىم جاياۋ ٴجۇردى. مەن قاق جارتىسىنان دا كوبىن جاياۋ ٴجۇردىم. ٴبىراق، جولداستاردىڭ ٴبارىدە جۇرگەنگە ىرىزا: نە بولسادا جۇرگەندىگە ىرىزا. جولداستاردىڭ كوبى، نە بولسادا ٴبىراق كورگەنىن جاقسى كورەدى. اقمولا مەن قىزىلجار جولىندا 13 كۇن جۇردىك. قىزىلجاردىڭ لاگەرىن كەلىپ كوردىك.

مىنە، باگونعا كەلىپ قامالىپ وتىرمىز. سوۋىق، قاراڭعى باگون. ەندى قايدا اپارادى؟ ەندى نەلەردى كورەمىز؟ بۇل ازابىمىڭ بىتەتىن كۇنى قاشان تۋادى؟ قاشان تۋادى ونداي كۇن؟ ونداي كۇندى كىم كورەدى، كىم كورمەيدى؟... ٴبىزدى ومبىعا اپارماق. ومبىدا «سوت» بولادى دەيدى قانداي سوت؟... ٴبىراق بولسىن، تەز بولسىن...

جۇرت، تار باگوندا، كولدەنەڭ قويىلعان تاقتايعا توسەكتەرىن سالىپ جاتتى. ٴتۇن ىشىندە، ٴبىزدىڭ باگوندارىمىزدى قوزعادى. ەرسىلى - قارسىلى سوۋىرەپ، ٴبىر ەسە ولاي اپارىپ قويىپ، ٴبىر ەسە بىلاي اپارىپ قويىپ، ٴبىر از ۋاقىتىنى وتكىزدى.

7 - 8 ايدان بەرى داڭ - دۇڭگى ەستىقان قۇلاققا، باعزالدىڭ، وت اربانىڭ

تەمىر جولدىڭ شۋى، تارسىلى، سامبىرلاسىپ سويلەسىپ، ىقايلاسقان ادامداردىڭ داۋىستارى، وت اربانىڭ جەر جاڭعىرتقان ٴسىڭعىرى، كوك دوكتىرلاردىڭ سىڭعىرىقتارى- ٴبارى ٴبىر ٴتۇرلى جات بولىپ ەستىلەدى. بوتەن دۇنيە... سىرتتاعى بارلىق شۋ، تارسىل، داۋىس، ٴبارى ٴبىر دۇنيەنىڭ بەلگىسى. قاراڭعى، سۋىق باگونىڭ ىشىندەگى ٴبىز - ٴبىر دۇنيەنىڭ جانى.

كوپ ۋاقىتتان سوڭ، ٴبىزدى ٴبىر سۇيرەپ الىپ كەتكەن بويى مەن الىپ كەتتى. قاراڭعى ٴتۇندى قاق جارىپ، شىبالعان جالدى قارا - ايعىر دۇرسىلدەتىپ ىسىلداپ، تالاۋىنان دەم الىپ، ٴبىزدى سۇيرەپ الىپ جونەلدى. قايدا اپارادى؟.. كىمگە اپارادى؟ نەگە اپارادى؟.. اپار، اپار... تەزىرەك اپار...

ومبىنىڭ باعزالىنا اكەلىپ توقتاتىپ، ٴبىزدىڭ ەكى باگوندى تەمىر جولدىڭ ٴبىر قالتارىسىنا بيتەرىپ اپارىپ قويدى. باگونىڭ ساڭىلاۋلارىنان سىزدىقتان، ىشىنە ساۋلە كىرەدى. جارىق تاڭدى، التىن كوندى، قىزىلجاردان شىققالى كورگەنىمىز جوق. قاراڭعى باگونىڭ كىشكەنە ساڭىلاۋلارىنان كىرگەن ٴنازىك ساۋلەلەر باگونىڭ ٴىشىن كوككىرت الا ساۋلە قىلادى.

ٴبىر باكى مەن ەپتەپ، باگونىڭ ساڭىلاۋلارىن شۇقىپ، تاقتايلارىن جونىپ، ازىراق - ازىراق كەڭىتتىك. سىزدىقتان كىرگەن التىن سىمداي ٴنازىك ساۋلە كوبەيىپ، ايقىن بولماسادا، ٴبىر - ٴبىرىمىزدى كورىپ وتىراتىن بولدىق. ٴجانا، الا ساۋلەگە كوزدە ۇيرەندى. باگونگە كىرگەن سوڭ، اشتىق بىزگەدە ٴشىنداپ سەزىلە باستادى.

كوزەتشى قاراۋىلدان ٴوتىنىپ قايناعان سۋ سۇرادىق. كوزەتشى قاراۋىل سالداتتار ٴبىزدىڭ باگوندارىمىزعا تىركەۋلى بولەك باگوندا بولادى. ەكى سالدات ٴبىزدىڭ ەكى كىسىنى سۋ اكەلۋگە الىپ جونەلدى.

تەمىر پەشكە جاعاتىن وتىن سۇراپ الدىق. پەشكە وت جاقتىق. سۋىق باگونىڭ ٴىشى جىلىندى. اسىرەسە، پەشكە، تاياۋ جەردە ادام وتىرا - المايتىن بولدى. تەمىر پەش قىپ - قىزىل بولىپ، ماڭايىن ىسىتتى. قاتىپ توڭىپ وتىرعان اش توتقىندار جىلىنىپ كەنەلىپ، ٴبىر از جادىراعانداي بولدى. قايناعان سۋ كەلدى. قاراۋىل سالداتتار ولشەپ بەرەتىن ناندى اكەلىپ بەردى. بەرەتىن نانى قىزىلجاردان شىعىپ باگونگە مىنگەن سوڭ ٴتىپتى ازايا باستادى. بۇرىن ناندى كۇندە ٴبىر مەزگىل ولشەپ بەرەتىن ەدى، ەندى ەكى كۇندە ٴبىر بەرۋگە اينالدى.

قىپ قىزىل بولىپ قىزعان پەشتىڭ اينالاسىندا قىزدىرىنىپ، قايناعان سۋدى ٴىشىپ، بەرگەن ناندى جەپ وتىرمىز. باگونىڭ ساڭىلاۋلارىنان كىرگەن قىراۋلار ەرىپ سۋ بولىپ اعادى. باگونىڭ كەي جەرىندەگى تەمىرلەرگە اپپاق قىراۋ تۇردى. پەشتىڭ قىزۋى كوبىرەك بارعان ماڭايدىڭ تەمىرلەرىنە تۇرعان قىراۋلار ەرىپ، سۋلارى جىلاپ تومەن اعادى. تىس قاتتى اياز. ٴسىبىردىڭ كادىمگى شىمىرلاق ايازى. تىستاعى قاردىڭ شىقىرلاعان داۋىسى كوش جەردەن ەستىلەدى. تەمىر

جول مەن جۇرگەن باگوندەردىڭ دوڭگەلەكتەرىدە كوش جەردەن شىعىرلايدى باعزالى ماكىندا جۇرگەن پاراۋوزداردىڭ اقىرعان داۋىستارى شىڭىرلاعان ايازدى قاق جارادى.

كەشكە جاقىن تاعىدا سۇۋ سۇرادىق. ەكى قاراۋىل سالدات بەن ٴبىزدىڭ ەكى كىسى سۇۋعا كەتتى. قاراۋىل سالداتتىڭ ۇلىقساتى مەن، سانىۋعا ٴبىر ۋاق - تۇيەك نارسەلەرىمىزدى جىبەردىك. تابىسىعان نارسەلەرىمىزدىڭ: نان، تەمەكى، قاعاز، كانبەرت، ماركە، ٴبارىن الىپ كەلدى. جانا ارتىق اقشادا الىپ كەلدى،

باگونكە، قاراۋىل سالداتتاردىڭ ۇلكەندەرى كىردى. قال - جايىمىزدى بىلگەن بولىپ، تۇرەگەپ تۇر. اقمولادان ٴبىزدى الىپ كەلگەن دۇزتانىستار بۇلار، ٴار قايسىمىزدىڭ ٴتاۋىر - ٴتاۋىر كيىمدەرىمىزدى سۇراپ جۇرەتىن. ماسەلەن: ٴتاۋىر-ەتىك، ٴتاۋىر تىماق، ٴتاۋىر پەشبەنت ٴتازىزدى نارسەلەرگە قىزىعاتىن. كەي بىرەۋلەرىمىزدەن العان، كەي بىرەۋلەرىمىز ومبىعا كەلگەن سوڭ بەرەمەك بولىپ ەدىك. ەندى، سول سۇراپ جۇرگەن نارسەلەرىن سۇرادى. العان ٴار كيىمىنىڭ ورنىنا كيىم بەرەمەك. سۇراعان نارسەلەرىن بەردىك. مەنىڭ باسىمداعى جاڭا تۇلكى تىماعىمدى الدى، ماعان ٴبىر توقىعان اگىلشىن اسكەرى پورىمداعى قۇلاقشىن بەردى. ەندى، مەنىڭ كيىمىم، - باسىنا اگىلشىن سالداتىنىڭ قۇلاقشىنى، ۇستە قازاقتىڭ كۇپىسى، ۇنىڭ ۇستىندە - قازاقتىڭ ٴۇشى كۇزەن سىرتى تىبەن-شوبەرەك بەشبەنتى، ۇنىڭ ۇستىندە سەمىنارياننىڭ سارى تۇيمەلى قارا شۇعا بەشبەنتى، بۇتتا ەسكىلەۋ قازاقتىڭ قوي تەرى شالباۋى، ۇنىڭ ۇستىندە ورىسشا شالبار، اياقتا قازاقشا ەتىك.

- ەندى، قالاي، ٴبىزدى نەقىلاتىن بولدى؟ دەدىك.

- سىزدەردى، نە قىلار دەيسىز، كەمەسىمە تەكسەرىپ، بوساتىپ قويا بەرەر - دەدى،

- ٴبىزدى، ەندى، تۇرمەگە اپاراما، قايتەدى؟ - دەدىك.

- بىلمەيمىن، ەندى، قايدا اپارسادا، تەز تەكسەرەدى - عوي - دەدى.

- ەندى قايدا اپارسادا، تەز اپارسا ەكەن، مىنا باگوننىڭ ىشىندە وتىرۋعا ٴتىپتى مۇمكىن ەمەس كورىنەدى - دەدىك.

قاراۋىلدىڭ باستىقتارى، «كوكىل قىلعان» كيىمدەرىن العان سوڭ كوڭىلدەنىپ

- ە - ە، قايتەر دەيسىزدەر، مۇنىڭ ٴبارىدە وتەر - كەتەر، رەۋولۇتسىيەدە نەبولمايدى، - دەستى.

ٴبىراز تۇرىپ، ەسكەتى بەكىتىپ كەتتى. ومبىداعى دوستارعا، تانىستارعا قات جاز باق بولدىق. جۇمابايعا ومبىدا وقىپ جۇرگەن ٴبىر جاقىن اعايىنىنا جازباق،

ابدوللا، باكەن، مەن، جۇماباي، ٴبارىمىزدىڭ اتىمىزدان، ومبىدا وقىپ جۇرگەن جان ايدارعا جازباقپىز. جانا، مەن، ومبىداعى مۇقان ايتپە ۇلىنىڭ ۇيىنە قات جازباقپىن. ورىس جولداستاردا ٴار كىمگە، ٴارجەرگە قات جازباق، قاسىمىزداعى ەكىنشى باگونداگى، جولداستاردىڭ نەقىلىپ جاتقانىن بىلمەيمىز.

ولارمەن اندا - ساندا ٴوكى باگونىنىڭ ٴوسىگىن اشقاندىعانى، قاپىل قۋىپىل سۇيلە -
سىپ قالامىز.

- ال، ٴوندى، جولداستار، جازعان قاتىناردى قالاي سالامىز؟ - دەدى، تىراپيموۆ.

- تاعى دا سوۋ الدىعا بارعاندا، جولشىباي قامباي سالداتتان سۇرانىپ، جاشىككە
سالىپ جىبەرسە بولماي ما؟ - دەستى.

- قامباي سالداتتار ۇيىنىڭە كونەمە؟ - دەدى، كەي ٴبىر جولداستار.

كوبشىلىك، - ٴو - ٴو، كونەر - دەستى. جاڭا سوۋ اكەلگەن، جانا، نارسەلەردى
اپارىپ ساتىپ، نان، قاعاز، تەمەكى، كانپەرت اكەلگەن ٴبىزدىڭ باگونىنان كاتشە-
نكە ٴوتدى. كاتشەنكە تۇرىپ:

- جولداستار، مەن ٴبىر ٴسوز ايتايىن - دەدى.

- نەمەنە؟، نەمەنە؟ - دەستىك.

كاتشەنكە: - جاڭا ٴبىز الگى دۇزىكتى، سوۋ الاتىن جەردىڭ بەرگى قاسىنداعى
ٴبىر دۇكەنگە ساتتىق. دۇكەنشى ٴبىر ايەل ەكەن. «كىمسىڭدەر؟» دەپ سۇراپ
ەدى، ٴجونىمىزدى ايتتىق. ٴبىزدىڭ كىم ەكەنىمىزدى بىلگەن سوڭ، ٴبىر تۇرلى
بولدى. «دۇزىكتەرىڭدى المايمىن، كەرەك نارسەلەرىڭىزدى تەككە بەرەمىن» دەدى.
ٴبىز بولماي دۇزىكتى بەردىك. سونسوڭ، الگى اقشا مەن كەرەكتى نارسەمىزدى
بەردى. مەن نارسەلەردى الىپ جاتىپ، جاي گازەت سۇرادىم. «قازىر جوق،
دايار قىلىپ قويايىن ناعىپدا كەلىڭدەر» دەدى. قازىر ٴوندى كەش باتتى،
ەرتەڭگە شەيىن سوۋ كەرەك، دەپ قاراۋىلدان سۇراپ، سوۋعا بارايىق، باراردا
قاتىناردى دا سالايىق، الگى ايەلدەن گازەتتى دە اكەلەيىك» دەدى.

بارىمىزدە، الگى ايەلدىڭ قىلىعىنا وتە رىيزا بولىپ قالدىق.

- ٴتىپتى جاقسى بولدى! جارايدى، تاعى دا كاتشەنكە بارسىن! - دەدىك.

شاپىران دەگەن جولداس تۇرىپ: «نەسى بار، سوۋدى قازىر - اق سۇرايىق،
مەن ەسىك قاعايىن» دەپ، باگونىنىڭ ەسىگىن قاقتى.

قاراۋىل سالدات: «نە كەرەك؟» دەدى. شاپىران جايىن ايتىپ سوۋ سۇرادى،

قاراۋىل سالدات: «جارايدى، ايتايىن» دەدى.

ٴبىرازدان سوڭ، قاراۋىل سالداتتار باگونىنىڭ ەسىگىن اشىپ، ٴبىزدىڭ
باگونىنان ەكى كىسىنى، ٴبىرى كاتشەنكە، ەكىنشى باگوننان ەكى كىسىنى سوۋ
اكەلۋگە، ٴجانا، نان، تەمەكى اكەلۋگە الىپ جونەلدى.

ٴوزى الا ساۋلە باگون كەش باتقان سوڭ ٴتىپتى قاراڭعى بولدى. كۇڭكىلدە-
سىپ وتىرمىز. باعىزالدىڭ تۇسىرلەگەن، كۇڭگىرلەگەن داۋىستارى، پارابوزدىڭ
اقىرعان، ٴىنتىككەن دىبىستارى، ٴجانا جەردى سولقىلداتقانداي تۇسىرلەرى ەستىلەدى.
بەرەن - ساران ادامنىڭ داۋىستارى ەستىلەدى. تەمىر جول قىزىمەتكەرلەرىنىڭ
شۋىلدىرلەسىپ ىسقىرعاندارى ەستىلەدى. قىسقاسى، تىستان ٴجۇرىپ جاتقان تىرشىلىك
بەلگىسى سەزىلەدى. باناعى، وت جاققاندا قىپ قىزىل بولىپ قىزعان پەش، تەز
سۋىدى، پەش بەن بىرگە، تەز باگوندا سۋىندى. قىراۋلارى ەرىگەن تەمىرلەردىڭ

اقفان سۋلارى مۇز بولىپ كوبەيىپ قىراۋلانىپ قايتادان قاتتى. ۇۋىلدەگەن سۋىق بەن ساۋلەكەرىپ تۇرعان ساكىلاۋلارعادا شورلانىپ، قىراۋلانىپ مۇز قاتتى. باگوننىڭ ٴىشى بۇرىنعىسىنان دا جامان سۋىدى. جولداستار قالحىراپ جۇدەگەن. بۇرىنعى جۇدەگەن ۇستىنە، مىنا باگوننىڭ ىزعارى باتايىن دەدى. ٴبىزدى، ەندى تايىنەتۇنىن ەش كىمدە بىلمەيدى. ٴبارىمىزدە ٴار ٴتۇرلى بولجاۋ ايتامىز. ٴبىزدىڭ باگوندە وتىرعان جولداستار: كاتشەنكە، شاپىران، ابدەي ۇلى، كاندىراتيۋا، مونيىن، پابلوپ، دىريزگە، كەرمەنسكي، ونىڭ كۇيەۋى - بۇرشەۋىش، بوگومولوب، تىراپيموپ، مارتىللوگو، ٴجانا، مونيىن، پاتىراكەيوپ، مەن، ابدولدا، باكەن، جۇمابايۇ، انانشەنكە، كوتوپ. ال، وزگە جىيىرما شاقتى كىسى ەكىنشى باگوندە...

ازدان سوڭ سۋىق اكەلىۋگە كەتكەن كاتشەنكەلەر كەلدى.

باگوندى بەكىتىسى مەن:

- قاتتار سالىندىما؟ . . گازەت بارما؟ - دەپ، جاپىرلاستىق.

كاتشەنكە كۇلىپ:

- ٴبارىدە بولدى. قاتتاردا جىبەرىلدى. گازەت مىنە!. دەپ ٴلتاسىنداعى ماقوركەتەمەكى وراعان گازەتتى سۋىرىپ الدى.

- كىم وقيدى؟ . . . كىم وقيدى؟ . . . يبان پابىلىش، وقىسىن، يبان پابىلىش وقىسىن!- دەستىك.

تۇقىل شامدى جاقتىق. يبان پابىلىش (انىبەكەت تىراپيموپ، «ەس-ەرلەردىڭ سولى») گازەتتى وقىدى. ٴبارىمىز جىمىلىپ تىڭداپ وتىرمىز. گازەت ومىبدا شىعارىلۇن قالشاقتىڭ گازەتى.

ارىينە، - قالشاق گازەتى قانداي بولاتىنىن كورمەگەن كىسىدە بىلىۋگە ٴتيىس. «بولشەبەك جاۋىز- ٴجويىت بۇزىقتار رەۋسىيەنى ٴبۇلدىرىپ جاتىر. . . ولشەبەكتەر تۇرعان تالاردا، بولشەبەكتەردىڭ وزدەرىنەن باسقا جان جوق، ٴبارىن قىرتقان . . . دەيدى. «سوعىس مايدانىندا، ٴبىزدىڭ پالەن ولىك ەقىزىل كوتەردى» «سەرلى تاماق اۋدانىنداعى پالەن جەردەن كەيىن قۋىپ تاستادى» . . دەيدى.

«وسى قىستىڭ وتىۋىنە شەيىن عانا بولشەبەكتەردىڭ ٴومىرى بار». . دەيدى.

«سابلەپىيانىڭ قازىر جان جاعى قاماۋلى. كۇن سايىن تەمىر قۇرساۋ سابدە پىيانى قىسىۋدا. ەندى، بۇل جاۋىزداردىڭ قۇتىلاتىن جەرى جوق» دەيدى

«رەيتەر» اگەنتتەرىنىڭ العان تەلگرامىنان: «پەتەربوردى جاندارال يۋدەنىش الدى. .» دەگەن قۋانىش قابار كەلدى» - دەيدى. قىسقاسى وسى ٴتارىزدى «قۋانىش» قابارلاري كوپ. ٴبىراق، ونشا «قۋانىش» ەمەس تە قابارلارى بار. - سوعىستىڭ ٴتاسىلى ٴۇشىن ٴبىزدىڭ اسكەر ۇپى قالاسىن قالدىرىپ كەتتى» دەيدى. جانا «ٴبىزدىڭ اسكەر ورىنبور قالاسىن قايتادان قاماپ الدى» - دەيدى. كوپ قابار ەستىپ، جۇرت جان كىرگەندەي بولىپ ٴتىرىلىپ قالدى. ٴار كىم، ٴار ٴتۇرلى

بولعاۋ ايتىپ، اڭگىمە كوبەيدى. ۋيى مەن ورىنبوردىڭ الىنعانىن ەلدى گازەتتەن ٴبىلىپ جولداستار جاپ جاقسى كوڭىلدەنىپ قالدى.

ناعىدا پەشتى جاعىپ، پەشتىڭ جارىعى مەن، الگى گازەتتى ٴار قايسىمىز قايتا ـ قايتا وقىپ كوپ ۋاقىتقا شەيىن اڭگىمەلەسىپ وتىردىق.

ٴبىز قامالىپ وتىرمىز. باعزال، وت اربا تىنباستان ٴوز بەتى مەن ٴجۇرىپ جاتتى. ٴتۇن ورتاسى بولدى. بۇرىسىپ، ورانىپ، ۇيىقتاپ قالدىق. ٴۇلى نارسە سالىپ، بەكىنگەن ۇلكەن جاشىك ٴتارىزدى قاراڭعى باگون جىم ـ جىرت بولدى.

تاڭ اتتى. قاراڭعى باگون الا ساۋلە بولدى. ٴبىزدىڭ ٴتاڭىرىمىز الا ساۋلە. باگوننىڭ ساڭىلاۋلارىنان ۇڭىلدەپ ىزعارلى سۋىق كىرەدى. ساڭىلاۋلاردىڭ ٴبارى اپپاق قىراۋ. كەي ٴبىر بىرگەگە تاياۋ جاتقان جولداستاردىڭ بىرگەگە مۇز بولىپ كىيىمدەرى قاتىپ قالىپتى. تىستان ىزعارلى سۋىقتىڭ شىقىرلاعان داۋسى ەستىلەدى. باگون اياز.

اقمولا ابەتىنىڭ مۇشەسى قاپىز ەززاتوللا ۇلى. قالشاقتىڭ ازابىندا ٴولدى.

تۇرىپ، تىقىرلاپ وتىردىق. وت جاعۋعا، وتىن جوق. كوبەتەن سوڭ باگوننىڭ ەسىگىن اشىپ، كۇندەگىسىندەي كۇزەتشى سالداتتار ٴبىزدى تۇگەندەۋگە كىردى. سالداتتاردىڭ كوبى بوتەن، ٴبىزدى اقمولادان الىپ كەلگەن باتىرلاردان باسقا نوستى سالداتتار كوپ. باستىقتارىدا جاڭا. باگونگە سيعانىنشا كىرىپ، كىرمەگەنى ەسىككە جابىسىپ، ٴبارى بىزگە ەدىرەيىسىپ قارايدى. ٴبىزدىڭ كىسلەردە، جاڭا «قوناقتارعا» ۇرپيىسىپ قارايدى. ٴبۇرىنعى، ەسكى قاراۋىلىمىزدىڭ باسىنعى ٴبىزدى ساناپ، «پالەن كىسى» دەپ، جاڭا سالداتتاردىڭ باستىعىنا ايتتى، اناۋ، ٴوزىدە ٴبىزدى ساناپ، قاعازىنا جازىپ الدى. ٴسويتىپ، ٴبارى ٴبىزدىڭ ەكىنشى باگونگە باردى. «قايتارە ەكەن؟» دەپ وتىرمىز. ول باگوننان شىعىپ، ٴبارى، كوزەتشى سالداتتار جاتاتىن. قاسىمىزداعى تىركەۋلى باگونگە باردى. ٴبىز باگونىمىزدىڭ ساڭىلاۋلارىنان سىعالاپ تۇرمىز. كوپ كەشىكپەي، كوزەتتەگى ٴبۇرىنعى سالداتتار كەتتى. جاڭا سالداتتار قالدى.

بىر ازدان سوڭ جاڭا قاراۋىل ەكى باگوندىدا اشتى. تىسقا شىعارىپ كىرگىزدى، كۇندەگىدەي، تەز، شالا ـ بۇلا جۋىندىق. قايناعان سۋ اكەلۋگە سۇراندىق. ەكى باگوننان 4 كىسى قايناعان سۋ مەن نان اكەلۋگە كەتتى. سالداتتار مەن وبتەپ ٴسوز قاتىستىق. كوبى ورتاداعى بالالاردايى، ٴامى جاس جىگىت. بۇلاردىڭدا كىيىم پۇرمالارى بۇرىنعى قاراۋىلداعى سالداتتاردىڭ پۇرمالارىنداي. بۇلاردا، اتامان انەنكوپ اتىرەتىنىڭ سالداتتارى ەكەن. كوبى اتىرەتكە ٴوزى تىلەنىپ كىرگەن ورتاداعى بالالار ەكەن. بۇلاردىڭ ٴبىسى بۇرىنعىدان جومە ـ ساعىراق كورىنەدى.

«ٴبىزدى اقمولادان الىپ كەلگەن پويىزدى سالداتتار ەندى كوزەتكە كەلمە؟» دەدىك.

- جوق، ولار ەندى كەلمەيدى، ەندى ٴبىز كەلىپ تۇرامىز، 3-4 كەزەكپىز - دەدى.

ٴسوۇيتىپ، مۇزدى باگوندە، ٴبىر - بىرلەپ كۇن وتە بەردى... «قازىنادان» ناندى بوتە ازقىلىپ، ەكى كۇندە ٴبىر بەرەدى. كەيىسى باسىنا ٴبىر قاداقتان ارتىق كەلمەيدى. جۇرت ۇگرەيسىپ قالجىراي باستادى. ىڭعايلى نارسەلەرىمىزدى، ىڭعايلى كيىمدەرىمىزدى ساتىپ جاتىرمىز. اقشاسىنا نان الامىز. ناندى قىلداي قىلىپ جولداستار ٴبولىپ جەيدى. سالداتتاردان ونىن سۇراپ الىپ، باگونگە ەنگىزىپ قويىپ جاعىپ وت امىز. قاتقان قىراۋ مۇزدار، ەري - ەري، سۋۋى كول بوپ اعىپ باگوننىڭ استىنا جايىلدى. كول بوپ قاتىپ قالادى. قاتقان مۇزدىڭ ۇستىنە پەش جاققان سايىن جوعارىدان ەرىپ اعىپ سۋۋ قوسىلىپ، ودا قاتادى. ٴسوۇيتىپ باگوننىڭ استىنىڭ مۇزى قالىڭداي بەرەدى. ەندى، ەرىپ اققان مۇزدىڭ سۋۋىن اعىزۋعا باگون استىنىڭ ٴبىر - ەكى جەرىن ەبتەپ تەسىپ قويدىق.

تىستا تۇرۋعا توكىپ، كۇندىز كەي كەزدە، كوزەتتە تۇرعان سالداتتار باگوننىڭ ىشىنە كىرىپ وتىراتۇن بولدى. ٴبىزدىڭ ٴوتىنۋىمىز بويىنشا باگوننىڭ ەسىگىن ازدراق اشىپ، باگونگە جارىق كىرگىزەتۇن بولدى.

كوبىنەسە، ەبتەپ، ساياسي جاعىنان ٴسوز قوزعاپ ۇتىرامىز.

ٴبىر كۇنى، كوزەتتە، باگوننىڭ ىشىنە كىرىپ وتىرعان جاس سالداتپەن سويلەستىم.

- رەسەيدە قازىر قانداي ۇكىمەت بولىپ وتىر؟ - دەدىم.

- بولشەبەكتەر «تازالىعان» جەرلەردىڭ بارىندە «قالىق ۇكىمەتى» - دەدى.

- بولشەبەكتەر قاي جەردە؟ - دەدىم.

- رەسەيدە - دەدى.

- قالىق ۇكىمەتى بولعاندا، قازىر، نەمەنە، رەسپۋبليكا مە؟ - دەدىم

- قازىر، ۋاقىتشا ۇكىمەت، - دەدى.

- ادميرال قالشاق ەمەس پە؟ - دەدىم.

- يە، - قالشاق، - ەڭ جوعارعى بيلەۋشى، - ٴبىراق، ودا ۋاقىتشا بيلەۋشى، - قاشان بولشەبەكتەردى كەتىرىپ بولعان سوڭ، كۇللى رەسەيدىڭ «ۇلت كەڭەسى» شاقىرىلادى. قانداي ۇكىمەت بولاتۇنى سول كەڭەستە بەلگىلەنەدى - دەدى.

ەداۋىر اڭگىمەلەستىك. ٴوزى ومبىنىڭ ورتا داراجالى اۋىل شارۋاشىلىق ۋشكولىندا وقىپ جۇرگەن بالا ەكەن. اننەنكوپ اتىرەتىنە ٴوزى تىلەنىپ كىرگەن ەكەن.

- قالاي دەپ ويلايسىز، رەسپۋبليكا جاقسى ما؟ جوق پاتشا ۇكىمەتى جاقسى ما؟ - دەدىم.

- ارينە، رەسپۋبليكا جاقسى! - دەدى.

- قازىرعى، مىنا ادميرال قالشاق، «جوعارعى بيلەۋشى» بولىپ وتىر. جالعىز ٴوز ٴامىرىن عانا جۇرگىزەدى. ال، بارلىق رەسەيدى بۇل قاراتىپ العاندا، رەسەيدە قانداي ۇكىمەت بولادى دەيسىز؟ - دەدىم.

- وندا، شاقىرىلعان «ۇلت كەڭەسىنىڭ» دەگەنى مەن ۇكىمەت قايدا قۇرىلادى عوي-دەدى.

- سوندا، قانداي ۇكىمەت قۇرىلادى دەپ ويلايسىز؟ - دەدىم.

- «ۇلت كەڭەسىنىڭ» دەگەنى مەن بولادى عوي، قانداي ۇكىمەتتى كەرەك قىلسا، سونداي ۇكىمەت بولادى دا - دەدى.

- ٴسىز جاڭا، بولشابەگى جوق جەردىڭ بارىندا «قالىق ۇكىمەتى» بولادى-دەدىڭىز. ٴبىراق كىسىنىڭ ٴامىرى مەن ٴجۇرىپ وتىرعان ۇكىمەت «قالىق ۇكىمەتى» بولاما؟ - دەدىم.

- بولماسادا، تۇبىندە بولادى عوي - دەدى.

- تۇبىندە قالاي بولادى؟ - دەدىم.

- «ۇلت كەڭەسى» ارقىلى قالىق ٴوزىنە قانداي ۇكىمەت كەرەك ەكەنىن ايتپاي ما؟ - دەدى.

- «ۇلت كەڭەسى» قالىقتىڭ دەگەنىن ايتپايدى. ويتكەنى ۇلت كەڭەسىندە بىلعي ادميرال، جاندارال، ۇلكەن اپيتسەرلەر، دۋباران، جانا، ۇلكەن وقىماندار، بايلار بارادى. ولار قالىڭ بۇقارا قالىقتىڭ تىلەگىن ورىندامايدى. ولارعا قالىڭ بۇقارا قالىقتىڭ وسى قالپىندا جۇرگەنى پايدالى عوي - دەدىم.

تىڭداپ وتىرعان ٴكەي ٴبىر جولداستار، ماعان قاراپ، «نە قىلاسىڭ؟» دەگەندەي، اقىرىن باستارىن شايقاپ، ىم قاقتى.

سالدات ەداۋىر ويدا قالعانداي بولىپ:

- نەگە، قالىق، تىلەگىن ورىندايتىن كىسىلەرىن جىبەرەر - دەدى.

- ۇكىمەت ٴبىراق كىسىنىڭ امىرىندە تۇرعاندا قالىق ٴوزىنىڭ تىلەگەن ورىندايتىن ادامىن جىبەرە - المايدى - دەدىم...

سولاي، - 6 - 7، التى - جەتى كۇن ٴوتتى. ٴبىر كۇنى تىستا، بىرەۋ كۇزەتشى سالداتپەن سويلەسكەندەي بولدى. تىڭداي قالدىق. ساڭلاۋدان سىعالادىق، ٴبىر قازاق جىگىت، ەسىكتەن توردەي تۇرىپ، كۇزەتتەگى سالداتپەن سويلەسىپ تۇر ەكەن. سالدات باگوننىڭ ەسىگىن سىرعىتىپ، ازىراق اشتى. مەنى مەن ەكى - ٴۇش كىسى باسىمىزدى شىعارىپ قارادىق. ٴبىز بەن قازاق جىگىتى اماندأستى. ۇستىندە جوندەۋ ورىسشا پالتو. باسىندا قويان تەرىسىنەن ىستەگەن ۇزىن قۇلاقتى، اق قۇلاشىن، اققۇبا جىگىت.

- سىزدەر اقمولادان كەلگەن جىگىتتەرسىز بە؟ - دەدى.

- يە، يە، ٴسىز كىمسىز؟ - دەدىك.

- مەن جۇماباي نۇركيننىڭ تۋىسى ەدىم - ول كىسى قايدا؟ - دەدى.

باگوندە وتىرعان جۇماباي، اتىپ تۇرەگەلىپ، ەسىكتەن باسىن شىعارىپ، تۋىسى مەن شۇرقىراسىپ اماندأستى.

بۇل جىگىت، انەۋگى كۇنى، ومبىعا كەلگەن كۇنىنىڭ ەرتەڭىندە جۇمابايدىڭ

قاتٴ جازعان، ومىدا وقىپ جۇرگەن تۇۋسى ەكەن. قۇرمانعالى تۇياق ۇلى. قال جايىن ٴبىلىسىپ، جىگىت ٴبىراز تۇرىپ، قاعى دا ەرتەڭ كەلمەك بولىپ كەتىپ قالدى.

بىرەۋىمىزدىڭ بولسادا، تۇۋىسقانىمىزدى كورگەن سوڭ، بارىمىزدا قۋانىسىپ قالدىق.

ەرتەڭ كەلىپ، ٴبىزدىڭ تابىسىرۋىمىز بەن ٴبىر شاينەك، ٴتورت قاڭىلتىر شۇكىر اكەپ بەردى. ٴبىراز سويلەسىپ، ٴبىراز قابار الدىق. سوعىس مايدان جاعىنان ايتقان قاباری، ٴوزىمىزدىڭ ەنەب گازەتٴ وقىپ ٴبىلىپ جۇرگەن قابارىمىزداي.

- ۇيىنى، ورىنبوردى الدا قاشان العان، - دەدى.

جاي ٴسوز سويلەگەن كىسى قۇساپ تۇرىپ ايتتى. كوزەنشى سالداتٴ جۇۋاس، جانا قازاقشا ٴسوزدى بىلمەيدى.

جانا، دەكابىر ايىندا، ومىدا بولشەبەك، ەس - ەر، مەنشەبەكتەردىڭ بىرىگىپ قالشاقا قارسى جاساعان كوتەرىلىسىن ايتتى.

ەركىن، بولماي قالدى. قىزىق بولاتىن ەدى. «ەس - ەر» لەر دىن بولدى، ايتپەسە ٴبىس بولىپ كادىك ەدى. قالاۋداعىلاردىڭ ٴبارىن بوساتىپ، شىعارىپ جىبەرگەن. تۇندە، ەڭ الدى مەن سوندا بارىپتى. ٴبىراق كوبىن قايتادان ۇستاپ الدى. شايمەردەن ٴالجان ۇلى مەن كولباي توگىس ۇلىندا اباقتىدان، كوپ بەن بىرگە، سول تۇندە شىعارىپ قويا بەرگەن ەكەن. ولار وسى ومىداعى كۇدەرى مولدانىكىندە ٴبىر كۇن تىعىلىپ جاتىپ، ەرتەڭىندە تۇندە ەلگە شىعىپ كەتكەن ەكەن. ونى مۇنداعى «الاش - وردا» نىڭ كىسىلەرى ٴبىلىپ قالىپ، سوڭىنان ەكى كۇننەن سوڭ قۋىپ بارىپ، ٴتوۋ، وسى جەردەن ەكى كۇندىك جەردەگى ٴبىر قازاق اۋىلىندا وتىرعانىندا ۇستاپ اكەلگەن. توگىس ۇلى ٴولدى - عوي. - شەيمەردەننەن ٴىس نەگە بىلمەيمىن، - دەدى.

جا - ا . . . بۇدا كوپ قابار:

ۋاۋ، - شىركىن «الاش - وردا»! قالشاقتا ەكى قاشقىندى ۇستاپ اكەپ بەرىپ شايان كىيگەن ەكەن عوي! ۇستاپ اكەلىۋشىلەر «الاشتىڭ» قانداي «ازاماتتارى؟» دەدىك.

ۇستاۋعا قۋىپ بارعاننىڭ ٴبىرى ٴبىزدىڭ تۇرساننىڭ قازى - دەدى. قازى تۇرسان ۇلى، دەگەن - ٴبىزدىڭ جۇمابايدىڭ اعايىنى. تورسان دەگەن قىز بىلجار ۋبەزىنىڭ جالماۋىزى. 25 جىل بولىس بولعان. نەكولايدىڭ وزىنەن ماقتاۋ العان كوك جال، ەندى، ونىڭ بالاسى قازى، اقمولانىڭ وبلىستىق قازاق كەمىيتەتىنىڭ مۇشەسى. گۋبىرناداعى «الاش - وردا» نىڭ كەي ٴبىر «ازاماتتارى» مەن قىرىن

قاباق بولىپ، ٴبىر ۋاقىتتا كولباي توگىس ۇلى مەن بىرگە، شەيمەردەن الجان ۇلى مەن بىرگە، «ٴۇش - ٴجۇز» پارتياسىن جاساسقان.

سوگىنان كەشىكپەي، قىزىل ۋى باسىلىپ، ٴوزىنىڭ «اتا جولىنا ٴتۇسىپ» قايىنادان «الاشتىڭ ازاماتى» بولعان. مىنە، ەندى، سول «الاشتىڭ ازاماتتارى» - قالشاقتىڭ تۇرمەسىنەن قاشقان ەكى قازاقتى ىزدەپ قۋىپ، ۇستاپ اكەپ، قالشاقتىڭ قولىنا بەرىپتى. تۇرمەدەن، تۇندە بارىپ، بارلىق تۇتقىندى بوساتپاقشى بولشەبەك بەن «ەس-ەر» لەر: بوساتىپ قاشقانداردى ۇستاپ اكەلىپ بەرۋشى «الاشتىڭ» «ازاماتتارى».

ٴبالى - شىركىندەر!

بۇدان كەيىن، تاعىدا سۇراستىرىپ، بۇل وقيعا تۋرالى ٴابدان انىعىنا جەتتىك. بىلاي بولىپتى:

1918 - جىلدىڭ دەكابرايىندا، قالشاقتىڭ ٴىسى ٴابدان باسىنان اسىپ كەتكەن سوڭ، ومبىداعى جاسىرىن بولشەبەكتەردىڭ كامىيتەتى كوتەرىلىس جاساماق بولادى، قالشاقتىڭ مۇجىقتان جيناعان اسكەرىنىڭ ٴبىرازى بولشەبەكتەرگە قوسىلماق بولادى. «ەس - ەر» لەر، اۋەلى قالشاق بەن تىلەكتەس بولسادا، سوگىنان، قالشاق «ەس - ەر» لەردىڭ ٴوز باسشىلارىن قۋالاپ، اتىپ، قاماپ، ۇندەرىن شىعارتپاعانسوڭ، قالشاققا ولاردا جاۋ بولادى. ەندى، سول دەكابردە جاسالعان بولشەبەكتەردىڭ كوتەرىلىسىنە، «ەس - ەر» لەردە قوسىلادى.... قالانى تۇندە الىۋ پىلانى جاسالادى. پىلان بويىنشا-تۇبكى سالىق باعىزالدا بولاتىن بولادى. تۇندە ٴبىر بولەك اتىرەت تۇرمەنى بارىپ الىپ، ىشىندەگى تۇتقىنداردى بوساتپاق بولادى. ٴجانا سول ساعاتتا ٴبىر بولەك اتىرەت تەلەپوننىڭ ورتالىق ىستانساسىن الماق بولادى. قالانىڭ ورتاسىنداعى قازاق - ورىستىڭ اتتى پولكىن الماق بولادى. لاگەرداعى ماديار، قىزىل اسكەر، ابىستىريا، گەرمانىيا تۇتقىندارىن بوساتپاق بولادى. ٴسۇيتىپ، بىرەۋدى بىرەۋمەن قابارلاستىرماي، ٴبىر تۇندە قالشاقتى الماق بولادى.

22 - دەكابردە، تۇندە ٴادەپ، ىسكە كىرىسەدى. بولشەبەك اتىرەتى كەلىپ تۇرمەنى الىپ، تۇتقىنداردى بوساتادى. قازاق ورىستىڭ اتتى پولكىن الادى. ول ەكى ارادا «ەس - ەر» لەردىڭ وسالدىعىنان تەلەپوننىڭ ورتالىق ىستانساسى الىنباي قالادى. سول ەكى ارادا، قالشاق، تىڭشىلارى ارقىلى تەز قابارلانىپ، بولشەبەك باسشىلارىن قاپىلىستا تۇتقىنعا الادى. بولشەبەك اتىرەتتەرىنىڭ ٴبىر ازى بەتى مەن قيمىلداي بەرەدى. كەي بر اتىرەتتەرى شتابتان بۇيرىق بولماعانسون، تەك جينالىپ وتىرادى، قابارسىز قالادى. بۇلاردىڭ ىشىندە جانايدار سادۋاقاس ۇلى مەن د. ادىلىپ بولادى. ولار ٴۇيتىپ وتىرعاندا اتىس بولىپ قالادى. قالشاقتىڭ قالىڭ اسكەرى ٴتۇن ىشىندە تىنىك تۇرادى. اتاماندار، اپيتسەرلەر، جاندارمەن، قالشىلداپ، قىلىش دارىن اسىنىپ سەنىمدى سالداتتارىن ەرتىپ شىعادى. ٴتۇن ىشىندە ەكى جاق ەرىسلى - قارسىلى اتىسادى. قالا ۇرپيەدى. كىمنىڭ بولسادا جۇرەگى لۇپىلدەيدى... بولشەبەكتەر

ۇرگەردەي عانا. تەمىر جولدىڭ جۇمىسكەرلەرىنىڭ كوبى بولشەبەكتەر جاعىندا. ٴبىراق، ۇيتكەن مەن دە ۇركەردەي ... قارىۋ جاراق از، از عانا اتىرەت، قالاشاقتىڭ، ونە بويىنا قارىۋ-جاراق اسىنعان قالىڭ اسكەرمەنە قالاي توتەپ بەرە الىسىن، بولشەبەكتەر جىلجىپ اتىسىپ باعىزالعا بارادى. باعىزال جاقتا شەپ قۇرىپ اتىسادى. تاڭ اتقانشا اتىسادى، ودان جىلجىپ باعىزالعا تاياۋ، قىلومەرىنا ىسنانىساسىندا كوپ اتىسادى.

بولشەبەكتەردىڭ، ولگەنى ٴولىپ، قالعانى ەرتەڭىندە قاشا اتقىلاسىپ كەتەدى.

ومبىداعى قازاقتان، بولشەبەكتەرمەن سوزدەس بولعان، قاتىناسقان، ايتىبەن ۇلى ۇيىندە جاتقان، تەك جان ايدار سادىۋاقاس ۇلى بولعان. ومبىدا بولعان بەلگىلى جازىۋشى بولشەبەك بەرەزوبسكيدىڭ ٴۇيى مەن بايلانىس قىلعان. ٴجانا جاسىرىنىپ جاتقان ٴدىن مۇقامبەت قاتىناسىپ سوزدەس بولعان. ال، ولارمەن ابىدىراقىمان، بايدىلدا ۇلى سوزدەس بولعان. ٴبىراق نەكەردىڭ، ماقسۇت ورىندالماعان. توڭكەرىس بولا الماعان. ومبى قالاسى ٴبىراز الا بورىنىپ قويعان.

كوتەرىلىس باسىلعاننان كەيىن قالاشاقتىڭ اكىمدەرى قوقىيلانعان. قالاشاق ەرتەڭىندە جارلىق شىعارعان. «قاشقىندارىدى، بولشەبەكتەردى، بوزىقتاردى جاسىرعان ادام سوقسىز اتىلادى» دەگەن. «قالا، جانا ونىڭ ماڭى نەگىس تىنىشلەدى» دەگەن. «تۇرمەدەن بوساتىپ قاشقاندار نەگىس قايتىپ كورىنسىن، ايتپەسە ۇستالعان جەرلەرىندە اتىلادى» دەگەن. قالاشاقتىڭ بۇل جارلىعىنا قوسىلا قويىپ، ون ەكى «ەس-ەر» تۇرمەدەن قاشىپ شىققان بەتى مەن كەنە بەرمەي، قالاشاقتىڭ الدىنا قايتىپ بارعان. قالاشاق ولاردى ٴبىر تۇندە اتىپ تاستاعان. ٴبىزدىڭ «الاش ورداعا دا» قوقىيلانعان. تۇرمەدەن قاشقان شابىمەردەنمەن كوبلابايدى، ەل ٴىشى مەن قىرعا قاشىپ جابىرا تقان جەرىنەن ۇستاپ، ۇرىپ سوعىپ اكەلگەن. «اتىس بولعان كۇنى سەن بولشەبەكتەرگە وق تاسىبسىن» - دەپ، جان ايدار سادىۋاقاس ۇلىن قۇۋدالاپ زەمىستىۋا قىزىمەتىنەن شىعارماق بولعان. ٴجانا «الاشتىڭ» كوسەمدەرى جاسىرىنىپ جۇرگەن ٴدىن مۇقامبەتتى ىزدەي باستاعان. ونى بايىلدا ۇلى جاسىرىپ قىزىلجارعا، ەلىنە الىپ كەتكەن. تۇرمەدەن قاشىپ شىققان، نوبىكوپ Новиков دەگەن بولشەبەكتەردىڭ ٴبىر ادامىن جان ايدار جاتقان مۇقاندىكى جاسىرعان.

مىنە، 1918 - جىلعى، ومبىداعى، قالاشاقا قارسى جاسالعان دەكابىر كوتەرىلىسىنىڭ سىۋرەتتەرىنىڭ ۇشقىندارى وسىنداي.

ەندى باكونىمىزگە كەلەيىك.

ٴبىراز سويلەسىپ، قورمانعالى قايتىپ كەتتى. ەرتەڭىندە جان ايداردى ەرتىپ اكەلدى. تاعى دا قۇۋانىسىپ، كەنەلىپ قالدىق. تاعى ٴبىراز اڭگىمەلەسىنىڭ. اش كىسىگە الدى مەن كەرەك نارسە تاماق عوي. بۇلار نان مەن ماي اكەپ كەنەلتتى. ماي مەن نان اسىنىڭ اتلسى عوي.

ورىس جولداستاردا ٴبىز بەن ٴبىردەي قۇۋانىسىپ، انالار كەلگەندە امانداسىپ

گەنەلىپ قالادى. ولار كەتكەندە: «نە دەدى؟» نە قابار بار؟» دەپ جاپىرلاسىپ قالادى.

جان ايدار مەن فۋرمانعالى بۇدان كەيىن بىزگە جولىعا المادى. ۋيتكەنى ـ ٴبىزدىڭ باگونداردى ادام جۇرمەيتۇن ٴبىر جەرگە سۇيرەپ اپارىپ قويدى.

ماگىمىزدان كوپ ادام جۇرمەيدى. ٴبىر تۇكپىردە تۇردىق. تەك اندا ـ ساندا تەمىر جولدىڭ جۇمىسكەرلەرى وتەدى. پىسىلداپ، اقىرىپ، بۋۋلارىن گۇۋ ـ گۇۋ ەتكىزىپ جىبەرىپ تارتىپ، بايگەگە دايارلانعان قارا ايعىرداي، جۇرىۋگە دايارلانىپ بابىنانعان پارابوز وتەدى. پارابوز بابىتانىپ، بىردە ايا كداپ، بىردە بۇلكىلدەتىپ جورعالاپ، جەلىپ وتەدى ...

پارابوز باگونداردى ۋزاق جولعا سۇيرەپ الىپ كەتپەك. باگوننىڭ بىر ىندە ۋجىماق، بىرىندە تۇزاق. باگوننىڭ بىرىندە ـ جۇرت، جۇمىساق، بارقىت ورىندىقتاردىڭ ۋستىندە ماسايراپ، راقاتقا ماس بولادى. بىرىندە ـ جۇرت، مۇزدى، تۇك كول ـ كومىر توسەلگەن تاقتايدىڭ ۋستىندە، سۇۋىق، قاراگىي قاپاسنا ۋزاق كۇنگە ٴتىنار تاتباي، ازاپ تارتادى. راقاتقا باتقانداردى كورىپ، پارابوز سۇيسىنبەيدى. ازاپ تارتقانداردى كورىپ، پارابوز كۇيىنبەيدى. پارابوز ازاپ باگونداريندا، راقات باگونداريندا، سۇيرەپ اكەتە بەرمەك... ولسەڭ ـ ٴولىپ قالاسىڭ. ـ ٴبىر جەردە تاستاپ كەتەدى. پارابوز كۇيىنبەيدى، پارابوز سۇيسىنبەيدى.. پارابوز... پارابوز...

باگوننىڭ قالى ٴبىر قالىپتا. ناشار. قىراۋ، مۇز، دىم، سۇۋ، ىزعار. ۋىلداگەن سۇۋىق. پەشكە وت جاقساق، ـ قايناپ، ىسىپ كەتەدى. تۇس ـ تۇستان سۇۋ اعادى. پەش سونسە، ـ اينالا قىراۋ، مۇز قاتادى. ىزعارلى سۇۋىق اكىرايدى. باگوننىڭ قاسىندا تۇرمە ـ ۋجىماق ٴتارىزدى. باگون ـ توزاق.

بالا كۇنىمىزدە، توزاقتىڭ ازابىن سۇۋرەتتەگەندە ايتاتۇن ەدى: «توكسالىق ـ قىپ قىزىل بولىپ جاناپ تۇرعان، ولشەۋسىز ۋگىرەيگەن پەشتەگى وتقا تاستايدى. وتتىڭ كۇشتىلىگى سونداي، ـ كۇندىڭ جەردەن كۇيدىرەدى. «كۇيدىم»... دەسەڭ، ـ ولشەۋسىز ۋلكەن، وگىرەيگەن مۇزدى تەگىزگە تاستايدى. مۇزدى تەگىزدىڭ سۇۋىقتىعى سونداي، ـ كۇندىڭ جەردەن قاتىرادى. «توڭدىم»... دەسەڭ، ـ قايتادان وتقا تاستايدى»... مىنە، سول توزاق، ـ وسى ٴبىز وتىرعان باگون. ٴبىراق، بۇل تىم تار. تىم قاراڭعى.

ەكى ـ ٴۇش كىسىمىز اۋىرىپ قالدى. اۋرىۋلارى ىزعار مەن اشتىقتان. پابلوۆىننىڭ قالى ناشارلاۋ. كۇندە، وسىپ تۇرمەسىنە بارىۋعا قۇمارلانىپ وتىرامىز. ٴبىراق، ەش كىم ٴبىزدى ٴتىنتى كەرەك قىلمايتۇن ٴتارىزدى. ەش كىم، ٴبىزدى باگوننان قوزعامايتۇن ٴتارىزدى. قارا پالە شەگەلەپ بوساتار ەمەس. قارا پالە كۇن سايىن قارا تىرناعىن باتىرا تۇسەدى.

جىلجىپ كۇن ٴوتىپ بارادى. وسىعا كەلگەلى ەكى جۇماداي بولىپ قالدى. ىلگەرگى تاقىرىمىزدان ساۋلە جوق. قامباي مەن سۇۋ الىۋعا، نان الىۋعا بارعاندا،

ىڭعايى كەلگەندەعانا، انەۋ كۇنگى دۇكەنشى قاتىننان، ٴجانا سونداي كەز كەلىپ قالعان ادامداردان، قالشاق گازەتتەرىن الىپ تۇرامىز. گازەت سوزدەرى ٴبىر قالىپتا. ٴار ٴبىرى وزدەرىنە پايدالى دەگەن سوزدەرىن دارداي قىلىپ، قامپايتىپ جازادى. ٴبىراق، قانشا اينقان مەن ماقتانارلىق ٴىس نەگىلەرى جوق ەكەنى سەزىلىپ تۇرادى. سوعىس مايدانىندا شەگىنبەسە، ىلگەرى باسقانى كورىنبەيدى. قالشاقتىڭ ٴوزىنىڭ الىپ تۇرعان جەرلەرىندە تىنىش ەمەس ەكەنى گازەتتەرىنىڭ ٴار نومەرىندە-اق كورىنىپ قالادى. ٴسىبىردىڭ ٴار جەرىندە-التايدا، ۇركىت ماڭايلارىندا، ەنەسەي ولكەسىندە، جانا باسقا جەرلەردە قالشاققا قارسى كىرەسەنىياندار اسىرتەن توپ جاساپ، ارەكەت قىلىپ جاتقانى كورىنىپ قالادى. ٴسىبىردىڭ، جەمىسكەرلەرى كوپ جەرلەرىنىڭ بارىندە تىنىش قاراپ جاتپاعانى كورىنىپ قالادى...

وتىن كەرەك بولىپ، قاراۋىلدان وتىن سۇرادىق. وتىنى جوق بولدى، سول كەزدە ٴبىزدىڭ باكونداردىڭ جانىنان، جاي اياڭداپ، بىسىلداپ پارابوز ٴوتىپ بارا جاتتى. ٴبىز كۇزەتشى سالداتقا:

- انا، پارابوزدان وتىن سوراساڭىزشى، بەرمەسبە ەكەن-دەدىك.

كۇزەتشى سالدات، پارابوزدىڭ (قارا ايعىردىڭ) ماشينەشىسىنەن وتىن سۇرادى. ماشينەشى پارابوزدى تەز توقتاتا قالىپ:

- نە كەرەك؟ - دەدى.

سالدات: - مىنا ەكى باگونداعى ارەستوۆات ەتىلگەن كىسىلەرگە وتىن بەرسەڭىز قايتەدى؟ - دەدى.

ماشينەشى: - جارايدى. كەلسىن مۇندا. - دەدى.

ەكى باكوننان ەكى-ەكىدەن ٴتورت كىسى، ەكى قامباي سالدات بەن، تەز پارابوزعا باردى... جولداستار اسىعىپ وتىن الىپ كەلدى. پارابوز تۇردى، پارابوزدان وتىندى العاندا، جولداستار ٴبىر ٴتۇرلى جاي قىيمىلداپ الادى، الىپ كەپ تاستاپ، قايتا بارىپ وتە شابشاڭ بولادى.

وتىندى باگونگە ٴۇيىپ الدىق. باگوندى جاۋىپ قويدى. بىزدەن وتىنعا بارعاننىڭ ٴبىرى شاپىران ەدى.

شاپىران: - سەندەر نە بىلدىڭدەر؟ - ٴبىز انا ماشينەشىبەن ەدەۋىر سويلەسىپ قالدىق. اۋەلى ٴبىزدىڭ ٴجونىمىزدى سۇرادى. ٴجونىمىزدى ايتتىق. سىبىرلاپ ٴبىر بوقتانىپ قويدى دا:

- قاجىماڭدار جولداستار، تەز ەندى بۇلاردىڭدا كەزەگى كەلەر، -دەدى.

ٴجانا، - جۇرتتىڭ ٴبارىنە كازىر بۇل بيتەرگە قارسى، -دەدى-ەدەدى.

- قاستارىڭداعى قامباي سالداتتار بايقامادى ما؟ - دەدىك.

- بايقامادى، - بۇلار ٴبىر جۇۋاس سالداتتار كورىنەدى - دەدى.

مىنە، بارلىق ەڭبەكشى قالىق قالشاققا قازىر ٴابدان قارسى بولىپ العان.

جۇرتتىڭ كوبى اق سونداي. كەي كۇنى قولعا گازەت تۇسپەي قالادى. ۇيتكەنى-
اتامانىڭ جاس «باندىلارىنىڭ» جوندەمدىلەرى بولماسا، كوزەتكە اشەتتەلەرى
كەلگەندە،سوۋ الىۋعا بارعاندا، گازەتتە العىزبايدى، ەش كىمگە سويلەستىرمەيدى دە.
كوزەتكە جۇۋاس پارتىيزان سالداتتار كەلگەندە، گازەتتە الىپ كەلەمىز، ەپتەپ
ٴسوز قاتىسىپ، ازىماز قابارىدا الىپ قالامىز...

باگوننىڭ قالى «ەندى بۇدان جامان بولماس» دەسەك، ەرتەڭىندە ودان دا
جامان بولادى. اۋىز بەن ايتۋعا كەلمەيدى. باگوندى تەكەيتۇن، مەن بىلەتۇن
قورا جوق. ات قورادا ودان ارتىق، سىيىر قورادا ودان ارتىق. استى مۇز. سۇۋىق
كىرەتۇن ساڭىلاۋلاردىڭ ٴبارى دە. ٴۇستى - ۇستىنە قاتقان مۇز قىراۋ. وت جاققاندا
قىراۋ ەرىيدى، ٴبىر قابات مۇزدا ەرىيدى قايتا قاتادى. باگوندەرىمىز - ٴبىر-جان
جۇرمەيتۇن جەردە ومبىدان كەلىپ جۇرگەن بالالارعا، ەندىگى تۇرعان جەرىمىزدى
ايتقان بولىپ قات جازدىق. ولاردان دىبىس جوق. تۇتقىندار كۇن سايىن ناشارلاۋدا.
ەكى كۇندە ٴبىر قاداقتاي نان بەرەدى. ٴوزىمىزدىڭ اقشامىز تاۋسىلدى. ساتاتۇن
ىڭعايلى نارسە دە تاۋسىلدى. كىيىم ساتقىزىپ جۇرگىزبەيدى. ساتاتۇن جەردە جوق.
جولداستار اش.... تەگىس قالجىرادى...

ٴبىر كۇنى جولداس پايلوپ ٴولدى... اۋىرعالى ۇندەمەي جاتۋشى ەدى.
كوپ ۇزاماي پالماي ٴولدى. ٴبىراق كۇن ىڭقىلدادى. شامامىزشا كۇنىپ باعىپ
ەدىك، اۋىر ٴتورمىس قويمادى. ساباز كەتتى. جولداستار تەگىس قامىعىپ، قاتتى
جابىرقادى: ٴبىراق، قولدان نە كەلەدى!... - ومبىعا كەلگەلى 16 كۇن بولدى
دەگەندە، باگونگە ون شاقتى سالدات بەن ٴبىر اپيتسەر كەلدى. ورتا بويلى
جاس جىگىت. قەر مۇرىندى. سوپاق بەت، بور ساقال مۇرت جوق پورمالارى، -
كوز ۇيىرەنگەن اتامانشىكى. باگوندى اشىپ كىرىپ تۇرىپ، جانىندا سالپىلداعان
ادەمى بىلعارى قالتاسىنان قاعاز، قارىنداش الىپ، قاعازدى جايىپ قاراپ:

- مەن، مىنا قاعازداعى اتتارىڭىزدى وقىيمىن، - اتتارى اتالعاندار: «مەن»،
«مەن» دەپ، تۇرسىن، - دەدى.

ٴبارىمىزدىڭ اتتارىمىزدى وقىپ شىقتى. كەي ٴبىر جولداستار، تۇرە كەلىپ،
اپيتسەرگە تاياناپ، كوزدەرىنىڭ قىرلارىن قاعازعا جىبەرىپ تۇردى.

اپيتسەر: - سىزدەر، بۇگۇن جۇرەسىزدەر. ارتىق نارسەلەرىڭىزدى، ارتىق كىيىم-
دەرىڭىزدى قالدىراسىزدار، - دەدى.

ٴبىر - ەكى جولداس:

- قايدا جۇرەمىز؟ - قايدا اپاراسىزدار؟ - دەدى.

- قايدا باراتۇندارىڭىزدى بارعان سوڭ كورەرسىزدەر، - دەپ، - قانە،مەن قايتادان
اتتارىڭىزدى ٴبىر - بىرلەپ ايتىپ تۇرايىن، - اتى اتالعان كىسى تۇرىپ، بار
نارسەسىن، بار كىيىمدەرىن كورسەتسىن، - دەدى.

ٴبىر - بىرلەپ اتتارىمىزدى اتاپ تۇرىپ، نارسەلەرىمىزدى-توسەك، كىيىمدەرىمىزدى

اينالدىرىپ كورىپ، ٴبىرسىپىرا، ىسكە جارايتىندارىن الدى. كەي ٴبىر «ەسكەرتكىش» ساعاتى بار، «بەلگى» ساقيناسى بار جولداستاردىڭ ولارىن دا الدى اينالدىرىپ كورىپ:

– «مىناۋ السنادى» دەيدى دە، – الادى.

«ارتىق نارسە» – دەيدى.

مەنىڭ قازاقشا جاڭا كوپىم بار ەدى. باكەنىنىڭ كوپىسى ەدى مەن كيگەن- سوڭى الدى.

تەك: – «الامىن!» دەپ قولىمەن وزىنە قاراي ىمداپ قالادى. اڭدىپ تۇرعان سالداتتارى جيناپ بەرەدى. (ورىسشا ايتاتىنى: «Отбираю!»)

جولداستاردىڭ ٴبارى كيىمدەرىنەن «جەڭىلدى». ەندى مەنىڭ ۇستىمدە: ەكى كويلەكتىڭ سىرتىنان كيگەن سەميناريا پورىمدى ورىسشا تۇجىركەم بار. ونىڭ سىرتىنان كيەتىن، ٴىشى ەسكى كوزەن، سىرتى ەسكى قوڭىر «تىبەن» قازاقشا بەشپەنتىم بار. ورىسشا شۇبەرەك شالباردىڭ سىرتىنان قازاقشا قوي تەرىسى ەسكى شالبارىم بار. ەتىك قازاقشا. باسىمدا قۇلاقشىن. بۇل كيىممەن قويسادا، جامان بولماس ەدى، دەپ ويلايمىز.

«الامىن» دەگەن كيىمدەرىن الىپ اپيتسەر كەتتى.

«قايدا اپارادى ەكەن؟» – «قالاي جۇرگىزەدى ەكەن؟» دەپ، اپيتسەر كەتكەن سوڭ سويلەسىپ جاتىرمىز.

ٴبىر جولداس، – نە شاپىران، نە تىراپىم ۇلى: – مەن ٴبىزدىڭ اتىمىزدى جازعان قاعازىنىڭ باسىن كوزىمنىڭ قىرى مەن وقىدىم. ٴبىر «ىستەپتىڭ كورپۋسىنىڭ ىشتابىنىڭ امىرىنە» دەپ جازىپتى، – دەدى. ورىسشا مىناندا: «В распоряжение штаба степного корпуса») – بۇل – قاي جەردەگى ىشتاب؟ – ىنەنىكوپ قاما؟ ٴبىراق، ىنەنىكوپقا بولسا، «اتامان ىنەنىكوپ ىشتابىنىڭ امىرىنە» دەپ جازار ەدى عوي؟ – اتامان سەمەنوپتىڭ اسكەرىنىڭ ىشتابى ما، الدە؟... جوق، باسقا ٴبىر جانداردىڭ امىرىنە مە؟.. بۇل «ىستەپ كورپۋسى» دەگەن قاي جەردە؟ – دەپ جولداستار دال بولدى.

جولداستاردىڭ بارىنەدە ٴتۇرلى قيال، ٴتۇرلى وي كىردى. بارىمىزدا، ەندى ٴىستىڭ بۇرىنعىدان دا جامانعا اينالاتىنىن سەزگەندەيمىز.

ەندى قايدا اپارسادا، ٴبىر ىشتابقا الىپ بارىپ، «مايدان سوتىنا» بەرىپ، ٴبارىمىزدى اتۋعا اپارادى – دەسىنى. «ۇيتپەس» دەپ ەندى ەشكىم ايتالمادى.

ىزعارلى، ازاپ باگونىندە، جولداستاردىڭ ٴبارىندە قاتقان قاباقتارىن قارسى جاۋىپ، تۇنجىراسىپ وتىردى.

كەش بولدى. باعزالدىڭ ماڭىن كورىپ قالايىن دەگەندەي، باگونىڭ ٴبىر ۇلكەن ماڭقالارىنان سىعالاپ تۇردىم. باگوندارىمىز دىڭ ۇلى تۇستىڭ جاعىندا، قولدارىندا بىردەمەلەرى بار، ەكى جۇمىسكەر تەمىر جول بويىندا، بىردەمە قىلىپ

ٴجۇر. اسپان بۇلىڭتى. كۇن ونشا سۋىق ەمەس. وڭ جاقتاعى ەكى جۇمىسكەردەن
باسقا، جاقىن ماڭدا ادام بايقالمايدى. سول تۇستىڭ جاعىمىزدا، الدى ارتىمىزدا
تۇرعان، كوپ، جاي ۋاگونداردان ٴۇن شىقپايدى. ٴبىراق، ماڭايى كۇندەگىدەي
دابىس، داۋىس، شالڭ - شۇلڭ. تەمىر جول بويىندا، قىزمەتتەرىن اتقارىپ جۇرگەن
كەي ٴبىر قىزمەتكەرلەردىڭ ۋاگونداردى قوزعاپ، داۋىستاپ ٴبىر - بىرىنە ٴسوز
قاتىپ جۇرگەندەرى ەستىلەدى. جاي جۇرگەن پاراۆوزدىڭ پىسىلداپ، ىنتىككەن
دەمدەرى ەستىلەدى. كەي ۋاقىتتا قارا جەردى قاق ايىرىپ جىبەرگەندەي كۇر-
سىلدەپ جۇگىرىپ ىنتىككەن پاراۆوزدىڭ دابىسى اسپانداعى قاق ايىرىپ اقىرىپ
وتكەن داۋىسى ەستىلەدى. ەسقىر دوڭگەلەك، ەسقىر ۋاگونداردىڭ ٴبىر-ٴبىرىنە
سوقتىعىسقان دابىستارى ەستىلەدى. ازىراق جەلدەسىپ ۇشقىنداپ قار جاۋدى.
كوكتەگى جۇلدىزدارداي، جارىق شاۋلالارىن شاشىپ، ەلەكتىر شامدارى جاندى.
تەمىر جولدىڭ كەي ٴبىر جەرلەرىندە قىزىل، كوك پانارلار جاندى. وت اربالاردىڭ
ۋاگونداردىڭ قوزعالىس دابىستارى كۇندەگىدەي. تاۋسىلمايتىن ٴتارىزدى.
تەمىر جولدىڭ جۇمىسكەرلەرىنىڭ الىستان ٴبىر - بىرىنە داۋىستاپ، سامبىرلاپ،
قولدارىنداعى پانارلارىن بۇلعاعاندارى كورىنەدى ٴبىر - بىرىنە ىسقىرىپ يشارات
قىلعاندارى جارىلىپ، جاڭعىرىپ ەستىلەدى. ەكىنشىدەن، تىشكى ٴسىبىر جاقتان
سالدىر - گۇلدىر ەتىپ وكىرىپ، باعىزالعا قاراي پويىز ٴوتتى. ٴبىر - ەكى اقىرىپ
بارىپ توقتاي قالدى. ٴتاعى دا ٴبىر - ەكى اقىرىپ جىبەرىپ، باعىزالدان تىشكى
ٴسىبىرگە قاراي سىقىرلاپ، جەر قايىسىرعانداي بولىپ، ٴبىر پويىز جۇردى. ودا
وتتى . . . كۇندەگىدەي، ۋاگونداردىڭ قوزعالىس ٴبىر - بىرىنە سوقتىعىسقان سىقىر-
لارى، كۇندەگىدەي، پاراۆوزدىڭ ىسقىرعان داۋىستارى. كۇندەگىدەي، تەمىر-
جول جۇمىسكەرلەرىنىڭ داۋىستارى ىسقىرعاندارى كۇندەگىدەي دۋسىر . . .

ٴتۇن جوق، ٴتۇن جوق، قاراڭعى سۋىق، موز ۋاگوندا ٴبىز وتىرمىز. دۇنيەنىڭ
بولەك قالعان ادامدارى ٴتارىزدىمىز. سىرتتاعى تىرشىلىك، سىرتتاعى دۇنيە،
ٴبىزگە قاراماي، ٴوز بەتىمەن سالدىر - گۇلدىر ەتىپ، شىمىرلاپ كەتىپ بارا جاتقان
ٴتارىزدى. ۋاگوننىڭ جاقتاۋىنا سۇيەنىپ، ساڭىلاۋىنان قاراپ، كوپ ۋاقىت وتىردىم.
باعىزالدىڭ تەمىر جولدىڭ تىرشىلىك سۋرەتىن انەۋكۇندەن بەرى بايقاماي ٴجۇرىپ،
جاڭاعانا كورگەن ٴتارىزدى بولىپ وتىردىم . . .

ٴتۇن ورتاسىنا شەيىن پەش جاعىپ وتىردىق. دىريزگەنىڭ ناۋقاسى قالجاۋ
بولدى. دىريزگە ۇيقىدا جاتادى. ٴالى كۇن سايىن ازايىپ شىعادى. تاقتا-
يدىڭ ۇستىندە جاتقان جولدىڭ سولاي، دىريزگە قاتتى ناۋقاس بولعان سوڭ، جانا-
جالپى ٴبارىمىزدىڭ قالپىمىز كۇن سايىن تومەن كەتىپ بارا جاتقان سوڭ-بارىمىزدا
بورىنعىداي جوعالاۋىمىز جاتقان جولداستار جاتىپ، جاتتاپ اعاندارىمىز پەشتەگى
جانعان وتقا قاراپ وتىرمىز. ۋاگوننىڭ پەشكە تاياۋ جەرلەرىنىڭ موزدارى كۇندە-
گىدەي ەرىپ جىلاپ تومەن قاراپ سۋلارى اعادى. ۋاگوننىڭ ساڭىلاۋلارىنان

جەل كۇنگەندەن ەكپىندەرەك ۇۋلەيدى. تىسناعى قاتىراق سوققان جەلدىڭ دىبىسى ەستىلەدى.

ٴتۇن ورتاسى كەزىندە، ٴبىزدىڭ باگونداردىڭ تاسىنا. سامبىرلاپ سويلەسىپ كەلگەن ادامداردىڭ داۋىستاردى ەستىلدى. قاراۋىل سالدات ٴجون سۇرادى. سويلەستى. باگونداري اينالىپ ٴجۇرىپ، سويلەسىپ كەتتى. الدەن ۇۋاقىتتا، ەنتىگىپ، جاي سىقىرلاپ اياگداپ، ىسقىرىپ قارا ايعىر-پارابوز كەلدى. قاراۋىل سالدات ٴسوز قاتتى. بىرەۋلەر مەن سويلەستى. پارابوز ٴبىزدى قوزعادى. قوزعاپ سۇيرەپ الىپ جونەلدى. ٴبىر جەرگە اپارىپ تاستاپ كەتتى. جولداستاردىڭ ۇيقىعاندارىنىڭ ٴبارى دە ويانعان...كەشكىبەي، تاعى دا كەلىپ الا جونەلدى. تاعى دا اپارىپ قويدى.

ولاي - بۇلاي، سالدىرلاتىپ، سۇيرەپ الىپ ٴجۇرىپ، اقىرىندا ۇزاققا الىپ جونەلدى، . ەتاعى دا قاراڭعى ٴتۇندى قاق جارىپ، ىرسىلداپ، تاناۋلارىنان دەم اتىپ، تەمىر دەنەلى جالبىر قارا ايعىر ٴبىزدى الىپ، جونەلدى. قايدا اپارادى؟.. نەگە اپاردى؟..ايتپايدى...

دۇرسىلدەپ جۇگىرىپ بارا جاتقان باگوننىڭ ساڭىلاۋىنان قارادىم. ٴتۇن قاراڭعى، قاپ قارا دۇلەي. اسپاندا ساۋلە جوق. جەر اپپاق قار. ونىڭ ۇستىنە اسپانىنان قار تۇتەيدى. جەل قاتتى. ىسقىرىپ سوققان جەل، اسپانىنان جاۋىپ تۇرعان قار مەن جەردەگى بۇرقىعى قاردى ۇيتقىتىپ، تۇتەتىپ ٴبىر - بىرىنە قوسادى. ورشەلەنگەن جەل، اپپاق قاردى ۇيتقىتىپ اكەپ باگونگە سوعادى. تۇتەگەن بوران جۇگىرىپ كەلە جاتقان باگوندى قامايدى. باگوننىڭ ساڭىلاۋ - لارىنا جارماسىپ، سىڭسىپ، ىزىڭداپ سارنايدى. پويىز دۇرسىلدەپ زاۋلايدى. قوسباق تەمىر جولدىڭ ۇستىندە دوڭگەلەكتەر ورعىپ بيلەيدى. الاسۇرىپ، ۇلۋلاپ شاۋىپ بارا جاتقان پويىزدىڭ كۇيى - ەۋروپانىڭ «مازۇركا» « мазурка » كۇيىندەي. ەمەسە، قازاقتىڭ «بوزايعىر» كۇيىندەي. الاسۇرىپ، ۇلۋلاپ، شابقىلاپ پويىز كۇي وينايدى. دوڭگەلەكتەر شارتىلداپ بيلەيدى. پويىزدا تىنىم جوق. ىزىڭداپ سارناعان تۇتەكتە دە تىنىم جوق.

پويىز تۇنىمەن گۇرسىلدەپ جۇرگىزدى. تۇنىمەن كۇيلەپ، بيلەپ«مازۇركا» مەن «بوز ايعىرعا» باستى. تاڭ اتقان سوڭ، ٴبىر توقتاپ تۇرعان جەردە، كۇندە - گىدەي، باگوندى اشىپ تۇتقىندارىن تىسقا شىعاردى. ەكىنشى باگونداعى جولداستاردا شىقتى. ەكىنشى باگوننان جاس بالا تارىزدەنىپ، قاپىزدى ٴبىر ورىس جولداس بىزبەن بايماعامبەت كونەرىپ سۇيەپ ٴتۇسىردى.

- ەي، بوعان نە بولدى؟ - اۋىرىپ قالدى ما؟ - دەپ انا جولداستاردان سۇرادىق.

- ويباي، قاراقتارىم، نە قىلاسىڭدار! - قيىن بولدى، مىنا قاپىزدىڭ، بۇل - قازىر تەۋىر بولعانى. قازىردە دە ەسى ٴالى وزىندە ەمەس. تۇنى مەن الا سۇرىپ

شىقتى. - دەدەنگە اق بايماعامبەتتىڭ مۇرشاسى كەلدى. قاراۋىل سالداتتار اسىقتىرىپ. ٴبارىمىزدى ايداپ قايتا باگوندارىمىزعا كىرگىزدى. بىزبەن بىرگە ٴبىزدىڭ باگونعا، ەكىنشى باگونداعى جولداس پانكىراتوپدا كىرىپ كەتتى. باگوننىڭ ەسىگىن بەكىتكەن سوڭ، پانكىراتوپ:

- جولداستار! تۇندە، ومبىدان بەرى شىعىسى مەن اق ٴبىر ۆاقيعا بولىپ قالدى، - دەدى.

- ە، نەمەنە؟..نە بولدى؟ - دەدىك.

- تۇندە، ومبىدان بەرى قاراي پويىز جۇرگەننەن كەيىن، ٴبىر ازدان سوڭ، جولداستاردىڭ ٴبارى تۇنجىراپ ۇندەمەي وتىرعاندا، تەرىس قاراپ ٴبۇرىسىپ جاتقان قاپىز، باسىن كوتەرىپ، بايماعامبەتتىڭ باكىسىن سۇرادى.

بايماعامبەت - «باكىم قىنىندا» دەپ بەرمەدى. سون سوڭ قاپىز تەرىس قاراپ بۇكتۇسىپ جاتتى.

ٴبىر ازدان سوڭ، بۇكتۇسىپ، قىبىرلاپ جاتقان قاپىز ىڭىرسىپ، قازاقشىلاپ بىردەڭكە دەپ ەدى، بايماعامبەت قاسىنا بارىپ، بىر دەمە دەپ، ٴسوز قاتتى دا، جىلدام، ساسىپ، قاپىزدى قۇشاقتاپ باسىن كوتەردى. بارىمىزگە قاراپ، بايماعامبەت:

- ويباي، جولداستار، مىنانى قارا، مىناۋ ٴوزىن-ٴوزى ولتىرەيىن دەپ جاتىر! دەدى.

ۇندەمەي، تۇنجىراپ وتىرعان جولداستاردىڭ بارىدە، سەرپىلىپ، قاپىزدىڭ ۇستىنە ٴتونىپ قالدىق. قاراساق، ٴبىر ماشىينە شەگەمەن مەجىلەپ، قولىنىڭ تامىرىن قىيماق بولعان ەكەن. تامىرىن قىيا الماي، قۇر بىلەگىنىڭ تەرىسىن مەجىلەپ تەسىپ قاناتىپتى. ەكى قولى، بىلەگى قىپ قىزىل قان. ٴبارىمىز جابىلىپ قاپىزدىڭ قولىن وراپ، ورتاعا الىپ، ۇرىسىپ، كەيىپ، قايرات ٴسوز ايتىپ وتىردىق. قاپىز جىلاپ وتىردى. ٴبىرازدان سوڭ باسىلدى. ٴبىز جاي وتىردىق. ٴبىرازدان سوڭ ۇشىپ تۇرەگەلىپ، قوتىرعان كىسىشە ەسىككە بارىپ ايقايلاپ اقىرىپ ەسىكتى تەكپىلەدى. ٴبىز، ەندى ساسىپ، قاپىزدى ۇستاپ، ەسىكتەن كەيىن الدىق. قاپىز، وسى، بىزگە بوي بەرمەي جۇلقىنىپ، ايتپاعان ٴسوزدى ايتىپ ارپالىستى. قويمادى. قولىمىزدان تالاي جۇلقىنىپ شىعىپ كەتىپ، اقىرىپ ەسىكتى تەكپىلەدى. ەسى شىعىپ كەتكەن. ايتقان ٴسوز قۇلاعىنا كىرمەيدى. تاڭ، جۇلقىنىپ، بىزگە جالىنا بەردى:

- اعاتايلار، قويا بەرىڭدەر، ٴوزىم ولەيىن!- دەيدى. «مىنا جاۋىزداردان ولگەنشە، ٴوزىم ولەيىن» - دەيدى. «قويا بەرىڭدەر، ەسىگىن قىيراتايىن» - ٴسويتىپ ولەيىن» دەيدى.

ٴبىز، بولماي، توقتاۋ ايتىپ وتىردىق. ٴبىر جەردە، پويىز توقتاپ تۇرعان جەردە، قولىمىزدان جۇلقىنىپ شىعىپ كەتىپ، ايقايلاپ، ەسىكتى تەكپىلەدى. ٴبىز

تەز ۇستاپ، كەيىن الدى. تىستا كۇزەتشى سالداتتىڭ داۋسى شىقتى. قاپىز جۇلقىنىپ، ايقايلاپ قاراۋىل سالداتتاردى بالاعاتتاي بەردى. كەشىكپەي، باگوندى اشىپ، ەكى-ٴۇش سالدات بەن قامبايدىڭ باستىعى ايپىنسەر باگونگە كىرىپ كەلدى.

ايپىنسەر اقىرىپ:

- بۇل نەمەنە؟ - دەدى.

ايپىنسەر كىرىپ كەلگەندە-اق، قاپىز بار كۇشى مەن ۇمتىلىپ، جۇلقىنىپ، قالشاقتى، ۇكىمەتتى، ٴبارىن بوقتاپ، بالاعاتتاي باستادى... ايپىنسەردى بالاعاتتادى. ايپىنسەر، ٴتۇسىن سۋىتىپ، اقىرىپ، قىلىشىن سۋىرىپ الدى.

ٴبىز، جىلدام، قاپىزدىڭ ناۋقاستانىپ ساندىراقتاپ وتىرعانىن ايتىپ، ايپىنسەردى توقتاتتىق. ايپىنسەر توقتاپ، قىلىشىن قىنابىنا سالعان سوڭ، قاپىز ەندى، ايپىنسەرگە جالىندى. «سەندە ادام بالاسىسىڭ عوي، ٴبىر وعىڭدى ايامايمىنى قازىر اتىپ تاستا، مەنى ەندى قينامايٴ ٴبىراق اتىپ تاستا!» دەپ جالىندى. ٴبىر ازدان سوڭ، ايپىنسەر كەتتى. ٴبىز قاپىزدى كوپ ۋاقىت ۇستاپ وتىردىق. تاڭعا تايانعاندا عانا قاپىز باسىلدى. ٴبىراق، ەسى جوق ٴحالسىزدى. ادامعا ٴسوز قاتپاي سۇلىق جاتىپ ەدى، جاڭاعانا سۇيەپ تىسقا الىپ شىقتىق - دەدى.

ٴبىزدىڭ باگونداعى جولداستاردىڭ كوبى-اق، ۇندەمەي تامساتىپ وتىردى.

- ومبىدان شىققاندا ەش تەكە اڭگىمە قىلعان جوق پا ەدىڭدەر؟ - دەدى، بىرەۋ.

پانكىراتوۆ:

- سويلەسىپ ەدىك، ٴبىر از - دەدى.

- نە سويلەسىپ ەدىڭدەر؟ - دەدىك.

- سويلەسكەندە، ەندى ٴبىزدى اتادى عوي. نە، اتامان سەمەنوۆكە اپارادى، نە، اتامان اننەنكوۆقا اپارادى. قايسىسىنا اپارسادا، ەندى ٴبارىمىزدىڭ ساۋدامىز بىتكەنى عوي - دەسىپ وتىرىپ، جولداستار اڭگىمەنى قويىپ وتىرعان ەدى-دەدى.

كەي ٴبىر جولداستار، باستارىن شايقاپ، تومەن قاراپ:

- بىيە، بىراس ەندى..! شىدامايٴ الماعان عوي، بەيشارا...- دەستى.

كەي جولداستار، تۇنجىراپ، ۇندەمەگەن بويلارى مەن وتىردى...

تۇنجىراعان قالىڭ اق قاردى سىزىپ، پويىز ٴكۇن شىعىس سىبىرگە قاراي دىرسىلدەپ جۇگىرە بەردى. جۇگىرە بەردى. تاۋسىلمايتىن ٴتارىزدى ٴجۇرىس. ٴۇشى-قيىرى جوق، قابىتاعان قايىڭدى، مىيداي دالا. دالانى قابىتاعان قالىڭ اق قار. قايىڭداردىڭ ورتا بەلىنەن جوعارعى جاعى عانا قاردىڭ ۇستىندە... كۇن ٴالى قارلى بوراسىن. قار تۇتەتكەن جەلمەن شۋىلاپ بىزىڭداعان تەكسەلگەن قايىڭدار، زارلاپ ولىمگە قارسى ٴتايسالماي كەتىپ بارا جاتقان پويىزعا «قوش بولىڭدار! قوش بولىڭدار!» دەگەندەي، باستارىن ىيەدى.

ٴسوٴيتىپ، ٴسىبىردىڭ ۇلى تەمىر جولى مەن زاۋلاپ، كۇن شىعىسقا قاراي ورعىپ شابقىلاپ پويىز جۇرە بەردى...جۇرە بەردى... باگوننىڭ قالى ومبىداعىدان دا اۋىرلاندى. باگونداردى جاپادىدا قويادى. ناندى ەكى-ٴۇش كۇندە ٴبىر عانا بەرەدى. بەرگەن نانى-جان باسىنا كۇنىنە ٴبىر شيرەك قاداقتاي عانا بولادى: سۋدىڭ ٴوزىن جەتكىلىكسىز قىلىپ بەرەدى. وتىندى تەمىر جول بويىنداعى پارابوزداردان الۋعا زورعا كەلەدى. وتىندى پارابوزداعى ماشينيستەر ايامايدى. باگونعا وتىندى ٴبىر الاندا كوبىرەك قامتىپ الىپ قويىپ، پەشتى جاعىپ وتىرامىز. وتىنىمىز، كوبىنەسە، تاس كومىر بولاتىن بولدى. ۇۋاق تاس كومىر. تاس كومىردىڭ قوقىمى مەن كۇلىن باگون استىنىڭ كولەڭكەگەن سۋىن قورعاتۋعا توسەيمىز. پەش ٴسونىپ، باگون سۋىعان كەزدە، توسەگەن كۇلمەن تاس كومىر قوقىمى سۋ مەن ارالاسىپ، مۇزدى توڭ بولىپ قاتىپ قالادى. پەش جانىپ، قىپ قىزىل بولىپ، باگون قىزعان كەزدە، تاس كومىر توپىراعى مەن كۇل ارالاسقان مۇز قايىنا ەريدى. قىپ قىزىل بولىپ قىزعان پەشكە قىزدىرىنىپ وتىرامىز. اش ادامعا وتتا قۋات. وتقا قىزدىرىنىپ وتىرعان، اشىققان ادام-كەۋىپ شولدەمپاز بولادى. تەز شولدەيمىز. سۋ ساپ كەبەمىز. توقتاعان جەرلەردە باگوننىڭ ەسىگىن قاعىپ سۋ سۇرايمىز.-قامباي سالداتتار كەمەلىنە كەلمەي سۋ بەرمەيدى...

تۇتقىنداردىڭ كوزدەرى ۇڭىرەيدى.

بىرتە-بىرتە سولىپ كەپكەن دەنەگە جۇقا قايىستاي بولىپ تەرى جابىستى. قولمەن بەتكە سۋ تيمەيتىن بولدى. تاڭ ەرتەڭ دۇزگە وتىرۋعا باگوننان تۇسىرگەن كەزدە عانا، جولداستار ەڭعىپ، ساسىپ، بەت قولدارىن قار مەن ىسىپ جۋادى. تاس كومىردىڭ توپىراعى باسىپ، قاپ قارا كومىردەي بولعان بەت، قار مەن ىسقان سوڭ، ازىراق الەمىشتانىپ، قوڭىر قايلانادى. تاس كومىردىڭ توپىراعى قاپ قارا قىلىپ بەت اۋزدى باساتۇنى، جولداستاردىڭ ٴبارى پەشتىڭ ايالاسىندا وتىرادى. كوبى پەشتىڭ ايالاسىنا، جەرگە جاتادى. ساقى تاقتايلاردىڭ كوبىن وتقا جاققامىز. جالعىز-اق، اۋىرۋلار، السىزدەر جاتاتىن تاقتايلاردى عانا قالدىرعامىز. اۋرۋلار كوبەيدى. ەكى باگوندا اۋرۋلار كوپ. اسىرەسە ٴبىزدىڭ باگوندا كوپ. ٴبىزدىڭ باگوندا دىريزگە ناشار. بارىمىزدا جوعالىپ، الدى مەن، سۋ مەن ناندى سول اۋرۋلارعا ساقتاپ بەرەمىز..

پويىز دۇرسىلدەپ زىرلاپ كەلەدى...قارا كٴۇعى ٴتۇن ەدى. جولداستاردىڭ كوبى ۇيىقتاپ جاتىر. ٴتۇن ورتاسى كەزى ەدى. پەشتەگى تولعان تاس كومىر قىپ-قىزىل بولىپ جانادى. پەشتىڭ الدىندا شاپىران مەن كاتشەنكە، انا نشەنكە، كوتىپ-تۇرتەۋى وتىر ەدى. تۇرمەۋىنىڭ تۇسىنەرى سۋىق. كۇبىر-كۇبىر اڭگىمە-لەسەدى. مەن دە پەشتىڭ قاسىنا كەلىپ وتىردىم.

شاپىران:

- ٴبارىمىزدى، بارعان جەردە، ەلدى تەگىس اتادى، نەمەسە، ٴتۇسىپ باگوندا قىرادى.

ايتەۋىر، ەندى امان قالۋ جوق، - دەدى. انالاردا سونى ايتتى:

- سوت بولسا، تەكسەرۋ بولسا، ومبىنىڭ اباقتىسىنا قامار ەدى. بۇلاي الىپ جونەلگەنى - ولتىرمەك بولعانى - دەستى.

مەن دە، «ولاي ەمەس» دەپ ايتا المادىم. تۇنجىراپ وتىردىق.

شاپىران :

- قالاي قىلساق تا قاشۋ كەرەك. ودان باسقا ەندى ىلاج جوق، سۇيىنسەك عانا ٴبىرىمىز ولسەك تە ٴبىرىمىز قۇتىلۋعا مۇمكىن ٴبىز - دەدى.

انا جولداستاردا سونى قۋاتتادى. مەن ۇندەگەنىم جوق.

شاپىران :

- وسى، پويىز ٴجۇرىپ بارا جاتقاندا ىلاجىن قىلىپ، تۇسە قاشۋ كەرەك-دەدى.

كاتىشەنكە :

- باگونىنان قالاي شىعامىز. جانا قولدا سايمان جوق. قۇر قولمەن باگوندى بۇزا المايمىز. جانا، قاراۋىل ٴوز باگوندارىنىڭ ەسىك الدىندا تۇرىپ، وسى پويىز ٴجۇرىپ بارا جاتقانداعا قاراپ تۇرسا كەرەك. كورىپ قالادى. كورىپ قالسا، قاراپ بولامىز- دەدى.

كوتىپ :

- مىنا پەشتىڭ مويىنى شىققان ارادان باگونىنىڭ توبەسىن بۇزىپ شىقساق كورەرمە ەدى-دەدى.

سولاي، ار قايسىمىز ٴار ٴتۇرلى پىلان ويلاپ وتىردىق.

ٴبىر مەزگىلدە، شاپىران تۇرىپ:

- مىنا تەمىر تەرەزە قاقپاقتى اشىلسا جاقسى بولار ەدى. ەگەردە بۇل اشىلسا، ونىڭ كوزەنشى سالدات باگوندەرىنىڭ ەسىك الدىنان ٴبىزدىڭ باگونگە قاراماي تۇرعانىن مەزگىل بولسا، وسى تەسىكتەن سەكىرىپ تۇسۋگە بولار ەدى- دەپ، شاپىران، زىرلاپ دۇرسىلدەپ بارا جاتقان باگوننىڭ ەكىنشى مەن تەكسەلىپ، تەمىر تەرەزە قاقپاقتا باردى. تەمىر قاقپاقتى شۋىلداپ، ٴپىر از ايناالدىرىپ ەدى، قاقپاق اشىلىپ كەتتى. شاپىران ۇندەمەي، «كورىندىرمە؟» دەگەندەي، بىزگە قارادى. بىزدە ۇندەمەي، شاپىران مەن اشىلعان قاقپاقتا قاراپ، قاتىپ قالدىق. شاپىران، تۇندە ۇيگە باسپاقتان ۇرىشا، اقىرىن، تەسىكتەن تىسقا باسىن شىعاردى. پويىز شايقالىپ، ەلگىلى كۇيىنە باسىپ بيلەپ تەكسەلىپ زىرلاپ كەلەدى. شاپىران ٴبىزدىڭ الدىمىزداعى قامباي قاراۋىلدار كەلە جاتقان باگونگە قارادى ... سول كەزدە مىلتىق داۋىسى شاڭق ەتە ٴتۇستى. شاپىران باسىن كەيىن جۇلىپ الدى، تەز تەمىر قاقپاقتى جاپا قويدى. بىزگە قاراپ:

- ٴبيتتىڭ بالاسى قاراپ تۇر ەكەن. مەنىڭ باسىمدى كوزدەپ اتىپ

جىبەرىپ ەدى، وعى ٴىسىمەي ٴوتىپ كەتتى. ٴيت، تۇندە، ٴجۇرىپ بارا جاتقاندادا كوزەتىپ تۇرادى ەكەن - دەدى.

ول ٴتۇن سولاي ٴوتتى.

ەرتەڭىندە توقتاعان ٴبىر ستانسادان نىل مەن سۋۋ الىپ، ٴبىر از جان شاقىردىق... ٴجۇرىپ كەلەمىز. كۇندەگىدەي باگون. كۇندەگىدەي ٴجۇرىس. كۇندەگىدەي پەش. كۇندەگىدەي پەشتە جانعان تاس كومىر... كەش بولدى. پويىز قۇندىرتىپ «مازۋركە» كۇيىنە باسىپ، ورعىتىپ بيلەپ كەلەدى. جولداستاردىڭ كوبى پەشتىڭ اينالاسىندا وتىر. ٴبىر مەزگىلدە، ساكىدە جاتقان مونين نەستىر، باسىن كوتەرىپ الىپ، ساكىدەن اياقتارىن سالبىراتىپ جىبەرىپ وتىردى دا:

- جولداستار! قالشاق قاشتى! جاڭا، جانداراۋل گايدا ٴوتىپ كەتتى! - دەدى.

ٴبارىمىز جالت - جالت قاراپ، تاڭىرقاعانداي اڭىرايا قالدىق.

- ٴوي! نە دەيسىڭ؟ - قالشاق قاشان قاشتى؟ - گايدا قالاي ٴوتتى؟ - نە دەپ وتىرسىڭ؟ - دەدىك.

گايدا دەگەن، - شەق - سلاۋاكتاردىڭ جانداراليى. قىزىلدار مەن. سوعىسىپ جاتقان مايداننىڭ باسىندا بولاتىن. گازەتتەن اتىنا قانىق بولا تۇتىنبىز.

مونين ٴجانا بىردەمە دەپ، ساكىدەن سەكىرىپ ٴتۇستى. مونيننىڭ اۋىرىپ قالعانىن ٴبىلدىك.

مونيندى جاتقىزدىق. مونين باسىن كوتەرىپ الىپ:

- جاساسىن سانسيالشىل قۇراما كەڭەس رەسپۋبليكەسى! - دەدى...

ٴجۇرىپ كەلەمىز قول اياق تەمىر مەن بۋۋىلعان ٴتارىزدى. ٴبىر، ٴتۇبىسىز شىڭىراۋعا ٴتۇسىپ كەتىپ، راقىمسىز، ٴتىلسىز جاۋدىڭ قولىندا قالعان ٴتارىزدىمىز. دالەي، قارا پالە قوزعالىپ باي، كەۋدەنى باسىپ العانداي. وسى كورىپ كەلە جاتقانىمىزدىڭ ٴبارى - ٴبىر شىرمالعان اۋىر ٴتۇس ٴتارىزدى... زاۋلاپ جۇگىرىپ پويىز كەلەدى. كەي جەرلەردە نوقتاپ تۇرادى. كەي ٴبىر ستانسالاردا ٴتىپتى ۇزاق تۇراتىن بولدى. كەي ستانسادا ٴبىزدىڭ باگوندى اعىتىپ الىپ، ەكىنشى پويىزعا تىركەيدى، ەكىنشى باگوندەگىلەردە بىزدەي. ونداعى قاپىز ناشار اۋرۋ بولىپ الىپتى. كۇن سايىن، ەكى باگوندادا اۋىرعان كىسىنىڭ سانى كوبەيىپ شىعادى.

ومبىدان شىققالى، جول بويى، ومبىدا قاراي ٴوتىپ جاتقان پويىزداردىڭ كوبىندە تولعان اسكەر كوبى شۋۋلاپ وتەدى. ٴبارى ماس ٴتارىزدى. كيىمدەرى ناشار. كوبى موجىق بالالارى. دۇرسىلدەپ، جۇگىرىپ پويىز وتەدى. ىشىندە لىق تولعان، شۋۋلاعان، بىزدەي سولداتتادا، كىر - كىر سالدات. كەي ٴبىر باگونداعىلار زارلاپ شۋۋلاپ ٴان سالىپ وتەدى. اندەرى اشى كۇيىكتى جىلاۋ ٴتارىزدى. ولارداعى ەرىك جوق. ولاردى پويىز كۇن باتىسقا الىپ بارادى، ٴبىزدى كۇن

شمعسقا الىب بارادى. ولاردى دا ولمگه اپارادى، ٔبىزدى ده ولمگه اپارادى،
مىنه، قارا پالەنىڭ ۆكىمى!..

نوبو- نەكالايىسكىي قالاسىنا كەلدىك. ٔبىزدىڭ باگونداردى اعىنىپ،
باعىزالدان اۆلاق، جولدىڭ ٔبىر تاراۆىنا قويدى. ٔبىر كۈن تۇردىق...
كوزدەرىمىز عانا جىلتىرايدى. اۆزدارىمىزدى اشقاندا- اقسىيىپ تىسىنەرىمىز عانا
كورىنەدى. بەت قولىمىز قاپ- قارا. تاس كومىردىڭ توپىراقتاي مايدا ۆۋاعى
ادامنىڭ تەرىسىنە، دەنەسىنە ٔسىڭىپ كەتەدى. جۇۋعان مەن وڭاي كەتپەيدى.
نوبو- نەكالايىسكىيگە كەلگەن سوڭ، بەت قولىمىزدى قار مەن سىيپ جۇۋعان
بولادىق. بەت قولىمىز ازىراق قىزىل قوڭىر تارتتى.

كەشكە جاقىن ونىن-سىۋ الىپ بەرۋمە ەكى باگوننان 6-5 كىسى الىپ كەتتى.
ٔبىزدىڭ ٔوتىنىشىمىز بويىنشا باگونداردىڭ ەسىگىن ونىن-سىۋ كەلگەنشە جاپپاي
قويدى. دەنى ساۋلارىمىز شۇپىرلەپ، باگوننىڭ ەسىگىنەن قاراپ تۇرمىز. ٔبىزدىڭ
باگوندەرىمىز تۇرعان جەر- ازداپ ادام ٔجۇرىپ تۇراتۇن جەر ەكەن. كوبىنەسە،
كورىنەتىن ادام-قازاشاق اسكەرىنىڭ ادامدارى. قالا جاقتان با، جوق، باعىزال جاقتان با،
بىلمەيمىن، ٔبىزدىڭ قامبايدىڭ باسىنعى، اپيىنسەر كەلدى قاسىندا ەكى-ٔۈش
اسكەرى كىيىمدىلەرى بار،- اپيىنسەرلەر بولسا كەرەك: كىيىمدەرى جاڭا، ادەمى.
جاندارىندا- قىلىش، بەلدەرىندە- مىلتىق، جىلتىرەتىكتىڭ وكشەلەرىندە- سىلدىرما-
قاي تەمىر. جەڭدەرىندە وقالاعان بەلگىلەرى بار. ٔبىر وزىن بويىلى اققۇبا جىگىت-
تىڭ جەڭىندە، جانا قالپاعىنىڭ ماڭدايىندا، تىككەن، ادامنىڭ قۇۋباسىنىڭ
سۇۋرەتى بار. بوتەن اپيىنسەردىڭ بىرەۋى، بىزگە:

- قاي جەرلىكسىڭدەر؟-ورىنبورلىق بارما ارالارىڭدا؟-دەدى.

ٔبىز:

-اقمولالىق ٔبىز، ورىنبورلىق جوق-دەدىك.

ٔبىر سەمىزشە، جاس-بالا پىراپورشىك:

- سەبدەپشىلەرسىڭدەرمە؟-دەدى.

- يە، - دەدىك.

بالا-پىراپورشىك كەكەتە كۆلەپ:

- ا.ا، بوستاندىق كەرەك قىلماندار ەكەن-سىڭدەر عوي!.. بوستاندىق!... سى-
بولىش! - دەدى.

ورىسشا:- "A-A' «Слабоду», хотели? „Слабоду“ Сволочь!" -,, ٔبىز
ۆندەگەنىمىز جوق. اپيىنسەرلەر كەتىپ قالدى.

نوبو-نەكالايىسكىيدەن بارناۋىل-سەمەيگە قاراي الىپ جونەلدى. ەندى سە-
مەيگە اپاراتۇعىن بىلدىك. «سىنەپ كورىپىسىنىڭ ىشتابىنا»-دەگەنى- اننەنكوپتىڭ
ەركىنە، دەگەنى ەكەن.

پويىز ەندى، ٔتىپتى جاي كەشىگىپ جۇرەتىن بولدى. جۇرگەنىنەن تۇرعانى

گوب. تۇتقىندار ٴابدان سەك سوقاندايى بولدى. ەگى گوز شۇڭىرەيىپ ىشكە كىردى. ٴسوز ازايىپ، ۇندەمەي تونجىراپ وقىرۋ كوبەيدى.

پويىز ەندى كوب تۇرىپ، از جۇرەدى.

دىريزگە ٴولدى... ساباز ٴولدى. بۇدا پابلوپ ٴتارىزدى، اۋىرعانىن ۇندەمەي جانىپ ٴولدى. پابلوپ، اقمولا سابدەبىن ەكىنشى قايتا سايلاعانىمىزدا، اقشا كەمەسەرى بولىپ ەدى. سابىرلى، بايىپتى، ەدەۋىر وقىعان ادام ەدى. اقمولادا قاتىنى، 4-5 جاس بالاسى جەتىم قالدى.

ال، دىريزگە اقمولانىڭ رەۋ تىرىبيبۋنالىنىڭ ٴتور-اعاسى ەدى. قاجىرلى، قا-يىسپايتىن، جانا ساباسى ٴبىلىمى جاقسى ادام ەدى. اقمولاعا ومبىدان كەلگەن ەدى، قاي جەرلىك ەكەنىن بىلمەيمىن-اينۋشى ەدى، ەسىمدە جوق. دىريزگە-نىڭ ولگەنىن قاراۋىلعا ايتتىق.

قاراۋىل سالداتتار باگوننىڭ ەسىگىن اشىپ، ولىكتى الىپ شىعۋعا بۇيىردى. 4-3 جولداس ولىكتى الىپ شىقتىق. ٴبىزدىڭ باگونداردىڭ ارتىندا تىركەۋلى ٴبىر بوس سۋۋىق باگون بار ەكەن. سونىڭ ەسىگىن قامباي سالداتتار اشىپ، ولىكتى سوعان كىرگىزىپ قويىمىزدى. ولەتۇندەرگە باگوندى دايارلاپ، بوس تىركەپ اكەلەدى ەكەن. دىريزگە ولىسىمەندە، ٴجانا بوس باگونعا اپارىپ ونى قويعان سوڭدا، قوسىلىپ «پوحوروننىي مارش» كۇيىن جىرلادىق.

كەشكىبەي مونين ٴولدى. مونيىن قاتتى اۋىرىپ، جان تالاسىپ ٴولدى. جولداستار قامىققان ۇستىنە قامىقتى. كەك بەن قايناعان كوكىرەك-ۇۋ سەبكەندەي اشىدى. جۇرەكتە قايناعان كەك - نەشە ٴتۇيىن بولىپ بايلاندى.

مونيىندى دا قاراۋىلعا ايتىپ، بوس باگوندارىنا اپارىپ قويدىق. مونيىننىڭ تۋۋعان ٴىنىسى جاقىپ، اعاسىن شىعارادا جىلادى. جاقىپقا زەكىرىپ، ۇرىسىپ قويىمىزدىق.

باگوننىڭ ەسىگىنىڭ الدىندا، شىعارۋعا دايارلاپ قويعان مونيىننىڭ قاسىنا كەپ وتىرىپ. وكسىپ جىلاي باسىاعان جاقىپقا ۇراسقانىم ٴالى ەسىمدە.

- كەت ارمان! قازىر جىلايتىن ۋاقىتپا؟ تۇر، ٴارى!.. مىنا ٴسىلكىعانا تۇۋسقا-نى ەكەن!.. كەت، ٴارى!-دەدىم.

جاقىپ جىلاعانىن قويا قويدى.

مونين اقمولانىڭ ورىسى، سالدات ەدى. پاتشا تۇسكەنىنەن سالداتتارعا باس بولعان، كىرىبيبوگوۋىز دەگەن جولداس بىن ەكەۋى ەدى. ەدەۋىر ٴبىلىمدى جىگىت ەدى. اقمولادا ەڭ اۋەلى سابەتتىڭ ۇرانىن شاقىرعان جىگىتتىڭ ٴبىرى ەدى.

اقمولا سابدەبىنىڭ باسقارماسىنىڭ (پىرىزيدۋمىنىڭ) مۇشەسى، سالىق (كوننىس-ريبۋتسيا) ٴبولىمىنىڭ كەمەسەرى ەدى. شەشەن، قاجىرلى، باتىر جىگىت ەدى. اقمولادا كەمپىر، شال انا-اناسى قالدى. جاس قاتىنى تالدى...

بارناۋىل قالاسىنا كەلدىك... ودان دا كەتتىك. بارناۋىلدا ٴبىر از نان الىپ ٴتاۋىر بولىپ قالدىق. ٴسىر قاداقتاي ماي ساتىپ الدىق. ٴبىراق، كەۋىپ قالعان اشتارعا جوبىشەندى تاماق نە بولادى؟ نانىڭ ٴتاۋىرىن، جەگەنىنشە مايدى اۋ- رۋلارعا ٴالىسىزدەرگە بەرەمىز. سۋۋدا، كەيدە بار، كەيدە جوق. ساۋلارىمىز شول- دەپ كەۋىپ وتىرعانىمىزدا، سۋۋدى اۋرۋلارعا ساقتايمىز.

ٴبىزدىڭ باگوندا اۋرۋلاردىڭ ىشىندە، ماتروس ابدەي ۇلى وتە ناشار. ونىسوڭ مەلاكوۆ دەگەن ٴبىر جىگىت ناشار. ەكىنشى باگونداعىلاردان ٴازىر مارتىنوۆ بەن پيانكوۆىسكي دەگەن جىگىتتەر ٴولدى. ەكەۋىدە اقمولانىڭ ۇزىندىكى. مارتىنوۆ ىسپاس جۇمىسكەرى ەدى. پيانكوۆىسكي قالادا تۋراتۇن شەبەر-ۇستا ەدى. ەكەۋىدە سابىرەپتىڭ مۇشەسى، پيانكوۆىسكي ەگەك كەمە- سەرى ەدى. ەكەۋىنىڭدە اقمولادا قاتىن بالاسى قالدى. پيانكوۆىسكي مارسەلىيەزە كۇيىن جىرلاپ وتىرىپ ٴولىپتى.

جولداستاردىڭ ولگەنى بولماسا، بارناۋىل ۇيەزىنىڭ اۋدانىنا كىرگەن سوڭ، قالىمىز ٴبىر ازعانا ٴتاۋىر بولعان تارىزدەندى. ول مىناداي جاي:

اتامانىنىڭ «باتىرلارى» ٴبىزدى ادەيى اشتان قىرىپ ٴۇشىن مۇنداي كۇيدە ۇستاپ كەلە جاتقانى ايقىن بەلگىلى. نان بىلاي تۇرسىن، سۋۋدى دا تالدىرىپ بەرەدى. قالشاق «ەرلەرىنىڭ» بۇل دىبەتىنىڭ ۇستىنە، جول بويى ىستانسالاردىڭ كوبىندە نان جوق. بولسا-بىرەن-ساران مۇجىق قاتىندارىنىڭ قولىندا جۇرەدى. ونداعا بولماشى. ال، وزگە تاماق ٴتىپتى جوق. بۇلاي بولۋدىڭ سەبەبى: ٴبىرىنشى، نان ساتاتۇن، ٴجانا باسقا ٴتۇرلى اس ساتاتۇن كىرەستىيانداردىڭ ٴوزى كەم تار. ەكىنشى، كىرەستىياندار ازىقتارىن قالشاق اقشاسىنا ساتقىلارى دا كەلمەيدى. ونىڭ بەر جاعىندا، قالشاقتىڭ «باتىرلارى» كورىنگەن جەردە ازىق ساتقىسى كەلمەيدى. مۇنى سول بارناۋىل ۇيەزىنىڭ اۋدانىنا كەلگەن سوڭ بىلدىك. سول اۋداندا كەلە جاتىپ، ٴبىر ەكى ىستانسادا، قامبايىمىز ٴبىزگە نان اپەرەمىز دەپ، نان تابا-المادى. سونىسوڭ، ٴبىر ىستانساعا كەلىپ پويىز توقتاپ، كوپ تۇراتۇن بولدى. جولدان بەس شاقىرىمداي جەردە ٴبىر پوسەلكە كورىنىپ تۇردى. قامبايلىڭ سالداتتارى، سول پوسەلكەدەن نان اكەلۋگە ٴبىر جەردەن شاناعا جەگۋلى ەكى ات اكەلدى. ەكى باگوننان ەكى كىسى الىپ، ٴتورت سالدات پوسەلكەگە كەتتى... الدەن ۋاقىتتا ەدەۋىر نان كەلدى، ٴبىراق، نانىنىڭ كوبىن قامبالاردىڭ وزدەرى الدى. ازىن ٴبىزدىڭ ەكى باگون ٴبولىسىپ الدى.

پوسەلكەگە ەكى شانا مەن ٴبىزدىڭ ەكى كىسىنى الىپ اتامانىنىڭ سالدات- تارى بارىپ، نان سۇراپتى. كىرەستىياندار «نان جوق، وزىمىزدە اش بىز» دەپتى. ناندى جاعالاي سۇراپ ٴجۇرىپتى. ەش كىمدەن نان شىقپاپتى. سونىسوڭ، ٴبىر مۇجىققا، ٴبىزدىڭ ەكى جولداس، قاپىسىن تاۋىپ، كىم ەكەندەرىن ايتىپتى. ٴبىز- دىڭ كىسىلەردىڭ كىم ەكەنىن بىلگەن سوڭ، الگى مۇجىق اقىرىن:

ويباي باناداڭ بەرى بىلمەدىڭ قوي! - دەپ، دەرەۋ ورنىنان تۇرىپ كەتتى. ول ۋاعدالارىنا ايتىپ، سونسوڭ موجىقتار تەز شۇعىلاسىپ، ىزدەگەن بولىپ، كوپ قىپ نان جيناپ بەرىپتى. ورتادان ورنىنا قالماسادا، بەرە بەرەتىن ەكەن، اتامانداپ ساعالداتتارى «ونىسى دا بولادى» دەپ جۇرىپ كەتىپتى. موجىقتار اتاماننىڭ باتىرلارىنا تىستەرىن قايراي-قايراي قالىپتى.

بارناۋىل اۋدانىنا كەلگەن سوڭ، ستانسالاردان قامباي مەن نان تەمەكى ىزدەپ جۇرىپ، جولداستارىم ورىسشا گازەت الىپ كەلەتىن بولدى. گازەتتىڭ اتى، «التاي شۇعىلاسى» («Алтайский луч») بۇل گازەت قالشاقتىڭ ۋاقىتشا گازەتتەرىن دەي ەمەس، قالشاقتا قارسىلاۋ گازەت. «ەس-ەر» لەردىڭ گازەتى بولساكەرەك. گازەتتەن كوپ قابار الىپ قالدىق.

«امەريكانىڭ باستىعى (پرەزيدەنتى) ۋيلسون، ەۋروپانىڭ تىنىشتىعىن كوزدەپ، جيىلىسىپ شاقىرىپ جاتىر، جيىلىس «پرينسي وستروۋا» دەگەن جەردە بولماق. (قازاقشا ايتقاندا «سۇلتان ارالدارى» دەگەن جەردە) بۇل جيىلىسقا رۋسسيادا تىنىشتىقتى كوزدەپ، رۋسسيادا باسالقى قۇرالماق، رۋسسيادا ۇكىمەتتەن جيىلىسقا وكىل شاقىرادى. ەلدە عانا بولشەبەكتەر ۇكىمەتىنەن شاقىرادى» دەيدى.

جانا - بولشەبەكتەردەن وكىل شاقىرىلسا، بىز شاقىرسادا، وكىل جىبەرمەيمىز دەپ، قالشاق ۇكىمەتى قابار جىبەردى - دەيدى.

جانا، بۇل گازەت جازادى:

- رۋسسيادا «ەس-ەر» مەن «مەنشەبەك» پارتيالارىنىڭ باستىقتارى، بولشەبەك باستىقتارى مەن سويلەسىپ، ىنتىماقتاسىپ، بارى بىرىگىپ قالشاقتا قارسى كۇش جۇمساماق بولىپتى، - دەيدى. بۇل تۋرالى «ەس ەر» لەردىڭ باستىعى شورنوپ كوللى رۋسسياعا - «قالشاقتا قارسى تۇڭدارا» - دەپ جارناما تاراتىپتى - دەيدى.

- «ەس ەر» «مەنشە بەكتەر» ەندى بولشە بەككە كۇش قوسىپ، قالشاقتا قارسى شىعىپتى، - دەگەن قابارعا جولداستاردىڭ بارى - اق كوڭىلدەنىپ قالدى. اسىرەسە «لەۋەي ەس ەر» جولداس تىراپيەۋپ قۋانىپ، ماعان قاراپ:

- ا - ا، سەيپوللىيىش، ەندى جاقسى بولدى! . . . ەندى جاقسى بولدى! دەدى. كازەتكە قاراعاندا، سىبىردەگى بارلىق تەمىر جول جۇمىسكەرلەرى، بارلىق كىرەستيان، بارلىق كوپەراتسيا ۋيىمدارى قالشاقتا قارسى.

تاپ وسى قاباردىڭ شىن ەكەنىن ۋزىمىزدە كورىپ كەلە جاتقاندىقتان، ولىم قالىندە وتىر ساقتا، الدىمىز قىرىلىپ جاتسادا، كوڭىلىمىز تاسىپ قالدى.

- ەندى ۋزاققا بارماسسىڭ، بالام! - دەپ، قالشاقتا كىجىڭگەن سوز ار قايسىمىزدىڭ اۋزىمىزدان ەرىكسىز شىقتى.

التاي گۋبەرناسىنىڭ كەي بىر جەرلەرىنىڭ كىرەستيياندارى قالشاقتا قارسى كوتەرىلىس جاساپ، قالشاق ونى اياۋسىز باسىپتى. كوتەرىلىس جاساۋشىلاردىڭ باستىقتارى التاي تاۋىنا قاشىپ شىعىپ كەتىپتى.مۇنىدا كازەتتەن وقىدىق.

بارناۋىلدا، كوپەراتسيانىڭ كوبەرەلىك مەكەمەسىن قالشاقتىلىعى ۋلىقتىلىعى كەلىپ ٴتىنتىپ، مەكەمەنىڭ باستىقتارىن ابانىنا جاۋىپتى. وسى ٴبىز وقىعان، «التاي شۇعىلاسى» دەگەن گازەتتى قالشاق نەشە بىرەۋ جابىقىزىپتى، نەشە بىرەۋ بىشتاراپ سالعىزىپتى، نەشە بىرەۋ گازەتتىڭ شىعارىلۋىسىن جاۋاپقا ٴتارتىپتى. قالشاق جابقىزعان سايىن، گازەتتى، ەكىنشى بوتەن اتپەن شىعارا بەرىپتى. گازەتتىڭ اتى بىردە «التاي تاڭى» بولعان. بىردە «التايدىڭ جاڭا تاڭى» بولعان. سودان «التاي شۇعىلاسى» بولعان. مۇنىڭ ٴبارىن سول گازەتتەن كوردىك.

مىنە، مەنىڭ الگى، بارناۋىل اۋدانىنا كەلگەن سوڭ قالىمىز ٴبىر از ٴتاۋىر بولعان تارىزدەندى، دەگەنىم وسى.

بارناۋىلدان سەمەيگە قاراي شىققان سوڭ قالەمىز تاعىدا اۋىرلاندى. نان جوق. سۋدا جوق. سۋدا كۇن سايىن بولمايدى.

دۇزگە وتىرعىزىلۋعا باگوننەن تۇسىرگەندە، تاس كومىر سالعان قاپپەن قار الىپ كىرەمىز. سول قاردى پەشكە ەرىتىپ ىشەمىز. باگوننان تۇسىرگەندە، اقىرىپ، اسىقتىرىپ، قامباي سالداتتارىمىز جۋىندىپ قاردىدا العىزبايدى. . . الدە نەشە كۇن، تۇتەك - سۇراپىل بوران سوقتى. پويىز ٴجۇندى جۇرمەيدى. كوپ تۇرادى. پارا بۋزدىڭ ماشينەشىلەرى ادەيى اسىقپايتىن ٴتارىزدى.

ٴبىزدىڭ باگونداعى اۋىرۋلاردىڭ ىشىندە، ابدەي ۇلى وتە ناشار. ورنىنان تۇرعاندا تالتىرەكتەپ، ساندالىپ تۇرادى. ٴبىر بىرەۋ تۇرىپ، باگوننىڭ ەسىگىنە تاياۋ كەلمەك بولىپ ەدى، تالتىرەكتەپ جۇرە - المادى. باگون قوزعالعانان ەمەس، پويىز جۇرمەي تۇرعان ۋاقىت ەدى. ابدەي ۇلىنىڭ بەتىنەن كىسى شوشىتىن. جالعىز ابدەي ۇلىنىڭ تۇرىنەن ەمەس. تۇتقىنداردىڭ ٴبارىنىڭ - اق تۇرىنەن ادام شوشىرلىق. تاس كومىردىڭ مايدا ۇشقىنى كۇللى دەنەگە، بەت اۋىزعا قاپ-قارا بولىپ سىڭگەن. الىرىپ، كوزدىڭ اعىعانا كورىنەدى. تاس كومىردىڭ ۇشقىنى قاپ-قارا بولىپ تاناۋعا، قولاققا، اۋىزعا تولعان. كەي ٴبىر اۋىرۋلاردىڭ اۋىزدارىنىڭ ٴىشى، تىستەرىنىڭ اراسى، ەزۋلەرى قاپقارا تاس كومىردىڭ توپىراعى. . .

جولداستاردىڭ ٴبارىدە، باگوننان قۇتىلساق ەكەن دەپ تىلەيدى. قايدا اپارسادا، تەز اپارسا ەكەن دەپ تىلەيدى. ٴبىراق، وعان ەندى پويىز اسىعاتىن ەمەس. تەمىر جول قىزمەتكەرلەرى ەش ٴبىر پويىزدى اسىقتىراتىن كورىنبەدى. وعان قوسىمشا، سۇراپىل بوراندا پويىزدى جۇرگىزەتىن ەمەس. ٴبارىمىزدىڭ ارامىزدا وتە قايىراتتى، وتە قاجىرلى جولداس كاتشەنكە ەدى. سۋ، نان تەمەكى، وتىن، ٴتارىزدى قاجات جۇمىستارعا، كاتشەنكە كوبىرەك ٴجۇرىپ، ٴىستى كاتشەنكە باسقارۋشى ەدى.

ٴبىر ىستانسادا كەلدىك. كاتشەنكە قامبايدان سۇرانىپ ىستانساعا بارىپ، نان، تەمەكى ىزدەمەك. ابدەي ۇلى ىڭقىلداپ جاتىر ەدى.

— كانشەنكە، ٴبىر ىستاقان ىستىق ٴسۇت تاپ، ٴبىر ىستاقان ٴسۇت تابساڭ ولمەيمىن،- قان توگىپ تابساڭ دا، تاپ !... — دەدى.

كانشەنكە بىلمىرتىبەگەن بولىپ، كوزىنە جاسىن ىركىپ الىپ، قامباي سالدات- بەن ىستانساعا كەتتى .. الدەن ۋاقىتتا، قۋانىپ، ارسالاقتاپ ٴبىر ىستاقان ٴسۇت الىپ كەلدى. دەرەۋ پەشكە قويىپ، ٴپىسىرىپ، ٴسۇتتى ابدەي ۇلىنا بەردىك.

ابدەي ۇلىنىڭ ولمەي قالۋىنا ٴبىر دەمەسىن وسى ٴسۇت بولدى. ونىسوڭ، ابدەي ۇلىنىڭولمەي قالۋىنا ۇلكەن سەبەب بولعان جولداس كاندىراتوۆا دەگەن ارامىزداعى جالعىز ايەل بولدى. كاندىراتوۆا كۇندىز - ٴتۇنى ابدەي ۇلىن كۇزەتىپ كۇتتى. ابدەيۇلىنىڭ ٴالى قۇرىپ، سىرەسىپ جاتقان كەزدەرىندە، كاندىراتوۆا سۇۋدى اۋىزى مەن بەردى. ابدەي ۇلىن توگىلدىرماي، جىلى جاققا الىپ جاتىپ، ابدەي ۇلىنىڭ قول اياعىن، بارلىق دەنەسىن ۋقالاپ قويىنىنا تىعىپ جاتىپ ٴجۇردى. سونى مەن عانا، ابدەي ۇلى ولمەي قالدى.

بارناۋىل مەن سەمەي اراسىندا ۇزاق جۇردىك. ٴاربەردەن سوڭ، كەبكەن، سولعان، سەندەلگەن تۇتقىندار سۇۋدىڭ وزىنە زار بولدى. سۇۋ جوق .. قاردى العىزىپ تۇرعىزبايدى. كۇنىنە، كەيدە ٴبىر مارتەبە، كەيدە ەكى مارتەبە، باگوننان شىعارىپ كىرگىزگەندە، اسەپ - ساسىپ الىپ كىرگەن ازعانا قوقىم قاردى، ەرىتىپ، الدى مەن اۋىرۋلارعا بەرىپ، قالعانىن ساۋلار، ٴبىر ىستاقاننان، جارتى ىستاقاننان ٴبولىپ ىشەمىز. ادام بالاسى اشتىقتان شولگە وسال بولادى ەكەن. ەڭ الدى مەن، ادامعا وزگە استان سۇۋ قىمبات ەكەن. كەۋىپ، شولدەگەن تۇتقىن تەمىر قاپاستاعى جولبارىسىناي قارايدى. كوز ۇگىرەيىپ، ىشىنە كىرىپ، قىبىقتىزىل بولىپ جاينايدى. سويلەۋى ازىپ بەرەدى. دەلبە بولعان جىلقىداي سەندەلەدى. بارىنەن بۇرىن سۇۋ كەرەك. دۇنيەنىڭ ەڭ قىمباتتى نارسەسى سۇۋ ەكەنىن، مەن سول باگوندە عانا ٴبىلدىم. ۋۋا- شىركىن، تاۋدان اعىپ جاتقان تاس بۇلاقتار!.. بالاي ٴوتتىم - اۋ اتتاپ، سەندەردى!..» دەگەن وي باسقا تالاي كەلدى...

اقىرىندا سەمەيگە كەلدىك. بوران اشىلعان.. تاڭاتا كەلدىك. تەمىرجولدىڭ نارسە تيەيتىن ىستانساسىنا ٴبىزدىڭ باگوندەردى اعىتىپ بولەك قويدى. سۇۋ الىپ ٴىشىپ «ۋھا»- دەپ دەم الدىق. تۇرعان ىستانسامىزدان قالاكورىنىپ تۇرادى، 2 شاقىرىمداي .. كۇن شىققان، ٴبىزدى باگوننان ٴتۇسىردى. ونشا، كۇندەگىدەي اسىقتىرمادى. اق قارعا بەتتى قولىمىزدى ٴابدان جۇۋعانشا ۋاقىت بەردى.. جەر دۇنيە دە اپپاق قالىڭ قار. جىپىرلاپ، ۇلكەن پوسەلكە قارىبزدەنىپ سەمەي قالاسى جاتىر. كۇن سۇۋىق ەمەس، جىلى. قالانى دا قار باسقان. اسپاندا بۇلت جوق. كىرشىكسىز اپپاق قاردىڭ بەتى كەۋدەرەدەي قولپىرادى. تابىنازا اپپاق قاردىڭ ىلىك ۇنبىلعان ٴجىلۋارى مەن التىن كۇننىڭ شۇعىلاسى شاعىلىسىپ، ويناپ، نەشە ٴتۇرلى وت شاشادى. نارسە تيەيتىن ىستانسادا جۇمىس قىلىپ نىبىرلاپ ٴبىر از ادام ٴجۇر. ىستانساداعى ٴبىر

باگونگە، سىلىب قانىرعان قوي ەىتەرىن شانا مەن تىلسىب اكەب ەنگىزدىب تازاقتار جۈر. ويلارىنىدا ەش تەگە جوق، - ەبارى القام - سالقلم....

قامبايەمزدىڭ باستەى - اپىنسە، ەبىر - ەكى سالدات بەن تالاعا كەتتى. قالعان ەكىنشى باستىق، سىزگە ەمراز نان اپەردى.

ەندى ازىراق جان شاقىردىق. ەجانا، الدىمىزدا نە كۇتىپ تۇرسا دا، قالاعا كەلگەن سوڭ، اينەۋىر مىنا «ازاب باگوننان» قۇتىلامىز دەب، جولداستاردىڭ كوڭىلى جادىراڭقىرادى.

كەشكە شەيىن، سول ىستانسادا تۇردىق. - قاشان كەلىب قالاعا اپارادى؟ - دەب تىعىرشىب وتىرمىز.

كەشكە اپىنسەر كەلدى. باگوندى اشىب كىردى.

- نو، قايتا جۈرەتۇن بولدىق، - بۇگۇن كەشكە قايتا جۈرەمىز - دەدى.

ەبىز تاڭ - تاماشامىز.

- بىلمۇگىد بولاما؟ - نەكە قايتاردى؟ - ەندى قايدا باراسىزدار؟ - دەدىك.

- قايتا الىپ جورىۇگە بۇيرىق قىلدى، ودان باسقاسى جوق - دەدى.

اپىتسەر شىقتى. باگوننىڭ ەسىگىن جاۋىب قويدى.

- بۇ قالاي؟ . بۇلارى نە؟... نەگە اكەلگەن؟ ەندى نەگە قايتارادى؟...

ەندى قايدا اپارار ەكەن؟.. دەگەن وي ەبىراز اڭگىمە بولدى.

- قازىر سەمەيدىڭ ەۋزىنىڭ قالى ناشار شىعار، - دەدىك. سونىسوڭ ەبىزدى الماعان شىعار دەدىك. ەندى بىلعى باگوندە الىب جۈرە بەرەر، - دەدىك. - اۋەلدە سەمەيگە، اشەيىن، جولشىباي قىرىق ەۋشىن اكەلگەن عوي، - دەدىك. - ەندى سىبىردىڭ ەبىر تۇكپىرىندەگى تۇرمەگە اپارار، - دەدىك.

قىسقاسى، نە ەكەنىنە تۇسىنە - المادىق. تۇندە سەمەيدەن قايتا ەجۈرىب كەتتىك. تۇندە ەبىر از جۈرگەن سوڭ پويىز اياڭدادى، بوقتادى. تاعى دا جاي اياڭداب ەجۈردى. تاعى دا توقتاب تۇردى... كوب ۇۋاقىتتى سولاي وتكىزىب، تاعى دا ەجۈرىب كەتتى،

تاڭ اتتى. وكۇنى ەبىراز جۈردىك. ەرتەڭىندە كۇن بۇران بولدى. پويىز، جاي، اياڭداب قانا جۈرەدى. اقىرىن جورتادى.

بوقالاي؟ دەسەك، جولدى قار باسىب قالىب، پويىز جۈرەالماي كەلەدى ەكەن. ەجانا پارابوزدا ناشار. پويىزدا بىز بەن قامبايدان بلسقا، ەجانا، پويىزقىزمەتكەرلەر-مەن باسقا جان جوق ەكەن. جولاۋ ناسىمىۇن پويىز ەكەن...

پويىز ايالا مەن بۇلكىلدەن ارتىق جۈرەالمادى. جيىي توقتايدى. ۇزاق تۇرادى. بوران ەكى ۇش كۇن سوقتى، كۇننىڭ جىير ما بەس شاقىرىم جۈرگەن كۇندەمىز بولدى. ەندى تەگىس قالجىرادىق. نان كورمەگەنىمىزگە ۇش كۇن بولدى. سۇۋداڭ بىردە بار، بىردە جوق ..

بوران اشىلدى. ەبىراق، قاردان پويىز جەلدام جۈرەالماي كەلەدى. ناندا

جوق، سۋدا جوق. نان كورمەگەنىمىزگە ٴوندى ٴتورتىنشى كۇنگە اينالادى
جۇرت اش جولبارىسشا بۇگجىيدى. ۇگدرەيگەن كوز بۇرىنعىدانداا جامان ۇگىرەيدى.
كوزدىڭ وتى ازايىپ، ۋىتى كوبەيدى. ٴوندى سانتىق... جۇرت داعدارىپ،
سازارىپ وتىردى.
-قوي، ٴبۇيتىپ وتىرىپ قىرىلعانشا، ٴوندى ٴبارىمىزدى ٴبىراق اقىپ ناستاسىن،
ەسىكتى تەكبىلەپ، نان مەن سىۋ سۇراپ، ٴوندى بەرمەسىز شۇۋلاپ، «نە ٴتىمگىس
ات، نە، نان مەن سىۋ بەر!» دەپىك، دەگەن سوز شىقتى.
«دۇرىس!» دەستىك.
ٴبىر جەرگە پويىز توقتاسى مەن، ەسىكتى ٴدۇرسىلدەتىپ تەكبىلەدىك.
قاراۋىل سالدات كەلىپ اقىرىپ:
-ۋا، نەمەنە؟ - نەكەرەك؟ - دەدى.
نان مەن سىۋ سۇرادىق.
جوق! - دەدى.
- قار الىۋعا تۇسىر! - دەدىك.
مازاق قىلدى. بۇنتادى.
تاعىدا ەسىكتى تەكبىلەدىك.
- ۋا، نارسىلدانبا - اتامىن! - دەدى.
- اتساڭ تەگىس ات، ايتپەسە ەسىكتى اش - قار الەمىز! - دەدىك.
قامبايدىڭ ەكىنشى باسىنعى كەلىپ، سىرتتا تۇرىپ سويلەسىپ، قار الىۋعا
ٴجانا دۇزگە وتىرتۋعا ەسىكتى اشتى. ابقا، جانا جامان شەلەككە نەعاب تولتى-
رىپ قار الدىق. قامباي سالدات، باگونگە تەز كىرىگەدەر، دەپ اسىقتىرىپ دى-
گەرلەدى. ٴبىزدىڭ ٴبىر اپاناسوپ دەگەن جولداس:
- تۇرا تۇر، تاعىدا قارالايىق، ٴبىر از! - دەدى.
سالدات اقىردى اپاناسوپ ەرەگىسە كەتتى. سالدات بۇقتاپ، ايقايلاپ،
وزدەرىنىڭ باگوندەرىندە وتىرعان جولداستارىن شاقىرىپ:
- ٴا - اي - شىعىڭدار بەرى! مىنالار بۇنت شىعارايىن دەپ تۇر! - دەپ، بۇقتاپ،
- اتىپ تاستايمىن ٴبارىڭدى! - دەپ، جالماجان، بەنتوۆكەسىنىڭ شاپپاسىن قايىرىپ
الدى.
اپاناسوپ، سالداتقا قادالا قاداپ، ەكى كوزى مەن لاعنات جىبەرگەندەي
بولىپ:
- ال - اتساڭ ات! دەپ قارسى قاراپ تۇرا قالدى. سالدات اتپادى. قامبايدىڭ
ەكىنشى باسىنعى شىعىپ جانجالدى باستى.
پويىز ٴجۇردى. قاردى ەرىتىپ ىشتىك. پويىز تاعىدا ٴبىر جەرگە كەلىپ تۇر-
دى. «قار الىڭدار» دەپ، باگوننىڭ ەسىگىن اشتى. قار الىپ جاتىرمىز. پويىز توق-
تاپ ۇزاق تۇردى. پويىزعا جاردەم قىلىۋعا ٴبىر پاراۆوز كەلگەن ەكەن. پاراۆوز

پويىزدىڭ الدى-ارتىنا شىعىپ، قابات-قاتار جول مەن ٴبىزدىڭ باگونداردىڭ جانىنان وتتى. پارا بوزدىڭ ماشينەشىسى بىزگە قادالىپ قاراپ ٴوتتى. باگوننىڭ ەسىگىن جاپقان جوق ەدى. قاراپ ٴوتىپ بارا جاتقان ماشينەشىگە ٴبىزدىڭ جولداستاردىڭ بىرەۋى، ەستىرلىك قىلىپ:

— ٴبىز اشبىز... ٴبىز تۇتقىنداعى بولشەبەكتەرمىز... جاردەم كورسەتىڭدەر!.. — دەدى.

پارا بوز پويىزدىڭ الدىڭعى جاعىنا بارىپ توقتادى. الدەن ۋاقىتتا، ٴۇستىن قارا تونى بار، كىر كيىمدى، ٴبىر قارا سۇر ادام بىزگە قاراي ٴجۇردى. الدىڭعى پارابوزدان ٴبىر-ەكى كىسى ٴتۇسىپ قاراپ تۇردى. الگى قارا توندى كىسى كەلىپ، ٴوز باگونىمىزدىڭ جانىندا تۇرعان، قامايدىڭ ەكىنشى باستىعى مەن سويلەسىپ، قولتىعىنان بىردەمە الىپ بەردى. نان ەكەن. ناندى باستىق بىزگە الىپ كەلدى. انا كىسى قاراپ تۇردى، باستىق بىزگە كەلىپ:

— مىنا ناندى سىزدەرگە انا كىسى بەردى، ٴبولىپ الىڭىزدار، — دەدى.

جولداستاردىڭ جارىق ەتىپ كوڭىلدەنىپ، كوتەرىلگەنىن ادام ايتارلىق بولمادى.

نانعا كوڭىلدەنگەننەن بۇرىن دوستىققا كوڭىلدەندىك.

باگونىمىزدىڭ ەسىگىن جاۋىپ قويدى. ٴبىرازدان سوڭ تاعى دا باگونىمىزدىڭ ەسىگىن اشتى. ەسىك اشقان قامايشى سالداتتىڭ ٴبىرى، بىزگە قاراپ:

— انا كىسى، سىزدەرگە نان اكەلىپ تۇر، الىڭىزدار، — دەدى.

قاراساق، — ەكى قولتىعىندا ەكى ۇلكەن قارا نان، الگى كىسى كەلىپ تۇر ەكەن. ەسىتكەن باسىمدى شىعارىپ قادالىپ ىنتىمەن قارادىم. ونىڭ دا ەكى كوزى بىزدە، بىزبەن، باسىن ەكى-ٴۇش قايتا شۇلعىپ اماندادتى. ەكى كوزى بىزدە. جايناعان ەكى كوزىندە، ىركىلىپ تۇرعان جاس كورىندى. تاعى دا ناندى الدىق. ونى الگىدەن دە شاتتاندىق...

ەرتەڭىندە بارناۋىلعا كەلدىك.

قامايدىڭ باستىعىنا ايتىپ، ۇلىقسات الىپ، ٴبىر-ەكى ىڭعايلى كيىمدەردى بازارعا قامايشى مەن اپارىپ ساتىپ، كەتشەنكە ەدەۋىر ازىق اكەلدى. نان، قالباسا، ماي، تەمەكى. تاعى دا كەنەلىپ قالدىق. تەمەكى تارتاۋىندار، تاماقتان بۇرىن تەمەكىگە ۇمتىلدى. مەن تاڭ قالدىم. سونداي اش ادام، ناننان، مايدان بۇرىن، قالتىراعان قولدارىمەن پاپيروستى ۇستاي الىپ، تەز تۇتاتىپ، ماسقالاقتاپ، ٴتۇتىنىن سورىپ جىبەرگەندە،- ماڭدايىنان تەربۇرق ەتە تۇستى! پاپيروستى ٴۇستى-ۇستىنە وزەۋرەپ سورعاندا-قايتا ٴبىر ٴتۇتىن شىعارعان جوق!

ەندى، بارناۋىلدان نوۆونيكولايەۆسكىي قالاسىنا شەيىن ٴبىر قالىپ تا، ٴجۇرىپ-ٴجۇرىپ باردىق. جولشى باي تاعى ٴبىر-ەكى كىسىمىز ٴولدى. دىبىرمەن ماستىرى يۇرىشكەۋىش ٴولدى. (كرمەسكويدىڭ كۇيەۋى)

ٴوبو-نەكەلاپسكيدەن قايداجونەلتەر ەكەن-دەب، جۇرەك كۇبتى بولەب ٴوزعاندا، ومبىعا قاراي الىب جۇنەلدى. ەندى، بۇل ەكى ورتاعا جىلدام كەلدىك . . .
تاعى دا ومبى باعزالىنىڭ ٴبىر قالتارىستاۋ جەرىنە ەبىزدىڭ باگونداردى اكەپ قويدى .
بۇل جەردە ەكى كۇن ٴوردىق. ٴۇشىنشى كەلىپ ەدىك . . . ەرتەڭىندە، سۇرانىپ ٴبىزدىڭ ەكى-ٴۇش جولداس سۋ الۋعا، باعزالعا باردى. سۋ اكەلىپ:
— ٴبىر، ٴتاۋىر، كيىمدى تولىق ادام، باعزال جاقتا بىزگە كەز بولىپ، قىرىنداپ، بىزبەن قاتار ٴجۇرىپ وتىرىپ، وسى جەرگە كەلىپ قايتتى-دەدى .
— ە، ە، جاي كىسى دە — دەدىك .
— جوق، جاي كىسى ەمەس، بىزگە كوز قاراسى جاي ەمەس، ونسوڭ، ادەيى وسى جەرگە شەيىن قىرىنداپ ىبرگە كەلىپ، قاراپ-قاراپ كەتتى — دەدى.
بەسىن ۋاقىتىسىندا كانشەنكە تاعى دا سۋعا بارىپ كەلىپ، باگوندى جابقان سوڭ سىبىرلاپ:
— باناعى كىسى تاعى دا كەلىپ ٴجۇر، باگوننىڭ ارت جاعىندا، — سىعالاپ قاراڭدارشى! — دەپ، ٴوزى باگوننىڭ ٴبىر ساڭىلاۋىنان سىعالاي قالدى. بىزدە سىعالادىق .
بيە، ۇزىنداۋ بويلى، ۇستىندە ىشىگى بار، تولىق اققۇبا ادام، جاي جۇرگەنگە ۇساپ، ولاي-بۇلاي ٴجۇردى . . . الگى كىسىنىڭ جانىنان ٴبىر ادام وتە بەردى. وتە بەرگەن ادامعا :
— مىنانى قاراڭدارشى: مىنا ٴبىر باگونداردىڭ ىشىندە قاماۋلى ادامدار جاتىر. ادام كورمەگەن ازاپ تا . . . ٴبارى دە بۇرالعان اش. ادام بالاسىن وسىنشا ازاپقا سالارما ! . . . انەناۋ قىلمىس اسىنعان جاۋىزدار كۇزەتىپ ٴجۇر. مىنە، ەرلەر، جۇرت ٴۇشىن وسىنداي ازاپ تارتىپ جاتىر-دەدى.
ٴوتىپ بارا جاتقان كىسى ازعانا توقتاپ تۇرىپ، بىردەڭەدەپ ٴجۇرىپ كەتتى .
قاراي-قاراي، تولىق كىسىدە كەتتى.
ەرتەڭىندە ٴتۇس كەزىندە، ٴبىزدىڭ ٴبىر-ەكى جولداس تاعى دا سۋعا بارىپ، سۋ اكەپ باگونگە ەنگىزىپ جاتىر ەدى. ٴۇش-ٴتورت كىسى سۋدى الىپ، ەسىك الدىندا تۇردىق. جانا، قامبايدىڭ ولشەپ بەرگەن ازعانتاي نانىن الىپ تۇردىق. باگوننىڭ ەسىگى اشىق ەدى. دولىمىندا، ٴبىر شۇبەرەككە تۇيگەن ەدەۋىر نارسەسى بار، ٴبىر ايەل باگوننىڭ الدىنان ٴوتىپ بارا جاتتى. توگىرتاي كيىمدى ايەل. سۋەمەن ناندى الىپ بولعان سوڭ، قاراۋىل سالدات باگوننىڭ ەسىگىن سىرىپ جابا بەردى. باگوننىڭ ەسىگىن، قاراۋىل سالدات جابا المای، جۇلقىلاپ سىرىپ جاتقاندا، الگى ايەلدىڭ قولتىعىنداعى شۇبەرەككە تۇيگەن نارسە ەسىكتەن جىپ جىلدام سەكىرىپ، باگوننىڭ ىشىنە دۇرس ەتە ٴتۇستى! . .

جالت ـ جالت ڤاراستىق..ايەل جوگەرە باسىپ كەتىپ بارادى ەكەن.

ڤاراۋىل سالدات اڭىرايىپ تۇرىپ قالدى. بىزدە ٴبىر ـ بىرىمىزگە تاڭىرقانىپ ڤاراسىپ، ٴتۇيەۋلى نارسەنى جىلدام بىلاي الىپ قويدىق.

ايەل كەتىپ قالدى. باگونىنىڭ ەسىگىن بەكىتتى. ٴتۇيۋلى شۇبەرەكتى شەشىپ قارادىق. نە ەكەن؟ ـ نان، قالباسا، پاپيروس ەكەن!

تارشىلىقتا بىرەۋدىڭ سىنەگەن بولماشى دوستىعى كوزگە قانداي كورىنە ـ تۇنىن ٴوزى تارشىلىقتا بولماعان كىسى بىلمەيدى. ٴجانا، ايتساڭ دا، ٴدال وزىڭدەي تۇسىنبەيدى.

بۇل، ـ ومىردە ۇمىتىلمايتىن ٴىس! مۇنداي دوستىق، تارشىلىقتاعى جانعا تاۋداي قايرات، ولشەۋسىز شاتتىق بەرەدى!

كەشەگى تولىق ەركەكبەن، بۇگىنگى مىنا ايەلدىڭ كىم ەكەنىن بىلمەدىك.

ٴسويتىپ، سەمەيدەن قايتىپ كەلگەن سوڭ، باگوندا ەكى اق كۇن تۇرعىزىپ، ٴۇشىنشى كۇنى ومبىنىڭ لاگەرىنە اپاردى.

. . . .

نەگىزگى ٴۇشىن كەدەيلىك،
جاۋىزعا كونبەي تۇۋلادىق.
زالىمداردىڭ جاساعان
ارانىنا ۇۋلادىق.

قاراڭعى، سۋىق زىنداندى
جاتاق قىلدى ٴتانىمىز.
قىلمىشتىڭ ٴجۇزى، ملتىقتىڭ
اۋزىندا بولدى جانىمىز.

شەڭگەلىندە جاۋىزدىڭ،
كەتىپ ادام ٴسانىمىز،
ارىستانداي، شىنجىرلى،
ورنەنىپ، قايناپ قانىمىز،

ٴبىر شوگىمىر سۋۋ، ٴتۇيىر نان
ۋيرەنشىكتى اس بولدى.
كۇل، كومىر، قىيقىم، تولك، ـ تو ـ ەك ـ
ٴىشتىعىمىز تاس بولدى.

تاس كومىردىڭ تۇپىراعى
دەنەنى باسىپ تارالاپ،

ناس كومىردىڭ ٴتۇتىنى
وكپەنى قاۋىپ ارالاپ:

قول اياقتا كوك شىنجىر،
جىلانشا جالاپ، جارالاپ،
جاۋىزداردىڭ دۇزاعىن
كوردىك قورلىق ازابىن...

X

ٴۋومبى لاكىرىندە.

قىلىش - مىلتىقتارى، بيمىنارىنداعى «شەندەرى» جارقىلداپ ەكى قامباي تۇر. ٴبىرى - بۇرىنعى جاپاۋ قامباي، ٴبىرى - قالادان جاقا كەلىپ تۇرعان اتتى قامباي. باكوندارىمىزدان ٴتۇسىرىپ قاتارلاستىرىپ جاتىر. جاقا كەلگەن قامباي-دىڭدا باستىعى بۇرىنعى قامبايىمىزدىڭ باستىعىنداي جاپ - جاس ايىپتىسەر. ەكەۋىنىڭدە بيىقتارىنداعى كۇمىس وقا پاگوندارى كۇن مەن شاعىلىسقان جىلا-نىنىڭ قابىعىنداي جارقىرايدى. كۇمىستەگەن، وقالى، شاشاقتى قىلىشتارى جوعارى ورمەلەگەن جىلانشا جىلتىلدايدى. وكشەلەرىندەگى سىلدىرماقاي تەمىرلەرى، قوزعالىپ قالسا، سىلدىر - سىلدىر ەتەدى. ەكەۋىدە توميىعان جاس جىگىتتەر، مويىندارىنا سىلدىرماقاي كۇمىس قارعى تاققان، جاقسىلاپ اسىراعان تازى ٴيتتىڭ كۇشىكتەرىندەي. سوزدەرى، ٴجۇرىس - تۇرىستارى، بىزگە ٴايدان ۇيرەنشىكتى بولعان. «اي» دەيتۇن، اجاسىز، «قوي» دەيتۇن قوجاسىز - بەتى مەن كەتكەن بەيباستاقتار. ادەبسىز ٴسوز، ارقىلداق كۇلكى، كۇرىلدەك داۋىس. ەكى ٴسوردىڭ بىرىندە بوق - اۋىز. بۇلار قامشى مەن قىلىشتارىن تالاي شولجاڭداتقان. تالاي ماس بولىپ كەلىپ، «اتامىز» دەپ، قىلىش، مىلتىقتارىن وقتالىپ تۇسەگەن. تالاي بوقتاعان. تالاي، «تىزەدەن تۇرىپ پاتسانى تىلە» دەپ قينالعان. بۇل مىرزالاردىڭ ادامشىلىقتارىنىڭ قانداي ەكەنىن جولداستار ٴايدان ٴبىلىپ بولعان... جۇرىنۇگە جارايتۇنىمىز قاتارلاسىپ تۇرمىز. ەكى ايىپتىسەر بىزگە قاراپ، قاسىمىزدا سويلەپ تۇر.

- انا باگونىنان ٴبىر ەكى جولداس تۇسە الماي قالدى. ٴبىر ەكى ٴالدى جولداس ٴتۇسىرىپ اكەلسىن... - دەستى ٴبىزدىڭ ٴبىر - ەكى كىسى.

پانكىراتيپ دەگەن جولداس ەكەۋىمىز تۇسە الماعان جولداستار جاتقان با-گونگە كىردىك. ناس كومىردىڭ كۇلى - قوقىمى سۇۋ مەن ارالاسىپ قاتقان باگو-نىنىڭ ەدەن تاقتايىندا ەكى جولداس جاتىر ەكەن. ٴبىرى، - تۇركىستان جاقتان كەلىپ قولعا تۇسەتۇن پيانتوبسكيي دەگەن جولداس، ٴبىرى، - اتبەكوت ماك-

سىيمالسىت-سموكوتىين دەگەن جولداس ەكەن. ەكەۋى دە ۇندەمەي، بىزگە قارايدى. كوزدەرى ۇڭىرەيىپ، مۇزداي بولىپ قاتىپ قالعان...

اۋەلى پىيانتوبىسكىيدى كوتەرىپ، سۇيەپ ٴتۇسىرىپ، قامبايدىڭ اتقا جەگۋلى شاناسىنا اكەپ وتىرعىزدىق. سموكوتىينگە كەلدىك. ٴبىر اياعىندا ەتىگى جوق ەكەن. ەتىگى شەشۋلى جانىندا جاتىر.

ۇڭىرەيىپ قاتىپ قالعان كوزى مەن ماعان قادالىپ قارايدى.

- ەتىگىڭدى كيە الاسىڭ با؟ - دەدىم.

ىڭىرانىپ، باسىن ىيزەپ، قيمىلداپ، وتىرا المادى. ىڭىرسىپ، ەتىگىنە قاراپ، - «كيگىز»... دەگەندەي ٴيشارات قىلدى. پانكىراتىپ ەكەۋمىز، ەكەۋلەپ ەتىگىن كيگىزدىك. كوتەرىپ، سۇيەپ، باگوننان ٴتۇسىرىپ، ۇيىندە اكەلىپ، شاناعا وتىرعىزدىق.

باگوننان سۇيەپ ٴتۇسىرىپ جاتقان، الىسىرەگەن جولداستارعا قاراپ جاڭا كەلگەن قامبايدىڭ باسىنىڭ كۇلدى. بۇرىنعى قامباي باسىنىڭ:

- ٴالى كوپ عوي مىنالاردىڭ- جولشىباي «شىعىن» قىلمادىڭدار ما؟-دەدى.

بۇرىنعى قامبايدىڭ باسىنىڭ كۇلىپ:

اتپاسار سايدەمىنىڭ ٴتور - اعاسى باسىپ؛

- كوپ «شىعىن» بولعان جوق... مىقتى ىيتتەر - الناۋى اق ٴولدى. بەرىك سۇۋلۋشىلار! - دەيدى...

قانارلاسىپ تۇردىق... جارىق دۇنيەنى، قاستاعى جولداستاردى جاڭا عانا كورىپ تۇرعانداي قارايمىن. جولداستاردىڭ ٴبارى دە كەبىكەن، سولعان. كوزدەرى ۇڭىرەيىپ ىشتەرىنە كىرگەن. ٴبارىنىڭ ٴۇستى باستارىن، بەت اۋىزدارىن قاپ قارا قىلىپ تاس كومىر كۇيەسى باسقان. سويلەگەندە تىستەرى عانا جالتىراپ اپپاق بولىپ كورىنەدى. كوزدەرى عانا الارىپ جىلتىرايدى. ٴبارى دە ٴتىرى

ولىك ٴتارىزدى. ٴبارىدە باسقا دۇنيەنىڭ كىسىلەرى ٴتارىزدى. مەن ٴوزىم دە، باسقا ٴبىر بوتەن دۇنيەدەن كەلىپ ٴتۇسىپ، بۇل دۇنيەنى جاڭا عانا كورىپ تۇرعان ٴتارىزدىمىن. 9 اي قاپاستا، قاماۋدا، قاراڭعىدا بولدىق. تۇعىز - اق اي!.. ٴبىراق، تۇعىز ايداعى كورگەن قيىندىق، - تۇعىز جىلداعىداي!...

تۇعىز ايدىڭ ىشىندە، كەڭ جارىق دۇنيەدەن ٴۇمىت ٴۇزىپ، كىر، كۇيە باسقان جولداستارعا سونشا ۇيرەنىپ كەتىپپىز! بوس جۇرگەن ادامدار - بوتەن دۇنيەنىڭ ادامدارى ٴتارىزدى كورىنەدى. قىلىش اسىنعان قامبايشىلاردان باسقا، تىرىدەي كورگە كىرگەن جولداستاردان باسقا - كەڭشىلىكتە بەتى مەن جۇرەتىن ادامدار، بىزگە ەرتەگى ٴتارىزدى كورىنەدى...

مىنە، ٴبىزدى ايداپ جونەلدى... جۇرەالماعانداردى شاناعا سالىپ الدى.

جەردە اپپاق قالىڭ قار. قىستىڭ اقىرعى كەزى. كۇن جىلى. كۇن باتىس بەن وڭ تۇستىكتىڭ اراسىنان اقىرىنداپ جۇمساق جەل ەسەدى. تەمىر جول ٴۇستىنىڭ، ٴۇي الدارىنىڭ قارلارى جىبىسكەن. الىس اسپانداعى قىزىل كۇننىڭ ٴجۇزى جىلى ۇشىراعانداي. جۇرەككە جىلى سەزىم بەرىپ، الىستاعى جاز تايانعان ٴتارىزدى. جەردى قاپتاعان، كەشەگى ىزعارلى اپپاق قالىڭ قار، بوساپ اياققا يلەنەدى. قاردىڭ كەنەتتەن ۋاقىتتى تايانعانى سەزىلەدى. كوڭىلگە قارايمىن... كۇن باتىستان اقىرىنداپ ەسكەن جۇمساق جەلگە بەتىمدى تۇسەيمىن. قارايمىن... جۇرەك قانتى قيمىلداپ سوعادى... كوكىرەكتەگى بايلاۋلى ارىستان قوزعالىپ بوستاندىقتى ويلاپ اقىرىن قيمىلدايدى. جولداستارعا قارايمىن. ٴبارىنىڭ دە كىر، كۇيە باسقان اش بەتتەرىنە قان جۇگىرگەندەي. ٴبارى دە كەۋدەلەرىن كەرىپ، تازا اۋەدەن قانىپ-جۇتىپ، دەم الىپ كەلەدى. ٴبارىنىڭ دە كەبىكەن- سونعان دەنەلەرى جىبىسىپ جازىلعانداي. ۇگىرەيىپ، مۇزداپ قاتقان كوزدەرىنىڭ جانارلارىنا جان كىرگەندەي. اپاراتىن جايلارى قانداي بولسا دا، «ازاپ باكونان» جامان بولماس دەپ، ٴبارى دە الا بۇرادى. جان جاعىمىزدان ٴوتىپ جاتقان قاپەرسىز جاندارعا، ٴبارى دە، ٴىشىپ-جەپ قارايدى.

جۇرەك اقىرىنداپ ٴقانتى قيمىلداپ سوعادى، كوكىرەكتەگى بايلاۋلى ارىستان اقىرىنداپ شىنجىرىن قوزعايدى.

قىلىشتارىن جالاڭاشتاپ، دايارلاپ كوتەرگەن، اتتى قامباي الدى-ارتىمىزدى قورشاپ ايداپ كەلەدى. قاپەرسىز دۇزدى، كولىكتى جانا جاياۋ جۇرت جان جاعىمىزدان ٴوتىپ جاتىر. ٴبارىنىڭ ويلارىندا ەش تەڭگە جوق ٴتارىزدى. تەك، اڭىرايىپ، تاڭىرقاپ، قاراپ قانا وتەدى...

ٴبىزدى لاگەرگە اكەپ كىرگىزدى. لاگەر - ومبىنىڭ تەمىر جول جاق شەتىندە ەكەن. لاگەردىڭ ىشىندە، شىعار اۋىزداعى ۇيدەن ٴبىر قىلىش اسىنعان اسكەرى

ادەمى كيىنگەن تولىق سارى جىگىت شىقتى. قاسىندا 4 - 3 سالداتى بار، تولىق جىگىت ٴبىزدى الىپ، اتتى قامبايدى قايتاردى.

لاگەردىڭ اينالاسى ناقتاي مەن قورشالعان قاماۋ. قاماۋدىڭ ىشىندە جۇقا تاقتايلاردان بوس شەگەلەپ، قورا ٴتارىزدى قىلىپ ىستەگەن ۇزىن-ۇزىن ون شاقتى ۇيلەر بار. بۇل ۇيلەردى باراق دەيدى. لاگەردىڭ سىرتقى قاماۋىنىڭ قاقپاسىن جاۋىپ، سىرتىندا - ىشىندە قاراۋىل كوزەتشى سالداتتار تۇرادى. لاگەردىڭ ٴىشى سىرتقى دۇنيەدەن بولىنگەن ٴوز الدىنا ٴبىر مەملەكەت ٴتارىزدى. ون باراقتىڭ بارىندەدە تولعان تۇتقىندار ەكەن. باراقتاردىڭ ەسىكتەرىن بەكىتپەيدى. تۇتقىندار ٴبىر - ٴبىرى مەن قاتىناسىپ جۇرەدى. باراقتار قاماۋ لاگەردىڭ تۇكپىرىندە بولادى.

ٴبىزدى ايداپ لاگەرگە كىرگىزگەندە، باراقتاردىڭ ارالارىندا جۇرگەن تۇتقىنداردىڭ ٴبارى دە قاراي قالدى. ايداپ كەلگەن اتتى قامبايدان ٴبىزدى الىپ، الگى تولىق سارى جىگىت قاسىنداعى ەكى سالداتقا:

- مىنالاردى انا باراقتاردىڭ بوس جەرلەرىنە اپارىپ ورنالاستىر - دەدى.

ەندى ٴبىزدى سول سالداتتار ەرتىپ ٴجۇردى. باراقتارعا تايانىسىمەن، الدىمىزدان، بۇرىنعى شىعىپ قاراپ تۇرعانداردان باسقا، تاعىدا ٴار باراقتان، كوردەن شىققانداي سۇمەيلگەن ادامدار اقىرىنداپ شىعا باستادى. كوبى ٴوزىمىز ٴتارىزدى ازىپ توزعان، اريعان، ٴتۇرى ولىكتەي - كوزدەرى ۇڭىرەيگەن ارىقتار. باراقتارعا كەلدىك. جينالىپ بىزگە كەلىپ، ٴجونىمىزدى سۇراي باستادى. ٴجونىمىزدى ايتىپ جاتىرمىز. ٴبارى دە شۇرقىراسىپ، ايناليپ تولعاندىرا قالدى. جامىراپ، سويلەسىپ جاتىرمىز. تەز ەكى باراققا ٴبولىپ، تۇس - تۇستان ٴبىزدى ورنالاستىرىپ جاتىر. «اشپىز» - دەگەن سوڭ، ٴار قايسىسى جۇگىرىپ، نانداردى اكەپ بەرىپ جاتىر. ٴبىزدى ٴۇيىر - ٴۇيىر قىلىپ ٴبولىسىپ اكەتتى. وتىرعىزدى. ناندارىن جەگىزىپ، جان - جاعىمىزدان قامالاپ، كورگەن بىلگەنىمىزدى سۇراپ جاتىر. قايناعان سۋ اكەپ شاي بەرىپ جاتىر. سۋ اكەپ جۋىندىرىپ جاتىر...

لاگەرداعى جولداستار مىڭ جارىمداي ەكەن. بۇلار جان جاقتان جينالعان، ٴتۇرلى جاستا، ٴتۇرلى پىشىندى، ٴتۇرلى زاتتان. بۇلاردىڭ ىشىندە بار: ورىس، نوعاي، جەبىرەي، نەمىس، ماديار، كەرەيلىك، تاعى باسقالار.

ٴبارى سىرتقى دۇنيەدەن ناقتاي قورعان مەن بولىنگەن، لاگەر ىشىندە ٴوز الدىنا ٴبىر بوتەن دۇنيەدە ٴومىر ٴسۇرىپ جۇرگەن جاندار ٴتارىزدى. باراقتارىنا بىرەۋى كىرىپ، بىرەۋى شىعىپ، قىبىرلاپ، قۇمىرسقاشا قاينايدى. باراقتىڭ ىشىندە كىر - كىر ناقتاي ساكى. ٴبىر جەرى سىنعان، ٴبىر جەرى قيسايعان. ٴىشى ساسىق، كوڭىلسىز قاراڭعى. تۇتقىنداردىڭ ٴبارى دە جۇدەۋ. كوبىنىڭ كيىمدەرى ٴورىم - ٴورىم. كوبى اۋرۋ. كوبى مەڭ - زەڭ. ٴىلىنىپ، سۇمەيىلىپ بۇرالىپ جۇرەدى. كۇن سايىن ٴولىپ تە جاتىر ەكەن.

قالاي بولعان مەن، ٴوز اۋلىمىزعا كەلگەندەي، جادىراپ كەنەلىپ قالدىق. اشتان قاۋساپ، ۇيتىعىپ كەلگەن جولداستار تاماقتانىپ، تويىپ، كەنەلىپ قالدى.

قورۋات دەگەن ٴمادييار، ـ ورتا بويلى، دوڭگەلەك بەت، قارا سۇر جىگىت. بىزگە (قازاقتارعا) اس اكەپ بەرىپ، اڭگىمە ايتىپ، قاسىمىزدان شىقپايدى. ٴوزى ورىسشا شالالاۋ ٴسوزىنىپ سويلەيدى. قورۋات، قىزىلداردىڭ اتتى اتىرەتىندە بولىپتى. شەق ـ ىسلاباكتار ومبىنى الاردا ماريانوۆكا دەگەن ومبىنىڭ قىزىلجار جاعىنداعى ىستانساسىندا بولعان قاندى مايداندا بولىپتى. ماريانوۆكادا نەشە مىڭ شەق ـ ىسلاۆاكتار قىرىلعان. سانى ارتىق شەق ـ ىسلاۆاكتار ۇستەرىن كەلىپ باسقانشا، ازعانتاي عانا، مايداندا كوگەن تۇبىنە قالعان قىزىلدار ماريانوۆكانى بەرمەي، قارا جەردى قان مەن بوياپ جاتىپ العان. مىنە، سول مايداندا قورۋات بولعان. ماريانوۆكانىڭ سوعىسىن قورۋات جىر قىلىپ سويلەيدى.

1918 . جىل ومبىدا ٴوزى تالەنىپ قىزىل اسكەرگە كىرگەن قازاق جۇمىسكەرى زىكىريا مۇكەي ۇلى .

قورۋات بەنبىرگە ومبىدا قىزىل اتىرەتكە كىرگەن، قازاق جىگىتتەرى بولىپتى. قورۋات بولعان قىزىل اتىرەت قارىسىپ بەرىلمەي جاتىپ اتىسىپ، كوپ قىرىلىپتى. امان قالعانى، شامالى.

ـ ەش تەگە ەمەس، جولداستار، ەش تەگە ەتپەيدى. بىزدىكى بولادى. اقىرىندا ٴبىز الامىز ـ دەيدى.

ـ اي، ٴبىز العانىمىزشا مىنالار بىزدەن نە قالدىرادى ـ دەيسىڭ! ـ دەيدى ٴبىر جولداس.

ـ ەش تەگە ەتپەيدى، ەش تەگە ەتپەيدى، ـ ٴبىز بۇلاردىڭ ٴبارىن باۋىزدايمىز ـ دەپ، قورۋات سوق ساۋساعى مەن ىمداپ ٴوز تاماعىن، باۋىزداعانداي شالىپ، جىگەرلەنەدى.

ـ ٴدىس ۇزاققا ايناللدى عوي. جەر دۇنيەنىڭ ٴبارى قىزىلدارعا جايىلىپ جاتىر. قىزىلدار قاشان كەلەدى. ٴىستىڭ اقىرى سوزىلدى عوي. ـ دەدىم مەن.

قورۋاتتىڭ قاسىنا كەلگەن اقتوبا جىگىت، ماديار، ماعان قارادى.

ـ ۋايىمداما، جولداس، قىزىلدار كەلەدى!.. ٴدىس ۇزاققا ايناللسا ـ ايناـ لسىن. باتشالار ٴۇشىن 5 جىل سوعىستىق، ـ ەندى پرولەتاريات ٴۇشىن 15 جىل سوعىسامىز . . . اقىرىندا، جالپى جەر جۇزىندە ٴبىزدىڭ عانا ۇكىم بولادى ـ دەدى.

لاگەردە اتباسار سابدەبىنىڭ باستىقتارىنا جولىقتىق. اتباسار سابدەبى جۇۋاستاۋ بولعان سەبەبتى، اقتار ٴوش ـ ٴتورت ـ اق كىسىنى كوگەن تۇبكە الىپ قالىپ، ٴوزگەسىن قويا بەرگەن ەكەن. كوگەن تۇبكە قالعانداردىڭ ٴبىرى ـ اتباسار ساۋدەبىنىڭ ٴتورا عاسى باسىپ. ٴجانا ٴبىزدىڭ اقمولا سابدەبىنە

كەلىپ كەتكەندەر. اتباساردا سابدەپ جاساعان بولشەبەكتەردىڭ سانى شامالى ەدى-دە . . . لاگەرداعىلاردان ٴار ٴتۇرلى ٴتاۋىر قابارلار ەستىنىڭ. ولار گازەت الىپ تۇرادى ەكەن. گازەتتەرىن سۇراپ الىپ وقىدىق. گازەت-قالشاق گازەتى. قالشاق الىپ تۇرعان جەرلەردە قىزىل - پارتيزانداردىڭ شىققانىن انىقتاپ ٴبىلدىك. ىرە-سەيدەن قىزىلداردىڭ ٴالى دە ىلگەرى باسىپ جىلجىپ كەلە جاتقانىن بىلدىك. جاسىرسادا، گازەتىندە-«پالەن قالانى تاستادىق، تۇۋلەن قالانى تاستادىق» دەپ قويىپتى. گازەت قولدان قولعا جوگىردى. اسىرەسە بىزگە اسەر بەرگەن قىزىل پارتيزانداردىڭ كوبەيگەنى.

باگونىڭ تۇرمىسىنان كورى ٴتاۋىر بولعان مەن لاگەردىڭ قالى دە ناشار ەكەن. تۇتقىنداردىڭ جارتىسە ندايى اۋرىۋ. كۇندە بەسەۋ، ونىنان كىسى ٴولىپ تۇرادى. تۇتقىنداردىڭ كوبىنىڭ كيىمدەرى جوق. قىستايعى سۋىق ، اشتىق، شىگىدارىنا جەتىپ قالعان ، ٴبارىنىڭ دەنەسى قۇر سۇيەك بەن تەرى. ٴبارى دە-اش ارىۋاق. كوبى - سانىدالعان دەلبە ، جاندى كولەگكە. ٴبىز كەلەردىڭ الدىندا عانا تۇتقىندارعا بۇرىنعىلارىنان كورى تاۋىرلەپ اس بەرە باستاعان ەكەن. ٴبىراق، شىگىنا جەتكەن اشتاردىڭ كوبى مال بولماي جاتىر. اۋرىۋى سۇزەك. (تيىپ) دەيدى. ٴبىراق ، ٴبارى، اشتىقتىڭ، جالاڭاشتىقتىڭ، سۇۋىقتىڭ، لاس جەردە جاتقاندىقتىڭ اسەرى. ٴبىزدىڭ قىرىق شاقتى جولداستاردىڭ دەنى، كەلىسى مەن ٴبىر-

1912 - جىلى پاتشا ۇكىمەتى «لە نە» جۇمىسكەر لەرىن اتقاندا مىسىندە ولىپ ٴتىرى قالعان. ٴجانا 1918 جىلى ٴوزى تىلەنىپ ومبىدا قىزىل اسكەرگە كىر گەن قازاق جۇمىسكەرى ۇزگار جانىبەك ۇلى.

ەكى كۇننەن سوڭ، اۋىرىپ قالدى. ٴبارى دە باستان كەشكەن اشتىقتىڭ، سۇۋىق ىزعاردىڭ زاردابى. كوبىنىڭ دەنەلەرىنىڭ ٴار جەرى ٴىسىپ كەتتى. ٴبىر ازدانسوڭ ولەدە باستادى. التى - جەتى - اق كىسى جىعىلمادىق. اۋىرىۋ - لاردىڭ ٴبارىن بولەك باراقتارعا سالىپ قويعان. باقتاشىلارى، كۇتۋشىلەرى، دارىگەرلەرى تۇتقىنداردىڭ وزدەرى. اۋرىۋلار جاتقان باراقتىڭ ٴبىر جاق ەسىك-تەرىنەن كىرىندە جاڭادان اۋرىۋلار قوسىلىپ كىرىپ جاتىر، ٴبىر جاق ەسىكتەرىنەن كۇندە ولىكتەر شىعىپ جاتىر. ارينە، ازداپ بولسادا، جازىلىپ ساۋلارعا قوسىلىپ جاتقانداردا بار. ساۋلار جاتقان باراقتارعا بارىپ، قاراپ تۇرساڭ،- تىمك تۇتقىنداردىڭ

كەي بەرەۋلەرى ۇيمەلەسىپ گازەت وقىسىپ وتىرادى. كەي بىرەۋلەرى ۇيمەلەسىپ ەكىگىمە ايتىسىپ وتىرادى. كەي بىرەۋلەرى مۇجىنىيعان، جىرتىق، كىر - كىر قارتا مەن تاقتايعا جونىپ جاساعان دويبى ويناسىپ وتىرادى. كەي بىرەۋلەرى ٴتور ساندالىپ، انانىڭ قاسىنا ٴبىر، مىنانىڭ قاسىنا ٴبىر بارىپ، گازەت وقىعاندارى، ەكىگىمە ايتقاندارى تىڭداپ جۇرەدى. دويبى مەن قارتا ويناعانداردىڭ ويىندارىنا قاراپ تۇرادى. كەي ٴبىر باراقتاردا ىسكىرىپكە، سىرناي (گارمون) ويناۋشىلاردا بولادى. ٴان سالۋشىلاردا بولادى. ٴالسىز تۇتقىندار سەڭ سوققان بالىق ٴتارىزدى، سەندەلگەن دەلبە، جاندى كولەڭكە ٴتارىزدى. كوبى مەڭ - زەڭ بولىپ وتىرادى، جاتادى. بارلىعىنىڭ جالپى رەڭكتەرى ٴبىر ٴتۇرلى ناشار. باراقتىڭ ىشىندە، قالاي بولسا - سولاي شەگەلەي سالعان قيىۋسىز قيسايعان سولقىلداعان ەكى قابات تاقتاي ساكى بار. تۇتقىندار سول ساكىگە جاتادى. ساكىلەرى كىر - كىر. باراقتىڭ ٴىشى تۇتاس كىر، ماسىق. ساۋعا سانالىپ جاتقانداردىڭ كوبى ۇرىۋ. كۇن سايىن، ۇرىۋ كوبەيىپ جاتادى. كۇن سايىن ساۋلاردان ۇزىلمەي ۇرىپ شىعادى. باگوندەن كورى ٴتاۋىر بولعان مەن لاگەردە دوزاقتىڭ ٴبىر بۇرىشى ٴتارىزدى. اسىرەسە تۇنگى ٴتۇرى جامان. ٴتۇن ىشىندە ويانىپ كەتسەڭ، نەمەسە ٴبىر از ۇيىقتاماي جاتساڭ - ۇيىقتاپ جاتقان تۇتقىنداردان نەشە ٴتۇرلى ۇيقى - سىراعىن ساندىراق ەستىلەدى. كوبى ىڭقىلداپ ۇيىقتايدى. كەيدە تۇتقىنداردىڭ شوشىپ ويانىپ، سويلەنىپ، الاسۇرىپ، بەت الدى تۇرا ۇمتىلاتىندارى بولادى. سول الاسۇرعان بويى مەن ەس - الىڭ بولىپ ۇرىپ قالاتىندارى بولادى. لاگەردىڭ اسىرەسە تۇنگى سۇرەتى ىڭىرسىپ دەم العان قاراڭعى دوزاقتاي.

ال، ۇرىۋلار جاتقان باراقتارعا بارساڭ - سول جەردەدە ىڭقىل، بۇل جەردەدە ىڭقىل. كۇيىپ - جانىپ، جان تالاسقان ۇرىۋلار. ۇرشاسى قۇرىپ، ۇندەي الماي، اقىرىن دەم الىپ، سونىۋگە تايانعان شام شىراقتاي، الىسىرەگەن ۇرىۋلار. ساندىراقتاپ جاتقان ۇرىۋلار. كەي بىرەۋلەرىنىڭ ساندىراقتارىنان قورقىنىش سوزدەر ەستىلەدى، كەي بىرەۋلەرىنىڭ ساندىراقتارىنان قۋانىش، شاتتىق سوزدەر ەستىلەدى. كەي بىرەۋلەرىنىڭ ساندىراقتارىنان، كوكىرەكتەرىنە سەرت، يمان قىلىپ ساقتاعان سوزدەرى ەستىلەدى... ۇرىۋلار جاتادى. كۇتۋشى جولداستار ارالاپ، دامىلسىز ۇرىۋلاردى سۇيەپ، كوتەرىپ، سۋ بەرىپ جۇرەدى. شاماسى كەلمەيتۇندەرىن سۇيەپ تىسقا شىعارىپ - كىرگىزىپ جۇرەدى. كۇتۋشىلەردىڭ تابانارى تاستاي بولىپ قاتقان...

مىنە، باراقتىڭ جايى وسىنداي. ەڭ ٴتاۋىر جەرى - باراقتاردىڭ ەسىكتەرىن جاباپايدى، كىرىپ شىعىپ جۇرۋگە ىقتيارلى. سىرتقى دۇنيەدەن ٴبولىنىپ، سىرتى قورشاۋلى قاماۋدا جاتقان مەن، باراقتاردىڭ بىرىنەن - بىرىنە كىرىپ شىعىپ جۇرۋگە بوستاندىق بولعان سوڭ، ٴتۇرمىسىمىز باگوندەگىدەن جاقسى ٴتارىزدى بولدى.

لاگەرده ٴسوينىپ جاتا بەردىك . ٴبىر كۇنىمىز ـ ٴبىر كۇنىمىزگە ۇقساس...
ٴبىر از كۇن ٴوتتى. جاز تاياندى. ورىسشا، قازاقشا ٴازەت وقيمىز...
قىزىلداردىك داۋىرلەگەندەرىنە جورەك الابۇرتادى. لاگەرگە كەلۋشى مەن
ومبىداعى بوستاندىقتا جۇرگەن بىرەن ـ ساران دوستار مەن قابارلاسىمىق. ولار
لۇقسات الىپ لاگەرگەدە كەلە باستادى.

ٴبىز بەن قاتىناسىپ، بىزگە اس جىبەرەتىن ـ ومبىداعى مۇقاندىكى، سوندا
جاتاتىن جانايدار، ٴجانا، قۇرمانعالى.

لاگەر ىشىندە «اسقانا» نىڭ قايناعان سۋۋ الاتىن جەرىندە، ٴبىر كۇنى، سۋۋ
الا كەلگەن كوپ جولداستاردىك اراسىندا تۇرعان زىكىريا مۇكەي ۇلىن
كوردىم. امانداسىپ سويلەسىپ قالدىق.

ـ سەن باراقتاردا جوق ەدىڭ
عوي؟... دەسەم، زىكىريا لاگەردىڭ
ىشىندەگى ٴبىر بەرىك بولمەدە،
(كارتسەردا) جاتىر ەكەن.

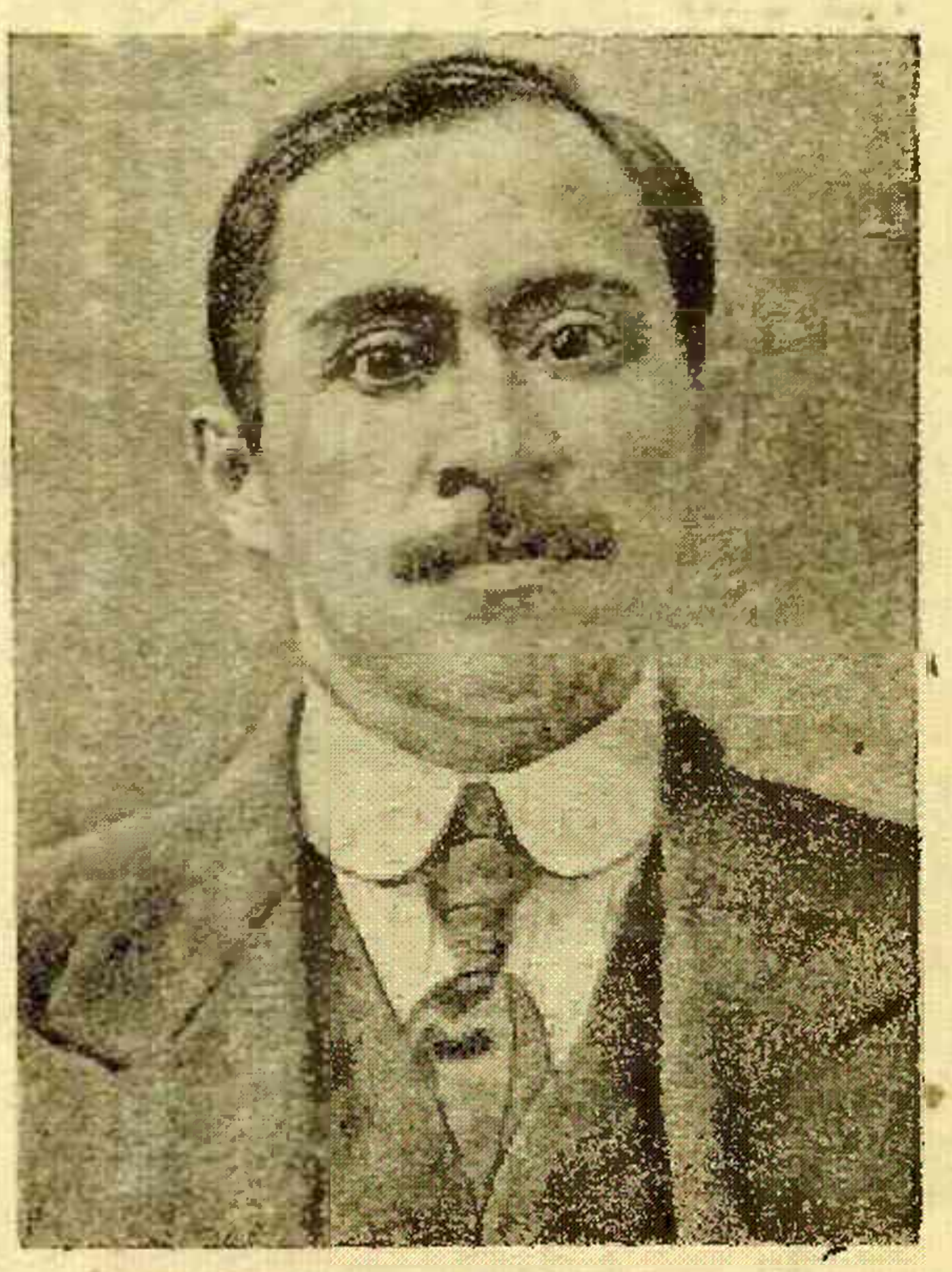

1918 ـ جىل قىزىلجار قالاسىنداعى شەق ـ سىلاھاكتار كوتەرىلىسىندە قازاق ـ نوعاي
بايلارى ۇرىپ ولتىرگەن قىزىلجار سابدەپىنىڭ
مۇشەسى كارىم سوتەش ۇلى.

ٴبىز لاگەرگە كەلمەي تۇرعان ـ
ندا، باراقتا جاتىپ جۇرگەن كەزىن ـ
دە، زىكىريا ٴبىر كۇنى، اسقاناعا
سۋۋ الا كەلگەن بەتىندە، قاشۋعا
ىڭعايلانىپتى، ونى كوزەتشى شەق ـ
سلاباقتار سەزىپ قالىپ، زىكىريانى
ۇستاپتى. جاۋاپ العاندا زىكىريا
ەش تەڭگە بىلمەيتىن ماقاۋ بولىپ
سويلەپتى. سونان سوڭ زىكىريانى
باراقتارعا قويماي، لاگەردىڭ ىشىندە ـ
گى، بىرەن ـ ساران جازالىلاردى قامايتىن،
بەرىك بولمەگە جاۋىپ تاستايتىن
بولىپتى. بەرىك بولمەدەن زىكىريانى
كوپ شىعارمايدى ەكەن. ٴبىزدىڭ
ونى كورمەي جۇرگەنىمىز سول ەكەن.

لاگەرگە كەلگەنىمەن كەيىن، سىرتقى دۇنيە مەن قاتىناسقانسىن، ٴبىر
سىپىرا قابار ٴبىلدىك.

قىزىل اتىرىتتەردەگى قازاقتاردىڭ، سابدەپشى قازاقتاردىڭ نە بولعانىن
زەرتتەدىك.

قىزىلجارداعى ۇيىمداسقان ازعانا قازاق جۇمىسكەرلەرىنىڭ تاقدىرىن، تۇنەۋگى،
كۇنى، قىزىلجار لاگەرىندە بىلگەمىز. ولار تۇۋرالى باسقا، جاڭادان وعان قوسارلىق

قابار بىلمەدىك. قىزىلجاردىڭ جاراقتانعان قازاق جىگىتتەرىنىڭ باسشىسى
ىسقاق كوبەك ۇلىن اقتار توقسانىنشى كۇنى اتقان. كارىم سۇتىش ۇلىن توقسانىنشى
كۇنى قىزىلجاردىڭ مۇسىلمان بايلارى ۇرىپ ولتىرگەن. عالى ىسماعامبەت ۇلىن
قىزىلجاردىڭ بايلارى ۇرىپ ولتىرگەن. مۇقان ىسماعامبەت ۇلىن ٴۇش ايداي
اباقتىدا ۇستاپ شىعارعان. وزگەلەرى جاسىرىنىپ كەتكەن. بۇلار تۋرالى بۇدان
باسقا جاڭالىق قابار بىلمەدىك. شەيمەردەن الجان ۇلىن قىزىلجار ۇيەزىندە ۇستاپ
اباقتىعا سالعان. ودان ومبى تۇرمەسىنە جىبەرگەن. ومبى تۇرمەسىنەن شەيمەر-
دەنىڭ ەردى قىسىنى كۇنگى (1918 جىل، دەكابىردە بولعان) ومبىدا قالشاقتا قارسى
كوتەرىلىس جاساعاندا، بولشەبەكتەر تۇندە تۇرمەدەن بوساتىپ جىبەرگەن. تۇرمەدەن
بوساپ شىعىپ، شەيمەردەن مەن كولباي ەكەۋى قازاق اراسىنا قاراي قاشقان.
بۇلاردى ومبىداعى وبلىستىق «الاش-وردا» لار قۋىپ، ۇستاپ اكەپ قالشاقتىڭ
قولىنا بەرگەن. قالشاق كولبايدى تۇرمەدە كەشىكتىرمەي ولتىرگەن. ٴبىر ازدان
سوڭ شەيمەردەندى دە اتىپ ولتىرگەن. بۇلار تۋرالى، ومبىعا ٴبىزدى اكەلگەن
... تە تولىعىراق ايتىپ وتكەمىن.

ال، ومبىداعى قىزىل اتىرەتكە كىرگەن
... اق جىگىت ... كەرلەرىنىڭ تاعدىرلارى قانداي
بولعانىن ايتەيىن.

ابدوللا اسابەك ۇلى.
(قالشاقتىڭ زامانىندا تىسكەن سۋرەتى)

ومبىداعى قازاق جىگىتتەرىنىڭ ٴبىر
ازى جاياۋ اتىرەتتە بولعان. ٴبىر ازى اتتى
اتىرەتتە بولعان. جاياۋ اتىرەتتەگى قازاق
جىگىتتەرىنىڭ ىشىندەگى باسشىلارى:
مۇقامەتقالي تاتىم ۇلى، شوكەي ۇلى،
جۇماديل تەلمەباي ۇلى. اتتى اتىرەتتىڭ
ىشىندەگى باسشىلارى: ۇزاكار (مۇقاتاي)
جانىبەك ۇلى، زىكىرييا مۇقەي ۇلى.
(زاكارييا مۇكەي ۇلى.)

شەق-ىسلاپاقتار سوعىسىندا، قىزىل-اتىرەتتەردەگى قازاق جىگىتتەرى
ومبىنى قورعاعان قاندى مايداندا بولعان. 1918 جىل، يۇۋىننىڭ باسىندا، شەق-
ىسلاپاقتار قىزىلجاردان تەمىر جول مەن، ونىنان اسا پويىز بەن ومبىعا قاراي كەلگەن.
ٴار باگوندا قىردىق-وتىز شەق-ىسلاپاق سالدات. ٴار شەق-ىسلاپاقتىڭ ونەبويى
تولعان قارۋ-جاراق. بەنتوپكەدە وندا، پۋلەمەتتە، زەكبيرەكتە وندا، ماۋزەردا،
بومبىدا وندا، قىلىش-ساپىدا وندا. ٴبارى اسكەر تارتىپتەرىن ٴابدان ۇيرەنگەندەر.
بۇلارعا قارسى تۇرعان قىزىل اسكەردىڭ سانىندا، ول ۋاقىتتا قاراعاندا ٴاداۋىر.
جاڭا عانا ايتىلعان قازاق جىگىتتەرى، سول ٴالى جوندەلمەگەن، توپ-توپ
بولعان قىزىل اتىرەتتەردىڭ ىشىندە. بۇلاردىڭ قارۋ-جاراقتارىندا كەم، اتىرەسە
وقتارى از. ٴبىر ازدارى اتىرەتكە ٴوزى تىلەنىپ كىرگەندەر. بۇلار جاۋدىڭ

باسىم ەكەنىن كورسەدە، شەق-ىسلاباقتاردىڭ جولىن بوگەب، اعاشتى، ورماندى دالادا، تەمىر جول بويىندا شەب قۇرىب سوعىس اشادى.

سايمانى ارتىق، سوعىس تارتىبتەرىن جاقسى بىلەتۇن جاۋ قورعاسىندى جاڭبىرشا جاۋدىرادى. قىزىل اسكەر شەب قۇرىب، وقتى وق بەن قارسىلاب، قىزىل وتتىڭ استىندا، بىتىرلانىب انقىلاب جاتىب الادى. ەكى كۇن، ەكى ٴتۇن تىنىم الماي سوعىسادى. نەشە ىرەت لەك-لەك بولىب، وعىن بۇرشاقتاي جاۋدىرىپ قاپتاپ كەلگەن دۇسپاندى، قوزعالماي جاتقان قىزىلدار جۇۋ سانىب سالادى. قىزىلداردىڭ وزدەرىدە نەشە ىرەت قوزعالىب، جاۋعا قارسى ۇمتىلادى. اقىرىندا قىزىلداردىڭ وقتارىندا تاۋسىلادى، ادامدارىندا ازايادى. سايمانى باسىم جاۋ اقىرىندا كەرىب اكەتەدى. قىزىلداردىڭ تاباني اۋماي قالعاندارى لاجسىز شەگىنەدى. ٴار ٴبىر اعاشتىڭ ٴتۇبىن، ٴار بىر جەر وشاقتىڭ ٴتۇبىن قانعا بوياب قالدىرادى. ماريانوپكەنى العان سوڭ، شەق-ىسلاباقتار تەمىر جول مەن، بوگەلمەي ومبىعا كەلەدى. ومبى باعىزالىنىڭ جانىنداعى كۇۋلومزىنو ىستانسادا، ومبىنىڭ اقىرعى اتىرەتتەرى شەق-ىسلاباقتىڭ الدىنان شىعادى. بۇلاردىڭ كوبى، سول شەق-ىسلاباقتار مەن سوعىس بولىب جاتقاندا(عانا) قولدارىنا مىلتىق الىب شىققان جۇمىسكەرلەر. بۇلاردىڭ ىشتەرىندەدە جيىرما بەس شامالى قازاق جۇمىسكەرلەرى بولعان. ٴا-دەگەندە قولدارىنا مىلتىق تۇسبەگەن سوڭ. بۇل قازاق جۇمىسكەرلەر، ومبىدا، جينالىب كەلىب، جانجال قىلىب، مىلتىق سارايىنداعى قاراۋىلدى ٴولتىرىب، قارۋ-جاراقتانىب، شەق-ىسلاباقتارعا قارسى شىعادى. كۇۋلومزىنا ىستانساسىندا شەق-ىسلاباقتار مەن تاعىدا قىب قىزىل سوعىس بولادى. تاعىدا قىرعىن بولادى. ادامنىڭ قانى تاعىدا سۋداي اعادى. كۇۋلومزىنا ىستانساسىندا ادام قانى تامباعان جەر قالمايدى. اقىرىندا، جاۋ كۇۋلومزىنانىندا الىب ومبىعا كىرەدى. كۇلومزىنادا سوعىسقان جيىرما بەس قازاق جۇمىسكەرلەرىنىڭ جيىرماداييى وقتا ۇشادى، تىرىلەي قولعا تۇسكەندەرىن شەق-ىسلاباقتار، تىلگىلەب ٴولتىرىب، باستارىن مىجعىلاب اعاشقا اسىب كەتەدى. بۇل سوعىستاعى قازاق جىگىتتەرىنەن زاكاريا مۇكەي ۇلى قولعا ٴتۇسىب، امان قالادى. سوڭىنان ۇۇگار (مۇقاتاي) جانىبەك ۇلى قولعا تۇسەدى. سوعىس باسىلعاننان كەيىن، ولگەن نازاق جىگىتتەرىن نازاقتار كەلىب جينايدى. ٴبىراق، قىرىلعان قىزىلداردىڭ باستارى، بەتتەرى سونشا مىجعىلانعاندىقتان، كوبىن انىقتاب تانىي المايدى. قىرىلعان قازاق جىگىتتەرىنىڭ ىشىندە بىرەۋىن مۇقامەتقالي تانىم ۇلىنا ۇيعارادى. ٴبارىن جيناب كومەدى. مۇقامەتقالي تانىم ۇلىنىڭ ولىنە جولداستارى كوگىل ايتىب قات جازادى. ەرتىس پاراقوتىندا مانىروستىق جۇمىسىنداعى تۇۋعان اعاسى ومبىعا كەلگەندە، مۇقامەتقاليدىڭ ومبىداعى جولداستارى جينالىب، اعاسىنا قازاقشا ەستىرتىب كوگىل ايتسادى.

مىنە، ومبىدا ساپەت تۇۋىنىڭ استىنداعى، قازاق كەدەيلەرىنەن شىققان قىزىل ازاماتتاردىڭ ناقدىرلەرى وسىنداي بولعان....

بۇل، جەردە، مۇقامەتقالي تانىم ۇلى تۋرالى سوڭىنان انىقتالىپ بىلىنگەن وقيعالارىن ايتا كەتەيىن. مۇنىڭ «ۇنكەن ۇنكەلدەرى»، باستان كەشىرگەن ەرلىكتەرى، ەڭبەككشى تاپ ازاماتىنا ايتا جۇرەرلىك قىزىقتى اڭگىمە.

مۇقامەتقالي تانىم ۇلى مەن ابدوللدا اسىل-بەك ۇلىنىڭ 1919 - جىلعى، سوعىس مايدانىندا ٴوز قولدارى مەن ىستەگەن ىستەرى ەرتەگى ٴتارىزدى. ٴبىرى ورال تاۋىندا، ٴبىرى جىراق كۇن شىعىستا، جاپونيا مەن شەك ارادا. ٴجانا، سابىر شارىپ ۇلىنىڭ ىستەگەندەرى مەن باستان كەشىرگەندەرى ٴبىر تۇرلى قىزىقتى ەرتەگى ٴتارىزدى. ٴبىر «داستان» ٴتارىزدى. بۇلار تۋرالى تاعى دا جازارمىز. بۇل جەردە، قىسقاشا، مۇقامەتقالىنىڭ نە قىلعانىن ايتا كەتەيىن.

1918 - جىلى ٴوزى تىلەپ ومبى قالاسىندا قىزىل اسكەرگە كىرىپ، قالشاقتى جويعانشا سوعىس مايداندىڭ الدىڭعى قاتارىندا بولعان قازاق جىگىتتەرىنىڭ ٴبىرى مۇقامەتقالي ٴتاتىم ۇلى.

مۇقامەتقالي شەك-ىسىلاباقتاردىڭ سوعىسىنان امان كەتەدى. شەق-ىسىلاباقتار جەڭىپ، اقتار ومبىنى العان سوڭ، مۇقامەتقالي تانىم ۇلى، ٴجانا، تەلىمباي ۇلى دەگەن قازاق جىگىت ەكەۋى، قىرىق شامالى، قىزىل اتىرەتتەگى جولداستارى مەن شەگىنىپ وتىرىپ، ەسىم قالاسىنا بارادى. بۇلار، ەسىمدى اقتار الىپ تۇرعان ۇستىنە بارادى. ەسىمگە بارا، كەيبىر-جارا اقتارمەن شارتىبا-شۇرت سوعىس قىلىپ، جەڭىپ، اباقتىدا قامالعان قىزىل اسكەرلەردى، بولشەبەكتەردى بوساتىپ الىپ، ەشەمەن دە كەتەدى. جولشىباي ٴار جەردە، كونەرىسكەن اقتارمەن سوعىسىپ وتىرىپ، ەكەتىرىنبور-تۇمەن قالالارىنا بەت الادى. «باگاي» ىستانساسىندا سوعىستا جومادىل تەلىمباي ۇلىنا وق تيەدى. سونسون جومادىلدى باتىكەگە جىبەرەدى. مۇقامەتقالي سول ۋاقىتتا «ومبىنىڭ اساۋ ٴجۇزى» دەگەن ٴجۇز شامالى اتىرەتكە كىرەدى. (омская дикая сотня.) سول بەتى مەن مۇقامەتقالي ورالدىڭ سول تۇستىك جاق مايدانىندا بولادى.

وكتابىر مەيرامىندا كوشىۋ بەن زاۋاتىندا بولادى . بۇل جەرگە وكتابىر
-مەيرامىنە زينوبيەب كەلەدى. (Зиновьев) زينوبيەب كەلگەن سوڭ، قىزىل
اتىرەتتەردىڭ رۋۋقى كوتەرىلەدى ، زينوبيەپ، بولشەك - بولعان قىزىل
انىرەتتەردى قۇراپ، تارتىبىنى اسكەر قىلىپ كەتەدى. (Регулярная армия)
قۇرالعان، قىزىل ەرلەر اسكەرىن «پۇتيلەبتىڭ بىرىنشى اتتى بولات پولكى» دەپ
اتايدى. (Первый Путиловский стальной кавалерийский полк)
پۇتيلەبتىڭ بىرىنشى اتتى بولات پولكىنىڭ مۇقامەتقالي پولەت باستىعى بولادى.

بۇل پولىك قۇرىلىپ بولعان كەزدە، بۇلار اقتىڭ قۇرساۋىندا قالادى. اقتار
بۇلاردى اينالا قىسادى. اقىرىندا بولات پولىك قاماعان اقتاردىڭ بىر جاعىن
قيراتىپ، بۇزىپ جارىپ وتەدى. كىلازو دەگەن قالانىڭ جانىنداعى قىزىل اسكەرگە
قوسىلادى. سول مايداندا قىستى وتكىزەدى. بۇلار مەن جەدەل ۆرالدىڭ سول
تۇستىڭ جاعىندا اقتار مەن مايداندا سقان قىزىل اسكەردىڭ بىر پولكى،-
«قىزىل بۇركىت پولكى» دەگەن پولىك بولادى. «قىزىل بۇركىت پولكى»
دەگەن قازاقشا سوز قۇلاققا جاتىق ەستىلمەگەن مەن، ورىسشاسى ادەمى ەستىلەدى.
بۇل، پۇتيلەبتىڭ بىرىنشى اتتى بولات پولكى قىزىل بۇركىت پولىك تارى تۇۋرالى،
(полк красных орлов) لاگردە وتىرىپ، قالشاق گازەتتەرىنەن كوپ وقىدىق.

1919-جىل، ايرەل ايىندا، ۆرالدىڭ تۇستىڭ جاق مايدانىنا تىروتىسكي
كەلەدى. (Троцкий) تىروتىسكي كەلگەن، سوڭ قىزىل اسكەردىڭ رۋۋقى ەرەسەن
كوتەرىلەدى. ۆرالدى، سىبىردى جاۋدان ايىرۋعا تىروتىسكي ۇران سالادى.
«... جاۋ قولىنداعى اسا ۋ سىبىر مەن قارت ورال ءبىزدى كوتەدى»... دەگەن
تىروتىسكيدىڭ كۇشتى سوزدەرى قىزىل اسكەردىڭ قايراتىن تاستادى. تىروتىس-
كيدىڭ ايتقان كۇنىندە، پۇتيلەبتىڭ باسىندا، (3-نشى پۇندە) تىشىندە مۇقامەتقالي
بار، قىزىل اسكەر، ۆرالدىڭ تەمىر قازىعى، ەكاتەرىنبۇردى الادى. ول كەزدە
مۇقامەتقالي پولەت ۆزبوتىنىڭ باستىعى. ول ارادا، جاراسى جازىلىپ تەلىمباي
ۆلى اسكەرگە كەلەدى. سول بەتى مەن قىزىل اسكەر جىلجىپ وتىرىپ اقتاردى
دومالاتىپ ايداي بەرەدى. اقتار مەن بەلىسكەندە مۇقامەتقالي مەن جۇمادىل
الدىڭعى قاتاردان قالمايدى. ەشىمدى، بالتارانى العانان كەيىن، مۇقامەتقالي
سوزەك بولىپ اۋىرعان سوڭ، ەكاتەرىنبۇر قالاسىنا جىبەرىلەدى. جۇمادىل ومبىنى
الىپ، قالشاقتى قاشىرىپ، بارناۋىلعا بارعان جەردە اقتاردىڭ قولىنا تۇسەدى.
اقتار جۇمادىلدى كەسكىلەپ ولتىرەدى...

منە، ومبىداعى قىزىل اتىرەتكە كىرگەن قازاق جىمىسكەرلەرىنىڭ ىستەرى
وسىنداي بولعان. ال، اقتاردىڭ قولىنا تۇسكەن ۆۋگار (مۇقاناي) نەشە قاشىپ
شىعىپ، تالاي جەردە قايتا قولعا تۇسىپ جۇرىپ، اقىرىندا قاشىپ، جاسىرىن
قۇرمىسقا كىرگەن.

ۆلى مايداندا، تارىقىسىندا، ءبىزدىڭ ەكبەكشى تاپتان شىققان شىن ەرلەر،

مىنە، وسىنداي بولعان. بىلەكتەرى مەن سىنەگەن بۇلاردىڭ قايراتتارىن كەيىن جازارمىن، دەپ، بۇل اراعا جازباي وتىرمىن. بۇلار، رەۆولۋتسيا تۇۋىنىڭ استىندا، قاتەرلى قىيىن كەشۋلەردەن ٴسۇيىنىپ تايسالماي-اق وتكەن.. ونسوڭ، كوكشەتاۋ سابىنىڭ پاسىنقتارىنىڭ ٴبىرى سابىر شارىپ ۇلى ەدى. سابىر اقتاردىڭ قولىنا تۇسپەي، جاسىرىن ٴجۇرىس بەن كەتكەن. سابىر تۋرالى سوڭىنان بىلىنگەن ماعلۇماتتاردى كەيىن جازارمىن.

ومبىداعى، وفىتسەرلاردىڭ «دەموكرات سابەت» جاساپ، بولشەبەكتەرگە قوسىلعاندارىنان، دوس ۇلى، جىلىسىپ كوكشەتاۋداعى ەلىنە كەتكەن. تاۋتان، سابەپ قۇلاماي تۇرعاندا، قوستاناي ۋيەزىندەگى ٴوز ەلىنە كەتكەن. جان ايدار سادۋاقاس ۇلى عانا ومبىدا...

ٴبىزدىڭ ومبىعا كەلىپ، تۇتقىراعانىمىزدى ەستىپ، قىزىلجاردان جۇماباي تۇركىنىڭ اكەسى كەلدى. ول كوپ ازىق اكەلگەن ەكەن، ونى الدىق.

سالدات لاگەردىڭ قاقپاسىنىڭ الدىن، ٴجانا. لاگەردىڭ قورعانىنىڭ بۇرىش بۇرىشتارىن عانا كۇزەتەدى. بارلىق باراقتاردان لاگەردىڭ قاقپاسىنا قاراي جۇرەتۇن جولدى، ٴبىراق وتكەل قىلىپ، تىكەندى سىم تەمىردەن قىلعان شارباق بار. تىستان لاگەرگە كىرىپ، باراقتارعا كەلگەن كىسى، سول تىكەن سىم شارباقتىڭ وتكەل اۋزى مەن عانا جۇرەدى. مىنە، سول وتكەلدە ەكى سالدات كۇزەتىپ تۇرادى. باراقتاردىڭ اراسىندا بوس جۇرەمىز. كۇندىنە ەكى مەزگىل، لاگەردىڭ ورتاسىنداعى، باراقتاردىڭ لاگەر قاقپاسى جاعىنداعى، تىكەن سىم شارباق ىشىندەگى ناعىدا سىم مەن قورشاعان كەڭ جەرگە سەيىل قىلىپ، ٴجۇرىپ كەلەمىز. لاگەردى كۇزەتەتۇندەر شەق-ىسىلا باقتار.

لاگەرداعى تۇتقىندار، جىگىتشەلەپ، لاگەردى بيلەۋشى كامەندانتتان، ٴدارى دارمەك اكەلۋگە، ۇلىقسات الىپ، قامباي سالدات بەن لاگەردان شىعىپ، قالا ارالاپ، دۇكەندەرگە بارىپ قايتادى. ٴسۇيتىپ تانىس ۇيلەرگە دە بارىپ كەلە-تۇن بولدى. بىزدە سول ٴجون مەن، كەلىپ جانقان جۇمابايدىڭ اكەسىنە بارىپ، مۇقانىڭكىنە بارىپ، جان ايدار مەن، مۇقان مەن سويلەسىپ كەلىپ جۇرەتۇن بولدىق.

لاگەردەن قالاعا شىققاندا ٴبىزدى ەرتىپ جۇرەتۇن قامباي، شەق-ىسىلاباق سالداتتارى. بۇل باتىرلار بۇرىنعىداي ەمەس، جەلىكتەرى باسىلىپ، ىستەگەن لاڭدارىنىڭ نە ەكەنىن ەندى سەزگەن ٴتارىزدى. بۇلار مەن اشىق سويلەسەتۇن بولدىق. كەي بىرەۋلەرى «ٴبارىن قىلعان سولار»...دەپ، اپيتسەرلەرىن بوقتايدى.

كەي بىرەۋلەرى، اپيتسەرلەرىنىڭ الداۋى مەن، سابىرىكە قارسى ىستەگەن لاڭدارىنا وكىنگەندەي، تۇنجىراپ، باستارىن شايقايدى. كەي بىرەۋلەرى سابەت ۇكىمەتىن ايىپتايدى.

- ٴبىزدى ولىمىزگە جىبەرمەي بوگەت قىلدى، ٴبىز سونسوڭ عانا سوعىس قىلدىق. - دەيدى.

ىسماسى، شەق - ىسىلاباق سالداتتارىنىڭ كوبى بىزگە جاقىن تارتاتىن بولدى، سويلەسكەندە، ٴبىزدى «تۋۋىسقان». دەپ، سويلەيدى. («Брат») لاگىردەن ەرتىپ شىققان سوڭ، قايدا بارام دەسەڭدە - اپارادى.

- «تۋۋىسقان» ەندى ٴوزىڭ بىل، - سەن ولاي - بۇلاي بولىپ، قاشىپ كەتسەڭ، مەنى اتادى - دەيدى.

لاگىردەن شىعىپ جۇرگەندە، قاشامىز دەسەڭ، قاشىپ كەتەتۇنبىز. - ٴبىراق، شىعىپ ٴجۇرىپ قاشقان سوڭ، لاگىرداعى كوپ جولداستارعا كەسىر بولاتىن بولعان سوڭ، ەش قايسىمىز، قامباي مەن قالاعا شىعىپ جۇرگەندە قاشپادىق. ٴبىراق، اينەۋىر لاگىردەن قاشۋدىڭ پىلانىن قۇرىپ جۇردىك...

جاز تايانىپ جىلىمىق تۇسە باستادى. كۇشەنىڭ قارى ەرىپ جاتىر. جۇرەك جەن كوكىل بۇرىنعىدان‌دا باسىمىراق قىيمىلداي باستادى. بىيىلعى جازدان زور شاتتىق كۇتەدى. كوكىرەكتەگى شىنجىرلى ارىستان قىيمىلداپ، قارانىپ، كۇشىن جىيناي باستادى. لاگىردەن بۇرىندا قاشقان ەكەن، قازىردە بىرەن - ساران ادام ەبىن تاۋىپ قاشىپ كەتىپ جاتىر. قىيال جۇيىنكىيدى. ٴتاتتى قىيال ٴتۇرلى جوبالار قۇرادى. اۋدارماي ساۋ جۇرگەندەر سويلەسىپ، ٴسوزدى بەكىتتىك. قاشپاق بولدىق.

ۇلقسات الىپ، قامباي مەن، جۇمابان، كاتشەنكە ۇشەۋمىز لاگىردەن قالاعا بارىپ كەلىپ ٴجۇرىپ، 2 بەلەت تابتىق. ٴبىرىن - جان ايدار سادىۋاقاس ۇلى، ٴبىرىن - قۇرمانعالى تۇياق ۇلى تاۋىپ بەردى. كوپ جولداس كەتۋگە بەلەت جەتىبەيتىن بولعان سوڭ، مەن، قامباي مەن مۇقاندىكىنە بارىپ، جان ايداردان، الگى 1917 - جىلعى وقىپ جۇرگەن، كەدەي جاستارى اشقان «دەموكىرات كەڭەس تەرىنىڭ» (Педог гичиский совет учащихся) نىشتەمپىل مورلەرىن الدىم. ٴجانا، جەلىم، ونكىر باكى، سىيا قارىنداش، قاعاز، قالام سىيا تابقىزىپ الدىم.

لاگىرگە كەلىپ، پىشاق بەن رەزەڭكە ٴموردىڭ ارىپتەرىن سوگىپ الىپ، كەسىپ، كەي ٴبىر ارىپتەرىن جوندەپ، ٴبارىن قايتاجابسىرىپ، «وقىتۋشىلار كەڭەسىنىڭ» ٴمورى قىلىپ الدىق. ٴمور ورىسشا مىناداي بولىپ شىقتى:

(Педагогический совет учащихся) وسى ٴمودى باسىپ، وقىۋشى شەكىرتتەردىڭ بەلەتى قىلىپ، ٴبىر نەشە بەلەت جاساپ الىستىق. مەنىڭ بەلەتىمدى بۇل جەردە كورسەتە كەتەيىن. مىناداي ەدى:

(لاگىردان قاشقانداعى بەلەت قاعازدىڭ قازاقشا اۋدارماسى)

كوۋالىك.

قازاق وقىتۋشىلارىنىڭ پىيداگوگ
سەبەتى.
1919 جىل، 25 مارت.
ٴنومىر 112.

وسى كۋالىكتى كورسەتۋشى شىن، ومبىداعى ٴورەسەكتەر وقىتۋ ورتا داروجەلى پيداگوگ مەكتەبىنىڭ وقۋشىسى دۋيسەمبى ٴاسى ۇلى. سىلەتى ۇلىنىڭ قازاعى، ومبى ۋيەزى. جاسى 26 دا. ٴاسى ۇلى وقۋدان جازعى تىنىسقا بوساندى، راستىعىنا كۋالانىپ، قول قويىپ، ٴمور باسامىز.

پيداگوگ سابەتىنىڭ ٴتور اعاسىنىڭ ورىنباسارى - (قول قويعان).

قاتشى - (قول قويعان).

(ٴمور باسىلعان).

جان ايدار تاۋىپ بەرگەن داستەبىرىنەدە مەندە بولدى. ودان دۋيسەمبى ٴاسى ۇلىنىڭ اتىنا بەرىلگەن قاعاز. وعان قول قويعان - «الاش - وردا» نىڭ ۋيەزدىك كاميتەتى اتىنان، كاميتەت ٴتور - اعاسى سادىۋاقاس جانتاس ۇلى.

ورىس-قازاق جولداستار مەن سويلەسىپ، ٴسوز ٴىىستى، «قاشىپ ۇستالعان تۇتقىن تەركەۋسىز اتىلادى» دەپ قالشاق جارلىق شىعاردى. ٴبىراق، وعان قاراماي - اق ۇرىۋدان ساۋلاۋىمىز قاشىپاق بولدىق.

جۇماباي شىعىپ اكەسى مەن كەتىپەك. وزگەمىز باسقا ٴجون مەن كەتپەكپىز. جىلىمىق ٴتۇسىپ قار ەرىي باستاعان سوڭ، باراقتاردىڭ ارالارىنداعى، الدارىنداعى جينالعان قارلاردى، توگىلگەن شايىندى سۋلار مەن ەرىپ قاتقان مۇزداردى ويىپ، اتقا جەككەن شانالارعا سالىپ، تاسىپ شىعارا باستادى. قار تاسۋشىلار جيناگەرلەر سوعىسىندا تۇتقىن بولعان اۋستريالىقتار. بۇلار مەن سويلەسىپ، تاسىپ شىعاراتىن قاردىڭ استىنا جاتىپ شىقپاق بولدىق..

ول كۇنى ەرتە تۇردىق. جۇرەك قاتتىراق سوعادى. كوكىل الابۇرتادى. تاڭ ەرتەڭگى قاتقاق سالقىن ۋاقىت. اسپان بۇلتتاۋ ەدى. كۇن سۇرعىلت. جۇۋىنىپ كيىنىپ الدىق. شەمەكىنى قازاننان قايناعان سۋ اكەپ شاي ىشتىك. ول ارادا تۇتقىندار دىك ٴبارىدە تۇردى. كۇندەگىدەي، ٴبارىدە قىمىرسقاشا قيمىلداي باستادى. ٴبىز تىقىرشىپ، تىسقا داملىسىز شىعامىز. ٴبىر ازدان سوڭ قار تاسۋشىلاردا كەلدى. بارىپ سويلەسىپ... اۋەلى جۇمابايدى جونەلتپەكپىز. تاۋەكەل قايىعىنا تاعىدا مىنەر ساعات تاياندى.. پىلان، ٴابدان جاسالىپ بىتكەن. ٴسوز ٴابدان سويلەنىپ بايلانعان. ەندى نەك، ٴبىر-بىرىمىزگە ۇندەمەي قارايمىز... بەل بۋۋلعان. ەكى باراقتىڭ اراسىندا قارلاردى ويىپ، دايارلاپ، شانانى قاماپ، ونان اسا تۇتقىن قولدارىنا كورەك الىپ تۇر. سىرتتان، كوزەتشى سالداتتار سەزبەسىن دەپ، ٴبارىدە شاناعا قار سالعان بولىپ، جاي قورشاپ تۇر. «قانە، ٴجۇر،

دايار بولىپ قاراپ تۇرمىز» دەپ، جولداستار جۇمابايدى شاقىردى. بىزدە: «جۇر ەندى»... دەدىك. جۇماباي جىلدام باسىپ جونەلدى. كەلىپ، تەز شاناعا جاتتى. كورەك ۇستاپ، مۇزدى كىرلى قارلاردى دايارلاپ تۇرعان تۇتقىندار، تەز، جان - جاعىنان باستىرىپ، تولىق قاردى سالىپ جىبەردى. جۇماباي قارعا كومىلدى. قاردىڭ ۇستىنە تاقتاي قويىپ، تاقتايدىڭ ۇستىنە اۋىستىرىپالىق وتىرىپ. «شىۋ!» دەدى. پار جەگىلگەن ەكى ات دىرىلداتىپ شانانى الىپ جونەلدى... شانا تىكەن سىم شارباقتان امان ٴوتتى. سىم شارباق اۋزىنداعى شەق سالداتتار قاراپ تۇرىپ قالدى. ودان وتكەنسوڭ، شاناعا، قاقپا اۋزىنداعى سالداتتار قاقپانى اشتى. شانا امان لاگەردەن شىقتى.

قوزعالىپ لەپىرگەن كوڭىلدى ازىراق توقتاتىپ، جولداستار مەن سويلەسىپ. اۋىرىۋدان ساۋ ابدولدا ەكەۋىمىز ەرتەڭ قاشپاق بولدىق.

اۋىرىپ جاتقان بايماعامبەت پەن بەكەننىڭ قاسىنا كەلدىم. ولارعا ٴسوت اكەپ بەرىپ، قاپىرۋدىڭ، اپاناسۇپتىڭ قاسىنا كەلدىم. اپاناسۇپ ٴولىپ قالعان ەكەن. ٴجانا، سموكوتين ٴولىپ قالعان ەكەن. قايىرىزگە ٴسوت اكەپ بەردىم. تاعىدا باسقا ناۋقاس جولداستاردى جاعالاپ كوردىم....

كوڭىل الابۇرتىپ، وي مەن دۇنيە كەزىپ، ٴتۇنى مەن ۇيقتاي الماي شىقتىم. ەرتەڭ قاشپاق بولىپ قويعان ابدولدا تۇندە اۋىرىپ قالدى.

ٴتۇنى مەن جۇرەك الىپ ۇشىپ ۇشقىر كوڭىل ۇيقتاتپادى. ٴتۇنى مەن ۇشقىر قيال مەن كەزبەگەن جەر قالمادى. ٴتۇنى مەن ەتاننىڭ قيال مەن بستەمەگەن ٴىس قالمادى...

مەن ەلگەدە باردىم. جاس كۇنىمنەن ۇيرەنگەن جەرلەردى، تاۋلاردى گەزدىم. قالىڭ نۋ، شىڭگەراۋ شاتتى، بيىك قوزداردىڭ، قيىن شىڭداردىڭ باستارىنا شىقتىم. تاۋلاردى، سالالاردى، ويدى قىردى باسقان اپپاق قالىڭ قارلار مەن الىسىپ، ومبى-لاپ مالتىدىم. جىنىس ورمانداردى، بۇرالعان كوك ٴورىم تالداردى ارالادىم. جازعى، كەستەلى كىلەم توسەگەندەي، كوك جيبەك ٴشوبتى كەڭ دالالاردى كەزدىم. ەلگە بارىپ، ساعىنىپ سارعايعان انامدى كوردىم، ەس بىلگەلى نۇشاقتاپ، ٴسۇيىپ، ەركەلەپ كورمەگەن انامدى قايتا قۇشاقتاپ، الدىندا بالاشا ەركەلەپ جاتقىم. تاعىدا ٴتۇرلى قيال باستى بيلەپ، ۇيقى بەرمەدى. قاشقىن بولىپ، بوتەن ٴىسىم مەن، بوتەن ەلدەردىدە قىدىرىپ ٴجۇردىم. پارتيزاندىاردى تاۋىپ الىپ، سولار مەن بىرگە اقتار مەن اكىلىسىپدا جۇردىم. قاشقىن بولىپ، ٴوز الدىما جىگىت جيناپ، ەلسىزگە شىعىپ، تاۋعا بەكىنىپ دۇسپان-داردان كەك الىپتا ٴجۇردىم... مەن تۇركىستان باردىم... رەۋسيە باردىم. سا-بەت ۇكىمەتى بار جەرلەرگە باردىم... مەنىڭ بارماعان جەرىم جوق... مەن ىزدەدىم، قۋۋدىم بوستاندىقتى!..

ٴورتە تۇرىپ، قار تاسىۋشىلاردى توسىپ، تىسقا ٴبىر شىعىپ، ٴبىر كىرىپ ٴجۇردىم. ولار كەلە قويمادى. اۋىلدارعا جاقىن ٴسوت اكەپ ٴپىسىرىپ بەردىم. ونىردىم. كۇن جىلى. جازدىڭ ٴيىسى شىعىپ، كوكىرەككە كىرەدى. شىراي جىلىعان قىزىل كۇن قاماۋعا التىن نۇرىن شاشادى. بارالىنىڭ كۇڭگەي جاقتارىنىڭ قارى ٴجىبىسىپ ەري باستادى، كەلە جىلتقان جازدى سەزىپ، جۇزى جىلىعان گۇندى كورىپ، جان-جانۋار شاتتانعان كۇيگە تۇسكەن ٴتارىزدى.

قار تاسىۋشىلار كەلدى. جۇرەك سوقتى... كوكىرەكتەگى شىنجىرلى ارىستان جۇلقىنىندى... بارىپ سويلەسىپ، قازىر جونەلمەك بولدىم: باراقتا كىردىم. اۋرىۋ جولداستاردى كوردىم... ٴىشىمنەن بارىنە قوش ايتىپ تۇردىم.

كەشىگىپ قالعان ەكەم، ٴبىر جولداس كەلىپ استىقتىردى. اۋرىۋدان ساۋ جولداستار مەن قوشتاستىم. تىسقا شىقتىم.

شانانى قۇرشاپ كۇرەك ۇستاعان جولداستار مەنى كۇتىپ تۇر ەكەن. دەرەۋ مەن دە شاناعا جاتتىم... جىلدام قار مەن كومدى. ەتپەمنەن جاتىرمىن. ۇستىمە اۋىر كەسەكتەردى باستىرىپ سالدى.

تۇس-تۇستان قاماپ تۇرعان جولداستار، جالماجان، ٴالىڭ مۇزدى كىرلى قار مەن باستىردى. مۇزدى كىرلى كەسەك ٴجانا قوقىم قاردىڭ ۇستىنە تاقتاي سالىپ كىسى باسىپ وتىردى... «شۇۋ» دەدى. دىرىلداپ شانا جونەلدى. موينىمدى، شىنتاقتارىمدى، بەلىمدى قاتتى ەزىپ بارادى. اۋىر سالماق سىرتىمنان نىعارلاپ جانشىپ بارادى... كەۋدەمدى قىسىپ تۇنشىقتىردى. مەن كوتەردىم، شىدادىم. بارلىق كۇشىمدى جيناپ، جاۋىرىنىم مەن كوتەرىپ، ەكى قارىمدى تىرەپ، جانا موينىممەن كوتەرىپ ماڭدايىمدى تىرەپ جاتتىم... لاگىردىڭ ۇلكەن قاقپاسى سىقىرلاپ اشىلىپ، شانا دۇرىلدەپ لاگىردەن شىقتى...

قاپاستان قۇتىلىپ، جالپى بوساندىق، تەگىندىكتى كورىۋ ٴۇشىن، ٴجانا وشكەن ٴۇندى قايتا ٴتىرىلتىۋ ٴۇشىن، بەلىمدى موينىمدى ەزگەن اۋىرلىقتارعا شىدادىم...

IX.

قاشىپ شىققان سولڭ.

(كەرەكەۋ جولى.)

لاگىردەن شانا مەن دىرىلداتىپ سۇيرەپ الىپ كەلەدى. ٴالىڭ قارعا كومىلىپ شانادا جاتىرمىن. قاردىڭ ۇستىنەن، قار تاسىعان ايىستىرىيالىق تۇتقىن سالدات باسىپ وتىر. موينىمدى، كەۋدەمدى، بەلىمدى اۋىر سالماق شاناعا جانشىتاي ۇسەدى. كۇشىمدى جيىپ، دەنەمدى قيمىلداتىپ قويامىن. دەمىمەن ەرىگەن قار سۋى تامشىلاپ، موينىما، بەتىمە اعىپ جاتىر.

الدەن ۋاقىتتا شانا توقتادى. ايمپەرياليست، تۇتقىن سالدات ٴۇشەۋى انانى اۋدارىپ قاردى توكتى.

ماعان سىبىرلاپ: —جانا بەر، جانا بەر قار مەن بىرگە... —دەدى.

مەن، ادەيى لىقسىپ قار مەن بىرگە دومالاپ جەرگە ٴتۇستىم. ۇستى باسىما ەرىپ كەلگەن قار جابىسىپ قالعان ەكەن؛ ايمپەرياليست سالدات ۇستىمە جابىسقان قارلاردى، قىيقىمداردى نازالاپ، قولى مەن قاعىپ، قاردىڭ ۇستىندە مەنىڭ قاسىمدا وتىردى.

مەنى قار مەن اكەپ توككەن جەرى-ومبىنىڭ قازاق جاتاقتارى وتىراتۇن كۇن شىعىس جاق شەتى. قايىڭ توعايدىڭ قاسى. قالانىڭ، قار، بوقتىق، قىيقىم توگە-تۇن جەرى ماڭايدان. مىي دەرلىك جەردەن ەتىپ جاتقان بىرەن-ساران شانالى، جاياۋ ادامدار ٴبىزدى ەلەپتۇن ەمەس.

ايمپەرياليست تۇتقىن سالدات: —قانى، ەندى، قايدا باراسىڭ؟..

قالاعا بارساڭ-شاناعا ٴمىن، —دەدى.

شاناعا ٴمىندىم. ەندى ايمپەرياليست سالدات مەنى شانا مەن قايتادان قالاعا الىپ جونەلدى. قالاعا كىردىك. باراتۇن ٴۇيىم مۇقاندىكى-تاياۋ. قالانىڭ سول ٴبىز تۇسكەن كۇن شىعىس جاق شەتىندە، لاگەردىڭ قاسىندا. مۇقاننىڭ ۇيىنە تۋرا كەلمەي، ٴبىر كوشەدە شانادان ٴتۇستىم. تۇتقىن سالدات بەن قوش ايتىستىم.

— قوش، جولىڭ بولسىن! —دەپ، سالدات قولىمدى ۇستاپ، قوش ايتىپ، ٴجونى مەن ٴجۇرىپ كەتتى.

مەن بۇرىلىپ، كوشە مەن جاياۋ ٴجۇرىپ كەتتىم. ساسكە كەزى. اپرەل ايىنىڭ باسى. كۇن جىلى. كوشە مەن قورانىڭ قارلارى ەرىپ، ەبىنەپ جىلجىپ سۋ اعادى. كوشە مەن قورانىڭ ىشى ازداپ قوجالاقتانىپ بىلعانىش بولا باستاعان. اياعىمدا شولاق تۇمسىق، كەڭ، ەسكىلەۋ سالدات ەتىك. ۇستىمدە، سەمەي-حاريباپورىمدى ورىسشا شولاق بەشپەنتتىڭ سىرتىنان كيگەن، قازاقشا ەسكىلەۋ بەشپەنت ىشىك. جەڭدەرى قىرشىلىپ جىرتىلعان. سىرتى تاس كومىردىڭ كۇيەسى سىڭگەن ەسكى قوڭىرتىبەن شۇبەرەك. باسىمدا كونەلەۋ قۇلاقشىن. مويىنىمدا شارىپ، بەلىمدە ەسكى قوڭىر شۇبەرەك بەلبەۋ. بار كيىمىم وسى. بۇل سىرت كيىمىمدى لاگەردەن قاشىپ مەن قالاعا شىعىپ جۇرگەندە كيەتۇنمىن. وندا، بىلعي، ٴبىر نوعاي قىزدىڭ اسكەرلىك دىگىنتتىڭ شەنەلى مەن، سالداپ بوركىن كيىپ شىعاتۇنمىن.

مۇقاندىكىنە كەلدىم. جەڭگەي ەسىك اشىپ، قارسى شىقتى. اماندىسىپ كىردىم.

— جوعارى شىق، شىراعىم! —دەدى.

— ٴبىر جولاتا كەلدىم، —دەدىم.

جەڭگەي، قاشىپ شىعىپ كەلگەنىمدى بىلە قالدى دا،-جارايدى. قايىرلى بولسىن، شىراعىم! ەندەشە، تورگى ۇيگە كىرىپ، انا قارىنداستارىڭنىڭ بولمەسىنە كىرىپ وتىراعوي،-دەدى.

قارىنداستاردىڭ بولمەسىنە كىردىم. جەڭگەي بىرگە كىردى. ۇيدە مۇقان دا، جان ايداردا جوق ەكەن. ۇيدە قارىنداسىم مەن جەڭگەي عانا بار ەكەن. امانداسىپ وتىردىق. مەن ساقتىق قىلعىم كەلدى.

جەڭگەيگە:-مەن، ٴازىر مۇندا وتىرمايىن، سارايلارىڭىز بولسا، سوندا بارىپ وتىرا تۇرايىن،-دەدىم.

جەڭگەي:-نوي، وتىرا بەر، كىم كەلەدى دەيسىڭ؟. بىرەۋ كەلسە، بالالاردىڭ بولمەسىنە كىرمەيدى. ەسىك جابەۋلى تۇرادى. وتىرا بەر،-دەدى.

مەن وعان بولمادىم. ٴار ٴتۇرلى وي كىردى، مەنى قالشاق، مۇقاننىڭ ۇيىنەن ۇستاپ السا، ٴوي بيەلەرىنە جاقسى بولمايدى. ال، قوراداعى ەسىكتى اشىق سارايىنان ۇستاپ السا، ٴوي بيەلەرى: ٴبىز بىلگەنىمىز جوق،-دەپ جالتارىۋعا بولادى. وسى وي مەن، ساقتىعىم ۇستاپ، جەڭگەيگە بولماستان ۇيدەن شىعىپ، پىشەن ۇيگەن سارايعا بارىپ وتىردىم. پىشەننىڭ ۇستىنە شىعىپ، شوڭقىرلاپ الىپ قيسايىپ جاتتىم. كۇن جىلى. اپرەل، ەبىتەپ قاردى ٴجيبىسىپ جاتىر. سارايدىڭ توبەسىنەن اقىرىنداپ پىشەنگە تامشى تامادى. اپرەلدىڭ دىمقىل ييسى اۋەنى العان، جادىراعان دەنەنىڭ كۇشى ارتقانداي. جان جانۋار جازدى سەزىپ جادىراپ كوكتىلدەنگەندەي. قوراداعى ەرىگەن قاردىڭ شالشىعىن شىلپ-شىلپ ەتكىزىپ، شۇيىرلەسىپ، جامىراپ شوڭكىلدەسىپ اق قازدار ٴجۇر. بىلدىرلاپ، كولىپ، جۇگىرىسىپ جاسىرىنباق ويناعان بالالارشا، ٴبىر-ٴبىرىن قۋالاپ ويناپ تورعايلار ٴجۇر. شالشىقتى شىلپىلداتىپ سارايدىڭ الدىندا سيىر ٴجۇر. باستالعان جازعا ٴبارى دە شات، ٴبارى دە قۋانىشتى ٴتارىزدى. جان جانۋاردىڭ ٴبارى دە قىستاي ٴبۇرىسىپ وتىرىپ، شۋاقتا جاڭا شىققان ٴتارىزدى...

كوزىم ٴىلىنىپ كەتكەن ەكەن. سارايعا جان ايدار كەلىپ وياتتى. امانداسىپ، كۇلىستىك. جان ايدار بولماستان ۇيگە ەرتىپ باردى.

جەڭگەي، سارى مايعا قۋىماق قۋىرىپ ٴپىسىرىپ، ساماۋىردى قايناتىپ، شايدى جاساپ داپارلاپ وتىر ەكەن.

-قاراعىم، ەندى شەشىنىپ شاي ٴىشىپ وتىرا بەر. ۇيگە تانىستىن كىسى كەلە قويماس. تانىستىن كىسى كەلسە قارىنداستارىڭنىڭ بولمەسىنە كىرىپ وتىرارسىڭ-دەدى.

ەندى شەشىنىپ، جۋىنىپ، شايعا وتىردىم. تۇعىز ايدان بەرى ىشىپ كەلگەن شايدى ٴىشىپ، جەمەگەن قۋىماقتى جەپ، كەڭەلىپ، اڭگىمەلەسىپ، تىرشىلىكتىڭ تولقىنىنا ٴماز بولىپ وتىردىم.

ەركەك تەن باتىر، ەركەك نەن اقىلدى ٴبىل بولاتىن شىعار، ٴبىراق، باتيما
جەڭگەيدەي باتىر، اقىلدى، ورىنىقتى ايەلدى كورگەنىم جوق. جايشىلىقتا ٴار
كىم - اق باتىر، ٴار كىم - اق اقىلدى عوي. باتىرلىق پەن اقىلدىلىعىن تارتىس-
لىقتا كورسەتكەن ادامعا كىسى باس يىمەسپە! مۇنداي ادام بىلۋدە بىرەۋ - عوي.
سول، الدىندا باس يىەرلىك، «بىلۋدە بىرەۋ» دەرلىك ادام-پاتيما جەڭگەي،
قىلىشىنان قان تامىپ تۇرعان قالشاقتان قاشىپ كەلگەن ادامدى ۇيىنە ەنگىزىپ
تورىنە شىعارىپ، اسباي - ساسباي سىيلاپ وتىرۋ كىمنىڭ قولىنان كەلەر! ەردىڭ
ەرى قاۋىپ قىلاتىن ىسىنە سىر بىلدىرمەگەن ايەلدى قايتىپ ماقتاماسسىڭ؟ . . .
اڭگىمەلەسىپ، جان ايدار، پاتيما جەڭگەي، قارىنداستارىم،- ٴبارىمىز وتىردىق.
ىشكى، شولاق - ورىسشا بەشمەتىنىڭ تۇيمەلەرى سەمينارياڭىڭ سارى تۇيمەسى-
ونى قارىنداسىما كەسكىزىپ تاستاپ، قارا تۇيمە تاققىزىپ الدىم.

تاشقان بولشەۆەكتەردى جاسىرىپ باردىم بەرۋشى ومبى قالاسىنداعى ٴپاتيما جەڭگەي
مەن مۇقان ايتپەن ۇلى.

ٴتۇس كەزىندە، ۇيگە ٴبىر ەل قازاقتارى كەلدى. مەنى تانىمايدى. جايە
سويلەسىپ وتىردىق. مۇقاننىڭ ۋعىداعى ۇل بالاسى كەلدى. ٴجانا، ۋقىپ سول
ۇيلەجاناتىن ٴبىر-ەكى قازاق بالاسى كەلدى. بىرى - ٴوزىمىزدىڭ وسى كوڭگى قاسكەي
ونەكين. مۇقان كەلدى. ٴبارىمىز بىرگە وتىرىپ ەت جەدىك.. قازاقتار ٴجون
سۇراماي قويا ما؟.. مەنىڭ ٴجونىمدى سۇرادى. مەن، ارينە، بىلايىقتى قىلىپ

«ٴجونىمدى» ايتتىم، ٴبىر، داۋلى جۇمىس بەن كەلگەن قازاقتار ەكەن. ىستەرى «الاش - وردا» دا ەكەن. «الاش - وردا» تەرىس بيلىك قىلادى دەسىپ وتىردى.

كەشكە جان ايداردىڭ بولمەسىندە وتىرىپ، ەندىگى ٴجۇرىس - تۇرىس پىلان تۋۋرالى اڭگىمەلەستىك. تۇركىستان كەتپەكپىز. تۇركىستاندا ساپەت ۇكىمەتى. ٴجۇرىس پىلان ەكى ٴتۇرلى. ٴبىرى، - ومبىدان ۇت اربا مەن قىزىلجار بارۋ، قىزىلجاردا تورگوبايا (ساۋدا) كوشەسىندە 64 ۇيدەن ابدىراقمان ٴبايدىلدا ۇلىن سۇراپ، ٴبايدىلدا ۇلى وندا بولسا جولىعىپ، سويلەسىپ، وندا بولماسا، « تانشا » دەگەن كولدىڭ قاسىنداعى سونسىڭ ەلىنە بارۋ. ودان كوشى كومەك الىپ، كوكشە تاۋ ۇيەزىندەگى پەرشىل نياز ۇلىنا بارۋ. ودان دوس ۇلىنا جولىعىپ، اتباسارلانىپ، اقمولا ۇيەزىن باسىپ، بەتپاق دالا مەن تۇركىستان ٴوتىۋ. ەكىنشى پىلان: ومبىدان ۇت اربامەن، التاي گۋبەرناسىنداعى، سىلاۋگورت («شوت») قالاسىنا بارۋ. سىلاۋگورتتا ٴبىر-ەكى بولشەبەك ۇيلەرىنە بارىپ، ودان پاۆلودار («كەرەكۋ») قالاسىنا بارۋ. ودان بايان اۋىل قالاسىنا كەلۋ. بايان تاۋىنىڭ ىشىندە سۇيىندىك دەگەن ەلدە اكەمنىڭ ناعاشىسىن تاۋىپ الۋ. بايان قالاسىنداعى پەرشىل شايباي ايمان ۇلىنا جولىعۋ. اسىي شورمان ۇلىنا جولىعۋ. ول جەردە ٴبىر از بولىپ، تىنىعىپ، اقمولا ۇيەزىنە ٴوتىپ، باتباق دالا مەن تۇركىستان ٴوتىۋ جان ايدار، ابدىراقمان بايدىلدا ۇلىنا، ابىل قايىر دوس ۇلىنا، دىن مۇقامبەت ٴادىل ۇلىنا، قات جازباق بولدى. ول كۇنى سوندا بولىپ، ەرتەڭىندە مۇقانان جولعا ٴبىر از اقشا الىپ، ٴجۇردىم.

مۇقاننىڭ ات شاناسىن جەگىپ، باعزالعا مەنى جان ايدار الىپ جونەلدى. باعزالعا كەلدىك. تىم تايانباي، ٴبىر كوپ باگونداردىڭ قاسىندا مەن اتتىڭ جانىندا قالدىم. قىزىلجارعا جۇرەتۇن پويىزدىڭ قاشان جۇرەتۇنىن بىلۋگە جان ايدار باعزالعا جۇگىرىپ كەتتى. ٴبىر ازدان سوڭ، «ساعات وندا جۇرەدى ەكەن» دەپ كەلدى. ونعا ٴالى ەكى ساعات بار. مەنى كوپشىلىك بار جەرگە تۇرعىزباي، بەلەتتى جان ايدار ساتىپ الماق. ٴسۇيتىپ مەنى باگونعا مىنگىزىپ قايتپاق. باعزالعا جينالعان كوپشىلىكتەن قاۋىپ قىلاتۇنىمىز، تانىمال ادام كەز بولىپ قالۋى مۇمكىن دەيمىز. ۇيتكەنى، مەن 1913 - جىلدان 1916 - جىلعا شەيىن ومبى سەمينارياسىندا وقىعاندىقتان، ومبىنىڭ وقىعان قازاقتارىنىڭ كوبى، مەنى تانيدى. اسىرەسە «الاش - وردا» داعى قازاقتار كەز بولىپ قالسا، جۇمىس ٴسوزسىز بىتەدى. مىنە، سول سەبەپتى مەنى اتتىڭ قاسىنا قويىپ، بەلەتتى جان ايدار الىپ، مەنى پويىزعا تىستان مىنگىزىپ جىبەرمەك. جان ايدار كوپ كۇتىپ قالاتۇن بولدان سوڭ، ٴجانا، مەنى مەن سويلەسىپ جۇرگەنىن بىرەۋ باقىلاپ تۇرىپ، شاتاق قىلار دەپ، جان ايداردى بولماي قايتاردىم جان ايدار مەن قوش ايتىسىپ، اياقتاپ باعزالعا كىردىم.

باعزالدا قالىڭ كوپ ـ ٴبىمن تىرەسەدى. نەشە كۇننەن بەرى بەلەت الا-
الماي قامالىپ جاتقاندار. كوبى قورجىن ارقالاعان ەركەك ـ ايەلدى
مۇجىقتار. ٴۇستى باسى كىر، ساقالى ۇسكەن كارى سالداتتار، قاقتىعىقان، بەت
اۋزى/اسۋۋ كورمەگەن بالالار، قىدىرماسانمۇشىلار. ٴجانا، توپىرلاعان، كىم ەكەنى
بەلگىسىز ادامدار. بۇلاردىڭ ٴبارى، باعزالدىڭ جابايى، قارا ادامدار ۇتىراتۇن
ۇيىندە (3 ٴىنشى كلاسىندا) ەكەن، مەن دە بۇلاردىڭ اراسىنا كەلىپ كىردىم.

باعزال ٴۇيى كەڭ. بيدەنى تاس ۇلكەن كىرپىش ٴۇي. ساسىباي تۇرىپ،
توپىرلاعان قالىقتى كوز بەن ارالاپ كورىپ الدىم. بەتىمدى، قىياپاتىمدى،
ٴجۇرىس ـ تۇرىسىمدى بۇزىپ الدىم. ەرسىلى ـ قارسىلى كىرىپ، شىعىپ، قالشاق-
تىڭ باعزالدى باقىلايتۇن اسكەرلەرى ٴجۇر. ايپتسەرلەردىڭ بيقتارى، جاندارىنداعى
قىلىشتارى جارق ـ جۇرق ـ ەتەدى. جۇرىستەرى ـ سىرت، سىرت. باعزال ٴۇيىنىڭ
ٴىشى ۇجىناعان قۇمىرسقانىڭ يلەۋىندەي. بىك-جىك، تارسىلداتىپ بىرەۋ كىرىپ
بىرەۋ شىعادى. بىك ـ جىك، بىرەۋدە بىرەۋدىڭ جۇمىسى جوق. بۇرىشقا تاياۋ تۇرعان
ۇستەل مەن بۇرىشتىڭ اراسىندا قاتىن قالاشتارى مەن بيدەندە ۇتىرعان ٴبىر
كارى سالدات بەن ٴجانا ٴبىر مۇجىقتاردىڭ قاسىنا كەلدىم. قىزىلجارعا جۇرەتۇن
پويىزدى سۇرادىم. بەلەت ساتىلاتۇن تەسىك ٴالى اشىلعان جوق ەكەن. ۇتىردىم.
بۇرىشتاعى ەكى ـ ٴۇش مۇجىقتا كارى سالدات اڭگىمە ايتىپ ۇتىر. ـ گەرمانيا
مايدانىندا بولىپ رەسەيدەن جاڭا قايتىپ كەلە جاتقان سالدات ەكەن. بولشە-
بەكتەردى اڭگىمە قىلادى. اڭگىمە ايتۇعا ىسىلعان سالدات ٴتارىزدى.

ەكى ەركەك مۇجىق، ٴبىر قاتىن مەن ۇشەۋى تىڭداپ ۇتىر. مەن، ۇتىرعان
جەرىمنەن سىرعىپ، تايانىپ ۇتىردىم. سالدات ۇزىنەن باسقا كىسى بىلمەگەن
اڭگىمە ايتىپ ۇتىرعانداي قىلىپ سويلەيدى.

. . . «بولشەبەكتەرمە؟.. ول بيتتەر كىسى. بارلىق پابريكى، بارلىق زاۋات
ولاردا. نەشە ٴتۇرلى مىلتىق، زەڭبىرەك، پولەمەت، وق، ٴدارى ـ ولاردا تولىپ
جاتىر. كەزدەمە، شاي، قانت، ولاردا. نەشە ٴتۇرلى سايمان ماشينەلەر ولاردا.
ايروپلان، تانكە، وق وتبەيتۇن اپتوموبەلدەر ولاردا. قىزىل اسكەردە كوپ.
رەسەيدىڭ بارلىعى قارىز قىزىل اسكەرگە كىردى. قازىر قاپتاپ كەلىپ ورالعا
شەيىن الىپ قويدى. ٴبىراق، بەرى سىبىرگە قاراي جۇرمەي ۇتىر...»دەيدى.

ـ و، نەگە جۇرمەي ۇتىر؟ ـ دەدى، ٴبىر مۇجىق.

سالدات:ـ ادەبى جۇرمەي ۇتىر! . ولار ـ قۇۋ شايتاندار. ٴسىبىر قالقى سابىرپكە.
بولشەبەكتەرگە قارسى بولدى... بولشەبەك ۇك مەتىن قۇلاتتى. مىنە، ەندى، مىناع
تىلەپ الىن ۇكىمەتتەرىنىڭ قانداي ەكەنىن ٴابدان كورسىن دەپ ۇتىر؛
وزدەرى قوزعالسىن دەپ ۇتىر...ـ دەدى.

قاستارىنا سۇيرەتىلىپ كەلىپ، قيسايىپ تىڭداپ ۇتىرعان مەنەن بيمەتىپ،
قاتىن سالداتتى تۇرتىپ قالىپ، «بايقا!.. » دەگەندەي ىم قاقتى.

سالدات مەنىڭ بەتىمە قاراپ، قولىن بىزەپ قويدى دا:

- وي، ول ٴوزىمىزدىڭ اعايىن كورىنەدى. وتىرا بەرسىن: سولاي ەمەسپە، ا؟ - دەدى.

مەن، «بىلمەيمىن» دەپ باسىمدى شايقادىم. قالشاقتىڭ باقىلاۋشى اپيتسەرلەرى ٴوتىپ كەلە جاتىر ەدى، سوزدەرىن قويا قويدى. اپيتسەرلەر ٴوتىپ كەتكەن سوڭ، ٴبىر مۇجىق، ساقاللى سالداتقا:

- سەن، ولاردىڭ اسكەرىنە، رەسەيدەگى قالقىنىڭ ٴبارى دە كىردى - دەيسىڭبە؟ - دەدى.

سالدات: - نە، جۇمىسكەر - كىرەستيان قالقىنىڭ، سوعىسقا جارايتۇندارىنىڭ ٴبارى - اق كىردى، قايتەسىڭ؟.. وزدەرى ٴۇشىن كىرەدى. پامەششىكتەن العان جەرلەرىن وكايلىق بەن كىرەستياندار قايتىپ بەرەرمە؟ بايلاردان العان پابرىك، زاۋىتتارىن جۇمىسكەرلەر قايتىپ بەرەرمە؟... مىنە، سول سەبەبتى ٴبارىدە اسكەرگە وزدەرى تىلەنىپ كىرىپ جاتىر - دەدى.

مەن، توپاستاۋ ٴتىل مەن: - بولشەبەك مۇندا كەلمەيمە؟ - دەدىم.

- كەلەدى. ولار بۇل ۋاقىتقا شەيىن ادەيى كەلمەي جاتىر. ٴسىبىر قالقى مىنا ۇكىمەتىنىڭ قانداي ەكەنىن ٴابدان ٴبىلسىن دەپ جاتىر. ەندى وسى قار كەتە قاپتاپ كەلەدى - دەدى.

مەن باسىمدى شايقاپ: - اي-اي، جامان.. جامان... - دەدىم.

- و، نەگە جامان؟ - دەدى.

- و، جامان بولماي قايتەدى؟ بولشەبەك جامان. تالايدى. بارلىق قالقتى قىرادى - دەدىم.

- نە، دەيسىڭ سەن، تۋعان؟ ولار، سەن ٴتارىزدى، مەن ٴتارىزدى كەدەي ادامدارعا تيمەيدى. ولاردىڭ وزدەرىدە، بىلەسىڭ سەنى مەن مەن ٴتارىزدى كەدەي جارلى ادامدار. ولار تيسە، بايلارعا، تورەلەرگە عانا تيەدى. ولاردى «جامان» دەپ، «تالايدى» «قىرادى...» دەگەن سوزدەردىڭ ٴبارى-ادەمى سەنەلەردى الداپ قويۋعا ارالعان وتىرىك سوزدەر. سەن ونداي سوزدەرگە نانبا - دەدى.

ٴتۇسىنەن ٴسوزىسىنىپ وتىرعانىمدى بىلدىرمەي، باسىمدى شايقاپ - اي، بىلمەيمىن، ولار كەلسە جامان بولادى - دەدىم.

ول ارادا، جۇرت تۇپىرلاپ، بەلەت ساتاتۇن تەسىكتىڭ الدىنا كەزەككە تۇرا باستادى...

مەن دە بارىپ تىزبەككە تۇردىم. قالىق ٴبىرىن تىرەسەدى. بەلەت الۋعا تىزىلگەن تىزبەك ٴتىپتى ۇزىن. سىعىلىسىپ تىزىلىپ تۇرمىز... كوپ ۋاقىت ٴوتتى. اقىرىندا «پويىز جوق» دەپ، جۇرت تىزبەكتەن تارادى.

بۇرىشتا ۇيمەلەگەن قالىڭ مۇجىقتىڭ اراسىنا كەلىپ وتىردىم.

ٴبىر، قويان بورىكتى، جامان كيىمدى، 15 - 16 داعى سارى بالا مەنىڭ قاسىما كەلدى. ماعان نوعايشا ٴسوز قاتتى. نوعاي بالاسى ەكەن، ەكەۋىمىزدە تىلەزدە ۋيىر كەلەسىپ، بالا مەنىڭ قاسىما وتىردى.

باعزال ىشىندە كوبىكە كورىنىپ جۇرە بەرمەي، جول بويىنشا جانىم نوعاي بالا، بىرەۋدىڭ شاينەگىمەن، قايناعان سۋ اكەلدى. نان، ٴسۇت ساتىپ اكەلدى. شاي ىشتىك. باعزال ٴىشى قىمىرسقانىڭ يلەۋىندەي قىبىرلايدى. جۇرت قاقتىعىپ ٴيىن تىرەسەدى. باعزالعا، تارىسىلداتىپ، بىرەۋ كىرىپ، بىرەۋ شىعادى. داڭ-دۇڭ دەيىس. بىرەۋدە بىرەۋدىڭ ٴىسى جوق... پويىز جوق. جۇرت ىعىرلاپ، زارىقتى...

كەش بولدى. ىسىقا شىعىپ كەلىپ، بورىشقا تاعى دا جاتتىم. باناعى سويلەسىپ وتىرعان موجىقتار مەن كارى سالدات كەتىپ قالىپتى. نوعاي بالا قاسىمدا. باعزالدى باققان اسكەرلەر ٴبىر كىرىپ، ٴبىر شىعىپ، سارت-سۇرت ەتىپ ٴجۇر. ٴبىر مەزگىلدە اسكەرلەر كوبەيىپ ەسىكتەردەن كىرىپ-كىرىپ تۇرا قالىپ جۇرتقا: «باعزالدان شىقپايسىزدار. بەلەت تەكسەرىلەدى!» دەدى.

ٴبىر-ەكى اسكەرى كيىنگەن جىگىت، ەتىكتەرىنىڭ تەمىرلەرى سىلدىرلاپ تاس ەدەنگە اياقتارىن سىرت-سىرت باسىپ، ورتاعا كەلدى.

- بارىڭىزدا قوزعالماي بەلەتتەرىڭىزدى شىعارىپ دايارلاپ وتىرىڭىزدار. قازىر جاعالاي كورەمىز، - دەدى.

جۇرتتىڭ ٴبارى ورىن-ورىندارىندا قاعازدارىن قۇنجىڭداپ شىعارىپ جاتىر.

قالشاق زامانىندا تۇرمەدە بولىپ، 1918 - جىل دەكابردە كوتەرىلىس جاساۋشىلار بوساتقان جازۋشى بولشەۆيك بەرەزوۆسكيي قاسىنداعى جانايدار سادۋاقاس ۇلى.

مەندە، حاي، سالبىر ىستيمىلداپ قاعازىمدى الىپ، ۇستاپ وتىردىم. بەلەت-تەكسەرۋشىلەر ۇيدەگى كوپ كىسىنىڭ ٴبىر شەتىنەن جاعالاپ، قاعازدارىن كورە باستادى.

تاس ەدەندى سىرت-سىرت باسىپ، ەتىكتەرىنىڭ تەمىرلەرى سىلدىرلاپ، ەكى جىگىت كوپ بوگەلمەي جاعالاپ كەلەدى. ٴبىزدىڭ الدىمىزعا كەلىپ، ٴبىزدىڭ قاعازىمىزدى، ىسىلىك بەن نوردەي نۇرىپ، كورىپ وتەشىقتى ٴسوزىنىپ، ەسىككە قاراپ شىعىپ كەتتى.

جۇرت قاعازدارىن العان قۇۋسىنارىنا قايتا سالىپ، تاعىدا بەت-بەتى مەن قيىمىلدادى. بىرەۋلەر شىعادى. بىرەۋلەر كىرەدى. بىرەۋلەر قاقتىعىپ توپىرلاپ جۇرەدى. بىرەۋلەر جاتىر. بىرەۋلەر وتىر. پويىز جوق.

ٴتۇنى مەن بەلەت الۋعا نەشە رەت تىزبەكتەلىپ تۇرىپ، نەشە تارقادىق. پويىز كەلمەدى.

قىزىلجار جاقتان پويىزدار كۇن شىعىس سىبىرگە قاراي ٴوتىپ جاتىر. قىزىلجارعا قاراي پويىز جوق: نە سەبەبىنەن ەكەنىن ەشكىم بىلمەيدى.

باعىزالدا ٴتۇندى ٴوتكىزدىك. تاڭ اتتى. باعىزال ٴۇيىندە قالاي بولسا-سولاي جاتقان قارا قالىڭ ويانىپ، تاعىدا قىبىرلاي باستادى. تاعىدا بىرەۋ كىرىپ، بىرەۋ شىعىپ، جۇرت ٴيىن تىرەسىپ، تاقىمىعىپ، باعىزال ٴىشىن داڭ-دۇڭ قىلىپ، توپىرلادى. مەندە ٴىسقا شىعىپ كىردىم. نوعاي بالاسى تاعىدا بىرەۋدىڭ شايىنەگى مەن قايناعان سۋۋ مەن ٴسۇت، نان اكەلدى. ٴىشىپ، جەپ وتىردىق. پويىز جوق. جاتتىق. تۇردىق. ەندى سارىعىپ جالىقتىق. ٴتۇس بولدى. ٴىسقا شىقتىم. باعىزالدىڭ ەسىكتەرىنىڭ الدىرىندا قىبىرلاعان كوپ قالىڭ قاقتىعىپ سەكىلدەي سىعىلىسادى. تانىمال بىرەۋ كەزدەسىپ قالارما دەگەندەي، بايقاپ، ٴيىن تىرەسكەن جۇرتتىڭ ارا-اراسى مەن، باعىزالعا كىرۋگە ەسىك الدىنا كەلدىم. توزعان كىر-كىر سالدات كيىمدى، ٴبىر بىلمەگەن جۇدەۋ سارى ورىس جىگىتتىڭ كوزى-كوزىمە تۇسە كەتتى. قارسى كەلەدى ەكەن. بەتىمدى اۋدارعانشا:

— ا-ا، امانسىڭ با؟ سەندە مۇندا ەكەنسىڭ عوي! — دەپ قولىن سوزدى.

«شۇكىر» دەپ، ٴوتىپ كەتتىم.

باعىزالعا كىردىم. قالىڭ كىسىنىڭ اراسىندا قاناعىپ ٴبىر از ٴجۇردىم. الگى بىلمەيتىن سارى جىگىت تاعى ۇشىراسا كەتتى. بەتىمە قاراپ، بالاشا ىرجيىپ كۇلدى.

— سەن لاگەردەن قاشان شىقتىڭ؟ — دەدى

لاگەردەن شىققان جىگىت ەكەنىن بىلە قويدىم. ساسپاي، سالقىن ٴجۇز بەن بەتىنە قارادىم.

— جاقىندا شىعىپ ەدىم... ٴجۇر ٴىسقا شىعايىق-دەپ، ەسىككە قاراي ٴجۇردىم. ول دا ٴجۇردى. ەندى سويلەسپەي ٴتەز ٴىسقا شىقتىم. ول دا شىقتى. وڭاشا بارىپ تۇردىم. قاسىما كەلدى.

جاي، سالماق بەن تۇرىپ: — سەن لاگەردە بولىپ پە ەدىڭ؟ — دەدىم.

— ٴيا، تانىمايسىڭ با؟ سەنى مەن كورگەنمەن تانىپ كەتتىم. سەن جەتىنشى باراقتا بولدىڭ عوي. مەن سەگىزىنشى باراقتا بولعامىن — دەدى.

— سەنى قاشان شىعاردى؟ — دەدىم.

— مەنى شىعارعالى ٴتورت-بەس كۇن بولدى — دەدى.

— ەندى قايدا بارماقسىڭ؟ — دەدىم.

— مىندى ٴوز جاعىما، بەرىم گۋبەرناسىنا بارامىن... پويەزدى كۇتىپ جا-
تىرمىن - دەدى.

جاي تۇرىپ، ٴتۇسىمدى بۇزباي، سىبىرلاڭقىراپ:- سەن، ٴبىراق، بايقاپ ٴجۇر. بۇلار ٴبىر شىعارعان كىسىسىن قايتا ۇستاپ اپارىپ قاماپ قوياتۇعىندا مىنەزدەرى بولاتىن. ۋسى باعىمزالدا سىرتتان باقىلاپ جۇرگەن كىسىلەر كوپ. سەن-لاگەردەن شىعىپ ەدىم - دەپ، مۇندا ەش كىمگە سويلەمە. ٴجانا ماعان دا جولاما - دەدىم.

ٴتۇسى وزگەرىپ قورقىپ كەتتى:

— جارايدى - جارايدى... سويلەمەيمىن - دەدى.

— مىندى جاي جۇرە بەر - دەدىم.

بۇدان كەيىن تانىس جىگىت ماعان تايانبادى. ول كۇنى تاعىدا نەشە ىرەت بەلەت الۋعا تىزبەككە تۇرىپ تارقادىق.

بىردە تىزبەكتە تۇرعانىمدا قاسىمنان ٴبىر - ەكى قازاق جىگىت ٴوتتى. ەكەۋى دە ۋقىپ جۇرگەن جىگىت. لاگەردەن قامباي مەن شىعىپ جۇرگەندە جۇ-مابايدىڭ ەكىسى جانتاي قازاق ۇيىندە كورگەمىن. بىرەۋى-بەتى تىپ-قىزىل شارىق تاباقتاي ٴجۇزدى جىگىت بىرەۋى-الاسا سۇر جىگىت. ەكەۋى قاسىمنان ەكى-ٴۇش ٴوتتى. ٴبىراق، ٴتۇرىم، ٴتىلىم باتىم، كيىمىم وزگە بولعان سوڭ، مەنى كورسە دە تانىمادى. ٴبىر ازدان سوڭ تاعىدا، قالاشا كيىنگەن سەمىز قازاق بەن ٴبىر ورىسشالاۋ كيىنگەن قازاق جىگىت كەلدى. مەن ٴبۇرىسىپ تۇردىم. تانىمال ادامدار ەمەس. ەكەۋى دە مەنىڭ قاسىما كەلدى.

جىگىت: - سەن قايدا باراتۇن جىگىتسىڭ؟ - دەدى.

— قىزىلجارعا باراتۇن جىگىتپىن - دەدىم.

— سەن مىندا، ٴبىزدى تىزبەككە تۇرعىزباي-اق، بىزگە دە قىزىلجارعا ەكى بەلەت الشى - دەدى.

— جارايدى. ٴبىراق، بەلەت ساتىلعان كەزدە سىزدەر قايدا بولاسىزدار؟ - دەدىم.

— ٴبىز-انا پەرۋاي كىلاس ۇيىندە بولامىز. بەلەت ساتىلعاندا اقشاسىن بەرەمىز - دەدى.

— جارايدى - دەدىم.

ساۋدەگەرشە كيىنگەن سەمىز قازاق مەنىڭ بەتىمە قاراپ تۇردى.

— سەن ٴوزىڭ قاي جەردىڭ جىگىتىسىڭ؟ - دەدى.

— وسى ومبى جىگىتىمىن - دەدىم.

— قالانىكىمىسىڭ، ەلدىكىمىسىڭ؟ - دەدى.

— قالانىكىمىن - دەدىم.

قاراق بىرەۋدىڭ ٴجونىن سۇراۋعا قانداي قۇمار.

— قالانىكىمىن دەيمىسىڭ؟ - كىمنىڭ بالاسىسىڭ، سەن؟ - دەدى؟

ـ بالىۋان قاجىمۇقاننىڭ جاقىن ٴىنىسى بولامىن ـ دەدىم.
سەمىز قازاق قاجىمۇقاندى بىلەدى. مەنى بىلمەدى. ويلانىڭقىراپ تۇرىپ:
ـ مۇندا كورمەپ ەدىم... دەدى دە، ـ قىزىلجارعا جايى باراسىڭ با؟ ـ دەدى.
ـ جاي، ٴبىر عارىنۋعا مەن بارامىن ـ دەدىم.
ـ وندا كىمگە باراسىڭ؟ ـ دەدى.
ـ سادىق مولدا دەگەن كىسىنىكىنە بارامىن... ـ دەدىم
سەمىز قازاق، ەندى، «سادىق مولدانى» ٴبىر از تۇبىرلەپ سۇراپ، قويدى.
قاسىنداعى ورىسشالاۋ كيىنگەن جىگىت، ماعان تاعى دا اقىل ايتپاق بولدى،
ـ ٴبىزانىڭ پەرۋاي كىلاس ۋيىندە وقىرامىز. سەن وسى تىزبەكتەن تۇرىپ ٴبىزگە دە ەكى بەلەت الىرسىڭ، ونىڭنان ايىرىلىپ قالما... ٴوزىڭ ٴبىر جۇۋاس جىگىت كورىنەسىڭ! ـ دەدى.
«ايىرىلماسپىن» دەدىم. ەكەۋى پەرۋاي كىلاس ۋيىنە كەتتى.
ول كۇنى دە قىزىلجارعا قاراي جۇرەتىن پويىز كەلمەدى. ەندى شىداي الماي ٴابدان سارىقتىم. بىلعازالدا ۋاقىت وتكەن سايىن قالىپ كوبەيەتىن بولدى. كەش بولدى. ەندى قىزىلجارعا قاراي ٴجۇرۋدى ىلاجىسىز تاستاپ، التاي كوپىرناسىنا، سىلاۋگورىنكە قاراي ٴجۇرۋدى ويلادىم.
قىزىلجار جاقتان كۇن شىعىس سىبىرگە قاراي ٴوتىپ جاتقان پويىزدىڭ بىرەۋى ىڭىردە جەتىپ كەلدى. پويىز تۇسىلداپ تۇر. جۇرت جاپىرلاپ دايىندالىپ ٴتۇسىپ جاتىر. ٴبىر نالاي كىسى باعزالعا كىردى. كەي بىرەۋلەر قولدارىنداعى بەلەتتەرىن ٴار كىمگە ساۋدالاي باستادى. ٴبىر جابايى كيىنگەن قازاق جىگىت ماعان جەتىپ كەلدى.
ـ بەلەت الاسىز با؟ ـ دەدى.
ـ نە، بەلەت؟ ـ دەدىم.
ـ ومبىعا، جۇمىسسىز كىسىگە بەلەت ساتپايتىن بولعان ەكەن. بەلەتتى ومبىدان اسىرىپ، تاتاركە قالاسىنا شەيىن الىپ ەدىم. قارسى ەندى ٴوزىم ومبىدا قالاتىن بولعان سوڭ، بەلەتىمدى ساتايىن دەپ ەدىم ـ دەدى.
سول ارادا، تەز ويلاندىم... ومبىدان سىلاۋگورىنكە باراتىن كىسى تاتاركە قالاسىنا بارىپ ٴتۇسىپ، تاتاركەدەن قۇلىندى تەمىر جولىنىڭ وت ارباسىنا ٴمىنىپ كەتەدى. سول ارادا، كۇن شىعىس سىبىرگە قاراي، سىلاۋگورىنكە جۇرۋگە بەرىك بەل بايلادىم دا، قازاقتىڭ بەلەتىن ساتىپ الىپ تىسقا شىقتىم. پويىز، ـ جۇك بەن ادام تاسيتىن، (Тэвар пасажир) ەكەن. ٴنومىرلى ورىنعا قاعاز الماعان، تەك، بەلەتى بار جۇرت ەدى، مەن سيعانىنشا مىنەدى. ٴبىر قاراڭعى قىزىل باگونگە، جۇرت اسىعىپ تالاسىپ، شۋۋىلداسىپ، ٴمىنىپ جاتىر ەكەن.
مەن دە ٴمىندىم. مىنە المايى، قاقتىعىپ جىلاپ جاتقان ٴبىر كەمپىردى مىنگىزدىم. قاراڭعىدا سيپالاپ كەلىپ، ٴبىر كولدەنەڭ تاقتايعا جاتتىم. قاسىما باسقا بىرەۋلەردە

كەلىپ جەتتى. ٴبىر ازدان سوڭ قوڭىراۋلار قاعىلدى. لوقىسىپ، قوزعالىپ، سالدىرلاپ، پويىز جىلجىپ جونەلدى. «ۋۋھا!» دەپ، دەمدى ٴبىراق الدىم. تىنىس كەڭىگەندەي بولدى. تۇنەرىپ، ٴجانا، ساۋلەلەنىپ، ونتارى جارقىلداپ، بىرتە - بىرتە جىلجىپ ومبى قالا بەردى . . . بىرسىلداپ، سالدىرلاپ پويىز كەلەدى باگونگە مىنگەنىمەردىڭ ٴبىر ازى مايدانىنان قايتىپ كەلە جاتقان قالشاقتىڭ سالداتتارى ەكەن. قاراڭعى باگوندە سىعىلىسىپ جاتتى. بولشەبەكتەرمەن سوعىسىۋ اڭگىمە بولدى. اڭگىمەنى جۇرت قوزدىردى. ٴبىرىمىزدىڭ ٴتۇرىمىزدى، ٴبىرىمىز كورمەيمىز. تەك، ٴار جەردەن ٴار ٴتۇرلى داۋىس شىعادى. ٴبىر داۋىس كوجىلدەپ شىعادى. ٴبىر داۋىس جىڭىشكە، ٴبىر داۋىس قىرىلىۋ، ٴبىر داۋىس سالماقتى. قاراڭعى باگوننىڭ ىشىندە ٴتۇرلى داۋىس اڭگىمەنى كوكپار قىلدى. سوزگە مەن دە قاتىناستىم. كەي ٴبىر داۋىس بولشەبەكتەردى قارالاپ، سوگەدى. كەي ٴبىر داۋىستار ەبىتەپ قورعايدى. ٴسوزىنىپ، ەداۋىر، جامىراپ، سويلەسىپ جاتىپ، جۇرت اڭگىمەنى ازايتىپ، قويىپ ۇيقىعا كەتتى....

ەرتەڭ ٴتۇس كەزىندە پويىز تاتاركە قالاسىنا كەلدى. پويىز توقتاسى، مەن مەن ٴتۇستىم. ٴار باگوننەن الپى - جەتى كىسى ٴتۇستى. ٴبىر باگوننەن ٴبىر- ەكى نوعاي جىگىت ٴتۇستى. قولدارىنداعى جۇكتەرى شامالى. ەكەۋى جاياۋ اياڭداپ قالاعا قاراي ٴجۇردى. سوڭدارىنان ٴجۇرىپ قاستارىنا كەلدىم. ەكەۋىنىڭ دە كيىمدەرى، تۇرلەرى - قالا مۇعالىمدەرىنىڭ تۇرلەرىندەي. اماندىستىم. ەكەۋى دە ۇيىرلە - مەنى مەن اماندىسىپ، ٴجون سۇرادى - ومبى قازاعىمىن، سىلاۋگورتكە بارامىن - دەدىم.

— ە، ەندەشە بىزگە جولداس ەكەنسىز عوي! بىزدە سول سىلاۋكورتكە قاراي بارامىز سىلاۋكورتكە تاياۋ ٴبىر ستانسادا تۇسەمىز. وت ارباعا بىرگە مىنەيىك. ٴبىزدىڭ قاسىمىزدا بول - دەدى.

— جارايدى، جاقسى بولدى، سىزدەرگە جولداس بولايىن - دەپ، ەكى نوعاي جىگىتتىڭ قاسىنا ەردىم.

بىرەۋى: - اتىڭ كىم؟ - دەدى.

— دۇيسەمبى - دەدىم.

- ٴايدا، ٴبىر اسقابادان شاي ىشەيىك! - دەدى.

قالانىڭ شەتىندەگى ٴبىر جامان بالاس اسقاناعا كىرىپ شاي ىشتىك. ودان قالانىڭ شەتىكى دۇكەندەرىن ارالادىق. ەكى نوعاي جىگىتتىڭ ٴبىرىنىڭ اتى - قادىيبوللا، ەكىنشىسى، قامزا. ەكەۋى دە شادىردەن قالاسىنىكى ەكەن.

- بۇل جاقتا ساۋدا مەن كەلىپ ەدىك - دەيدى. ەكەۋى دە مۇعالىم ەكەن.

دۇكەندەرگە كىرىپ، ٴار نارسەنىڭ نارقىن ٴبىلىپ ٴجۇر. ٴبىر قول جاشىكتەرى بار. ونى كەزەك الىپ جۇرەمىز ٴبىر كەزدەمە دۇكەنىنە كىردىك. انا ەكەۋى ٴار نارسەنىڭ نارقىن ٴبىلىپ تۇردى. مەن دە كولدەنەڭ ساكى تاقتايعا مىنبەلىپ

تۇردىم. ساكىنىڭ ۇستىندە سول كۇنگى شىققان، ٴبىر ورىس گازەتىنىڭ نومەرى جاتىر ەكەن. گازەتتى اۋداردىم. گازەتتىڭ ٴبىرىنشى بەتىندە ٴىرى ارىپپەن باسىلعان تەلەگرام قابارىنا كوزىم تۇسە قالدى.

«. . . بەنگرىيادا سابەت ۇكىمەتى جاسالدى. سابىناركوم قۇرىلدى. بەنگرىيانىڭ جالشى تابى- لەنين،- ٴبىزدىڭ جانا بارلىق دۇنيە پرولەتارياتىنىڭ جول باسشىسى» دەپ ماسكەۋگە تەلەگرام بەردى» - دەگەن ٴسوزدى ىشىمنەن وقىدىم. قايتا - قايتا وقىدىم. قۋانىش قويىنىما سىيمادى. نوعاي جولداستارىمادا ەش نەكە سەزدىرگەنىم جوق . . . .

قايتا ايانداپ باعزالعا كەلدىك. ىلاۋگورتكە پويىز كەشكە جۇرەدى ەكەن. باعزالدا كۇتىپ جۇردىك. باعزالدا، باعزال اينالاسىندا تولىپ جۇرگەن اسكەر. اتتى - جاياۋ اسكەر ەرسىلى - قارسىلى سارت - سۇرت ەتەدى. ەنى شەق ىسلاباقتار. كيىمدەرى جىپ - جىلتىر، ادەمى، بىلعى شۇعا-بىنە جىبەنەن جاگعانا شىققانداي. بەتتەرىندە ماي جاققانداي جىلتىرايدى. تەمىر جولدىڭ كەي ٴبىر تاراۋلارىندا، زەڭبىرەك ورناتقان تەمىر ساۋىتتى وت اربالار تۇر. جاي ٴجۇرىپ بىلسەڭ، جاسىرىنىپ جۇرگەن ٴبىر از بولشەبەك اتىرەت، ٴبىر - ەكى كۇن بۇرىن، وسى تاتاركە قالاسىنا كەلىپ، ٴبىر از اتىس قىلىپ، بىلاڭ سالىپ كەتكەن ەكەن. ٴتىپتى، قالانى الا جازداپ كەتكەن ەكەن. قالادا قازىر «اسكەر ٴتارتىبى» جۇرگىزۋلى ەكەن، (На воен. положении) سول سەبەپتى، تاتاركەدەن باسقا جاققا جۇرەتىن كىسىلەردىڭ كىم ەكەندىكتەرىن ٴبىلىپ، بەلەت قاعازدارىن تەكسەرىپ جىبەرەدى ەكەن. باعزالدا وت اربا بەلەت ساتىپ العاندا بەلەتتى تەكسەرىپ سانادى ەكەن. مۇنى ەستىگەن سوڭ، نوعاي جىگىتتەرىندە، مەندە، تاتاركەدەن ىلاۋگورتكە وت اربا بەلەتىن الا المايمىز عوي دەپ ساعىلاردىق. ەكى نوعاي جىگىت-«وت اربا مەن ٴجۇرىپ ساۋدا ىستەپ جۇرگەن السىز جەردىڭ كىسىلەرىنە ەنىمىز كور بەن قاراۋى مۇمكىن» دەپ، قاۋىپ قىلادى. مەن-«قاتىعىپ، بەلەت الۋعا بىزگە جول بەرمەي قالادى عوي» دەپ قاۋىپ قىلامىن. ٴار كىمنەن سۇراستىرىپ، ۇشەۋىمىز اقىلداسىپ ىلاۋگورت جولىنداعى ەكىنشى ىستانسادا جاياۋ بارىپ، سول جەردەن بەلەت الىپ وت اربا مىنبەك بولدىق. ۇيتكەنى، ەكىنشى ىستانسادا وت اربا بەلەتىن تەكسەرمەي سانادى ەكە. ۇشەۋىمىز ىلاۋگورتكە باراتۇعىن «قىلىنىشتىڭ تەمىر جولى مەن» جاياۋ جونەلدىك. كۇن جىلى. قار جۇقالانىپ، جىبىسىپ ەرىپ جاتىر.

كۇن تومەندەگەن كەزدە تاتاركە باعزالمەن شىعىپ، ايانداپ وتىرىپ، كەشكە، ٴالگى، جول بويىنداعى ەكىنشى ىستانساعا كەلدىك. سۇراستىردىق،-پويىز تاتاركەدەن ىكىردە كەلەدى ەكەن. بەلەت تەكسەرىلمەي ساتىلاتىنى راس ەكەن. تەمىر جولدىڭ ٴبىر جۇمىسكەرىنىڭ ۇيىنە كىرىپ، شاي قايناتىپ ىشتىك. ىكىردە بەلەت الىپ، تاتاركەدەن كەلەتىن پويىزعا ىلكەلەدى دەگەن ٴبىر

باگونگه كەلىپ مىندىك. بۇدا نارسە باگونى. قاراگىمى. ىشىندە ٴتومىرلى ورىندىراى جوق. تۇتاس ساكى تاقتاي ورناتقان. ساكىنىڭ ۇستىندە جۇرت سيىعانشا مىنە ٴى. بىزدەن كەيىن كوپ كىسى مىندى . . .

ٴسىگىر اۋعان كەزدە، وت اربا سۇيرەپ، سالاۋ گورتكە قاراي الىپ جونەلدى. ٴبىر از اڭگىمەلەسىپ جاتىپ، ۇيقتادىق . . . ويانعاندا ويانىپ، تۇرماي جاتىرمىن. پويىز ٴبىر قالىپتا دۇرسىلدەپ ايداپ كەلەدى. باگون ٴىشى جارىق. كۇن شىققان ۋاقىت. باگون ىشىندە تۇتاس ساكى تاقتايعا لىق تولعان قالىق. ويانىپ تۇرىسىپ جاتىر. جۇرتتىڭ ٴبارى ٴابدان تۇرىپ بولسىن دەپ، مەن جاتىرمىن. تانىيتۇن كىسى جوق با ەكەن دەپ، ولەۋسىز سىعالاپ، جاي، كوز جىبەرىپ بايقاپ جاتىرمىن. تانىمال كىسى كورىنبەدى. سوندادا ساقتانىپ، قىمىلداتپادىم. ٴتۇرەلى بۇزعان قالپىمدى اۋدارماي تۇرىپ، پويىز توقتاعان جەردە تىسقا شىعىپ جۇۋىندىم. قايناعان سۋۋ الىپ، باسقادا اس سانىپ الىپ، ۋشەۋمىز شاي ٴىشىپ، تاماقتاندىق. جىيىن وتىرعان جۇرت شۇگىلدەسىپ، تاعى دا جامىراسىپ ٴتۇرلى اڭگىمەگە كىرىستى.

وتىرعان جۇرتتىڭ ٴبارى ورىس. ارالارىندا مەنىڭ ەكى جولداس نوعايىم بار. ورىسۇك مەن، ٴجانا، وقۇۋدان قايتىپ كەلە جاتقان، قازاقتىڭ ٴبىر - ەكى جاستاۋ قارا دومالاق بالالارى كەلەدى.

كوبى جابايى مۇجىق ورىستار. جالعىزاق، ەكى - ٴۇش وقىعان ٴتۇستى، ٴتاۋىر كىيىنگەن ورىس كەلەدى. ۋشەۋىدە ادام پەلشىرى ەكەن. اسكەرگە الماق بولعان قالشاقتىڭ جارلىعى مەن بارىپ قايتىپ كەلەدى ەكەن. ٴبىر ىستانسادا ٴتۇسىپ، نانعا وراپ پىسىرگەن اق ىرىمشىكتىڭ ٴمانتى ساتىپ اكەلدىم. قاعارعا وراعان بويى مەن نوعاي جولداستارىمنىڭ الدىنا اكەپ قويدىم. نوعاي جولداستارىم:

- دەۋسەڭىزشى اۋ، - جاڭاعانا اس ٴىشىپ ەدىك قوي، - نەسىنە اكەلدىڭ؟ - دەسەدە بولماي - جەگىزبەك بولدىم.

قاسىمىزدا وتىرعان پەلشىردىڭ ٴبىرى ماعان قاراپ: - كىم ساتىپ وتىر ەكەن؟ - دەدى.

- مۇجىق قاتىندارى ساتىپ وتىر ەكەن - دەدىم.

پەلشىر، بالاعا ويىن ارالاستىرىپ، اقىل ايتقان ۇلكەن كىسىشە باسىن شايقادى.

- وي، جامان، ىز ناكوم، ٴىش اۋىرىۋ بولاسىن، جەمە! - دەي.

مەن، دوعال ٴتىل مەن: - نەمەنە، ٴىش اۋىرىۋ بولادى؟ - دەدىم.

پەلشىر تۇسىندىرمەك بولىپ، كۇلىپ، ٴوز ٴىشىن قولى مەن تۇرتىپ كورسەتتى. مىنا، ٴىش اۋىرىۋ بولادى: جامان، انانى جەمە! - دەدى.

باگوندە جاعالاي وتىرعان جۇرتتىڭ كوبى قاراپ وتىر. مەن تۇسىنگەندەي

بولدىم؟ بەتىمدى تىزەمە تىگىپ، جاقتىرماعانداي، قولىمدى ٴبىراق سىلكىنىپ دە،
اق تىرشىلىكتى جەي باستادىم.

- ٴتۇس اۋىرسا ٴولىم بولاما؟.. ٴبارى ٴبىر... بىزگە ولگەندە، ٴتىرى جۇرگەندە ٴبارى ٴبىر - دەدىم.

پەلشەر: - نەگە، ٴبارى ٴبىر؟ - دەدى.

- ٴبارى ٴبىر: ٴبىزدە ايايتىن نە بار؟ مەنىڭ ٴتورىم مىناۋ.. كيىمىم مىناۋ... ماعان ٴبارى ٴبىر، - ولىمنەن قورقپايمىن. مىنە، سەن ولمە!.. سەنىڭ ٴتىرى جۇرگەنىڭ جاقسى. ٴتۇرلى جاقسى، كيىمىڭ جاقسى... انە، الدىڭ ساعاتىڭ بار. سەن تىرشىلىكتى قيمايسىڭ. ساعان ٴتىرى ٴجۇرۋ جاقسى. مەن ولىمنەن قورىقپايمىن - دەدىم.

پەلشەر: - و، سەن ولىمنەن نەگە قورىقپايسىڭ؟ - دەدى.

- ولىمنەن نەسىنە قورقايىن؟.. ولسەم الگە قالاتىن ىس دەگەن جوق... ٴجانا، مەن قارا جەردەن جارالدىم. ولسەم - قايتا قارا جەرگە بارامىن. ٴبارى ٴبىر: قانشا «ولمەيمىن» دەگەن مەن، ٴبارى اقىرىندا قارا جەرگە قايتا بارادى - دەدىم.

سول ارادا پەلشەر ەكەۋمىز وسى سوزگە تالاسىپ قالا كەتتىك. مەن ادەبي قانالارىن كوپ شىعارىپ، دوعال ٴتىل مەن سويلەيمىن. ەكەۋمىزدە سوزدى كوبەيتتىك. جۇرتتىڭ ٴبارى كۇلىسىپ، اڭىرايىسىپ تىڭداپ وتىردى. بۇيىز سىرعىپ ٴدۇرسىلدەپ جۇرىپ كەلەدى. كەي بىرەۋلەرى ٴيىرىلىسىپ، مەنىڭ قاسىما كەلدى. جۇرتتىڭ ٴبارى مەنىڭ جاعىما شىقتى. كەي ٴبىر موجىقتار، كوكىلەندەگى ٴسوزىن ايتىپ جىبەرگەندە، داڭعويلانىپ، مەنى جاۋىرنىمنان قاعىپ قويادى. اقىرىندا پەلشەر جەڭىلدى.

ەڭ اقىرىندا: - سەن كىمسىڭ ٴوزىڭ؟ - دەدى.

مەن، بىلمەيتىن سەكىلدى، ىشىمنەن ازىراق ساسقىنىراپ قالدىم. ٴبىراق، جاۋابقا بوگەلمەدىم.

- مەن قازاقپىن - دەدىم.

ٴوۇس پەلشەردىڭ ٴبىرى كۇلىپ كەلىپ، مەنىڭ قولىمدى ۇستاپ، قىسىپ، جاقسى... جاقسى - دەدى.

نوعاي جولداستارىمدا تاڭىرقاڭقىراسىپ، كۇلىسىپ، مەنى اينالدىرا باستادى. بايقاماي ارتىمىراق كەتكەنىمدى ٴبىلىپ، ەندى ارتىن ەپتەپ، اڭقاۋ سيپاپ، بەن جايىمالادىم.

ورىستار ٴوز بەتتەرى مەن سويلەسىپ كەتتى.

ەكى نوعاي جولداستارىم: - ەي، دوسىمىز - جارايسىڭ!.. مەن ٴسىزدى ويلاماعان جەردەن ەدەۋىر ٴسوز شىعاردىڭ عوي. ٴدال وقىعان كىسىدەي سويلەدىڭ. سەن قانشا وقىعان ەدىڭ؟ - دەدى.

- ويباي، اشەيەن، ومبدا، گوندىزگى جۇممستان كەيىن كەشكە ۋلگەندەردى وقىتاتۇن جەردەن ەكى اق قىس وقىدىم. سونداعى وقىنۇشىلاردىڭ كوب ىينقان سوزدەرىن، تەك، توقىب الا بەرگەندىك قوي . . ايتبەسە، ٴبىز نەبىلەدى دەيسىڭ! - دەدىم.

- اي، جوق! سەن بىزگە شىنىڭدى ايتباي وتىرسىڭ. سەن از وقىعان جىگىت ەمەسسىن - دەدى.

ەكەۋى مەنىڭ بەتىمە قاراب، ٴبىر - بىرىنە ويلارىن ماقۇلداتتى.

بىرەۋى - بىرىنە: - قاراشى! بەتى وقىعان كىسىنىڭ، يا، شاكىرتتىڭ بەتىندەي ەمەسبە؟ - دەدى.

ەكىنشىسى: - بىە - بىە، وقىعان كىسىنىڭ بەتىندەي، شاكىرتتىڭ بەتىندەي!- دەدى.

سودان كەيىن نوعاي جولداستارىم ساياسات ٴتۇۋرالى اڭگىمە سويلەي باستادى. مەن ولاردىڭ سوزدەرىن تىڭداب قانا وتىرىب، اڭگىمەنىڭ ىشىندە، تاتار، باشقۇرت ەلدەرىنىڭ جايلارىن سۇرادىم.-باشقۇرت، تاتاردى قازىر كىم بيلەب تۇر؟ - دەدىم.

- باشقۇرت-تاتاردىڭ قازىر ىشكى بيلىكتەرى ٴوزدەرىندە، قازىر بولشەبەكتەر اپتونوميا بەردى - دەدى.

مەن، اڭقاۋسىب: - ە، سەندەردە ورىستان بولەك ٴوز الدارىڭىزشا خان بولىب كەتتىڭدەرمە؟، - دەدىم.

ەكەۋىدە ماعان قاراب، مەنىڭ قابارسىز اڭقاۋلىعىما باستارىن شايقاب كۇلدى.

- جوق، اپتونوميا بولعاندا، خان-سۇلتانى بولمايتۇن، جامۇريەت- ورىسشا رەسپۋبليكا بولدى - دەدى.

- قايدان بىلەيىن، ٴبىزدىڭ قازاقتىڭ قانىنداي بولەك خان بولعان عوي، - دەسەم . . . - دەدىم.

- ە، سەندەردە خان بارما؟ - دەدى.

- بار، - بوكەي خان دەگەن خان بار - دەدىم.

ەكەۋىدە سىقىلداب كۇلدى. بوكەي خاننىڭ خان ەمەس ەكەندىگىن سويلەدى. خاندى، بوكەي خاندى جاماندادى. باشقۇرت ىستاننىڭ زاكي ۋاليت ۋلى اينتى، ونىدا جاماندادى. رۋسسيەنىڭ كىرمە، ۋاق ۋلتتارىنا بولشەبەكتەردەن باسقا ەش كىم ەرىك بەرمەيتۇنىن ايتتى.

مەن بولشەبەكتەردى جاماندادىم. ولار ٴبىر مىڭىرا ٴسوزبەن، بولشەبەكتەردى «جىلان، بۇزىق» دەب، ٴسوز تارتۇشىلار-«جالبى تەكدىك. بوستاندىققا قارسى ادامدار» - دەب ٴتۇسىندىردى. مەنىڭ ٴبارىن وزدەرى ٴىس جۇزىندە كورگەندىك - تەرىن سويلەدى . . . اقىرىندا:

- اي، دۇيسەمبى - اي، ٴبىلىمىڭ،اقىلىڭ ٴتاپ - ٴتاۋىر بولعان مەن ٴوزىڭدى ٴابدان تەرىس جولعا سالىپ، ناندىرىپ تاستاعان عوي - دەستى.

كوٴنى بويى جۇردىك.

ىسلاۋگورتكە جاقىنداعاندا، ٴبىر ىستانسادا ەكى نوعاي جولداسىم ٴتۇسىپ قالدى. ولار تۇسەۋگە جاقىنداعان كەزدە ٴادىرىس جازىسىپ الدىق. مەنىڭ ٴوتىرىك ٴادىرىسىمدى ولار جازىپ الدى، ولاردىڭ ٴادىرىسىن مەن جازىپ الدىم.

بىرەۋىنىڭ ٴادىرىسى: قامىزا ىرقايدار ۇلى، شارىپ ۇلى، شادىرەن قالاسى. مۇسىلىم بولىسى. قۇرمان اۋىلى. ساۋدەگەر مۇعاللىم.

ەكىنشىسىنىڭ ٴادىرىسى: قابىيبوللا مۇقاممەت زاكىر ۇلى، كارىم ۇلى. شادىرەن قالاسى. مۇسىلىم بولىسى. سۇلتان اۋىلى. ساۋدەگەر مۇعاللىم.

(«قۇلاندى جولى») باكون ٴجۇرىپ كەلە جاتقاندا، قالتامداعى داپتاردى الىپ، قارىنداش بەن جازدىم. ەسكى ىملا مەن جازىپ ەدىم، جازۋىما قاراپ تۇرىپ ەكەۋى ٴبىر - بىرىنە قاراپ، تامسانىپ، جىمىيىستى. - ايتتىم عوي «شاكىرتسىن دەپ» ٴتىپتى قاتە سىز جازدىڭ. - دەستى.

كوڭىلىپ: - جارايدى! نە دەسەڭدەر دە، مەيىلدەرىڭ - دەدىم.

تۇسەتىن ىستانسىسىنان ەكەۋى قوش ايتىسىپ ٴتۇسىپ قالدى. .

ىمىرت جابىلىپ، قاس قارايعان كەزدە ىسلاۋ گورتكە كەلدىك. قولىمداعى نومىر جولىمنىڭ توقتاعان ٴوشى، وسى ىسلاۋ گورت قالاسى. قازاقتار شوت قالاسى دەيدى.

قالامەن باعىزالدىڭ اراسى ٴتورت - بەس شاقىرىمداي ەكەن. ٴامىرى، ٴالى كەلەتۇندەر ات بەن كەتتى. ٴبىر سىپىرا كىسى شۇباپ قالاعا جاياۋ تارتتىق. كوٴندىز جىبىپ تابانالىپ، كەشكە قاتىڭقىراعان قالىڭ قاردىڭ بۇزىلعان تارسوقپاعى مەن كەلەمىز. اي جوق، كەش قاراڭعى. بوزىلىپ سىڭار اياق ويىلىپ، قاتقان سوقپاق بەن، مالتىعا اياڭداپ قالاعا كەلىپ كىردىك. قىبىرلاعان جان كورىنبەيدى. قالادا كوشەسىياقتى كوشە جوق. ۇلكەن ۇيلەردە جوق. ٴبارى، ٴبىر قاتارعانا الاسا ۇيلەر. ىۋسەلكە ٴتارىزدى قالىڭ قار باسىپ قالعان قالا.

مەنەن باسقا جۇرت ٴوزدى - وزدەرىنىڭ بەلگىلى ۇيلەرىنە كەتتى. مەن جالعىز اياڭداپ، تۇنەيتۇن ٴۇي ىزدەپ ٴجۇرىپ كەلەمىن. ٴبىر ەكى قىلىش اسىنعان كەز بولدى.

- تۇنەيتۇن ٴۇي Постаялый двор قايدا؟ - دەپ سۇرادىم.

اتامانىنىڭ ەكى سالداتى ٴجون سىلتەدى. ٴجۇرىپ كەلىپ، نۇسقالاعان ٴۇي دىڭ قاقپاسىن قاقتىم. ٴۇيدىڭ ايناالاسىنداعى قار تەرەزەنى كورسەتپەيدى. قاقپانىڭ ماڭدايشاسى مەن بىردەي. الدەن ۋاقىتتا قاقپانى اشتى.

- تۇنەۋگە بولاما؟ - دەدىم.

- بولادي، سىيساڭ، ٴبىر از كىسى بار ەدى، - دەدى.

كٴىردىم. كەلگەندەردى قوندىراتىن قوسباق ەكى بولمە ەكەن.

تۇنەك ٴۇي كىر-كىر لاس. ٴبىر بۇرىشتا قىزىل الا بۇزاۋ تۇر. ٴۇيدىڭ اۋەسى ساسىق، ٴجانا ماقوركا ساسيدى.

قونىپ وتىرعان، ٴبىراز مۇجىقتار ٴجانا قاتىنىمەن. ٴبىرىسىماندار ەكەن. توپىرلاپ كٴوۋلەگەن مۇ-مىق. وتىردىق. كەشكىبەي جاتۋعا ىڭعايلاندى. بۇرىشتاعى جىلى بۇزاۋدىڭ قاسىنا، تاقتاي سالعان بيدەنگە مەندە جاتۋعا ىڭعايلاندىم. جاتىپ تا مۇجىقتار اڭگىمەلەرىن قويمادى. اڭگىمەنى تۇۋدىراتىن قاتىنى بار سىمعان. اڭگىمەلەرى تاعى بولشەبەكتەر. سىمعان بولشەبەكتەردى جاماندايدى. ٴبىراق، قالشاقىنىڭ مۇجىقتارعا ىستەپ جاتقان زورلىقتارىن، دۇرەلەرىن ٴتىپتى ادەمىلەپ سۋرەتتەيدى.

سوزىنەدىدە: — بالاج جوق! . . . امالسىز، پالەن جەردەگى كىرەستيانداردىڭ كوبى باندا (банда) بولىپ، تاۋعا-ورمانعا قاشىپ بارىپ، قىزىل بولىپ جاتىر . . . ال قار كەتكەن سوڭ كىرەستياننىڭ دەنى — اق ٴسويتىپ قىزىل بولىپ كەتەدى — دەيدى.

وزگە مۇجىقتار ونى قوستاپ شۋلەي تۇسەدى.

سىمعان، تاعى دا: «قازىرگى ۇكىمەتتىڭ بەل ٴتارتىبىنىڭ كەسىرىنەن، قار كەتىپ كۇن جىلىعان سوڭ، قارا قالىقتىڭ ٴبارى اق «قىزىل باندا» بولىپ كەتسە، سوعىسسىز جەر بولادى دەيسىز دەرمە؟ وسى كۇننىڭ وزىندە ٴارجەردە باندىلار سوعىسىپ ٴجۇر عوي . . .» دەپ، ماعان بۇرىلىپ قارادى.

— ٴسىز تاتاركەلەتىپ كەلدىڭىز عوي؟ جاقىن ارادا سول قالادادا قىزىل باندىلار ەدەۋىر سوعىس قىلىپ، كوپ نارسە الىپ كەتىپتى عوي؟ . . » — دەدى.

مەن ەبىتەپ، بالايىقتاپ، كورگەن بىلگەنىمدى ايتتىم. ٴسويتىپ جاتتىق. ۇيىقتادىق. ەرتەڭ ەرتە تۇرىپ شاي ٴىشىپ كوشەگە شىقتىم.

سالاۋكورت-التاي گۋبىرنەسىنىڭ ەسىر جول تۇسكەن ۇيەزدىڭ قالاسى بولسادا، اشەيىن-ٴبىر بايلاۋ پوسەلكە ەكەن. تۇرعان جەرى جەپ جىلماعاي، ميداي دالا. ٴوزىن جەم جىلاس بىلسە قار باسىپتى ەندى الدىمەن كوشەنىڭ قارلارى، ٴۇي قورا ماڭدارىنىڭ قارلارى سوقتالاننىپ، تابتالىپ ەري باستاپ، بۇزىلىپ قوجالاقتانىپتى. قالادا قازاق بارما، دەپ سورادىم.

ەكى-اق ٴۇي قازاق بار ەكەن. ٴبىر ۇيىنە باردىم. ەركەكتەرىنىڭ ٴبارى ەرتە تۇرىپ، قالانىڭ بازارىنا كەتىپتى. سوزگە جارلماي، بازارعا قاراي ٴجۇردىم. سول كۇن بازار كۇنى ەكەن. جانە جاقتان كوشە. كوشە دەن اتقا شانا جەككەن مۇجىقتار بازار بولاتىن مايدانعا اعىلىپ جاتىر كوشە اينالىپ بوشتاۋىنە كىردىم. ومبىعا مۇقاندىكىنە، جان ايدارعا قات جازىپ سالدىم. بازارعا كەلدىم. بازار سالاننىڭ ورتا كەزىندەگى، كەڭ، اشىق قوتان ٴتارىزدى جەردە ەكەن. اينالا جاعالاي،

دۇكەندەر. بازاردا لىق تولعان شانالى، اتتى، جاياۋ قالىڭ ىلىق-جىلىق، ٴبارى گىرەسىپان.
بىرەن-ساران عانا، قالا شالاۋ كيىنگەن ادامدار كورىنەدى. قازاق جەقا تاندىق.
دۇكەندەردى اشقان. ساۋدا سەتەلىپ جاتىر. شانالاردا تيەۋلى قاپ-قاپ ٴبيداي،
سۇلى، ارپا، ۇن، جاشىك-جاشىك ماي، ٴجانا، تيەلگەن قاراعاي، سىرعاۋىل،
تەزەك، تاعى باسقالار سەلەر. شانالارعا بايلاۋلى ساتاتىن ۇگىزدەر، قويلار، اتتار، شوشقالار
كورىنەدى. بازاردا قالىق كوپ. سەكەدەي سوقتىعادى. بىرەۋلەر الىپ جاتىر.
بىرەۋلەر ساۋدالاپ جاتىر. بىرەۋلەر بەرىپ جاتىر. بىرەۋلەر كورىپ جاتىر. دۇكەندەردىڭ
ٴىشى-تىسى تارىدا، جىبەرلاعان شانالاردىڭ الارى داقىبىرلاپ توجىنايدى. بازار قومىرسقانىڭ
ىيلەۋىندەي. بازاردى ارالاپ، ٴجون سۇرايتىن قازاق تابا المايى ژۇرەدىم.
جارباڭداعان بىرەۋگە كوزىم تۇسە كەتتى. قاراسام ٴبىر قازاق ەكەن.
باسىندا تىماعى، ۇستىندە شاپان كۇپىسى بار. قاسىما كەلدى، ەكەۋىمىز
امانداسىپ سويلەسە كەتتىك.

پابلودار (كەرەكۋ) ۋيەزىنىڭ، بايان اۋىل اۋدانىنىڭ قازاعى ەكەن. رۋى قارجاس. اتى ىسماعۇل، ۇسى قالاسىندا (سەلاۋكورتتىڭ قازاقشا اتى) جۇمىس ىزدەپ كەلگەن ەكەن، ەندى پابلودارعا قايتايىن دەپ جۇر ەكەن. ىزدەگەنگە سۇراعان، ەكەۋىمىز جولداس بولۋعا قۋانىسىپ قالدىق. ٴوزى جۇمىس قىلىپ، ومبىدا بولعان ەكەن، مەنىڭ ٴجونىمدى سۇرادى. ايتتىم: - ومبى ۋيەزىنىڭ سەلەتى بويىنداعى قازاعى... ومبىدا ٴاركىمدە مالايلىقتا بولىپ ەدىم. سوڭعى جىلداردا جىمىساتتا ايداپ ەدىم، ومبىداعى بالىۋان قاجىموقاننىڭ جاتىن ٴىنىسى بولامىن. پابلودار ۋيەزىندە، بايان اۋلا اۋدانىندا اعاشىم بار ەدى، سونى ىزدەپ بارامىن. تۋعالى كورە المەي ٴجۇرىپ، ەندى، بىيىل ىزدەپ كەلەمىن... - دەيمىن

ەكى جاياۋ پابلودارعا بىرگە جۇرمەك بولدىق.

ىسماعۇل: -ەندى، بۇگىن مۇندا بولىپ، ۇسىندا ٴبىر دۇكەنشى نوعايدىڭ ۇتىنى بار ەدى، سونى كەسىپ، ارىسىپ، ٴۇيىپ بەرىپ كەتەيىك. جىبىرما سوم بەرەدى... ەرتەڭ جۇرەرمىز- دەدى.

- جارايدى - دەرىم.

- ەندەشە، دۇكەنشى نوعايعا بارىپ سويلەسەيىك، مىناجەردە، دۇكەنىندە؟-دەدى.

- بارايىق، جارايدى - دەدىم.

دۇكەنشى تولىق، ۇزىنشا بويلى، سارى نوعاي ەكەن. سويلەسىنىڭ ٴبىر ايناسىپ كەلمەك بولدىق.

ىسماعۇل، جالتقان ٴۇيى مەن ٴبىر جولا قوش ايتىسىپ شىقپاق بولدى. پاتەر ٴۇيى، سەلاۋكورتتەگى قازاقتىڭ بولىستىق «اتقارىۋ كامىيتەتىنىڭ» كەڭسەسىن كۇزەتۋشى قازاق ٴۇيى ەكەن. سەلاۋكورت ۋيەزىنە ەكى بولىس قازاق قارايدى ەكەن. ٴبىرىن «سارى القا ەلى» دەيدى، ەكەن. سول «سارى

القا» ەلىنىڭ بولىستىق اتقارۋ كامىيتەتى، ىسىلاۋ كورت تالاسىنىڭ وزىندە بولادى ەكەن.

پاتەر ۋيىنە كەلدىك. الا سالاۋ ٴۇي. ٴۇيدىڭ ماڭدايىندا بوياعان تاقتاي.

تاقتايدا: «سارى القا ەلىنىڭ بولىستىق كامىيتەتى» دەگەن ورىسشا جازۋ. كامىيتەتكە كىردىك. كىشكەنتاي اۋىز ۇيدەن ٴتور ۇيگە كىردىك. ٴتور ٴۇي كامىيتەت كەڭسەسى ەكەن: ەكى - ٴۇش بىيىك اعاش ورىندىق. ۇستەل ۇستەرىندە توقىسىپ جاتقان قاعازدار، سىيا - ساۋىت، قاعاز سىزعىش، ەسەپ شوت، ٴىس تىركەيتىن جامان مۇقابالى جورنالدار. تورداعى ۇستەلدە ٴبىر ورىس، بەتى ەسكىكە قاراپ قاعاز جازىپ وتىر. ول جاق جانىنداعى ۇستەلدە، ٴبىر جاس ورىس قاعاز تۇبەپ وتىر. سول جاق بۇرىشتاعى ۇستەلدە، ورىسشالاۋ كىيىنگەن، باسىندا قارا ٴتوبى تاقىياسى بار قازاق جىگىتى وتىر. ودا بىردەمە جازىپ وتىرعان ٴتارىزدى. ونىڭ قاسىندا ٴجانا ٴبىر ورىسشالاۋ كىيىنگەن جاسىراۋ قازاق جىگىت ٴبىر قاعاز ۇستاپ تۇرە كەلىپ قاراپ تۇر. وتىرعان ٴتوبى تاقىيالى قازاق جىگىت «سارى القا» كامىيتەتىنىڭ باستىعى ٴتارىزدى. كەڭسەنىڭ ٴىشى لاس. تاقتاي ىيدەنى كىر. اۋاسى جايسىزداۋ. ٴۇيدىڭ بۇرىشتارىندا قالشاقتىڭ الدە نەشە جارلىقتارى، جارنامالارى جابىسىرۋلى تۇر. ول جاقتا ٴبىر ەسىك اشىق تۇر. ول ەسىكتىڭ ارجاعى ٴبىر تارلاۋ بولمە. ىشىندەگى كورىنىپ تۇرعان نارسەلەرى ناشارلاۋ قازاق ٴۇيىنىڭ جابدىقتارى. كامىيتەتتىڭ كۇزەتشى قازاعىنىڭ جاتاتىن بولمەسى سول ەكەن. ٴبىز كامىيتەتكە كىرىپ كەلگەنىمىزدە، سول بولمەنىڭ ەسىگىنەن ٴبىر جۇدەۋلەۋ ناشار كىيىمدى قازاق ايەلى قارادى. كەڭسە قىزمەتكەرلەرىدە، تومسارعان جالقاۋ بەتتەرىن كوتەرىستى.

ىسماعۇل، قازاق ايەلى قاراعان بولمەگە كىرە بەرىپ، ەسىك الدىندا بوگەلىڭكىرەپ قالعان. ماعان دا «ٴجۇر» دەگەندەي ىمدادى. مەن جۇرىۋگە اتتاي بەرگەنىمدە، ٴتورگى ۇستەلدە قاعاز جازىپ وتىرعان ورىس الارىپ قارادى.—قايدا بارارسىڭ؟.. اياعىڭ مەن ىيدەندى بىلعايسىڭ! - دەدى.

مەن ەسىك الدىندا، بوساعادا وتىردىم...

بولىس بەن قاتىندار ىستەرىن ىستەي بەردى.

ىسماعۇل كەشىكتى، مەن وتىرىپ، جانىمداعى ىيىنە مەن جىبىنى الىپ، قوي تەرىسى قولعابىمنىڭ ٴبىر سوكىلگەن جەرلەرىن تىگىپ الدىم...

كامىيتەتتەن ىسماعۇل ٴبىر جولا شىقتى.

دۇكەنشى نوعايعا كەلدىك. نوعاي بالاسىن قوسىپ بەردى. ٴۇيى قالانىڭ كۇن باتىس جاق شەتىندە ەكەن. نوعايدىڭ بايبىشەسى تىسقا شىعىپ، وتىن قىلاتىن، قورانىڭ جانىندا جاتقان جۋان دىڭگەك. سىرعاۋىل قاراعايلاردى كورسەتتى. سارايىنان ەكى كىيىمدىك ارا نەمەرىن، كەتپەن بالتا مەن توقپاعىن

الىپ بەردى. دىڭگەكتەرىنىڭ جوۋاندىعىنا ٴبىر كىسىنىڭ قۇشاعى ارەڭ جەتەدى. دىڭگەكتەردى ۇيىنعا لايىقتاپ اۋەلى ارا مەن كەسۋ كەرەك. سونان سوڭ كەتپەن بالتانى سالىپ، توقباق بەن ۇرىپ جارۋ كەرەك. سالىسقا تۇسكەن بەسىنگە شەيىن ىسىماعۇل ەكەۋىمىز، الا سۇرىپ، جوۋان سىرعاۋىلداردى ارا مەن كەسكىلەدىك. الا سۇرىپ، ايانباي جۇلقىنىپ قيىمىلدايمىز. دەنەدەن تەر مونشاقتادى. تەر كويلەكتەردىڭ، بەشپەنتتەردىڭ سىرتىنان ٴوتتى. كوبتەن جۇمىس كورمەگەن بىلەك بەن بەل بىت-بىت بولىپ دۋىلدادى. قان بۇرقىراپ، تەر مەن ارالاسىپ تاسىدى. بەت قىزاردى. جۇلقىنعانىنان تالىپ، ەكى قار سالدىرادى. بەسىندە ٴبىر از دامىلداپ، نوعاي بايبىشەسىنىڭ بىتەگەن اسىن ىشتىك. نوعاي ايەلدەرى استى قانداي ٴتاتتى قىلىپ ىستەيدى! ەت جەپ بولعان سوڭ، ٴتاتتى سورپاسىنا قۇيماق قانىق قوسىپ بەردى. ماڭداي تەرىن سۇرتىپ قويىپ ىشتىك. بايبىشەنىڭ قۇيماق قالعىعىنان تاعى ٴبىر كەسە ٴىشتىم...

بەسىننەن كەيىن، كۇن باتىپ، اقشام جامىراعانشا تاعى دا الا سۇرىپ سىرعاۋىل كەستىك. كەشكە نوعايدىڭ جىلى تازا ۇيىندە سويلەسىپ وتىردىق. تەرمەن سۋ بولعان بەشپەنتتەرىمىز بەن سىرت كويلەكتەرىمىزدى اۋىز ۇيىنە جايىپ قويدىق. ساۋدەگەر نوعاي ٴوزى ٴۇش اق باس. ٴوزى، بايبىشەسى مەن بالاسى. ٴبىر قىزمەتكەر ورىس قىزى بار. كەشكە تاعى دا اسقا سىيلادى. تاعى دا ساعىنعان قۇيماق قانىققا تويىپ كەتەلدىم. ۇستەل باسىندا اڭگىمەلەسىپ، ٴجون سۇراسىپ وتىرعانىمىزدا، ساۋدەگەر ماعان: «ٴبىر از ۋاقىت جۇمىس ىستەۋگە قال» دەپ، اقىل ايتتى.

— ٴوزىڭ مەقتى. ٴتاۋىر جىگىت كورىنەسىڭ، وسىنداي قار ەرىپ جاتقان جامان ۋاقىتتا، سوناۋ كەرەكۋگە (پاۆلودارعا) جاياۋلاپ كەتۋىڭ جارامايدى. ونان دا ٴبىر از كۇن وسىندا جۇمىس قىلىپ، ٴبىر از مال تاۋىپ، قار ەرىگەن كەتىپ، كۇن جىلىنىپ، جەر كەۋىپ، كوك شىققان سوڭ جۇرگەنىڭ اقىل بولار ەدى. ٴتاۋىر جىگىت كورىنەسىڭ، ٴتىلىمدى الساڭ. — ٴسۇيتە شىراعىم!... — دەدى.

مەن، اسىعىستىعىمدى ايتىپ، بوگەلە المايتىنىمدى ايتتىم.

ەرتەڭ ەرتە تۇرىپ، كەشەگى دىڭگەكتەردى، ساسكەگە شەيىن الا سۇرىپ، بىت-بىت قىلىپ جارىپ ٴۇيىپ بەردىك.

جول ازىققا نان مەن ماي الىپ، ٴتۇس كەزىندە ىسىلاۋ گورتتەن پاۆلودارعا قاراي جاياۋ ٴجۇرىپ كەتتىك. ەكەۋىمىزدىڭ دە كيىمدەرىمىز اۋىر ەمەس. قولىمىزدا تاياق. بەل بۋۋلى. قار جوق ەمەن اياڭداپ كەلەمىز. قارعا كومىلگەن ىسىلاۋ گورت جامىيىپ، بىرتە-بىرتە ارتتا قالىپ بارادى. اينالا توڭىرەك تەگىس ساي-سايلاق، قىبىرسىز كەڭ دالا. تاۋسىز، ورمانسىز، ايباق قالىڭ قارلى جىلىمعان دالا-اق تەگىزدەي. جىپ جىلماعاي سوقپاق جول مەن كەلەمىز. قار بىلەنىپ، ازداپ، جىبىسەگەن. سوقپاق - جول

ازىراق ەرىپ، بوزىلعان، سوقپاق - جولدىڭ ٴىزى، سيرەي جوق ٴتارىزدى. اندا - ساندا قارا-قۇرا كورىنەدى جولعا ٴتۇسسەن. جول بويىندا اندا-ساندا اعاش ارەدىك-ارەدىك، قالىڭ قاردىڭ ورتاسىندا شوقىيىپ وسىرعان مەشەۋ ٴبۇلەرى كەز بولادى.

كۇن تومەن تۇسكەنشە ٴجۇردىك. كۇن ەڭكەيگەن كەزدە، ارتىمىزدان، قوس-قوس اتقا جايداق شانا جەككەن، بىرمۇلەر زىرقىراتىپ كەلەدى ەكەن. اي دالادا ابىاق قاردىڭ ۇستىندە، جول اۋىزىندا، شارشاعان ەكى جاياۋ قاراپ تۇردىق العىشعى قوس اتتى شانانىڭ، ٴبىر جۋانداۋ ىشىك كيگەن، تۇلكى تىماقتى قازاق ەكەن.

بۇرقىراتىپ جەتىپ كەلدى. اتتارى اۋىزدىعى مەن الىسادى. سالەم بەردىك تۇلكى تىماقتىنىڭ اۋزى قىبىرەنە ٴتۇستى. قاتارلاسا بەردى.

ىسماعۇل: - وتاعاسى، ٴبىزدى ٴبىر از جەرگە شەيىن مىنگىزە كەتىڭىز!- دەدى.

ىشىك بەن تىماق قايىرىلماي وتە شىقتى. ونىڭ سوڭىنداعى قوس ات جەك-كەندە قازاق ەكەن، ول دا وتە شىقتى. ٴبارى ٴوتىپ كەتىپ قالدى.

تاعى كوز ۇشىندا قارلى جوتانان قوس-قوس ات جەككەندەر كورىندى. ولاردا بىزدە كۇۋلەتىپ جەتىپ كەلدى. جولدان شەگەڭقىراپ تۇردىق. كىرەستياندار ەكەن. العىشعى قوس ات جەككەن كىرەستيان، بىزگە جاقىنداي بەرگەندە داۋىستادى:

-ەـەي!-وتىرىڭدار-مىنا شاناعا!... ٴايدا، اتتار مىقتى!-دەدى.

ٴبىز اڭقىراپ تۇردىق. كىرەستيان ٴبىزبەن قاتارلاسىپ، كوڭىلدەنگەن داۋىس بەن، داۋىستاپ، سويلەپ تۇرا قالدى.

- ٴايدا، مىنىڭدەر!.. نە، تۇرعاندارىڭ؟.. ٴايدا، شاناعا وتىرىڭدار!-دەدى.

قۋانىپ كەتىپ، جالماجان شاناسىنا، كىرەستياننىڭ قاسىنا وتىردىق. كە-رەستيان ايداپ جونەلدى. جىبىسكەن سىلقىلداق قار مەن جايداق شانا سى-رىلداپ، جىلماڭداپ ىشقىدى. كىرەستيان باراردان كوڭىلدەنىپ كەلە جاتقان كورىنەدى.

- ەـەەي-ي! - سوڭقارلار!.. ەي - ەي، ەي،ە - ەي-ي ي!-دەپ، شىبىرتقى قامشىسىن ۇيىرىپ قويادى. كىرەستيان مەن ٴجون سۇراستىق. ساياسات تۋ-رالى سويلەسپەك. ۇكىمەت قالاي؟ دەپ سۇرادىم. كىرەستيان بىزدەن نەمە بەي اڭگىمەلەرىن كوبەيتتى.

قالشاقا جالپى كىرەستياننىڭ نەگە قاس ەكەنىن سويلەدى. كىرەستيانعا ساپەت كىرمەك ەكەنىن سويلەدى. اقىرىندا: قار كەتسە، جەر كەپكەن سوڭ بول-شەبەكتەر كەلەدى. ولەلىق كىرەستيان كوتەرىلىپ، قالشاقتى قۋامىز... دەدى. كوپ اڭگىمەلەسىپ، جول بويى ەلسىز. كەشكە كىرەستيان جولدان بۇرىلىپ، بىز بىر قوس ايتىسىپ، پوسەلكەسىنە كەتتى. ٴبىز جول اۋىزىنداعى ٴبىر ٴتورت-بەس ٴۇيلى ناشار قازاقتارعا قوندىق.

ەسلاۋگورت بەن پاۆلوداردىڭ اراسى (152) ٴجۇز ەلۋ ەكى شاقىرىم ەرتە تۇرىپ جۇرەمىز. تۇستە دامىلدايمىز. كەڭ دالانى باسقان قالىڭ قار كۇن سايىن جىبىسىپ ەري تۇسەدى. جيىرما-جيىرما بەس شاقىرىمداردا عانا كەزدەسكەن پوسولكەلەردىڭ كوشە-كوشەلەرىنىڭ ەرىپ كولكىگەن قار سۋى كۇن سايىن كوبەيىپ اعادى. جامان بوزاۋ باس ەتىكتەن شىلقىلداپ اياققا سۋ وتەدى. قونعان جەردە شۇلعاۋلارىمىزدى سىعىپ كەپتىرەمىز. سۋ وتكەن اياق، اق جەم بولىپ ۋىلدىرەي باستادى. دەنە قاتايىپ، تولىپ ٴىسىنىپ الدى. ەسلاۋگورتتەن ەكى جاياۋ، اراعا ٴۇش قونىپ، ٴتورتىنشى قوناقتا پاۆلودارعا كەلە-دىك. پاۆلودار ەرتىس وزەنىنىڭ جاعاسىندا. ماڭى جازىق. پاۆلوداردا قازاق جا-تاقتارى بولەك گىرەك تۇرادى، قالادان ٴبىر-ەكى شاقىرىمداي، كۇن شىعىس تۇستىڭ جاعىندا. جاتاق ىشىندە، ىسماعۇلدىڭ ومبىدا جۇرگەندە بىرگە جۇمىس قىلساتىن، ٴبىر ابدىراقمان دەگەن جولداسى بار ەكەن، سونىكىنە كەلىپ تۇستىك. ابدىراقماننىكىندە ەكى كۇن جاتتىق. ابدىراقمان ومبىدان، ەكى قىز بالالى، بايى ولگەن، ٴولىكتى ٴبىر قاتىن الىپ كەلىپ، ەدەۋىر اۋقاتتى جىگىت بولعان ەكەن. مال بازارىندا ساۋدا قىلادى ەكەن. ول قاتىنى پاۆلودارعا كەلگەن سوڭ ٴولىپ، ٴبىر مولدا قازاقتىڭ قىزىن العان ەكەن. ابدىراقمان ىسماعۇلداي ەمەس، پىسىق، بىلگىشتەۋ. كىسىمدەرى جاقسى بۇرىنعى جۇمىسكەرلىگىن ۇمى-تىپ، ەندى تىعىزسىپ، ساۋدەگەرلەر قاتارىنا كىرگەن ٴتارىزدى. ۇيىندە ىسماعۇل مەن بىرگە ەكى كۇن جاتتىم. ٴتۇرلى اڭگىمەنىڭ ىشىندە ساياسات تۋرالى، «الاش-وردا» تۋرالى اڭگىمە قوزعايمىن. ابدىراقمان «الاش-ورداعا ٴابدان سەنگەن. ەنتەپ «الاش-وردا»نىڭ مىندەرىن ايتىپ، ٴسوز قوزعاپ تويلەمىن. ابدىراقمان بولمايدى... ابدىراقماننىكىنە، ٴابىل دەگەن ٴبىر جالتاڭ كوز، قىر مۇرىن، قارا جىگىت كەلدى. سەمەيدەن «الاش وردا»نىڭ اسكەرىنەن كەلگەن ەكەن ونى مەن كوپ اڭگىمەلەستىم. «پالەۋان قاجىمۇقاننىڭ ٴىنىسىمىن» دەگەن سولاي، دەنەمە قاراپ، مەنىڭدە پالەۋانعا ۇيعارىستى. «الاش-وردا» «باتىرلارىنىڭ» ٴبىر از اڭگىمەلەرىن ٴبىلدىم. ٴابىل مەن كوشەگە شىعىپ، پاۆلودار قالاسىن ارالادىم. قار ەنتەپ ەرىپ جاتىر. مال بازارىنا باردىم. ٴابىل مەن مال بازارىنان تابىسباق بولىپ، قالانىڭ ٴىشىن ارالادىم. قازاق بەن ورىس بالالارى وقيتىن ۋشكولگە باردىم. مەشىتكە، جۇما نامازىنا جينالعان مۇسىلمانداردى بارىپ كور-دىم. سوزدەرىن تىڭدادىم. قايتا مال بازارىنا كەلىپ، ٴابىل مەن بىرگە جاتاق قالاسىنا قايتتىم.

ەندى پاۆلوداردان بايان اۋلىعا جۇرمەكپىن. ەكى اراسى ٴجۇز توقسان ەكى (192) شاقىرىم. جولداس ىزدەپ، سول بايان جاقتان كەلگەن ٴبىر قالا شىلار مەن بىرگە جۇرۋگە ٴسوز بايلاستىم. بايان اۋىل جاقتىڭ قالى ناشار ەكەن. ولي جوتاپ اشىعىپ جاتىر ەكەن. ىسماعۇل پاۆلوداردا جۇمىستا قالاتىن بولدى..

قالاشىلار مەن دۇكەن ارالاۋعا، قالا ىشىنە بازارعا باردىق. دۇكەن ارالاپ بازاردا ٴجۇرمىز. كۇن جىلى. ٴتۇس مەزگىلى. دۇكەن ارالارىنىڭ قارى جىبىسىپ، ەرىپ جاتىر. كولىكتىگەن سۋ كوپىرشىپ اعىپ جاتىر. دۇكەن اراسىنداعى قىبىرلاعان جۇرت جازدىڭ جىلى كۇنىنە جادىراپ الشاڭ-الشاڭ باسادى. دۇكەن ارالارىندا اتامان اننەنكوۆتىڭ سالداتتارىدا ٴجۇر. پورىمدارى كوزگە وتە تانىس. ٴبارى پەشبەنتىشەڭ باستارىندا قوقىرايعان قارا سەكسەڭ بورىك، جەڭدەرىندە قىلىش. ومىراۋلارى تولعان ٴتىزبۇلى وق. بىيقتارىندا «شەن». شەندەرىندە ەكى ٴارىپ: «ا ا.» («A.A.») جازۋلارى بار. سالداتتاردىڭ كەي بىرەۋلەرى قىتاي جەڭتتەرى. اربىنە، قىتاي جەڭتتەرى بولعاندا، قىتايدان بەزىپ قاشىپ جۇرگەن وڭكەي بۇزىقتار. كەي بىرەۋلەرىنىڭ مەلدەرىندە ٴجانا قانجارلارى بار. سىرتتان جاي باقىلاپ قاراپ تۇردىم. اتاماننىڭ ەكى قىتاي سالداتتارىنىڭ الدىنان ٴبىر سالت اتتى قازاق وتە بەردى. اتاماننىڭ باتىرىنىڭ ٴبىرى اتتىڭ قۇيىرىعىنان ۇستاي الدى. تارتتى. ات شومەكتەپ التىرەكتەدى. قازاق ارتىنا قاراپ، قۇيرىعىن قىسقان بۇرالقى يتشە ەڭكەيىپ تەبىندى. سالدات باكى مەن اتتىڭ تۇۋ قۇيرىعىنان ٴبىر شۋماق قىلىپ شورت كەسىپ الدى. قازاق قىردىڭ قازاعى ٴتارىزدى. جالاقتاپ، قورقىپ جان جاعىنا قارادى. ٴبىر-ەكى جاياۋ قالا قازاعى نامىستانىپ سالداتتارعا ٴبىر دەمە دەدى. سالداتتار بوقتادى. قازاقتار ەرەۋىلدەپ، سالداتتىڭ قولىنداعى شۋماق قىلدى الماق بولدى. جۇرت جىينالىپ قالدى. كوبى قازاقتار. اتاماننىڭ ەكى سالداتىن قاماعان نازاقتاردى كورىپ، اتاماننىڭ ٴۇش-ٴتورت قازاق-ورىس سالداتى جەتىپ كەلىپ اقىردى، قىلىشتارىن سۋىرىپ الدى.

قازاقتار شورتاننان قاشقان شاباقشا، جان-جاققا بىتىراي جونەلدى. سوڭعى كەلىپ بارا جاتقان ٴبىر-ەكەۋىنىڭ جاۋىرىندارىنا جارقىلداپ قىلىشتىڭ جالپاعى ٴتيىپ قالدى...

قالاشىلار مەن بازاردان قايتىپ، جاتقان جاتاعىمىزعا كەلدىك. «سارى ارقا» گازەتىنىڭ نومىرلەرىن تاۋىپ الىپ وقىدىم. الگى، اتاماننىڭ باتىرلارىنىڭ ىستەگەن جۇگەنسىز بۇزىقتىعى ەسىمە كەلىپ وتىرعاندا، «سارى-ارقا» گازەتىنىڭ 1919-جىلى، 26-مارتتا شىققان 74-نومىرىندەگى، ٴبىر ول ادامى جازعان «جۇگەنسىزدىك» دەگەن ماقالاعا كوزىم ٴتۇسىپ، وقىدىم. ول مىناۋ:

گازەتتەن:

جۇگەنسىزدىك

بايان اۋىلداعى مەلىيتسيا باستىعىنىڭ قىيمىلىنان وسى كەزدە، بايان ماڭايىنداعى قازاقتار كوپشىل تۇسىنداعىدان ارتىق دىرىلدەپ تۇر. بۇرىن زەمستۋو بىيلىگىندە تۇرعاندا قويدان قوڭىر جۋاس مەلىيتسيا باستىعى ەندى قاتالدىقتا كوپشىلدەردەن كەم ٴتۇسپەي تۇر.

عىنىۋاردىڭ اياق كەزىندە 12 قازاق-ورىس مەلىينسەنەرلەرى مەن بايانىنان ەكى ءجۇز (200) شاقىرىم جەردەگى بەس وبا باراعىنا ءوتتى. جولىنداعى اقبەتتاۋ ەلىنىڭ قازاعىنا قىلماعانى جوق: سوزگە كەلمەيدى، كورىنگەن قازاقتى قامشىنىڭ استىنا الادى، قاتىن بالا، جاي تۇرعان كىسى، ۇرىۋدان ساۋ قالاتىن كىسى بولمايدى؛ كەي بىرەۋلەرگە 15-25 شىبىقتان ساناپ تۇرىپ دۇرە سالادى: ۇرىۋىن «سونداي اقشا بەرەبىن» دەگەندەعانا قويادى؛ ىلاۋ اتتى اقشا الماي بيەسىنە قايىرمايدى؛ تىماق، كىلەم، شالبار، تەكەمەت، - قىسقاسى، قازاق ۇيىندە كوڭىلىنە نە نارسە ۇناسا، سونى الادى. ەتتى وزدەرى قولى مەن كىلىتىن الىپ اسادى.

ايەلگە زورلىق قىلعان جەرلەرىندە بار.

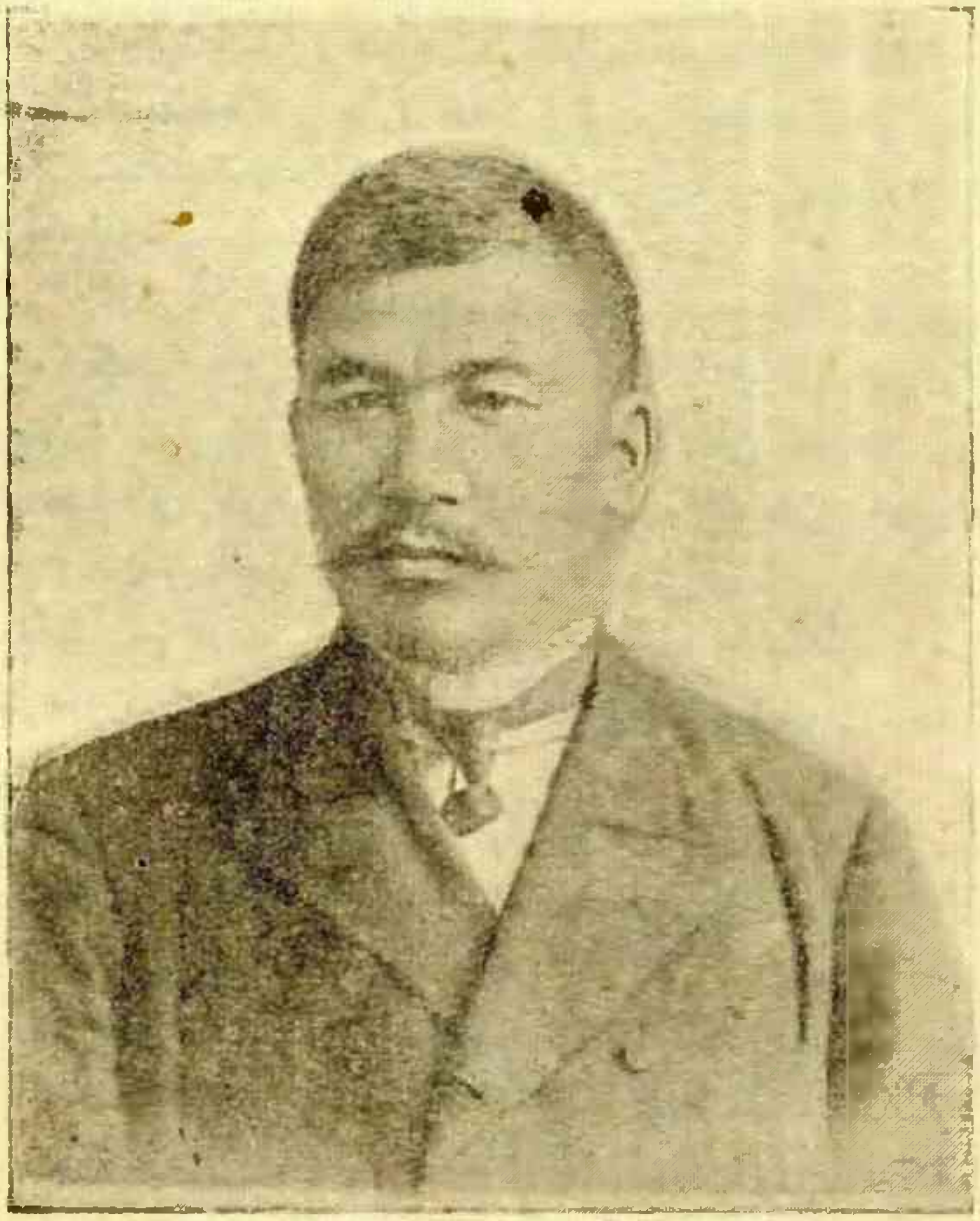

ءتۇن شىمىر «الاش وردا» نىڭ باسشى تالشاتىڭ تەكتەسى ءالي قان بوكەي نان ۇلى.

ماسالان: 1) ءابدىر موينانى ۇلدىن قاتىن، بالا، كەلىنى مەن ساباپ، بەكەن دەگەن بالاسىنا دۇرە سالعان، قولىندا اقشا جوق بولىپ، قايىنارىندا مىڭ سوم دابار قىلماقشى بولعان: ىلاۋعا مىنگەن اتىن ەكى ءجۇز (200) سوم الىپ قايىرعان.

2) 7-اۋىل قازاعى ورداباي ادىر بالاسىنان ءبىر تەكەمەت، ءبىر جاستىق العان.

3) اناقتى ماشۇر كوپەي ۇلى دەگەن مولدانى ساباعان.

4) تەمىر بولات دەگەن كىسىدەن بالاسى ەكەۋىنە دۇرە سالىپ 200 سوم العان.

5) ودان 6-اۋىل ابايىلدا قاجىنىڭ بالاسى مەن مولداسىنا 15 شىبىقتان دۋرە سالىپ، 250 سوم العان.

6) ودان اسقار توبباسى بالاسىنا دۋرە سالىپ، ٴبىر تىماعىن العان.

7) وسىبان بيتاقاي بالاسىنا دۋرە سالىپ، 250 سوم، ٴبىر تىماق العان.

8) ٴاشىم دوسقارا بالاسىنان ٴبىر تىماق، 70 سوم العان.

9) جالباق ٴوندىرباي قاتىنىنان «ولگەن بايىڭدى تاپ!» دەپ، قاتىنىن ساباپ ٴبىر كىلەم العان.

10) جىلقىشى دۋيسەمباي قاراشولاق ۇلىنان 50 سوم الىپ، 12 ات مىنگەن.

11) ودان ەكىنشى اۋىل ٴابىل شالقارباي ۇلىنا دۋرە سالىپ اعاسى نۇعماندى ساباپ، مەرتىكتىرىپ، ەكەۋىنەن 200 سوم العان.

12) سۇلەيمەن وركەنباي بالاسىنان 200 سوم العان.

13) قامىيت شوقان ۇلىنان دۋرە سالماعان اقىسىنا 2000 سوم العان.

14) ىسلامبەك بيمامبەك ۇلىنان 1500 سوم العان.

15) جامبەك بيمامبەك ۇلىنان 10 شىبىق دۋرە سالىپ، 500 سوم العان.

16) اسقار جانقۇلان ۇلىنان 1000 سوم العان.

17) قىياش ٴالىمباي بالاسىنا 25 شىبىق دۋرە سالىپ، 25 سوم العان.

18) مۇسابەككە دە 20 شىبىق دۋرە سالىپ، 25 سوم تولەتكەن.

19) 11-ىنشى اۋىل تۇكتىباي توعاي باي ۇلىنان 1000 سوم العان.

20) قايىنارىندا اق كەلىن ەلىن باسىپ، اجاعامبەت جاماق ۇلىنا 15 شىبىق دۋرە سالىپ 300 سوم العان.

21) ۇۋشيىنەل سۇلەيمەن ەرجان ۇلى «ەلىمە تيمە!» دەپ، كۇنى بۇرىن جالىنىپ، 500 سوم، ٴبىر تىماق، ٴبىر شالبار «ىسىپ» بەرىپ، ٴتورت ات بەن پوسولكەگە اپارىپ سالادى.

جۇرتتىڭ كورگەن جابىرشىلىگىن ٴبارىن تۇگەل نەرىۋگە قاتقا سيمايدى. جۇرت ىۋسىنە الماي الدى-تاك. بىرەۋلەر: «بولشەبەك سول شىعار-اۋ» دەيدى؛ بىرەۋلەر: «ول بولامىز، تىزگىنىمىزدى قولىمىزعا الامىز دەگەنگە ورىستاردىڭ بەيباستاقتارى باسىنىپ، ىستەپ ٴجۇر» دەيدى. «قۇداي، جولىنا كەز قىلما!» دەگەنەن باسقا ەلدە شاما جوق؛ ورىستىڭ باسى كورىنسە ۇيىنەن-ۇر كىپ قاشقانان باسقاسى جوق. شامدانعان جۇرت كوپ، ٴبىراق ورىستىڭ ەسى بارلارى، تەنتەگىن تىيار دەپ وتىر. مەنىڭدە اكە-شەشەم جىلاپ جىبەرمەي وتىر.

ەل جاتسىلارى جوعارعى ورىس ۇلىقتارىنا تەلگىرام بەرىۋگە قولدارىن قويىۋعا تاياقتان، تالاۋدان قورقىپ وتىر. «باياندا بارماي وتىرمايمىز، ٴبىلىپ قويسا ىشقتايما؟» دەسەدى قاشان كىسى تەكسەرىۋگە كەلەمە، جوق با. وعان دەيىن قول ٴىس قىلىپ جىبەرمەمە دەپ قورقادى.

بايانان 30 شاقىرىمداي جەردە الەكساندروۆسكي زاۋاٴت سىماعى بار. باسقارىۋشى كىرونەنكە دەگەن بىرەۋ. بۇل كىرونەنكە 25-ٴيۋن جارلەمىندا «مەندە جانداردىڭ قالادى» دەپ، قۇلاق ەستىر جەردەگى قازاقتا تەگىن قىزمەت قىلدىرماق تۇرسىن، قىزمەت بەرگەندىگى ٴۇشىن اقى العان. ەكى ايداي قازاقتى ۇرەي قىلىپ، الىپ قالا الماعان ەدى. بىلتىر كوپشىل داۋىرىندە قورقىپ، قازاق

بولىسىنا تۇسىبەكشى بولعان. قازاقتار 25-ٴىيۇن جارلىعى تۇسىنداعى كۇناسىن ۇمىتپاعاندىقتان قابىل الماعان. ٴوندى سول گىرۋەنىڭكە 5-پەبىرال كەزىندە، جوعارعى مەلىيتسىيا باستىعىن، مەلىيتسەنەرلەرى مەن شاقىرىپ الىپ، كوگىلىنە جاقپاعان قازاقتاردى ٴتەكپىلەتىپ، ٴوزىنىڭ استىنداعى ٴوزىنىڭ اباقتى قىلىپ، سوعان تىعىقتىرىپ جاتىر. ازىرگە اباقتىعا جابىلعان قازاق:

1) تورە قارەكە بالاسى.

2) اسفار ٴجۇسىپ بالاسى. گىرۋەنىڭكە «8000 سوم بەرسەڭدەر، اباقتىدان شىعاسىڭدار» دەپ، قالتاسىنا قولىن سالىپ قايقىيىپ ٴجۇر.

3) اجىباي دەگەن قازاق، اقسىن بەرمەگەندىگى ٴۇشىن «بايدى» بۇرىن سوككەن ەكەن. سوعان دۇرە سالماقشى بولعاندا تانىس قازاق - ورىستارى دۇرە سالمادى، بايدىڭ اياعىنا جىعىپ، قۇشاقتاتىپ، كەشىرتەدى.

4) امىرە دەگەن قازاق: بەزبەنىن ۇۋاقىتىندا اپارىپ بەرمەگەن جازاسى ٴۇشىن ٴبىر ات، ٴبىر تۇيەسىن باي قولىنا الىپ تۇر: بەزبەندى دە باي الدى. امىرەنى شاقىرتسا، قورقىپ امىرە جولامايدى. سونى مەن ات، تۇيە گىرۋەنىڭكەنىڭ قولىندا تۇر. بىلتىر جازعى تۇرى ٴبىر قازاق - ورىسىنىڭ جوعالعان ٴبىر قاپ نانى ٴۇشىن، كەيىن ٴۇي ىستەتىپ قالعان، ٴبىر اۋىلدان توعىز قۇنان وگىز تولەتىپ الىپ ەدى. ونىدا «الاسپىرانداعى ٴىس» دەپ، كۇنى بۇگىنگە دەيىن جوقتالماي كەتىپ ەدى. ٴوندى مەلىيتسىيا بولىپ ٴجۇرىپ، تالاۋدى كەسىپ قىلعان ٴتارىزدى قازاق - ورىستار «ٴذوي!» دەيتۇن باستىعىنىڭ تۇرى جوعارعى. ٴوندى بۇعان كىمنەن توقتاۋ؟ - ٴبۇيىتىپ قازاق قالاي كۇن كورەدى. ەكى ەل اراسىندا تىنىشتىق قالاي ساقتالادى. -

باياۋ تاۋى.»

«الاش - وردا» نىڭ دوستارى، قالشاق اكىمدەرىنىڭ، اتامان «باتىرلارىنىڭ» ىستەپ جاتقاندارى وسى. كوزبەن دە كوردىك. مىنە، ەل ادامدارىنىڭ جازعاندارىنان دا وقىپ وتىرمىز. «سارى - ارقا» نىڭ تاعى ٴبىر ٴنومىرىن (1919 - جىل، 6 - پەبىرالدا شىققان 71 - نومىرى.) قاراپ وتىرىپ «ۇر جاردان» دەگەن ماقالادا، اتامان اننەنكوپ بەن قازاقتىڭ بولىستارىنىڭ، «الاش - وردا» باستىقتارىنىڭ تىلەكتەستىگىن سۋرەتتەيتۇن ٴمىنا ٴبىر سوزدەردى وقىدىم:

گازەتتەن:

«ۇر جاردان

.... اتامان اننەكوپ ەلدىڭ باسشىلارىن (بولىستارىن) شاقىرىپ سيەز جاسادى. سيەزگە 12 بولىستان 5 كىسى كەلدى.......

... ودان سوڭ بولىستاردان بولىس باسى 10 جىگىتتەن سۇرادى. قازاقتار بەرمەك بولدى. ول جىگىتتەر اسكەر ونەرىن ۇيرەنىپ، ٴار بولىستىڭ ىشىندە گارنىيزون بولىپ تۇرادى... اتامان اننەنكوپ قازاقتىڭ وقىعان، باسشى، جۇرت اعاسى ادامدارىن (الىيقان، مۇقامەتجان، اقمەتجان جايناق ۇلى) بىلەتۇنىن ايتا كەلە، قازاق شوۋ ەتتى. «ٴبىزدىڭ اكىمىزدەن ارتىق كورەتۇن كىسىلەرىمىزدى بىلەدى

ەكەنسىز! ولار «جاتا!» دەسە جاتامىز؛ «تۇر!» دەسە تۇرامىز» دەپ، سوندا اننەنكوپ ايتتى: «سولاردى جەتى سۋ قازاقتارىنىڭ اتامانى اپونوپ جەك كورەدى، «اپتونوميا الاققا جارماسادى» دەپ. مەن قازاقتىڭ ول ازاماتتارىنا سەنەمىن! قازاق بەن ورىس اراسىنا وت جاعىپ، اپونوپ شاعىستىرىپ ءجۇر: اپونوپ، مەنىڭ قازاققا ملتىق بەرگەنىمەدە، قازاق پولكىن جاساعانىما قىرىن قاراپ جاتقىرمايدى،-دەدى.

اننەنكوپتىڭ تىلماشى: كەكەسابا ۇمىتباي ۇلى.»

جانا، «سارى - ارقا» گازەتىنىڭ 1919 جىل، 26 - مارتتا شىققان 47-ءنومىرىن قاراپ وتىردىم. بۇل نومىردە، اتامانىنىڭ «باتىرلارى» قازاق قالقىنىڭ ناشارلارىن قارا بۇقارالارىن بىتىشە تەكىبلەپ جاتقاندا «الاش - وردا» اسكەرىنىڭ بولشە-بەكتەرگە قارسى «باتىرلىق» قىلىپ جاتقانىن كورسەتەتىن «قازاق قالاي سوعىسادى» دەگەن ماقالاعا كوزىم ءتۇستى. ول مىناۋ:

گازەتتەن:

«قازاق قالاي سوعىسادى

«الاش - وردا»نىڭ تۇڭعىش جاساعان 1) الاش پولكى، جەتى سۋ مايدا-نىندا كوبشىلدەرگە قارسى سوعىستا جۇرگەنى الاشقا ءمالىم.

... جىگىتتەردىڭ ازىراق قىيمىلدارىن جازامىن كوبشىلدەر ساراتۇكاعا شابۋىلداپ تۇرعاندا، 29 - وكتابىردە ءبىزدىڭ جۇزدىكتەگى بالتاي بەيسەبەك ۇلى دەگەن جىگىت جورتۋىلدا ءجۇرىپ، اياز باي باقشاسىنىڭ قاسىندا (سارا-تۇكادان 7 شاقىرىم) تاستاپ كەتكەن بوس قىستاۋدى كورە كەتكەلى بارادى.

بۇعىپ بەكىنىستە وتىرعان جاۋعا تۇۋشار بولادى. ەكى كوبشىل شىعا كەلىپ باس سالىپ، جىگىت ەسىن جىيعانشا، شىلبىرىنان ۇستاي الادى. بۇدان قۇتىلۋ، ويلاعاندا مۇمكىن ەمەس. سۋىتىسەدە ... ەبىسىز ىيكەمى جوق قازاعىڭ ساسىپ ەسى شىقپاي، كوزدى اشىپ جۇمعانشا اتىنىڭ باسىنان جۇگەنىن سىپىرىپ تاستاپ، كوبشىلدەردىڭ بىرىن مىلتىعىنىڭ دۇمى مەنەن سەرەينە ءبىر ءتۇيىپ، شۋ! دەپ تەبىنىپ، اتتى ءبىر سالىپ جونەلدى. جۇگەنسىز باسى بوساعان ات تۇرا شاۋىپ، زىمىراپ كەتە باردى. ەسى شىققان كوبشىلدەر مىلتىقتارىن الىپ اتقانشا، جىگىت قۇتىلىپ كەتە بارادى؛ شاۋىپ كەلىپ، جورتۋىلدا جۇر-گەندەرگە بىلدىرەدى.

مىناداي ءبىر كەپ تاعى بولدى: اندرەيپكە قالاسىنا ءبىزدىڭ ءجۇزدىڭ شابۋىل جاساعان كەزدە، اقمەتقالى ورماناباي ۇلى دەگەنگە جىيىرما جىگىت بەرىپ، قالانىڭ سول تۇستىڭ جاعىنا شىعىپ، كورىنىس قىلىۋ تابسىرىلعان ەدى: وزگەمىز قالانىڭ وڭ تۇستىڭ جاعىنان تيمەكشى ەدىك. ورماناباي ۇلى قويىنشا اعىزىپ بارىپ، قالاعا كىرىپ، كوبشىلدەردىڭ اككى - تاككىسىن شىعارىپ، جامان ساستىرىپ. جولىمىزدى قىلدى.

تاعىدا جىگىتتەردىڭ ءبىر قىيمىلى: 29 - وكتابىردە ءبىر توپ قازاق اسكەري وقتارىنىڭ ءبارىن اتىپ تاۋىسىپ، ساراتۇ كادان سالىمىمىزعا قاراي شەگىنگەندە، قاعازبەك داشكى بالاسى دەگەندى 12 جىگىت بەن ارتىمىزعا تاستادىق. جاۋدى الدانىرىپ، تۇت، سالىقتا وتكىزبە دەپ، قاعازبەك 150 كوبشىلدى ءبىر

جارىم ساعات بوگەب، بىزگە جىبەرمەدى. قاعازبەكتىڭ بۇل قايراتىنىڭ ارقاسىندا، شىعىنسىز شەكىنىب، امان قۇتىلدىق. وسى سىياقتى وقىعالاردى ايتا كەلىب، تولىب جاتىر...»

(«س. ر.»)

وقىب بولىب جەرگە تۇكىردىم. ول ٴنومىرىن قويا سالىب، «سارى - ارقا»نىڭ 1919- جىل، پەبىرالدىڭ 20سىندا شىققان 70- ٴنومىرىن الدىم. بۇل نومىردە، اقمولا ۋيەزىندە مۇجىقتاردان كورگەن جابىرشىلىگىن ايتىب، ەلدەن جازعان بايسالباي ۇلىنىڭ سوزدەرىنە «سارى - ارقا» باسقارماسىنىڭ قايىرعان جاۋابىن وقىدىم. «سارى - ارقا» باسقارماسى، « اقمولا قازاقتارى، «الاش - وردا » اسكەرىن، «الاش-وردا» مەلىيتسىياسىن جاساماي جاتىر. سوندىقتان ورىستاردان زورلىق كورىب جاتىر»... دەب، جازادى باسقارما ٴسوزى مىناۋ:

باسقارما: «جول، جوبا ۇمىتىلىب، رۇۋسىيە مەملەكەتى ايۋاندىق ساپارعا بەت الدى. باس امان، مال تۇگەل قالماقتا جالعىز ٴادىس - قازاق قالقى ٴبىرلىك. بەرەكەگىدى جويىپ، الالىقتى تاستا. جۇمىلا جۇرت جۇمىسىنا كىرىس. ازاماتتىعى اتقا مىنگىزىب، قارۋلانىب، ٴوزىڭدى ٴوزىڭ قورعا. كىمىڭە تيمە، قۇبا قالماق زامانى تۇۋدى، دەب، قاقساعالى جىلدان اسا بولدى. جالعىز سەمەي وبلىسى مەن ورال وبلىسى، تورعاي وبلىسىنىڭ قوستاناي ۋيەزى بولماسا، وزگە وبلىستاردىڭ، اسىرەسە اقمولانىڭ قازاقتارى، تىماعىن باسا كيىب، بۇركەنىب، مەلىيتسىيا جاساۋدان زىر قاشتى. قامسىز ەلدى، جەگەرسىز، ىنجىق، قايرات قىلا بىلمەيتۇعىن ەلدى كىم باسىنبايدى؟! وباليمىز ٴوزىمىزگە. - سىلىكىنبەگەن، ادام بولۇعا تىرىسپاعان. ٴبۇيتىب جۇرە بەرسەڭ، ارماندا، شەرمەندە بولىب، دۇنيە جۇزىنەن جوعالامىزدا. قايىرۋسىز كەتكەن قايىۋان مۇجىقتاردان كەڭ الۋعا جول مەن ٴجۇرىب، ٴىس قىلاتۇن زامان ٴالى كەلگەن جوق. اقىل سۇراب، بوسقا ۇمىتەنىب، ناداق ٴىسىرىب دامە قىلارلىق دا ەمە جوق. جەرگىلىكتى اكىمدەرىڭىزگە ٴبىلدىرىب كورىڭىزدەر، ٴبىراق، ودان جەل بۇۋاز بولىب، وزدەرىڭىزدى وز - دەرىڭىز الداۋدان باسقا ونەرى بار دەب اينا المايمىز. ۋيەزكەنى: «مالىمدى ورلادى، جەرىمە ٴتۇستى» جالاسى دابار تۇر. ٴسىزدىڭ «ۇستاعانىڭ قولىندا، تىستەگەنىڭ اۋزىندا» «كەنەمىزبە، قايتەمىز؟» دەيتۇنىڭىزدى ٴبىلىب، باسقا كەلمەي تۇرعاندا-اق ايتقامىز. ٴالى دە كەشىنىڭ قىلمايدى. ازاماتتى، اتقا مىنگىزىۋ جاعىن قالىقتا ٴتۇسىندىرىۋلەرىڭىز كەرەك. بۇگىن ٴبىر اۋىلعا كەلگەن پالە، ەرتەڭ جالپى ەلگە كەلمەسىنە كىمنىڭ كوزى جەتەدى. كەلمەيدە ونىما؟ جەتى سۇۋداعى باۋىرلارىمىز قىرىلىب جاتقان جوق با؟...»

- اي، مىرزالار اي! سەمەي، ورال، قوستاناي، تورعاي وبلىستارىن ٴبولىب، «الاش - وردا» اسكەرىن جاساعاندارىڭ مەن تۇرماي، تۇزاقتارىڭا تۇسبەي جاتقان اقمولا وبلىسىنىڭ قارا بۇقاراسىن دا قانعا بوياماق سىڭدار اۋ! دەب، گازەتتىڭ ەكىنشى بەتىن اۋداردىم.

«سارى ارقا»نىڭ نومىرلەرىن اقتارىب، جوبالى ماقالالارىن، ٴتۇرلى قابارلارىن، تۇرلىشە ماعلۇماتتارىن وقىدىم.

«سارى-ارقا» گازەتى «الاش - وردا»نىڭ باس ۇكىمەتىنىڭ ٴتىلى. «الاش - وردا»، گازەتىنە، ارينە، شىندىقتى جازا المايدى. بولىب جاتقان ٴشىن وقىيعا-

لاردى وزگەرتىپ وزىنشە ادەملەپ، وزىنە ٴتىيىستى پايدالى ٴسوزدى قامپايتىپ جازادى. ٴبىراق، قانشا قامپايتقان مەن گازەتتەرىنە قاراعاندادا «الاش-وردا»نىڭ قالى وتە جايسىز ەكەندىگى كورىنەدى. «الاش-وردا» «مىنىستىرلەرىنىڭ» بولشەبەكتەرگە قارسى جىبەرگەن اسكەر سىناقتارىنان بىلسا، ىستەپ جاتقان بەس ٴتيىندىڭ، ىستەرى كورىنبەيدى. جالعىز-اق، از بولسىن- كوپ بولسىن قولىنان كەلگەنشە قايرات (گازىر كىشە: بەلسەندىلىك.) كورسەتىپ جاتقان، «الاش-وردا» نىڭ جاستارى ەكەنى گازيتتەرىنەن كورىنەدى. جاستاروىيمى بارلىق قازاعىستاننىڭ ۇلتشىل جاستارىنا نۇسقا بەرىپ، قىزىلجاردا «جاس ازامات» دەگەن گازەت شىعارىپ جاتىر. سەمەيدەگى «اباي» اتتى، بارلىق قازاعىستانداعى جالعىز جورنال «الاش-وردا» جاستارىنىڭ قولىنان شىعىپ جاتىر. بۇل گازەت بەن جورنالدىڭ اقشاسى ازايىپ، كومەك سۇراپ، سالىعان جارىنا، «الاش» جاستارى ٴتۇس-تۇستان كوپ كومەك جىيناپ جاتىر. «سارى-ارقا» گازەتىنىڭ، 1919- جىل، 20 ىنشى پەبىرالدا شىققان-جاكاعى 70 ىنشى نومىرىندە، «گازەت جورنال وقىۋشىلارعا» دەپ، «اباي» جورنالىنىڭ شىعارىۋشىسى ايماۋىت ۇلى مىنانى جازادى:

گازەتتەن:

«گازەت جورنال وقىۋشىلارعا:

«قازاقتىڭ ٴبىر گازەت، ٴبىر جورنالى پودپىيشىگى (وقىۋشىلارى) جوقتىقتان جابىلىپ قالدى.» دەپ، نو بو-نەكالايىسكىيدەگى شىعاتۇن ورىس گازەتىندە جازىلىپتى. ول ايتقانى «جاس ازامات» گازەتەسى مەن «اباي» جورنالى. بۇل قاباري بەكەر: «جاس-ازامات» كۇنى بۇگىنگەشەيىن شىعىپ وتىر. قارجى جاعىنان كەمدىك كورىپ، توقتايما دەگەن كىربەڭ بولىپ ەدى.

ەندى توقتاماس دەيمىز. ۇيتكەنى: ومبى جاستارى ادەبيەت كەشىنەن مىڭ سوم، سەمەي جاستارى 5000 سومداي كومەك جىبەرىپ وتىر. تاعى سونداي كوتەرمەلەۋشىلەر تابىلاتۇن كورىنەدى. «اباي» دا 900 دەي الىۋشى بار. «اباي» ٴبىر جولا جابىلعان جوق، ەسەبى بىتكەنشە، جالپى جىيىلىسى بولعانشا، تاعى سول سىياقتى سەبەپتەر مەن ۇۋاقىتشا توقتاپ تۇر. باستىرىۋشى ۇۋاق قىلىپ قاۋىمى. «اباي» دى توقتاتپاس شىعارار. شىعارماعان كۇندەدە، «اباي» جابىلماس. جالعىز جورنالىن جاۋىپ قويىپ، تىنىش وتىرىۋعا وقىعان جاستاردىڭ، نالابتى ازاماتتاردىڭ نامىسى، وجدانى جىبەرمەس، قايتسەدە شىعارار دەگەن ٴۇمىتىمىز كۇشتى».

«اباي» شىعارىۋشى: جۇسىپ-بەك ايماۋىت ۇلى.»

«سارى-ارقا» نىڭ، جانا، وسى نومىرىندە، ومبىدا ٴبىر ىرەتتە «جاس-ازامات» ۇيىمىنداعى جاستاردىڭ جىيناعان جاردەمدەرىنىڭ ەسەبىن ابباس توعىجان ۇلى مىنانداي دەپ جازادى:

گازەتتەن:

« ەسەپ .

ومبى جاستارى جاساعان قازاقشا ساۋىقتىڭ كىرىس-شىعىس ەسەبى.
بارلىعى كىرىس 6392 سوم 15 ٴتيىن،
تازا ٴتۇسىم - 3189 سوم 25 ٴتيىن،

سيلىق بەرگەندەر:

سۇلتان ابدىراقىم ۇلى 500 سوم، اق-قاعاز دوشسان قىزى 50 سوم، ٴجانا ٴبىر كومەس تۇرىك تەڭگە، شاي اقىمەت وتەگەن ۇلى 23 سوم، بالتاباي بورانقۇل ۇلى ٴبىر كومەس قاسىق بەن شانىشقى، امينا قوۋانىش قىزى ٴبىر التىن ٴجۇزىك، ٴبيبى-نۇر اينپەن قىزى ٴبىر التىن ٴجۇزىك، گۇلميا دوسىمبەك قىزى ٴبىر كومەس ٴجۇزىك، عازيزا دوسىمبەك قىزى ٴبىر كومەس تەڭگە، اسپاندىيار شورمان ۇلى ٴبىر شەرىك تەمەكى، مۇراتبەك سەيىت ۇلى ٴبىر قاداق قانت، جامىن تولەمىس ۇلى ٴبىر قاداق شاي. بارشالارىنا «تىلەك» قاۋىمى اتىنان جارلىقاسىن ايتامىن».

ابباس توعىجان ۇلى.»

بسكە قاتىناسىپ جۇرگەن وقىۋداعى ۇلىنىشىل جاستاردىڭ قاراپ جاتقانى كورىنبەيدى. ٴماسالان: «سارى-ارقا» نىڭ جاقاعى نومىرىندە ناعىز مىنانداي جاردەم جيناعانىن وقىدىم: «جاس-ازامات» گازەتىنە جاردەم» دەگەن ماقالادا:

گازەتتەن:

- «جاس-ازامات» گازەتىنە جاردەم.

«جاس-ازامات» گازەتى اقشاسى جوقتىقتان توقتاعالى تۇر دەگەن ٴسوزدى «سارى-ارقا» نىڭ 68 نىشى سانىندا كورىپ، جاردەم سۇراعانىمدا، قالبىبەرگەن قۇل بالاسى 40 سوم. شىرعاي مۇستامباي بالاسى 20 سوم، امىرە 15 سوم، عازيزا مۇستامباي كەلىنى 5 سوم، ٴوزىم، ٴىدىرىس مۇستامباي ۇلى 5 سوم. بارلىعى 85 سوم بەردى. بۇل اقشانى «جاس-ازامات» جىبەردىم»

گەمنازيست مۇستامباي ۇلى.»

مىنە، جاستارىنىڭ ۇيىمى وسىنداي. . . .

XII.

بايان اۋلىعا كەلۋ.

ەرتەگىندە قالاشىلار مەن پابلوداردان شىقتىق. كۇن جىلى. قار باسىمىراق ەرىدى. پابلودار- ەرتىس وزەنىنىڭ جاعاسىندا. كوشە-كوشەدەن بيرەگەي، بۇرقىراپ اقتان سارى ىلاي سۋ، توس- توسىنان، ەرتىستىڭ جارىنان سارقىراپ قۇلايدى. ەرتىستىڭ مۇزىنىڭ ۇستىندە سارى سۋ كولكىگەن. ەرتىستەن ٴوتىپ وتىرمىز. قالاشى 4 كىسى، مەنىمەن بەسەۋ. كولىك-ەكى ات، ٴبىر تۇيە. ۇشەۋىندە اربا. ناشار، ەكى اتقا جايداق شانا جەككەن. شانالاردا ٴبىرداي مەن ۇن سالىنعان ەكى ٴۇشتەن قاپ، ٴبىر-ەكى جامان جاشىك. تۇيەنىڭ ۇستىندە

ٴۇش قاب استىق. جولعا ٴتۇسىپ كوردىك. جولدىڭ كەي جەرىنىڭ قارى ٴتىپتى
كەتىپ قالعان. قارلى جەرلەرى سىلاقتىلداپ ٴتۇسىپ كەتكەن. ەرتىستەن ٴوتىپ،
جولعا تۇسكەن سوڭ-اق جولدىڭ اۋىرلىعىن كورىپ، تالتىرەكتەپ شومەكتەگەن
كولىكتەردىڭ ٴتۇرىن كورىپ، قيىنشىلىقتى سەزدىم. ەرتىستەن ٴبىر شاقىرىمداي
شىقپاي-اق قارا ات، شاناسىن شومەكتەپ سۇيرەلەپ كەلىپ، اقىرىندا تارتا
الماي قويدى. ولاي-بۇلاي ٴبىر از اينالدىرىپ، بولدىرا الماعان سوڭ، يەسى مەن
قارا ات قالدى. الا ات بەن سارى تۇيەلى، ٴۇش قالاشى، مەنى مەن تورتەۋ
بولىپ، مالتىعا-جىعىلا جىلجىپ كەلەمىز. بارىمىزدا جاياۋ. تور الا ات بەن
سارى تۇيە، جول بويىنىڭ كوك سوقتا بولىپ جاتقان قالىڭ قارىنا كىيلىككەندە
ومبىلاپ، مالتىعىپ جىعىلادى. قارى كەتكەن الىمىش جەرىندە تورا الا ات
شومەكتەپ شانانى تارتا الماي تۇرىپ قالادى. جەر ۇستىنىڭ ٴبارى كولىككەن
كوك سۋ. جىعىلعان تۇيە مەن اتتى سۇيەپ، دەمەپ تۇرعىزامىز. جىعىلعان سايىن
تۇيەنىڭ جۇگىن ٴتۇسىرىپ قايتا ارتامىز. ٴجۇرىس ونبەدى. مۇنىڭ قاسىندا،
بوگەلمەي، جاياۋ ٴجۇرىپ كەتكەن قىزىق بەن بىردەي ەكەن. سىلقىلداپ اياقتان
سۋ ٴوتتى. قالاشىنى تاستاپ جالعىز ٴجۇرىپ كەتۋگە كوڭىلىم بارمادى.
تور الا ات بەن سارى تۇيەنى قالقاقتاتىپ، جەتەكتەپ، قامالاپ، ەتىكپەنەن سۋ كەشىپ
تولارساقتاپ كەلەمىز. تورتەۋىمىزدىڭ دە تىلەگىمىز ەكى كولىكتىڭ قۋاتى. قالاشىلار،
جۇتاپ، اشىعىپ جاتقان قاتىن-بالا، كەمپىر، شالدارىنا تەزىرەك ازىق جەتكىزۋ ٴۇشىن،
تورا الا ات بەن سارى تۇيەنىڭ قۋاتىن تىلەيدى. مەن، بوستاندىقتى، سابەت
ۇكىمەتى جەرگە تەزىرەك جەتۋ ٴۇشىن تور الا ات بەن سارى تۇيەنىڭ قۋا-
تىن تىلەيمىن. ٴالسىز ات بەن تۇيەنىڭ جۇكتەرىن قول مەن سۇيرەپ كەلە
جاتقان ٴتارىزدىمىز. ەكى تۇۋلاقتىڭ جۇرگەنىنەن تۇرعانى كوپ. اياقتارىن ەكى
باسىپ، ٴبىر جىعىلادى. ارقانىڭ تەرى بەسبەتىنەن ٴوتتى. قاردىڭ سۋى
ەتىكتەن، اياقتان ٴوتتى. اۋىر بەينەتكە بەلشەدەن باتتىق. ول كۇنى پابلادان
10 شاقىرىمداي جول ٴجۇرىپ، كەشكە، قارى كەتكەن جول بويىنداعى
ٴبىر الىمىش جەرگە قوندىق. قارى كەتسە دە جەر سۋ. كۇن باتقان سوڭ، سۋىق
بولا باستادى. قار مەن سۋ مۇزدادى. تەرمەن سۋ بولعان كيىم، سۋ وتكەن
جامان بىزاۋ باس ەتىك بەن تولعاۋدا سوقتالانىپ مۇزدارى. توڭدىق. استىرمەسە جۇقا كيىمدە
توڭدىم. ٴبىراق، توڭعانىمدى قالاشىلارعا ايتپايمىن. ارەكەتتەپ وت جاعىپ،
قىزدىرىنعان بولىپ، سۋ قايناتىپ، كەش بولعاندا نان مەن شاي ٴىشتىك...
ٴتۇن بولدى. سۋىدىق. استىق سالعان قاپتاردىڭ اراسىنا ٴبۇرىسىپ-ٴبۇرىسىپ
جاتتىق. مۇزداعان دەنە شىمىرلاتپاي، ٴبىر ازدان سوڭ، ٴتۇن ٴىشىندە ويانىپ
كەتتىم. تۇلا بويىم سىپ-سۋىق بولىپ، توڭىپ قاتىپ قالعان ەكەن. تۇردىم.
توڭىرەك تىپ تىنىش. الىمىش جەردى اق تۇرعىنداي جەڭىل مۇنار باسقان.
اسپان ايناداي. تۇقىمداي بۇلت جوق. اي جوق. تەك، كوك شاتىر اسپاندا، بىرداي

بولعان ىلتىن جولدىزدار قۇلىپ-ۇلىپ ساۋلەسىن جەرگە توگەدى. توڭىرەك تىپ-تىنىش. قالاشىلار ٴبۇرسىپ-ٴبۇرسىپ، تومپيعان قابىرلاردىڭ ارالارىندا پىسىلداپ ۇيىقتاپ جاتىر. قابىرلاردىڭ قاسىندا، شوككەن بويى مەن موينىن سالىپ، تاناۋلارى شۋىلداپ، سارى تۇيە جاتىر. مۇزداعان جەردىڭ جاس ٴيىسىسى اۋەگە كوتەرىلىپ شىققان. جەر دۇنيە مۇزداپ، قالعىپ، ۇيىقتاعان ٴتارىزدى. جالعىزاق، ۇيىقتاماي جۇرگەن تور الا ات. باسىن جەردەن المايدى. قار استىنان جاڭا ارشىلعان ٴشوبىنىڭ تۇبىنەن تىرس-تىرس جۇلادى. تور الا ات، تور الا جەردەن تۇمسىعىن المايدى. مۇزداپ توڭعان دەنەنى جىلىنۋعا ارەكەت قىلدىم. ەرسىلى-قارسىلى ٴجۇرىپ، جۇلقىنىپ قيمىلداپ، دەنەنى ٴبىر از قىزدىرىپ كەلىپ جاتتىم. تاعىدا مۇزداپ، توڭىپ، نەشە ىرەت ويانىپ، قيمىلداپ، دەنەنى قىزدىرىپ جاتتىم...

ەرتەڭىندە، تاعىدا كوك سوقتا بولىپ ەرىگەن قار مەن، كولىكتىڭ ىلاي سۋى مەن، قارى ەرىگەن، سازداۋىتعان جەر مەن-ماڭىنىپ، تاعى ازاپتى كوردىك. «ەكى باس تۇز» زاۋانى مەن ەرتىس اراسىنداعى تەمىر جولدان وتتىك. ٴبىر-ەكى پوسولكەدەن وتتىك.

قىسقاسى، ٴسۇيتىپ، بەينەتتى شەگىپ وتىرىپ، ٴبىر جۇمادان سوڭ عانا قارسىزعا شىقتىق.

جول بويى ەلسىز. قارا-قۇرا وتە سيرەك كورىنەدى. اندا-ساندا، بىرەن-ساران، بۇرىسكەن قازاق ۇيلەرى كورىنەدى. جۇتاعان دالا، جۇتاعان ەل-قوجىراعان كۇنناقا قوڭىر ساۋلىق ٴتارىزدى.

ٴبىر قازاقتان ەكى-اياقتى اعاش اربا ايىر باستاپ الدىق. ەندى ازىراق ٴتاۋىر بولدى. ۇيتكەن مەنەدە كولىكتەرىمىز جۇگىن الىپ جۇرە المايدى، دامىلسىز توقتايمىز. كولىك ىلاۋلايتۇن ەل جوق. ايناالا ەل تەگىس ەمەس. جۇتقا شالدىققان. اش. وتە جۇدەۋ. تورى الا اتپەن سارى تۇيەنى ايداپ جاياۋ جۇرەمىزدە وتىرامىز. ەكى ناشار كولىك اقىرىن ٴىلبيدى. ىرىبيعان، جاماۋلى اعاش اربا اقىرىن قيىرالاڭداپ ىڭىرسيدى. جول ۇستىندە اندا-ساندا، جۇتاعان ەلدىڭ جاياۋلارى كەز كەلەدى. تابان نەشە جەردەن ۇلدىرەدى. ٴجۇرىس ونبەيدى. قارسىز قۇرعاق جەرگە شىعىپ، ازىراق بوي جازعان سوڭ، قالاشىلار مەنى مەنەن اجىرامەلەسۋدى كوبەيتە باستادى. پايلودا ٴبىر سۇراسىپ بىلىسكەن «ٴجوندى» ەندى قايتا-قايتا انىقتاپ سۇرايتۇن بولدى. مەنىڭ «ٴجونىم» بەلگىلى. ومبى قازاعى مىن. جاس ۋاقىتتان كوبىنەسە قالادا جۇمىستا بولعامىن. اكە-شەشەدەن جاستاي ايىرىلعامىن ەندى بايان اۋىل تاۋىنىڭ ىشىندەگى ناعاشىمدى ىزدەپ كەلەمىن..

ناعاشىمدى تۇبىرلەپ سۇرايدى. «ٴدال بەرگى ۇرىۋى قاي ۇرىۋ ەكەنىن بىلمەيمىن. ايتەۋىر ايدا بول-قار جاسىنىڭ ٴبىرى» - دەيمىن.

ونىما قاناعاتتانبايدى. ايناالدىرا بەرەدى. وزدەرىنىڭ ٴجونىن باياندا‌پ سويلەيدى. «قار جاس ىشىندە ٴتاۋىر اۋىلدىڭ ادامدارى» ەكەنىن ايتادى

- «بايان اۋىل تاۋىنىڭ كۇن شىعىس بەن وڭ تۇستىڭ جاعىندا، «شوقپار» «اۋلىيە» دەگەن تاۋلار، - اۋىلدارىمىزدىڭ مەكەنى» دەيدى. قالاشىنىڭ ۇلكەنى، شوقشا - ۇزىنشالاۋ قارا ساقالدى، ورتا بويلى، اشاڭ، قارا تورى كىسى. كەڭباي قاجىنىڭ بالاسى: اتى جاكەل ماسام ىسمايىل. ٴبىر جولداسى-اشاڭ، قۋبا جىگىت، كەڭباي قاجىنىڭ اعايىنى، اتى بەكمۇقامبەت. ەكىنشى جولداسىنىڭ اتى: جاكەل ماسام، تولەباي. قالاعا ارالاسىپ پايدا تاۋىپ جۇرگەن جىگىت.

ٴبىر كۇنى تۇيەنىڭ الدىندا مەنى مەن قاتار كەلە جاتىپ، بەكمۇقامبەت مەنەن سىر سۇرادى.

- دۇيسەمبى، دامدەس بولىپ كەلە جاتىرمىز - عوي، سەن وسى نەگىن جىگىت ەمەس شىعارسىڭ... سىرىڭدى ايتشى - دەدى.

كۇلكىمگە، ويىنعا شابىتىردىمدا قويدىم. ٴبىر ازدان سوڭ، بەكمۇقامبەت، كەيىن تۇيەنىڭ ارتىندا قالىپ، تولەباي مەنى مەن قاتار ٴجۇرىپ كەلە جاتىپ سىر سۇرادى.

- دۇيسەمبى، سەن بىزدەن جاسىرما! ٴبىز - ٴوزىڭ قانداي بولساڭ، - سونداي‌مىز. سەن نە بولساڭ - بىزدە سول بولا كەتەمىز. . . سىرىڭدى، سەن بىزدەن جاسىرما. بىزدە وزىڭدەي، - بىزدە گەنگە سۇراعانىمىز. «پوسولكەنىڭ اتىن ۇرلاس» دەسەڭدە، - ٴبىز سەنەن تارتىنبايمىز - دەدى.

مۇنىڭدا سۇراۋلارىن كۇلكى قىلدىمدا قويدىم.

بايقايمىن، مەنى باقىلاپ الدى. ٴبىر جەرگە كولىك شالدىرىپ، تىنىعىپ جاتتىق. تۇس كەزى ەدى. جولدىڭ جاعاسى. جانىمىزدا ۇۋاق ادىرلاردىڭ شەتى، ٴبىر كىشكەنە تومپەش بار ەدى. كۇن جىلى. كۇنەستەگەن جەردەن قىلتيىپ كوك شىعا باستاعان. تومپەشتىڭ كۇنگەيىندە كۇنەسىنەپ جاتىرمىن. كوز كورەتىن توڭىرەكتە قىبىرەتكەن قارا جوق. بوز تورعايلار عانا كوككە شىعىپ، جەرگە ٴتۇسىپ، زارلايدى. . .

ۇيقتاپ كەتىپپىن. شايعا ويانتتى. كەلدىم. اربانىڭ قاسىندا، سىنىق كەتىك قوسناعاسىمەن شاي ٴىشىپ وتىردىق. مەنى ەندى ىسمايىل ايناالدىرماق بولدى.

- اپىرىم - اي، دۇيسەمبى! جاڭا، انا بەتكەيدە ۇيقتاپ جاتقانىڭدا، ٴبىر ٴتۇرلى بولىپ جاتتىڭ. ماعان، ٴبىر ەسە، تاپ قاسقىر ٴتارىزدى بولىپ كورىندىڭ، ٴبىر ەسە، ٴدال بۇرىنعى تاتىرلاردىڭ ٴبىرى ٴتارىزدى بولىپ كورىندىڭ - دەدى.

- تۇبەنىڭ بەتىندە جاتقانىڭدا، ٴسىزدىڭ ويىڭىزعا سولاي كەلگەن عوي - دەپ، اڭقاۋ ويىنعا جۇۋانتىمدا قويدىم.

جۇردىك. جول بويى، ىسمايىل، «بوز جىگىت» قيساسىن ولەڭدەتىپ جاتقا

اينىپ وتەردى. قاتار كەلە جاتىرمىز. كۇن جىلى، جەر قارا. جول كەبەكەن، جاز ٴيىسى كەۋدەنى اشادى. كوڭىل جادىرعان سىلقىلداپ اياڭداپ كەلەمىز. كولىكتەردە ٴتىلسىزدى. اعاش اربالاردى قىمىرلاتىپ، سىڭسىپ جىلاعانىن قويمايدى. ىسمايىل «بوز جىگىت» ولەڭىن ٴبىر از ايتىپ بولىپ:

- ٴا - اي، دۋىسەمبى - ا- ي! بىزگە سىرىڭدى ايتپاي كەلەسىڭ - عوي... سەن دە، وسى «بوز جىگىت» ٴتارىزدى ٴبىر ٴورىسىڭ عوي - ٴا - ا؟ - دەدى.

ساكەن سەيفوللا ۇلى.

(قالشاقتىڭ ومبداعى تۇتقىن لاگەرىنەن قاشىپ شىققانداعىسى)!

مەن، تۇسىنبەگەن بولىپ، ۇندەگەنىم جوق. ٴبىر ازدان سوڭ، ىسمايىل ەكەۋمىز كولىكتەردىڭ الدىنا ٴتۇسىپ، قاتار ٴجۇرىپ وتىردىق. ەندى ىسمايىل سىراسىپ سويلەسۋگە كىرىستى.

- دۋىسەمبى! سەن مەنەن سەمەن بە، ەكەۋمىز قۇشاقتاسىپ دوس بولايىق.

ٴبىزدىڭ اۋىلعا ٴجۇر، اپار دەگەن جەرىڭە جەتكىزىپ سالايىن. سەن جاسىرما، سىرىڭدى ايت. مەن تەگىن جىگىت ەمەسسىڭ، جاي ٴبىر جىگىت ەمەسسىڭ- دەدى.

- جاي ٴبىر جىگىت بولمايتىن نەمەنەم بار؟ - دەدىم.

- جاي ٴبىر جىگىت ەمەسسىڭ، دەيتىنىم، - تۇلعاڭ جاي جىگىتتىڭ تۇلعاسىنا كەلمەيدى. ونىڭ، ٴجۇزىڭ، ەڭگەزەرمەن سۇلۋ كەلىپ، كوك سوقتا قار سۇلۋى مەن كەرەكتىڭ (پابلودار) ٴبىز بەن ەرىپ شىققىڭ. ٴبىز بەن بىرگە اۋىر بەينەتكە شىداپ كەلەسىڭ، جاياۋلىققا شىداپ كەلەسىڭ، قاباعىڭدى شىتپايسىڭ... وسىنىڭ بارىنە قاراعاندا، - نە بىرەۋدەن ٴبىر زورلىق كورىپ كەلە جاتقان جىگىت ٴتارىزدىسىڭ، نە بىرەۋگە ٴجۇزىڭ ٴبىر زورلىق قىلىپ كەلە جاتقان جىگىت ٴتارىزدىسىڭ. ايتەۋىر، تەگىن جىگىت ەمەسسىڭ. سەن جاسىرماي، شىنىڭدى ايت، قوساقتاسىپ دوس بولايىق - دەدى.

مەن، ەندى ازىراق كەيىدىم.

- ٴسىزدىڭ وسى، قۇر، بەت الدىنا «سىرىڭدى ايت» «سىرىڭدى ايت» دەپ، قويمايتىندارىڭىز قالاي؟ - دەدىم.

بەكمۇقامبەت بەن تولەباي دا قاسىمىزعا كەلدى.

- ال، ازار بولسا. مەنى ٴبىر، نە ۇرى، نە كىسى ولتىرگىش دەپ، ويلاپ كەلە جاتقان شىعارسىزدار. ونداي بولسام، مەن قازىر ٴسىزدەردەن جاسىرماعاندا دا ەش نەگە قىلماس ەدىڭىزدەر. ٴوتىرىك بولسادا، مەن، ەندى ٴسىزدەرگە «ۇرىمىن، كىسى ولتىرگىشپىن» دەيمىن بە؟.. - دەدىم.

ىسمايىل ساسىپ قالدى.

- ويباي، جاي ايتامىن، ذۇيسەمبى!... شىراعىم! رەنجىپ قالدىڭبا؟... ولاي بولسا، بۇدان بىلاي ونداي ٴسوز ايتپايىق ەندەشە: - رەنجىمي كورمە، قاراعىم! - دەدى.

سودان كەيىن ايالدىرۋدى قويدى...

ونان اسا كۇن ٴجۇرىپ، بايان اۋىل تاۋىنىڭ كۇن شىعىس ساسكەلىك جاق قاتارىنا كەلدىك. قالاشىلاردان بولمىسىن ۋاقىت جەتتى.

بەسىن كەزى، كۇن قوڭىر بۇيرالاۋ ەدى. جول اۋىزىندا، تۇستەنىپ دامىلداپ جاتىرمىز. قالاشىلار وسى جەردەن ساسكەلىك جاعىنا قاراي، ٴوز ەلدەرىنە جۇرمەك. بايان تاۋى جىبىرما شاقىرىمداي تۇر. توڭىرەگى جازىق دالا ەمەس، ادىر - بۇدىر، بۇيراتتى. كەي جەرلەرى عانا جازىق، القاپشا. كۇن باتىس جاقتا بايان تاۋى. ساسكەلىك ولڭ تۇستىك جاقتاردا تاۋلار. - «شوقبار» «اۋليە» تاۋلارى. كوزگە تۇسەرلىك جەردە جاندى قارا قۇرا جوق. قىستان جۇتاپ شىققان ەل، ٴالى قىستاۋلارىندا. كەرەكتىڭ شىققالى جول ماڭايىندا، بىرەن - ساران قازاق اۋىلدارىن كورگەمىن. بۇرىنعى، قازاق اراسىنداعى، قىرداعى توپ - توپ

مال كوزگە تۇسپەگەن. سول مال ٴالى دە جوق. بۇرىنعىداي، قارا قۇرتتاي
قىبىرلاعان مال كورىنبەگەن سوڭ، اندا - ساندا، جىرادا، سايدا، تۇبەنىڭ ەتەگىندە،
ٴبىرىسىپ - ٴبۇرىسىپ وتىرعان، توماشاداي، قازاقتىڭ ٴۇش - ٴتورت ٴۇيلى
اۋىلدارى كوزگە دە كورىنبەي قالادى ەكەن. ەلى ٴبىر جاققا اۋىپ كەتىپ،
يەسىز قالعان جەر ٴتارىزدى. قار كەتكەن مەن كوك ٴالى شىعا قويعان جوق.
سۇرعىلت جەردە ٴتۇر جوق. قوڭىلتاق، سىرداڭ جەردىڭ بەينەسى، ٴدال جازعى
تۇرىمەي قارا سۋىقتا قوجىراعان ارىق ساۋلىق ٴتارىزدى. ىسمايىلدان جۇرەتىن
جەرىمدى سۇراپ الدىم. بايان تاۋىنىڭ ىشىندەگى قازاق ورىس ستانيتساسىنا
(قالاسىنا) بارماقپىن. ستانيتسادا ادام پەرشىلى شايباي ايمان ۇلىنا بارماقپىن.
ومبىدا، مەن سەميناريادا وقىعاندا، شايباي ادام پەرشىلى ۇشكولىندە وقىعان
ەدى. سەميناريانى مەن 1916 - جىلى بىتىرگەن ەدىم، شايباي، 1917 - جىلى
بىتىرگەن ەدى. شايباي ەكەۋىمىز دوس ەدىك. وقۋ بىتىرگەن سوڭ، ەكەۋىمىزدە،
ٴوز تۋعان وسكەن جەرلەرىمىزگە قىزمەت قىلۋعا كەتكەن ەدىك. مەن اقمولاعا،
شايباي بايان اۋىلعا. پوشتانىڭ ناشارلىعىنان سيرەك بولسادا، حات بەن سويلەسىپ
تۇرۋشى ەدىك. ەكەۋىمىز جاي دوس ەمەس، سىرلاس ەدىك. بولىنە قالسا
ىزدەسە تۇن سايانتاي ەدىك. ەندى سول، شايبايعا بارماقپىن. شايبايدى كور-
گەنسون اسايىدا كورسەم دەيمىن. شايبايدان ىنقىتاب ٴبىلىپ الىپ، ناعاشىما
بارماقپىن. ونسون، ٴبىر از كوڭىل الىپ، اقمولا ۇيەزىنىڭ ولڭ تۇستىك جاق
تۇكپىرىندەگى ەلگە سوعىپ، ۇكىمى سابەت تۇركىستانعا وتپەكپىن.

بايانعا بارالىن ٴجۇردى، ىسمايىلدان ىنقىتاب سۇراپ الدىم. بايانعا قاراي
جۇرەتىن جوندە، باياننىڭ تومەنگى ەتەگىندە بۇيرات كورىنەدى، كوز ۇشىندا،
بۇيراتتىڭ تۇسكەيىندە، بەتتىڭ قالىنداي، جايىلعان ٴۇش - ٴتورت قاراسىق
كورىنەدى. ىسمايىلدىڭ ايتۋىنشا، سول اۋىل، سويىندىك، قار جاس جانتەمىر
قاجىنىڭ اۋىلى. قاجىنىڭ ييمان تاقۋ دەگەن بالاسى بار. «ەل ادامى».
ىسمايىلدىڭ ۇسقاۋىنشا، مەن سوندا بارامىن. سونسوڭ، ارجاعىن سول اۋىلدان
سۇراپ ىنقىتاب بىلەمىن. «كىشى بەسىن» كەزىندە كوشتىڭ قالاشىلار ٴوز
جونىنە كەتتى. مەن قوش ايتىسىپ بايانعا قاراي اياڭدادىم. جول ازدىقا
العان، قالتامدا، تەزەك شوعىنا پىسىرگەن تۇيە تابان نانىم بار. قولدا تاياق.
بەلدە ەسكى شۇبەرەك بەلبەۋ. ادىمداپ ٴجۇرىپ كەتتىم. ەدەۋىر ٴجۇردىم.
ورتاداعى بۇيراتتى الاقتاپ، ويعا تۇسكەندە، قىزىل كۇن بايان تاۋىنىڭ يىعىنا
ٴمىندى. ورىستىك - اتباسار - اقمولا ارقىلى سەمەيگە سالىنىپ جاتقان تەمىر جول
بويىنا كەلدىم. جالعىز ٴۇي كوزەتشى ورىسپەن ٴبىر از وتىرىپ سويلەستىم.
ودا كازىرگى ۇكىمدى جاماندايدى... ودان شىعىپ، ازداعان قارا-قۇرا مال كورىنگەن،
ەكىنشى ويدان ٴوتتىم. ٴجونىمنەن قىيعاشتاۋ ٴۇش - ٴتورت كيىز ٴۇي كورىندى.
بۇرىلماي، توقتاماي شابشاڭ ادىمداپ كەلەمىن. جانتەمىر قاجىنىڭ اۋىلى

بار بۇيراتتىڭ اياعىنا كەلگەنىمدە، قىزىل كۇن الىنىن ساۋلەلەرىن شاشىراتىپ بايانىڭ تاساسىنا كىردى. باتتى...

بۇيراتتى ورلەپ كەلەمىن. قابات-قابات بەلەس، سالادان سالاعا ورلەپ شىعامىن. اۋىل ٴالى جوق.... اياق-ساپاق بولدى. تۇرا قالىپ تىڭدايمىن. دىبىس جوق. تاعى ادىمدايمىن. كەلە جاتقان جەرىم، ەلسىز، جانسىز بۇيرات. بۇيراتتان ارى، الدىم شوعىرماق، تۇنجىراعان تاۋ... ٴابدان شارشادىم. تابانىڭ ۇلدىرەپ، جارالانعان جەرلەرى اۋىرىپ جۇرگىزبەۋگە اينالدى. اۋىل جوق. اداسقان ٴتارىزدىمىن. جۇرە المايتىن بولدىم. ەندى سول بۇيراتتىڭ ٴبىر جەرىنە جانتۋعا ويلاپ، تۇردىم. وتىردىم. ەلسىز بۇيرات. كۇنباتىستاعى اقسام بىرتە-بىرتە ازايىپ، تومەن ٴتۇسىپ بارادى. دىبىس جوق. جەل جوق. كەلە جاتقان قارا ٴتۇننىڭ، قارا كولەڭكەسى بۇيراتتىڭ وي-شۇڭقىرىنا تولىپ، ساي-سايىن ورلەي باستادى. بۇلتسىز اسپاندا قاراكۇڭگى ٴتارىزدى. اي جوق. جارىق جۇلدىزدا جوق. شىققان جۇلدىزدار كومەسكى عانا جىلتىلدايدى. باسقا بىلەزدە، نەشە ٴتۇرلى قالىڭ وي تاسىعان سەلدەي تولىپ جىينالدى. ٴتۇرلى وي، وتكەن كەتكەن، ٴومىردىڭ ٴتۇرلى سۋرەتى اعىلىپ كوز الدىما كەلىپ ٴوتتى. باستان كەشكەن جازاسىز ازاپ كوز الدىما كەلدى.

«نەگە بۇلاي؟... نە قىلمىس ٴۇشىن وسىنشا بەينەت باستان ارىلمايدى؟... تۋعانىم، وسكەنىم، وقىعانىم، ٴبارى قورلىق ٴۇشىن، ازاپ ٴۇشىن، بەينەت ٴۇشىن بولعانىما؟.. نەگە تۋدىم؟... نەگە ٴوستىم، نەگە وقىدىم؟.. مىنە، ەلسىز بۇيراتتا، كەش جامىلىپ جالعىز وتىرمىن! كورمەگەن جەر، كەلمەگەن جەر. ٴولىپ قالسام دەرەكسىز كەتكەنىم. ەندى جۇرۋگە ٴال جوق. قۋاتىمنىڭ، كۇشتىڭ جەتكەن جەرى وسى عانا... ەندى، بۇدان بىلاي قىيىندىق بەن كورەسۋگە مۇرشا جوق. مەنىڭ كەلگەن جەرىم وسى عانا...»

وسى ويلار قارا بۇلتتاي تونەرىپ كەلىپ، توبەمنەن باستى... ەندى ٴتىرشىلىكتىڭ جارىق كۇنىن كورۋدىڭ ٴۇمىتى ۇزىلۋگە اينالعان كەزدە، قارا بۇلتتىڭ استىنان نايزاعايدىڭ وعىنداي الىنىن ساۋلە جارىق ەتكەندەي بولدى. شوشىپ ويانعانداي ۇشىپ تۇرە كەلدىم.

— ىيە!... قوي!. وسىنىڭ ٴبارى قالىڭ ناشاردىڭ بوستاندىعى ٴۇشىن ەمەس پە ەدى! ٴالسىزدىڭ تەڭدىگى ٴۇشىن ەمەس پە ەدى!.. تىم كوپ ەمەس پە، بۇل ٴۇشىن قۇربان بولعان جان! تىم كوپ ەمەس پە، بۇل ٴۇشىن توگىلگەن قان مەن توگىلگەن جاس!... تەڭدىك الاتىن كۇن تاياۋ بولسا كەرەك — عوي! — دەگەن وي، وزگە ويدىڭ ٴبارىن جولىپ تاستاعانداي بولدى.

قوي، جۇرۋ كەرەك!... جەتۋ كەرەك! تابۋ كەرەك! — دەپ ٴجۇرىپ كەتتىم.

ٴبىر-از بەلەستەن استىم. تىڭدادىم... الدىمنان ۇرگەن قانشىقتىڭ داۋسى

سىنىلدى. الدىمداعى بەلەستەن استىم. قوجىرماندانىپ، جاپىرايعان قارا مەكتار كورىندى. جەتىپ كەلدىم. مال مەن ادام كورىنبەيدى. ٴبىر-ەكى ٴيت ۇرەدى. ٴۇش-ٴتورت بولەك بالشىق ٴۇي ەكەن. ٴۇي قورالاردىڭ ماڭىندا قوڭىرسىعان سىنىق اربالار. اربالارعا جيناعان جۇك ٴتارىزدى نارسەلەر. ارعى شەتكى، قىراڭداعى ۇلكەندەۋ ۇيگە كەلدىم. قىسناۋىنان ٴالى كوشپەي وتىرعان اۋىل. قورالاردىڭ ماڭىندا جاس قىي، جاس تەزەك. جاس قيدىڭ ٴيىسى شىقتى. قوراعا كىردىم. قورا لاس. اسنى شىلقىلداق، بىلعانىش، سيىر ٴيىسى شىعادى. ۇيگە كىردىم. ٴبىر-ەكى بالاشاعا مەن بايبىشە قاتىن وتىر ەكەن. «ەركەگىمىز جوق» دەپ، قوندىرمادى. تىسقا شىقتىم. قاتارىنداعى ەكىنشى، ناۋىرلەۋ ۇيگە كەلدىم. قورانىڭ ەسىگى الدىندا ٴبىر ايەل تۇر ەكەن. اماندастىم. قارا كولەڭكەدە قادالا قارايمىن. سىپايى ايەل ٴتارىزدى. باسىندا كيمەشەك، كەڭ كويلەك، جەلبەگەي شاپان جامىلعان، قىرشا مۇرىندى، اققۇبا ايەل. جاسى (40) قىرىق شامالى. ٴسوزى، بەتى، داۋسى، اقىلدى ايەل ەكەنىن بىلدىرەدى.

- شىراعىم، ٴبىزدىڭ دە ۇيىمىزدە ەركەك جوق ەدى. وسىنداي جامان ۋاقىتتا تانىمايتىن كىسىنى قوندىرىپ قورقىنىشتاۋ عوي... قايدان كەلە جاتقان جىگىتسىڭ؟ - دەدى.

- كەرەكۋدەن كەلەمىن، - دەپ، ٴجون ايتىپ، «قۇدايى» قوناقپىن- دەدىم.

- قايىر، ۇيگە كىر ەندەشە، شىراعىم، اينەۋىر دىنجىمەسەڭ. - ساعان بەرەتىن ەتىمىز جوق. قىستان جۇتاپ شىعىپ وتىرعان ەلمىز. ۇزىڭدە كورىپ كەلە جاتقان شىعارسىڭ - دەدى.

- كورىپ كەلەمىن عوي، جەڭگەي، ماعان ەتىڭ كەرەگى جوق - دەدىم. ۇيىنە كىرگىزدى.

ەكى بولمەلى بالشىق ٴۇي. بەسىنىڭ بالامپى جانىپ تۇر. وزدەرى الدىڭعى سىندا ەكەن. جەر بيلەنگە كيىگىز، تەكەمەت توسەگەن. ەسىك الدى مەن پەش ماڭىندا عانا توسەنىش جوق. ەسىكتەن كىرگەندە، وڭ جاق بۇرىشتا، كەبىنىرىپ، بۇكتەگەن مال تەرىلەرى تەكشەلەۋلى، جيناۋلى تۇر. ونىڭ الدىندا ەكى جاس بۇزاۋ جاتىر. بۇزاۋلار جاتقان مەن ٴۇي ٴىشى تازا. ٴتوردىڭ الدىندا سالىنعان توسەكتەر. توسەكتە، بوي جەتىپ قالعان، ەكى قىز بالا جاتىر ەكەن. شەشەسى، بالالارىن تۇرعىزدى. ەكى ايەل بالا تۇرىپ، شاپاندارىن جامىلىپ، توسەكتەرىنىڭ ۇستىندە وتىردى. جەڭگەي، ٴبىر بۇرىشتا بولەك جاتقان ەركەك بالاسىن تۇرعىزدى.

- پايىزبەكەن، - شىراعىم، تۇرىپ ساماۋىر قايناتىپ جىبەرشى. ۇيگە ٴبىر قوناق كەلدى. - دەدى.

ماعان: - جوعارى شىعىپ وتىر، شىراعىم-دەدى.

تىم جوعارى شىقپاي وتىردىم. بالامپىنى ورتاعا قويدى. پايىزبەكەن تۇرىپ ساماۋىر قويا باستادى. جەڭگەي، توردەن بەرى، قىزدارىنا قاباۋ، ماعان قارسى

ونىردى. نازا، جارىق، جىلى ۋيگە كىرىپ، كوڭىل جايلانىپ مالداسىمدى قوۋىپ وتىردىم. سىرت كيىمدەرىم سۋمپايى. اياقتا بوزاۋباس جامان ەتىك. بۇتتا جاماۋلى قازاقشا قوي تەرىسى شالبار ۋسە تاس كومىردىڭ كۇيەسى سىڭگەن، جەگدەرى قىرشىلعان سىرتى قوڭىرتىبەن، ىشى كوزەن بەشبەنت ىشىك. بەلدە ەسكى شۇبەرەك بەلبەۋ. باستا قارا مىسىق تەرىسىنەن ىستەگەن ەسكى قوڭىر بارقىت ٴتىستى قۇلاقشىن، موينىمدا ەسكى شارىپ.

جەڭگەي ەندى انىقتاپ ٴجون سۇراي باستادى. ٴجونىمدى ايتتىم. باياعى «ومبىدان ناعاشىسىن ىزدەپ كەلە جاتقان دۇيسەمبى» بولامىن.

جەڭگەي، سىپايىلاپ جاۋاپ الىپ وتىر. ٴبىراق، قويماي، قاعىپ، تۇبىرلەپ، انىقتاپ سۇرايدى. پايزىكەن دە ساماۋىردى تۇتاتىپ كەلىپ ٴسوز تىڭداپ وتىردى. ەكى قىز بالادا كوز اشىپ مەن ماعان قادالىپ قاراپ، ٴبىر ٴسوزدى جىبەرمەي تىڭداپ وتىر. ەكەۋى دە بوي جەتىپ قالعان. كوك ورىمدەي ەكەۋى ەگىز قوزىداي، تۇرىمتايدىڭ بالا پاننىنداي، كوزدەرى ٴموپ ٴمولدىر قارا قاتتاي. دوڭگەلەكتەۋ، قارا تورى. شاپاندارىن جامىلىپ، قاباتتاسىپ وتىر. بەر جاعىنداعىسىنىڭ باسىندا قارا ەلتىرىدەن ىستەگەن قوڭىر بار قۇت تىستى تىماعى بار.

جەڭگەي تۇبىرلەپ، ٴجون سۇراپ سويلەسىپ وتىر. سۇراعان سوزدەرىنىڭ بارىنە جاۋاپ بەرىپ بولدىم. ٴبىراز، جاۋاپ الىپ بولعانسون، جەڭگەي اقىرىن تامساندى.

- ايىرىم اي، شىراعىم اي، تۇرىنگە قاراعاندا جامان جىگىت ٴتارىزدى ەمەسسىڭ، جۇرىپ كەلە جاتقان جونىڭە قاراعاندا ٴتىپتى انىلسىز كيسىنىڭ ىسىندەي ەكەن - دەدى.

- نەسىن ايتاسىز ؟ - دەدىم.

- نەسىن ايتايىن. سوناۋ ومبىدان، انىقتاپ، اۋىلىنىڭ كىم ەكەنىن قايدا ەكەنىن بىلمەيتۇن، اتاسىنىڭ كىم ەكەنىن بىلمەيتۇن، «ٴبىر ناعاشىمدى ىزدەپ كەلەمىن» دەيسىن. جانا مەزگىلسىز، جامان ۋاقىتتا ىزدەپ كەلەسىن. اۋىلىن قارانىڭ اراسىندا، جولدىڭ ەڭ جامان ۋاعى جازعى تۇرعى ۋاقىتتا، ىزدەپ كەلەسىن. وسىنداي ۋاقىتتا سونشا جەردەن، وسىنداي، السى تانىمايتۇن جەرگە كەلەسىن. جانا ونىڭ ۋستىنە، بۇل جاقتاعى ەلدىڭ، قىستان قاۋساپ جۇتاپ شىعىپ، اشىعىپ جاتقان، قارا وزەك شاعىندا كەلەسىن. اقىلى بار كىسى، اۋىلىنىڭ قايدا ەكەنىن بىلمەيتۇن اتاسىنىڭ كىم ەكەنىن بىلمەيتۇن ناعاشىسىن السى جەردەن جالعىز ىزدەرمە ؟ - ىزدەگەندە، جازعى تۇرىمعى، جولدىڭ قيىن ۋاقىتىندا ىزدەرمە ؟ جانا جۇتاپ، اشىعىپ جاتقان ەلدى ىزدەرمە؟ جاز ٴايدان شىعىپ، كوك جەتىلىپ، ازدى كوپتى جۇرتتىڭ اۋزى اققا ٴتيىپ، جۇرت تىڭايعاندا ىزدەمەسپە! جانا «ىرەتى كەلسە، نە، «ەكى باس تۇز» زاۋاتىنا بارىپ، جۇمىسقا كىرەيىن دەپ، نە مىنا تەمىر جول بويىنداعى جۇمىسقا كىرەيىن دەپ،ەدىم» دەيسىڭ. قازىر نە، «ەكى باس» تا، نە،

ىمنا تەمىر جولدا جۇمىس بارما؟ بۇل جاقتا پايدالى جۇمىس بولسا، بۇل جاقتىڭ ۇزىڭدەي جىگىتتەرى جۇمىس ىزدەپ، پايدا ىزدەپ، ەرتىس بويىنا پاراقوتقا ومبىعا كەتەر مە ەدى؟ ونى قايتىپ بىلمەيسىن؟ بۇل جاقتىڭ ۇزىڭدەي، پايدالى جۇمىس ىزدەگەن جىگىتتەرى، جىل سايىن ومبى جاققا باراتىن ونى بىلسەڭ كەرەك ەدى. پاراقوت بەن وسى جاقتان جىل سايىن لەك ـ لەك بولىپ، ومبىعا بارىپ جۇرگەن جىگىتتەردى كورىپ، ولاردان بۇل جاقتىڭ جايىن سۇراپ بىلسەڭ كەرەك ەدى . . . مۇنىڭ ٴبارىن بىلمەس، دەيىن دەسەم ـ ٴسوزىڭ مەن ٴتۇرىڭ ۇعان كەلمەيدى. كەلە جاتقان ٴجونىڭ، ٴىسىڭ اقىلسىز جىگىتتىكىندەي؛ ال ٴتۇسىڭ مەن سوزدەرىڭ اقىلسىز جىگىتتىكىندەي ەمەس. قايىرانمىن، شىراعىم ـ » دەدى .

ـ ىراس ەندى ، قالاي دەپ ايتۋعا دا سىپايىلىعى بولعانى ىراس ٴوزىم، ٴادەتتەگىدەن ومبىدان ٴبىر شىعىپ قالدىم دا، جولدان قايتۋعا ىڭعايسىز كورىپ ەدىم. جانا، بۇل ەلدىڭ مۇنداي بولىپ شىققانىن كەرەكتىگە كەلگەن سوڭ ٴبىراق ٴبىلدىم ـ دەدىم.

جەڭگەي مەن سويلەسىپ وتىرعاندا، ەكى قىز بالا، ٴار ٴبىر ٴسوزدى قاعىپ الىپ، جىبەكە تىزىپ وتىرعانداي اڭدىپ قاراپ وتىردى. اسىرەسە ارعىسى، ونىسى بەرگى بالادان ۇلكەندەۋ ٴتارىزدى. بەرگى قىز بالانىڭ تىماعىنىڭ كولەڭ- كەسىنە بەتىن جاسىرىپ، مەنىڭ، بەتىمنىڭ، كوزىمنىڭ ٴار ٴبىر قوزعالىسىن اڭدىپ، ٴمولدىرەپ قادالىپ وتىر. شەشەسىنە ٴجونىمدى ايتىپ، بايانداپ، جاۋاپ بەرىپ وتىرعانىمدا، تىماقتىڭ كولەڭكەسىنەن اڭدىپ، قادالىپ وتىرعان ٴمولدىر قارا قانتتاي ەكى كوزگە كوز ەكى-ٴۇش رەت ٴتۇسىپ كەتتى. بۇرىنعى ٴبىر تانىس ادام مەن كوپ ۋاقىتتان سوڭ ٴبىر جەردە كەز بولىپ، تانىر ـ تانىماس بولىپ وتىرعان ٴتارىزدى. قىز بالانىڭ بۇل قاراسى ماعان ىڭعايسىز كورىندى. ٴۇيىنىپ قاراتپاۋعا ويلاندىم. مولدىرەپ قادالىپ وتىرعان كوزىنە «قاپىدا قارسى اتقانداي، مەن دە قادالا قاراپ قالسام، ٴبۇيىنىپ قاراۋىن قويار ەدى» دەپ ويلا- دىم . شەشەسىمەن، الگى رەتپەن، سوزىنە باجايلاپ جاۋاپ قايىرىپ، سويلەسىپ وتىرمىن. اقىرىن ەلەۋسىز ورنىمنان قوزعالىپ وتىردىم. ارعى قىز بالانىڭ تىماق كولەڭكەسىندەگى بەتى جارىقتا قالدى. بەتىن جارىققا شىعارىپ قويىپ، قادالىپ وتىرعان كوزىنە قاپىدا، مەن دە قادالا قاراي قالدىم. ساسىپ قالدى. كوزىن اۋدارا قويدى. بەتىن كولەڭكەگە كىرگىزە قويدى. مۇنى، مەنى مەن ٴسويلەسىپ وتىرعان شەشەسى دە، جانا، سىڭلىسى مەن ٴىنىسى دە، سەزگەن جوق. جەڭگەي مەن توقتالماي جاي سويلەسىپ وتىرمىز. تىماق كولەڭكەسىنەن قارا كوز قادالا قاراۋىن قويمايدى. تاعى دا ەپتەپ قوزعالىپ وتىرىپ، ونە قادالىپ وتىرعان قارا كوزدى كولەڭكەدەن جارىققا شىعاردىم. تاعى دا، قاپىدا قارسى نايزا اتقانداي، قارا كوزگە مەن دە قارسى قادالدىم. تاعى دا جاڭاعىداي كولەڭكەگە ٴتۇسىپ

كەتتى. ٴسۇيتىپ، ٴسوز بەن، جەڭگەي مەن ارباسىپ، سويلەسىپ ونىرىپ، كولەڭكەدەن اڭدىپ قادالعان قارا كوزدى تويناربۇعا، كوز بەن قارسى وق جىبەرىپ وتىردىم. كولەڭكەدەن قادالعان كوز تويتارىلمادى. بۇل انسىنى، كولەڭكەدەن قادالىپ وتىرعان قارا گوز بەن ەكەۋمىز عانا ٴبىلمىسىپ وتىردىق. ٴبىر مەزگىلدە ۋلكەن قىز بالا قوزعالىپ، ار جاعىنا قيمسايدى. شەشەسىنە، اقىرىن:

ـ اپا بەرگەشى ـ دەدى.

شەشەسى قىزىنا قارادى. اقىرىن، قىزىناقاراي بۇرىلدى.

اقىرىن :ـ نەمەنە؟ ـ دەدى.

قىزى مەن شەشەسى بىرگەگە قاراي قيسايىپ جاتىپ، سىبىرلاستى. قىزى بىزگە دەستىرتىبەي، شەشەسىنە اقىرىن سىبىرلاپ، ٴبىراز ٴسوز ايتتى. سىبىرلاسىپ بولىپ، ەكەۋى باستارىن كونەرىپ،بۇرىنعىداي وتىردى. شەشەسى. جاي بايسالدى جۇز بەن كوزىن بىلاپىعا سالىپ، ەش ٴبىر ويسىز كەيىپتە وتىرعانداي بولدى. قىز شەشەسىنە مەن تۋۋرالى بىر دەمە ايتقانىن جۇرەك سەزىپ وتىر. ٴبىراق، «نە ايتتى ەكەن؟» دەپ وتىرمىن.

ازعانا ۋاقىت ۋندەمەي وتىرىپ، شەشەسى ماعان:ـشىراعىم، اتىم كىم دەپ ەدىڭ؟... دەدى.

دۇيسەمبى،ـدەدىم.

ـ ورىسشا وقىعانبە ەدىڭ؟ ـ دەدى.

ـ جوق ـ دەدىم.

ـ ورىسشا ٴتىل بىلەسىڭبە؟ـدەدى.

ـازىراق بىلەمىن،ـدەدىم.

ـ قازاقشا وقىبا ەدىڭ؟ ـ دەدى.

ـ ازىراق وقىپ ەدىم ـ دەدىم.

ـ قايدا وقىپ ەدىڭ؟ـدەدى.

ـ ومبىدا ٴبىر كەشكە وقىتاتۇن وقۋ اشىلعان ەدى، سوندا وقىپ ەدىم،ـدەدىم.

ـ ومبىدا ورىسشا وقىعان جىگىتتەردەن بىلەتۇنىڭ بارما؟ـدەدى.

ـ بار ـدەدىم

ـ كىمدى بىلەسىڭ؟ـدەدى.

ـ اسىلبەك سەيىت ۋلىن، مۇسىلمانبەك سەيىت ۋلىن بىلەمىن ٴجانا سول سەيىت ۋلدارىنىڭ ٴبىر ـ ەكەۋىن بىلەمىن. ٴجانا اساي شورمان ۋلىن بىلەمىن. شايباي ايمان ۋلىن بىلەمىن ـ دەدىم

ـ ولاردى قالاي بىلەسىڭ؟ ـ دەدى.

ـ سەيىت ۋلدارىنىڭ ٴۇيى ـ سول ومبىدا بولادى، ولاردى سودان بىلەمىن، ونسوڭ، شايباي ايمان ۋلىن جانا، شورمان ۋلىن بىلەتۇنىم، مەن، قاجى-مۇقان دەگەن اعامنىڭ اتتارى مەن، ورىس مەيرامدارىندا ولاردى تالاي ھەرگە اپارىپ ەدىم. اسىرەسە شايباي دەگەن جىگىتتى. ونى مەن ٴتىپتى جاقسى ەدىم. مەيرامدارداعى بەن ٴجۇرىپ، قالانىڭ شەتىنە شىعىپ، كوكىل كوتەرىپ ەدى،ـدەدىم

- بۇل جىگىتتەر قازىر قايدا؟ - دەدى.

- بىلمەيمىن، اسىلبەك سەيىت ۇلى ٴبىر جەردە دوكتىر بولسا كەرەك. اسپاندىيار قاي جەردە ۇلىق ەكەنىن بىلمەيمىن.

شايباي‌دا ٴبىر جەردە دوكتىر دەپ ەدى.-دەدىم.

- شايباي مەن جاقسى بولساڭ، ونىڭ ەلى قاي جاقتا ەكەنىن ٴبىلۋشى‌مە ەدىڭ؟-دەدى.

- وسى بايان اۋلىنىڭ ماڭىندا دەۋشى ەدى-دەدىم.

- شايبايدىڭ اكەسىنىڭ اتىن بىلەسىڭبە؟ - دەدى.

- اكەسىنىڭ اتى ابىاس بولسا كەرەك ەدى - دەدىم.

جەڭگەي اقىرىن جىلمىيىپ كۇلدى.

- جارايدى، ٴبىلدىڭ.. ولاي بولسا، اسىلبەك سەيىت ۇلى، قازىر وسى بايان اۋىل ىستايىنساسىندا دوكتىر، شايباي‌دا سوندا پەرشىل ەكەۋى ٴبىر ورىندا قىزىمەت قىلادى، - دەدى.

ۇلكەن قىزىنا قاراپ:-پاتەرى... سولاردىڭ پاتەرى قايدا ەدى؟ - دەدى.

ۇلكەن قىزى:- مەشىتتىڭ قاسىنداعى الگى پالەن دەگەندىكىندە - دەدى.

بانادان بەرى كومەسكىلەۋ سەزىكتەنىپ وتىرعانىم، ەندى ايقىنعا شىقتى. شايبايدا مەنىڭ ٴبىر-ەكى سۋرەتىم بولۋشى ەدى. مولدىرەپ قادالعان قارا كوز سول سۋرەتتەردى كورگەن ەكەن. ٴبىراق، ۋيتكەن مەن اجابتاندىم. شايبايدا-عى سۋرەتىمنىڭ سوڭعىسى 1918-جىلى تۇتقىنعا تۇسەردىڭ الدىندا تۇسكەن سۋرەت ەدى. مەنىڭ ونداعى ٴتۇرىم مەن قالشاق لاگىرىنەن قاشىپ كەلىپ وتىرعانداعى ٴتۇرىمنىڭ ايىرماسى جەر مەن كوكتەي. اراسىندا ٴبىراق جىل ونسەدە، ول جىل اۋىر بەينەت كورگەندەي ٴتۇرىم وزگەرگەن ەدى. قارا كوز سوندادا شىرامىتتى...

جەڭگەي:- جارايدى. شايباي مەن جاقسى تانىس‌پە ەدىڭ؟ - دەدى.

- يە، اسىنا جاي ەدىك - دەدىم.

- وندەشە، شايبايدىڭ اۋلى، وسى، مىناۋ تاۋدىڭ الدىڭعى جاعىندا. وسى جەردەن ول بەس شاقىرىم بولارما ەكەن، سونداي. اكەسى اۋىلدا. ٴوزى قالادا. بىزگە اعايىن بولادى. ولاردى ٴبىز بالاسى دەيدى. ٴبىز ولارعا اعايىن بولامىز- دەدى.

شاي كەلدى. پايىزكەن مەن شەشەسى جاسادى. بالا قۇيدى. ٴبارىمىز شاي ىشتىك، ٴبىر-ەكى جىگىت كەلدى. ولاردا ٴجون سۇرادى، ايتتىم.

جەڭگەي ولار مەن قوسىلىپ ناعاشىمدى مەنىڭ دولبارىممەن تۇسقالاپ تاپتى.

- ناعاشىڭىنىڭ ٴتىرىسىنىڭ اتى ىلياس دەيسىڭ... اقساقالدى شال. ىلياسىنىڭ اكەسىنىڭ اتى قاسقا باس بولسا-ول «بوتباي» ىلياس. ٴجۇنىسىنىڭ ىلياسى-عوي-دەدى. جىگىتتەردە ٴسوي دەدى.

جىگىتتىڭ بىرەۋى: ـ ىلياستىڭ ٴجونىن دەگەن ٴبىر توۋىسقان مولدا ٴىنىسىن بىلەسىزبە؟ ـ دەدى.

ـ بىلمەيمىن. ايتەۋىر، ٴبىر توۋىسقانى بار دەۋشى ەدى. ورىسشا وقىعان ادام دەۋشى ەدى ـ دەدىم.

ـ ە ـ ە، سول، سول... ٴجونىن ورىسشا وقىعان مولدا ەدى. ورىسشا بالا وقىتۋشى ەدى. مەن سول جونىنەن وقىپ ەدىم. بەيشارا ٴولىپ قالدى عوي... اۋىلدارى وسى تاۋدىڭ سول تۇستىڭ ەتەگىندە.ـ جىيىرما شاقتى شاڭىرىمداي عانا. وسى تاۋدى ىلعي بوكتەرلەپ وتىرىپ، ەرتەڭ ساسكە تۇسكە باراسىڭ ـ دەدى.

تاعاشىم، تەز، وڭاي تابىلعانىنا قاتتى قۋاندىم. ٴبىراق، ىزدەپ كەلە جاتقان دوسىم، شايباي، اسىل بەك سەيىت ۇلى مەن ٴبىر پاتەردە تۇرعاندىعى پىلانىمدى بۇزىپ جىبەردى. ٴجانا ٴبىر «جولىقسام» دەپ كەلە جاتقان كىسىم اساي شوۋمانىپ ەدى، سەيىت ۇلى بۇجاقتا بولعانىسىن اسايعادا بارا المايتىن بولدىم دوكتىر سەيىت ۇلى مەن ٴبىر پاتەردە تۇرعاندا. شايبايعا جولىعۋعا ٴتىپتى بولمايتىن بولدى. دوكتىر سەيىت ۇلى، مەنى مەن وتە تانىس. وقۋداعى كۇنىنەن تانىس. ودان 1916-جىلى اقمولا ۋيەزىنە ولار اۋىل شارۋاسىنىڭ ساناعىن الۋ قىزمەتىنە كەلگەندە، ٴبىر از اقمولا قالاسىندا بىرگە بولعامىز. ودان 1917-جىلدا، مەن قازاق كامىتەتىندەگى كەزدە، اقمولاعا ەكى رەت كەلگەن. ٴجانا، ٴبىز سايلەۋىپ جاساۋعا قام قىلىپ جاتقاندا دا كەلگەن. اپىنسەر ابىلاي-قان ۇلى ەكەۋى «الاش-وردا» مەكەمەسىن سايلاپ، ەلگە سالىق سالىپ، «الاش-وردا» عا اقشا. ٴجانا، مەلىيىنسيە (اسكەر) جىينامادىق بولعان. ٴبىز قارسى شىعىپ، ٴۇش كۇن ۇدايى مەن اقمولادا جالپى جىيىلىس (مىيتىنگ) قۇرىپ اينىسقامىز. اقمولا قالقى نەگىز ٴبىزدىڭ ايتقانىمىز بەن كەتكەن. دوكتىر اسىلبەك بەن اپىنسەر ابىلاي قان ۇلى قاشىپ كەتكەن . . . ەندى بۇل باياندا، شايباي مەن ٴبىر پاتەردە. بايان قازاق ورىس عالاسى. قالشاقتىڭ وكىرىپ تۇرعان كەزى. شايبايعا بارسام، اسىلبەك ٴبىلىپ قالسا، ومبىدان قاشىپ، التايدىڭ ىسلاۋ گورنىتە كەلگەنىم، ودان جاياۋ، كەرەكمۇلەتىپ، كون ەتىكپەن سۋ كەشىپ، ٴۇش ٴجۇز ەلۋ (350) شاقىرىم ٴجۇرىپ، بايان كەلگەنىمنىڭ ٴبارى بوسقا كەتەدى عوي، دەپ قاۋىپ قىلدىم.

شايبايعا بارا المايتىن بولدىم جىگىتتەر شىعىپ كەتتى.

مەنى ٴبىر ۇيگە اپارىپ جاتقىزىپ، جەڭگەي پايزىكەندى قوسىپ بەردى. پايزىكەن ەكەۋىمىز تىسقا شىقتىق . . . اي جوق. ٴتۇن قاراڭعى. تۇنەرگەن تۇيرات ٴىشى ٴتىپتى قاراڭعى كورىنەدى. توڭىرەك تىم-تىرىس. تىسقا شىققان سوڭ، پايزىكەن اڭگىمەلەسە باستادى. ايا ٴۇدايى كەلەمىز. جاتقىزباق ٴۇي شەتتە ەكەن.

ـ سەنىڭ ٴتۇسىڭ ٴبىر ٴتۇرلى ۇنادى ماعان. ٴتۇسى بيگىدەن تۇڭىلمە»

دەگەندەي، سەن ٴتاۋىر جىگىت كورىنەسىڭ. ىبىزدىكىنە قىزىمەت قىلاتىن جىگىت كەرەك ەدى سەن ىبىزدىكىنە تۇرساڭ قايتەدى؟ـدەدى.

- ويباي، قاراعىم، جىگىت جالداۋدى اكە-شەشەڭ بىلەدى عوي. اكەڭ ۇيدە جوق كورىنەدى. سەنىڭ ٴبۇي دەگەنىڭ بولاما؟ - دەدىم.

- بولادى. مەنىڭ ايتقانىمدى اكە شەشەم بۇزبايدى. ەكەۋمىز ٴسوز بايلاساق - بولعانى. ٴبىزدىڭ ٴۇيدىڭ جۇمىسىدا اۋىر بولمايدى. وسى كۇنى جىگىت تابىلادى عوي. ٴبىراق، سەن ٴتاۋىر جىگىت كورىنەسىڭ. سوندىقتان ساعان ايتىپ كەلە جاتىرمىن. - دەدى.

بالا جابىسىپ قويمادى.

- جۇمىستارىڭ قانداي؟ - دەدىم.

- جۇمىس اۋىر ەمەس. از عانا جىلقىنى باعىۋ. بىيە ساۋىۋ. كوشكەندە جۇك ارتىسۋ. ۇيدە بولعاندا ٴۇي جۇمىسىن قىلمۋ-دەدى.

- اقىلارىڭ قانداي بولمۇشى ەدى؟ -دەدىم.

- قايدان بىلەيىن، ٴوزىڭ ايت -دەدى.

- مەن، ابىعا، ەڭ كەم العاندا ٴجۇز ٴسومنان الىپ ٴجۇردىم، قاراعىم- دەدىم.

- ويبوي-وي! ونداي اقى بۇجاقتا بولمايدى-دەپ بالا، ازىراق ۇيالىڭقىراپ، ىڭعايسىزدانىپ قالعانداي بولدى..

جاناتۇن ۇيگە كەلدىك. پايزىكەن مەنى ايتتى. ٴۇي يەسى: ٴبىر كەمبىر مەن جىگىت، كەلىنشەگى-ۇشەۋى ەكەن. ٴۇي ٴىشى كەدەي ٴۇيى. - ٴۇي ەمەس، ۇيشىك. الاسا. جارىعى-كومەسكى بىلتەشام. ۇيشىكتى قازاندىقتى پەشپەن بولگەن. ۇيشىك بىلعانىش، ىلاس، ٴتول ٴيىسى شىعادى. ٴۇي يەلەرى مومىن ادامدار. مەن بارىسى مەن جانىۋعا قوزعالدى. باناعى انا ۇيگە كەلگەن ەكىنە جىگىت كەلدى. تاعىدا مەنىمەن سويلەسىپ تۇردى. كەتپەي پايزىكەندە تۇردى. ەسىككە تاياۋ، ىلاستاۋ ىرگەگە ماعان ٴبىر شومىت توسەپ بەردى.

ەكى جىگىت بەن پايزىكەن سويلەسىپ قاراپ تۇردى. ەكى جىگىتتىڭ ورىسشا ۇقىمىم دەگەنى، ماعان: «بەلەت قاعازىڭ بارما؟» دەدى.

- بار - دەدىم.

- قانە، كورسەتشى-دەدى .

بەشبەنت ىشىندەگى قالىڭ كويلە ٴمىنىڭ ٴتوس قالتاسىندا بولەك - بولەك بۇكتەلگەن ەكى-ٴۇش قاعاز بار ەدى. ٴبىرى ٴبىرتاراق اق قاعاز. ٴبىرى ٴبىر قازاقشا جاي جازۋ. ٴبىرى بەلەت قاعاز. اۋەلى بۇكتەۋلى قالپىمەن، اشپاي ەبىسىزدەنىپ، اق قاعازدى الىپ بەردىم. جازىپ قاراپ:

- ەي، مىناۋىڭ اق قاعاز عوي؟ - دەدى.

— ٴا — ا، ٴمىنەشە، ٴمىناۋ شىعار! — دەپ، اق قاعازدى قايىرىپ الىپ، بۇكتەلگەن جويى مەن ازاقشا جازۋى بار قاعازدى الىپ بەردىم. ونى اشىپ كورىپ:

— وي، ٴمىناۋىڭدا ٴبىر قازاقشا ٴسوز جازىلعان جاي قاعاز عوي؟ — دەدى.

— ٴتۇۋ، ودا ٴمەنىس ٴوكەن عوي. ٴمىنەشە ٴمىنە، ٴمىناۋ! — دەپ، بەلەت قاعازدىڭ ٴوزىن الىپ بەردىم.

اشىپ — ٴمورىن كورگەن سوڭ، تەكسەرۋشىلەردىڭ كوڭىلدەرى تىنىدى. بەلەتتى ورنىنا قايىرىپ بەردى، ٴجوندەپ بۇكتەپ، بەلگىلەپ قوي. ٴوزىڭ ٴبىر اڭقاۋلاۋ جىگىت كورىنەسىن — جوعالتىپ الارسىڭ، بەلەتىڭدى بەرىك ساقتا، بۇل باسىڭ عوي بايعۇس — دەدى.

— ە، جوعالمايدى عوي — دەدىم.

لا گىردەن قاشىپ شىققالى بەلەت كورسەتكەنىم وسى. قازا كەلىپ قالاي!...

ناعاشىمنىڭ اۋىلىنا قاراي جۇرەتىن ٴجولدى تاعىدا ىنىقتاپ سۇراپ الدىم.

شومىتتىڭ ۇستىنە شەشىنىپ، ىراقاتتانىپ، ۇستەگى كەلىنە كىيىمدەردى تۇسىڭ قىلىپ، كوسىلىپ ىنىراشتانىپ جاتتىم...

ەرتەڭ ەرتە ٴجۇرىپ كەتتىم. اۋە تازا. اسپاندا بۇلت جوق. جۇمساق ەسكەن جەل جىبەكتەي. كۇن شىققان. جەر جۇزىنە النىن شاۋلەسىن بۇركەدى. جەردىڭ كوكى جاڭا شىققان مۇرتتاي ىربىيىپ شىعا باستاعان. جالاڭاش سۇلۋداي، قۇشاعىن اشىپ بايان سۇلۋ تۇر. سۇلۋ دەنەسىن النىن مەن بۋلاعانداي. بايانىڭ قىزىقتى دەنەسىنە قاراپ كوز سۇزۋارىپ كەلەمىن. كورگەن ازاپ، اۋىر بەينەت، ارتتا الىس قالعانداي، كەشەگى شارشاعان، تالعان دەنە، بۇگىن تەمىردەي، دەنەنىڭ تىرسىلداعان كوك بولشىق ەتتەرى كوك تەمىردەي تىرسىلدايدى. قامشىنىڭ ورىمىندەي بۇگىلىپ بۇلىڭدايدى. تازا اۋەدەن كوكىرەكتى كوتەرىپ دەم الدىم. كوڭىل قۇلاش سەرىپ كوتەرىلدى. جەر ٴجۇزى تەگىس كوڭىلدەنگەندەي، كوككە شىعىپ توڭكەلەنىپ، مىڭ قۇبىلىپ جىرلاعان بوز تورعايلاردا شاتتىق كۇيلەرىن جىرلايدى.

بايان تاۋىن ەتەكتەپ كەلەمىن. تاۋعا جارىسا شىققان، تاۋدى ەتەكتەي شىققان نەشە ٴتۇرلى ادەمى اعاشتار، جاسارىپ بۇتاقتارى بۇرشىك اتا باستاپتى. بويرا شاشتى، ورعالعان سۇلۋ اق قايىڭ. سومبىلدەي تىڭ قىزىل قايىڭ. ٴورىمدەي سولقىلداعان كوك تال. جال قۇيرىعى توگىلگەن جالبىر قارا ايعىرداي قارا تال. تاۋ باسىندا، سىڭعاق سۇلۋ، كوك قالپاقتى قاراعاي. جاسارىپ بۇرشىك اتقان اعاش ٴيىسى. جاڭا جەلبىرەپ، شىعىپ كەلە جاتقان كوك ٴيىسى. بۇلانعان قارا جەردىڭ جاس ٴيىسى — ٴبارى قوسىلىپ تازا اۋەگە جۇپار بۇركىپ تۇرعانداي. تۇنىق اۋە، ادامدى ٴيىسى مەن قاندىراتىن ۋىز قىمىزداي، دەنەنى قۋاتتاندىرادى. بايان تاۋىن بوكتەرلەپ، كەمەرلەپ، جىڭىشكە سوقپاق پەن كەلەمىن. وڭ جاعىمدا، تاۋدىڭ ەتەگىندە — ادىرلار، بويراتتار. ودان ارى سالا — سالا مەن جارىپ

جازىلعان قىبىرى الىس كەڭ دالا. تاۋ مەن كەلەمىن. ءتورلى كوي ەستىلەدى. بادان سەلمۋ سىڭقىلداپ، ءتورلى كويگە سالادى. تاۋدىڭ ساي-سايىنان سوۋ-ماڭىپ، سىلدىراپ، اعاشتاردىڭ ارا-اراسى مەن بۇلاقتار اعادى. بيرەگەدەي سىرعانعان بۇلاۋ، سوۋى-سوزىلعان كوك جىبەكتەي. تاۋدان تومەن سىلدىراپ اققان كوك بۇلاقتىڭ سىڭقىلى، دۇركىرەپ ويناپ جۇگىرگەن جاس بالا-لاردىڭ شۋىنداي. اعاش ارالارىندا قۇستاردىڭ ءار ءتۇرلى داۋىسى شىعادى. كەي بىرەۋلەرى، جامىراسىپ ويناعان بالالارشا، زىرىلداپ ءۇشىپ، قونىپ، جامىر-ىسىپ ىسقىرىپ وينايدى. ءبىرىن-ءبىرى قۋالايدى. كەي بىرەۋلەرى جىڭىشكە داۋىس بەن ۇلبىرەك ءاندى سىڭقىلداپ جىرلايدى. كەي بىرەۋلەرى ءنازىك كۇيىن ءتۇرلى قۇبىلتىپ سايرايدى. اعاش قۇستارىنىڭ كۇيىنە قىرداعى بوز تورعايدىڭ قىيقاجىعان جىرى قوسىلادى. بايانىڭ تاۋى، تاسى، سىلدىراپ اققان بۇلاقتارى، ورمەلەي شىققان اعاشتارى، قىرى، ويى،- بارىدە جىرلايدى. بارىدە ءۇن قوسادى. سۇلۋ بايان ءتۇرلى كوي مەن جىرلايدى.

تاۋدى بوكتەرلەپ، بۇلاقتاردان اتتاپ، الشاڭ باسىپ اياڭداپ كەلەمىن. ءتۇس بولعاندا، ءبىر بۇلاقتان جۋىنىپ، سۋ ءىشىپ، تەزەك وتىنا پىسىرگەن ءالتاداعى نانىمدى جەپ، بۇلاقتىڭ باسىندا، كوكالدا كۇنەستەپ، تىنىعىپ جاتتىم.

ءبىر ازدان سوڭ تاعى دا جۇردىم. تاۋ ەتەگىندە، ءالى قىستاۋلارىندا وتىر-عان ءبىر ەكى اۋىلعا سوقتىم. ناعاشىمنىڭ اۋىلىن انىقتاپ سۇراپ الدىم. قىستان ابدان قالجىراپ شىعىپ وتىرعان ەل جۇدەۋ. مال ازى. اۋىل-اۋىلدىڭ ماڭىندا، قوتاندارىندا، جۇتتان ولگەن مالدىڭ جۇۋساپ جاتقان جۇلمالانعان جەمتىكتەرى. شايباي اۋىلىنىڭ، ون شاقتى سيىر باعىپ جۇرگەن ءبىر جىگىتىنە جولىقتىم..

بەسىن كەزىندە، بايانىڭ سول تۇستىك باۋىرىنداعى ناعاشىمنىڭ اۋىلىنا كەلدىم.

اۋىلىنىڭ كۇن شىعىس جاعىندا تەزەك تەرىپ جۇرگەن قاتىننان ناعاشىمنىڭ ءۇيىن سۇرادىم. ناعاشىمنىڭ اۋىلى ءالى قىستاۋىندا ەكەن. قورادارىن قىيىقىم باس-قان، ىمىجىرايعان، جامان ۇيشىكتەر. تەسىقاننىڭ كوزىندەي جىلتىراعان، كىشكەنە تەرەزەلەرىنىڭ بۇتىنى جوق. بۇشىق كىسىنىڭ مۇرىنىنداي جامان قورالارى اكسىل-ساڭعىل. ءار ۇيشىكتىڭ ماڭىندا ۇيىلگەن كۇل، قىيىقىم، جاس قىي، قامبا، قوردا، شاشىلعان اعاش. شەتكى ۇيشىككە كەلدىم. ءۇيدىڭ كۇنگەي جاعىندا، كۇ-نەستە ەكى-ءۇش قاتىن ۇرشىق يىرىپ وتىر ەكەن. امانداسىپ ناعاشىمنىڭ ءۇيىن سۇرادىم. كورسەتتى. كورسەتكەن ۇيشىككە كەلدىم. ۇيشىكتىڭ سىرتىندا دارەت الىپ، ناعاشىم ءىلياس وتىر ەكەن. قابساعاي، بۇۋرىل ساقالدى شال.

سالەم بەردىم.

- اسسالاۋ ماليكۋم!...

- اليكوم سالەم، امانسىڭبا، شىراعىم!- دەدى.

ـ وزىڭىزدە امانسىزبا، ـ دەدىم.

ٴجون سۇرادى، تانىمادى. ٴىلياستىڭ مەنى-سوڭعى كورگونە ٴتورتىنشى عانا جىل بولىپ ەدى. 1915-جىلى، ٴىلياس ٴبىزدىڭ ەلگە كەلىپ، ٴبىزدىڭ اۋىلدا ٴبىر جۇماداي بولىپ ەدى. وندا مەن ومبىدان وقۋدان اۋىلعا جازعى دەمالىس ۋاقىتىندا كەلىپ جاتقان كەزىم. ۇيدە ٴىلياستان اڭگىمەلەر سۇراپ وتىرۋشى ەدىم. ٴىلياس جىگىت كۇنىندە جورىقتا كوپ جۇرگەن كىسى. جورىقتا جۇرگەندىگىمەن، باستان كەشكەن اڭگىمەلەرىمەن، ماعان كوپ سويلەۋشى ەدى

مىنە، ٴىلياس بەن ٴبىر جۇما اڭگىمەلەسكەنىمىزگە ٴتورتىنشى عانا جىل بولدى. ەندى ٴىلياس مەنى تانىمادى. وڭاشادا تەز تانىتىپ، ٴجوندىمدى ايتىپ الايىن دەپ ويلادىم.

ـ مەنى تانيسىزبا ؟ ـ دەدىم.

بەتىمە قاراپ تۇردى.

ـ شىراعىم، جاڭىلىپ قالماسام. . . تانىپ ـ تۇرمادىم. . . . دەدى.

وڭاشاراق الىپ شىقتىم، وتىردىق. ٴبىر ـ بىرىمىزگە قادالا قاراسىپ وتىردىق.

ـ شىنىن تانىمادىڭىزبا؟ ـ دەدىم.

ـ جوق. . . تانىمادىم. . . ـ دەدى.

ـ ساكەندى ٴبىلۋشى مە ەدىڭىز؟ ـ دەدىم.

تاڭىرقاي قالدى.

ـ سەيپولدانىڭ ساكەنىن بە؟ ـ دەدى.

ـ ٴيا ـ دەدىم.

ـ بىلەم. . . ـ دەدى.

ٴبىراق ٴالى دە تانىمادى.

ـ مىنە، سول ساكەن مەنمىن. ـ دەدىم.

سەلىڭ ەتە تۇسكەندەي بولدى. كوزدەرى شەڭبەردەي بولدى. . .

ـ قوي، شىراعىم؟ ساكەن سەندەي مە ەدى. ٴۇيتىپ بالالىق قىلما ـ! دەدى. تانىمادى. نانبادى. ىشىمنەن: «اپىرىم-اي، سونشا وزگەرىپ، تۇسىمنىڭ سونشا بۇزىلىپ كەتكەنى مە!» ـ دەدىم. ول شاقتى ايدىڭ ىشىندە، تۇسىمە ول جىلدىق وزگەرىس كىرگەنىن سوندا عانا ايقىن ٴبىلدىم. ول اي قىسىلعان جان، بەتكە ول جىلدىق تاڭبا سالعانىن سوندا عانا سەزدىم. سىلاۋكورتتا ٴبىر ايناعا قاراپ قالعانىمدا ٴوزبەتىمنەن ٴوزىم سەلىڭ ەتىپ شوشىپ قالىپ ەدىم. . . ماڭدايىمدا بۇرىن بولماعان ٴۇش-ٴتورت سىزىقتى كورىپ، از كۇنگى دوزاقتىڭ، سانسىز ازاپتىڭ تاڭباسى عوي دەپ ەدىم. . . سول ارادا ويعا كەلە قالىپ، تاعى دا ٴبىر تامسانىپ، قايران قالدىرعان نارسە، ـ سول كۇنگى قونىپ شىققان جانتەمىر

قىزىنىڭ، شايىنىڭ ۇيىنەن كورگەن سۋرەتىم مەن مەنى شىرامىتقانى بولدى. ۇشاق جىل بۇرىن ٴوزىمدى كورگەن ناعاشىم مەنى، تانىمايدى.

«مەن ساكەنمىن» دەپ، تۇرسام دا، تانىمايدى. بۇرىنعى سۋرەتىمدى كورگەن قىز، - تانىدى!...

ناعاشىما باستان اياق اڭگىمەنى ايتىپ ٴجانا، ٴوزىمنىڭ ٴبىزدىڭ ەلگە كەلگەندەرىن ايتىپ، ٴبىزدىڭ ٴۇيدىڭ ادامدارىنىڭ تەگىس اتتارىن ايتىپ، ارەڭ دەپ، ساكەن ەكەندىگىمە نانعىزدىم.

مەنىڭ ساكەن ەكەنىمدى بىلگەن سوڭ ناعاشىم بايعۇس جىلادى.

- قاراعىم - اي، قانداي قالگە تۇسكەنسىڭ! - دەدى.

- ەندى جىلاماڭىز... مەنىڭ ساكەن ەكەنىمدى، ٴۇي ىشىنەن باسقا ٴتىرى پەندەگە ايتپاڭىز. مەنىڭ اتىم دۇيسەمبى... «ەكى باس تۇز» زاۋىتىندا جۇمىس قىلا بارعان اقمولا ۇيەزىنە قاراعان ٴبىر جىيەنىڭىزدەن تۋعان جىيەنشار دەڭىز. ۇرىۋى قوڭىراتتىق، اتاي دەڭىز. اتى - دۇيسەمبى، ناۋقاستانىپ، ەندى ەلىنە قايتىپ بارادى ەكەن دەڭىز، - دەدىم.

ٴسوزدى سولاي بايلاپ ۇيگە كىردىك. ٴۇي، ورتاسىن جامان قوجىر قازاندىق پەشپەن بولگەن، ىنىشىلىك. ٴىشى قوقسىق. وتە كەدەي. ۇيدە، ٴۇش - تورت كەمپىر، ٴبىر - ەكى كەلىنشەك، ٴبىر - ەكى جىگىت، ٴبىر - ەكى بالا وتىر ەكەن. اماندەستىق. ٴىلياس، مەنىڭ جونىمدى جاڭاعىداي قىلىپ ايتتى. ٴبىر ازدان سوڭ، وتىرعان بوتەن قاتىن قالاش كەتتى. ەسىكتى ىشىنەن بەكىتىپ، وڭاشا قالعان قاتىن بالاسىنا ناعاشىم مەنىڭ شىن ٴجونىمدى ايتتى. ناعاشىمنىڭ قاتىن بالاسى كوزدەرى شەگىرلەنىپ، اڭگىمەنى اڭىرايىپ تىڭدادى. اڭگىمەنىڭ اقىرىندا ٴبىر - ٴبىر جىلاسىپ الدى. سونىمەن، ۇيگە ورنىعىپ جابىلاسىنىق... ناعاشىمدىكىندە تىنىعىپ، 11 - 12 كۇن جاتتىم. ٴبىر ٴۇيدىڭ دومبىراسى بار ەكەن، سونى شەرتىپ جاتامىن. تاباننىڭ جارالارى جازىلدى. ٴىلياس ناعاشى وتە كەدەي بار مالى - كونەرەم، قىرشاڭقى كوك شولاق ات. ورنىنان ارەڭ تۇراتىن قوڭىر وگىز. ٴتورت-بەس ەشكى. ٴبىر بوزاۋلى سىيىر. بۇل مالعا قاراپ وتىرعان جان: كەمپىرمەن شال، بالاسى جەيىرمانىڭ ىشىندەگى جىگىت - ىراقىش. بايى ٴولىپ قايتىپ كەلىپ وتىرعان ٴىلياستىڭ قىزى. ول قىزىنىڭ ەكى - ٴۇش بالاسى... ٴۇي ٴىشىنىڭ جابدىعىندا وتە ناشار. 10 سومعا تاتيتىن نارسە جوق. ٴبارى - كونەرەم، قىرشاڭقى، كوك شولاق اتقا لايىق: جاپىرايعان قارا پۇشىق قومان. ەسىكى شوقىيىپ تەكەمەت. بۇرىنعى زاماندا بولعان ٴبىر كورپەنىڭ سىلەمى. ىرىبىيعان اعاش ەسىك. ٴبىراق كوزى ٴبۇتىن، شوقىيىپ جاماۋلى، سىعىرايعان تەرەزە. الدى ارتى سىنعان، ىرىبىيعان ابدىرە توسقاسى. تەمىرمەن جاماعان شىنى اياق. قالاعان تاستارى شودىرايىپ - شودىرايىپ تۇرعان قازاندىق. سىنىق دىيىرمەن، جاماۋلى، اعاش سارى تاباق. تاعى دا تولىپ جاتقان قوقىسقان نارسەلەردىڭ جۇرناعى، سىلەمى.

ٴۇي شىيكى، بىلجىر قىستان سالعان. ٴۇي ٴىمەس، « ىنشىك » دەۋگەدە بولادى. ٴمىجىراىعان. الاسا. ٴۇيدىڭ قابىرعاسى قوجىر - قوجىر. ٴدال، شەشەك قوجىرلاعان قازاقتىڭ بەتىندەي.

ناعاشىمنىڭ ٴوندى ٴبىر ٴۇيى ٴىلياستىڭ اعاسى جۇنىستىكى. اقمولا - قارقارالى ۇيەزدەرى جاق شەتتەگى قارجاس ٴەلىنىڭ ٴىشىندە ەكەن. بايانان ٴجۇز شاقىرىمداي جەردە. ٴجۇنىس ٴوزى كەمپىرى ەكەۋ ولگەن. ٴجۇنىستىڭ جالعىز بالاسى، - مۇقاي، سول قارجاس قايىن جۇرتىنا كوشىپ بارىپ وتىر ەكەن. مۇقايدى ەن كورگەن ەمەسپىن. ٴىلياس ٴۇيىنىڭ ايتۋىنا قاراعاندا مۇقايدىڭ شارۋاسى ٴتاۋىر بولسا كەرەك. ون شاقتى سيىر، جيىرما شاقتى قوي تۇياق. ٴۇش - ٴتورت جىلقىسى بولسا كەرەك. مۇقايدىڭ وتىرعان قايىنىنىڭ اۋىلى بايانان اقمولا ۇيەزىنىڭ وڭ تۇستىگىنە قاراي جۇرگەندە جولدا ەكەن. ەنىڭ ٴجۇرىس جونىمدە بولعاندىقتان، بۇل ماعان وتە جاقسى بولدى. ٴوندى ٴىلياس ەكەۋىمىز جۇرمەكپىز، جولشىباي مۇقايعا بارماقپىز. ودان ٴارى ٴىلياس ٴبىزدىڭ ەلگە شەيىن ەنى ەن بىرگە بارماق. جۇرىۋگە قامداندىق. ٴىلياس بالاسىنا جاعالاي ات ىزدەتىپ تابا المادى. بار اعايىندارى بەرمەدى. اقىرىندا قوڭىر وگىزگە ەرىپ جەگىپ، ازىقتا «تامپەگە» پىسىرگەن نان الىپ، ٴىلياستىڭ باي اعايىنى نوگەربەك قاجىنىڭ بالاسىنان سارى ماي ساتىپ الىپ، ٴىلياس ەكەۋىمىز ٴجۇرىپ كەتتىك. ارباعا مىنسەك، وگىز تارتا المايدى. تاعى دا وگىزدى قامشىلاپ جاياۋ سالپاقتادىق. كۇن ٴۇزىن وگىزدى قامشىلاپ، سالپاقتاپ، كەشكە ٴبىر ناشار قازاققا قوندىق. ەرتەڭ ەرتە ول اۋىلدان شىقتىق. بايانىڭ قارا قىرتىسىن ايەلدەعان قازاق - ورىس ەگىن جايلارىنىڭ ارالارى ەن كەلەمىز. كەلەجاتقانىمىزدا ٴتۇس كەزىندە، جول اۋزىندا كوشىپ باراجاتقان ٴبىر ٴۇيلى قازاققا كەز بولدىق. ٴبىر - ەكى تۇيەگە جۇك ارتقان، ٴبىر اتقا، ٴبىر وگىزگە اربا سالعان. ەكى - ٴۇش ەركەك، ٴبىر جاس ايەل. تىقىبا قاراساقالدى سالت اتتى قازاق ٴىلياس بەن تانىسا كەتتى. اماندىستى. «جول بولسىن» ايتىستى. كوش وزىپ كەتە بارىپ ەدى، ٴبىر جىگىتپەن تىقىبا قاراساقالدى قايتا كەلىپ ٴىلياس بەن ٴىلتىسە باستادى. ٴىلياستان ٴبىر اقى داۋلادى. جانجالداستى. ەن سوزدەرىنە كىرىسىپ ەدىم، تىقىبا قارا ساقالدى بولمادى. كوشتەگى بىرەۋىن شاقىردى. بايان اۋىل قالاسىنىڭ (ستانيتساسىنىڭ) ٴبىر باي قازاق - ورىسىنىڭ ەگىنشىسى ەكەن:

«قالاعا بايعا اپارىپ بەرەمىن!... سەندەر قاشقىنسىڭدار!» دەيدى.

ٴۇش قازاق، قوڭىر وگىزدى ارباسى ەن الدى. ٴوزىمىزدى بىرگە ايداپ، جالعىز ٴۇي قوناتىن جەرىنە اپاردى. ىلاج قۇرىدى. قازاق - ورىس بايىنىڭ بۇزىقتىعىن ۇيرەتكەن ٴبىر « زاكونشىك » باتىر كورىنەدى. ەنەن بەلەت قاعاز سۇرادى. كورسەتتىم. قاعازعا تورەشە تۇيىلىپ، وقىعان تارىزدەنىپ قارادى. ومىردان قالشاقتان قاشقالى، ەنىڭ بەلەت قاعازىمدى ەكى اق جەردە تەكسەرىپ كوردى. ٴبىرى سۇلۋ بايانىنىڭ كۇن شىعىس ەتەگىندە، جانىنەمىر قاجىنىڭ

اۋىلىنا. ٴبىرى- بايان سۇلۋدىڭ كۇن باتىس ەتەگىندە، وسى. ىزام كەلدى؛
ىزا بولماي قايتەرسىڭ! . ومبى باعىنالىندا، تاتار كەدە، ىسلاۋ گورتتە. كەرەكۋدە،
(پابلوداردا) قالشاقتىڭ ادەيلەگەن اڭدىۋشىلارى بەلەت. قاعاز سۇرامايدى. ا،
سونشا جەردەن ىزدەپ كەلگەن بايان تاۋىنىڭ ەتەگىندەگى قازاقتار بىلىككەن
جەردەن بەلەت قاعاز سۇرايدى! قالشاق بىلسە، بۇلاردى تەكسەرۋشىلەرىنىڭ باستىقتارى
قىلار ەدى - اۋ، دەپ ويلادىم. ول كۇنى تىقبا قارا ساقالدىڭ جالعىز جاپباسىندا
بولدىق. بوساتپادى، كەشكە كۇن سۋىتىپ، قايتالاما بوران بولدى. قارلى بوران
ٴتۇنى مەن سوقتى. ٴبىر دالادا، جالعىز جاپپادا. تىقبا قارا ساقالدىڭ امىرىندە
بۇرسىپ وتىردىق. بوران تاڭ اتا اشىلدى. ساسكە كەزىندە ٴوزىمىزدى بوساتتى.
وكىزبەن ارباني الىپ قالدى. قولدان كەلەر قۋات جوق. بوتەن، الىس جەر. جولدا سىم شال.
ٴوزىم قاشقىن. نە قايىرات قىلمۋعا بولادى؟.. جاياۋ كەتە باردىق. بىلاي شىعىپ، شالدى
ٴوز اۋىلىنا كەيىن قايىرىپ، جولدى شالدان انىقتاپ سۇراپ، قاعازعا جازىپ الىپ، ٴوزىم
جالعىز، مۇڭايى ناعاشىم وتىرعان اۋىل قايداسىڭ دەپ ٴجۇرىپ كەتتىم. كەشەگى قاب
قارا جەردىڭ ٴۇستى، اپپاق. قوپپالاردان قوڭىر جەل اقىرىنداپ ەسەدى. جاقىن ماڭدا ەل
جوق. تەك، كوزگە كورىنەرلىك جەرلەردە، اندا - ساندا قارايعان، قىبىرلاعان
ەگىنشىلەر، جاي قارالار كورىنەدى ٴجانا، ولاي وتكەن، بۇلاي وتكەن بىرەن -
ساران جۇرگەن تۇرعاندار كورىنەدى. تاعىدا جالعىز جاياۋ سوقپاق جول مەن
ادىمدادىم.

كۇن كوتەرىلە قار ەرىپ، ٴتۇس كەزىندە قار قالمادى. ٴبىر جەردە وتىرعان،
كىمىز ۇيگە شىققان ٴۇش - ٴتورت اۋىلدىڭ جانىنان ٴوتتىم. ودان ٴبىر
بويىراتتىڭ ىشىندەگى ىلياس ايتقان بيەسىز كولگە كەلدىم. جاعاسىندا بيەسىز
قالعان ٴبىر ٴۇي قورا تۇر ەكەن. بۇ شىقتىڭ مۇرىنىندايى. اڭىرايىپ، ساڭى-
رايىپ قالعان بويىراتتان استىم. ىلياس ايتقان، «بىلىقىلداق» دەگەن جەرگە
كەلدىم. ەندى ەلگە كەمىلىكتىم. بۇرىنعىداي ەمەس، مالدىڭ ساباعى كورىنە
باستادى. قاراق اراسىنا كىرگەلى، تۋيتانعان قوعامدى مالدى ەندى مانا كورە
باستادىم. ۇيىتكەنى، بۇل جاق، قىستان ونشا جۇتاماي شىققان ەكەن.
ىلياس ايتقان «موجانىڭ قورىعى» دەگەن جەرگە كەلدىم. ٴبىر بايلاۋ اۋىلعا
بۇرىلىپ، ٴبىر بايۇيگە كىرىپ، كوجە ٴىشتىم. جولشىباي، كولىكپ جايىلعان قار
سۋىن جالاقتاپ اقتانىپ ٴبىراز كەشىپ وتىردىم. كۇن ۇيىمرانتىڭ جەلكەسىنە ەنگەندە،
سول قىستاۋ بويىراتتىڭ بەتىندە وتىرعان، ىلياس ايتقان ايسا اقساقالدىڭ اۋىلىنا
كەلدىم. اۋىلىنىڭ قاسىندا ٴبىر قۇدىقتى تازالاپ، سۋىن توكىپ جاتىر ەكەن.
ٴوزىن جالپاق اق ساقالى كوزەكتەي بولىپ، ايسا اقساقال قۇدىق باسىندا
وتىر. ٴتورت - بەس جىگىت قۇدىق تازالاپ جاتىر. قۇدىقتىڭ ىلاي سۋىن بىرەۋ
قاۋعا مەن، ٴبىر - ەكەۋى ساتىلاپ تەمىر شەلەك بەن توگىپ جاتىر ەكەن. ايسا
مەن امانداسىپ، ٴجون اينىستىق. ەندىگى ايتارىن ٴجونىم: «بايانىنان» دەگى

باس تۇزدان، قار جاس باباس بالاباي اۋلىنا كەتىپ بارا جاتقان جىگىتتىڭ.

شالا بۇلا ٴجون سۇراي سالا، ايسا اقساقال، قالجىڭداي كۇلىپ، قىزدىق جۇمىسىنا جۇمسادى.

- وا - ەرىم، تۇلعاڭ دۇرىس كەلگەن ەكەن، مىقتى شىعارسىڭ ا. قانە، مىنالارعا قايىراتىڭدى كورسەتىپ جىبەرشى ا، - دەدى. قاۋعا مەن ٴبىر از سۇۋ-لارىن توگىپ بەردىم. ايسا جىگىتتەردى شاقىراي قىلدى. «وي، شىركىندەر اي، مىنا جىگىتتىڭ قيمىلىنداي قيمىلدا ساڭدارشى ا» دەدى.

ايسانىكىنە قوندىم. ايسا مەنەن اڭگىمەلەسىپ وتىردىم. ٴۇيى ەكى بولمەلى. ٴبىرى قىستان قالاعان ٴۇي. مالىدا، جايىلىمىندا بايلاۋ كورىندى. ٴبىراق، ٴۇيىنىڭ ٴىشى بىلىقتاۋ. ايسا ناماز وقىعاندا، مەنىڭ ناماز وقىماعانىمدى كەلىمسىزدەۋ كوردى.

- شىراعىم، ٴتاۋىر جىگىت كورىنەسىڭ، - ناماز وقىمايتىنىڭ جامان ەكەن، - دەدى.

- نامازعا كىبىمدەرىم جاراماۋشى ەدى. شيقان شىعىپ ٴجۇرەدى - دەپ، سىلتاۋلاتتىم.

ەرتەڭ ەرتە، شايعا قاراماي، قىمىز ٴىشىپ، ٴجۇرىپ كەتتىم. ول جىلى قىمىزدى مول الدى مەن سول ايسانىكىندە ٴىشتىم.

ايسانىڭ اۋلىنان شىعىپ، بۇيراتتان اسسام، - الدىڭعى، «دالبا» تاۋ مەن ارالىق ويداعى دالادا، كيىگىز ۇيلەرىنە شىققان، قاتار ٴۇش-ٴتورت اۋىل وتىر ەكەن. بۇل اۋىلداردا، اجەپ ٴتاۋىر مالدى كورىندى. كەلە جاتقان سوقپاعىمىنىڭ قاق ەزۋىندە وتىرعان، ٴتاۋىر كيىگىز ٴۇيلى ٴبىر اۋىلعا كەلدىم. اۋىل جاڭا كوشىپ كەلىپ جاتىر ەكەن. ٴتۇتىن شىققان شەتكى بوزشالاۋ، وتاۋ شالاۋ ۇيگە كەلدىم. ٴۇيدىڭ سىرتىندا، ٴبىر ەرتتەۋلى ات، اۋىزدىعى السىنعان، تۇساۋلى، وتتاپ ٴجۇر. ۇيگە كىرىپ كەلسەم، سالەم بەرىپ جاي تۇرا قالدىم. سول ەرگىمدە ٴبىر قىزدىق ٴىس بولىپ قالدى.

كىرىپ كەلسەم، جاڭاعانا تاڭ ەرتەڭگى شايلارىن ٴىشىپ وتىر ەكەن. تاستارقاننىڭ تورىندە، دوڭگەلەك، بوتا كوز، قىر مۇرىندى، قىلىنىقانا مۇرتتى، ٴبىر قارا تورى جىگىت شاي ٴىشىپ وتىر ەكەن. اۋىل جىگىتى ەمەس، اتتان جاڭاعانا ٴتۇسىپ وتىرعان جىگىت ٴتارىزدى. بەلىندە شەشپەگەن. شاي ٴىشىپ وتىرعان وڭگە ٴۇش-ٴتورت كىسى اۋىلدىكى ٴتارىزدى. تاستارقاننىڭ تورىندەگى قارا تورى جىگىت شانشىلىپ، شىنى اياق بەن شاي ۇرتتاپ وتىر. كىرىپ كەلگەندە-اق تانىپ قالدىم. بىلتىرعى، 1918-جىلعى قىستى كۇنى اقمولادا-كەشكى كۇرىستە ٴوزىمەن وقىعان ٴبىر شاكىرتىم ەكەن. 17-1918-جىل، اقمولادا، سەمىنارىيادا، كەرەكۋ ۇيەزى، وسى بابان اۋىل اۋدانىنىڭ قازاعى، سۇيىندىك قارجاس، كارىم ساتباي ۇلى دەگەن جىگىت وقىعان. «الاش-وردا» پارتياسى

اتىنان سەمەي، اقمولا ولىستارىنان ۇشىرەديتەلىنى سوبىرانياعا سايلاۋعا سالىناتۇن، يەلگىلى ابىكەي ساتىباي ۇلىنىڭ ٴىنىسى، كارىم ساتىباي ۇلى، اقمولادا ٴبىز بەن جاناسىپ جۇرەتۇن. 1918-جىلى، اقمولادا، قازاق بالالارى كەشكە وقىيتۇن كۇرىس اشقامىز. ساباق بەرەتۇن مەن بولعانىمىن. سول كۇرىسكە، كارىم ەلدەن كەلگەن ٴبىر جىگىتتى كىرگىزگەن. ەكەۋى ماتجان دەگەن، بەلگىلى قازاق بايلىكىندە جاتاتۇن. مىنە، سول 1918 - جىلعى كەشكى كۇرىستە ٴوزىمەن وقىعان، دوگگەلەك، بوتاكوز، قارا تورى جىگىت بەن ەندى، 1919-جىلى، اپرەل ايىندا، بايان اۋىل اۋدانىندا، دالبا تاۋىنىڭ الدىندا، قازاق اۋىلىندا، شەتكى ۇيدە، تاڭ ەرتەڭ كەز بولدىم. تاستارقانىنىڭ تورىندە، شوقبارداي بولىپ شانشىلىپ، شايدى ۇرتتاپ وتىردى. ساندىلەۋ كيىنەتۇن. ٴالىدە سولاي كورىنەدى. سالەمىمدى الدى. كەي بىرەۋلەرى اماندىق ايتىستى. «كەلىڭىز، شايعا كەلىڭىز» دەستى. ادەي، تومەندىرەك، تاستارقانىنىڭ شەتىنە جەتبەي وتىردىم. سىر بەرگەنىم جوق. ٴجون سۇراستى. ايسا اقساقالعا اينقان ٴجونىمدى ايتتىم. «بايانان، مىنا، باباس بالاباي اۋىلىنا بارا جاتىرمىن» دەدىم. جاي، سۋىق، جالقاۋ تۇسبەن بايقايمىن، - شاكىرت جىگىتىم ماعان قادالىپ وتىر. ٴبىر-ەكى شىنى اياق شاي ٴىشتىم. جىگىت ەكى كوزىن المايدى. باسقالار ونى ەلەپ وتىرعان جوق. شاكىرت جىگىتىم كوزىن اۋدارماي وتىر. بەتىنە قارادىم. جىگىت ماعان:

- ٴسىزدىڭ اتىڭىز كىم؟ - دەدى.

- دۇيسەمبى - دەدىم.

شاكىرت جىگىت بولماشى تامساڭعانداي بولدى، ۇندەگەن جوق. سالماقتىلاۋ جىگىت ەدى. ۇندەمەي تىنىپ قويدى. بۇدا تانىي المادى. جۇرەتۇن ٴجوندى انىقتاپ سۇراپ الىپ، ٴبىر ازدان سوڭ ٴجۇرىپ كەتتىم. شاكىرت جىگىتىم قالا بەردى. تەسقا شىققان سوڭ، «وڭاشا شىعارىپ الىپ، ايتسام، قايتەدى...»؟ دەپ، ازىراق ويلانىپ، لوبلىدىم. ايتۋدى پايداسىز كوردىم. ايتسام، بىرەۋدەن بىرەۋ ەستىپ، جۇرتقا جايىلىپ كەتەر دەپ، ايتپاي، ٴجۇرىپ كەتتىم. ول كۇن جىلى بولمادى. كۇن باتىستان سىزعىرىق جەل ٴۇرىپ تۇردى. كادىمگى جازعى تۇرعى قايتارما قارا داۋىل. اسپاندا تاسىعان سەلدىڭ سەڭدەرىندەي قايناپ، سۇرالا بولتتار جايقالىپ، ٴدۇزىپ ٴوتىپ جاتتى. كوكى جەتىلمەگەن قارا جەر: دالا، وي، بۇيرات، ادىر، تاۋلار، سۇرعىلت تارتىپ، قوجىراعانداي. قۋددى جازعى تۇرىمعى كۇن ناقا قوڭىر ساۋلىق ٴتارىزدەنىپ تۇردى. كۇنى بويى جولىم ەلسىز بولدى. تەك، دولعان تاياۋ، دالبا تاۋىنىڭ ەتەگىندە، قىستىق ۇيىندە وتىرعان ٴبىر جالعىز ۇيگە سوعىپ، جولدىڭ ٴجونىن سۇراپ الدىم. ەلسىز دالبا تاۋىن ارالاپ ٴوتتىم

كۇن باتۋعا تايانعاندا دالبا تاۋلارى مەن ٴۇشناسقان كوپ ادىردىڭ ىشىندە، بەلگىلى، ٴىلياس ايتىپ بەرگەن، بولەكىرەك تۇرعان «قارا توقا» دەگەن ادىرعا

كەلدىم. «قارا توقا» ادىرىن الىستان كورگەنىمەن ـ اق تانىپ كەتكەنىم ـ «ادىردىڭ ۇستىندە قىستاۋ كورىنىپ تۇرادى» دەپ ەدى. «سول اۋىلعا قونارسىڭ» دەپ ەدى. جاڭا، «قاراتوقا» دەگەن اتتى تۇڭىرلەپ كوپ سۇراپ ەدىم. ۇيتكەنىم: مەنىڭ قازاقشا ۇرىۋىم «قارا توقا» ەدى.

كۇن سۇر الا بۇلتتاردى جامىلىپ، ولڭ جاقتاعى بۇيرات ادىرلاردىڭ توبەسىنە مىنگەندە، مەن كەلىپ، «قارا توقانىڭ» بيىعىنا ٴمىندىم. قىستاۋعا كەلدىم. ادام جوق. جاڭاعانا كوشىپ كەتكەن ٴتارىزدى. ٴۇي قورالار اكىمىل-ساكىمىل. بۇزىلعان اپاندار ٴتارىزدى. ٴۇي قورالارىنىڭ ٴىشى-سىرتى ىلاس، شىلقىلداق، بوقتىق-قى، ساسىق. ٴبىر-ەكى، جاڭادا ولگەن مالدىڭ جەمتىكتەرى جاتىر. جەمتىكتەردىڭ قاسىندا ەكى-ٴۇش ٴيت جاتىر ەكەن. مەنەن جەمتىكتەرىن قىزعانىپ، شابالانىپ ارىسىلداپ ٴۇرىپ كەلدى. اكىمىل-ساكىمىل ٴۇيدىڭ بىرىنە كىرىپ شىقتىم. ەش تەڭگە جوق. قىستاۋ ادىردىڭ ۇستىندە. بيىككە شىعىپ، كەلە جاتقان جونىمە قاراي، قاراپ تۇردىم. ەكى بوساعا ٴتارىزدى. ادىردىڭ اراسىنان سوزىلعان وزەك ويپاڭ تومەن ٴسوزىلىپ دالاكفاي بولىپ كەتكەن. مەن تۇرعان «قاراتوقا» ادىرىنىڭ توبەسىنەن سارقىراپ وزەن اعىپ جاتىر. كوز ۇشىندە، جايىلىپ جۇرگەن قارا قۇرا مال كورىنەدى. الىس ٴتارىزدى... سۇر بۇلتتاردى جامىلعان كۇن ادىردان ٴارى ٴتۇسىپ بارادى. كوزگە كورىنەرلىك جەردەگى مالدىڭ اۋىلى تابا الامبا؟ جوقپا؟... ٴيەسىز قىستاۋعا قونسامبا؟.... ٴيەسىز ۇيدەگى سىنىق قازاندى قازانلىققا قويىپ وت جاقسام؟... مىنا، اعىپ جاتقان وزەننەن سۋ اكەلىپ، قايناتسام؟.. انا، يتتەر قىزعانعان جەمتىكتەردىڭ ەتىنەن اكەپ اسىپ جەسەم؟... نەسى بار؟... ومبىدا قالشاق لاگەرىندە ٴبىز بەن بىرگە جاتقان قىزىل ماديارلار، كوندە ورىستىڭ ٴبىر ٴيىنىن ۇستاپ ٴولتىرىپ سويىپ جەيتىن. ٴبىر كۇنى قوربات دەگەن مەنىڭ امپەي ماديارىم مەن پاڭكراتىپ دەگەن ورىس جىگىت ماعان ٴيىتتىڭ سورپاسىن اكەپ بەرگەن. مەن ىشكەمىن. نەسى بار ىشپەيتىن؟... ٴبىز ماديارلاردان ارتىق بولمىسبىزبا؟... ال، ولار ٴيت ەتىن جەگەندە، مەن ٴولىپ جاتقان جىلقى ەتىن نەگە جەمەيمىن؟... وسى ويلار مەن لوبلىپ قازانلىقتى ٴۇيدىڭ ۇگىرەيگەن تەرەزەسىنەن كەلىپ قارادىم. قايتا شىقتىم. ەسىك الدىنداعى تومپەش كۇل-قورداعا شىقتىم. كۇل تومپەشىنىڭ الدىنداعى جەمتىكتى اق ٴتوس قارا ٴيت بەن الا موينياق ٴيت تىرنالاپ جاتىر ەكەن. مەنىڭ، جەمتىككە كوز سالعان، ويىمدى سەزگەندەي اق، ەكەۋى جاۋعا شابقانداي، ماعان قارسى ارىسىلداپ تۇرا ۇمتىلدى...

الىس بولسادا ويداعى قىبىرلاعان قارا ـ قۇراعا قاراي ٴجۇرىپ كەتتىم. جولداعى تاللى وزەننەن شەشىنىپ ٴوتتىم. شىمىرلاپ، ەكىبىندەپ اققان ىلاي سۋ ـ سۋىق تەمىردەي. مۇزداي بوپ دەنەنى قارىيدى. بۇرقىراعان ىلاي اعىنىنىڭ

ەكىمنى قاكىباقتاي قىلىپ ەرتىپ الىپ كەتكىسى كەلەدى. اعىزىپ، دومالاتىپ اپارىپ باتىرىپ، الىپ قاشىپ كوكىبار قىلعىسى كەلەدى. بالاي-سوۋدىڭ ىزعارى-شە كەدەن ٴوتتى...

كۇن ٴابدان باتقان كەزدە، باناعى كورىنگەن قارا مالداردىڭ ماڭىندا، ٴبىر وزەن سىماقتىڭ بويىندا وتىرعان ٴبىر اۋىلدى تابىتىم. «قارانوقا» ادىرىنداعى قىستاۋدىڭ يەلەرى ەكەن. ٴىلياس اينىپ بەرگەن، ٴبىر ورتا شارۋالى قازاقتىڭ ۇيىنە قوندىم.

ەرتەڭ ەرتە شاي ٴىشىپ، جانا ٴبىر نوستاعان قىمىز ٴىشىپ، قونعان ٴۇيدىڭ تال وتىنىن بالتامەن بۇتاپ بەرىپ، ٴجۇرىپ كەتتىم.

كۇن سۋۋىق. اسپاندا جوڭكىلگەن قاپتاعان سۇر بۇلت. كۇن باتىستان ىزعارلى جەل ىزعىرىپ، سىرداڭداپ قارا جەردى جالايدى. كەيدە، اسپانداعى جوڭكىلگەن سۇر بۇلتتار تۇتاسىپ، قالىڭداپ، تومەندەپ قاپتايدى. ەكىمنى مەن ىزعارلى جەلدى كۇشەيتىپ، جەل مەن بىرگە اق قيىرشىق قار بۇركىپ وتەدى. كەيدە كوتەرىلىپ، جادىراڭقىرايدى. ەلسىز ٴبىر دالادان ٴوتتىم. ٴبىر ولكەگە كەلدىم. تاعىدا بۇراڭداپ اققان ٴبىر تالدى وزەننەن ەكى ٴوتىپ ٴبىر اۋىلعا كەلدىم. العاشقى وتكەندە شەشىنىپ جالاڭاشتانىپ، جالداپ ٴوتتىم. سۋۋىق كۇندەگى مۇزداي اعىن سۋ دەنەگە جىلانشا ورالادى. كەيىن ىنەرىپ، كىسىنى جىبەرمەيدى. ەكىنشى وتۋگە وزەننىڭ جاعاسىنا كەلە بەرگەنىمدە، وزەننىڭ ار جاعىنداعى كورىنىپ وتىرعان اۋىلدان كەلە جاتقان ٴبىر اتتى كىسى الدىمنان شىعا كەلدى. تىقىباقارا ساقالدى، قارا تورى، قىزىل شىرايلى، ورتا جاستى، بەتى جارقىنداۋ كىسى. استىندا قۇلا كەر بيە. سالەم دەستىك. ٴجون سۇراستىق. وتكەلدىڭ قاي جەر ەكەنىن سۇرادىم. ايتتى. وتكەلگە قاراي جۇرە بەردىم. قارا ساقالدى قۇلا كەر بيەنى بۇرىپ قاسىما جەتىپ كەلدى.

– شىراعىم، مەن وتكەلدەن وتكىزىپ سالايىن، مىنگەس؟ – دەدى.

– جوق، ٴوزىم – اق وتەمىن عوي. راقمەت، – جۇرە بەرىڭىز – دەدىم.

كىسى قالجىڭداپ، ٴسوزدى ويىنعا ايناڭدىرىپ:

– ۋاي – سەن قالاي جىگىت ەدىڭ؟... بول قانداي سىپايلىق! سەنى وتكىزبەي جىبەرمەيمىن! – دەپ، كولدەنەڭدەپ تۇرىپ الدى. تالدى وزەننەن مىنگەسىپ ٴوتتىم. كىسى مەن قوش ايتىستىم. وزەننىڭ ولكەسىندەگى اۋىلعا سوعىپ ٴجون سۇراپ الدىم.

بەسىن كەزىندە ٴبىر بۇيرات ىشىندەگى اۋىلعا كەلدىم. اۋەلى، اۋىلدىڭ بەر جاعىندا بۇيرات ىشىندە جايىلىپ جاتقان قويعا كەلدىم. قويدىڭ ىشىنە كەلىپ، ٴبىر قالىڭ كودەلى وزەككە وتىردىم. «تامپەگە» پىسىرگەن، قالتامداعى نان مەن مايدىڭ قالعانىن الىپ جەپ وتىردىم. استىنداعى قىزىل وگىزشەسىن قاقپالاپ، سابالاپ، تاناۋلارىن پىسىلداتىپ، قويشى بالا كەلدى. سالەم بەردى. امانداستىق. ەكى كوزى نان مەن يامدا. وگىزىنەن سەكىرىپ ٴتۇستى. قاسىما

كەلدى. ٴۇستى باسى شوقىست - شوقىست. ٴتۇسى-سۇزەكتەن تۇرعانداي بوزداعى شىعىپ جاق ٴجۇنى ۇرپيگەن. «وتىر» دەدىم، وتىردى. نان مەن ماي بەردىم. قارماق تاپقان الابۇعاشا قاعىپ الىپ، كومەيلەدى.

- مايدى دا كورەتۇن كۇن بولادى ەكەن - اۋ! - دەدى.

- ە، ەلىڭدە ماي جوق پا؟ - دەدىم.

- ويباي، ەل قىستان قالجىراپ شىقتى عوي! ماي تاتپاعانىمىزعا تالاي بولعان شىعار - دەدى.

- مىنا باعىپ جۇرگەن قويىڭ ەدەۋىر عوي. مۇنىڭ بيەسىندە ناعىپ ماي بولمايتۇن بولدى؟ - دەدىم.

- وزدەرىڭە بار بولعان مەن - بىزگە تيەمە!..

- جاناع ماي جالداعىداي مول ەمەس قوي - دەدى.

- اقىعا نە الاسىڭ؟ - دەدىم.

- ٴجوندى، اقى دەرلىك، اقى جوق. - دەدى.

- سوندا دا؟ - دەدىم.

- ٴبىر بۇت بيداي، ونسوڭ ٴبىر ەسكى شەكپەن. - دەدى.

- سوعان وسى قويدى جازداي باعاسىڭ - عوي؟ - دەدىم.

- يە. - دەدى.

ٴبىراز سويلەسىپ وتىرىپ، قوش ايتىسىپ ٴجۇرىپ كەتتىم.

مۇقايدىڭ تۇۋعان اپاسى بار، ٴبىلىپ ايتقان، ٴبىر اۋىلعا كەلىپ، مۇقايدىڭ اپاسىنىكىنە كەلدىم. ودا ٴبىر كەدەي ٴۇي ەكەن. ناعاشى اپاعا، «ەكى باس تۇز» زاۋاتىنان كەلە جاتقان جيەن بولىپ، ٴجون ايتتىم. ەندى، ول اۋىل مەن مۇقاي ناعاشىم وتىرعان بالاباي اۋىلىنىڭ اراسى الىس ەمەس ەكەن.

نامازدىگەر كەزىندە، بالاباي اۋىلى وتىرعان سارى ادىرعا كەلدىم. سارى ادىر، ماكايداعى تاۋلاردان، وزگە ادىرلاردان بولەكتەۋ تۇرعان ادىر. تۇرعان جەرى ەدەۋىر بيىك. كوپ جەردەن كورىنەدى. بالاباي اۋىلى سارى ادىردىڭ قاق باسىندا، ٴالى قىستاۋىندا. سارى ادىردىڭ باسىنداعى بالابايدىڭ قىستاۋى، بەتكە شىققان سۇيەلدەي بولىپ، شودىرايىپ كورىنىپ تۇر. سارى ادىردىڭ تومەنگى ەتەگىنە كەلگەنىمدە، اسپانداعى سۇرعىلت بۇلتتار قويىۋلانىپ، تومەن سالبىراپ، سۋىق جەل بىزعارلانا سوعىپ، ٴبىراز قار ۇشقىنداپ ٴوتتى. سارى ادىردىڭ بەر جاعىندا كورىنگەن جان جوق. سارى ادىردىڭ بيىگىنە، شارشاپ، تالىعىپ شىقتىم. بيىككە شىعىپ الىپ، اۋىلدان تاسالاۋ بولعان سوڭ، وتىرىپ، ٴبىراز تىنىعىپ الىپ، اۋىلعا كەلدىم.

اۋىل ٴتورت اق ٴۇي. قىستاۋىنىڭ ٴۇي قورالارىنىڭ جانىندا كيگىز ۇيدە وتىر. مالدارىن قوراعا قاماپ، جايلاپ جاتىر. ٴتورت ٴۇيدىڭ ٴبىرى مۇقاي ناعاشىمدىكى. بىرەۋى ۇلكەن ٴۇي - مۇقايدىڭ قايىن اتاسى، بالا بايدىڭ ٴوزىنىكى. ٴۇشىنشى ٴۇي - بالابايدىڭ ۇلكەن بالاسىنىكى. ٴتورتىنشى ٴۇي

ٴبىر كورشىلەسىنىكى. بىرەۋلەر قوراعا مال قاماپ ٴتىبىرلاپ ٴجۇر. ٴبىر جىگىت قورانىڭ قاسىندا ٴبىر كەرنوبەل بيەگە شەلەكپەن سۋ بەرىپ تۇر ەكەن. سونىڭ قاسىنا كەلدىم. سالەمدەستىك. جاۋرىندى، بويشاڭ، دەنەلى، ات جاقتى، كوزدىڭ ٴتىستەرى مولىراق، سارى جىگىت. ساقال مۇرت از، سەلدىر. بەتىنىڭ ۇشىندە عانا ٴبىر شوق، تاستاي جەردىڭ قىزىلشاسىنداي، سارى قىلشىق سەلدىرەيدى. ۇستىندە كەلتە ەسكى لاشكە كوپى، بەلىن بۋعان. اياقتا سابتاما ەتىك. باسىنا- باتىرلاردىڭ دۋلىعاسى ٴتارىزدى ەسكىلەۋ قارا مەن تىستاعان قارا ەلتىرى تىماق. ٴبىلياس ۇي ٴتىسىنىڭ اينەۋى مەن مۇقاي ەكەنىن تانىدىم. قورا جاقتا، كيىگىز ۇيلەر جاقتا، كىرىپ شىعىپ جۇرگەن، ەرەن-ساران جۇرتتىڭ بىزدە ٴىسى بولعان جوق.

- ٴسىز مۇقايسىزبا؟- دەدىم.

- يە... ونى قايدان بىلەسىڭ؟- دەدى.

مەن ساكەن ەكەنىمدى قايدان كەلە-جاتقانىمدى قىسقاشا ايتتىم.

ٴا، دەگەندە اۋىزىن اشىپ، قولاعىن سالا قالسادا، مۇقاي، جىمىڭ ەتىپ كۇلىپ جىبەردى.

- مىرزا، ٴۇي دەمەي-اق، جاي-اق ٴجونىڭدى ايتساڭشى، قازاق بالاسى بىرەۋگە بىرەۋ قوناق اسى بەرەدى عوي!.-دەدى.

مەنى، «ساكەننىڭ جيەندىگىن ساتىپ تۇرعان، ساكەندى بىلەتىن بىرەۋ» دەپ ويلادى. تاندىرىۋعا، باستان اياق اڭگىمەنى تەز باياندادىم. بىلياستىكىنە كەلگەنىمدى ايتتىم. ونىڭ ٴۇي شارۋاسىن، ٴمال جايىن ايتتىم. ٴبىلياستىڭ جولدان كەيىن قايتىپ كەتكەنىن ايتتىم. ٴبىلياستىڭ كەدەيلىگىن، جالاڭاشتىعىن، اشتىعىن ايتتىم. ٴبىلياستىڭ ۇزىنە، كەمپىرىنە، بالاسى ىراقشقا، شۇعا بەشپەنتىمدى، ارتىق كويلەك-دامبالىمدى بەرىپ كەتكەنىمدى ايتىپ، «تانىر» دەپ، ۇستىمدەگى، ىراقشتىڭ جاماۋلى-جاماۋلى، جىرتىق بەشپەنتىن كورسەتتىم. جانا ٴبىلياستىڭ ىراقشتان ۇلكەن ٴبىر بالاسى قىس ورتاسىندا ولەدى ەكەن،- سونى ايتتىم. مۇقاي ەندى ناندى. ٴتۇسى بۇزىلدى. تولعان كوكشىلىمىز قاباردى تومەتىنەن ٴبىراق مىسىگەن سۋلۋڭ جىلادى. مەنى كەپ قۇشاقتادى. ٴسۇيىنىپ ونىرعانىمىزدا، قولىندا تاياعى بار، ساقالىنا اق كىرگەن، دەنەلى، قىر مۇرىن قارا تورى كىسى كەلدى. بالاباي ەكەن. مۇقايدىڭ كوز جاسىن كورىپ، مەنىڭدە ٴجاز بولماي تۇرعان ٴتۇرىمدى كورىپ، بالاباي تەز، ٴىستىڭ ٴمانىسىن سۇراپ، بىرىلە ٴتۇستى.

مۇقايدىكىنە كەلدىك. مەنىڭ اينەۋىم مەن، مۇقاي مەنى اۋىلىنىڭ ادامدارىنا بىلاي دەپ تانىستىردى: - «ەكى ياس تۇز» زاۋاتتان اقمولا ۇيەزىندەگى ولىنە قايتىپ بارا جاتقان، اكەم مەن ٴبىر تۋىسقان قانشا اپامنىڭ بالاسى،- جيەن ەكەن...- دەدى.

مۇقايدىڭ ٴۇيى قوڭىر جاماۋلى ٴتورت قانات ٴۇي جاس قاتىنى بار. كىشكەنە قىزى بار ٴۇي جابدىقتارىنىڭ، بويىمدەرىنىڭ، شامالى عانا «كوڭ كورگەنىش» دەرلىك. ناشارلاۋ عانا تورى بار. توركە سالعان كورپەدە ونىرمەن. موقاي قاتىنىنا ٴتىلىپاسىنىڭ ۇلكەن بالاسىنىڭ ولگەنىن ايتتى. قاتىن داۋىستاپ جىلادى. دەرەۋ بالا-شاعالار كەلىپ، بالا بايدىڭ كەمپىرى ٴجانا، ۇلكەن بالاسىنىڭ قاتىنى مۇقايدىڭ قارىنداسى ەكەن. ول جۇگىرىپ كەلىپ، داۋىستاپ، مۇقايدىڭ قاتىنى مەن قۇشاقتاسىپ جىلادى. بوي جەتكەن، بويشاڭ دوڭگەلەك بەت، ٴبىر، قارا تورى قىز كەلدى. مۇقايدىڭ بالدىزى، بالابايدىڭ قولىنداعى قىزى ەكەن. بالابايدىڭ ۇلكەن بالاسى كەلدى. كىشى بالاسى كەلدى.- ٴتورت ٴۇيدىڭ بالا-شاعا اتىن-قالاسى جينالىپ قالدى. جىلاۋ باسىلىپ، جۇرت تارادى.

بۇل ەل قىستان، تەك قىسىلىپ عانا شىققان ەكەن. بالاباي اۋىلى امان، كوپىلى شىققان ەكەن. بالاباي اۋىلى وكاشا، سارى ادىردىڭ باسىندا. پابلودار ۋيەزى، باياناۋىل ۋەزىنىڭ قارقارالى، اقمولا ۋيەزدەرى مەن شەكتەسكەن، وڭ شەتىندە. سارى ادىردىڭ باسىندا تۇرىپ، بالاباي اۋىلىنان قۇبىلاعا قاراساڭ، قارقارالى ۋيەزىنىڭ جەرلەرى كورىنەدى. كۇن باتىسقا قاراساڭ - اقمولا ۋيەزىنىڭ جەرلەرى كورىنەدى. وڭ تۇستىككە قاراساڭ-سەمەي ۋيەزىنىڭ جەرىندە قاشىق ەمەس، كوگەرىپ كورىنىپ تۇرادى. اۋىلدىڭ ٴۇيى شاعىن، - ٴتورت ٴۇي. ٴتورت ٴۇي، - ٴبىراق ۇيەي. كوپ كىسى كەلمەيدى. اۋىلدىڭ ادامدارى قازاقناماي. جابايى جاداعاي. ٴبارى اق كوڭىل. قۇۋلىق - سۇمدىق باققان ەمەس، ٴسوز ايداعان، سوعاناق ەمەس. ادامدارى مەن تەز ٴبىر بولىپ كەتتىڭ اۋىل، - ازعانا شارۋاسىن باققان، مومىن اۋىل.

مۇقايدىكىندە تىنىعىپ جاتتىم. ٴتورت بەس سيىرى بار ەكەن، ٴبارى بۇزاۋلاعان. قويماق قاتىق بەن قايماققا قارىق بولىپ جاتىرمىن. جيىرماعا جەتەر - جەتپەس ۇۋاق تۇياعى بار ەكەن. ٴۇش - ٴتورت جىلقىسى بار ەكەن. ىرەۋى ارىق ايعىر، مىنگىشى دا، كولىگى دە. سول تورى شولاق ارىق ايعىر ەكەن. كۇن ٴابدان جىلىنىپ، كوك جەتىلىپ، سول تورى ايعىر كۇيلەنگەن سوڭ، مۇقاي، ايعىرعا جايداق ارباسىن جەگىپ، مەنى اقمولانىڭ وڭ تۇستىگىنە، ٴوزىمىزدىڭ ەلگە الىپ جۇرمەك. كۇن جىلىنىپ، كوك جەتىلىپ، تورى شولاق ايعىر كۇيلەنگەنشە مۇقايدىكىندە تىنىعۋعا ورنىعىپ جاتتىم.

ٴسوۆيەت ٴبارىن قوسقاندا، ۇاقىتىنىڭ قيىنشىلىقتى كەزىندە، جاياۋ، سەگىز ٴجۇز (800) شاقىرىم جول ٴجۇرىپ، سەمەي، اقمولا گۋبەرنالارىنىڭ ٴتورت ۋيەزىنىڭ تۇيىسكەن شەگىندەگى سارى ادىردىڭ باسىنداعى بالاباي اۋىلىنا كەلىپ دەم الدىم. 800 ٴجۇز شاقىرىم جول ٴجۇردىم دەگەنىم مىناۋ:

1919 - جىلدىڭ قىلشىلداعان عىنۋارىندا اتامان اننەنكوۆتىڭ اترەتى ٴبىزدى اقمولادان قىزىلجارعا ايداپ كەلدى. اقمولا - قىزىلجار اراسى بەس ٴجۇز (500)

مۇنىڭ 350 شاقىرىمدايىن جاياۋ جۇردىم، ومبىدان قاشىپ، وت اربا مەن ىسلاۋ گورت كەلىپ، ودان' قار ەري باستاعان كەزدە پاۆلودارعا جاياۋ كەلدىم. ءجۇز ەلۋ ەكى (152) شاقىرىم. پاۆلوداردان كوك سوقتا سۋۋ مەن بايانعا جاياۋ كەلدىم. ءجۇز توقسان ەكى (192) شاقىرىم. بايانىنان سارى ادىرعا- بالاباي اۋىلىنا جاياۋ كەلدىم. (100) ءجۇز شامالى شاقىرىم. ءبارىن قوسقاندا - (800) سەگىز ءجۇز شاقىرىم بولادى. بۇل جولدىڭ اسىرەسە اياقتا قيىن بولعانى ەكى تاباندى ۋلدىرەتىپ، تاڭدىن اعىزىپ، جانعا تانىمراق باتقانى-سوڭعى ءتورت ءجۇز ەلۋ (450) شاقىرىمدىق ءجۇرىس. ىسلاۋ گورت پەن سارى ادىرداعى بالاباي اۋىلىنىڭ اراسى....

بالاباي اۋىلىنا ءۇيىر بولىپ الدىم. وڭكەي ءبىر مومىن، اق كوڭىل، جاداعاي-جابايى ادامدار. ءىمىڭگىسىپ كەتتىم. تەز، وڭەيە باستادىم. ىسىنگەن دەنە قايتىپ، تارالىپ تارامىستاندى. دەنە، جىڭگىشكە كوك تەمىردەي بۇگىلىپ كۇشەيدى. بالاباي اۋىلىنىڭ اعى مول. قويماق قانىق، قويمۇ تايماق، جاڭا بايلاپ ساۋعان ۋىز قىمىزعا قانىگى بولدىم. كۇن ابدان جىلىدى. كوك گۇۋلەپ شىعا باستادى. بالاباي اۋىلى سارى ادىردىڭ تەمىر قازىق جاعىنا، باۋىرعا، كوك وزەككە قوندى. بالاباي اۋىلىنىڭ سەنىمدى، ءبىر ءوز كىسىسىندەي بولدىم. بالابايدىڭ قىرىق شاقتى جىلقىسى بار. ءجۇزەلۋ قويى بار. ءبىر تالاي سيىرى بار. مال شارۋالارىنا قاتىناسا باستادىم. كوكالداعى جەلى باسىنا بارىپ بيە ساۋدىراتۇن بولدىم. بيە ساۋاتۇن بالا بايدىڭ قىزى... شەشەنەكى جالعىز اۋىل بولعاندىقتان ۋرى وتىرىكتەن قورقىنىشتى. ولاي وتكەن، بۇلاي وتكەن جوردىقشىنىڭ جولى. «جامان اينباي جاقسى جوق»-ءبىر كۇنى جورتۋىلشى جاۋ كەلىپ سوقتىقسا، «تويت» دەگىزىپ، جەر سوقتىرىپ كەتەدى. تەمىر-قازىق-كۇن شىعىس جاقتا، ون-ون بەس شاقىرىمداي جەردە وتىرعان ەل بولماسا، ايقايعا كەلەتۇن ەل جوق. جۇرگىنشى ۋرى كوپ. جامان ۋاقىت، مالعا ساق بولۋ كەرەك. قامسىز بولماۋ كەرەك.

ءبىر كۇنى' كۇن ەڭكەيگەن كەزدە بالاباي بيىكتە قاراۋىلدا وتىرىپ، سارى ادىردىڭ ولڭ تۇستىك جاعىنداعى بۇيرات شوقىعا جاۋ كەلگەنىن كورىپتى. اسىعىپ اۋىلعا كەلدى. اۋىلداعى بار ەركەك اتقا مىندىك. ءبارىمىز التى-اق كىسىمىز. جاۋ ءبىر توپ دەيدى. ماعان بالابايدىڭ قىزى مىنەتۇن قىزىل جورعا اتىن ەرتتەپ بەردى. ءبىر-ءبىر سويىل الدىق. ءبىر مىلتىقتارى بار ەكەن، ونى مەن الدىم. جاۋ بەكىنگەن بۇيرات شوقىنى، قورىلعان پىلان بويىنشا ەكى ءبولىنىپ، الىستان وراپ، قامادىق. جاۋ، ءبىزدى بۇرىنىراق كورىپ قويىپ، «سەمىز بۇعى» قاۋىنا قاراي قاشىپ بارادى ەكەن. ۋزاپ كەتكەن ەكەن. ءبىر از قاراۋىلدا تۇرىپ، قايتتىق.

وسىدان كەيىن، مەن، بالاباي اۋىلىنىڭ قاۋىپتى كۇنى تۇنىندە جىلقى كۇزەتۋىنە، جىلقى ىڭىرتتەۋىنە كىرىسە باستادىم. ماڭايدا، ءبىر جەردە، ءجۇرىسى سۋىق جورتۋىلشى كورىنىپ قالسا، مەندە بالابايدىڭ جارامدى اتىنا ءمىنىپ، جىلقى

ىگىرىنەسى كەلۈگە باراتۇن بولدىم. جىلقى، كۈن سايىن ىگىردە، جانلاردا ئۈلغا بېرىلەدى. بالابايدىڭ قىزى قوتانداعى قويدى كۈزەتىپ وتىرادى. جىلقى بېرىلگەن سوڭ قوي مەن بىرگە جىلقىنىدا كۈزەتىپ وتىرامىز. ئبىر كۈنگى كەشتىڭعانا سۈۋرەتىن ازىراق ايتىپ وتەيىن.

مىنە، قورانىڭ شەتىندە، جىبەك كوكتىڭ ۋستىنە تەكەمەت سالىپ، بالابايدىڭ قىزى قوتانداعى مالدى كۈزەتىپ وتىر. بىيەسىندا شاپان. قولىندا ئۈزىنىڭ شەشەن دومبىراسى. جازعى تۈرعى كەش جىبەكتەي. اسپان-كوكپەن كوك. بىرداي قىپ، سانسىز الىن شەگە مەن ساندەگەن كوك تورعىن شاتىرداي. تەك، ارەدىك-ارەدىك، جىبەك تورعىنداي، اقتاپ بەدەرلەگەن جوقا كۈمىستەي اق شارىبى بۇلتتار بار. كوككە جالاتقان بەدەرلى كۈمىس ئتارىزدى. اي، كوك شاتىرعا اسقان الىن تاباقتاي. جۇلدىزدار مەن اي قارا جەرگە جارىق ساۋلە بۈركەدى. جازعى تۈرىمعى كەشپەن بۈۋلانعان جەر ۋيقىعا ماس بولىپ، قالعىعان ئتارىزدى. جەر ئۈستىن ۋيقىنىڭ جۇمساق جەگمل مۇنارى باسقان ئتارىزدى. بۈۋلانعان جەردىڭ جاس ئيىسى تازا اۋەگە ئسىڭىپ تولعان. توڭىرەك جىم-جىرت. قوتانداعى بېرىلگەن مال بىرداي. اۋىل تىم-تىرىس. ماۋجىراب قالعىيدى. كوككە تويعان، قوتانداعى مالدار ماۋجىراب ۋيقتايدى. تەك، اندا-ساندا، قوتاننىڭ ئار جەرىنەن مالدىڭ ۋيقىسىراپ، مەكىرەنگەنى، ىگىرسەعانى، ئتىسىن تارتقانى ەستىلەدى. قوزعالىپ، تويىاق سەرپىگەنى ەستىلەدى. بىسىڭ اسپان' جەر دۈنيە تىنىسقا كىرگەن. توڭىرەك: اۋىل، قوتان ۋيقىنىڭ مۇنارىندا، ۋيقىنىڭ تەربەۋىندە، قوتاندا بىرداي بوپ، اقىرىن ىگىرانىپ قوي جاتىر. ماۋجىراب جۈۋساپ بېرىلمۋى جىلقى تۇر. جىلقىنىڭ شەتىندە، تەكە-مەت ۋستىندە قوتاندى كۈزەتىپ بالابايدىڭ قىزى مەن ەكەۋىمىزعانا وياۋ وتىرمىز. اقىرىن دومبىرا شەرتىپ ساۋلەم وتىر. شالقامنان كوككە قاراپ، جۇلدىز ساناپ مەن جاتىرمىن. قاسىمىزدا، قا ڭتارىۋلى بايگى كۈرەڭ قاسقا ايعىر تۇر. قالعىپ كەتىپ، اندا-ساندا ئتىسىن تارتىپ، تامسانىپ قويادى. توڭىرەك تىم-تىرىس. تەك، ساۋلەمنىڭ قولىنداعى ىگىرسىپ تولعانعان دومبىرانىڭ ئانىعانا اقىرىن سىڭقىلداپ شىعادى. دومبىرا سارىنى ىگىرسىپ، قالتىراپ، اقىرىن تولعانادى. تورعىن اۋەنى دىرىلدەتەدى. ئنازىك قالتىراپ تولعانعان ادەمى دىبىس، ماۋجىراعان قوتاندى، تىنىس تارتقان دۈنيەنى اقىرىن الدىلەپ، جۇمساق تەربەگەن ئتارىزدى . . .

ساۋلەم دومبىراسىنا «زۈلقىيا» نىڭ ئانىن سالادى. «زۈلقىيا» - اقمولادان شىققان بەلگىلى ئان ەدى. زۈلقىيا ئىسىمدى ئبىر باقىتسىز ايەلدىڭ زارى... زۈلقىيا زارلى، قاسىرەتتى ئانىن، جاس بالاداي ئۈزىن- ئۈزى جۇباتىپ وتىرىپ، سالعان ئتارىزدى...

. . . وسىنابايدىڭ قىزى ەدىم، مەن زۈلقىيا،
زۈلقىيانىڭ قولىندا گارمونيا،
ئالدى - داي!

ٴبىر جامانعا قور بولىپ كەتكەننەن شە،
ٴبىر جاقسى مەن بولايىن كامپانيا،
ٴالدى - ٴاي!
قوي، قوي - بوپەم! - قوي بوپەم! -
جىلاما، ساۋلىم، ٴالدى - ٴاي!

مىڭ سىيىردى باستاعان كەر قوناجىن،
قاسىرەت ويلاي بەرمە نۋسناۋ اجىم،
ٴالدى - ٴاي!
مال بەردىم دەپ ٴبىر جامان نيە بولاد،
قۇدىرەتىنىڭ سىنىنە بارما ىلاجىم؟ -
ٴالدى - ٴاي!
قوي، قوي، بوپەم! - قوي بوپەم!
جىلاما ساۋلىم، ٴالدى - ٴاي!

قىزىل شىلدىڭ اۋلىم ارالىندا،
تەگىم دەمەسى سول جامان، - بارامىن با؟
ٴالدى - ٴاي!
ٴوزىم تەگىدى سول جامان ادام بولسا،
ساۋ باسىما سافىمىنا سالايمىن با؟
ٴالدى - ٴاي!
قوي، قوي، بوپەم! قوي بوپەم! جىلاما ساۋلىم ٴالدى - ٴاي،

كىم امكىدايدى قىز سورلى جىلاعان مەن؟
كوردىڭ جاسىن كول قىلىپ بولاعان مەن؟ -
ٴالدى - ٴاي!
شىكىراۋعا تۇسكەن سوڭ شىعىۋ قىيىن،
جالبارىنىپ تاڭىردەن سوراعان مەن؛
ٴالدى - ٴاي!
قوي، قوي، بوپەم! قوي بوپەم!
جىلاما، ساۋلىم، ٴالدى - ٴاي!

سە، ٴوزىن ٴوزى جۇباتپاسا، كىم جۇباتقان قىز سورلىنى! كىم تىڭداعان قىز سورلىنىڭ جىلاعانىن، كىم كورگەن ونىڭ كوز جاسىن!
قوناندىعى قويىنىڭ ۋيقىسىراپ، اۋىر، مەڭىرەۋ تىڭقىلداپ، تىڭىرانعانى عانا،

ٴبيرتۇلى تۇرعان جىلقىنىڭ قالىپ، ۋيانىپ كەتىپ اۋىر كۇرسىنگەنى عانا، زۇلقىميانىڭ زارلى ٴانى، قاسىرەتتى ولەڭىن قوستاعان ٴتارىزدى... ماۋجىراعان جەر مەن كوكتە - ٴۇن جوق.... جەر مەن كوك مەڭىرەۋ....

مىنە، بۇل، بالاباي اۋلىندا، كەشكە، اۋلعا بيىرىلگەن جىلقى مەن قوتانداعى قويدى كۇزەتىپ جۇرگەن كوپ كەشتەردىڭ ٴبىرىنىڭ سۋرەتى.

جابىسارلاس وتىرعان ٴبىر اۋىلدارعا، سول ەلدىڭ بولىسى مەن پىرىستوبى كەلدى.

قالشاق، «الاش» زامانىندا، مەليتسيە باستىعىن «ناشالنيك» دەسە دە، بايان ماڭىنداعى ەل، «پىرىستوپ» دەيتۇن. «نەگە كەلىپتى؟ نە جيناي كەلىپتى؟» دەپ بالاباي اۋلى ٴۇرپيىسىپ قالدى. تەز قابارلاستى.

- سوعىسقا كەرەك، - دەپ، اۋلناي باستا ٴبىر ات، ٴبىر اربا، ٴبىر كەسەك كيگىز، ٴبىر ادامنان جيناي كەلىپتى. بۇيرىقتارى تەز بولسا كەرەك: ۋسى شىمىرلاتىپ جاتىر». دەسىپ كەلدى. ونىڭ ارتىنان ىلە، - «جاراعان ات اربانى قولشا الادى ەكەن».... دەگەن قابار كەلدى. «بولىس تا، پىرىستوپ تا قازاق» دەسەدى. بولىستارى، قارجاس شورمانىنىڭ ٴبىر بالاسى.

بالاباي اۋلىندا ٴبىر ٴتاۋىر اربا بار. ونىسىڭ ٴتورت بەس ٴتاۋىر ات - ايعىر بار. اسىرەسە بايگى جيرەن قاسقا ايعىر. بالاباي بالالارىنىڭ ايتۋىنشا، جيرەن قاسقا ايعىرعا شورمانىنىڭ بولىس بالاسى قونان كۇنىنەن سۇقتانىپ جۇرەدى - ەكەن. 1916 - جىلعى، قازاق جاستارىن اسكەرى جۇمىسقا العاندا، جيرەن قاسقا ايعىر بايگى الىپ جۇرگەن دونەن. شورمانىنىڭ بولىس بالاسى بالابايدىڭ ەكى بالاسىن اسكەرى جۇمىسىنان قالدىرىپ، بايگى قاسقا دونەندى الادى. يانسا تۇسكەن سوڭ بايگى قاسقانى بالابايدىڭ بالالارىنىڭ وزدەرى ۇستاپ الادى. ەندى، قالشاق بەن «الاش - وردا» زامانىندا شورمانىنىڭ بولىس بالاسى قايتا بولىس بولىپ، «الاش - وردا» اسكەرىنە كومەك جيناپ، ەلدى «شىمىرلاتقان» بەتى مەن كەلىپ، بالابايدىڭ جيرەن قاسقا ايعىرىن كوزدەيدى. (ارينە، مۇندايدان اساي مەن ساكەڭدى اۋلاق دەسەدى. ولاردى مۇقاي ماقتاپ وتىرادى. قازاقتا، كەيدە، ادامدى تانيتۇن ٴتارىزدى.)

بالاباي اۋلى ساستى. مۇقاي مەنەن اقىل سۇرادى. مەن، ٴوزىمشە اقىل ايتقان بولدىم. بالابايدىڭ دا، مۇقابايدىڭ دا ارباسىن اۋلدان قاشىعىراق جەردەگى وزەكتىڭ جارىنا تىققىزدىم. بالابايدىڭ جاقسىنداعى بەس - التى جاقسى ات ايعىرىن ۇستاتىپ، تىزگىندەپ، ازىققا قاتىق، قىمىز، ىرىمشىك الىپ، ٴوزىم جيرەن قاسقا ايعىرعا ٴمىنىپ، قاسىما بالابايدىڭ قاسىندا وتىرعان ٴۇيدىڭ جىگىتىن الىپ، تىزىلگەن ات ايعىرلاردى سوعان جەتەكتەتىپ، تاۋعا ٴشىعىپ كەتتىم. ەلدەن بولىس بەن پىرىستوپ كەتكەن سوڭ. اۋلدىڭ بىرەۋى تاۋعا

كەلىپ قابار قىلاتۇن بولدى. قابار قىلعاندا، ٴبىر بىيىكتەۋ جەرگە كەلىپ ات وي بەرەتۇن بولدى. تاۋدىڭ باسىنداعى قوراعا اتتاردى كىرگىزىپ، پىشەن سالىپ قويىپ، قاراۋىل قاراپ كۇندى وتكىزىپ، ٴتۇندى وتكىزىپ جاتتىق...
ٴسويتىپ، ات - ايعىرلار مەن اربانى امان الىپ قالدىق.
سولايشا، بالاباي اۋىلىندا ايدان اسا جاتتىم.

XII.

ٴوزىمىزدىڭ ەلگە كەلۋ.

مۇقايدىڭ تورى شولاق ايعىرى تۋىپتى. كوك جەتىلدى. جاز تولىقسىدى. جۇرت اققا مولىقتى. مۇقاي ارباسىنا تورى شولاق ايعىرىن جەكتى. ەسكىلەۋ نەكەمەتىن ارباعا سالدى. مەن كوشىر بولىپ، ايعىردىڭ تىزگىنىن ۇستادىم. مۇقاي «ۇلكەن كىسى» بولىپ، اربانىڭ ورتا بەلىنە وتىردى. بالاباي اۋىلى مەن قوش ايىسىپ ٴجۇرىپ كەتتىك. مەن مۇقايدىكىندە كىيىمدەرىمدى تاعىدا وزگەرتكەنمەن الدىم. باياندا، ىلياسىكىندە باسىنداعى قولاقشىندى قالدىرىپ، قوڭىر ەلتىرىدەن تىماق سىنەتىپ ەسكى شىت بەن تىستاتىپ كيگەمىن. ىلياسىنىڭ بالاسى راقىشقا، ىشتەن كيەتۇن ورىسشا شوعا بەشبەنتىمدى بەرىپ، ونىڭ ٴبىر ەسكى، جاماۋلى جىرتىق قاراقشا بەشبەنتىن كيگەمىن. ەندى، مۇقايدىڭ قاتىنىنا، سىرتتان كيىپ كەلگەن، سىرتى كوكپە بولعان قوڭىرتىبەن، ٴىشى كوزەن، بەشەنت ىشىگىمدى بەرىپ، ٴبىر ەسكى، جىرتىق، جاماۋلى ىلاشكە شاپانىن كيدىم. ٴسويتىپ، ۇستە - جىرتىق، جاماۋلى، ەسكى ىلاشكە شاپان. باستا - جامان قوڭىر تىماق بوتتا - جاماۋلى قوي تەرىسى شالبار. اياقتا - جامان جاماۋلى بوزاۋباس ەتىك. بەلدە - ەسكى شوبەرەك بەلبەۋ. ۇستقام، كوشىر بولىپ، اربانىڭ الدىنا وتىرىپ، ات ايداپ، ات دوعارىپ، ات ارقانداپ، ات جەگىپ جۇرۋگە ىلايىقتى.

مۇقايدىڭ اۋىلىنان ٴبىزدىڭ ەلگە كەلگەندەگى جولدى بۇل اراعا جازبايمىن. نەك، ٴوزىمىزدىڭ ەل شەتىنە قالاي كىرىپ، ٴوزىمىزدىڭ اۋىلعا كەلگەنىمدى عانا ايتىپ وتەيىن.

پاۆلودار ۋيەزىنىڭ جاپسارىنان اقمولا ۋيەزىنە كىردىك. ۋيەز اۋداندارى ۇلكەن، اياگداي، ونىنان اسا كۇن ٴجۇرىپ، جاپسار ەلدەردەن ٴوتىپ، اقمولا ەلدەرىنىڭ كۇن شىعىس تۇستىگىنىڭ جاقتاعىلارىن ارالاپ وتىرىپ، اقمولانىڭ ول تۇستىگىنىڭ شە- تىندەگى ٴبىزدىڭ ەل مەن جاپسار، ارالاس وتىراتۇن جاقىن ۇرىۋلاس ەلدەرگە كەلدىك. تالاي قىزىقتى اڭگىمەلەر قالدى

جولشىباي تۇستەنگەن، قونعان ەلدەردە اڭگىمەلەسىپ وتىرامىز.

«بولشەبەك بەن سارى ورىستى» اڭگىمە قىلامىز. «سارى ورىس» دەپ قالشاقتىڭ اكىمدەرىن، ورىس بايلارىن ايتادى. قالىڭ قارا بۇقارانىڭ كوبى اق «سارى ورىستى» كوككىلدەپ قارعايتىن بولىپتى. كەي ءبىر جەرلەردە «بول-شاي بەك» كەلسە ەكەن دەگەندى دە ايتا باستاپتى.

بۇرىن ءبىزدىڭ ەل، جاز جايلاپ وتىراتىن «سابىر قوجا» دەگەن وزەنگە كەلەدىك. «سابىر قوجا»عا ءبىزدىڭ ەل كەلە المايدى كەيىن، وسى دەگەن وزەننىڭ بويىندا قالعان ەكەن. سابىر قوجا مەن ىسسى ورەننىڭ اراسى، (100) ءجۇز شاقىرىمداي. ارادا جولدا، جول ماڭىندا ەلسىز مەكەن تەك؛ سابىر قوجادان 15-20-شاقىرىمداي جەردە، جولىمىزدا «قولتوزدى» دەگەن وزەندە ءبىر-ەكى اۋىل بار. ودان شىققان سوڭ، ونىمەن - ءبىر شاقىرىمداي جەردە، «ءشوپتى كول» ، «جامان كول» دەگەن كولدەردىڭ بويىندا ءبىر ەكى اۋىل بار. ودان شىققان سوڭ جولدا «تورايا» دەگەن وزەننىڭ بويىندا ءبىر ەكى ءۇيلى ەل بار. ودان ارى ءبىزدىڭ ەلگە شەيىن ەل جوق. جولدىڭ ۇزىندىعى ەلسىزدە جول تۇسقان، جۇرگىنشى ۇرى كوپ. قورقىنىش بول قابارلاردى ار كىمنىڭ ءارتۇرلى ەستىپ، تورى شولاق ايتادى ايداپ كۇن ءتۇسكەن كەردە سابىر قوجا وزەنىنەن وتىپ، جولىمىزدا وزەننىڭ ءبىر وتكەن جاعىندا ءبىر ەكى اۋىل وتىر. باي اۋىل، اق اۋىل. مال كوپ. وزەننىڭ بويىندا، مالىڭ كوگالدى ءبىرت-ءبىرت جۇلىپ جۇر. اينالا ۇشقان قۇلاي جىلقى ءاسىر اۋىلداردىڭ سىرتىندا، قايتا-بىرداي بولىپ، تىرداپ. قالىڭ اقشالى قوي جاتىر. اۋىل ماڭىندا ءسيىر، تۇيە، قارا-قورا كوپ. اۋىل باي، اتاقتى اۋىل. اماندا تۇيەلى ۇيەرىن سيپاعان اعا سۇلتان، قۇدايمەندە - قوڭىر قۇلجا تورەنىڭ بالاسى جاڭگىر تورەنىڭ اۋىلى. بەرگى اۋىل جاڭگىردىڭ ءۇر اۋىلى ارعى قىستاۋدا اۋىل. ءبىر بايلاۋ تولەگەننىڭ اۋىلى. جاڭگىر اۋىلىندا كومبەردەي ءۇش ءتورت اق ۇي، ءبىر شاعالاداي شاڭقان. اۋىلدىڭ سىرتىندا جەكەرەك تاعى ءبىر ايماق ءۇي تىگىلىپ جاتىر. ەكى كورىم اۋىل مەن مالدا ءبىردىڭ ەلمەن جايىلسا، جۇرىس جاڭگىر اۋىلىن كورگەن جوق ەدىم. ءبىراق جاڭگىر اۋىلى تۋرالى كوپ اڭگىمەلەر ەستىگەنىم ەدى.

ءبىز سابىر قوجا وزەنىنەن وتىپ، ءبىر وزەككە تۇسىپ شىقتى ودان شىعا كەلگەنىمىزدە، الدىمىزدان قارسى، ءبىر ات جەتەكتەگەن سالت اتتى جىگىت شىعا كەلدى. ساقال مۇرتى جوق اشاڭ اققۇبا جىگىت تاۋىر كيىنگەن. . تانىي كەتتىم. سالەمدەستىك. ءجون سۇراستى، تورا قالدىق. ماعان سويلەسىپ تۇر. تانىماعان ادامشا، مەن، جاي اۋىلعا قاراپ وتىردىم. بۇل جىگىت، ءبىر ەلدىڭ بالاسى ەدى. اتى اۋەسقان. كەسى اقمەتجان قوجا اۋەسقان. اقمولادا مەن وقىعان قالالىق ورىس ۋشكولىندە وقىعان ەدى. مەنى مەن ءبىر كلاستا ەمەس، كەيىنگى كلاستا وقىعان ەدى. ءوزى 1916 - جىلعى قازاق بۇلىنشى تەڭبيتى، «ءبىر ورىس ءولتىردى» دەگەن جالا مەن ءبىر قىس اباقتىدا وتىرىپ شىققان

ەدى. مۇقاي مەن ەكەۋى ٴجون سۇراسىپ تۇر. جاي، سۋىق ٴجۇز بەن بەتىنە قارادىم. اۋەسقان ماعان قادالىپ تۇر ەكەن. مۇقايعا:

— . . . ولە تۇقى-ەنەڭ بالاسىنىڭ قاي ۇلىنا بارا جاتىر ەدىڭىز؟-دەدى.

— ەسكەنە - جانىبەك ۇلدارىنا - دەدى، مۇقاي.

— ول ۇلداردىڭ قايسىسى مەن جەك - جات ەدىڭىز؟-دەدى.

— سەيپولدا دەگەن كىسى ٴبىزدىڭ جيەن بولىۋشى ەدى - دەدى، مۇقاي.

مەن تاعى دا اۋەسقاننىڭ بەتىنە جاي قارادىم. اۋەسقان ەندى ماعان ۇتە قاتتى قادالا قارادى.

— ٴسىز وسى ساكەنىڭ نەسىسىز؟-دەدى.

مەن تۇسىنبەگەن بولىپ: «ساكەنىڭىز كىم؟» - دەدىم.

اۋەسقان: -كادىمگى سايپولدانىڭ ساكەنى . . . سادۋاقاس؟ . . -دەدى.

مەن، اڭ - تاڭ بولعانسىپ، اڭىرايىپ، مۇقايعا قاراپ: — بۇل كىسىنىڭ سا- كەنى كىم؟ - دەدىم.

اۋەسقان جىلداملاپ: -ويباي ساكەندى بىلمەۋشى مە ەدىڭىزدەر؟ سەيپولدانىڭ ساكەن دەگەن بالاسى بار ەدى عوي... شىركىن كەتتى عوي» دەپ مەنىڭ جايىمدى ايتتى. تانىسپاي كەتەتۇن بولدىق. ٴبىراق، اۋەسقاندى قيمادىم. قازاقتىڭ جايى بەلگىلى. سىرىڭدى دوسىڭا ايتساڭ، دوسىڭ ٴوز دوسىنا ايتادى. ٴسويتىپ، سەنىڭ دوسىڭا ايتقان سىرىڭ ەلگە جايىلادى. سوندادا، اۋەسقان مەن سويلەسكىم كەلدى.

اۋەسقان: «قايىر ەندى!» دەپ، قوزعالا بەردى.

— ٴسىزدىڭ اتىڭىز كىم؟-دەدىم.

تاعى دا، مەنىڭ بەتىمە قادالىپ تۇرا قالدى.

— اۋەسقان — دەدى

— مەنى تانىمايسىزبا؟ - دەدىم.

اۋەسقان اتتان ٴتۇسىپ ٴتۇستى. جىلاپ كەلىپ مەنى قۇشاقتاي الدى. ارسالاقتاپ بالاشا قۋانىپ جاتىر اتتان ٴتۇسىپ كوگالعا وتىردىق. كوپ سويلەسىپ وتىردىق. كوپ قابار ٴبىلدىم.

« قالشانى ٴايدان سۋمدىق بولىپ الدى. اۋىلدا مەن اتباسار اراسىندا ٴبىر پوسەلكەگە ىلىعى بولشەبەك كىرەستيياندار جينالىپ، اتباساردى الماق بولىپ تۇرعان جەرىندە، سولاردى قىرىۋعا اتباساردان، اۋىلدان كوپ اسكەر شىعىپ ٴبارىن قىرىپ، پوسەلكەلەرىن جەر مەن جەكسەن قىلىپتى. سودان كەيىن، اۋىلدا «بولشەبەك» دەگەندى اتىپ جاتىر. ٴتۇرمەدە كىمدەردى اتتى. ٴبىرەۋدى ٴبىرەۋ ۇستاتىپ- «مىناۋ بولشەبەك» دەپ، كورسەتسە بولعانى، ۇستاپ الىپ اتقىزا جابادى بولدى. «قۇم-كول» ەلىنىڭ ٴبىر مۇعالىمىن، «بولشەبەكسىڭ» دەپ، قالاعا اپارىپ تۇرمەگە سالىپ، اتتى. بەكەتاي ۇلى تولەۋبەكتى اباقتىعا

سالدى بالاسى سەيىت راقماندى، اباقتىعا سالدى. ٴموزىكىنىڭ جولداسىنىڭ ۇرعايىندى اتتى. تاعىدا تولىپ جاتىر اتقان ادامدار» دەدى.

وزەننىڭ جوعارعى جاعىنان، ٴبىر تازى ەرتكەن، سالت اتتى، سارى جىگىت كەلدى. سالەمدەستىك. ات ۇستىندە تۇرىپ، سارى جىگىت اۋەسقاننان ٴبىزدىڭ ٴجونىمىزدى سۇرادى. اۋەسقان:

— سۇيىندىك جاعىنىكى. توقا-سەيپولدانىڭ ناعاشىلارى ەكەن-دەدى.

سارى جىگىت:- ٴا-ا، ساكەننىڭ اكەسى سەيپولدانىڭ با؟-دەپ، ٴجۇرىپ كەتتى.

اۋەسقان مەن قوش ايتىستىق. ونىڭ ايتۋى مەن، جاڭگىردىڭ ٴوز اۋىلىنا قونباي، ارجاق قاسىنداعى، باي تولەڭگىتى باي تۋعان دەكەننىڭ اۋىلىنا قونۋعا كەلدىك. ۇيتكەنى، جاڭگىر اۋىلىندا بولىس بەن ٴتىلماش جاتىر ەكەن. «جازىم بولىپ تانىپ قالار» دەپ، اۋەسقان، جاڭگىر اۋىلىنا قونباۋىمىزدى ۇيعاردى.

ٴبىز بايتۋعان اۋىلىنا كەلگەنىمىزدە كۇن باتقان كەز ەدى. اسپاندى بۇلت باسىپ، جەلدەتىپ، ەبەپ جاڭبىر سىركىرەپ كەتىپ تۇر ەدى. بايتۋعان ەدەۋىر باي ەكى-ٴۇش جۇزدەي قويى بار، سيىر، وگىز كوپ. ۇلكەن بوز كيىگىز ٴۇيى بار. تورى ايعىردى ٴۇيدىڭ سىرتىنا دوعارىپ تاستاپ، ٴۇيدىڭ جانىنا كەلدىك. بايتۋعان، كەمپىرى مەن ەكەۋى ٴبىزدى ۇيىنە كىرگىزبەدى، قوندىرمادى. بايبالام سالىپ. باياپارلانىپ، «قوندىرمايمىن، كەتىڭدەر-كەت!.. قازاقتىڭ قاڭعىر-عانىنىڭ قوناق ٴۇيى ەمەسپىن! اۋلاق ٴجۇر!» دەپ جاتىر. باسقا بارار جەر جوق. تاعداردىق. تاماق بەرمەسە دە كەتپەۋگە بەل بايلادىق. قازاقشا ايتىستىق، ۇرىستىق. جانجالداسىپ ەرىكسىز ۇيگە كىردىك. وزدەرى ۇيدە وتىرمادى. بوقتاپ ٴجۇر. بالاعاتتاپ ٴجۇر. قاراڭعى ۇيدە وتىردىق. الدەن ۋاقىتتا كەلىنى وت جاقتى. جىگىت بالاسى كەلدى. ٴبارى دە بىزگە تۇم تورىس. بايتۋعان ۇيگە كىرىپ وتىردى. كەمپىردە كىرىپ شىعىپ ٴجۇردى. بارىمىزدا وتقا تاياۋ وتىرمىز. كەمپىر دە كەلىپ وتىردى. شاي قايناتتى. ىلاجسىز بىزگە دە شاي بەردى. بالاسى قاتىنىن ٴۇردى. ٴبىرازدان سوڭ بايتۋعان مەن اڭگىمەلەسە باستادىق. مەن، بىلمەگەن بولىپ، جاڭگىر تورەنى سۇراپ وتىرمىن. بايتۋعان جاڭگىر تورەنى:- وي، ماقتادى! ماقتادى! مىرزالىعىن ماقتادى.

— ٴبىر جىلى، ٴبىر تۇمسا كۇشىكتەگەن قانشىقتا توقتى سويىپ سالدى.. زەكەت بەرگەندە ساناپ، الدىنان وتكىزىپ، ٴجۇز جىلقىدان ٴجۇز ٴبىرىنشى ايعىر بولسادا، اياعۇز ات بولسادا، مولداعا ۇستاتىپ بەرۋشى ەدى... قۇربانعا وگىز سويۋشى ەدى. مالايلارىنا ٴبىر بولەك ارناتىپ قۇربان شالعىزۋشى ەدى. تورەدەن مىرزا جان جوق ەدى عوي...»- دەدى. ٴابدان باجايلاپ سۇراپ بولىپ، بايتۋعان ٴابدان تورەسىن ماقتاپ بولعان سوڭ، مەن تورەنى جامانداۋعا كىرىستىم... ٴتۇنى مەن جاڭبىر جاۋدى.. توسەكسىز

ٴبۇرىسسىپ، مۇقاي ەكەۋىمىز ٴتور الدىندا جاتتىق. ەرتەگىمندە ەرتە تۇرىپ، الگى كەمپىر ٴبىزدى تاعىدا بەقتاپ، ۇيگە كىرگىزىپ قويعان قامىت سايماندارىمىزدى، تىسقا انىقتىپ بالاقتىرىپ جۇر ەكەن...

انتى سۋۋعارىپ، شالدىرىپ الىپ، ساسكە كەزىندە ٴجۇرىپ كەتتىك. جولدىك سازىنان ات اۋىرلاپ، اربانى تارتا الماعان سوڭ، ٴبىر از جاياۋلاپ، كەشكە ٴشوبىتى كولگە كەلدىك. ٴشوبىتى كولگە تايانىپ اياڭداپ كەلە جاتقانىمىزدا، ارتىمىزدان، ۇشىرتقان ٴوش انتى كىسى جەتىپ كەلدى. سالەمدەستى. تاعىدا تانىپ كەتتىم. ٴبىزدىڭ قونايىن دەپ كەلە جاتقان «شوبىتى كول» «جامان كول» دەگى اۋىلداردىڭ جىگىتتەرى. بۇل اۋىلدا، بىزبەن جابسار ونىمراتۇن توقا دەگەن باۋىرلاس ەل. تەك، بولىستارى باسقا. انتى اياڭداتىپ كەلەمىز. ٴوش جىگىت تە قاتارلاسىپ اياڭداپ بىزبەن ٴجون سۇراسىپ كەلەدى. ٴوش جىگىتتىڭ بىرەۋى، 1917-جىلى، وسى ەلدىڭ اۋىلدىق سىيەزدەرىن جاساپ، كام يەتەنتەرىن سايلاعاندا مەنىڭ ٴبىر سىپىراكۇن قاسىمدا بولىپ ەدى انى ٴابىش. كەلە جاتىپ بەتىنە قارايمىن، ابىشتىڭ دە ەكى كوزى مەندە. ات ۇستىندە قيسايىپ، ماعان كوپ قاراپ وتىردى مەن ٴتۇسىمدى بۇزبادىم. ٴوش جىگىت ٴبىزبەن سويلەسىپ وتىرىپ، تانىماي ٴجۇرىپ كەتتى.

كەشتەتىپ كەلىپ، ٴشوبىتى كولدەگى بەيسەمباي اۋىلىنا قوندىق. ول اۋىلعا تانىباي، ەرتەگىندە ٴشوبىتى كولدىڭ قاسىنداعى جامان كولدەگى كوشماعامبەت اۋىلىنا ساسكە نەسىنە كەلدىك. اۋىل كوشىپ جاتىر ەكەن. بۇل اۋىلدا، ٴبىزدىڭ اكەي مەن نەمەرە ـ شوبىرە ەكى اپاي بار ەدى. ەندى بۇلارعا اماندالاسىپ كەتۋدى، تانىباي كەتۋدى لايىق كورمەدىم. ٴبىر اپايدىڭ جىعىپ جاتقان ٴۇيىنىڭ قاسىنا كەلىپ تۇرا قالدىق. ۇيلەرىن جىعىپ كوشىپ جاتقان اۋىل ٴبىزدى ەلەگەن جوق. سول ارادا، ٴبىزدىڭ قاسىمىزعا، كەشەگى ات ۇستىندە جولىققان ٴابىش دەگەن جىگىت كەلە قالدى. تانىمايدى. اماندالاستى. ابىشتى وڭاشا الىپ شىقتىم.

ـ مەنى تانيسىڭ با؟ ـ دەدىم.

ارينە، ەندى ابىش تانىدى. قولىمدى ۇستاپ، كوزىنە جاس الدى. ابىشكە قىسقاشا جايدى ايتتىم.

ـ ەندى سەن، انا اپايعا بارىپ ٴتۇسىندىرىپ ايت. جىلاۋشى بولماسىن. جاي اماندالاسىق. بىلىنبەي قالسىن ـ دەپ، ٴابىشتى جىبەردىم. ٴابىش بارىپ، شاقىراتتان ٴۇيدىڭ ۋۋىقتارىن الىپ جۇرگەن اپايعا جايلاپ ايتىپ تۇر. كورىپ تۇرمىن: ەكەۋى ٴبىزدىڭ اربامىز قاراي ٴجۇردى. تايانا بەرىپ، اپاي ايعايلاپ جىلاپ قويا بەردى!..

بىلەزدە «ٴشوبىتى كول» «جامان كول» باسىنداعى اۋىلداردىڭ بالاسىنا ٴبىزدىڭ ٴبىلىسىپ، اڭگىمە قىلدى. بىلەزدە بۇرقىراتىپ جان جاقتان شابىسىپ، جۇگىرىسىپ كەلىپ جاتىر. ارسالاقتاپ اماندالاسىپ جاتىر. بالا جوق. ٴبىلىنبىدىك.

ول اۋىلدان ەت بەن قىمىزعا تويىپ الىپ، ارباعا ەگى مىقتى ايعىرلاردى جەگىپ، بۇرقىراتىپ ٴجۇرىپ كەتتىك. جولشىباي، قالادان كەلە جاتقان ٴبىر ساۋدەگەرلەرگە جولىقتىق. شالا نوعاي ساۋدەگەرلەر ەكەن. جالداتىپ كەلە جاتقان دىنەرىندە، ٴبىر - ەكى ٴبىزدىڭ اۋىلدىڭ جىگىتتەرى بار ەكەن. قاستارىنان ٴوتتىك. ٴبىزدى تانىعان جوق. تانىمىزداعى كوشماعامبەت اۋلىنان ەرىپ شىققان بالانى جىبەرىپ، ٴالگى، ٴبىزدىڭ اۋىلداردىڭ ەكى كىسىسىنە جاسىرىپ ايتقىزدىق. «اۋەلى ۇلكەنى دىلماعامبەت بىلدىرتپەي ولەۋسىز كەلسىن. ونان سوڭ كىشىسى الشاعىر ولەۋسىز كەلسىن»... دەدىك. بارىپ ايتتى.

ٴبىزدىڭ ارباعا دىلماعامبەت جەتىپ كەلدى، جىلاپ، كوزىنەن جاس اعىپ ٴجۇر، ەنتەلەپ، الاقتاپ سىبىرلاپ، بىزدەن: «ساكەن قايدا؟»... دەپ سۇرادى. بىزدى تانىمايدى. مەن كۇلىپ: «ساكەن مەن، ٴبىراق، جىلاما! جىلاساڭ بىلدىرەسىڭ. انا ساۋدەگەر نوعايلاردىڭ بىلسە، جاقسى بولمايدى» - دەدىم... نۇرى دەگەن ٴوزىنىڭ بويىنا تۇستەتىپ، ات شالدىرۋعا ساۋدەگەرلەردە توقتادى. ٴبىز دە توقتادىق. اتتاردى دوعارىپ، شاي قايناتتىق. ارسالاقتاپ الشاعىر كەلدى. قۋانىپ جاتىر. بالاشا، قازاق - ورىستاردى سىرتتان بوقتايدى...

ول كۇنى جولدا قونىپ، ەرتەڭىندە ٴتۇس كەزىندە ٴبىزدىڭ اۋىلدارعا كەلدىك. بىردەمە قىلىپ، ەسەبىن تاۋىپ، جالداۋشى بايىنان ٴبولىنىپ سالت اتپەن دىلماعامبەت بىزبەن بىرگە ٴجۇرگەن. دىلماعامبەتتى وزدىرىپ اۋىلعا جىبەردىك. جىبەرگەندەگى ماقسات: مەنى ٴوزىمىزدىڭ ٴۇيدىڭ ىشىنەن باسقاعا بىلدىرتپەۋ. اۋەلى جاقىن اعايىندارعا دا بىلدىرتپەۋ. بىلسە، ۇيگە بارىپ، ۇيدە ٴبىر از بولىپ، سابەت ۇكىمەتى بار تۇركىستانعا ٴوتىپ كەتۋ. بۇل - كوبىنەن، مىنا ٴابدان ورىنىقان، بەلگىلەگەن پىلانىم. ٴوزىمنىڭ ٴابدان ٴتۇسىندىرىپ، دىلماعامبەتكە ايتىپ جىبەردىم. «ٴبىزدى - پابلودار ۇيەزىنەن كەلگەن اكەيدىڭ ناعاشىلارى ەكەن» دەسىندە قويسىن، دەپ قاتتى تاپسىرىپ جىبەردىم. ٴجۇرىپ كەلەمىز. اۋىلعا جاقىندادىق. دىلماعامبەت وزىپ كەتكەن. ٴبىر جاقىن اعايىننىڭ اۋىلىنىڭ ۇستىنەن ٴوتىپ بارا جاتتىق. ٴبىر توپ كىسى اۋىلدىڭ الدىندا سويلەسىپ وتىر ەكەن. قاستارىنا ٴبىر سالت اتتى جاستاۋ جىگىت كەلىپ ەدى، بىزگە جىبەردى. سالت اتتى جىگىت، ٴوتىپ بارا جاتقان بىزگە شاۋىپ كەلدى. تانىپ قالدىم. قاتار اۋىلداس، سۇلەيمەن دەگەن كىسىنىڭ جامان دەگەن بالاسى. سالەمدەسىپ، ٴجون سۇرادى. ايتتىق: «پابلودار ۇيەزىنەن كەلە جاتقان، سەيپولدانىڭ ناعاشىسىمىز، سۋىندىكپىز، ايدا بولمىز...» دەدىك.

بالا، كىسىلەرگە شاۋىپ باردى، ايتتى... قايتا شاۋىپ كەلدى. تاعىدا، ٴجونىمىزدى انىقتاپ سۇراپ كەتتى. تانىعان جوق. ٴوزىم دە تانىتپاۋ قىلعان جوق ەدىم. بەتىمدى قىمسايتىپ، ٴبىر كوزىمدى سوقىر قىلىپ وتىرىپ ەدىم.

ٴوزىمىزدىڭ اۋىلعا ٴبىراق بىل قالعاندا قارسى الدىمىزدان، بەلدەن، ٴبىر

جەنەگى بار، سالت اتتى جىگىت شىعا كەلدى. بىزگە الدىمىزدان ات جىبەرگەن ەكەن دەپ ويلادىم. بوس ات جەتەكتەگەن ٴبىزبەن اۋىلداس، بالا كۇنىمىزدەن بىرگە وسكەن، ٴبىر قادىربەك دەگەن جىگىت ەكەن. قادىربەكپەن اۋىلدا جۇرگەندە كەزدەيتىنىمىز سايابىنداعى امپاي ەدىك. بىزبەن سالەمدەسىپ، تۇرا قالدى.

«ە ە، بۇل بەتى مەن كەتىپ بارادى ەكەن. بۇدا تانىمادى عوي شىركىن!» دەپ، ويلاپ تۇردىم. مۇقاي مەن ٴجون سۇراستى. ٴجون سۇراسىپ بولىپ، «قايىر ەندى!» دەپ، اتىنىڭ باسىن بۇرىپ الدى.

شىداماي: —ٴسىز قاي اۋىلدىڭ جىگىتىسىز؟ — دەدىم.

داۋىسىمدى تانىپ، بەتىمە جالت قارادى. شىداماي، كوزىم كۇلىپ تۇرعان ٴتارىزدى ەدى. قاتتى قىسىلىپ، ساسىپ، اتىنان سەكىرىپ ٴتۇستى. كۇلىپ جانىرمىز...

قادىر بەكتىڭ ەكى اتىن جەگىپ، ايداپ ٴجۇرىپ كەلە جاتقانىمىزدا، ەدەۋىر جەردە ٴبىر توپ سالت اتتى كورىندى. قاتتى كەلەدى. كەلە جاتقان وكشەسى ٴبىزدىڭ ٴجونىمىز. بىزدەن ٴوتىپ بارادى. ارىمىز ەدەۋىر جەر، ويلانىپ توبقا قارادىق. ىشىندە كيمەشەكتى ٴبىر ايەل بار سياقتى

قادىربەك: «ويباي، اناۋ ٴبىزدىڭ اۋىلدىڭ ادامدارى ەكەن!.. اناۋ كيمەشەكتى جامال ەكەڭ ەكەن!» دەپ، قول بىلعاپ، ايقايلايدى. سالت اتتى توپ، بىزگە قاراي اتتى قويىپ قالدى. بۇرقىراتىپ كەلەدى. ٴبىز اربادان ٴتۇسىپ تۇردىق. ٴبىزدىڭ اۋىلدىڭ ادامدارى... دۇرسىلدەتىپ جەتىپ كەلدى. انادان جەردەن اتتارىنان دومالاسىپ تۇسە جۇگىرىسىپ كەلدى.. بارىندە ەس جوق. اسىرەسە انا سورلىدا ەس جوق. نە ايتىپ نە قويعانىن بىلمەيدى...

«ٴوزىمىزدىڭ ٴۇي ىشىنەن باسقاعا بىلىنبەيمىن» دەپ، كەلگەن قاشقىندى، ەرتەكپىندە، ماڭايداعى ٴتورت-بەس بولىس ەلدىڭ ٴبارى ٴبىلدى. ٴبىر جەمادان سوڭ بارلىق اقمولا ۋيەزى ٴبىلدى... جاياۋ پوشتا!...

XIII

قالشاقتىڭ جان تالاسقان شالىعى.

مەن ەلگە كەلگەن كەزدە، قالشا جان تالاسۋدا ەكەن. تۇمسىعى قانعا باتقان سايىن، قۇتىرعان قاسىردىڭ كوزىنە قان تولا بەرەدى. كورىنگەنگە شابادى. بىرەۋدى تارتىپ كەتەدى. بىرەۋدى جارىپ كەتەدى. بىرەۋدى باۋىزداپ كەتەدى. كورىنگەنگە شابادى. كورىنگەنگە ٴتىسىنىڭ قانىن جاعادى. قۇتىرعان قاسقىر قانعا كانىگى بولادى. شاشىلعان قانعا ماس بولادى. كوزىنە قان تولادى. قۇتىرعان قاسقىر ديمەنىۋ، قورقىمىزدان كەتەدى.. ا، دەگەندە قۇتىرعان پانەدەن سەسكەنىپ، جان ساۋعا قىلىپ قالعان ەل، پالەنىڭ باسىپ

العانىن كورىپ، جانىن قورعاي باستايدى، قوتىرعان ٴوزىن، ارانداي اشقان پالە مەن قارسىلاسادى. شۋىلاسادى. تۇس-تۇستان بالتا، شوت، ايىر، كۇرەك، باقان الىپ شىعادى. قوتىرعان قاندى قاسقىردى قامالايدى. تالاي جان جارالانادى. تالايى قۇربان بولادى. اقىرىندا قاندى پالانى قامالاپ جۇرىپ ولتىرەدى.

مەن، ەلگە كەلگەن قارساڭدا، قالشاقتىڭ قانعا كانىگى بولىپ، كوزىنە قان تولىپ، كورىنگەنگە شاۋىپ جاتقان كەزى ەكەن. قانعا ماس بولعان پالەگە بۇقارا قالىق قارسىلاسا باستاعان كەزى ەكەن.

ە. امانتاي كوتەرىلىسى. (مارينوۆكا)

قوستاناي ۋەزىندە ٴابدان اشىنعان بۇقارا قالىق، (كەرەنسكيياندار) قوزعالىپ جاساق سالىپ، قالشاقشا قارسى جاسانا باستاپتى. ەگبەكشى قالىق، بۇرىنعى سابدەپشىلدەردىڭ سوڭىنا ەرىپ، كوتەرىلىپ ايدانعا شىعىپتى. اۋەلى كوتەرىلىس پوسەلكەلەردەن باستالىپ، تەز جان جاققا ٴورشىپ، كەشىكپەي، كوتەرىلگەن قارا بۇقارا قوستانايدى كەلىپ الىپتى. ٴبىراق، تەمىر جولمەن كەلگەن قالشاقتىڭ قالىڭ اسكەرىنە شىداپ تۇرا الماي، ىزاقشا بارا الماي، كوتەرىلىس جاساۋشىلار قوستانايدى تاستاپ كەتىپتى. بۇل، قوستاناي كوتەرىلىسىنىڭ باسىندا، جەلاي ۋلى دەگەن، تاران دەگەن كەرەنسكيياندار بولىپتى. بۇل كوتەرىلىس بەن جەدەل اتباسار، اقمولانىڭ ارالىعىندا، ەسىل وزەنىنىڭ بويىنداعى پوسەلكەلەردە قالشاقشا قارسى قوزعالا باستاپتى، قارۋ جيناپتى. جاساق جاساپتى. جاساقتارىن «توڭكەرىسشىل قالىق اسكەرى» دەپ، اتاپتى. جاساقشا باسىنىق ساپەت-شتاب سايلاپتى. شتاپ ەسىل بويىنداعى «امانتاي» (ورىسشا: مارينوۆكا) دەگەن پوسەلكەدە بولىپتى. بۇل كوتەرىلىستىڭ باسىندا، گورلانىپ، كوۋلوپ، دەگەن جىگىتتەر بولىپتى. گورلانىپ، پوسەلكەدە ادام بەرىشلى. مەن، اقمولادا وقىپ جۇرگەن كەزىمدەن گورلانىپ بەن تانىس ەدىم. 17-18-19-جىلى اقمولادا ساپەپ زامانىندا-اق ساپەت ۇكىمەتىنىڭ جولىنا كورىنە شىعىپ ەدى. كوپىلوپ ٴبىزدىڭ قىزىل اسكەردىڭ ۇيرەتىمشىسى ەدى. ساپەت قولاعاندا، قولعا ٴتۇسىپ، تۇتقىندا بولىپ، قىزىلدارعا قىزىل اسكەر مەن بىرگە ايدالىپ بارعان ەدى. ودان كەيىن كوپىلوپتى ٴبىز قىزىلدار لاگەرىندە كورىپ كەتىپ ەدىك. كوپىلوپ لاگەردەن شىعىپ، ەسىل بويىنداعى ەلىنە كەلگەن ەكەن. ٴسويتىپ قالشاقشا قارسى كوتەرىلىستى باستاسقان ەكەن... «امانتاي»-توڭكەرىسشىل ساپەتتىڭ تەمىر قازىعى ۇياسى بولىپتى. «امانتاي» جان جاققا ۇران سالىپتى. ات شابىرىپتى. كوككە شايقالىپ قىزىل تۇۋدى تىگىپ تاستاپتى. تۇس-تۇستان «امانتايعا» كەرەنسكيياندار اعىلىپ، شۋباپ قويىلا باستاپتى، بەلسەنىپ، كۇشتى بىلەپ «امانتاي» كوندىز ٴتۇنى دايارلانىپتى. اتباسار، اقمولانى الۋ پىلانىن جاساپتى. اتباسار-اقمولا قالالارىنىڭ

اكىمدەرى، بايلارى الاقتابٸى، «امانتايعا» بولەك-بولەك اسكەر جىبەرىپ، ەش ەكە قىلا المابتى. قالشاقتان جاردەم سۇراپ، ومبىعا تەلەگرامدى بوزداتىپتى. قاندى قاسقىر الاقتاب ساسىپتى. جاندارى مۇرىندارىنىڭ ۇشىنەرىنە كەلىپتى. قالشاق ومبىدان، قىزىلجاردان «كار قىلعىش» اسكەرلەرىن جىبەرىپتى. «كار قىلعىش» اتىرەتتەرىنىڭ باستىقتارى (Карательные отряды) ومبى مەن قىزىلجاردىڭ بەلگىلى قازاق ورىس اتاماندارى ـ كاتانايىپ مەن بولكىپ شايتانىپ «كار قىلعىش» ٴتۇش اتامان اتباسارعا كەلىپ، اۇزىنان جالىن شاشىپ، قامىشتارىن جارقىلداتىپ ٴامىرىن جۇرگىزىپتى. اقمولا اتباساردىڭ بارلىق اق اسكەرىن امانتايعا اتتاندىرىپتى. «امانتاي» عا اتتانعان قالشاقتىڭ اقمولا اتباسار اسكەرلەرىنە، تىلەنىپ قالا بايلارىدا قوسىلىپتى. از بولسادا، «الاش-وردا» «ازامانتارىمىز» دەپ جۇرگەن مىرزالاردا قوسىلىپتى. ٴبارى شەرۋ تارتىپ، اتتانىپ، ٴجۇرىپ كەلىپ، كاتانايىپ، بولكىپ داردىڭ بۇيىرعان ساعاتىندا، تاڭ ەرتەڭگى الا كوبەدە، تۇس-تۇستان «امانتاي»دى قاماپ الىپتى ولڭ تۇستىڭ كۇن شىعىس جاعىنان اقمولانىڭ «اق باتىرلارى»، سول تۇستىڭ جاعىنان اتباساردىڭ «اق ازامانتارى»، كۇن باتىس جاعىنان قوستاناي اقتارىنىڭ اسكەرلەرىدە كەلىپتى. اقمولا، اتباسار «باتىرلارىنىڭ» ارالىعىنان كاتاناي ۇلى، بولكىپ ۇلىنىڭ «كار قىلعىش» اسكەرى كەلىپتى. ٴسۇيتىپ، پولەمەت، بومبى، بەنتوپكەنى، اپتومەبەلدەرگە ورناتىپ الىپ، قالىڭ جاۋ، تۇس-تۇستان «امانتاي»دى قورشاپ الىپتى. باتىرلاتىپ وقتىڭ استىنا الىپتى. توگكەرىسشىلدەر «امانتايدى» اينالا ور قازىپ الىپ، قارسى انقىلاپ، جاۋدى جىبەرمەي جاتىپ الىپتى. «امانتاي» دىڭ ٴۇستى شاڭ-شۇڭ، ىڭ-جىڭ بولىپتى. مىڭ نايزاعاي جەرگە ٴتۇسىپ جاتقىرشا جاۋعانداي بولىپتى. وقتارى ناۋسالمانشا جاۋىن بىلگەرى باستىرمابتى. «امانتايدىڭ» وعى ناۋسىلمان سوڭ «اق باتىرلار» تۇمسىقتارى قان-قان بولىپ، شۇۋلاپ، «امانتاي»عا كىرىپتى. «كار قىلعىش» «ەرلەر» «امانتايدى» استىن-ۇستىنە كەلتىرىپتى. ۋۋ-شۋۋ!. ادامنىڭ جۇيە تامىرلارىن شىمىرلاتادىن دىبىستار جەر كوكتى تىتىرەتىپتى. تالاپتى. «ولجاعا» قارىق بولىپتى. اپتومابەلدەر بۇرقىراتىپ كوشە-كوشە مەن شابقىلاپ، ٴار ٴبىر ۇيگە كاراسىن شاشىپ وت قويىپ ٴورت سالىپتى. ۇيلەرىنەن ۇركىپ شىققان كەمپىر شالدى، قاتىن بالانى «اق باتىرلار» نايزا ۇشىنە ٴىلىپتى تۇيرەلاتىپ، ات بەن اربا مەن باستىرىپتى. اپتومابىل مەن ەزگىلەپتى. ۋۋ-شۋۋ بولعان «امانتايدى» كۇل مەن قاندى توپىراق بەن باستىرىپتى... ورىستىڭ ەرلەرىنەن، تىلەنىپ ەرىپ بارعان «الاش-وردا» ازامانتارىدا قالىسپايتى. ٴوزى تىلەنىپ كەلگەن، اقمولا «الاش-وردا» كامىيتەتىنىڭ مۇشەسى، ٴتاشتى نوسەرشى بالاسى، قولى، باسى، تۇمسىعى قان-قان بولىپ، ەكى كوڭ اربا «ولجا» الىپ شىعىپتى.

ٴسۇيتىپ، قۇتىرعان قاسقىرلار ەر «امانتايدى» تىيپىل قىلىپتى...

«امانتايدى» ءوزىسكەندەردىڭ كەي بىرەۋلەرى كازىر «ساۋەتشىل» بولا قالىپ دا
جوق! قوعامدا ايدىلعان «امانتاي»دىڭ ءۇيىن وشىرگەن سوۋ قالشاق قانعا ماس بولىپ،
قولىنا ىلىككەندى اتا بەرىپتى. اقمولادا، بولشەبەكتى قۋاتتانايسىڭ دەپ، ىرىكتەپ
قازاعى بار، ورىسى بار، جەتپىس شامالى كىسىنى اتىپ ولتىرىپتى. كەي بىرەۋلەردى،
كوشەدە ايداپ كەلە جاتىپ اتىپ تاستاپتى. جۇرتقا كورسەتىپ، تال تۇستە اتا
بەرەتۇعىن بولىپتى. اقمولانىڭ قىسىندا سالىنىپ جاتقان تەمىر جول بويىندا جۇمىس-
تاعى ءبىر از عانا جۇمىسكەرلەردى، ءبىر تۇندە اپيتسەرلەر بارىپ، جۋسانىپ
قىرىپ كەتىپتى. «بولشەبەكتى جاقتايدى» دەگەندەردى تۇيىرلاتىپ ۇستاپ
اكەپ، دۇرەلەپ تۇرمەگە تولتىرىپتى. ۇرىۋ بولعان سوڭ بىزدەن ايىرىپ اقمولا
تۇرمەسىندە الىپ قالعان، ءبىزدىڭ جولداسىمىز ۋشيتەل نۇرعايىن بەكمۇقامبەت
ۇلىن اتىپ ولتىرىپتى. بىرەۋدى بىرەۋ ارىزدىق بەن «پالەن بولشەبەك» دەپ
شاقسادا، ۇستاپ اپاقتىعا قامايتۇعىن بولىپتى، قاراعاندى، سپاسكى، نىلدى زاۋىت-

1

نۇرعايىن بەكمۇقامبەت ۇلى، (قالشاق زامانىندا اقمولا تۇرمەسىندە اتىلدى).

3 2

سپاسكى زاۋىتىنىڭ جۇمىسكەرلەرى: ورىنبەك بەك ۇلى، مەن تۇرماق بايسالىق ۇلى.

تارىن بيلەپ، تەكسەرىپ، قولعا الا باستاپتى. جۇمىسكەرلەردىڭ بۇرىن
ۇستالعان الدىڭعى باستىقتارىنان باسقا، كەيىنگىلەرىنەن 1917 - 18 - جىلى
سايلانعان بولعاندارىن، جانا، «بولشەبەكتەرگە نيەتتەس» دەگەندەرىن ۇستاپ،
دۇرەلەپ، اقمولا اپاقتىسىنا اكەلىپ قاماپتى. بۇلار: ورىنبەك بەك ۇلى، پ. يۇماش
ۇلى، سامويدىن، ۇشاكوۆ، قاسەن مۇسا ۇلى. جانا، بۇلاردان ازعانا بۇرىن،
ءبىر كۇنى، زاۋىتتىڭ كوشەسىندە كەلە جاتىپ، تۇرماق بايسالىق ۇلى - بىرەۋدى
«جولداس» («ورىسشا: «Таварищ») دەپ قالعان ءبىر اۋىز ءسوزى ءۇشىن
قالشاق سالداتتارى ۇستاپ دۇرەلەپتى. ءۇيىن تىنتىپتى. كەمپىر شەشەسىن،
قارىنداستارىن قورقىتىپ، شۋلاتىپ، باستارىنان اسىرا مىلتىق اتىپتى. تۇرماقتى
اقمولاعا اپارىپ قاماپ، ءبىر باباي ۇلى دەگەن نوعاي بايىنىڭ ارا تۇسۋى
مەنەن شىعارىپتى. قىسقاسى: اقمولا - انباسار - قوستاناي اۋداندارىندا، قالشاقتىڭ

«باتىرلارى» «ٴبىلىمدى اكىمدەرى» قۇتىرعان قاسقىرشا ويناقتى سالىپتى. مايلى نۇسقالارىن قىزىل قانعا باتىرىپتى. انباساردا 1918 - جىل، سابەپتە بولىپ، ەل اراسىندا جاسىرىنىپ جۇرگەن، پەرشىل، ادىلبەك مايكوت ۇلىن «الاش-وردا» «ازاماتتارى» ۇستاپ اباقتىعا قامابتى. تۇرمەدە از عانا ۇستاپ، «كارقىلىعىش» «ساۋى ورىس» اسكەرىنە تال تۇستە اتقىزىپتى. جۇرتتىڭ كوزىنشە!.. «كارقىلىعىش» سالداتتار اتۋعا ايداپ بارا جاتقان ادىلبەكتىڭ سوڭىنان سامىسىپ تەلمىرىپ قاراپ تۇرعان جۇرتتىڭ كوزىنشە، كىشكەنە بالاسى جىلاپ جۇگىرىپتى. ادىلبەك بالاسى مەن قوشتاسۋعا بۇرىلىپ تۇرا قالىپتى. سالداتتار بالانىڭ دا اتۋعا مىلتىق تارتىپ كەزەپ تۇرا قالىپتى... ادىلبەك قولىن ٴبىراق سىلتەپ، جۇرە بەرىپتى.

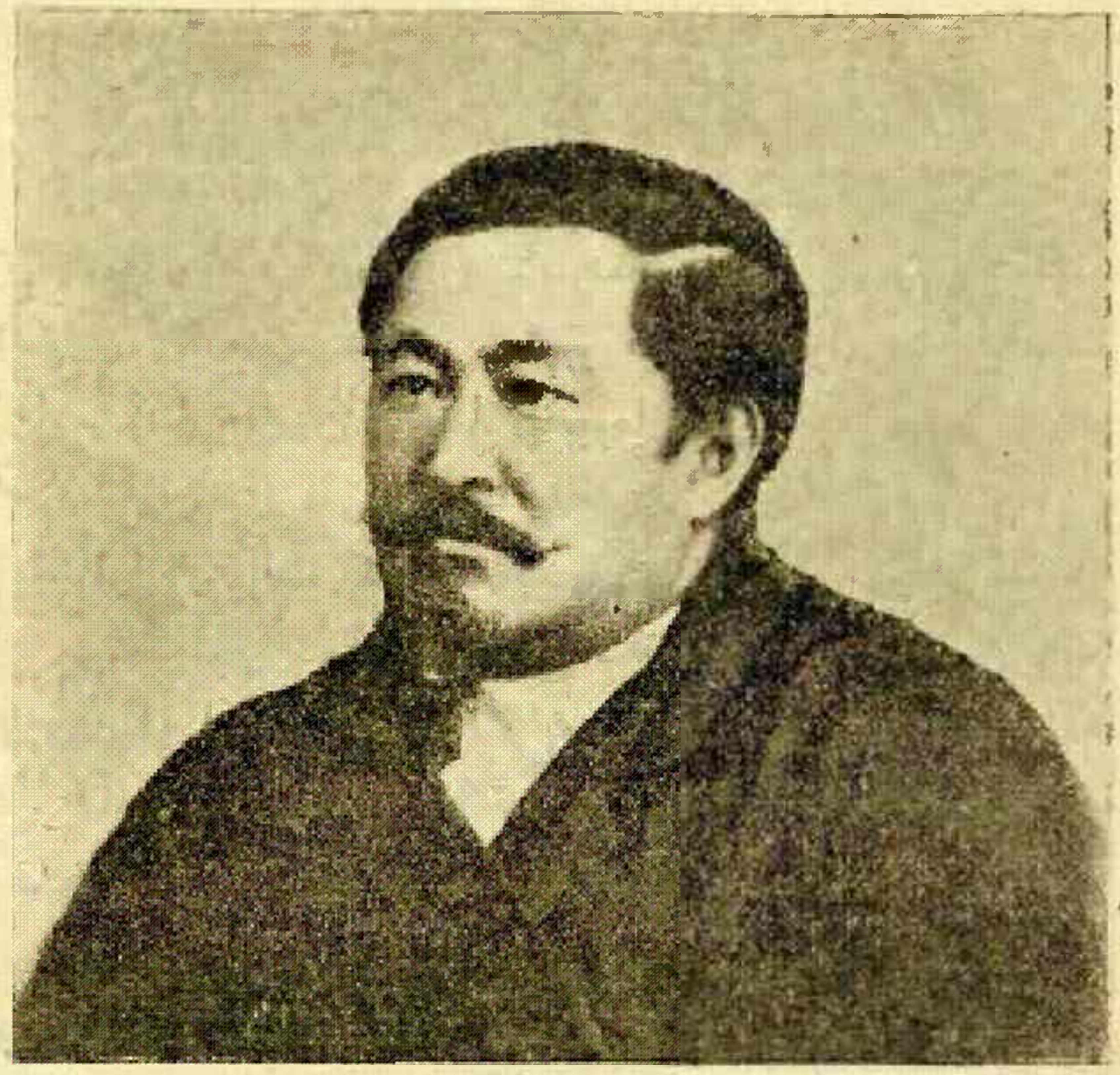

ادىلبەك مايكوت ۇلى؛ (1919 - جىلى مايدا قالشاق «الاش وردا» اكىمدەرى انباساردا تال تۇستە تۇرمەدەن شىعارىپ اتىپ ٴولتىردى.

ٴجۇز قادام جەرگە بارعان سوڭ، ادىلبەكتەردى جۇرتتىڭ كوزىنشە قانعا بوياپ اتىپ، جۇۋساتىپ سالىپتى...

مىنە، قىلمىقتارى وسىنداي. اتىلاعاڭ ومبى لاگەرىنەن قاشىپ كەلگەن ٴبىزدىڭ ماكالكين دەگەن جولداستى ۇستاپ الىپ، اتىپ تاستاپتى. بۇلار، اشەيىن، مىڭنان ٴبىرىن عانا ايتىپ وتىرعان مىسالدار. ايتپەسە، «ۆقىمان»، «بىلگىش»، «ادامشىلقتارى زور» مىرزالاردىڭ قىلمىقتارىنىڭ بۇل اشەيىن ۇشقىندارى عوي...

كەشىكپەي، اتىلا اكىمدەرى، سىبىرلاپ، كوزىن قاداپ، مەنى دە ىزدەي باستادى. ٴبىزدىڭ ەلدى باعىپ وتىرعان نىلدى زاۋاتىنداعى قالشاق مەلىنىسىبە.

سىنىڭ اۋدانىنىڭ باستىعى ەپىرەم ۇلى دەگەن ورىس جىگىتى ەكەن. ەپىرەم ۇلى، اقمولادا مەنى مەن بىرگە وقىعان جىگىت ەدى. مەلىيتسىيەلەرىنىڭ ٴبىر-ەكەۋى ٴبىزدىڭ ەلدىڭ جىگىتتەرى ەدى. اقمولا اكىمدەرى، مەنىڭ قاشىپ كەلگەنىمدى ەستىپ سالا، مەنى «ۇستاۋعا» ەپىرەم ۇلىنا جاسىرىن تىعىز بۇيرىق جىبەرگەن ەكەن. ٴبىر كۇنى ىزاۋاتقا بارعان سول ىزاۋاتتىڭ جۇمىسكەرى، ٴبىزدىڭ اۋىلداردىڭ سادەن دەگەن ٴبىر پىسىقتاۋ جىگىتىنەن ەپىرەم ۇلى ماعان قۇپىيا سالەم ايتىپ جىبەرىپتى. «ساكەندى ۇستاپ قالاعا جەتكىز» دەگەن جاسىرىن تىعىز بۇيرىق بار. مەن قالاعا، بۇل اۋداندا، «كەلگەن ساكەن بىلمەنبەيدى» دەپ، قاعاز قىلىپ جىبەرەيىن. ساكەن، ساقتانىپ، كورىنبەي جۇرسىن. ونىسىز، سوڭىرا بولشەبەكتەر كەلگەندە، ساكەن مەنى دە ەسىنە السىن - دەپتى.

- جارايدى - دەدىم.

جانا، مەنىڭ قالىمىمنىڭ ونشا قاۋىپتى بولا قويماعانى - ٴبىزدىڭ اۋدانداعى ەل مەنى قالشاقتا بەرمەيدى. ٴبىر ارازدىقپەن بولماسا، ۇكىمەتتەن قاشىپ جۇرگەن كىسىنى قازاق ۇستاپ بەرە قويمايدى. ٴبىزدىڭ ەكى بولىس ەلدىڭ، بولىستارى (بولىستىق ۇپراۋىتەلدەرى) مەنى مەن ٴار ٴبىر بيتەر تۇرالى اقىلداسىپ جۇرەتىن بولدى. سول قارساڭدا، بولىس باسىنا جىيىرما اتتان جىيناعان الىمدى مەنىڭ ايتۋىممەن ٴبىزدىڭ نىلدى ەلى بايلارعا سالدى.

تەز تۇركىستانعا ٴجۇرىپ كەتۋگە بولمادى. ۇيتكەنى، جول قىيىن. تۇركىستانعا، اقمولا ۋەلىسىنىڭ وڭ تۇستىنىڭ شەتىندەگى اتاقتى «بەتپاق دالا» (Голодная степь) ارقىلى جۇرەدى. ٴبىزدىڭ ەلدەن «بەتپاق دالا»عا شەيىن ٴۇش ٴجۇز دەي شاقىرىم. «بەتپاق دالا»نىڭ ٴوزىنىڭ جالپاقتىعى ٴتورت - بەس ٴجۇز شاقىرىمداي. ودان ٴارى، تۇركىستان ايماعى باستالادى. جەر قۇم. «بەتپاق-دالا»- ٴشول، ەلسىز. اعاشتان ەلسىز جان جوق. كىيىك، قاسقىر، تۇلكى عانا مەكەن قىلادى. سارى-ارقانىڭ شالقار كولدەرى، ۇزىن اققان كوك ورايلى وزەندەرى، سىلدىرلاپ تاۋدان اققان بۇلاقتارى، «بەتپاق دالا»دا جوق. اسان قايعى ايتقان «بەتپاق دالا» قۋاڭعان قۇۋدالا. تاستاق. كوك ورايلى شالعىنىدا جوق كوك بەتەگەلى بەلدەرىدە جوق. سەكسەۋىل ورمانىدا جوق. «بەتپاق دالا»جىپ جىلماعاي. سۇلاپ جاتقان ولىكتەي سۇپ-سۇر، قۋارعان دالا. سۇپ-سۇر بەتىندە تىربىيعان، كۇنگە كۇيىپ قۋارىپ قالعان-بايالىش. جانا، تىربىيعان كوكپەك. سوياۋداي قوقىر جۋسان. سەلدىرەگەن قىزىل بيزەن. ٴبارىنىڭدە ٴتۇرى قۇپ-قۋ. اندا-ساندا، سوقىردىڭ كوزىندەي سىعىرايعان شۇڭقىر قۇدىق بار. سۋى از، اششى. ىشىنە قاكىباق، باقا، قوسايات، جانا باسقا ماقلۇقتار تولعان. بۇل سوقىر قۇدىقتاردى بەتپاقتا جەتىك كىسىلەر عانا بىلەدى. بەتپاق بەن تۇركىستان ايماعىنىڭ شەگىندە «شۋ» وزەنى بار. ٴبىزدىڭ شەتكى ەلدەردىڭ ٴبىرازى شۋدى قىستايدى. «ارقا»دان شۋ قىستاۋعا بارعان ەل بەتپاقتان

ٴوتىپ بارادى. بارعاندا، كوزگى قار سۋىى مەن كوشىپ باراديدا، ارقاعا بەتتالعانى باسىپ قايتقاندا، جازعى قار سۋىى-مەن كوشىپ قايتادى. سول سەبەپتى تۇركىستانعا تەز ٴجۇرىپ كەتە المايمىز. سالقىن ٴتۇسىۋدى، شۋۋعا كوشەتىن شەڭكى ەلدەردىڭ كوشۋىن كۇتىپ جاتتىم.

اتباساردىڭ ۋلى تۇستىك جاعىنان كىسىلەر كەلدى دە «امانتاي» كوتە-رىلىسىنىڭ جايىن اڭداتاپ ٴبىلدىم. جانا، قوستانايلى كوتەرىلىسى مەن وعان جابسارلاس تورعاي «الاش - وردا» سىنىڭ ارەكەتتەرىن ٴبىلدىم. جانا، اتباسار ۋيەزىن باسىپ، تورعاي ۋيەزىنىڭ شەتىن جاناپ، ٴبىزدىڭ جولداس سابىرشارىپ ۋلىنىڭ سابەت ۇكىمەتىنىڭ قولىنداعى اقمەشىت قالاسىنا ٴوتىپ كەتكەنىن ٴبىلدىم. بۇل تۇۋرالى قىسقاشا بولسادا كەيىن ٴبىراز جازباقپىن. ۋيتكەنى، سابىردىڭ باستان كەشىرگەن ىستەرى ەرەكشە ٴتارىزدى.

تورعاي «الاش ورداسى».

قازاعستاندا «الاش-وردا» ۇكىمەتى ەكىگە ٴبولىنىپ قۇرىلعانى بەلگىلى. «الاش - وردا» ۇكىمەتىنىڭ كۇن شىعىستاعىسى سەمەيدە، كۇن باتىستاعىسى ورال وبلىسىندا، جىمپيتى قالاسىندا. بۇل، ەكى «الاش - وردا» ۇكىمەتىنىڭ ارالىعىندا، تورعايدا ٴبىر ۇكىمەتى بولدى ودا بەلگىلى. تورعايداعى «الاش-وردا» ۇكىمەتى، ماڭىنداعى جابسارلاس قوستاناي، ىرعىز ۋيەزدەرىندە باعىندىرىپ تۇرۋعا تالپىنىپ جاتتى. ٴبىر كەزدە، جابسارلاس ۋيەزدەردى باعىندىرىپتا تۇردى. مۇنى قىسقاشا باستان ايتايىن.

ۋەلى 1918 - جىلى، مارتتا ىرعىز قالاسىندا سابەت ۇكىمەتى جاسالادى. ٴبىراق، ىرعىز سابەتىنىڭ ٴومىرى ۇزاق بولمايدى. 1918 - جىل ۋيەنىنىڭ باسىندا شەق-ىسلاباقتار بۇنت باستاپ ٴسىبىر ايماعىندا سابەت ۇكىمەتىن قولاتقان سوڭ، سول ٴۇيىنىڭ ىشىندە، ىرعىزعا، بەلگىلى ورىنبور قازاق ورىس اتامانى دۇتوپ اسكەرى تورعايدان كەلىپ، سابەتتى تاراتىپ، ٴوز ۇكىمەتىن جاساپ كەتەدى. بۇدان كەيىن ٴتورت - بەس ايدان سوڭ، وكتيابىر كەزىندە، ىرعىزدا قايتادان سابەت ۇكىمەتى قۇرىلادى. ۇكىمەت قۇرىلۋشىلاردىڭ باسىندا مۇشىمىتىل بايەن المان ۇلى مەن كەسەلەپ جولداس بولادى. بۇدان كەيىن ٴبىر ازدان سوڭ، كاپىرى تەگەزىنەن ٴوتىپ، تۇيەلى كەرۋەن مەن كوپ قارۋ - جاراق، وق، سايمان الىپ، ادايدىڭ كوسىلگەن كوشەلى قۇمدى دالالارىنان ٴوتىپ، اقتوبە مايدانىنا جانگەلدىن كەلەدى. وقتارى تاۋسىلىپ ساسىپ تۇرعان قىزىل اسكەردى كەرۋەن-مەن اكەلگەن وق سايمانعا مولايتىپ تاستاپ، جانگەلدىن ازعانا اسكەر مەن ىرعىزعا كەلەدى.

ىرعىزدان باسىنعى المان ۇلى قىلىپ ٴبىر از كىسى قوسىپ الىپ تورعايعا

اتتانادى. تورعايعا كەلىپ سابەت ورناتادى. تورعايداعى «الاش-وردا» ٴوزىنىڭ اسكەرى-مەن، سول تورعاي اۋدانىنداعى ٴبىر شەت اۋىلعا بارىپ، ورناپ جاتادى. سودان 1919-جىلدىڭ مارت كەزىندە، اۋىلداعى «الاش-وردا» تورعاي قالاسىنداعى سابەت ۇكىمەتىنە ٴسوز سالادى.

«ەندى، ٴبىز تورعاي سابەتىنە باعىنعىمىز كەلەدى. وسى قالپىمىز بەن، قارۋ-جاراق، اسكەرىمىز بەن تورعايعا بارىپ، سابەت ۇكىمەتىنىڭ ٴامىرى مەن قىزمەت قىلىپ تۇرساق ەكەن» دەيدى.

ول ۋاقىتتا جانگەلدىن ورىنبوردا بولادى. جانگەلدىن تەلەگرام مەن سويلەسىپ «الاش-وردا» تىلەگىن قابىل قىلىپ، «الاش-وردا» باستىقتارىنىڭ ٴبارى اقمەت بايتۇرسىن ۇلىن قاسىنا شاقىرتىپ الادى. «الاش-وردا»، اسكەرىن شۇباتىپ، تىماعىنىڭ قۇلاعىن جىمىرا كيىپ، كوزىن قاسىنداعى جولداسىنا قىسا ٴتۇسىپ، كەردوڭدى كەرايىلداپ، كەر تارتىپ، كەر قامشىلاپ، كەردەڭ باسىپ ساۋسىلداپ تورعايعا كىرەدى. جايلانىپ ورنالاسادى. سابەتكە كەمەلەرىنە كىسىلەرىن كىرگىزەدى. اسكەرگە كەمەسەردىڭ پوموشنەگى قىلىپ كارىم توقتىباي ۇلىن كىرگىزەدى. ەل بيلەۋ، ساياسات ىستەرىنە دۋالات ۇلى، مىسىبول ۇلدارى كىرىسەدى. بايتۇرسىن ۇلى جانگەلدىن مەن ماسكەۋگە كەتەدى. كەشىكپەي «الاش-وردا» كوتەرىلىس (بۇنت) جاساپ، تورعايدى «وزىنىكى» قىلىپ جاريالايدى. جانگەلدىننىڭ قويىپ كەتكەن امانگەلدى يمان ۇلى دەگەن كەمەسەرى مەن ونىڭ ٴبىر از سەنىمدى جولداستارىن تۇتقىنعا الىپ، قاماپ تاستايدى.

سودان كەيىن كوشىكپەي، تورعايعا، ەلگى قوستانايدا، قالشاق ۇكىمەتىنە قارسى كوتەرىلىس جاساپ، قوستانايدى ٴتورت-بەس كۇن الىپ تۇرىپ، سانى، سايمانى اسقان اقتارعا شىداي الماي قاشقان، قىزىل پارتيزان اتىرەتتەر كەلەدى.

قىزىل پارتيزاندار تورعايدا سابەت ۇكىمەتى دەپ كەلەدى. اۋەلى تورعايعا تاراننىڭ اتىرەتى كەلەدى. اتىرەت تورعايعا جاقىنداعان سوڭ، تاران قاسىنا ون شاقتى جولداس الىپ، تورعايعا وزىپ كەلەدى. «الاش-وردا» بولاردى ۇستاپ ٴبىر-ەكى جولداسى مەن تاراننىڭ ٴوزىن اتىپ ولتىرەدى دە، وزگەسىن اباقتىعا قاماپ تاستايدى. ٴسويتىپ، دەرەۋ، تاراننىڭ كەلە جاتقان اتىرەتىنىڭ الدىنان الداۋ-ارباۋ بىلەتىن باستىقتارى مەن اتىرەت شىعارادى. «الاش-وردا» اتىرەتى، تاران اتىرەتىنە كەلىپ، ارباسادى. «الاش-وردا» اتىرەتىنىڭ باستىقتارى، تاران اتىرەتى-مەن سويلەسەدى. مۇنىڭ الدىنان تاران اتىرەتى پالەنى سەزىڭكىرەپ قالادى. دۇدامالدانادى. «الاش-وردا» سويلەيدى. سويلەگەندە بىلاي دەيدى:

«ٴبىزدىڭ تورعاي سابەت ۇكىمەتىنىڭ قولىندا. ٴبىز سابەت اسكەرىمىز. سەندەردىڭ كىم ەكەندەرىڭدى ٴبىز بىلمەيمىز. سول سەبەپتى ساقتانامىز. ٴبىزدىڭ تورعايعا كىرەتىن بولساڭدار، قازىر بىزگە قارۋ-جاراقتارىڭدى جيناپ بەرىپ كىرەسىزدەر. سەندەر قىزىل بولساڭدار، تورعايدان كەتەرلەرىڭدە جاراقتارىڭدى

قايتىپ بەرمەمىز. ەگەردە، بۇ جەردە، بىزگە قارۋ-جاراقتارىڭدى بەرمەسەڭدەر، سەندەردىڭ ۋيلارىڭدى ٴتوزىپ دەپ، ٴبىز سەنە المايمىز. وندا ٴبىز سەندەردى تورعايعا، بۇل تۇرلەرىڭ مەن كىرگىزە المايمىز. بىزگە سەنبەسەڭدەر، مىنە، سابەتتىڭ كەمەسەرى، جانگەلدىنىڭ قول قويعان ماندات»... دەپ، قاعازدارىن كورسەتەدى.

تاران اتىرەتى، بىلاجىسىز قارۋ-جاراقتارىن «الاش-وردا» اتىرەتىنە جينىاپ بەرەدى.

قارۋ-جاراقتى جينىاپ العان سوڭ «الاش-وردا» نىڭ قۇۋلارى، تاران اتىرەتىن تۇتقىنعا الىپ، تورعايعا اپارماي، اتباسارعا قاراي ايداپ كەتەدى. بىلە تاران اتىرەتىنىڭ سوڭىنان تورعايعا، قوستانايدان شىققان جەلايەۆتىڭ قىزىل پارتيزان اتىرەتتەرى كەلەدى. جەلايەۆ جولشىباي، «الاش-وردا» نىڭ تارانعا قىلعانىن ەستىپ كەلەدى. ناعى تورعايدان جەلايەۆكە قارسى «الاش-وردا» اسكەرى شىعادى. جەلايەۆ كەلگەن بەتى مەن «الاش-وردا» اسكەرىنە وق جاۋدىرادى. «الاش-وردا» اسكەرى تىم تىراقاي بولا قاشادى. دالباقتاپ، توقپاقتاپ تورعايداعى «الاش-وردا» قاشادى. قاشقاندا تەك كەتپەيدى، تۇرمەدەگى كەمەسەر امانگەلدى ٴيمان ۇلى مەن جولداستارىن ٴولتىرىپ كەتەدى. جەلايەۆ تورعايدى الىپ، كەرەكتى ازىق-تۇلىگىن تيەپ الىپ، ٴجۇرىپ كەتىپ، سابەت ۇكىمەتىنىڭ قولىنداعى ىرعىز قالاسىنا سوعىپ، شالقارلاتىپ سوعىس مايدانىنداعى قىزىل اسكەرگە بارىپ قوسىلادى. جەلايەۆ اتىرەتى كەتكەن سوڭ «الاش-وردا» ۇزاندىرىپ، قايتادان تورعايعا كەلەدى، «الاش-وردا» قوداڭداپ، قايرانداتادى. كەشىكپەي، 1919-جىل، ماي ايىندا، جەلايەۆتىڭ ٴىزى مەن ىرعىزعا اسكەر جىبەرەدى. «الاش-وردا» اسكەرى، ىرعىز سابەتىنىڭ ازعانا جاراقتى قىزىل اتىرەتى ەكى بولەك بولىپ، ىرعىزدان ۇزاق كەجەۋىلگە كەتكەنىندە كەلەدى. اسكەرسىز قالعان ىرعىزدى «الاش-وردا» الادى. ۇكىمەتتىن جاسايدى. ىرعىز دىسپولكومىندا بولعان كەي ٴبىر قازاق جىگىتتەرى (جامان مۇرىن ۇلى، تويبازار ۇلى، سوگىرباي ۇلى) جالت بەرىپ «الاش-وردا» عا كىرىسىپ كەتەدى. ىرعىزدى جاۋ العانىن المانوپ، كەسەلوپتەر قىزىل اتىرەتپەن كەجەۋىلدە جۇرگەندە ەستىپ، شالقار اۋدانىن باسىپ، سوعىس مايدانىنداعى قىزىل اسكەرگە بارىپ قوسىلادى.

كىيسەلوپ بەن المانوپتىڭ قاسىنداعى ورىسى بار، قازاعى بار، ٴبىر از جولداستارى قىسالاڭ ۋاقىتتا اقتوبەدەگى سوعىس مايدانىنان قولدارىنداعى سايماندارى مەن الاش ورداعا قاشىپ بارىپ كىرىپ كەتىپتى.

بولشەبەككە قوسىلىپ، ٴىس قىلعان ٴۇشىن، ىرعىزدان «الاش-وردا» سەگىز (8) قازاق جىگىتتىن اتىپ ٴولتىرەدى. (المەن ۇشىتىل، قايىنارباي ۇشتىل، مولداقول-ۇستا، جانا باسقالار) تورعايدان «بولشەبەك بولدىڭ» دەپ، ون سەگىز (18) قازاق اتىپ ولتىرەدى.

مىنە، باجايلاماي، قىسقاشا ايتقاندا، ولدىن العان «العىس»، «سالعىس»

ەلدى دۇرەلەگەنلەرىن ايتباعاندا، تورعاي «الاش-وردا»سىنىڭ قىلمىقتارى وسىنداي.

تورعاي «الاش-وردا»سىنىڭ باسىندا بولعان بىلىمدىلەرى: مىرجاقىپ دۇۋلات ۇلى، احمەت بايتۇرسىن ۇلى، ەلدەس ومار ۇلى، تەلجان شونان ۇلى، مىرزاعازى ەسپول ۇلى، ٴسالىم گمرەي قارا تملەۋ ۇلى، اسپاندىيار كەنجە ۇلى، كارىم توقتىباي ۇلى، تاعى تولىپ جاتقان وقىعان «الاشتىڭ ازاماتتارى»....

تۇركىستان مەن كىرەندەس شۇۋعا قاراي «بەتپاق دالا» مەن كوشەتۇن ەلدەردىڭ كوشۋىن كۇتىپ مەن ٴجۇردىم.. اقمولا مەن استىرتىن قابارلاسىپ تۇرامىن. ومبىداعى لاكىردەن بوسانىپ كەلگەن بايماعامبەتتەن قابار كەلدى. ومبى لاكىرىندە اۋىرىپ قالعان جولداستاردىڭ كوبى ٴولىپتى. ولمەگەندەرىنىڭ قاشالعانى قاشىپ، قاشا الماعاندارىن جىراق كۇن شىعىس سىبىرگە ايداپ جىبەرىپتى. ولگەندەردىڭ ىشىندە بىرەۋى قازاق،- باكەن. بىرەۋى نوعاي- قاپىز. وزگەلەرى ورىس.

اقمولا ۇيەزىنىڭ ولكە تۇستىڭ جىراق شەتىندەگى كونەك ەلىندەگى، 1916-جىلعى، قازاق قوزعالىسىندا، نەكولايدىڭ ەلگە شىققان «كارقىلعىش» اسكەرىنىڭ ٴبىر باسشىسى مەن جەتى اتتى سالداتىن ولتىرگەن، ازىراق وقىعان بالاسى،- 1917 - 18 جىلى اقمولا دا بولشەبەكتەرگە قوسىلعان، ناقىر ومار دىڭ ۇ يىنەن، جاسىرىنىپ جۇرگەن ٴادىل ۇلدارى تۇۋرالى قابارلار كەلدى..

ٴبىر از كۇن ٴوتتى...

كۇز تاياندى. قالشاقتىڭ جانى كۇرە تامىرىنا تايانعانى سەزىلە باستادى. ەلگە تىمىسكىلەپ، كەجىۋىلشى، تىڭشى اتىرەتتەرى كوبىرەك شىعا باستادى. ٴبىزدىڭ ەلدى زاۋتىنا كەلدى. مەنى ىزدەي باستادى. ٴبىر كۇنى، كۇن باتىپ بارا جاتقاندا، ٴبىزدىڭ اۋىلدار ۇرپيىسىپ، قوزعالىسىپ، سىبىرلاسىپ قالدى... ٴبىر (القاپ) ويلاۋ جەردە وتىرعان ەكى اۋىل ەدىك. كەشكە جاقىن تىستا تۇر ەدىم. ۇستىمدەگى كيىمدەرىم قازاقشا ەدى. كۇن شىعىس اقتان، كەلٴ القاپ ٴۇيدى ورلەپ، جەلە شوقىتىپ، قوقىراكتاپ، سالت اتتى ەكى سالدات الدىڭعى اۋىلعا كەلدى. اۋىل- ٴبىر باي اعايىن اۋىل ەدى. باي ٴۇيىنىڭ الدىنا كەلىپ، مىنبەلەپ، تۇرا قالدى. اتتارىنان تۇسپەي تۇردى. اۋىلدىڭ جىگىت جەلەڭ، قاتىن بالاسى ەكەۋىنىڭ ماڭىنا جينالىپ قالدى. «تانىماس، ٴوزىم كورىپ، جوندەرىن ٴبىلىپ قالايىن» دەپ، سالداتتار تۇرعان اۋىلعا قاراي جاياۋ اياڭداپ ٴجۇردىم. سالداتتاردىڭ اينالاسىنا جينالعان توبىردان ٴبىزدىڭ اۋىلعا قاراي، قارىنا قۇرىق ىلگەن، ٴبىر اتتى كىسى ٴبىزدىڭ اۋىلعا قاراي ٴجۇردى. جەلىپ كەلەدى. بايدىڭ ارەش دەگەن جىلقىشىسى ەكەن. ماعان قارسى كەلەدى. قوزعالعان بولىپ، ماعان تامىسىن قارسى سىلتەدى «قايت».. دەگەنىنە تۇسىنە قالدىم دا، ٴبىر دەمەگە ايىنالعان بولىپ وتىردىم. ارەش كەلدى. ٴتۇسى ٴشۇرلانىڭقىراپ كەتىپتى. جاي بەتى مەن ٴجۇرىپ كەلە جاتقان كىسىشە، ماعان بۇرىلماي قاراپ:

— قايت كەيىن، — انالار سەنى سۋراپ تۇر. تۇرلەرى جامان. جىلدام اۋىل — دارىڭا ٴجۇرىپ. مىنا اتقا ٴمىنىپ، اناۋ ٴبىز دىڭ جىلقىعا كەتكەن جىلقىشى بولىپ، كەنىپ قال — دەدى.

ارەشتە، مەن دە اۋىلعا كەلدىك. ٴبىز دىڭ اۋىل ۋرپيىسىپ قالعان ەكەن. شەشەي بابەۋس بەن ٴبىر قارىندا اعالارىم جىلاي باستادى. ولارعا كەيىپ، جاستارىن سۇرتكىزدىم دە ارەشتىڭ اتىنا ٴمىنىپ، قولىما قۇرىق الىپ، جايىلىپ جاتقان مىرزانىڭ اۋىلىنىڭ جىلقىسىنا كەتىپ قالدىم جىلقىدا ٴجۇردىم. كۇن باتتى، اياق-ساپاق بولا باستادى. سالداتتار، الگى بايدىڭ اۋىلىنان قاتىنارىنا ٴبىر اتتى كىسىنى ەرتىپ الىپ، جىلقىعا قاراي قيسىناپ كەلەدى. اياڭداپ بايقاسىناپ ٴجۇردىم. جەلە شوقىتىپ ٴوتىپ كەتتى. ٴبىر ازدان سوڭ، ٴبىر اتقا ٴمىنىپ، الگى بايدىڭ جىلقىشىسى، ارەش كەلدى. مەن اۋىلعا كەلدىم.

جاتاردا، مەن، اۋىلعا تۇنەۋگى ساقتىق قىلىپ، اۋىلدىڭ تۇسىنداعى ٴبىر قالىڭ قاراعاننىڭ شەتىندە تۋبەشىكتەگى ٴتورت بۇرىشتى، بيىكشەلەۋ قىلىپ شيكى قىستان سوققان بەيىتكە بارىپ جاتتىم. تۇندە، جالعىز كەلىپ بەيىتتىڭ ەسىگىنەن كىرىپ، ىڭىرەيگەن، تومپيعان قابىرلاردان اتتاپ، بەيىتتىڭ بۇرىشىنداعى شوپتەسىنگە جاتىپ ۇيىقتاپ قالدىم... قاراڭعى ٴتۇن. بەيىتتىڭ ٴىشى تىم — تىردىس.

VIX

تۇركىستانعا ٴجۇرىۋ.

كۇز باستالدى سالقىن ٴتۇستى. تۇركىستان شەك اراسىنداعى شۇۋ وزەنىنە قاراي «باتباق دالا» ارقىلى شەتكى ەلدەر كوشە باستادى. مەن دە جۇرىۋگە قامدانادىم. جولداس بەن ات ىزدەدىم. ەرىپ جۇرەتۇن جولداس تابىلادى. ٴبىراق، مىنەتۇن مىقتى ات تابىلمادى. ارينە، ول كەزدەگى ٴبىزدەي كىسىگە جاياۋلاما كىسى جولداس بولمايدى. اۋىلىن، اكە-شەشە، — قاتىن بالاسىن قىزىقتى كورەتۇندەر جولداس بولمايدى. ٴبىز دەي «قاشقىنعا» — ۇزاق جولعا، جۇرتەۋىل ىز دەگەن، قيىنشىلىقتا «قابىرات كورسەتۋگە» قۇمار، «ەرلىك» «جىگىتتىك» ىزدەگەن جىگىتتەر عانا ەردى. سونداي جىگىتتەر تابىلدى. ٴبىراق، ولارعا مىنگىزىپ الىپ جۇرەتىن ٴتاۋىر ات تابىلمادى. ۇزاق، قيىن جولعا مىنەتۇن سىنتى ات' وزىمدە تابىلمادى. ٴبىزدىڭ اكەيدىڭ ٴبىر اتى، ٴبىر ايعىرى بار ون شاقتى جىلقىسىنىڭ ىرگەسى ناي-باپتال، قۇلىندى بيە. ايعىرى ناشار. اتى مىقتى. ٴبىراق، سىناي الگ اۋلايتۇن كىسىبىنە مىنەتۇن جالعىز اتى. ات ساتىپ الۋعا ارتىق شاما جوق باي اعايىندار بار. ٴبىراق، ولار ناشار كۇنىڭدە، جاياۋ جۇرگەن كۇنىڭدە ات بەرمەيدى. بۇعىپ جۇرگەن، جاياۋ جۇرگەن كۇندەرىڭدە اعايىن بولمايدى. سونداي كەزىڭدە قايتا

تابالاپ، مازاقتاپ كۇلىپ وتىرادى. ال، «ۇلىق» بولعان كەزىندە، جاياۋ جۇرمەي- پوشتا مەن، اپتوموبەل مەن جۇرگەن كەزىندە- اعايىن-باۋىردا كوپ، اتىداكوپ، اس-تا كوپ بولادى. ولگە قاشىپ كەلگەن سوڭ، اعايىن اراسىنداعى جالعىز ور كوڭىلدىلەۋى، داۋلەتىمەك مىنەۋگە بىر اتىن بەرگەن ەدى.

ول ارىقتاپ قالدى، ۇزاق جولعا جارامايدى. ات تابا المايى قىسىلدىم. باي اعايىنداردان ات سۇراپ بەت قايتتى. كوڭىل قالدى. جەرگە تۇكىرىپ جەكە شىقتىم. ىزا قايىنادى. ٴتۇرلى وي كەلدى... جاسىمنان، ۇيدەن شىعىپ جۇر- گەلى كولىك كەمتارلىعىنىڭ ىزاسىن نالاي تارتقاندارىم كوز الدىما كەلدى...

ولاڭ العاشقى، ٴىنىلدى زاۋاتىنا، كىشكەنە كۇنىمدە ورىسشا وقۋعا جىبەرگەندە، اكەي، ٴبىر ىرايىس دەگەن كىسىنىڭ ٴىنىسى ٴاكىلدىڭ دەگەنىڭ تۇيەسىنىڭ ارتىنا مىنگىزىپ جىبەرىپ ەدى. ٴىنىلدى زاۋاتىنان وقۋدان قايتقاندا، ٴاكىمدىكتىڭ اعاسى ىرايىستىڭ ارتىنا مىنگەسىپ قايتقان ەدىم. ودان سوڭ، اقمولادا وقىپ جۇرگەنىمدە، جازعى بوساعان ۋاقىتتاردا ٴۇش ىرەت، ٴوزىمىزدىڭ ولدىڭ ۇزىن قۇمار دەگەن، سادىق دەگەن ٴبىر شولاق ساۋدەگەرلەرىنىڭ جۇكتى اربالارىنا ىلەسىپ جاياۋلاپ ولگە قايتقان ەدىم. اقمولاعا بارعاندادا ٴار كىم مەن ىلەسىپ بارعان ەدىم. ىرەدە، جافىن اعايىنىمىز قان ەكەۋمىز قوجە ەكەۋ مەن بىيدىڭ ٴۇيىنىڭ اتتارىن ٴمىنىپ ازىمقان ەكەۋمىز قاشىپ كەتىپ ەدىك. ودان كەيىن، ومبىعا وقۋعا بارىپ، قايتىپ جۇرگەنىمدە جۇرگىنشىلەرگە ەرىپ جۇرگەن ەدىم. بىردە اقمولا نوعايى «التىنشى»- ۇستا مۇقامەدجەن ماناسىپ ۇلىنىڭ كوك شولاق ات جەككەن ارباسىنا ٴمىنىپ كەتكەن ەدىم. بىردە اقمولا قازاعى قوجامبەردى سارسەن ۇلىنىڭ ارباسىنا وتىرىپ كەتكەن ەدىم. ٴتىپتى، 1916- جىل، سەمىنارىيانى ٴبىتىرىپ، «كىسى بولىپ» اۋىلعا كەلىپ، ەلدى قايىنادان اقمولاعا قاراي جۇرەردە، باي اعايىندار شەتكى پوسەلكەگە شەيىن ارباعا جەگۋگە ات بەرمەپ ەدى، سوندا، ٴبارىنىڭ جىقىلارى قارا قۇرتتاي قىبىرلاپ، شىرىق ايىنالادى. كەڭ سارى دالانىڭ، قوبا جوسىنىڭ ۇستەرى قاپتاعان جىلقىدان كورىنبەي، قاپ قارا بىرداي بولىپ جاتادى. سوندادا، ٴبىر بىرايىمبەك دەگەن ناشارلاۋ اعايىن عانا نوري الاتىن جەگۋگە بەرىپ ەدى . . . ٴوزىڭ كۇشتى بولساڭ، اعايىن-دا كوپ، اتتا كوپ. ٴوزىڭ ناشار بولساڭ، ٴوزىڭ كەم بولساڭ،- اعايىن-دا جوق اتتا جوق، . .

- «ٴوز قولىڭدا جوق بولسا،- اكەڭدە جات». . . !

- «كىسىدەگىنىڭ كىلتى اسپاندا» . . . دەگەن ماقالدار- ويعا كەلەدى . . . ويىنىڭ ٴبارى ەرىكسىز ەسىمە كەلىپ ازىراق تارىقتىم.

اقىرىندا، اكەيدىڭ كۇرەڭ شولاق اتىن ٴمىنىپ،قاسىما جولداس ەرتە الماي، ٴبىر كورشى ەلدەن شۇۋعا كوشەتۇن وكاشا اۋىلمەن ٴىسوز بايلاپ، سول اۋىلعا بارىپ، تۇركىستانعا جالعىز ٴجۇرىپ كەتتىم . . .

ۋكاشا اۋىلمەن كوشىپ مال شەتىنە شىققانىق. ورگە كوشكەن مال قارا ٴجۇزىپ كەتىپ قالىپتى، جالعىز اۋىل. تاۋلاردى ارلاي كوشىپ كەلەمىز. «كوبىقى كورگەن» تاۋ تىنىڭ بەتىنەدەي بەتىن ا سم ايەمىزداعان، قاباعىن سالعان ارقانىڭ تاۋلارى، ادىرلار، بۇيراتتار - ولاردان اسقان سوڭ ٴۇشى تيىرى جوق، شۇبالعان ٴشوبى سۇيىق، قۋبا جوندار شالقىعان، قيىرسىز دالالار. ۋكاشا، جالعىز اۋىلمىز. اۋىلعا تۇيەگە ارتقان قوسى بار ٴتورت - بەس كىسى كەلىپ قوسىلدى. بۇلار، اۋىل مەن جاقىن تانىس، شۇۋعا كوشىپ بارا جاتقان تاراقتى ەلىنىڭ ادامدارى، مادىبەك اقىبەرگەندەر ەكەن. اقمولا قالاسىنا بارىپ، بولىستارىنىڭ ۇستىنەن قىياناتتارىن ايتىپ ارىز بەرىپ، تۇڭ قىلا الماي كەلەدى ەكەن. بۇلار مەن تانىسىپ، ۇيىر كەلەسىپ، وتە جاقىنداسىپ الدىم. ٴبارى دە ادامشىلىقتارى بار جايدارى جىگىتتەر. ٴبىر - ٴبىرىمىزدى سىيلاپ، ارالاسىپ الدىق. بۇلار اقمولادان ٴبىر از قابار ايتىپ كەلدى.

ٴبارىمىز ٴۇش - ٴتورت ٴۇيلى ۋكاشا اۋىل مەن كوشىپ جىلجىپ كەلەمىز. بىرىمىزگە ٴبىرىمىز سەرىك جورتۋىلشى ۇرى كوپ. قورقىنىش. ۋكاشا اۋىل، ساقىمىز . . . مادىبەكتەر كەلىپ قوسىلعان جەردە اۋىل ٴبىر تاۋ ەتەگىندەگى قىستاۋ ۇستىندە ەدى. اۋىلدىڭ تەمىر قازىق جاعىندا، بۇرالعان كەڭ وزەكتىڭ بويىندا، سول تاۋلاردى قىستايتىن شەتكى ەلدەردىڭ از ٴۇيلى ٴتورت - بەس اۋىلدارى وتىردى. ٴتۇنى ەدى. ۇيقتاپ جاتىر ەدىك مەن ٴبىر جىگىت بەن قىستاۋدىڭ بالشىق ٴۇيشىگىندە جاتىر ەدىم. مەنى شىعارىپ سالا كەلگەن، ٴبىزدىڭ اكەي كىشىگىمىز ۇيدە ەدى. ٴتۇن ورتاسى كەزىندە، مەنى بىرەۋ وياتتى. وياندىم. سەرىك اۋىلىمىزدىڭ باستىعىنىڭ جىگىت بالاسى ەكەن.

- نەمەنە؟ - دەدىم.

كوبىرلەيدى: «ويباي تۇر! ٴبىر تەزىن بار . . . ٴبىر - ەكى پوشتابايى، ٴبىرى قازاق، ٴبىرى ورىس - اۋ دەيمىن، مىنا اۋىلدارعا كەلىپ جاتىر، «بالقاش تەڭىزىنەن كەلەمىز، - دەيدى. اناۋ كۇنگى وسى جاقتان بارعان ونەكى ورىسقا جولباسشى بولىپ، اپارىپ سالىپ كەلەمىز. - دەيدى. اناۋ كۇنى وسى جاقتان، ونە بويلارى تولعان قارۋ. جاراق، ون ەكى تورە سول بال قاشقا قاراي وتكەن ەكەن عوي. سولاردى اپارىپ سالىپ كەلە جاتسا كەرەك. ەكەۋى - نىڭ استىندا شۇبىرتبالى اعىباي تاكابالى جەسىرلىك ەكى ات. كۇمىس ەرتوقىم. قورجىندارى تولعان نارسە. ٴبارى ەلدەن اكەلە جاتقان ولجا بولسا كەرەك. تۇرە گەل - بارايىق، سەن قاعازدارىن كور . . . بۇل قۇداي ايداپ كەلگەن ولجا عوي . . . بىزگە نە قىلادى؟ . . . بۇلاردىڭ اپارىپ سالىپ كەلە جاتقاندارى قاشقىندار عوي» - دەدى.

ويىما ساپ ەتە ٴتۇستى. مەن اۋىلدان تۇركىستانعا بەت الىپ شىعاردىڭ ازعانا الدىندا، ٴبىزدىڭ ەلدىڭ شەتىن باسىپ، قاستارىندا ٴبىر ايەل بار، ون

ەكى، قارىۋ جاراقتى ورىس، بەتى «بالقاش» بولىپ ٴوتىپ ەدى دەنى. اپىنسەر ەدى. ٴبىزدىڭ ەلدىڭ ٴبىر اۋىلىنىڭ جىلقىسىن ٴتيىرىپ، تۇرىپ الىپ - جەتى ٴتۇبى ات ايىرىن ٴتەزىپ الىپ كەتىپ ەدى. سولاردى اپارىپ سالىپ كەلە جاتقان كىسىلەر ەكەنىن بىلە قالدىم.

- ە، ونە كەرەك؟ . . . جۇرە بەرسىن! اپارىپ سالىپ كەلە جاتقان كىسى- لەرى كىم ەكەنىن، نە ەكەنىن قايدان بىلىڭدەر؟ . . . قوي، تەككە پالەگە سوقتىقپاي، جاي جۇرۋگە كەرەك! - دەپ، جاتىپ قالدىم.

تاڭ اتتى . . .

- تۇندەگى ەمنا اۋىلداعى ەكى پوشتا بايدىڭ اتتارىن ۇرى اكەتتى وزدەرىنە قاراقتار بىلاۋ بەرمەي جاتىر. بىلاۋ بەرۋ بىلاي تۇرسىن، قورجىنداعى نارسەلەردى، ەرتوقىمدارىن الىپ قويىپتى-دەسىنى.

تۇستە ٴبىر ەكى كىسى مەن الگىلەر جاتقان اۋىلعا كەلدىم. اۋىل القابىنا كوزدى كوڭىلى جىلى قوڭىر كوڭ. دالا شۋۋاقتاۋ. قارعالارشا ۇيمەلەپ اۋىلدا جينالىپ جۇرگەن قازاق . پوشتا بايلار وتىرعان ۇيگە كەلىپ وتىردىق . كوردىم «قازاق پوشتا بايى» دەگەندەرىن تانىدىم. مەن اقمولا تۇرمەسىندە وتىرعاندا ٴبىر كەزدەردە تەرەزە الدىنا كەلىپ، ماعان تىلدەسىپ، گازەت اكەپ بەرەتۇن ٴوزىمىزدىڭ كوك كوز سارى ىراقىمجان ەكەن. ەكىنشىسىن دە شىراماتتىم. ٴتىلدى زاۋاتىنىڭ نوعايى باۋەتتىن ەكەن. مەنى ولار تانىعان جوق. سويلەسىپ وتىردىق. ەكەۋىن قازاقتار تىسقا دامىلسىز الىپ شىعىپ، وكشالاپ بىلجىراتىپ سويلەسىپ ٴجۇر، بايقايمىن، - ولجالاماق.

ٴجون سۇراسقاندا، باۋەتتەن قازاقشا بىلمەيتۇن ورىس، «تورە» بولىپ شىقتى. مەن نايعان بولىپ وتىردىم. - سول ەلدىڭ بالا وقىتىپ جاتقان «وشەتەلى» ەكى تورەنىڭ قاعازدارىن سۇرادى. انالار الىپ كورسەتتى. مەن وشەتەلدىڭ قاسىنا كەلىپ تۇرعان بولىپ، جاي قاعازدارىنا قارادىم. بالقاشقا اپارىپ سالعان «تورەلەرىنىڭ» مىنالارعا كوش كومەك قىلىڭ تۇۋرالى « ٴومور باسىپ بەرگەن • بۇيرىق قاعازدارى ەكەن. «بولكوبنيك پالەن» انولتان - پالەن» . . . دەپ قول قويىپتى.

راقىمجان، مەنى تىسقا الىپ شىقتى. اۋىلدىڭ سىرتىندا تۇبىتانىپ سويلە- سىپ جۇرگەن قازاقتاردىڭ ٴبىر جاق شەتىنە، بولەك شىعىپ بىزدە وتىردىق.

- مەن ٴسىزدىڭ ٴجونىڭىزدى سۇراپ، جۇماقاس ەكەنىڭىزدى جاڭا انا ٴبىلدىم. ٴبىزدىڭ قولدا ەكەنسىز. مەن قالىبەموۆ ريتىڭ ىسكەندىرىنىڭ جاقىن تۋىسقان اعايىنى ەدىم. انا جىلعى ٴسىزدىڭ ىسكەندىرگە بەرەتۇن قارا كەر اتىڭىزدى ىسكەندىردەن مەن العان ەدىم . . . ٴسىز باعان جاردەم قىلىڭىز. مىناۋ ەل مەنى اۋرە قىلىپ وتىر. اناۋ - كۇنى وسى جاقتان بالقاشقا بارعان ٴبىر تورەلەردى اپارىپ سالىپ قايتىپ كەلە جاتىر ەدىڭ. وسى اۋىل تۇندە

اتتارىمىزدى ۇرلاپ الدى. ەر توقىمدارىمىزدى، قورجىنداعى تۇلكىلەرىمىزدى سىپىرىپ الىپ وتىر. بۇلاۋدا بەرمەي وتىر. نە دەگەن بۇزىلعان ەل ەكەنىن بىلمەيمىن. ٴبىز، قارقارالى ۇيەزىنىڭ ادامى بولساڭىزدار، مىنالار ٴسوزىڭىزدى تاستاماس، سىيلار . . . نارسەلەرىمىزدى جيناتىپ بەرىڭىز، مىنە جەردە ٴبىر اۋىلدىڭ ٴبىزدىڭ اعايىن سەيپولدا دەگەن كىسى جاتىر، دەيدى. - سوعان جەتكىزدىرتىپ سالىڭىز . . . سونسوڭ، سەيپولدا بىر دەمە قىلار ەدى. . . دەدى.

- سەيپولدا ٴسىز كىم ؟ - دەدىم .

- ويباي، سەيپولدانى بىلمەۋشى مە ەدىڭىز؟- سا كەنىنىڭ اكەسى... سا كەندى ٴبىلمەۋشى مە ەدىڭىز؟... شىركىن سا كەن ەكەۋىمىز دوس بولەۋشى ەدىك. . . اينەۋىر قۋىلىپ كەلىپ، تۇركىستان كەتتى عوي - دەدى .

ەندى ٴبىر جارتى ساعاتتىڭ ىشىندە، قازاقتارعا ايتىپ، ىراقىمجاندارىڭ قورجىندارىن، نارسەلەرىن، ەر توقىمدارىن جيناتقىزىپ بەرگىزىپ، اكە يلەر جاتقان سەرىك اۋىلعا الىپ كەلدىم. باۋەتتەن جولشىباي نوعاي ەكەنىن مويىنىنا الدى. قازاقتار بولماستان، ٴۇش - ٴتورت تۇلكىلەرىن «ولجالاپ» الىستى...

سەرىك اۋىلىنىڭ اكەيلەر وتىرعان باستىمىنىڭ ۇيىندە، ىراقىمجان، باۋەتتەن، ٴبىزدىڭ اكەي، مادىبەكتەر، تاعى ونشاقتى كىسىلەر تولىپ وتىردىق. كىيگىز ٴۇي. ورتادا قازان اسۋلى. شىمىرلاپ قايناپ تۇر. قويدىڭ سارى قىيى مازداپ جانىپ تۇر. ىراقىم-جان مەن باۋەتتەن، مەنى ٴالى «قارقارالى ۇيەزىنىڭ جۋماقاسى» دەپ وتىر. اعايىنى - سەيپولدانىڭ قاسىنا كەلگەن سوڭ، راقىمجان جارقىلداپ قۋانىپ، كوڭىلدەنىپ الدى. قولىندا دومبىرا، ەكىنشىدەنە شەرتەدى. مول قالاعان سارى قىي مازداپ جانىپ تۇرعان سوڭ، قازان شىمىرلاپ قايناپ تۇرعان سوڭ، ۇيدە وتىرعان جۇرتتا ويناعىسى كەلىپ وتىردى.

دومبىرانى شەرتە ٴتۇسىپ، راقىم-جان ماعان قاراپ سويلەپ: «جۋماقاس. . . قۇدا!..» دەپ قويادى. وتىرعان جۇرت نە قىلارىن بىلمەيدى. كەي بىرەۋلەر شىداي الماي، تەرىس قاراپ، اقىرىن كۇلەدى. . . راقىم-جان سەزبەيدى... راقىم-جان جارقىلداپ دومبىرانى شەرتە ٴتۇسىپ:

- شىركىن، سا كەن دومبىراشى ەدى عوي!.. اقمولادا قىمىزشىلاردى ارالاپ قىمىز ىشكەندە، ەكەۋىمىز بىلەمىز بىر كە ٴجۇرۋشى ەدىك. كەيدە قىمىز ٴىشىپ وتىرىپ، دومبىرانى الىپ، قاعىپ-قاعىپ جىبەرىپ، ٴان سالۋشى ەدى!.. تاماشا ەدى عوي!.. دەيدى...

مادىبەك سەزدىرمەي:

- قانى، سا كەن سالاتۇن ٴبىر انگە سالىپ جىبەرىڭىزشى!- دەدى. وزگەلەرى دە كۇلمەدەپ: ە، ە! قانى، سالىپ جىبەرىڭىز. . .! دەستى.

راقىم-جان ٴماز.

- جارايدى... سا كەنىڭ ٴتاۋىر كورەتۇن ٴانىنىڭ ٴبىرى، ٴالگى، جا گادا،

ٴوزىمىزدىڭ بىنالى - نەمەيش دشىندە جۇرگەن ٴبىر جۇگەر دەگەن ورىس قىزى شىعارعان «دۇۋدار» دەگەن ٴانى ەدى. ەندەشە،سونى سالىپ، كورەيىن - دەدى.

— ىم ! . .

— مارىيام - جوگەر دەگەن ورىس قىزى.
ون التى. ون جەتىگە ٴالىگەن كەزى،
قازاقشا، دۇۋدار دەگەن اتىمەن بولىپ، مىنەكەي، مارىيامنىڭ اينىعان ٴسوزى.!
دۇۋدار اي، دۇۋدار، دۇۋدار - اي دۇۋدار، دۇۋدار-اي دۇۋدار - . . ەى ي!..

قولىندا مارىيامنىڭ ٴوتكىر قايشى،
قاعازعا اتىم مارىيام جازىلمايشى،
قور بولىپ، ٴبىر قوقولعا كەتكەنىمشە،
الدىمنان قازىلعان كور تابىلمايشى !
دۇۋدار - اي، دۇۋدار . . . .

دۇۋداردى كوپ كورگەنىم جوق - بىرىن سارا،
دۇۋداردىڭ اۋىلى الىس - بىتەۋ ارال.
اشىقتىق تىلەگىمە جەتە الماسام،
ىلگەرى كورەر كۇنىم بولدى قاران.
دۇۋدار - اي، دۇۋدار . . . . .

اۋىلىم وتىر بايدىڭ قىر قاسىندا،
بىردە قار، بىردە جاڭبىر بۇر قاسىندا.
موينىما اق بىلەكتى وراي السام،
الماسام ٴوزىم جازىپ قىرقاسىنبا !
دۇۋدار - اي، دۇۋدار! ...

دۇۋدار - اي، كوڭىل اتىڭدى جەمەدىڭبە!
جەرىڭە ۋادا اينىقان كەلمەدىڭبە ؟
جەرىڭە ۋادا اينىقان كەلمەگەنىڭ،
«مارىيام زاتى ورىس» دەپ سەنبەدىڭبە؟
دۇۋدار - اي، دۇۋدار! . . .

ۋيدەگى ٴجۇرت قالجىڭداپ وتىرسادا، راقىمجاننىڭ ٴانى ماعان ەدەۋىر اسەر بەرگەن ٴتارىزدى بولدى.

راقىمجان ٴاندى شورت ٴۇزىپ، توقتاتىپ، دومبىرانى قاتتىراق شەرتىپ - شەرتىپ جىبەردى :

— «ساكەن، ٴۇستىپ سالىۋشى ەدى.» دەپ، دومبىرانى قويا سالدى.

ەرتەڭىندە، راقىمجان، باۋەتەن، ٴبىزدىڭ اكەي عيبارى - ٴبىزدىڭ ەلگە جونەلدى. راقىمجان مەن باۋەتەنەكە تانىسىپ قالدىم. ٴبىز كوشىپ جىلجىپ بەردىك.

ونىڭ ەرتەڭىندە، ناۋ دشىندە. قىسىنا ۋىنىڭ جانىندا وتىرعان، شوۋعا كوشىپ،ەتون، ماديەنەتەردىڭ ٴبىر اعايىندارى، باباعى بايعوزى باتىردىڭ نەمەرەسى

سەيدۋالى دەگەننىڭ ۇيىنە كەز بولدىق. كوشتەن بۇرىلىپ، مادىبەك ٴبارىمىز سەيدۋالىنىڭ ۇيىنە تۇستىك. تۇستەنىپ وتىردىق. وت جانىپ، قازان قايناپ تۇر. مادىبەك سەيدۋالى مەن سويلەسىپ وتىردى. سەيدۋالى، سارى تىس بولعان، شوقشا ساقالدى، دەنەلى قۋبا كىسى... اقمولانىڭ جايىن «ارعى» ۇرىس بولىپ جاتقان جاقتىڭ جايىن» - «سارى ورىس» بەن «بولشابەكتەردىڭ» جايىن سۇراپ وتىردى مادىبەك:

- كوللى جەردە بولشەبەكتەر كالشەكتى جەڭىپ الىپ كەلەدى. ەلىڭگى اقمولادا الىنعان شىعار»... دەپ، مولدىرەتىپ سويلەپ وتىردى. سەيدۋالى ۇۋايىمداپ قورقىنىش قىلىپ، تىڭداپ وتىردى.

- «ە-ە،» بولشەبەكتەر العاش الىڭگى سەيپۋلدانىڭ بالاسى تاعى دا شىعا كەلەدى، دەسەيشى!... دىم-اق ٴدىني قاتتى، بۇزىق بالا دەپ ەدى... تاعى دا شىعا كەلەدى دەسەيشى! - دەدى.

مادىبەك، سەزدىرمەي، مەنىڭ سانىمدى قىسىپ قويدى. ٴتۇرتىپ، قىزدىرمالاپ، سەيدۋالىعا مەنى جاماندادىپ ٴسوزىن قوشتاي بەردى.

مەن شىيداي الماي:

- وناعاسى! - ٴدىني قاتتى بولعاندا، بۇزىق بولعاندا، سا كەن نە قىلىپ ەدى؟ - دەدىم.

سەيدۋالى مەنى كورسەتىپ مادىبەككە:

- بۇل كىم ەدى؟ - دەدى.

مەن: - تۇقاممىن... سول سا كەننىڭ اعايىنىمىن - دەدىم.

- و، اعايىنى بولساڭ - ٴدىنى قاتتى ەمەي نەمەنە، ٴالگى، بولىپ تۇرعاندا رىندا، اقمولادا، ۇيەزنايى كامەتەتىنىڭ ٴوزىنىڭ جاقىن اعاسى، ولىڭ اقساقالى بەينابارى قۋۋىپ شىقپىتى. ٴوزىنىڭ اكەسىن قۋۋىپ شىقپىتى... بۇزىق ەمەي نەمەنە. - ٴبىر كۇندە نەكەسىن بۇزىپ، بايىنان ون سەگىز ايەلدى بوساتىپ جىبەرىپتى. ناماز وقىمايدى، دەيدى مولدالاردى بوقتايدى-دەيدى پايعامبارىمىزدى «ٴوزىمىزدەي كىسى ەدى» دەپ ايتادى دەيدى- دەدى...

ارينە، سەيدۋالىكەدە سىر بىلدىرمەي اتتاندىق. سودان جالعىز اۋىل جولجەپ، ەلسىزگە، شولگە شىقتىق. ۇلكەن تاۋلار ارتتا قالدى. ەندى شولگە، «بەتپاق دالاعا» شىقتىق. قۋارعان قۋبا جوندار، ٴوسىمى قىيمىرى جوق ٴتاربىزدى، تاۋسىلمايدى. ەلسىز، جانسىز «باتباق دالا». ارقانىڭ شالعىنى بىرتە-بىرتە سەلدىرەپ، ٴوزىلدى بىرتە-بىرتە قالىڭ بەتەگەلەردە تاۋسىلدى. بىرتە-بىرتە، باتپاق دالانىڭ بەلگىلەرى كورىنە باستادى... سەلدىرەگەن سور-سوباق جۋسان، تىرسىعان، سورعىت كوكپەك. تىرسىعان قۋارعان بايالىش، بوز قاراعان جەرىنىڭ قىرا كىي-ناسناق، ويىدا كىي-سالاقات، سورتاڭ. «باتباق دالا» سۋسىز سور. جان جوق كولبەگەن ولىڭ ٴتاربىزدى قىيىرسىز دالا. «بەتپاق دالادا» سىيدىرا ايا كىدا،

كەلەمىز. ون شاقتى تۇيەگە ٴتورت ٴۇيدىڭ جۇك سىماقتارىن ارتىپ، تىزگەن.
اۋىل باستىعىنىڭ ايەلى سالت اتپەن كوشتى الىپ كەلەدى. ايەل، ٴۇستى باسىنا قاباتتاپ كيىنگەن. كەي تۇيەلەردىڭ ۇستىندە جامان شەكپەن كوپپەسىنە ورانىپ، شوشايىپ وتىرعان كەمپىر، بالا-شاعالار كورىنەدى. ەلسىز ەن دالانى قاق جارىپ، ەيزەگەدەپ، ىرعالىپ اياڭداپ، شۇبالىپ، ٴتىزىلىپ كوش كەلەدى. ۇشى قيىرى جوق تەگىز ۇستىندە تىزبەكتەلىپ، شۇباپ دوزىپ كەلە جاتقان ٴبىر توپ قۇس ٴتارىزدى. كوشتىڭ جانىندا ٴبىر-ەكى سالت اتتى ايەل كەلەدى. كوشتىڭ الدى ارتىنا شىعىپ جورتىپ ٴتورت-بەس ٴيت كەلەدى. كوشتى قابىرعالاپ ٴبىر ٴۇيىر جىلقىسىن ايداپ، ٴبىر بالا مەن اۋىل باستىعى كەلەدى. جىلقى مەن جەدەل، اۋىلدىڭ ۇركەردەي قويىن ايداپ، جيىرەن بايتالدى، جىرتىق شەكپەن كوپپەلى سارى بالا كەلەدى. كوشتىڭ الدىندا، بەس-التى سالت اتتى كىسى-ماديەكپەن ٴبىز كەلەمىز. ٴبارىمىزدە ىرعالىپ، اياڭداپ وتىرامىز. سۇپ-سۇر بولعان، اينالا قيىرسىز، كولبەگەن، قۋارعان دالا... ەل جوق... جان-جوق. ٴۇشى قيىرى جوق «بەتپاق دالا» دا، شوقتاي بولىپ، سىدىرىپ ساۋ اياڭداپ جورەمىز، جورەمىز. تەگىزدە مالتىعانداي قيمىلداپ، كوكتەگى كۇننىڭ استىنا قاراي جىلجىمىزدا وتىرامىز... تاۋسىلمايدى. الىمىز قۋبا جون، الىمىز سۇر دالا بۇگىن دە سول، ەرتەڭ دە سول، بۇرسى كۇن دە سول. ٴبىرىنە ٴبىرى ۇقسايدى. تاۋسىلمايتىنداي. بەتپاقتى قاق جارىپ، تاۋسىلمايتىن جول تارتادى، قىرقالاردى سىدىرتىپ، بوگەلمەي، جالىقپاي ساۋ اياڭداي بەرەمىز. ەلسىز، شۇباعان «بەتپاق دالا» دا تاۋسىلمايدى. ٴبىزدە، ٴۇشى قيىرى جوق دالانى قاق جارىپ، جان جاققا بۇرىلماي، ىلگەرى، الىمىز ٴبىر قالىپپەن سىدىرا اياڭداپ، ىرعاقتاي بەرەمىز. جورە بەرەمىز... ٴجۇرىسىمىزدى ٴبىر كۇيگە سالىستىرعاندا، الىمىز ٴبىر قالىپتا ىرعالىپ جىرلاعان «بالبىراۋىن» كۇيى ٴتارىزدى، تەمە سە قۇددى، «تانگو» (танго) ٴتارىزدى دەۋگە بولادى.

كەشتەتىپ كەلىپ، سوقىر قۇدىققا جەتە قونامىز. ىلعىزدە باسبانالار تىگىلەدى بىرەۋلەر ٴۇي تىگىسىمەن ۋپ ۋكاي بايالىش شاۋىپ اكەلەدى. تامىزىق تيىگىزىپ قالىسا، قۋ بايالىش دۋ ەتىپ جانادى. قىزىلۋى قاتتى اق. بىرەۋلەر سوقىر قۇدىقتان بارىپ سۋ اكەلەدى. سۋ تالعاۋ جوق. نايىلسا بولعانى. تەز شاي دا قايىنايدى. ەتتە اسىلادى. جىلقى مەن اتتارىمىز اۋىل ماسىندا جايىلىپ، جۋسان، ەيزەن ەبەلەكتى تىرسىلداتىپ جولىپ جانادى. قوي مەن تۇيەلەر دە كەرگە شەيىن اۋىلدى اينالا جايىلىپ. كوز بايلانا قوتانعا ٴيىرىلەدى. تۇندە ٴتورت جاقتا، ٴبىر قارا قۇس شوقتاي بولىپ، ٴبىر-ٴبىرىنە تىعىلعانداي ٴبۇرىسىپ، قيىرسىز «بەتپاق دالادا» كىپ-كىشكەنتاي بولىپ وتىرادى. بايالىشتى مازداتىپ جاعىپ، وتتى جارقىلدا-تىپ، وتتىڭ اينالاسىندا، سىعىلىپ اڭگىمەلەسىپ وتىرامىز. كەيدە، وتتىڭ جارىعى مەن

قارتا ۆينايمىز. دومبىرا شەرتەمىز. اۋىلدىڭ ٴبىر ەكى جىگىتى گارموندا ۆينايدى، ٴبىر - ەكى كىشكەنە قىز بالا ٴان سالادى.

سول، كوشىسپەن كوپ كۇن كوشىنىڭ... ەكى جەردە، ٴبىر جاقتان جىلقى الىپ بارا جاتقان ەكى توپ جاۋ قۋدىق. ەكى جىلقى ٴتۇسىرىپ الدىق.

اقىرىندا شۇۋعا كوشىپ بارا جاتقان مادىبەكتەردىڭ ەلدەرىن قۋىپ جەتتىك. ەندى، تۇرمىستىڭ ۆزىنشە قىزىعى دا بولا باستادى. بىراق، جازا بەرۋگە ۋاقىت جوق. «بەتىباق دالا» تۇرمىسىنان تالاي جازارلىق تۇرلەر بار. بىردە، كەزىندە باسقا بيشارات بەن جازىلار... شۇۋعا تاياندىق.

ٴبىر ٴتۇنى، ٴۇيدىڭ ارتىندا ارقانداۋلى تۇرعان مەنىڭ كۇرەڭ اتىمدى ۇرى الىپ كەتتى. سول ەلدىڭ ۇرىلارى، «قاشىپ بارا جاتقان جالعىز اتىمىنىڭ» اتىن «ولجا» قىلدى. قاتار وتىرعان ٴتورت - بەس اۋىلدىڭ كوزىنسىز جاتقان ٴتورت تۇلىك مالى امان، جالعىز مەنىڭ اتىمدى عانا قاداپ ۇرلادى. تاعى دا جاياۋ تاستاپ، شوك قايتىنى داكەتتى. مال ۇرلاۋعا شەبەر قازاق، ۇرلىقتى شىمىرىقتا قانداي شەبەر. ەرتەڭىندە - اق سول تۇنگى «جورتقان» ۇرىلار ٴبىلىندى. ٴبىراق، ونداي كەزدە بىزگە ۇرىلار نەگىلدىك بەرەمە؟ ول تۇنگى «جورتتى» دەگەن ۇرىلار اياقتارىنادا وتىرعىزعان جوق. ٴبىراق، شىندىقتارىنادا جەتىمۋ قيىن.- سول ٴتۇنى ەپالەن ۇرى جورىس قىلعان ەكەن. - تۇۋلەن ۇرى جورىس قىلعان ەكەن» دەگەن ٴسوز تاراتىپ، اتتى شىن ۇرلاعان ۇرى، الدىرعان كىسىنى بوتەن بىزگە سالىپ جىبەرۋىدە مۇمكىن، كۇرەڭ ات جوق بولدى. بەتباقتا جاياۋ قالدىم. كوكىل جەتتۇن جەردەن مىنەتۇن ات ىزدەدىم، بىرتە - بىرتە كۇن ٴوتتى، قىس بولدى قالىڭ ەل شۇۋدىڭ قاباعىنا كەلدى. سول ٴبىزدىڭ تاراقتى ەلى مەن جايسار ەكىنشى بولىسقا قارايتۇن تاما ەلىندە، ٴبىزدىڭ ٴبىر باي اعايىنىنىڭ ماقاجان دەگەن قۇداسى بار ەدى.- سوعان بارىپ ماقاجانىنىڭ جومادىلدا اسىنان ٴبىر مىقتى ات سوراپ ٴمىنىپ، اۋليەاتا قالاسىنا ٴجۇردىم. قاسىما ٴۇش-ٴتورت جىگىت ەولداس بولدى. بىرەۋىنىڭ باسقاسى مادىبەكتىڭ جاقىنىلەرى. بىرەۋى باتىربەك، ٴجانا شويىنداي سويىندىك باتىر. اۋليە اتاعا قارايتۇن جابىسار ەلدەردى باتىربەك بەن سويىندىك جاقسى بىلەدى، قۇداندال. باتىربەكتىڭ قاتىنى سول ەلدىڭ بىرەۋىنىڭ قىزى ەكەن.

شۇۋدان وتىنىك، قىس بولسادا جەر قارا. قالىڭ سەكسەۋىل باسقان جوتا - جوتا، ۆيدىن-ۆيدىن، قالىڭ قوم تەگىزگە كىردىك. سارى ارقادان «بەتباق دالا»، ردان شۋ بويى، ودان قوم تەگىز. قوم ٴىشى كوزگە ٴبىر ٴتۇرلى جات كورىندى. ٴجۇرىپ كەلەمىز. ٴجۇرىس قاتتى. كەشكە اۋليە اتاعا قارايتۇت شەتكى ەلگە، باتىربەكتىڭ قايىنىنىڭ اۋىلىنا كەلدىك ارقادان جاڭا كەلگەن ماعان بۇلاردىڭ مالدارىنىڭ، ادامدارىنىڭ، ۇيلەرىنىڭ ٴتۇرى، قىيافاتى ٴتىپتى باسقاشا كورىندى. ەكىنشى ٴبىر جات دۇنيەنىڭ جاندارىنداي. اۋەلى، سەكسەۋىل اراسىندا جۇرگەن جىلقىلارىنا كەز بولدىق. ادەي توقتاپ ٴبىر جىلقىلاردى ايداپ

كورەم جۇندەرى تىقىر. موينىدارى جىڭىشكە، شومىڭ، مايمىيعان، قامىس
قۇلاق، تۇياقتارى قالىڭ، ۇلكەن. ودان، قۇمدارداعى ارالارىندا ويدا جۇرگەن تۇيە-
لەرىنە كەزدەسىپ. تۇيەلەرىدە تىقىر، سيدا، جۇندەرى كۇڭگە كۇيگەن، قارا.
ودان اۋىلىنا كەلدىك. ۇيلەرى شوشاق، تار. ادامدارى ىلعي سارى تۇندى. كەۋ-
دەلەرى تار، ەتەگى ۇزىن، جەڭدەرى تار. شولاق. اياقتارىندا، كەبىس باپپاق
نە، جامان كىشكەنە ەتىك. ادامدارى ٴوڭسىز، ۇياڭ، كوزىنىڭ استى مەن قا-
رايدى. ٴسوزدى ايقىن سويلەمەيدى. ىشىنەن وزىنشە ٴبىر قۇۋلىق دايارلاپ
وتىرعان ٴتارىزدى.
باتىر بەكتىڭ قايىنىنا ەكى كۇن قوندىق. باتىر بەك سوندا قالدى. وزگەمىز
ٴجۇرىپ كەتتىك. ول اۋىلدان شىعىپ اراعا بەس قونىپ، بىردە ەل تالىعا الماي
قىر اراسىنا قونىپ، اۋليە اتا قالاسىنا كەلدىك . ..
ساعىنعان سابەتكە جۇرەك لۇپىلدەپ كەلدىك. قاسىمىزدا، اۋليە اتاعا تاياپ-
نىپ قونعان ۇيدىڭ ورىسشا ازىراق وقىعان جىگىت بالاسى بار. ادەيى ٴبىزدى
ەرتىپ شىققان. اۋليە اتاعا كەشتەتىپ كەلىپ، ٴبىر شەتكى ۇيگە قونىپ، ەر-
تەڭىنە ەلگى جىگىت باستاپ ٴبىزدى اۋليە اتانىڭ ٴىس باسىنداعى قازاق جىگىتتەرىنە
جاعالاتىپ ەرتىپ اكەلدى. اۋەلى، ٴبىر اسكەرلىك جىگىتكە اكەلدى. اتىن ۇمىتتىم. وتە ٴتاۋىر
جىگىت كورىنەدى. پانەرىندە گازەت، جۇرنالدارى بار. وقىعان جىگىت ٴتارىزدى. جونىمدى
ايتقان سوڭ ٴەلگى جىگىت، دەرەۋ كيىنىپ، ٴبىزدى قۇرمەتتەپ. اتىنا ٴمىنىپ،
ٴبىزدى الىپ ٴجۇردى. شەكانىڭ (ۆ. ك.) باستىعىنا اكەپ مەنىڭ جايىمدى با-
ياندادى. ول ٴبىر جانىپ تۇرعان وتتاي جاس جىگىت. قازاق: جىلىسباي ۇلى.
ودا قۇرمەت قىلدى. ٴوزى ەلگە شىعىپ بارا جاتىر ەكەن. ودان كەيىن ىسپال-
كومعا اكەلدى. ساعىنعان ىسپولكومىم، جۇرەككە، كۇزگە سونداي ىستىق.
ىسپولكومعا كىردىك. قابىرعالاردا ٴلەنيننىڭ، تروتسكيدىڭ سۋرەتتەرى
جابىسىرۋلى. ٴجانا ٴتۇرلى جالىن ٴسوزدى سۋرەتتەر تۇر. ىسپولكومنىڭ ٴتور
اعاسى، قابىل بەك سارمولدا ۇلى وتىرعان بولمەسىنە كىردىك. تەسلە قارايمىن. الدىندا
ۇستەلىنە قارسى وتىرعان ٴبىر-ەكى ورىس بەن سويلەسىپ وتىر. ٴبىز كەيىنىرەك
تۇرعان ورىندىققا وتىردىق. ىسپولكوم ٴتور اعاسى سار مولدا ۇلىنىڭ اۋزىنا،
بەتىنە قادالىپ، سوزدەرىن قادالا تىڭداپ وتىرمىن. ورىستار اقشا بولمىلەرىنىڭ
باسقارۋشىلارى ٴتارىزدى. ٴالى ۇمىتقام جوق. ورىس قىزمەتكەرلەر جۇرتتان
اقشا الىپ، اقشا بەرۋ ىرەتىن قالاي تارتىپكە قويۋ ٴجونىن سۇراپ وتىردى.
سار مولدا ۇلى كادىمگىدەي اقىل، ٴجون ايتىپ وتىردى. ٴبىر ٴتۇرلى سۇيىنىپ،
كەتتىم. جاپ-جاس جىگىت، قازاق، بولشەبەك، ۇيەزدىك ىسپولكومنىڭ باستىعى!.
كادىمگىدەي ٴجون ايتىپ، ٴامىر ايتىپ وتىر. بۇل، ۇيەزدىك سابەت ۇكىمە-
تىنىڭ ەلٴ باسىندا وتىرعان قازاق بولشەبەكتەرىنەن مەنىڭ ەلٴ ٴبىرىنشى كور-
گەن كىسىم. بۇعان ادەۋىر قۋاندىم

ٴبىزدى ٴورتىپ كەلگەن اسكەرلىك جىگىت، قابىلبەكتىڭ قازىنا كىسىلەرىنە ايتىپ وتىرعان ٴسوزىن ٴبولىپ، قولاعىنا كوبىرلەپ ٴبىزدى ايتتى. قابىلبەكتە، دەرەۋ بىزگە ۋىرىلە قالدى، قازىنا كىسىلەرىن قويا بەردى. ىسپولكومنىڭ ٴبىر قا- زاق مۇشەسىن شاقىرتىپ الىپ، ٴبىزدى كۇتىمۇگە، جاتاتۇن، تۇراتۇن جايلارىمىز- دى بەرەتىنەتىنۇگە سوعان تابىسىردى. كەنەلدىكتە قالدىق. ٴار قىزىمەتتەگى قازاق جىگىتتەرىنىڭ كۇندە بىرەۋى قوناقتا الىپ ٴجۇردى. ٴبىر قىرعىز، ٴبىر نوعاي، ٴبىر سارت جىگىتتەرىدە قوناقتا شاقىرىپ سىيلاپ جاتىر. جاتاتۇن ۇيىمىز-سول اۋليە اتا قالاسىنداعى، فالماعامبەت دەگەن ازعانا وقىعان ازعىندىكى بولدى. قالماعامبەت ۇيىنە ٴوزى ەرتىپ اپاردى. ساۋدىراعان ەكىبىندى كىسى. قازاقشالاعايىن-باۋىر تارتىپ، كۇتىپ، استى ۇستىمىزگە ٴتۇسىپ سىيلاپ جاتىر. سول اۋليە اتانىڭ ٴبىر-ەكى مۇعالىمىنە «جاس - قازاق مارسىليەزەسى» دەگەن

1920 - جىل اۋليە اتانىڭ ۇيەزدىك ىسپولكومىنىڭ ٴتور - اعاسى قابىلبەك سىرمولدا ۇلى.

ولەڭىمدى كوشىرىپ بارىدىم. ٴانىن سالىپ بەردىم. مۇعالىمدەر قۋانىپ «جاس قازاق مارسىليەزەسىن» جىرلاپ كەتتى.

گازەت، تەلىگرام قابارلارىن باس الماي وقىپ جاتىرمىن. قالشاقتىڭ، دەنيە كىننىڭ بىتىپ بولىپ، جاتقان قابارلارىن وقىپ، جۇرەك لەپىرە تۇسەدى.

شوقاي ۇلىدا قوقاندى بيلەپ، قوقايىپ جۇر كەندە، ٴونى ەستىلمەي جاتقان، تۇركىستان ەكىبەكشى تابىندىك قازاق ازاماتتارى قوزعالىپ. بولشەبەك جولىنا كىرە باستاپ، ۇيەزدىك سابەت ۇكىمەتىنىڭ باستىعى جاس قازاق بولشەبەك بولىپ ٴىس باسقارىپ وتىرعانىنا كوڭىلىم تولىپ ەدى. ەندى «بارلىق تۇركىستان سا- بەت رەسپۋبلىيكاسىنىڭ باستىعىدا قازاق بولشەبەك. تۇرار رىسقۇل ۇلى دەگەن جىگىت»-دەپ، ەستىگەن سوڭ، كوڭىل ونان سايىن تولدى، رەسپۋبلىيكانىڭ قازاق

بولشەبەكتەرىنەن بولعان ەڭ ٴبىرىنشى باستىعى! «الاش-وردا» ديلمارلارى قازاق بولشەبەكتەردى گازەتتەرى ارقىلى سوككەندە :

«قاڭعىرعان، قاڭعىلعان - سوعىلعان، ەلدەن شىققان بىرەن-ساران بوزىقتار، قۋلار، بولشەبەك بولا قالعانسىڭ...» دەپ، بالاعاتتاۋشى ەدى. - جوق، «الاش-وردا»-ەكە، - ٴبىز قاڭعىلعان، سوعىلعان ەمەسپىز!. ٴبىز بىرەن-ساران دا ەمەسپىز!.. دۇرىستىق- ٴبىزدىڭ تۇسكەن جولىمىزدا. سوندىقتان ٴبىزدىڭ سانىمىز كۇن سا-يىن كوبەيۋلى. كوبشىلىكتە بىزدە، كۇشتە بىزدەا!» دەگەن ويلار كىردى. ٴالگى ويىلارى (؟) جانا، بارلىق ايماق-رەسپۋبليكەنى باسقارىپ وتىرعان جاس قازاق بولشە-بەكتەرىن كورىپ كوڭىل تولعاندا، كوڭىل وسى، جوعارعى ويلار مەن تولدى...

1920 - جىلى، تۇركستان رەسپۋبليكەسىنىڭ ورتالىق ساياسات كامىيتەتىنىڭ ٴتور اعاسى تۇرار رىسقۇل ۇلى.

كەشىكپەي، قالشاقتىڭ قولعا تۇسكەنىن جارىيالاعان تەلەگرامدار كەلدى. جۇرەك لەپىرىپ قايىنۋعا تالپىندىم. قابىلبەك سارمولدا ۇلى «قىزىمەتكە قال» دەپ كوپ جابىستى. پارتىيانىڭ مۇسىلمان بيۋروسىنىڭ (Мус. бюро) كەڭ القا ماجىلىسىنە سالىپ، بيۋرو اتىنان، مەنىڭ قىزمەتكە قالۋىما ۇسىنىس قىلدى.

مەن بۇيىراعا، اقمولانىڭ شابىندىلىق كورگەن اۋىر قالدارىن ايتىپ بايانداما قىلىپ، مەنى قايتارىۋلارىن وتىنگەن سوڭ. اقىرىندا كوندى. قابىل بەك ەندى جىبەرەتىن بولعان سوڭ، ۋسىندىس قىلىپ، مۇس. بۇيىرو ماعان كوۋش. كومەك، ەدەۋىر اقشا مەن، جولشىباي اقمولاعا شەيىن ۋگىت-بايانداما جاساپ وتىرىۋعا ماندات بەرەتىن قىلىپ قاۋلى جاسادى.

قابىل بەكتەن ەرتەڭىندە مۇسىلمان بۇيىرا ىتىنان، جانا، ىسپولكومنىڭ پيلەۋ بولىمى اتىنان ماندات تار الىپ، جانا اقشا الىپ، ەلگە تاراتاتىن ەكى قورجىن ۋگىت جوبالار باسىلعان كىتابشالار الىپ، ەكى مەلىيتسيە الىپ، بىلاۋمەن اقمولاعا قايتتىق.

قابىل بەكتىڭ، تەك اۋىزشا اينقانىعا سەنىپ، بىل ىستەگەن جاردەم كومەگى، ٴبىزدىڭ جولىمىز وڭالىۋىنا كەز بولعانداي بولدى. اۋلىيە اتاعا كەلگەندە، قالشاقتان قاشقان سابدەبشى ەكەندىگىمە كۋدىكسىز دالەل بولارلىق قاعازدارىمدا جوق ەدى. جانا، اۋلىيە اتادا تانىيتىن ٴبىر ادام جوق. سەنبەيمىن دەگەن كىسى « اقتاردىڭ كىسىسى » دەپ سەنبەۋگەدە مۇمكىن عوي. قابىل بەك بىلگەنىڭ قىلدى. اقتان قاشقان ەكەنىمدى كۋدىكسىز تانىعاندىعى بىزگە ۋلكەن جاقسى بولدى. مەن ٴتانىدىم، ومىدان ٴارى قاراي قاشىپ، ودان قايتا كوكشەتاۋ، اتباسار، تورعاي ۋيەزدەرىن باسىپ اقمەشىتكە كەلگەن سابىر شارىپ ۋلىنا، اقمەشىت ىسپولكومىنىڭ باسىندا وتىرعاندار تانباعان. «قالشاقتىڭ جىبەرىپ وتىرعان تىڭشىسى» دەپ، ۋيعارعان. ۋستاپ اباقتىعا تىعىپ قويىعان. ٴبىرتوزاقتان امان كەلگەن سابىر، ىزدەپ كەلگەن قىزىلداردىڭ اباقتىسىنا تۇسكەن. اقمەشىتتە تانىيتىن ادامى جوق. «قالشاق تىڭشىسى» سانالىپ، اباقتىدا يۋشايمان بولىپ جاتقان. بودان تالاي جاۋاپ العان. سابىر، كۇيىپ، جانىپ، « قالشاقتان قاشقان سابدەپشى بولشەبەك » ەكەنىن ٴتۇسىندىرىپ بايانداپ ايتىپ باققان. اقمەشىتتىڭ توپاس « اكىمدەرى » وعان ەش ٴبىر نانىمسى كەلمەگەن. سابىر ادەۋىر جاتقان. كوپ ازاپ كورگەن.

اقىرىندا مۇنى سىناماقشا، تۇرمەدەن شىعارىپ، قاسىنا قاداپ، مىلتىقتى ٴبىر - ەكى سالدات قوسىپ، اتباسار ۋيەزىنەن، اشىعىپ جاتقان اقمەشىتكە استىق كەلتىرۋگە جىبەرگەن. سابىر، از ۋاقىتتا، اتباسار ۋيەزىنە، ەسىلگە شەيىن بارىپ، ادەمى تىزبەك بايلانىس جاساپ، اتباساردىڭ اقمەشىت جاق شەتىندەگى « قاسىن قان » مەن شارت (Договор) جاساسىپ، كوپ تۇيەلى كەرۋەنمەن اقمەشىتكە استىق اپارعان. ٴبىر ەمەس، الدە نەشە اپارىپ، اشىعىپ جاتقان اقمەشىت قالاسىنا كوپ پايدا كورسەتكەن. سابىردىڭ مۇنىسىنادا ازىق تۇلىك كەمەسەرىنەن باسقا، اقمەشىت اكىمدەرى ٴتيىستى باعا بەرەالماعان. اقمەشىتتىڭ ازىق - تۇلىك كەمەسەرىن تاشكەنگە شاقىرىپ اكەتكەنىنەن كەيىن، «سابىرشارىپ ۋلىن مۇندا جىبەر » دەگەن اقمەشىت ىسپولكومىنا تاشكەندەگى ايماقتىق شەكە

Ч.К.) دان تەلەگرام كەلگەن. سابىردى ناعىدا تۇتقىن قىلىپ، ٴبىر سالداتپەن تاشكەنتكە ايداپ جىبەرگەن. سابىرلار، تاشكەنتتە بەلگىلى وشىيىپ كوتەرىلىسى بولىپ، كۇشپەن باسىلىپ، ەندى تاشكەن سابەتىنىڭ توڭكەرىسشىل كامىيتەتى مەن شەكاسى (Ч.К.) قالانى تىنتىپ، تەكسەرىپ، كۇدىكتى ادامداردى «شابشاڭ سوت بەن» اتىپ جاتقان ۇستىنە تۇۋرا بارادى. ٴۇرپيىپ، دەمىن ىشىنە تىعىپ الىپ قالاعا كەلەدى. سابىردى تۇۋرادان تۇۋرا «شابشاڭ سوتقا» ايدادى. سول كارلى تىنىسىن ىشىنە تارتقان. قيمىل شابشاڭ.

سابىر ٴشارىپ ۇلى (قالشاق زامانىندا جاسىرىنىپ جۇرگەن).

قاباق تۇيىلگەن. «شابشاڭ سوت» ٴتوس - ٴتورت - اق جاۋاپ سۇرايدى. سوتتىڭ ٴبىر مۇشەسى:

- ٴا - ا، مۇنى مەن بىلەمىن - قالشاقتىڭ ۋبىلىستىق ۇكىمەتىنىڭ مۇشەسى! دەيدى.

سوتتنىڭ باستىعى : - « اپار ! » - دەيدى .

ايتىلاتۋىنداردى شىعاراتۋىن ەسىككە قاراي سابىردى جەتەلەيدى . ايتىلۋعا اپاراتۋىنداردىڭ اتى ٴجۇنىن جازىپ الىپ وتىرعان جىگىت ، سابىردىڭ اتى ، ٴجۇنىن جازا باستايدى . كوك تىرنافتى كارى ايال سابىردى ٴبۇرىپ قۇشاقتاپ الادى . ۇزاق ازاپ تارتقان جانىنىڭ ەندى تىنىشتاناتىن مينۋتى جەتەدى . سابىر سول ارادا ٴبىر از ەماگىگى تىنىشتىق مۇنارىنا ماڭ - زەڭ بولىپ ەلتىپ وتىرىپ ، سەلىڭ ەتىپ ىشقىنادى . جان القىمعا كەلەدى . سابىر جىلاقىنىپ ، تاعىدا سوتقا ٴوزىنىڭ كىم ەكەنىن ، جان ۇشىرىپ اسىعىپ سويلەنەدى . « شابىشاڭ سوت » ازىراق وىلانىپ ، شىن كۇيىنىپ سويلەنگەن ٴسوزدى نەكسەرمەڭ بولادى .

- بىلەتۋىن كىسىڭ بارما ؟ - دەيدى .

سابىر ، ٴالگى ، اقمەشىتتەن تاشكەنگە شاقىرىلىپ كەلگەن ، ازىق - تۇلىك كەمەسەرىن ايتادى . سۇيتسە ، ول ، «تاشكەنگە كەلگە سوڭ شەكانىڭ باستىعى بولعان ەكەن ، وسىيەپ ونى ٴولتىرىپ كەتكەن ەكەن . تاعىدا سابىرعا :

- سەنى ەرتەڭگەشە كەپىلگە الاتۋىن كىسى تابىلاما ؟ - دە يدى .

ونداي كىسى جوق . سابىر الىرىپ ايىالا قارانادى . . . سابىردىڭ قاسىندا تۇرعان ، سابىردى اقمەشىتتەن اكەلگەن قىزىل سالدات :

- مەن كەپىلگە الامىن - دەيدى .

سابىردى قىزىل سالداتقا ەرتەڭگەشە كەپىلگە بەرەدى . سودان ٴبىلىنىپ ، سابىر ، سول ۇاقىتتا تۇركىستاننىڭ « شەكەسىنىڭ » باقىلاۋ كەمەسيەسىنىڭ مۇشەسى ، تۇركىستان رەسپۋبليكەسىندە وڭ الدى مەن سابەت تۇۋىنىڭ شىلاۋىن كوتەرگەن قول مەن سانارلىق ازاماتتىڭ ٴبىرى دۇيسەباي نىسامباي ۇلىنا جولىعىپ ، ىستى باياندап ، اقىرىندا ولمەي قالادى .

بۇدان سوڭ ، سابىر دۇيسەبايلارمەن جاقىنداسىپ ، ماسكەۋدەن تۇركىستان كەلگەن كرۇيبىشىپكە كىرىپ ، باياندادا جاساپ ، اپيىنعا جولىعىپ ، بۇلاردان ماندات الىپ ، پارتيانىڭ تابىسىرعان جوبالارى مەن ، تۇركىستاننان ، تورعاي ، اقمولا گۇبىرنالارىنىڭ وڭ تۇستىڭ جاقتارىنا شىعىپ كەتەدى . . .

سابىر ٴ-ۇيتىپ ، اقمەشىت اكىمدەرىنىڭ تۇپاستىعىنان كوپ بەينەت كورىپ ، اقىرىندا تەككە ايتىلىپ قالا جازدايدى .

ال ، اۋليە اتانىڭ قابىلبەك بىساسقارعان ۇكىمەتى ونداي تۇپاستىق كورسەتپەدى . مەنى سابىرداي قىلىپ تەككە ازاپقا ۇشىراتپادى .

ٴبىز تاعىدا ، ەكى فورجىن كىمنابشالار ، جانا ، جولعا كەرەك نارسەلەر الىپ سەكسەۋىلدى «قوم تەگىز» يەن ، شۇۋمەن ، «بەتپاق دالا» مەن اقمولاعا قايتتىق . . .

(اقىرى بار .)

1926-جىل . 17-اپرەل .

قىزىل - وردا .

ساكەن .

مازمۇنى.

	بە ت.	
I- ٴبولم		
1. بەت اشار	3	«
II		
2. رەبولىۋتسيانىڭ الدىڭعى جىلى 1916- جىلى.	5	«
3. قازاق قوزعالىسى 1916- جىلى.	23	«
III		
4. رەبولىۋتسيانىڭ العاشقى جىلدارى كەرەنسكيي زامانىندا.	38	«
5. «الاش» قانىنىڭ ۇيىندە	56	«
6. اقمولادا	57	«
7. گازەتتەردەن	63	«
IVI		
8. سابەت ۇكىمەتى زامانىندا	67	«
9. اليقاننىڭ سەمەيگە كەلۋى	69	«
10. «الاش» پارتياسى	71	«
11. الاش ۇلى قازاق بەن ورداتى قىرعىز اعايىنعا	72	«
12. كىنشى جالپى قازاق سيەزى	77	«
13. سيەز شاقىرۋشى كامەسيە اعزالارى	78	«
14. جالپى قازاق- قىرعىز سيەزىنىڭ قاۋلىسى	79	«
15. الاش اپتانوميياسىنا قۇران ولىلىب ات قويىلعاندا	85	«
16. الاشقا (ومار قاراش ۇلىنىڭ ولەڭى)	87	«
17. «الاش» پارتياسى	89	«
18. قازاقتان شىققان ارامزالار:	91	«
19 تۇرىك تاتار قاۋىمدارىنىڭ قامقورى	92	«
20. ٴۇش ٴجۇزدىڭ تۇۋلارى	92	«
21. توبىقا ايىتتى	99	«
22. اشىق قات	102	«
23. گازەتتەن: سۇيىنشى قابار	117	«
24 گازەتتەن: «ساياسى قال»	119	«
25 « دەماكوركيا	121	«
26 « ابەسەرلەر دايارلاۋ	124	«
27. « ورىنبور جايى	126	«
28. « جۇرت تورەشى	133	«
29. كىم دوس، كىم قاس	134	«
30. گازەتتەن تاعى وزگەرىس	137	«

بەت.

31. گازەتتەن: الاش جانا تۇركستان » 138
32. » اپتونوميالار » 141
33. بارلىق ىرىۋسيە جانا كۇن شىعىستىڭ جۇمىسكەر، اسكەر جانا ەگىنشى مۇسىلماندارىنا جولداس، باۋىرلارا » 143
34. كازەتتەن: مۇستاپا ۋاتى! » 148
35. تۇندە تاۋ ىشىندە » 156
36. قان بولىسلارى كەلەدى » 157
37. گازەتتەن: تۇركىمش قۇربان » 158
38. «الاش» تىڭ العاشقى قۇرباننا » 161
39. قارا توبە سيەزى » 162
40. قارا توبە سيەزىنەن كەيىن ورال ايماعىندا » 168
41. تۇركىمش قازاق اپەسەرلەرى » 170
42. پىروتوكول - پىريىگوۋىر » 172
43. كازەتتەن: تاشكەنت 18(5)اپرەل » 181
44. ومبىدان تاھى تەلگىرامدار » 185

V

45. شەق ىسلابەك ىلاكى، اقمولادا سابەت ۇكىمەتى تۇلاۋى » 192

VI

46. اقمولا تۇرمەسىندە » 209
47. قازاق ايەلىنىڭ اشىعىن شاقىرۋ » 218
48. كازەتتەن :كىندىك ۇكىمەت بەن ەسىبىر ۇكىمەتى » 244
49. جىراق كۇن شىعىس جايى. » 245

VII

50. قالشاق اكىمشىلىكى » 248

VIII

51. اتامان انەنكوب اتىرەتىنىڭ قولىندا » 260
52. مايدانداعى الاش اسكەرىنە جاردەم » 272
53. اتامان انەنكوبتىڭ ازاپ باكونىندە » 276

IX

54. ومبى لاگەرىندە » 313
55. كۇزۇالىك » 327

X

56. قاشىپ شىققان سوڭ » 329
57. گازەتتەن : جۇگەنسىزدىك » 352
58. ورجاردان » 355
59. گازەتتەن: قازاق قالاي سوعىسادى » 356

	بەت.
60. گازەتتەي: گازەت جورنال وقىۋشىلارعا،ەسەب	« 358
61. سيلىق بەرگەندەر	« 359
XI	
62. بايان اۋىلعا كەلۋ	« »
XII	
63. ٴوزىمىزدىڭ ەلگە كەلۋ	« 391
XIII	
64. قالشاقتىڭ جان تالاسقان شالعى	« 397
65. ەرامانتاي كوتەرىلىسى (مارىينوۆكە)	« 398
66. تورعاي «الاش ورداسى»	« 403
XIV	
67. تۇركستاندا ٴجۇرىسۋ	« 407
68. تارتىۋ·	
69. مازمۇنى·	

قاتا باسلعانداری.

بەتەری	جولداری: جوعاریدان تومەن	جولداری: تومەنەن جوعاری	قاتەسی	دۆرسی
1	4	—	16-17-18-16	16-17-18-19
3	—	1	نابەاق	تایعاق
4	1	—	بابنم	تابنم
6	1	—	ىۆرعان	تۆرعان
7	12	—	ۆستى	ەۆستى
»	18	—	قۆلمپراعان	قۆلپمرعان
»	—	15	جولداسمان	جولداسمنان
8	—	8	عاللمەجان	عالمجان
8	—	3	ورنمر	ونمر.
17	-	1	تۆسى	ءتۆسى
19	---	8	کەلەسسدەر	کەلەسزدەر
20	—	4	سالددى	سالنمردى
22	6	—	بملەرى	بمیلەرى
24	1	—	قاراقا	قازاقا
»	—	16	توس جارا	ەتوس جارا
»	—	14	ورممزگە	وزممزگە
26	13	—	تۆسمب	ءتۆسمب
»	16	—	ە تل ی	ەنلى
28	—	7	عبايلاپ	اعبايلاپ
30	5	—	تۆرلەر	تۆرلەرى
33	3	—	ەرتەکمدە	ەرتەکمندە
34	13	—	ەور	ەوز
»	—	10	کوی	کوبى
35	2	—	نلبى	ەنلى
»	5	—	نە	نە

بەتتەرى	جولداری		قاتەسى	دۇرىسى
	جوعاربدان تومەن	تومەنەن جوعارى		
36	1	—	رالاب	ارالاب
»	2	—	رىب	ەرىب
36	—	6	سەندا	سوندا
38	—	9	شىقان	شىققان
39	12	—	لىق	لىق
»	»	—	قاراق	قازاق
41	—	12	وگەت	ۋگەت
42	—	4	نيىناق	تەياناق
45	3	—	ماجلەس	جىبىلەس
»	16	—	ۋسىنەن	ۋستىنەن
50	12	—	ىستىلك	ٴىستىك
51	10	—	گازەتتى	گازەتى
53	—	11	بولەستىك	بولىستىك
54	2	—	بولسىس	بولىس
»	5	—	بولسىس	بولىس
»	11	—	كەكەسىندە	كەڭسەسىندە
58	—	8	رقىلى	ارقىلى
»	—	9	بارى	ٴبىرى
62	—	7	كامينەتىك	كامينەتتىك
64	10	—	قازق	قازاق
»	—	9	ق	ـ اق
»	—	3	دۋسەنباي	دۋيسەنباي
65	11	—	قادىرلى	قادىرى
»	16	—	تورمەسىقتارىن	تۇمسىقتارىن
66	16	—	شوزدەر	سوزدەر
»	—	3	ۋيىن	ۋيىنە
72	3	—	ىنشىباي ۋلى	تىنىشباي ۋلى
73	1	—	بەلشەبەك	بولشەبەك

بەتنەرى	جولدارى: جوعارىدان تومەن	جولدارى: تومەننەن جوعارى	قاتەسى	دۇرىسى
74	15	—	پايدالامىن نا	پايدالانامىن
75	1	—	ولماس	ولمەس
»	16	—	ورىنور	ورىنبور
75	—	5	يوكەيتان ۋلى	بوكەي قان ۋلى
76	1	—	قورعاي	تورعاي
72	»	—	دۋۋلاب ۋلى	دۋۋلات
»	12	—	جابىلىب	جايىلىب
80	5	—	جىيلىس	جىيلىستى
81	—	13	قۇرىلتايىنى	قۇرىلتايى
»	—	1	ارامىزدى	ارامىزداعى
82	1	—	ەم	ءام
»	3	—	وىلدەر	وكىلدەر
»	6	—	پالاسىنك	بالاسىنىك
»	7	—	ءبىرايدىك	1) ءبىرايدىك
»	9	—	»	2) »
85	2	—	شاريعياسىن	شارىيەسىن
85	18	—	جەتىنلك ءبىز	جەتىندك ءبىز
»	—	2	برلەردەي	ولەردەي
86	1	—	كورمەگەنى	كومگەنى.
»	7	—	اپتانولىيياسى	اپتانومىياسى
88	14	—	تاسيىرەتتەن	قاپىرەتتەن
89	6	—	كەكەن	كاكەن
»	10	—	قاراق	قازاق
»	15	—	«لاش»	«الاش»
»	—	5	بۆلان	بۆلاي
90	4	—	عابدل	عابدىل
»	—	1	ەدى	ەدى.
91	8	—	سىرتتاب بىيەب	سىرتتان بىيلەب

دۇرىسى	قانەسى	جولدارى: تومەننەن جوعارى	جولدارى: جوعارىدان تومەن	بەتتەرى
استمرنىن	سىنرقىن	—	7	92
وعان	وعا	—	8	»
قازاق	قاراق	—	17	97
كادىرى	كەدىرى	—	14	104
ٴبىزدى	ٴبىز	4	—	105
كەگىردەك	كەگىرەك	16	—	106
سىيەز	سەز	—	17	107
كومەككە	تومەككە	14	—	108
ٴبىىن	ٴىسن	4	—	»
كىسىلەرى	سەكسلەرى	12	—	110
ساۋدەبىتەك	ساۋدەپنەتك	11	—	»
كونتىر	كونىر	—	9	111
ەكىبەندى	ەكىندى	—	10	112
قازاقتار	قاراقتار	8	—	»
د ۋىتىب	ۋۋتب	5	—	»
جاندارال	جاندارل	5	—	»
شەلمەي	ھەلمەي	—	15	118
تورعا	قورعا	15	—	121
سويەند	ۋيەنە	9	—	»
قىلعاندار	ىلعاندار	7	—	»
اتادان	اتادات	—	6	122
بەلگىلى ٴالىباي	بەلگىلى البەي	9	—	»
بولعان	دولعان	4	=	»
قىلىشىنان	قلسلان	—	1	123
رابوشىشايا ٴزارا	رابوشا ٴزارا	8	—	128
ىلەردىك	نىلەردىك	4	—	»
تورعان جايى بار	سورعان جايى بار	4	—	»
6 سىندا	9 سىندا	—	1	129

بەتتەرى	جولدارى		قاتەسى	دۇرىسى
	جوعارىدان تومەن	تومەننەن جوعارى		
129	8	—	جاراقنتى	جاراقتى
»	—	13	گەمتنيازىيە	كەمبازىيا
135	15	—	تۆز ـ بەس	ٴتورت ـ بەس
136	—	7	قاراعاندا	ناراعاندا
»	—	3	ورىبوردى	ورىنبوردى
137	9	—	كەمەرلىك ا	كەمەسەرلىك
137	15	—	مالىيىەر	مالىيە ـ
138	11	—	« لاش »	«الاش»
140	—	1	يالاسىندا	قالاسىندا
141	—	2	قۆقتارىيياتىنىك ا	مۆقتارىياتىنىك
144	—	11	ەنىگىر	ەتىگىز
146	—	12	سىيەرىندە	سىيەزىندە
147	—	8	تىياتىرىستەسىنەسىندە	تىياتىر ىستەنەسىندە
148	—	6	« سارى اناي»	«سارى ارقا»
149	3	—	قانسان	قاتىنان
149	17	—	شەرتتەرىن	شارتتارىن
150	6	—	پەرقى	پارقى
156	16	—	بۆرادى	تۆرادى.
»	18	—	اقىال	اقىان
158	—	4	قويىمت	قويىب
161	—	14	بەيىم بەت	بايىمبەت.
»	—	10	نۆرمىسىز	تۆرمىسىز .
162	1	—	ٴرى اتاق	ٴارى تاق
»	11	—	دوسىمۆقامىەت بەن	دۆسىمۆقامىەتۆلىمەن
»	15	—	بلاي	بىلاي
163	15	—	سايلايىق	سالايىق
165	11	—	سىيەز قاراب	سىيەزگە قاراب
166	13	—	مولىن	قولىن

بەتنەرى	جولدارى		قاتەسى	دۇرسى
	جوقاردان تومەن	تومەندەن جوقارى		
»	—	2	ارفانسز جووحب وبرىق	ارمانسز جوق دعب وتىر.
170	—	1	جۇ جۇر گمزە گەن	جۇرگمز گەن
173	—	5	«الاش ورداءعانە قاتناسپاعان نە ”جوندى قاتناسپتاعان	«الاش ورداءعا قاتناسپاعان‌نە بولشەبەككە ”جوندى قاتەناسپاعان
175	1	—	ايتقاندى	اينقانداي
178	—	—	قارا ناي ۆلى	قارا ناي ۆلى
»	10	—	ورلداعى	ورالداعى
181	6	—	«بىرلك تۆۋى»	«بىرلىك تۆۋى»
183	—	15	جورننى	جورتنى
185	8	—	ومىد	ومبىدا
188	11	—	نەگمر	نەگمز
189	16	—	سىن باتىرلار	شمن باتىرلار
191	16	—	بولەگى	”بىرلەگى
197	14	—	كۆيىنگە	كۆيىنگەن
198	13	—	بەكەننمك	باكەننمك
202	—	11	جودداستى	جولداستى.
203	—	11	كمىرى	كمىمى
204	7	—	ملقمقنى	ملنىقنى
»	16	—	انباسار	انباسار.
»	—	1	باقتىعا	اباقتىدا.
207	18	—	فاربيقتا	ناربيقتا
211	10	—	ساكىنسىندە	ساكىسىندە
212	—	7	انا	اۋا
214	5	—	نۆس	”تۆس
216	15	—	ناسىنا	اناسىنا
218	—	12	قىعان	قىلعان
219	8	—	بيلانىب	ويلانىب
220	6	—	ونان	وننان
226	—	7	سىققان	شىققان.

دۇرىسى	قاتەسى	جولدارى		بەتەرى
		تومەنەن جوعارى	جوعارىدان تومەن	
جازبنى	جاربتى	—	8	229
قازاق	قازق	—	17	232
اقنار	قتار	4	—	241
جارقىلداتىب	جارقىلدانەب	—	8	»
قان جاقسىما	اقان جاقسىما	7	—	»
سارتنان	سارتنارن	—	7	243
رەستىرانىنىڭ	رەسىرانىنىڭ	—	12	»
رۋسىيەنىڭ	روسىينىڭ	—	9	244
تاپسىرعان	قاپسىرعان	17	—	245
دەيىرەبىر	دەربىر	12	—	»
قۇرريياتىنىڭ	قورباتىنىڭ	11	—	»
»	»	6	—	»
وكىمشىل	وكىمشىلىك	—	3	246
قۇررديياتىنىڭ	قورباتىنىڭ	—	6	»
الداۋىش	الداۋىس	2	—	»
ويانىب	وينانىب	17	—	254
ايەلدەردىڭ	ايەردىڭ	6	—	259
ٴۇزىلىب	ٴۇلىب	4	—	»
—	تالپىنعان جان	—	5	260
دايىندانىب	داياىندانىب	14	—	261
شاقىرىمنان	شاقىرمان	—	13	266
تىماق	ىماق	3	—	270
تۇرساق	قۇرساق	—	8	277
نازىك	ٴناربك	—	16	281
شالبارى	شالباوى	17	—	282
بولشەبەكتەر	بولشەبەكتەن	18	—	293
ٴوز	ٴور	12	—	295
پەشى	ەشى	7	—	»

بەتنەرى	جولدارى		قاتەسى	دۇرىسى
	جوعارىدان تومەن	تومەننەن جوعارى		
296	1	—	تاتىراق	قاتتىراق
300	13	—	مىلك	ەسىك
301	—	11	بوتتاب	توقتاب
»	—	8	المبى	الىپتى
»	—	4	بويىر	پويىز
»	—	3	بولماسادا	بولماسادا
304	1	—	النب	الىپ
»	9	—	كەۋىدە	ەكەۋىدە
»	10	—	كەۋىنىڭدە	ەكەۋىنىڭدە
»	17	—	بيەتىنىڭ	نيەتىنىڭ
305	14	—	رۋسىمە	رۋسىيە
»	15	—	شاقىعاندا	شاقىرعاندا
»	15	—	د شاقىرادى	ەە شاقىرادى.
—	—	14	تۋسكدار	تۇردىكدار
—	—	13	بوقتادى	توقتادى
310	—	9	كەتشەنكە	كاتشەنكە
311	—	7	تانىن	نانىن
313	9	—	بيقتارىنداعى	بيقتارىنداعى
321	17	—	ادىن	ايتايىن
»	—	10	قىر كۇن شمعىس	قىير كۇن شمعىس
324	17	—	1909	1919
326	—	16	جۇما بان	جۇما باي
327	—	13	تۇقمىن	تۇنقىن
328	12	—	بەكەنىنىڭ	باكەنىنىڭ
»	—	7	جاتقىم	جاتتىم
330	—	5	سالداب	سالدات
332	—	7	ٴباتىيا	ٴباتىيما
333	17	—	باتباي دالا	بەتپاق دالا

بەتتەری	جولداری: جوعاردان تومەن	جولداری: تومەنتەن جوعاري	قاتەسی	دۇرىسى
334	—	9	قارىز	قازىر
338	16	—	"تورىم، قسلباتىم كىسىم	"تۇرىم، قياپاتىم، كيىمىم
»	—	2	قاراقع	قازاق
343	—	8	جاسى دەدى	جاقسى دەدى.
344	—	15	قابارسىز	قابارسىز
345	3	—	جۇردىك	جۇردىك.
346	18	—	سوعىسسىر	سوعىسسىز
»	—	7	قاراق	قازاق
»	—	5	جارلماي	جارىماي
347	3	—	تۆكەندەرى	دۆكەندەردى
349	—	2	جىلمىعان	جىلاماعاي
350	—	14	قۇۋنىب	قۇۋانىب
»	—	12	باراردان	بازاردان
351	16	—	سوك	سوك
253	—	8	بوكەي نان ۋلى	بوكەي قان ۋلى.
355	2	—	رومنباعاندىقمان	ۋمىتباعاندىقتان
»	—	7	اننە كوب	اننەنكوب
356	5	—	جاتقىرمايدى	جانقىزبايدى
359	—	13	«جاس ازامات» جىبەردىم	«جاس، ازاماتقا جىبەردىم
»	7	—	اسپاتدىيار	اسپاندىيار
362	—	5	ناتىرلاردىك	باتىرلاردىك
368	3	—	ۋسە تاس	ۋسنە تاس
369	13	—	شىقانىن	شىققانىن
375	—	10	مىجرايعان	مىجىرايعان
383	—	1	يامدا	مايدا
386	10	—	اتىن قالاشى	قاتىن-قالاشى
387	7	—	تاقىتراق	قاتىراق
398	4	—	بالاني	بالەني

بەتنەرى	جولدارى: جوقاريدان تومەن	جولدارى: تومەندەن جوقارى	خاتەسى	دۇرىسى
405	10	—	«لاش وداء	الاش وردا
407	—	13	بانباق دالا	بەتباق دالا،
408	8	—	تاوتقانداودىم	تارتقاندارم
410	—	3	ٴسمزباعان	ٴسىز ماعان

БК
13871
TURKISTAN DÖVLET KITAPHANASЬ
ТУРК... ГОСУДАРСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА